

**UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET**

Vladimir Lj. Cvetković

**JUGOSLOVENSKA POLITIKA PREMA
ZEMLJAMA NARODNE DEMOKRATIJE U
SUSEDSTVU 1953 – 1958. GODINE**

Doktorska disertacija

BEOGRAD, 2012.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY**

Vladimir Lj. Cvetković

**YUGOSLAV POLICY TOWARDS THE
NEIGHBORING COUNTRIES OF PEOPLE'S
DEMOCRACY 1953 – 1958.**

Doctoral Dissertation

BELGRADE, 2012.

Mentor:

**Prof. dr Ljubodrag Dimić, redovni profesor
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet**

Članovi komisije:

**Doc. dr Mira Radojević, docent
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet**

**Dr Radmila Radić, naučni savetnik
Institut za noviju istoriju Srbije**

**Dr Dragan Bogetić, naučni savetnik
Institut za savremenu istoriju**

Datum odbrane :

JUGOSLOVENSKA POLITIKA PREMA ZEMLJAMA NARODNE DEMOKRATIJE U SUSEDSTVU 1953 – 1958. GODINE

REZIME: Doktorska disertacija *Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu 1953 – 1958. godine* zasnovana je na jugoslovenskim arhivskim izvorima iz Arhiva Srbije i Crne Gore, Diplomatskog arhiva Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije i Vojnog arhiva kao i na relevantnoj domaćoj i stranoj literaturi. Disertacija se bavi jugoslovenskom politikom prema Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj u periodu normalizacije odnosa Jugoslavije sa ovim zemljama posle Staljinove smrti tj. posle petogodišnjeg perioda tokom koga su njihovi odnosi bili u gotovo potpunom prekidu. Ona predstavlja pokušaj da se sagleda odnos Jugoslavije prema neposrednom susedstvu u uslovima hladnog rata i sadejstva jugoslovenskih interesa sa jedne i spoljnih faktora poput uloge Sovjetskog Saveza u procesu normalizacije odnosa Jugoslavije sa pomenutim zemljama ili uloge vodećih zapadnih zemalja i njihovih interesa u Jugoslaviji i susednim zemljama „narodne demokratije“ sa druge strane. U nekoliko faza kroz koje su od marta 1953. do aprila 1958. godine prošli odnosi Jugoslavije sa Albanijom, Bugarskom, Rumunijom i Mađarskom (od Staljinove smrti do potpisivanja Beogradske deklaracije, od potpisivanja Beogradske deklaracije do XX kongresa KPSS-a, od XX kongresa KPSS-a do izbijanja događaja u Mađarskoj 1956. godine i od događaja u Mađarskoj do kritike novog Programa SKJ) jugoslovenska politika se menjala u skladu sa okolnostima zadržavajući kao konstante izražen interes za normalizaciju odnosa i insistiranje na tome da sve susedne zemlje „narodne demokratije“ javno osude svoju raniju politiku prema Jugoslaviji i rehabilituju sve koji su na montiranim sudskim procesima osuđeni zbog špijunske delatnost u korist Jugoslavije.

Osnovni cilj rada na ovoj doktorskoj disertaciji je bio da pruži nova znanja o ovoj temi, nove poglede na jugoslovensku spoljnu politiku i ponudi novi ugao gledanja na odnose Jugoslavije sa SSSR-om i Varšavskim paktom u celini. U vezi sa tim definisan je i drugi cilj ovog rada koji se odnosi na rekonstrukciju jugoslovenske politike prema ovim zemljama i na pokušaj da se uoče specifičnosti, metode i ciljevi te politike koji su se razlikovali u odnosu na jugoslovensku politiku prema ostalim istočnoevropskim zemljama. Treći cilj na temu jugoslovenske politike prema susednim zemljama „narodne demokratije“ od 1953. do 1958. godine bio je i sistematizacija postojećih znanja o ovoj temi i njihova evaluacija s obzirom na veći stepen dostupnosti izvora nego što je to bio slučaj pre više decenija kada su nastali najznačajniji radovi koji su se delimično bavili pojedinim segmentima ove teme. Četvrti cilj istraživanja bio je utvrđivanje hronološki jasno određenih faza kroz koje su prolazili odnosi Jugoslavije sa Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom i Albanijom u posmatranom periodu i identifikacija faktora koji su na to uticali.

U trenutku Staljinove smrti, susedne zemlje „narodne demokratije“ bile su daleko od centra pažnje jugoslovenske spoljne politike jer je, između ostalog, i njihov značaj za nju u uslovima prekida međudržavnih odnosa bio mali. Međutim, promene koje su ubrzo posle Staljinove smrti usledile u Sovjetskom Savezu omogućile su početak normalizacije odnosa Jugoslavije i „prve zemlje socijalizma“ što je za sobom povuklo i mogućnost da Jugoslavija normalizuje svoje odnose i sa susednim zemljama „narodne demokratije“. Kada su u pitanju bile te zemlje, primarni jugoslovenski interes nije se nalazio u sferi politike i ekonomije kao u slučaju

Sovjetskog Saveza već u sferi praktičnih međudržavnih pitanja koja su teško opterećivala Jugoslaviju.

Na prvom mestu to je bio interes da se što pre otkloni vojna pretnja na granicama i stanje na zajedničkoj „liniji razgraničenja“ koje je u godinama posle 1948. iziskivalo velika materijalna i kadrovska ulaganja. Osim toga, Jugoslavija je jasan interes imala i po pitanju poboljšanja položaja pripadnika jugoslovenskih manjina u susednim zemljama „narodne demokratije“ kao i po pitanju normalizacije saobraćaja. Razlog što Jugoslavija nije pokazivala izražen interes za političku i ekonomsku saradnju sa ovim zemljama ležao je u činjenici da je ona u međuvremenu, u vreme godina sukoba, uspela da pronade alternativu kako u sferi spoljne politike tako i u sferi ekonomije i na taj način obesmisli blokadu kojoj je bila izložena sa Istoka. Međutim, cena iznalaženja te alternative bila je visoka i pretela je da ugrozi monopol vlasti Saveza komunista Jugoslavije što je za Tita i njegovo najbliže okruženje bilo neprihvatljivo. Iz tog razloga, mogućnost da se nađe zajednički jezik sa Moskvom predstavljao je za Tita priliku da uspostavi ravnotežu kada je u pitanju bio jugoslovenski položaj prema suprotstavljenim blokovima u zaoštreno hladnoratovskoj atmosferi.

Odnos Jugoslavije prema SSSR-u, i obrnuto, može se smatrati jednim od najznačajnijih faktora koji su uticali na oblikovanje jugoslovenske politike prema susednim zemljama „narodne demokratije“ sa jedne i na kreiranje politike koje su sve istočnoevropske zemlje vodile prema Jugoslaviji sa druge strane. Drugi značajan faktor koji je uticao na jugoslovensku politiku prema zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu od 1953. do 1958. godine bio je u tesnoj vezi sa jugoslovensko-sovjetskim odnosima a ticao se prevashodno ideologije i s tim u vezi destaljinizacije. Kreirajući u godinama sukoba sa Informbiroom sopstveni model „samoupravnog“ socijalizma, Jugoslavija tokom procesa normalizacije odnosa nije pristajala na „jedinstvo lagera“ i povratak u njega što je bio glavni kamen spoticanja u njenim odnosima kakao sa SSSR-om tako i sa drugim istočnoevropskim zemljama pa i susednim kao što su bile Albanija, Bugarska, Mađarska i Rumunija. S tim u vezi je i destaljinizacija, odnosno njen napredak i dubina u susednim „zemljama“ narodne demokratije kao i njihova spremnost da se distanciraju od staljinističke ideologije, predstavljala jedan od glavnih faktora koji su uticali na oblikovanje jugoslovenske politike prema tim zemljama. Najzad, važan činilac koji je uticao na jugoslovensku spoljnu politiku uopšte pa i na njenu politiku prema delu ili celini Istočnog bloka bili su i njeni odnosi sa Zapadom, koji su iz pragmatičnih razloga tokom godina sukoba sa Informbiroom bili poboljšani do te mere da su Jugoslaviju, iako nevoljno, doveli na rub uključenja u zapadni vojni savez. Zapad je bio taj kome se nije dopadalo jugoslovensko približavanje SSSR-u i istočnoevropskim zemljama i u periodu normalizacije njihovih odnosa svaki korak koji je vodio približavanju dveju do tada suprotstavljenih strana izazivao je na Zapadu sumnje u iskrenost Jugoslavije i zebnju kada je u pitanju bila budućnost odnosa Zapada i Jugoslavije.

Kao rezultat sadejstva nekoliko najvažnijih spoljnih faktora i jugoslovenskih interesa u neposrednom susedstvu iz okvira socijalističkog „lagera“ nastajala je jugoslovenska politika prema Istoku uopšte pa i prema Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj ponaosob, onakva kakva je bila. U periodu od 1953. do 1958. godine ta politika je bila aktivna i pozitivna ali ne i bez ograda. Tih godina, Jugoslavija je bez sumnje pokazivala interes da normalizuje svoje odnose sa susedima sa kojima je osim granice delila i ideologiju ali najčešće nije želela da ona bude ta koja će dati inicijativu za konkretne korake u tom procesu. Smatrajući da su međusobni odnosi narušeni ne njenom već krivicom suseda, ona je strogo poštovala načelo (koje je inače

zastupala i kada je u pitanju bila njena politika prema SSSR-u) da prvi korak treba da učini onaj koji je odgovoran za prekid normalnih dobrosusedskih odnosa.

Imajući u vidu sve interese, želje i aspiracije koje je Jugoslavija imala kada je u pitanju bio prostor neposredno uz njene granice kao i faktore koji su neminovno uticali na njenu politiku, može se reći da je Jugoslavija prema zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu u periodu normalizacije međusobnih odnosa od 1953. do 1958. godine vodila politiku mogućeg. Ta politika, međutim, iako osmišljena na isti način, nije uvek bila ista prema svakoj pojedinačnoj zemlji u susedstvu iz prostog razloga što u njima nije nailazila na istovetne uslove i mogućnosti. Tamo gde su mogućnosti bile veće, Jugoslavija je postizala više. Međutim, kako je vreme odmicalo i kako je Jugoslavija bivala sve uspešnija u pronalaženju svog sopstvenog „trećeg puta“, čini se da joj je sve manje i manje bilo stalo do sadržajnije saradnje sa većinom suseda od kojih je (budući da su sve bile deo Istočnog bloka), u skladu sa svojom novom spoljnopolitičkom strategijom koja je ekvidistancu prema blokovima predviđala kao imperativ, trebalo da napravi određeni otklon.

KLJUČNE REČI: Jugoslavija, narodna demokratija, Albanija, Bugarska, Rumunija, Mađarska, SSSR, hladni rat, spoljna politika

NAUČNA OBLAST: Istorija

UŽA NAUČNA OBLAST: Istorija Jugoslavije

UDC: 94 (497.1): 327 “1953/1958“

YUGOSLAV POLICY TOWARDS THE NEIGHBORING COUNTRIES OF PEOPLE'S DEMOCRACY 1953-1958.

ABSTRACT: The Ph.D. thesis *Yugoslav Policy Towards the Neighboring Countries of People's Democracy 1953-1958* is based on Yugoslav archival sources from the Archives of Yugoslavia, the Diplomatic Archives of the Foreign Ministry of the Republic of Serbia and the Military Archives, as well as on the relevant domestic and foreign literature. The thesis deals with Yugoslav policy towards Albania, Bulgaria, Romania and Hungary during the period of normalization of relations between these countries and Yugoslavia after Stalin's death, i.e. after a five years' period of almost complete interruption in bilateral relations. It is an attempt at a study of the interplay of Yugoslavia's relations with immediate neighborhood during the Cold War and Yugoslav interests on the one hand, and interests of foreign factors, such as the Soviet Union and the leading Western nations in Yugoslavia and in the neighboring countries within the framework of the normalization of Yugoslavia's relations with the above mentioned countries. During the several phases the Yugoslav relations with Albania, Bulgaria, Romania and Hungary went through between March 1953 and April 1958 (from Stalin's death until the signing of the Belgrade Declaration, from then to the 20th congress of the CP of the USSR, from then until the beginning of the events in Hungary in 1956 and from then until the critique of the new Program of the CP of Yugoslavia), the Yugoslav policy changed in accordance with the situation, preserving the interest in normalizing relations and insisting that all neighboring countries of "people's democracy" should condemn their former policy towards Yugoslavia and rehabilitate all those who had been sentenced as Yugoslav spies at show trials.

The main goal of this Ph.D. thesis was to provide new knowledge of the topic, new views on Yugoslav foreign policy and to propose a new vantage point on the Yugoslav relations with the Soviet Union, and on relations with the Warsaw Pact as a whole. Connected with this was another goal of the thesis that concerns the reconstruction of Yugoslav policy toward these countries and the attempt to pinpoint the characteristics, methods and goals of that policy that were different from those of Yugoslav policy toward other east European countries. The third goal of the topic of Yugoslav policy toward the neighboring countries of „people's democracy“ between 1953 and 1958 was also to systematize the existing knowledge on the subject in view of better accessibility of sources as compared with the situation of several decades ago when the most important works touching upon some aspects of this topic were written. The fourth goal of the research was to determine chronologically clearly defined phases that the Yugoslav relations with Hungary, Romania, Bulgaria and Albania had gone through during the researched period and to identify the factors that influenced the process.

At the time of Stalin's death the countries of „people's democracy“ were far from the focus of the Yugoslav foreign policy, because, among other things, their importance was small due to the severed inter-state relations. However, the changes that set in the Soviet Union soon after Stalin's death made the beginning of normalization of relations with the „first country of socialism“ possible. This entailed the possibility that Yugoslavia also normalizes its relations with neighboring countries of „people's democracy“. When these countries were in question, Yugoslavia's primary interest didn't lie in political or economic spheres as in the case of the

Soviet Union, but rather in the sphere of practical inter-state matters weighting heavily on Yugoslavia.

Supreme was the interest to do away as soon as possible with the military threat on the borders and to change the situation on the „line of demarcation“ that had required much material and human resources in the years after 1948. Furthermore, Yugoslavia had a clear interest in improving the situation of members of Yugoslav minorities in the neighboring countries of „people’s democracy“, as well as in normalization of traffic. The reason why Yugoslavia showed no great interest in political or economic cooperation with these countries lay in the fact that she had in the meantime, during the years of conflict, found alternative solutions in the spheres of foreign policy and economy, reducing thus to insignificance the blockade imposed on her from the East. However, the price of that alternative solution was high and it threatened to endanger the power monopoly of the Union of the Communists of Yugoslavia, which was unacceptable for Tito and his innermost circle of collaborators. For that reason, the possibility of finding common grounds with Moscow was for Tito an opportunity to balance Yugoslavia’s position between the two competing blocs in a worsened Cold War atmosphere.

Yugoslavia’s relation to the USSR and vice versa, can be seen as one of the most important factors influencing Yugoslav policy toward the neighboring countries of „people’s democracy“ on the one hand, and on the other, one that was decisively shaping their policy towards Yugoslavia. Another important factor influencing Yugoslav policy toward the countries of „people’s democracy“ in the vicinity between 1953 and 1958 was closely connected with the Yugoslav-Soviet relations and it concerned primarily ideology and, in that context, destalinization. Having created her own model of „self-managing“ socialism during the years of conflict with the Cominform, during the process of normalization Yugoslavia didn’t accept the unity of the Eastern Bloc and the matter of her return to it was one of the main stumbling blocks both in her relations with the USSR and with the neighbors such as Albania, Bulgaria, Hungary and Romania. In that context, destalinisation, i.e. its progress and depth in the neighboring countries of „people’s democracy“ and their willingness to distance themselves from the Stalinist ideology was one of the major factors influencing Yugoslavia’s policy toward those countries. Finally, the important factor influencing Yugoslav foreign policy in general, including part of the Eastern Block or it as a whole, were Yugoslavia’s relations with the West that had been so improved during the years of conflict with the Cominform, that they led Yugoslavia, although unwillingly, to the brink of joining the western military alliance. The West was unhappy with Yugoslav rapprochement with the USSR and eastern European countries and every step that brought closer the two once confronted parties during the process of normalization of their relations, caused the West to doubt Yugoslavia’s sincerity and cause fears for the future relations between the West and Yugoslavia.

As a result of interplay of several major foreign political factors and Yugoslav interests in the immediate socialist block neighborhood, the Yugoslav policy toward the East in general and toward Albania, Bulgaria, Romania and Hungary individually, emerged in the given form. Between 1953 and 1958 that policy was active and positive, but not without restraints. During those years Yugoslavia clearly showed interest in normalizing her relations with the neighboring countries with whom she shared not only borders, but ideology too, but in most cases she was not willing to be the one to initiate concrete steps in that process. Deeming that it had not been her fault but that of her neighbors that the bilateral relations had been spoiled, she observed strictly the principle (that she also championed in her relations with the USSR) that the side that had been responsible for the interruption of normal good neighborly relations should also make

the first move. Having in mind all the interests, wishes and aspirations that Yugoslavia had concerning the space immediately bordering on her territory as well as the factors necessarily influencing her policy, it can be said that Yugoslavia led the policy of what was possible toward the neighboring countries of „people’s democracy“ during the period of normalization of bilateral relations 1953-1958. However, that policy wasn’t always the same toward all these neighboring countries, for simple reason that it didn’t meet with the same conditions and possibilities in them. Where possibilities were greater, Yugoslavia achieved more. However, as the time went by and as Yugoslavia became increasingly more successful in finding her own „third way“, it seems she was increasingly less interested in substantial cooperation with most of the neighbors from whom (since they were all members of the Eastern Block) certain distance should be kept – in keeping with the new foreign political strategy that foresaw equidistance towards both blocs as a must.

KEY WORDS: Yugoslavia, people’s democracy, Albania, Bulgaria, Romania, Hungary, USSR, the Cold War, foreign policy

SCIENTIFIC FIELD: History

NARROWER SCIENTIFIC FIELD: History of Yugoslavia

UDC: 94 (497.1): 327 “1953/1958“

SADRŽAJ

PREDGOVOR	I – XIII
UVOD	1 – 58
Uvod. 1: Jugoslovenska karika van sovjetskog lanca (1948 – 1953.)	1
Uvod. 2: Sukob sa Informbiroom i sudbina jugoslovenskih nacionalnih manjina i državljana u susedstvu	20
Uvod. 3: Odjek Staljinove smrti i prvi signali promena	38
I POGLAVLJE: NOVE OKOLNOSTI I STARO NASLEĐE (1953 – 1954.).....	59 – 207
I. 1: Normalizacija diplomatskih odnosa	59
I. 2: Sređivanje stanja na granicama	90
I. 3: Obustavljanje antijugoslovenske propagande	109
I. 4: Popuštanje pritiska na jugoslovenske nacionalne manjine i građane	123
I. 5: Obnavljanje saobraćaja i prestanak diskriminacije u Dunavskoj komisiji	143
I. 6: Prve inicijative za obnovu ekonomskih odnosa	162
I. 7: Prvi pokušaji kulturne, naučne i sportske saradnje	176
I. 8: Odnosi Jugoslavije i Zapada u svetlu normalizacije odnosa sa „narodnim demokratijama“ u susedstvu	184
I. 9: Jugoslavija i njeni utisci u vezi sa normalizacijom odnosa sa susednim zemljama „narodne demokratije“	196

II POGLAVLJE: TRIJUMF JUGOSLAVIJE (1955.) 208 – 316

- II. 1:** Napredak normalizacije do posete Hruščova Beogradu 208
- II. 2:** Odjek Beogradske deklaracije u susednim zemljama
„narodne demokratije“ 246
- II. 3:** Jugoslavija i zemlje „narodne demokratije“ u susedstvu
posle Beogradske deklaracije 266
- II. 4:** Jugoslavija, susedne zemlje „narodne demokratije“ i Zapad
posle Beogradske deklaracije 289
- II. 5:** Jugoslovensko viđenje normalizacije odnosa sa zemljama
„narodne demokratije“ u susedstvu tokom 1955. godine 303

III POGLAVLJE: BURNA 1956. GODINA 317 – 434

- III. 1:** Jugoslavija i zemlje „narodne demokratije“ u susedstvu
početkom 1956. godine 317
- III. 2:** Odjek XX kongresa KPSS i odnosi Jugoslavije sa susednim
zemljama „narodne demokratije“ 328
- III. 3:** Moskovska deklaracija i odnosi Jugoslavije sa susednim
zemljama „narodne demokratije“ 358
- III. 4:** Događaji u Mađarskoj i njihove prve posledice po odnose
Jugoslavije sa zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu 391
- III. 5:** Jugoslovenski odnos prema socijalističkom „lageru“
i njeni odnosi sa Zapadom 426

IV POGLAVLJE: NOVA IDEOLOŠKA KONFRONTACIJA (1957 – 1958.) 435 – 540

- IV. 1:** Nove posledice događaja u Mađarskoj 435
- IV. 2:** Otopljanje u leto 1957. godine 469
- IV. 3:** Savetovanje komunističkih partija u Moskvi 493

IV. 4: Sukob oko Programa SKJ i bojkot VII kongresa u Ljubljani	513
IV. 5: Ideološka i politička razmimoilaženja sa Istokom i jugoslovenski odnosi sa Zapadom	532
ZAKLJUČAK	541 – 557
IZVORI I LITERATURA	558 - 569
BIOGRAFIJA AUTORA	570

PREDGOVOR

Upoznajući se postepeno sa istorijom jugoslovenske države posle Drugog svetskog rata, tačnije u periodu hladnog rata, bio sam u prilici da pročitam veći broj knjiga, studija i članaka koji su se bavili njenom spoljnom politikom i njenim političkim, ekonomskim, kulturnim i drugim odnosima sa oba suprotstavljena bloka kao i sa zemljama „trećeg sveta“ sa kojima je ona preko pokreta nesvrstanih održavala tesne veze. Vremenom, sve više sam uočavao nedostatak saznanja o odnosima Jugoslavije sa svojim neposrednim susedima sa kojima je delila ne samo geografski prostor već i zajedničko istorijsko nasleđe, tradicije i mentalitet a u vremenu o kojem govori ovo istraživanje i ideologiju koja se pokazala jačom od svih ovih drugih činilaca koji su određivali odnose Jugoslavije sa Albanijom, Bugarskom, Rumunijom i Mađarskom. Za razliku od mesta i uloge u jugoslovenskoj spoljnoj politici suseda koji su pripadali zapadnoj sferi uticaja (Italije, Austrije i Grčke), odnosi sa susednim „narodnim demokratijama“ koje su za razliku od same Jugoslavije beskompromisno sledile sovjetski put u „bolje sutra“ nisu nailazili na značajniju pažnju istraživača. Sve što je bilo u vezi sa politikom prema ove četiri zemlje najčešće je u postojećoj historiografskoj literaturi i memoaristici stavljano u drugi plan, gurano u senku odnosa Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom, istraživano i tretirano samo uzgredno. Iako je nesporno da su sve zemlje „narodne demokratije“, pa i one u jugoslovenskom susedstvu, u spoljnopolitičkom smislu bile nesamostalne u odnosu na Moskvu, ipak mi se učinilo preteranim da se njihova politika prema Jugoslaviji i jugoslovenska politika prema njima, u radovima koji se tiču odnosa Jugoslavije sa Istočnim blokom, uz časne izuzetke, nakon izlaganja o odnosima sa SSSR-om podvedu pod kolokvijalni izraz „...a tako je bilo i sa istočnoevropskim zemljama“. Ta činjenica probudila je u meni interes upravo za ove četiri

susedne zemlje iz koga je proisteklo i ovo istraživanje na temu jugoslovenske politike prema zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu u periodu od 1953. do 1958. godine.

Razlozi koji su nametnuli istraživanje jugoslovenske politike prema Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj kao grupi zemalja prilično su brojni. Jedan od osnovnih jeste činjenica da su ove četiri zemlje pripadale sovjetskom „lageru“ a da istovremeno nisu uvek bile i geografski susedi dok su, sa druge strane, sve one imale zajedničku granicu sa Jugoslavijom sa kojom, u periodu koji sam posmatrao, nisu delile pripadnost tom istom „lageru“. Upravo zajednička granica sa Jugoslavijom učinila je ove zemlje posebnim u odnosu na celinu Istočnog bloka i podstakla istraživanje odnosa Jugoslavije prema njima i traganje za eventualnim elementima jugoslovenske politike koji su bili zajednički za sve četiri zemlje. Međutim, nije samo zajednička granica sama po sebi izdvajala ove četiri zemlje iz njihovog blokovskog (ideološkog) okruženja već su to bili i mnogi drugi problemi koje je Jugoslavija u periodu posle raskida sa Informbiroom 1948. godine imala sa tim susednim zemljama a koji su proisticali upravo iz geografske bliskosti te usled toga nisu postojali kada su u pitanju bili odnosi Jugoslavije sa, recimo, Poljskom ili Čehoslovačkom. To su pre svih bili problemi vezani za samu granicu (pogranični incidenti, ubacivanje diverzanata i propagandnog materijala, ubistva i otmice jugoslovenskih građana, narušavanje jugoslovenskog vazdušnog prostora i sl.) i oni u vezi sa sudbinom jugoslovenskih nacionalnih manjina u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj. Osim njih, vidljiviji nego u odnosima prema drugim zemljama sovjetskog bloka, bili su i problemi povezani sa prekidom saobraćajnih veza koje su zbog prirode geostrategijskog položaja Jugoslavije u odnosu na ove zemlje bile znatno življe nego u slučaju onih zemalja Istočnog bloka koje joj nisu bile susedne. Zbog svega toga, oni koji su kreirali jugoslovensku politiku prema čitavom Istočnom bloku morali su da, kada su u pitanju bile susedne „narodne demokratije“, uzmu u obzir i ove specifične probleme koji nisu presudno uticali na jugoslovensku politiku prema ostalim „narodnim demokratijama“ pa i prema samom Sovjetskom Savezu. Najzad, jedan od razloga zbog čega je upravo ova tema privukla moju pažnju jeste i, na žalost, tradicionalno ograničeno poznavanje susednih naroda i zemalja koje se lako uočava i u domaćoj historiografiji. Iz toga je proizašla želja da se sazna šta su kreatori jugoslovenske politike prema zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu tokom pedesetih godina XX veka uopšte znali o tom prostoru i ljudima koji su ga

nastanjivali, kako su taj prostor i ljude doživljavali i koliko su takva saznanja uticala na odnos Jugoslavije prema susedima.

Hronološki okvir disertacije koji je omeđen 1953. i 1958. godinom takođe je izabran zbog svoje osobenosti. Period od trenutka Staljinove smrti marta 1953. godine pa do ponovnog zahlađenja u odnosima Jugoslavije sa čitavim Istočnim blokom koji je obeležen bojkotom VII kongresa SKJ aprila 1958. godine jasno se izdvaja u odnosu na period koji mu je prethodio kao i u odnosu na period koji je usledio posle njega. U neku ruku, on je predstavljao logičnu posledicu i nastavak prethodna dva perioda kroz koje su prošli odnosi Jugoslavije sa svim istočnoevropskim zemljama pa i onim susednim poput Albanije, Bugarske, Rumunije i Mađarske. Ta dva perioda bili su onaj od 1945. do 1948. godine kada su ti odnosi bili obeleženi najvećim mogućim stepenom saradnje i bliskosti i onaj od 1948. do 1953. godine koji je usledio za prvim, kada su ti odnosi bili na najnižoj mogućoj tački i na rubu oružanog sukoba. Za razliku od ta dva perioda, period od marta 1953. do aprila 1958. godine bio je obeležen procesom normalizacije odnosa (prvo međudržavnih a potom i međupartijskih) koji je, kako se pokazalo aprila 1958. godine, imao jasno ograničene domete i posle koga je usledio novi period zahlađenja u odnosima Jugoslavije sa čitavim Istočnim blokom „vo glave“ sa SSSR-om.

Sve pomenute činjenice koje su govorile u prilog interesovanja za temu poput ove istovremeno su predstavljale i činioce koji su ograničavali pristup istraživanjima. To se pre svega odnosi na mogućnosti arhivskih istraživanja u četiri zemlje i teškoće u vezi sa jezičkom barijerom koja je u ovom slučaju bila četvorostruka. Bogatstvo etničke, jezičke, verske i kulturološke različitosti koje je sa jedne strane vladalo između Jugoslavije i ovih susednih zemalja a sa druge i između njih samih, u ovom slučaju je predstavljalo glavnu prepreku u istraživačkom radu. Gotovo „nemoguća misija“ da se u razumnom roku nauče četiri potpuno različita i raznorodna jezika kakvi su mađarski, rumunski, bugarski i albanski jezik u samom početku je onemogućila prvobitne namere da se sagledaju sveukupni odnosi Jugoslavije sa ove četiri susedne zemlje preko arhivskih istraživanja u Beogradu, Tirani, Sofiji, Bukureštu i Budimpešti. S obzirom da je preostala jedino mogućnost istraživanja u Beogradu, istraživanje jugoslovenske politike prema susednim zemljama „narodne demokratije“ umesto istraživanja međusobnih odnosa svih tih zemalja i Jugoslavije nametnulo se samo po sebi.

Kada se uzme u obzir da je istraživana jugoslovenska politika prema čak četiri zemlje i to u kontekstu jugoslovenske spoljne politike uopšte u uslovima hladnog rata, jasno je da je morala biti istražena veoma velika količina arhivske građe koja se sveukupno može meriti stotinama kutija i fascikli. O velikoj količini građe koja je predstavljala izvor saznanja kada je u pitanju bilo istraživanje na temu jugoslovenske politike prema susednim zemljama „narodne demokratije“ u periodu od 1953. do 1958. godine svedoči podatak da je, na primer, u Diplomatskom arhivu Ministarstva spoljnih poslova Srbije samo za odnose Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom trebalo pregledati i po desetak kutija za samo jednu kalendarsku godinu. Pored toga, u istom arhivu postoji i veliki broj kutija posvećenih odnosima Jugoslavije sa ključnim zemljama Zapada (SAD, Velika Britanija, Francuska...), odnosima sa balkanskim susedima koji nisu bili deo istočnog bloka (Grčka, Turska) kao i sa međunarodnim organizacijama (Dunavskom komisijom, na primer) koje nisu mogle biti zaobiđene s obzirom da je jugoslovenska politika prema susedima koji su pripadali socijalističkom „lageru“ posmatrana u sklopu hladnoratovskih okolnosti u kojima se odvijala celokupna spoljnopolitička aktivnost Jugoslavije.

Tokom istraživanja, postalo je jasno da je jugoslovenska spoljna politika, pa i ona koja se ticala Istočnog bloka i susednih zemalja koje su tom bloku pripadale, kreirana u trouglu Josip Broz Tito – Centralni komitet SKJ – Državni sekretarijat za inostrane poslove i to upravo tim redom po važnosti nabrojanih činilaca. Polazeći od toga, najveća pažnja tokom istraživanja je poklonjena arhivskim fondovima koji su nastali kao posledica delanja ovih činilaca. Najznačajniji fond koji je korišćen pri izradi ove disertacije jeste bez sumnje onaj koji se nalazi u Arhivu Jugoslavije u Beogradu a koji je u vreme kada smo istraživali pripadao Muzeju istorije Jugoslavije. Reč je o fondu broj 837 *Kabinet predsednika republike* u kome se nalazi obilje dokumenata u vezi sa spoljnopolitičkom aktivnošću Josipa Broza Tita. Arhivistički dobro obrađena i sređena građa ovog fonda nudi brojne zapisnike o razgovorima Tita sa stranim državicima, predstavnicima stranih partija i pokreta, ministrima, ambasadorima i drugim zvaničnicima iz Jugoslavije i inostranstva, elaborate o spoljnopolitičkim problemima koji su za Titove potrebe izrađivale razne jugoslovenske institucije (ministarstva, služba bezbednosti, stručne komisije), Titovu korespondenciju u vezi sa spoljnopolitičkim pitanjima, dokumentaciju u vezi sa svakim pojedinim putovanjem predsednika u inostranstvo kao i obilje dokumenata koji su Josipu

Brozu dostavljani iz Državnog sekretarijata za inostrane poslove od kojih mnogi nisu sačuvani u Diplomatskom arhivu Ministarstva spoljnih poslova Srbije. Upravo mogućnost uvida u Titovu komunikaciju sa dva druga činioca koji su mogli uticati na donošenje odluka o najvažnijim spoljnopolitičkim koracima zemlje, tj. sa Centralnim komitetom SKJ i DSIP-om, predstavlja i jednu od najznačajnijih vrednosti ovog fonda. Na taj način je moguće pratiti koja su to pitanja, kada je u pitanju bila jugoslovenska politika prema susednim „narodnim demokratijama“, bila od najvećeg značaja jer su samo takva pitanja i dolazila na Titov sto i zahtevala njegovo mišljenje i odluku. Na osnovu građe ovog fonda može se zaključiti i na osnovu kojih informacija je Tito, kao bez sumnje najviša instanca u kreiranju jugoslovenske spoljne politike, donosio odgovarajuće odluke. Najzad, značaj građe koja se čuva u ovom fondu leži i u činjenici da je ta građa svojevremeno prošla kroz ruke Josipa Broza koji je na pojedinim dokumentima ostavio traga o svojim razmišljanjima i odlukama u vidu kratkih komentara i zabeleški na marginama dokumenata na osnovu kojih je ponekad moguće saznati i ono što u dokumentima DSIP-a često nije moguće pročitati čak ni između redova.

Osim ovog, značajan izvor informacija bio je i fond broj 507 *Savez komunista Jugoslavije* koji se nalazi u Arhivu Jugoslavije. S obzirom da je SKJ bio u posleratnoj Jugoslaviji jedina (vladajuća) politička partija jasno je koliki je značaj partijske arhivske građe za istoriju Jugoslavije uopšte kao i za istraživanje njene spoljne politike. U partijskim institucijama, prevashodno u Centralnom komitetu, bila je skoncentrisana politička moć. Iz tog razloga, CK SKJ je predstavljao instituciju koja je imala realnu moć da donosi odluke i usmerava društveni i politički razvoj zemlje. U tom smislu, on je predstavljao i važnu instancu u kreiranju spoljne politike Jugoslavije, pogotovo kada su u pitanju bile zemlje u kojima su na vlasti bile komunističke ili radničke partije, poput zemalja „narodne demokratije“ u susedstvu. Uticaj na jugoslovensku spolju politiku partija je, pored izjašnjavanja o pojedinim važnim spoljnopolitičkim pitanjima na sednicama i plenumima CK, ostvarivala i preko specijalizovanih komisija od kojih su za pitanja jugoslovenske politike prema zemljama „narodne demokratije u susedstvu bile najznačajnije Komisija za međunarodne veze i Komisija za nacionalne manjine čija građa je deo pomenutog fonda Arhiva Jugoslavije. U građi koja je ostala za Komisijom za međunarodne veze koja je sređena po pojedinim zemljama nalazili smo izuzetno značajne podatke u vezi sa odnosima

SKJ sa drugim komunističkim i radničkim partijama, pa i onim koje su bile na vlasti u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji, Mađarskoj i SSSR-u. Dobar deo te građe čine vredni elaborati posvećeni često unutrašnjem stanju u tim partijama, problemima u odnosima sa SKJ, ideološkim razmimoilaženjima i sl. Osim toga, dokumenti ove komisije govore i o njenoj ulozi u jugoslovenskoj politici prema istočnoevropskim zemljama jer je ta komisija često bila mesto susreta i razgovora ambasadora ili partijskih i drugih delegacija koje su dolazile iz tih zemalja iz čega je jasno da su funkcioneri Komisije za međunarodne veze učestvovali u kreiranju politike prema tim zemljama, naročito u onom delu u kome je od značaja bio jugoslovenski idološki uticaj. Ista komisija je po potrebi konsultovana i od strane DSIP-a ili jugoslovenskih ambasada u istočnoevropskim zemljama o čemu njena građa takođe svedoči. Građa Komisije za nacionalne manjine nudila je, pak, podatke druge vrste. Iako se ta komisija bavila prevashodno problemima nacionalnih manjina u Jugoslaviji, u delokrug njenog rada spadalo je i praćenje stanja i položaja jugoslovenskih nacionalnih manjina u susedstvu te je pomoću dokumenata nastalih njenim radom bilo moguće dobiti jasnu sliku o tome šta su u Jugoslaviji znali o položaju svojih sunarodnika u vreme kada su sa jugoslovenske strane preduzimani koraci u pravcu poboljšanja njihovog položaja kao dela jugoslovenske politike prema susedstvu uopšte. Građa te komisije svadoči, pored toga, i o koracima koje je Jugoslavija preduzimala prema svojim građanima iz redova nacionalnih manjina Albanaca, Bugara, Rumuna i Mađara koji su u pojedinim slučajevima bili u funkciji jugoslovenske politike prema njihovim matičnim zemljama, najčešće u smislu argumentacije zahteva za poboljšanje položaja jugoslovenskih manjina u tim zemljama.

Treći najznačajniji fond koji je istražen za potrebe pisanja ove teze jeste fond *Politička arhiva* koji pripada Diplomatskom arhivu Ministarstva spoljnih poslova Srbije a čuva građu nastalu delatnošću jugoslovenskog Državnog sekretarijata za inostrane poslove (DSIP). Ovaj fond je najobimniji i sadži takođe dobro sredenu i veoma informativnu građu koja je nastala kako delatnošću DSIP-a i njegovih službi tako i delatnošću jugoslovenskih ambasada, konzulata, diplomatskih misija pri međunarodnim organizacijama u inostranstvu kao i delegacija na međunarodnim konferencijama i skupovima. Najveći značaj ovog fonda leži u velikom broju mesečnih izveštaja, telegrama i zapisnika o razgovorima jugoslovenskih diplomata u Tirani, Sofiji, Bukureštu, Budimpešti, Moskvi i drugde kao i u

ne tako brojnim ali veoma značajnim zapisnicima sa sastanaka u pojedinim „referadama“ u kojima su učestvovali funkcioneri DSIP-a, ambasadori, predstavnici Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove tj. UDBA-e, a na kojima je razmatrana problematika odnosa sa pojedinim susednim zemljama i odlučivano šta višim instancama predložiti kao buduće korake jugoslovenske politike prema pojedinim zemljama. Osim toga, na osnovu građe ovog fonda moguće je steći zaokružen uvid u kompletan saobraćaj jugoslovenskog DSIP-a sa ambasadama u inostranstvu a samim tim i u interesovanja sa jugoslovenske strane kada je u pitanju bio prostor u njenom neposrednom geografskom i ideološkom susedstvu.

Građa ovog fonda značajna je i u još jednom pogledu. Ona omogućava da se sagleda odnos samog DSIP-a prema drugim najvažnijim činionicima koji su usmeravali jugoslovensku spoljnu politiku, tj odnos prema Josipu Brozu Titu i prema SKJ. Na osnovu onoga što je iz DSIP-a kao informacija odlazilo u kabinet predsednika republike kao i na osnovu onoga što je iz njegovog kabineta kao povratna informacija odlazilo nazad u DSIP moguće je uočiti začetak postojanja Titove lične diplomatije koja je delovala na osnovu njegove lične procene koja se ponekad samo bazirala na informacijama dobijenim iz DSIP-a. Građa ovog fonda, pored toga, svedoči i o već izdiferenciranoj „podeli poslova“ u kreiranju jugoslovenske spoljne politike gde se tačno znalo mesto DSIP-a i mesto Josipa Broza Tita i SKJ kao jednog od najvažnijih centara političke moći u zemlji. Iz saobraćaja između Titovog kabineta i DSIP-a uočljivo je takođe da nije bilo iole značajnijeg spoljnopoličkog pitanja o kome Tito nije tražio i dobijao informacije iz DSIP-a kao i od ostalih državnih institucija poput partijskih ili obaveštajnih organa.

Osim ova tri najznačajnija fonda, od značaja je bio i fond *Jugoslovenska narodna armija* koji je pohranjen u Vojnom arhivu. Na osnovu njegove građe, tačnije građe Komande graničnih jedinica, moglo se doći do većeg broja podataka kada je u pitanju bila zajednička granica Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“, od statističkih podataka o broju graničnih incidenata koje su izazivale granične jedinice, preko njihovog opisa do raznih naređenja i pravilnika koji svedoče o jugoslovenskom odgovoru na situacije koje su nastajale izazivanjem incidenata sa druge strane granice.

Osim objavljenih izvora, od velike koristi za pisanje ove disertacije bile su i strane i domaće zbirke dokumenata koje su donekle mogle da nadomeste nedostatak istraživanja u stranim arhivima, naročito onim u Moskvi. To se naročito odnosi na jugoslovensko-

sovjetske odnose i na odnose SSSR-a sa istočnoevropskim zemljama. U tom smislu, od najveće koristi su bile zbirke dokumenata koje su objavile ruske kolege od kojih bismo izdvojili sledeće: *Советский фактор в восточной Европе 1944 – 1953 в двух томах. Документы*, Том II (1949 – 1953), Москва, 2002, *Восточная Европа в документах российских архивов 1944 – 1953 гг.*, Том II (1949 – 1953 гг.), Москва – Новосибирск, 1998, *Президиум ЦК КПСС 1954 – 1964, Том I: Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы*, ред. А. А. Фурсенко, Москва, 2004 i *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. Документы*, Москва, 1998. Ništa manje korisne nisu bile ni zbirke dokumenata izdate na srpskom jeziku kao što su: *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956*, zbornik dokumenata, Beograd, 2010. i *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955. Tematska zbirka dokumenata*, priredio Radoica Luburić, Podgorica, 1999. Pored njih korisnim su se pokazale i zbirke dokumenata zapadne provenijencije od kojih su najznačajnije *Foreign Relations of the United States 1955 – 1957*, Central and Southeastern Europe, vol. XXVI, Washington, 1992, *Yugoslavia: from „National Communism“ to National Collapse. US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia 1948 – 1990*, Washington, 2006, *Yugoslavia. Political Diaries 1918 – 1965*, ed. by Robert L. Jarman, vol. IV: 1949 – 1965, London, 1997. i *Yugoslavia and the Soviet Union 1939 – 1973. A Documentary Survey*, ed. by Stephen Clissold, London, 1975.

Značajna saznanja mogla su se naći i u dokumentima poreklom iz rumunskih, bugarskih i mađarskih arhiva koji se nalaze u nekoj od zbirki dokumenata objavljenim u tim susednim zemljama. Među njima se mogu izdvojiti zbirke Deletant D, Ionescu M. E (eds.), *Romania and the Warsaw Pact 1955 – 1989. Selected Documents*, Bucharest, 2004, *România în organizația Tratatului de la Varșovia 1954 – 1968*, ed. Gavriil Preda, Petre Opriș, Vol. I, București, 2008, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav (1948 – 1950.)*, ed. Florin Constantiniu, Adrian Pop, București, 2007, *Bulgaria and the Cold War 1956 - 1989. Documents from Todor Zhivkov's Personal Records*, CD - ROM, ed. Baev J, Sofia 2002 i *Soviet Military Intervention in Hungary 1956*, ed. by Jenő Györkei and Miklós Horvát with a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko, Budapest, 1999. Najzad, korišćena su i zvanična izdanja jugoslovenske vlade poput publikacija *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade narodne Republike Albanije prema Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji*, DSIP, Beograd, 1961,

Odgovori na članke "Žen Min Ži Bao" i „Pravde“, ur. Danilo Knežević, Beograd, 1958. i *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj i slučaj Imre Nađa*, Beograd, 1959.

Kao izvor za određena saznanja poslužila je i prilično obimna memoaristika koja se odnosi na period pedesetih godina prošlog veka, naročito ona jugoslovenskog porekla. Među tim publikacijama najkorisnijim su se pokazali memoari Mite Miljkovića (*Burne diplomatske godine. Iz sofijskog dnevnika 1953 – 1956*, Beograd, 1995.), Veljka Mićunovića (*Moskovske godine 1956/1958*, Liber, Zagreb, 1977.), Arse Milatovića (*Pet diplomatskih misija*, knj. II, Ljubljana, 1986.), Svetozara Vukmanovića-Tempa (*Revolucija koja teče. Memoari*, IV, Zagreb, 1982.) i Edvarda Kardelja (*Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944 – 1957. Sećanja*, Ljubljana – Beograd, 1980.) kao i deo objavljene zaostavštine Veljka Vlahovića (*Strogo Pov. 1955 – 1958. Neobjavljeni rukopis Veljka Vlahovića*, Beograd, 1998).

Pored neobjavljenih i objavljenih arhivskih izvora i memoaristike, kao izvor je poslužila i periodika, tačnije dnevne novine, kao i časopisi koji su izlazili pedesetih godina prošlog veka. Iako je štampa u to vreme bila kontrolisana i nije imala ulogu „slobodne tribine za razmenu mišljenja i stavova“ (na šta su pojedini časopisi pretendovali) ipak je i iz činjenice šta su ondašnje jugoslovenske vlasti želele da bude izneto u javnost bilo moguće zaključiti po nešto. Najkorisnije za temu ove doktorske disertacije pokazale su se dnevne novine *Borba* i *Politika* kao i časopisi *Međunarodna politika*, *Međunarodni problemi* i *Jugoslovenski pregled*.

Za razliku od izvora koji su bili veoma rečiti kada je u pitanju bila politika Jugoslavije prema svojim susedima koji su pripadali Istočnom bloku, literatura koja bi se direktno odnosila na ovu temu gotovo da i ne postoji, sa izuzetkom monografije prof. Jana Pelikana *Jugoslavie a vychodni blok 1953 – 1958*, Praha, 2001, koja predstavlja jedini noviji, sažet i na izvorima zasnovan pregled odnosa Jugoslavije sa čitavim Istočnim blokom ali, nažalost, samo u periodu od 1953. do 1956. godine što ipak nije umanjilo njenu vrednost za istraživača pomenute teme. U takvim uslovima, pokušao sam da se oslonim na ona znanja koja je nudila postojeća literatura ma koliko ona bila manjkava kada je u pitanju bila konkretna tema koja je istraživana. Opšta znanja o istoriji međunarodnih odnosa posle Drugog svetskog rata i u periodu hladnog rata crpeli smo iz nekoliko najznačajnijih monografija: Gedis Dž. L, *Hladni rat: mi danas znamo*, Beograd, 2003, Hanhimäki J,

Westad O. A, *The Cold War. A History in Documents and Eyewitness Accounts*, New York, 2003, Laker V, *Istorija Evrope 1945 – 1992*, Clio, Beograd, 1999, Vestad O. A, *Globalni hladni rat. Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Beograd, 2008.

S obzirom da ne bi bilo moguće razumeti jugoslovensku politiku prema susjednim zemljama „narodne demokratije“ bez poznavanja prilika u Sovjetskom Savezu i njegove politike prema istočnoevropskim zemljama, konsultovan je i jedan broj monografija koje se bave ovom problematikom: Boffa G, *Povijest Sovjetskog saveza. Od Domovinskog rata do položaja druge velesile – Staljin i Hruščov 1941 – 1964*, II, Opatija, 1985, Brown J. F, *Eastern Europe and Communist Rule*, Durham, London, 1988, Brzezinski Z, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, Cambridge, MA, 1967, Fejtö F, *Histoire des démocraties populaires. Après Staline 1953 – 1968*, Paris, 1969, Fursenko A, Naftali T, *Khrushchev's Cold War. The Inside Story of an American Adversary*, New York, London, 2006, Kaser M. C (ed.), *The Economic History of Eastern Europe 1919 – 1975*, III, Oxford, 1986, Longvort F, *Stvaranje Istočne Evrope*, Beograd, 2002, Taubman W, *Khrushchev. The Man and his Era*, New York, London, 2003, Triska J. F, *Dominant Powers and Subordinate States: the United States in Latin America and the Soviet Union in Eastern Europe*, Durham, 1986, Vukadinović R, *Odnosi među evropskim socijalističkim državama. SEV i Varšavski ugovor*, Zagreb, 1970 i Živanov S, *Staljinizam i destaljinizacija*, Novi Sad, 1969.

Polazeći od činjenice da se tri od četiri Jugoslaviji susjedne zemlje „narodne demokratije“ nalaze geografski i u svakom drugom smislu na Balkanu, konsultovao sam i monografije koje se bave historijom Balkana u periodu koji je istraživao. Najkorisnije među njima bile su: Jelavich B, *History of the Balkans, Vol. 2: Twentieth Century*, Cambridge, 1983, King R. R, *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, MA, 1973, Lendvai P, *Eagles in Cobwebs. Nationalism and Communism in the Balkans*, New York, 1969, Lory B, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours*, Paris, 1996. i Skakun M, *Balkan i velike sile*, Zemun, 1987.

Najveći broj naslova koji je korišćen prilikom pisanja ove disertacije ipak se odnosi na istoriju Jugoslavije uopšte i na istoriju njenih odnosa sa supersilama, međunarodnim organizacijama i pojedinim zemljama. Među njima su, uz nezaobilaznu *Istoriju Jugoslavije* prof. Branka Petranovića najčešće korišćene: Bekić D, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi*

s velikim silama 1949 – 1955, Zagreb, 1988, Bogetić D, *Jugoslavija i Zapad 1952 - 1955. Jugoslovensko približavanje NATO – u*, Beograd, 2000, Bogetić D, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956 – 1961. godine*, ISI, Beograd, 2006, Едемский А. Б, *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953 – 1956 годах*, Москва, 2008, Gavranov V, Stojković M, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Beograd, 1972, Lis L. M, *Održavanje Tita na površini. Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd, 2003, Maurer P, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958. Les illusions et desillusions de Tito*, Fribourg, 1991, Pelikan J, *Jugoslavie a vychodni blok 1953 – 1958*, Praha, 2001. i Petranović B, Štrbac Č, Stojanović S, *Jugoslavija u međunarodnom radničkom pokretu*, IMRP, Beograd, 1973.

Najzad, izdvojilo se i nekoliko monografija koji se tiču istorije susednih zemalja „narodne demokratije“ i odnosa Jugoslavije sa njima kao što su: Баев Ы, *Военнополитическите конфликти след втората световна война и България*, София, 1995, Bartl P, *Albanci od srednjeg veka do danas*, Beograd, 2001, Imami P, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd, 2000, Komatina M, *Enver Hodža i jugoslovensko-albanski odnosi*, Beograd, 1995, Borhi L, *Hungary in the Cold War 1945 – 1956. Between the United States and the Soviet Union*, Budapest, New York, 2004, Rokai P, Đere Z, Pal T, Kasaš A, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002. i Stojanov P, *Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji*, Beograd, 1953.

Pored monografija, prilikom izrade ove disertacije korišćen je i veći broj studija i članaka objavljenih kod nas i u inostranstvu. S obzirom na njihovu brojnost i raznovrsnost, ograničio bih se na to na navedem samo imena autora čiji radovi su bili od najveće pomoći. U tom smislu izdvojio bih radove ruskih kolega A. S. Stikalina, L. Gibianskog, A. Fursenka i V. L. Musatova, zatim radove Dž. Granvil, Č. Bekeša, L. Borhija, J. Pelikana, P. Maurera, J. Rajnera, V. Tišmaneanua i L. C. Dumitrua kao i nekoliko veoma korisnih članaka Svetozara Rajaka. Od domaćih autora najkorisniji su bili radovi Dragana Bogetića, prof. Ljubodraga Dimića, Đoka Tripkovića, Đorđa Borozana, prof. Branka Petranovića i Katarine Kovačević.

Najzad, konsultovan je i veći broj monografija, studija i članaka koji nije mogao da pruži konkretna saznanja ili podatke koji bi bili od značaja za ovu temu ali je imao korisnu ulogu u sticanju mojih znanja i informacija o konkretnom istorijskim trenutku u kome se se

odvijali događaji, kako onih o kojima je pisano u ovoj disertaciji tako i onih koji su mu prethodili. To se pre svega odnosi na ona dela koja hronološki, prostorno ili tematski izlaze iz okvira koje je nametnula tema ove disertacije ali koja, bez obzira na to, svojim sadržajem omogućavaju da se bolje razumeju ljudi i događaji u najdirektnijoj vezi sa temom ove disertacije.

Tekst doktorske disertacije koji je nastao kao rezultat analize pomenutih neobjavljenih i objavljenih izvora i literature strukturiran je u četiri poglavlja koja prati uvod i zaključak. Prilikom izlaganja, korišćen je uporedo hronološki i predmetni metod jer korišćenje samo hronološkog ili samo predmetnog metoda nije bilo moguće a da se ne poremeti tok izlaganja. Uvod i sva četiri poglavlja su raspoređena po striktno hronološkom principu (uvod se bavi periodom od 1948. do 1953. godine, prvo poglavlje izlaže događaje iz 1953. i 1954. godine, drugo iz 1955, treće iz 1956. i četvrto iz 1957. i 1958. godine) s tim što u pojedinim poglavljima (najviše u prvom) postoje podpoglavljja koja izlažu događaje po tematskom principu. U drugom, trećem i četvrtom poglavlju, podpoglavljja su raspoređena po hronološkom principu ali istovremeno podeljena i tematski jer izlažu događaje u određenom periodu prvo u vezi jedne, zatim druge, treće ili četvrte zemlje „narodne demokratije“ u jugoslovenskom susedstvu. Na kraju teksta nalazi se zaključak posle koga sledi popis izvora i literature.

Na kraju istraživanja i rada na pisanju ove doktorske disertacije, ali ne i na poslednjem mestu, osećam potrebu da se zahvalim svima onima koji su doprineli da istrajem na ovom zadatku. Pre svega, hvala Prof. dr. Ljubodragu Dimiću, mentoru, i Doc. dr Miri Radojević na nesebičnoj podršci, stručnim savetima i podsticajima koje sam više puta tokom poslednjih godina imao prilike da dobijem. Hvala i kolektivima Arhiva Jugoslavije, Muzeja istorije Jugoslavije, Diplomatskog arhiva MSP Srbije i Vojnog arhiva koji su svojom predusretljivošću doprineli da moj rad na istraživanju za potrebe ove disertacije protekne u najprijatnijoj atmosferi. Veliku zahvalnost osećam i prema kolektivu Instituta za noviju istoriju Srbije, direktoru dr. Momčilu Mitroviću i drugim dragim kolegama, koji su mi predstavljali oslonac ne samo u stručnom već i u ljudskom i, neizbežnom, finansijskom smislu. Najzad, uz svo poštovanje ranije pomenutih, najveće hvala zaslužile su moja supruga Gordana i ćerke Nevena, Tijana i Tamara koje su ostale

uskraćene za mnoge sate moje pažnje a koje su, bez obzira na to, uvek bile spremne da me nadahnu i pruže mi podršku onda kada je bivalo teško.

UVOD

Uvod. 1. Jugoslovenska karika van sovjetskog lanca (1948 – 1953.)

Nekoliko godina pred Staljinovu smrt Bugarska, Rumunija, Albanija i Mađarska, iako susedne zemlje, od Jugoslavije su bile udaljene toliko da se prema stanju njihovih međusobnih odnosa moglo pretpostaviti da se radi o zemljama koje uopšte nisu na istom kontinentu. Razlog tome bio je oštar ideološki a potom i međudržavni sukob između Jugoslavije i SSSR-a koji je eskalirao 1948. godine i proširio se na sve zemlje „narodne demokratije“ koje su pripadale sovjetskom lageru.¹ Takav sukob došao je za javnost potpuno neočekivano, s obzirom na izuzetno dobre odnose Jugoslavije sa ovim zemljama u periodu od 1945. do 1948. godine.

U to vreme, na osnovu svog strateškog opredeljenja za saradnju sa Sovjetskim Savezom, Jugoslavija je otpočela proces sveobuhvatnog zbliženja sa istočnoevropskim zemljama u kojima su se tamošnje komunističke i radničke partije uz pomoć Sovjeta borile

¹ Više o jugoslovensko-sovjetskom sukobu 1948. godine u: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*, zbornik radova, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije, knj. III; Socijalistička Jugoslavija 1945 – 1988*, Beograd, 1988; Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949 – 1955*, Zagreb, 1988; *Velike sile i male države u hladnom ratu: slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd, 2005; Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb, 1990; Radoica Luburić, *Vrući mir hladnog rata*, Podgorica, 1994; Pierre Maurer, „The Tito – Stalin Split in historical perspective“, *Bradford Studies on Yugoslavia*, no. 11, University of Bradford, 1987; Džon Luis Geddis, *Hladni rat: mi danas znamo*, Beograd, 2003, str. 79 – 80; Sava Živanov, *Staljinizam i destaljinizacija*, Novi Sad, 1969, str. 55 – 56; Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Vol. 2: Twentieth Century*, Cambridge, 1983, p. 321 – 335; Paul Lendvai, *Eagles in Cobwebs. Nationalism and Communism in the Balkans*, New York, 1969, p. 82 – 87; Bernard Lory, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours*, Paris, 1996, p. 37 – 40; M. Skakun, *Balkan i velike sile*, Zemun, 1987, str. 137 – 162; Mira Šušvar, *Vladimir Velebit: svjedok historije*, Zagreb, 2002, str. 165 – 172; R. West, *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia*, London, 1994, p. 217 – 241; Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini. Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd, 2003, str. 73 – 168; Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd, 1976, str. 102 – 113; Stevan K. Pavlowitch, *Tito, Yugoslavia's Great Dictator. A Reassessment*, London, 1992, p. 54 – 57; Petar Rokai, Zoltan Đere, Tibor Pal, Aleksandar Kasaš, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002, str. 594 – 595; Jadranka Jovanović, „Borba Jugoslavije protiv pritiska SSSR-a i istočnoevropskih država u OUN (1949 – 1953). Glavni momenti“, *Istorija 20. veka*, 1 – 2/1984, str. 85 – 111; J. Hanhimäki, O. A. Westad, *The Cold War. A History in Documents and Eyewitness Accounts*, New York, 2003, p. 62 – 63; *Zbornik radova sa međunarodnog okruglog stola Tito – Staljin*, ur. Miladin Milošević, Beograd, 2007; Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I – III, Rijeka – Beograd, 1981, 1984.

za prevlast u političkom sistemu.² U tom smislu, zbliženje je bilo najintenzivnije upravo sa zemljama koje su Jugoslaviji bile geografski i najbliže, odnosno sa zemljama u neposrednom susedstvu. Jugoslavija je tako u svakoj prilici podržavala Albaniju u kojoj je na vlast posle rata došao Enver Hodža na čelu Albanske partije rada. U svim međunarodni forumima i na konferenciji mira u Parizu, Jugoslavija se zalagala da se Albaniji prizna status savezničke zemlje i dodeli reparaciona kvota, pa čak i na sopstvenu štetu. Sa njom je jula 1946. godine potpisan i Ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći kojim se Jugoslavija obavezala da brani albansku nezavisnost a u drugoj polovini iste godine i niz sporazuma o privrednoj saradnji kojima je predviđano usaglašavanje privrednih planova, ukidanje carinskih barijera, izjednačavanje valuta kao i druge mere kojima je proširena ekonomska saradnja, s tim što je Jugoslavija preuzela i niz jednostranih obaveza. Prema Bugarskoj, nova Jugoslavija je takođe zauzala krajnje blagonaklon stav. On je naročito postao izražen nakon povratka Georgi Dimitrova iz Moskve, kada su usledili i međudržavni razgovori na Bladu krajem jula i početkom avgusta 1947. godine tokom kojih je bilo govora o stvaranju „Balkanske federacije“ odnosno o modalitetima ujedinjenja Jugoslavije i Bugarske. Tokom istog sastanka, Jugoslavija se odrekla ratnih reparacija koje je Bugarska trebalo da joj isplati a u novembru iste godine potpisan je i Ugovor o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći između dve susedne zemlje. I sa druge dve susedne istočnoevropske zemlje, Rumunijom i Mađarskom, Jugoslavija je razvijala najtešnje političke, ekonomske i kulturne odnose. Kao i sa Albanijom i Bugarskom, i sa njima je, naslanjajući se na jugoslovensko-sovjetski ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći iz aprila 1945. godine, došlo do zaključivanja sličnih ugovora i to sa Mađarskom 8. decembra a sa Rumunijom 19. decembra 1947. godine čime je stvoren svojevrsan regionalni sistem bezbednosti u skladu sa spoljnopolitičkom orijentacijom SSSR-a koju je Jugoslavija sledila.³

Međutim, već u to vreme, iako nisu iznošene u javnost, postojale su značajne razlike između Jugoslavije sa jedne i SSSR-a i istočnoevropskih zemalja sa druge strane kada su u pitanju bila neka bitna pitanja međunarodnih odnosa i jugoslovenskih interesa u vezi sa njima. To se pre svega odnosilo na jugoslovenske jasno izražene težnje za pripajanje Trsta i okoline i sa tim u vezi konstantnog pogoršavanja njenih odnosa sa Zapadom. Osim

² B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, str. 188 – 189.

³ *Isto*, str. 192.

tršćanskog pitanja, Jugoslavija je svoje odnose sa Zapadom pogoršavala i zbog teritorijalnih aspiracija prema Austriji (Koruška) kao i zbog umešanosti u građanski rat u Grčkoj u kome je aktivno pomagala Komunističku partiju Grčke. Ali, po svim ovim pitanjima Jugoslavija se razilazila i sa Sovjetskim Savezom koji je, iako prva zemlja komunizma, istovremeno bio i velika sila koja je imala svoje posebne interese koji se nisu uvek poklapali sa interesima i željama Jugoslavije koje su, ponekad, bile i neutemeljene u realnosti hladnoratovskih okolnosti u kojima je živeo posleratni svet. Pored razilaženja u vezi sa pojedinim spoljnopolitičkim pitanjima, sukobu Jugoslavije sa SSSR-om kumovala je i jugoslovenska posebnost u odnosu na sve druge istočnoevropske zemlje (donekle sa izuzetkom Albanije) u kojima nije bilo komunističke revolucije koja je bila utemeljena u autohtonom pokretu već je komunizam „uvezen“ spolja, sa dolaskom Crvene armije na teritorije tih zemalja i uz podršku malog broja predratnih komunista koji su rat proveli mahom u Moskvi. Za razliku od njih, jugoslovenski komunisti su se dičili da su sami organizovali antifašističku borbu, da su sami izveli revoluciju i sami oslobodili zemlju. Iz toga je proizašla i njihova svest o sopstvenoj moći i sposobnostima i o poverenju u sopstvene snage sa čime se otvoreno kosilo nastojanje Sovjetskog Saveza da organizuje socijalistički „lager“ u kome nije bilo mesta za neposlušnost prema Moskvi i njenim planovima što je sve skupa dovelo do 28. juna 1948. godine i objavljivanja rezolucije Informbiroa kojom je Komunistička partija Jugoslavije optužena za ozbiljne greške, zastranjivanja i napuštanje „jedino ispravnog“ puta u socijalizam.

U sklopu potpunog raskida SSSR-a i njegovih saveznika sa, do juče, ideološki bliskom Jugoslavijom, koji je usledio posle rezolucije Informbiroa, došlo je do njene potpune političke, ekonomske, saobraćajne i vojne blokade koja je, tokom nekoliko godina koje su usledile, dovela do postepene preorijentacije Jugoslavije ka Zapadu i NATO paktu odakle je jedino mogla da dobije pomoć u slučaju sovjetskog napada.⁴ Ta preorijentacija, međutim, nije bila ni brza ni laka jer je naročito u početku trebalo prevladati ogromno nepoverenje koje je postojalo na obe strane. U vreme kada je doneta rezolucija Informbiroa uperena protiv Jugoslavije, njeni odnosi sa Zapadom bili su veoma zaoštreni, ona je bila optuživana za građanski rat koji je buktao u Grčkoj, Vatikan je sprovodio intenzivnu

⁴ Geoffrey Stern, „Eastern Europe 1944 – 1985“, in: *The Soviet Union and Eastern Europe*, ed. by George Schöpflin, New York, Oxford, 1986, p. 194.

antijugoslovensku propagandu u svetu a tri najjače evropske sile – SAD, Velika Britanija i Francuska – tek su bile donele „tripartitnu deklaraciju“ kojom su se otvoreno izjasnile za pripajanje Trsta Italiji.⁵ Nemajući kud, Jugoslavija je posle prve faze u kojoj je pokušavala da dokaže svoju „ortodoksiju“ kada je u pitanju bila komunistička ideologija shvatila da nema drugog izlaza nego da obnovi ekonomske i vojne odnose sa Zapadom. Istovremeno, i na Zapadu su postali svesni da je u njihovom interesu da podrže postojanje jedne komunističke države koja bi se razvijala nezavisno od Moskve i koja bi u budućnosti mogla da predstavlja primer za druge zemlje „narodne demokratije“. Iz toga se vremenom izrodila strategija koju je Zapad primenjivao prema Jugoslaviji a koja se svodila na ekonomsko i vojno pomaganje ali istovremeno i neprihvatanje njenog režima na koji se pokušavalo da utiče u pravcu liberalizacije. Namera Zapada je bila da, zbog svojih interesa, Tita tek „održava na površini“ vode. U tom cilju, i uz razna uslovljavanja Jugoslavija je u vreme sukoba sa Informbiroom počela da iznova gradi svoje ekonomske odnose sa zapadnim zemljama, potpisuje sa njima trgovinske ugovore, prima bespovratnu pomoć u hrani ali i vojnu pomoć na osnovu sporazuma sa SAD iz 1951. godine. Ekonomsku i vojnu saradnju ubrzo je počela da sledi i politička čiji najveći domet predstavlja potpisivanje Balkanskog pakta 1953. godine. Sve to, doprinelo je da se položaj Jugoslavije prema SSSR – u znatno promeni na bolje a samim tim umnogome otkloni i pretnja vojne intervencije sa sovjetske strane.

Osim spoljnopolitičke preorijentacije ka Zapadu, na intenzitet sukoba sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ i njegov dalji tok uticala je i odluka Jugoslavije da preko Ujedinjenih nacija internacionalizuje taj sukob. Konkretan povod za iznošenje tog pitanja pred OUN bila je sovjetska nota od 18. jula 1949. godine u vezi sa hapšenjem bivših belogardejskih oficira optuženih za špijunažu u kojoj su bile otvorene pretnje Jugoslaviji koja je podozrevala da bi mogla uslediti i oružana intervencija sa teritorije susednih zemalja „narodne demokratije“.⁶ Reagujući na te pretnje, Edvard Kardelj je na IV zasedanju Generalne skupštine UN govorio o sporu sa SSSR-om kao o pitanju „hegemonističkih tendencija“ koje je prevazilazilo dimenzije ideološkog sukoba ističući „zaprepašujuće razmere“ u „razmimoilaženju između reči i dela“ koje su obeležile postupanje SSSR-a

⁵ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, str. 238 – 239.

⁶ Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Organizaciji ujedinjenih nacija (1945 – 1953)*, Beograd, 1985, str. 43.

prema Jugoslaviji.⁷ Samo dva dana posle ovog Kardeljevog govora SSSR je otkazao Ugovor o prijateljstvu i saradnji sa Jugoslavijom. U narednim godinama, Jugoslavija se u OUN o bitnim pitanjima međunarodnih odnosa izjašnjavala samostalno, u skladu sa sopstvenim interesima uz istovremeno aktivan stav prema neprijateljski raspoloženim susednim istočnoevropskim zemljama. Vrhunac tih aktivnosti bio je izbor Jugoslavije za nestalnog člana Saveta bezbednosti, podnošenje tužbe protiv vlada SSSR-a, Bugarske, Mađarske, Rumunije, Albanije, Poljske i Čehoslovačke zbog neprijateljskih postupaka prema Jugoslaviji kao i predlog o stavljanju pitanja kodifikacije diplomatskih odnosa i imuniteta na dnevni red Komisije OUN za međunarodno pravo.⁸

Jugoslovensko okretanje Zapadu i internacionalizacija sukoba preko OUN doveli su dotle da je njen sukob sa SSSR-om i dugim istočnoevropskim zemljama dospao na „put bez povratka“ koji je vodio do tačke kada više nije bilo moguće ni pomisliti na traženje nekakvog kompromisnog rešenja kojim bi se sukob prevladao ili izgadio. To je dodatno pogoršalo odnose Jugoslavije sa SSSR-om i drugim zemljama „narodne demokratije“ te su njeni odnosi sa ovim susednim zemljama bili potpuno narušeni a u slučaju Bugarske, Mađarske i Albanije još i dodatno opterećeni negativnim nasleđem prošlosti u vidu nekoliko međusobnih ratova i najskorijim iskustvom iz Drugog svetskog rata kada su ove zemlje okupirale deo jugoslovenske teritorije a njihove vojske počinile brojne ratne zločine prema civilnom stanovništvu. Sve ove susedne zemlje su jednostrano raskinule međudržavne ugovore sa Jugoslavijom potpisane posle Drugog svetskog rata, u vreme dobrih međusobnih odnosa, bilo da su se oni odnosili na političku, ekonomsku, vojnu ili kulturnu saradnju. Ove zemlje su tako, zajedno sa SSSR-om i drugim istočnoevropskim zemljama, krajem septembra 1949. godine za samo 5 dana otkazale čak 46 ugovora o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i saradnji na raznim poljima uz obrazloženje da se tadašnja „jugoslovenska vlada u potpunoj zavisnosti od inostranih imperijalističkih krugova, pretvorila u sredstvo njihove agresivne politike, što je stvarno dovelo do likvidacije samostalnosti i nezavisnosti jugoslovenske republike“.⁹ U periodu od 1948. do 1953.

⁷ *Isto*.

⁸ *Isto*, str. 85 – 96.

⁹ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), fond 837, Kabinet Predsednika Republike (dalje: KPR), Posete (dalje: I – 3 – a), SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Agresivni karakter politike SSSR-a i istočnoevropskih zemalja

godine u međusobnoj komunikaciji preovlađivao je neprijateljski rečnik koji je najočitiiji bio u štampi i u diplomatskim notama uvredljivog sadržaja i za jednu i za drugu stranu.¹⁰ Počev od sovjetske note od 18. avgusta 1949. godine u kojoj je stajalo da „u celoj Jugoslaviji vladaju gestapovski metodi uprave“ a da izjave jugoslovenske vlade „ne vrede više nego što su vredele slične izjave koje su u svoje vreme davali Hitler i Musolini“, preko albanske note br. 2903 u kojoj je stajalo da je „Titova klika štab imperijalističkih agenata na Balkanu“ koji „izvršava naređenja svojih gospodara iz Vol Strita“ prema kojoj su albanski rukovodioci izražavali „najveću mržnju“ pozivajući narod Kosmeta „da se bori svim sredstvima protiv režima i rukovodstva Jugoslavije“, upućeno je Jugoslaviji na desetine pretećih i uvredljivih diplomatskih nota kojima nije bilo premca u dotadašnjoj diplomatskoj praksi.¹¹ Takve „note“ razmenjivali su diplomatski službenici koji su u susednim zemljama „narodne demokratije“ ali i u Jugoslaviji, bili izloženi policijskoj pratnji i veoma teškim uslovima života i rada.¹² U nastojanju da „likvidiraju“ normalne diplomatske odnose i značaj međusobnog diplomatskog predstavljanja, sve zemlje socijalističkog „lagera“ su povlačile svoje predstavnike i progonile jugoslovenske diplomate, proteravši ukupno njih 149.¹³ Najčešće obrazloženje za takav postupak bilo je bavljenje „špijunskom“ i „provokativnom“ delatnošću.¹⁴ U najtežoj situaciji bila je jugoslovenska diplomatska misija u Tirani koja je, usled nepodnošljivih uslova života i rada i neprijateljskog odnosa albanskih državnih organa, 4. juna 1950. godine bila i zatvorena a diplomatski odnosi između dve zemlje prekinuti 11. oktobra iste godine.¹⁵

prema FNRJ, str. 1; Petar Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944 – 1949*, Beograd, 2007, str. 229 – 231; Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945 – 1955*, Beograd, 2010, str. 439 – 440.

¹⁰ *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade narodne Republike Albanije prema Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji*, DSIP, Beograd, 1961, str. 14 – 16.

¹¹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Agresivni karakter politike SSSR-a i istočnoevropskih zemalja prema FNRJ, str. 2.

¹² *Восточная Европа в документах российских архивов 1944 – 1953 гг.*, Том II (1949 – 1953 гг.), Москва – Новосибирск, 1998, стр. 669 – 670; *Советский фактор в восточной Европе 1944 – 1953 в двух томах. Документы*, Том II (1949 – 1953), Москва, 2002, стр. 356 – 357; *Schisma roşie. România şi declanşarea conflictului sovieto-iugoslav (1948 – 1950.)*, ed. Florin Constantiniu, Adrian Pop, Bucureşti, 2007, p. 254 – 255.

¹³ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Agresivni karakter politike SSSR-a i istočnoevropskih zemalja prema FNRJ, str. 4.

¹⁴ *Восточная Европа в документах российских архивов...*, стр. 216 – 217.

¹⁵ Peter Bartl, *Albanci od srednjeg veka do danas*, Beograd, 2001, str. 242; Milorad Komatina, *Enver Hodža i jugoslovensko-albanski odnosi*, Beograd, 1995, str. 94; Đorđe Borozan, „Jugoslavija i Albanija u XX vijeku“,

U vreme kada su sve zemlje Istočne Evrope, predvođene Sovjetskim Savezom, ušle u razdoblje oštrog ideološko-političkog i međudržavnog sukoba sa Jugoslavijom, jedan od najaktivnijih „frontova“ na kome se odvijala svakodnevna borba protiv titoističke „jeresi“ bio je onaj propagandni. Objavljivanje rezolucije Informacionog biroa 1948. godine može se smatrati prvim aktom propagandnog delovanja protiv Jugoslavije, posle koga je usledila organizovana višegodišnja kampanja koja je bila namenjena pre svega jugoslovenskoj javnosti ali ne mnogo manje ni sopstvenoj javnosti, drugim komunističkim partijama u svetu pa i zapadnim zemljama. U kampanji koju su naročito revnosno sprovodile upravo susedne zemlje bila su angažovana sva raspoloživa sredstva. Dnevna i periodična štampa u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji svakodnevno je objavljivala antijugoslovenske članke, radio stanice su svakodnevno imale po nekoliko specijalnih emisija na srpskom i drugim jugoslovenskim jezicima namenjene slušaocima u Jugoslaviji. Tokom godina sukoba, štampan je ogroman broj raznih antijugoslovenskih brošura i priručnika koji su ubacivani ilegalno u Jugoslaviju¹⁶ a gradovi u susedstvu bili su puni uvredljivih karikatura na račun jugoslovenskih rukovodilaca. Antijugoslovenski napisi preplavili su školske i univerzitetske udžbenike, enciklopedije i slična izdanja a u propagandne svrhe iskorišćeni su čak i listovi srpske i drugih jugoslovenskih manjina u Mađarskoj i Rumuniji. Jezik koji je korišćen u svakodnevnoj propagandi protiv Jugoslavije obilovao je uvredama, pogrđnim i prostačkim izrazima, svodeći se tako na nivo čak niži od nivoa ulične komunikacije. Na bioskopskom repertoaru redovno su se nalazili filmovi sa antijugoslovenskim sadržajima.

Jugoslavija je preko noći, u štampi i u javnosti Bugarske, Rumunije, Albanije i Mađarske postala neprijatelj i simbol „izdajnika“ koji je napustio jedini ispravni put u socijalizam, onaj Staljinov.¹⁷ Krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina 20. veka Jugoslavija je tamo predstavljana kao neko ko se okrenuo protiv dojučerašnjih prijatelja i saveznika i svrstao u redove Zapada, najvećeg ideološkog protivnika, postavši samo „privezak“ zapadne spoljne politike. S tim u vezi, najviši rukovodioci (predsednici vlada, ministri...) u SSSR-u i drugim zemljama „narodne demokratije“, a naročito onim susednim, u službenim govorima i člancima bilo u svojoj ili tuđoj zemlji, koristili su svaku priliku da

Istorija 20. veka, 1 – 2/1999, str. 18; *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne Republike Albanije...*, str. 19.

¹⁶ *Восточная Европа в документах российских архивов...*, стр. 591 – 595. *Советский фактор в восточной Европе 1944 – 1953...*, стр. 663 – 665.

¹⁷ P. Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi...*, str. 215.

optužuju, vređaju i prete Jugoslaviji ružeći njen društveni poredak, pozivajući narod na pobunu protiv aktuelnog rukovodstva obećavajući eventualnim pobunjenicima pomoć, uz istovremeno iskrivljavanje stvarnosti i nedavne prošlosti Jugoslavije.¹⁸ Propagandna kampanja protiv Jugoslavije koja je dostigla ogromne razmere u početku je bila usmerena na to da politički pritisak prema Jugoslaviji prikaže kao drugarsku „partijsku kritiku“.¹⁹ Međutim, ubrzo je postalo jasno da su ciljevi bili mnogo širi – izazivanje sukoba u Jugoslaviji, obaranje aktuelne vlade u Beogradu i njeno slabljenje na unutrašnjem i spoljnom planu. U tom cilju, bili su u najvećoj mogućoj meri angažovani štampa i radio, a knjige, brošure i letci su dostizali ogromne tiraže. Tako je, na primer, samo u periodu od avgusta do oktobra 1949. godine, samo u centralnim partijskim listovima u SSSR-u i zemljama „narodne demokratije“ objavljeno čak 834 antijugoslovenska članka.²⁰ Na radio stanicama, iz godine u godinu broj emisija namenjen slušaocima u Jugoslaviji je rastao i 1952. godine dostigao broj od 50 takvih emisija dnevno u trajanju od čak 30 sati.²¹ Posebnu ulogu u ovakvo organizovanoj propagandi imali su politički emigranti iz Jugoslavije, „ibeovci“ koji su izdavali sedam novina (*Za socijalističku Jugoslaviju* u Sovjetskom Savezu, *Pod zastavom internacionalizma* u Rumuniji, *Za ljudsko zmago* u Mađarskoj, *Nova Borba* u Čehoslovačkoj, *Pobeda* u Poljskoj, *Napred* u Bugarskoj i *Za pobjedu* u Albaniji) koje su zajedno dostizale tiraž od 70.000 primeraka dnevno.²² Osim novina, „ibeovci“ su svoje ideje propagirali i putem radio stanice „Slobodna Jugoslavija“ koja je iz Bukurešta emitovala 12 emisija dnevno u trajanju od 4 sata.²³ Sadržaji svih članaka, knjiga, brošura i radio emisija svodili su se na pozive na štrajkove, sabotaže i pobunu protiv rukovodstva u Beogradu, na iskrivljavanje jugoslovenske narodnooslobodilačke borbe, na prikazivanje Jugoslavije kao žarišta rata i razne, mahom neutemeljene, vesti o unutrašnjoj situaciji u

¹⁸ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Agresivni karakter politike SSSR-a i istočnoevropskih zemalja prema FNRJ, str. 2; Petar Dragišić, „*Napred* – list jugoslovenskih emigranata (pristalica Kominforma) u Bugarskoj“, *Tokovi istorije*, 3 – 4/2005, str. 125 – 142.

¹⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Agresivna propaganda vlade Sovjetskog Saveza i vlada istočnoevropskih zemalja protiv Jugoslavije, str. 1.

²⁰ *Isto*, str. 3.

²¹ *Isto*.

²² *Isto*, str. 4; *Советский фактор в восточной Европе 1944 – 1953...*, str. 87 – 88; P. Dragišić, *Jugoslovensko – bugarski odnosi...*, str. 244.

²³ Više o delatnosti emigrantske radio-stanice *Slobodna Jugoslavija* vidi u: Milan Petrović, Dragoslav Simić, *Dražesni KGB javi se: radio „Slobodna Jugoslavija“ iz Bukurešta izveštava*, Beograd, 2009.

Jugoslaviji (o lošem položaju radnika, o obespravljenosti seljaka na račun „kulaka“, o dominaciji jedne nacije u odnosu na drugu, o davanju koncesija stranom kapitalu i sl.).²⁴ Po mišljenju mađarskog lidera, Maćaša Rakošija, propaganda protiv Jugoslavije je naročito trebala da ima za cilj „podstrekavanje velikosrpskog hegemonizma“ i razvijanje hrvatskog i makedonskog „patriotizma“.²⁵ Isti lider se pojavljivao i kao nosilac ideje da se izdavanje emigrantskih listova zbog bolje kontrole i veće efikasnosti, centralizuje u Moskvi ili „nekoj drugoj zemlji narodne demokratije“, misleći bez sumnje na Mađarsku.²⁶

Iako je najviše štete Jugoslaviji nanosila ekonomska blokada od strane SSSR-a i zemalja „narodne demokratije“, čini se da je njeno rukovodstvo, pored veoma teškog stanja na granicama, najviše iritirala upravo propaganda koja je dolazila iz ovih zemalja. Stoga je razumljivo veliko interesovanje Beograda za propagandnu aktivnost u susedstvu a naročito za praćenje eventualnih promena na tom polju nakon Staljinove smrti. To je bio još jedan segment poremećenih odnosa između Jugoslavije i njenih istočnoevropskih suseda na kome je ona želela da prati njihovu spremnost da u novonastalim okolnostima pristupe sveobuhvatnoj normalizaciji odnosa.

Odmah posle Staljinove smrti, kao i u slučaju stanja na granicama, nije se mogla primetiti bilo kakva promena na bolje kada je u pitanju bila antijugoslovenska propaganda u susedstvu. Štaviše, usled potpisivanja Balkanskog pakta i Titovog puta u Veliku Britaniju, što se poklopilo sa odlaskom sa životne i političke scene J. V. Staljina, propaganda protiv Jugoslavije je bila čak i pojačana. Tek krajem aprila, kako smo već izneli ranije, počele su prve naznake o popuštanju antijugoslovenske propagande u Rumuniji²⁷ a potom i u Mađarskoj. Od sredine juna 1953. godine već se moglo govoriti o svuda prisutnoj tendenciji ublažavanja antijugoslovenske propagande ali ne i o njenom prestanku.

Poseban vid pritiska na Jugoslaviju u periodu između 1948. i 1953.godine, predstavljali su brojni antijugoslovenski montirani sudski procesi čije žrtve su bili kako jugoslovenski, tako i državljani pa i visoki državni i partijski funkcioneri mnogih

²⁴ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Agresivna propaganda vlade Sovjetskog Saveza i vlada istočnoevropskih zemalja protiv Jugoslavije, str. 6 – 7.

²⁵ *Восточная Европа в документах российских архивов...*, стр. 93.

²⁶ Laszlo Borhi, *Hungary in the Cold War 1945 – 1956. Between the United States and the Soviet Union*, Budapest, New York, 2004, p. 206.

²⁷ *Восточная Европа в документах российских архивов...*, str. 902 – 903.

istočnoevropskih zemalja.²⁸ Kao i na mnogim drugim poljima, i na ovome su prednjačile upravo susedne zemlje „narodne demokratije“ od kojih, naročito, Albanija i Bugarska. U svim zemljama socijalističkog lagersa je, prema jugoslovenskim podacima, održan ukupno 41 proces, od toga 16 u Albaniji, 13 u Bugarskoj, 3 u Mađarskoj i 1 u Rumuniji.²⁹ Na svim tim procesima na optuženičkim klupama našlo se 275 lica od kojih je 68 osuđeno na smrt a 207 na vremenske kazne. U Jugoslaviji su sve te procese delili na četiri kategorije: na „monstruozne“ procese kakvima su smatrani oni protiv Lasla Rajka u Mađarskoj i Trajče Kostova u Bugarskoj koji su za cilj imali „klevetanje Jugoslavije“, na one koji su imali za cilj da dokažu „širinu razmera inkriminirane delatnosti Jugoslavije“ poput procesa protiv Koči Džodzea u Albaniji i Rudolfa Slanskog u Čehoslovačkoj, zatim na one u kojima su glavnooptuženi bili jugoslovenski građani osumnjičeni za „subverzivnu“ delatnost za račun Jugoslavije (proces protiv Darinke Krstić, proces Seferović i proces Zvijerac u Bugarskoj kao i proces Kević – Macura u Čehoslovačkoj) i, najzad, 33 manja procesa koji su imali za cilj da dokažu tvrdnje iznošene na većim procesima.³⁰ Pored svih ovih procesa, Beogradu je bilo poznato da je u susednim istočnoevropskim zemljama održan i veći broj tajnih antijugoslovenskih procesa čije žrtve su uglavnom bili pripadnici jugoslovenskih nacionalnih manjina³¹ te je samo u Mađarskoj tokom 1951. i 1952. godine na pet takvih procesa osuđeno oko 50 jugoslovenskih manjinaca. Povrh svega, dešavalo se da su ljudi koji su bili osumnjičeni za simpatije prema Jugoslaviji bivali zatvarani i potom streljani bez ikakvog sudskog postupka što se najčešće događalo u Albaniji gde je na taj način u periodu od 1949. do 1953. godine stradalo čak 142 lica.³²

Za Jugoslaviju nije bilo dileme da je cilj svih tih procesa bila politička izolacija Jugoslavije, opravdavanje eventualne intervencije protiv nje i prebacivanje krivice za krajnju zaoštrenost odnosa isključivo na nju. Montirani procesi su trebali da taj cilj postignu na nekoliko načina. Prvo, kompromitacijom jugoslovenskih rukovodilaca koji su

²⁸ Stevan K. Pavlović, „28. jun 1948. Raskol i njegove posledice za Istočnu Evropu“, *Tokovi istorije*, 1 – 4/1999, str. 76; J. Hanhimäki, O. A. Westad, *The Cold War...*, p. 63 – 65.

²⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Antijugoslovenski procesi u istočnoevropskim zemljama, str. 2.

³⁰ *Isto.*

³¹ *Восточная Европа в документах российских архивов...*, стр. 404 – 407.

³² AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Antijugoslovenski procesi u istočnoevropskim zemljama, str. 3.

na tim procesima prikazivani kao inostrani agenti (gestapovski, američki ili britanski) koji su još za vreme rata sabotirali borbu protiv fašizma, kao fašisti koji su u zemlji zaveli diktaturu koja nije imala ništa zajedničko sa socijalizmom i kao direktni organizatori „špijuskog i subverzivnog rada“ u istočnoevropskim zemljama.³³ Drugo, prikazivanjem jugoslovenske spoljne politike kao „priveska“ politike zapadnih sila sa ciljem rušenja poretka u istočnoevropskim zemljama i stvaranja Balkanske federacije na čelu sa Jugoslavijom ali „na bazi kapitalističkog društvenog uređenja“ i u svrhu borbe protiv SSSR-a, uz nasilno priključenje pojedinih oblasti u sastavu susednih država. Treće, prikazivanjem unutrašnje jugoslovenske politike kao antisocijalističke, četvrto, prikazivanjem JNA kao armije čiji je osnovni zadatak intervencija u zemljama „narodne demokratije“ , peto, predstavljanjem jugoslovenskih diplomata i diplomatskih predstavništava kao pokretača subverzivne i pučističke delatnosi u istočnoevropskim zemljama koji su, kao šesto, za takvu delatnost važan oslonac imali u jugoslovenskim nacionalnim manjinama u susedstvu.³⁴ Najzad, optužbe sa antijugoslovenskih procesa služile su i kao „nepobitni dokazi“ koje su potom za svoja javna istupanja protiv Jugoslavije koristili funkcioneri SSSR-a i drugih zemalja socijalističkog „lagera“, propagandni aparati u tim zemljama pa i predstavnici komunističkih partija sa Zapada i diplomati iz ovih zemalja kada su nastupali u OUN ili drugim međunarodnim forumima.³⁵ Tvrdnje iznošene na montiranim sudskim procesima igrale su i ulogu opravdanja za agresivne mere koje su, pred očima sopstvene javnosti, zemlje „narodne demokratije“ preduzimale prema jugoslovenskim građanima, diplomatskim predstavništvima i nacionalnim manjinama.

Atmosferi neprijateljstva i nepoverenja između suseda doprinosila je i dobrodošlica sa kojom su u ovim zemljama dočekane grupe političkih emigranata iz Jugoslavije koji su ostali verni svojim staljinističkim uverenjima i koji su potom, pod kontrolom tamošnjih tajnih službi, bili organizovani u klubove koji su preko svojih listova i radio stanica širili propagandu protiv Jugoslavije i Josipa Broza Tita te na taj način postali deo široke antijugoslovenske kampanje koja je u susednim, kao i u drugim zemljama sovjetskog bloka, sprovedena na svim nivoima. Prema jugoslovenskim procenama u Sovjetskom

³³ *Isto.*

³⁴ *Isto*, str. 3 – 4.

³⁵ *Isto*, str. 4.

Savezu i zemljama „lagera“ bilo je ukupno oko 4.500 takvih političkih emigranata „ibeovaca“ od čega najveći broj upravo u susjednim zemljama: Bugarskoj 1.500, Mađarskoj 650, Albaniji 600 i Rumuniji oko 500.³⁶ U svim ovim zemljama pojedini visoki partijski funkcioneri bili su zaduženi za „rad“ sa jugoslovenskom emigracijom koja je uhlebljenje nalazila u vojsci, državnim ustanovama, fabrikama i poljoprivrednim dobrima iako je bila i direktno materijalno pomagana.³⁷ Počev od 1949. godine u svim istočnoevropskim zemljama „ibeovci“ su pokrenuli svoje listove i dobili veliki prostor na tamošnjim radio stanicama, štampali su brojne brošure i drugi propagandni materijal namenjen ubacivanju u Jugoslaviju a na raznim kongresima i međunarodnim konferencijama njima je bilo omogućeno da istupaju kao predstavnici Jugoslavije i čak budu birani u rukovodeća tela tih organizacija.³⁸ U susjednim zemljama „narodne demokratije“ ovi emigranti su korišćeni i kao naoružani diverzanti koji su ubacivani u Jugoslaviju. Prema jugoslovenskoj statistici iz Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije u periodu od 1948. do 1953. godine ubačeno je bilo ukupno 604 diverzanta od kojih su jugoslovenski organi bezbednosti likvidirali njih 40 a uhvatili 113.³⁹ Samo u toku 1948. i 1949. godine, na samom početku sukoba, iz četiri susjedne zemlje koje su bile deo Istočnog bloka, u Jugoslaviju je bilo ubačeno 118 agenata i 61 diverzant, od tog broja najviše iz Albanije.⁴⁰ Sa druge strane, i broj političkih emigranata koji su u isto vreme prebegli iz susjednih zemalja „narodne demokratije“ u Jugoslaviju bio je veoma veliki: od ukupno 7.699 takvih emigranata iz susjednih zemalja došlo je njih 6.699 odnosno 2.583 iz Albanije, 1.830 iz Bugarske, 1.308 iz Rumunije i 978 iz Mađarske.⁴¹ Nisu manjkale, međutim, ni optužbe sa druge strane: prema informacijama G. G. Deža u 80 rumunskih sela duž jugoslovensko-rumunske granice u leto 1949. godine zabeležena je

³⁶ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Korišćenje jugoslovenske IB emigracije od strane SSSR-a i satelitskih zemalja u agresivnom pritisku protiv FNRJ, str. 1.

³⁷ *Isto*, str. 1 – 2; *Восточная Европа в документах российских архивов...*, стр. 166 – 167; *Советский фактор в восточной Европе 1944 – 1953...*, str. 383 – 384; *Schisma roşie. România şi declanşarea conflictului sovieto-iugoslav...*, p. 204 – 205; P. Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi...*, str. 242 – 247.

³⁸ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Korišćenje jugoslovenske IB emigracije od strane SSSR-a i satelitskih zemalja u agresivnom pritisku protiv FNRJ, str. 3.

³⁹ *Isto*.

⁴⁰ Vojni arhiv (dalje: VA), fond Jugoslovenska narodna armija (dalje: JNA), 3718/74, arhivska jedinica 22, Pregled ubačene agenture iz zemalja narodnih demokratija posle rezolucije I. B., bez datuma.

⁴¹ Radoica Luburić, „Politička emigracija iz informbirovskih zemalja u Jugoslaviji (1948 – 1953)“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 3/1996, str. 216; VA, JNA, 3718/74, a. j. 22, Pregled ubačene agenture iz zemalja narodnih demokratija posle rezolucije I. B., bez datuma.

„ilegalna jugoslovenska aktivnost“.⁴² Određenu ulogu u jugoslovenskoj politici prema susednoj Albaniji, u isto vreme, imala je i činjenica da je veliki broj emigranata iz te zemlje prelazio u Jugoslaviju bez obzira što ti prelazi nisu bili politički motivisani, iako su se događali u godinama najžešćeg ideološkog sukoba dve države.⁴³

Delatnost „ibeovaca“ na polju diverzantske aktivnosti prema Jugoslaviji bila je samo deo mnogo širih obaveštajnih akcija Sovjetskog Savaza i drugih istočnoevropskih zemalja.⁴⁴ Posle izbijanja sukoba 1948. godine, aktivnost sovjetske obaveštajne službe u Jugoslaviji naglo je pojačana. Ona je delovala na više načina: putem legalne i ilegalne propagande (predstavljala je jugoslovensko rukovodstvo i njegovu unutrašnju i spoljnu politiku kao izdajničku u odnosu na socijalizam pozivajući na njegovo svrgavanje), stvaranjem ilegalnih organizacija, vrbovanjem novih ljudi u aparatu SKJ, državnih vlasti i JNA i aktiviranjem „starih veza“.⁴⁵ U tom smislu za Sovjete su naročito bili interesantni ljudi na „osetljivim i važnim pozicijama“ u Ministarstvu odbrane, Ministarstvu inostranih poslova, na Tehničkim fakultetima i u aparatu propagande. Osim angažovanja jugoslovenskih građana, oni su i svoju ambasadu u Beogradu, konzulate u drugim gradovima, vojna i trgovinska predstavništva, dopisništvo TASS-a i Dom sovjetske kulture „popunili“ obaveštajnim oficirima.⁴⁶ U sovjetskim obaveštajnim aktivnostima važnu ulogu dobijaju susedne zemlje „narodne demokratije“ – Albanija, Bugarska, Rumunija i Mađarska – u kojima su pod rukovodstvom sovjetske obaveštajne službe bili organizovani obaveštajni centri i punktovi u blizini jugoslovenske granice (njih ukupno 90). Pojedine zemlje poput Bugarske koristile su za obaveštajni rad i diverzantsko-terorističke akcije prema Jugoslaviji i iskusne i u Jugoslaviji dobro poznate ljude koji su se sličnim akcijama bavili za vreme, pa čak i pre Drugog svetskog rata.⁴⁷ Prema jugoslovenskim saznanjima, iz tih zagrančnih centara u Jugoslaviju je u periodu od 1948. do 1954. godine, sa

⁴² *Schisma roşie. România şi declanşarea conflictului sovieto-iugoslav...*, p. 236.

⁴³ Bogumil Hrabak, „Albanski emigranti u Jugoslaviji 1948 – 1954.“, *Tokovi istorije*, 1 – 2/1994, str. 77 – 104.

⁴⁴ *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne Republike Albanije...*, str. 17 – 19; *Borba*, 14. mart 1953. godine.

⁴⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Špijunska i teroristička delatnost SSSR i zemalja narodne demokratije protiv FNRJ, str. 3.

⁴⁶ *Isto*, str. 5.

⁴⁷ Й. Баев, КГБ в България. Сътрудничеството между съветските и българските тайни служби 1944 – 1991, София, 2009.

terorističkim zadacima bilo ubačeno iz susednih zemalja čak 626 ljudi (334 iz Bugarske, 255 iz Albanije, 30 iz Mađarske i 7 iz Rumunije).⁴⁸ Od svih ovih ljudi, samo oni ubačeni iz pravca Bugarske i Albanije, na teritoriji Jugoslavije su ubili 20, ranili 43 i na njihovu teritoriju prisilno odveli sedmoricu Jugoslovena, uz akcije poput kidanja telefonskih žica, rušenja stubova i paljenja žita što je naročito bilo često na Kosovu i Metohiji tokom 1949. i 1950. godine.⁴⁹

Između Jugoslavije i četiri susedne zemalje prekinut je čak i železnički saobraćaj a bilo kakav vid komunikacije sveden je na apsolutni minimum. Potpuna saobraćajna blokada kojoj je Jugoslavija od strane svih zemalja sovjetskog bloka bila izložena tokom godina koje su usledile posle ideološkog raskida 1948. godine bila je posebno revnosno praktikovana od takvih susednih zemalja koje su sa njom bile saobraćajno i najtešnje povezane što je bilo sasvim prirodno s obzirom na njen geografski položaj koji ju je u isto vreme činio srednjoevropskom, balkanskom, mediteranskom i podunavskom zemljom. Saobraćajni značaj Jugoslavije za zemlje „narodne demokratije“ i SSSR bio je naročito veliki jer su preko njene teritorije vodili glavni pravci komunikacija između većeg broja tih zemalja, a u slučaju Albanije i jedini. Kidanjem saobraćajnih veza posle 1948. godine Sovjetski savez i njemu podređene zemlje su želeli da izoluju Jugoslaviju i nanesu joj veliku materijalnu štetu pošto je ona ubirala znatne prihode od intenzivnog međunarodnog saobraćaja preko svoje teritorije. Njihove namere u dobroj meri su se i ostvarile pošto je rečni, drumski, železnički i vazdušni saobraćaj sa zemljama sovjetskog lagera gotovo zamro. Potpuna saobraćajna blokada Jugoslavije nije mogla biti izvedena od strane ove grupe zemalja jer je Jugoslavija, preko Jadranskog mora, imala izlaz na Mediteran i dalje u svet a preko drumskih i železničkih komunikacijama prema Austriji, Italiji i Grčkoj i izlaz ka zapadnim zemljama Evrope. Ipak, saobraćajna blokada Jugoslavije kada su u pitanju bile njene komunikacije ka Istoku, nanosila joj je velike štete i zbog izostanka tranzita robe iz Mađarske, Čehoslovačke, Rumunije i Bugarske ka Zapadu koji je ranije mahom išao preko Jugoslavije do njenih luka a odatle u druge delove sveta. U prekidanju normalne saobraćajne komunikacije između suseda najdalje je otišla Rumunija koja je sa

⁴⁸ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Špijunska i teroristička delatnost SSSR i zemalja narodne demokratije protiv FNRJ, str. 9.

⁴⁹ *Isto*, str. 10 – 11.

Jugoslavijom prekinula drumski, železnički i rečni, pa čak i poštanski saobraćaj koji se odvijao na pruzi Zrenjanin – Žombolj i zatvorila sve granične prelaze između dve zemlje. Ukoliko je tih godina nako želeo da putuje iz Beograda u Bukurešt morao je da putuje ili preko Mađarske ili preko Bugarske, dakle mnogo duže i mnogo skuplje nego ranije.

Najteže stanje, međutim, vladalo je na granici Jugoslavije prema Bugarskoj⁵⁰, Rumuniji, Mađarskoj i Albaniji koja je u godinama sukoba predstavljala neuralgičnu tačku i izvor problema. Zbog zaoštrenosti odnosa, pogranični pojas između Jugoslavije i ovih zemalja bio je opasan bodljikavom žicom, minskim poljima, rovovima, bunkerima i sličnim fortifikacijskim objektima pa je granica više ličila na liniju fronta nego na granicu između zemalja koje nisu bile u ratnom stanju. Ovakve mere, pritom, preduzimale su obe strane u sukobu.⁵¹ Tako je, na primer, Rumunija već aprila 1949. godine protestovala zbog upada pet jugoslovenskih aviona na svoju teritoriju kao i zbog napada na brod *Alba Iulia* koji su izveli jugoslovenski graničari.⁵² Da je zaista i bila reč o specifičnom frontu, govore činjenice da se na toj granici gotovo svakodnevno ginulo u pograničnim incidentima kojih je bilo na hiljade. Takvo stanje na granici, izazivalo je u Jugoslaviji zebnju da bi sovjetski napad mogao da usledi svakog časa. U Beogradu su veliki broj pograničnih incidenata koje su izazivale granične jedinice Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije smatrali pokušajem zastrašivanja i uznemiravanja jugoslovenskih građana u pograničnim krajevima s ciljem izazivanja osećaja nesigurnosti.⁵³ U izazivanju incidenata prednjačila je Mađarska koja je od 1948. do kraja marta 1955. godine izazvala čak 4750 incidenata, sledila ju je Rumunija sa 1761 incidentom, Bugarska sa 1176 incidenata i najzad Albanija sa 574 incidenta što je zajedno davalo broj od 8261 incidenta.⁵⁴ Svi ti incidenti mahom su se ticali preletanja aviona, prelaženja graničnih organa na jugoslovensku teritoriju, premeštanja ili rušenja graničnih kamenova, pucanja preko granice ali je bilo i mnogo ozbiljnijih akcija poput otmica pripadnika jugoslovenskih pograničnih jedinica ili otmica jugoslovenskih građana. U izazivanju teških incidenata, iako ih je izazvala manje nego druge susedne

⁵⁰ P. Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi...*, str. 223 – 229.

⁵¹ *Восточная Европа в документах российских архивов...*, стр. 84. VA, JNA, 3734/74, a. j. 7.

⁵² *Schisma roşie. România şi declanşarea conflictului sovieto-iugoslav...* p. 203.

⁵³ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Granični incidenti kao posledica agresivnog pritiska na našu zemlju, str. 1.

⁵⁴ *Isto*, str. 2.

zemlje „narodne demokratije“, prednjačila je Albanija.⁵⁵ Na nju je otpadalo više od polovine svih smrtnih slučajeva među jugoslovenskim graničarima (11 od ukupno 21), skoro polovina svih ranjenih (18 od ukupno 36) i skoro polovina otetih, odnosno 3 od ukupno 8.⁵⁶

Staljinova smrt početkom marta 1953. godine nije donela promenu na bolje kada je u pitanju bilo stanje na jugoslovenskim granicama prema susednim zemljama „narodne demokratije“ jer su incidenti i dalje bili svakodnevna pojava.⁵⁷ Naprotiv, njihov broj se čak i povećao pa je jugoslovenska statistika i dalje beležila incidente kojih je samo u periodu od 3. marta do kraja maja 1953. godine bilo čak 887.⁵⁸ Ti incidenti bili su krajnje raznorodne prirode. Prema jugoslovenskim podacima, tokom marta i aprila meseca 1953. godine na jugoslovensko-rumunskoj granici najaktivniji su bili pripadnici informbirovske političke emigracije koji su ubacivali propagandni materijal u Jugoslaviju koristeći reke Dunav i Begej, dok je u maju bilo i incidenata druge prirode.⁵⁹ Tako je 21. maja kod sela Veliki Gaj došlo do napada rumunskih graničara na grupu jugoslovenskih geometara koji su radili na izgradnji plovnog kanala Dunav-Tisa-Dunav a 28. maja desila se otmica jednog jugoslovenskog državljanina.⁶⁰ Interesantan je i incident koji se dogodio početkom maja na Dunavu, u blizini Velikog ostrva, 9 kilometara severoistočno od Negotina kada je jedan rumunski borbeni čamac povredio jugoslovenske teritorijalne vode s ciljem da uhvati nekoliko lica koja su pokušavala da iz Rumunije preplivaju u Jugoslaviju.⁶¹

Na granici prema Mađarskoj, u istom periodu, dogodio se niz znatno ozbiljnijih incidenata.⁶² Dvojica jugoslovenskih podoficira ranjena su u dva odvojena incidenta, 3. marta kod Bačkog Brega i 25. aprila kod Murske Sobote, a na jugoslovenske karaule izvršeno je nekoliko oružanih napada sa mađarske strane: 24. marta na karaulu Dolga Vas,

⁵⁵ M. Komatina, *nav. delo*, str. 94.

⁵⁶ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Granični incidenti kao posledica agresivnog pritiska na našu zemlju, str. 3.

⁵⁷ *Libertatea*, 5. 2. 1953.

⁵⁸ Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije (dalje: DAMSPS), Politička arhiva (dalje: PA), 1953, Rumunija, fascikla 14, dosije 3, Statistički pregled graničnih incidenata od 3. marta do 31. maja 1953. godine, bez broja, str. 2; *Borba*, 25. april 1953. godine; *Narodna armija*, 7. maj i 2. jul 1957. godine.

⁵⁹ DAMSPS, PA, 1953, Regionalno (Istočnoevropske zemlje), fasc. 14, dos. 3, Granični incidenti od strane zemalja sovjetskog bloka od 3. marta do 31. maja 1953, bez broja, str. 2.

⁶⁰ *Isto*, str. 2 – 3; *Borba*, 6. jun 1953. godine.

⁶¹ *Isto*.

⁶² *Borba*, 14. mart 1953. godine.

26. marta na karaulu Kanal kod Bačkog Brega i 12. maja na karaulu Novakovec kod Čakovca. Istovremeno, broj povreda jugoslovenskog vazdušnog prostora sa ciljem osmatranja kretanja graničnih jedinica povećao se na čitavih 32. Jugoslovenski pogranični organi u ovo vreme su uočili i da sve ove ozbiljnije incidente ne izazivaju lokalne granične jedinice već specijalne snage koje se isključivo radi toga dovode iz unutašnjosti Mađarske.⁶³

Sličnom taktikom služili su se i Bugari čije jedinice su od Staljinove smrti do kraja maja 1953. godine povredile jugoslovensku teritoriju 13 puta, uglavnom radi podrške ubacivanju diverzantskih grupa na jugoslovensku teritoriju.⁶⁴ Tokom prvomajskih praznika desila su se tri najteža incidenta u okolini Knjaževca kada su veće grupe bugarskih graničara bez razloga otvarale vatru iz automatskih pušaka i puškomitraljeza na jugoslovenske graničare koji su se nalazili duboko na svojoj teritoriji.⁶⁵

Najmanje incidenata u periodu posle Staljinove smrti, u odnosu na druge tri Jugoslaviji susedne zemlje „narodne demokratije“ izazvali su Albanci, mada je i u njihovom slučaju došlo do povećanja broja incidenata. Oni su se mahom svodili na ubacivanje propagandnog materijala i ometanje jugoslovenskih građana u svakodnevnim poslovima u blizini granice.⁶⁶

Do koje mere je bilo poremećeno normalno stanje na jugoslovenskoj granici prema „informbiroovskim“ zemljama svedoči i podatak da je granica, osim za izazivanje incidenata, korišćena i kao podesan prostor za širenje propagande. Pored već pomenutog ubacivanja štampanog materijala, uz samu graničnu liniju bili su postavljeni veoma snažni zvučnici koji su širili informacije usmenim putem a koji su se mogli čuti i čitav kilometar unutar jugoslovenske teritorije.⁶⁷ Ovaj način propagande izuzetno je iritirao jugoslovensku Komandu graničnih jedinica, svesnu da to ne može sa spreći. Zbog toga je, u zimu 1953. godine, ta komanda tražila da se sa jugoslovenske strane postave veliki panoi sa parolama

⁶³ DAMSPS, PA, 1953, Regionalno (Istočnoevropske zemlje), fasc. 14, dos. 3, Granični incidenti od strane zemalja sovjetskog bloka od 3. marta do 31. maja 1953, bez broja, str. 1 – 2.

⁶⁴ *Borba*, 29. april 1953. godine.

⁶⁵ DAMSPS, PA, 1953, Regionalno (Istočnoevropske zemlje), fasc. 14, dos. 3, Granični incidenti od strane zemalja sovjetskog bloka od 3. marta do 31. maja 1953, bez broja, str. 2.

⁶⁶ *Isto*, str. 3.

⁶⁷ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 77, dos. 4, Zabeleška o sastanku u Pravnom savetu povodom informbirovske propagande na našim granicama, Pov. broj 41350, 18. februar 1953, str. 1.

ili isto tako snažni zvučnici ne bi li se na neki način pariralo susedima.⁶⁸ U isto vreme, preduzimane su i druge mere obezbeđenja granice poput miniranja, zaprečavanje i sl. Međutim, jugoslovenska Komanda graničnih jedinica imala je jasna naređenja da se kloni bilo kog postupka koji bi mogao da izazove incident. To se naročito odnosilo na otvaranje vatre sa druge strane granice na šta su jugoslovenski graničari mogli da u samoodbrani odgovore istom merom ali i to tako da se prvo sklone u zaklon, zatim iz zaklona pucaju preko ili ispred onih koji pucaju na njih i tek ako bi vatra bila i posle toga nastavljena, ciljaju u napadače.⁶⁹

Veoma poremećeno stanje u odnosima Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom i zemljama „narodne demokratije“, pa i onim susednim, upotpunjavao je i potpuni prekid do tada veoma razgranatih ekonomskih odnosa. Ekonomsku blokadu koju su sprovodili Sovjetski Savez i sve zemlje „narodne demokratije“ u Jugoslaviji su shvatali kao efikasno sredstvo za postizanje političkog cilja koje je bilo dobrodošlo s obzirom na činjenicu da su gotovo polovina ukupne jugoslovenske robne razmene i sva investiciona izgradnja u periodu od 1945. do 1948. godine bili vezani za SSSR i pomenute zemlje.⁷⁰ Tokom nekoliko godina, ekonomska blokada Jugoslavije od strane zemalja socijalističkog „lagera“ sprovedena je kombinacijom više ekonomskih mera: sužavanjem opsega robne razmene, odugovlačenjem i kašnjenjem isporuka robe, neisporučivanjem već plaćenih roba, isporučivanjem neispravnih instalacija i robe kao i jednostranim raskidanjem trgovinskih i investicionih sporazuma.⁷¹ Posledice svih ovih mera bile su ogromna ekonomska šteta koju je trpela Jugoslavija ali i pojedine zemlje „narodne demokratije“ koje su zavisile od uvoza repromaterijala iz Jugoslavije (Mađarska je tako, na primer, planirala da 66% svojih potreba za uvozom gvozdene rude 1948. godine podmiri iz Jugoslavije). Ekonomska šteta koju je Jugoslavija trpela bila je očigledna kroz smanjenje njenog uvoza i izvoza, obustavu investicija u nastavak industrijalizacije zemlje, pad proizvodnje, povećanje investicija u vojnu industriju (što je dovodilo do nestašice stručne radne snage i povećanja izdataka za odbranu) ali i kroz gubitke na širokom pojasu neobrađenog zemljišta uz granicu prema

⁶⁸ *Isto.*

⁶⁹ VA, JNA, 4866/75, a. j. 27, Komanda graničnih jedinica komandi 229 brigade, Pov. br. 1527, 30. maj 1953. godine, str. 3.

⁷⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Ekonomski odnosi FNR Jugoslavije sa istočnoevropskim zemljama 1945 – 1949.godine, str. 8.

⁷¹ *Isto*, str. 9 – 15.

susednim zemljama „narodne demokratije“ i prihvatanje kredita sa Zapada pod veoma nepovoljnim uslovima.⁷²

Kombinovani politički, diplomatski, propagandni, vojni i ekonomski pritisak koji je Jugoslavija trpela od 1948. do 1953. godine ostavio je značajne posledice i na unutrašnjem planu – pošto se odrekla sovjetskog modela razvoja socijalizma, Jugoslavija je upravo tih godina tragajući za sopstvenim modelom razvoja izgradila specifičan sistem „radničkog samoupravljanja“ koji će predstavljati njenu trajnu osobenost u odnosu na sve druge zemlje u kojima su na vlasti bile komunističke ili radničke partije.⁷³ Tih godina, Jugoslavija je želela da se distancira od administrativnog koncepta razvoja socijalizma kakav je bio sovjetski i da ohrabri povećanje uloge radnika u proizvodnji i njenoj organizaciji, samoupravne tendencije u preduzećima i decentralizaciju državne uprave.⁷⁴ U želji da napravi sistancu u odnosu na sovjetski model, krajem decembra 1949. godine Jugoslavija je propisala uputstvo o osnivanju i radu radničkih saveta a već naredne godine, 27. juna, jugoslovenska Narodna skupština je ozakonila radničko samoupravljanje. Tom prilikom Josip Broz je naglasio da se sa uvođenjem samoupravljanja delimično zakasnilo, „čemu su doprinele iluzije o sovjetskom obliku socijalizma i nekritičko presađivanje sovjetske doktrine i prakse na jugoslovensko tlo“.⁷⁵ Iz takvog Titovog nastupa bilo je jasno da su radnički saveti trebalo da predstavljaju negaciju sovjetske prakse, birokratizma i sovjetskih uzora uopšte, ali i put da se radnici približe upravljanju preduzećima i podstaknu na produktivniji rad.⁷⁶

U uslovima potpune blokade od strane Istoka i istovremenog nastojanja da se po svaku cenu očuva monopol komunističke partije na vlasti, Jugoslavija je bila primorana da

⁷² Isto, str. 2.

⁷³ Svetozar Rajak, „The Cold War in the Balkans 1945 – 1956“ in: *The Cambridge History of the Cold War*, ed. by Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, vol. I: Origins, Cambridge, 2010, p. 215.

⁷⁴ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, str. 288 – 289; K. F. Cviić, „The nature of government and politics in Yugoslavia“, in: *The Soviet Union and Eastern Europe*, ed. by George Schopflin, New York, Oxford, 1986, p. 346 – 347; S. Živanov, *nav. delo*, str. 56 – 57; B. Jelavich, *op. cit.*, p. 386 – 388; P. Lendvai, *op. cit.*, p. 91 – 100; B. Lory, *op. cit.*, p. 47 – 48; L. Benes, R. Byrnes, N. Spulber, *The Second Soviet-Yugoslav Dispute: full text of main documents April-June 1958. with an introductory analysis*, Bloomington, 1959, p. XXI – XXII; Stevan K. Pavlowitch, *The Improbable Survivor: Yugoslavia and its problems 1918 – 1968*, London, 1988, p. 18 – 19.

⁷⁵ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, str. 293.

⁷⁶ Isto, str. 294.

se strategijski približi Zapadu od koga je jedino mogla da očekuje kakvu-takvu pomoć.⁷⁷ Jugoslovensko okretanje Zapadu bilo je logično i jedino moguće, ali ne i najpoželjnije rešenje.⁷⁸ Saradnja Jugoslavije sa Zapadom nije bila bez ograda sa jugoslovenske strane koja je, iako prinuđena na takvo približavanje, zazirala od mogućih pritisaka Zapada da se Jugoslavija ideološki menja što njeno istinski komunističko rukovodstvo nije želelo. Zato su u Jugoslaviji priželjkivali da ta saradnja ne potraje suviše dugo, tj. nadali su se da će vremenom doći do promena i na Istoku, koji bi mogao da prihvati jugoslovensku posebnost u okviru zemalja koje „grade socijalizam“ i potom sa njom uspostavi normalne odnose i tako je oslobodi nezavidnog položaja da se u uzavreloj atmosferi hladnog rata oslanja isključivo na jednu stranu u sukobu.⁷⁹

Uvod. 2. Sukob sa Informbiroom i sudbina jugoslovenskih nacionalnih manjina i državljana u susedstvu

Pitanje položaja srpske i drugih jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji predstavljalo je jedno od najvažnijih pitanja u odnosima Jugoslavije sa ovim zemljama posle Drugog svetskog rata. Preko njega su se prelamale sve krize u međusobnim odnosima ali i krize u odnosima među svim novoformiranim komunističkim zemljama u Istočnoj Evropi jer je ovo pitanje predstavljalo samo deo mnogo šireg problema položaja nacionalnih manjina u komunističkom svetu. Postojanje tog problema u odnosima između država koje su usvojile marksistički pogled na nacionalno pitanje koji je predviđao pravo na samoopredeljenje svakog naroda, donekle se čini paradoksalnim. Međutim, to svedoči o površnosti sa kojom je usvojena nova ideologija kao i o rastućem nacionalizmu kome nije trebalo da bude mesta u državama koje su usvojile internacionalizam kao svoj moto i pogled na svet.⁸⁰ Upravo sudbina srpske i drugih

⁷⁷ Momir Stojković, „Međunarodni poreci i Jugoslavija 1945 – 1991.“, *Istorija 20. veka*, 1 – 2/1993, str. 105 – 107; Đoko Tripković, „Jugoslavija – most ili tampon između Istoka i Zapada 1944 – 1955. godine“, *Istorija 20. veka*, 1 – 2/1993, str. 115; Đoko Tripković, „Spoljni faktori i politička kretanja u Jugoslaviji 1945 – 1955.“, *Istorija 20. veka*, 2/1995, str. 84 – 86.

⁷⁸ Dragan Bogetić, „Jugoslovensko približavanje Zapadu u vreme sukoba sa Kominformom“, *Istorija 20. veka*, 1/1998, str. 61; Đoko Tripković, „Spoljni faktori i liberalizacija Titovog režima 1950 – 1954.“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1 – 2/1999, str. 217 – 226.

⁷⁹ Đ. Tripković, „Jugoslavija – most ili tampon...“, str. 116.

⁸⁰ Više o tome u: R. R. King, *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, MA, 1973.

jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj i Rumuniji posle ideološkog raskida Jugoslavije sa zemljama koje su prihvatile stavove iz deklaracije Informbiroa od juna 1948. godine, najbolje najočitije je ukazivala na to, pogotovo što su se prvi problemi pojavili već u ranoj fazi sukoba.⁸¹

U periodu od kraja Drugog svetskog rata do donošenja rezolucije Informbiroa položaj srpske manjine u susedstvu bio je, u poređenju sa periodom 1948 – 1953. godina, znatno snošljiviji.⁸² Međutim, on ni tada nije bio dobar u toj meri da ne bi iziskivao intervencije jugoslovenske strane i sporenja sa vlastima dotičnih zemljama čak i oko elementarnih stvari kao što je (u slučaju Mađarske) bio i sam broj pripadnika srpske i drugih jugoslovenskih manjina. Brojke kojima su raspolagale dve strane neretko su se drastično razlikovale. Tako su mađarske vlasti tvrdile da ukupan broj srpske i drugih jugoslovenskih manjina u njihovoj zemlji na prelazi 45.000 dok su sa jugoslovenske strane smatrali da taj broj dostiže čak 150.000 stanovnika.⁸³ U slučaju Rumunije, zvanična državna statistika i jugoslovenska procena brojnosti njenih manjina u toj zemlji su se apsolutno poklapale i slagale oko broja od 46.464 manjinca.⁸⁴ Sve ove brojke, međutim, ne odnose se isključivo na srpsku nacionalnu manjinu iako su Srbi bili daleko najbrojniji među jugoslovenskim manjincima u Rumuniji. Prema jugoslovenskim saznanjima, pored Srba, u Rumuniji je živelo i oko 9.000 Karaševaka (ili Krašovana) oko čije etničke pripadnosti (srpske ili hrvatske) i danas postoje sporenja među antropolozima, etnolozima pa i samim Karaševcima.⁸⁵ Osim zvaničnih podataka, u Jugoslaviji je 1953. godine bilo moguće naići i na nešto drugačije procene brojnosti i nacionalnog sastava jugoslovenske manjine u Rumuniji koje su se kretale oko broja od 55.000 manjinaca (43.000 Srba, 7.500 Krašovana i 5.000 Hrvata).⁸⁶ Osim brojčanih, u jugoslovenskim izvorima je moguće naći i podatke o procentualnom odnosu Srba i Hrvata unutar jugoslovenske nacionalne manjine u Rumuniji

⁸¹ S. K. Pavlović, „28. jun 1948...“, str. 77.

⁸² M. Vlahović, „Jugoslovenske manjine u Mađarskoj“, *Međunarodni problemi*, 3(1953), str. 61 – 65.

⁸³ AJ, fond Savez komunista Jugoslavije (dalje; 507, CK SKJ), Komisija za međunarodne veze (dalje: XVIII) - k.3/24, Sadašnji položaj pripadnika jugoslovenskih nacionalnih manjina u IE zemljama, 4. oktobar 1958. godine, str. 1.

⁸⁴ *Isto.*

⁸⁵ Milja Radan, „O Karaševcima“, *Srpska nacionalna manjina u Rumuniji*, zbornik radova, Beograd, 1996, str. 25 – 28; Pavle Stojanov, *Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji*, Beograd, 1953, str. 25 – 26.

⁸⁶ P. Stojanov, *nav. delo*, str. 9.

prema kojima je januara 1947. godine taj odnos bio 85,06% Srba prema 14,96% Hrvata, s tim što su u ovom slučaju Krašovani ubrajani u Hrvate.⁸⁷

U slučaju Mađarske, nisu postojali ovako detaljni i precizni podaci o brojnosti jugoslovenskih manjina a još manje precizni podaci o pojedinim etničkim grupama unutar manjine. Jugoslovenski izvori uglavnom su preuzimali podatke iz nedovršenog popisa manjinskog stanovništva koji je u prvoj polovini 1948. godine sproveo Demokratski savez Južnih Slovena u Mađarskoj, odakle potiče i procena ukupnog broja jugoslovenske manjine od oko 140.000 stanovnika. Prema tim podacima, Srbi su u velikoj većini nastanjivali oblast Pomorišja (oko 5.000 stanovnika) i okolinu Budumpešte (oko 8.500 stanovnika) dok su u oblasti Bajskog trougla i Baranje bili izmešani sa Hrvatima ali u velikoj manjini.⁸⁸ To bi značilo da su, za razliku od Rumunije, Srbi u Mađarskoj predstavljali manjinu u odnosu na druge južnoslovenske narode (Hrvate i Slovence) sa kojima su zajedno činili jugoslovensku nacionalnu manjinu u Mađarskoj.

Pravni položaj srpske nacionalne manjine u Mađarskoj i Rumuniji posle 1945. godine nije bio precizno regulisan što naročito važi za Mađarsku. Za razliku od međuratnog perioda kada je položaj manjina i u Mađarskoj i u Rumuniji bio regulisan mirovnim ugovorima potpisanim sa tim zemljama u Versaju (a sa Rumunijom čak i posebnom međudržavnom konvencijom o zaštiti manjina iz 1933. godine), posle Drugog svetskog rata nijedan dokument OUN nije posebno štitio prava nacionalnih manjina. Povelja OUN je garantovala svim stanovnicima država-članica, bez obzira na rasu, jezik ili veru, samo osnovna ljudska prava i slobode.⁸⁹ Mađarski ustav iz 1949. godine, kao i rumunski iz 1952. godine, garantovao je jednakost svih građana pred zakonom. Pored ove opšte odredbe, ustavi obe zemlje sadržali su i posebne odredbe o pravima nacionalnih manjina. U Mađarskoj je manjinama, pa i srpskoj, bilo zagarantovano školovanje na maternjem jeziku i pravo na razvijanje sopstvene nacionalne kulture. U Rumuniji, opseg manjinskih prava

⁸⁷ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k.12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 7 – 8.

⁸⁸ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 13/18, Jugoslovenska nacionalna manjina u Mađarskoj, 1958. godine, str. 7.

⁸⁹ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 13/15, Pravni savet DSIP-a kabinetu A. Vratuše, Pov. br. 91905, 20. maj 1957. godine, str. 3. Ni mirovni ugovori zaljučeni između Jugoslavije i susedne Mađarske i Rumunije nisu imali posebne odredbe koje bi štitile prava nacionalnih manjina. U odnosu na Povelju OUN oni su bili precizniji utoliko što su izričito nabrajali koja su to prava (sloboda govora, štampe, izdavaštva, veroispovesti, političkog uverenja i zбора). Pošto nijedan međunarodnopravni akt posle Drugog svetskog rata nije posebno obavezivao Mađarsku i Rumuniju na zaštitu prava nacionalnih manjina, njihov položaj je bio regulisan samo unutrašnjim pravnim aktima, u oba slučaja ustavom.

zagarantovanih ustavom bio je širi i jasnije određen. Tamo je manjinama bilo zagarantovano pravo na školovanje na maternjem jeziku ali, za razliku od Mađarske, na svim nivoima obrazovanja.⁹⁰ Osim toga, rumunski ustav je sve lokalne državne organe i institucije u oblastima nastanjenim manjinskim stanovništvom obavezivao da u usmenom i pismenom kontaktu sa manjincima koriste isključivo jezik manjine, kao i da zapošljavaju službenike iz redova same manjine koji dobro poznaju jezik i običaje lokalnog stanovništva.⁹¹ Upoređujući pravni položaj manjina u Mađarskoj i u Rumuniji posle Drugog svetskog rata, jasno je da je zaštita manjina u Rumuniji bila znatno sadržajnije i šireg opsega što je jugoslovenskoj strani ostavljalo više prostora za delovanje. Koristeći taj prostor, za Jugoslaviju je u smislu zaštite srpske manjine u Rumuniji u periodu posle 1953. godine pored mogućnosti, postojala i krajnja nužda, s obzirom na težak položaj Srba u toj zemlji u godinama nakon 1948. godine kada su bili izloženi najgrubljim represalijama.

Stav rumunske i mađarske komunističke partije prema manjinskim organizacijama bio je neblagonaklon. U redovima Mađarske komunističke partije, preovlađivalo je mišljenje da je Mađarska jednonacionalna država što je često vodilo negiranju i samog problema položaja manjina i njihovih organizacija. Sa jugoslovenske strane takav stav mađarskih komunista je smatran „nepravilnim“ i „oportunističkim“ što je vodilo zaključku da komunisti u Mađarskoj posle Drugog svetskog rata nisu učinili mnogo na poboljšanju položaja srpske i drugih jugoslovenskih menjina.⁹² I u Rumuniji, podrška komunističke partije nastojanjima srpske manjine da unapredi svoj položaj je sasvim izostala. Ovakav „nemarksistički“ stav rumunske partije smatran je u Jugoslaviji pogrešnim i to iz dva razloga: zbog velikog broja pripadnika bivšeg režima koji su preplavili kominističku partiju ali i zbog njene izrazite nacionalističke obojenosti.⁹³ Vrhunac takve politike bio je otvoren zahtev partijskih rukovodilaca da pripadnici srpske manjine u javnosti što manje govore srpski jezik „jer žive u Rumuniji“ pa bi upotreba maternjeg jezika mogla biti smatrana „šovinističkim istupom“.⁹⁴

⁹⁰ *Isto*, str. 4.

⁹¹ *Isto*, str. 4 – 5.

⁹² *Isto*, str. 46.

⁹³ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 52 – 53; P. Stojanov, *nav. delo*, str. 102 – 103.

⁹⁴ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 53; P. Stojanov, *nav. delo*, str. 104.

Položaj srpske nacionalne manjine u Rumuniji i Mađarskoj 1953. godine, neposredno pred prvo ozbiljnije postavljanje manjinskog pitanja u odnosima Jugoslavije sa ovim zemljama posle Drugog svetskog rata, bio je rezultat procesa koji je tekao od 1948. godine. To je bio proces u kome je srpska manjina u obe zemlje, nakon rezolucije Informbiroa, postala sredstvo preko koga su se komunisti u tim zemljama dokazivali u borbi protiv „izdajnika socijalističkog lagersa“ sa kojima ogromna većina manjinaca nije imala ništa zajedničko, osim porekla.⁹⁵

Ionako loš položaj srpske nacionalne manjine u Rumuniji i Mađarskoj naglo je pogoršan od onog trenutka, juna 1948. godine, kada su ove dve zemlje prihvatile rezoluciju Informbiroa, mada je za manjince i neko vreme pre objavljivanja rezolucije bilo znakova koji su ukazivali na skorbu promenu ponašanja vlasti prema njima, svakako na gore. U Rumuniji, više od mesec dana pre nego što je došlo do objavljivanja rezolucije Informbiroa, manjinci su uočili da su rukovodioci KP Rumunije u Temišvaru odjednom počeli da u svakom postupku manjinaca i njihovih organizacija pronalaze nešto „nacionalističko“. Na tom „poslu“ najviše je bio angažovan član CK KPR, dr Bogdan, koji je obišao nekoliko manjinskih organizacija, SSKDUR, redakciju lista *Pravda* i knjižaru *Jugoslovenske knjige* u Temišvaru i tom prilikom takođe uočio mnogo toga „nacionalističkog“.⁹⁶ U slučaju Mađarske, jugoslovenski izvori iz sredine 50-ih godina prošlog veka ne beleže eksplicitne znake koji bi ukazivali da se pripremao „udar“ na srpsku i druge jugoslovenske manjine ali je po odlučnosti i organizovanosti akcije protiv DSJS koja je usledila samo dan ili dva nakon objavljivanja rezolucije Informbiroa, jasno da je ona bila već izvesno vreme pripremana.

Srpska nacionalna manjina u Rumuniji i Mađarskoj od samog početka nije prihvatala rezoluciju Informbiroa i optužbe na račun Jugoslavije koje je ona sadržala. To je bilo evidentno kako među običnim ljudima tako i među manjincima koji su se nalazili u rukovodstvima manjinskih organizacija i istovremeno bili članovi rumunske ili mađarske komunističke partije. Kada je u pitanju stav srpske manjine u Rumuniji, na njega je prema

⁹⁵ M. Vlahović, „Jugoslovenska manjina...“, str. 65 – 69.

⁹⁶ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 60; P. Stojanov, *nav. delo*, str. 125 – 126. On je zatražio da se *Pravda* ubuduće štampa u Bukureštu umesto u Temišvaru a predlog rukovodećih ljudi SSKDUR da se u Banatskoj Klisuri otvori srpska gimnazija odbio bez reči. Manjincima je bio simptomatičan i još jedan neuobičajen postupak rumunskih vlasti: već zakazane priredbe, akademije i slični skupovi povodom Titovog rođendana iznenada su zabranjeni ili osujećeni.

jugoslovenskim analizama, uticalo nekoliko značajnih činjenica: za vreme Drugog svetskog rata srpska manjina u Rumuniji je pomagala narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji, veliki broj manjinaca borio se u redovima JNA, veliki broj mladih (oko 1.300) boravio je posle rata na radnim akcijama u Jugoslaviji što je, pored čestih putovanja u Jugoslaviju i postojanja knjižare *Jugoslovenska knjiga* u Temišvaru, manjincima omogućilo da se dobro upoznaju sa stanjem u svojoj matičnoj zemlji. Najzad, Srbi i drugi manjinci su u periodu od 1944. do 1948. godine već imali prilike da se upoznaju sa načinom na koji je RKP „rešavala“ manjinsko pitanje pa je njihovo opredeljenje protiv rezolucije Informbira bilo logično.⁹⁷

Odmah po objavljivanju rezolucije, težište aktivnosti rumunskih i mađarskih vlasti bilo je na tome da se rukovodioci manjinskih organizacija koji su bili članovi partije navedu da podrže rezoluciju, zbog čega su bili izloženi izuzetnom političkom pritisku. U Rumuniji je akciju pritisaka na SSKDUR i njegove čelne ljude vodio lično Teohari Đorđesku, ministar unutrašnjih poslova i sekretar CK KPR.⁹⁸ Prvi na udaru bio je dr Miloš Todorov, sekretar SSKDUR i poslanik manjine u rumunskom parlamantu, zajedno sa nekolicinom drugih manjinskih rukovodilaca. Oni su u sred noći dovedeni u sedište PK KPR u Temišvaru gde su ih Đorđesku i Bogdan prvo ubeđivali da podrže rezoluciju Informbira. Pošto su oni oklevali da to učine, usledili su pritisci, uvrede, pretnje zatvorom: svi su nazivani izdajnicima i jugoslovenskim špijunima.⁹⁹ Pošto je i to ostalo bez efekta, dr Miloš Todorov je prebačen u Bukurešt i tamo stavljen u kućni pritvor dok su ostali bili pod stalnom policijskom prismotrom. Dr Todorov je u Bukureštu tri puta odvođen na razgovor, ponovo sa Đorđeskuom ali i sa Anom Pauker, prvim čovekom RKP, koji su mu čas nudili visoke položaje ako podrži rezoluciju IB a čas pretili ukoliko odbije.¹⁰⁰ U međuvremenu, Teohari Đorđesku je obilazio srpska sela u Banatu pokušavajući da pridobije seljake za rezoluciju, obećavajući razne povlastice. Međutim, stvarnost je bila drugačija. Srpska sela

⁹⁷ *Isto*, str. 60 – 61.

⁹⁸ *Libertatea*, 22. 2. 1953.

⁹⁹ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 62; P. Stojanov, *nav. delo*, str. 127.

¹⁰⁰ P. Stojanov, *nav. delo*, str. 131 – 132.

odjednom su bila mnogo više opterećena obaveznim otkupom nego ranije, pa čak i dvostruko u odnosu na veća okolna rumunska ili mađarska sela.¹⁰¹

U Mađarskoj, politički pritisak je takođe prvobitno bio upravljen na funkcionere manjinskih organizacija koji su bili i članovi komunističke partije, pre svega jer su se oni rukovođeni stavom manjina koje su predstavljali, prvi u redovima Partije mađarskih trudbenika (kako se vladajuća komunistička partija u Mađarskoj zvala nakon fuzije sa Socijaldemokratskom partijom) izjasnili protiv rezolucije IB-a.¹⁰² Već 30. juna 1948. godine, prvi zamenik generalnog sekretara CK PMT, Mihalj Farkaš, pozvao je sekretara DSJS-a i poslanika jugoslovenskih manjinaca u mađarskoj skupštini Antona Roba od koga je tražio da se saglasi sa stavom PMT po pitanju rezolucije IB-a, da osudi politiku KPJ i o tome napiše uvodni članak za partijski list *Szabad Nep*. Pošto je ovaj to odbio, Farkaš mu je na licu mesta oduzeo poslaničku legitimaciju.¹⁰³ Rukovodilac kadrovskog odeljenja CK PMT, Andraš Silai, pozvao je 1. avgusta u CK organizacionog sekretara Centralne uprave DSJS Milana Ognjenovića, od koga je tražio da potpiše unapred pripremljenu izjavu o tome kako se slaže sa stavom PMT u vezi sa rezolucijom IB. Ognjenović je to odbio pa mu je Silai odmah oduzeo partijsku knjižicu.¹⁰⁴

I u Rumuniji i u Mađarskoj, posle neuspešne akcije da se najuticajniji pojedinci iz redova srpske i drugih jugoslovenskih manjina privole da podrže rezoluciju, usledio je organizovan pritisak na manjinske organizacije kako bi se one u potpunosti stavile pod kontrolu vlasti i potom instrumentalizovale u skladu sa njihovim interesima. U Rumuniji, na udaru je bio SSKUDR i njegovi čelni ljudi.¹⁰⁵ Nakon neuspešnih pojedinačnih pritisaka, održana je sednica Izvršnog odbora Saveza ali pod rukovodstvom člana OK KPR Mirka Živkovića na kojoj su dr Miloš Todorov i čitava grupa onih koji su odbili da podrže rezoluciju IB-a, isključeni iz rukovodstva ali i iz članstva SSKDUR. Svi su bili optuženi da su „nenarodni elementi, banditi i špijuni koji su se uvukli u redove Saveza“.¹⁰⁶ Na njihova

¹⁰¹ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 63.

¹⁰² M. Vlahović, „Jugoslovenska manjina...“, str. 65 – 66.

¹⁰³ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 13/18, Jugoslovenska nacionalna manjina u Mađarskoj, 1958. godine, str. 50.

¹⁰⁴ *Isto*.

¹⁰⁵ Branko Petranović, „Pitanje granica Jugoslavije prema Mađarskoj i Rumuniji i jugoslovenskih manjina u Mađarskoj i Rumuniji posle Prvog i Drugog svetskog rata (Istorijska paralela)“, *Istorijski zapisi*, godina XXXIX (LIX), 3/1986, str. 116.

¹⁰⁶ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k.12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 64.

mesta, aktivisti KPR postavljali su ljude za koje jugoslovenski izvori tvrde da su za vreme Drugog svetskog rata saradjivali sa četničkim pokretom Draže Mihailovića.¹⁰⁷ Istovremeno je smenjena i redakcija manjinskog lista *Pravda* koji je sada besplatno rasturan (čak i iz aviona) po srpskim selima. Korak dalje u potčinjavanju SSKUDR bila je nova sednica Izvršnog odbora 3. jula na kojoj su skoro svi članovi (osim dvojice) primorani da nakon policijskih pretnji i upada u njihove kuće i stanove potpišu izjavu kojom se solidarišu sa rezolucijom IB a osuđuju KPJ a koja je potom štampana u *Pravdi*. Ovaj postupak rukovodstva izazvao je ogorčenje među Srbima i drugim manjincima koji su zahtevali da se ovaj stav izmeni pa su čelni ljudi SSKUDR, njih osamnaestoro, samo sedam dana posle donošenja prve, doneli drugu rezoluciju kojom su se izjasnili protiv rezolucije IB-a, a u prilog Jugoslavije.¹⁰⁸ Rumunske vlasti su brzo saznale za novu rezoluciju i reagovala munjevito. Zabranjeno je i sprečeno štampanje rezolucije, jedanaest članova Izvršnog odbora je uhapšeno a istog dana su počela i hapšenja lokalnih aktivista Saveza, mahom bivših dobrovoljaca JNA i učesnika radnih akcija u Jugoslaviji.¹⁰⁹ U Mađarskoj, akcija uperena protiv DSJS se odvijala na sličan način. Tamo su 2. jula 1948. godine Andraš Silai i Livija Biro od Centralne uprave DSJS zatražili da se javno izjesne o rezoluciji i iznesu, kao svoje, stavove da je kritika KPJ korisna, da se slažu sa rezolucijom IB-a, da smatraju da je izgradnja socijalizma bez SSSR-a nemoguća i sl.¹¹⁰ Posle toga, usledili su i pritisci na predsednika DSJS, Pavla Vujića, i na ostale viđenije ljude iz rukovodstva te organizacije. Kako ništa od toga nije davalo rezultate, mađarske vlasti su prešle na manje suptilne peritiske. Počela su hapšenja rukovodilaca DSJS a počev od 7. jula i isključenja iz Partije mađarskih trudbenika. Tih dana dogodilo se i nerazjašnjeno ubistvo bivšeg urednika manjinskog lista *Naše novine*, Miloša Mojića, koje je iskorišćeno za odlučujući udarac na DSJS. U prostorije DSJS-a 16. jula ušao je opunomoćenik ministra unutrašnjih poslova Janoš Đuška koji je preuzeo rukovodjenje tom organizacijom po nalogu mađarske vlade koja joj je oduzela autonomiju.¹¹¹ On je potom organizovao „IV kongres DSJS“ 1. avgusta na kome je staro rukovodstvo osuđeno kao „izdajničko“ a novo, na čelu sa odnarođenim

¹⁰⁷ *Isto*.

¹⁰⁸ *Isto*, str. 65; P. Stojanov, *nav. delo*, str. 129.

¹⁰⁹ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 65.

¹¹⁰ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 13/18, Jugoslovenska nacionalna manjina u Mađarskoj, 1958. godine, str. 50.

¹¹¹ *Isto*, str. 53.

Andrijom Hovanom, podržalo stavove CK PMT nakon čega je DSJS formalno vraćena „autonomija“.¹¹²

Narednih meseci položaj srpske manjine, sa kojom su delile sudbinu i druge jugoslovenske manjine, postajao je sve teži. Do kraja 1948. godine pritisak vlasti na manjinu i dalje se manifestovao pritiscima na pojedince, s tim što su posle hapšenja rukovodilaca manjinskih organizacija vlasti u Mađarskoj i Rumuniji počele da hapse učitelje, profesore i sveštenike, tj. ljude koji su predstavljali elitu unutar manjine i da iz upotrebe izbacuju udžbenike štampane u Jugoslaviji.¹¹³ Jugoslovenski izvori navode mnoštvo primera maltretiranja, hapšenja, izbacivanja iz stanova ili čak proterivanja srpskih učitelja u Rumuniji tokom 1948. i 1949. godine. Mnogi Srbi su otpušteni iz državne službe za šta je dovoljan razlog bila sama činjenica da su Srbi.¹¹⁴ Pored učitelja, oštrica rumunskih vlasti je bila naročito uperena protiv sveštenika Srpske pravoslavne crkve koji su takođe hapšeni, ali sa posebnim ciljem. Naime, posle zastrašivanja i pretnji, nekolicina srpskih sveštenika je u Temišvaru donela „ustav“ srpske crkve u Rumuniji koji je prekidao svaku vezu sa Patrijaršijom u Beogradu.¹¹⁵ Učitelji manjinskih škola bili su proganjani i u Mađarskoj. Neposredno po objavljivanju rezolucije IB-a manjinski učitelji u Mađarskoj bili su okupljeni na letnjem kursu u Pečuju koji su vodili jugoslovenski nastavnici. Svi skupa, izjasnili su se protiv rezolucije, nakon čega su mađarske vlasti proterale jugoslovenske nastavnike. Manjinski učitelji su na to uložili protest mađarskom Ministarstvu prosvete i solidarno napustili kurs.¹¹⁶ Usledio je potom, do kraja 1948. godine, čitav talas hapšenja i premlaćivanja manjinskih učitelja na čemu je bila angažovana AVH (služba bezbednosti) sa namerom da se onemogućavanjem rada učitelja potru ionako mali rezultati koji su postignuti u poboljšavanju uslova školovanja manjinaca u Mađarskoj i tako opet ubrza njihova denacionalizacija i asimilacija.¹¹⁷

¹¹² *Isto*.

¹¹³ Miodrag Milin, „Baragan Srba u Rumuniji 1951 – 1956. (Koreni jedne tragedije)“, *Evropa i Srbi*, zbornik radova, Beograd, 1996, str. 512.

¹¹⁴ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Izveštaj ambasade u Bukureštu za avgust-septembar 1953. godine upućen DSIP-u, Pov. br. 412828, str. 8.

¹¹⁵ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 65 – 66.

¹¹⁶ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 13/18, Jugoslovenska nacionalna manjina u Mađarskoj, 1958. godine, str. 54.

¹¹⁷ *Isto*, str. 55 – 56; DAMSPS, PA, 1954, fasc. 50, dos. 3, Zabeleška u vezi posete atašea N. Rađenovića mestu Pomazu 6. maja 1954. godine, Pov. br. 47498, str. 3 – 4.

Godina 1949. je za srpsku manjinu u Rumuniji i Mađarskoj prošla u znaku sudskih procesa na kojima je dokazivana navodna umešanost manjinaca u neprijateljske aktivnosti protiv država u kojima su živeli što je bio korak ka daljem pogoršavanju njihovog ionako već dovoljno teškog položaja. Na najznačajnijem takvom montiranom procesu u Mađarskoj, procesu protiv Lasla Rajka u drugoj polovini 1949. godine koji je direktno bio uperen protiv Jugoslavije, o „umešanosti“ manjinaca svedočio je Milan Ognjenović koji je u međuvremenu od rukovodioca DSJS-a i oponenta rezolucije IB-a postao njen vatreni zagovornik. Suštinu njegovih optužbi na račun rukovodilaca srpske i drugih jugoslovenskih manjina u Mađarskoj predstavljale su tvrdnje da su smenjeni čelnici DSJS-a bili „zaštitnici kulaka“, „jugoslovenski špijuni“ i „neprijatelji socijalizma i mađarskog naroda“.¹¹⁸ Uporedo sa hapšenjima, i u Rumuniji su otpočela suđenja pripadnicima srpske nacionalne manjine. Sredinom 1949. godine održano je u Temišvaru tajno suđenje grupi srpskih omladinaca iz grada i okolnih sela na kome su svi optuženi i osuđeni na kazne zatvora od 3 do čak 10 godina.¹¹⁹ Septembra iste godine pred vojnim sudom u Temišvaru održano je suđenje grupi rukovodilaca SSKDUR od kojih su svi osim dvojice osuđeni na kazne zatvora od jedne do pet godina. Međutim, najveći montirani proces pripadnicima srpske manjine održan je avgusta 1950. godine pred vojnim sudom u Bukureštu.¹²⁰ Na tom procesu prvooptuženi je bio dr Miloš Todorov. Propagandno veoma dobro pripremljen, proces protiv istaknutih predstavnika srpske manjine imao je dvostruki cilj: prevashodno, trebalo je da dokaže da su optuženi bili „jugoslovenski špijuni“ te se zbog toga nisu složili sa rezolucijom Informbiroa a potom i da su optuženi, po nalogu zvaničnog Beograda, 1945. godine pripremali kongres u Temišvaru na kome je navodno trebalo da se zatraži otepljenje dela Banata od Rumunije. To bi bio i krunski dokaz da je jugoslovensko „skretanje“ počelo još 1945. godine.¹²¹ Epilog ovog procesa bio je tragičan. Vidosava Nedić i Nikola Milutinović osuđeni su na smrt, dr Miloš Todorov, Boža Stanojev i Boško Lacić na doživotnu robiju uz prinudni rad a ostala šestorica optuženih su osuđena na kazne

¹¹⁸ *Isto*, str. 57.

¹¹⁹ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 67; Stojanov P, *nav. delo*, str. 143.

¹²⁰ *Восточная Европа в документах российских архивов...*, стр. 404 – 407.

¹²¹ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 68; P. Stojanov, *nav. delo*, str. 144 – 145.

zatvora do 25 godina.¹²² Montirani procesi tokom 1949. i 1950. godine i u Mađarskoj i u Rumuniji umali su svoju pozadinu. Pored zastrašivanja manjinaca i njihove upotrebe radi propagande protiv Jugoslavije, oni su imali i jedan dalekosežniji cilj. „Dokazi“ iznošeni na takvim procesima brzo su postali „pravna osnova“ za sankcije koje su preduzimane protiv srpske i drugih manjina u ovim zemljama od kojih je svakako najteža bila masovna deportacija manjinskog stanovništva.

Posle još jednog neuspeha da se pripadnici srpske i drugih manjina privole da rukovodstvu PMT šalju prigodne telegrame i poruke sa sadržajem koji bi osuđivao Jugoslaviju, u Mađarskoj je sredinom 1950. godine počeo proces masovne deportacije manjinskog stanovništva koji je trajao sve do 1952. godine.¹²³ Na tome je bilo angažovano posebno odeljenje AVH (odeljenje za deportacije), policija, partijski sekretari i lokalne vlasti. Obično bi pojedina sela bivala opkoljena policijom a manjinci zatim potrpani u kamione ili železničke vagona i odvođeni u logore za deportirce ili u „logore-gradilišta“ gde su mogli da sa sobom ponesu samo 60 kg prtljaga. Zvanične mađarske vlasti objašnjavale su javno da su ovakve mere sprovedene protiv „kulaka“ i „jugoslovenskih špijuna“ iako su pojedini među njima imali i po 90 godina.¹²⁴ Deportacija je bila najteža, ali ne i jedina mera koja je teško pogađala manjince, naročito u pograničnom pojasu prema Jugoslaviji. Taj pojas je bio pod potpunom kontrolom graničnih jedinica mađarske vojske, jedinica AVH i policije i u njemu je vladao poseban režim kretanja i raznih zabrana za srpsko i drugo manjinsko stanovništvo. Sve državne ustanove zabranjivale su upotrebu srpskog jezika što su Srbi iz straha poštovali. Jugoslovenski izvori svedoče da je taj strah bio toliki da se oni nisu usuđivali da srpski jezik govore ni na ulici jer su verovali da bi mogli biti okvalifikovani kao „titovci“ i potom deportovani ili uhapšeni.¹²⁵ Slušanje radio stanica koje su emitovale program na srpskom jeziku kao i javno pevanje srpskih pesama redovno je zabranjivano. Upotreba srpskog jezika bila je strogo ograničena na međusobne kontakte manjinaca ali i to uz oprez jer je prisustvo makar i jednog doušnika AVH značilo

¹²² *Isto*.

¹²³ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 13/18, Jugoslovenska nacionalna manjina u Mađarskoj, 1958. godine, str. 58.

¹²⁴ *Isto*, str. 58 – 59.

¹²⁵ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 51, dos. 15, Zabeleška o razgovoru sa jednom pripadnicom srpske nacionalne manjine 26. oktobra 1954. godine, Pov. br. 414936, str. 1.

da bi neko od njih kasnije mogao da ispašta zbog privrženosti maternjem jeziku.¹²⁶ Česti su bili upadi policije u kuće manjinaca pod izgovorom traganja za špijunima, koji su bili praćeni fizičkim nasrtajima i uvredama. Srbi i pripadnici drugih južnoslovenskih manjina često su pozivani u sedišta organa bezbednosti gde su bivali izloženi pretnjama, maltretiranju, vrbovanju ili zastrašivanju.¹²⁷ Prema jugoslovenskim procenama, u periodu od 1948. do 1952. godine u Mađarskoj je iz redova jugoslovenskih nacionalnih manjina (dakle i srpske) bili ukupno internirano 100, uhapšeno 5.000, optuženo ili osuđeno 60 i deportovano 2.200 ljudi.¹²⁸ Uslovi života i rada u logorima za deportirce, koji su bili veoma loši, nekolicinu deportovanih su koštali života. Jugoslovenski izvori navode, imenom i prezimenom, 11 njima poznatih slučajeva da su deportovani umrli u samim logorima kao i četiri slučaja ljudi kojima je zdravlje usled takvih uslova bilo u kritičnim stanju.¹²⁹ Deportacija Srba i pripadnika drugih jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj bila je akcija širokih razmera praćena mnogim nehumanim postupcima i tragičnim posledicama ali se, na žalost, ne može ni uporediti sa razmerama i posledicama koje je slična akcija poprimila u susednoj Rumuniji.

Razmere i posledice masovne deportacije Srba iz Banata u pustu Baragansku ravnicu u kojoj su ljudi živeli bez osnovnih uslova kao i postupci prema njima za vreme transporta i nakon dolaska u Baragan naveli su pojedine jugoslovenske autore da u takvom odnosu rumunskih vlasti prema Srbima prepoznaju i „genocidne oznake“.¹³⁰ Masovno fizičko ukljanjanje srpskog življa iz pograničnih krajeva prema Jugoslaviji koje je vekovima nastanjivao, započelo je u Rumuniji 1951. godine.¹³¹ Međutim, pojedinačnih iseljavanja nekolicine porodica zabeležena su još septembra 1950. godine, neposredno posle bukureštanskog procesa.¹³² Takođe su, u periodu od aprila do juna 1952. godine bile uočljive „preventivne“ pripreme rumunskih vlasti za predstojeću deportaciju u vidu

¹²⁶ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Zabeleška u vezi posete atašea N. Radenovića mestu Pomaz 6. maja 1954. godine, Pov. br.47498, str. 6.

¹²⁷ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 13/18, Jugoslovenska nacionalna manjina u Mađarskoj, 1958. godine, str. 60.

¹²⁸ *Isto*. Naročito su na udaru bili bivši dobrovoljci koji su se borili u redovima NOVJ, mladići i devojke koji su učestvovali na radnim akcijama u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata, lokalni rukovodioci manjinskih organizacija (čak i oni koji su se izjasnili za rezoluciju Informbiroa) i učitelji od kojih je većina bila izložena nekom od oblika represije (deportacija, hapšenje, interniranje).

¹²⁹ *Isto*, str. 61 – 62.

¹³⁰ B. Petranović, „Pitanje granica Jugoslavije prema Mađarskoj i Rumuniji...“, str. 117.

¹³¹ Milenko Lukin, „Srbi u Rumuniji. Opšti prikaz“, *Srpska nacionalna manjina u Rumuniji*, zbornik radova, Beograd, 1996, str. 18.

¹³² P. Stojanov, *nav. delo*, str. 162.

hapšenja preko 800 manjinaca koji su, po njihovoj proceni, mogli pružiti otpor.¹³³ Dalje pripreme i sama akcija deportacije stanovništva, izvedene su u periodu od 10. do 20. juna 1951. godine. U svim srpskim selima formirane su komisije koje su obično činili predsednik mesnog odbora, partijski sekretar i eventualno još neko iz sreskog rukovodstva a njihov zadatak je bio da satave spiskove lica koja treba deportovati. Oko 15. juna primećeni su veći pokreti rumunske vojske u pravcu Turn-Severina i Oršave.¹³⁴ Dan pre same deportacije koja je usledila u noći između 17. i 18. juna, u selima Banatske Klisure održavane su „konferencije“ na kojima su rumunski rukovodioci ili oficiri okupljenom narodu objašnjavali da se sprema napad Jugoslavije na Rumuniju, da su američka i engleska vojska već sa druge strane Dunava i da će pogranično stanovništvo morati da se iseli „da ne bi stradalo“.¹³⁵ U toku dana, 17. juna, raspoređene su jake granične snage duž čitave jugoslovensko-rumunske granice, u selima je zabranjeno svako keretanje a u Oršavi, Turn-Severinu i Temišvaru proglašeno je opsadno stanje te su sve fabrike, ustanove i škole bile zatvorene. Sama akcija usledila je oko ponoći između 17. i 18. juna. Specijalne grupe vojnika i oficira na silu su upadale u kuće porodica unapred određenih za deportaciju i uz nasilje i pljačku tražili od ukućana da se za 2 –3 sata sprema za pokret s tim što su mogli poneti samo lične stvari, odeću i nešto posteljine. Svu ostalu pokretnu imovinu deportirci su bili primorani da „prodaju“ oficirima ili da je poklone državi. Oni koji su se suprotstavljali ili odbili da krenu, premlaćivani su na licu mesta i potom odvođeni u nepoznatom pravcu.¹³⁶ Zbog nemogućnosti da nekoliko hiljada ljudi brzo transportuju, rumunske vlasti su formirale nekoliko sabirnih logora u blizini Temišvara, Lugoša, Turn-Severina, Oršave i sela Pečiul Nou u kojima su vladali užasni uslovi. Većina njih se nalazila pod vedrim nebom pa su srpski deportirci bili izloženi suncu, kiši i gladi, usled koje su ljudi padali u nesvest od iscrpljenosti. U sabirnom logoru kod Lugoša, deca mlađa od 5 godina su čak oduzimana od roditelja pod izgovorom „spasavanja“. Nakon što su proveli nekoliko dana u ovim logorima, deportirci su tek bili izloženi velikim patnjama tokom transporta. Prema jugoslovenskim saznanjima, zbog nestašice vode, vrućine i gladi u pretrpanim vagonima na

¹³³ *Isto.*

¹³⁴ *Isto*, str. 164.

¹³⁵ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 70; P. Stojanov, *nav. delo*, str. 164.

¹³⁶ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 71; Stojanov P, *nav. delo*, str. 165 – 171.

železničkoj stanici u Turn-Severinu umrlo je četvero dece, dok je bilo i slučajeva da su u stočne vagonne potrpane i žene pred porođajem od kojih su neke u tim vagonima i umrle zajedno sa svojom novorođenom decom.¹³⁷ Kompozicije vagona u kojima su vladali ovakvi uslovi nisu se zadržavale na usputnim stanicama već su što pre upućivane ka Konstanci, odnosno ka Baraganu.

Ovako izvedena deportacija je obuhvatila sva sela koja su se nalazila duž jugoslovensko-rumunske granice, nekih 20 do 35 km u dubinu rumunske teritorije a po jugoslovenskim procenama deportovano je oko 15000 ljudi, u velikoj većini Srba, ali i Rumuna, Nemaca i Mađara u koje vlasti nisu imale poverenja.¹³⁸ Međutim, rumunske vlasti su, u kontaktima sa Sovjetima, iznosile cifru od 2.000 deportovanih tom prilikom od ukupno 3.000 Srba koji su smatrani „nepoželjnima“ u graničnom pojasu.¹³⁹ Bez obzira na broj deportovanih, oni koji su ostali u starom kraju, bili su izloženi još većem pritisku nego ranije. U selima su pojačane policijske snage a glavno sredstvo pritiska postao je obavezni otkup koji je za Srbe razrezivan strožije nego za Rumune ili Mađare. Onima koji iz bilo kog razloga ne bi izvršili svoje otkupne obaveze rumunske vlasti su pretile Baraganom iz koga su stizale zlokobne vesti.¹⁴⁰

Baragan je predstavljao peščaru sasvim nepodobnu za život ljudi. U njemu nije bilo vode, naselja ni drveća, tlo je bilo peskovito i neplodno a vetrovi česti i surovi. Leta su bila žarka a zime veoma hladne.¹⁴¹ Po dolasku u Baragan, Srbe i druge deportirce čekala su „naselja“ koja su u stvari bila samo prostor ograđen bodljikavom žicom koji je čuvalo tridesetak vojnika. Na tom prostoru postojale su samo gomile slame i ništa više pa su prve kuće deportiraca bile zemunice koje su prokišnjavale. Hrane nije bilo dovoljno a ni vode koja je dovlačena iz okoline jer je ona iz samog Baragana izazivala tifus.¹⁴² Sva nova naselja u Baraganu bila su zapravo ustrojena kao imanja za prinudni rad. Samo kada su radili, manjinci su bili plaćeni i dobijali čorbu i po 600 grama hleba: kada nisu radili, morali su da se sami snalaze za hranu koja je nabavljana u obližnjim mestima ali je bila izuzetno

¹³⁷ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 72; P. Stojanov, *nav. delo*, str. 172.

¹³⁸ P. Stojanov, *nav. delo*, str. 173.

¹³⁹ *Восточная Европа в документах российских архивов...*, стр. 565 – 566.

¹⁴⁰ P. Stojanov, *nav. delo*, str. 173.

¹⁴¹ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 75, dos. 16, Baragan, Pov. br. 417781, str. 2.

¹⁴² AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 73.

skupa.¹⁴³ Vlasti su strogom kontrolom držale deportirce potpuno izolovane od okolnog rumunskog stanovništva koje su ubeđivali da ne stupa u kontakt sa deportircima jer oni, navodno, ne znaju rumunski jezik jer je u pitanju „postradali narod iz Koreje“.¹⁴⁴ Prema jugoslovenskim izvorima, ovakvi uslovi života i rada odnosili su mnogo života. Procene su govorele 10 do 15 ljudi dnevno u celom Baraganu od oko 50.000 koliko ih je ukupno bilo.¹⁴⁵ Srbi i drugi deportirci nisu umirali samo od gladi i od posledica maltretiranja svemoćne tajne policije Sekuritate, već i od sopstvene ruke. Mnogi jugoslovenski izvori slažu se da je broj samoubistava kod deportovanih u Baragan bio veliki. Pojedini čak iznose i jezive tvrdnje da je bilo primera da su majke same oduzimale život novorođenčadi jer nisu imale čime da ih hrane.¹⁴⁶ Deca koja bi preživela, nisu mogla da idu u školu. Zdravstvena zaštita gotovo da nije ni postojala jer je sigurno da samo tri lekara koliko je postojalo u lokalnoj bolnici u Sloboziji nije moglo da pruži adekvatnu pomoć tolikom broju ljudi.¹⁴⁷ Prema vestima koje su se teško probijale do starog kraja, deportovani Srbi živeli su u Baraganu na samoj ivici ljudske izdržljivosti i u potpunom beznađu.¹⁴⁸

Slično položaju jugoslovenskih manjina u Mađarskoj i Rumuniji, on ni u Bugarskoj ni Albaniji nije bio mnogo bolji. Posle Drugog svetskog rata, kada su odnosi Jugoslavije i Bugarske bili dobri, Makedonci u Pirinskoj Makedoniji uživali su i neka posebna prava kao što je školovanje na sopstvenom jeziku u koje su bili uključeni i učitelji koji su bili upućeni iz Jugoslavije, odnosno NR Makedonije. Međutim, posle rezolucije IB-a i zaoštavanja odnosa sa Jugoslavijom, Bugarska se vratila ranijoj višedecenijskoj praksi negiranja makedonskog nacionalnog identiteta u sklopu čega su usledile i mere uperene ka ubrzanom asimilaciji Makedonaca u Bugarskoj. Sve škole na makedonskom jeziku koje su u Pirinskoj Makedoniji bile otvorene posle Drugog svetskog rata zatvorene su, nastava na makedonskom jeziku je zabranjena a učitelji proterani nazad u Jugoslaviju.¹⁴⁹ Simpatije koje je stanovništvo u Pirinskoj Makedoniji gajilo prema Jugoslaviji bile su razlog da se u

¹⁴³ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 75, dos. 16, Baragan, Pov. br. 417781, str. 6.

¹⁴⁴ AJ, 507, CK SKJ, XVIII – k. 12/57, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, 25. mart 1957. godine, str. 74; P. Stojanov, *nav. delo*, str. 186.

¹⁴⁵ P. Stojanov, *nav. delo*, str. 185.

¹⁴⁶ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 75, dos. 16, Baragan, Pov. br. 417781, str. 7.

¹⁴⁷ *Isto*.

¹⁴⁸ *Međunarodna politika*, br. 7, 1. april 1953. godine.

¹⁴⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Denacionalizacija najgrubljim terorom naših nacionalnih manjina u IB zemljama, str. 8.

godinama zahlađenja jugoslovensko-bugarskih odnosa nad njim uspostavi sistem organizovanog pritiska, maltretiranja i stroge policijske kontrole.¹⁵⁰ I u Bugarskoj je pod izgovorom obezbeđenja granice prema Jugoslaviji vršeno hapšenje i iseljavanje pograničnog stanovništva (mahom ljudi koji su iskazivali simpatije prema susednoj Jugoslaviji), doduše, ne u onako velikim razmerama kao u Rumuniji.

U Albaniji, gde srpska i makedonska manjina nije uživala nikakva prava i nalazila se pod velikim pritiskom, situacija je bila slična. Mali broj Makedonaca živeo je u okolini Korče, mahom uz samu jugoslovensko-albansku granicu dok je još manji broj Srba živeo u Skadru (samo 40 porodica) i okolnim selima Vraka, Vorić i Štoj.¹⁵¹ Koristeći dobre odnose u periodu do 1948. godine, Jugoslavija je uspela krajem 1947. godine da za Makedonce u okolini Korče obezbedi školovanje na maternjem jeziku i slanje učitelja iz Jugoslavije koji su, međutim, ubrzo proterani.¹⁵² U trenutku kada je normalizacija odnosa između Albanije i Jugoslavije počela, deca u tim školama su učila izključivo albanski jezik. Za razliku od Makedonaca u Albaniji, Srbi čak ni u periodu najboljih međudržavnih odnosa nisu bili u prilici da imaju osnovno školstvo na maternjem jeziku. Sve to bilo je u potpunoj suprotnosti sa albanskim ustavom iz 1946. godine koji je članom 39 garantovao manjinama sva prava i zaštitu njihovog kulturnog razvitka i jezika.¹⁵³

Sudbinu jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji delili su i jugoslovenski građani koji su se u tim zemljama iz najrazličitijih razloga zatekli ili bili nastanjeni u trenutku izglasavanja rezolucije Informbiroa koja je na njihove živote imala presudan uticaj. Na montiranim procesima u istočnoevropskim zemljama osuđeno je i streljano 7 jugoslovenskih državljana, u pritvoru je umrlo još njih četvorica a troje ih je umrlo naknadno od posledica mučenja.¹⁵⁴ Oni su takođe hapšeni i maltretirani, primoravani da se uključe u antijugoslovensku kampanju, da daju lažne iskaze pred

¹⁵⁰ *Isto.*

¹⁵¹ Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet: spoljna politika Jugoslavije 1945 – 1985*, Zagreb, 1985, str. 119 – 121.

¹⁵² Branko Petranović, „Jugoslovensko-albanski odnosi 1945 – 1948. i naše manjine u NR Albaniji“, *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, zbornik radova, Titograd, 1991, str. 986; Margarita Peševska, „Položaj makedonske manjine u Albaniji“, *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, zbornik radova, Titograd, 1991, str. 1075.

¹⁵³ Đ. Borozan, „Jugoslavija i Albanija...“, str. 16; R. Petković, *Nesvrstana Jugoslavija...*, 123.

¹⁵⁴ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR. K. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom od 26. 5. do 3.6. 1955, Informativno – politički materijal, Zločinačka ubistva 14-ce državljana FNRJ sa strane policijskih i sudskih organa, str. 2.

sudovima uz onemogućavanje repatrijacije u Jugoslaviju, nasilno naturanje državljanstva zemlje u kojoj su boravili i materijalno upropašćivanje najčešće otpuštanjem sa posla.¹⁵⁵

Kolonije jugoslovenskih državljana koji su kraće ili duže boravili u ovim susednim zemljama imale su u svakoj od ovih zemalja specifično, uglavom različito nacionalno ili socijalno poreklo, brojnost, položaj i značaj u tamošnjem društvu ali su zato imale potpuno iste probleme koji su se u vreme najlošijih odnosa ovih zemalja sa Jugoslavijom svodili na nemogućnost povratka u zemlju i na veliki pritisak tamošnjih vlasti da se odreknu jugoslovenskog državljanstva. U Rumuniji, jugoslovenska kolonija je nastala početkom 20. veka kada je iz Makedonije, okoline Negotina u istočnoj Srbiji i južnog Banata veliki broj ljudi iz ekonomskih razloga („pečalba“) emigrirao i nastanio se u najvećem broju u Bukureštu. Sredinom tridesetih godina 20. veka jugoslovenska kolonija u Rumuniji je brojala oko 60.000 ljudi od kojih su neki bili stekli veliki kapital i igrali zapaženu ulogu u privrednom životu Bukurešta.¹⁵⁶ Pred sam početak Drugog svetskog rata, zbog sve nesigurnije situacije, polovina jugoslovenskih državljana koji su živeli u Rumuniji vratila se u Jugoslaviju. Oni koji su ostali, preživeli su rat bez većih problema iako je rad jugoslovenske kolonije bio gotovo zamro. Tokom rata, oko 2/3 jugoslovenskih državljana primilo je državljanstvo neke druge zemlje (Makedonci i Albanci iz zapadne Makedonije masovno su primali albansko ili italijansko državljanstvo) ili Rumunije. Na kraju rata, u Bukureštu i ostatku Rumunije ostalo je između 5 i 6 hiljada Jugoslovena koji su brzo došli pod udar mera poput oduzimanja imovine, kuća ili radnji zbog čega se većina vratila u Jugoslaviju.¹⁵⁷ Donošenje rezolucije Informbiroa 1948. godine i početak diskriminacije dočekalo je tek oko 1000 Jugoslovena koji su tokom godina loših odnosa između Rumunije i Jugoslavije često optuživani za špijunažu i „neprijateljski rad“ protiv Rumunije usled čega su mnogi ostali bez radnog mesta i imovine da bi potom proveli dugo vremena po

¹⁵⁵ *Isto*, str. 2 – 5; *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne Republike Albanije...*, str. 21 – 22; P. Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi...*, str. 232 – 239.

¹⁵⁶ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za maj – juni 1954. godine, Str. pov. br. 11/54, Pov. br. 48161, Odeljak „O našim državljanima u Rumuniji“, str. 1. Zahvaljujući dobrom ekonomskom stanju, kolonija je posedovala sopstvene prostorije i dom za ostarele i iznemogle, podigla je spomenik Kralju Aleksandru, organizovala rešavanje svih važnih pitanja svojih članova u odnosu na rumunske vlasti i sl. U okviru kolonije postojala je i srpska crkvena zajednica koja je imala svoju crkvu i školu na srpskom jeziku što je povremeno dovodilo do trzavica između Srba i doseljenika iz Makedonije, mada su one uvek prevladavane. Na ove trzavice uticalo je i postojanje četničke organizacije iako ona nije imala vidnu ulogu među članovima kolonije.

¹⁵⁷ *Isto*, str. 5.

zatvorima i logorima. Tokom 1952. i 1953. godine samo u zatvoru „Mardineri“ bilo je prema jugoslovenskim saznanjima, oko 300 Jugoslovena od ukupno 800 – 900 koliko ih je bilo u Rumuniji.¹⁵⁸ Neki od njih su završili i u Baraganu a onima koji su bili na slobodi zabranjivano je da se zaposle, njihovoj deci je bilo zabranjeno da idu u školu, prisiljavani su da prime rumunsko državljanstvo a svaki kontakt sa jugoslovenskom ambasadam bio im je onemogućen.

U Albaniji, kolonija jugoslovenskih državljana nije bila toliko brojna kao u Rumuniji ali je i ona imala svoje specifičnosti. Gotovo svi jugoslovenski državljani koji su živeli u Albaniji bili su nastanjeni u Skadru. Reč je bila o pripadnicima albanske nacionalne manjine iz Ulcinja i okoline Podgorice koji su posle kapitulacije Jugoslavije 1941. godine i naročito posle kapitulacije Italije 1943. godine dospeli u Skadar zbog boljih uslova za zaradu od sitne trgovine kojom su se bavili.¹⁵⁹ Mnogi od njih u Skadar su došli bez porodice pa je veliki broj njih imao brata, oca ili nekog drugog rođaka u Jugoslaviji. Tokom nekoliko poratnih godina, kada su odnosi između Jugoslavije i Albanije bili dobri, mnogi od jugoslovenskih državljana uživali su privilegije i visoke položaje u lokalnoj albanskoj vlasti, prema proceni samih državljana takvih je bilo 50 do 60. Međutim, sa izbijanjem sukoba sa Informbiroom, svi oni su takve položaje izgubili i želeli da se vrate u Jugoslaviju podnevši i zvanično, još 1948. godine, molbe za repatrijaciju.¹⁶⁰ Albanske vlasti tada, a ni kasnije, nisu ni jednom jugoslovenskom državljaninu dozvolile repatrijaciju i većina njih je sve do ponovnog otvaranja jugoslovenske ambasade u Tirani 1954. godine, živela pod velikim političkim i ekonomskim pritiskom.¹⁶¹ Jedan deo jugoslovenskih državljana koji se nisu slagali sa albanskom politikom prema Jugoslaviji završio je u zatvorima, jedan deo je bio prisiljen da prihvati albansko državljanstvo a oni koji su bili članovi Albanske partije rada stavljeni su pred jednostavan izbor: prihvatiti albansko državljanstvo i ostati član partije ili odbiti državljanstvo i biti izbačen iz partije.¹⁶² Većina jugoslovenskih građana koji su živeli u Albaniji tokom godina sukoba, izbačena je sa posla osim nekolicine onih

¹⁵⁸ *Isto.*

¹⁵⁹ DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 24, Zabeleška o poseti naših građana u Skadru dana 18 – 20. oktobra 1954. godine, Pov. br. 414691, str. 1 – 2.

¹⁶⁰ *Isto*, str. 2.

¹⁶¹ Zoran Lakić, Tomislav Žugić, „Položaj jugoslovenskih manjina u Albaniji 1945 – 1990“, *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, zbornik radova, Titograd, 1991, str. 945.

¹⁶² DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 24, Zabeleška o poseti naših građana u Skadru dana 18 – 20. oktobra 1954. godine, Pov. br. 414691, str. 1.

koji su zbog stvoje stručne spreme bili neophodni na poslovima na kojima su do tada radili. Uz izbacivanje sa posla išla je i mera oduzimanja karata za garantovano snabdevanje što je jugoslovenske državljane dovelo u veoma tešku ekonomsku situaciju. Do ponovnog otvaranja jugoslovenskog poslanstva u Albaniji, oni su već bili rasprodali sve što su imali i preživljavali od danas do sutra u nadi da bi uskoro mogli biti repatrirani.¹⁶³

Uvod. 3. Odjek Staljinove smrti i prvi signali promena

Budući da je bila zainteresovana da neželjena prisna saradnja sa Zapadom ne potraje predugo i s tim u vezi priželjkivala promene na Istoku, Jugoslavija je Staljinovu iznenadnu smrt shvatila kao preduslov i priliku da do bilo kakvih promena uopšte dođe i u narednim nedeljama i mesecima jugoslovenska diplomatija je pokazivala izuzetan interes za odjek njegove smrti u istočnoevropskim zemljama a naročito u onim susednim poput Bugarske, Rumunije, Mađarske i Albanije. Naravno, njena osnovna namera je bila da na osnovu odjeka Staljinove smrti u narodu, partiji, vojsci i sl. uoči i na pravi način razume znakove koji bi mogli da ukažu da se u tim zemljama nešto kreće u pravcu promena koje bi bile poželjne za Jugoslaviju.

Jugoslovenska saznanja o odjeku Staljinove smrti u susednim zemljama „narodne demokratije“ poticala su uglavnom iz sopstvenih izvora, tačnije iz redovnih aktivnosti osoblja u ambasadama i zavisila je od njihove umešnosti da na terenu dođu do informacija. Jedini izuzetak od ovog pravila predstavljala je Albanija u kojoj je jugoslovensko diplomatsko predstavništvo, usled nepodnošljivih uslova rada, zatvoreno još 1950. godine. Informacije o odjeku Staljinove smrti u toj zemlji stizale su uglavnom posrednim putem, od jugoslovenskih ambasada u Grčkoj i Italiji ali i obaveštajnim putem. Iz tog razloga takvih informacija koje su pritom bile i oskudnije bilo je neuporedivo manje nego u slučaju Rumunije, Bugarske ili Mađarske pa je i rekonstrukcija tog odjeka u slučaju Albanije morala ostati nedorečena.¹⁶⁴

¹⁶³ *Isto.*

¹⁶⁴ Pretpostavljamo da ono što je danas moguće naći u arhivima u Beogradu nije i sve što su o stanju u Albaniji znali u Jugoslaviji u tom trenutku, jer materijal kojim su u Beogradu sigurno raspolagali preko obaveštajnih službi danas nije dostupan istraživačima. Iz tog razloga rekonstrukcija odjeka Staljinove smrti u

Prema informacijama kojima su raspolagali u Beogradu, već samo saopštenje o bolesti Josifa Visarionoviča Staljina izazvalo je značajne reakcije u Bugarskoj i Rumuniji. Tako je jugoslovenska ambasada u Sofiji javila da je tamo saopštenje o bolesti Staljina primljeno „u narodu“ sa velikim zadovoljstvom i sa čvrstim uverenjem da je on u stvari već mrtav a da je to saopštenje predstavljalo samo pripremu za saopštenje o smrti.¹⁶⁵ Iako je Staljin u tom trenutku još uvek bio živ, predviđanja u Sofiji nisu bila daleko od istine s obzirom da su najviši sovjetski rukovodioci već 3. marta bili obavješteni da je, po mišljenju lekarskog konzilijuma, smrt bila „neizbežna“.¹⁶⁶ Kod ljudi je bila primetna nada da će situacija u zemlji ići na bolje. U Rumuniji, saopštenje o Staljinovoj bolesti je izazvalo primetno uznemirenje vlasti koje je iz dana u dan raslo, dok na dan Staljinove smrti i objavljivanja zvaničnog saopštenja o tome nije dostiglo, prema utisku jugoslovenskih diplomata, razmere „opsadnog stanja“.¹⁶⁷ Ulicama Bukurešta kružili su kamioni puni vojnika, policija je u grupama patrolirala gradom danonoćno, straže na svim važnijim punktovima u gradu bile su udvostručene a čitava atmosfera je ukazivala na to da se očekuju neki važni događaji i da je, u vezi sa tim, situacija u zemlji veoma napeta.¹⁶⁸ Posebne mere u vidu zabrane kretanja van Bukurešta uvedene su za sva diplomatska predstavništva u Rumuniji sa izuzetkom, naravno, predstavništava zemalja „narodne demokratije“. Takvu meru u jugoslovenskoj ambasadi su doživeli kao pokušaj rumunskih vlasti da spreče strance da dobiju uvid u to šta se, u vezi sa Staljinovom smrću, događa u unutrašnjosti zemlje. Policija je revnosno sprovodila naređenja i sprečavala bilo kakav izlazak diplomata van grada dok je rumunsko Ministarstvo inostranih poslova, takođe revnosno, izbegavalo da dâ konkretan odgovor zašto je takva zabrana uvedena.¹⁶⁹ Za

Albaniji morala je biti izvedena na osnovu malog broja raspoloživih dokumenata i stoga joj je, u odnosu na Bugarsku, Rumuniju i Mađarsku posvećeno znatno manje prostora u tekstu.

¹⁶⁵ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj ambasade FNRJ u Sofiji, Str. pov. br. 4, Pov. br. 44805, 9. april 1953. godine, str. 1.

¹⁶⁶ A. Fursenko, V. Afiani, „The Death of Iosif Stalin“, *International Affairs*, 43, 3 (2003), p. 196; Dž. L. Geddis, *nav. delo*, str. 45; William Taubman, *Khrushchev. The Man and his Era*, New York, London, 2003, p. 238; *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955. Tematska zbirka dokumenata*, priredio Radoica Luburić, Podgorica, 1999, str. 29.

¹⁶⁷ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Mesečni izveštaj ambasade FNRJ u Bukureštu za februar-mart 1953. godine, Str. pov. br. 6/53, Pov. br. 44489, str. 13 – 14.

¹⁶⁸ *Isto*, str. 14.

¹⁶⁹ *Isto*. Atmosferi „opsadnog stanja“ u Rumuniji doprinosile su i glasine (ali i informacije kojima su raspolagali pojedini vojni atašei u Bukureštu) o pokretima rumunskih i sovjetskih trupa. Naime, prema tim nepotvrđenim informacijama kojima je jugoslovenska ambasada ukazivala izvesno poverenje, na aerodrom Otopeni kod Bukurešta, koji su inače izgradili Sovjeti i na kome su od ranije bili stacionirani delovi jedne

razliku od Rumunije, u Bugarskoj nisu bili приметni tako eksplicitni znaci napetosti i nervoze u krugovima vlasti. Pojedini zapadni listovi prenosili su tvrdnje da je bugarska vojska prebacila znatne pešadijske i oklopne jedinice prema jugoslovenskoj granici (naročito u sektoru prema Makedoniji) dok je deo vojske ukopan i na granici prema Turskoj.¹⁷⁰ O pokretima bugarske vojske, međutim, jugoslovenska ambasada u Bugarskoj nije javljala ništa. U Sofiji i u čitavoj državi vlast je, izgleda, više bila zainteresovana da stvori sliku o „velikoj opštenarodnoj žalosti“ za Staljinom pa je u tom cilju bio preduzet čitav niz mera i akcija. Čim je 6. marta izdato zvanično saopštenje o Staljinovoj smrti, bugarske vlasti su proglasile zvaničnu žalost, počeli su da se održavaju brojni komemorativni sastanci, na ustanovama su postavljene crne zastave a brojne delegacije su se uputile ka ambasadi SSSR-a da tamo polože vence i izraze saučešće.¹⁷¹ Sve ovo dopunjavale su „počasne straže“ pored Staljinovih bista širom Bugarske i veliki komemorativni miting na kome su svi prisutni klečali tri minuta u znak poštovanja. Iako vidno nervoznije, ni rumunske vlasti nisu zaostajale za bugarskim kada je u pitanju bilo stvaranje poželjne slike „ožalošćenog“ naroda. U Bukureštu su, bilo kamionima bilo pešice, iz preduzeća i ustanova doveli veliki broj ljudi, pa čak i decu iz škola, da ispred sovjetske ambasade, u dugim redovima, čekaju da se upišu u knjigu žalosti. Partijski list „Skanteja“ izašao je 6. marta tek popodne sa crnim okvirima na stranicama, partijske organizacije su održavale posebne sastanke posvećene Staljinu a CK Rumunske radničke partije je povodom Staljinove smrti uputio poseban proglas.¹⁷² Svi građani koji su bili u radnom odnosu morali su da nose crni flor na odeći a sve kuće u glavnim ulicama su bile napadno načičkane crnim zastavama.¹⁷³ Uz pojačane mere predostrožnosti, sve ovo je

sovjetske vazduhoplovne divizije sa avionima MIG – 15, posle Staljinove smrti su prebačene i neke padobranske jedinice kao i veći broj transportnih aviona, čak 50 prema nekim procenama. Ove pokrete pratio je i transport od ukupno 100 teretnih i putničkih vagona punih rumunske vojske ka Bukureštu iz pravca severoistoka. Najzad, do jugoslovenskog predstavništva u Bukureštu su stizale i vesti o učestalom sletanju aviona iz Moskve kojima su, navodno, stizali „specijalni kuriri“ i „važne ličnosti“ što nije bilo moguće proveriti.

¹⁷⁰ D. Bekić, *nav. delo*, str. 476 – 477; *Graničar*, br. 1, 14. mart 1953. godine.

¹⁷¹ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj ambasade FNRJ u Sofiji, Str. pov. br. 4, Pov. br. 44805, 9. april 1953. godine, str. 1.

¹⁷² DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 84, dos. 1, Telegram ambasade FNRJ u Bukureštu br. 64 DSIP-u, Pov. br. 43073, 6. mart 1953. godine.

¹⁷³ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Mesečni izveštaj ambasade u Bukureštu za februar-mart 1953. godine, Str. pov. br. 6/53, Pov. br. 44489, str. 16.

Jugoslovenima ukazivalo da rumunske vlasti žele da silom „montiraju“ žalost koja je navodno bila prisutna kod rumunskih građana.

Na sličan način ponašale su se i mađarske vlasti koje su takođe preduzimale razne mere u nameri da dokažu iskrenu žalost mađarskog naroda za Josifom Visarionovičem Staljinom. Centralni komitet Partije mađarskih trudbenika organizovao je akciju slanja telegrama saučešća iz svih mađarskih preduzeća u kojima je izražavana večna zahvalnost Staljinu kao oslobodiocu Mađarske.¹⁷⁴ Stvarana je opšta atmosfera žalosti, jadikovanja i oplakivanja Staljina čiji gubitak je prikazivan kao „nenadoknativ“ s obzirom na njegove neprocenjive zasluge za Mađarsku. Širom zemlje održavani su masovni mitinzi, komemorativne sednice, predavanja i drugi javni nastupi a grupe partijskih aktivista obilazile su gradove i sela podsećajući ljude da na kućama istaknu crnu zastavu ali i da daju novčani prilog za kupovinu posmrtnih venaca koji su potom polagani kraj Staljinovog spomenika u Budimpešti.¹⁷⁵ Skoro svi bioskopi, pozorišta i sportski klubovi bili su u znaku sovjetskih filmova, muzike i sporta a ubrzo je usledila i „nedelja oslobođenja“ tokom koje je vođena kampanja privrženosti Sovjetskom Savezu i ispunjenja i premašivanja normi u industriji i poljoprivredi.¹⁷⁶

Na tragu realnosti, informacije koje su u Beograd stizale od ambasada u Sofiji, Bukureštu i Budimpešti, govorile su o „spoljnoj slici žalosti“, onoj za čije postojanje su se pobrinule vlasti, ali i o postojanju jedne druge slike koju su te vlasti želele da prikriju a koja je predstavljala stvarni odjek Staljinove smrti među građanima ovih zemalja. Nasuprot proklamovanoj žalosti, na svakom koraku, mogla su se uočiti sasvim oprečna osećanja kod većine građana Bugarske, Rumunije i Mađarske. Prema izveštaju jugoslovenske ambasade u Sofiji ogromna većina je u Bugarskoj vest o Staljinovoj smrti dočekala sa radošću i nadom da će posle nje uslediti neki veliki događaji od kojih bi Bugarska mogla imati koristi. U oči je upadala i činjenica da je pored običnih ljudi i veliki broj ljudi koji su činili aparat režima žalio za Staljinom krajnje neiskreno, pritajeno se radujući i očekujući

¹⁷⁴ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Političko-privredni izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za mart 1953, Str. pov. br 44, Pov. br. 43934, 25. mart 1953. godine, str. 3.

¹⁷⁵ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Političko-privredni izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za april 1953, Str. pov. br 50/53, Pov. br. 446137, 28. april 1953. godine, str. 1.

¹⁷⁶ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Političko-privredni izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za mart 1953, Str. pov. br 44, Pov. br. 43934, 25. mart 1953. godine, str. 3.

boljitak.¹⁷⁷ U Rumuniji je situacija bila slična. I tamo je bilo lako steći utisak da je Staljinova smrt u narodu primljena sa radošću i da je, kod manje obaveštenih, izazvala velika očekivanja i nadu da će to dovesti do krupnih promena u zemlji.¹⁷⁸ Jugoslovenski graničari su čak, posle Staljinove smrti, na rumunskim karaulama primećivali i prava veselja.¹⁷⁹ Takva, realna slika osećanja Rumuna prema Staljinu, za jugoslovenske diplomate u Bukurešta, bila je najvidljivija upravo tamo gde su rumunske vlasti želele da manifestuju žalost – na valikom mitingu povodom Staljinove smrti.¹⁸⁰

U Mađarskoj, većina građana je ćutala bojeći se eventualne represije režima. Izostajali su bilo kakvi komentari jer su mere predostrožnosti koje su tih dana preduzimale mađarske vlasti bile zaista opsežne. Jedino su ljudi koji su bili prozapadno orijentisani širili vesti da je nastupilo „novo doba“, da će uskoro „doći Amerikanci“ kao i da Maljenkov nije sposoban za vođenje svetske politike zbog čega „Rusi moraju popustiti“.¹⁸¹ Uz razne dezinformacije proturane tih dana u Budimpešti, jugoslovenskim diplomatama je posebno zanimljiv bio komentar koji je poistovećivao aktuelni režim sa Jevrejima koji se svodio na rečenicu „Jevreji se neće održati na vlasti, jer su oni upropastili Mađare“, a kojoj je za osnov, najverovatnije, poslužila činjenica da je dobar deo tadašnjih najviših mađarskih rukovodilaca bio jevrejskog porekla.¹⁸²

¹⁷⁷ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj ambasade FNRJ u Sofiji, Str. pov. br. 4, Pov. br. 44805, 9. april 1953. godine, str. 1. Trenutak Staljinove smrti, za jugoslovenske diplomate je predstavljao i priliku da se uvere da najveći deo ljudi koji su radili za režimski aparat nisu bili iskreno ubeđeni u sve ono što su sprovodili „pod zastavom staljinizma“. U tom smislu, ilustrativan je primer trojice bugarskih oficira koji su, radosni zbog Staljinove smrti, popili litar rakije „za njegovu dušu“ i potom svojim „veselim raspoloženjem“ pokazali da u tome nisu usamljeni.

¹⁷⁸ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 85, dos. 13, Telegram ambasade u Bukureštu br. 68 DSIP-u, Pov. br. 43319, 11. mart 1953. godine.

¹⁷⁹ *Graničar*, br. 3, 28. mart 1953. godine.

¹⁸⁰ I pored nastojanja da miting na koji su bukvalno silom pod vođstvom članova partije dovedeni zaposleni u preduzećima i ustanovama dobije izgled duboke žalosti, ljudi koji su mu prisustvovali usled umora od višesatnog stajanja nisu ni obraćali pažnju šta se govori sa bine, u manjim grupama su glasno razgovarali i smejali se ili sedeći na zemlji jeli ono što su poneli od kuće. Za vreme minuta ćutanja, mnogi nisu skinuli kape niti stajali mirno u mestu. U drugim delovima grada, bilo je moguće videti u bifeima ljude koji su u tom trenutku veselo nazdravljali a tih dana je naročito bila raširena i pojava slušanja stranih radio stanica. Međutim, rumunska policija je nastojala da se „obračuna“ sa ovakvim pojavama. Tako je, na primer, na jednom poljoprivrednom dobru u okolini Sigišoare pet žena uhapšeno jer su ismevale Staljinovu smrt pošto je jedna od njih izjavila da joj je „žao što joj je umro deda“. DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Mesečni izveštaj ambasade u Bukureštu za februar-mart 1953. godine, Str. pov. br. 6/53, Pov. br. 44489, str. 35.

¹⁸¹ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Političko-privredni izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za april 1953, Str. pov. br 50/53, Pov. br. 46137, 28. april 1953. godine, str. 1 – 2.

¹⁸² *Isto*, str. 2.

Ovakve reakcije nisu bile iznenađujuće za Jugoslovane koji su i ranije znali da bugarsko, a naročito rumunsko i mađarsko stanovništvo nije gladalo na Sovjete sa simpatijama. Međutim, donekle ih je iznenadilo ponašanje sovjetskih građana koji su kao razni stručnjaci, specijalisti ili instruktori boravili u Bugarskoj i Rumuniji. U Bugarskoj se kod Sovjeta nije mogla primetiti nikakva naročita žalost već se dobar deo njih mogao videti već 7. marta kako u radnjama kupuje u veselom raspoloženju. Niko od njih nije nosio crni flor, crno odelo ili slično a žalost se nije mogla primetiti ni tamo gde je Sovjeta bilo u većem broju – na gradilištu mosta na Dunavu ili u Klubu građana SSSR-a u Sofiji.¹⁸³ Pravo iznenađenje, međutim, izazvala je činjenica da već 11. marta, dva dana posle Staljinove sahrane, ambasada SSSR-a u Sofiji nije ničim odavala utisak da je to predstavništvo zemlje u žalosti: tog dana je skinut sav „prigodan“ dekor sa zgrade ambasade, uklonjeni svi venci položeni oko ambasade i čak skinuta i zastava koja je do tada stajala na pola koplja.¹⁸⁴ Posebna žalost nije bila primetna ni kod Sovjeta koji su boravili u Bukureštu osim što su oni prozore na stanovima i kućama u kojima su živeli dekorisali sovjetskim zastavama (bez rumunskih) na pola koplja. To je, međutim, jugoslovenskim diplomatama pružilo priliku da se uvere koliko puno Sovjeta je bilo u Bukureštu a naročito im je bilo interesantno što su zastave bile istaknute u elitnim kvartovima i na vilama koje su pre Drugog svetskog rata pripadale rumunskoj aristokratiji i buržoaziji.¹⁸⁵

Osim kod običnih ljudi, Jugoslovani su posvećivali pažnju i odjeku Staljinove smrti u tamošnjem diplomatskom koru. U Bugarskoj, osim očekivanja poboljšanja situacije u svetu nije bilo određenijih komentara u vezi sa budućnošću same Bugarske i njenog rukovodstva. Tamošnji diplomatski kor bio je više zainteresovan da od jugoslovenskih diplomata dobije bilo kakav komentar događanja posle Staljinove smrti, bilo u Bugarskoj bilo u SSSR-u. Međutim, DSIP u Beogradu upozoravao je svoje diplomate u Sofiji da se čuvaju šireg komentarisanja događaja, da istupaju na osnovu onoga što su o tim događajima izjavljivali Tito i Kardelj i da nastoje da od sagovornika izvuku što više a da sami kažu što

¹⁸³ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj ambasade FNRJ u Sofiji, Str. pov. br. 4, Pov. br. 44805, 9. april 1953. godine, str. 1.

¹⁸⁴ *Isto.*

¹⁸⁵ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Mesečni izveštaj ambasade u Bukureštu za februar-mart 1953. godine, Str. pov. br. 6/53, Pov. br. 44489, str. 35 – 36.

manje.¹⁸⁶ Slična uputstva bila su upućena i osoblju jugoslovenskog poslanstva u Budimpešti. Beograd je od njih tražio da budno prate odjek Staljinove smrti u Mađarskoj i njene eventualne posledice ali ne „jureći“ bilo kakve senzacionalne vesti već pažljivo prateći eventualne personalne promene u PMT, znake reorganizacije partije ili državne uprave, sukobe ili frakcionaške borbe unutar partije, pisanje štampe o spoljnopolitičkim problemima, eventualne promene partijske politike ili taktike kao i odjek Staljinove smrti u mađarskom narodu uopšte.¹⁸⁷ Sledeći ta uputstva iz Budimpešte su javljali jedino da krajem marta 1953. godine nije još uvek bilo nikakvih promena u vladi i ministarstvima, ali da se iz kontakata sa strancima moglo saznati da postoje znaci da se, po uzoru na Sovjete, pripremao spajanje više ministarstava u jedno.¹⁸⁸ U Rumuniji, pak, komentari su bili znatno življi. Prvih dana po Staljinovoj smrti, u diplomatskom koru u Bukureštu preovlađivalo je mišljenje da taj događaj neće doneti neke velike promene u spoljnoj politici Sovjetskog Saveza. Iako su se strane diplomate u Rumuniji uglavnom zadržavale na interpretaciji pisanja najvećih svetskih listova, po pitanju budućnosti zemlje u kojoj su bili na službi, imali su i sopstveno mišljenje koje se uglavnom svodilo na stav da će Sovjeti posle Staljinove smrti nastojati da još više učvrste svoj položaj u Rumuniji, i u smislu privrednog i u smislu vojnog prisustva.¹⁸⁹

Iako je pažljivo pratila odjek Staljinove smrti uopšte u Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj, jugoslovenska diplomatija je ipak sa posebnim interesovanjem pratila kako se taj događaj odrazio na rukovodstva ovih zemalja. U Bugarskoj je rukovodstvo od prvog dana i saopštenja o Staljinovoj smrti, uporno i neumorno u svakoj prilici isticalo svoju

¹⁸⁶ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 12, dos. 5, Telegram DSIP-a ambasadi FNRJ u Sofiji, 10. april 1953. godine, str. 2.

¹⁸⁷ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 13, Načelnik I regionalnog odeljenja Arso Milatović poslanstvu FNRJ u Budimpešti, Pov. br. 43456, 14. mart 1953. godine, str. 1.

¹⁸⁸ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Političko-privredni izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za mart 1953, Str. pov. br 44, Pov. br. 43934, 25. mart 1953. godine, str. 3.

¹⁸⁹ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 85, dos. 13, Telegram ambasade u Bukureštu br. 68 DSIP-u, Pov. br. 43319, 11. mart 1953. godine. Ti komentari o jačanju sovjetskog položaja u Rumuniji, pa i drugde, išli su prvih dana posle Staljinove smrti i dotle da se u njima izražavala bojazan od eventualnih avantura na spoljnopolitičkom planu u koje bi rukovodstvo SSSR-a bez Staljina možda moglo da se upusti ne bi li na taj način razrešilo brojne protivurečnosti koje su postojale u samom rukovodstvu. U nekoliko narednih dana je, međutim, došlo do preokreta pa su komentari koji su se mogli čuti išli u pravcu prihvatanja stanovišta da Staljinova smrt znači i smanjenje ratne opasnosti i da novo sovjetsko rukovodstvo neće biti u stanju da se upušta u neke agresivne poduhvate.

odanost i vernost SSSR-u.¹⁹⁰ To isticanje vernosti je bilo do te mere napadno da su jugoslovenski posmatrači sticali utisak kao da su negde (u Moskvi, verovatno) postojale sumnje u tom pogledu, pa su se Bugari veoma trudili da ih razbiju. Istovremeno, to je tumačeno i nastojanjem bugarskih rukovodilaca da se pred novim rukovodstvom SSSR-a legitimišu kao odani saveznici i na taj način sačuvaju pozicije koje su oni lično imali do tada. Ovakvo ponašanje najviših bugarskih rukovodilaca je, sa druge strane, govorilo i o velikoj nesigurnosti koja je zavlada u njihovim krugovima. Utisak jugoslovenskih posmatrača je bio da u vrhu Bugarske vlada dezorijentisanost, pometnja i nerazumevanje najnovijih promena u SSSR-u koje su usledile posle Staljinove smrti.¹⁹¹ I pored toga, bugarski lider Vlko Červenkov ipak je u svoje ime uputio Maljenkovu lično čestitku povodom izbora za predsednika vlade, po svemu sudeći dosta servilne sadržine.¹⁹²

Suprotno ranijoj praksi u Bugarskoj, po kojoj ni jedna odluka vrha SSSR-a nije mogla da prođe a da ne bude mnogo puta komentarisana, reorganizacija vlasti, amnestija i oslobađanje lekara nisu u Bugarskoj štampi pomenuti ni jednom rečju.¹⁹³ Ni amnestija koja je sprovedena u susednoj Rumuniji takođe nije ni pomenuta i za nju su u Bugarskoj znali jedino ljudi koji su slušali strane radio stanice. Ponašanje bugarskih partijskih i državnih vlasti tokom prvih nekoliko nedelja posle Staljinove smrti tj. u vreme kada je već došlo do brojnih promena u Sovjetskom Savezu koje su nagoveštavale zaokret u odnosu na Staljinovu politiku, navelo je jugoslovenske posmatrače u Sofiji na zaključak da su bugarski rukovodioci „veći staljinisti od onih u Moskvi“.¹⁹⁴ Sve što je članovima partije preneseno bila je direktiva o „pojačanju budnosti“ koja je svedočila o strahu da bi u zemlji moglo da dođe do nepredviđenog razvoja situacije. Sve ovo značilo je da vlasti u Bugarskoj

¹⁹⁰ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj ambasade FNRJ u Sofiji, Str. pov. br. 4, Pov. br. 44805, 9. april 1953. godine, str. 3.

¹⁹¹ *Isto*. Simptomi takvog „stanja duha“ unutar bugarskog partijskog i državnog vrha bili su za Jugoslovene brojni i lako primetni. Jedan od najočiglednijih bila je izrazita nesamostalnost bugarske štampe. Naročito prvih dana, jedini iole samostalni napisi bili su oni o samoj Staljinovoj smrti dok je sve ostalo doslovce prepisivano iz sovjetske štampe. Nepoznanica ko će u SSSR-u skoncentrisati vlast u svojim rukama i u vezi sa tim lična nesigurnost bugarskih rukovodilaca dovela je do pojave kovanice o „lenjinsko-staljinском rukovodstvu SSSR-a“ koju je štampa obilato koristila.

¹⁹² *Isto*.

¹⁹³ *Isto*.

¹⁹⁴ *Isto*, str. 4. To je naročito bilo primetno u samoj Bugarskoj komunističkoj partiji. Mesec dana nakon Staljinove smrti partijskim organizacijama u Bugarskoj nije zvanično preneseno ništa u vezi sa njegovom smrću ili događajima koji su usledili posle nje što je članove partije ostavljalo u nezavidnom položaju budući da nisu znali na koji način je trebalo da tumače te događaje a da se ne „zamere“ nekome.

ni mesec dana posle Staljinove smrti nisu preduzele nikakve korake koji bi ukazivali da će se uskoro nešto u zemlji promeniti.¹⁹⁵

U susednoj Rumuniji, situacija je bila donekle drugačija. Odjek Staljinove smrti nije toliko bio primetan u vidu brojnih komentara ili nagađanja kakva su bila česta u Bugarskoj ali su zato rumunske vlasti u većoj meri sledile novi kurs koji je sproveden u Moskvi. To je bilo najočiglednije na primeru tretiranja samog Staljina pre i posle njegove smrti u rumunskoj štampi i propagandi uopšte, tj. odnosa prema Staljinovom kultu. Iako je Staljinov kult u Rumuniji već bio sveprisutan za njegovog života, u prvi mah posle njegove smrti CK Rumunske radničke partije i rumunska vlada su doneli odluku o dodeljivanju Staljinovog imena čitavom nizu velikih fabrika, vojnoj akademiji u Bukureštu kao i o podizanju spomenika posvećenih njemu u nizu velikih rumunskih gradova.¹⁹⁶ Međutim, kako je vreme odmicalo i kako su promene u Moskvi bivale sve češće i češće, i odnos prema Staljinu u Rumuniji počeo je da se menja. Za razliku od Bugarske gde se sve odvijalo po starom, u Rumuniji je bila očigledna razlika između pisanja štampe pre i posle Staljinove smrti. Dok je ranije Staljinom i njegovim stavovima objašnjavano apsolutno sve a on i njegova načela „upotrebljavani“ u svakoj oblasti političkog, društvenog, kulturnog i ekonomskog života zemlje, posle 25. marta prostor posvećen Staljinu u rumunskoj štampi naglo je i veoma primetno smanjen.¹⁹⁷ On je uvršten među „klasike“ marksizma i pominjan uglavnom u njihovom „društvu“. Kasnije, tokom prvomajske proslave i parade koja je održana u Bukureštu, bilo je primetno da je broj parola posvećenih Staljinu bio manji kao i broj njegovih slika koje više nisu bile veće već iste veličine kao i slike ostalih klasika poput Marksa, Engelsa i Lenjina.¹⁹⁸

Osim u tretiranju lika i dela Josifa Visarionoviča Staljina, rumunski partijski i državni vrh je sledio primer Sovjeta i po pitanju amnestije.¹⁹⁹ Dok su u Bugarskoj izbegavali da uopšte i pomenu amnestiju, u Rumuniji je ona proglašena 5. aprila 1953. godine.²⁰⁰ Uz veliki publicitet u svim novinama, amnestija je prikazivana kao značajan politički iskorak i kao potvrda i dokaz demokratičnosti rumunskog režima što je izazvalo

¹⁹⁵ *Isto*.

¹⁹⁶ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Mesečni izveštaj ambasade u Bukureštu za april 1953. godine, Str. pov. br 8/53, Pov. br. 46652, 4. maj 1953. godine, str. 12.

¹⁹⁷ *Isto*, str. 14.

¹⁹⁸ *Isto*, str. 13.

¹⁹⁹ *Восточная Европа в документах российских архивов...*, стр. 892.

²⁰⁰ *Borba*, 6. april 1953. godine.

velika očekivanja kod običnih ljudi koja su, kao i mnogo puta ranije, izneverena.²⁰¹ Iz jugoslovenskog ugla, amnestija u Rumuniji je bila samo akcija neophodna političkoj propagandi jer su zabeleženi jedino slučajevi puštanja na slobodu seljaka (onih koji su odbijali da daju obavezni otkup ili da se pridruže zadruzi) i običnih kriminalaca ali ne i političkih zatvorenika. Posle samo dve ili tri nedelje, o amnestiji je prestalo i da se govori. Iako je proglašavanjem amnestije, promenjenim odnosom prema Staljinovom kultu i popuštanjem zategnutosti u zemlji stvoren spoljni utisak poboljšanja, to nije značilo da su se u zemlji osećale neke ozbiljnije promene koje bi ukazivale na suštinsku promenu u političkom životu Rumunije. Prema utiscima jugoslovenskih diplomatskih predstavnika u Bukureštu pre bi se moglo reći da se radilo tek o „simptomima“ koji su ukazivali na popuštanje zategnutosti uopšte a koje su, nešto kasnije, i sami mogli da oseću.

Kao i u slučaju Rumunije i Bugarske, i u slučaju Mađarske jugoslovenske vlasti su bile veoma zainteresovane za odjek Staljinove smrti u vladajućim krugovima. Slično situaciji u drugim istočnoevropskim zemljama, i u Mađarskoj su bile primetne nervozne reakcije i konfuzija u vrhovima državne i partijske vlasti. Odmah nakon Staljinove smrti poveljena je velika propagandna akcija s ciljem učvršćivanja režima uz stalno isticanje Staljina i njegovih zasluga za „oslobodjenje“ Mađarske.²⁰² Na sastancima širom zemlje ali i unutar partijskih organizacija agitatori i partijski funkcioneri tumačili su Staljinove zasluge za donošenje petogodišnjih planova, za stvaranje mađarske armije i sve drugo što je bilo postignuto u zemlji posle rata.²⁰³ Međutim, iz ugla jugoslovenskog Poslanstva u Budimpešti sva ta „dreka“ koja se mogla čuti bila je dokaz da je u mađarskom rukovodstvu zavladao „prava panika i nesređenost u političkoj orijentaciji“.²⁰⁴ Iz istog ugla lako su bile uočavane dve karakteristične pojave: sa jedne strane politički vrh Mađarske je nastojao da ojača vladajuću političku „liniju“, da građane uveri da će sprovesti sve Staljinove zamisli i sve direktive iz Moskve, dok je, sa druge strane, bilo primetno „istrčavanje“ ili zaostajanje i kaskanje mađarskog rukovodstva za događajima koji su ponekad i sasvim neočekivano

²⁰¹ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Mesečni izveštaj ambasade u Bukureštu za april 1953. godine, Str. pov. br 8/53, Pov. br. 46652, 4. maj 1953. godine, str. 3; *Komunist*, br. 10, God. V, oktobar 1953. godine.

²⁰² DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Političko-privredni izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za mart 1953, Str. pov. br 44, Pov. br. 43934, 25. mart 1953. godine, str. 3.

²⁰³ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Političko-privredni izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za april 1953, Str. pov. br 50/53, Pov. br. 46137, 28. april 1953. godine, str. 1.

²⁰⁴ *Isto*.

sledili iz Moskve. Najočigledniji primer takvog nesnalaženja mađarskog rukovodstva bilo je široko praktikovanje anticionističke kampanje a potom, posle saopštenja iz Moskve da se jevrejski lekari puštaju na slobodu, muk i odustvo bilo kakvog komentara u javnosti ili štampi, osim vesti o tome prenete iz moskovske *Pravde*.²⁰⁵ Slično „istrčavanje“ Mađari su ispoljili i u vezi sa tretiranjem Maljenkova, novog čoveka broj jedan u SSSR-u. Prvih dana posle Staljinove smrti rukovodioci i štampa u Mađarskoj su ga veličali, njegovi govori su prenošeni na naslovnim stranama novina, njegove fotografije su isticane svuda i to većeg formata nego ostalih sovjetskih rukovodilaca. Međutim, posle njegovog odstupanja sa položaja generalnog sekretara KPSS, štampa je naglo promenila ton i počela da ga pominje samo onda kada je citirala neke njegove izjave u vezi sa najvažnijim međunarodnim problemima ili kada je, kao u slučaju čestitke mađarskom rukovodstvu povodom državnog praznika 4. aprila, uputio neki zvanični telegram ili poruku. Istovremeno, prilikom proslave pomenutog praznika, Jugosloveni su u Budimpešti primetili tek dve njegove fotografije iako je čitav grad bio načičkan parolama i fotografijama.²⁰⁶ Na osnovu ovih ali i drugih utisaka, u jugoslovenskom Poslanstvu u Budimpešti su ocenjivali da mađarsko rukovodstvo „kaska za događajima“ iako nastoji da što brže prekopira politiku koju vodi SSSR.²⁰⁷

Uporedo i u suštinskoj vezi sa procesom „hvatanja koraka“ sa promenama u Moskvi posle Staljinove smrti, u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji započeo je proces postepenog popuštanja zategnutosti u odnosima sa Jugoslavijom koji je u svakoj od ovih zemalja imao osoben tok i način na koji se ispoljavao. Prvi simptomi koji su ukazivali na njegovo postojanje nisu mogli biti uočeni istovremeno u svim ovim susednim zemljama te je tako unekoliko promenjen odnos, na primer, rumunskih vlasti prema Jugoslaviji i njejoj ambasadi u Bukureštu bio primetan tek tokom aprila 1953. godine. Do tada se sve odvijalo kao i tokom nekoliko prethodnih godina. Štaviše, tokom marta meseca rumunska propaganda uperena protiv Jugoslavije bila je veoma aktivna pre svega zbog potpisivanja Balkanskog pakta između Jugoslavije, Grčke i Turske. Već tokom završnih priprema za potpisivanje tog sporazuma, a naročito posle, propagandna mašinerija u susednoj Rumuniji

²⁰⁵ *Isto*, str. 2.

²⁰⁶ *Isto*, str. 3.

²⁰⁷ *Isto*, str. 4.

bila je „stavljena u pogon“.²⁰⁸ Svi naponi rumunskog propagandnog aparata bili su usmereni ka jednom cilju: dokazati agresivni karakter tog tripartitnog sporazuma. Teza koja je pritom bila najčešće korišćena svodila se na tvrdnju da Balkanski pakt ima za cilj napad na SSSR i zemlje „narodne demokratije“ te da je do njegovog formiranja došlo usled velikog pritiska SAD i zapadnih zemalja Evrope.²⁰⁹ Aktivnost rumunske štampe kada su u pitanju bili tekstovi upereni protiv Jugoslavije, tokom marta 1953. godine bila je pojačana i zbog puta Josipa Broza Tita u Veliku Britaniju gde je primljen sa najvećim počastima.²¹⁰ Međutim, uprkos pojačanoj propagandi, jugoslovensko diplomatsko osoblje je tokom istog meseca, u kontaktima sa rumunskim MIP-om, počelo da zapaža i „nešto što liči na korektnost“.²¹¹ Taj trend je nastavljen i tokom aprila kada je naglo došlo do slabljenja propagande uperene protiv Jugoslavije. Upadljivo je bio smanjen broj članaka uperen protiv susedne Jugoslavije pa čak i protiv zemalja Zapada. Tokom februara je zapaženo 36 takvih članaka, tokom marta 45 a u prvih deset dana aprila 12. Od tog dana pa do kraja meseca nije se više pojavio ni jedan. Osim toga, njihov ton bio je drugačiji. Iz rumunske štampe odjednom su iščezli izrazi poput „imperijalisti“, „agresori“ ili „bande“ koji su do tada spadali u omiljene.²¹² Pored toga, početkom aprila u Rumuniji je boravila jugoslovenska stonoteniska reprezentacija koja je naišla na korektan prijem.²¹³

Druga važna promena kada je u pitanju bila rumunska propaganda protiv Jugoslavije bilo je i neočekivano naređenje da se karikature protiv Jugoslavije uklone iz gradova. Do tada, podsmešljivih i uvredljivih karikatura bilo je mnogo kako u Bukureštu tako i u unutrašnjosti zemlje, pored važnijih puteva, na železničkim stanicama i sličnim mestima. U Bukureštu su, oko 15. aprila, isključivo noću, poskidane sve karikature uperene protiv Jugoslavije sa izuzetkom onih koje su se odnosile na Balkanski sporazum. U unutrašnjosti njihovo uklanjanje obavljano je čak i po danu.²¹⁴

²⁰⁸ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Mesečni izveštaj ambasade u Bukureštu za februar-mart 1953. godine, Str. pov. br. 6/53, Pov. br. 44489, str. 19.

²⁰⁹ *Isto*, str. 20.

²¹⁰ *Isto*, str. 23.

²¹¹ *Isto*, str. 18.

²¹² DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Mesečni izveštaj ambasade u Bukureštu za april 1953. godine, Str. pov. br. 8/53, Pov. br. 46652, 4. maj 1953. godine, str. 1.

²¹³ *Borba*, 2. i 6. april 1953. godine.

²¹⁴ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Mesečni izveštaj ambasade u Bukureštu za april 1953. godine, Str. pov. br. 8/53, Pov. br. 46652, 4. maj 1953. godine, str. 1.

Iako je uočila sve ove promene, jugoslovenska diplomatija nije imala iluzija da one predstavljaju neku suštinsku promenu jer su mnogi drugi elementi odnosa rumunskih vlasti prema jugoslovenskom diplomatskom predstavništvu ostali „na snazi“. Tokom aprila zapažena je čak pojačana policijska pratnja koja je nešto smanjena tek nekoliko dana posle 1. maja 1953. godine i to u tom smislu što, za razliku od ranije prakse, agenti Sekuritete, rumunske službe bezbednosti, nisu to činili sasvim otvoreno i primetno već znatno diskretnije.²¹⁵ Do prvih dana juna, trend ublažavanja propagande protiv Jugoslavije je nastavljen.²¹⁶ Rumunska štampa i radio sve manje su se bavili političkim temama u vezi sa Jugoslavijom a oštricu propagadne usmeravali ka ekonomskim temama posvećujući najviše prostora „teškoj ekonomskoj situaciji“ u Jugoslaviji. Početkom juna, na prijemu koji su organizovali Britanci, po prvi put posle nekoliko godina dogodilo se da nekolicina viših funkcionera rumunskog MIP-a pride Jugoslovenima i rukuje se sa njima.²¹⁷ Sa stanovišta jugoslovenskih diplomata u Bukureštu svi ovi znaci „popuštanja“, ma kako mali i beznačajni bili, svedočili su o nečemu što je moglo da liči na početak stvaranja podnošljivijeg stanja i normalizacije međusobnih odnosa ali sa zadržkom da bi bilo preuranjeno, pa i opasno, na osnovu njih izvoditi zaključak o suštinskom popuštanju pritiska prema Jugoslaviji.²¹⁸

Dok je u Rumuniji bilo moguće već tokom aprila 1953. godine uočiti prve simptome popuštanja zategnutosti prema Jugoslaviji, u Mađarskoj do kraja tog meseca nije bilo ni naznaka o tome. Naprotiv, od Staljinove smrti do kraja aprila propagandni pritisak prema Jugoslaviji još je pojačan: samo u tom periodu jugoslovensko Poslanstvo u Budimpešti primilo je pet diplomatskih nota o graničnim incidentima (za koje su Jugosloveni tvrdili da su izmišljeni) koje je prenosila i mađarska štampa i radio pokušavajući da tako stvore sliku o agresivnosti Jugoslavije.²¹⁹ Mađarska štampa je donosila mnoštvo članaka o Jugoslaviji tretirajući isključivo negativne pojave. Prvo mesto u mađarskoj propagandi protiv Jugoslavije imali su članci o graničnim incidentima a zatim članci o postojanju logora (pa i onog na Golom otoku) i oni prenošeni iz emigrantskih

²¹⁵ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Mesečni izveštaj ambasade u Bukureštu za maj 1953. godine, Str. pov. br. 9/53, Pov. br. 47572, str. 11.

²¹⁶ *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955...*, str. 278 – 279.

²¹⁷ *Isto*, str. 12 – 13.

²¹⁸ *Isto*, str. 13 – 14.

²¹⁹ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Političko-privredni izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za april 1953, Str. pov. br 50/53, Pov. br. 46137, 28. april 1953. godine, str. 22.

informbiroovskih listova. Treći „stub“ mađarske propagande protiv Jugoslavije činili su članci o teškoj ekonomskoj situaciji u zemlji, o raspadanju seljačkih zadruga, opštoj bedi, stambenoj krizi i teškom položaju omladine.²²⁰ Pored toga, odnos mađarskih vlasti prema jugoslovenskom Poslanstvu i njegovom osoblju nije se ni u čemu izmenio na bolje, pa su takav loš odnos i agresivna propaganda nagoveštavali samo dalje zaoštavanje ionako krajnje loših međusobnih odnosa. Međutim, tokom maja i početkom juna meseca pojavile su se prve naznake da odnosi dveju susednih zemalja možda neće nužno nastaviti da se razvijaju u nepovoljnom smeru.

Iako su u jugoslovenskoj ambasadi u Budimpešti smatrali da od Staljinove smrti do juna 1953. godine nije bilo nikakvih promena kako spoljne tako i unutrašnje mađarske politike niti promene ponašanja prema Zapadu, kada je u pitanju bio odnos prema Jugoslaviji neki nagoveštaji „otopljanja“ su se primećivali počev od maja 1953. godine. Na veliko iznenađenje jugoslovenske ambasade u Budimpešti, tokom maja nije stigla ni jedna diplomatska nota političke sadržine dok ih je u prethodnom mesecu stiglo čak šest. Istovremeno, mađarske vlasti su neočekivano dostavile četrdesetak izvoda iz matičnih knjiga za jugoslovenske državljane koji su rođeni u Mađarskoj što nisu činili veoma dugo o čemu je svedočila brojka od više stotina nerešenih zahteva.²²¹ Međutim, najveće iznenađenje izazvao je tretman koji su uživali jugoslovenski košarkaši koji su preko Mađarske putovali na evropsko prvenstvo u košarci koje se održavalo u Moskvi. Smeštaj, ishrana, odnos mađarskih domaćina i ljubaznost svedočili su o iskrenoj želji za sportskom saradnjom iako je Jugoslovenima odmah bilo jasno da je sve to inicirano od strane Sovjeta.²²² Pored toga, broj provokacija osoblja jugoslovenske ambasade putem telefona naglo je bio smanjen, služba protokola mađarskog MIP-a ponašala se predusretljivo prema jugoslovenskim zahtevima a agenti mađarske službe bezbednosti AVH koji su pratili jugoslovenske diplomate ponašali su se pristojnije nego ranije.²²³

Sve ovo Jugosloveni su smatrali „taktičkim potezima“ kojima nisu mogli da odgonetnu uzroke niti šta bi oni konačno trebali da znače kao što nisu mogli da predvide ni

²²⁰ *Isto*, str. 23.

²²¹ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Političko-privredni izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za maj 1953. godine, Pov. 85/53, Pov. br. 417428, 10. jun 1953. godine, str. 6.

²²² *Isto*, str. 6 – 7.

²²³ *Isto*, str. 7 – 8.

da li će takva tendencija postati trajna ili će možda poprimiti neku drugačiju formu.²²⁴ Dobar deo ovih dilema dobio je razrešenje već sledećeg meseca, tačnije krajem juna kada se iz Moskve vratio Maćaš Rakoši i kada su usledile promene u CK Partije mađarskih trudenika koje su se odrazile na celokupno stanje u Mađarskoj pa i na odnos mađarskih vlasti prema jugoslovenskoj ambasadi a potom i na odnose dveju susednih zemalja. Tokom juna meseca, u odnosu prema Jugoslaviji bilo je primetno dalje popuštanje u vidu smanjenja obima antijugoslovenske kampanje koja je i kvantitativno i kvalitativno slabila, sa izuzetkom napisa u glasilu informbiroovske emigracije *Za ljudsko zmago* i glasilu južnoslovenske manjine u Mađarskoj – *Našim novinama*.²²⁵

Za razliku od Mađarske, Rumunije i Bugarske, odjek Staljinove smrti u Albaniji bio je znatno manje poznat jugoslovenskim vlastima, pre svega zbog nemogućnosti da preko svog diplomatskog predstavništva koje je zatvoreno još 1950. godine prikuplja informacije na terenu. Pa ipak, do Beograda su stizale vesti na osnovu kojih je mogla da se makar nasluti atmosfera u Albaniji ili u njenom okruženju, u svetlu odlaska sa životne i svetskopolitičke scene do tada neprikosnovenog autoriteta, Staljina. S tim u vezi, beogradska *Borba* je javljala o pojačanoj represiji i uvođenju brojnih bezbednosnih mera predostrožnosti u Albaniji.²²⁶ Staljinova smrt je u diplomatskim krugovima i u zapadnoevropskoj i američkoj štampi pokrenula lavinu glasina i neproverenih senzacionalnih vesti o mogućnosti da komunistički režim na čelu sa Enverom Hodžom brzo bude zbačen. U italijanskoj i drugoj zapadnoevropskoj štampi, pojavljivale su se spekulacije u vezi sa jugoslovenskom ulogom u eventualnom prevratu u Albaniji i nakon njega. U Beogradu su bili sigurni da se izvor glasina o navodnim aneksionističkim namerama Jugoslavije nalazi u Rimu koji je želeo da oslabi poverenje Zapada prema Jugoslaviji učvršćeno posle potpisivanja Balkanskog pakta i Titove posete Londonu, a sve u vezi sa nerešenim tršćanskim pitanjem.²²⁷ Međutim, i procene američke CIA-e iz prethodne, kao i iz 1953. godine, govorele su o kontaktima jugoslovenskih organa sa

²²⁴ *Isto*, str. 8.

²²⁵ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Političko – privredni izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za jun 1953. godine, Pov. 286/53, Pov. br. 49538, 2. jul 1953. godine, str. 2.

²²⁶ *Borba*, 6. mart 1953. godine.

²²⁷ DAMSPS, PA, 1953, Albanija, fasc. 1, dos. 4, Šifrovani telegram DSIP-a ambasadama u Parizu, Bonu i Vašingtonu i poslanstvu u Rimu, Pov. br. 43406, 17. mart 1953. godine.

emigrantskim albanskim organizacijama, o oprečnim interesima Jugoslavije, Grčke i Italije u Albaniji i o želji Beograda da sa vlasti svrgne Envera Hodžu.²²⁸

Već 6. marta, dopisnik *Daily Expressa* iz Beograda je javljao o neakvim neredima u Albaniji i navodnom slanju jugoslovenskih trupa na albansku granicu u vezi sa tim događajima.²²⁹ Istog dana, jugoslovenska ambasada u Parizu je poslala informaciju da je urednik *Le Monde*-a, Švebel, ambasadoru Prici poverio da su visoki funkcioneri italijanskog MIP-a njihovom dopisniku iz Rima nedelju dana ranije rekli da će Jugoslavija „kroz nedelju dana nešto preduzeti u Albaniji“ što je u očima Beograda otkrivalo Italijane kao izvor „vesti“.²³⁰ Nekoliko dana kasnije, jugoslovensko poslanstvo u Rimu javljalo je o raspoloženju u italijanskim političkim krugovima po pitanju stanja u Albaniji koje je bilo opterećeno strahom da bi, posle Staljinove smrti, situacija mogla da se razvija u korist Jugoslavije i da će Italija zbog toga tražiti od SAD-a da garantuje *status quo* u Albaniji zarad ravnoteže u Sredozemlju.²³¹ Istom prilikom, Beogradu je preneti i informacija da je prvih dana posle Staljinove smrti oko Tirane bila razmeštena artiljerija i da su albanske trupe, navodno, bile poslate na jugoslovensku i grčku granicu.

Slične vesti o gledanjima na situaciju u Albaniji slala je i jugoslovenska ambasada u Atini iz čijih izveštaja je proizilazilo da su Grci i Italijani postigli kompromis u vezi sa zajedničkom borbom protiv jugoslovenskog uticaja u Albaniji, na čemu su insistirali Amerikanci.²³² Prema pisanju štampe i obaveštenjima iz vladinih krugova, jugoslovenska ambasada u Atini je smatrala da u Grčkoj preovlađuje mišljenje da je jugoslovenski uticaj u Albaniji znatno veći od italijanskog i grčkog te da bi posle eventualnog Hodžinog pada do izražaja mogli da dođu „simpatizeri“ Jugoslavije. U tom slučaju, ali i u slučaju da do najvećeg uticaja dođu Italijani, Grci su shvatali da ne bi mogli da dobiju severni Epir ukoliko bi se situacija u Albaniji stabilizovala. Procena jugoslovenskih diplomata u Atini išla je stoga u pravcu da bi Grčka, u trenutku eventualnog pada Hodžinog režima, odmah

²²⁸ *Yugoslavia: from „National Communism“ to National Collapse. US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia 1948 – 1990*, Washington, 2006, p. 137.

²²⁹ Slične vesti o pojačanim merama sigurnosti u Albaniji kao i o pojavi gerilskih grupa na severu Albanije, u okolini Kuksa, preneo je i list *Libertatea* u broju od 12. marta 1953. godine.

²³⁰ DAMSPS, PA, 1953, Albanija, fasc. 1, dos. 4, Telegram ambasade u Parizu DSIP-u br. 396, Pov. br. 43034, 6. mart 1953. godine.

²³¹ DAMSPS, PA, 1953, Albanija, fasc. 1, dos. 4, Telegram poslanstva u Rimu DSIP-u br. 125, Pov. br. 43406, 14. mart 1953. godine.

²³² DAMSPS, PA, 1953, Albanija, fasc. 1, dos. 3, Šifrovano pismo DSIP-a ambasadi FNRJ u Vašingtonu i stalnoj misiji pri OUN, Pov. br. 43772, 31. mart 1953. godine.

okupirala severni Epir a ovome u prilog išle su i vesti o premeštanju nekih grčkih vojnih jedinica u pravcu albanske granice.²³³

Iako je Jugoslavija zvanično demantovala sve vesti o tobožnjim jugoslovenskim aneksionističkim namerama prema Albaniji, i tokom aprila 1953. godine slične vesti nisu silazile sa stubaca zapadne štampe. U tom smislu naročito se pisalo u američkoj štampi gde se kroz nekoliko članaka provlačila teza da je SSSR „digao ruke“ od Albanije i da na putu njenog „oslobođenja“ više ne stoje Sovjeti već rivalstvo Jugoslavije, Italije i Grčke.²³⁴ Tamošnja štampa je pisala o postojanju albanskih komiteta u Italiji i Jugoslaviji, o grčkom podozrenju prema oba takva komiteta i težnjama Grka da se očuva nezavisna Albanija ali bez severnog Epira koji bi pripao Grčkoj. Najzad, svi komentari su se slagali u jednom: ukoliko bi se Jugoslavija, Grčka i Italija sporazumele, Albanija bi mogla da bude „oslobođena“ istog dana.²³⁵ U sličnom tonu pisala je i štampa u drugim zapadnim zemljama kao i u Finskoj i Turskoj a slični napisi mogli su se sporadično sresti i u leto 1953. godine iako je već bilo jasno da Staljinova smrt u Albaniji nije izazvala nikakvu pobunu niti je značajnije uzdrimala Hodžin režim.

Te činjenice nisu mnogo uticale ni na Italiju koja je nastavljala sa svojom praksom da, u vezi sa Albanijom, na Zapadu podriva poverenje u Jugoslaviju. Jula 1953. godine iz okruženja grčke ambasade u Parizu tamošnja jugoslovenska ambasada je došla do informacije da je italijanski general Maras tokom svoje posete Atini nastojao da diskredituje jugoslovensku politiku u Albaniji. On je Grcima tvrdio da obaveštajna služba italijanskog generalštaba poseduje saznanja da Jugoslavija ima velike planove u Albaniji i da je već spremila sopstvenu satelitsku vladu koja bi trebalo da zameni onu Hodžinu.²³⁶ Samo strah od „Rusa“ i reakcije Zapada sprečava Jugoslaviju da to i realizuje zbog čega su, po njemu, Grčka i Italija morale budno da paze da se ovi hegemonistički planovi ne ostvare.²³⁷

Uvidom u jugoslovenske izvore, bar one trenutno dostupne istraživačima, ne može se steći utisak da su u to vreme zaista i postojale aneksionističke namere Jugoslavije prema

²³³ *Isto.*

²³⁴ DAMSPS, PA, 1953, Albanija, fasc. 1, dos. 3, Avio pismo ambasade FNRJ u Vašingtonu DSIP-u br. 255, Pov. br. 45919, 28. april 1953. godine.

²³⁵ *Isto.*

²³⁶ DAMSPS, PA, 1953, Albanija, fasc. 1, dos. 4, Telegram ambasade FNRJ u Parizu DSIP-u br. 1415, Pov. br. 49506, 10. jul 1953. godine.

²³⁷ *Isto.*

Albaniji. Staljinova smrt, iako važan događaj, nije imala takvu snagu da u samoj Albaniji izazove destabilizaciju režima i stvori takvu situaciju u kojoj bi, eventualno, bilo jasno na kojim stanovištima kada je u pitanju budućnost Albanije stoje ne samo Jugoslavija, Grčka i Italija, već i SAD i SSSR. Bez većih potresa, režim Envera Hodže prebrodio je Staljinovu smrt i uklopio se u nove okolnosti koje su diktirale promene do kojih je postepeno dolazilo u Moskvi i koje su se potom odrazile i na jugoslovensko-albanske odnose, u onoj meri u kojoj je to bilo moguće. U proleće i rano leto 1953. godine, međutim, još je bilo rano govoriti o bilo kakvim pozitivnim pomacima na relaciji Beograd – Tirana.

Što se tiče javne slike žalosti za Staljinom, ona je u Albaniji bila veoma slična onoj u drugim susednim zemljama „narodne demokracije“. Prema sećanju Panajota Pljakua, odmah po objavljivanju vesti o Staljinovoj smrti, na glavnom trgu u Tirani ispred Staljinovog spomenika održan je komemorativni skup na kome je veliki broj ljudi prvo ćutke a zatim klečeći odao počast preminulom sovjetskom vođi.²³⁸ Nastavljajući da kleči, Enver Hodža je održao govor u kome je naglasio da Staljinova smrt predstavlja „nenadoknativ gubitak za svetski komunistički pokret i za čitavo čovečanstvo“ istovremeno se zaklinjući da će Staljinovo delo biti očuvano.²³⁹ Pored toga, u Albaniji je bila proglašena sedmodnevna nacionalna žalost a Hodža, Hisni Kapo i Mehmet Šehu su dan pre Staljinove sahrane, u prigodno crnim odelima i sa crnim karavatama, posetili sovjetsku ambasadu u Tirani i tamo se upisali u knjigu žalosti.²⁴⁰ Za obične ljude, važila je i zabrana svake vrste veselja u narednih 20 dana.²⁴¹

Zaključke o karakteru poslednjih malih pomaka kojih je bilo u odnosima sa Rumunijom i Mađarskom a gotovo da i nije u odnosima sa Bugarskom i Albanijom, do kojih su došli kako u DSIP-u u Beogradu tako i u ambasadama, potvrđivalo je i stanje na zajedničkoj granici Jugoslavije sa ovim susednim zemljama. Broj graničnih incidenata koji su bili veoma česti tokom nekoliko poslednjih godina nije se smanjio posle Staljinove smrti. Naprotiv, na granici prema Rumuniji broj graničnih incidenata se u periodu od Staljinove smrti do kraja maja meseca udvostručio a na granici prema Bugarskoj čak utrostručio. Tokom februara 1953. godine, pre Staljinove smrti, od strane rumunskih

²³⁸ Panajot Pljaku, *Nasilje nad albanskom revolucijom*, Beograd, 1984, str. 95.

²³⁹ *Isto*, str. 95 – 96.

²⁴⁰ Pero Zlatar, *Enver Hodža. Politička biografija*, Beograd, 1986, str. 167 – 168.

²⁴¹ *Graničar*, br. 1, 14. mart 1953. godine.

graničara bilo je zabeleženo 19 graničnih incidenata da bi ih u martu bilo 40, u aprilu čak 75 i u maju 39.²⁴² Većina ovih pograničnih incidenata odnosila se na slučajeve ubacivanja propagandnog materijala uz asistenciju rumunskih pograničnih organa, najčešće Dunavom i Begejom.²⁴³ Sa bugarske strane, tokom februara 1953. godine izazvano je bilo samo 8 incidenata dok ih je već u martu bilo 26, u aprilu 31 a u maju čak 41.²⁴⁴ Bugari su i po procentualnom povećanju broja incidenata i po njihovoj težini prednjačili, ne samo u odnosu na Rumuniju, već i u odnosu na Albaniju i Mađarsku koje su takođe pripadale sovjetskom bloku a istovremeno imale i zajedničku granicu sa Jugoslavijom. Oni su najčešće povređivali jugoslovenski teritorijalni prostor, uz pomoć graničara ubacivali diverzantske grupe ili otvarali vatru na jugoslovenske graničare.²⁴⁵

Prateći odjek Staljinove smrti u Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj, jugoslovenska diplomatija je na terenu uočila manje ili veće naznake promena u tim zemljama, ali nije mogla biti sigurna da li će i kada do značajnijih promena zaista i doći. Za odgovor na ta pitanja trebalo je još vremena i još nekoliko „kockica“ koje su nedostajale u tom složenom mozaiku. Da bi se do tih „kockica“ došlo, u Beogradu su smatrali da je trebalo pratiti sve personalne promene u vrhu, na primer, bugarskih vlasti, eventualne kritike pojedinih resora u vladi ili lična istupanja i tumačenja političke situacije u zemlji i u svetu jer je, verovali su u Beogradu, tako bilo moguće nazreti smer u kojem se kreću pojedinci ili čak grupe u okviru bugarskog rukovodstva.²⁴⁶ Uzimajući u obzir koje pojave su u Beogradu izdvajali kao najinteresantnije za praćenje, čini se da su vlasti u Jugoslaviji koje su dobro poznavale mehanizme „promena“ u narodnodemokratskim režimima bile sigurne da bi ma kakve značajne promene mogle da nastupe samo kao rezultat personalnih promena u vrhu.

Jugoslovenski izvori potvrđuju da su u Beogradu, konkretnije u DSIP-u, samo nekoliko nedelja posle Staljinove smrti, smatrali da promene koje su bile u toku u SSSR-u nisu trenutna potreba već predznak događanja koja će, u narednih nekoliko godina, dovesti do destaljinizacije sovjetskog društva. Već 10. aprila, u depeši jugoslovenskoj ambasadi u

²⁴² DAMSPS, PA, 1953, Regionalno (Istočnoevropske zemlje), fasc. 14, dos. 3, Kratak osvrt o graničnim incidentima od strane zemalja sovjetskog bloka od 3. marta do 31. maja 1953., bez broja, 6. jun 1953. godine, str. 1.

²⁴³ *Isto*, str. 2.

²⁴⁴ *Isto*, str. 1.

²⁴⁵ *Isto*, str. 2; *Graničar*, br. 1, 14. mart 1953. godine.

²⁴⁶ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Depeša Arse Milatovića, načelnika I odeljenja DSIP-a ambasadi u Sofiji, Str. pov. br. 44805, 27. april 1953. godine, str. 1.

Sofiji ovakav stav izneo je načelnik I regionalnog odeljenja DSIP-a Arso Milatović koji je tvrdio da se, kada su u pitanju bile promene u SSSR-u, nije radilo o „momentalnom obmanjivačkom manevru“ već o promenama koje su iznuđene unutrašnjim i spoljnim teškoćama koje su nametale traženje „novih puteva“ i preduzimanje „krupnih koraka“.²⁴⁷ Poznajući dobro karakter odnosa SSSR-a sa svojim blokovskim partnerima, jasno je da su u Jugoslaviji očekivali da do promena dođe i u svim drugim istočnoevropskim zemljama pa i u njoj susednim poput Bugarske, Rumunije, Mađarske i Albanije. Međutim, tempo kojim su ove zemlje napredovale sledeći sovjetski primer nije bio jednak i odrazio se i na dinamiku poboljšanja njihovih odnosa sa Jugoslavijom u narednim godinama. U konkretnom slučaju Bugarske i Rumunije, u proleće 1953. godine na polju normalizacije odnosa sa Jugoslavijom prednjačila je Rumunija koja je 30. maja sa Jugoslavijom potpisala sporazum o regulisanju plovidbe Dunavom (tj. o uspostavljanju Đerdapske rečne uprave) koji je ujedno bio i prvi međudržavni sporazum potpisan sa nekom od zemalja sovjetskog bloka posle raskida 1948. godine. Sa bugarske strane, u to vreme, nije bilo ni naznaka da se odnos prema Jugoslaviji menja u bilo kom pogledu.

Utisci koje je na jugoslovenske diplomate u Sofiji, Bukureštu, Budimpešti i u Beogradu ostavio odjek Staljinove smrti govore o njihovom dobrom poznavanju suštine onovremenog društva u Bugarskoj, Rumuniji, Mađarskoj i Albaniji. Staljinova smrt, kao povod za sređivanje utisaka, pokazala je da su u Jugoslaviji dobro poznavali sve društvene protivurečnosti kod svojih suseda koje su tim povodom samo postale još vidljivije. Događaji koji su usledili neposredno po Staljinovoj smrti pokazali su da je u tamošnjim društvima postojala „spoljna“ i „stvarna“ slika odnosa prema vlasti i vladajućoj ideologiji. Oni su pokazali i u kojoj meri su vladajuće elite u ovim susednim zemljama oličene u Bugarskoj komunističkoj partiji, Radničkoj partiji Rumunije, Partiji mađarskih trudbenika i Albanskoj partiji rada bile zavisne od stava i volje Sovjetskog Saveza sa kojim su ove zemlje bile u potpunosti politički, vojno, ekonomski i kulturno integrisane. Najzad, takav stepen povezanosti i zavisnosti ovih zemalja od Moskve i dotadašnje iskustvo Jugoslavije u odnosima sa njima, pa i najnoviji utisci koje je na jugoslovenske posmatračke ostavio odjek

²⁴⁷ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 12, dos. 5, Depeša Arse Milatovića, načelnika I odeljenja DSIP-a ambasadi u Sofiji, Pov. br. 44686, 10. april 1953. godine, str. 1; Za razliku od ovog stava, Darko Bekić tvrdi, prema francuskim izvorima, da Koča Popović, jugoslovenski državni sekretar za međunarodne odnose, nije delio ovo mišljenje i da je bio krajnje rezervisan prema sovjetskim namerama (D. Bekić, *nav. delo*, str. 480.).

Staljinove smrti, ukazivali su na jedini ispravan zaključak da će pre ili kasnije do pomaka ka destaljinizaciji doći i u ovim zemljama.

I POGLAVLJE

NOVE OKOLNOSTI I STARO NASLEDE (1953 – 1954.)

I. 1. Normalizacija diplomatskih odnosa

Iako je već u prvih nekoliko nedelja posle Staljinove smrti bilo prisutno nekoliko simptoma koji su u susednim „narodnim demokratijama“ ukazivali na mogućnost promene njihovog dotadašnjeg odnosa prema susednoj Jugoslaviji, njihova velika zavisnost od SSSR-a i njegove političke orijentacije bila je očigledna i na primeru odnosa prema Jugoslaviji neposredno posle smrti J. V. Staljina.²⁴⁸ Naime, iako su simptomi „popuštanja“ prema Jugoslaviji bili primetni u svim susednim državama koje su se nalazile u sovjetskom lageru, do odlučnijeg pomaka u normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom nije došlo sve do jasnog signala iz Moskve. Kada je u pitanju bila normalizacija diplomatskih odnosa Jugoslavije sa ovim zemljama i odnos prema njenom diplomatskom osoblju tamo, taj odlučujući signal poslat je iz Moskve juna 1953. godine u vidu jasno izražene želje Sovjeta da u Beograd pošalju ambasadora.²⁴⁹

I do tada, do sovjetskog predloga za imenovanje ambasadora u Beogradu, već su bili primetni mnogi manji nagoveštaji „otopljanja“ jugoslovensko-sovjetskih odnosa.²⁵⁰ Međutim, sovjetski predlog o razmeni ambasadora između dveju zemalja za mnoge u SSSR-u, za Jugoslaviju ali i za njoj susedne zemlje pod sovjetskom dominacijom došao je iznenada. Zahtev sovjetske vlade za agreman za njenog novog ambasadora u Beogradu,

²⁴⁸ Više o političkoj, vojnoj i ekonomskoj potčinjenosti istočnoevropskih država Sovjetskom Savezu vidi u: J. F. Triska, *Dominant Powers and Subordinate States: the United States in Latin America and the Soviet Union in Eastern Europe*, Durham, 1986.

²⁴⁹ *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956*, zbornik dokumenata, Beograd, 2010, str. 619 – 620; *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955*, tematska zbirka dokumenata, priredio Radoica Luburić, Podgorica, 1999, str. 143; Ž. Jevtić, E. Štajner, *Istočnoevropske zemlje*, Beograd, 1955, str. 66; A. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953 – 1956 годах*, Москва, 2008, с. 87; Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, III, Beograd, 1984, str. 546; Č. Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*, Beograd, 1984, str. 169.

²⁵⁰ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958. Les illusions et desillusions de Tito*, Fribourg, 1991, p. 18; A. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 60 – 81.

Vasilija Valjkova, zatražen je 6. juna 1953. godine, iako je neposredno pre toga SSSR naimenovao novog otpravnika poslova Kirsanova što je svedočilo o brzini kojom su u Moskvi donošene odluke u vezi sa normalizacijom odnosa sa Jugoslavijom ali i unelo zabunu među jugoslovenske diplomate u Moskvi koji nisu bili sigurni da li agremen za Valjkova poništava imenovanje Kirsanova.²⁵¹ Iako je sovjetski predlog stigao bez posebne najave, jugoslovenski državni vrh na njega nije reagovao ishitreno. Naprotiv, Titu i njegovim saradnicima već tada je bilo jasno da bi bilo pogrešno odjednom se približiti SSSR-u posle njegovih prvih blagonaklonih poteza te da bi bilo pametnije sa približavanjem sačekati i potom od Sovjeta dobiti što više ustupaka na ime normalizacije međusobnih odnosa.²⁵²

Razmatrajući sovjetski predlog, vlasti u Beogradu su došle do dva važna zaključka: prvo, da sovjetski predlog predstavlja deo nastojanja SSSR-a da van svog bloka posvedoči svoju spremnost za smirivanje situacije u svetu i drugo, da novom politikom prema Jugoslaviji SSSR zapravo pokušava da oslabi i u krajnjoj liniji razbije Balkanski pakt koji mu je smetao.²⁵³ Imajući to u vidu, zvanični Beograd je odlučio da prihvati novog sovjetskog ambasadora ali istovremeno se trudeći da jasno stavi do znanja da to neće uticati na jugoslovensku spoljnu politiku od čega je strahovao Zapad sa kojim je Jugoslavija do tada već bila postigla značajan stepen saradnje.²⁵⁴ Način na koji je ova odluka zvanično saopštena sovjetskoj vladi dobro ilustruje ovakav jugoslovenski stav. Naime, dok je do tada jugoslovenskog otpravnika poslova u Moskvi Dragoja Đurića već dva puta primio sâm Molotov, odluku o davanju agremena za Valjkova sovjetskom otpravniku poslova Snjukovu saopštio je 15. juna Bogdan Crnobrnja, čovek bez većeg uticaja u Titovom

²⁵¹ D. Bekić, *nav. delo*, str. 479; Đoko Tripković, „Normalizacija jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1953. godine“, *Istorija 20. veka br. 1/1994*, Beograd, 1994, str. 119.

²⁵² Jan Pelikan, „Jugoslavija i Istočni blok 1953. godine“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, zbornik radova, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1996, str. 104; Dragan Bogetić, „Jugoslovenske spoljnopolitičke nedoumice posle Staljinove smrti“, u: *Zbornik radova sa međunarodnog okruglog stola Tito – Staljin*, ur. Miladin Milošević, Beograd, 2007, str. 157 – 158.

²⁵³ Đ. Tripković, „Normalizacija jugoslovensko-sovjetskih odnosa...“, str. 119; Miloš Timotijević, „Balkanski savez 1953 – 1954. i jugoslovenska medijska slika političkog i geografskog okruženja, *Istorija 20. veka*, 1/1998, str. 111.

²⁵⁴ Đ. Tripković, „Normalizacija jugoslovensko-sovjetskih odnosa...“, str. 119 – 120. Ljubodrag Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953 – 1956; Zbliženje, pomirenje, razočarenje“, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*, zbornik radova, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999, str. 280.

najbližem okruženju.²⁵⁵ I izbor Dobrivoja Vidića za novog jugoslovenskog ambasadora u Moskvi, za koga je agroman zatražen 1. jula, svedočio je o Titovoj opreznosti jer je bio uveren da Vidić star samo 35 godina i bez većeg diplomatskog iskustva, sigurno nema bilo kakve kontakte sa Sovjetima ili NKVD-om u šta, kada su u pitanju bili neki stariji i iskusniji kadrovi, nije mogao biti siguran.²⁵⁶ Određivanjem Dobrivoja Vidića za novog jugoslovenskog ambasadora u Moskvi i sovjetskim davanjem agremana za njega 10. jula 1953. godine završena je početna etapa normalizacije diplomatskih odnosa Jugoslavije i SSSR-a.²⁵⁷ Odmah posle toga, u fokus jugoslovenske diplomatije polako su ulazile i ostale zemlje Istočnog bloka, pogotovo one susedne sa kojima je bilo i najviše problema u međusobnim odnosima za čije prevazilaženje je Jugoslavija bila veoma zainteresovana. Zainteresovanost je, čini se, postojala i na drugoj strani s obzirom na publicitet koji je saopštenje TASS-a o naimenovanju Valjkova dobilo u pojedinim zemljama „narodne demokratije“, pre svih u Rumuniji i Bugarskoj.²⁵⁸

Prva istočnoevropska zemlja koja je pokrenula inicijativu za razmenu ambasadora sa Jugoslavijom bila je Mađarska.²⁵⁹ Njena inicijativa je došla samo mesec dana posle izbora Imre Nađa za predsednika mađarske vlade što je predstavljalo prekretnicu u daljem razvoju zemlje s obzirom na Nađov „novi kurs“ koji je predviđao liberalizaciju države i društva i bitno drugačiji odnos prema svim važnim unutrašnjim i spoljnopoličkim problemima Mađarske.²⁶⁰ Agroman za svog novog poslanika u Beogradu Šandora Kurimskog Mađarska je zvanično, preko otpravnika poslova jugoslovenskog poslanstva u Budimpešti, zatražila 10. avgusta 1953. godine. Obrazlažući taj zahtev, mađarska vlada je navela da želi da poboljša odnose sa Jugoslavijom koji su nekoliko godina bili veoma loši,

²⁵⁵ J. Pelikan, „Jugoslavija i Istočni blok...“, str. 104; *Восточная Европа в документах российских архивов 1944 – 1953 гг.*, Том II (1949 – 1953 гг.), Москва – Новосибирск, 1998, стр. 926 – 927; *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955...*, str. 152 – 153; *Borba*, 16. jun 1953. godine; *Politika*, 16. jun 1953. godine.

²⁵⁶ J. Pelikan, „Jugoslavija i Istočni blok...“, str. 106.

²⁵⁷ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 117, 128; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 29; *Borba*, 15. jul 1953. godine; *Politika*, 15. jul 1953. godine.

²⁵⁸ *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955...*, str. 153 – 154 i 167 – 168.

²⁵⁹ Katarina Kovačević, „Yugoslav-Hungarian Relations 1953 – 1956“, *Velike sile i male države u Hladnom ratu-slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd, 2005, str. 141.

²⁶⁰ Više o tome u: Janos Rainer, *The New Course in Hungary in 1953*, Working Paper No. 38, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 2002; Laszlo Borhi, „Empire by Coercion: The Soviet Union and Hungary in the 1950s“, *Cold War History*, Vol. 1, No. 2 (January 2001), pp. 47 – 72; P. Rokai, Z. Dere, T. Pal, A. Kasaš, *nav. delo*, str. 599 – 600; Б. Ё. Желицки, „Будапешт – Москва: год 1956-й“, *Советская внешняя политика в годы „холодной войны“ (1945 – 1985). Новое прочтение*, Москва, 1995, с. 245; *Borba*, 5. jul 1953. godine; *Politika*, 5. jul 1953. godine.

a što je bilo u interesu obe zemlje.²⁶¹ Taj proces poboljšanja međusobnih odnosa trebalo je da počne upravo normalizovanjem diplomatskih odnosa tj. razmenom ambasadora. Iako je bila raspoložena da normalizuje svoje diplomatske odnose sa Mađarskom, Jugoslavija nije bila oduševljena ličnošću koju su Mađari odabrali da ih predstavlja u Beogradu.²⁶² Činjenica da se radilo o čoveku iz „policijskih struktura“ nije se dopala Josipu Brozu Titu. On je na marginama dokumenta svojeručno dopisao zahtev jugoslovenskom DSIP-u da proveriti „može li se dati agreman policajcu“.²⁶³ Nedelju dana kasnije, DSIP u Beogradu je raspolagao još nekim podacima o Šandoru Kurimskom. Prema njima, Kurimski je bio rođen 1907. godine u Budimpešti, u radničkoj porodici. Njegovo celokupno obrazovanje svodilo se na obučarski zanat kojim se bavio do 1935. godine u Mađarskoj a potom u SSSR-u. Tokom rata radio je na građevini. Jugoslovenski izvori podataka o Kurimskom ukazivali su bez sumnje da se radilo o Jevrejину koji je promenio ime, odnosno o jednom od onih ljudi koji su u SSSR-u posle rata bili na kursevima NKVD-a, dakle, o „potpuno ruskom čoveku“ i okorelom staljinisti koji je u Mađarskoj javnosti bio nepoznat.²⁶⁴ Iako je bilo jasno o kome se radi, jugoslovenski ministar inostranih poslova Koča Popović smatrao je da bi bilo teško odbiti agreman za Kurimskog zato što je policajac, pogotovo što mu je poslednja dužnost ipak bila diplomatska. Osim toga, odbijanje predloženog kandidata je, po njemu, moglo da odloži obnovu diplomatskih odnosa koja je bila u interesu Jugoslavije.²⁶⁵

Konačna odluka o davanju agremana Šandoru Kurimskom bila je prepuštena Josipu Brozu. On je u svojeručno napisanoj instrukciji DSIP-u zaključio da „treba još malo otezati sa odgovorom da bi Mađari vidjeli da mi nismo baš oduševljeni sa osobom koju predlažu, ali agreman se može dati“.²⁶⁶ Ovakva Titova odluka bila je saopštena funkcioneru DSIP-a Joži Brileju 28. avgusta, nakon čega je put za davanje agremana za novog mađarskog

²⁶¹ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Traženje agremana za mađarskog poslanika, Beograd, 12. avgust 1953. godine.

²⁶² Na osnovu prvih šturih podataka o Kurimskom koji su bili dostavljeni Titu 12. avgusta, moglo se zaključiti da je reč o čoveku skromnog porekla koji je od 1935. godine živeo u Sovjetskom savezu i koji se tek posle rata vratio u Mađarsku da bi tamo obavljao dužnosti šefa policije (redarstva) u Rakošpolotu i Budimpešti. Tek 1952. ušao je u diplomatsku službu kada je bio naimenovan za mađarskog ambasadora u Tirani.

²⁶³ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Traženje agremana za mađarskog poslanika, Beograd, 12. avgust 1953. godine.

²⁶⁴ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Podaci o predloženom mađarskom poslaniku, 20. avgust 1953. godine, str. 2.

²⁶⁵ *Isto.*

²⁶⁶ *Isto*, str. 1.

ambasadora u Beogradu bio otvoren. Konačna jugoslovenska saglasnost sa imenovanjem Kurimskog saopštena je Mađarima 31. avgusta 1953. godine.²⁶⁷

Mađarsku inicijativu za razmenu ambasadora pratila je i promena odnosa mađarskih vlasti prema jugoslovenskom poslanstvu u Budimpešti. Dobro poznati diskriminatorni stav vlasti prema poslanstvu u Budimpešti i njegovim službenicima počeo je naglo da se menja tokom jula, dakle neposredno pred pokretanje pomenute inicijative. Prvi put posle nekoliko godina, osoblje jugoslovenskog poslanstva u Budimpešti je 17. jula primetilo da je upadljiva pratnja mađarske službe bezbednosti (AVH), prestala.²⁶⁸ Pet dana kasnije policijska pratnja ponovo je postala primetna ali je, po mišljenju jugoslovenskog poslanstva, došlo do promena u načinu praćenja. Mađarska policija je isti posao sada obavljala sa više automobila i više agenata čime je izbegnuto grubo, konstantno praćenje. Umesto toga, agenti AVH mogli su se primetiti tek ako bi se Jugosloveni duže zadržali u nekom lokalu, na istom mestu na ulici ili u nekom od okolnih sela.²⁶⁹ Početkom avgusta jugoslovensko poslanstvo je obavешteno i o ukidanju zabrane kretanja van Budimpešte (koja je, doduše, važila i za ambasade i poslanstva zapadnih zemalja) sa izuzetkom samo nekolicine zona koje su i dalje ostale zabranjene. Najzad, i službenici mađarskog MIP-a, naročito oni nižeg ranga, počeli su da se ljubazno ophode prema Jugoslovenima. Prilikom prijema ili u toku službenih poseta MIP-u, bio je primatan njihov pažljiviji odnos i tendencija da sa službenicima jugoslovenskog poslanstva slobodnije kontaktiraju.²⁷⁰ I na konkretnim primerima Mađari su davali znake popuštanja. Krajem jula 1953. godine oni su prihvatili jugoslovensku inicijativu o otpočinjanju pregovora o pitanjima sprečavanja i ispitivanja graničnih incidenata koji su počeli 7. avgusta i uspešno završeni potpisivanjem sporazuma u Baji 28. istog meseca.²⁷¹ Pre dolaska novog mađarskog poslanika u Beograd, sa mađarske strane je predložena i repatrijacija 110 lica, navodno jugoslovenskih građana,

²⁶⁷ *Borba*, 1. septembar 1953. godine.

²⁶⁸ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za jul 1953. godine, Pov. 105/53, Pov. br. 411105, Budimpešta, 5. avgust 1953. godine, str. 14.

²⁶⁹ *Isto*.

²⁷⁰ *Isto*, str. 14 – 15.

²⁷¹ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 21, Odnosi FNRJ – Mađarska (septembar 1953 – septembar 1954. godine), Pov. br. 17671, Beograd, 6. septembar 1954. godine, str. 2; *Borba*, 8. i 30. avgust 1953. godine; *Politika*, 6. i 30. avgust 1953. godine.

od kojih je Jugoslavija prihvatila samo 39 lica za koje je neosporno moglo biti utvrđeno jugoslovensko državljanstvo.²⁷²

Janoš Kurimski u Beograd je doputovao krajem oktobra a prvu protokolarnu posetu DSIP-u imao je već 29. oktobra 1953. godine gde se u razgovoru sa Alešom Beblerom složio da odnosi dveju zemalja treba da se normalizuju i da je dobro što se najzad pristupilo tom poslu.²⁷³ Već 4. novembra predao je Titu, u prisustvu Koče Popovića i Jože Vilfana, akreditive i proveo patnaestak minuta u razgovoru sa njim. Tito je tada izrazio nadu da će se između Jugoslavije i Mađarske razviti normalni odnosi što je smatrao preduslovom za sve drugo i Kurimskom u tom smislu obećao punu podršku, kako njegovu, tako i svih jugoslovenskih državnih organa.²⁷⁴ U narednih nekoliko nedelja Kurimski je razgovarao i sa Veljkom Vlahovićem i Edvardom Kardeljem sa kojima je takođe bilo reči o potrebi i izgledima za normalizaciju međusobnih odnosa.²⁷⁵ Pored njih, Kurimskog je primio i Veljko Mićunović.²⁷⁶

Posle mađarske, došla je i jugoslovenska inicijativa za slanje novog jugoslovenskog poslanika u Budimpeštu. Agreman za Dalibora Soldatića jugoslovenska vlada je zatražila 29. septembra 1953. godine²⁷⁷ a pozitivan odgovor mađarske strane dobila je već 10. oktobra.²⁷⁸ On je tokom novembra otputovao u Mađarsku i 24. istog meseca predao akreditive.²⁷⁹ Istovremeno sa razmenom najviših diplomatskih predstavnika, i Jugoslavija i Mađarska su popunile svoja poslanstva ostalim diplomatskim osobljem pa su tako Mađari u Beogradu imali sedam, a Jugosloveni u Budimpešti šest osoba na takozvanoj „diplomatskoj listi“ svojih poslanstava.²⁸⁰

²⁷² Isto, str. 1 – 2.

²⁷³ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru drž. potsekretara Dr Beblera sa mađarskim poslanikom g. Kurinsky, Pov. br. 414813, 29. oktobar 1953. godine.

²⁷⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o predaji akreditiva mađarskog poslanika Kurimskog, Beograd, 4. novembar 1953. godine.

²⁷⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru druga ppredsednika Kardelja sa mađarskim poslanikom g. Janošem Kurimskim, Pov. br. 405, 7. decembar 1953. godine.

²⁷⁶ *Borba*, 25. novembar 1953. godine; *Politika*, 25. novembar 1953. godine.

²⁷⁷ *Borba*, 29. septembar 1953. godine.

²⁷⁸ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 21, Odnosi FNRJ – Mađarska (septembar 1953 – septembar 1954. godine), Pov. br. 17671, Beograd, 6. septembar 1954. godine, str. 2.

²⁷⁹ DAMSPS, PA, 1954, f. 52, dos. 2, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, Pov. br. 18120, januar 1954. godine, str. 2.

²⁸⁰ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 21, Odnosi FNRJ – Mađarska (septembar 1953 – septembar 1954. godine), Pov. br. 17671, Beograd, 6. septembar 1954. godine, str. 2.

Dolazak novog jugoslovenskog poslanika u Budimpeštu izazvao je veliko interesovanje mađarskih vlasti i javnosti kao i diplomatskog kora, jugoslovenskih građana i srpske nacionalne manjine u Mađarskoj. Svi mađarski zvaničnici sa kojima se po dolasku sastao Soldatić (Ištvan Dobi, predsednik Prezidijuma, Imre Nađ, predsednik vlade, Šandor Ronai, predsednik Skupštine, Janoš Boldocki, ministar inostranih poslova i Šandor Berei, pomoćnik ministra inostranih poslova) izražavali su dobru volju za normalizaciju odnosa između dveju susednih zemalja i uveravali ga u iskrenost mađarske vlade kada je u pitanju bila njena namera da se reše sva „viseća“ pitanja i uspostave dobrosusedski odnosi.²⁸¹ Svaki od ovih mađarskih funkcionera je u razgovorima sa Soldatićem (koji su uglavnom imali protokolarni karakter) i u veoma srdačnoj atmosferi, pomenuo i po neko konkretno pitanje koje bi trebalo rešiti. Tako je, na primer, Imre Nađ pomenuo pitanje ponovnog uspostavljanja režima slobodne plovidbe Tisom za mađarske brodove a Berei čak otišao tako daleko da je sugerisao uspostavljanje redovne trgovinske razmene (mađarski proizvodi mašinske industrije za jugoslovenske proizvode ekstraktivne industrije) i razmenu zalutale dece. Soldatić je nastup Bereija smatrao „karakterističnim“ s obzirom da je on smatran pravim rukovodiocem mađarskog MIP-a (bio je član CK) i da je bio poznat po svojim antijugoslovenskim stavovima.²⁸²

Mađarska javnost reagovala je veoma pozitivno na vest o dolasku novog jugoslovenskog poslanika ali je bilo i slučajeva zbuđenosti i nerazumevanja. Prema saznanjima jugoslovenskog poslanstva, većina Mađara je Soldatićev dolazak shvatala kao početak kraja jedne nenormalne situacije u odnosima dveju susednih zemalja. Međutim, u redovima Partije mađarskih trudbenika bilo je onih kojima je ta normalizacija „teško padala“, najčešće zato jer su se u prethodnim godinama na terenu eksponirali u napadima na Jugoslaviju.²⁸³

Među stranim diplomatskim predstavnicima u Mađarskoj preovlađivao je takođe pozitivan stav o ponovnom uspostavljanju punih diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Mađarske. Soldatić je kod svih nailazio na prijateljski prijem pa čak i kod predstavnika zemalja „narodne demokratije“ među kojima je po srdačnosti prednjačio bugarski poslanik.

²⁸¹ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 20, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti o odnosima FNRJ i Mađarske, Str. pov. br. 6/53, Pov. br. 417168, Budimpešta, 20. decembar 1953. godine, str. 1.

²⁸² *Isto*, str. 1 – 2.

²⁸³ *Isto*, str. 3.

Za razliku od prethodnih godina, na prvom prijemu koji je organizovao Soldatić (povodom 29. novembra) bilo je mnoštvo mađarskih zvaničnika a svi pozvani predstavnici drugih predstavništava pojavili su se na prijemu.²⁸⁴ Jedan od retkih koji se nisu pojavili na prijemu bio je budimpeštanski paroh, prota Vujačić. Njegov nedolazak svedočio je o raspoloženju unutar srpske nacionalne manjine i među jugoslovenskim građanima koji su živeli u Mađarskoj, a koje je karakterisala opreznost i sumnjičavost. Iako su manjinci budno pratili i pozdravljali svaki korak na putu uspostavljanja normalnih međudržavnih odnosa između Jugoslavije i Mađarske i u taj proces polagali velike nade za popravljjanje sopstvenog položaja, prota Vujačić je smatrao da je prerano da se pojavi u jugoslovenskom poslanstvu. Prethodna loša iskustva i činjenica da je normalizacija bila tek u početnoj fazi budili su u njemu (ali i u drugim manjincima) strah od eventualne odmazde mađarskih vlasti ako od normalizacije, ipak, ne bude ništa.²⁸⁵

U mesecima koji su usledili nakon Soldatićevog dolaska u Budimpeštu, malo po malo, popravljali su se uslovi rada jugoslovenskog poslanstva i stvarana normalna radna atmosfera u kontaktima sa mađarskim vlastima. Za razliku od perioda do 1953. godine, iščezle su krupne provokacije prema jugoslovenskim predstavnicima u Budimpešti, popustila je policijska pratnja i provokacije telefonom. Međutim, iako je vladala normalna atmosfera, i jedna i druga strana nisu bile sasvim pošteđene sitnih provokacija. Tako se novembra 1954. godine Soldatić žalio u mađarskom MIP-u da se mnogi u Budimpešti još uvek plaše da dođu u jugoslovensko poslanstvo. Takođe, nešto pre toga žalio se na „neozbiljne“ provokatore koji povremeno pohode jugoslovensko poslanstvo poput jednog nepoznatog mladića koji je ušao u poslanstvo i tvrdio da dolazi iz „pokreta otpora“ tražeći od službenika pomoć u novcu. Soldatić je verovao da takve provokatore šalje mađarska policija, u šta u mađarskom MIP-u nisu želeli da poveruju.²⁸⁶

Sa mađarske strane, žalili su se povremeno na postupke jugoslovenske policije u Beogradu. Još aprila 1954. godine pomoćnik mađarskog ministra inostranih poslova, Berei, neformalno je informisao Soldatića da se dešava da jugoslovenska policija prati ljude koji

²⁸⁴ *Isto*, str. 2.

²⁸⁵ *Isto*, str. 3.

²⁸⁶ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 51, dos. 13, Zabilješka o razgovoru poslanika D. Soldatića s dr. Šikom, pomoćnikom ministra inostranih poslova, Pov. br. 412993, 20. septembar 1954. godine.

izlaze iz mađarskog poslanstva i potom ih legitimiše i ispituje zašto su išli u poslanstvo.²⁸⁷ Ne tražeći objašnjenje, molio je da se sa takvom praksom prestane.

Bez obzira na povremene sitne provokacije sa obe strane, diplomatski odnosi između Jugoslavije i Mađarske su razmenom poslanika, popunjavanjem predstavništava odgovarajućim diplomatskim osobljem i uspostavljanjem normalne atmosfere i redovnih kontakata, tokom 1953. i 1954. godine, dovedeni u normalno stanje. Time su bili ispunjeni osnovni preduslovi za rešavanje mnogobrojnih spornih pitanja koja su stajala na putu stvarne normalizacije jugoslovensko-mađarskih odnosa koji su u periodu od 1948. do 1953. godine bili dostigli svoju najnižu tačku.

Posle Mađarske, druga „narodnodemokratska“ zemlja koja je pokazala interes za normalizaciju diplomatskih odnosa sa Jugoslavijom bila je Bugarska. Zvaničan predlog o razmeni ambasadora sa bugarske strane je upućen 24. avgusta 1953. godine, prilikom razgovora jugoslovenskog oficijelnog predstavnika u Sofiji Raifa Dizdarevića sa bugarskim ministrom inostranih poslova Minčom Nejčevim. Bugarski ministar je tom prilikom prvo pokrenuo pitanje pravilnika za regulisanje graničnih incidenata, zatim je vođen razgovor o repatrijaciji grupe od oko 100 jugoslovenskih građana, da bi na kraju razgovora izneo i bugarski predlog da u Beograd pošalju svog ambasadora, Angelova, za koga je odmah zatražio i agreman.²⁸⁸ Bugarski predlog je naišao na podršku Beograda koji je agreman za novog bugarskog ambasadora dao 8. septembra.²⁸⁹

Slično kao u slučaju Mađarske, i u Bugarskoj predlog o normalizaciji diplomatskih odnosa i njihovom podizanju na rang ambasadora nije došao „iz vedra neba“ već je nekoliko meseci unazad, pažljivim praćenjem odnosa bugarskih vlasti prema jugoslovenskoj ambasadi i njenom osoblju bilo moguće primetiti izvesno popuštanje do tada jako izraženog pritiska koje je poslužilo kao „uvod“ u punu normalizaciju i uspostavljanje više-manje normalnih uslova rada diplomata sa obe strane.²⁹⁰ Novi impuls

²⁸⁷ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 51, dos. 6, Zabilješka o razgovoru poslanika D. Soldatića sa A. Berei-em, Str. pov. br. 16/54, Pov. br. 45154, 13. april 1954. godine, str. 1.

²⁸⁸ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Bugarsko-jugoslovenski odnosi, bez broja, 1953 – 1954. godina, str. 1.

²⁸⁹ *Borba*, 12. septembar 1953. godine.

²⁹⁰ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u u Beogradu, Str. pov. br 5, Pov. br. 46647, Sofija, 19. maj 1953. godine, str. 9. U početku, nad jugoslovenskim diplomatama u Sofiji sprovedena je sistematska policijska pratnja, bile su česte provokacije telefonom a pozivi za svečanosti, prijeme i koktele koje je organizovala bilo Bugarska, bilo neka druga zemlja „narodne demokratije“ nisu stizali na adresu jugoslovenske ambasade. Međutim, tokom maja, neuobičajeno za dotadašnji način ophođenja

daljem popuštanju stega oko jugoslovenske ambasade u Sofiji dalo je saopštenje o odluci SSSR-a da u Beograd pošalje svog ambasadora. Međutim, ova odluka se nije odrazila samo na položaj jugoslovenskih diplomata u Sofiji već je, prema saznanjima tamošnje jugoslovenske ambasade izazvala i žive komentare u krugovima Bugarske komunističke partije. Ono što je svima bilo upadljivo bila je činjenica da je u članku o postavljenju novog sovjetskog ambasadora u Beogradu zvanični organ BKP, *Rabotničko delo*, po prvi put posle 1948. godine Jugoslaviju nazvao njenim zvaničnim imenom „Federativna Narodna Republika Jugoslavija“.²⁹¹ Takođe je zapaženo i to da je Sovjetski savez taj koji prvi postavlja svog ambasadora a ne Jugoslavija, što je dodatno ohrabrialo deo članstva BKP koje je priželjkivalo normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom. Sa druge strane, pomenuta vest je kod nekih u Bugarskoj izazivala i zabunu, pre svega u novinarskim krugovima kao i u redovima jugoslovenskih političkih emigranata „informbiroovaca“ koji su bili zatečeni takvim razvojem događaja.²⁹²

Na život i rad jugoslovenske ambasade u Sofiji taj događaj se odrazio u vidu daljeg popuštanja policijske pratnje i veće slobode kretanja po Bugarskoj.²⁹³ Policijska pratnja je u toku juna 1953. godine postala veoma oprezna sa izrazitim nastojanjem bugarskih agenata da ne budu primećeni. Tako su Dizdarevića na njegovom putu do bugarsko-turske granice pratili izuzetno oprezno a u povratku, pak, otvoreno i grubo, verovatno zato što se Dizdarević na putu ka Turskoj često zaustavljao i razgovarao sa lokalnim stanovništvom.²⁹⁴ To je ukazivalo na svojevrsnu bugarsku taktiku „toplo-hladno“ pa su jugoslovenske diplomate u Sofiji tražile odobrenje da povremeno, kao i članovi ostalih diplomatskih misija, mogu da odlaze na kupanje u Banke. Bugari su na to odgovorili da se po tom pitanju povremeno mogu napraviti neki izuzetci, ali uz prethodno traženje dozvole putem pisane

prema jugoslovenskoj ambasadi, Bugari su u nedelju (kada MIP ne radi) pristali da izdaju tranzitnu vizu za jugoslovenskog diplomatu iz Bukurešta a nešto kasnije dozvolili Raifu Dizdareviću posetu Rilskom manastiru iako je i taj manastir i čitav put do njega spadao u zabranjenu zonu.

²⁹¹ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u u Beogradu, Str. pov. br. 7, Pov. br. 48969, Sofija, 1. jul 1953. godine, str. 5.

²⁹² *Isto*.

²⁹³ *Isto*, str. 10. Do kraja juna, bugarske vlasti su Raifu Dizdareviću dozvolile odlazak automobilom u Tursku i odredile mu maršrutu kretanja do tamo kroz samu zabranjenu zonu, iako je postojala mogućnost da mu se odredi zaobilazni put.

²⁹⁴ *Isto*.

note. Iz toga je bilo jasno da bugarske vlasti još nisu bile spremne da Jugoslovane u potpunosti tretiraju kao i druge, pa makar i zapadne, diplomate u Sofiji.²⁹⁵

Do značajnijih promena u dotadašnjem odnosu Bugara prema jugoslovenskoj ambasadi došlo je tokom avgusta 1953. godine, čemu je prethodila direktna intervencija Moskve. Sa zasedanja Prezidijuma CK KPSS 31. jula sovjetskom ambasadoru u Sofiji je naloženo da Bugarima prenese da se sovjetsko-jugoslovenski odnosi kreću ka normalizaciji što bi i oni trebalo da slede, ali imajući u vidu da se ona tretira kao buržoaska zemlja.²⁹⁶ Vrlo brzo, oni su doslovce ispoštovali sovjetske „preporuke“. Sva posebna ograničenja slobode kretanja koja su važila samo za osoblje jugoslovenske ambasade ukinuta su 20. avgusta čime su jugoslovenske diplomate u potpunosti izjednačene sa svojim kolegama iz zapadnih zemalja.²⁹⁷ Posle ove mere usledio je bugarski predlog da u Beograd pošalju novog ambasadora (izborom koji je pao na Angelova bili su, inače, veoma zadovoljni u Beogradu) a istovremeno i predlog za izradu pravilnika o radu pograničnih komisija čime je trebalo da se reguliše nesnosno stanje na zajedničkoj granici.²⁹⁸ Suprotno dotadašnjoj praksi, predstavnici jugoslovenske ambasade pozvani su na svečanu akademiju povodom bugarskog nacionalnog praznika 9. septembra, zatim su dobili mesto na svečanoj tribini i pozivnicu za prijem koji je tim povodom organizovao Vlko Červenkov. Tih dana je i policijska pratnja postala sasvim korektna, gotovo neprimetna. Međutim, po pitanju odnosa Bugara prema jugoslovenskim građanima, koje su u ambasadi u Sofiji smatrali ključnim za rad predstavništva, nije bilo nikakve promene a prema utiscima iz poslednjeg razgovora Dizdarevića sa Bugarskim ministrom Nejčevim, nije je trebalo ni očekivati u skorije vreme.²⁹⁹ Takav odnos prema tom ključnom pitanju za jugoslovensku ambasadu navodio je na zaključak da Bugari smeraju da ubuduće daju mnogo veći publicitet popuštanju prema

²⁹⁵ *Isto.*

²⁹⁶ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 131. U poruci je naročito apostrofirano da bi bugarsko-jugoslovenski odnosi trebalo da se poprave u domenu uslova rada jugoslovenskih diplomata u Sofiji, pograničnih incidenata i propagande.

²⁹⁷ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Bugarsko-jugoslovenski odnosi, bez broja, 1953 – 1954. godina, str. 1. Zabranjene zone su ukinute sa izuzetkom pograničnog pojasa od 20 do 50 km prema Jugoslaviji, Grčkoj, Turskoj i Crnom moru (osim Varne i Burgasa) pa je šef predstavništva imao pravo da se svuda kreće bez najave a ostalo diplomatsko i tehničko osoblje uz najavu 24 odnosno 48 sati ranije.

²⁹⁸ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u u Beogradu, Str. pov. br. 10, Pov. br. 412829, Sofija, 17. septembar 1953. godine, odeljak „Spoljna politika“, str. 2.

²⁹⁹ *Isto.*

osoblju jugoslovenske ambasade nego što će zaista popustiti u bitnim stvarima.³⁰⁰ Vrlo brzo, takvo predviđanje se ispostavilo kao sasvim tačno.

Sredinom septembra usledilo je nekoliko sitnih provokacija na račun jugoslovenskih diplomata.³⁰¹ Sa druge strane, biro za usluge bugarskog MIP-a bio je veoma predusretljiv i na traženje jugoslovenske ambasade dodelio joj odličan stan i to uz kiriju koja nije bila viša od dotadašnje a osoblje ambasade je pozivano na fudbalske utakmice i pozorišne predstave. Policijska pratnja mogla se često primetiti iako je postala veoma oprezna, naročito ako bi iz jugoslovenske ambasade Bugarima bilo stavljeno do znanja da su je primetili.³⁰²

Posle niza ustupaka i signala popuštanja bugarska strana je očekivala kontramere Jugoslavije. Pre svega, očekivali su da u Sofiju uskoro stigne jugoslovenski ambasador iako do sredine oktobra za njega još nije zatražen ni agreman. Čini se da je to izazivalo nervozu kod Bugara koji su u to vreme počeli da se raspituju za razloge neaktivnosti po tom pitanju. Najdalje je u tom je otišao direktor biroa za usluge stranim diplomatima Takov koji je takvo pitanje postavio gotovo otvoreno.³⁰³ Verovatno podstaknuta i ovakvim informacijama, vlada u Beogradu nije više odugovlačila i 26. oktobra zatražila je agreman za Mitu Miljkovića a Bugari su svoju saglasnost dali u rekordnom raku od samo četiri dana, 30. oktobra 1953. godine.³⁰⁴ Ubrzo, za Beograd je bio oputovao novi bugarski ambasador Angelov i sredinom novembra već obavio prve protokolarne razgovore u DSIP-u.³⁰⁵ Njegov jugoslovenski kolega, akreditiv u Sofiji je predao sredinom decembra.³⁰⁶

Razmena ambasadora dala je novi impuls normalizaciji sveukupnih odnosa između dveju zemalja koja je tokom novembra 1953. godine, na bugarsku inicijativu, napustila okvire formalne normalizacije (razmena ambasadora, pozivanje na priredbe i prijeme, sitne

³⁰⁰ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 12, dos. 6, Zapisnik sa radnog sastanka Ambasade održanog 30. avgusta 1953. godine, Pov. br. 412807, Sofija, 17. septembar 1953. godine, str. 2.

³⁰¹ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u u Beogradu, Str. pov. br. 11, Pov. br. 414125, Sofija, 15. oktobar 1953. godine, str. 5. Provokacije su išle od uvredljivog pisanja o Titu u satiričnom listu *Papagal* pa do otvorenog vređanja u kontaktima Jugoslovena sa jednim službenikom specijalne mesare za diplomatski kor i jednog policajca. Posle jugoslovenskog protesta, izazivačko ponašanje policajca se ponovilo pa je usledio novi protest nakon koga su, uz izvinjenje bugarskog protokola, pomenuti službenik i policajac „uklonjeni“.

³⁰² *Isto*, str. 6.

³⁰³ *Isto*, str. 6 – 7.

³⁰⁴ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Zabeleška o odnosima sa Bugarskom, bez broja, 1954. godina, str. 1.

³⁰⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Zabeleška o razgovoru između državnog potsekretara druga B. Crnobrnje i bugarskog ambasadora g. Angelova, 14. novembar 1953. godine.

³⁰⁶ *Borba*, 13. decembar 1953. godine; *Politika*, 13. decembar 1953. godine.

usluge i sl.) i počela da poprima obrise suštinske normalizacije. U to vreme bugarska strana je učinila nekoliko ustupaka po zahtevima jugoslovenske ambasade koji su postojali od ranije pa čak i bez posebnog zahteva. To se pre svega odnosilo na povratak nekoliko jugoslovenskih državljana (između ostalog i troje maloletne dece) ali i na pristanak Bugarske da otpočne razgovori predstavnika jugoslovenskih i bugarskih železnica o normalizaciji saobraćaja.³⁰⁷ Međutim, iako je naročito početkom 1954. godine došlo do novog napretka u normalizaciji međusobnih odnosa, režim policijskog nadzora nad jugoslovenskom ambasadam nije u potpunosti ukinut a bugarski diskriminatorni stav prema jugoslovenskim državljanima u Bugarskoj (naročito stalni pokušaji da im se nametne prihvatanje bugarskog državljanstva) nije bitnije promenjen.³⁰⁸

Pitanje nadzora i ometanja normalnog rada jugoslovenske ambasade pokretano je više puta tokom 1954. godine, između ostalog i u razgovorima ambasadora Miljkovića sa bugarskim ministrom Nejčevim 16. januara i sa njegovim zamenikom Ljubenom Gerasimovim 16. februara iste godine. U oba slučaja bugarski zvaničnici su obećavali da će se sa tom praksom prestati.³⁰⁹ Uprkos tome, praćenje je nastavljeno a članovi jugoslovenske delegacije koja je u Sofiji boravila radi pregovora o načinju utvrđivanja i ispitivanja graničnih incidenata bili su praćeni i izloženi provokacijama.³¹⁰ Protestujući zbog toga, tokom razgovora sa Nejčevim 10. marta, Miljković je od njega dobio priznanje da je bugarski MUP pratio i provocirao članove jugoslovenske delegacije ali da to, navodno nije urađeno po želji bugarske vlade i da će zato oni koji su odgovorni „dobiti svoje“.³¹¹

Ambasador Miljković je i 16. juna morao da ulaže zvaničan protest Gerasimovu zbog grubog praćenja njega samog tokom putovanja za Kazanlik, prethodnog dana.³¹²

³⁰⁷ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u u Beogradu, Str. pov. br. 13, Pov. br. 416112, Sofija, 26. novembar 1953. godine, str. 1.

³⁰⁸ *Isto*.

³⁰⁹ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Bugarsko-jugoslovenski odnosi, bez broja, 1953 – 1954. godina, str. 2; Mita Miljković, *Burne diplomatske godine. Iz sofijskog dnevnika 1953 - 1956*, Beograd, 1995, str. 72 i 80.

³¹⁰ M. Miljković, *nav. delo*, str. 80. i 84.

³¹¹ *Isto*, str. 84.

³¹² AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 15, str. 10. Tada je kod mesta Klisura auto u kome se nalazio jugoslovenski ambasador i još dvojica službenika zaustavila naoružana policijska patrola koja ih je zadržala do dolaska agenata DS-a. Ti agenti su potom tražili da im Miljković preda fotoaparat i film, što je on odbio, pa su ih agenti posle petnaestak minuta pustili da nastave put (M. Miljković, *nav. delo*, str. 111.).

Krajem istog meseca, u razgovoru sa Nejčevim, on se ponovo žalio na postupke bugarskog MUP-a prema jugoslovenskim diplomatama. Tom prilikom Nejčev se pravdao da za te postupke zna ali da, navodno, i on i sam Červenkov imaju probleme zbog MUP-a u kome neki ljudi imaju „fiks ideje“ o tome kako opstanak Bugarske zavisi upravo od njih pa su stoga skloni da neprijatelje vide i tamo gde ih nema.³¹³ Potom je dodao i da se i on i Červenkov zalažu da „toga nestane jednom za uvek“.³¹⁴ Posle ove intervencije Miljkovića, policijska pratnja je postajala sve blaža i zaista svedena u najmanje moguće okvire pa uglavnom nije više opterećivala osoblje jugoslovenske ambasade do te mere da bi to iziskivalo potrebu da se tim povodom nešto preduzme.³¹⁵ Izuzetak je predstavljao jedino incident u vezi koga je Miljković objašnjenje dobio od Gerasimova 3. novembra, a koji se dogodio u gradu Ruse još prvih dana septembra.³¹⁶ Jugoslovenska i bugarska strana nikako se nisu slagale oko prave verzije događaja. Naime, dvojica službenika jugoslovenske ambasade su putovala u Ruse gde su neočekivano fizički napadnuti od strane grupe jugoslovenskih emigranata – informbiroovaca - koji su oštetili i auto jugoslovenske ambasade.³¹⁷ Jugoslovenska strana je optuživala Bugare da su unapred obavestili emigrante da ova dvojica stižu u Ruse, što Bugari nisu hteli da priznaju. Na kraju, bugarske vlasti su priznale da je njihova greška što policija na vreme nije reagovala i zaštitila diplomate ali nisu želeli da priznaju da su oni obavestili emigrante o njihovom dolasku.³¹⁸ Gerasimov je uveravao Miljkovića da je verovatnije da su emigranti čuli za njihov dolazak od izvesnog Vučića, takođe jugoslovenskog emigranta, sa kojim su se Đoreski i Karić iz jugoslovenske ambasade čuli telefonom pred dolazak u Ruse.³¹⁹

Iako su svi bugarski zvaničnici sa kojima je o policijskoj pratnji i provokacijama razgovarao ambasador Miljković obećavali prestanak neprimerene prakse, kada je ona zaista i prestala, jugoslovenske vlasti nisu imale iluzija da je u pitanju bio rezultat

³¹³ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 25, Zabeleška o razgovoru sa bugarskim ministrom inostranih poslova Minčom Nejčevim, Pov. br. 49100, Sofija, 29. jun 1954. godine, str. 5.

³¹⁴ *Isto*, str. 6.

³¹⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 15, str. 11.

³¹⁶ *Borba*, 4. septembar 1954. godine; *Politika*, 4. septembar 1954. godine.

³¹⁷ *Yugoslavia. Political Diaries 1918 – 1965*, ed. by Robert L. Jarman, vol. IV: 1949 – 1965, London, 1997, p. 572.

³¹⁸ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 26, Telegram ambasade FNRJ u Sofiji br. 27, Pov. br. 414445, 3. novembar 1954. godine, str. 1; M. Miljković, *nav. delo*, str. 137 – 138.

³¹⁹ *Isto*, str. 138.

mnogobrojnih intervencija. Bilo im je sasvim jasno da prestanak policijske pratnje, kao i čitav proces normalizacije odnosa dveju zemalja, nije rezultat bugarske inicijative već direktive iz Moskve. Kao ključni dokaz, poslužila im je činjenica da je posle posete Sofiji potpredsednika sovjetske vlade Saburova povodom proslave 10. godišnjice oslobođenja Bugarske, došlo tokom septembra i oktobra 1954. godine do nagle promene u držanju bugarskih rukovodilaca prema jugoslovenskim predstavnicima u Sofiji iz čega su izveli zaključak da je Saburov „doneo nove direktive iz Moskve“.³²⁰ Te „nove direktive“ nisu se odrazile samo na odnos prema diplomatama već su pokrenule i niz drugih krupnih pomaka u procesu normalizacije odnosa kao što su nagli prestanak antijugoslovenske propagande, ukidanje emigrantskog lista *Napred*, početak repatrijacije političkih emigranata, kooperativnost po mnogim drugim pitanjima i, prvi put posle 1948. godine, prijem jugoslovenskog ambasadora kod predsednika bugarske vlade, Vlka Červenkova.³²¹

Poseta Saburova Sofiji označila je veliku prekretnicu u odnosima Jugoslavije sa susednim kao i drugim zemljama „narodne demokratije“ i samim Sovjetskim Savezom i zbog toga što je ona iskorišćena da se preko jugoslovenskog ambasadora Mite Miljkovića Jugoslaviji i Titu prenese poruka da je CK KPSS napisao jedno pismo za njega i CK SKJ u kome se iznosi želja Sovjeta da se „likvidiraju“ sporovi iz prošlosti i ispravi nepravda naneta Jugoslaviji.³²² Istom prilikom Saburov je Miljkovića uveravao u iskrenost sovjetske strane koja želi da vodi iskrenu politiku prema Jugoslaviji i pritom prislanjao obe ruke na srce, što je za Miljkovića bio karakterističan gest. Saburov je, prema Miljkovićevim rečima, čak pet puta ponovio i podvukao njihovu iskrenost i isto toliko puta ga zamolio da o tome obavesti Beograd.³²³ Očigledno je da se radilo o stvari koja je bila za Sovjete od izuzetnog značaja i koja je, i u Beogradu, izazvala veliku pažnju.

Prema svedočenju Mite Miljkovića, kada je 4. oktobra bio primljen kod Tita, ovaj je iako upoznat sa svime, tražio da mu Miljković i lično ispriča detalje razgovora sa

³²⁰ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 29, Neki momenti iz odnosa Bugarske prema našoj zemlji, Pov. br. 17803, 6. novembar 1954. godine, str. 1.

³²¹ *Isto*, str. 1 – 2.

³²² M. Miljković, *nav. delo*, str. 128.

³²³ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Zabeleška o prijemu u sovjetskoj ambasadi u Sofiji 10. septembra 1954. godine, Strogo poverljivo, bez broja, str. 2 – 3; Interasntno je da u ovoj zabelešci Miljković ne pominje pismo o kome ga je obavestio Saburov dok u svojim memoarima iznosi da je Saburov odmah, bez okolišanja, ali uz istovetni opis njegovih gestova iskrenosti, prešao na stvar i obavestio ga o pismu CK KPSS.

Saburovim.³²⁴ Dalje, Miljković tvrdi da mu je Jože Vilfan, generalni sekretar predsednika Tita, poverio da je on od njega po prijemu vesti iz Sofije, tražio da mu više puta naglas pročita sadržaj zabeleške i da je, svaki put kada bi se došlo do dela u kome se govorilo o specifičnom gestu Saburova, Tito taj gest imitirao.³²⁵ Titova pažnja bila je razumljiva jer je ulog koji je bio u igri bio veliki. Posle godinu i po dana opreznog približavanja Jugoslavije i SSSR-a ponuda za normalizovanje mađupartijskih odnosa stavljala ga je pred „ili ili“ izbor: sa jedne strane nije želeo da odbije sovjetsku ponudu a sa druge strane strahovao je od reakcije Zapada i kvarenja odnosa od kojih je imao prilično mnogo koristi. Upravo zbog takvih strahovanja u Beogradu su se trudili da prijem pisma iz Moskve čuvaju u najstrožoj tajnosti. Tako je Mita Miljković od Petra Stambolića saznao da su „drugovi iz najužeg rukovodstva“ sa sadržajem pisma CK KPSS upoznati van Beograda, upravo da se ne bi primetilo da se bilo kakav sastanak održava.³²⁶

Treća po redu od narodnodemokratskih zemalja u jugoslovenskom susedstvu koja je pokrenula inicijativu za normalizovanje diplomatskih odnosa bila je Albanija. Njena inicijativa je pokrenuta krajem oktobra 1953. godine a zvaničnu notu sa predlogom za obnovu punih diplomatskih odnosa Albanci su uputili jugoslovenskom Poslanstvu u Budimpešti 6. novembra.³²⁷ Pozivajući se na želju za očuvanjem mira na Balkanu i smanjenjem zategnutosti oni su svoj predlog o ponovnom otvaranju diplomatskih predstavništava izneli u formi prihvatanja jugoslovenskog predloga za obnovu diplomatskih odnosa još iz novembra 1950. godine kako bi izgledalo da je inicijativa potekla sa jugoslovenske strane.³²⁸ Albanska inicijativa u Beogradu nije bila neočekivana iz najmanje dva razloga. Prvi je bila činjenica da je Albanija bila potpuno izolovana i u teškom spoljnopoličkom položaju a drugi veliko interesovanje Sovjeta za pojačavanje veza sa Albanijom u svetlu njene eventualne uloge u sovjetskim kombinacijama sa ciljem razbijanja Balkanskog pakta, tj. njenog korišćenja kao remetilačkog faktora u odnosima Jugoslavije i Grčke.³²⁹

³²⁴ M. Miljković, *nav. delo*, str. 130.

³²⁵ *Isto*.

³²⁶ *Isto*, str. 130 – 131.

³²⁷ A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile (1945 – 1961)*, Beograd, 2011, str. 452.

³²⁸ DAMSPS, PA, 1953, Albanija, fasc. 1, dos. 5, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti DSIP-u br. 117, Pov. br. 417068, 6. novembar 1953. godine.

³²⁹ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Informacija za maj 1954. godine, Odnosi Jugoslavija – Albanija, Pov. br. 17507, str. 9.

Pozitivan odgovor na albansku inicijativu upućen je jugoslovenskom poslaniku u Budimpešti Daliboru Soldatiću već 20. novembra, s tim što pristanak Jugoslavije na obnovu diplomatskih odnosa sa Albanijom nije bio bez rezervi. Pored svog pristanka, u noti upućenoj Albancima, jugoslovenski DSIP je naveo da se nada da će jugoslovenskom diplomatskom predstavništvu u Tirani biti omogućeno da svoj posao obavlja u normalnim uslovima.³³⁰ Od Soldatića je zahtevano da taj drugi stav note i usmeno obrazloži, odnosno, da pojasni da pod „normalnim uslovima“ Jugoslavija podrazumeva odsustvo bilo kakvih diskriminacionih mera (što je ranije bila praksa), slobodu kretanja službenika kakvu imaju i službenici drugih diplomatskih misija u Tirani kao i normalan i korektan radni kontakt albanskog MIP-a sa jugoslovenskim poslanstvom.³³¹ Istovremeno, Jugoslavija je albanskom poslanstvu u Beogradu garantovala iste uslove rada kao i drugim stranim predstavništvima.

Da bi ovaj odgovor preneo Albancima, Soldatić je odmah ugovorio sastanak sa albanskim poslanikom u Budimpešti, Piro Kočijem. Nedugo zatim, Soldatića je telefonom nazvao M. Milatović, načelnik I regionalnog odeljenja, i naložio mu da obustavi predaju note. Umesto toga, trebalo je da ode na dogovoreni sastanak ali samo da bi uložio protest zbog uvredljivog pisanja albanske štampe. Već 21. novembra Soldatić se sastao sa Piro Kočijem kome je, na njegovo veliko iznenađenje jer je verovatno očekivao da čuje pozitivan odgovor na njihovu notu, saopštio protest jugoslovenske vlade zbog uvredljivog pisanja o jugoslovenskim rukovodiocima koje je bilo najprisutnije u partijskom glasilu *Zeri i Populit* i koje nije bilo u skladu sa proklamovanom željom za obnovom punih diplomatskih odnosa.³³² Soldatić je istom prilikom podvukao da tako nešto dovodi u pitanje iskrenost albanske vlade kada je u pitanju bila ova inicijativa prema Jugoslaviji. Albanski poslanik je odbijao da prihvati protest pravdajući se da se u Albaniji ne vodi nikakva kampanja protiv Jugoslavije i da je predlog njegove vlade za obnovu diplomatskih odnosa njena iskrena želja.³³³ Ovaj protest Soldatića odložio je jugoslovenski odgovor za čitavih

³³⁰ A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 453.

³³¹ DAMSPS, PA, 1953, Albanija, fasc. 1, dos. 5, Depeša DSIP-a u Beogradu jugoslovenskom Poslanstvu u Budimpešti, Pov. br. 417068, 20. novembar 1953. godine.

³³² DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 22, Zabeleška o razgovoru poslanika D. Soldatića sa poslanikom NR Albanije Piro Kočijem dana 21. novembra 1953. godine, Pov. br. 417432; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 453 – 454.

³³³ *Isto.*

mesec dana.³³⁴ Tek 21. decembra, Piro Koči je od Soldatića dobio odavno pripremljenu jugoslovensku notu i čuo usmeno pojašnjenje njenog drugog stava, posle čega je obećao da će jugoslovenskom predstavništvu u Tirani biti zagarantovana ista prava kao i ostalim predstavništvima.³³⁵ Nekoliko dana kasnije u Beogradu su se mogle čuti najave skore razmene ambasadora sa Albanijom mada ni do 15. januara još nije bio stigao albanski zahtev za agreman za novog poslanika.³³⁶

Na sledeći korak u procesu normalizacije diplomatskih odnosa Jugoslavije i Albanije čekalo se još više od mesec dana kada je Albanija, 22. februara 1954. godine, zatražila agreman za Bato Karafilija, svog novog poslanika u Beogradu.³³⁷ Šturi podaci koje je albanska vlada dostavila izazvali su izvesnu zabunu u Beogradu jer je zvanično o Karafiliju dostavljena samo njegova godina rođenja (1922) i jedna rečenica o njegovoj aktivnosti posle Drugog svetskog rata.³³⁸ U Beogradu su zato mislili da se radi o Baco Karafiliju iz okoline Podgradeca koji je krajem rata sa II albanskom divizijom učestvovao u borbama protiv Nemaca u Jugoslaviji i koji je posle rata bio angažovan na partijskim i političkim dužnostima u Korči a potom na poslovima obaveštajne prirode u albanskom MIP-u. Pretpostavka o pripadnosti Karafilija „obaveštajnim strukturama“ temeljila se na činjenici da su podaci o njemu bili izuzetno malobrojni.³³⁹

Bez obzira na nemogućnost da tačno utvrdi o kome je zapravo reč, Josip Broz se složio da se Albancima ipak da agreman za novog poslanika u Beogradu a tek po njegovom dolasku rešena je „misterija“ u vezi sa njegovom ličnošću kada je utvrđeno da se zaista radi o Bato (a ne Baco) Karafiliju iz okoline Đirokastra, rodnog kraja Envera Hodže i Mehmeta Šehua. Karafilija se tokom rata borio u partizanskim jedinicama, posle oslobođenja Albanije 1944. godine dobio je čin majora i mesto u Državnoj sigurnosti da bi posle dužeg vremena prešao na mesto predsednika Okružnog odbora Demokratskog fronta u Đirokastu odakle je prešao u Ministarstvo inostranih poslova. Dužnost poslanika u Beogradu bila je njegov prvi angažman takve vrste što se, prema utiscima jugoslovenske službe protokola, videlo na prvi

³³⁴ Stavro Skendi (ed.), *Albania*, „East-Central Europe under the Communists“, New York, 1958, p. 29; P. Bartl, *nav. delo*, str. 244.

³³⁵ DAMSPS, PA, 1953, Albanija, fasc. 1, dos. 5, Telegram poslanstva FNRJ u Budimpešti DSIP-u br. 159, Pov. br. 417068, 21. decembar 1953. godine.

³³⁶ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 528.

³³⁷ A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 459 – 460.

³³⁸ AJ, KPR, I – 3 – a/1 – 1, Albanija, Agreman za novog albanskog poslanika, 10. mart 1954. godine, str. 1.

³³⁹ *Isto*, str. 2.

pogled. O njegovom obrazovanju nije se znalo ništa, govorio je samo albanski jezik i ostavljao utisak primitivnog čoveka bez ikakve diplomatske prakse.³⁴⁰ Karafili je u Beograd doputovao 29. juna³⁴¹ i ubrzo imao razgovore sa Kočom Popovićem i Alešom Beblerom³⁴² a akreditive Titu je predao 12. jula na Brionima.³⁴³

Posle albanskog, usledio je i jugoslovenski zahtev za agreman za Predraga Ajtića, novog jugoslovenskog poslanika u Tirani čije imenovanje je zvanično najavljeno 9. jula.³⁴⁴ Međutim, vlasti u Beogradu su, da bi naglasile svoju rezervisanost u vezi sa albanskim obećanjem da će uslovi rada budućeg predstavnštva biti normalni, pre imenovanja Ajtića i dolaska Karafilija u Beograd, odlučile da u Tiranu prvo pošalju otpravnika poslova.³⁴⁵ Posle četiri godine odsustva iz Albanije, prvi jugoslovenski diplomatski predstavnici predvođeni otpravnikom poslova Redžepom Džihom ušli su u Albaniju kod Skadra 26. aprila 1954. godine.³⁴⁶ Veoma brzo mogli su da se uvere da se u Albaniji ništa nije promenilo: na putu od Skadra ka Tirani bilo je upadljivo veliko prisustvo policije i stalna pratnja. Na oko 20 kilometara pre Tirane, Džihu je sačekao jedan predstavnik albanskog MIP-a koji ga je obavestio da je za jugoslovensko poslanstvo određen privremeni smeštaj dok zgrada koja je trajno za to određena ne bude završena. Odmah po dolasku u Tiranu, Džiha je insistirao da bude primljen kod šefa protokola da bi saznao detalje o zgradi jugoslovenskog poslanstva i inventaru koji je ostao u njoj prilikom zatvaranja 1950. godine. Šef albanskog protokola je tom prilikom obećao svaku vrstu pomoći ali je uporno izbegavao da kaže u kojoj zgradi će biti smešteno jugoslovensko poslanstvo. Sutradan, 27. aprila, Džiha je oputovao za Drač da bi obišao nekadašnju letnju rezidenciju jugoslovenskog poslanika u koju je čak i ulazio i uverio se da je u dobrom stanju. Od nekih radnika na održavanju saznao je da je koristi Enver Hodža, iako je bila u jugoslovenskom vlasništvu.

³⁴⁰ AJ, KPR, I – 3 – a/1 – 1, Albanija, Podaci o Bati (Ismaila) Karafili-u izvanrednom poslaniku i opunomoćenom ministru Albanije.

³⁴¹ *Borba*, 30. jun 1954. godine.

³⁴² *Borba*, 6. i 10. jul 1954. godine; *Politika*, 10. jul 1954. godine.

³⁴³ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 558, 560; *Borba*, 13. jul 1954. godine.

³⁴⁴ *Isto*, p. 560; *Borba*, 11. jul 1954. godine; *Politika*, 11. jul 1954. godine.

³⁴⁵ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Informacija za maj 1954. godine, Odnosi Jugoslavija – Albanija, Pov. br. 17507, str. 9.

³⁴⁶ DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 16, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u br. 1, Pov. br. 45524, 2. maj 1954. godine, str. 1; *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 547; *Borba*, 28. april 1954. godine; *Politika*, 28. jun 1954. godine.

Izbegavanje albanske strane da se izjasni u kojoj zgradi će biti smešteno jugoslovensko poslanstvo bilo je samo deo problema u vezi sa smeštajem jugoslovenske diplomatske misije u Tirani. Prvih dana po dolasku u Tiranu, jugoslovenske diplomate su se uverile da je albanska vlast posle 1950. godine izvršila povredu eksteritorijalnosti zgrade jugoslovenskog poslanstva, što je predstavljalo ozbiljan problem, pogotovo što su u Beogradu insistirali da se misija ponovo smesti u istu zgradu. Međutim, Albanci su u međuvremenu u nju uselili privatna lica i razvukli inventar i delove arhive koja se nalazila u zgradi.³⁴⁷ Odbijajući mogućnost da se jugoslovensko poslanstvo ponovo smesti u svoju raniju zgradu, oni su uporno nudili zgradu koja nije odgovarala potrebama.³⁴⁸

I pored obećanja da će jugoslovenska diplomatska misija u Tirani imati normalne uslove za život i rad, albanske vlasti su nastavile sa starom praksom. Nije trebalo da protekne više od dvadeset dana pa da to postane jasno i osoblju jugoslovenskog poslanstva. Režim praćenja bio je veoma grub, automobil jugoslovenskog poslanstva redovno su pratila po 2 do 3 automobila u kojima su bila uniformisana lica a u toku šetnje po gradu Jugoslovene je pratilo po nekoliko agenata.³⁴⁹ Zgrada u kojoj su bili privremeno smešteni bila je 24 sata pod prismotrom i oko nje se u svakom trenutku, pored agenata u civilu, nalazilo po 2 do 3 policajca. Protokol albanskog MIP-a nije danima odgovarao na zahteve jugoslovenskog poslanstva makar i kada su u pitanju bile sitne usluge a kurs albanskog leka koji je obračunavan bio je izuzetno nepovoljan. Prema računici Jugoslovena, Albanci su u Beogradu mogli da drže šest svojih službenika u najboljim hotelima za cenu smeštaja samo jednog Jugoslovena u Tirani i to u vrlo lošim uslovima.³⁵⁰

Do sredine maja, Džiha je u Tirani imao i prve kontakte sa diplomatskim korom. Sovjetski ambasador je tokom njihovog prvog susreta pokazao da je do u detalje upoznat sa ličnošću Redžepa Džihe prema kome je nastupao provokativno, zbog njegove albanske nacionalnosti, tvrdeći da on kao Albanac mora bolje od drugih da vidi koliki napredak je ostvarila Albanija. Njegov bugarski kolega bio je više nego ljubazan a francuski ambasador (uz italijanskog jedini predstavnik zapadnih zemalja) u Tirani nudio je i tražio saradnju od

³⁴⁷ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Informacija za maj 1954. godine, Odnosi Jugoslavija – Albanija, Pov. br. 17507, str. 9.

³⁴⁸ DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 16, Zabeleška o razgovoru sa našim otpravnikom poslova u Albaniji Redžepom Džihom dana 13. maja 1954. godine, Pov. br. 46356, str. 1.

³⁴⁹ *Isto.*

³⁵⁰ *Isto*, str. 1 – 2.

Džihe. Ovaj je od njega saznao da se diplomate istočnoevropskih zemalja izuzetno živo interesuju za tok normalizacije jugoslovensko-albanskih odnosa a naročito za mogućnost uspostavljanja avionskog saobraćaja na liniji Budimpešta – Tirana preko Jugoslavije.³⁵¹ Za razliku od odnosa sa francuskim poslanikom, odnos sa albanskim kolegama bio je veoma hladan. To se osećalo prilikom svakog kontakta sa albanskim MIP-om ali i na prijemima poput onog koji je organizovala čehoslovačka ambasada a na kome je Džiha bio gotovo ignorisan od albanskih rukovodilaca. Prišao mu je jedino zamenik šefa protokola ali ga je i on slagao da na prijemu nije prisutan Bato Karafili koga je Džiha želeo da upozna, iako ga je ovaj prepoznao po fotografiji koju je video još u Beogradu.³⁵²

Ovakav odnos albanskih vlasti prema tek otvorenom jugoslovenskom poslanstvu jasno je pokazao da će u ophođenju sa službenom Tiranom ponovo morati da se primenjuju stare metode. Prvu protestnu notu jugoslovensko poslanstvo je predalo već 15. maja i ona se odnosila na povredu eksteritorijalnosti zgrade jugoslovenskog poslanstva posle njegovog zatvaranja 1950. godine. Pravedajući takav postupak albanskih vlasti ondašnjim stanjem jugoslovensko-albanskih odnosa, pomoćnik ministra inostranih poslova Natanaili se pozivao na činjenicu da Jugoslaveni odlazeći iz Tirane nisu ostavili čuvara zgrade niti su zgradu poverili nekom stranom predstavništvu na čuvanje.³⁵³ Poslednji stav jugoslovenske note koji je govorio o tome da će Jugoslavija na osnovu odnosa Albanije prema ovom pitanju ceniti njenu spremnost za normalizovanje odnosa dveju zemalja izazvao je vidno uzbuđenje kod Natanailija koji je tvrdio da bi to bilo pogrešno. Ne obazirući se na ovu protestnu notu, nedelju dana kasnije jugoslovenskom otpravniku poslova je saopšteno da je zgrada koju su Albanci namenili jugoslovenskom poslanstvu gotova kao i da su obezbeđeni stanovi za osoblje poslanstva u blizini te zgrade. Džiha je i zgradu i stanove, pozivajući se na pomenutu notu, odbio da primi.³⁵⁴ Nekoliko dana kasnije, 25. maja 1954. godine, iz jugoslovenskog poslanstva je upućena još jedna protestna nota koja se ovog puta odnosila na položaj jugoslovenskog diplomatskog osoblja u Tirani. U njoj je stajalo da je tadašnje

³⁵¹ *Isto*, str. 2 – 3.

³⁵² *Isto*, str. 3.

³⁵³ DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 16, Zabeleška o razgovoru sa našim otpravnikom poslova u Tirani Redžepom Džihom na dan 22. i 23. maja 1954. godine, Pov. br. 46882, str. 1.

³⁵⁴ *Isto*.

stanje u kome su se nalazili službenici jugoslovenskog poslanstva podsećalo na stanje iz 1950. godine kada je Jugoslavija morala da povuče svoje osoblje iz Tirane.³⁵⁵

U toku leta 1954. godine, pokazalo se da je protestna nota imala efekta. Policijska pratnja nije iščezla ali je, postepeno, postajala diskretnija i manje nametljiva. Albanci su, čini se, sa uobičajenog praćenja bili prešli na takozvanu „stacionarnu“ pratnju što je bilo vidljivo svaki put kada bi neko od osoblja jugoslovenskog poslanstva razgovarao sa nekim albanskim građaninom na ulici jer bi ubrzo prilazio policajac koji je istom čoveku zabranjivao da se ubuduće sastaje sa Jugoslovenima.³⁵⁶ Cilj ovakvih mera bila je potpuna izolacija jugoslovenskog poslanstva a o razmerama zastrašivanja ljudi slikovito govori i podatak da je prilikom prolaska Džihe kroz Kuks njegov rođeni ujak izašao na ulicu da ga vidi ali se nije usudio i da mu priđe i sa njim razgovara. Zbog iste politike zastrašivanja, poslanstvu se do avgusta 1954. godine javilo samo troje jugoslovenskih građana koji su zahtevali repatrijaciju. Međutim, utisak osoblja poslanstva je bio da među jugoslovenskim građanima u Albaniji, ali i među samim Albancima, prevlađuju simpatije prema Jugoslaviji, što se nije moglo reći i za albanske vlasti.³⁵⁷ Na rečima, u albanskom MIP-u su svi bili ljubazni ali je rešavanje bilo kog pitanja zahtevalo bezbroj urgiranja.

Prva iskustva nakon ponovnog otvaranja jugoslovenskog poslanstva u Tirani doprinela su i formiranju čvršćih stavova i zaključaka u Beogradu, kada je upitanju bio dalji razvoj odnosa sa Albanijom. Već početkom leta 1954. godine, u DSIP-u su verovali da je albanska vlada davanjem inicijative bila zaista i zainteresovana za ponovno otvaranje diplomatskih predstavništava u Beogradu i Tirani ali i da je pritom bila uverena da je Beograd do te mere zainteresovan za tako nešto da će preći preko svega pa i preko povrede eksteritorijalnosti poslanstva.³⁵⁸ Bilo je jasno i da su se Albanci izuzetno plašili kontakata jugoslovenskih diplomata sa albanskim stanovništvom što su najstojali da osujete a iz zahteva za većim brojem viza za svoje službenike u Jugoslaviji, videlo se da preko brojnog diplomatskog predstavništva nameravaju da porade na obaveštajnom radu. Ono što je sa stanovišta zvaničnog Beograda moglo da se predvidi, svodilo se na očekivanja da će

³⁵⁵ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Informacija za maj 1954. godine, Odnosi Jugoslavija – Albanija, Pov. br. 17507, str. 10.

³⁵⁶ DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 2, Izveštaj poslanstva FNRJ u Albaniji DSIP-u br. 114, 19. avgust 1954. godine, Pov. br. 411257, str. 2.

³⁵⁷ *Isto*, str. 3.

³⁵⁸ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Informacija za maj 1954. godine, Odnosi Jugoslavija – Albanija, Pov. br. 17507, str. 10.

Albanci pokušavati da izbegnu rešavanje problema nagomilanih od ranije jer su za njihovo rešavanje bili malo zainteresovani kao i da će u razvoju odnosa sa Jugoslavijom nastojati da idu „veoma sporim tempom“ jer bi u protivnom „pozicije režima bile prilično uzdrmane“.³⁵⁹

Sličan utisak stekao je i novi jugoslovenski poslanik u Tirani, Predrag Ajtić. On je 6. septembra otputovao za Albaniju a akreditive predao nominalnom šefu albanske države, Hadži Lešiju, 20. istog meseca.³⁶⁰ Tokom prvih protokolarnih razgovora Ajtić se redovno susretao sa frazama o albanskoj želji i dobroj volji da se normalizuju odnosi sa Jugoslavijom dok razgovor o bilo kom konkretnom pitanju nije bio moguć, iako albanski zvaničnici nisu izbegavali razgovor o načelnim političkim pitanjima.³⁶¹ On je verovao da albanski MIP i drugi politički faktori zaista žele normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom ali i da će taj proces biti težak i spor. Dok su se politički predstavnici MIP-a, barem na rečima, držali blagonaklono prema Jugoslovenima, protokol istog albanskog ministarstva imao je sasvim suprotan stav. Po Ajtićevom uverenju, protokol albanskog MIP-a bio je deo policije, s obzirom na to da je njegov šef izdavao vize i dozvole za kretanje kao i da je njegov predstavnik uvek prisustvovao razgovorima njihovog ministra sa stranim predstavnicima.³⁶² Neprijateljski odnos bio je, međutim, najvidljiviji kada je u pitanju bila policija. Iako je u odnosu na osoblje poslanstva pritisak policije nešto popustio, kada je u pitanju bio odnos prema jugoslovenskim državljanima ili Albancima koji su kontaktirali jugoslovensko poslanstvo, na sceni su bili zastašivanje, pretnje pa čak i hapšenja.³⁶³ Postojanje ove dve, naizgled protivrečne, tendencije kada je u pitanju bio odnos prema jugoslovenskom poslanstvu u Tirani, Ajtić je objašnjavao albanskom politikom „delimičnog poboljšanja odnosa“, mada nije isključivao ni mogućnosti poput zaostajanja policije za spoljopolitičkom linijom zemlje ili postojanja dve struje unutar rukovodstva zemlje.³⁶⁴

Polazeći od takvih svojih ocena, Ajtić je DSIP-u sugerisao aktivnost prema Albancima koja bi išla u dva pravca. Jedan bi bio postavljanje za rešavanje lakših i manje važnih pitanja međusobnih odnosa (pitanje zalutale dece, zalutalih ribara, brodova na

³⁵⁹ *Isto*.

³⁶⁰ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 572, 575; *Borba*, 21. septembar 1954. godine.

³⁶¹ DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 13, Izveštaj poslanika u Tirani Predraga Ajtića DSIP-u br. 164, Pov. br. 412786, 25. septembar 1954. godine, str. 1.

³⁶² *Isto*.

³⁶³ *Isto*, str. 2.

³⁶⁴ *Isto*.

Skadarskom jezeru i sl.) a drugi postepeno i oprezno razvijanje konzularnih aktivnosti odnosno čvršće povezivanje sa jugoslovenskim građanima u Albaniji i njihova eventualna repatrijacija. Cilj ovakve aktivnosti, po Ajtiću, bio je svojevrsno isterivanje albanskih vlasti „na čistac“ gde bi bile primorane da rešavanjem konkretnih „sitnih“ pitanja pokažu da dobra volja za suštinsku normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom, o kojoj se mnogo pričalo, zaista i postoji, ili da u praksi same sebe demantuju.³⁶⁵ Deo takvih nastojanja predstavljala je i instrukcija DSIP-a Ajtiću da prilikom razgovora sa Šehuom istakne da Jugoslavija želi da Albanija ne zaostane za drugim istočnoevropskim zemljama kada je u pitanju bila normalizacija odnosa i da je i sama spremna na takvu normalizaciju.³⁶⁶ To je trebalo da saopšti tako da Šehu to ne shvati kao znak jugoslovenske popustljivosti što je rezultiralo „oporim“ razgovorom tokom kojeg je Šehu tvrdio da Albanija Jugoslaviju smatra socijalističkom zemljom, da je spremna da zaboravi prošlost i da gleda u budućnost mada uz obostrana prebacivanja zbog policijske pratnje diplomata u obe zemlje i ubacivanja agenata preko granice.³⁶⁷

Poslednja od susednih zemalja narodne demokratije koja je pokrenula inicijativu za obnovu punih diplomatskih odnosa i razmenu ambasadora sa Jugoslavijom bila je Rumunija. Iako u početku prva od svih istočnoevropskih zemalja sklapa jedan međudržavni sporazum sa Jugoslavijom, i u isto vreme kada i većina suseda reguliše nenasno stanje na granici, ona potom ostaje bez inicijative i u procesu normalizacije odnosa sa Jugoslavijom, u odnosu na druge Jugoslaviji susedne narodnodemokratske zemlje, zauzima poslednje mesto.

Preko vesti o slanju novog sovjetskog ambasadora u Beograd na sovjetsku inicijativu, u Bukureštu su prešli ćutke. Do sredine juna 1953. godine nikakva informacija o tome nije potekla od nekog rumunskog zvaničnika ili institucije niti se bilo šta o tome pojavilo u štampi, iako su u jugoslovenskoj ambasadi pretpostavljali da bi ova vest naišla na veliki odjek u rumunskoj javnosti.³⁶⁸ To se potpuno uklapalo u očekivanja da će rumunske vlasti nastojati da što manje komentarišu taj događaj s obzirom da je on predstavljao „kapitulaciju“ politike koju je i rumunsko rukovodstvo sprovodilo prema

³⁶⁵ *Isto.*

³⁶⁶ M. Komatina, *nav. delo*, str. 98.

³⁶⁷ *Isto.*

³⁶⁸ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 76, dos. 2, Telegarm ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u br. 181, Pov. br. 48175, 16. jun 1953. godine.

Jugoslaviji od 1948. godine. Bez obzira što je vest o slanju sovjetskog ambasadora u Beograd prošla bez komentara, prema nekim znacima (neobjavljivanje sopstvenih nota o incidentima na granici, gotovo potpuno obustavljanje antijugoslovenske kampanje) izgledalo je da se i Rumunija sprema na „popuštanje na široj osnovi“ odnosno na preduzimanje koraka sličnih onima koje su već preduzeli Sovjeti.³⁶⁹ Međutim, takvi koraci sa rumunske strane su izostali. Do kraja juna 1953. godine mogle su se zapaziti i promene u odnosu rumunskog MIP-a prema jugoslovenskoj ambasadi koji je postao nešto korektniji ali je istovremeno pojačana policijska kontrola jugoslovenskog diplomatskog osoblja, pojačan je pritisak na jugoslovenske državljane u zemlji i znatno povećan broj pograničnih incidenata. U Beogradu su ove promene prepoznali, pre svega, kao „novu taktiku“ čiji je cilj izolacija Jugoslavije i slabljenje Balkanskog pakta.³⁷⁰ Na njih su reagovali i zvanično, protestnom notom upućenom krajem juna.³⁷¹

U jesen 1953. godine došlo je do znatnijeg popuštanja zategnutosti, pre svega u odnosima jugoslovenske ambasade i rumunskog ministarstva inostranih poslova. Za razliku od nekoliko prethodnih godina, zapažala se veća korektnost u ophođenju, na zahteve za posetu funkcionerima MIP-a odgovarano je na vreme, razgovori sa zvaničnicima odvijali su se u „podnošljivoj atmosferi“, predstavnici Jugoslavije redovno su pozivani na sve priredbe na koje se inače poziva diplomatski kor a rumunski MIP je bio počeo i da redovnije odgovara na jugoslovenske konzularne zahteve.³⁷² Istovremeno, policijska pratnja je postala mnogo diskretnija. Nestale su uobičajene provokacije agenata ali se zapažalo naizmenično popuštanje i pojačavanje pratnje. Po petnaestak dana pratnja je bila gotovo neprimetna da bi onda narednih petnaestak dana postala očigledna a naročito se pojačavala ukoliko bi učestali kontakti sa rumunskim državljanima ili tokom boravka diplomatskog kurira iz Beograda.³⁷³ Iako su sve ovo smatrali popuštanjem, u Beogradu su jasno uvidali da se ustvari radilo samo o formalnim stvarima i slabljenju antijugoslovenske propagande dok popuštanja po bitnim pitanjima za koja je Jugoslavija bila zainteresovana i od kojih je zavisio dalji razvoj jugoslovensko-rumunskih odnosa, nije bilo. To je neminovno upućivalo

³⁶⁹ *Isto.*

³⁷⁰ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Neke karakteristike današnje situacije u Rumuniji, Str. pov. br. 12, Pov. br. 417823, 27. jun 1953. godine, str. 3.

³⁷¹ *Borba*, 23. jun 1953. godine.

³⁷² DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Sadašnje stanje jugoslovensko – rumunskih odnosa, Pov. br. 415820, bez datuma, str. 1.

³⁷³ *Isto.*

na zaključak da je rumunska država i dalje zadržala svoj pređašnji, otvoreno neprijateljski, stav prema Jugoslaviji.³⁷⁴ U poređenju sa drugim zemljama „narodne demokratije“, a naročito sa Mađarskom ili Bugarskom, Rumunija je u svakom pogledu bila u zakašnjenju i veoma je teško i sporo pristupala promenama, pogotovo onim koje su trebalo da znače normalizovanje jugoslovensko-rumunskih odnosa, kao što je inicijativa za slanje novog ambasadora u Beograd. Razmišljajući o uzrocima ove pojave, u jugoslovenskoj ambasadi u Bukureštu su smatrali da je u pitanju apsolutna podređenost SSSR-u, nedostatak bilo kakve samoinicijative i poslovični strah rumunskog rukovodstva da u sprovođenju promena ne pređe dozvoljene granice i ne „istrči“ se na bilo koji način.³⁷⁵

Ovi zaključci delimično su uvaženi i na proleće 1954. godine kada je u DSIP-u u Beogradu razgovarano o stanju odnosa sa Rumunijom. Na sastanku otpravnika poslova ambasade u Bukureštu Ilije Topalorskog sa funkcionerima DSIP-a na čelu sa Rafaelom Taborom pošlo se od činjenice da je Rumunija jedina susedna zemlja „narodne demokratije“ koja nije normalizovala diplomatske odnose sa Jugoslavijom. Jedini rezultati normalizacije odnosa do tada bili su Sporazum o Đerdapskoj administraciji i Sporazum o ispitivanju graničnih incidenata, oba postignuta uz stalno „guranje“ sa jugoslovenske strane.³⁷⁶ Granica prema Jugoslaviji bila je hermetički zatvorena a nijedan rumunski rukovodilac, počev od Georgiju Deža pa nadalje, nije se do tada ni na koji način izjasnio o normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom ili dao bilo kakvu izjavu o Jugoslaviji. Uzimajući sve u obzir, bilo je jasno da Rumuni do tada nisu pokazali nikakav interes za suštinsku normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom već su na dnevni red postavljali isključivo pitanja čije rešavanje je išlo njima u korist.³⁷⁷

Iako su se svi učesnici sastanka složili da je teško odgonetnuti prave razloge zašto Rumunija nije pokazivala želju za normalizacijom odnosa, svi su bili skloni da ih traže u strategijskom položaju Rumunije i njenim odnosima sa SSSR-om, odnosno njenom satelitskom položaju u odnosu na tu zemlju. Topaloski je, razmatrajući tezu o vojno-strateškim razlozima rumunske neaktivnosti, smatrao da je zatvorena granica jedan od

³⁷⁴ *Isto*, str. 3.

³⁷⁵ *Isto*.

³⁷⁶ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zebeleška o razgovoru drugova Tabor Rafaela, Dušana Ristića, Kavčić Franca, Markotić Ante sa drugom Topaloski Ilijom, otpravnikom poslova Ambasade FNJR u Bukureštu, na dan 9. III 1954. g., Pov. br. 17308, str. 1.

³⁷⁷ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zabeleška po pitanju kakovu politiku prema Rumuniji treba voditi obzirom na sadašnje stanje odnosa, 9. mart 1954. godine, Pov. br. 17342, str. 1.

dokaza ispravnosti tog stanovišta. On je polazio od pretpostavke da bi tokom normalizacije odnosa morala biti otvorena i granica što bi za sobom povuklo i pitanje vojske na samoj granici što Rumunima, a naročito Sovjetima, ne bi odgovaralo s obzirom da bi Rumunija Sovjetima trebalo da posluži kao „odskočna daska“ i kao rezervni položaj u slučaju agresije.³⁷⁸ Rafael Tabor je, sa svoje strane, smatrao da su strateški razlozi u slučajevima Mađarske i Bugarske još značajniji a da je u slučaju Rumunije bitan i prestiž. Po njemu, Sovjeti su svakoj zemlji u Jugoslovenskom okruženju namenili određenu ulogu: Albaniji i Bugarskoj namenjena je uloga razbijača Balkanskog pakta, Mađarskoj uloga zemlje preko koje će se održavati prisniji odnosi sa Zapadom a Rumuniji uloga zemlje koja može da posluži za prodor u tri pravca a ne isključivo prema Balkanu.³⁷⁹ Tabor je mislio i to da u slučaju Rumunije Sovjeti čekaju jugoslovensku inicijativu da ne bi narušili svoj prestiž, s obzirom na izjavu Valjkova datu Veljku Mićunoviću o tome kako su „istočni“ dali inicijativu za normalizaciju sa tri zemlje a Jugoslavija sada treba da dâ inicijativu za normalizaciju sa ostalim zemljama „narodne demokratije“. Najzad, raspravu o strateškim razlozima rumunskog zaostajanja u normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom sumirao je Dušan Ristić koji je tvrdio da je Rumuniji sa sovjetske strane na Balkanu namenjena uloga zemlje zadužene za zaoštavanje odnosa čime su izbegli da Jugoslaviju u potpunosti „rasterete“ i omogućili sebi da prema njoj vode politiku „mača sa dve oštrice“.³⁸⁰ Upravo zato, iz strateških razloga važnih za SSSR, sa Rumunijom je veoma brzo regulisano pitanje Dunava dok su sva ostala pitanja stajala u mestu.

Učesnici pomenutog sastanka su bili mišljenja da jugoslovenska politika prema Rumuniji ne bi trebalo da bude pasivna niti da dozvoli da Rumuni sprovedu normalizaciju odnosa na način koji njima odgovara. Naprotiv, jugoslovenska politika je trebalo da postavljanjem na dnevni red suštinskih pitanja „dovede u škripac njihovu politiku mira“.³⁸¹ Konkretno, u tom trenutku, Jugoslavija se spremala da Rumuniji odbije da izda vizu za vojnog izaslanika sve dok ne dođe do razmene ambasadora, da insistira na svojim finansijskim potraživanjima, da na najvišem mestu u ministarstvu traži rešavanje pitanja

³⁷⁸ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zebeleška o razgovoru drugova Tabor Rafaela, Dušana Ristića, Kavčić Franca, Markotić Ante sa drugom Topaloski Ilijom, otpravnikom poslova Ambasade FNRJ u Bukureštu, na dan 9. III 1954. g., Pov. br. 17308, str. 1.

³⁷⁹ *Isto*, str. 2.

³⁸⁰ *Isto*, str. 3.

³⁸¹ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zabeleška po pitanju kakovu politiku prema Rumuniji treba voditi obzirom na sadašnje stanje odnosa, 9. mart 1954. godine, Pov. br. 17342, str. 2.

jugoslovenskih državljana u Rumuniji, da puštanjem svojih uhapšenih službenika (Medića i Lacića) uslovi vraćanje rumunskog mlaznog aviona koji se prinudno spustio na jugoslovensku teritoriju kao i da, analogno postupcima rumunskih vlasti, osoblju rumunske ambasade u Beogradu ograniči slobodu kretanja.³⁸² Dakle, slično onome što je u slučaju Albanije predlagao poslanik Ajtić, Rumunija je ovim merama trebalo da bude naterana da se jasno opredeli: ili da rešavanjem konkretnih pitanja pokaže da zaista želi normalizaciju odnosa ili da njihovim nerešavanjem pokaže suprotno.

U narednim mesecima ovakav stav Jugoslavije prema Rumuniji, uz nezaobilazan faktor sovjetskog uticaja na Rumune koga su u Beogradu bili svesni, počeo je da daje rezultate. To je naročito počelo da se primećuje posle razgovora koji je otpravnik poslova jugoslovenske ambasade u Bukureštu imao sa ministrom inostranih poslova Rumunije Simeonom Bugićem, 22. aprila 1954. godine. Posle tog razgovora, rumunske vlasti su izdale izlazne vize za dvoje jugoslovenskih državljana i počeli da od drugih Jugoslovena prikupljaju podatke radi njihove repatrijacije. Početkom maja Rumunija je predložila ponovno uspostavljanje železničkog saobraćaja i zaključenje odgovarajuće konvencije, ophođenje rumunskih zvaničnika prema jugoslovenskim diplomatama postalo je bolje a usledila je i vest da je jugoslovenski službenik Medić pušten iz zatvora ali da želi da ostane u Rumuniji, u šta u Beogradu nisu verovali.³⁸³ Sve ovo, uz nezvaničnu najavu rumunskog ministra trgovine Marsela Popeskua da će Rumunija prihvatiti ponudu za obnovu trgovinske razmene, značilo je da se proces normalizacije jugoslovensko-rumunskih odnosa pomerao sa mrtve tačke. Da bi podržala taj trend, Jugoslavija je odlučila da po pitanjima obnove železničkog saobraćaja i razmene aviona zauzme pozitivan stav.³⁸⁴ Sa rumunske strane, usledila je dugo očekivana inicijativa. Petog juna 1954. godine Rumunija je zvanično zatražila agreman za svog novog ambasadora u Beogradu, Nikolae Guinu, i dobila ga 16 juna.³⁸⁵ Već 17. juna bilo je i zvanično saopšteno da je zatražen i dat agreman za

³⁸² *Isto*.

³⁸³ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Informacija za maj 1954. godine, Odnosi Jugoslavija – Rumunija, Pov. br. 17507, str. 6.

³⁸⁴ *Isto*, str. 6 – 7; *Borba*, 15. jun 1954. godine.

³⁸⁵ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 4, Informacija. Odnosi Jugoslavija – Rumunija, 9. novembar 1954. godine, Pov. br. 17810.

novog rumunskog ambasadora u Beogradu.³⁸⁶ Krajem juna obavljena je i razmena aviona na kojoj su naročito insistirali Rumuni.

Nekoliko inicijativa koje je Rumunija preduzela tokom maja i juna 1954. godine manjalo je iz korena njenu dotadašnju politiku potpune izolacije i zategnutosti prema Jugoslaviji. Međutim, upravo u vreme očekivanja daljih pozitivnih koraka sa obe strane, došlo je do naglog zaoštavanja odnosa dveju zemalja zbog neverovatno grubog odnosa rumunske policije prema službenicima jugoslovenske ambasade kakav nisu iskusili čak ni u periodu od 1948. do 1953. godine, kada su odnosi bili na najnižem nivou.³⁸⁷ Prvih dana jula, agenti su Jugoslovenima često dobacivali uvrede pa čak i otvorene pretnje iako su ovi rumunskim organima skretali pažnju na te pojave.³⁸⁸ Posle zvaničnog protesta jugoslovenske strane, pratnja ne samo da nije smanjena već je i radikalizovana. Rumunska policija je potpuno blokirala zgradu jugoslovenske ambasade i stanove njenih službenika, policijski automobili ispred tih objekata uopšte nisu ni pokušavali da se sakriju, a svaki izlazak iz ambasade značio je rizik da se doživi izrežirani sudar sa nekim od automobila policije koji su pratili auto jugoslovenske ambasade.³⁸⁹ Ovakvo stanje gotovo je paralisalo normalan rad ambasade. Povodom ovoga, Jugoslavija je 15 jula uputila i protestnu notu koja, po svemu sudeći, nije imala nikakvog efekta jer se već sutradan dogodio najozbiljniji incident. U šetnji gradskim parkom, Iliju Topalorskog i još četvoricu službenika ambasade dvojica policijskih agenata su napala fizički i vređala njih i Tita posle čega je usledila opta gužva kojoj se priključio još jedan rumunski policajac koji je, umesto da zaštititi Jugoslovene, stao na stranu agenata koji su izazvali incident.³⁹⁰ Ovakvi postupci Sekuritete prema jugoslovenskim diplomatama nailazili su na osudu u Beogradu, naročito u štampi koja se pitala da li je moguće da se imaju normalni odnosi sa zemljom koja diplomatske predstavnike tretira na takav način.³⁹¹ Ovakvo ponašanje nailazilo je na osudu i u

³⁸⁶ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 555; *Borba*, 17. i 19. jun 1954. godine; *Politika*, 17. jun 1954. godine.

³⁸⁷ *Borba*, 11. i 13. jul 1954. godine; *Politika*, 11. jul 1954. godine.

³⁸⁸ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 23, Telegram ambasade FNRJ u Bukureštu br. 179, 6. jul 1954. godine, Pov. br. 410316.

³⁸⁹ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 23, Telegram ambasade FNRJ u Bukureštu br. 185, 14. jul 1954. godine, Pov. br. 410316; *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 560.

³⁹⁰ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 23, Telegram ambasade FNRJ u Bukureštu br. 190, 16. jul 1954. godine, Pov. br. 410316.

³⁹¹ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 560.

diplomatskom koru u Bukureštu i to kako od zapadnih tako i od istočnih diplomata od kojih su naročito čehoslovačke i mađarske diplomate krivicu pripisivali Rumunima.

Izenada kako je i počela, 25. jula, policijska pratnja je i prestala. Sutradan, 26. jula Topaloskog je u rumunski MIP pozvao pomoćnik ministra Preoteasa da bi mu preneo zvaničnu izjavu rumunske vlade da je ona preduzela mere u cilju „otklanjanja nenormalnih akcija nekih rumunskih službenika prema članovima jugoslovenske Ambasade“ i da bi izrazio žaljenje zbog svega što se dogodilo.³⁹² Ovo je izazvalo iznenađenje kod Topaloskog koji je očekivao da će Rumuni na svaki način pokušati da zataškaju poslednje događaje. Pored toga što su po prvi put priznali odgovornost za incidente usledilo je i izvinjenje, što niko nije očekivao. Topaloski je smatrao da je to posledica oštre jugoslovenske reakcije ali i pritiska od strane Sovjeta. Dva dana ranije, na prijemu u egipatskoj ambasadi, Topaloskom je prišao sovjetski otpravnik poslova i raspitivao se da li je pratnja prestala. Kada je čuo da nije, ljutito je tražio od svog sekretara da zapiše registarske brojeve automobila koje mu je izdiktirao Topaloski i obećao da će se lično zainteresovati za to.³⁹³ Iz toga je bilo jasno da Sovjeti imaju udela u poslednjim događajima. Kada su za to saznali u Beogradu, od Topaloskog su zahtevali da nikome u diplomatskom koru ne govori o ovom razgovoru sa sovjetskim otpravnikom, odnosno, da nikako ne otkriva „Ruse kao naredbodavce“.³⁹⁴

Kada su incidenti i provokacije prestali, u jugoslovenskom poslanstvu su se zapitali šta je bio uzrok a šta cilj nemilih događaja iz jula 1954. godine. Pre svega, uočavali su nesklad između pozitivnog stava MIP-a koji je upravo bio pokrenuo značajne inicijative i policije, ali bez iluzija da je do njih došlo bez znanja rumunske vlade, tj. zbog anarhije ili nekontrolisanog ponašanja policije.³⁹⁵ Uvereni da je ovakva akcija bila planirana, dozvoljavali su jedino mogućnost da je Sekuritate u izvršavanju zadataka zbog svog primitivizma i oštre reakcije samih Jugoslovena otišla predaleko u zaoštavanju. Kao verovatni cilj svega toga, činila se promena sastava jugoslovenske ambasade u Bukureštu koji je prilično smetao Rumunima: svi službenici su znali rumunski jezik, dobro su

³⁹² DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 23, Telegram ambasade FNRJ u Bukureštu br. 199, 26. jul 1954. godine, Pov. br. 410316.

³⁹³ *Isto*, str. 2.

³⁹⁴ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 23, Depeša DSIP-a ambasadi FNRJ u Bukureštu, 27. jul 1954. godine, Pov. br. 410200.

³⁹⁵ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 4, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za juli – avgust 1954. godine, Pov. br. 411173, str. 14.

poznavali lokalne prilike, održavali šire kontakte sa građanima i time znatno angažovali rumunski policijski aparat.³⁹⁶ Drugi važan cilj ovih akcija mogao bi biti namera Rumuna da na ovaj, posredan, način stave Jugoslaviji do znanja da uspostavljanje punih diplomatskih odnosa i razmena ambasadora ne znači i suštinsku promenu politike prema njoj ili njejoj diplomatskoj misiji u Bukureštu. Kako se, međutim, ispostavilo da su provokacije prema Jugoslovenima privukle i pažnju drugih diplomatskih misija u Bukureštu i potom iznudile i intervenciju Sovjeta koji su „presekli stvar“, bilo je jasno da je ova akcija rumunskih vlasti doživela potpuni neuspeh i dovela do njene kompromitacije kako pred domaćom tako i pred stranom javnošću.³⁹⁷

Pomalo u senci ovih događaja, nastavljen je proces dalje normalizacije diplomatskih odnosa dveju zemalja. Jugoslavija je 17. avgusta zatražila agreman za svog novog ambasadora u Bukureštu, Nikolu Vujanovića, koji je i dobila 25. istog meseca.³⁹⁸ O tom koraku javnost je zvanično obaveštena 26. avgusta.³⁹⁹ Nekoliko dana kasnije, 2. septembra, u Beograd je doputovao novi rumunski ambasador Nikolae Guina.⁴⁰⁰ Prema informacijama kojima su raspolagali u Beogradu, Guina je bio rođen 1911. godine u okolini Krajove. Od obrazovanja je imao završen Institut političkih nauka i bio je oženjen. Pre rata, kao i za vreme Antoneskuovog režima pripadao je „naprednom pokretu“ zbog čega je hapšen i zbog čega je rat proveo u logoru u Trgu Žiu u kome su mahom bili komunisti. Posle rata je radio u Ministarstvu spoljnih poslova u rangu savetnika a dužnost ambasadora u Beogradu mu je bila prva u inostranstvu. Pred polazak iz Bukurešta, Guina je posetio jugoslovensku ambasadu gde je ostavio utisak pristupačnog ali sasvim prosečno obrazovanog čoveka bez znanja ijednog stranog jezika i bez neophodnih navika koje zahteva njegov novi posao.⁴⁰¹ Po dolasku u Beograd, prvo je primljen kod Aleša Beblera, državnog podsekretara u DSIP-u 4. septembra a zatim i kod Josipa Broza 10. septembra kada je i predao akreditive.⁴⁰² Njegov jugoslovenski kolega, Nikola Vujanović, otputovao je za Bukurešt 11. novembra⁴⁰³

³⁹⁶ *Isto*, str. 15.

³⁹⁷ *Isto*, str. 16.

³⁹⁸ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 4, Informacija. Odnosi Jugoslavija – Rumunija, 9. novembar 1954. godine, Pov. br. 17810.

³⁹⁹ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 569; *Borba*, 26. avgust 1954. godine; *Politika*, 26. avgust 1954. godine.

⁴⁰⁰ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 572; *Borba*, 3. septembar 1954. godine.

⁴⁰¹ AJ, KPR, I – 3 – a, Rumunija, Biografija Nikolae Guine novog ambasadora Rumunije u Jugoslaviji, 7. septembar 1954. godine.

⁴⁰² *Borba*, 5. i 11. septembar 1954. godine; *Politika*, 5. i 11. septembar 1954. godine.

⁴⁰³ *Borba*, 13. novembar 1954. godine.

a akreditive predao 19. istog meseca⁴⁰⁴, čime je proces obnove diplomatskih odnosa i razmene ambasadora između Jugoslavije i Rumunije i formalno bio okončan.

Razmena ambasadora između Jugoslavije sa jedne i Mađarske, Bugarske, Albanije i Rumunije sa druge strane je u periodu od Staljinove smrti do kraja 1954. godine predstavljala najkrupniji uspeh na polju normalizacije diplomatskih odnosa Jugoslavije sa ovim susednim zemljama. Iako je razmena ambasadora u svojoj suštini samo formalni čin i u normalnim okolnostima ne znači ništa drugo do uspostavljanje uobičajene diplomatske komunikacije između država, njegovo značenje za odnose Jugoslavije sa svim susednim zemljama „narodne demokratije“ u tom trenutku bilo je znatno veće. O tome je svedočila činjenica da je do razmene ambasadora došlo tek na sovjetski podsticaj, odnosno posle takvog sovjetskog postupka prema Jugoslaviji, i to u sva četiri slučaja ne na Jugoslovensku inicijativu jer je ona vodila računa da susedi preuzimanjem inicijative na sebe moraju, makar posredno i prećutno, da preuzmu i odgovornost za narušavanje normalnih diplomatskih odnosa posle sukoba iz 1948. godine. Sa razmenom ambasadora stvoreni su i znatno snošljiviji a u pojedinim zemljama i potpuno normalni uslovi rada za jugoslovenske diplomatske misije (što se jedino ne može u potpunosti reći za Albaniju) kojima je tek predstojao veliki posao na rešavanju i prevazilaženju mnogobrojnih spornih pitanja i problema nagomilanih tokom godina neprijateljstva a kojih je bilo u svakom segmentu međudržavnih odnosa sa svakom od susednih narodnodemokratskih zemalja ponaosob. Iako je rešavanje tih pitanja bilo stvar budućnosti, krajem 1954. godine još nije bilo izvesno ni da li će se uopšte i na koji način ona rešavati. Međutim, bilo je jasno da je uspostavljanjem normalnih diplomatskih odnosa otvoren kanal posredstvom koga je o spornim pitanjima makar moglo da se razgovara umesto da se o njima beskrajno razmenjuju protestne (najčešće uvredljive) diplomatske note koje te probleme nisu mogle i da reše.

I. 2. Sređivanje stanja na granicama

Veoma teško stanje na jugoslovenskoj granici prema susedima čvrsto uklopljenim u sovjetsku sferu uticaja, izražena nesigurnost, nepoverenje i strah od „druge strane“

⁴⁰⁴ *Borba*, 20. novembar 1954. godine; *Politika*, 20. novembar 1954. godine.

svedočili su o potrebi da se, u novim okolnostima koje je donela Staljinova smrt, problemi prevaziđu. Takvo stanje na granicama je doprinelo i tome da posle Staljinove smrti „otopljavanje“ odnosa Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“ i prvizilaženje međusobnih problema otpočne upravo na granici, odnosno tamo gde su posledice loših odnosa bile i najvidljivije. Neodrživosti takvog stanja bili su svesni i na „drugoj strani“: Sovjeti su početkom jula 1953. godine u internim analizama priznavali da su Jugosloveni kada su u pitanju bili pogranični incidenti, bili u pravu i da „drugovi“ u zemljama narodne demokratije ne čine dovoljno da incidente spreče.⁴⁰⁵

Prva od susednih zemalja koja je u krajem jula 1953. godine prihvatila jugoslovensku inicijativu za pregovore o zaključenju sporazuma o ispitivanju i sprečavanju graničnih incidenata bila je Mađarska. Pregovori o zaključenju sporazuma o graničnim incidentima između ove dve susedne zemlje počeli su 5. avgusta u Somboru i nastavljeni naizmenično po nekoliko dana u Somboru i u Baji, sa prekidima, sve do 28. avgusta kada je sporazum i potpisan.⁴⁰⁶ Atmosfera na sastancima bila je radna ali odnosi između delegacija nisu bili hladni niti neprijatni. Naprotiv, u pauzama i u trenucima odmora otvoreno se razgovaralo o brojnim pitanjima a jugoslovenska delegacija je stekla utisak da su Mađari imali zadatak da ispituju jugoslovensko raspoloženje u vezi sa daljim poboljšanjem odnosa između dveju zemalja uopšte.⁴⁰⁷

Međutim, i pored prijatne atmosfere, u prvoj nedelji pregovora nije bilo značajnijeg pomaka. Dva osnovna pitanja oko kojih je dolazilo do sporenja su bila pitanje šta se podrazumeva pod pojmom incident i pitanje načina rada mešovitih komisija.⁴⁰⁸ Mađarska delegacija je insistirala da se svaki prelaz preko granične linije smatra incidentom, odnosno

⁴⁰⁵ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 127 – 128. S tim u vezi bile je preduzeta čitava „ofanziva“ sovjetskih diplomata u prestonicama „narodnih demokratija“ koje su se nalazile u susedstvu Jugoslavije. Sovjetski ambasadori su na tu temu razgovarali sa Dežom, Červenkovicim i Rakošijem koji su, svaki na svoj način, priznavali preteranu „gorljivost“ svojih pograničnih organa.

⁴⁰⁶ Č. Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između...*, str. 169.

⁴⁰⁷ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 51, dos. 7, Zabeleška o jugoslovensko-mađarskim pregovorima o graničnim incidentima, Pov. br. 411146, 14. avgust 1953. godine, str. 1; Ovo se činilo veoma važnim utiskom s obzirom na sastav mađarske delegacije: predsednik Imre Kutaš bio je pukovnik obaveštajne službe (AVH) u ulozi pomoćnika načelnika političkog odeljenja MIP-a, sekretar delegacije bio je iz odeljenja za strance pri AVH a ostatak delegacije činili su još jedan pukovnik i jedan potpukovnik iz centrale AVH. Svi oni su se trudili da budu ljubazni, predusretljivi i da ničim ne uvrede jugoslovensku delegaciju. Rado su iznosili oduševljenje prijemom u Somboru i još tada obećali Jugoslovenima da ih, kada pređu na zasedanje u Mađarsku, vode na izlet na Balaton.

⁴⁰⁸ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 51, dos. 7, Zabeleška o jugoslovensko-mađarskim pregovorima o graničnim incidentima, Pov. br. 411146, 14. avgust 1953. godine, str. 2.

da je svako bekstvo sa jedne na drugu teritoriju incident. Ovo insistiranje i čitav dotadašnji tok pregovora ostavljali su kod jugoslovenske delegacije utisak da Mađari pregovore žele da koriste za „spoljnu“ i „unutrašnju“ upotrebu. Naime, oni su samim pregovorima pridavali veliki značaj trudeći se da ih prikažu kao događaj od prvorazrednog političkog značaja ali su se istovremeno trudili da sporazum sadrži takve odredbe da se postojeće stanje na granici ne promeni u znatnoj meri a da mađarsko stanovništvo stekne utisak da je, u saradnji sa Jugoslavijom, onemogućeno svako bekstvo preko granice.⁴⁰⁹ Krajem prve nedelje pregovora Mađari su pristali da mešovite komisije izlaze na lice mesta gde se odigra incident, što je bilo njihovo prvo popuštanje i signal za jugoslovensku stranu da će oni, na kraju, ipak usvojiti jugoslovenska gledišta u vezi sa spornim pitanjima.⁴¹⁰

Sa nastavkom pregovora, rad na konkretnim odredbama sporazuma je intenziviran iako su se suprotstavljena gledišta redovno ispoljavala na gotovo svakoj pojedinoj odredbi budućeg sporazuma.⁴¹¹ Kako je vreme odmicalo, članovi mađarske delegacije postajali su otvoreniji u razgovorima što je nailazilo na veliko interesovanje njihovih jugoslovenskih kolega koji su o tim razgovorima iscrpno obavestavali Beograd. U tim razgovorima Mađari su nastupali slobodno, ali se osećalo da, prema proverenom staljinističkom obrascu, „kontrolišu jedan drugoga“.⁴¹² Izbegavali su razgovor o „Rusima“ ili njihovoj politici a kada to nisu mogli, izražavali su se pozitivno i nastojali da budu uverljivi kada su govorili o svojoj „samostalnosti“ u odnosu na njih, uvek reagujući sa negodovanjem kada su Jugosloveni koristili termin „satelit“.⁴¹³ Posle prelaska obe delegacije u Mađarsku, došlo je i do diskusije u vezi sa razlozima prekida odnosa između Jugoslavije i SSSR-a na šta je predsednik mađarske delegacije, pukovnik Kovač, dodao da su Sovjeti poslali svog

⁴⁰⁹ *Isto*, str. 1.

⁴¹⁰ *Isto*, str. 2.

⁴¹¹ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 11, Zabeleška o produžetku razgovora sa članovima mađarske delegacije, Pov. br. 44436, 1. septembar 1953. godine, str. 1.

⁴¹² DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 11, Zabeleška o pregovorima sa članovima mađarske delegacije za rešavanje pitanja graničnih incidenata između FNRJ i Mađarske, Pov. br. 44436, 17. avgust 1953. godine, str. 1; U početku se razgovaralo o beznačajnim stvarima da bi kasnije i političke teme dobile svoje mesto. Jugosloveni su, pomalo provokativno, nastojali da govore o jugoslovenskim stavovima o nezavisnosti i ravnopravnosti malih naroda kao i o sopstvenim „dostignućima u sprovođenju socijalističke demokratije“ što je kod Mađara izazivalo potrebu da i oni na sopstvenom primeru pokažu da su takođe „samostalni“ što Jugosloveni nisu hteli da im priznaju.

⁴¹³ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 11, Zabeleška o produžetku razgovora sa članovima mađarske delegacije, Pov. br. 44436, 1. septembar 1953. godine, str. 1.

ambasadora u Beograd i da će oni stoga imati dovoljno snage i da priznaju i isprave ono u čemu su pogrešili.⁴¹⁴

Prelazak delegacija u Mađarsku označio je početak još srdačnije atmosfere koja je vladala između dveju delegacija, kako na radnim sastancima tako i u slobodno vreme.⁴¹⁵ Međutim, u Beogradu je ubrzo bila jasna pozadina prenaplašenog mađarskog gostoprimstva. Kao što se sumnjalo i početkom pregovora, mađarske vlasti su pregovore, a naročito srdačnu atmosferu koja je vladala, nastojali da što više iskoriste u političke svrhe. Tako je načelnik političkog odeljenja mađarskog MIP-a, Šik, požurio da zapadne diplomate u Budimpešti, još dok su pregovori trajali, obavesti o srdačnoj atmosferi koja je vladala na pregovorima između dve prijateljske zemlje i da se tom prilikom organizuju „pijanke, večere i izleti“.⁴¹⁶ Njegov cilj bio je nesporan: izazvati nepoverenje Zapada prema Jugoslaviji i pokazati kako je lako pomiriti Jugoslaviju sa Istokom. Taj cilj umnogome je bio i postignut jer su se ubrzo američke diplomate u Budimpešti, u jugoslovenskom poslanstvu, interesovali o ovim pregovorima i o njihovom stvarnom karakteru i značenju.⁴¹⁷

Pregovori o sporazumu o sprečavanju i ispitivanju graničnih incidenata između Jugoslavije i Mađarske okončani su 28. avgusta 1953. godine njegovim potpisivanjem, nakon što su se Mađari saglasili sa svim jugoslovenskih zahtevima. Time je okončan i boravak jugoslovenske delegacije, prve koja je posle pet godina boravila na teritoriji severnog suseda. Taj boravak bio je i zgodna prilika da se sa jugoslovenske strane posle dužeg vremena, iz prve ruke, sagleda „mađarska realnost“ i svakodnevni život tamošnjih ljudi kao i pripadnika jugoslovenskih nacionalnih manjina. Svi mađarski građani sa kojima su tih dana u Baji ili na Balatonu razgovarali članovi jugoslovenske delegacije žalili su se na skupoću i teško ekonomsko stanje u zemlji. Kada su bili u prilici da slobodnije govore, žalili su se i na političku situaciju a naročito na „Ruse“ koje su osuđivali.⁴¹⁸ Aktuelni režim

⁴¹⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o toku pregovora sa delegacijom NR Mađarske po pitanju ispitivanja i rešavanja graničnih incidenata, 7. oktobar 1953. godine, str. 1 – 2.

⁴¹⁵ *Isto*, str. 2 – 3; Odmah po dolasku, u čast jugoslovenske delegacije organizovana je svečana večera a potom i izlet na Balaton posle čega su svi članovi delegacije dobili i poklone. Za njih je organizovana i filmska projekcija a posle potpisivanja sporazuma ponovo je priređena svečana večera i ponovo deljeni pokloni. O svemu ovome brinuo je zamenik načelnika protokola mađarskog MIP-a koji se postarao da banketi budu izuzetno bogati. Čak je i hrana za tu priliku doneta iz Budimpešte.

⁴¹⁶ *Isto*, str. 3.

⁴¹⁷ *Isto*.

⁴¹⁸ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 11, Zabeleška o produžetku razgovora sa članovima mađarske delegacije, Pov. br. 44436, 1. septembar 1953. godine, str. 2.

su još teže podnosili manjinci jugoslovenskog porekla koji su pored istog teškog ekonomskog stanja koje su delili sa većinskim Mađarima, morali da podnose i nacionalnu obespravljenu. Oni su dolazak jugoslovenske delegacije dočekali sa radošću ali i sa strahom jer se veliki broj njih nije usuđivao da kontaktira sa članovima jugoslovenske delegacije. Među manjincima se tokom pregovora čak pronela vest da se pregovori vode o priključenju Bajskog trougla Jugoslaviji.⁴¹⁹ Oni koji su se usudili da razgovaraju sa Jugoslovenima, govorili su o stalnom maltretiranju i progonima na nacionalnoj osnovi i žalili se da je stanje bilo tako teško da se nisu usuđivali ni da govore maternjim jezikom.⁴²⁰

Posle sklapanja sporazuma o sprečavanju i ispitivanju graničnih incidenata sa Mađarskom stanje na granici se znatno popravilo. Sporazum je zvanično stupio na snagu 24. oktobra 1953. godine i od tada više nije bilo incidenata ozbiljne prirode iako je pucanja na jugoslovensku teritoriju, povrede vazdušnog prostora, osvetljavanja teritorije raketama ili reflektorima bilo, mada u manjem broju nego ranije.⁴²¹ Ukupno, od stupanja sporazuma na snagu do kraja 1953. godine dogodila su se 94 incidenta, što je bilo znatno smanjenje u odnosu na ranije stanje.⁴²² Sva sporna pitanja u vezi sa ovim incidentima rešavala je glavna mešovita komisija koja se sastajala na svaka tri meseca, naizmenično u Segedinu i u Osijeku. Tokom 1954. godine, broj incidenata na jugoslovensko-mađarskoj granici dodatno je smanjen a naročito zadovoljstvo je vladalo zbog toga što više nije bilo ubistava ili ranjavanja jugoslovenskih graničara.⁴²³

Proces normalizacije stanja na jugoslovensko-mađarskoj granici napredovao je i dalje. Opet na jugoslovensku inicijativu, 5. decembra 1953. godine počeli su pregovori o obnovi granične linije, odnosno popravci graničnih stubova od kojih su mnogi bili uništeni još 1941. godine, prilikom mađarske okupacije dela jugoslovenske teritorije.⁴²⁴ Pregovori su vođeni naizmenično u Subotici i u Segedinu i na njima nije dolazilo do krupnijih

⁴¹⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o toku pregovora sa delegacijom NR Mađarske po pitanju ispitivanja i rešavanja graničnih incidenata, 7. oktobar 1953. godine, str. 2.

⁴²⁰ *Isto*, str. 3.

⁴²¹ *Narodna armija*, 8. oktobar 1953. godine.

⁴²² DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 2, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, Pov. br. 18120, januar 1954. godine, str. 1.

⁴²³ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 21, Odnosi FNRJ – Mađarska, Pov. br. 17671, 6. septembar 1954. godine, str. 2.

⁴²⁴ *Borba*, 5. decembar 1953. godine.

razmimoilaženja.⁴²⁵ Međutim, jedna odredba koju su predlagali Jugosloveni izazvala je uznemirenje kod Mađara i to zbog eventualnih reperkusija koje je mogla da ima po njih. Jugoslovenska delegacija je insistirala da mađarska strana snosi deo troškova obnove, ili sama obnovi deo, i onih graničnih odseka preko kojih je 1941. godine prešla mađarska vojska i uništila granične piramide a koji inače nisu spadali u deo granične linije koji je ona bila dužna da održava.⁴²⁶ Mađari su se izuzetno uznemirili zbog ovog specifičnog zahteva za odštetu i nisu želeli da ga prihvate a još manje su želeli da u buduću sporazum uđe odredba kojom bi se pravno formulisala njihova odgovornost za rušenje graničnih oznaka 1941. godine, s tim da se to pitanje reši kasnije. U oba slučaja, iza mađarskog odbijanja, stajala je njihova bojazan da bi takva odredba u sporazumu o obnovi granične linije kasnije mogla da posluži Jugoslovenima za pokretanje pitanja reparacija, odnosno nadoknade ratne štete uopšte, a ne samo u vezi sa graničnim oznakama.⁴²⁷ Zbog ovog pitanja, pregovori su se otegli u nedogled pa su ih u Beogradu doživljavali kao „panmundžonske“. Na kraju, mađarska strana je prihvatila da, pored troškova obnove njoj dodeljenih graničnih odseka, snosi i 1/3 troškova obnove jugoslovenskih odseka A (Prekomurje) i E (Bačka), čime su zadovoljeni jugoslovenski zahtevi.⁴²⁸ Sporazum o obnovi jugoslovensko-mađarske linije konačno je potpisan 30. januara 1954. godine.⁴²⁹ Stupio je na snagu 20. aprila iste godine a radovi na obnovi granične linije počeli su već maja 1954. godine.⁴³⁰

Posle Mađarske, pregovori o regulisanju pitanja graničnih incidenata počeli su i sa Rumunijom koja je prvih dana jula prigvatila jugoslovenski predlog o pregovorima u vezi sa graničnim incidentima.⁴³¹ Ti pregovori su trajali delom istovremeno sa onima sa Mađarskom ali atmosfera u kojoj su se pregovori u Temišvaru odvijali nije bila ni nalik

⁴²⁵ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 2, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, Pov. br. 18120, januar 1954. godine, str. 1 – 2.

⁴²⁶ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 47, dos. 11, Izveštaj o dosadašnjem toku radova na obnovi i obeležavanju granične linije prema, Mađarskoj, Bugarskoj i Albaniji, Pov. br. 17523, 6. jul 1954. godine, str. 2.

⁴²⁷ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 2, FNRJ – Mađarska, Pov. br. 18257, 19. januar 1954. godine, str. 3.

⁴²⁸ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 47, dos. 11, Izveštaj o dosadašnjem toku radova na obnovi i obeležavanju granične linije prema, Mađarskoj, Bugarskoj i Albaniji, Pov. br. 17523, 6. jul 1954. godine, str. 2.

⁴²⁹ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 534; *Borba*, 3. februar 1954. godine; *Politika*, 3. februar 1954. godine.

⁴³⁰ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 47, dos. 11, Izveštaj o dosadašnjem toku radova na obnovi i obeležavanju granične linije prema, Mađarskoj, Bugarskoj i Albaniji, Pov. br. 17523, 6. jul 1954. godine, str. 2 i 4.

⁴³¹ *Borba*, 3. jul 1953. godine; *Politika*, 3. jul 1953. godine.

onoj u Baji. Već pri prvom susretu, na samoj granici, preovladavala je sa rumunske strane hladna i zvanična atmosfera.⁴³² Pored hladnog i zvaničnog odnosa kolega iz rumunske delegacije, Jugosloveni nisu mogli da se tokom boravka u Rumuniji otmu ni utisku da je njihovo kretanje ograničeno i da nisu dobrodošli na svim mestima. Po dolasku u Temišvar, na prvoj zvaničnoj sednici, njima je rečeno da mogu da se slobodno kreću samo po gradu, dok bi za izlazak van grada morali da traže dozvolu. Međutim, kada su takvu dozvolu zatražili za posetu Aradu, nisu je dobili.⁴³³

Sve ovo bilo je, u neku ruku, očekivano sa jugoslovenske strane i nije imalo odraza na tok pregovora iako je atmosfera na sednicama bila krajnje zvanična. Od samog početka pregovora Rumuni su tvrdili da žele da se sporazum postigne ali neki njihovi postupci svedočili su i o drugačijim namerama. Tako su pregovori počeli upornim nastojanjem rumunske strane da se kao zvanični jezik usvoji ruski, navodno zbog njegove jasnoće formulacija ali i zato što nemaju prevodioca za srpski jezik.⁴³⁴ Na to su članovi jugoslovenske delegacije izrazili čuđenje da se u Banatu ne može naći prevodilac za srpski i potom uputili provokativno pitanje da li svi u rumunskoj delegaciji govore rumunski? Rumuni su preko pitanja prešli ćutke iako je bilo jasno da su razumeli da su Jugosloveni u stvari izrazili sumnju da u redovima rumunske delegacije možda ima i Sovjeta. Bez ikakvog objašnjenja, sutradan su doveli prevodioca za srpski jezik.⁴³⁵

Iako su od početka pregovora tvrdili da žele sporazum, tokom rada na sednicama jugoslovenskoj strani je sve više i više postajalo jasno da rumunska delegacija u stvari, slično Mađarima u početku pregovora, nastoji da do sporazuma dođe ali da njegova sadržina i suštinske odredbe budu takve da se u praksi onemoguću efikasno ispitivanje incidenata. Jednom rečju, oni su nastojali da „efikasnost eventualnog sporazuma svedu na nulu“.⁴³⁶ U takvom uverenju ih je učvrstila upornost sa kojom su Rumuni zastupali stav da

⁴³² AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Beleška o bavljenju naše delegacije u Temišvaru povodom pregovora za rešavanje graničnih incidenata, str. 2. Tada, ali i tokom pregovora u Temišvaru, članovi rumunske delegacije upadljivo su izbegavali bilo kakav lični kontakt sa Jugoslovenima. Van zvaničnih sednica tokom pregovora, sa izuzetkom onih najzvaničnijih stvari organizaciono-tehničke prirode koje su rešavali sekretari (i to telefonom) i jednog izleta koji je organizovan na insistiranje jugoslovenske delegacije, nikakvih kontakata sa rumunskom stranom nije bilo.

⁴³³ *Isto*, str. 3.

⁴³⁴ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 77, dos. 2, Beleška o bavljenju naše delegacije u Temišvaru..., str. 1.

⁴³⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Beleška o bavljenju naše delegacije u Temišvaru..., bez broja, str. 3.

⁴³⁶ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 47, dos. 8, Depeša načelnika I odeljenja ambasadama FNRJ u Ankari i Atini, Pov. br. 411813, 31. avgust 1953. godine.

teži incidenti (ubistva i ranjavanja koja za sobom automatski povlače i povredu teritorije) kojih je u praksi i bilo najviše, budu rešavani isključivo diplomatskim putem.⁴³⁷ Veoma dugo su se opirali i jugoslovenskom zahtevu da komisija koja ispituje incident treba da vrši anketu na licu mesta, predlažući da se ispitivanje incidenta obavi samo povremenim sastancima i putem službenih dopisa. U vezi sa načinom rada za koji se zalagala rumunska delegacija bilo je i njihovo dugo odbijanje ideje da u radu komisija koje bi ispitivale granične incidente učestvuju i eksperti poput kriminologa, lekara ili fotografa. Suprotno želji jugoslovenske strane, Rumuni su dugo odbijali da popuste i po pitanju broja graničnih prelaza tvrdeći da su tri granična prelaza između Jugoslavije i Rumunije, međusobno udaljena po oko 150 km, sasvim dovoljna. Mada je na ovim pitanjima bila očigledna razlika u pristupu problemu, ni jedno od ovih pitanja nije ugrozilo nastavak pregovora. Međutim, neslaganje oko pitanja vremenskog roka u kome je nakon incidenta trebalo da se sastane mešovita komisija za njegovo ispitivanje, u jednom trenutku je zapretilo da dovede do kraha pregovora. Naime, rumunska strana je od početka pregovora prvo predlagala da taj rok iznosi čak 96 sati, zatim je pristajala na rok od 72 sata i najzad predlagala 36 sati iako je jugoslovenska strana zahtevala mnogo kraći vremenski rok. Čak ni tokom svih 30 sednica do dogovora nije došlo i u jednom trenutku jugoslovenska delegacija je (prema instrukcijama iz Beograda) saopštila Rumunima da nema smisla dalje pregovarati i predložila im da kada po pitanju vremenskog roka dođu na realne pozicije, diplomatskim kanalima zatraže nastavak pregovora.⁴³⁸ Ovaj krizni trenutak i jugoslovenska reakcija na rumunsku upornost preokrenuli su tok pregovora. Već istog dana popodne, rumunska delegacija je pismeno potvrdila da se slaže sa jugoslovenskim stanovištem o vremenskom roku u kome komisija treba da izađe na teren i potom, tokom naredne dve sednice, odustala i od svojih nestojanja da se incidenti ispituju diplomatskim putem čime je omogućila da se sporazum i zaključi. Sa jugoslovenske tačke gledišta, tok pregovora sa rumunskom stranom nije bio iznenađujući jer su Jugosloveni na neki način osećali da su Rumuni svesni da su većinu incidenata do tada izazvali upravo oni. Štaviše, i sami članovi rumunske delegacije

⁴³⁷ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 77, dos. 2, Beleška o bavljenju naše delegacije u Temišvaru..., str. 1.

⁴³⁸ *Isto.*

tokom pregovora i razmatranja eventualnih odredaba sporazuma uvek su se, najverovatnije nesvesno, stavljali u ulogu prozване strane tj. strane koja je izazvala incident.⁴³⁹

Pregovori o zaključenju sporazuma o ispitivanju graničnih incidenata između Jugoslavije i Rumunije u Temišvaru su se završili uspešno, potpisivanjem sporazuma 11. septembra 1953. godine i predstavljali su u to vreme prvi konkretan znak mogućeg poboljšanja odnosa između dveju zemalja.⁴⁴⁰ Posle potpisivanja sporazuma o sprečavanju i ispitivanju graničnih incidenata između Jugoslavije i Rumunije njihov broj na zajedničkoj granici se znatno smanjio. Međutim, posle potpisivanja ovog sporazuma došlo je do dugotrajnog zastoja u daljoj normalizaciji odnosa iako su druge „narodnodemokratske“ zemlje u susedstvu upravo tada činile krupnije korake napred. To se odnosilo i na stanje na jugoslovensko-rumunskoj granici. U proleće 1954. godine još uvek su bili zatvoreni granični prelazi, železnički saobraćaj je bio u prekidu a mešovita komisija koja je trebala da raspravlja o graničnim incidentima nije se bila još uvek sastala. Prilikom razgovora sa rumunskim ministrom inostranih poslova Simeonom Bugićem, sredinom aprila 1954. godine, jugoslovenski otpravnik poslova u Bukureštu Ilija Topaloski je o stanju na zajedničkoj granici govorio kao o „presedanu“ na šta je Bugić samo rekao da je moguće da se takvo stanje promeni, s obzirom da su neka pitanja iz domane pograničnih odnosa (Đerdapska administracija) već bila rešena.⁴⁴¹ Zatvorena granica prema Rumuniji izazivala je, između ostalog, čitav niz problema praktične prirode koje su u Beogradu bili zainteresovani da reše. To se pre svega odnosilo na osoblje jugoslovenske ambasade u Bukureštu i velike probleme u komunikaciji DSIP-a sa njima.⁴⁴²

⁴³⁹ *Isto.*

⁴⁴⁰ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 30 – 31; *Borba*, 13. septembar 1953. godine; *Politika*, 13. septembar 1953. godine.

⁴⁴¹ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 2, Telegram poslanstva FNRJ u Bukureštu br. 96, Pov. br. 47559, 22. april 1954. godine, str. 1 – 2.

⁴⁴² DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Pregled pitanja sa Rumunijom koja bi mogli pokrenuti, Pov. br. 17953, bez datuma, str. 1; Pošto su direktni granični prelazi bili zatvoreni, putovanja diplomatskog i drugog jugoslovenskog osoblja za Bukurešt i nazad odvijala su se preko Budimpešte ili preko Sofije a u oba slučaja taj put je bio izuzetno dug i skup. Posle Staljinove smrti, rumunske vlasti su u nekoliko slučajeva dozvolile korišćenje graničnog prelaza Vršac – Stamora-Moravica što su u Beogradu želeli da iskoriste kao argument za njegovo stalno otvaranje. U DSIP-u u Beogradu su bili zainteresovani i za mogućnost snabdevanja svoje ambasade u Bukureštu preko Oršave, a u oba slučaja, tj. i korišćenja graničnog prelaza Vršac – Stamora-Moravica i prelaza Tekija – Oršava, postojala je namera Jugoslovena da putovanje tim pravcima (Vršac – Temišvar i Oršava – Bukurešt) koriste i „u svrhu opservacije“, naročito pravac prema Temišvaru zbog prolaska kroz srpska sela i predeo u kome je bilo dosta dislociranih jedinica rumunske armije.

Verovatno kao odgovor na ponovno jugoslovensko pokretanje pitanja stanja na granici, Rumuni su maja 1954. godine predložili da se povedu pregovori o ponovnom uspostavljanju železničkog saobraćaja.⁴⁴³ U toku leta iste godine sastajale su se sektorske komisije za ispitivanje i rešavanje incidenata a od 3. do 9. decembra u Novom Sadu je zasedala Glavna mešovita komisija koja je razmatrala stanje na granici uopšte.⁴⁴⁴ Tom prilikom, ona je sačinila i zajednički predlog izmena postojećeg sporazuma.

Za razliku od Mađarske, sa Rumunijom 1953. ni 1954. godine nije došlo do sklapanja sporazuma o obnovi i obeležavanju granične linije. S obzirom da Rumunija tokom Drugog svetskog rata nije učestvovala u okupaciji Jugoslavije, granične oznake nisu rušene i bile su u mnogo boljem stanju nego na granici prema, na primer, Mađarskoj ili Bugarskoj. Osim toga, vlasti u Beogradu su smatrale da u tom trenutku nije ni bilo realne potrebe za takvim sporazumom.⁴⁴⁵ Umesto toga, sa Rumunijom je dogovoreno da na osnovu starog sporazuma radovi na obnovi granične linije počnu tek početkom 1955. godine.⁴⁴⁶ Međutim, radovi ipak nisu počeli tada, već je 28. januara 1955. godine u Temišvaru, na inicijativu Rumuna, potpisan novi Sporazum o opravci, obnovi i dopuni graničnih stubova i oznaka kao i o raščišćavanju granične linije prema kome su radovi na obnovi granice trebalo da otpočnu u maju 1955. godine.⁴⁴⁷

Pored Mađarske i Rumunije, jugoslovensku inicijativu za pregovore o postizanju sporazuma o graničnim incidentima koji je trebalo da označi kraj nesnosnog stanja na granicama Jugoslavije prema susednim zemljama istočnog bloka, prihvatila je i Albanija.⁴⁴⁸ U njenom slučaju, neposredno pred postizanje dogovora o otpočinjanju pregovora, došlo je do pokušaja zaoštavanja situacije sa albanske strane koja je upravo u to vreme našla za

⁴⁴³ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Informacija. Odnosi Jugoslavija – Rumunija, Pov. br. 17810, 9. novembar 1954. godine; *Borba*, 15. jun 1954. godine.

⁴⁴⁴ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 16, str. 4; *Borba*, 4. decembar 1954. godine.

⁴⁴⁵ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Dokumentacija za članak o odnosima FNRJ sa IB zemljama, Pov. br. 17812, 10. novembar 1954. godine, str. 4.

⁴⁴⁶ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Odnosi Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama u 1954. godini, Pov. br. 18067, bez datuma, str. 2 – 3.

⁴⁴⁷ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 16, str. 4; *Borba*, 2. februar 1955. godine.

⁴⁴⁸ *Borba*, 8. avgust 1953. godine.

shodno da Ujedinjenim nacijama 23. i 27. jula 1953. godine uputi dve note kojim je sumirala sve one incidente na jugoslovensko-albanskoj granici od 1948. godine za koje je odgovornom smatrala jugoslovensku stranu. Albanska akcija u UN došla je samo nedelju, odnosno dve nedelje nakon prijema dve jugoslovenske note koje su predlagale sporazumno prevazilaženje nenormalnog stanja na zajedničkoj granici. Naime, 6. jula Jugoslaviji je preko svog poslanstva u Budimpešti uputila prvu notu koja je u opštim crtama izražavala spremnost Beograda da se stanje na granici normalizuje da bi 18. jula otišla korak dalje i predložila pregovore o formiranju mešovite komisije koja bi se bavila pograničnim incidentima a koji bi počeli 8. avgusta, naizmenično u Ohridu u Podgradecu.⁴⁴⁹

Albanska vlada je preko UN-a (verovatno zato što su se Jugosloveni u svojoj noti od 18. jula pozivali upravo na Rezoluciju Generalne skupštine OUN br. 508/6 iz 1951. godine) od Jugoslavije tražila da „ukine provokativne akcije protiv Albanije“ što je u Beogradu shvaćeno kao manevar, odnosno kao „dizanje prašine pre pristanka na formiranje mešovite komisije“.⁴⁵⁰ Da je upravo o tome i bila reč, potvrdili su sami Albanci time što se ova „inicijativa“ prema UN nije ni na koji način odrazila na proces normalizacije stanja na jugoslovensko-albanskoj granici koji je otpočeo samo dve nedelje kasnije, zvaničnom potvrdom albanske vlade da se slaže sa jugoslovenskim predlogom o otpočinjanju pregovora za zaključenje sporazuma o sprečavanju i ispitivanju graničnih incidenata. Notu sa ovakvim odgovorom dobilo je jugoslovensko poslanstvo u Budimpešti preko koga je i inače išla sva zvanična komunikacija dveju susednih zemalja još od zatvaranja jugoslovenskog poslanstva u Tirani 1950. godine.⁴⁵¹ Jugoslavija je ubrzo sa svoje strane odgovorila takođe notom kojom je pozdravila albanski pristanak i ponovila predlog da se pregovori odvijaju naizmenično u Ohridu i Podgradecu, što su Albanci prihvatili.⁴⁵² To je otvorilo put za početak pregovora koji su zvanično otpočeli 17. avgusta 1953. godine u Podgradecu u Albaniji.⁴⁵³

⁴⁴⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, I/IV – 28, Prepis note jugoslovenskog DSIP-a br. 49781, 18. jul 1953. godine, str. 1 – 2.

⁴⁵⁰ DAMSPS, PA, 1953, Albanija, fasc. 1, dos. 11, Telegram poslanstva FNRJ u Budimpešti DSIP-u br. 52, Pov. br. 410564, 31. jul 1953. godine.

⁴⁵¹ A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, 2011, str. 452 – 453.

⁴⁵² DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 22, Zabeleška iz razgovora sa sekretarom Albanskog poslanstva u Budimpešti 7. avgusta 1953. godine, Pov. br. 411099.

⁴⁵³ P. Bartl, *nav. delo*, str. 244.

Od samog početka, pregovori sa Albancima bili su veoma teški i neizvesni. Oni su predlagali proceduru po kojoj bi pojedine sednice trajale samo tri sata i to tri dana za redom nakon čega bi usledilo dva dana odmora, što je ukazivalo na očiglednu nameru da se sa pregovorima odugovlači. I njihov predlog dnevnog reda bio je opširniji od onoga što su Jugosloveni očekivali. Prema albanskom predlogu u dnevni red bi bila svrstana četiri pitanja: obeležavanje granice i podizanje porušenih piramida, zajedničko korišćenje voda koje se nalaze na granici, povraćaj zalutale stoke i najzad, sprečavanje i rešavanje graničnih incidenata.⁴⁵⁴ Delegacija iz Beograda je već na sledećem zasedanju pristala da sva ova pitanja budu na dnevnom redu ali uz uslov da rasprava o sporazumu o sprečavanju i ispitivanju graničnih incidenata bude prva tačka dnevnog reda. Oko ovoga se razvila živa diskusija tokom koje Albanci ne samo da nisu želeli da popuste, već su počeli i da ulažu protestne note o navodnim incidentima čime su vršili pritisak na pregovarače. Jugoslovenska delegacija je u tom trenutku zatražila prekid pregovora na tri dana tokom kojeg je i njen dotadašnji šef, pukovnik Srđić, napustio delegaciju da bi na njegovo mesto došao savetnik u DSIP-u Ante Rukavina. Posle prekida, Albanci su delovali znatno „skromnije“ ali i dalje krajnje nepopustljivo po pitanju dnevnog reda pa su Jugosloveni, po instrukcijama DSIP-a, predložili rad u dve potkomisije koje bi istovremeno raspravljale o svim tačkama dnevnog reda.⁴⁵⁵ Albanci su na to pristali ali su rad u potkomisijama iskoristili da jugoslovenskoj strani nematnu beskonačnu raspravu o pojedinostima sporazuma iz koje je bilo jasno da se slepo drže svog projekta sporazuma i da nije bilo nade da će pristati na popuštanje po onim pitanjima za koje su u Beogradu bili zainteresovani a radilo se, slično kao i u slučaju pregovora sa Mađarskom i Rumunijom, o pitanjima formiranja lokalnih mešovitih komisija, roka za njihov izlazak na teren posle incidenta i principijenog nepristajanja albanske strane da se obnova, obeležavanje granične linije i njena podela na sektore izvrši na osnovu međudržavne konvencije iz 1929. godine. Shvativši da su pregovori dospeli u bezizlaznu situaciju, šef jugoslovenske delegacije je predlagao DSIP-u da se Albancima zapreti prekidom pregovora.⁴⁵⁶ Umesto toga, naloženo mu je da albanskoj strani dâ rok do 19. septembra da do tada odgovori na jugoslovenske zahteve. Po dolasku u Podgradec, Rukavina se sastao sa šefom albanske delegacije kome je

⁴⁵⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Zabeleška o pregovorima sa Albanijom, 29. septembar 1953. godine, str. 1.

⁴⁵⁵ *Isto.*

⁴⁵⁶ *Isto.*

u pisanoj formi uručio izjavu jugoslovenske delegacije na šta je on zatražio da se podkomisijama dozvoli da završe svoj rad pa da se tek tada održi plenarni sastanak komisije. Uz to je obećao da će se i lično založiti da rad u potkomisijama bude efikasniji. Međutim, na sledećem zasedanju u Ohridu 22. septembra Albanci su opet odbijali da prihvate dnevni red onako kako ga je formulisala jugoslovenska strana. To se ponovilo i 27. septembra, nakon čega je jugoslovenska strana napustila pregovore uz obrazloženje da Albanci neprihvatanjem dnevnog reda i izbegavanjem odgovora u vezi sa glavnim principijelnim neslaganjima onemogućavaju pregovore i snose odgovornost za njihov prekid.⁴⁵⁷ Posle ovakve reakcije jugoslovenske strane, Albanci su pitali na koji način da o ovome izveste svoju vladu, što je za Rukavinu i ostale jugoslovenske pregovarače bio dokaz da su Albanci očekivali da oni popuste odnosno da je u pitanju samo privremeni prekid kojim bi je na njih trebalo da se izvrši pritisak da se izjasne u vezi sa spornim pitanjima. Međutim, prekid pregovora potrajao je sve do 9. novembra 1953. godine. U međuvremenu, jugoslovenska štampa je prekid pregovora sa Albanijom tumačila kao dokaz da Tirana nije spremna da napusti politiku izazivanja graničnih incidenata.⁴⁵⁸

Posle nastavka pregovora 9. novembra, albanska strana je bila mnogo kooperativnija a jugoslovenska je opet imala novog šefa, savetnika Jokaša Brajovića. Do 9. decembra postignuta je saglasnost o svim spornim pitanjima čime se došlo do teksta dva međudržavna sporazuma i jednog protokola, iako ni nastavak pregovora nije bio pošteđen interesantnih obrta i tektiziranja, ovog puta sa jugoslovenske strane. Vlasti u Beogradu su pregovore koji su se odvijali naizmenično u Podgradcu i u Ohridu koristila i kao sredstvo pritiska u pregovorima koje je u isto vreme vodila sa Sovjetima u vezi sa uspostavljanjem avionske linije između Moskve i Tirane preko jugoslovenske teritorije. Naime, tokom pregovora, jugoslovenska strana je popustila na samo nekoliko pitanja koja nisu bila od velikog značaja ali je „popuštala“ i na pitanjima koje je sama, bez ikakvog razloga, učinila spornim samo da bi kasnije imala prostor za manevrisanje.⁴⁵⁹ To je naročito bilo izraženo u vreme kada je, prema izveštaju Brajovića, „zbog prekida pregovora sa Rusima, trebalo odgoditi završetak pregovora na neko vreme“ da bi kasnije, kada su pregovori o avioliniji

⁴⁵⁷ *Borba*, 29. septembar 1953. godine.

⁴⁵⁸ *Borba*, 4. oktobar 1953. godine.

⁴⁵⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, I/IV – 28, Okončanje pregovora sa Albanijom po graničnim pitanjima, prepis, 16. decembar 1953. godine, str. 1.

definitivno prekinuti, Jugosloveni „požurili“.⁴⁶⁰ Konačni prekid pregovora sa Sovjetima dogodio se 3. decembra, između ostalog i zbog toga što „Albanija nije ispoljila dovoljno dobre volje i interesa za normalizaciju odnosa sa Beogradom.“⁴⁶¹ Bez sumnje da je u svrhu dokazivanja te albanske nekooperativnosti poslužio i primer još uvek nezavršenih pregovora o normalizaciji stanja na zajedničkoj jugoslovensko-albanskoj granici. Posle 3. decembra, kada ih je već iskoristila onako kako joj je odgovaralo, Jugoslaviji više nije bilo stalo da se pregovori dalje odugovlače pa je dogovor postignut brzo, već 9. decembra.

Albanci su prvobitno predlagali da se sva pitanja o kojima se pregovaralo obuhvate jednim sporazumom dok su Jugosloveni tražili da se postignu dva sporazuma i dva protokola. Albanska strana je potom predlagala da se potpišu dva sporazuma da bi na kraju bilo potpisano dva sporazuma i jedan protokol. U Podgradecu su 11. decembra potpisani Sporazum o obnovi graničnih piramida i Protokol o korišćenju voda i povraćaju stoke dok je Sporazum o sprečavanju i isitivanju graničnih incidenata, na jugoslovensko insistiranje, potpisan u Ohridu, istog dana.⁴⁶² Prilikom potpisivanja, nepoverenje albanske strane je bilo toliko da je provera teksta sporazuma, pa čak i pečata i poveza samog dokumenta trajala nekoliko sati.

Slično kao i u slučaju pregovora sa Rumunijom i boravak jugoslovenske delegacije u Albaniji bio je budno praćen od albanskih snaga bezbednosti. Već po prelasku granice, prvog dana boravka, delegaciju su pratila četiri automobila u kojima su bila uniformisana lica. Za boravak i rad jugoslovenske delegacije bile su određene tri kuće koje su stalno bile pod prismotrom policije, kako sa ulične tako i sa dvorišne strane a jedan poručnik policije bio je dodeljen delegaciji kao „šef obezbeđenja“ kome su se morali obraćati ukoliko su želeli da se kreću po gradu.⁴⁶³ U slobodno vreme, pokušaji Jugoslovena da sa članovima albanske delegacije razgovaraju bili su osuđeni na propast osim ako nije bila reč o vremenu, letini ili sportu.

Posle potpisivanja važnih sporazuma i protokola u Podgradecu i Ohridu 11. decembra 1953. godine, stanje na jugoslovensko-albanskoj granici postepeno se popravljalo a broj incidenata je sledeće, 1954. godine, višestruko smanjen. Početkom maja 1954.

⁴⁶⁰ *Isto.*

⁴⁶¹ J. Pelikan, „Jugoslavija i Istočni blok...“, str. 115.

⁴⁶² AJ, 507, CK SKJ, IX, I/IV – 28, Okončanje pregovora sa Albanijom po graničnim pitanjima, prepis, 16. decembar 1953. godine, str. 1; M. Komatina, *nav. delo*, str. 97.

⁴⁶³ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Zabeleška o pregovorima sa Albanijom, 29. septembar 1953. godine, str. 1.

godine počeli su i radovi na obnovi granice, nakon prvog sastanka mešovite jugoslovensko-albanske komisije od 5. do 16. aprila iste godine.⁴⁶⁴ Iako unapred dogovoreni, radovi su se odvijali sporo i uz mnoštvo problema. S obzirom na loša iskustva sa albanskom stranom iz prethodnih godina, Jugoslavija je insistirala da se pre početka radova postojeći sporazum dopuni i posebnim protokolom koji je predviđao dopunske mere radi obezbeđenja ljudstva koje je radilo na obnovi granice.⁴⁶⁵ Sredinom 1954. godine pokazalo se da su takve mere zaista bile i potrebne. Iako je albanska strana pristala na zaključenje takvog protokola to nije bilo dovoljno da spreči nemile događaje na granici gde se 30. jula 1954. godine, upravo prilikom izvođenja radova na obnovi granice, dogodio incident tokom kojeg je poginuo jedan jugoslovenski vodnik.⁴⁶⁶ Jugoslavija je odmah uložila protest Albaniji i obustavila radove na obnovi granice dok albanske vlasti ne pruže dodatne garancije da će se pridržavati sporazuma. Za razliku od ranijih godina, albanska vlada je ovog puta priznala odgovornost za incident, izrazila svoje žaljenje, objavila tu informaciju u štampi i čak izrazila spremnost da porodici poginulog vodnika plati i odštetu.⁴⁶⁷ Iako je incident bio veoma ozbiljan, reakcija albanske vlade na njega i njihovo pristajanje da se dodatno obavežu na poštovanje pravila bezbednosti na granici, ostavljala je prostora za njegovo prevazilaženje čime je, 3. septembra, omogućeno da radovi na obeležavanju granice budu nastavljeni.⁴⁶⁸ Iako opterećena ovim incidentom, situacija na jugoslovensko-albanskoj granici posle zaključenja sporazuma o sprečavanju i ispitivanju incidenata bila je znatno bolja. Incidenti nisu iščezli ali se njihov broj višestruko smanjio: tokom 1953. godine dogodilo se 109 incidenata a 1954. samo 28, uključujući i pogibiju vodnika Malčića.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 47, dos. 11, Izveštaj o dosadašnjem toku radova na obnovi i obeležavanju granične linije prema, Mađarskoj, Bugarskoj i Albaniji, Pov. br. 17523, 6. jul 1954. godine, str. 10.

⁴⁶⁵ *Isto*, str. 9.

⁴⁶⁶ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 16, str. 7 – 8; Tada je grupa albanskih graničara, sa albanske teritorije, otvorila vatru na grupu jugoslovenskih vojnika koja je na granici, ali na jugoslovenskoj teritoriji, u reonu sela Krstec, radila na podizanju granične piramide i usmrtila vodnika Momčila Malčića (*Narodna armija*, 5. avgust 1954. godine).

⁴⁶⁷ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 566.

⁴⁶⁸ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 16, str. 9.

⁴⁶⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Granični incidenti kao posledica agresivnog pritiska na našu zemlju, str. 2.

Proces normalizacije stanja na granici u isto vreme kada sa Mađarskom, Rumunijom i Albanijom, odvijao se i sa Bugarskom ali na nešto drugačiji način. Razlog za tako nešto nije bilo nepostojanje volje sa bugarske ili jugoslovenske strane već postojanje specifičnog aranžmana dve strane, jedinog koji je Jugoslavija imala sa nekom od susednih zemalja istočnog bloka, koji je bio zaključen još 1950. godine. Kada je stanje na jugoslovenskim granicama prema susednim „narodnim demokratijama“ počelo da se usložnjava a incidenti da se pojavljuju u sve većem broju, Jugoslavija je krajem oktobra 1949. godine tim susedima ponudila formiranje mešovutih komisija koje bi te incidente ispitivale i rešavale. Za razliku od Mađarske, Rumunije i Albanije koje nisu želele ni da vode diplomatsku prepisku o tom pitanju, Bugarska je inicijativu prihvatila. Posle dugotrajne razmene nota, 10. avgusta 1950. godine između dve zemlje postignut je Aranžman o ispitivanju i utvrđivanju graničnih incidenata koji je odmah stupio na snagu.⁴⁷⁰ Međutim, iako je aranžman u ondašnjim uslovima bio najviše što se moglo postići, to nije bilo dovoljno pa je njegova efikasnost bila mala a broj incidenata koji su Bugari izazivali nije se naročito smanjio posle njegovog zaključenja.

Kada je u leto 1953. godine pokrenuta jugoslovenska inicijativa za zaključenje sporazuma o sprečavanju i ispitivanju graničnih incidenata⁴⁷¹, Bugarska je smatrala da je svrsishodnije da se, umesto pregovora i postizanja novog sporazuma, dosledno primeni postojeći Aranžman, odnosno da se oživi delatnost pograničnih komesara koje je taj aranžman predviđao a koji bi raspravljali o svim incidentima na granici.⁴⁷² Ovaj bugarski stav bio je samo polazna tačka u dugotrajnoj prepisci dveju vlada kojom je postepeno menjan postojeći aranžman da bi Bugari na kraju prihvatili jugoslovenski stav da je neophodno formiranje Centralne mešovite komisije za ispitivanje graničnih incidenata.⁴⁷³ Januara 1954. godine dve strane su čak razmenile i predloge budućeg pravilnika o radu centralne i sektorskih mešovutih komisija.⁴⁷⁴ Međutim, tokom prepiske dveju vlada bilo je sve više vidljivo da su Bugari po pitanju rešavanja graničnih incidenata bili spremni da

⁴⁷⁰ *Isto*, str. 4.

⁴⁷¹ *Borba*, 19. jul 1953. godine.

⁴⁷² AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Telegram ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u kojim dostavlja prevod bugarske note br. 26078, 7. jul 1953. godine.

⁴⁷³ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Zabeleška o odnosima sa Bugarskom, Pov. br. 17403, bez datuma, str. 3.

⁴⁷⁴ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 24, Zabeleška o razgovoru sa Ljubenom Gerasimovom, pomoćnikom ministra inostranih poslova, Pov. br. 4711, 16. januar 1954. godine, str. 3.

prihvate gotovo sve jugoslovenske predloge pa je jugoslovenska strana na kraju uspjela da ih privoli da se potpiše potpuno nov sporazum, 22. aprila 1954. godine.⁴⁷⁵ Prema tom sporazumu, kao i u slučaju drugih susednih zemalja, formirane su mešovite komisije koje su se povremeno sastajale (na svaka tri meseca, naizmenično u Nišu i Sofiji) i ispitivale granične incidente koji su se događali u međuvremenu. Njihov broj bio je sve manji i manji pa je tako tokom 1954. godine bilo samo 80 incidenata, u odnosu na 231 incident prethodne godine.⁴⁷⁶

Još pre postizanja ovog sporazuma, Jugoslavija i Bugarska su se dogovorile i o obnovi granične linije. Sporazum o tome potpisan je na jugoslovensku inicijativu 22. februara 1954. godine u Ćustendilu.⁴⁷⁷ Za razliku od sporazuma potpisanih sa ostalim „narodnodemokratskim“ susednim zemljama, ovaj sa Bugarskom predviđao je slobodnije kretanje ljudstva koje je učestvovalo u obnovi i to u pojasu od po 50 metara sa obe strane granice. Atmosfera koja je vladala tokom obnove granice bila je pozitivna a samo pitanje mesta prelaska zajedničke granice izazvalo je malu zategnutost. Sedište jugoslovenskog dela mešovite komisije bilo je u Niškoj Banji a bugarske mešovite komisije u Ćustendilu. Pozivajući se na to, Bugari su želeli da koriste prelaz pravcem Niš – Sofija ali i pravcem Ćustendil – Kriva Palanka, na šta Jugosloveni ni pored upornog bugarskog insistiranja nisu želeli da pristanu.⁴⁷⁸ Odmah posle prvog sastanka mešovite komisije u Niškoj Banji od 28. aprila do 5. maja 1954. počeli su radovi na obnovi granice koji su se odvijali bez većih problema. Bugari su bili zauzeli popustljivo držanje, svi sitni problemi su rešavani na sastancima mešovitim komisija a za vreme radova nije bilo ni incidenata ili provokacija prema osoblju koje je izvodilo radove na granici.⁴⁷⁹ Budući da su se odvijali bez problema, svi radovi na obnovi jugoslovensko-bugarske granice završeni su u toku 1954. godine, što

⁴⁷⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Granični incidenti kao posledica agresivnog pritiska na našu zemlju, str. 5.

⁴⁷⁶ *Isto*, str. 2.

⁴⁷⁷ *Borba*, 24. februar 1954. godine.

⁴⁷⁸ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 47, dos. 11, Izveštaj o dosadašnjem toku radova na obnovi i obeležavanju granične linije prema, Mađarskoj, Bugarskoj i Albaniji, Pov. br. 17523, 6. jul 1954. godine, str. 16.

⁴⁷⁹ *Isto*, str. 18. Jedini iole značajniji problem predstavljalo je jedno poluostrvo koje je nastalo promenom toka Timoka za koje su u početku Bugari odbijali da priznaju da po važećim sporazumima ono treba da pripadne Jugoslaviji što je brzo prevaziđeno pošto su Bugari na kraju prihvatili jugoslovensku argumentaciju.

su obe strane potvrdile potpisivanjem zajedničkog protokola 10. novembra iste godine u Beogradu.⁴⁸⁰

Pošto je posle Staljinove smrti, tokom 1953. i 1954. godine, u velikoj meri normalizovano stanje na granicama Jugoslavije prema Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj postalo je ponovo aktuelno još jedno pitanje koje je po svojoj prirodi spadalo u red graničnih pitanja. Reč je bila o pitanju režima dvovlasničkih imanja koji je postojao na sve četiri granice i koji je prestao da funkcioniše posle 1948. godine, iako je bio regulisan odgovarajućim međudržavnim konvencijama. Sa poboljšanjem stanja na granici, sve veći broj ljudi koji su živeli u jednoj a imali nepokretna imanja u drugoj zemlji, vršio je pritisak na svoje vlade da se to pitanje reši. Međutim, s obzirom da je ono zadiralo u pitanja slobodnog prelaska granice, kretanja ljudi preko graničnog pojasa i prenosa dobara, a koja su još bila daleko od rešavanja, nisu sve zemlje koje su se graničile sa Jugoslavijom bile zainteresovane da se ono reši. Sa albanske, mađarske i rumunske strane tokom 1953. i 1954. godine pitanje dvovlasničkih imanja nije ni pominjano. Jedino je Bugarska pokazivala interes da na neki način reši to pitanje.

Na kraju krajeva, ni sama Jugoslavija, tokom 1953. i 1954. godine, nije bila sigurna na koji način bi to pitanje trebalo rešiti. Prve ideje o potrebi rešavanja ovog pitanja pojavile su se januara 1954. godine u okviru I regionalnog odeljenja DSIP-a ali se odmah kao veliki problem pojavila nesređena dokumentacija koja nije dozvoljavala da se stekne uvid ni u broj dvovlasnika niti u površine zemljišta koje su posedovali jugoslovenski državljani u susednim zemljama ili obrnuto. Već tada se kao najvažnije izdvojilo pitanje na koji način uopšte rešiti dvovlasničke probleme sa susedima: da li obnavljanjem postojećih sporazuma i konvencija ili likvidacijom čitavog sistema? O tome nije postojala saglasnost ni jugoslovenskih organa kojih se to pitanje ticalo kao ni saglasnost političkih faktora u zemlji. Kada je u pitanju bilo rešavanje tog pitanja sa Bugarskom, u Izvršnom veću Srbije su smatrali da bi trebalo ukinuti dvovlasnički sistem sa čime se slagao i Pravni savet DSIP-a koji se rukovodio činjenicom da bi „i sa jedne i sa druge strane granicu prelazili Bugari,

⁴⁸⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 16, str. 6.

što nije naš interes“.⁴⁸¹ Početkom septembra u DSIP-u su saznali da se Bugarska spremala da uskoro predloži svoje rešenje dvovlasničkog pitanja pa su urgirali da se zauzme stav o tom pitanju, ne samo kada je u pitanju bila Bugarska već i Albanija, Mađarska i Rumunija. U međuvremenu, u prilog likvidaciji dvovlasničkog režima na jugoslovenskim granicama izjasnilo se i Odeljenje za graničnu službu i strance pri Saveznom DSUP-u a svoju privrženost tom rešenju ponovio je i Pravni savet DSIP-a ali uz ogradu da se to ne čini onda kada nije u „nacionalnom interesu“, odnosno kada je u pitanju bio dvovlasnički sistem prema Austriji i Italiji.⁴⁸² Početkom novembra 1954. godine jugoslovenski DSIP je zvanično obavešten od strane Bugara da oni razmatraju pitanje dvovlasničkih imanja sa Jugoslavijom, da proučavaju sve konvencije o tome koje su i dalje na snazi i da će uskoro izneti svoje konkretne predloge.⁴⁸³ Nepunih deset dana kasnije, bugarski pomoćnik ministra inostranih poslova, Gerasimov, tvrdio je da je bugarski predlog rešavanja pitanja dvovlasničkih imanja sa Jugoslavijom već pred njihovom vladom koja je trebalo da se, slično dvoumljenjima u Jugoslaviji, odluči između dva predloga: ili da se dvovlasnicima izdaju specijalne legitimacije čime bi postojeći sistem bio očuvan ili da imanja pripadnu onoj državi na čijoj se teritoriji nalaze što bi izazvalo probleme sa vlasnicima zemlje u obe države.⁴⁸⁴ Dvoumljenje Bugara oko istih stvari oko kojih su se dvoumili i u Beogradu svedoči, na svoj način, o tome kako je jedno pitanje koje je decenijama ranije predstavljalo samo tehničko pitanje i koje je rešavano na zadovoljstvo samih dvovlasnika koji su slobodno prelazili u susednu zemlju i obrađivali tamo svoja imanja, u hladnoratovskim okolnostima dobijalo i druge dimenzije i drugačiji značaj. Za Jugoslaviju, ono je bilo pre svega političko pitanje jer je u prethodnom periodu bilo regulisano Bledskim sporazumom između dve susedne zemlje koji je sklopljen u sasvim drugačijim okolnostima.⁴⁸⁵ Zbog svega toga, njegovo rešavanje je zahtevalo više vremena nego što je ostalo do kraja 1954. godine i moralo je biti preneto u sledeću godinu, pogotovo što u odnosima sa drugim

⁴⁸¹ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Pravni savet DSIP-a kabinetu druga Vilfana, Pov. br. 9316, 22. januar 1954. godine.

⁴⁸² AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Pravni savet DSIP-a kabinetu druga Vilfana, Pov. br. 9316/1, 30. septembar 1954. godine.

⁴⁸³ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 26, I regionalno odeljenje DSIP-a Pravnom savetu DSIP-a, Pov. br. 414445, 8. novembar 1954. godine.

⁴⁸⁴ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 27, Telegram ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u br. 43, Pov. br. 416617, 17. novembar 1954. godine.

⁴⁸⁵ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 2, Zabeleška o sastanku održanom 14. X 1954. g. u DSIP-u između drugova Dragoja Đurića, Mite Miljkovića, Đuze Radovića i Anke Božović, Pov. br. 413471, str. 4.

susednim „narodnim demokratijama“ još uvek nije bilo ni pokrenuto a zahtevalo je jedinstven pristup.

Regulisanje do tada teškog stanja na granicama Jugoslavije prema Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj u toku 1953. i 1954. godine predstavljalo je jedan od najkрупnijih uspeha u normalizaciji međusobnih odnosa. Nesigurnost na granicama ulivala je u Jugoslaviji tokom godina loših odnosa od 1948. do 1953. godine veliki strah od mogućeg napada sa Istoka koji je vremenom slabio, ali nikada do te mere da bi mogao da bude prevaziđen. Upravo zbog toga, pitanje normalizovanja stanja na granici došlo je prvo na dnevni red, sa izuzetkom normalizacije samih diplomatskih odnosa. Ono nije slučajno kao takvo postavljeno upravo sa jugoslovenske strane. Granica je trebalo da bude prvi test koliko su pretnje i „zveckanje oružja“ sa druge strane granične linije ozbiljni i koliko je ozbiljna deklarativno izražena spremnost suseda da poprave svoje odnose sa Jugoslavijom. Pristanak i kooperativnost suseda po pitanju stanja na granici koje je ubrzo postalo onako kako i treba da bude u mirnodopsko vreme, u velikoj meri je umirilo Beograd kome je i na taj način postalo jasno da je Staljin sa sobom u grob nepovratno odneo i planove za oružani napad na Jugoslaviju.

I. 3. Obustavljanje antijugoslovenske propagande

Juni mesec 1953. godine bio je vreme kada su počele da se primećuju prve promene u do tada uhodanom sistemu propagande usmerene protiv jugoslovenskog režima, što ni u kom slučaju nije bilo slučajno. Kao i u slučaju normalizacije diplomatskih odnosa i stanja na granicama, i ovde je bila reč o „direktivi odozgo“, odnosno o pritisku iz Moskve čiji interes je, u trenutku neposredno posle njenog predloga za razmenu ambasadora, nalagao da se i strogo kontrolisanim „popuštanjem“ propagande protiv Jugoslavije Beogradu i na taj način pošalje signal da se nešto menja u odnosu SSSR-a prema Jugoslaviji. Na koji način je „popustila“ propaganda protiv Jugoslavije tokom leta 1953. godine najlakše se vidi na primerima Mađarske i Bugarske.

U Mađarskoj, kao i u drugim istočnoevropskim zemljama neposredno posle Staljinove smrti, propagandna aktivnost protiv Jugoslavije u prvi mah je takođe bila pojačana. Njen ton je i dalje bio uvredljiv a račun bogat izrazima poput „fašisti“, „banda“,

„ubice“ ili „lakeji“ a koji su se odnosili na Tita i njegove saradnike. Međutim, od jula 1953. godine, broj antijugoslovenskih članaka u mađarskoj štampi naglo je počeo da se smanjuje. Tako je za čitavih mesec dana u svim glavnim dnevnim listovima u Mađarskoj objavljeno samo 15 antijugoslovenskih napisa a u lokalnim 11, što je bilo neuporedivo manje nego prethodnih meseci.⁴⁸⁶ Čitajući antijugoslovenske članke u mađarskoj štampi, u jugoslovenskom poslanstvu su lako utvrdili njihovo poreklo: veći njihov deo su bili prerađeni članci iz emigrantskih listova, deo je poticao iz zapadne štampe a jedan deo čak i iz jugoslovenskih novina ali uz „neophodna“ izvrtanja i falsifikovanja sadržaja.⁴⁸⁷ Značajna promena mogla se tokom jula 1953. godine uočiti i u mađarskoj propagandi na radio stanicama. Za razliku od prethodnih godina, sada su u emisijama namenjenim jugoslovenskim slušaocima preovladjivale vesti o Mađarskoj dok je samo 1/3 sadržaja bila posvećena Jugoslaviji, odnosno njenoj teškoj ekonomskoj situaciji ili incidentima koje je ona izazivala na granicama.⁴⁸⁸ Promene su bile primetne i u pisanju emigrantskog lista *Za ljudsko zmago* u kome su počeli da preovlađuju članci sovjetskih autora dok su samo uvodnici i manji članci bili posvećeni Jugoslaviji. Istovremeno, list jugoslovenskih manjina u Mađarskoj, *Naše novine*, počeo je da se aktivnije nego ranije angažuje u antijugoslovenskoj propagandi, čak više nego list emigranata, što su u Beogradu tumačili krizom koje su emigrantske organizacije svuda u Istočnoj Evropi pa i u Mađarskoj, preživljavale posle Staljinove smrti i promena koje su nastupile u Moskvi.⁴⁸⁹

Za razliku od Rumunije gde su u isto vreme antijugoslovenske karikature već bile uklonjene, one su u Mađarskoj doživljavale svoj procvat. Mogle su se videti svuda: po parkovima, ispred železničkih stanica, u javnim kupatilima, u zgradama ministarstava ili u izlozima prodavnica. Na njima je Jugoslavija predstavljena kao maleni satelit SAD-a koji se prodaje za dolare a Tito uvek kao fašista „ukrašen“ kukastim krstovima. Sve ove

⁴⁸⁶ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za mesec juli br. 105/53, Pov. br. 411105, 5. avgust 1953. godie, str. 12. Osim što je znatno smanjen broj članaka koji su satanizovali Jugoslaviju, bilo je primetno da se i njihova tematika promenila. Teme koje su sada zaokupljale mađarsku propagandu mahom su bile u vezi sa privredom, životnim standardom, socijalnom i spoljnom politikom Jugoslavije. Namera je bila da se dokaže kako je ekonomsko stanje u Jugoslaviji katastrofalno, životni standard nizak a socijalna politika nepravedna. Spoljna politika Jugoslavije je, u svetlu nedavno potpisanog Balkanskog pakta, predstavljena kao agresivna i posredno vezana za spoljnu politiku zapadnih zemalja, odnosno NATO-a.

⁴⁸⁷ *Isto*.

⁴⁸⁸ *Isto*, str. 13.

⁴⁸⁹ *Isto*.

karikature, ma gde da su se nalazile, bile su očigledno delo istog crtača i sve su bile uokvirene na isti način što je ukazivalo da se neko u agitprop aparatu PMT bavio isključivo njima.⁴⁹⁰

Do kraja leta 1953. godine antijugoslovenska propaganda u Mađarskoj držala se svoje „nove linije“ koja je primenjivana još od juna meseca. Štampa je objavljivala uglavnom agencijske vesti o Jugoslaviji i o Trstu a u onim člancima uperenim protiv Jugoslavije akcentat je bio na pojavi prodaje dece, teškom položaju nezbrinute ratne siročadi, teškom materijalnom položaju službenika, smanjenju proizvodnje robe široke potrošnje, bacanju proizvedene hrane kako bi joj se održala visoka cena kao i na kupovinama naoružanja nauštrb razvojnih projekata i sl.⁴⁹¹ Pored ovoga, značajna pažnja je u Mađarskoj posvećena i putu jugoslovenske vojne delegacije u Vašington čiji je cilj, prema Mađarima, bio indirektno uključivanje Jugoslavije u strukture NATO-a.

U toku jeseni, kako je napredovala normalizacija odnosa između Jugoslavije i Mađarske, broj antijugoslovenskih napisa u mađarskoj štampi se dodatno smanjivao a propagandni ton ublažavao iako sama propagandna kampanja nije prestajala. Tako je mađarska javnost redovno obavješavana o napretku procesa normalizacije ali je povremeno bila u prilici i da pročita po neki izrazito antijugoslovenski članak. Tokom novembra 1953. godine kada su u Jugoslaviji održani izbori, antijugoslovenska propaganda je naglo oživela, naročito na radiju koji je pozivao Jugoslovane da ne glasaju za „Titovske kandidate“.⁴⁹² Početkom decembra, samo nekoliko dana pošto je novi jugoslovenski poslanik u Budimpešti predao akreditive, u najvećem mađarskom listu *Szabad Nep* pojavio se jedan, po oceni jugoslovenskih diplomata u Mađarskoj, „bezobrazan članak“ koji je, bili su sigurni, bio napisan isključivo za unutarpartijske potrebe odnosno kao svojevrsan vodič za niže partijske funkcionere koji zbunjeni razvojem situacije često nisu znali kako da odgovore na pitanja koja im je u vezi sa Jugoslavijom postavljalo partijsko članstvo. Ovaj članak naročito je bio uperen protiv onih članova Partije mađarskih trudbenika koji su smatrali da je normalizacija odnosa sa Jugoslavijom dokaz da je SSSR svojevremeno zauzeo

⁴⁹⁰ *Isto.*

⁴⁹¹ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 109/53, Pov. br. 412571, 5. septembar 1953. godine, str. 11.

⁴⁹² DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 2, FNRJ – Mađarska, Pov. br. 18257, 19, januar 1954. godine, str. 1.

pogrešan stav o Jugoslaviji i da je sada prisiljen da ga ispravi.⁴⁹³ Pojava ovog članka kao i dovođenje Jugoslavije u vezu sa NATO-om bili su za Beograd dokaz da PMT u stvari želi da svojoj javnosti poruči da na Jugoslaviju treba i dalje gledati kao na potencijalnog neprijatelja, iako su službeno odnosi dveju zemalja znatno poboljšani.

Početakom 1954. godine postalo je jasno da se antijugoslovenska propaganda u Mađarskoj nastavljala ali po novim „internim direktivama“ PMT koje su zahtevale da se pogrđni rečnik koji je korišćen promeni, da se u člancima i emisijama namenjenim jugoslovenskoj javnosti manje govori o samoj Jugoslaviji a više o Mađarskoj, zemljama sovjetskog bloka, problematici mira, popularizaciji Kine i sl. Istovremeno, kao posledica novih direktiva, kada se govorilo o Jugoslaviji potencirane su ekonomske teme i loš životni standard.⁴⁹⁴ Takođe je bilo jasno i da su oštricu antijugoslovenske propagande u Mađarskoj sve više predstavljali emigrantski list i njihove emisije na mađarskim radio stanicama, iako u smanjenom obimu i uz korektniji ton. Jugoslovenima je smetalo što emigrantsko učešće u antijugoslovenskoj propagandi finansira mađarska vlada, što CK PMT u ideološkom smislu rukovodi njihovom organizacijom i propagandom i što su emigranti u poslednje vreme pokušavali da što više prodru u manjinske organizacije što opet nisu mogli bez saglasnosti mađarskih vlasti. Sve ovo bilo je nespojivo sa normalizacijom odnosa između Jugoslavije i Mađarske te je jugoslovensko poslanstvo u Budimpešti sugerisalo DSIP-u da se u dogledno vreme pitanje emigranata i njihovog učešća u antijugoslovenskoj propagandi i zvanično postavi pred Mađare.⁴⁹⁵

Trend smanjivanja obima antijugoslovenske propagande u Mađarskoj nastavljen je i tokom 1954. godine. Ona se odvijala prema postojećim direktivama, sa izuzetkom emigrantskog lista *Za ljudsko zmago* koji je krajem zime dobio direktivu da piše „oštrije“. Nasuprot ovome, informacije koje su se sticale u jugoslovenskom poslanstvu govorile su o prestanku do tada raširene prakse da školski nadzornici zahtevaju od učitelja da u školama istupaju protiv Jugoslavije naročito apostrofirajući „bedu“ koja vlada u njoj.⁴⁹⁶ Izrazito

⁴⁹³ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 109/53, Pov. br. 412571, 5. septembar 1953. godine, str. 11.

⁴⁹⁴ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti, Str. pov. br. 1/54, Pov. br. 4589, 14. januar 1954. godine, str. 4.

⁴⁹⁵ *Isto*. O Đilasovom „slučaju“ mađarska javnost je upoznata posredstvom poznatog članka „Slučaj Đilasa i jugoslovenska stvarnost“ koji je prenet iz glasila Informbiroa *Za trajan mir i narodnu demokratiju*.

⁴⁹⁶ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti, Str. pov. br. 10/54, Pov. br. 43222, 4. mart 1954. godine, str. 2.

antijugoslovenski članci nisu se pojavljivali u centralnim mađarskim listovima a mađarska štampa nije u propagandnom smislu koristila čak ni „slučaj Đilas“ iako je donosila kratke vesti o njegovom isključenju iz CK SKJ ili o njegovoj ostavci na mesto predsednika Narodne skupštine.⁴⁹⁷ Izuzetak od ovog pravila predstavljali su povremeno samo članci o Balkanskom paktu koji je napadan kao i ranije, naročito na radiju, ali u blažem tonu i na inteligentniji način.⁴⁹⁸

Put koji je antijugoslovenska propaganda u Mađarskoj prešla od ekstremno neprijateljske do veoma blage neposredno pred njeno obustavljanje umnogome se poklapao i sa putem koji je ista takva propaganda prošla u Bugarskoj pa i u drugim susednim „informbiroovskim“ zemljama. I u Bugarskoj je odmah posle Staljinove smrti došlo do pojačavanja propagande, naročito u drugoj polovini maja 1953. godine. U tom periodu antijugoslovenska propaganda u Bugarskoj je eksploatisala mahom teme u vezi sa unutrašnjim jugoslovenskim pitanjima kao što su pitanje vlasti, zdravstva, školstva, kulture ali i „terora“ i „otpora“.⁴⁹⁹ Naročito je bila živa propaganda protiv Balkanskog pakta koja se uglavnom temeljila na potenciranju suprotnosti između njegovih članica, njegovoj agresivnosti i podređenosti SAD-u.⁵⁰⁰ Sa jugoslovenske tačke gledišta, naglo pojačavanje antijugoslovenske propagande u Bugarskoj krajem maja bilo je posledica stagnacije sovjetskih „reformskih poteza“ kao što je i njeno naglo opadanje u prvoj, a naročito u drugoj polovini juna bilo uslovljeno upravo potezima Moskve. Već 5. juna 1953. godine, jedan dan pre nego što je SSSR zvanično ponudio Jugoslaviji razmenu ambasadora, u bugarskom komitetu za radio održana je konferencija svih dopisnika na kojoj je predsednik tog komiteta Mišo Nikolov obavestio dopisnike da se ubuduće menja „linija“ propagande prema Jugoslaviji, kao i prema Grčkoj, Turskoj i drugim zapadnim zemljama.⁵⁰¹ Nove smernice su zahtevale da se u propagandi protiv Jugoslavije ubuduće iznose samo činjenice, bez komentara. Ove informacije koje su do jugoslovenske ambasade stigle od Turaka, dva dana kasnije je potvrdio i jugoslovenski „izvor“. On je tvrdio da je „nova

⁴⁹⁷ *Isto*.

⁴⁹⁸ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 21, Odnosi FNRJ – Mađarska, Pov. br. 17671, 6. septembar 1954. godine, str. 1.

⁴⁹⁹ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj Ambasade FNRJ u Sofiji, Str. pov. br. 7, Pov. br. 48969, 1. jul 1953. godine, str. 8.

⁵⁰⁰ *Isto*, str. 6. To se naročito odnosilo na suprotnosti između Grčke i Turske, ali i između Jugoslavije i Grčke (Egejska Makedonija) pa i između sve tri države (konkurencija u izvozu duvana).

⁵⁰¹ AJ, KPR, I – 5 – b, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u br. 224, 26. jun 1953. godine.

linija“ određena u Politbirou Bugarske komunističke partije i to zato da bi se propaganda saobrazila novoj liniji spoljne politike SSSR-a.⁵⁰² Kao posledica ove direktive, u prvoj polovini juna 1953. godine bilo je primetno naglo opadanje antijugoslovenske propagande u Bugarskoj što je postalo još izraženije od sredine meseca, posle naimenovanja novog sovjetskog ambasadora u Beogradu.⁵⁰³ Satirični časopis *Stršel* koji je prethodnih godina redovno objavljivao uvredljive karikature na račun Tita i Jugoslavije u broju od 26. juna po prvi put od izbijanja sukoba 1948. godine nije ni jednom rečju pomenuo Jugoslaviju a bugarska štampa, takođe po prvi put od onda, nije spomenula godišnjicu donošenja rezolucije IB-a.⁵⁰⁴ Iako je bilo očigledno da se broj antijugoslovenskih članaka smanjuje a njihova oštrica ublažava, nova direktiva ipak nije svuda dosledno sprovedena pa je i dalje bilo moguće sporadično naići na „psovačke“ izraze iz „starog arsenala“. Tako je list *Zemedelsko zname* u drugoj polovini juna čak povećao broj antijugoslovenskih članaka a isto se desilo i u lokalnim glasilima gde je broj antijugoslovenskih članaka u šest listova koji su izlazili u poraničnim krajevima prema Jugoslaviji dvostruko premašivao broj takvih članaka u svim lokalnim listovima u Bugarskoj zajedno.⁵⁰⁵

Do sredine oktobra 1953. godine bilo je jasno da se antijugoslovenska propaganda u Bugarskoj smiruje. Centralni i lokalni bugarski listovi pisali su sve manje protiv Jugoslavije i to uglavnom tako što su prenosili pisanje negog od listova jugoslovenske emigracije u Istočnoj Evropi. Direktiva o promeni rečnika propagande stigla je i do Radio Sofije a sa repertoara bugarskih bioskopa iščezli su filmovi sa antijugoslovenskim sadržajem.⁵⁰⁶ Proredili su se i napisi o Balkanskom paktu mada su kvalifikacije ostale iste: agresivnost prema susedima i podređenost Atlantskom paktu.

⁵⁰² DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 15, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u br. 228, Pov. br. 48816, 28. jun 1953. godine. Razlog za promene u propagandi bio je, prema tom izvoru, novi stav SSSR-a koji je zemlje poput Jugoslavije, kao i njihove režime koje narodi u takvim zemljama trpe, prihvatao kao činjenicu koja nije trebalo da ometa normalne odnose. U propagandi je to značilo da je trebalo prestati sa dotadašnjim načinom pisanja o takvim zemljama, odnosno pisati kulturnijim rečnikom, bez upotrebe termina kao što su „svinja“ ili „pseto“ i istovremeno onda kada se govorilo o negativnim stranama takvih režima navesti i činjenice a ne kao do tada samo komentare bez ikakvih činjenica.

⁵⁰³ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc.11, dos. 6, Izveštaj Ambasade FNRJ u Sofiji, Str. pov. br. 7, Pov. br. 48969, 1. jul 1953. godine, str. 7.

⁵⁰⁴ *Isto*, str. 8.

⁵⁰⁵ *Isto*.

⁵⁰⁶ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj Ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u, Str. pov. br. 11, Pov. br. 414125, 15. oktobar 1953. godine, str. 7.

Izrazito antijugoslovensko pisanje štampe u vezi sa jugoslovenskim unutrašnjim pitanjima bila je i dalje u opadanju, rečnik koji je korišćen i ton propagande su se ustalili prema merilima „nove linije“ ali je Jugoslavija i dalje tretirana kao kapitalistička zemlja koja je zavisna i istovremeno eksploatisana od SAD-a.⁵⁰⁷ Nasuprot ovoj tendenciji, u drugoj polovini oktobra 1953. godine došlo je neočekivano do naglog pojačavanja antijugoslovenske propagande u Bugarskoj i to u vezi sa kulminacijom tršćanske krize. Prema analizi jugoslovenske ambasade u Sofiji razlozi ovog „iskakanja“ iz dotadašnjeg trenda bili su dublje prirode i bili su u vezi sa nastojanjima bugarskih vlasti da pomire svoje spoljnopolitičke i unutrašnjepolitičke potrebe koje su u jednom trenutku dospele u koliziju. Naime, tokom procesa normalizacije odnosa sa Jugoslavijom koji je zbog stava Moskve bio neizbežan, Bugarska je morala da smanji i ublaži antijugoslovensku propagandu što je izazivalo izvesno „ohrabrenje kod masa“ koje su otvorenije izražavale simpatije prema Jugoslaviji, na šta bugarske vlasti nisu gledale blagonaklono. Da bi parirale tom efektu ublažavanja propagande preko štampe i radija, Bugari su nesmanjenom žestinom nastavili sa takozvanom „usmenom“ propagandom te je i dalje bilo moguće čuti da se u bugarskom školama o Jugoslovenima govori kao o „fašistima“ i „banditima“.⁵⁰⁸

Posle naglog razbuktavanja antijugoslovenske propagande u Bugarskoj tokom oktobra i novembra 1953. godine, došlo je ponovo do vraćanja obima propagande na pređašnji nivo. To je naročito bilo vidljivo pred dolazak novog jugoslovenskog ambasadora Mite Miljkovića u Sofiju. Međutim, posle njegovog dolaska i predaje akreditiva, Bugari su smatrali da je njihov cilj, normalizacija diplomatskih odnosa koju je od njih zahtevala Moskva postignut, pa je antijugoslovenska kampanja ponovo pojačana, pre svega kada je u

⁵⁰⁷ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj Ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u, Str. pov. br. 13, Pov. br. 416112, 26. novembar 1953. godine, str. 1.

⁵⁰⁸ *Isto*, str. 2. Prema istoj analizi jugoslovenske ambasade u Sofiji, u prvoj polovini oktobra izašao je u Bugarskoj samo jedan antijugoslovenki članak. Istovremeno, od 10. do 15. oktobra bugarska štampa je prenosila agencijske vesti o tršćanskom problemu koje su govorile o demonstracijama u Jugoslaviji, o protestnim notama i o Titovim odlučnim izjavama da je jugoslovanka vojska spremna da uđe u zonu B pa čak i u zonu A ako u nju uđu Italijani i sl. Ove vesti izazivale su naglo jačanje simpatija prema Jugoslaviji što je bugarske vlasti motivisalo da odmah „okrenu list“ i od 15 oktobra prestanu sa prenošenjem agencijskih vesti o tršćanskom problemu. Umasto toga, bugarska štampa je počela da objavljuje sopstvene komentare koji nisu izlazili iz okvira stavova koje su zastupali Sovjeti a koji su se svodili na tvrdnje da su i Jugoslavija i Italija podređene SAD-u koji koristi njihove suprotnosti da bi ih držao u sve većoj potčinjenosti. Paralelno sa ovom promenom, naglo se razbuktala i antijugoslovenska propaganda koja je govorila o unutrašnjim slabostima suseda. Za razliku od samo jednog u prvoj polovini meseca, u drugoj polovini oktobra 1953. godine, pojavilo se čak 11 članaka u kojima se pisalo o inflaciji u Jugoslaviji, o najzdi stranog kapitala, o velikoj nezaposlenosti i o bedi na selu.

pitanju bio broj antijugoslovenskih napisa a manje kada je u pitanju bila njihova oštrina.⁵⁰⁹ Do kulminacije je došlo u januaru 1954. godine u vezi sa „slučajem Đilas“ koji su Bugari, za razliku od Mađara, eksploatisali u propagandne svrhe kao i pisanje jugoslovenskog novinara Zvonka Letice koji je prethodno boravivši u Bugarskoj napisao seriju članaka o njoj koja je kod Bugara, nakon što je objavljena u Jugoslaviji, izazvala bes i „ogorčenje“.⁵¹⁰ Ova najnovija bugarska „zimski kampanja“ bila je lišena uvredljivih izraza ali ne i izvrtanja i neistinito prikazanih činjenica ili falsifikovanja podataka koji su se mogli naći u jugoslovenskoj štampi i to uz izbegavanje bilo kakve ozbiljne analize političkog sistema o kome je pisano.

Ignorišući realnost, Ljuben Gerasimov, zamenik bugarskog ministra inostranih poslova, uveravao je sredinom januara 1954. godine novog jugoslovenskog ambasadora da u Bugarskoj više nema „antijugoslovenskih istupa“ te da je to rezultat poslednjeg Červenkovljevog govora posle koga su novinari pozivani u bugarski MIP gde im je skrenuta pažnja da „dobro pripaze kako će pisati o Jugoslaviji“ i da će odgovarati ako budu pisali suprotno od onoga što o Jugoslaviji govori Červenkov.⁵¹¹ Međutim, Miljković na samo da se nije složio sa Gerasimovom o antijugoslovenskim istupima već je iskoristio priliku da postavi i pitanje knjiga i brošura antijugoslovenske sadržine u kojima je bilo puno pogrdnih izraza o Jugoslaviji i Titu a kojih je bilo u svim bugarskim knjižarama. Gerasimov je na to obećao da će se postarati da takve publikacije nestanu iz knjižara osim ako nije bila reč o „umetničkim delima“.⁵¹² Slične akcije, samo nekoliko meseci kasnije, u leto iste godine, obećavao je i njegov šef, ministar Minčo Nejčev. On je Miljkoviću u jednom razgovoru rekao da je lično pozvao direktora Radio Sofije i od njega tražio da smanji broj emisija namenjenih Jugoslaviji sa dve dnevno na tri nedeljno. Nejčev je čak i za taj broj rekao da je privremen i da će ubuduće biti samo jedna emisija nedeljno.⁵¹³ Pitao je Miljkovića i da li je zapazio „neke promene“ u pisanju bugarske štampe jer je tvrdio da

⁵⁰⁹ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 12, dos. 14, Pisanje o Jugoslaviji centralne i lokalne bugarske štampe od 1. 12. 1953. do 28. 2. 1954. godine, Pov. br. 42778, str. 1.

⁵¹⁰ *Isto*, str. 2.

⁵¹¹ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 24, Tabeleška o razgovoru sa Ljubenom Gerasimovom, pomoćnikom ministra inostranih poslova, u zgradi MIP-a 16. 1. 1954. godine, Pov. br. 4711, str. 2.

⁵¹² *Isto*.

⁵¹³ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 25, Zabeleška o razgovoru sa bugarskim ministrom inostranih poslova Minčom Nejčevim koji je održan 29. juna 1954. godine u zgradi bugarskog MIP-a, Pov. br. 49100, str. 7.

je i štampi data nova direktiva kako „u ovoj etapi međusobnih odnosa“ treba da piše o Jugoslaviji da bi na kraju od njega tražio i da o svim tim promenama obaveštava Beograd kako bi Jugoslavija, shodno njegovim očekivanjima, mogla da na takve bugarske korake odgovori na sličan način i preduzme recipročne mere.⁵¹⁴ Međutim, mesec dana kasnije, ambasadi u Sofiji je iz Beograda skrenuta pažnja da je broj emisija za Jugoslaviju na Radio Sofiji i dalje ostao isti (tri emisije dnevno), mada bez antijugoslovenskih komentara.⁵¹⁵

Obećanja bugarskog ministra, koja su se sa izvesnim zakašnjenjem i obistinila, nisu bila usamljeni korak jedne od susednih zemalja „narodne demokratije“ već deo procesa obustavljanja antijugoslovenske kampanje koji je bio jednovremen i za sve druge zemlje sovjetskog bloka pa i za sam Sovjetski Savez. Tokom juna i prve polovine jula 1954. godine bila je očigledna tendencija daljeg smanjivanja obima antijugoslovenske propagande. Štampa u svim istočnoevropskim zemlja, kao i u onim u susedstvu Jugoslavije, skoro je u potpunosti prestala sa objavljivanjem antijugoslovenskih napisa. O Jugoslaviji se u toj štampi moglo naći samo malo kratkih agencijskih vesti i to uglavnom bez komentara.⁵¹⁶ Obim propagande uperene protiv Jugoslavije znatno je smanjen i na radio stanicama, naročito od druge polovine juna, s tim što je ona bila najprisutnija na programima emigrantske radio stanice „Slobodna Jugoslavija“ i Radio Budimpešte.⁵¹⁷

U Bugarskoj, prelomnu tačku označio je 14. jun, kada je objavljen komentar o Bugarskoj kao odlučujućem faktoru mira na Balkanu. Do tog dana, u prvoj polovini meseca, objavljivano je 1 – 2 antijugoslovenska komentara a posle tog dana, za čitavu polovinu meseca samo dva komentara o Jugoslaviji. Štaviše, 17. juna se u partijskom listu *Rabotničesko delo* pojavio se članak „Bugarski narod čvrsto stoji za mir i dobre odnose sa susedima“ koji je po sadržaju i tonu predstavljao novinu.⁵¹⁸ Autor članka bio je niko drugi do bugarski ministar inostranih poslova Minčo Nejčev, što je lično potvrdio u razgovoru sa Miljkovićem krajem istog meseca. Nejčev je tom prilikom rekao da je članak pre

⁵¹⁴ *Isto*, str. 8.

⁵¹⁵ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 25, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Sofiji, Pov. br. 49100, 29. juli 1954. godine.

⁵¹⁶ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Antijugoslovenska IB propaganda u periodu od 1. juna do 20. jula 1954. godine, Pov. br. 17601, 23. jul 1954. godine, str. 1.

⁵¹⁷ *Isto*.

⁵¹⁸ *Isto*, str. 4.

objavljivanja pročitao i Vlko Červenkov koji je uneo neke manje izmene i Nejčevu poručio da taj članak treba shvatiti „kao direktivu CK“.⁵¹⁹

U Rumuniji je bilo moguće primetiti sličnu naglu promenu koja je, u njenom slučaju, usledila posle 10. juna 1954. godine.⁵²⁰ Do tog dana, od početka meseca, objavljeno je 15 antijugoslovenskih komentara a onda do kraja meseca samo jedan. U toku jula meseca nije objavljen nijedan komentar uperen protiv Jugoslavije.⁵²¹ U Albaniji čak ni u junu ni u julu nije objavljen nijedan antijugoslovenski komentar ili članak osim dve vesti u kojima je Jugoslavija pomenuta posredno. Iako u albanskoj štampi i na radiju nije bilo antijugoslovenske propagande, ta ista štampa i radio su prećutali i podatak da je novi albanski poslanik Bato Karafili doputovao u Beograd i predao akreditive.⁵²²

U Mađarskoj je situacija bila slična u štampi koja u toku juna i jula 1954. godine nije objavila ni jedan antijugoslovenski članak ali ne i na Radio Budimpešti koja je tokom juna emitovala čak 34 komentara uperena protiv Jugoslavije da bi u julu njihov broj spao na 18. Iako je bila reč o najvećem broju antijugoslovenskih komentara na nekoj od radio stanica istočnoevropskih zemalja, ipak je i taj broj predstavljao značajno smanjenje u odnosu na ranije mesece.⁵²³ Pored Radio Budimpešte, izuzetak od opšteg pravila popuštanja antijugoslovenske kampanje u zemljama „narodne demokratije“ i SSSR-u bila je radio stanica jugoslovenskih emigranata „Slobodna Jugoslavija“ koja je u toku juna objavila isti broj antijugoslovenskih komentara kao sve ostale radio stanice u Istočnoj Evropi zajedno, da bi u julu taj broj bio i mnogo veći.⁵²⁴ Međutim, čak i kada je ova stanica bila u pitanju, bilo je jasno da je došlo do izvesnih promena koje su se odnosile i na obim i na ton propagande pa je tako u julu 1954. godine bilo moguće čuti i komentar koji je pozivao na normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom.⁵²⁵

⁵¹⁹ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 25, Zabeleška o razgovoru sa bugarskim ministrom inostranih poslova Minčom Nejčevim koji je održan 29. juna 1954. godine u zgradi bugarskog MIP-a, Pov. br. 49100, str. 5.

⁵²⁰ *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955...*, str. 278 – 279.

⁵²¹ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Antijugoslovenska IB propaganda u periodu od 1. juna do 20. jula 1954. godine, Pov. br. 17601, 23. jul 1954. godine, str. 4.

⁵²² *Isto*.

⁵²³ *Isto*, str. 5.

⁵²⁴ *Isto*. Razmišljajući o pozadini ove pojave, u Beogradu su zaključili da se radi o nedovoljnom prilagođavanju te stanice „novoj sovjetskoj taktici u odnosu na Jugoslaviju“ što je bilo moguće pre svega jer se radilo o emigrantskoj stanici koja formalno nije bila kontrolisana od zvaničnih vlasti.

⁵²⁵ *Isto*, str. 6.

Do jeseni 1954. godine, u Jugoslaviji su uviđali da se proces prilagođavanja propagande i propagandnog aparata u SSSR-u i zemljama „narodne demokratije“ polako privodi kraju i da se dovodi u sklad sa do tada postignutim stepenom normalizacije međusobnih odnosa.⁵²⁶ Do pred kraj septembra iste godine „perjanicu“ antijugoslovenske propagande, iako u smanjenom obimu, predstavljala je i dalje radio stanica „Slobodna Jugoslavija“ koja je emitovala program iz Bukurešta. Čini se da je upravo zbog toga izabrana od strane Sovjeta da posluži kao prvi od dva konačna poteza kojima je Jugoslaviji stavljeno do znanja da je Moskva odlučila da na antijugoslovensku propagandu u Istočnoj Evropi stavi tačku. Istog dana kada je jugoslovenski ambasador u Moskvi Dobrivoje Vidić skrenuo pažnju pomoćniku sovjetskog ministra, Valentinu Zorinu, na emisije ove radio stanice – ona je i ukinuta i 29. septembra obustavila emitovanje programa.⁵²⁷

Ovaj potez Sovjeta bio je praćen još jednom velikom novinom kada je u pitanju bilo pisanje štampe u Sovjetskom Savezu i drugim istočnoevropskim zemljama o Jugoslaviji. Posle punih šest godina, tokom septembra 1954. godine, a naročito posle ukidanja „Slobodne Jugoslavije“, u štampi i na radiju zemalja sovjetskog bloka počeli su da se pojavljuju napisi i emisije koje su afirmativno govorile o Jugoslaviji. Istovremeno, štampa u ovim zemljama je počela da prenosi stavove jugoslovenskih rukovodilaca ili jugoslovenske štampe o najvažnijim međunarodnim problemima (npr. Titov govor u Ostrožnom) što je do skoro bilo nezamislivo. Svoje mesto u propagandi zemalja „narodne demokratije“ odjednom su našle i teme o „uspesima u privrednoj izgradnji“ u Jugoslaviji.⁵²⁸ Kada je početkom oktobra najzad rešen i jedan od najtežih jugoslovenskih spoljnopolitičkih problema, tršćanski, štampa i radio stanice u svim istočnoevropskim zemljama prenosile su korektno samo kratke vesti TANJUG-a o tome, bez ikakvih komentara. Istovremeno, u potpunosti su iščezli bilo kakvi negativni komentari u vezi sa jugoslovenskim unutrašnjim problemima bilo da su oni bili političke, ekonomske ili socijalne prirode.

Jedini izuzetak kada je bio u pitanju novi kurs propagande prema Jugoslaviji predstavljala je Albanija i njena štampa koja je zadržala istu propagandnu liniju koju je

⁵²⁶ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, IB propaganda o Jugoslaviji, Pov. br. 17757, 11. oktobar 1954. godine, str. 4; А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 306.

⁵²⁷ *Isto*, str. 1; *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 581; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 34; *Borba*, 29. septembar 1954. godine; *Politika*, 13. oktobra 1954. godine; Č. Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između...*, str. 171.

⁵²⁸ *Isto*, str. 1 – 2.

sledila posle 1948. godine.⁵²⁹ Dok su u svim drugim zemljama istočnog bloka, pa i onim susednim poput Mađarske, Rumunije i Bugarske, štampa i radio počeli da prenose stavove jugoslovenskih rukovodilaca ili da pišu pozitivno o jugoslovenskom privrednom razvitku posle Drugog svetskog rata, u Albaniji nije bilo moguće pročitati ili čuti bilo šta slično tome. Radio Tirana je takođe bila jedina radio stanica u Istočnoj Evropi koja je dala svoj komentar povodom rešavanja tršćanskog pitanja koji se svodio na to da je postignuti sporazum u suprotnosti sa mirovnim ugovorom koji je potpisan sa Italijom i da on predstavlja kršenje obaveza koje su na sebe svojevremeno, prilikom formiranja Slobodne teritorije Trsta, preuzele SAD i Velika Britanija.⁵³⁰

Posle ukidanja emigrantske „inforbirovske“ radio stanice „Slobodna Jugoslavija“ krajem septembra 1954, u oktobru iste godine usledio je i konačni potez kojim je i formalno i stvarno, u SSSR-u i zemljama „narodne demokratije“ u potpunosti obustavljen svaki vid organizovane propagande protiv Jugoslavije. Reč je bila o ukidanju emigrantskih listova i raspuštanju emigrantskih organizacija koja su ih izdavale i to u svim susednim zemljama gotovo istovremeno, u razmaku od samo desetak dana. Mađarska, koja je prva predložila razmenu ambasadora i prva počela pregovore o normalizaciji stanja na granici i ovog puta je prednjačila. O takvom koraku Mađarske Soldatića je obavestio pomoćnik mađarskog ministra inostranih poslova, Šik, saopštivši mu 15. oktobra 1954. godine da je mađarska vlada, uz saglasnost partijskog rukovodstva, odlučila da se sve knjige i brošure sa antijugoslovenskim sadržajima povuku iz prodaje, da se ukine mađarska podružnica „Saveza jugoslovenskih revolucionarnih emigranata“, da se ukine njihov list *Za ljudsko zmago* kao i da štampa i radio dobiju instrukcije prema kojima treba da donose članke na onaj način koji odgovara procesu normalizacije odnosa.⁵³¹ Osim toga, Šik je napomenuo da je odlučeno i da se kulturnim i sportskim organizacijama upute instrukcije u vezi sa proširivanja saradnje sa Jugoslavijom. Soldatić je odmah izrazio veliko zadovoljstvo jugoslovenske strane što je tom odlukom uklonjena još jedna prepreka uspostavljanju dobrih odnosa između dva suseda.⁵³²

⁵²⁹ S. Skendi (ed.), *op. cit.*, p. 137.

⁵³⁰ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, IB propaganda o Jugoslaviji, Pov. br. 17757, 11. oktobar 1954. godine, str. 2 – 3.

⁵³¹ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 20, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 420, Pov. br. 413702, 15. oktobar 1954. godine.

⁵³² *Isto.*

Nedelju dana kasnije, sličnu odluku saopštio je jugoslovenskom ambasadoru u Moskvi, Dobrivoju Vidiću, i pomoćnik sovjetskog ministra inostranih poslova, Zorin. Njome se i u SSSR-u prestao rad organizacije jugoslovenskih emigranata, obustavljeno je štampanje njihovog lista a ukinute su i njihove emisije na radiju.⁵³³ Posle ovoga, usledila je slična odluka i bugarske vlade, koju je 25. oktobra jugoslovenskom ambasadoru u Sofiji, Miti Miljkoviću, saopštio lično predsednik bugarske vlade, Vlko Červenkov. U prisustvu ministra inostranih poslova Nejčeva, Červenkov je Miljkoviću rekao da je zabranjen rad organizacije jugoslovenskih „politemigranata“ te da je on lično redakciji emigrantskog lista *Napred* saopštio da je taj list ukinut.⁵³⁴ Nakon toga on je čak nekoliko puta istakao želju Bugarske da ide dalje od „obične“ normalizacije i, govoreći o prošlosti, kritikovao rad bugarske Državne sigurnosti na koju je pokušavao da svali krivicu za loše odnose u prošlosti istovremeno pokušavajući i da uspostavi analogiju između njenog i rada jugoslovenske UDB-e.⁵³⁵ Istog dana, istovetnu odluku albanske vlade čuo je i tamošnji jugoslovenski poslanik Predrag Ajtić. Njemu je šef protokola albanskog MIP-a Mislim Kroji saopštio da je odlučeno da prestane da izlazi i da se rastura list jugoslovenskih emigranata u Albaniji te da je i njihova organizacija koja ga je izdavala ukinuta.⁵³⁶ Ajtić je ovu vest primio sa zadovoljstvom, zahvalio se Krojiu i naglasio da ovu odluku smatra pozitivnom i pravim izrazom dobre volje Albanaca.

U isto vreme kada i u Mađarskoj, Bugarskoj i Albaniji, organizacija jugoslovenskih emigranata i njihov list su ukinuti i u Rumuniji mada tamo, do kraja oktobra, ništa nije saopšteno o tome. Prema nesumnjivim saznanjima jugoslovenske ambasade u Bukureštu rumunska vlada je naredila ukidanje jugoslovenske emigrantske organizacije, obustavljanje štampanja njihovog lista *Pod zastavom internacionalizma*, ukidanje njihovih emisija na radio stanicama u Bukureštu i Temišvaru kao i povlačenje iz prodaje i iz biblioteka svih publikacija sa antijugoslovenskim sadržajem.⁵³⁷ U internim partijskim uputstvima CK RRP

⁵³³ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Informacija o raspuštanju organizacija i ukidanju listova IB emigranata u IB zemljama, Pov. br. 17789, 29. oktobar 1954. godine, str. 1.

⁵³⁴ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 26, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 10, Pov. br. 414002, 26. oktobar 1954. godine.

⁵³⁵ *Isto.*

⁵³⁶ DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 23, Zabeleška o razgovoru sa Kroji-em u Ministarstvu inostranih poslova 25. oktobra u 19 časova, Pov. br. 413684.

⁵³⁷ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Informacija o raspuštanju organizacija i ukidanju listova IB emigranata u IB zemljama, Pov. br. 17789, 29. oktobar 1954. godine, str. 2. U Beogradu su smatrali da je saopštenje o tome u Rumuniji (kao i u Poljskoj i Čehoslovačkoj) izostalo jer tamo još nije

je od funkcionera i članstva tražio da doprinesu stvaranju „povoljne klime“ u jugoslovensko-rumunskim odnosima i stabilizaciji međusobnih odnosa između ostalog i prestankom „neprijateljskog tona“ kada je bilo govora o jugoslovenskom režimu i njegovim rukovodiocima.⁵³⁸

Bez obzira na to, u Jugoslaviji su bili zadovoljni poslednjim odlukama zemalja „narodne demokratije“ u susedstvu, pogotovo zato što su one označile i stvarni prestanak antijugoslovenske propagande.⁵³⁹ Sa druge strane, i susedi su koristili ovu svoju odluku kao „pokriće“ da od Jugoslavije povremeno traže da interveniše u vezi sa pisanjem ili delatnošću pojedinih listova (*Magyar Szó*) ili političkih činilaca (Ivan Karaivanov).⁵⁴⁰

Obustavljanje antijugoslovenske propagande koja je godinama predstavljala krupnu prepreku u odnosima Jugoslavije sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ uopšte, a naročito sa onim susednim koje su zbog svoje geografske blizine bile i najviše eksponirane u višegodišnjoj kampanji preko štampe, radija, letaka, brošura, knjiga i drugih sredstava, bila je jedan od opipljivih rezultata normalizacije međusobnih odnosa u toku 1953. i 1954. godine. „Zakovitosti“ njenog postepenog nestajanja bile su lako uočljive kao i u slučaju normalizacije odnosa na drugim poljima međudržavnih odnosa jer su presudni potezi koji su potom doveli do novih faza ublažavanja antijugoslovenske propagande uvek dolazili iz Kremlja. Bez njih, samostalne odluke Budimpešte, Bukurešta Sofije ili Tirane nisu bile očekivane, pogotovo što u pojedinim zemljama nije ni bilo volje za tim. Prestanak uveredljivog pisanja i govorenja o Jugoslaviji tokom 1953. i 1954. godine predstavljao je još jedan element koji je bio neophodan da bi se stvorila atmosfera u kojoj je bilo moguće razgovarati o pravim problemima i nerešenim pitanjima u odnosima Jugoslavije i ove grupe suseda. Posle razmene ambasadora i sređivanja stanja na granicama, i obustava antijugoslovenske propagande doprinela je da se takva atmosfera uspostavi čime su

stigao novi jugoslovenski ambasador kome bi to saopštili, s obzirom da je u svim drugim zemljama to saopšteno ambasadorima ili poslanicima a ne nekom od službenika nižeg ranga. Stim u vezi, neobičnim je u DSIP-u smatrana i činjenica da su te odluke u susednim zemljama istočnog bloka saopštavali sa veoma različitih nivoa, od predsednika vlade u Bugarskoj do šefa protokola u Albaniji.

⁵³⁸ *România în organizația Tratatului de la Varșovia 1954 – 1968*, ed. Gavriil Preda, Petre Opriș, Vol. I, București, 2008, p. 99.

⁵³⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Agresivna propaganda vlade Sovjetskog Saveza i vlada istočnoevropskih zemalja protiv Jugoslavije, str. 7.

⁵⁴⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru O. Đikića sa J. Kertesz-om, 18. oktobar 1954. godine, Pov. br. 830 (Kordinaciono odeljenje); AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Telegram Kordinacionog odeljenja Veljku Mićunoviću, Str. pov. br. 52, 22. novembar 1954. godine.

stvoreni i preduslovi da se tokom 1955. godine krene u rešavanje ozbiljnijih spornih pitanja jer su ova pitanja koja su do tada bila rešena (diplomatsko predstavljanje, granica, propaganda) iako važna, ipak bila samo posledica poremećenih odnosa u političkoj sferi a nikako njihov uzrok, barem ne 1948. godine. Jedan od tih problema koji je postojao i pre 1948. godine a koji je tokom godina veoma loših odnosa dodatno eskalirao bio je problem položaja jugoslovenskih nacionalnih manjina u susednim zemljama „narodne demokratije“.

I. 4. Popuštanje pritiska na jugoslovenske nacionalne manjine i građane

Ako uzmemo u obzir sve elemente koji su određivali položaj srpske i drugih jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji jasno je da je on bio izuzetno težak i ispod svakog zakonskog i civilizacijskog minimuma. U toku 1953. godine, položaj srpske nacionalne manjine u Rumuniji i Mađarskoj nije bio ništa bolji nego prethodnih godina. Prema informacijama koje su stizale do jugoslovenskih vlasti, preko 10.000 naših manjinaca nalazilo se u Rumuniji u logorima i zatvorima, mahom u Baragnu gde su živeli i umirali pod nepodnošljivim uslovima.⁵⁴¹ Oni koji su ostali u starom kraju, hapšeni su ma i za najmanju sitnicu i zatim osuđivani da posle izdržane kazne od dve do tri godine budu deportovani u Baragan.⁵⁴² U Baraganu su veoma lako završavali i oni čiji su članovi porodice već bili tamo. Kratanje manjinskom stanovništvu bilo je ograničeno i skopčano sa izuzetno komplikovanom procedurom za dobijanje dozvola. Školska omladina koja je želela da nastavi školovanje, morala je da se učlani u UTM, rumunsku omladinsku organizaciju. Kulturni život unutar manjine potpuno je bio zamro: sasvim iskompromitovani SSKDUR i formalno je ukinut sredinom 1953. godine a knjižaru *Srpska knjiga*, otvorenu nakon zatvaranja *Jugoslovenske knjige* retko ko je posećivao jer je nudila samo propagandne časopise i knjige iz pera jugoslovenskih informbirovskih emigranata. Isti ti emigranti uređivali su i manjinski list *Pravda* koji je

⁵⁴¹ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Sadašnje stanje jugoslovensko-rumunskih odnosa, Pov. br. 415820, str. 2; *Libertatea*, 1. 5. 1953.

⁵⁴² DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Nešto o stanju naše nacionalne manjine u Banatu, Pov. br. 412828, str. 1.

izlazio u Bukureštu pod budnim okom rumunskih vlasti.⁵⁴³ Suočeni sa ovakvim svojim položajem Srbi ali i drugi jugoslovenski manjinci u Rumuniji sve nade u poboljšanje svog položaja polagali su u zvanični Beograd. Kada se 1953. godine u Temišvaru pojavila jugoslovenska vojna delegacija koja je pregovarala o normalizaciji režima na granici, što je bio i prvi korak ka normalizaciji ukupnih jugoslovensko-rumunskih odnosa posle Staljinove smrti, svi manjinci koji su ih susreli nisu propustili priliku da im stave do znanja koliko su privrženi svojoj matici ali i koliko velike nade polažu u njenu pomoć.

I u Mađarskoj položaj srpske manjine nije 1953. godine bio ništa bolji nego prethodnih nekoliko godina, iako je Mađarska prva od svih istočnoevropskih zemalja pristupila normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom. Prema jugoslovenskim izvorima, srpska manjina u Budimpešti i okolini brižljivo je pratila i odobravalala svaki korak ka normalizaciji odnosa dve zemlje ali, zbog vekovnih iskustava, sa izvesnom dozom skepse.⁵⁴⁴ Tako se budimpeštanski protojerej Vujačić nije odazvao pozivu da prisustvuje prijemu povodom 29. novembra koji je organizovan u jugoslovenskoj ambasadi, smatrajući da za to još nije došlo vreme i izvinio se. Njegov sin je nekoliko dana kasnije objasnio da njegov otac, on i uostalom cela srpska manjina smatraju da se normalizacija nalazi tek u početnoj fazi i da u redovima PMT ima snaga koje svesno koče taj proces.⁵⁴⁵ Najzad, i stanje koje je ataše jugoslovenske ambasade u Budimpešti Novak Rađenović zatekao u nekada velikom srpskom selu Pomazu, koje je obišao u prvoj polovini 1954. godine, svedočilo je o tome. On je preostalih 360 Srba u tom selu zatekao u još uvek velikom strahu, bez prilike da koriste srpski jezik: čak i natpis na srpskom zabavištu bio je prvo ispisan na mađarskom pa tek onda na srpskom jeziku a posledice dugog procesa mađarizacije želosno su bile primetne na svakom koraku.⁵⁴⁶

⁵⁴³ *Isto*, str. 1 – 4.

⁵⁴⁴ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 13, Izveštaj ambasadora D. Soldatića o odnosima između FNRJ i Mađarske, Pov. br. 417168, 20. decembar 1953. godine, str. 3.

⁵⁴⁵ *Isto*.

⁵⁴⁶ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Zabeleška u vezi posete atašea N. Rađenovića mestu Pomazu 6. maja 1954. godine, Pov. br.47498, str. 1 – 2. Da bi organizovali, na primer, crkvenu proslavu povodom Đurđevdana, Srbi u Pomazu su morali da obezbede odobrenje od Ministarstva prosvete pre koga je to moralo da odobri još nekoliko nižih državnih organa, koji su takve zahteve često sabotirali. Iako unapred odobrenu, takvu proslavu je 1954. godine, i pored prisustva atašea jugoslovenske ambasade Novaka Rađenovića, mađarska policija grubo prekinula sa obrazloženjem da na odobrenju nedostaju neki potpisi. Posle prepirke sa policijom, proslava je ipak nastavljena ali uz uslov da se ne pevaju srpske pesme. Iako su gotovo svi tamošnji Srbi imali kod kuće tradicionalnu narodnu nošnju, na proslavi se u njoj nije mogao videti

Polazeći od ovako lošeg položaja jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj, očekivanja samih manjinaca ali i Jugoslavije u pogledu poboljšavanja tog položaja bila su velika. Međutim, mađarske vlasti tokom 1953. i 1954. godine nisu učinile mnogo toga da bi taj položaj zaista i popravile. Promene do kojih je došlo u toku prve dve godine normalizacije odnosa između Jugoslavije i Mađarske svodile su se uglavnom na prestanak represivnih mera poput deportacija, raseljavanja i oduzimanja imovine. S tim u vezi, došlo je i do promene opšte atmosfere među manjincima koji su sa nešto manje straha počeli da javno koriste svoj maternji jezik i da se češće obraćaju vlastima za zaštitu onda kada su smatrali da su njihova prava povređena. Ali, i pored toga, većina manjinaca se i dalje ustručavala da makar i pomene one probleme koji su ih najviše mučili kao što su bili pitanje školstva, nemogućnost deportiraca da se vrate u svoje kuće ili da dođu do svoje imovine koju im je oduzela država.⁵⁴⁷

Početakom 1954. godine počela su prva puštanja manjinaca koji su se nalazili po zatvorima. Tako su na slobodu pušteni nekada najviđeniji rukovodioci Demokratskog saveza Južnih Slovena (DSJS), mada su i dalje bili u nekoj vrsti kućnog pritvora i pod otvorenim prisмотрom organa AVH.⁵⁴⁸ Posle ovih sporadičnih oslobađanja, usledilo je i donošenje zakona o amnestiji interniranih i deportovanih lica na osnovu koga je oslobođena tek jedna polovina svih jugoslovenskih manjinaca koji su se prethodnih godina našli na udaru takvih mera mađarskih vlasti.⁵⁴⁹ Jednoj grupi oslobođenih interniraca iz Gare prilikom puštanja skrenuta je pažnja da se nikako ne nastanjuju u okolini Baje i Segedina pa su i oni, pošto nisu mogli biti primljeni u državnu službu, završili kao nadničari.⁵⁵⁰

niko. Na Rađenovićevo čuđenje zašto je to tako, manjinci su odgovarali da „Mađari baš ne gledaju rado na to“ i da se time rizikuje da onaj ko je nosi bude proglašen za „velikosrbina i šovinistu“.

⁵⁴⁷ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 6, str. 1.

⁵⁴⁸ *Isto.*

⁵⁴⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Denacionalizacija najgrubljim terorom naših nacionalnih manjina u IB zemljama, str. 7. Međutim, svima koji su bili nastanjeni u pograničnim delovima Mađarske nije dozvoljeno da se vrate u svoja ranija prebivališta, već su mogli da biraju gde će se nastaniti u ostatku zemlje. Pošto im nije bila vraćena njihova imovina, njihova egzistencija je bila ugrožena te je većina oslobođenih manjinaca bila primorana da se zapošljava kao najamna radna snaga na državnim dobrima širom Mađarske za veoma malu platu.

⁵⁵⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 6, str. 1.

U jesen iste godine, došlo je do još nekolicine naznaka da bi u budućnosti položaj srpske i drugih jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj mogao da se poboljša. Krajem septembra, na zasedanju mađarskog parlamanta, dvojica poslanika su govorila o položaju jugoslovenskih manjina od kojih je jedan (Kasapović) bio zvanični predstavnik manjine koji je po prvi put posle 1948. godine govorio o toj temi a da nije napadao Jugoslaviju.⁵⁵¹ U isto vreme, mađarsko Ministarstvo prosvete je, takođe po prvi put posle 1948. godine, odobrilo Demokratskom savezu Južnih Slovena sredstva za štampanje knjiga na srpskohrvatskom jeziku, što su Mađari isticali kao rezultat pravilne politike „nove“ vlasti u Budimpešti.⁵⁵² Mađarski ministar prosvete je takođe jednom predstavniku jugoslovenske manjine čak obećao da će molba manjinaca za ponovno otvaranje škola na srpskohrvatskom jeziku biti pozitivno rešena i da će ubuduće i po drugim pitanjima imati njegovu podršku.⁵⁵³ O donekle izmenjenom odnosu mađarskih vlasti prema jugoslovenskoj manjini svedočilo je i učešće desetorice manjinaca na kongresu Patriotskog narodnog fronta od kojih je jedan čak bio izabran i u radno predsedništvo što je do skoro bilo nezamislivo.⁵⁵⁴ Iako je nesumnjivo došlo do popuštanja pritiska prema jugoslovenskoj manjini u Mađarskoj, ipak je reč bila samo o formalnom i delimičnom popuštanju u toku 1953. i 1954. godine jer problem položaja manjinaca južnoslovenskog porekla u Mađarskoj ni izdaleka nije bio sistematski rešavan već su povlačeni samo sporadični koraci koji su imali svoju funkciju u procesu normalizacije odnosa sa Jugoslavijom i to samo u onoj meri u kojoj je to bilo nužno.

Sve ono što je preduzeto u vezi sa poboljšanjem položaja jugoslovenskih manjina u Mađarskoj jeste bilo malo, ali ipak nešto u poređenju sa gotovo ničim što su po tom pitanju tokom 1953. i 1954. godine preduzele vlasti u Rumuniji gde je srpska manjina i dalje živela u strahu od represije režima. Iako je i tamo tokom prve dve godine normalizacije odnosa došlo do prestanka novih represivnih mera prema manjincima, za razliku od susedne Mađarske, Rumunija nije pokazivala ni najmanju nameru da, bez obzira na proces

⁵⁵¹ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za septembar – oktobar 1954. godine, Str. pov. br. 30/54, Pov. br. 414094, 26. oktobar 1954. godine, str. 3.

⁵⁵² DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 19, Odnosi Jugoslavija – Mađarska (pregled za 1954. godinu), Pov. br. 18123, str. 5.

⁵⁵³ *Isto.*

⁵⁵⁴ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za septembar – oktobar 1954. godine, Str. pov. br. 30/54, Pov. br. 414094, 26. oktobar 1954. godine, str. 3.

normalizacije, preduzme sama na svoju inicijativu bilo šta što bi olakšalo položaj srpske manjine. Stoga je u Beogradu bilo jasno da će i poboljšanje položaja Srba u Rumuniji, kao i mnoga druga sporna pitanja, tokom procesa normalizacije morati da se pokrene na inicijativu Jugoslavije. Međutim, u vezi sa ovim pitanjem Jugoslavija je bila veoma obazriva. Iako se iz jugoslovenskih izvora vidi da je Beograd bio veoma zainteresovan za poboljšanje položaja srpske manjine u Rumuniji, jasno je i da je bio svestan ograničavajućih faktora. Pre svega, iako se radilo o sunarodnicima u susednoj zemlji, pripadnici srpske nacionalne manjine u Banatu bili su rumunski državljani što je jugoslovenske vlasti sprečavalo da pitanje njihovog položaja postavljaju na isti način kao što su postavljali pitanje položaja jugoslovenskih državljana koji su živeli u Rumuniji pod gotovo isto toliko nepovoljnim uslovima kao i manjinci. Drugi ograničavajući faktor bilo je jugoslovensko saznanje i utisak da je pitanje položaja srpske nacionalne manjine bilo pitanje na čije postavljanje su rumunske vlasti bile izuzetno osetljive. Rumunska „osetljivost“ na sam pomen pitanja položaja Srba u Rumuniji bila je razumljiva s obzirom da su i sami bili svesni da je takvo postupanje prema nacionalnim manjinama bilo suprotno svim normama međunarodnog prava a na kraju krajeva i suprotno domaćem ustavu i zakonodavstvu. Najzad, imajući u vidu tu osetljivost, Jugoslavija je morala voditi računa da ne preurani sa zvaničnim postavljanjem ovog pitanja i time ne ugrozi čitav proces normalizacije međudržavnih odnosa za koji je bila zainteresovana ne samo zbog ovog već i zbog drugih spornih pitanja koja je tek trebalo rešavati. Iz tog razloga, u Beogradu su odlučili da pitanje položaja srpske nacionalne manjine u Rumuniji (pre svega onih nekoliko hiljada manjinaca koji su se nalazili u Baraganu) postave na najvišem nivou ali, za početak, ne u formi zvaničnog zahteva. Kao optimalan trenutak za to određen je period nakon dolaska novog jugoslovenskog ambasadora u Bukurešt, Nikole Vujanovića, krajem 1954. godine a konkretna prilika za razgovor na ovu temu ukazala se 2. decembra tokom njegovog susreta sa Georgi Georgiju Dežom, za koji je unapred dogovoreno da ne bude samo formalne prirode.

Razgovor ambasadora Vujanovića sa Dežom je usledio posle njihovog prvog susreta na prijemu u jugoslovenskoj ambasadi povodom 29. novembra kada je Vujanović na osnovu Dežovog tona u razgovoru procenio da bi mogao postaviti pitanje srpske manjine kao najosetljivije za Rumune. Istovremeno, Vujanović je imao da saopšti i odluku

Beograda o otpočinjanju trgovinskih pregovora krajem januara 1955. godine (koju su Rumuni dugo očekivali) što je kao nesumnjivo dobra vest trebalo da olakša atmosferu za razgovor o pitanju srpske manjine, pa makar ono bilo postavljeno i „u delikatnoj formi“.⁵⁵⁵ Pošto je razgovor sa Dežom od samog početka proticao u očekivano srdačnoj atmosferi, Vujanović je u jednom trenutku postavio pitanje položaja srpske manjine u Rumuniji i to sa „moralno-političkog stanovišta“ unapred se ograđujući da Jugoslavija zna da je to u krajnjoj liniji sa formalno-pravne tačke gledišta isključivo unutrašnje pitanje Rumunije, ali je i dodao da je to istovremeno i pitanje na koje je jugoslovenska javnost izuzetno osetljiva i čije bi rešavanje doprinelo uspostavljanju međusobnog poverenja koje je, po njemu, glavni „element za pozitivan razvoj naših odnosa“.⁵⁵⁶ On je kao argument koristio i položaj rumunske manjine u Jugoslaviji koji je bio neuporedivo bolji od srpske u Rumuniji, naglašavajući da zbog toga jugoslovenskoj javnosti čitav problem pada još teže. Vujanović je naročito apostrofirao „represivne mere“ primenjene prema srpskoj manjini tokom perioda loših odnosa dveju zemalja ali se trudio i da čitavo pitanje postavi na „drugarski“ način napominjući da ne želi da „zalazi u detalje“ već da samo u najopštijim crtama „dodirne“ to pitanje.⁵⁵⁷ Po reakciji Deža na ovo „dodirivanje“ pitanja položaja srpske manjine, Vujanoviću je još tokom sopstvenog izlaganja bilo jasno da je otvorio najosetljivije pitanje u međusobnim odnosima čije rešavanje će sigurno ići najsporije i najmanje radikalno.

Posle Vujanovića, Dež je svoj odgovor dao u granicama očekivanog sa jugoslovenske strane. On je priznavao da je bilo grešaka u odnosu na srpsku i druge manjine ali je tvrdio da su one posledica „grešaka pojedinaca“ ili „pojedinih“ organa na terenu što je bio tipičan staljinistički način suočavanja sa problemima i odgovornošću za njih gde je rukovodstvo zemlje uvek bilo u pravu dok su greške bile rezervisane za „one dole“. Represivne mere preduzete protiv srpske manjine Dež je opravdavao borbom protiv kulaka i pripadnika Gvozdene garde koji su, navodno, i među srpskim kulacima uživali podršku. Podvlačio je istovremeno da Rumunija ima pravo da se bori protiv takvih

⁵⁵⁵ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zabeleška o razgovoru s predsednikom vlade Dežom na dan 2. decembra, 2. decembar 1954. godine, Pov. br. 17870, str. 2.

⁵⁵⁶ *Isto*, str. 4.

⁵⁵⁷ *Isto*, str. 4 – 5.

„unutrašnjih neprijatelja“ i fašista i da je u toj borbi moguće da je počinjeno i „nekoliko“ grešaka.⁵⁵⁸

Vujanović je, međutim, odmah osporio Dežovu argumentaciju rekavši mu da Jugoslavija zna da su represivne mere prema srpskoj manjini u pograničnom pojasu preduzete posle objavljivanja rezolucije IB-a i u sklopu pritisaka da se manjinci javno izjasne u prilog te rezolucije, ponudivši kao svojevrsan dokaz i činjenicu da je oštrica represije bila uperena baš protiv manjinaca koji su se borili u jugoslovenskoj vojsci, dakle, „isprobanih antifašista“.⁵⁵⁹ Dež je na ovo samo ponovio da ne isključuje da je bilo grešaka da bi potom dodao i da će te greške „sigurno biti ispravljene“ što je bio prvi put da je neko od rumunskih zvaničnika otvorio perspektivu rešavanja manjinskog pitanja. Koliko su Rumuni bili osetljivi u vezi sa ovim problemom govorilo je Dežovo oštro odbijanje Vujanovićeve ponude da rumunski ambasador u Beogradu, Nikolae Guina, kada god poželi poseti krajeve u kojima živi rumunska manjina, pribojavajući se svakako reciprociteta i eventualne Vujanovićeve posete Banatu koju ni u kom slučaju nisu želeli.

Iako je iz razgovora sa Dežom bilo jasno da Rumuni neće radikalno rešavati pitanje Srba prognanih u Baragansku pustinju (pod čime su u Jugoslaviji podrazumevali njihovo oslobađanje i vraćanje na njihova imanja), ambasador Vujanović je smatrao da će taj razgovor ipak imati pozitivnog odraza na rešavanje manjinskog pitanja i na tok normalizacije odnosa dveju susednih zemalja uopšte. Po njemu, moglo se očekivati eventualno ublažavanje režima pod kojim su prognani Srbi živeli u Baraganu ili nekoliko pojedinačnih oslobađanja dok je za nešto više od toga trebalo sačekati da se Rumuni „zamisle nad tim“ i pokažu više volje nego što su je imali u tom trenutku.⁵⁶⁰

Za razliku od Mađarske i Rumunije u odnosima Jugoslavije sa druge dve susedne „narodne demokratije“, Albanijom i Bugarskom, pitanje položaja srpske nacionalne manjine u okolini Skadra i makedonske manjine u okolini Korče, kao i makedonske manjine u Bugarskoj nije ni pokretano tokom 1953. i 1954. godine. U slučaju Albanije ono nije pokretano jer je bila reč o malobrojnim zajednicama a u slučaju Bugarske zato jer Bugarska zvanično nije ni priznavala postojanje makedonske manjine u zemlji čije pripadnike je jednostavno smatrala Bugarima.

⁵⁵⁸ *Isto*, str. 5 – 6.

⁵⁵⁹ *Isto*, str. 7.

⁵⁶⁰ *Isto*, str. 10 – 11.

Slično stanju stvari kada je u pitanju bio položaj jugoslovenskih manjina u susednim zemljama socijalističkog „lagera“, ni jugoslovenski državljani koji su živeli u tim zemljama nisu brzo osetili znatnije poboljšanje svog položaja. U Rumuniji, u trenutku Staljinove smrti, pritisak vlasti prema jugoslovenskim državljanima bio je najočigledniji po pitanju naturanja državljanstva. Ostavši bez sredstava za život, oni su ucenjivani uz obećanja da će posle primanja rumunskog državljanstva nezaposleni dobiti posao, bolesni medicinsku pomoć a deca priliku da idu u školu.⁵⁶¹ Prema nekima je rumunska policija primenjivala metod pretnji, „obećavajući“ im zatvor ili deportaciju ako odbiju rumunsko državljanstvo.⁵⁶² I pored svega, manji broj Jugoslovena je pristajao da se odrekne jugoslovenskog državljanstva iako svoje dokumente nije produžavao mesecima pa i godinama, dok je mali broj uspevao i da se domogne jugoslovenske ambasade u Bukureštu i dobije potrebne papire.⁵⁶³ U leto 1953. godine, veoma mali broj jugoslovenskih državljana je dolazio da traži pomoć za rapatrijaciju, uglavnom oni bez ikakvih sredstava za život. Pošto ambasada nije raspolagala nikakvim fondom iz koga bi pomagala državljane bez sredstava za život, pojedini su dobijali pomoć od samih službenika ambasade koji su bili ganuti njihovim teškim sudbinama.⁵⁶⁴

U jesen iste godine, uprkos pretnjama i pritiscima rumunskih vlasti koji su opstajali, jugoslovenski državljani su nešto slobodnije dolazili u ambasadu iako ih je bilo znatno manje nego što bi inače trebalo. Do tada, zvanični Beograd je preko ambasade u Bukureštu više puta pismeno i usmeno pokretao pitanje položaja svojih državljana u Rumuniji ali je od rumunskog MIP-a godinama dobijao isti odgovor: „nije nam poznato u kom stadijumu se nalazi rešavanje ovog pitanja“.⁵⁶⁵ Beograd je naročito iritiralo odbijanje Rumuna da bilo šta urade u vezi sa više puta pokretanim pitanjem službenika jugoslovenske ambasade, Medića, koji je uhapšen 1950. godine iako je imao službeni pasoš. Njegova trogodišnja kazna već je bila istekla ali je on i dalje bio u zatvoru. O nevoljama jugoslovenskih

⁵⁶¹ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za februar – mart 1953. godine, Str. pov. br. 6/53, Pov. br. 44489, str. 36.

⁵⁶² *Libertatea*, 14. 1. 1954. i 14. 3. 1954.

⁵⁶³ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za februar – mart 1953. godine, Str. pov. br. 6/53, Pov. br. 44489, str. 36.

⁵⁶⁴ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za juli 1953. godine, Str. pov. 16/53, Pov. br. 411189, str. 9.

⁵⁶⁵ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za oktobar – novembar 1953. godine, Str. pov. br. 22/53, Pov. br. 415820, Odeljak „Sadašnje stanje jugoslovensko – rumunskih odnosa“, str. 1 – 2.

državljana pisala je sredinom februara i jugoslovenska štampa⁵⁶⁶ što je predstavljalo dodatni vid pritiska na Rumuniju da se na pozitivniji način pozabavi tim problemom.

Početak marta 1954. godine, pošto pitanje položaja jugoslovenskih državljana u Rumuniji nije pokrenuto sa mrtve tačke, u jugoslovenskom DSIP-u je u sklopu planiranja politike prema Rumuniji uopšte, odlučeno da se u vezi sa ovim pitanjem traži razgovor sa rumunskim ministrom inostranih poslova i da se na taj način pokuša njegovo rešavanje.⁵⁶⁷ Otpравниk poslova jugoslovenske ambasade u Bukureštu Ilija Topaloski sastao se sa rumunskim ministrom Simeonom Bugićem 22. aprila i, po dogovoru, pokrenuo pitanje jugoslovenskih državljana a naročito Medića za koga je vlada u Beogradu tražila hitno oslobođenje i repatrijaciju.⁵⁶⁸ On je pritom podvukao da Beograd ne želi da pitanje Medića direktno poveže sa rešavanjem onih pitanja koja interesuju Rumuniju, ali smatra da bi njegovo rešavanje sigurno olakšalo i ubrzalo rešavanje pitanja za koja su bili zainteresovani Rumuni. Kao odgovor na to, po prvi put, Bugić je priznao da je upoznat sa problemom jugoslovenskih državljana i dodao da ne isključuje mogućnost da uskoro budu donete konkretne odluke u vezi sa repatrijacijom onih jugoslovenskih državljana koji su to tražili. U vezi Medića, samo je obećao da će njihovi rođaci uskoro moći da saopšte „kako stoji čitav ovaj problem“.⁵⁶⁹

Samo nekoliko nedelja kasnije pokazalo se da je metod koji je primenio Beograd bio delotvoran. Pokretanje spornih pitanja na najvišem nivou i paralelno sa tim uslovljavanje rešavanja pitanja koje su postavljali Rumuni, učinilo je da s pitanje jugoslovenskih državljana u Rumuniji pokrene sa mrtve tačke. U maju 1954. godine, rumunske vlasti su dozvolile repatrijaciju jednoj jugoslovenskoj državljanici i njenoj deci a potom i jednoj slepoj devojci i njenoj majci.⁵⁷⁰ To su bili prvi takvi slučajevi posle nekoliko godina i ulivali su nadu da će Rumunija postepeno dozvoliti svim Jugoslovenima koji to

⁵⁶⁶ Beogradska *Borba* je 15. februara 1954. godine objavila opširan članak pod naslovom „Težak položaj jugoslovenskih državljana u Rumuniji“ u kome je do detalja i uz iznošenje konkretnih primera opisan ponižavajući položaj Jugoslovena u toj susednoj zemlji.

⁵⁶⁷ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zebeleška o razgovoru drugova Tabor Rafaela, Dušana Ristića, Kavčić Franca, Markotić Ante sa drugom Topaloski Ilijom, otpravnikom poslova Ambasade FNRJ u Bukureštu, na dan 9. III 1954. g., Pov. br. 17308, str. 3.

⁵⁶⁸ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 2, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 96, 22. april 1954. godine, Pov. br. 47559, str. 1.

⁵⁶⁹ *Isto*, str. 2.

⁵⁷⁰ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 79, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za april – maj 1953. godine, Str. pov. br. 4/54, 12. maj 1954. godine, Pov. br. 46268, str. 6.

žele da napuste zemlju i vrate se u Jugoslaviju. Međutim, pitanje Medića nije još imalo nikakvih izgleda da bude rešeno. U jugoslovenskoj ambasadi su bili uvereni da će Rumuni, posle svega što se sa Medićem desilo, nastojati da mu ni u kom slučaju ne dozvole repatrijaciju i da će pokušati da u njegovo ime izjave da on ne želi povratak u Jugoslaviju.⁵⁷¹ U tom trenutku, činilo se da su se odlučili da pitanje Medića zadrže u „fazi rešavanja“ da ne bi nekom svojom preuranjenom odlukom izazvali eventualne protivmere Beograda.

U leto iste godine, pitanje repatrijacije jugoslovenskih građana zaoštreno je do te mere da je pretilo da ugrozi normalizaciju odnosa između dveju zemalja. Za one koji su bili u najtežoj situaciji ili su bili teško bolesni jugoslovenske vlasti su tražile prioritet pri repatrijaciji ali usled nerazumevanja rumunske strane, troje jugoslovenskih državljana je umrlo ne dočekavši je.⁵⁷² Istovremeno, Beograd je pokrenuo i pitanje repatrijacije dece koja su zalutala ili slučajno prešla granicu između Rumunije i Jugoslavije i potom zadržana u Rumuniji. Rumunske vlasti su u načelu pristajale na povratak dece ali isključivo ako ona to žele dok su Jugosloveni, rukovođeni činjenicom da su u pitanju maloletnici, tražili njihov povratak bez obzira da li oni to žele ili, navodno, ne žele.⁵⁷³ Zaoštavanje problema repatrijacije jugoslovenskih državljana, do koga je u međuvremeno došlo, nije bilo poželjno za Beograd pa je odlučeno da se neko vreme taj problem ne potencira već da se on pominje u vezi sa drugim spornim pitanjima jugoslovenskih državljana koja nisu bila do te mere zaoštrena.⁵⁷⁴ Tako je početkom avgusta DSIP od ambasade u Bukureštu zahtevao da, u pogodnom trenutku koji je nastupio posle potpisivanja Sporazuma o obnovi železničkog saobraćaja 4. avgusta, traži hitnu repatrijaciju samo za teško bolesne državljane a da Medića pritom ne pominje.⁵⁷⁵ Najverovatnije iz istog razloga, Beograd nije pokretao ni pitanje imovine repatriranih građana koja je ostala u Rumuniji, kao ni pitanje dvovlasničkih imanja, iako je tih problema bio svestan.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ *Isto*, str. 7.

⁵⁷² AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara dr Beblera sa g. Guinom, rumunskim ambasadorom na dan 2. oktobra 1954. godine, Pov. br. 413023, str. 1.

⁵⁷³ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Pregled aktuelnih pitanja sa Rumunijom koja su u toku rešavanja, bez datuma, Pov. br. 17943, str. 1.

⁵⁷⁴ *Isto*.

⁵⁷⁵ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 33, Telegram I odeljenja DSIP-a ambasadi u Bukureštu, Pov. br. 410226, 4. avgust 1954. godine,

⁵⁷⁶ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Pregled pitanja sa Rumunijom koja bi mogli pokrenuti, bez datuma, Pov. br. 17943, str. 1.

Polovinom avgusta 1954. godine, iz Rumunije je vraćeno dvoje jugoslovenske dece koja su se tamo nalazila još od 1950. godine a krajem oktobra iste godine još jedan dečak, čime je repatrirano troje od ukupno devetoro dece.⁵⁷⁷ Uz još jedno repatrirano dete iz Jugoslavije do kraja 1954. godine, to je predstavljalo sav učinak rumunskih vlasti na rešavanju pitanja u vezi sa teškim položajem jugoslovenskih državljana kao i kakav-takav uspeh Jugoslavije koja, iako u to vreme nije uspela da u celini reši ovo pitanje, ipak nije bila nezadovoljna s obzirom da je njegovo rešavanje, malo po malo, otpočelo.

U Mađarskoj, položaj jugoslovenskih državljana takođe nije bio zavidan. Oni su prolazili kroz slična iskušenja kao i jugoslovenski državljani u Rumuniji i drugim zemljama „narodne demokratije“ što je podrazumevalo ograničenu slobodu kretanja, život u oskudici i stalne pritiske za prihvatanje mađarskog državljanstva. Iako je proces normalizacije odnosa između Jugoslavije i Mađarske počeo veoma brzo posle Staljinove smrti, njihov položaj je i u avgustu 1953. godine još uvek bio nepromenjen. Međutim, došlo je do nekih naznaka koje su ukazivale da bi njihov položaj uskoro mogao da se promeni. Svi jugoslovenski državljani u Mađarskoj od leta 1953. godine nisu više morali da se mađarskoj policiji javljaju jednom mesečno (neki su to do tada morali da čine čak jednom nedeljno) već jednom u tri meseca a policijski agenti koji su često patrolirali ispred njihovih kuća i stanova, iščezli su.⁵⁷⁸

Prve naznake poboljšanja položaja jugoslovenskih državljana u Mađarskoj doprinele su da se broj ljudi koji su u jugoslovenskom poslanstvu u Budimpešti tražili pomoć radi repatrijacije znatno poveća. Međutim, među njima je bio i znatan broj ruskih emigranata („belogardejaca“) koji su 1949. godine proterani iz Jugoslavije pod optužbom za špijunažu u korist Sovjetskog Saveza i koji su tada, posle Staljinove smrti, tvrdili da se

⁵⁷⁷ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 4, Informacija. Odnosi Jugoslavija – Rumunija, Pov. br. 17810, 9. novembar 1954. godine, str. 1.

⁵⁷⁸ DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za avgust 1953. godine, Pov. br. 412571, str. 12. Ove predznake pratila je i spremnost mađarskih vlasti da rade na repatrijaciji jugoslovenskih građana, mada ona sa jugoslovenske strane nije uvek bila poželjna. Dileme koje je repatrijacija jugoslovenskih državljana iz Mađarske postavljala pred vlasti u Beogradu bile su u vezi sa razlozima zbog kojih su se ti građani obreli u Mađarskoj a zbog kojih su oni, u suštini, bili nepoželjni u Jugoslaviji. U najvećem broju slučajeva radilo se o jugoslovenskim državljanima iz redova mađarske nacionalne manjine koji su za vreme Drugog svetskog rata bili u mađarskoj okupacionoj vojsci, o kolaboracionistima, dezerterima iz jugoslovenske vojske, bivšim zarobljenicima ili kriminalcima koji su našli utočište u Mađarskoj posle 1948. godine. Iako, najverovatnije, nisu gajili naročite simpatije prema Jugoslaviji, život u jednoj od zemalja „realnog socijalizma“ nagnao ih je da pokušaju da se vrate u Jugoslaviju iako su sigurno bili svesni da tamo nisu poželjni.

kaju i molili za povratak. Uz njih, repatrijaciju je već tada tražio i jedan broj dezertera koji su u Mađarsku došli još pre 1947. iz straha da ne budu osuđeni zbog pripadništva Hortijevoj vojsci.⁵⁷⁹ S obzirom da su znali o kojoj kategoriji državljana je bila reč, u jugoslovenskom poslanstvu u Budimpešti nisu bili sigurni da li da uopšte dozvole ovim ljudima da pišu molbe za repatrijaciju pa su tražili mišljenje Beograda. A tamo, sudeći prema primedbi „ne primati ološ“ koju je neko od nadležnih u DSIP dopisao uz pasus u kome se govorilo o ovim ljudima u izveštaju Poslanstva, za tako nešto nije postojala volja. To se jasno videlo i na primeru repatrijacije grupe od 110 lica koju je septembra 1953. godine ponudila mađarska strana. Jugosloveni su od čitave grupe pristali da repatrijaraju samo 39 lica za koje su sigurno mogli da utvrde da su jugoslovenski državljani pošto Mađari nisu pristali da radi provere državljanstva svih tih ljudi u Mađarsku dođe posebna jugoslovenska komisija.⁵⁸⁰ Ista situacija se ponovila i u novembru kada je Mađarska predložila repatrijaciju grupe od sedmoro jugoslovenskih državljana koji su izdržali vremenske kazne u mađarskim zatvorima a Jugoslavija prihvatila da repatirira samo jednog.⁵⁸¹

Decembra 1953. godine Mađari su, znatno ranije nego Rumuni, počeli da izdaju prve izlazne vize jugoslovenskim građanima koji su želeli da se repatiriraju. Do kraja godine vize je dobilo svega pet jugoslovenskih državljana dok je nekolicina bila obavještena da se spremi za put jer će uskoro dobiti vize. Jugoslavija je ovo iskoristila da od mađarskog MIP-a zatraži prioritetnu repatrijaciju za grupu od 21 svog državljanina koji su u Mađarskoj živeli u najtežim uslovima, za šta su oni, bar na rečima, pokazali dobru volju.⁵⁸² Istovremeno sa početkom izdavanja izlaznih viza, Mađarska je predložila i razmenu dece koja su najčešće zalutala preko granice i potom zadržana u drugoj zemlji ili su se u jednoj ili drugoj zemlji zatekla usled ratnih prilika. Jugoslavija je ovo pitanje pokretala još 1950. godine ali tada nije bilo političke volje da se ono i reši. Januara 1954. godine Jugoslavija je dostavila svoj spisak od 42 dece koji je bio propraćen i molbama njihovih roditelja na šta

⁵⁷⁹ *Isto.*

⁵⁸⁰ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 19, Odnosi Jugoslavija – Mađarska. Pregled za 1954. godinu, Pov. br. 18123, str. 5.

⁵⁸¹ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 2, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, Pov. br. 18120, januar 1954. godine, str. 1.

⁵⁸² DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva u Budimpešti za razdoblje 20. decembar 1953. – 15. januar 1954. godine, Str. pov. br. 1/54, Pov. br. 4589, str. 3; *Borba*, 21. decembar 1953. godine.

odgovor mađarskih vlasti nije stizao mesecima.⁵⁸³ Pitanje razmene dece pokrenuto je ponovo sa mrtve tačke tek juna 1954. godine kada su Mađari ponudili za razmenu samo osmoro dece, tvrdeći da ostale još uvek nisu pronašli. Međutim, nisu dostavili i podatke o deci koju su potraživali od Jugoslavije a nisu dostavili ni molbe njihovih roditelja. Najzad, rukovodeći se humanitarnom stranom čitavog problema, Jugoslavija je početkom septembra pristala i na repatrijaciju dece bez molbi njihovih roditelja, samo da do nje dođe.⁵⁸⁴ Do tog vremena repatrirano je i 14 lica iz grupe od 21 jugoslovenskog državljanina za koje je Jugoslavija tražila prioritet dok su ostali morali još da čekaju.⁵⁸⁵

Iako je repatrijacija tekla sporo, položaj jugoslovenskih državljana u Mađarskoj se tokom 1954. godine znatno popravio. Krajem te godine, moglo se reći da oni više nisu bili proganjani ni maltretirani.⁵⁸⁶ Oktobra iste godine najzad je došlo i do razmene prve grupe dece: Jugoslavija je predala devetoro a primila sedmoro dece.⁵⁸⁷ Sveukupno, do kraja godine iz Mađarske je bilo na lični zahtev jugoslovenskih državljana, bilo na zahtev jugoslovenske vlade, repatrirano više od 70 građana što, u poređenju sa nekim drugim susednim zemljama „narodne demokratije“ nije bio loš rezultat. Takav rezultat bio je zapravo u potpunom skladu sa „istaknutim“ mestom koje je Mađarska zauzimala u odnosu na ostale susede kada je u pitanju bio tempo normalizacije njihovih odnosa sa Jugoslavijom.

U Albaniji, gde do sredine 1954. godine još uvek nije bila otvorena jugoslovenska ambasada, rešavanje pitanja položaja jugoslovenskih državljana nije ni pokretano. Tek sa

⁵⁸³ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 21, Odnosi FNRJ – Mađarska. Septembar 1953. – septembar 1954. godine, 6. septembar 1954. godine, Pov. br. 17671, str. 2 – 3. Ovakvo ponašanje Mađara, kao i još neki njihovi postupci početkom 1954. godine, uverili su Beograd da oni nisu iskreno rešeni da skinu sa dnevnog reda ovo sporno pitanje odnosa sa Jugoslavijom. Tako su početkom 1954. godine iskoristili izdavanje novih ličnih karata da ih nametnu i jugoslovenskim državljanima koji nisu imali nikakvih dokumenata. Jugoslovensko poslanstvo je raspolagalo podacima da je mađarska policija u Đeru, Sent Andreji, Kiškunhalašu i Debrecenu pozivala u grupama jugoslovenske državljanke i davala im na potpis izjave o prihvatanju mađarskog državljanstva. Nekoliko nedelja kasnije, grupi od 49 lica mađarske vlasti su uz nove lične karte odmah uručene i vojne knjižice. Iako su u Beogradu bili svesni da im takav razvoj događaja, u suštini, odgovara s obzirom da se i ovde radilo o dezerterima čija repatrijacija nije bila „politički poželjna“, ovakvi postupci Mađara govorili su u prilog teze da kod njih ne postoji dobra volja da se ovo sporno pitanje reši.

⁵⁸⁴ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 21, Odnosi FNRJ – Mađarska. Septembar 1953. – septembar 1954. godine, 6. septembar 1954. godine, Pov. br. 17671, str. 3.

⁵⁸⁵ *Isto.*

⁵⁸⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Pregled materijala iz Mađarske, Str. pov. br. 65/54, str. 1.

⁵⁸⁷ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 19, Odnosi Jugoslavija – Mađarska. Pregled za 1954. godinu, Pov. br. 18123, str. 5.

dolaskom jugoslovenske diplomatske misije u Tiranu otvorena je mogućnost njihove repatrijacije a zvanični Beograd je dobio priliku da se upozna sa njihovim položajem. Ali, za jugoslovenske državljane dospeti do jugoslovenskog poslanstva u Tirani, preko koga je repatrijacija morala da ide, nije bilo nimalo lako. Albanska policija u Skadru je na sve načine izbegavala da jugoslovenskim državljanima izda specijalne dozvole za odlazak u poslanstvo pa je nekolicina njih sa raznim obrazloženjima odbijena nekoliko puta. Najveći broj jugoslovenskih državljana čak i ako bi dobio dozvolu, nije mogao da finansira put do Tirane i smeštaj i hranu u nekom hotelu. Jedan deo državljana, pak, nije se ni usuđivao da traži dozvolu za odlazak u poslanstvo, plašeći se revanšizma albanske policije a bilo je i onih državljana koji su se, ukoliko su bili zaposleni ili imali malu trgovinu, pribojavali da bi zbog toga mogli ostati bez posla ili radnje.⁵⁸⁸ U jesen 1954. godine, kada se jugoslovensko poslanstvo na licu mesta upoznalo sa stanjem u koloniji jugoslovenskih državljana u Skadru, ono je DSIP-u predlagalo da se jedan broj njih koji su se „politički dobro držali“ a bili su u teškoj ekonomskoj situaciji što pre repatrira, što je za njih bio jedini izlaz.

Upravo u ovo vreme, krajem 1954. godine, došlo je do promene odnosa albanskih vlasti prema jugoslovenskim državljanima, kojima policija više nije onemogućavala da stupe u kontakt sa jugoslovenskim poslanstvom u Tirani. Neometanje od strane policije kao i način pisanja albanske štampe o Jugoslaviji i izjave albanskih rukovodilaca koje su govorile o poboljšanju odnosa sa Jugoslavijom doprineli su da se jugoslovenski državljani češće i u većem broju nego ranije obraćaju poslanstvu.⁵⁸⁹ Klima „otopljavanja“ prema jugoslovenskim državljanima dovela je i do repatrijacije devet porodica što je davalo nadu i ostalima da bi uskoro mogli da se vrate u Jugoslaviju. Takođe krajem 1954. godine, albanske vlasti su odlukama svog Prezidijuma vratile državljanstvo nekolicini jugoslovenskih državljana kojima je u međuvremenu nametnuto albansko. Oko 20 jugoslovenskih građana je uspeo da na taj način povрати svoje državljanstvo dok Albanci,

⁵⁸⁸ DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 24, Zabeleška o poseti naših građana u Skadru dana 18 – 20. oktobra 1954. godine, Pov. br. 414691, str. 1 – 2. Koliko je taj strah bio veliki pokazao je i slučaj jednog jugoslovenskog državljanina sitnog trgovca, za albanske prilike dobrostojećeg, koji je odmah nakon rukovanja sa službenikom jugoslovenskog poslanstva u Tirani, prosto, pobjegao.

⁵⁸⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 7, str. 14 - 15.

uplašeni velikim brojem zahteva, nisu naglo prestali sa tom praksom.⁵⁹⁰ Bez obzira na to, jugoslovenski državljani u Albaniji su kraj 1954. godine doživeli u boljem položaju nego što je to bio slučaj u nekoliko prethodnih godina i u nadi da će uskoro rešiti svoj najveći problem, odnosno, repatrirati se.

Jugoslovenski državljani koji su se u trenutku izbijanja sukoba Jugoslavije sa Informbiroom zatekli u Bugarskoj, preživeli su narednih godina istu golgotu kao i oni koji su bili nastanjeni u Mađarskoj, Rumuniji ili Albaniji. Posle Staljinove smrti i otpočinjenja normalizacije odnosa između Jugoslavije i Bugarske njihov položaj nije se mnogo promenio iako su Jugosloveni preko svoje ambasade u Sofiji veoma rano postavili pitanje repatrijacije svojih građana koji to žele i povratka dece. Već 22. avgusta 1953. godine otpravnik poslova jugoslovenske ambasade Raif Dizdarević tražio je povratak četvoro dece koja su zalutala na bugarsku teritoriju a u razgovoru sa bugarskim ministrom inostranih poslova Minčom Nejčevim, dva dana kasnije, obećano mu je da svi oni koji budu odlazili iz Bugarske neće imati nikakvih problema u vezi sa državljanstvom.⁵⁹¹

Uprkos obećanjima, u jesen 1953. godine još uvek nije bilo nikakve ozbiljnije promene ponašanja bugarskih vlasti prema jugoslovenskim državljanima, iako su Bugari lakše nego drugi davali izlazne vize onima koji su to želeli.⁵⁹² Međutim, u to vreme još uvek nisu ni jednom jugoslovenskom državljaninu vratili oduzete dokumente i državljanstvo, a pritisci na njih da prihvate bugarsko državljanstvo bili su i dalje svakodnevna pojava. Primetno je bilo i da odnos bugarskih vlasti, tačnije policije, prema jugoslovenskim državljanima nije svuda bio isti. U većini policijskih ustanova u Sofiji on je bio blaži nego ranije dok je u unutrašnjosti i dalje bio rigidan kao i pre.⁵⁹³

Kada je u pitanju bilo naturanje bugarskog državljanstva jugoslovenskim građanima, zvanični Beograd je najviše iritirala činjenica da se ono sprovodilo na osnovu zakona o bugarskom državljanstvu koji je donet 1942. godine, za vreme okupacije dela jugoslovenske teritorije na kojoj je i primenjivan. Ponovnom primenom ovog zakona i posebnom uredbom bugarske vlade iz maja 1950. godine Bugarska je vršila otvorenu diskriminaciju prema jugoslovenskim državljanima koji su naročito 1952. godine bili žrtve

⁵⁹⁰ *Isto*, str. 15.

⁵⁹¹ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Bugarsko-jugoslovenski odnosi, Pov. br. 18045, str. 1.

⁵⁹² DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj Ambasade FNRJ u Sofiji, Str. pov. br. 11, Pov. br. 414125, 15. oktobar 1953. godine, str. 6.

⁵⁹³ *Isto*.

deportacija, konfiskacija imovine, oduzimanja važećih jugoslovenskih isprava i naturanja bugarskog državljanstva što je bilo u suprotnosti sa Ugovorom o miru koji je Bugarska potpisala.⁵⁹⁴ Početkom 1954. godine, opet se često razgovaralo o repatrijaciji jugoslovenskih građana ali bez vidljivog rezultata, sa izuzetkom bugarske inicijative o repatrijaciji osuđenika koju je prihvatio i Beograd. Bugari su inicijativu za razmenu zatvorenika pokrenuli početkom decembra 1953. godine i do početka aprila bili su usaglašeni svi tehnički detalji i doneta načelna odluka da se razmena obavi po principu „svi za sve“.⁵⁹⁵ Razmena osuđenika počela je krajem jula i do početka avgusta je bila okončana.

Iako je razmena osuđenika između Jugoslavije i Bugarske uspešno okončana, nezadovoljstvo Beograda je i dalje postojalo jer se položaj jugoslovenskih građana nije rešavao sistematski, već od slučaja do slučaja. U jugoslovenskom DSIP-u su to, kao i činjenicu da su „okupacioni“ zakoni još uvek bili na snazi, tumačili željom Bugarske da po tom pitanju zadrži *status quo* i nastavi repatrijaciju jugoslovenskih državljana samo na njihov zahtev ili zahtev jugoslovenske ambasade.⁵⁹⁶ Da bi izbegli da se pitanje položaja jugoslovenskih državljana u Bugarskoj rešava onako kako su to želeli Bugari, u Beogradu su planirali da od bugarske strane zahtevaju ukidanje svih okupacionih zakona koji su se ticali statusa građana, pridržavanje Bugarske svih obaveza koje je preuzela potpisivanjem mirovnog ugovora, vraćanje oduzete imovine i dokumenata i ukidanje bilo kakve diskriminacije jugoslovenskih državljana.⁵⁹⁷ Sa svoje strane, Bugari nisu odbijali razgovor na ovu temu već su priznavali da je bilo „anomalija“ u vezi sa tretmanom jugoslovenskih državljana i izražavali spremnost da sarađuju.⁵⁹⁸ Pa ipak, do kraja 1954. godine još uvek nije bio učinjen odlučujući pomak ka rešavanju pitanja jugoslovenskih građana u Bugarskoj na način koji bi zadovoljio i Jugoslaviju.

⁵⁹⁴ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Zabeleška o odnosima sa Bugarskom, bez datuma, Pov. br. 17403, str. 5.

⁵⁹⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 7, str. 12.

⁵⁹⁶ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Zabeleška o odnosima sa Bugarskom, bez datuma, Pov. br. 17403, str. 5.

⁵⁹⁷ *Isto*, str. 5 – 6.

⁵⁹⁸ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 7, str. 13.

U okviru pitanja položaja jugoslovenskih građana u susednim zemljama „narodne demokratije“ rešavano je još jedno važno pitanje koje je nastalo kao posledica spora iz 1948. godine. To je bilo pitanje statusa političkih emigranata iz Jugoslavije („inforburoovaca“) kojih je bilo u svim istočnoevropskim zemljama, a naročito u onim susednim. U Beogradu su njihov broj procenjivali na oko 4.500.⁵⁹⁹ U godinama najlošijih odnosa Jugoslavije sa ovim zemljama emigranti i njihove organizacije su imali vidnu ulogu u antijugoslovenskoj propagandi kao i u manjinskim organizacijama i štampi u Mađarskoj i Rumuniji. Njihova uloga u diverzantskim akcijama u pograničnim delovima Jugoslavije takođe je bila zapažena što je doprinosilo da se u Jugoslaviji na njih gleda kao na izdajnike svoje zemlje i naroda. Sve to, međutim, nije uticalo na činjenicu da su u najvećem broju slučajeva ovi ljudi zadržali jugoslovensko državljanstvo na osnovu čega su u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj uživali status političkih emigranata. Sa početkom procesa normalizacije, njihov položaj je počeo da se menja i postepeno prilagođava novim uslovima, sve do onog trenutka kada su njihove organizacije ukinute a njima postalo jasno da moraju da se odluče da li da ostanu u zemlji u kojoj su se do tada nalazili ili da se vrate u Jugoslaviju što je u oba slučaja značilo put u neizvesnost.

Samo nekoliko meseci posle Staljinove smrti, usled promena koje su nastupile u SSSR-u i drugim istočnoevropskim zemljama, mnogim „ibeovcima“ je bilo jasno da će se njihov status promeniti. U Rumuniji, gde su vlasti usled potpune kompromitacije emigranata već ranije odustale od njihovog angažovanja kao agitatora u okvirima srpske nacionalne manjine u Banatu, sredinom juna 1953. godine bili su приметni znaci koji su govorili o njihovoj „sve većoj dezorijentaciji“.⁶⁰⁰ Samo nekoliko meseci ranije, „ibeovcima“ u Rumuniji je govoreno kako će SSSR uskoro napasti i okupirati Jugoslaviju a da će potom oni zauzeti visoke položaje u novoj vlasti. Sa promenama koje su počele nakon Staljinove smrti, oni su sve manje bili uvereni u takav scenario s obzirom da su se bili našli u za njih nepredviđenoj situaciji koja nije pružala neku naročitu perspektivu. Usled toga, mnogi od njih su se demoralisali i pasivizirali. Ranije je bila raširena pojava da politički emigranti prilaze jugoslovenskim državljanima pokušavajući da ih vrbuju za svoju organizaciju. Međutim, u leto 1953. godine, najveći broj njih je od toga odustao dok je

⁵⁹⁹ *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955...*, str. 295.

⁶⁰⁰ DAMSPS, PA, 1953, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 21, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 185, Pov. br. 48152, 17. jun 1953. godine.

samo nekolicina njih još prilazila državljanima upozoravajući ih da po povratku u Jugoslaviju ne pokušavaju „da rade protiv Rumunije“ javljajući se preko radija ili na neki drugi način.⁶⁰¹ Osećanju nezadovoljstva koje je bilo evidentno među „politemigrantima“ iz Jugoslavije u to vreme doprinosila je i njihova teška ekonomska situacija, nepoverenje rumunskih vlasti prema većini emigranata za koje je uvek postojala sumnja da su se u Rumuniji našli po zadatku UDB-e i, čini se najviše, najava slanja novog sovjetskog ambasadora u Beograd.

U Mađarskoj, gde su emigranti ubrzo posle Staljinove smrti takođe brzo izgubili svaku nadu u „oslobođenje Jugoslavije“ i sopstveni trijumfalni povratak u zemlju, njihovom beznađu je naročito doprinela relativno brza normalizacija odnosa između Jugoslavije i Mađarske i, naročito, neki postupci mađarskih vlasti prema njima. Iako su, za razliku od Rumunije, i tokom 1953. i 1954. godine „ibeovci“ još uvek korišćeni za delovanje unutar jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj (naročito u *Narodnim novinama*) i u antijugosloveskoj propagandi, nemir u njihove redove unosili su zahtevi Mađara da prime mađarsko državljanstvo, nauče mađarski jezik i školuju se, odnosno osposobe za neku profesiju, što je kod njih neumitno stvaralo utisak da se priprema njihov definitivni ostanak u Mađarskoj.⁶⁰² Pored svega ovoga, među „ibeovcima“ u Mađarskoj stalno su izbijali sukobi i razmirice, uglavnom zbog materijalnog položaja koji je bio prilično loš, što je doprinelo da neki od njih već tada počnu da razmišljaju o povratku u Jugoslaviju.

Ovakvo „stanje duha“ među političkim emigrantima iz Jugoslavije preovladavalo je i u Bugarskoj u kojoj je, prema podacima kojima je u to vreme raspolagao Beograd, ona bila i najbrojnija. Emigracija u Bugarskoj se, pored svoje brojnosti, izdvajala u odnosu na druge istočnoevropske zemlje i po svom sastavu koji se od samog početka imao osobenosti. Počev od 1948. godine od kada su prvi prebezi počeli da stižu u Bugarsku, izdvajale su se dve kategorije ljudi. Jednu su činili oni koji su iz ideološkog ubeđenja prebegli u Bugarsku da bi se tamo borili za interese „jedinog ispravnog puta u socijalizam“ a drugu isključivo pripadnici bugarske nacionalne manjine iz Dimitrovgradskog i Bosiljgradskog sreza koji su to činili iz nacionalističkih pobuda, tzv. „bežanci“. Sve do leta 1951. godine svi oni su bili

⁶⁰¹ *Isto.*

⁶⁰² DAMSPS, PA, 1953, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za razdoblje od 20. decembra 1953. do 15. januara 1954. godine, Pov. br. 4589, str. 4.

smatrani političkim emigrantima i nalazili su se u istoj emigrantskoj organizaciji. Od tada, samo oni za koje je bugarska Državna sigurnost utvrdila da su pouzdani i dovoljno politički „uzdignuti“ (kakvih je bilo jedva trećina) ostali su članovi „Organizacije jugoslovenskih revolucionarnih emigranata“ koja je svoje najjače centre imala u Sofiji, Varni i Ruseu.⁶⁰³

U leto 1954. godine, u predvečerje ukidanja emigrantske organizacije u Bugarskoj, njeno rukovodstvo se usredsredilo na dve, za njih, najznačajnije aktivnosti. Prva je bila objašnjavanje tadašnjeg položaja i perspektive emigranata a druga, borba protiv repatrijacije u Jugoslaviju koja je uzimala maha. Osnovna „linija“ prema onim emigrantima koji su želeli da se repatriiraju svodila se na sledeće korake: prvo ubeđivanje onih koji su „naseli“ da se predomisle, potom njihov bojkot a na kraju, prema instrukcijama Okružnog komiteta BKP u Ruseu, i fizički obračun sa onima koji su želeli da se vrate u Jugoslaviju.⁶⁰⁴ Primena ovakve „linije“ bila je ubrzo viđena u Varni i Ruseu gde su izbili ozbiljni sukobi između dve grupe emigranata u koje su čak bili umešani i pojedini službenici jugoslovenske ambasade u Sofiji.

Do prvog izgređa u Ruseu došlo je početkom avgusta 1954. godine kada je grupu emigranata koji su se prijavili za repatrijaciju napala veća grupa njihovih neistomišljenika i tom prilikom dvojicu ljudi ozbiljno povredila. Devetorica potencijalnih repatriiraca nakon ovoga pobjegla je iz Rusea u Sofiju a jugoslovenska ambasada je protestovala kod bugarskog MIP-a zbog indicija da je ove izgrede organizovala bugarska Državna sigurnost.⁶⁰⁵ Narednih nedelja u Ruse je otišla i posebna delegacija emigranata iz Sofije koja je agitovala protiv repatrijacije a narednih nedelja u istom gradu dvojica emigranata koji su želeli da se repatriiraju napadnuto je i izbodeno noževima dok su dvojica pretučena i ostala bez pasavana koji im je za povratak u zemlju izdala jugoslovenska amnasada u Sofiji.⁶⁰⁶ Posle svih ovih događaja, u Beogradu su od ambasadora Mite Miljkovića tražili da još jednom najoštrije protestuje kod bugarskog MIP-a i da upozori da će, ako odgovorni ne budu kažnjeni, jugoslovenska štampa pisati o „teroru“ koji se sprovodi nad jugoslovenskim

⁶⁰³ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 12, dos. 29, IB emigracija u Bugarskoj, bez broja i datuma, str. 1 – 2.

⁶⁰⁴ *Isto*, str. 6 – 7.

⁶⁰⁵ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 47, dos. 31, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 59, Pov. br. 411883, 14. avgust 1954. godine.

⁶⁰⁶ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 47, dos. 31, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji ,bez broja, Pov. br. 411883, 25. avgust 1954. godine.

građanima u Bugarskoj kojima su bugarske vlasti obećale repatrijaciju.⁶⁰⁷ Neposredno pred dogovoreni susret sa pomoćnikom bugarskog ministra inostranih poslova Gerasimovom, međutim, došlo je u Ruseu do napada na dvojicu službenika jugoslovenske ambasade. Taj incident je označio i prelomni momenat nakon koga je došlo do „povlačenja“ Bugara koji nisu želeli da dalje zaoštravaju situaciju usled čega su prestali i napadi na jugoslovenske emigrante koji su želeli da se vrate u svoju zemlju.

Pritisaka na „informbiroovce“ koji su želeli repatrijaciju bilo je i u Mađarskoj. Za razliku od Bugarske gde su pritisak na one koji su nameravali da se vrate u Jugoslaviju vršili preko emigranata, dakle u zavijenoj formi, u Mađarskoj su pritisci poticali direktno od države. U periodu od juna do septembra 1954. godine, u isto vreme kada su se događali i izgredi u Bugarskoj, mađarska policija je uhapsila petoricu jugoslovenskih „politemigranata“ koji su prethodno bili u jugoslovenskom Poslanstvu i zatražili repatrijaciju.⁶⁰⁸ Na zahtev DSIP-a u Beogradu jugoslovenski poslanik Dalibor Soldatić početkom oktobra je intervenisao u mađarskom MIP-u gde mu je bilo obećano da će, ukoliko se zaista radi o jugoslovenskim državljanima, oni brzo biti oslobođeni.⁶⁰⁹

Iako su se politički emigranti iz Jugoslavije koji su od 1948. godine boravili u istočnoevropskim zemljama „ogrešili“ o Jugoslaviju, ona ih je i dalje tretirala kao svoje državljane. Svakako iz političkih razloga, jugoslovenske vlasti nisu želele da pitanju repatrijacije „informbiroovaca“ pristupaju odvojeno od pitanja repatrijacije jugoslovenskih građana uopšte, da im ne bi dali bilo kakav poseban značaj. Zvanični Beograd je odbijao da sa susednim i drugim istočnoevropskim zemljama raspravlja samo o „politemigraciji“ već je rešenje njihovog problema isključivo vezivao za kompleks problema jugoslovenskih građana uopšte. U slučaju Bugarske, prihvatana je predlog Sofije o dobrovoljnoj repatrijaciji, ali pod uslovom da ona važi za sve građane bez razlike i da predstavnicima ambasade bude omogućen slobodan i neometan kontakt sa svojim državljanima ma gde se oni nalazili.⁶¹⁰ Nikakav „specijalni aranžman o repatrijaciji tzv. politemigranata“ kao ni

⁶⁰⁷ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 47, dos. 31, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Sofiji, Pov. br. 411282, 26. avgust 1954. godine.

⁶⁰⁸ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za period septembar – oktobar 1954. godine br. 30/54, Pov. br. 414094, 26. oktobar 1954. godine, str. 3.

⁶⁰⁹ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 47, dos. 32, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 412, Pov. br. 413298, 9. oktobar 1954. godine.

⁶¹⁰ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 12, dos. 29, Zabeleška o sastanku održanom 7. VIII 1954. god u DSIP-u, Pov. br. 17622, str. 1 – 2.

njihova ekstradicija nisu dolazili u obzir.⁶¹¹ I tada, a i ubuduće, Beograd je ostao privržen ovom svom stavu pa je i repatrijacija političkih emigranata iz Albanije, Bugarske, Rumunije i Mađarske koja je narednih godina postala masovnija tekla isključivo u okviru repatrijacije svih jugoslovenskih državljana bez pravljenja posebnih razlika.

Do kraja 1954. godine, kada je od početka normalizacije odnosa Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“ proteklo već gotovo dve godine, bilo je jasno vidljivo da se odnos službenih organa u ovim zemljama prema jugoslovenskim građanima i pripadnicima jugoslovenskih nacionalnih manjina u znatnoj meri popravio. Iako je to bilo manje primetno kada su u pitanju bile manjine, pogotovo u Rumuniji gde do tada gotovo ništa nije ni bilo urađeno na popravljanju njihovog položaja, u Beogradu su ipak bili zadovoljni postignutim. To, međutim, nije značilo da u Jugoslaviji nisu očekivali i više. Pre svega, pod pretpostavkom da se proces repatrijacije u potpunosti okonča i da se trend normalnog odnosa vlasti u susednim „narodnim demokratijama“ nastavi, u Beogradu su želeli da vide kod suseda napredak u vezi sa suočavanjem sa posledicama jer su upravo posledice dugogodišnjeg „terora i nasilja“ nad jugoslovenskim građanima i dalje postojale. Iako svesni činjenice da su neke posledice nepopravljive (ubistva, godine provedene u zatvoru, porodične tragedije...) u Jugoslaviji su imali precizno formulisane zahteve koje su očekivali da susedne „informbiroovske“ zemlje ispune ukoliko žele da dokažu iskrenu želju za „stvarnom i punom“ normalizacijom odnosa sa Jugoslavijom.⁶¹²

I. 5. Obnavljanje saobraćaja i prestanak diskriminacije u Dunavskoj komisiji

Sa početkom normalizacije odnosa Jugoslavije sa susednim „informbiroovskim“ zemljama, ona je jasno izražavala interes da se stanje paralize međusobnog saobraćaja

⁶¹¹ *Isto*, str. 2.

⁶¹² AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 8, str. 7. Ti zahtevi su obuhvatali javnu rehabilitaciju žrtava i materijalno obeštećenje njihovih porodica, kažnjavanje policijskih organa odgovornih za nezakonita ubistva, hapšenja i maltretiranja, materijalnu i moralnu satisfakciju jugoslovenskim državljanima koji su deportovani u logore ili na prinudni rad, povratak hapšenih jugoslovenskih državljana na njihova radna mesta ili javne funkcije, pomoć jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima da steknu uvid u mesta boravka i stanje svakog državljanina i, najzad, anuliranje nezakonitih i prisilnih promena u državljanstvu jugoslovenskih građana kao i pokazivanje spremnosti da se sa Jugoslavijom reši pitanje dvojnog državljanstva.

prevazide. Međutim, kao i u drugim pitanjima, i kod normalizacije saobraćaja nije sve zavisilo samo od interesa Jugoslavije već je zahtevalo i saradnju suseda. S obzirom na položaj svih jugoslovenskih suseda koji su pripadali sovjetskom bloku, i interesi SSSR-a igrali su važnu pa čak i presudnu ulogu u procesu normalizacije saobraćaja između Jugoslavije i istočnoevropskih zemalja. Da je to presudno uticalo na taj proces pokazuje i činjenica da je prvo saobraćajno pitanje koje je regulisano tokom 1953. i 1954. godine bilo pitanje plovidbe Dunavom, odnosno regulisanje pitanja upravljanja Đerdapskom administracijom i usvajanje drugačijeg stava prema Jugoslaviji u Dunavskoj komisiji. To je diktirala pre svega sovjetska potreba da osigura plovni put koji je povezivao sâm Sovjetski Savez, Rumuniju, Bugarsku, Mađarsku, Čehoslovačku i sovjetsku okupacionu zonu u Austriji ali i potreba da se izbegnu veliki troškovi koje su brodovi istočnoevropskih zemalja imali zbog nekorišćenja lokomotivske vuče u Sipskom kanalu što je znatno poskupljivalo transport.

Već 15. aprila 1953. godine, jedva nešto više od mesec dana od Staljinove smrti, otpočeli su jugoslovensko-rumunski pregovori o zaključenju sporazuma o osnivanju stalne Đerdapske uprave, umesto privremene koja je postojala od 1945. godine.⁶¹³ Oni su bili neophodni da bi se regulisalo pitanje plovidbe đerdapskim sektorom Dunava koji je bio i najteži. Da bi se olakšala plovidba tim delom Dunava na jugoslovenskoj strani je prokopan Sipski kanal i duž njega postavljena pruga kojom su lokomotive vukle brodove uzvodno. Sa još nekim objektima na rumunskoj strani, lokomotivska vuča je činila sistem kojim su zajednički upravljale Jugoslavija i Rumunija. Posle 1948. godine, Rumuni su iz Oršave u kojoj je bilo sedište zajedničke Đerdapske administracije proterali jugoslovenske predstavnike i počeli da sistematski diskriminišu jugoslovenske brodove prilikom plovidbe ovim delom Dunava.⁶¹⁴ Jugoslavija je još sredinom 1951. godine tražila pregovore o regulisanju ovog saobraćajnog pitanja ali Rumunija nije pokazivala nikakav interes za to. Jula 1952. godine, zbog zloupotreba i diskriminacije Rumuna koji su preuzeli upravu Đerdapskom administracijom u Jugoslaviji su razmišljali o raskidu ugovora o zakupu

⁶¹³ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 29 – 30; *Borba*, 18. april 1953. godine; V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju...*, str. 546; *Politika*, 18. april 1953. godine; *Libertatea*, 20. 4. 1953.

⁶¹⁴ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 59, dos. 5, Depeša DSIP-a svim predstavništvima FNRJ u inostranstvu, 21. april 1953. godine, Pov. br. 45091; *Međunarodna politika*, br. 8, 14. april 1953. godine; D. Kostić, „Nova Đerdapska uprava“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1 (1954), str. 96 – 97.

lokomotivske vuče od strane ĐA i samostalnom obezbeđivanju plovidbe kroz Đerdap.⁶¹⁵ Umesto toga, septembra 1952. godine, Jugoslavija je brodovima „informbiroovskih zemalja“ uskratila usluge lokomotivske vuče, pa su Rumuni usled velikih šteta koje su pretrpeli, pristali na pregovore koje su Staljinova smrt i promene koje su nastale u Moskvi dodatno ubrzali. Pregovori su se naizmenično održavali u Tekiji i Oršavi, u korektnoj atmosferi. Jugoslavija je nastojala da postigne da se sve administrativne službe buduće Đerdapske uprave ravnopravno rasporede na Tekiju i Oršavu i da se lokomotivska vuča, koja je bila jugoslovensko preduzeće, izuzme iz nadležnosti Đerdapske uprave.⁶¹⁶

Pregovori koji su se održavali u Tekiji i u Oršavi u vreme kada je hladnoratovska atmosfera bila dominantna, izazivali su veliku pažnju javnosti, naročito na Zapadu. Osim javnosti, za ove pregovore, doduše „nezvanično“ interesovali su se i u Stejt Departmentu u Vašingtonu.⁶¹⁷ Sredinom maja u jugoslovenskom DSIP-u o toku pregovora interesovao se drugi sekretar američke ambasade u Beogradu, Kreg. Njega je zanimalo dokle se došlo u pregovorima, kako je uopšte do njih došlo i da li je jugoslovenska strana zadovoljna onim što je do tada bilo postignuto.⁶¹⁸ Sudeći prema odgovorima koje je dobio, jugoslovenska strana je bila ta koja je bila nepopustljiva u svojim zahtevima što se nije moglo reći i za rumunsku, pa su u Beogradu očekivali da se postigne sporazum kakav bi odgovarao Jugoslaviji i sa kojim bi ona jedino bila zadovoljna.⁶¹⁹

Ovakva očekivanja Beograda zaista su se obistinila i 31. maja 1953. u Tekiji i Oršavi potpisan je Sporazum o osnivanju i funkcionisanju Đerdapske rečne uprave, kao prvi međudržavni sporazum koji je Jugoslavija potpisala sa nekom od zemalja sovjetskog bloka.⁶²⁰ Jugoslovenska strana je naročito bila zadovoljna što je uspela da osigura

⁶¹⁵ AJ, 507, CKSKJ, IX, 107/III – 17, Izveštaj sa obilaska Đerdapske administracije, str. 3.

⁶¹⁶ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 59, dos. 5, Depeša DSIP-a svim predstavništvima FNRJ u inostranstvu, 21. april 1953. godine, Pov. br. 45091.

⁶¹⁷ *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955...*, str. 105 – 106.

⁶¹⁸ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 59, dos. 5, Zabeleška o razgovoru sa II sekretarom američke ambasade Craigh-om 19. maja 1953. godine, Pov. br. 46585.

⁶¹⁹ *Isto.*

⁶²⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Analiza prihvaćenih tekstova Sporazuma sa Rumunijom povodom osnivanja nove Đerdapske rečne uprave, 8. jul 1953. godine, Pov. br. 95295, str. 1. Istom prilikom potpisano je još nekoliko međudržavnih protokola i aranžmana koji su se takođe odnosili na pitanje plovidbe Đerdapom ali su imali mahom tehnički karakter. Postignutim sporazumom uspostavljena je specijalna rečna uprava koju su činili predstavnici dveju vlada radi održavanja i poboljšanja uslova plovidbe Đerdapskom klisurom. Dogovoreno je i da ovom upravom rukovodi komitet sastavljen od po jednog predstavnika Jugoslavije i Rumunije i njihovih zamenika čime je osigurana ravnopravnost dveju država koja je dodatno podvučena dodeljivanjem diplomatskog imuniteta ovim predstavnicima i uvođenjem dva službena jezika,

ravnopravnost i uskrati bilo kakvu nadležnost Dunavskoj komisiji koja je sa sedištem u Galcu bila pod potpunom sovjetskom dominacijom. Osim toga, otpala je i mogućnost koja je ranije postojala da Dunavska komisija u slučaju spora između Rumunije i Jugoslavije u Koncilijarnu komisiju pored njihovih imenuje i svog predstavnika a sporazumom je Jugoslaviji priznato i to da lokomotivska vuča u Sipskom kanalu pripada isključivo njoj.⁶²¹

Postignuti sporazum bio je, međutim, samo početak procesa normalizacije plovidbe Dunavom koji je kontrolisala Dunavska komisija koju su činile sve zemlje potpisnice Konvencije iz 1948. godine i koja je ustanovljena isključivo na principu pribrežnosti. To je značilo da su članice Dunavske komisije mogle biti samo zemlje kroz koje je proticao Dunav, a ne kao pre Drugog svetskog rata i zemlje koje su za to imale poseban interes. Takva Dunavska komisija nije bila priznata od zapadnih zemalja usled čega ni Nemačka ni Austrija nisu bile njene članice. U takvoj situaciji, koristeći se dominacijom nad Čehoslovačkom, Mađarskom, Rumunijom i Bugarskom, SSSR je faktički sâm rukovodio ovom međunarodnom organizacijom. Položaj Jugoslavije u Dunavskoj komisiji bio je sve vreme od njenog osnivanja avgusta 1948. godine obeležen diskriminacijom, preglasavanjem i ignorantskim postupcima ostralih članica. Posle Staljinove smrti, u novim okolnostima koje su diktrirale i drugačije interese pre svega SSSR-a, ali i ostalih podunavskih država, došlo je do znatnih promena.

Samo mesec dana posle potpisivanja Sporazuma o uspostavljanju Đerdapske rečne uprave, u Galcu je od 26. juna do 3. jula održano VIII zasedanje Dunavske komisije na kome je do izražaja došla sovjetska zainteresovanost da, za razliku od ranijih godina, a u skladu sa novom sovjetskom politikom, po svaku cenu pokaže kako i Jugoslavija ravnopravno učestvuje u radu te komisije i kako se i njeni predlozi uvažavaju.⁶²² Čitavo VIII zasedanje Dunavske komisije proteklo je u znaku rasprave o novom poslovniku koja je jugoslovenskoj delegaciji omogućila da kritikuje rad Dunavske komisije i njenog upravnog aparata, njenu unutrašnju organizaciju, metode rada i opšte stanje koje je vladalo u toj

srpskohrvatskog i rumunskog; D. Bogetić, „Jugoslovenske spoljnopolitičke nedoumice...“, str. 162; *Borba*, 1. jun 1953. godine; Č. Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između...*, str. 170; *Libertatea*, 7. 6. 1953.

⁶²¹ *Isto*, str. 2.

⁶²² DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 58, dos. 15, VIII zasedanje Dunavske komisije. Zabeleška Slavoljuba Petrovića, šefa delegacije, 10. jul 1953. godine, Pov. br. 417901, str. 4. Atmosfera koja je vladala na zasedanju bila je bitno drugačija nego ranije: delegati drugih podunavskih zemalja nisu izbegavali da se sretnu sa Jugoslovenima a njihova istupanja (naročito Mađara) na zvaničnim sednicama bila su korektna, uz suprotstavljanje jugoslovenskim stavovima tek toliko da sebe „pokriju“ pred sovjetskim delegatom.

organizaciji. Jugoslavija je podnela i sopstveni predlog novog pravilnika ali su u početku, kao i godinama ranije, njeni predlozi odbijani sa obrazloženjem da su protivni Dunavskoj konvenciji ili da su nepotrebni.⁶²³ Međutim, u toku samog zasedanja, stav sovjetskog delegata se iznenada promenio pa su jugoslovenski predlozi odjednom počeli da se prihvataju i do njegovog kraja bio je prihvaćen priličan broj odredbi koje su predložili Jugosloveni od kojih je najznačajnija bila ona o uvođenju funkcije direktora čime je Dunavska komisija počela da liči na specijalizovane agencije UN.⁶²⁴ I pored toga, jugoslovenska delegacija je bila nezadovoljna jer su drugi predlozi odredbi bili odbijeni a upravo su oni trebali da Dunavsku komisiju urede tako da se zagarantuje ravnopravnost svih podunavskih država u radu i odlučivanju unutar komisije, da se smanje ovlašćenja sekretara komisije, da se obezbedi stalni rad komisije osnivanjem Izvršnog komiteta i da se naizmenično na počasnim mestima (predsednik, podpredsednik i sekretar komisije) smenjuju sve države članice.⁶²⁵

Kada je, nezadovoljna odbijanjem ovih svojih predloga, Jugoslavija glasala protiv svake od četiri tačke dnevnog reda, Sovjeti su isposlovali ponovnu raspravu o Sanitarnom i Veterinarskom pravilniku, prihvatili sve jugoslovenske predloge u vezi sa ova dva pravilnika i na taj način obezbedili da i Jugoslavija glasa za njih. Na taj način, mogli su da tvrde da je i sa Jugoslavijom postignuta saglasnost u Dunavskoj komisiji, što je i bio njihov cilj.⁶²⁶ Ovo popuštanje u Dunavskoj komisiji bilo je, bez sumnje, sračunato na izazivanje određenog efekta kod zapadnih zemalja. Kao i u slučaju pregovora o utvrđivanju i ispitivanju graničnih incidenata sa Mađarskom i Rumunijom koji su otpočeli ubrzo posle ovog zasedanja, Sovjetima je bilo stalo da pokažu kako Jugoslavija saraduje iz čega je trebalo izvući zaključak da se ona polako vraća u istočni blok i da tako potkopaju poverenje koje je Tito zadobio na Zapadu tokom godina sukoba sa Staljinom. Istovremeno, u sovjetskoj i javnosti zemalja „narodne demokratije“ ova „saradnja“ Jugoslavije trebalo je da posluži kao dokaz da je u sukobu sa Jugoslavijom pobeda na strani Sovjeta u čiji tabor bi ona uskoro trebala da se vrati poput kakvog „bludnog sina“ socijalizma.

⁶²³ *Borba*, 10. i 22. jun 1953. godine; *Politika*, 22. jun 1953. godine.

⁶²⁴ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 58, dos. 15, VIII zasedanje Dunavske komisije. Zabeleška Slavoljuba Petrovića, šefa delegacije, 10. jul 1953. godine, Pov. br. 417901, str. 2.

⁶²⁵ *Isto*, str. 3.

⁶²⁶ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 58, dos. 15, O VIII zasedanju Dunavske komisije, 23. jul 1953. godine, Pov. br. 417927, str. 2.

Dok je VIII zasedanje Dunavske komisije označilo pozitivan pomak u tretiranju Jugoslavije, IX zasedanje u decembru 1953. godine predstavljalo je pravi preokret.⁶²⁷ Preokret je po svemu sudeći u Beogradu bio priželjkivan jer se pred početak tog zasedanja, u beogradskoj *Borbi* pojavio članak koji je umnogome govorio o jugoslovenskim očekivanjima u vezi novog sastanka Dunavske komisije a koja su se svodila na iščekivanje da li će taj sastanak pokazati da će se ubuduće poštovati zagarantovana prava zemalja članica.⁶²⁸ Utisak jugoslovenskih delegata koji su prisustvovali ovom zasedanju bio je više nego pozitivan. Za razliku od ranijih godina, atmosfera je bila potpuno drugačija, iako je jugoslovensku delegaciju na ulasku u Galac dočekala velika uvredljiva karikatura Josipa Broza koja je, na njihov zahtev, već sutradan uklonjena.⁶²⁹ Nije bilo uobičajene policijske pratnje (sa izuzetkom pratnje u samom Galcu) niti drugih diskriminatorskih postupaka a u kreiranju nove, za Jugoslovane povoljne, atmosfere prednjačili su sovjetski predstavnik, Brikin, i mađarski, Šik. Da je u pitanju bio preokret u stavu sovjetske vlade, jugoslovenske predstavnike je uverilo i samo imenovanje Brikina za njihovog predstavnika jer se radilo o sposobnom, konstruktivnom, odmerenom i uglađenom čoveku koji se primetno trudio da se sve odvija na zadovoljstvo jugoslovenske delegacije.⁶³⁰

Rezultat nove atmosfere u radu Dunavske komisije na njenom devetom zasedanju od 9. do 17. decembra 1953. godine bio je donošenje niza važnih odluka. Već od donošenja dnevnog reda pa na dalje, sovjetska delegacija a potom i ostale prihvatale su „frontalno“ sve što su Jugosloveni predlagali pa je tako jednoglasno doneta odluka o premeštanju sedišta Dunavske komisije iz Galca (koji se nalazio u blizini sovjetske granice) u Budimpeštu, izmenjen je na bolji način i kriterijumi pri popunjavanju predsedničkih mesta u komisiji, Jugoslaviji je dodeljeno mesto sekretara Dunavske komisije a donet je i umeren budžet za narednu, 1954. godinu.⁶³¹ Posle promene opšte atmosfere, jednoglasno donetih odluka i realizacije svih onih principa važnih za organizaciju i funkcionisanje same komisije za koje se Jugoslavija od samog početka zalagala, u Beogradu su mogli da

⁶²⁷ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 31 – 32.

⁶²⁸ *Borba*, 16. decembar 1953. godine.

⁶²⁹ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 58, dos. 5, Telegram jugoslovenske delegacije DSIP-u, bez broja, 16. decembar 1953. godine, Pov. br. 416957.

⁶³⁰ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 58, dos. 15, IX zasedanje Dunavske komisije, Pov. br. 418181, str. 2.

⁶³¹ *Isto*, str. 1 – 2; *Borba*, 16. decembar 1953. godine; *Politika*, 16. decembar 1953. godine.

zaključuje da je time završen jedan „nelegalan period“ u radu Dunavske komisije tokom kojeg je SSSR pritiscima obezbeđivao svoj dominantan položaj.⁶³²

Razmišljajući o evidentnom sovjetskom popuštanju u Dunavskoj komisiji i njihovoj spremnosti da usvoje svaki jugoslovenski zahtev, u DSIP-u su smatrali da iza te spremnosti stoji pre svega želja da se i na taj način pokaže spremnost da se odnosi sa Jugoslavijom normalizuju, pogotovo što to popuštanje u suštini nije ni pogađalo sovjetske interese već jedino njihov prestiž.⁶³³ Sa druge strane, ova popustljivost Sovjeta prema jugoslovenskim zahtevima mogla se tumačiti i kao njihova namera da kompromituju Jugoslaviju pred Zapadom, mada su u Beogradu verovali da je manje verovatno da je ovaj motiv dominantan kod Sovjeta s obzirom da bi takav efekat u propagandnom smislu bio kratkotrajan.⁶³⁴ Bila to sovjetska namera ili ne, ubrzo se pokazalo da je razvoj situacije u Dunavskoj komisiji zaista i izazvao interesovanje Zapada upravo u onom smislu o kome su razmišljali u jugoslovenskom DSIP-u. Samo pet dana posle završetka zasedanja Dunavske komisije u Galcu, francuski ambasador u Beogradu, Bode, u razgovoru sa jugoslovenskim podsekretarom za inostrane poslove Alešom Beblerom napadno se raspitivao o jugoslovenskim odnosima sa Istokom, naročito u svetlu poslednjih odluka Dunavske komisije. On je insistirao da mu Bebler odgovori da li je saradnja do koje je došlo na IX zasedanju dunavske komisije bila rezultat „prethodnog sporazuma sa Rusima“.⁶³⁵ Bebler je ovakve glasine odlučno demantovao što je Bode prihvatio i zaključio da je razvoj situacije davao Jugoslaviji mogućnost da igra ako ne ulogu posrednika između Istoka i Zapada a ono bar ulogu tačke dodira između njih.⁶³⁶ I jugoslovenske diplomate u Bukureštu bile su „na udaru“ kolega iz ambasada zapadnoevropskih država koji su se interesovali zašto je za sekretara izabran jugoslovenski delegat, zašto je sedište Dunavske komisije premešteno iz Galca u Budimpeštu kao i o ravnopravnosti zemalja članica.⁶³⁷

⁶³² DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 58, dos. 15, IX zasedanje Dunavske komisije, Pov. br. 418181, str. 3.

⁶³³ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 58, dos. 15, Zabeleška o IX zasedanju Dunavske komisije, 29. decembar 1953. godine, Pov. br. 418183.

⁶³⁴ *Isto*.

⁶³⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Francuska, Zabeleška o razgovoru drž. podsekretara Dr Beblera sa francuskim ambasadorom g. Baudet-om, 22. decembar 1953. godine, Str. pov. br. 592, str. 2.

⁶³⁶ *Isto*; D. Bekić, *nav. delo*, str. 524.

⁶³⁷ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zebeleška o razgovoru drugova Tabor Rafaela, Dušana Ristića, Kavčić Franca, Markotić Ante sa drugom Topaloski Ilijom, otpravnikom poslova Ambasade FNRJ u Bukureštu, na dan 9. III 1954. g., Pov. br. 17308, str. 6.

Decembarsko zasedanje Dunavske komisije u Galcu pokazalo je i do kog stepena je došao proces normalizacije odnosa Jugoslavije sa susednim „narodnim demokratijama“ od kojih je većina bila zastupljena u toj međunarodnoj organizaciji. Kao i u drugim oblastima, i u oblasti saradnje u sferi rečnog saobraćaja bilo je evidentno da Mađari prednjače a da se Rumuni drže rezervisano. To su primetili i članovi jugoslovenske delegacije u Galcu koji su dosta vremena provodili u društvu Mađara dok su Rumuni upadljivo izbegavali njihovo prisustvo.⁶³⁸ Bez obzira na to što su neke zemlje bile više a neke manje raspoložene za saradnju u Dunavskoj komisiji, Jugosloveni su bili uvereni da će nova atmosfera u njenom radu sigurno pozitivno uticati na normalizaciju međudržavnih odnosa Jugoslavije sa SSSR – om, Mađarskom, Rumunijom i Bugarskom.

Samo desetak dana posle IX zasedanja Dunavske komisije Mađarska je zavanično, putem note, pokrenula pitanje plovidbe Tisom koju joj je uskratila Jugoslavija.⁶³⁹ Najverovatije da je Mađarska taj trenutak smatrala pogodnim da posle svoje jasno izražene kooperativnosti i dobre volje u Dunavskoj komisiji dobije neki ustupak Beograda koji, pak, nije bio spreman da ovo pitanje reši onako kako su Mađari želeli i pored njihovih stalnih usmenih urgencija koje su usledile narednih meseci.⁶⁴⁰ Jugoslovenska nespремnost da reši ovo pitanje nije bila dobro prihvaćena u Mađarskoj koja je bila nezadovoljna što je Jugoslavija i u vreme kada je proces normalizacije uveliko trajao, dozvolu za plovidbu Tisom smatrala koncesijom mađarskoj strani. Pomoćnik mađarskog ministra inostranih poslova Berei išao je čak dotle da je jugoslovenskom poslaniku u Budimpešti u aprilu 1954. godine nagovestio da bi dalje istrajavanje Jugoslavije na svojim stavovima po pitanju plovidbe Tisom „otežavalo dalju normalizaciju odnosa“.⁶⁴¹ Ni to što su Mađari pitanjem plovidbe Tisom *de facto* uslovljavali dalju normalizaciju odnosa između Mađarske i Jugoslavije nije pomoglo da Beograd do kraja 1954. godine promeni svoj stav i mađarskim

⁶³⁸ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 58, dos. 15, IX zasedanje Dunavske komisije, Pov. br. 418181, str. 2.

⁶³⁹ Posle Drugog svetskog rata, na osnovu međudržavnog sporazuma mađarski brodovi su slobodno plovili i jugoslovenskim delom Tise do njenog ušća u Dunav, što se nije promenilo čak ni posle sukoba 1948. godine. Međutim, zbog mađarskih provokacija za šta je ova plovidba često korišćena, Jugoslavija je kasnije Mađarima zabranila plovidbu svojim delom Tise. Nezvanično, mađarski zvaničnici su ovo pitanje postavljali i ranije, čim je proces normalizacije otpočeo, ali je ovo bio prvi put da je ono izneto u formi zahteva 28. decembra 1953. godine.

⁶⁴⁰ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 21, Odnosi FNRJ – Mađarska. Septembar 1953 – septembar 1954. godine, 6. septembar 1954. godine, Pov. br. 17671, str. 3.

⁶⁴¹ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 51, dos. 6, Zabeleška o razgovoru D. Soldatića sa A. Berei-em, 13. april 1954. godine, Pov. br. 45154, str. 1.

brodovima dozvoli da plove tim jugoslovenskim unutrašnjim plovnim putem. Pored razloga koji su se ticali normalizacije odnosa između dveju susednih zemalja uopšte, Jugoslaviju su na nepopustljivost po ovom pitanju najverovatnije primoravali i razlozi koji su bili u vezi sa narednim koracima koje je ona nameravala da učini u sklopu normalizacije rečnog saobraćaja sa zemljama istočnog bloka.

Naime, 18. decembra 1953. godine u DSIP-u je održan sastanak povodom obnavljanja saobraćajnih veza sa zemljama istočnog bloka kome su pored ljudi iz DSIP-a prisustvovali i predstavnici Narodne banke, Jugoslovenskih državnih železnica, Jugoslovenskog državnog rečnog brodarstva, PTT-a, Jugoslovenskog aerotransporta i agencije „Putnik“. Tada su predstavnici JRDB-a izneli da to preduzeće, a samim tim i Jugoslavija, imaju velikog ekonomskog interesa da posećuju luke na Dunavu koje su se nalazile u ovim zemljama, da tu uposle svoje kapacitete, da ponovo otvore svoje agencije u Rumuniji i Bugarskoj i da zarade na prevozu robe iz Zapadne Nemačke za Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku i obratno.⁶⁴² Imajući u vidu sve ove planove, jasno je da je Jugoslavija želela da pred postavljanje svih ovih zahteva susednim podunavskim zemljama zadrži „u rukavu“ i poneko pitanje čijim bi rešavanjem mogla da uslovi povoljno rešavanje za nju važnih pitanja. U slučaju Mađarske, to je bilo pitanje plovidbe mađarskih brodova jugoslovenskim delom Tise.

Na pomenutom sastanku, razgovaralo se i o planovima i interesima Jugoslavije i njenih preduzeća prilikom eventualnog uspostavljanja saradnje sa susednim i drugim zemljama sovjetskog bloka i u drugim vidovima saobraćaja. Ideja sa kojom je sazvan ovaj sastanak bila je da se ispituju mogućnosti usmeravanje železničkog, poštanskog, rečnog i vazdušnog saobraćaja iz istočnoevropskih zemalja preko Jugoslavije gde je za to već bilo uslova, ne čekajući potpunu normalizaciju ekonomskih odnosa.⁶⁴³ Pored JDRB-a koje je imalo znatnog interesa da se saobraćaj sa susedima normalizuje, i JDŽ su takođe očekivale dosta od eventualne normalizacije. Železnički saobraćaj sa Bugarskom je već 1953. godine bio udvostručen u odnosu na ranije godine (preko 25.000 tona voća i povrća tranzitiralo je preko Jugoslavije) a bugarske železnice su pristajale na razgovore o uređenju pograničnog

⁶⁴² DAMSPS, PA, 1953, Istočnoevropske zemlje, fasc. 44, dos. 29, Zapisnik sa sastanka održanog povodom uspostavljanja eventualnih odnosa između naših JDŽ, PTT, JAT-a, Putnika i odgovarajućih institucijama u zemljama IB, 18. decembar 1953. godine, bez broja, str. 1.

⁶⁴³ *Isto.*

saobraćaja i o plaćanju zaostalih dugovanja.⁶⁴⁴ Tranzitni saobraćaj sa Mađarskom, iako nije bilo naznaka normalizacije, odvijao se kao i ranije mada je bio primetan korektniji odnos Mađara prema jugoslovenskom osoblju koje je prelazilo granicu. Od normalizacije železničkog saobraćaja sa Mađarskom Jugoslovenske železnice su očekivale veliku korist ukoliko bi se ponovo uspostavila veza dveju zemalja preko Kotoribe, odnosno na pravcu ka Rijeci preko čije luke je mogla da se dalje izvozi mađarska roba koja je u tom trenutku, zbog političkih razloga, transportovana zaobilazno preko Beča do Trsta.⁶⁴⁵ Međutim, tome je na putu pored političke volje stajao i oštećeni most na Muri između Kotoribe u Jugoslaviji i Murakerestura u Mađarskoj čija popravka je iziskivala velika sredstva. Osim za tranzit mađarske robe, ovaj železnički pravac mogao je da posluži i za transport robe iz Čehoslovačke što je dodatno govorilo u korist njegove obnove.

Za razliku od predstavnika JDRB-a i JDŽ-a, predstavnici JAT-a, PTT-a, Narodne banke i Putnika nisu očekivali neku veću korist od obnove saobraćaja sa susedima. JAT nije bio zainteresovan za uspostavljanje direktnih avio linija prema bilo kojoj od istočnoevropskih zemalja jer su i ranije, sa izuzetkom Praga, aviolinije ka prestonicama tih država bile „pasivne“, tj. neisplative. Čak i linija za Prag bila je isplativa samo zahvaljujući tome što su nekada sve veze iz Beograda za Zapad išle preko tog grada, što krajem 1953. godine više nije bio slučaj pa bi čak i ta linija verovatno bila neisplativa. Samo reekspedicija putnika i robe na relaciji Istok – Zapad bila je donekle interesantna za jugoslovenskog avioprevoznika.⁶⁴⁶

Značajniji ekonomski efekat nije očekivan ni od obnove PTT saobraćaja sa susednim zemljama „narodne demokratije“ iako su sa svima njima postojale telefonske i telegrafske veze koje su bile veoma slabo iskorišćene.⁶⁴⁷ Saradnja Narodne banke Jugoslavije sa odgovarajućim institucijama u susednim istočnoevropskim zemljama nije bila moguća zbog nepostojanja platnih sporazuma a ni razmena turista, u tom trenutku i na

⁶⁴⁴ *Isto*, str. 2.

⁶⁴⁵ *Isto*.

⁶⁴⁶ *Isto*.

⁶⁴⁷ *Isto*, str. 1. Razlog je bilo nastojanje tih zemalja da u svakoj prilici kada mogu „zaobiđu“ Jugoslaviju pa su tako Bugari i Rumuni sve voje telefonsko-telegrafske veze sa Zapadom održavali preko Mađarske a, na primer, Rumuni sa Albanijom preko Bugarske i Grčke. Slično je bilo i kada su u pitanju bile poštanske pošiljke i paketi, sa izuzetkom Rumunije gde je takav saobraćaj bio obustavljen. Jedino su paketi koji su iz SAD-a stizali za „informbiroovske“ zemlje još uvek išli preko Jugoslavije iako ih je bilo sve manje jer su njihovi primaoci u tim zemljama imali probleme zbog toga.

tom nivou normalizacije međudržavnih odnosa, još uvek nije dolazila u obzir. Jugoslovenski „Putnik“ je jedino bio zainteresovan za eventualni tranzit turista koji su brodovima iz Beograda, preko Mađarske, putovali za Beč.⁶⁴⁸

Posle sastanka, vlastima u Beogradu bilo je jasno u kom pravcu je mogla da ide njihova politika kada je u pitanju bila eventualna normalizacija saobraćaja sa istočnoevropskim zemljama. Interes je postojao u rečnom i železničkom, ali ne i u vazдушnom i PTT saobraćaju. U skladu sa ovim, već naredne godine, Beograd je podupirao nastojanja JDRB da ponovo otvori svoju agenciju u rumunskom gradu Brajila. Posle razgovora između JDRB i rumunskih brodarskih društava koji su okončani uspešno, pitanje otvaranja agencije u Brajili pokrenuo je otpravnik poslova jugoslovenske ambasade u Bukureštu Ilija Topaloski u razgovoru sa rumunskim ministrom inostranih poslova Simeonom Bugićem, 22. aprila.⁶⁴⁹ Topaloski je zahtev za otvaranje agencije propratio saglasnošću Jugoslavije da Rumunija otvori svoju agenciju u bilo kom podunavskom pristaništu na jugoslovenskoj teritoriji. Neočekivano za Topalosgog, Bugić je tvrdio da još ima problema koji prethodno moraju biti rešeni, iako je i on znao da su prethodni razgovori JDRB i rumunskih društava završeni opštom saglasnošću. Na čuđenje Topalosgog, on se pravdao da je mislio na nepostojanje konkretnih pismenih aranžmana između dveju zemalja što je za Topalosgog bila čista formalnost. U takvoj atmosferi, Bugić je jedino obećao da će „prostudirati“ problem a jugoslovenskoj strani je ostalo da i formalno pokrene ovo pitanje u rumunskom MIP-u. Razlozi za ovakav stav i ponašanje Bugića, po mišljenju Topalosgog, bili su sasvim druge prirode od onih koje je on naveo i bili su, kao i u mnogim drugim slučajevima, u vezi sa Sovjetima. Naime, u okolini Brajile gde je trebalo da bude otvorena agencija JDRB bile su dislocirane velike sovjetske jedinice. To je čitavo pitanje činilo „osetljivim“ te je zbog toga Topaloski bio uveren da će se taj problem razmatrati „bez nekog naročitog udela Rumuna“ kao i da je upravo to uzrok „nesmotreno“ rezervisanog stava Bugića u vezi sa otvaranjem agencije u Brajili.⁶⁵⁰ S obzirom na sve okolnosti, bilo je jasno da Rumuni neće naročito brzo rešavati ovo pitanje. Da bi se, ipak, ubrzalo otvaranje agencije JDRB u Rumuniji, jugoslovenska ambasada u Bukureštu je predlagala da se

⁶⁴⁸ *Isto*, str. 2.

⁶⁴⁹ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 80, dos. 2, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 96, 22. april 1954. godine, Pov. br. 47559, str. 1.

⁶⁵⁰ *Isto*, str. 2.

agencija JDRB otvori u Đurđu umesto u Brajili i da se pitanje otvaranja agencije istovremeno poveže sa rešenjem problema saobraćaja između dve zemlje uopšte.⁶⁵¹

Jugoslovenskim interesima u oblasti rečne plovidbe išlo je na ruku dalje poboljšanje njenog položaja u Dunavskoj komisiji tokom 1954. godine. Na X zasedanju, od 8. do 15. juna, atmosfera je bila radna i konstruktivna ali još uvek je bilo potrebe da se jugoslovenski predstavnici bore za svoje mesto.⁶⁵² Povod za to bila je pojava problema razgraničenja ovlašćenja predsednika i sekretara Dunavske komisije, odnosno tendencije da u periodu između dva zasedanja predsednik komisije (mađarski delegat Šik) potisne u drugi plan sekretara (jugoslovenskog delegata Dragoja Đurića) i mnoge odluke donosi sâm. Na samom zasedanju (iako su se prema sekretaru i njegovim ovlašćenjima u početku odnosili gotovo ignorantski), Đurić je ipak uspeo da se nametne i iskoristi svoja ovlašćenja kada god je bilo potrebno.⁶⁵³ Bez obzira na neke negativne utiske, Jugoslavija je do kraja 1954. godine u suštini bila zadovoljna promenama koje su se dogodile u Dunavskoj komisiji o čemu je svedočila i povoljna ocena koju je o X zasedanju DK dao portparol DSIP-a još 11. juna 1954. godine.⁶⁵⁴ Na XI zasedanju, decembra iste godine, Đurić je istakao da je nova organizacija Dunavske komisije u čijem aparatu su svoje mesto našli i jugoslovenski predstavnici dala pozitivne rezultate i da je Jugoslaviji omogućila saradnju sa drugim podunavskim zemljama na principima ravnopravnosti i jednakosti, te da je sve to rezultat promena prema Jugoslaviji uopšte.⁶⁵⁵ Sada već rutinski, svim jugoslovenskim zahtevima je u suštini udovoljeno a odluke komisije donete su jednoglasno, bez preglasavanja ili pritisaka. To je stvorilo sasvim normalnu atmosferu u radu Dunavske komisije što je predstavljalo još jedan konkretan rezultat procesa normalizacije odnosa Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“ i drugim istočnoevropskim zemljama pod dominacijom SSSR-a.

Tokom 1954. godine, pored rečnog, došlo je i do normalizacije železničkog saobraćaja sa susedima za šta je Jugoslavija, kao što smo već naveli, imala veliki

⁶⁵¹ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za april – maj 1954. godine, Str. pov. br. 4, 12. maj 1954. godine, Pov. br. 46268, str. 7.

⁶⁵² *Borba*, 9. i 16. jun 1954. godine; *Politika*, 9. jun 1954. godine.

⁶⁵³ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 58, dos. 10, Izveštaj o desetom zasedanju Dunavske komisije, bez datuma, Pov. br. 17546, str. 1.

⁶⁵⁴ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 555.

⁶⁵⁵ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 58, dos. 5, XI zasedanje Dunavske komisije, 25. decembar 1954. godine, Pov. br. 17806, str.1.

ekonomski interes. To se jedino nije moglo reći za Rumuniju, s obzirom da je sav njen teretni železnički saobraćaj išao preko Mađarske do Beča i potom dalje na Zapad. U tom smislu, Jugoslavija nije očekivala mnogo od eventualne obnove železničkog saobraćaja. Međutim, ako uzmemo u obzir da je sav železnički, drumski i poštanski saobraćaj bio u prekidu, obnavljanje železničkog saobraćaja je imalo veliku važnost. Osim toga, pitanje obnove saobraćaja sa Rumunijom bilo je povezano i sa pitanjem, u tom slučaju, neminovnog otvaranja do tada zatvorenog graničnog prelaza Vatin – Stamora-Moravica, za šta je Jugoslavija bila veoma zainteresovana između ostalog i zbog putovanja kroz srpska sela u rumunskom delu Banata. Sačekavši rumunsku inicijativu koja je došla maja 1954. godine, Jugoslavija je već početkom juna izrazila spremnost na obnovu saobraćaja i najavila početak pregovora o tome za početak jula.⁶⁵⁶ Kao rezultat tih pregovora, 4. avgusta iste godine potpisana je nova Konvencija o železničkom saobraćaju na osnovu koje je on ponovo i otvoren 2. oktobra.⁶⁵⁷ Istom konvencijom bilo je predviđeno da između dve zemlje saobraća po tri voza nedeljno.⁶⁵⁸ Iako je bilo manjih problema u periodu uhodavanja, i rumunska i jugoslovenska strana izražavale su zadovoljstvo tim povodom, pogotovo što se on poklopio sa prvim radnim sastankom koji je tog dana u DSIP-u imao novi rumunski ambasador Nikolae Guina.⁶⁵⁹

Iste godine kada je do obnove železničkog saobraćaja došlo sa Rumunijom, došlo je i do unapređenja železničkog saobraćaja i sa Mađarskom i Bugarskom. Za razliku od Rumunije, u slučaju obnove železničkog saobraćaja sa Bugarskom Jugoslavija je bila ta koja je dala inicijativu, što je razumljivo, s obzirom da je u tome imala ekonomskih interesa. Jugoslovenski predlog o razgovorima predstavnika jugoslovenskih i bugarskih železnica prihvaćen je sa bugarske strane krajem 1953. godine.⁶⁶⁰ Posle kraćih pregovora potpisan je zvanični sporazum u Niškoj Banji koji je uredio pitanje pograničnog saobraćaja. S obzirom da nije bilo otezanja sa bugarske strane, kao kada je u pitanju bilo rešavanje

⁶⁵⁶ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 553; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 32.

⁶⁵⁷ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Pregled pitanja sa Rumunijom koja bi mogli pokrenuti, bez datuma, Pov. br. 17943, str. 1.

⁶⁵⁸ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 578.

⁶⁵⁹ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 4, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara Dr Beblera sa g. Guinom, rumunskim ambasadorom, 2. oktobar 1954. godine, Pov. br. 413023, str. 1.

⁶⁶⁰ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Zabeleška o odnosima sa Bugarskom, bez datuma, Pov. br. 17403, str. 2.

nekim drugim spornim pitanja, očigledno je bilo da je i Bugarska imala interesa da što pre obnovi železnički saobraćaj sa Jugoslavijom posle čega su se njene mogućnosti izvoza robe na Zapad znatno popravile.⁶⁶¹

Mađarska je, sa svoje strane, u jesen 1954. godine pokrenula „ofanzivu“ u vezi sa obnavljanjem železničkog saobraćaja kada je mađarski ministar saobraćaja Bebrits izneo nekoliko predloga koji su trebali da ožive promet između dve susedne zemlje. On je u razgovoru sa delegacijom JDŽ predložio otvaranje pruge kod Kotoribe, uvođenje spavaćih kola na relaciji Budimpešta - Beograd i ponovnu primenu tzv. „savezničke tarife“ koja je formalno još uvek bila na snazi između Jugoslavije, Mađarske i Sovjetskog Saveza.⁶⁶² Predlog o obnovi saobraćaja na pruzi preko Kotoribe u Beogradu su smatrali najznačajnijim što je bio slučaj i sa Mađarima. Oni su ovo pitanje nezvanično pokrenuli još tokom jula 1954. godine, zatim je to isto predlagao Bebrits tokom septembra da bi ono bilo i zvanično postavljeno notom 23. oktobra. Tom prilikom, Mađari su predlagali da se krajem novembra sastanu stručne delegacije obeju zemalja koje su trebale da izvide mogućnosti opravke mosta na Muri između Kotoribe i Murakerestura, što je bio preduslov da saobraćaj krene. Pošto je bilo jasno da Mađarska, ukoliko od Jugoslavije dobije barem iste uslove kao u Trstu, namerava da ovim pravcem usmeri deo izvoza svojih roba, Poslanstvo u Budimpešti je nezadovoljno brzinom rešavanja tog problema požurivalo DSIP da što pre reši sve probleme u vezi sa prugom preko Kotoribe kako bi saobraćaj krenuo i počeo da donosi prihode.⁶⁶³ Uviđajući značaj tog pitanja za Jugoslaviju, DSIP je prihvatio mađarske predloge kao i novi predlog o uspostavljanju češćih veza na relaciji Beograd - Budimpešta a Generalna direkcija JDŽ već početkom novembra počela da radi na ovom pitanju.⁶⁶⁴ Ubrzo je sa Mađarima postignut dogovor da se umesto skupe popravke postojećeg mosta, postavi provizorni most na Muri (svako je na svojoj strani reke snosio troškove postavljanja po jedne polovine mosta) koji je trebalo da bude završen do marta 1955. godine a da se tek

⁶⁶¹ *Isto*, str. 3.

⁶⁶² DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti, Str. pov. br. 30/54, 26. oktobar 1954. godine, Pov. br. 414094, str. 4.

⁶⁶³ *Isto*.

⁶⁶⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Pregled materijala iz Mađarske. Septembar – oktobar 1954. godine, Str. pov. br 65/54, 6. novembar 1954. godine; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 32.

potom popravi i stalni most.⁶⁶⁵ Do kraja 1954. godine nije, dakle, ostalo dovoljno vremena da se svi problemi prevaziđu pa je saobraćaj na pruži preko Kotoribe uspostavljen tek naredne godine.

Za razliku od rečnog i železničkog saobraćaja između Jugoslavije i susjednih zemalja „narodne demokratije“ koji je u toku 1953. i 1954. godine u najvećoj meri normalizovan, aviosaobraćaj je još uvek bio daleko od toga. Iako je bilo jasno da Jugoslavija nije imala ekonomskog interesa da obnavlja neisplative aviolinije prema susedima i drugim odredištima na Istoku, glavni razlog je bila politizacija pitanja vazdušnog saobraćaja za šta je najbolji primer bila aviolinija Moskva – Beograd – Tirana. Kada je svojevremeno ova linija uspostavljena, u vreme najboljih mogućih odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i Albanijom, nije bilo bitno da li se ona održava na osnovu nekog sporazuma ili ne. Tek sa izbijanjem sukoba 1948. godine, u Beogradu su se setili da ne postoji nikakav pravni dokument, sporazum ili konvencija o uspostavljanju aviolinije Moskva – Beograd – Tirana koja je, u uslovima krajnje zaoštrenosti odnosa, za Jugoslaviju predstavljala trn u oku pošto je preko njene teritorije omogućavala neometan kontakt SSSR-a i Albanije, zemalja koje su prema njoj uveliko primenjivale razne diskriminacione mere. Da bi se pitanje vazdušnog saobraćaja između SSSR-a, Jugoslavije i Albanije pravno uredilo, 24. juna 1949. godine u Beogradu su počeli pregovori koji su trebali da dovedu do zaključenja sporazuma ali je sovjetska delegacija ubrzo, bez ikakvog obrazloženja, napustila Beograd.⁶⁶⁶ Posle toga, saobraćaj na ovoj liniji se odvijao na osnovu specijalnih dozvola DSIP-a za prelet jugoslovenske teritorije, sve do 5. marta 1953. godine kada je, na dan Staljinove smrti, Koča Popović naredio da se Sovjetima saopšti da ubuduće neće dobijati dozvole za prelet. Ipak, posle pozitivnih pomaka u Moskvi koji su usledili već u prvim danima nakon Staljinove smrti, Jugoslavija je donekle izmenila svoj stav i Sovjetima opet dozvolila prelet preko svoje teritorije ali samo povremeno i uz davanje dozvole za svaki pojedinačni let.⁶⁶⁷ Na taj način saobraćaj između Moskve i Tirane preko Beograda odvijao se do 28. aprila 1953. godine kada je izdata poslednja takva dozvola a aviolinija zamrla.

⁶⁶⁵ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 19, Odnosi Jugoslavija – Mađarska. Pregled za 1954. godinu, bez datuma, Pov. br. 18123, str. 3.

⁶⁶⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Avio linija Moskva – Beograd – Tirana, bez datuma i broja, str. 1.

⁶⁶⁷ *Isto.*

Sa dolaskom novog sovjetskog ambasadora u Beograd, Vasilija Valjkova, pitanje ove aviolinije ponovo je aktuelizovano. Valjkov ga je neposredno po dolasku u Jugoslaviju pokrenuo u razgovoru sa Alešom Beblerom koji mu je u vezi toga rekao da Beograd u načelu nema ništa protiv uspostavljanja i redovnog održavanja aviolinije Moskva – Beograd – Tirana, ali pod uslovom da njena eksploatacija bude regulisana sporazumom. Ohrabreni ovakvim stavom, Sovjeti su oktobra 1953. godine izradili predlog sporazuma koji je, međutim, za Jugoslaviju bio neprihvatljiv jer nije uvažavao princip reciprociteta.⁶⁶⁸ Nasuprot ovome, jugoslovenski predlog je polazio od striktnog reciprociteta. Predviđao je otvaranje linije Moskva – Beograd, odobrenje za prelet jugoslovenskih aviona preko sovjetske okupacione zone u Austriji, obavezno sletanje sovjetskih aviona u Beograd bez posebnih povlastica i preletanje sovjetskih aviona maksimalno jedanput nedeljno. Na osnovu ova dva predloga, 29. oktobra 1953. godine u Beogradu su počeli pregovori o sporazumu za uspostavljanje linije Moskva – Beograd – Tirana.⁶⁶⁹ Ovi pregovori, međutim, okončani su bez uspeha jer je jugoslovenska strana, rukovođena političkim interesima i uz obrazloženje da zaključivanje tako važne konvencije ne odgovara trenutnom stepenu međudržavnih odnosa, prekinula pregovore 2. decembra iste godine.⁶⁷⁰ O političkim motivima za prekid ovih pregovorima svedočilo je i njihovo povezivanje sa pregovorima za sklapanje sporazuma o utvrđivanju graničnih incidenata sa Albanijom koji su se u isto vreme odvojali u Ohridu i Pogradecu. Naime, pregovori sa Albanijom prekinuti su 9. novembra da bi se izvršio pritisak na Sovjete u vezi sa pregovorima o avio liniji. To se pokazalo nedovoljnim jer su Sovjeti uporno odbijali da u vezi sa avio linijom Moskva – Beograd – Tirana daju Jugoslaviji reciprocitet. Trenutni prekid pregovora sa Albanijom, Jugoslavija je iskoristila da dodatno opravda svoju odluku o prekidu pregovora sa Sovjetima i to time da „Albanija nije ispoljila dovoljno dobre volje i interesa za normalizaciju odnosa sa Beogradom“.⁶⁷¹ Ovakva obrazloženja Sovjeti su shvatali na drugi način. Već sredinom decembra Valjkov je kod Koče Popovića protestovao zbog prekida pregovora i tvrdio da motivi kojima je Jugoslavija opravdavala taj prekid „nisu osnovani“ i

⁶⁶⁸ *Isto*. U najkласičnijem staljinističkom maniru, budući sporazum nije polazio od ravnopravnosti dve zemlje. Nije predviđao reciprocitet, pravo eksploatacije linije imao bi jedino Aeroflot, prevozili bi se i putnici i roba, sletanje u Beograd bi bilo fakultativno a na beogradskom aerodromu bio bi postavljen sovjetski predstavnik.

⁶⁶⁹ *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955...*, str. 205.

⁶⁷⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Avio linija Moskva – Beograd – Tirana, bez datuma i broja, str. 1.

⁶⁷¹ J. Pelikan, „Jugoslavija i Istočni blok...“, str. 115.

da to znači odsustvo želje za normalizacijom.⁶⁷² Bez obzira na Valjkovljev demarš, jugoslovensko rukovodstvo je čvrsto stajalo na stanovištu da mu u tom trenutku „politički ne bi odgovaralo“ da omogući Albaniji direktan kontakt sa SSSR-om.⁶⁷³

U istom tonu Valjkov je nekoliko nedelja kasnije, početkom februara 1954. godine, razgovarao i sa Veljkom Mićunovićem, podsekretarom za inostrane poslove. Ovoga puta, on je osporavao jugoslovensku tezu da im nije nuđen reciprocitet navodeći da su Sovjeti davali prelet preko Austrije.⁶⁷⁴ Mićunović to nije smatrao nikakvim ustupkom jer su Sovjeti to dozvoljavali svima u Evropi a pogotovo zato što Austrija nije bila sovjetska teritorija. Najzad, kao jedan od glavnih razloga što sporazum nije potpisan naveo je i činjenicu da Jugoslavija još uvek nije imala ni diplomatske odnose sa Albanijom. Valjkov ga je na to uveravao da je siguran da će albanski poslanik doći u Beograd i upitao ga da li bi to nešto promenilo na šta je Mićunović odgovorio da bi, ukoliko dođe do uspostavljanja diplomatskih odnosa sa Albanijom, sporazum ponovo mogao da se razmotri.⁶⁷⁵

Tokom 1954. godine, kako je napredovao proces normalizacije odnosa Jugoslavije sa zemljama istočne Evrope, u Beogradu su postajali sve više svesni da pitanje aviolinije Moskva – Beograd – Tirana neće moći još dugo da drže nerešeno iako im iz „političko-taktičkih“ razloga nije odgovaralo da SSSR drži tu liniju.⁶⁷⁶ Zbog toga su došli na ideju da odbiju „Ruse“ ali i da istovremeno Mađarskoj i Albaniji ponude uspostavljanje aviolinije Budimpešta – Beograd – Tirana ili samo Beograd – Tirana. Time bi Jugoslavija istovremeno pokazala da je spremna na dalji razvoj odnosa sa tim zemljama ali i da želi da pitanja od zajedničkog interesa rešava direktno sa tim zemljama, bez posredništva Moskve.⁶⁷⁷ Poznajući dobro mehanizme funkcionisanja sovjetskog lagera, u Beogradu su očekivali da bi Sovjeti mogli u tom slučaju da izvrše pritisak na Albance i Mađare da odbiju takav predlog ali su istovremeno bili svesni i da im sâm takav predlog omogućava da na neko vreme odlože razgovor o tome sa Sovjetima, što je Jugoslovenima koji, u suštini, nisu želeli tu avioliniju bilo u interesu. Jugoslavija je zato odlučila da pređe u ofanzivu i Sovjetima zvanično saopšti da smatra da je najbolje rešenje pitanja

⁶⁷² AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Avio linija Moskva – Beograd – Tirana, bez datuma i broja, str. 1.

⁶⁷³ *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956*, zbornik dokumenata, Beograd, 2010, str. 643.

⁶⁷⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Zabeleška o razgovoru drž. podsekretara Veljka Mićunovića sa ambasadorom SSSR g. Valjkovom, 11. februar 1954. godine, Str. pov. br. 57, str. 2.

⁶⁷⁵ *Isto.*

⁶⁷⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Avio linija Moskva – Beograd – Tirana, bez datuma i broja, str. 2.

⁶⁷⁷ *Isto.*

aviosaobraćaja sa Albanijom direktan kontakt između tainteresovanih strana – Albanije, Mađarske i Jugoslavije – i da potom sa Albanijom i Mađarskom kontaktira radi regulisanja pitanja vazdušnog saobraćaja i sačeka njihovu reakciju.⁶⁷⁸

U septembru iste godine, u razgovoru sa savetnikom sovjetske ambasade, Grjaznovom, Dragoje Đurić je i dalje tvrdio da u jugoslovensko-albanskim odnosima još uvek nema „pogodne atmosfere“ za rešavanje tog pitanja jer albanska vlada „na delu gotovo nije pokazala spremnost na stvarnu normalizaciju odnosa“ i da se o avioliniji nije ni izjasnila, misleći najverovatnije na predlog o avioliniji Budimpešta – Beograd – Tirana.⁶⁷⁹ Zatim je na vrlo vešt način Đurić Grjaznovu izneo jugoslovensku ideju o avioliniji Budimpešta – Beograd – Tirana kao rešenju problema navevši ga da se nevoljno složi sa njegovom tvrdnjom da je Sovjetima, navodno, najvažnije da se uspostavi aviolinija sa Tiranom a ne i da ona neizostavno bude sovjetska.⁶⁸⁰ Iako se Grjaznov potom raspitivao za detalje te jugoslovenske ideje, nije se o njoj izjasnio. O spremnosti Jugoslavije da sa Sovjetima pregovara o tom pitanju, ali isključivo na osnovu načela reciprociteta, govorio je i Aleš Bebler ambasadoru Valjkovu, 12. oktobra.⁶⁸¹

Nešto kasnije, početkom novembra 1954. godine, Jugoslavija je po ovom pitanju prešla u ofanzivu i prema Albaniji. Od Poslanstva u Tirani je traženo da albanskom ministru inostranih poslova prenese da je Jugoslavija spremna da dozvoli prelet sovjetskih aviona za Tiranu ali da zauzvrat traži saglasnost za redovnu liniju Beograd – Titograd (Podgorica) – Tirana, iako je ne bi odmah eksploatisala.⁶⁸² U Beogradu nisu želeli da svoj zahtev i službeno vežu za dozvolu preleta sovjetskih aviona ali su od Poslanstva u Tirani tražili da taj zahtev iznesu tako da ga Albanci nedvosmisleno shvate kao uslov ali i da, ukoliko Albanci zatraže otvaranje linije Tirana – Beograd, stave do znanja da bi to bilo moguće.⁶⁸³

Učestali kontakti jugoslovenskih zvaničnika sa Sovjetima i Albancima u jesen 1954. godine nagoveštavali su skoro rešavanje dugogodišnjeg problema što se i dogodilo na

⁶⁷⁸ Isto.

⁶⁷⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Zabeleška o razgovoru op. ministra Dragoja Đurića sa Grjaznovim, savetnikom sovjetske ambasade, 21. septembar 1954. godine, Pov. br. 413338.

⁶⁸⁰ Isto.

⁶⁸¹ *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955...*, str. 326.

⁶⁸² DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 19, Telegram DSIP-a Poslanstvu FNRJ u Tirani, 5. novembar 1954. godine, Pov. br. 413744.

⁶⁸³ Isto.

pregovorima u Beogradu koji su počeli 24. decembra. Oni su, za razliku od ranijih, okončani uspešno i to uglavnom ispunjavanjem jugoslovenskih zahteva. Umesto komercijalne linije koju je tražio SSSR, dogovoreno je uspostavljanje tzv. nekomercijalne linije. To je podrazumevalo da je SSSR-u data privremena dozvola za prelet teritorije Jugoslavije na liniji Moskva – Beograd – Tirana jednom nedeljno i mogućnost da, ako želi, avioni sleću u Beograd ali bez prava da na beogradskom aerodromu iskrcavaju ili ukrcavaju putnike, robu i prtljag sa izuzetkog diplomatskog osoblja SSSR-a, Jugoslavije i Albanije.⁶⁸⁴ Zauzvrat, JAT je od Sovjeta dobio pravo na neograničen broj preleta preko sovjetske okupacione zone u Austriji i sletanje u Beču u komercijalne svrhe a od albanske vlade dozvolu za otvaranje komercijalne aviolinije Beograd – Titograd – Tirana. U početku, dozvola za prelet jugoslovenske teritorije izdavana je na šest meseci a potom i na godinu dana.⁶⁸⁵

Na ovaj način, Jugoslavija je izbegla da uspostavi komercijalne aviolinije sa Sovjetskim Savezom i drugim istočnoevropskim zemljama koje nije želela iz političkih razloga ali je istovremeno izbegla i da se konfrontira sa Sovjetima kao i da pokaže dobru volju da im omogući sigurnu komunikaciju sa najudaljenijom i najizolovanijom zemljom „narodne demokratije“. Da je u pitanju u tom trenutku bilo strateško opredeljenje Jugoslavije pokazao je i slučaj Bugarske i njenog predloga za eventualno uspostavljanje aviosaobraćaja između dve zemlje. Novembra 1954. godine, u isto vreme kada je rešavano pitanje aviolinije Moskva – Beograd – Tirana, bugarski pomoćnik ministra inostranih poslova, Gerasimov, u dva navrata je jugoslovenskom ambasadoru u Sofiji, Miti Miljkoviću iznosio ideju o uspostavljanju aviolinije Sofija – Beograd – Beč, odnosno Beograd – Sofija – Istanbul.⁶⁸⁶ Beograd za taj predlog, međutim, nije pokazao veće interesovanje.

Obnova saobraćaja između Jugoslavije i Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije tokom 1953. i 1954. godine bila je još jedan od uspešno rešenih problema tokom prve faze procesa normalizacije međusobnih odnosa. Normalizacija saobraćaja je, uz uspostavljanje

⁶⁸⁴ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog 8, str. 1.

⁶⁸⁵ *Isto*, str. 2.

⁶⁸⁶ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 26, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 43, 17. novembar 1954. godine, Pov. br. 416617, str. 2.

diplomatskih odnosa, sređivanje stanja na granicama i prestanak agresivne antijugoslovenske propagande predstavljala kariku u lancu poteza koji su omogućili uspostavljanje povoljnije atmosfere koja je bila preduslov za otpočinjanje stvarne normalizacije odnosa, tj. rešavanje suštinskih spornih pitanja. Ta suštinska pitanja tražila su i više vremena, i više strpljenja a nadasve više poverenja. Međutim, u uslovima normalne komunikacije između Jugoslavije i ovih zemalja, i diplomatske i saobraćajne, te probleme je svakako bilo lakše rešavati. Uspostavljanje pokidanih železničkih i rečnih komunikacija značajno je doprinelo olakšavanju protoka ljudi, a potom i robe, i uspostavljanju odnosa u kojima je bilo više poverenja nego ranije. Naravno, obnova saobraćajnih veza odvijala se u sklopu opšteg procesa približavanja Jugoslavije i SSSR-a posle više godina otvorenog sukoba pa je razumljivo da su na nju uticali i posebni interesi obe strane. Sa jugoslovenske strane, obnavljanje saobraćaja dolazilo je u obzir samo tamo gde je postojao i njen direktni ekonomski interes a sa sovjetske strane, bitno je bilo da se pored zadovoljenja saobraćajnih i ekonomskih interesa, na taj način u domaćoj javnosti i zapadnom svetu pothranjuje iluzija o skorom povratku Jugoslavije u istočni blok. Sve ono što je u procesu normalizacije saobraćaja između Jugoslavije i istočnoevropskih zemalja, u prvom redu onih susednih, postignuto tokom 1953. i 1954. godine bilo je, stoga, rezultat kompromisa i najviše što se u uslovima balansiranja između ovakvih nastojanja jugoslovenske i sovjetske strane moglo postići.

I. 6. Prve inicijative za obnovu ekonomskih odnosa

Godine sukoba između Jugoslavije i drugih zemalja istočne Evrope na čelu sa SSSR-om nisu samo stvorile nove već su i „konzervirale“ neke stare probleme koji nisu bili rešeni u vreme „bratskih“ odnosa Jugoslavije sa ovom grupom zemalja. To je bilo najočiglednije u sferi ekonomije gde su neki krupni problemi nasledeni iz prošlosti ostajali nerešeni usled nepostojanja elementarne komunikacije u vreme kada o razvoju ekonomskih odnosa nije moglo biti ni reči. Staljinova smrt i promene koje su nastupile posle nje, učinili su da ponovo postanu aktuelna razmišljanja o uspostavljanju ekonomskih odnosa Jugoslavije sa zemljama sovjetskog bloka a naročito sa onim susednim koje je geografska

bliskost činila interesantnijim u tom pogledu.⁶⁸⁷ Međutim, na putu normalizacije ekonomskih odnosa stajali su krupni problemi između Jugoslavije sa jedne i Albanije, Bugarske, Rumunije i Mađarske sa druge strane koji su nagomilani u prethodnim godinama pa i decenijama. Svi ti problemi svodili su se u suštini na dugovanja i potraživanja koja je Jugoslavija imala prema Sovjetskom Savezu i drugim istočnoevropskim zemljama, pa i onim susednim. U proleće i leto 1953. godine, u jugoslovenskom DSIP-u radilo se na preciznom utvrđivanju jugoslovenskih dugovanja i potraživanja prema ovim zemljama kako bi Jugoslavija u eventualnim kontaktima sa njima znala tačno na čemu je, za šta je bila formirana i posebna komisija sastavljena od ljudi iz DSIP-a, Državnog sekretarijata za budžet, Narodne banke i Ureda za zaštitu jugoslovenske imovine u inostranstvu.⁶⁸⁸ Formiranje ovakve komisije nisu nalagali samo unutrašnji jugoslovenski razlozi već i uznemirujuće informacije da „druga strana“ nastoji da nasleđene probleme u ekonomskoj sferi predstavi u drugom svetlu i Jugoslaviju od poverioca pretvori u dužnika.⁶⁸⁹ Krajem 1953. godine, svi podaci na jugoslovenskoj strani bili su sabrani i svedeni na jednu valutu pa su u Beogradu tačno znali šta kome od suseda duguju i šta od koga potražuju. Prema tim nepotpunim podacima, Albanija, Rumunija i Mađarska mnogo više su dugovali Jugoslaviji nego ona njima dok je jedino jugoslovenski dug prema Bugarskoj bio veći nego njena potraživanja.

Nerešena finansijska pitanja, odnosno međusobna dugovanja i potraživanja, nisu bila i jedini problem koji se tokom prve faze normalizacije odnosa Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“ isprečio pred obnovu njihovih ekonomskih odnosa. Tu su, kao uostalom i ranije, bili i problemi poput slične privredne strukture ovih zemalja zbog koje nije preostajalo mnogo proizvoda koji bi bili interesantni za razmenu kao i problemi u vezi sa saobraćajem koji se, takođe, tek obnavljao. Osim ovih problema, važnu prepreku obnovi ekonomskih odnosa Jugoslavije sa susedima iz istočnog bloka predstavljao je

⁶⁸⁷ *Međunarodna politika*, br. 112, 1. decembar 1954. godine.

⁶⁸⁸ DAMSPS, PA, 1953, Istočnoevropske zemlje, fasc. 44, dos. 29, Izveštaj o dosadašnjem radu Komisije za utvrđivanje dugovanja i potraživanja prema zemljama istočnog bloka, bez broja i datuma, str. 1.

⁶⁸⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, Zabeleška o razgovoru sa Helen Fisher, dopisnicom UP 22. jula 1953. godine, 23. jul 1953. godine, Pov. br. 1566. Tako su do DSIP-a dospеле vesti koje su potekle od drugog sekretara sovjetskog Poslanstva u Beogradu, Ljubimova, da Sovjeti nameravaju da odmah po dolasku novog ambasadora Valjkova „raščiste“ ova pitanja te da oni smatraju da je Jugoslavija dužna ne samo SSSR-u (što je bilo tačno) već i svim drugim zemljama sovjetskog bloka što za veliku većinu njih, prema jugoslovenskim podacima, nije bilo tačno. To je naročito važno za Mađarsku koja Jugoslaviji nije isplatila ratne reparacije što je, pored ekonomskog i finansijskog, predstavljalo i ozbiljan politički problem.

sporazum o privrednoj saradnji između Jugoslavije i SAD-a od 8. januara 1952. godine kojim se Jugoslavija saglasila sa uslovima koje je propisivao američki zakon o kontroli pomoći za uzajamnu bezbednost, poznatiji pod imenom *Battle Act*, a koji je u stvari predstavljao embargo na izvoz određenih roba u SSSR i istočnoevropske zemlje.⁶⁹⁰ U vreme kada je pristupila ovom embargu Jugoslavija nije imala nikakvih ekonomskih kontakata sa SSSR-om i istočnoevropskim zemljama pa joj nije bilo teško da na njega pristane pošto je njegovo sprovođenje bilo uslov za primanje ekonomske i vojne pomoći od SAD-a koja je bila znatna u vreme sukoba sa Staljinom. Međutim, tokom 1954. godine kada je došlo do prvih kompenzacionih poslova sa pojedinim susednim zemljama i SSSR-om pitanje jugoslovenskog učešća u ovom embargu sve više je dobijalo na značaju, pogotovo što se Jugoslavija u planovima nalazila na spisku primalaca američke ekonomske pomoći i za 1955. i 1956. godinu.⁶⁹¹

Pitanje embarga na osnovu *Battle Act*-a nije usložnjavalo samo obnovu ekonomskih odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i zemljama istočne Evrope već i kompletnu trgovinu Istok – Zapad, odnosno sovjetska nastojanja da nakon Staljinove smrti znatno proširi trgovinske odnose SSSR-a i drugih zemalja istočnog bloka za Zapadom, zemljama Bliskog istoka i Jugoslavijom koja je u njihovim koncepcijama ubrajana u kapitalističke, odnosno zapadne zemlje. U tom smislu su i prvi pokušaji ponovnog uspostavljanja ekonomskih, a najpre trgovinskih, odnosa Jugoslavije sa susednim „narodnim demokratijama“ predstavljali samo deo mnogo šireg procesa u kome su do izražaja dolazili i interesi mnogih drugih zemalja, kao što je to inače bio slučaj u hladnoratovskoj atmosferi koja je vladala.

Osim toga, Jugoslavija je prilikom prvih ekonomskih kontakata sa zemljama „narodne demokratije“ vodila računa i o sopstvenim ekonomskim interesima na udaljenijim tržištima na kojima je tek nameravala da pojača svoje prisustvo. U tom smislu, indikativno je interesovanje sa kojim je jugoslovenska diplomatija pratila pokušaje susednih zemalja iz redova socijalističkog „lagera“ da prošire svoju trgovinu sa zemljama Bliskog Istoka, Azije i Afrike. Tako je jugoslovensko Poslanstvo u Budimpešti javljalo početkom 1954. godine

⁶⁹⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Normalizacija ekonomskih odnosa FNRJ sa istočnoevropskim zemljama, 4. maj 1955. godine, bez broja, str. 2. *Battle Act* je predviđao da se automatski i bezuslovno obustavi američka pomoć svakoj zemlji koja svesno nekoj od tih zemalja isporučuje oružje, municiju, ratni i nuklearni materijal, naftu, obojene metale, stratešku opremu za transport i sl. pa čak i ako ta zemlja ne saraduje sa SAD u zavođenju kontrole izvoza artkala manjeg strategijskog značaja.

⁶⁹¹ *Isto*, str. 3.

da su Mađari već tada „sondirali“ teren za svoj izvoz na Sredozemlje, prevenstveno u Grčku i Tursku, ali i u udaljenije zemlje kao i da je njihova spremnost za obnovu ekonomskih odnosa sa Jugoslavijom bila u vezi sa njihovim budućim nastupom na tržištima Bliskog istoka i Severne Afrike za koja je Jugoslavija predstavljala prirodan pravac preko koga bi roba, eventualno, bila transportovana.⁶⁹² U isto vreme, predsednik mađarske vlade Imre Nađ govorio je u mađarskoj Skupštini o spremnosti za ekonomsku saradnju sa zapadnim zemljama pa i onim u „neposrednom susedstvu“ što se bez sumnje odnosilo na Jugoslaviju.⁶⁹³ Otprilike u isto vreme, i bugarski lider Viko Červenkov u svom referatu na VI Kongresu BKP govorio je o uspostavljanju redovnih trgovinskih odnosa sa susednim zapadnim zemljama. Pošto je Bugarska takve odnose već imala sa Turskom i Grčkom, bilo je očigledno da je mislio na Jugoslaviju i uspostavljanje trgovinskih odnosa od kojih se mnogo očekivalo u Bugarskoj.⁶⁹⁴ Pored Mađarske i Bugarske, i Rumunija se trudila da uz blagoslov Sovjeta na novim tržištima nađe kupce za svoju robu.⁶⁹⁵ Decembra 1953. godine do Beograda su posredstvom turskog poslanstva u Bukureštu stigle i vesti o slanju rumunske delegacije čak u Indiju gde je ona trebalo da izvidi mogućnosti izvoza rumunskih industrijskih proizvoda (pre svega opreme za eksploataciju nafte) koju Rumunija do tada zbog slabog kvaliteta i nekonkurentnosti nije uspevala da proda u inostranstvu.⁶⁹⁶ Intersantno je da je u očima jugoslovenskih diplomata u Bukureštu, nastojanje Rumunije da se pozicionira na tržištima Bliskog istoka shvaćeno i kao aktivnost potencijalno direktno uperena protiv Jugoslavije.⁶⁹⁷ Jugoslovenski otpravnik poslova Ilija Topaloski nije isključivao mogućnost da se pri tom radilo i o pokušaju potiskivanje jugoslovenske privrede sa tog područja što bi Rumuni mogli da izvedu većim snižavanjem izvoznih cena radi dobijanja deviza, odnosno dampingom.

⁶⁹² DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 2, FNRJ – Mađarska, 19. januar 1954. godine, Pov. br. 18257, str. 2.

⁶⁹³ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za razdoblje od 15. januara do 10. marta 1954. godine, Str. pov. br. 10/54, Pov. br. 43222, str. 1.

⁶⁹⁴ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 9, O VI Kongresu BKP, Pov. br. 17948, bez datuma, str. 2.

⁶⁹⁵ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za oktobar – novembar 1953. godine, Str. pov. br. 22/53, Pov. br. 415820, str. 6 – 7. Novembra 1953. jugoslovenska Ambasada u Bukureštu je javljala da Rumunija pregovara o proširenju trgovine sa Zapadnom Nemačkom i da šalje na Bliski istok privrednu delegaciju koja je trebalo da obiđe čak šest država (Turska, Sirija, Liban, Egipat i Izrael) i ispita tamošnja tržišta i mogućnosti proširivanja trgovine sa tim velikim područjem.

⁶⁹⁶ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 75, dos. 13, Depeša Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP – u br. 459, 23. decembar 1953. godine, Pov. br. 417210.

⁶⁹⁷ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 74, dos. 4, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za oktobar – novembar 1953. godine, Str. pov. br. 22/53, Pov. br. 415820, str. 8.

Za razliku od ostalih susednih „narodnih demokratija“, Albanija je tokom 1953. i 1954. godine ostajala van tokova obnove ekonomskih odnosa sa Jugoslavijom kao i van tokova sovjetskih nastojanja za proširenje trgovinske razmene na relaciji Istok – Zapad. Osnovni razlog za to bile su izuzetno male izvozne mogućnosti albanske privrede a u slučaju izostanka bilo kakve inicijative za obnovu ekonomskih odnosa sa Jugoslavijom i nedovoljan pomak u normalizaciji odnosa dveju zemalja uopšte. Isuviše je malo bilo postignuto na tom putu da bi trgovinska razmena i obnova ekonomskih odnosa između Jugoslavije i Albanije uopšte i došla u obzir i na dnevni red.

Do prvog kontakta koji je inicirao obnovu trgovinske razmene između Jugoslavije i susednih zemalja istočnog bloka došlo je u proleće 1954. godine u Ženevi, na drugoj po redu konsultaciji o trgovini Istok – Zapad koju je organizovao Sekretarijat Ekonomske komisije UN za Evropu.⁶⁹⁸ U očima Beograda, sastanak u Ženevi je smatran najboljim mestom za razmatranje ekonomskih problema Evrope i pažljivo je praćen u jugoslovenskoj štampi.⁶⁹⁹ Na tom sastanku, predstavnici jugoslovenskih suseda iz kruga zemalja istočnog bloka, kao ni predstavnici SSSR, nisu direktno izrazili želju ili spremnost za uspostavljanje redovnih trgovinskih odnosa sa Jugoslavijom (što je podrazumevalo zaključivanje trgovinskih ugovora), već su govorili o uspostavljanju trgovinskih odnosa sa „svim zemljama“ ne naglašavajući posebno Jugoslaviju.⁷⁰⁰ Iako zainteresovanost nije izražena otvoreno, u okvirima „lagera“, međutim, nije bila tajna da je i sa te, kao i sa jugoslovenske strane, postojao interes da se ekonomski odnosi ponovo uspostave.⁷⁰¹ Sa jugoslovenske strane, portparol DSIP-a je 9. aprila, po završetku konferencije u Ženevi, tvrdio da Jugoslavija obnovu ekonomskih odnosa sa istočnoevropskim zemljama smatra prirodnim delom normalizacije sveukupnih odnosa ali i da zvaničnih predloga za tako nešto nije bilo.⁷⁰² Međutim, u bilateralnim kontaktima bilo je reči i o konkretnoj saradnji iako su se predstavnici svih istočnoevropskih suseda Jugoslavije ograđivali da nisu predstavnici svojih vlada već samo eksperti. Naročito srdačni bili su razgovori koje je jugoslovenska delegacija imala sa Bugarima. Sa njima se razgovaralo i o konkretnim proizvodima koji bi došli u

⁶⁹⁸ M. C. Kaser (ed.), *The Economic History of Eastern Europe 1919 – 1975*, III, Oxford, 1986, p. 43; *Borba*, 13. maj 1954. godine; *Međunarodna politika*, br. 100, 1. jun 1954. godine.

⁶⁹⁹ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 540.

⁷⁰⁰ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 5, Izveštaj delegacije o razgovorima vođenim u Ženevi o trgovini Istok – Zapad, 20. maj 1954. godine, Pov. br. 17481, str. 4.

⁷⁰¹ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 181 – 182.

⁷⁰² *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 542.

obzir za razmenu a gotovo sve što su Jugosloveni predlagali, oni su i prihvatili. Bugari su iznosili i da su zadovoljni načinom tranzita njihove robe preko Jugoslavije. Jedino je postojalo neslaganje oko forme trgovinskih odnosa na osnovu koje bi se eventualna razmena vršila. Jugoslovenska delegacija je bila za kompenzacioni aranžman po kome je razmena odmah pogla da krene dok su Bugari smatrali da bi bilo bolje da se zaključi trgovinski ugovor.⁷⁰³ Za razliku od sastanka sa Bugarima, sastanak sa Rumunima je protekao u znatno uzdržanijoj atmosferi. Oni su odmah naglasili da ne izvoze naftu kako bi iskoristili kapacitete svojih rafinerija i Jugoslovenima ponudili benzin i druge naftne derivate u zamenu za kukuruz, moleći brz odgovor. Prema instrukcijama iz Beograda, jugoslovenska delegacija im je ponudila kukuruz ali isključivo za naftu na šta oni nisu mogli da odgovore i uputili su Jugoslovene na njihovo izvozno preduzeće Agroeksport iz Bukurešta. Za razliku od Bugara, Rumunima forma saradnje nije bila bitna već su želeli da razmatraju samo konkretne ponude za saradnju.

Pozitivan stav prema uspostavljanju trgovinskih odnosa sa Jugoslavijom imala je i Albanija. Albanci su u razgovoru sa jugoslovenskom delegacijom podvlačili da je uspostavljanjem diplomatskih odnosa uklonjena prepreka za trgovinsku razmenu ali su i podsećali da oni malo šta imaju za razmenu te da to kuda će ta roba otići, odlučuje njihova vlada.⁷⁰⁴ Mađari su, u razgovorima sa jugoslovenskom delegacijom, isticali da su već tada bili u toku razgovori pojedinih jugoslovenskih i mađarskih preduzeća o konkretnim poslovima i potom se upoznali sa listom proizvoda koje je za razmenu nudila Jugoslavija ali nisu pokazali naročiti interes i za formalno obnavljanje trgovinskih odnosa niti za tranzit svoje robe preko Rijeke, što je donekle začudilo jugoslovensku stranu.⁷⁰⁵

Posle razgovora sa delegacijama susednih ali i drugih istočnoevropskih zemalja i SSSR-a delegacija iz Beograda je stekla utisak da su sve njihove delegacije nastupale sa neobavezujućim predlozima, očekujući inicijativu za obnovu trgovine između Jugoslavije i ovih zemalja sa jugoslovenske strane. Međutim, takav zaključak se ubrzo pokazao pogrešnim. Sovjetski ambasador u Beogradu, Valjkov, posetio je 10. juna Koču Popovića i

⁷⁰³ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 5, Izveštaj delegacije o razgovorima vođenim u Ženevi o trgovini Istok – Zapad, 20. maj 1954. godine, Pov. br. 17481, str. 7.

⁷⁰⁴ *Isto*, str. 7 – 8. Nesumnjivo, bilo je jasno da politički faktor igra presudnu ulogu u albanskoj spoljnoj trgovini. Pokazujući interes za proizvode koje je nudila Jugoslavija, Albanci su sa svoje strane nudili vunu, bitumen, uljarice i agrume.

⁷⁰⁵ *Isto*, str. 9 – 10.

izneo mu spremnost Sovjeta da stupe u pregovore o robnoj razmeni, pozivajući se upravo na kontakte iz Ženeve.⁷⁰⁶ Suprotno dotadašnjoj praksi, ovog puta bilo je uočljivo da sve istočnoevropske delegacije nisu imale jedinstven stav već je on bio, kada je u pitanju bila normalizacija njihovih ekonomskih odnosa sa Jugoslavijom, izdiferenciran u skladu sa ekonomsko-političkim interesima svake pojedine zemlje.⁷⁰⁷

Koliko je svaka od ovih zemalja pristupala obnovi trgovinskih odnosa sa Jugoslavijom u skladu sa sopstvenim interesima najuočljivije je na primeru Mađarske. Ona je prva u nezvaničnoj formi predlagala Jugoslaviji obnovu trgovinske razmene što u Beogradu po svemu sudeći nije izgledalo kao logičan potez. Bez obzira na realnu potrebu trgovinske razmene sa Jugoslavijom, na mađarsku ponudu za obnovu trgovinskih odnosa u Jugoslaviji se gledalo sa sumnjom. Ona se Beogradu nije činila kao samostalna odluka Mađara već više kao „misija“ koju su Mađarskoj namenili Sovjeti. Sumnje su se temeljile na činjenici da je Jugoslavija imala velika finansijska potraživanja od Mađarske na osnovu reparacija i drugih neraščišćenih ekonomskih odnosa iz prošlosti čije rešavanje je bilo logično pre ponovnog uspostavljanja trgovinskih odnosa.⁷⁰⁸

Umesto na državnom nivou, Mađari su prvi konkretan korak preduzeli na nivou preduzeća i to posredstvom jedne nemačke firme iz Frankfurta. U Beču, 5. marta 1954. godine jugoslovenski predstavnici su se sastali sa izvesnim Bikenbahom koji je predstavljao posrednika između njih i mađarske strane i sa njim razgovarali o konkretnoj listi roba koje bi bile uključene u kompenzacioni posao. Mađari su preko Bikenbaha insistirali da se sklopi posao od minimum 6 miliona dolara razmene u oba pravca što je prevazilazilo vrednost njihove robne razmene sa većinom zapadnih zemalja sa kojima su imali zaključene trgovinske ugovore.⁷⁰⁹ To je u Beogradu pobudilo sumnju da Mađari u stvari žele da postignu poveću trgovinsku razmenu indirektnim putem (bez trgovinskog ugovora) a da istovremeno izvrđaju plaćanje reparacija i drugih dugovanja Jugoslaviji.

⁷⁰⁶ *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 659.

⁷⁰⁷ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 5, Izveštaj delegacije o razgovorima vođenim u Ženevi o trgovini Istok – Zapad, 20. maj 1954. godine, Pov. br. 17481, str. 10.

⁷⁰⁸ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 2, FNRJ – Mađarska, 19. januar 1954. godine, Pov. br. 18257, str. 2. Bez obzira na to, krajem januara predsednik mađarske vlade Imre Nađ, kao što smo već naveli, govorio je o spremnosti za ekonomsku saradnju sa Jugoslavijom mada posle toga nije usledio nijedan konkretan korak mađarske strane.

⁷⁰⁹ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 3, Depeša ambasadora Soldatića podsekretaru DSIP-a Veljku Mićunoviću, Str. pov. br. 16/54, 6. april 1954. godine, Pov. br. 44914, str. 1.

Odnosno, ovim poslom Mađari su želeli da zadovolje svoje potrebe za uvozom iz Jugoslavije a da istovremeno uzbegnu postavljanje zahteva za regulisanje dugova sa jugoslovenske strane.⁷¹⁰ Dalibor Soldatić, jugoslovenski ambasador u Budimpešti, smatrao je da pored ovih ekonomskih Mađari imaju i političkih razloga zbog kojih izbegavaju zaključenje trgovinskog ugovora jer bi obnova trgovinskih odnosa odjeknula i u mađarskoj javnosti. On je, stoga, predlagao da se ponuđeni kompenzacioni posao sklopi ali da njegova vrednost ni u kom slučaju ne sme biti tako velika da zameni redovan trgovinski sporazum za čije sklapanje Mađari, ako bi do sklapanja kompenzacionog posla došlo u onom obimu koji su oni želeli, više ne bi bili ni zainteresovani a jugoslovenska strana ostala bi bez sredstva pritiska za rešavanje pitanja svojih finansijskih potraživanja od Budimpešte.⁷¹¹ Sredinom aprila Soldatić je o ovom kompenzacionom poslu razgovarao sa pomoćnikom mađarskog ministra inostanih poslova, Bereijem, koji ga je uveravao da mađarska vlada „gleda povoljno“ na te kontakte i da će ona takva nastojanja potpomoći sa čime se složio i Soldatić.⁷¹² I ovaj razgovor, kao jedan u nizu poteza mađarske strane poput nepreduzimanja bilo kakvih koraka nakon Nađovog govora u mađarskoj Skupštini ili nezainteresovanosti mađarske delegacije u Ženevi za zaključenje trgovinskog ugovora, mogao je samo da učvrsti Beograd u stavu do koga je po pitanju obnove trgovinskih odnosa sa Mađarskom, odnosno po pitanju kompenzacionog posla, već bio došao. Držeći se tog stava, a na osnovu predloga Soldatića, Beograd je predloženi kompenzacioni posao ipak sveo u okvire koji su njemu odgovarali.

Na pregovorima u Beču od 24. do 29. aprila 1954. godine, uz posredništvo pomenute nemačke firme, direktno su pregovarale jugoslovenska i mađarska strana koje su potom, 22. maja iste godine, zaključile kompenzacioni sporazum u vrednosti od 2,25 miliona dolara u oba pravca.⁷¹³ Do kraja 1954. godine ovaj kompenzacioni posao je uspešno izvršen sa oko 2 miliona dolara na zadovoljstvo obe strane.⁷¹⁴

⁷¹⁰ *Isto*, str. 2.

⁷¹¹ *Isto*.

⁷¹² DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 51, dos. 6, Zabeleška o razgovoru poslanika D. Soldatića sa A. Bereijem, 13. april 1954. godine, Pov. br. 45154, str. 2.

⁷¹³ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos. 21, Odnosi FNRJ – Mađarska. Septembar 1953 – septembar 1954. godine, Pov. br. 17671, str. 2; DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Informacija za maj 1954. godine, Pov. br. 17507, str. 2. Prema ovom sporazumu, Jugoslavija je trebalo da u Mađarsku izveze mahom ogrevno drvo i rezanu drvenu građu, hemijske proizvode i pirit a da iz Mađarske uveze cement, delove za poljoprivredne mašine, delove za radio aparate i sumpornu kiselinu.

⁷¹⁴ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, bez broja i datuma, str. 13.

Uspešan prvi pokušaj trgovinske razmene posle više godina prekida ekonomske saradnje podstakao je dalje korake, pre svega, mađarske strane. Pošto u Beogradu nisu verovali da će Mađari pristati na zaključenje trgovinskog sporazuma, predložili su da se razmena roba za iduću, 1955. godinu, dogovori na nivou trgovinskih komora dveju zemalja. Mađari su pristali na taj predlog ali je potom njihov ministar spoljne trgovine, Laslo Haj, predložio da se ipak zaljuči međudržavni trgovinski sporazum.⁷¹⁵ Mađari su računali da bi trgovinska razmena u 1955. godini mogla da se višestruko poveća a na to su računali i u Beogradu. U jugoslovenskom poslanstvu krajem septembra organizovan je koktel za mađarske privrednike koji su poslovali sa jugoslovenskim preduzećima kome su se odazvali svi pozvani i na kome je poslaniku Soldatiću skrenuta pažnja da postoji i mogućnost prevoza mađarske robe za Južnu Ameriku jugoslovenskim brodovima.⁷¹⁶ Ekonomski interesi i sa jedne i sa druge strane nalagali su da se još jednom promisli o svrishodnosti odlaganja obnove trgovinskih odnosa zbog nerešenih finansijskih pitanja. U jesen 1954. godine u Beogradu su „prelomili“ i pristali na zaključenje trgovinskog ugovora sa Mađarskom, s tim da uskoro otpočnu pregovori u vezi jugoslovenskih potraživanja. Pregovori za sklapanje trgovinskog ugovora su počeli 21. decembra 1954. godine a dogovor postignut januara 1955. godine kada je potpisan sporazum koji je predviđao robnu razmenu između Jugoslavije i Mađarske od čak 14 miliona dolara.⁷¹⁷

Pored Mađarske, Bugarska je bila jedina od jugoslovenskih suseda iz okvira istočnog bloka koja je još u toku 1954. godine obnovila trgovinsku razmenu. Već u januaru jugoslovenskom ambasadoru u Sofiji, Miti Miljkoviću, pomoćnik bugarskog ministra inostranih poslova, Gerasimov, napomenuo je da treba očekivati uspostavljanje i potom razvijanje trgovinskih odnosa između Bugarske i Jugoslavije.⁷¹⁸ Sa jugoslovenske strane, u leto iste godine, odlučeno je da se Bugarima predloži trgovinska razmena na nivou preduzeća sa preduzećem a da se kasnije, kada se dve privrede upoznaju i ispituju obostrane mogućnosti i ako se razmena pokaže uspešnom, pređe i na nivo saradnje između

⁷¹⁵ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 50, dos, 3, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti za septembar – oktobar 1954. godine, Str. pov. br. 30/54, 26. oktobar 1954. godine, Pov. br. 414094, str. 3.

⁷¹⁶ *Isto.*

⁷¹⁷ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, bez broja i datuma, str. 13.

⁷¹⁸ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos, 20, Jugoslovensko – bugarski odnosi, Pov. br. 18045, bez datuma, str. 2.

trgovinskih komora dweju zemalja.⁷¹⁹ Već u to vreme, Bugari su predlagali rešavanje svih nerešenih finansijskih pitanja što Jugoslaviji u tom trenutku nije odgovaralo. Ona je od svoje diplomatske misije u Sofiji tražila da „obazrivo odbije“ ovaj bugarski predlog i odloži ga „za kasnije“.⁷²⁰

U leto 1954. pali su i prvi pokušaji konkretne robne razmene. Između jugoslovenskog preduzeća „Jugonafta“ i jednog bugarskog preduzeća pregovarano je o kompenzacionom poslu, odnosno razmeni jugoslovenskog plinskog ulja za bugarsku pšenicu i mast. Kada je već sve bilo skoro gotovo, „Jugonafta“ je otkazala posao jer se ispostavilo da je plinsko ulje na spisku stratezijskih sirovina koje, po *Battle Act*-u, nije bilo moguće izvoziti u zemlje istočnog bloka. Međutim, ovaj neuspeli pokušaj nije obehtrabrio Bugare. Na njihovu inicijativu, u drugoj polovini septembra 1954. godine došlo je do zaključenja kompenzacionog sporazuma u vrednosti od 500.000 dolara koji je potpisan u Beogradu.⁷²¹ Istovremeno, Jugoslavija se saglasila sa bugarskim predlogom o otpočinjanju pregovora za zaključenje trgovinskog ugovora iz jula iste godine i sa Bugarima dogovorila da početkom naredne godine u Beogradu dve delegacije počnu razgovore čime je trgovinska razmena između dweju susednih zemalja trebalo da se uvede u normalne tokove.⁷²²

Obnova ekonomskih odnosa sa Rumunijom podelila je sudbinu drugih važnih pitanja koja su ostajala nerešena iako je, formalno, normalizacija međudržavnih odnosa sa Rumunijom započeta. U sklopu opšteg kašnjenja Rumunije za drugim zemljama „narodne demokacije“, pitanje obnove njenih ekonomskih odnosa sa Jugoslavijom nije se, prema mišljenju koje je preovlađivalo u Beogradu, ticala samo nje i Jugoslavije. Uzimajući u obzir veliku podređenost Rumunije Sovjetskom Savezu i njegovim interesima, u DSIP-u su smatrali da ekonomski odnosi između SSSR-a i Rumunije smetaju normalizaciji ekonomskih (ali i drugih) odnosa između Jugoslavije i Rumunije jer je održavanje stanja u

⁷¹⁹ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 12, dos. 29, Zabeleška o razgovoru održanom 7. VIII 1954. godine u DSIP-u između drugova Dragoja Đurića, Mite Miljkovića, Rafaela Tabora i Durini Emila, Pov. br. 17622, str. 3.

⁷²⁰ *Isto*. Uzdržanost Jugoslavije bila je u ovom slučaju motivisana istim razlozima kojima i pokušaj Mađarske da obnovi trgovinsku razmenu a „zaobiđe“ sklapanje trgovinskog ugovora s tim što je sada Jugoslavija bila ta koja je imala dugovanja prema drugoj strani.

⁷²¹ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 16, Bugarska – Jugoslavija, Pov. br. 415625, bez datuma, str. 4; *Jugoslavia. Political Diaries...*, p. 584.

⁷²² AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Zabeleška o razgovoru Pavlića sa bugarskim ambasadorom Angelovim, 10. novembar 1954. godine, Str. pov. br. 1015.

tim odnosima kakvo je postojalo zahtevalo „izvesnu“ izolaciju Rumunije.⁷²³ U razbijanju te izolacije, uloga Jugoslavije kao jedine susedne zemlje koja nije bila u sovjetskom lageru mogla je biti izuzetno velika. Pored interesa u domenu politike, Jugoslavija je bila zainteresovana da ta izolacija bude prevladana i zbog ekonomskih interesa koji su se uglavnom svodili na njeno interesovanje za rumunsku naftu i naftne derivate.⁷²⁴ To je pokazao i prvi kontakt jugoslovenskih i rumunskih predstavnika na razgovorima o trgovini Istok – Zapad u Ženevi.

U sklopu naglog zaokreta rumunskih vlasti, tokom maja i juna 1954. kada su Rumuni dali niz inicijativa u procesu normalizacije svojih odnosa sa Jugoslavijom ne bi li nadoknadili zaostatak za drugima, i pitanje trgovinske razmene pokrenuto je sa mrtve tačke. U prvoj polovini maja, u razgovoru sa rumunskim ministrom za spoljnu trgovinu Marselom Popeskuom, jugoslovenskom otpravniku poslova u Bukureštu Iliji Topaloskom nagovešteno je da će Rumunija prihvatiti jugoslovensku ponudu za uspostavljanje trgovinskih odnosa.⁷²⁵ Međutim, rumunski odgovor se otegao mesecima i sačekao je dolazak novog ambasadora, Nikolae Guine, u Beograd. On je prvih dana oktobra u razgovoru sa Beblerom izneo predlog da razgovori o međusobnoj trgovini počnu što pre, bilo u Beogradu bilo u Bukureštu.⁷²⁶ Bebler je pozdravio činjenicu da je došlo vreme i za uspostavljanje trgovinskih odnosa što je smatrao značajnim korakom napred u procesu normalizacije odnosa između dve susedne zemlje ali nije mogao da kaže ništa određeno o mestu i vremenu otpočinjanja pregovora izgovarajući se činjenicom da je Jugoslavija u to vreme već vodila trgovinske pregovore sa nekoliko zemalja istovremeno.⁷²⁷ Posle ovog razgovora Guine i Beblera, Rumuni su bili ti koji su morali da na odgovor čekaju i to da u Bukurešt dođe novi jugoslovenski ambasador, Nikola Vujanović a potom i da ga primi predsednik rumunske vlade Georgi Georgiju Dež. Vujanović je konkretan odgovor o spremnosti jugoslovenske strane da pregovori počnu u drugoj polovini januara 1955.

⁷²³ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zabeleška po pitanju kakovu politiku prema Rumuniji treba voditi obzirom na sadašnje stanje odnosa, 9. mart 1954. godine, Pov. br. 17342, str. 1.

⁷²⁴ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Pregled pitanja sa Rumunijom koja bi mogli pokrenuti, bez datuma, Pov. br. 17943, str. 2.

⁷²⁵ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za april – maj 1954. godine, Str. pov. br. 4, Pov. br. 46268, str. 6.

⁷²⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Zabeleška o razgovoru drž. podeskretara dr Beblera sa g. Guina-om, rumunskim ambasadorom, 2. oktobar 1954. godine, Pov. br. 413023, str. 1.

⁷²⁷ *Isto.*

godine odlučio da saopšti upravo u razgovoru sa Dežom 2. decembra 1954. godine jer je planirao da tom dobrom vešću stvori što povoljniju atmosferu za razgovor o najtežem nerešenom pitanju tadašnjih jugoslovensko-rumunskih odnosa, pitanju položaja srpske nacionalne manjine u Rumuniji odnosno nekoliko hiljada Srba prognanih u Baragan. Prihvatajući bez zadržke termin koji je Vujanović predložio, Dež je želeo da od njega čuje i kako Jugoslavija vidi perspektivu ekonomskih odnosa sa Rumunijom.⁷²⁸ Vujanović je potom, s tim u vezi, rekao da smatra da će, uprkos sličnosti dve privrede, biti moguće da se pronađe čitav niz artikala koji bi bili za obe strane interesantni za razmenu, da trgovinsku razmenu između Jugoslavije i Rumunije olakšava blizina dveju zemalja i jeftin transport kao i da će to biti važan impuls daljem razvitku međusobnih odnosa uopšte.⁷²⁹ Nekoliko dana posle razgovora Vujanovića i Deža, u Beogradu je sa predstavnicima rumunske ambasade konačno dogovoreno da pregovori o trgovinskom sporazumu počnu 15. januara 1955. godine u Beogradu.⁷³⁰

Jedina zemlja u okruženju Jugoslavije koja je bila članica istočnog bloka sa kojom nije došlo do obnove trgovinskih odnosa tokom 1953. i 1954. godine bila je Albanija. Dok su Mađarska i Bugarska već imale i kompenzacione aranžmane sa Jugoslavijom i zakazane pregovore o trgovinskom ugovoru a Rumunija takođe zakazala pregovore, dotle sa albanske strane nije učinjeno ništa slično tome. Iako su bile poznate slabosti albanske privrede, ne može se reći da je to bio glavni razlog zašto do oživljavanja trgovine nije došlo. Razlozi su sigurno ležali u političkoj sferi. Sa jedne strane, bila je očigledna sporost i nevoljnost sa kojom je albanska strana pristupala normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom a sa druge strane, nezadovoljstvo Jugoslavije brzinom i odsustvom suštinske normalizacije međudržavnih odnosa sa susednom Albanijom, koji su učinili da uspostavljanje redovnih trgovinskih odnosa do kraja 1954. godine bude sasvim nerealno.

Sa ili bez Albanije, pregovori o trgovinskim ugovorima za 1955. godinu sa Mađarskom, Bugarskom i Rumunijom odvijali su se gotovo istovremeno tokom decembra 1954. i januara 1955. godine. Radilo se, dakle, ne o izolovanim pregovorima Jugoslavije sa jednom ili drugom od zemalja u susedstvu koje su se nalazile pod dominacijom Sovjetskog

⁷²⁸ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zabeleška o razgovoru sa predsednikom vlade Dežom na dan 2. decembra, 2. decembar 1954. godine, Pov. br. 17870, str. 3.

⁷²⁹ *Isto.*

⁷³⁰ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zabeleška o razgovoru sa Coteanu Nicolae-om sekretarom rumunske ambasade, 10. decembar 1954. godine, Pov. br. 416295.

Saveza već, očigledno, o opredeljenju vlasti u Beogradu da je došlo vreme da se njihovi ekonomski odnosi sa Istokom ponovo uspostave i tako obezbedi i ekonomska korist od normalizacije odnosa sa zemljama istočnog bloka, koja je, prema jugoslovenskim očekivanjima od ponovnog uspostavljanja trgovine sa Istokom trebalo da bude višestruka.

U periodu od završetka Drugog svetskog rata do sukoba 1948. godine Sovjetski Savez i istočnoevropske zemlje imali su dominantan položaj u jugoslovenskoj spoljnoj trgovini. U toku 1948. godine, uvoz iz ove grupe zemalja činio je 45,7% ukupnog jugoslovenskog uvoza a izvoz u te zemlje čak 50,7% ukupnog izvoza.⁷³¹ Uzimajući to u obzir, jasno je koliko je Jugoslavija bila pogođena ekonomskom blokadom koju su joj ove zemlje nametnule posle 1948. godine ali je takođe i jasno gde je, posle Staljinove smrti, ležao jugoslovenski interes za ekonomsku saradnju sa tim zemljama. Osnovni cilj koji je Jugoslavija želela da postigne obnavljanjem razmene sa zemljama sovjetskog lagersa, pa i onim susednim, bio je stvaranje većeg manevarskog prostora za sopstvenu spoljnu trgovinu. U Beogradu su očekivali da to postignu povećanjem obima trgovinske razmene, a naročito izvoza, jer je u ove zemlje bilo lakše plasirati proizvode koji su na drugim tržištima teže pronalazili kupce.⁷³² U planovima Beograda ni uloga uvoza iz istočnoevropskih zemalja nije bila mala. Uvozom je trebalo obezbediti snabdevanje nekim važnim sirovinama i polufabrikatima (koks i ugalj za koksiranje) koje je u tom trenutku Jugoslavija uvozila isključivo sa Zapada a bilo je „u interesu nezavisnosti“ njene politike da ima mogućnost da ih uvozi i sa Istoka.⁷³³ Strukturom uvoza kakva je bila predviđena za zemlje sovjetskog bloka Jugoslavija je, pored obezbeđivanja sirovina, istovremeno rasterećivala i svoj platni bilans prema Zapadu gde su sva plaćanja obavljana u devizama.

Kada su u Jugoslaviji govorili o „manevarskom prostoru“ za svoju ekonomiju mislili su prevashodno na svoje ekonomske odnose sa Zapadom. Pojava mogućnosti izvoza u istočnoevropske zemlje, trebalo je da rastereti jugoslovenska preduzeća koja su izvozila na Zapad i da im omogući postizanje viših cena i na tim tržištima, što se već tokom 1954. godine pokazalo kao tačno kada su u pitanju bili neki poljoprivredni artikli, pre svega

⁷³¹ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 5, Robna razmena sa istočnoevropskim zemljama, bez datuma, Pov. br. 18074, str. 1.

⁷³² *Isto*, str. 5.

⁷³³ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Informacija o nekim privrednim pitanjima, 1. februar 1955. godine, bez broja, str. 11.

meso.⁷³⁴ U prilog izvozu na Istok umesto na Zapad govorili su i manja izbirljivost istočnih zemalja u pogledu asortimana, kvaliteta ili ambalaže proizvoda kao i, u proseku, 5 – 10% više cene koje su postizane na tom nego na zapadnom tržištu.⁷³⁵ Pored svega toga, prilikom obnavljanja ekonomskih odnosa sa istočnoevropskim zemljama u Jugoslaviji su imali na umu i priliku za plasman proizvoda svojih brodogradilišta za koje su naročito bili zainteresovani na Istoku kao i priliku da se dobiju povoljni krediti i dugoročno zaposle važni industrijski kapaciteti poput fabrika za preradu bakra u Sevojnu i Svetozarevu.⁷³⁶ Najzad, na obnovu ekonomskih odnosa sa Istokom gledalo se i kao na „materijalnu bazu“ za normalizaciju međudržavnih političkih i drugih odnosa. Međutim, bez obzira na veliki jugoslovenski interes u ekonomskoj sferi, u Beogradu su bili svesni da dalja normalizacija odnosa sa susednim i drugim zemljama istočnog bloka „bezuslovno zahteva“ što skorije regulisanje međusobnih potraživanja koja su uključivala i obeštećenje za gubitke koje je Jugoslavija pretrpela u godinama ekonomske blokade.⁷³⁷ To je, dakle, u krugovima jugoslovenskih vlasti smatrano preduslovom dalje saradnje ali ne i dogmom, o čemu je svedočio veoma pragmatični pristup Jugoslavije obnovi ekonomskih odnosa sa susednim „narodnim demokratijama“ koji se ogladao u zaljučivanju kompenzacionih poslova tokom 1954. godine što je omogućilo da se dođe do ekonomske koristi od trgovine a da se ne dovedu u pitanje jugoslovenska potraživanja. Ona su time samo trenutno stavljena u drugi plan da ne bi otežavala prve korake u obnovi ekonomskih odnosa sa Istokom i da insistiranjem na njima Beograd ne bi samom sebi uskratio priliku da proširi manevarski prostor prema Zapadu.

⁷³⁴ *Isto*, str. 10. Kada je, na primer, u pitanju bila Zapadna Nemačka, smatralo se da će se lakše „manevrisati“ ako se obezbede alternativna tržišta u Čehoslovačkoj i Poljskoj ili alternativa uvozu iz Nemačke, opet iz ove dve zemlje.

⁷³⁵ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 5, Robna razmena sa istočnoevropskim zemljama, bez datuma, Pov. br. 18074, str. 5.

⁷³⁶ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Normalizacija ekonomskih odnosa FNRJ sa istočnoevropskim zemljama, 4. maj 1955. godine, bez broja, str. 3 – 5.

⁷³⁷ *Isto*, str. 5.

I. 7. Prvi pokušaji kulturne, naučne i sportske saradnje

U marksističkoj ideologiji, proizvodnja materijalnih dobara u jednom društvu predstavljala je bazu a kultura njenu „nadgradnju“. Ovaj postulat primenjivan je i kada je bila reč o međudržavnim odnosima između Jugoslavije i zemalja „narodne demokratije“ u njenom susedstvu. Kada je normalizacija međusobnih odnosa otpočela, razumljivo je da je ona bila usredsređena na stvaranje mogućnosti za normalnu komunikaciju između vlada i rešavanje najvažnijih nerešenih praktičnih pitanja koja su se ticala jedne ili druge zemlje a potom i političkih pitanja što je sve zajedno predstavljalo „bazu“ međusobnih odnosa. U situaciji kada je tek trebalo stvarati „bazu“, obnova saradnje na kulturnom, naučnom i sportskom polju, tj. „nadgradnja“ nije bila prioritet jugoslovenske spoljne politike prema prostoru njenog neposrednog susedstva, iako, u principu, nije imala ništa protiv nje. Iako je najčešće Jugoslavija bila ta koja je prva u međusobnim kontaktima pominjala pitanje kulturne, naučne ili sportske saradnje, ona nije i zvanično pokretala takvu inicijativu u odnosima ni sa jednom od četiri susedne zemlje koje su bile deo sovjetskog lagersa.⁷³⁸ Deo odgovora na pitanje zašto je to bilo tako, sigurno leži u činjenici da, naročito tokom 1953. godine, ali i tokom 1954. godine, još uvek nije bilo prevladano nepoverenje koje je postojalo i sa jugoslovenske i sa druge strane. Za Beograd, pitanje ponovnog uspostavljanja saradnje u oblasti kulture, nauke i sporta bilo je jedno od onih pitanja koje je, ukoliko ne bi bilo pažljivo razmatrano i rešavano, moglo da bude zgodna prilika za političku manipulaciju s obzirom da se radilo o razmeni ljudi, ideja i emocija. Način na koji su sve susedne zemlje „narodne demokratije“ koje su do kraja 1954. godine pristupile obnovi kulturnih, naučnih i sportskih veza sa Jugoslavijom i kako su taj proces nastojale da prikažu u javnosti umnogome je davao za pravo ovakvo obazrivom stavu zvaničnog Beograda.

Prva zemlja koja je prema Jugoslaviji pokrenula inicijativu za uspostavljanje saradnje na polju kulture bila je Bugarska. Već u prvoj polovini septembra 1953. godine bugarski ministar inostranih poslova, Minčo Nejčev, je u razgovoru sa Raifom Dizdarevićem govorio o velikom interesovanju bugarskih umetnika za Jugoslaviju i

⁷³⁸ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Informacija. O kulturnoj i sportskoj saradnji FNRJ sa zemljama istočnog bloka, bez broja i datuma, str. 1.

predložio da se buduća saradnja odvija na osnovu odgovarajuće međudržavne konvencije o čemu je želeo da razgovara sa jugoslovenskim ambasadorom kada on stigne u Sofiju.⁷³⁹ Početkom januara 1954. godine, Nejčev je jugoslovenskog ambasadora Miljkovića obavestio da je u vezi sa kulturnom saradnjom između Jugoslavije i Bugarske razgovarao sa bugarskom liderom Vlkom Červenkovom koji je od njega zatražio da se što pre sa jugoslovenskim ambasadorom dogovori da takva saradnja otpočne.⁷⁴⁰ Juna iste godine, ova ideja je već bila prihvaćena u Bugarskoj i ministar Nejčev je od Miljkovića tražio da mu obezbedi ploče ili magnetofonske trake sa jugoslovenskom muzikom a zauzvrat nudio stotinak ploča sa bugarskom narodnom muzikom koja bi bila emitovana na Radio Beogradu. Miljković je obećao da će nabaviti ploče ali samo pod uslovom da jugoslovenska muzika bude emitovana na redovnom programu Radio Sofije a ne u emisijama namenjenim Jugoslaviji, što za Nejčeva nije bilo sporno.⁷⁴¹

Početkom jula, u Beogradu su konstatovali da kulturna saradnja između Jugoslavije i Bugarske već ulazi „u fazu konkretizacije“ na čemu su naročito insistirali Bugari.⁷⁴² Do tada, bilans saradnje na kulturnom polju je obuhvatao razmenu knjiga sa Bugarskom akademijom nauka, nekoliko javno izvedenih dela jugoslovenskih kompozitora pred publikom i na Radio Sofiji i razmenu ploča sa narodnom muzikom na osnovu čega je Mita Miljković smatrao da se došlo do trenutka kada je mogla da usledi i razmena pojedinih umetnika.⁷⁴³ Na polju sportske saradnje u to vreme još nije bilo konkretnih rezultata jer su, izgleda, i jedna i druga strana čekale inicijativu sa druge strane mada u Beogradu nisu žurili sa tim želeći prvo da vide kako će proći razmena muzičara.⁷⁴⁴

⁷³⁹ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Bugarsko – jugoslovenski odnosi, bez datuma, Pov. br. 18045, str. 1. On je tvrdio da je već konsultovan u vezi ideje da se u program Radio Sofije uvrsti jugoslovenska narodna muzika a u program Radio Beograda bugarska i da se o tome izjasnio pozitivno. Najzad, on je rekao i da se u Bugarskoj smatra da bi uspostavljanje saradnje na polju kulture predstavljalo korak dalje u normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom.

⁷⁴⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 9, str. 9.

⁷⁴¹ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 25, Zabeleška o razgovoru M. Miljkovića sa bugarskim ministrom inostranih poslova, 29. jun 1954. godine, Pov. br. 49100, str. 8.

⁷⁴² DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 12, dos. 29, Zabeleška o razgovoru održanom 7. jula 1954. godine u DSIP-u između drugova Dragoja Đurića, Mite Miljkovića, Rafaela Tabora i Durini Emila, Pov. br. 17622, str. 2.

⁷⁴³ *Isto.*

⁷⁴⁴ *Isto*, str. 2.

U tom trenutku, aktuelno je postalo i pitanje bugarskog insistiranja da se saradnja odvija na osnovu kulturne konvencije što nije odgovaralo Jugoslaviji. Jugoslovenski podsekretar za međunarodne odnose Veljko Mićunović takav stav je izneo bugarskom ambasadoru u Beogradu, Angelovu, kome je rekao da se saradnja u oblasti kulture između Jugoslavije i Bugarske može odvijati jedino direktno, preko jugoslovenskih institucija ali i da ona zavisi od nivoa postignutog u normalizaciji međudržavnih odnosa.⁷⁴⁵ Ovaj stav jugoslovenskih vlasti nije važio samo za Bugarsku već je bila reč o principijelnom stavu koji je primenjivan i u odnosima sa drugim zemljama istočnog bloka koje su pokazivale interes za saradnju na kulturnom polju sa Jugoslavijom a koje su u Beogradu umesto na DSIP kako su one želele, upućivali na Komisiju za kulturne veze sa inostranstvom ili konkretne ustanove kulture.⁷⁴⁶ Posle ovoga, Bugari su prestali da insistiraju na zaključenju konvencije o kulturnoj saradnji i počeli da predlažu razmenu umetnika uz izražen interes za repertoar jugoslovenskih pozorišta. Sportska saradnja takođe se pomerila sa mrtve tačke. Bugarske košarkašice su učestvovala na Evropskom prvenstvu u Beogradu a za 20. oktobar 1954. godine bila je dogovorena fudbalska utakmica između Crvene Zvezde i bugarskog CDNA u Sofiji.⁷⁴⁷

U oktobru 1954. godine, u toku su bili razgovori bugarskog ambasadora sa jugoslovenskim Udruženjem kompozitora o gostovanju bugarskih dirigenata Popova i Vladigerova u Jugoslaviji, odnosno, Krešimira Baranovića ili Oskara Danona u Bugarskoj. Istovremeno, u Beogradu su odlučili da domaćim umetničkim i stručnim časopisima sugerišu razmenu publikacija sa Bugarskom ali i da odbiju bugarski predlog o uzajamnom gostovanju ansambla narodnih igara za šta još nije bilo vreme.⁷⁴⁸ Istog meseca, kao što je bilo i planirano, odigrana je fudbalska utakmica između Crvene Zvezde i CDNA a fudbaleri iz Beograda bili su srdačno primani svuda.⁷⁴⁹ Početkom novembra, Bugarska je iznela još

⁷⁴⁵ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Zabeleška o odnosima sa Bugarskom, bez datuma, Pov. br. 17403, str. 8.

⁷⁴⁶ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Informacija. O kulturnoj i sportskoj saradnji FNRJ sa zemljama istočnog bloka, bez broja i datuma, str. 6.

⁷⁴⁷ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 20, Zabeleška o odnosima sa Bugarskom, bez datuma, Pov. br. 17403, str. 9.

⁷⁴⁸ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 2, Zabeleška o razgovoru održanom u DSIP-u 14. oktobra 1954. godine između drugova Dragoja Đurića, Mite Miljkovića, Đuze Radovića i Anke Božović, Pov. br. 413471, str. 5.

⁷⁴⁹ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 29, Neki momenti iz odnosa Bugarske prema našoj zemlji, 6. novembar 1954. godine, Pov. br. 17803, str. 2.

čitav niz predloga za saradnju na kulturnom polju poput razmene dokumentarnih filmova, gostovanja muzičara, razmene knjiga, nota i gramofonskih ploča i to samo do kraja 1954. godine dok su za narednu godinu već tada pripremali nove predloge.⁷⁵⁰ U DSIP-u su povodom ovih predloga smatrali da su svi predloženi oblici saradnje prihvatljivi ali su od Ambasade u Sofiji tražili da se ne angažuje oko konkretne realizacije već da zainteresovane Bugare uvek upućuje na jugoslovenske ustanove kulture.⁷⁵¹ Do kraja 1954. godine došlo je gotovo istovremeno do realizacije nekoliko ranije dogovorenih akcija na polju kulturne razmene između Jugoslavije i Bugarske. Sredinom decembra grupa jugoslovenskih pozorišnih umetnika je gostovala u Sofiji, konačno su razmenjene magnetofonske trake i ploče sa narodnom muzikom i počelo njeno emitovanje jednom nedeljno na Radio Sofiji odnosno Radio Beogradu a pred sam kraj godine na repertoar bugarskog Narodnog pozorišta postavljen je Nušićev komad „Dr“.⁷⁵²

Primer Bugarske sledila je i Mađarska, mada obnova kulturnih veza sa tom susednom zemljom nije otišla tako daleko kao u slučaju Bugarske. Tokom 1954. godine, ta obnova se više odnosila na kontakte u sferi sporta nego na one koji su se ticali umetnosti ili nauke. Do prvih kontakata sportskih radnika sa jedne i sa druge strane došlo je već u proleće 1953. godine, prilikom proputovanja jugoslovenskih košarkaša za Moskvu, kada su oni u Mađarskoj bili, na njihovo iznenađenje, izuzetno lepo primljeni i ugošćeni. Posle toga u više prilika Mađari su „nabacivali“ svoju zainteresovanost za obnovu sportske saradnje. U proleće 1954. godine, dvojica nezvaničnih jugoslovenskih predstavnika prisustvovali su fudbalskoj utakmici Mađarska – Engleska u Budimpešti. Tom prilikom, neki mađarski sportski funkcioneri uveravali su ih da ne postoje prepreke za razvijanje sportskih odnosa između dve susedne zemlje.⁷⁵³ U isto vreme, prvi sekretar mađarske ambasade u Beču je tamošnjim jugoslovenskim diplomatama govorio u prilog ideje o fudbalskoj utakmici između reprezentacija dveju zemalja smatrajući da bi to izazvalo najveće interesovanje u

⁷⁵⁰ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 26, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 27, 3. novembar 1954. godine, Pov. br. 414445, str. 1.

⁷⁵¹ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 26, Šifrovani telegram DSIP-a Ambasadi FNRJ u Sofiji, 10. novembar 1954. godine, Pov. br. 414445.

⁷⁵² DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 16, Bugarska – Jugoslavija, bez datuma, Pov. br. 415625/54, str. 5.

⁷⁵³ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Informacija za maj 1954. godine; Odnosi FNRJ – Mađarska, bez datuma, Pov. br. 17507, str. 2.

Mađarskoj. Beograd, međutim, u vezi te ideje nije nameravao da daje bilo kakvu inicijativu.⁷⁵⁴

Početkom juna 1954. godine u Beogradu je održan IV šampionat Evrope u košarci na kome je učestvovala i mađarska reprezentacija. Ovo gostovanje Mađara u Beogradu nisu smatrali nikakvim posebnim sportskim kontaktom između dve zemlje jer su na njemu učestvovala i druge zemlje članice košarkaške federacije.⁷⁵⁵ Međutim, ovaj boravak Mađara u Beogradu ostao je upamćen po ružnom ponašanju domaće publike prema gostima jer su mađarske košarkašice tokom utakmice, na samom terenu, gađane „od nekih pojedinaca“ kamenicama usled čega je jedna od njih zadobila povrede glave.⁷⁵⁶ To je jasno govorilo o prisustvu velikih strasti kod publike u Jugoslaviji koja je do juče o susedima iz istočnog bloka razmišljala isključivo kao o neprijateljima. Ovo iskustvo izazivalo je i strahovanja kada su u pitanju bili slični sportski susreti u budućnosti. Verovatno želeći da na neki način promeni loš utisak koji je ostavila jugoslovenska publika, Jugoslavija je predložila odigravanje utakmice između mađarskog Honveda i beogradskog Partizana koja je, potom, i zakazana za 17. novembar. Samo nekoliko dana pre utakmice, mađarski ambasador Kurimski je Veljku Mićunoviću poverio da strahuje od tog susreta i da bi mu bilo veoma žao ako bi došlo do nekog izgređa, grubosti ili nečeg sličnog tome.⁷⁵⁷ Ovog puta, međutim, sve je prošlo u najboljem redu a mađarska štampa se potom povoljno izražavala o prijemu na koji su Mađari naišli u Beogradu, iako je Honved izgubio od Partizana sa 3 prema 2.⁷⁵⁸ Pored igrača Honveda, u Jugoslaviji su na njen poziv, oktobra 1954. godine na međunarodnom turniru u Beogradu, boravili i mađarski šahisti a novembra iste godine i stonoteniseri koji su učestvovali na otvorenom prvenstvu Jugoslavije.⁷⁵⁹ Sa mađarske strane, do kraja godine je predložen i susret vaterpolo ekipa Honveda i Partizana a za iduću, 1955. godinu, revanš fudbalera Honveda i Partizana kao i susret mađarskog prvaka sa zagrebačkim Dinamom. Sumirajući iskustva u vezi sa sportskom saradnjom sa Mađarskom

⁷⁵⁴ *Isto*, str. 3.

⁷⁵⁵ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 19, Odnosi Jugoslavija – Mađarska. Pregled za 1954. godinu, bez datuma, Pov. br. 18123, str. 4.

⁷⁵⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Zabeleška o razgovoru Veljka Mićunovića sa sovjetskim ambasadorom Valjkovim, bugarskim ambasadorom Angelovim i mađarskim ambasadorom Kurimskim na večeri kod Kurimskog 11. novembra 1954. godine, str. 5.

⁷⁵⁷ *Isto*.

⁷⁵⁸ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 587.

⁷⁵⁹ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 19, Odnosi Jugoslavija – Mađarska. Pregled za 1954. godinu, bez datuma, Pov. br. 18123, str. 4.

u poslednjih godinu dana, u jugoslovenskom DSIP-u su zaključili da sportske veze između dve zemlje „ne treba suviše razvijati u širinu, sem u onim disciplinama gde se možemo uspešno boriti“.⁷⁶⁰ Prestiž je, dakle, bio isuviše važan a sportski susreti smatrani i za nešto više od sporta ili zabave inače pobjeda u tim susretima ne bi bila imperativ. Sukob koji je izostao na bojnopolju, čini se, nije se mogao izbjeći na sportskim terenima.

Kada je u pitanju bila saradnja na polju kulture, do kraja 1954. godine, postignuta su samo dva konkretna rezultata. U oktobru je sklopljen ugovor između jednog mađarskog filmskog preduzeća i jugoslovenskih Filmskih novosti o razmeni filmskih žurnala dok je u decembru iste godine u jednom budimpeštanskom bioskopu prikazan jugoslovenski film „Vesna“.⁷⁶¹ Mađari su predlagali da saradnja na polju kulture obuhvati i razmenu naučnih publikacija, razmenu filmova, uzajamno gostovanje folklornih grupa, muzičara i pevača, uzajamno objavljivanje klasičnih dela mađarske, odnosno, jugoslovenske književnosti pa i eventualno gostovanje pozorišnih trupa. Početkom novembra mađarski poslanik Kurimski se interesovao kod Veljka Mićunovića za mogućnost povezivanja beogradske i budimpeštanske Opere kao i za mogućnost gostovanja jugoslovenskog ansambla „Kolo“ u Mađarskoj. Iako se Mićunović o tome izjasnio afirmativno, u Beogradu je kasnije ipak prevladao stav da da sve to „ne treba forsirati“ dok je za gostovanje pozorišta bilo kategorički odlučeno da „ne dolazi u obzir“.⁷⁶²

Rumunija i Albanija, za razliku od Bugarske i Mađarske, do kraja 1954. godine, na polju kulturne saradnje sa Jugoslavijom nisu imale nikakav konkretan rezultat. To se, doduše, u potpunosti moglo reći jedino za Albaniju jer je Rumunija, mada sa zakašnjenjem, krajem godine ipak uputila zvanični predlog za kulturnu saradnju. Do tada, jedino su jugoslovenski stonoteniseri učestvovali na međunarodnom prvenstvu u Bukureštu marta 1953. godine, neposredno posle Staljinove smrti, a odnos prema njima bio je korektan i isti kao i prema reprezentacijama drugih zemalja.⁷⁶³ Iz toga se, međutim, nije razvila nikakva sportska saradnja jer je reč bila o učešću na međunarodnom takmičenju a ne o susretu koji

⁷⁶⁰ *Isto.*

⁷⁶¹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 9, str. 6.

⁷⁶² DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 46, dos. 19, Odnosi Jugoslavija – Mađarska. Pregled za 1954. godinu, bez datuma, Pov. br. 18123, str. 4.

⁷⁶³ DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, fasc. 76, dos. 10, Odnos Rumunije prema FNRJ, 26. maj 1953. godine, Pov. br. 417819.

je bio dogovoren između dveju zemalja. Tokom 1953. i u prvoj polovini 1954. godine bio je primetan zastoje u normalizaciji odnosa između Jugoslavije i Rumunije i njeno kašnjenje s tim u vezi za drugim istočnoevropskim zemljama, pa i onim susednim. Zbog toga, ni u Beogradu nisu želeli da daju bilo kakvu inicijativu u vezi saradnje na kulturnom, sportskom ili naučnom polju. Početkom marta 1954. godine, stav jugoslovenskog DSIP-a je bio da kulturne, sportske i druge veze „za sada ne dolaze u obzir“.⁷⁶⁴ Iako je zaostajanje Rumunije za drugim zemljama sovjetskog lagersa kada je u pitanju bio tempo normalizacije odnosa sa Jugoslavijom bilo prevladano u leto iste godine, pomaka na polju kulturne, naučne i sportske saradnje još uvek nije bilo, osim što je rumunska stonoteniska reprezentacija učestvovala na jednom međunarodnom takmičenju u Beogradu, početkom novembra.⁷⁶⁵

Tek pred sam kraj 1954. godine, rumunski MIP je uputio zvaničan predlog za kulturnu saradnju između Jugoslavije i Rumunije koji je obuhvatao gostovanje većeg broja njihovih umetnika u Jugoslaviji: muzičara, operskih pevača, pijanista, violinista ali i narodnog orkestra. Oni su predlagali i gostovanje njihove izložbe narodne umetnosti, uzajamno prevođenje književnih dela, razmenu publikacija između naučnih ustanova kao i povezivanje i saradnju rumunskih i jugoslovenskih radio stanica.⁷⁶⁶ S obzirom da je predlog obuhvatao obimnu razmenu, dogovaranje realizacije svega toga tražilo je dosta vremena usled čega je saradnja na kulturnom polju između Jugoslavije i Rumunije ostala da se zaista i ostvari tek naredne, 1955. godine.

Kada je ušla u proces obnove svojih kulturnih, sportskih i naučnih veza sa susednim zemljama „narodne demokratije“, Jugoslavija nije izgubila iz vida okolnosti u kojima se taj proces ostvarivao kao ni okolnosti u kojima je svojevreteno došlo do prekida sveke takve saradnje. Iz tih razloga, Jugoslavija je prema svim ovim zemljama zauzimala stav da želi isključivo saradnju na nivou zainteresovanih sportskih i kulturnih ustanova i organizacija a nikako zaključivanje međudržavnih konvencija o kulturnoj saradnji, čije zaključivanje je podrazumevalo viši nivo međusobnih odnosa od onog koji je u tom trenutku postojao između Jugoslavije i njenih suseda iz redova istočnog bloka. Dalji razvijoj saradnje na

⁷⁶⁴ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Zabeleška o razgovoru drugova Tabor Rafaela, Dušana Ristića, Kavčić Franca i Markotić Ante sa Topaloski Ilijom, otpravnikom poslova Ambasade FNRJ u Bukureštu na dan 9. III 1953. godine, Pov. br. 17308, str. 5.

⁷⁶⁵ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Informacija. Odnosi Jugoslavija – Rumunija, 9. novembar 1954. godine, Pov. br. 17810.

⁷⁶⁶ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Informacija. O kulturnoj i sportskoj saradnji FNRJ sa zemljama istočnog bloka, bez broja i datuma, str. 5.

kulturnom, naučnom i sportskom polju između Jugoslavije i ovih zemalja u Beogradu su smatrali izvesnim ali su takođe smatrali i da taj razvoj zavisi od zainteresovanosti jugoslovenskih i institucija kulture u tim zemljama kao i od njihovog shvatanja suštine te saradnje.⁷⁶⁷ Sa jugoslovenske tačke gledišta, u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji su se u prošlosti, kao i u SSSR-u i drugim zemljama istočnog bloka, ispoljile tendencije da se kulturne vrednosti i dostignuća drugih naroda posmatraju kroz prizmu trenutnih političkih događanja i interesa kao i da se koriste za popularizaciju negativnih političkih tendencija putem „kulturne“ saradnje.⁷⁶⁸ Krajem 1954. godine za Jugoslaviju je brzina kojom se te zemlje budu oslobađale od takvog shvatanje kulturne saradnje bila direktno proporcionalna brzini obnavljanja međusobnih kulturnih, naučnih i sportskih veza.

Činjenica da Jugoslavija nije oheručke prihvatala sve ponude za kulturnu saradnju koje su dolazile iz susedstva i da je izbegavala da ona bude ta koja daje inicijative za kulturnu saradnju, pokazuje da nije bila zadovoljna brzinom i načinom na koji su se susedne zemlje oslobađale pomenutog koncepta kulturne saradnje. Sa jugoslovenske tačke gledišta, glavni dokaz da se taj proces odvija sporo bila je jasno ispoljena tendencija da se u svim ovim zemljama kulturnoj saradnji sa Jugoslavijom pridavao mnogo veći značaj nego što je ona realno imala i to sa namerom da se ona iskoristi u političke svrhe.⁷⁶⁹ Cilj tako organizovanih gostovanja bio je, bez sumnje, da se u domaćoj i naročito zapadnoj javnosti stvori uverenje da Jugoslavija održava prisne odnose sa zemljama istočnog bloka te da je njen povratak u njegove redove samo pitanje vremena i to ne naročito dugog. Masovna gostovanja umetnika i njihova politička obojenost za Jugoslaviju su bili neprihvatljivi i iz drugih razloga. Takva gostovanja su u Beogradu doživljavana i kao pokušaj nekih zemalja, posebno Mađarske i Rumunije koje su u Jugoslaviji imale brojnu nacionalnu manjinu, da na takav način pored postizanja spoljnopoličkih ciljeva otvare i određene političke efekte kod svojih manjinaca u Jugoslaviji.⁷⁷⁰

⁷⁶⁷ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Odnosi Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama u 1954. godini, bez datuma, Pov. br. 18067, str. 4 – 5.

⁷⁶⁸ *Isto.*

⁷⁶⁹ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 80, dos. 5, Informacija. O kulturnoj i sportskoj saradnji FNRJ sa zemljama istočnog bloka, bez broja i datuma, str. 5. Deo toga bila su nastojanja, naročito Mađarske i Bugarske, da realizuju gostovanja velikih grupa umetnika (ansambli, pozorišne trupe, orkestri) i da insistiraju na određenom „ceremonijalu“ pri njihovom prijemu u Jugoslaviji koji je trebalo da obuhvati veliki publicitet, prisustvo visokih jugoslovenskih državnika na njihovim predstavama, organizaciju velikih prijema i slično tome.

⁷⁷⁰ *Isto*, str. 6.

I. 8. Odnosi Jugoslavije i Zapada u svetlu normalizacije odnosa sa „narodnim demokratijama“ u susedstvu

Tokom godina ideološkog, političkog i međudržavnog raskida sa Sovjetskim Savezom i zemljama „narodne demokratije“ sa kojima je do 1948. godine bila najtešnje povezana, Jugoslavija je, da bi opstala, bila upućena na saradnju sa Zapadom odakle je jedino mogla da očekuje pomoć. Kao rezultat mukotrpnog procesa međusobnog približavanja tokom kojeg je i jedna i druga strana morala da relativizuje svoje ideološke postulate i principe kojih se držala, došlo je do uključivanja Jugoslavije u program američke vojne i ekonomske pomoći koja joj je omogućila preživljavanje i u egzistencijalnom i u političkom smislu. Takva pomoć nužno je sa sobom nosila i određene „neprijatne“ ustupke na koje je Jugoslavija bila primorana i koje je nerado činila. U proleće 1953. godine, u trenutku Staljinove smrti, Jugoslavija je u izgradnji svojih odnosa sa Zapadom bila stigla do tačke kada je njeno uključivanje u NATO, posredstvom Balkanskog pakta, delovalo kao izvesno. Međutim, strah od novih zahteva Zapada koji bi mogli da naruše „čistotu“ komunizma u Jugoslaviji i ugroze monopol KPJ u jugoslovenskom društvu, činio je taj korak isuviše rizičnim. Upravo u tom trenutku došlo je do smrti Josifa Visarionoviča Staljina koja je u SSSR-u pokrenula mnoge promene koje su za Tita predstavljale priliku da „izgladi“ svoje odnose sa Istokom i na taj način izbegne svoje potpuno vezivanje za Zapad što, intimno, nikada nije ni želeo.⁷⁷¹ Tito, međutim, nije bio i jedini koji je uviđao da ima priliku da normalizuje svoje odnose sa Istokom, da se istovremeno ne približava više Zapadu i da očuva povoljnu poziciju u odnosu na oba bloka. Kao takvu, tadašnju situaciju u međunarodnim odnosima prepoznavali su i najuticajniji politički faktori na Zapadu. To je bio razlog zbog koga su na Zapadu već posle prvih naznaka da bi u odnosima Jugoslavije sa SSSR-om moglo da dođe do približavanja počele da se pojavljuju sumnje u jugoslovensku lojalnost dotadašnjem spoljnopoličkom kursu i nedoumice u vezi karaktera procesa normalizacije odnosa Jugoslavije sa istočnim blokom koji je tek počinjao. Najveću nepoznicu za Zapad u tom trenutku predstavljalo je pitanje

⁷⁷¹ Đ. Tripković, „Spoljni faktori i politička kretanja...“, str. 87; D. Bogetić, „Jugoslovenske spoljnopoličke nedoumice...“, str. 157.

da li će krajnji domet tog procesa biti samo normalizacija međudržavnih odnosa ili ponovna integracija Jugoslavije u sovjetski lager. Otuda je poticalo izuzetno veliko interesovanje koje su za taj proces pokazivali ne samo vodeći politički ljudi na Zapadu već i diplomatska predstavništva zapadnih zemalja u Beogradu, Moskvi, istočnoevropskim zemljama pa i čitavom svetu, tražeći neposredno ili posredno od jugoslovenske strane informacije o makar i najsitnijem kontaktu između Jugoslavije sa jedne i Sovjetskog Saveza i drugih zemalja „narodne demokratije“ sa druge strane.

Jugoslovenska diplomatija bila je u proleće 1953. godine svuda obasuta pitanjima u vezi sa normalizacijom odnosa sa SSSR-om i tražila je od DSIP-a u Beogradu više informacija. Iz Londona je polovinom aprila javljano o interesovanju da li ima naznaka da SSSR i istočnoevropske zemlje menjaju svoj stav prema Jugoslaviji, da li još uvek ima incidenata na granici i kakav je odnos prema jugoslovenskim predstavnicima u tim zemljama.⁷⁷² Samo nekoliko dana kasnije, reagujući na ovakve dopise iz poslanstava i ambasada ali i na glasine o promeni stava Sovjeta prema Jugoslaviji, DSIP je svim diplomatskim predstavništvima uputio cirkularnu depešu u kojoj je tvrdio da nema nikakvih promana na osnovu kojih je moglo da se zaključi da „agresivni pritisak slabi“.⁷⁷³ Tokom maja, pažnju zapadne diplomatije privukli su pregovori između Jugoslavije i Rumunije u vezi sa uspostavljanjem zajedničke Đerdapske administracije koji su počeli još 15. aprila 1953. godine. O njihovom toku interesovao se u samom DSIP-u drugi sekretar američke ambasade u Beogradu, Kreg, ali i francuski ambasador pri OUN, Hope.⁷⁷⁴ Jugoslovenska ambasada u Londonu imala je tih dana puno posla ne bi li razuverila mnogobrojne novinare koji su je, posle senzacionalističkog članka poznatog novinara Lederera u „Observer“-u, zasipali pitanjima o normalizaciji odnosa sa SSSR-om, pa između ostalog i o pravom značenju jugoslovensko-rumunskih pregovora o Đerdapu koji su bili u toku.⁷⁷⁵ Samo

⁷⁷² DAMSPS, PA, 1953, Istočnoevropske zemlje, fasc. 45, dos. 1, Telegram Ambasade FNRJ u Londonu br. 319, 13. april 1953. godine, Pov. br. 44833.

⁷⁷³ DAMSPS, PA, 1953, Istočnoevropske zemlje, fasc. 45, dos. 1, Depeša DSIP-a svim predstavništvima FNRJ, Pov. br. 45997, 18. april 1953. godine. U istoj depeši zaključeno je da se nije moglo govoriti „čak ni o simptomima promena u odnosu na FNRJ“ a od jugoslovenskih diplomata je traženo da prate stavove i držanje istočnoevropskih diplomata i da pokušaju da dokuče izvor i pozadinu glasina u vezi kojih se se tek očekivala razna provokativna pitanja.

⁷⁷⁴ DAMSPS, PA, 1953, Istočnoevropske zemlje, fasc. 97, dos. 3, Šifrovano pismo stalnog predstavnika FNRJ pri OUN Lea Matesa DSIP-u, Njujork, 20. maj 1953. godine, Pov. br. 47276, str. 1.

⁷⁷⁵ DAMSPS, PA, 1953, Istočnoevropske zemlje, fasc. 45, dos. 5, Telegram Ambasade FNRJ u Londonu br. 414, 20. maj 1953. godine, Pov. br. 47805, str. 1.

nekoliko dana kasnije, veliko interesovanje zapadnih diplomata i novinara za jugoslovenske odnose sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ i sumnje koje su se tim povodom pojavljivale, u Beogradu su doživljavali kao „kampanju pokrenutu od Italije“ i „intrigu“ koju je jugoslovenska diplomatija trebalo da „razbija“ iznošenjem činjenica onako kako ih je u svojim govorima u Slavonskom Brodu i Batajnici izneo Josip Broz.⁷⁷⁶ Tito je u ova dva nastupa pred javnošću podvlačio da je Jugoslavija nezavisna zemlja koja želi da ima snošljive odnose sa svim zemljama pa i sa onim istočnoevropskim i da će na tome raditi bez obzira šta se o tome pisalo i govorilo na Zapadu. Takođe, istakao je da u to vreme nije bilo nikakvog poboljšanja odnosa i da će Beograd o namerama SSSR-a i zemalja „narodne demokratije“ suditi prema njihovim delima kao i da neće raskidati savezništvo sa Zapadom sve dok se on „bori za pravedne odnose u svetu“.⁷⁷⁷

Nastojanja Jugoslavije da parira glasinama koje je inspirisala Italija nije bilo bez uspeha. Jugoslovenska ambasada u Rimu je krajem maja došla do informacije da je tamošnja američka ambasada obavestena od ambasade SAD u Beogradu da „ne treba pridavati suviše važnosti“ glasinama o zbližavanju Jugoslavije i SSSR-a jer uprkos nekim znakovima popuštanja nije bilo nikakvih promena na mnogim drugim sektorima međusobnih odnosa.⁷⁷⁸ Sredinom jula, britanski ambasador u Beogradu, Malet, dobio je iz Forin Ofisa instrukcije da nastavi sa pomaganjem Tita i da pokaže poverenje u politiku koju vodi Beograd bez obzira na sumnje koje „naši italijanski prijatelji nastoje posejati“.⁷⁷⁹ Ipak, rezervisanost je postojala jer je istovremeno Malet upozoren da se mnogi jugoslovenski rukovodioci osećaju bliži Sovjetskom Savezu nego Zapadu i da u nekim oblastima saradnje (mlazni avionski motori) treba da bude još više rezervisan nego ranije.⁷⁸⁰

Slično pregovorima o uspostavljanju Đerdapske administracije između Jugoslavije i Rumunije, veliku pažnju i nove sumnje u eventualno „šurovanje“ Tita sa Sovjetima izazivala su na Zapadu i zasedanja Dunavske komisije, osmo krajem juna i početkom jula i

⁷⁷⁶ DAMSPS, PA, 1953, Istočnoevropske zemlje, fasc. 45, dos. 5, Cirkularna depeša DSIP-a svim diplomatskim predstavništvima FNRJ, 22. maj 1953. godine, Pov. br. 46745; Detaljnije o Titovim govorima u Slavonskom Brodu i Batajnici vidi u: Josip Broz Tito, *Govori i članci*, VIII, Zagreb, 1959, str. 70 – 89 i 90 – 95; *Borba*, 18. i 22. maj 1953. godine; *Politika*, 18. i 22. maj 1953. godine.

⁷⁷⁷ *Isto*. Lorejn M. Lis, *op. cit.*, p. 181 – 182; D. Bogetić, „Jugoslovenske spoljnopolitičke nedoumice...“, str. 159 – 160.

⁷⁷⁸ DAMSPS, PA, 1953, Istočnoevropske zemlje, fasc. 85, dos. 26, Telegram Ambasade FNRJ u Rimu DSIP-u br. 241, 25. maj 1953. godine, Pov. br. 46888.

⁷⁷⁹ D. Bekić, *nav. delo*, str. 531.

⁷⁸⁰ *Isto*.

deveto u decembru 1953. godine, o čemu smo već pisali. Kada se tome dodaju i uspešno završeni pregovori o sprečavanju i ispitivanju graničnih incidenata sa Mađarskom i Rumunijom, uspostavljanje diplomatskih odnosa na najvišem nivou sa Mađarskom i Bugarskom i raspuštanje logora za izbeglice iz istočnoevropskih zemalja u Jugoslaviji i njihovih emigrantskih organizacija, Zapad nije mogao a da ne uoči „detant između Jugoslavije i zemalja sovjetske grupe“ što je izazivalo zabrinutost.⁷⁸¹

Nagađanja da bi novi razvoj situacije u odnosima Jugoslavije i Sovjetskog Saveza mogao da ugrozi dobre jugoslovenske odnose sa Zapadom pokrenule su na akciju i Josipa Broza Tita koji je u kontaktima sa političarima ili novinarima sa Zapada nastojao da otkloni svaku sumnju u Jugoslaviju.⁷⁸² U razgovoru sa „političkim i javnim radnikom“ iz Vašingtona Džozefom Edvardom Dejvisom 12. juna 1953. godine na Brionima Tito je konstatovao da se u inostranstvu „mnogo i zlonamjerno“ iskorišćava to što se Sovjetski Savez u pogledu odnosa prema Jugoslaviji „malo nasmiješio“.⁷⁸³ On je dalje tvrdio da je on poslednji koji bi poverovao Sovjetskom Savezu što nije značilo i da neće doći do uspostavljanja normalnih odnosa i razmene ambasadora koju su predložili Sovjeti. Međutim, on je podvlačio da razmena ambasadora ne znači i uspostavljanje dobrih odnosa niti može da dovede do toga da Jugoslavija postane „privjesak“ Sovjetskog Saveza.⁷⁸⁴ Potom je dodao da to znači da „mi nećemo dozvoliti da se našim postupcima pokvare odnosi sa Zapadom“ i da ništa ne može pokolebati rešenost Jugoslavije da jača Balkanski pakt kao snagu suprotstavljenu „eventualnim ratnim pokušajima“.⁷⁸⁵ Na pitanje Dejvisa o stanju u „satelitskim“ zemljama, Tito je izneo da se u njima posle Staljinove smrti nije ništa izmenilo na bolje i da, naprotiv, izgleda da Sovjeti tamo hoće da uzmu sve više stvari u svoje ruke. To, po njemu, nije isključivalo da u tim zemljama neće „jednog dana“ doći do unutrašnjih vrenja i potom izneo tezu da SSSR pokušajima da uspostavi normalne odnose sa Jugoslavijom pokazuje da je pretrpeo neuspeh što će se odraziti i na satelitske zemlje tako što će ojačati „njihovu težnju za nezavisnošću“.⁷⁸⁶ Dva dana kasnije, 14. juna, Tito je

⁷⁸¹ *Isto*, str. 523 – 524.

⁷⁸² Dragan Bogetić, „Jugoslavija i zapadne sile u vreme sukoba sa Kominformom“, *Jugoslovenska država 1918 – 1998*, zbornik radova, Beograd, 1999, str. 259.

⁷⁸³ AJ, KPR, I – 3 – a, SAD, I k. 160, j. 2292, Zabeleška o razgovoru predsednika Republike Josipa Broza Tita s Joseph Edward Davies – om 12. VI 1953. godine na Brionima, str. 2.

⁷⁸⁴ *Isto*, str. 2 – 3.

⁷⁸⁵ *Isto*, str. 3.

⁷⁸⁶ *Isto*.

javno na zboru u Pazinu izneo u mnogo široj formi u suštini iste stavove koje je zastupao i u razgovoru sa Dejvisom s tim što je ovog puta više naglasio odanost jugoslovenskih naroda saveznicima i podsetio da „mi ne okrećemo kaput kako vjetar duva“.⁷⁸⁷ Ovaj govor ostavio je snažan utisak na Zapadu i, makar privremeno, doveo do napuštanja spekulacija o nekakvom spektakularnom obrtu u jugoslovenskoj spoljopolitičkoj orijentaciji.⁷⁸⁸ O uspešnosti Titove akcije svedoči i procena američke CIA-a koja je krajem juna bila uverena da Jugoslavija neće ponovo ući u Istočni blok sve dok je u njoj na vlasti Josip Broz Tito.⁷⁸⁹ Ovakav zaključak analitičari u Vašingtonu su pravdali sovjetskim nepoverenjem u Tita i činjenicom da bi približavanjem SSSR-u Tito više izgubio nego što bi mogao da dobije s obzirom da bi Sovjetinastojali da ga se prvom prilikom reše.⁷⁹⁰

Krajem juna u poseti Beogradu boravio je Adlaj Stivenson, šef američke Demokratske stranke, što je bila još jedna prilika da se stavi do znanja da Jugoslavija nema nameru da menja svoj spoljnopolitički kurs. Sa Stivensonom je prvo razgovarao Edvard Kardelj, 23. juna, a potom i Tito 25. juna. Kardelj je razgovor sa Stivensonom iskoristio da iznese negativan jugoslovenski stav u vezi sa spoljnom politikom Sovjetskog Saveza za koju je tvrdio da predstavlja samo promenu taktike a ne i cilja. Kardelj je smatrao da su u SSSR-u i „satelitskim“ zemljama započeti procesi koje Sovjeti neće moći da kontrolišu i da će u satelitskim zemljama upotrebiti silu da uguše pokrete te da će istovremeno biti primorani i na ustupke što će slabiti njihove pozicije.⁷⁹¹ Tito je u razgovoru sa Stivensonom zastupao slične stavove naročito ističući tezu o nemogućnosti stvarnih promena spoljne politike SSSR-a bez promena unutrašnjeg sistema.⁷⁹² I Tito je, kao i Kardelj, računao na nezadovoljstvo naroda u svim istočnoevropskim zemljama pa i onim susednim očekujući tamo i postavljanje novih „garnitura“ na vlast u cilju zadržavanja sovjetskog uticaja. Stivenson je potom Titu postavio pitanje da li bi bilo pametno, na primer, Bugarskoj staviti u izgled ekonomsku i vojnu pomoć ako se „otrgne“ od SSSR-a i zatim ga povezao sa

⁷⁸⁷ J. B. Tito, *Govori i članci...*, str. 137; Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952 - 1955. Jugoslovensko približavanje NATO – u*, Beograd, 2000, str. 100 – 101; D. Bogetić, „Jugoslovenske spoljnopolitičke nedoumice...“, str. 163 – 164; *Borba*, 15. jun 1953. godine; *Politika*, 15. jun 1953. godine.

⁷⁸⁸ D. Bogetić, „Jugoslovenske spoljnopolitičke nedoumice...“, str. 163.

⁷⁸⁹ *Yugoslavia: from „National Communism“ to National Collapse. US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia 1948 – 1990*, Washington, 2006, p. 143, 150.

⁷⁹⁰ *Isto*, p. 149.

⁷⁹¹ *Isto*.

⁷⁹² AJ, KPR, I – 3 – a, SAD, I k. 160, j. 2292/2, Zabeleška o razgovoru druga Predsednika Republike sa šefom američke Demokratske partije A. Stevensonom, str. 2; L. M. Lis, *op. cit.*, p. 183 – 184.

eventualnom ulogom Jugoslavije koja je svojim primerom mogla da najviše deluje na „satelite“.⁷⁹³ Na ovo pitanje Tito nije dao konkretan odgovor već ga je zabašurio svojim izlaganjem o Balkanskom paktu koga je smatrao korisnim zbog onoga što je predstavljao u tom trenutku ne odričući mu mogućnost proširivanja i ulaska u njega „drugih malih zemalja“.⁷⁹⁴ U tom trenutku, Titu se najverovatnije činilo da bi takva aktivnost Jugoslavije bila isuviše izazivačka u odnosu na SSSR od čijeg napada je do juče strahovao. Sa druge strane, interesovanje Stivenzona za takvu ulogu Jugoslavije u istočnoevropskim zemljama i naročito onim susednim (posebno je apostrofirao Bugarsku ali je Tita pitao i za njegovo mišljenje o trenutnoj situaciji u Albaniji) pokazuje da je ona na Zapadu uzimana u obzir i za ulogu „trojanskog konja“ koji je trebalo da ideološki deluje u susedstvu i iznutra podrije stabilnost režima u tim zemljama.

Iako je Tito u suštini odbio da se izjasni o takvoj eventualnoj ulozi Jugoslavije u Istočnoj Evropi i svom neposrednom susedstvu, to ne znači i da u Jugoslaviji nisu postojale ambicije da se ideološki utiče na države sa sličnim društvenim uređenjem. Pitanje je bilo samo za čiji račun je Jugoslavija bila spremna da se na tome angažuje. Da li za svoj sopstveni ako već nije želela za račun Zapada? U tom smislu ilustrativno deluje mišljenje Edvarda Kardelja izneto krajem 1954. godine u razgovoru sa Ričardom Leventalom, spoljnopolitičkim urednikom londonskog „Obserever“ – a. Kardelj je smatrao da „prema Rusima treba voditi jednu opreznu i pametnu politiku“.⁷⁹⁵ On je nastavio i da ne treba imati iluzija, ali da „na unutrašnje procese u Sovjetskom Savezu treba vršiti uticaj i mi to hoćemo, koliko to kao jedna mala zemlja najviše možemo“. On je nastavio da „odnos između Jugoslavije i SSSR-a treba da bude takve prirode da bi omogućio pozitivan uticaj na te procese u Sovjetskom Savezu, što je ne samo u našem, nego i u evropskom i u opštem interesu“.⁷⁹⁶

Bez obzira na zabrinutost Zapada u vezi sa tumačenjem njene normalizacije odnosa sa Sovjetima i drugim istočnoevropskim državama za koju je Jugoslavija dobro znala, u Beogradu su krajem 1953. godine smatrali da je njihov trud na razbijanju te zabrinutosti

⁷⁹³ AJ, KPR, I – 3 – a, SAD, I k. 160, j. 2292/2, Zabeleška o razgovoru druga Predsednika Republike sa šefom američke Demokratske partije A. Stevensonom, str. 3.

⁷⁹⁴ *Isto.*

⁷⁹⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru potpredsednika SIV-a druga E. Kardelja sa Richardom Lowenthalom, dne 10. XII 1954. godine, str. 4.

⁷⁹⁶ *Isto.*

davao rezultate i da je gledanje zapadnoevropskih i američkih zvaničnih krugova i javnosti na normalizaciju njenih odnosa sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“, gledano u celini, povoljno.⁷⁹⁷ Gledanje na taj proces je čak, prema mišljenju krugova u DSIP-u, evoluiralo tokom oktobra i novembra 1953. godine i to iz više razloga. Prvi razlog koji je uticao na povoljnije gledanje Zapada na normalizaciju odnosa Jugoslavije sa Istokom bio je sazrevanje ideje o koegzistenciji koja je, zahvaljujući nešto izmenjenom i elastičnijem stavu SSSR-a u međunarodnim odnosima, u Zapadnoj Evropi i SAD-u polako odnosila prevagu nad idejom preventivnog rata.⁷⁹⁸ Kao drugi razlog, navodi se Titov govor u Skupštini u kojem se izjasnio za normalizaciju odnosa sa Istokom ali samo uz istovremenu aktivnu saradnju sa Zapadnom čime je sa jedne strane otklonio strah od povratka Jugoslavije u sovjetski lager kod dobronamernih krugova na Zapadu a sa druge izbio iz ruku nedobronamernih adute koje su koristili prilikom širenja glasina o povratku Jugoslavije pod sovjetsku dominaciju. Treći razlog bio je taj što je, prema ovom mišljenju, Zapad iz načina i toka normalizacije shvatio da je ona pokrenuta na inicijativu Sovjeta i da je samim tim u pitanju promena njihove spoljne politike i spoljne politike zemalja „narodne demokratije“ a ne Jugoslavije. Najzad, u Beogradu se smatralo i da se u tadašnjim okolnostima jugoslovenskom shvatanju normalizacije nije moglo na Zapadu ozbiljno i otvoreno prigovarati a da to ne ostavi štetne političke posledice po onog ko bi ih iznosio.⁷⁹⁹

Pošto su polazili od uverenja da Zapad povoljno gleda na normalizaciju odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i drugim istočnoevropskim zemljama, u Beogradu su budno pratili koja to shvatanja u vezi sa tim dominiraju na Zapadu. Prema utiscima koji su postojali u Jugoslaviji, na Zapadu je, bar javno, već bilo preovladalo mišljenje da Jugoslavija neće preći u Istočni blok i to, prema jednim zbog rešenosti da sačuva svoju nezavisnost a prema drugima zbog ekonomske zavisnosti od Zapada i SAD-a.⁸⁰⁰ Pored ovog, preovladalo je i mišljenje da je normalizacija koja je bila u toku predstavljala pobedu Jugoslavije kojom je ona ušvrščivala svoj međunarodni položaj i dobijala mogućnost manevrisanja i nezavisnijeg odnosa prema Zapadu što je značilo da nije imala razloga da se, povratkom u sovjetski

⁷⁹⁷ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 70, dos. 2, Zvanični predstavnici i štampa nekih zapadnoevropskih zemalja i SAD o normalizaciji odnosa Jugoslavija – istočne zemlje, bez datuma, Pov. br. 17826, str. 1.

⁷⁹⁸ *Isto.*

⁷⁹⁹ *Isto.*

⁸⁰⁰ *Isto*, str. 2.

blok, odrekne povoljne pozicije. Na Zapadu je bilo veoma rašireno i shvatanje da Jugoslaveni u oceni sovjetske spoljne politike idu „suviše daleko“. Utisak zvaničnog Beograda je bio i da je na Zapadu postojao veliki strah od ideološke saradnje između Jugoslavije i zemalja Istočnog bloka za koju se smatralo da bi ugrozila nezavisnost Jugoslavije. U vezi sa ovim postojalo je i shvatanje da će zbog istovetnosti političkog i društvenog sistema u Jugoslaviji i istočnoevropskim zemljama Sovjeti uspjeti da „ohlade“ njene odnose sa Zapadom. Mnogi na Zapadu smatrali su, takođe, i da Jugoslavija u procesu normalizacije ide prebrzo, da je preuranila sa njim i da bi trebalo da ubuduće ide sporije i opreznije.⁸⁰¹

Sumirajući sva ta gledišta, u DSIP-u su zaključili da je na Zapadu bilo moguće uočiti tri shvatanja normalizacije odnosa Jugoslavije i zemalja istočnog bloka i to evropsko, američko i vatikansko. Prvo, evropsko shvatanje normalizacije, bilo je rezultat posebnog položaja, interesa i namera zapadnoevropskih zemalja u odnosu na SSSR i bilo je tipično za Francusku, dobrim delom za Veliku Britaniju, Belgiju i skandinavske zemlje a u manjoj meri i Austriju i Zapadnu Nemačku. Po njemu, bar javno, normalizacija odnosa o kojoj je reč predstavljala je doprinos miru, pobedu Jugoslavije i očuvanje njene nezavisnosti ali pod uslovom da se Istoku pristupa oprezno i uz poštovanje obaveza prema Zapadu. Drugo, američko, shvatanje koje je dominiralo u SAD, Turskoj, Holandiji i delimično u Italiji i Grčkoj karakterisalo je prihvatanje normalizacije (ako već nije mogla da se spreči) ali pod uslovom da se ona odvija uz zavisnost od Zapada i u skladu sa njegovim interesima. U Beogradu su imali utisak da je ovoj grupi zemalja normalizacija smetala, da je narušavala njihove koncepcije na međunarodnom planu i da im se činila prebrzom, pre nagljenom i preuranjenom. Treće, vatikansko, shvatanje normalizacije odnosa Jugoslavije sa Istokom bilo je sračunato na otvoreno izazivanje nepoverenja Zapada prema Jugoslaviji iako, po njemu, Jugoslavija zbog „američkih dolara“ nije želela da se vrati u Istočni blok. Vatikan je sa jugoslovenske strane bio viđen kao izvor dezinformacija o tajnim, zakulisnim dogovorima između Moskve i Beograda koji su na normalizaciju odnosa bacali drugačije svetlo.⁸⁰²

⁸⁰¹ *Isto.*

⁸⁰² *Isto*, str. 3.

Iako je ova analiza DSIP-a o gledanja zvaničnih krugova i štampe na Zapadu vodila ka zaključku da je tamošnje gledanje na normalizaciju jugoslovenskih odnosa sa SSSR-om i „narodnim demokratijama“ povoljno, ona je sadržala i važan zaključak da „iako u celini povoljno, shvatanje normalizacije od strane Zapada nije još uvek takvo da Jugoslavija ne bi morala u pogledu tempa i načina iste voditi računa“.⁸⁰³ Sa druge strane, i Zapad je bio svestan da mora imati meru u svojim pritiscima ukoliko nije želeo da Tita gurne u zagrljaj Sovjeta. O tome najbolje svedoči razvoj tršćanske krize koja je upravo u jesen 1953. godine doživela svoj vrhunac poznatim događanjima u Beogradu i nešto kasnije u Trstu. U Beogradu su uočili, kao što smo već izneli, da je upravo u oktobru i novembru 1953. godine, u vreme najvećeg zaoštavanja odnosa Jugoslavije i zapadnih sila u vezi Trsta, došlo do evolucije shvatanja o normalizaciji odnosa Beograd – Moskva, što se može protumačiti željom Zapada da u trenutku kada je zahladneo odnose sa Titom zbog Trsta, na drugoj strani pokaže više dobre volje kako pritisak ne bi bio preveliki.

Tokom 1954. godine, sa daljim napretkom procesa normalizacije, i dalje su se povremeno pojavljivale glasine i insinucije u vezi sa novom spoljnopoličkom orijentacijom Jugoslavije i njenom napuštanju savezništva sa Zapadom. Interesovanje koje su zapadne diplomate pokazivale za odnose Jugoslavije sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ nije jenjavalo i bilo je naročito živo upravo u takvim susednim zemljama. Jugoslovenski otpravnik poslova u Bukureštu, Ilija Topaloski, javljao je da su tokom februara 1954. godine tamošnji britanski predstavnici bili naročito aktivni u tom smislu. Oni su, iako želeći da ostave utisak uobičajene razmene mišljenja, ipak ispoljavali tendenciju za „pronalaženjem nečeg novog“ u stavu Jugoslavije prema SSSR – u i drugim istočnoevropskim zemljama.⁸⁰⁴ Ova napadna interesovanja po mišljenju Topaloskog bila su delom posledica i grešaka u jugoslovenskoj propagandi. On je tvrdio da je jugoslovenska štampa tokom i posle XI zasedanja zauzela „prilično površan i preterano optimistički ton“ i

⁸⁰³ *Isto.* Ovo je, bez sumnje, svedočilo da je Jugoslavija bila i te kako svesna da je svaki njen korak u normalizaciji odnosa sa Moskvom budno praćen i da je i sama morala voditi računa kako će se takvi koraci odraziti na njene odnose sa Zapadom do kojih joj je u to vreme bilo veoma stalo.

⁸⁰⁴ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za februar 1954. godine, Str. pov. br. 3, Pov. br. 42785, str. 7. To se naročito odnosilo na pitanja kao što su bila rad Dunavske komisije i „slučaj Đilas“. Britanci i drugi zapadnjaci u Bukureštu intresovali su se zašto je Jugoslavija tražila promenu sedišta Dunavske komisije, da li izbor jugoslovenskog delegata za sekretara znači i prihvatanje ranijih jugoslovenskih zahteva, kakva je atmosfera vladala na zasedanju, kada će jugoslovenski brodovi početi da plove donjim Dunavom i sl.

time mnogima na Zapadu pomogla u iznalaženju „dokaza“ o novoj orijentaciji Jugoslavije prema istočnom bloku.⁸⁰⁵ I pored toga, on je bio uveren da većina u tamošnjem diplomatskom koru nije ubedena u ozbiljnost teze o nekakvoj novoj orijentaciji Jugoslavije prema Istoku.⁸⁰⁶

Postignuti nivo odnosa koji je Jugoslavija imala sa Zapadom bio joj je i dalje potreban, bez obzira na izvesno zahlađenje izazvano tršćanskom krizom. Usled toga, i Tito i drugi jugoslovenski rukovodioci su, u cilju očuvanja poverenja Zapada i suzbijanja nagađanja o njenoj preorijentaciji ka Istoku, javno istupali i isticali tezu da žele da imaju podjednako dobre odnose i sa Zapadom i sa Istokom.⁸⁰⁷ Takva jugoslovenska teza bila je za Zapad naročito uočljiva tokom tripartitnih vojnih razgovora sa Grčkom i Turskom koji su zakomplikovani jugoslovenskim odbijanjem da formalno pristupi NATO paktu, motivisanim željom da u toku normalizacije odnosa ne izaziva Moskvu.⁸⁰⁸ Jugoslovensko odbijanje da uđe u NATO objasnio je opširnije i sâm Tito tokom svoje posete Turskoj, aprila 1954. godine. Tokom razgovora sa turskim domaćinima, Tito je to odbijanje objasnio željom Jugoslavije da odigra destabilizacionu ulogu u odnosu na istočnoevropske zemlje.⁸⁰⁹ Po njemu, vanblokovska politika koju je Jugoslavija vodila bivala je sve privlačnija za zemlje „narodne demokratije“ i jačala njihove želje da se oslobode dominacije SSSR-a, a istovremeno je obesmišljavala sovjetsku propagandu da tim zemljama preti opasnost sa Zapada. Na taj način, Jugoslavija je slabila istočni blok a osnaživala odbrambenu moć Zapada što, u slučaju da je pristupila NATO-u, nije bilo moguće.⁸¹⁰ Početkom juna, tokom posete Grčkoj, Tito je sa predsednikom grčke vlade, Papagosom, razgovarao i o jugoslovenskim odnosima sa Sovjetskim Savezom i drugim istočnoevropskim zemljama i tom prilikom istakao da i pored jugoslovenskog pristanka na normalizaciju odnosa, ni SSSR ni druge istočnoevropske zemlje do tada još uvek „nisu učinili ništa ozbiljno“ da odnose dovedu makar na nivo koji vladaju između „država različitog sistema“.⁸¹¹ Tito je primećivao da se „ništa nije promenilo u strukturi istočnih zemalja“ i da u tom trenutku još

⁸⁰⁵ *Isto*, str. 8.

⁸⁰⁶ *Isto*, str. 9.

⁸⁰⁷ D. Bekić, *nav. delo*, str. 598.

⁸⁰⁸ *Isto*.

⁸⁰⁹ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 142.

⁸¹⁰ *Isto*.

⁸¹¹ AJ, KPR, I – 2/3, Zabeleška o razgovoru Predsednika Republike sa predsednikom grčke vlade Papagosom, Atina, 3. jun 1954. godine, str. 6.

uvek nije bilo nikakve „diferencijacije“ među njima. Međutim, takvo stanje posle Staljinove smrti on nije ocenjivao kao stabilno već kao fluidno i nejasno predviđajući u budućnosti „trzavice“ koje će slabiti istočni blok i na taj način umanjiti opasnost od agresije sa te strane.⁸¹²

U jesen 1954. godine, u vreme kada je došlo do sklapanja prvih kompenzacionih aranžmana u ekonomskoj sferi, podozrenje Zapada je ponovo postalo uočljivo. Krajem septembra podsekretar DSIP-a Aleš Bebler uveravao je francuskog ambasadora u Beogradu, Bodea, u jugoslovensku postojanost kada je u pitanju bila saradnja sa Zapadom. Bebler je objašnjavao da su Sovjeti pokazivali interes da normalizacija odnosa Jugoslavije sa istočnim blokom „dobije više sadržine, naročito ekonomske“ ali da im je sa jugoslovenske strane rečeno da spremnost za normalizaciju postoji samo ukoliko ne bi došlo do mešanja u unutrašnje stvari Jugoslavije i pod uslovom da ta saradnja ne bude u suprotnosti sa jugoslovenskim prijateljskim i savezničkim odnosima sa Zapadom.⁸¹³ Bebler je potom dodao da su time „postavljene granice normalizacije“ ali i da je proces normalizacije daleko od tih granica. To se odnosilo i na prvi trgovinski sporazum između Jugoslavije i SSSR-a posle 1948. godine koji je, po Bebleru, bio malog obima. Zadovoljan ovim, Bode je ipak tražio i objašnjenje nedavne Titove izjave da je Jugoslavija spremna i na političku saradnju sa Sovjetskim Savezom. Bebler je pojasnio da je, u skladu sa granicama normalizacije koje je pominjao, takva saradnja moguća samo kada su u pitanju bila najopštija pitanja, na primer, u okvirima UN.⁸¹⁴

Sredinom novembra, i američki ambasador u Beogradu, Ridlberger, razgovarao je sa Titom o normalizaciji jugoslovenskih odnosa sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“. Ridlberger je odmah na početku razgovora pomenuo „nervoza“ koja je u vezi sa tim postojala u javnosti i u štampi zapadnih zemalja posle čega ga je Tito prekinuo i insistirao da je ta nervoza, ukoliko potiče iz bojazni da bi Jugoslavija mogla da promeni svoju politiku i vrati se natrag, bez svake osnove. Međutim, ukoliko je ona posledica nezadovoljstva što će Jugoslavija imati normalne odnose sa SSSR-om kakve ima i sa

⁸¹² *Isto*, str. 7. Na ovakav način, iznoseći stvarne domete normalizacije odnosa, Tito je najverovatnije pokušavao da na realnu meru svede ponekad nerealne i preterane utiske Zapada o približavanju Jugoslavije sovjetskom lageru.

⁸¹³ AJ, KPR, I – 5 – b, Francuska, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara Dr. Beblera sa francuskim ambasadorom g. Baudet – om, na dan 28. septembra 1954. godine, Str. pov. br. 664.

⁸¹⁴ *Isto*.

drugim zemljama, onda je ona za Tita bila potpuno pogrešna.⁸¹⁵ Ridlberger se složio sa Titom i pojasnio da takvo shvatanje postoji u javnosti ali ne i u Stejt Departmentu gde normalizaciju smatraju pobedom Jugoslavije što je bila i Titova pozicija koju je on dodatno pojasnio rekavši da su Jugosloveni Sovjetima otvoreno rekli da ne žele „da se stvari vrate na ono što je bilo ranije ili nešto slično“.⁸¹⁶ Složivši se sa time, Ridlberger je izneo da bi normalizacija za SAD imala negativan karakter ukoliko bi se negativno odrazila na Balkanski pakt, na šta je Tito reagovao odbijajući svaku mogućnost da se tako nešto desi. Ridlberger je potom, kao još jedno područje na kome bi moglo doći do negativnog uticaja normalizacije naveo trgovinu, odnosno opasnost da Jugoslavija razvijajući trgovinske odnose sa Istokom dođe u suviše veliku zavisnost od Sovjetskog Saveza.⁸¹⁷ Tito je Ridlbergera, međutim, uveravao da takva opasnost ne postoji jer je Jugoslavija „baš u tom pogledu“ imala veliko iskustvo i da nema nameru da dođe u isti položaj u kome je ranije bila.

Početak decembra 1954. godine, kao i krajem 1953. godine, DSIP je od svih predstavništava (osim onih u istočnoevropskim zemljama) cirkularnom depešom tražio da u vladinim i drugim političkim krugovima i javnosti prate shvatanja o normalizaciji jugoslovenskih odnosa sa istočnim blokom.⁸¹⁸ Povratne informacije iz Austrije, Grčke, Sirije, Japana i drugih zemalja sveta govorile su u prilog jugoslovenske teze da Sovjeti nisu uspjeli da prikazujući normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom na način koji je njima odgovarao, izazovu dublje, suštinsko nepoverenje prema Jugoslaviji niti da makar i jednu vladu u nekoj od zemalja koje nisu bile pod njihovom dominacijom uvere da će se Jugoslavija vratiti u „bratski zagrljaj“ Moskve.

⁸¹⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SAD, Zabeleška o razgovoru druga Predsednika s američkim ambasadorom g. Ridlbergerom prilikom njegove posete 16. XI 1954. godine u Belom dvoru, str. 1.

⁸¹⁶ *Isto*, str. 1 – 2.

⁸¹⁷ *Isto*, str. 2.

⁸¹⁸ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 45, dos. 3, Depeša DSIP-a svim predstavništvima FNRJ osim IB zemalja, 6. decembar 1954. godine, Pov. br. 416716.

I. 9. Jugoslavija i njeni utisci u vezi sa normalizacijom odnosa sa susednim zemljama „narodne demokratije“

Do kraja 1954. godine, normalizacija odnosa između Jugoslavije sa jedne i Sovjetskog Saveza i istočnoevropskih zemalja pod njegovom dominacijom sa druge strane, iako relativno usporena, nije ostala bez opipljivih rezultata. Ti rezultati su u nekim segmentima međudržavnih odnosa bili više a u nekim manje uočljivi i nisu ni izdaleka bili iscrpeli prostor koji je poput kakve praznine ispunjavao put koji je trebalo preći od tačke najlošijih odnosa do tačke normalnih međudržavnih odnosa između dveju država, naročito ukoliko su u pitanju bile susedne zemlje.

Do tada postignut stepen normalizacije odnosa između Jugoslavije i zemalja istočnog bloka (pa i onih susednih) uključivao je uspostavljanje normalnih diplomatskih odnosa, otklanjanje zategnutosti na granicama Jugoslavije prema Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji, prestanak antijugoslovenke propagande u ovim zemljama, nešto bolji tretman jugoslovenskih građana i nacionalnih manjina, regulisanje saobraćajnih pitanja, uspostavljanje prvih kontakata institucija kulture, nauke i sporta kao i obnovu ekonomskih odnosa. U sferi diplomatskih odnosa, došlo je do razmene ambasadora sa sve četiri susedne zemlje i do stvaranja uslova za normalno funkcionisanje jugoslovenskih diplomatskih predstavništava iako je sloboda kretanja diplomata još uvek bila ograničena a njihovi kontakti sa državnim ustanovama podložni sistemu prethodne najave. Teško stanje koje je postojalo na granicama Jugoslavije prema susednim „narodnim demokratijama“ prevladano je zaključivanjem sporazuma o sprečavanju i ispitivanju graničnih incidenata, kao i sporazumima o obnovi granične linije, čime je omogućen normalan život i rad pogranične službe i lokalnog stanovništva. Kao rezultat procesa normalizacije međudržavnih odnosa, propaganda koja je godinama organizovano nastojala da Jugoslaviju prikaže u najgorem svetlu postepeno je ublažavana i zatim sasvim prestala iako je i dalje bilo moguće u susedstvu naći knjige i brošure čiji su pojedini pasusi prikazivali Jugoslaviju na stari način. Položaj jugoslovenskih građana koji su živeli u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj postao je snošljiviji a pripadnici jugoslovenskih nacionalnih manjina u ovim zemljama iskusili su nešto blagonakloniji stav tamošnjih vlasti prema njima iako ni u jednoj od ovih zemalja još uvek nije bilo ni pomena od ozbiljnog i suštinskog popravljanja položaja

manjinaca za šta je Jugoslavija pokazivala interesovanje. Normalizacija odnosa u ovom periodu nije zaobišla ni saobraćaj koji je, pored uspostavljanja diplomatskih odnosa, predstavljao preduslov da se između Jugoslavije i suseda iz redova istočnog bloka uspostavi normalna komunikacija kao osnova za buduće bolje odnose. Uspostavljanje železničkog saobraćaja bilo je u uskoj vezi i sa još jednim važnim sektorom međusobnih odnosa na kome je došlo do pomaka. U pitanju je bila obnova ekonomskih veza iako je ona bila tek simbolična, oličena u nekoliko kompenzacionih poslova usled odbijanja Jugoslavije da trguje strateškim sirovinama. Najzad, i na polju kulturne saradnje, sportske i naučne saradnje došlo je do pomaka i do uspostavljanja veza koje su u budućnosti trebalo da dovedu do intenzivnije saradnje i na tim poljima.

Krajem 1954. godine, normalizacija je isključivala bilo kakvu političku saradnju, pogotovo na nivou partija. Takva saradnja, u očima Beograda, nije bila moguća zbog politike koju je u međunarodnim odnosima vodio SSSR a sa kojom se Jugoslavija nije slagala.⁸¹⁹ Iako je u to vreme postojao čitav niz pitanja po kojima su se stavovi Jugoslavije i Sovjetskog Saveza podudarali (prihvatanje rešenja tršćanskog pitanja od strane SSSR-a, podrška Jugoslavije rešenju austrijskog pitanja, saglasnost o potrebi razgovora sa Zapadom, istovetno mišljenje o prijemu Kine i drugih zemalja u OUN, pozitivno gledanje na konferenciju u Bandungu, isti stavovi o kolonijalnom pitanju), u Beogradu su smatrali da u tome nije ni bilo ničeg više osim toga i eventualne razmene mišljenja što je sve bilo daleko od prave političke saradnje.⁸²⁰

Približavanje Jugoslavije svojim nekada najbližim saveznicima odvijalo se veoma postupno i veoma oprezno. Opres je Jugoslaviji nalagalo njeno loše iskustvo sa „starijim bratom“ iz Moskve, potreba da očuva dobre odnose sa Zapadom koje je u međuvremenu izgradila ali i unutrašnji razlozi poput očuvanja jedinstva u redovima SKJ ili osiguravanja lične vlasti Josipa Broza i najbližih saradnika. Opres je nalagala i jugoslovenska procena motiva koji su se krili iza sovjetske inicijative za normalizaciju odnosa. Prema procenama DSIP-a iza svega je stajala želja Sovjeta da učine ubedljivijom svoju „mirovnu inicijativu“, da oslabe Balkanski pakt, da onemoguće jače vezivanje Jugoslavije za Zapad i tako je

⁸¹⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama i perspektive za daljnju saradnju, str. 10.

⁸²⁰ *Isto.*

izoluju i oslabe njen položaj u svetu.⁸²¹ Iza opreza je stajala i želja jugoslovenskog rukovodstva da se normalizacija odnosa sa istočnim blokom ni na koji način negativno ne odrazi na unutrašnje stanje u zemlji o čemu je, između ostalog, Edvard Kardelj razgovarao sa britanskim ambasadorom Robertsom koga je krajem 1954. godine uveravao da svi u Jugoslaviji normalizaciju njenih odnosa sa Istokom vide kao uspeh jugoslovenske politike i učvršćivanje pozicija tadašnje vlasti što je garantovalo da sa jugoslovenske strane neće doći ni do kakvih promena.⁸²²

Iako uverena da normalizacija njenih odnosa sa SSSR-om i istočnoevropskim zemljama neće ozbiljno narušiti njene odnose sa Zapadom niti ugroziti monopol vlasti koji je u zemlji imao SKJ i Tito, Jugoslavija je u tom procesu prepoznavala i mnogo toga što joj je smetalo i čime nije bila zadovoljna. Kada su u pitanju bili rezultati normalizacije, u Beogradu su bili nezadovoljni time što je i pored obustave antijugoslovenske propagande još uvek u susednim zemljama „narodne demokratije“ bilo moguće u bibliotekama i školama naći knjige i udžbenike koji su, makar delimično, Jugoslaviju prikazivali na način uobičajen za godine posle sukoba 1948. godine. Osim toga, Jugoslavija je bila nezadovoljna malim napretkom postignutim na polju popravljanja teškog položaja jugoslovenskih nacionalnih manjina u susedstvu, pre svega srpske manjine u Rumuniji koja je bila u najtežem položaju. Nezadovoljstvo je izazivala i pojava da su čak i prvi kontakti na polju kulture korišćeni u političke svrhe od strane istočnoevropskih zemalja.⁸²³ Pored nezadovoljstva rezultatima normalizacije na nekim sektorima međudržavnih odnosa, u Beogradu su bili nezadovoljni i nejednakim napretkom istočnoevropskih zemalja kada je u pitanju bio proces njihove normalizacije odnosa sa Jugoslavijom. Tempo normalizacije odnosa, naročito kada su u pitanju bile susedne zemlje – Albanija, Bugarska, Rumunija i Mađarska - bio je veoma različit za svaku od ovih zemalja. Bugarska i Mađarska su prednjačile, Rumunija je kasnila i potom brzo sustizala ostale dok je Albanija bila u velikom zaostatku u odnosu na sve druge istočnoevropske zemlje i nije pokazivala interes za suštinsku normalizaciju odnosa.

⁸²¹ *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 648.

⁸²² AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru ppredsednika SIV-a druga Kardelja sa britanskim ambasadorom Ser Frank Robertsom, 11. decembar 1954. godine, str. 2.

⁸²³ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, str. 3.

Međutim, ono što je izazivalo najveće nezadovoljstvo nije se ticalo rezultata normalizacije niti nejednakog tempa tog procesa već stava Sovjetskog Saveza i drugih „narodnih demokratija“ o karakteru tog procesa i njegovom tumačenju koje nije bilo različito, a nekad i dijametralno suprotno, u zavisnosti od toga kome je bilo namenjeno.

Već sama činjenica da je Sovjetski Savez prvi dao inicijativu za normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom (ponudivši razmenu ambasadora) a da pritom nije dao nikakvo objašnjenje tog svog koraka, u Jugoslaviji je smatrano neprincipijelnim postupkom kome je ona suprotstavljala svoju, po njenom uverenju, principijelnu politiku prihvatajući normalizaciju za koju se zalagala i tokom godina sukoba i to na osnovu javno iznetih motiva i političke platforme.⁸²⁴ U svojim javnim izjavama, najviši sovjetski rukovodioci su govoreći o normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom najčešće isticali poštovanje principa ravnopravnosti i nemešanja u unutrašnje stvari i napominjali obostranu korist od normalizacije kroz njen doprinos miru ali su zato redovno prećutkivali tadašnji jugoslovenski položaj u međunarodnim odnosima, njeno državno i društveno uređenje i međusobne odnose od 1948. godine do početka procesa normalizacije.⁸²⁵ Iza svega toga, Beograd je video skrivene namere Sovjeta da Jugoslaviju privole na „moguću koordinaciju napora u borbi za mir“ što je bio tek eufemizam za ponovni povratak Jugoslavije pod okrilje SSSR-a.

Štampa u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji, kao i u drugim zemljama „narodne demokratije“ tumačila je normalizaciju međudržavnih odnosa sa Jugoslavijom na isti način kao i sovjetska štampa, najčešće prenoseći važnije članke iz sovjetskih listova a veoma retko dajući nešto samostalno i originalno. „Linija“ koju je sledila štampa u ovim zemljama, pa i u Sovjetskom Savezu, držala se slepo stavova sovjetskog MIP-a i izjava najviših rukovodilaca i svodila se na objašnjenje da su državni interesi SSSR-a i interesi mira i koegzistencije nalagali normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom kao što bi isti interesi mogli da zahtevaju i promenu politike prema bilo kojoj drugoj zemlji. I pored toga, u Beogradu su zaključivali da je čitaocu u SSSR-u ili u Mađarskoj, na primer, jugoslovenska

⁸²⁴ *Isto*, str. 1. Stav SSSR-a i drugih zemalja koje su pripadale njegovom lageru prema normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom u Beogradu su cenili prateći govore i izjave najviših rukovodilaca u tim zemljama, njihovu štampu i publikacije, interna tumačenja na partijskim sastancima i predavanjima kao i prateći izjave i aktivnosti diplomatskih predstavnika istočnoevropskih zemalja u Beogradu.

⁸²⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama i perspektive za daljnju saradnju, str. 10 – 11.

aktivnost u međunarodnim odnosima predstavljena na pozitivan način. Jugoslaviji je naročito godio način na koji je u jesen 1954. godine sovjetska i druga štampa u Istočnoj Evropi pisala o oslobođenju Beograda. Tada je, za razliku od prethodnih godina, bilo moguće pročitati da je Crvena Armija samo pomogla NOVJ u oslobođenju zemlje, ne prećutkujući ili minimizirajući ulogu samih Jugoslovena.⁸²⁶

Za razliku od službenih izjava funkcionera i štampe, diplomate istočnoevropskih zemalja u Beogradu, u razgovorima sa jugoslovenskim rukovodiocima iznosili su tumačenja koja su mnogo više godila ušima njihovih jugoslovenskih sagovornika. Tako je od njih bilo moguće čuti da je Jugoslavija socijalistička zemlja koja sa SSSR-om i drugim „narodnim demokratijama“ treba da nađe zajednički jezik na međunarodnom planu, da je krivica za sukob iz 1948. godine na sovjetskoj strani, da oni tu grešku žele da isprave, da sa normalizacijom treba ići brže ili čak da su i Jugosloveni marksisti.⁸²⁷ Potpuno drugo tumačenje normalizacije odnosa sa Jugoslavijom bili su u prilici da u svim zemljama „narodne demokratije“ i SSSR-u čuju članovi vladajuće partije, polaznici raznih partijskih škola i kurseva ili pripadnici vojske i policije. Tumačenja normalizacije odnosa sa Jugoslavijom namenjena njima govorila su da je ona deo kapitalističkog bloka iako je, po njima, pokušavala da napravi otklon od Zapada i ponovo se približi Istoku. Saradnja sa takvom Jugoslavijom bila je moguća samo na ekonomskom, kulturnom i sportskom planu dok je politička saradnja dolazila u obzir samo „u odbrani mira“ a nikako na planu vojne ili partijske saradnje.⁸²⁸ Isto tumačenje podvlačilo je da je Jugoslavija u prisnim odnosima sa Zapadom i da treba strogo odvojeno posmatrati njene narode od njenog rukovodstva za koje su i dalje korišćeni uvredljivi termini koji su bili u širokoj upotrebi i prethodnih godina. U omladinskoj partijskoj školi u Sofiji, polaznicima je normalizacija odnosa sa Jugoslavijom predstavljena kao taktički potez čiji je cilj izolacija Jugoslavije.⁸²⁹ Slično tumačenje izneto je i na jednoj partijskoj konferenciji u rumunskom MUP-u gde je rečeno da je normalizacija međudržavnih odnosa sa Jugoslavijom isto što i normalizacija odnosa sa bilo kojom drugom kapitalističkom zemljom. Uz to, stanje u Jugoslaviji je bilo

⁸²⁶ *Isto*, str. 11 – 12.

⁸²⁷ *Isto*, str. 12 – 13. Nije im bila stano čak ni isticanje ideje slovenstva, zajedničke religije i bliskosti jezika, sve u cilju dokazivanja da je Jugoslaviji mesto u sovjetskom bloku. Ovakava tumačenja normalizacije bila su zajednička za sve diplomate istočnoevropskih zemalja u Beogradu sa izuzetkom albanskih koji su bili primetno uzdržaniji od ostalih.

⁸²⁸ *Isto*, str. 14.

⁸²⁹ *Isto*.

predstavljeno na najgori mogući način jer se „Tito prodao američkim monopolistima“ a narod umire od gladi.⁸³⁰ Tek pred sâm kraj 1954. godine, CK Rumunske radničke partije promenio je ovakav svoj stav i doneo direktivu po kojoj je sva antijugoslovenska delatnost u redovima partije trebalo da prstane pod pretnjom sankcija za one koji se te direktive ne bi pridržavali.⁸³¹

Postojanje ovako različitih tumačenja istog procesa od strane istog političkog centra, u Jugoslaviji su shvatali kao dokaz da Jugoslavija sa jedne i SSSR i zemlje „narodne demokratije“ sa druge imaju sasvim drugačija shvatanja u vezi sa normalizacijom odnosa. Podozrenje prema Sovjetima i nepoverenje u njihove stvarne namere prema Jugoslaviji u Beogradu je bilo veoma živo između ostalog i zbog informacija koje smo upravo izneli a koje su do jugoslovenskih vlasti, prema eksplicitnim navodima jugoslovenskih izvora „dobijene ilegalnim putem“, pretpostavljamo obaveštajnim radom. Upravo zbog toga što nisu bile namenjene njihovim ušima, u Jugoslaviji su bili skloni da poveruju da su te informacije govorile o stvarnim namerama Sovjetskog Saveza i drugih istočnoevropskih zemalja prema Jugoslaviji.

Kada su u pitanju bile stvarne namere Sovjeta prema Jugoslaviji, čini se da u Beogradu i bez ovih informacija nisu imali iluzija u vezi sa njima. Posle Staljinove smrti, sve do juna 1954. godine, po jugoslovenskom mišljenju, kod Sovjeta je preovlađivalo mišljenje da normalizacija odnosa treba da dovede dotle da „u najmanju ruku spoljnu politiku Jugoslavije približi politici Istočnog bloka“.⁸³² Međutim, insistiranje Beograda na poštovanju njenih principa u spoljnoj politici i slab efekat normalizacije na javnost u Jugoslaviji izazivali su nezadovoljstvo i razočaranje u Moskvi. Zbog toga je, po jugoslovenskoj proceni, sredinom juna 1954. godine došlo do preispitivanja sovjetske politike i taktike prema Jugoslaviji. Od kada proces normalizacije postaje brži i sadržajniji i biva praćen i pojavom težnji SSSR-a i drugih istočnoevropskih zemalja da se „priđe izvesnom ideološko-partijskom približavanju“ koje su oni smatrali najpogodnijim putem da

⁸³⁰ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 13, Tumačenje normalizacije, bez datuma, Pov. br. 17958, str. 1.

⁸³¹ *Isto.*

⁸³² AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama i perspektive za daljnju saradnju, str. 15.

se postigne uspeh u „koordiniranju akcija na međunarodnom planu“. ⁸³³ Jednom rečju, na ovaj ili onaj način, u očima Beograda je normalizacija shvaćena na sovjetski način predstavljala sredstvo koje je trebalo da odnose između Jugoslavije i Istočnog bloka vrati na stanje kakvo je postojalo do 1948. godine.

Normalizacija odnosa Jugoslavije sa njenim susedima koji su se nalazili pod dominacijom SSSR-a shvatana je u Jugoslaviji, pre svega, kao deo „balkanske politike“ koju je vodila Moskva u čijem sklopu je svaka od ovih zemalja imala određenu ulogu, na šta je ukazivao i nejednak tempo kojim je ta normalizacija napredovala. Uloga balkanskih suseda i Mađarske kao nebalkanske ali Jugoslaviji susedne zemlje u Beogradu je najčešće sagledavana u kontekstu sovjetskih namera u vezi sa Balkanskim paktom, njihove potrebe da se Jugoslavija diskredituje na Zapadu i njihove bojazni od jačanja jugoslovenskog uticaja u ovim zemljama, naročito onog ideološkog. Jugoslavija je najčešće upravo držeći se ova tri faktora, pokušavala da objasni rezloge neujednačenog procesa normalizacije svojih odnosa sa Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom i Albanijom, odnosno razloge za nagle obrte u tom procesu. Ovome treba dodati i činjenicu da je Jugoslavija uvek imala na umu nesamostalnost ovih zemalja u odnosu na SSSR iako nije bila spremna da veruje da u njihovoj politici prema Jugoslaviji ipak nije bilo i posebnih interesa koji su se ticali isključivo neke od tih zemalja.

Od četiri susedne zemlje koje su pripadale istočnom bloku, dve su veoma rano i veoma agilno pristupile normalizaciji svojih odnosa sa Jugoslavijom. U pitanju su bile Bugarska i Mađarska, zemlje koje su u bliskoj prošlosti bile u neprijateljstvu sa Jugoslavijom. Uzimajući i to u obzir u Jugoslaviji su pokušavali da odgonetnu razloge njihove „žurbe“ i prednjačenja u odnosu na druge zemlje „narodne demokratije“ a ponekad čak i u odnosu na sam Sovjetski Savez. Kada je u pitanju bila Mađarska, za koju su u Beogradu bili sigurni da joj je uloga zemlje koja je prva počela normalizaciju svojih odnosa sa Jugoslavijom namenjena od strane Sovjeta, u DSIP-u su smatrali da ona prednjači između ostalog i zato što to za nju „nije opasno“ s obzirom da je postojala tradicionalna „nesimpatija“ između dva naroda koja je sprečavala neki veći upliv Jugoslavije na

⁸³³ *Isto*, str. 16.

„mađarske mase“.⁸³⁴ Međutim, ovaj razlog nije mogao biti prihvaćen i kao glavni, koji je, ipak, tražen u opštim namerama SSSR-a prema Jugoslaviji i njegovom posebnom interesu da se Balkan, shvaćen kao južno krilo fronta prema SSSR-u, neutralizuje.⁸³⁵ Na sličan način, posmatrana je i aktivnost Bugarske prema Jugoslaviji. Još krajem 1953. godine, jugoslovenska ambasada je sugerisala nekoliko pretpostavki kao odgovor na pitanje zašto je baš Bugarska od svih drugih istočnoevropskih zemalja pokazala najviše interesa za normalizaciju svojih odnosa i zašto je, do tada, na tom polju postigla najviše. Pretpostavke su se kretale od najmanje verovatne da je u pitanju bilo „odstupanje pred masama“ koje su želele poboljšanje odnosa sa Jugoslavijom, preko one o postojanju nekih „snaga u bugarskom vrhu“ koje su „gurale“ normalizaciju prelazeći okvire zadate od „Rusa“ do one o bugarskoj orijentaciji „na razbijanje Balkanskog pakta“ i maksimalno iskorišćavanje protivrečnosti njegovih članica u cilju diskreditacije Jugoslavije.⁸³⁶ Najzad, ostajala je i pretpostavka da je sve što se odvijalo bilo do tančina u skladu sa „linijom“ koju je Bugarskoj odredila Moskva. Još veći bugarski napredak u procesu normalizacije koji je bio vidljiv do sredine naredne 1954. godine, jugoslovenski ambasador u Sofiji Mita Miljković je objašnjavao njihovom željom da pred svetom, po sugestiji „Rusa“, pokažu da potpisivanje Balkanskog pakta nema opravdanja, s obzirom na bugarsku spremnost na saradnju.⁸³⁷ U jesen iste godine, u DSIP-u u Beogradu su takođe bili mišljenja da, ne samo u bugarskom, nego i u rukovodstvima drugih istočnoevropskih zemalja, još uvek nije bilo snaga koje bi „mimo ruskih direktiva“ pokazale volju za normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom što je važno i za Bugarsku iako je njeno rukovodstvo pokazivalo više elastičnosti.⁸³⁸

Za razliku od Mađarske i Bugarske druge dve susedne zemlje „narodne demokratije“, Rumunija i Albanija, uveliko su zaostajale u normalizaciji svojih odnosa sa Jugoslavijom. Iako su tokom 1953. godine sa Rumunijom potpisani sporazumi o

⁸³⁴ DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, fasc. 52, dos. 2, FNRJ – Mađarska, 19. januar 1954. godine, Pov. br. 18257, str. 2.

⁸³⁵ *Isto.*

⁸³⁶ DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, fasc. 11, dos. 6, Izveštaj Ambasade FNRJ u Sofiji Str. pov. br. 13, 26. novembar 1953. godine, Pov. br. 416112, str. 3 – 4.

⁸³⁷ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 25, Zabeleška o razgovoru sa bugarskim ministrom inostranih poslova Minčom Nejčevom, 9. jun 1954. godine, Pov. br. 49100, str. 11.

⁸³⁸ DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, fasc. 11, dos. 2, Zabeleška o sastanku održanom 14. oktobra 1954. g. u DSIP-u između drugova Dragoja Đurića, Mite Miljkovića, Đuze Radovića i Anke Božović, Pov. br. 413471, str. 1.

uspostavljanju Đerdapske administracije i o graničnim incidentima, zbog tenedencije ispoljene sa rumunske strane da postavljaju samo pitanja čije rešavanje ide njima u prilog, u DSIP-u su čak sredinom maja 1954. godine, do kada još uvek nije bilo došlo ni do razmene ambasadora, stajali na stanovištu da Rumunija „nije pokazala interesovanje za normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom“.⁸³⁹ Tragajući za razlozima rumunskog kašnjenja u normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom, u Beogradu su polazili od toga da je Rumunija bila „najsatelitskija“ zemlja u kojoj su forme eksploatacije od strane Sovjeta bile dovedene do maksimuma. Nesamostalnost sama po sebi nije činila Rumuniju posebnom u odnosu na druge istočnoevropske zemlje, ali njen strategijski položaj u odnosu na Jugoslaviju jeste. Naime, u Jugoslaviji su bili svesni da je granični pojas između dve zemlje u Banatu činio najznačajniji sektor za eventualni napad na Jugoslaviju s obzirom da se Beograd nalazio na samo 70 kilometara vazdušnom linijom od granice. Normalizacija diplomatskih odnosa koja bi za sobom povukla otvaranje granice i uspostavljanje saobraćaja ugrozila bi dotadašnji režim na granici i sovjetske planove za koje su u Beogradu sumnjali da su još uvek na snazi.⁸⁴⁰ Drugi razlog zaostajanja Rumunije mogao je, po jugoslovenskim shvatanjima, biti povezan sa sovjetskom potrebom da Rumuniju zadrži u izolaciji ne bi li nastavila njenu ekonomsku eksploataciju i ne bi li je držala podalje od nepoželjnih uticaja iz susedne Jugoslavije.⁸⁴¹ Jednom rečju, u Jugoslaviji se sumnjalo da su Sovjeti odlučili da u normalizaciji odnosa ne idu do kraja, da jednim delom nisu odustali od svojih vojnih planova i da im u tom smislu Rumunija ostaje kao sigurna rezerva. Ona je imala i svoje mesto u sovjetskoj politici prema Balkanu, odnosno Balkanskom paktu, o čemu je svedočio nagli napredak u normalizaciji počev od juna 1954. godine koji se poklopio sa potpisivanjem vojnog saveza između tri balkanske zemlje.⁸⁴²

Najmanji i najsiromašniji jugoslovenski sused iz redova „narodnih demokratija“, Albanija, najmanje je napredovao u normalizaciji odnosa sa njom. Osim rezmene ambasadora, potpisivanja sporazuma o incidentima i o obnovi granice i nešto snošljivijeg položaja jugoslovenskih državljana u Albaniji, gotovo da ništa više nije postignuto do kraja

⁸³⁹ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 45, dos. 2, Dopis DSIP-a Ambasadi FNRJ u Sofiji, 10. maj 1954. godine, Pov. br. 46381, str. 4.

⁸⁴⁰ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu, Str. pov. br 1, 19. januar 1954. godine, Pov. br. 4700, str. 8.

⁸⁴¹ *Isto.*

⁸⁴² DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za maj – juni 1954. godine, Str. pov. br. 11/54, Pov. br. 48161, str. 3.

1954. godine. Jugoslovensko viđenje procesa normalizacije odnosa sa Albanijom temeljilo se na uverenju da je Albanija otpočela normalizaciju iz dva razloga: zbog potrebe da sledi spoljnopolitički kurs Moskve i zbog njenog položaja koji je usled izolovanosti od drugih zemalja sovjetskog lagersa, trenutnih kretanja u međunarodnim odnosima, stvaranja Balkanskog pakta i pojačane aktivnosti Zapada prema njoj, postajao sve teži.⁸⁴³ Međutim, otpočinjanjem normalizacije odnosa sa Jugoslavijom, Albanija je svoje „široke mase“ izložila jugoslovenskom uticaju što nije želela pa su u Beogradu albansko odugovlačenje u rešavanju mnogih pitanja tumačili upravo potrebom da ne nanesu štetu sami sebi. Bez obzira na to što je proces normalizacije odnosa sa Jugoslavijom imao i negativnih posledica po Albaniju u vidu jačanja jugoslovenskog uticaja, u Jugoslaviji su bili sigurni da će ona biti primorana da i ubuduće „preduzima mere u cilju normalizovanja odnosa“.⁸⁴⁴ Osim što su odsustvo albanske inicijative prema Jugoslaviji i njen negativni stav prema pitanjima koje je pokretala Jugoslavija objašnjavali strahom albanskog rukovodstva od jačanja jugoslovenskog uticaja u zemlji, u Beogradu su stekli utisak da ni „Rusi ne forsiraju normalizaciju odnosa od strane Albanije“.⁸⁴⁵

Uverenje koje je vladalo u Jugoslaviji da ona ima veliki uticaj na „mase“, na „seljake“ i druge „progresivne elemente“ u Albaniji nije se ograničavalo samo na tu susednu zemlju. Da je takvo uverenje postojalo i kada su u pitanju bile Mađarska, Rumunija, Bugarska i druge istočnoevropske zemlje i da je Jugoslavija bila zainteresovana za jačanje takvog svog uticaja pokazivalo je i njeno veliko interesovanje za to na koji način i u kojoj meri je shvaćen karakter njenog društvenog uređenja koje se razlikovalo od onog u ovim susednim zemljama i do koga je njoj bilo izuzetno stalo. Pored uobičajenih pojava i procesa koje je jedna diplomatska misija pratila u nekoj stranoj zemlji, jugoslovenske diplomate su imale zadatak i da prate prisutnost ideja ili bilo kakve forme nalik na jugoslovensko samoupravljanje u Sovjetskom Savezu i drugim istočnoevropskim zemljama. Idejni tvorac samoupravljanja, Edvard Kardelj, koji je bio uveren da „radničko samoupravljanje kako je ostvareno kod nas služi i kao primer radnicima zemalja sovjetskog bloka i deluje na njih politički“ bio je po svemu sudeći naročito zainteresovan da dobije

⁸⁴³ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 45, dos. 2, Dopis DSIP-a Ambasadi FNRJ u Sofiji, 10. maj 1954. godine, Pov. br. 46381, str. 8.

⁸⁴⁴ *Isto*, str. 9.

⁸⁴⁵ DAMSPS, PA, 1954, Albanija, fasc. 1, dos. 27, Odnosi Albanije i Jugoslavije, 20. decembar 1954. godine, Pov. br. 17905, str. 2.

takve informacije.⁸⁴⁶ Tako je jula 1954. godine iz Kardeljevog kabineta u SIV-u od svih predstavništava u istočnoevropskim zemljama traženo da se informišu da li i kakva tela radničkog predstavništva postoje u preduzećima, ko ih bira ili postavlja, kakav je njihov sastav, kakav je njihov odnos sa upravom preduzeća kao i kakva je funkcija sindikata u preduzećima i da li postoje kolektivni ugovori između radnika i preduzeća.⁸⁴⁷ U jesen iste godine, od ambasade u Bukureštu je traženo da posebno obrati pažnju na interesovanje rumunskih rukovodilaca za „demokratska postignuća“ u Jugoslaviji i da dâ svoje mišljenje o ideji da se na francuskom jeziku štampa knjiga o „demokratizaciji“ koja bi bila legalno dostavljena „jednom broju rumunskih rukovodilaca“.⁸⁴⁸

Interesovanje Jugoslavije za način na koji je u susedstvu shvaćeno njeno osobeno društveno uređenje ukazuje na postojanje pretenzija da se ideološki utiče na taj prostor i tako menja tok društvenog razvoja u zemljama koje su ga činile što je svakako bio i deo jugoslovenske politike prema susednim zemljama sovjetskog lagera. Sa druge strane, u Sovjetskom Savezu i zemljama „narodne demokratije“, u vladajućim krugovima, ideja jugoslovenskog samoupravljanja bila je neprihvatljiva i smatrana „antiradničkom“.⁸⁴⁹ Moguće je da namera Beograda da sa „demokratizacijom“ koja je sprovedena u Jugoslaviji upozna „jedan broj“ rukovodilaca u Rumuniji, a ne širi krug ljudi, ukazuje i na način na koji je taj uticaj trebalo da se ostvari. Ako uzmemo u obzir i često raspitivanje DSIP-a kod predstavništava u istočnoevropskim zemljama da li uočavaju „grupašenje“ u rukovodstvima zemalja u kojima su radili, odnosno da li uočavaju postojanje „struja“ u okviru vladajućih partija koje su naklonjenije normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom, onda jugoslovensko interesovanje za domete koje je jugoslovensko samoupravljanje kao primer imalo u tim zemljama, može da se sagleda iz sasvim druge perspektive. Gledano iz te perspektive, strah od normalizacije odnosa sa Jugoslavijom koji je bio najviše izražen u Albaniji i Rumuniji, ali i u drugim susednim istočnoevropskim zemljama, ne bi više bio neobjašnjiv.

⁸⁴⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o prijemu delegacije Udruženja američkih industrijalaca kod druga Kardelja, 4. jun 1954. godine, str. 2.

⁸⁴⁷ DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, fasc. 45, dos. 22, Dopis SIV-a I odeljenju DSIP-a, 9. jul 1954. godine, Pov. br. 49484, str. 1.

⁸⁴⁸ DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, fasc. 79, dos. 2, Depeša Dragoja Đurića Ambasadi FNRJ u Bukureštu, 18. oktobar 1954. godine, Pov. br. 413608, str. 1.

⁸⁴⁹ *Советский фактор в восточной Европе 1944 – 1953 в двух томах. Документы*, Том II (1949 – 1953), Москва, 2002, стр. 838 – 842.

Usporena normalizacija sa nekim zemljama poput Albanije i Rumunije, pored svih razloga koje smo naveli, imala je još jedan koji bi se najlakše definisao kao „pitanje prestiža“ a povezan je delimično i sa načinom na koji je Jugoslavija, posle niza godina loših odnosa, nastupila prema ovim zemljama u trenutku kada je Staljinovom smrću i početkom normalizacije počelo da biva jasno da su SSSR i druge zemlje pod njegovom dominacijom te koje će morati da se odriču svojih stavova a ne Jugoslavija. Način na koji je Jugoslavija ponekad zahtevala da se u ovim zemljama distanciraju od svojih ranijih stavova umeo je da izazove otpor kod tamošnjih rukovodilaca, čega su bili svesni i u Beogradu. Na takve pojave, kao negativne i kontraproduktivne, ukazivao je i visoki funkcioner DSIP-a Aleš Bebler koji je, u toku jedne diskusije o odnosima Jugoslavije sa istočnoevropskim zemljama, govorio o izvesnom „preterano gordom traženju satisfakcije“ pa čak i o „pomalo sadističkom uživanju“ nekih jugoslovenskih predstavnika u inostranstvu.⁸⁵⁰ Takav nastup Jugoslovena u zemljama „narodne demokratije“ doprineo je da u svim tim zemljama, kod rukovodećih ljudi, dodatno učvrsti već postojeće mišljenje o njima kao o arogantnim ljudima sklonim da sa visine „dele lekcije“. Nailazeći na takav stav jugoslovenskih sagovornika, jasno je da bilo ko od istočnoevropskih rukovodilaca nije bio motivisan na „pokajničke“ izjave koje su oni želeli da čuju, iako je razvoj događaja pokazao da su na njih imali pravo.

⁸⁵⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Diskusija o našim odnosima sa SSSR-om i IB zemljama 20. oktobra 1953. godine kod druga Kardelja, str. 5.

II POGLAVLJE

TRIJUMF JUGOSLAVIJE (1955.)

II. 1. Napredak normalizacije do posete Hruščova Beogradu

Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i drugim istočnoevropskim zemljama odvijala se prvih meseci 1955. godine uporedo sa važnim promenama koje su se događale u Moskvi u vezi sa borbom za primat unutar kolektivnog rukovodstva ali i u senci tajne prepiske između Tita i Hruščova⁸⁵¹ koja je, posle nekoliko meseci, rezultirala razgovorima u Beogradu i potpisivanjem Beogradske deklaracije.

U Moskvi je, još krajem 1954. godine, posle osude i streljanja Avakumova, borba za prevlast između Hruščova i Maljenkova dodatno zaoštrena.⁸⁵² Zalaganje Maljenkova za brži razvoj lake industrije u odnosu na tešku poslužilo je Hruščovu da u javnosti polemiše sa njim i da se istovremeno približi grupi „konzervativaca“ koju su predstavljali Molotov, Kaganovič i Vorošilov. Namera da eliminiše Maljenkova kao suparnika i u vezi sa tim potreba da se približi Molotovu i drugima, nagnala je Hruščova da se zalaganjem za primat teške nad lakom industrijom privremeno odrekne nekih svojih čvrstih uverenja i to ne samo u unutrašnjoj već i u spoljnoj politici gde je, između ostalog, i pristajanje na usporavanje procesa normalizacije odnosa sa Jugoslavijom bilo jasan pokazatelj toga.⁸⁵³ Tokom januara 1955. nizali su se znaci koji su govorili o sve izvesnijem uspehu Hruščova u potiskivanju

⁸⁵¹ Detaljnije o tajnoj prepisci Tita i Hruščova vidi u: Jan Pelikan, „Jugoslavija i Sovjetski Savez polovinom 1954. godine. Od normalizacije diplomatskih odnosa do političke saradnje“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 2/1997, str. 142 – 156; Đoko Tripković, „Obnavljanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1954 . 1955. godine (Pisma CK SKJ i CK KPSS razmenjena 1954 – 1955.)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 2 – 3/1997, str. 251 – 274; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956*, zbornik dokumenata, Beograd, 2010, str. 660 – 663, 671 – 674, 680 – 682, 692 – 695, 723 – 727, 736 – 737; *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955*, tematska zbirka dokumenata, priredio Radoica Luburić, Podgorica, 1999, str. 307 – 309, 314 – 316, 318 – 321, 335 – 338, 344 – 351; Svetozar Rajak, „The Tito-Khrushchev Correspondence 1954“, *Cold War International History Project Bulletin*, 12/13 (2001), p. 315 – 324; А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 252 – 272, 324 – 325, 374; Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, III, Beograd, 1984, str. 550 – 553; Č. Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između...*, str. 171 – 174.

⁸⁵² Više o borbi za prevlast između Hruščova i Maljenkova u: Z. Brzezinski, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, Cambridge, MA, 1967, p. 156 – 159; W. Taubman, *op. cit.*, p. 265; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 654; А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 355 – 356, 360 – 361.

⁸⁵³ D. Bekić, *nav. delo*, str. 667.

Maljenkova. U to vreme, u kontaktima sa zapadnim diplomatama u Beogradu, neki visoki funkcioneri jugoslovenskog DSIP-a poput Veljka Mićunovića i Aleša Beblera bili su veoma oprezni u predviđanju daljeg toka procesa unutrašnje liberalizacije u SSSR-u ali i procesa normalizacije odnosa sa Jugoslavijom koji je sa ovim prvim bio usko povezan jer ih je zbunjivala nagla promena Hruščovljevog stava iako je on od ranije važio za inicijatora normalizacije odnosa sa Jugoslavijom.⁸⁵⁴ Početkom februara 1955. godine, na sednici Vrhovnog Sovjeta, Maljenkov je podneo ostavku na mesto predsednika vlade a na njegovo mesto je izabran maršal Bulganjin, što je izazvalo veliku senzaciju a Hruščovu „odvezalo ruke“ u vezi daljeg vođenja procesa normalizacije odnosa sa Jugoslavijom.⁸⁵⁵ Međutim, za Jugoslaviju je veoma važan bio i ekspozé Molotova o spoljnoj politici u kome se osvrnuo i na normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom rekavši da Sovjetski Savez ne smatra da je u vezi sa tim pitanjem već sve učinjeno i naglasivši da mnogo toga zavisi i od Jugoslavije koja je poslednjih godina u određenoj meri skrenula sa puta kojim je krenula prvih godina posle Drugog svetskog rata, ograđujući se odmah da je to njena unutrašnja stvar.⁸⁵⁶ Ovaj deo Molotovljevog ekspozéa ostavio je loš utisak na Jugoslovane a jugoslovenski ambasador u Moskvi, Dobrivoje Vidić, poslao je u Beograd izveštaj prema kome je na pomenutom zasedanju, *de facto*, doneta odluka da se SSSR, orijentacijom na tešku industriju i zaoštavanjem spoljnopolitičkih pitanja, ubuduće priprema za rat a ne za mir što je izazvalo zabrinutost kod zapadnih diplomata ali i neraspoloženje u zemljama „narodne demokratije“ čiji predstavnici u Moskvi su izgledali „vrlo pokisli“.⁸⁵⁷ Zbog odsustva Tita iz zemlje, koji se još nije vratio sa puta u Indiju i Burmu, na Molotovljev ekspozé raagovala je u Beogradu jedino poluzvanična agencija *Yugopress* čije saopštenje je prenela *Borba* od 9. februara 1955. godine i koji se svodio na odbijanje Molotovljevog tumačenja da je Jugoslavija ta koja nije učinila sve za normalizaciju odnosa i da njihov razvoj u budućnosti zavisi od obeju strana.⁸⁵⁸ Pravi odgovor Beograda došao je tek mesec dana kasnije i to direktno od Tita, tokom njegovog ekspozéa o spoljoj politici u Saveznoj skupštini 7. marta.

⁸⁵⁴ *Isto*, str. 669.

⁸⁵⁵ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 368; *Borba*, 9. februar 1955. godine; *Politika*, 9. februar 1955. godine.

⁸⁵⁶ D. Bekić, *nav. delo*, str. 671; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 41.

⁸⁵⁷ *Isto*, str. 672.

⁸⁵⁸ *Isto*, 672 – 673; *Borba*, 9. februar 1955. godine.

Tito je tom prilikom govoreći o normalizaciji odnosa sa Sovjetskim Savezom i drugim zemljama „narodne demokratije“, posle izlaganja o uspešnom toku tog procesa u prethodnoj godini, naglasio da je karakteristično „da se skoro u svim tim zemljama javljaju slučajevi da se ta normalizacija nastoji prikazati članovima partija i masama, na raznim sastancima itd., kao da smo mi navodno ostali ono za što smo optuživani, ali da smo sada ipak donekle uvidjeli svoje zablude i da nastojimo to ispraviti – i slične besmislice. To naravno može kod nas izazvati sumnju u potpunu iskrenost izjava koje su dali u direktnim kontaktima najodgovorniji ljudi tih zemalja – o nepravедnom optuživanju naše zemlje 1948. godine.“⁸⁵⁹ Tito o tome, naravno, nije govorio napamet već je kao što smo već pisali u prethodnom poglavlju raspolagao sa konkretnim informacijama koje su stizale u Beograd i tokom prve polovine 1955. godine. Tako su sredinom februara u Beogradu imali informaciju „dobijenu ilegalnim putem“ da se u omladinskoj partijskoj školi „Georgi Dimitrov“ u Sofiji proučavaju stari materijali sa nepromenjenim „informbiroovskim“ sadržajima i rečnikom koji su tadašnje odnose sa Jugoslavijom objašnjavali kao taktički potez koji treba da izoluje Jugoslaviju kao državu, i koji su njenu partiju i rukovodstvo nazivali „starim informbiroovskim epitetima“.⁸⁶⁰ U nastavku svog izlaganja Tito je direktno napao Molotova za čiju formulaciju o Jugoslaviji je rekao da „ne odgovara stvarnosti“ i da je u Jugoslaviji smatraju pokušajem „zataškavanja stvarnih činjenica pred svojim narodima“ čime se kod Jugoslovena stvaraju nove sumnje što sve zajedno ne doprinosi poboljšanju međusobnih odnosa već kočenju tog procesa.⁸⁶¹

Ovako oštar govor Josipa Broza u kome je prvi put od 1948. godine poimence napao nekog od sovjetskih rukovodilaca, bio je sa sovjetske strane ostavljen bez odgovora čitava tri dana. Tek 10. marta moskovska *Pravda* je objavila izveštaj dopisnika TASS-a iz Beograda koji je verno preneo Titov govor i to bez ikakvih komentara što je izazvalo veliko čuđenje.⁸⁶² Štaviše, 12. marta u *Pravdi* se pojavio novi članak kao odgovor na Titovo

⁸⁵⁹ *Borba*, 8. mart 1955. godine; *Politika*, 8. mart 1955. godine; *Međunarodna politika*, 16. mart 1955. godine; *Narodna armija*, 10. mart 1955. godine.

⁸⁶⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 14, str. 8.

⁸⁶¹ D. Bekić, *nav. delo*, str. 680; *Borba*, 8. mart 1955. godine; *Politika*, 8. mart 1955. godine.

⁸⁶² А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 372; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 42.

izlaganje u Saveznoj skupštini koji je bio veoma blag i sav u pomirljivim tonovima.⁸⁶³ Sa svoje strane i komentari jugoslovenske štampe bili su umereni i pomirljivi što je izazivalo spekulacije, naročito na Zapadu, o motivima za ovako neobičan razvoj događaja. Međutim, nisu samo na Zapadu bili zapitani nad budućnošću jugoslovensko-sovjetskih odnosa. I u istočnoevropskim zemljama, a naročito u onim susednim, vladala je atmosfera naizvesnosti, iščekivanja i opreznosti, budući da su jugoslovensko-sovjetski odnosi presudno uticali i na odnose Jugoslavije sa ovim zemljama.

Sa kolikim oprezom je reagovala Rumunija svedoči podatak da je partijski list *Skanteja*, kao i druga rumunska štampa, sa zakašnjenjem od nekoliko dana, odnosno tek 11. marta, prenela skraćenu vest o Titovom ekspozeu u Saveznoj skupštini. Iz TASS-ove vesti izostavljen je Titov osvrt na Molotovljevu izjavu pred Vrhovnim Sovjetom dok je zabeleženo samo da se on sa tom izjavom ne slaže pa i to uz izbegavanje da se citira čak i deo koji je citirao TASS.⁸⁶⁴ Međutim, odgovor *Pravde* na Titovo izlaganje objavila je celokupna rumunska štampa i to u celosti, mada kao i u slučaju Titovog govora, bez ikakvog komentara. U Bugarskoj, pak, poslednjih dana marta 1955. godine Titov govor se još uvek „proučavao“. Zamenik direktora protokola bugarskog MIP-a, Stefanov, rekao je jugoslovenskom ambasadoru Miljkoviću da je Titov poslednji govor „vrlo značajan“ dok je za jugoslovenski odgovor Molotovu i za komentar moskovske *Pravde* smatrao da su „drugarska kritika koja nikoga ne vređa“.⁸⁶⁵ Interesantno viđenje poslednje polemike između Tita i Molotova imao je pomoćnik bugarskog ministra inostranih poslova, Gerasimov, koji je u razgovoru sa Mitom Miljkovićem tvrdio da je pažljivo pročitao i Titov govor i odgovor *Pravde* i da je u svemu tome dobro što se mogla čuti i jedna i druga strana čime je najviše bila pogođena treća strana, tj. Zapad, koji ovog puta nije mogao da pravi intrige ni na račun Jugoslavije ni na račun SSSR-a.⁸⁶⁶ Neko određenije mišljenje Gerasimov je izbegao da dâ, osim da samtra da je sukob Jugoslavije sa „Rusima“ dublji nego sa Bugarima.

⁸⁶³ *Isto*, str. 681 – 682.

⁸⁶⁴ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 38, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 88, 19. mart 1955. godine, Pov. br. 43713.

⁸⁶⁵ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 38, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 128, 31. mart 1955. godine, Pov. br. 44414.

⁸⁶⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Zabeleška o razgovoru M. Miljkovića sa Gerasimovim, 18. mart 1955. godine, Pov. br. 43751, str. 1.

U senci polemike Tita i Molotova, tokom proleća 1955. godine, nastavljena je tajna prepiska Tita i Hruščova a time i priprema sastanka na najvišem nivou između Jugoslavije i SSSR-a. I prepiska i pripreme koje nisu bile vidljive u javnosti doprinele su da je vest o dolasku sovjetske delegacije u Beograd, u trenutku kada je objavljena 14. maja, izazvala ogromno interesovanje.⁸⁶⁷ Jedan dan pre nego što je objavljena vest o Hruščovljevom dolasku u Beograd, jugoslovenski savezni sekretar za inostrane poslove Koča Popović o tome je pojedinačno obavestio ambasadore SAD, Velike Britanije, Francuske, Grčke i Turske kojima je preneo uveravanja jugoslovenske vlade da će rezultat predstojećih razgovora u Beogradu biti od koristi za jugoslovensku nacionalnu nezavisnost i za svetski mir, odnosno da ne postoji bojazan da bi Jugoslavija mogla da podrži sovjetsku politiku koja ne bi bila u interesu mira.⁸⁶⁸ Slična očekivanja od predstojećeg sastanka izneo je istog dana pred najvišim rukovodstvom SKJ i Kardelj koji je posle čitanja poslednjeg sovjetskog pisma pred Izvršnim komitetom CK SKJ naglasio da dolaskom u Beograd Sovjeti imaju za cilj da ostvare što veći politički i ideološki uticaj na Jugoslaviju, ali i da je rukovodstvo zemlje odlučno da ne dâ bilo kakve koncesije u odnosu na „informbiroovski blok“ ili podršku blokovskoj politici.⁸⁶⁹ Iako je imala veoma jasna očekivanja od predstojećeg susreta, jugoslovenska strana nije bila sasvim sigurna šta njime žele postići Sovjeti. Prema Kardeljevim rečima, iz sastava sovjetske delegacije bilo je jasno da se oni pripremaju ne samo za međudržavne razgovore (na čemu je insistirala Jugoslavija) već i za one ideološke prirode.⁸⁷⁰ Kardelj je na osnovu toga, u razgovoru sa britanskim ambasadorom Robertsom, pretpostavljao da Sovjeti dolaze sa maksimalnim i minimalnim planom gde bi maksimalni bio povratak Jugoslavije u Informbiro a minimalni korišćenje Jugoslavije takve kakva je za sopstvene ciljeve.⁸⁷¹ Najzad, Kardelj je britanskom ambasadoru izneo i očekivanje jugoslovenskog rukovodstva da će predstojeći susret Tita i Hruščova u Beogradu imati veliki uticaj na „satelitske zemlje“ iz kojih su tih dana u Beograd stizale vesti o velikom

⁸⁶⁷ *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955...*, str. 375 i 379; A. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 395 – 396; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 65; Ljubodrag Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i mađarsko pitanje 1955 – 1956.“, *Tokovi istorije*, 1 – 4/1998, str. 27; *Borba*, 14. maj 1955. godine; *Politika*, 14. maj 1955. godine.

⁸⁶⁸ D. Bekić, *nav. delo*, str. 692.

⁸⁶⁹ *Isto*, str. 693 – 694; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Srgejevič Hruščov...“, str. 27.

⁸⁷⁰ Više o sovjetskim pripremama i stavovima u vezi sa predstojećim sastankom u Beogradu vidi u: *Президиум ЦК КПСС 1954 – 1964, Том I: Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы*, ред. А. А. Фурсенко, Москва, 2004, с. 44 – 46.

⁸⁷¹ D. Bekić, *nav. delo*, str. 704.

interesovanju ali i konfuziji koja je tamo vladala u vezi sa predstojećim razgovorima.⁸⁷² Očigledno, u Beogradu su očekivali da se eventualni uspeh jugoslovensko-sovjetskih razgovora pozitivno odrazi i na zemlje „narodne demokratije“ i doprinese da proces normalizacije odnosa između Jugoslavije i tih zemalja potom uđe u novu, sadržajnu, fazu u kojoj bi bilo moguće rešavati i krupnija sporna pitanja poput, recimo, manjinskog.

Činjenica da su se značajni pomaci u procesu normalizacije odnosa Jugoslavije sa istočnoevropskim zemljama, pa i onim susednim, očekivali tek posle razgovora u Beogradu ne znači i da tokom prve polovine 1955. godine nije bilo aktivnosti na tom polju. Normalizacija odnosa sa Mađarskom, Bugarskom, Rumunijom i Albanijom išla je svojim tokom i pre beogradskih razgovora, u skladu sa tada aktualnim uslovima, i imala je svoje rezultate koji su bili veći ili manji, u zavisnosti od toga koja od ovih zemalja bila u pitanju. U isto vreme kada je u Moskvi došlo do pada Maljenkova, ispolila se i nešto veća zainteresovanost Jugoslavije za unutrašnje probleme ovih zemalja, pogotovo ako su oni mogli da se odraze i na stav tih zemalja prema njoj. Ti unutrašnji problemi mahom su se ticali odnosa u vrhovima vlasti koji su budno praćeni iz Beograda ali i nekih drugih specifičnih pitanja koja su zadirala u domen odnosa Jugoslavije sa susednim „narodnim demokratijama“.

Kao i tokom 1953. i 1954. godine, i prvih meseci 1955. godine najintenzivniji su bili jugoslovenski odnosi sa Mađarskom.⁸⁷³ Normalizacija odnosa sa tom susednom zemljom beležila je dobre rezultate u vidu pokretanja brojnih inicijativa za rešavanje spornih pitanja, mahom sa mađarske strane. Međutim, ono što je obeležilo ovaj period bilo je veliko interesovanje Beograda za tinjajući sukob u CK Partije mađarskih trudbenika, odnosno za sukob liberalne struje predvođene Nađom i konzervativne na čijem čelu je bio Maćaš Rakoši.⁸⁷⁴ Jugoslovenske diplomate u Budimpešti često su se kod mađarskih zvaničnika raspitivale da li je blizu razrešenje ovog spora, naročito posle ostavke Maljenkova. Još sredinom januara, pomoćnik II odeljenja mađarskog MIP-a, Rubin, govorio je Janezu Hočevaru afirmativno o Nađovom programu i „politici novog perioda“ koja je po njemu imala pozitivne rezultate u vidu poboljšanja situacije na selu, boljeg

⁸⁷² *Isto.*

⁸⁷³ Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 29 – 30.

⁸⁷⁴ Više o tome vidi u: Laszlo Borhi, *Hungary in the Cold War 1945 – 1956. Between the United States and the Soviet Union*, Budapest, New York, 2004, p. 235 – 237; E. Štajner, „Neke osobnosti razvitka u Mađarskoj“, *Naša stvarnost*, 12 (1954), str. 66 – 72.

raspoloženja u narodu kao i poboljšanja spoljnopolitičkog položaja Mađarske čemu je doprinela i normalizacija odnosa sa Jugoslavijom. On je tvrdio i da dalji razvoj Mađarske „ne može više nikad da skrene na dojunski kolosek“ iako nije sporio da postoje brojna „viseća pitanja“ o kojima postoje različita mišljenja čime je, po Hočevarovom mišljenju, izbegao da odgovori na njegovo pitanje o sukobu dveju koncepcija u CK PMT.⁸⁷⁵ Znatno određeniji po ovom pitanju bio je pomoćnik mađarskog ministra inostranih poslova, Šik, koji je u razgovoru sa jugoslovenskim poslanikom Daliborom Soldatićem početkom februara tvrdio da se ne radi o sukobu u vezi sa principijelnim pitanjima po kojima su svi u rukovodstvu bili saglasni već je kao osnovno pitanje sukoba označio pitanje proporcija, odnosno koliko sredstava treba uložiti u tešku industriju a koliko u laku industriju i poljoprivredu, tj. u poboljšanje životnog standarda.⁸⁷⁶ On je potom dodao i da se ne radi o sukobu ličnosti kao što se često pojednostavljuje u javnosti, iako su pojedini ljudi zastupnici različitih predloga. Šik je naročito naglasio da „na sreću“ u mađarskom rukovodstvu nikada nije bilo razmimoilaženja po pitanju normalizacije odnosa sa Jugoslavijom i da će „nova situacija“ (situacija posle razrešenja aktuelnog sukoba u CK PMT, prim. V. C.) još više pogodovati daljoj normalizaciji odnosa između dve susedne zemlje.⁸⁷⁷ Na Soldatićevo pitanje o ostavci Maljenkova i njenim reperkusijama u Mađarskoj, Šik je rekao da je ona u Budimpešti primljena sa iznenađenjem i da se tumači kao posledica razmimoilaženja unutar sovjetskog rukovodstva po najvažnijim pitanjima unutrašnje politike. U vezi sa reperkusijama u Mađarskoj, Šik je samo rekao da se Sovjeti u poslednje vreme ne mešaju u unutrašnje stvari Mađarske i da je upravo činjenica da sukob dveju koncepcija u CK PMT još uvek traje najbolji dokaz za to jer bi, u nekim drugim vremenima, on odavno bio razrešen sovjetskom intervencijom.⁸⁷⁸ Drugom prilikom, samo dan kasnije, Šik je Soldatiću na njegovu opasku o upornim glasinama da predstoji pad Nađa i njegove vlade, priznao da postoje takva očekivanja ali da on smatra da do toga neće doći jer se radi o principijelnim pitanjima, mada se odmah potom ogradio da „iznenađenja nisu

⁸⁷⁵ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 27, Zabeleška o razgovoru J. Hočevara sa pomoćnikom načelnika II odeljenja mađarskog MIP-a P. Rubinom, 20. januar 1955. godine, Pov. br. 42314, str. 1.

⁸⁷⁶ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 27, Zabeleška o razgovoru poslanika D. Soldatića sa dr E. Šikom, pomoćnikom ministra uinostranih poslova, 9. februar 1955. godine, Pov. br. 42308, str. 2.

⁸⁷⁷ *Isto.*

⁸⁷⁸ *Isto*, str. 1 – 2.

nikada sasvim isključena“ i nagovestio skoro održavanje partijskog plenuma koji će „raščistiti situaciju“.⁸⁷⁹

Bez obzira na Šikova uveravanja, jugoslovenski poslanik u Budimpešti ipak je uviđao da se proces „usmeravanja liberalizacije“ i sve veće intervencije partije kreće u pravcu potiskivanja Nađa i njegovog programa za šta je Beogradu nudio i nekoliko dokaza.⁸⁸⁰ Soldatić je zapazio da je prestala svaka kritika „dojunske“ politike uz istovremeno Rakošijevu sve otvorenije kritikovanje grešaka počinjenih od početka „novog kursa“, da se ističe da je način podizanja životnog standarda pogrešan, da se sve više naglašava uloga partije kao i da je predsednik vlade Imre Nađ za poslednja gotovo dva meseca istupao u javnosti samo jednom, a i taj istup nije bio prenet u štampi. Prema Soldatiću, karakteristično je bilo da su sve te promene započele posle povratka Rakošija iz Moskve, iz čega je on izvlačio zaključak da su one bile u vezi sa događajima u SSSR-u, pogotovo ako se uzme u obzir sličnost kritika Nađove privredne politike sa onima koje su došle glave Maljenkovu. S tim u vezi, on je preneo Beogradu da se već i u mađarskoj javnosti „proriče da su Nađevi dani odbrojani“.⁸⁸¹ I zaista, na sastanku CK PMT koji je trajao od 12. do 14. marta Imre Nađ je primoran da podnese ostavku na mesto predsednika vlade, da bi potom bio isključen iz Politbiroa i najzad i iz članstva Partije mađarskih trudenika.⁸⁸²

Iako je Nađ „pao“ još sredinom marta 1955. godine, početkom aprila Soldatić je iz Budimpešte javljao da još uvek nije nađeno rešenje za sukob dveju koncepcija u mađarskom rukovodstvu i da je, po svemu sudeći, Rakošijeva grupa počela da se povlači, uz indicije da je to činila po savetu Sovjeta.⁸⁸³ U Beogradu su smatrali da je sve to ukazivalo na slabost Rakošijevu grupe koja je bila prisiljena na taktiziranje jer je bila svesna da bi rezultati većeg zaokreta ka staroj politici mogli biti porazni po nju u svakom

⁸⁷⁹ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 27, Zabeleška o razgovoru D. Soldatića sa dr E. Šikom na oproštajnom prijemu austrijskog poslanika Resseguier-a, 10. februar 1955. godine, Pov. br. 42307.

⁸⁸⁰ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 2, Telegram poslanika Soldatića DSIP-u br. 74, 9. februar 1955. godine, Pov. br. 41795, str. 1.

⁸⁸¹ *Isto.*

⁸⁸² L. Borhi, *Hungary in the Cold War 1945 – 1956...*, p. 237; *Borba*, 13. i 14. mart i 19. april 1955. godine; *Politika*, 19. april 1955. godine.

⁸⁸³ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 8, Cirkularni telegram I odeljenja DSIP-a ambasadama FNRJ u Moskvi, Varšavi, Pragu, Bukureštu i Sofiji i poslanstvu FNRJ u Tirani, 9. april 1955. godine, Pov. br. 45017, str. 1.

pogledu.⁸⁸⁴ Ovakvo rezonovanje Beograda kada je u pitanju bio sukob u mađarskom rukovodstvu moglo je voditi samo ka zaključku da normalizacija odnosa sa Mađarskom nije ugrožena pomenutim sukobom, u šta je uostalom Soldatića uveravao i pomoćnik mađarskog ministra inostranih poslova, Šik. Kao svojevrsna potvrda toga, stigao je poziv parlamentarnoj delegaciji jugoslovenske Savezne skupštine da poseti Mađarsku koji je 25. aprila uputio mađarski ministar inostranih poslova Janoš Boldocki, što je trebalo da bude jedan od novih vidova političke saradnje koja je do tada bila ograničena samo na pojedina pitanja u OUN.⁸⁸⁵

Kao što je u slučaju Mađarske jugoslovenska diplomatija pažljivo pratila sukob između Nađa i Rakošija, tako je i u drugim susednim zemljama istočnog bloka obraćala veliku pažnju na unutrašnja dešavanja koja su mogla imati veze sa promenama do kojih je nedavno pre toga došlo u Moskvi. Jugoslovenska ambasada u Bukureštu javljala je o zasedanju Narodne skupštine Rumunije održanom 22. februara na kome je predsednik vlade, Georgi Georgiu Dež, imao ekspozice o spoljnoj politici zemlje. On se u svom ekspozicu strogo držao „linije“ trasirane u Moskvi: izlagao je gotovo do detalja prema nedavnom izlaganju Molotova u Vrhovnom sovjetu i posebno isticao da je razvoj teške industrije jedini put razvoja ekonomija demokratskih zemalja, baza narodne odbrane, razvitka poljoprivrede i podizanja životnog standarda.⁸⁸⁶ Govoreći o odnosima sa Jugoslavijom, Dež je rekao da su u poslednje vreme odnosi normalizovani i da je „u duhu međusobnog razumevanja“ zaključen niz ugovora, da se pregovara o trgovinskom ugovoru kao i da je „očevidno da postoje sve mogućnosti za proširenje i učvršćenje prijateljskih odnosa sa Jugoslavijom“.⁸⁸⁷ Sudeći prema Dežovom ekspozicu, bilo je jasno da će se Rumuni držati u skladu sa očekivanjima Sovjeta. Zbog toga, u Beogradu nisu očekivali neke bitnije promene rumunske politike posle promena u Moskvi ali su ipak zapažali neke njihove posledice na unutrašnjem planu. Pre svega, proces „diferencijacije“ unutar CK Rumunske radničke partije koji je bio primetan pre promena u Moskvi i koji se sastojao u

⁸⁸⁴ *Isto*, str. 2; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 31.

⁸⁸⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 12, str. 15; *Borba*, 24. april 1955. godine.

⁸⁸⁶ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 64, 24. februar 1955. godine, Pov. br. 42531.

⁸⁸⁷ *Isto*.

iznošenju osetnijih razlika među članovima CK i slobodnijih diskusija kada su u pitanju bila neka važna pitanja poput dalje sudbine Ane Pauker i Teohari Đorđeskua, naglo je prekinut.⁸⁸⁸ Po proceni jugoslovenske ambasade u Bukureštu, polemiku oko toga da li treba ili ne treba održati suđenje Ani Pauker i Teohari Đorđeskuu koji su smenjeni 1952. godine presekli su Sovjeti izjasnivši se protiv suđenja za koje su smatrali da bi u tom trenutku bilo štetno. Osim toga, prestale su do tada primetne kritike rumunske planske komisije a promene u Moskvi dovele su i do „smirivanja unutrašnjih trzavica“ u rukovodstvu Rumunije.⁸⁸⁹

Kada je u pitanju bio odnos Rumunije prema Jugoslaviji, ambasada u Bukureštu je posle smene Maljenkova zapazila jedva uočljivu promenu u vidu nešto veće rezervisanosti i primetnije atmosfere iščekivanja, mada je bila reč tek o nijansama. Takva atmosfera je bila prisutna na konferenciji o hidrotehničkim problemima koja je bila održana krajem marta i početkom aprila u Bukureštu čemu, međutim, jugoslovenske diplomate u Bukureštu nisu pridavale veći značaj niti trajniji karakter. Naime, jugoslovenski ambasador u Bukureštu, Vujanović, je procenio da Rumuni nisu sigurni kako će se dalje kretati odnos Sovjetskog Saveza prema Jugoslaviji i da zato čekaju da se situacija „iskristališe“ da ne bi pogrešili te da će čim budu dovoljno sigurni da se odnos SSSR-a prema Jugoslaviji i dalje razvija pozitivno pokazati više volje i spremnosti da rešavaju i najosetljivija pitanja poput položaja srpske nacionalne manjine, jugoslovenskih građana u zatvorima, dvovlasničkih imanja ili malograničnog prometa.⁸⁹⁰ Naglašavajući da nije u pitanju promena trajnijeg karaktera, Vujanović je na osnovu ove svoje procene sugerisao DSIP-u da malo sačeka sa najosetljivijim pitanjima (manjina, pohapšeni građani) i da odloži postavljanje novih pitanja za rešavanje (dvovlasnici, malogranični promet) ne bi li za njih prikupio što bolju dokumentaciju i postavio ih u trenutku „povoljnije konjunktore“.⁸⁹¹

Krajem februara 1955. godine jugoslovenski poslanik u Tirani, Predrag Ajtić, javljao je o velikoj pažnji koju su mu na prijemu u sovjetskoj ambasadi 23. istog meseca povodom dana sovjetske armije ukazali albanski ministar inostranih poslova Behar Štila i sovjetski ambasador Levičkin. Štila je upadljivo nastojao da bude pažljiv i ljubazan a

⁸⁸⁸ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u za april 1955. godine, Str. pov. br. 4, 28. april 1955. godine, Pov. br. 45833, str. 1.

⁸⁸⁹ *Isto*, str. 1 i 3.

⁸⁹⁰ *Isto*, str. 4 – 5.

⁸⁹¹ *Isto*, str. 5.

Levičkin je odmah po odlasku članova albanskog Politbiroa i Vlade, imao duži razgovor sa Ajtićem. On je Ajtića pitao za njegovo mišljenje o jugoslovensko-albanskim odnosima napominjući da lično smatra da su oni u tom trenutku bili bolji nego ranije.⁸⁹² Ajtić je, međutim, izbegao da govori o konkretnim pitanjima i složio se da je nešto bilo „krenulo“ ali se potom požalio i da je sve opet „stalo“, da najveći broj pitanja koje je Jugoslavija pokrenula još nije rešen iako je Jugoslavija rešila pozitivno sva pitanja koja su postavljali Albanci. Levičkin je potom pitao da li su u pitanju krupna pitanja na šta je Ajtić odgovorio da nisu ali da predstavljaju smetnju za razvitak odnosa. Na to je sovjetski ambasador odgovorio da to „onda neće biti smetnja za razvitak odnosa“.⁸⁹³

Ovakvo držanje Štile i Levičkina prema njemu, u trenutku kada se Levičkin tek bio vratio iz Moskve, Ajtić je tumačio pripremama Albanaca da u skorije vreme postave neko svoje krupnije pitanje i da počnu sa rešavanjem pitanja koja je već ranije postavila Jugoslavija. Sve to Ajtić je posmatrao u kontekstu boravka Levičkina i albanskog predsednika vlade Mehmeta Šehua u Moskvi gde im je, pretpostavljao je, rečeno da Albanija ne sme toliko da zaostaje u odnosima sa Jugoslavijom koja joj je bila potrebna za olakšanje njenih veza sa SSSR-om.⁸⁹⁴ Ove albanske pripreme su bile naročito važne jer su se događale posle objavljivanja izjave Aleša Beblera o jugoslovensko-albanskim odnosima, početkom 1955. godine, koja nije bila dobro primljena u Albaniji. Albanski ministar inostranih poslova Behar Štila razgovarao je o ovoj izjavi sa Ajtićem još 18. januara i tom prilikom mu skrenuo pažnju da su Jugoslaveni trebali da prate politiku albanske vlade a ne da samo uzimaju u obzir nerešena pitanja koja su postavljali. Štila je smatrao da su odnosi između Jugoslavije i Albanije znatno napredovali, da su rešena značajna politička pitanja i da se moraju uzeti u obzir i njihovi konstruktivni potezi poput ukidanja emigrantskih organizacija i njihovog lista što je ujedno bila i aluzija na jugoslovensku neaktivnost po istom pitanju.⁸⁹⁵ Čak i sredinom marta, Albanci su još uvek imali potrebu da preko pomoćnika ministra inostranih poslova, Natanailija, izraze Ajtiću svoje žaljenje zbog Beblerove izjave i uopšte zbog jugoslovenske konstatacije da je došlo do zaoštavanja

⁸⁹² DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 24, Zabeleška sa prijema kod ruskog vojnog atašea povodom dana sovjetske armije 23. februara 1955. godine, Pov. br. 43784, str. 1.

⁸⁹³ *Isto*.

⁸⁹⁴ *Isto*, str. 2.

⁸⁹⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 13, str. 15.

jugoslovensko-albanskih odnosa, krivicom Albanije.⁸⁹⁶ Istovremeno, oni su tvrdili da su spremni da reše sve što smeta razvitku međusobnih odnosa.

Posmatrajući unutrašnju situaciju Albanije, Ajtić je marta 1955. godine javljao da je poslednjih nekoliko nedelja primećivao simptome koji, naročito ako se povežu sa promenama koje su se dogodile u Moskvi, nagoveštavaju i neke promene u Albaniji. Svi ti simptomi došli su do izražaja posle povratka Levičkina i Šehua iz Moskve i počeli su dvodnevnom sastankom albanskih rukovodilaca (najverovatnije CK Albanske partije rada), kritikom nekoliko ministara u vladi (Josif Pasko, Koči Teodosi, Hisni Kapo, Medar Štila) od strane Ebvera Hodže, odlaganjem kongresa Narodnog fronta i sazivanjem sednice narodne skupštine za 31. mart.⁸⁹⁷ Iako su neki zapadnjaci u Tirani (Italijani) bili sigurni da će na predstojećoj sednici Narodne skupštine doći do većih promena u vladi, Ajtić nije bio uveren u to, smatrajući da je teško oceniti koja bi grupa unutar albanskog rukovodstva ojačala nakon takvih promena.

Za razliku od Mađarske, Rumunije i Albanije, u Bugarskoj jugoslovenska diplomatija nije posle smene Maljenkova zapazila nikakve značajnije promene bilo prema Jugoslaviji bilo uopšte. Jugoslovensko-bugarski odnosi u periodu pred dolazak sovjetske delegacije u Beograd razvijali su se normalno ali ipak u senci izvesnog bugarskog nezadovoljstva zbog primetnog jugoslovenskog nepoverenja u zvanične izjave i gestove bugarskih vlasti. To nepoverenje naraslo je naročito nakon što se u januaru 1955. godine u Bugarskoj u prodaji pojavila knjige Dina Kjoseva o istoriji makedonskog nacionalnog i revolucionarnog pokreta koja je imala izraziti antijugoslovenski karakter i koja je bila oštro napadana u jugoslovenskoj štampi.⁸⁹⁸ Svesni toga, Bugari su pokušavali da jugoslovensku stranu uvere da su njihove namere iskrene. Tako je potpredsednik bugarske vlade, Georgi Čankov, na jednom prijemu krajem februara molio jugoslovenskog ambasadora Mitu Miljkovića da jugoslovenskim rukovodiocima prenese da ne treba da sumnjaju u iskrenost Bugara prema Jugoslaviji i jugoslovensko-bugarskom prijateljstvu.⁸⁹⁹ On je produžio da je njegova vlada informisana da jugoslovenski rukovodioci primaju tadašnju bugarsku

⁸⁹⁶ *Isto.*

⁸⁹⁷ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 1, Telegram ambasadora Ajtića DSIP-u br. 163, 31. mart 1955. godine, Pov. br. 43955.

⁸⁹⁸ *Yugoslavia. Political Diaries 1918 – 1965*, ed. by Robert L. Jarman, vol. IV: 1949 – 1965, London, 1997, p. 625, 627.

⁸⁹⁹ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 17, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br 86, 26. februar 1955. godine, Pov. br. 42600.

politiku prema Jugoslaviji sa rezervom za šta, po njemu, nije bilo razloga. Dodao je i da zna da je jedan jugoslovenski rukovodilac izrazio sumnju u bugarske namere ali nije hteo da kaže na koga je mislio, pojasnivši samo da njegovo izlaganje nije zasnovana na člancima koji su u jugoslovenskoj štampi objavljeni povodom knjige Dina Kjoseva.⁹⁰⁰ Sredinom marta, prilikom potpisivanja trgovinskog ugovora, na jugoslovensko „nepoverenje“ žalio se Dragoju Đuriću i bugarski ambasador u Beogradu, Angelov. On je prvi započeo razgovor o „nepoverenju“ na šta je Đurić odgovorio da za tako nešto više odgovara termin „rezervisanost“ što je, po njemu, bilo razumljivo i opravdano.⁹⁰¹ Angelov je na to uzvratilo da s obzirom na sve ono što je do tada bilo postignuto, ni termin „rezervisanost“ nije adekvatan stanju jugoslovensko-bugarskih odnosa. U skladu sa bugarskim željama da razbiju nepoverenje jugoslovenske strane ponašao se i njihov MIP što je, početkom maja, omogućilo jugoslovenskoj ambasadi u Sofiji da telegramom javi Beogradu da ima utisak da Bugari žele da u njihovim rukama ostane inicijativa za dalje poboljšanje jugoslovensko-bugarskih odnosa.⁹⁰² U razgovoru načelnika političkog odeljenja bugarskog MIP-a, Vladova, sa savetnikom jugoslovenske ambasade u Sofiji Duškom Karićem, o kome je Beogradu javljeno istim telegramom, težište je bilo upravo na ubrzavanju rešavanja onih pitanja koja su pokrenuli Bugari (ekstradicija kriminalaca, opisivanje granične linije, predaja osuđenih jugoslovenskih građana, pozivanje jugoslovenke dece da provedu odmor u Bugarskoj).⁹⁰³

Dok su tekle tajna prepiska između sovjetskog i jugoslovenskog rukovodstva i pripreme u vezi sa predstojećim sastankom u Beogradu, normalizacija odnosa Jugoslavije sa svojim susedima koji su se nalazili pod dominacijom SSSR-a nije bila zaustavljena a njen tok je moguće pratiti na svim onim segmentima međudržavnih odnosa na kojima je to bilo moguće i tokom 1953. i 1954. godine. Diplomatski odnosi Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“ koji su prvi doživeli promene posle Staljinove smrti, do početka 1955. godine već su bili ušli u normalne tokove i samo izuzetno javljali su se manji problemi na koje su se u ovom periodu uglavnom žalili jugoslovenski susedi. Jugoslovenske ambasade u Bukureštu i Sofiji, odnosno poslanstva u Tirani i Budimpešti,

⁹⁰⁰ *Isto*; M. Miljković, *nav. delo*, str. 173 – 174.

⁹⁰¹ M. Miljković, *nav. delo*, str. 176.

⁹⁰² DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 17, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u br. 180, 8. maj 1955. godine, Pov. br. 46353.

⁹⁰³ *Isto*.

imala su normalan kontakt sa tamošnjim vlastima i korektne uslove rada. Ti uslovi nisu bili svuda podjednako povoljni ali ipak nisu izlazili iz okvira uobičajenih uslova koje je zahtevala diplomatska praksa. Oni su zavisili i od konkretne situacije u svakoj od susednih „informbiroovskih“ zemalja. U Mađarskoj, poslanik Dalibor Soldatić uglavnom je sve poslove obavljao u razgovorima sa prvim pomoćnikom ministra inostranih poslova Endre Šikom a ne sa ministrom Boldockim sa kojim se video samo nekoliko puta jer je ovaj drugi, po Soldatićevom mišljenju, bio „ustvari figura i uopšte ne rukovodi MIP-om“.⁹⁰⁴ Istovremeno, u Sofiji i Tirani tamošnji šefovi jugoslovenskih diplomatskih misija, Mita Miljković i Predrag Ajtić, najčešće su kontaktirali sa ministrima inostranih poslova Nejčevom i Štilom ili sa njihovim zamenicima. U svim susednim zemljama članicama istočnog bloka, jugoslovenski ambasadori i poslanici više nisu morali da unapred prijavljuju razloge svoje posete ministru ili nekom drugom službeniku ili su to morali da rade samo formalno, prestala je praksa otvorenog praćenja osoblja jugoslovenskih diplomatskih misija a vreme koje su jugoslovenske diplomate provodile čekajući da budu primljeni kod ministra ili nekog drugog u MIP-u svedeno je na razumnu meru, uglavnom na najviše jedan dan. Izuzetak od ovog pravila predstavljala je jedino Tirana gde je poslanik Ajtić u redovnim prilikama takođe priman u toku 24 sata ali je doživljavao i da u trenucima zategnutih odnosa, bude ostavljen da čeka i čitava četiri dana.⁹⁰⁵ Bez obzira na to, tretman diplomatskih službenika Jugoslavije u susedstvu vremenom je bivao sve bolji. Sličan proces se odvijao i u Beogradu mada je sporadično još uvek dolazilo do žalbi na pojedine postupke jugoslovenskih organa bezbednosti prema diplomatskim službenicima neke od susednih „narodnodemokratskih“ zemalja. Jedna od takvih intervencija dogodila se sredinom januara u Sofiji, gde je načelnik tamošnjeg MIP-a, Vladov, savetniku jugoslovenske ambasade, Kariću, skrenuo pažnju na neke nekorektne postupke. Vladov se žalio da sekretaru bugarske ambasade u Beogradu, Kinkinu, nije bilo dozvoljeno da poseti Gerovo gde su se nalazili bugarski emigranti, da su bugarske diplomate praćene prilikom njihovog puta po Vojvodini kao i bugarski vojni ataše prilikom putovanja iz Zagreba u

⁹⁰⁴ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 32, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 154, 5. april 1955. godine, Pov. br. 44734.

⁹⁰⁵ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 33, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 192, 14. april 1955. godine, Pov. br. 45120.

Ljubljani.⁹⁰⁶ Činjenica da su i jugoslovenski susedi imali na šta da se požale kada je u pitanju bila jugoslovenska strana, pokazuje da su u Beogradu itekako umeli da se „prisete“ kako se koriste neke metode na koje su se i sami žalili kada su oni bili u pitanju.

Zajednička granica Jugoslavije sa Albanijom, Bugarskom, Rumunijom i Mađarskom tokom prvih meseci 1955. godine više ni izbliza nije bila izvoriste problema kao što je to bilo uobičajeno od 1948. do 1953. godine pa i tokom 1953. i 1954. godine, iako u mnogo manjem obimu. Atmosfera koja je vladala na granici bila je gotovo potpuno normalna, onakva kakav je vladala i na granicama drugih evropskih zemalja u to vreme. Najbolji pokazatelj poboljšanja i normalizacije stanja na granicama Jugoslavije prema susednim zemljama „narodne demokratije“ bio je višestruko smanjen broj incidenata. U prvom tromesečju 1955. godine zabeležena su samo 42 incidenta i to sitnije prirode.⁹⁰⁷ Međutim, jugoslovenski izvori ne prećutkuju ni incidente koji su bili izazvani sa jugoslovenske strane. Početkom 1955. godine naročito je bila aktivna jugoslovenska avijacija i to u pravcu Bugarske gde su jugoslovenski avioni izazvali više pograničnih incidenata nego što ih je ukupno bilo sa bugarske strane.⁹⁰⁸ To, ipak, nije izazvalo narušavanje međusobnih odnosa niti je znatnije uticalo na normalizacije koji je bio u toku. Štaviše, usled stalnog poboljšanja stanja na granicama prema svim susednim zemljama „narodne demokratije“ Jugoslavija je počela sa smanjivanjem broja oficira i vojnika JNA angažovanog u graničnim jedinicama.⁹⁰⁹ To bez sumnje svedoči o proceni jugoslovenskih vojnih i bezbednosnih organa da se i ubuduće moglo očekivati poboljšanje stanja na granicama prema susedima iz Istočnog bloka. Na tragu tih procena, u jesen 1955. godine počelo je i razminiranje graničnih sektora prema tim zemljama.⁹¹⁰

Mešovite komisije koje su uspostavljene potpisivanjem Sporazuma o ispitivanju i sprečavanju incidenata sa svim susednim zemljama istočnog bloka sastajale su se periodično i doprinosile da stanje na zajedničkoj granici postane vremenom sve bolje i stabilnije. Prvih meseci 1955. godine, Mešovita jugoslovensko-mađarska komisija sastajala

⁹⁰⁶ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 8, dos. 23, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 23, 16. januar 1955. godine, Pov. br. 4648.

⁹⁰⁷ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Granični incidenti kao posledica agresivnog pritiska na našu zemlju, str. 5.

⁹⁰⁸ *Isto*, str. 6.

⁹⁰⁹ VA, JNA, 1255/68, a. j. 2, 1955. godina: smanjenje graničnih jedinica, bez datuma, str. 1 – 2.

⁹¹⁰ VA, JNA, 4883/75, a. j. 4, Izveštaj o stanju minskih polja, Pov. br. 610, 29. oktobar 1955. godine, str. 1.

se dva puta, 7. januara u Osijeku na četvrtom i 14. aprila u Segedinu na petom redovnom zasedanju i oba slučaja konstatovala da su granični incidenti i po broju i po karakteru u osetnom opadanju.⁹¹¹ Zbog poboljšanja stanja na jugoslovensko-mađarskoj granici, na zasedanju u Segedinu je izmenjen i sam sporazum da bi se komisije ubuduće sastajale ređe nego do tada jer za češćim sastajanjem više nije bio potrebe. Saradnja Jugoslavije i Mađarske u vezi sa pograničnim pitanjima nije se ogledala samo u radu mešovite komisije već se radilo i na rešavanju drugih problema koji su bili u vezi sa granicom. Tako je 20. januara 1955. u Letenji održan sastanak jugoslovenskih i mađarskih predstavnika koji su se bavili pitanjem obnove srušenog mosta preko Mure na putu Letenje – Goričani. Oni su se dogovorili o zajedničkom zapisniku kojim je bilo dogovoreno da se obave pripreme radnje za vađenje porušene konstrukcije mosta i potom izgradnju novog.⁹¹² Osim toga, u toku su bili i radovi na obnovi i obeležavanju granične linije koji su se odvijali dobro i koji su trebali da budu završeni do kraja 1955. godine. Najzad, Jugoslavija je 22. marta preko mađarskog poslanstva u Beogradu predložila i zaključenje konvencije o čuvanju, održavanju i obnovi granične linije.

Na granici prema Rumuniji takođe je došlo do smirivanja situacije i normalizacije pograničnog režima. Tokom prvih nekoliko meseci 1955. godine sa Rumunijom su sklopljena čak tri nova sporazuma koja su se ticala granice. Pošto je Rumunija bila jedina od svih susednih zemalja „narodne demokratije“ koja do kraja 1954. godine nije sa Jugoslavijom dogovorila obnovu i obeležavanje granične linije, takav sporazum je prvi bio na dnevnom redu i na rumunsku inicijativu je potpisan 28. januara u Temišvaru.⁹¹³ Pregovori o zaključenju ovog sporazuma trajali su od 20. do 28. januara i za to vreme jugoslovenska delegacija koja je boravila u Temišvaru bila je u prilici da se upozna sa stvarnošću u kojoj su živeli najbliži susedi. Već smo pisali o utiscima koje su iz Temišvara poneli članovi jugoslovenske delegacije koji su tamo boravili u leto 1953. godine, a koji su bili prilično sumorni. Početkom 1955. godine, Jugosloveni su imali mogućnost da vide da li se nešto promenilo u Rumuniji i sudeći već po prvom kontaktu, na samoj granici, činilo se da je promena bilo. Za razliku od 1953. godine kada su dočekani veoma uzdržano, kruto i

⁹¹¹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 16, str. 1 – 2.

⁹¹² *Isto*, str. 3.

⁹¹³ *Isto*, str. 4.

krajnje zvanično, ovoga puta su doživeli pozdravni govor, smeštaj u dobrom hotelu, svečanu večeru njima u čast i popustljivost rumunske delegacije kada su u pitanju bili pregovori o sporazumu.⁹¹⁴ Članovi rumunske delegacije trudili su se da kolege iz Jugoslavije što više počaste i izvode u bioskope i pozorišta u čemu su umeli i da preteraju, pa su Jugosloveni shvatili da tolika pažnja osim želje da se bude dobar domaćin ima za cilj i da gostima ostavi što manje vremena da se sami, bez kontrole, kreću po gradu i okolini. Kada je je na to Rumunima skrenuta pažnja, proredile su se posete bioskopima ali se pojavila policijska pratnja koja do tada nije bila primetna.⁹¹⁵

U razgovorima sa članovima rumunske delegacije, rumunskim građanima i pripadnicima srpske manjine, Jugosloveni su stekli utisak da je u vladajućim krugovima preovlađivala atmosfera zbuđenosti i nesigurnosti, naročito kod onih funkcionera koji su bili angažovani na proganjanju srpske manjine. Iako su samo izvršavali naređenja „odozgo“ oni su se pribojavali da im se ne obije o glavu nepogrešivost partijske linije tako što bi oni bili optuženi da je nisu sproveli onako kako je trebalo.⁹¹⁶ Dolazak Jugoslovena u Temišvar pobudio je veliko interesovanje tamošnje javnosti a naročito srpske manjine. Tamošnji Srbi ovoga puta su, za razliku od 1953. godine, slobodno prilazili Jugoslovenima, sa njima razgovarali i svi od reda se interesovali do koje mere su se popravili odnosi Rumunije i Jugoslavije i da li će se uskoro popraviti njihov položaj.⁹¹⁷ Kada su u pitanju bili drugi utisci nekih promena u odnosu na 1953. godinu nije bilo. I dalje je u Temišvaru bilo moguće videti da tamošnje stanovništvo živi u siromaštvu, da su prodavnice slabo snabdevene i to skupom robom iz uvoza, da su ulice pune sovjetskih vojnika i oficira koji su u gradu predstavljali „svet za sebe“ kao i da je svaka slobodna površina na zidovima zgrada, kuća, tramvaja i trolejbusa ili posebnih tabli pored puteva iskorišćena za isticanje parola koje su stanovništvo trebalo da ubede da postoji samo njihov svet.⁹¹⁸

Osim ovog sporazuma, sa Rumunijom je na njihovu inicijativu 12. februara u Temišvaru potpisan i Sporazum o preduzimanju hitnih mera radi sprečavanja poplava na graničnom području između dveju zemalja a u Bukureštu 7. aprila i Sporazum o

⁹¹⁴ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 57, dos. 11, Prilog uz izveštaj u vezi boravka naše delegacije u Temišvaru od 19. do 29. januara 1955. godine, Pov. br. 17808, str. 1.

⁹¹⁵ *Isto*, str. 2.

⁹¹⁶ *Isto*.

⁹¹⁷ *Isto*.

⁹¹⁸ *Isto*, str. 3 – 4.

hidrotehničkim problemima i režimu voda na vodotocima i hidrosistemima na granici ili onim presečenim graničnom linijom između Jugoslavije i Rumunije.⁹¹⁹ Sva tri sporazuma zaokružila su proces uspostavljanja normalnog, dobrosusedskog odnosa obeju zemalja prema zajedničkoj granici.

Na jugoslovenskoj granici prema Bugarskoj i Albaniji početkom 1955. godine takođe nije bilo ozbiljnijih incidenata. Na granici sa Bugarskom, sa kojom su već bili potpisani svi neophodni sporazumi a obnova granične linije završena, dešavali su se samo minorni incidenti poput ispaljivanja metka u pravcu jugoslovenske teritorije ili njenog osvetljavanja sa bugarske strane.⁹²⁰ Na granici prema Albaniji bilo je takođe mirno ali je zato na moru zabeležen incident koji je iziskivao i intervenciju jugoslovenskog DSIP-a. Naime, 14. aprila 1955. godine konvoj jugoslovenskih brodova koji su plovili za Latakiju je, iz međunarodnih voda, primoran od albanske obalske straže da uplovi u dračku luku. Čim se za to saznalo u Beogradu, naloženo je poslanstvu u Tirani da kod albanskog MIP-a interveniše kako bi se brodovima dozvolilo da nastave plovidbu.⁹²¹ Već u prvim kontaktima ispostavilo se da dve strane imaju različita viđenja istog događaja. Načelnik II odeljenja albanskog MIP-a, Buda, tvrdio je da su se brodovi nalazili 8 milja od obale, odnosno u albanskim teritorijalnim vodama, kao i da je u dogovoru sa posadom odlučeno da se zbog nevremena brodovi sklone u Drač. Međutim, kapetan jednog od jugoslovenskih brodova je tvrdio da se ceo konvoj nalazio na 12 milja od obale i da je jednostavno prisiljen da, bez objašnjenja i uz grub postupak, uplovi u dračku luku. Po dolasku u Drač, postupak prema jugoslovenskim posadama je bio korektan i posle samo dva sata rečeno im je da mogu da nastave plovidbu što oni nisu učinili zbog nevremena.⁹²² Zvanični Beograd je zbog ovog incidenta uložio oštar protest Albaniji i naglasio da je takav postupak albanskih vlasti u direktnoj suprotnosti sa izjavama Šehua o politici albanske vlade prema Jugoslaviji kao i da je štetan po dalji razvoj međusobnih odnosa.⁹²³ Albanci su, međutim, ovaj protest odbacili.

⁹¹⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 16, str. 4 – 5; *Borba*, 17. april 1955. godine.

⁹²⁰ M. Miljković, *nav. delo*, str. 169.

⁹²¹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 16, str. 9.

⁹²² *Isto*, str. 9 – 10.

⁹²³ *Isto*, str. 11.

Na polju antijugoslovenske propagande koja je u svim susednim zemljama „narodne demokratije“ do početka 1955. godine već bila utihnula događalo se da, kao i kada su u pitanju bili incidenti na granicama, povremeno dođe i do „ispada“ kojima su u Beogradu pridavali više ili manje pažnje. U prvoj polovini 1955. godine najozbiljnijim takvim ispadom u Jugoslaviji su smatrali pojavu knjige Dina Kjoseva o makedonskom pitanju koja je u Bugarskoj objavljena početkom godine. Dino Kjosev je bio poznat kao novinar koji je posle 1948. godine napisao najveći broj najoštrije intoniranih antijugoslovenskih članaka koji su objavljeni u *Rabotničeskom delu*. On je rukopis knjige *Istorija makedonskog nacionalno-revolucionarnog pokreta* predao u štampu marta 1954. godine, knjiga je odštampana juna iste godine ali se u prodaji pojavila tek početkom 1955. godine.⁹²⁴ Kjosev je u njoj izneo već dobro poznate stavove o Makedoniji koji su se svodili na to da je jedino Pirinska Makedonija koja se nalazila u Bugarskoj bila slobodna dok su Vardarska i Egejska Makedonija izuložene svim „porocima“ kapitalističkog sistema koji je, po njemu, vladao u Jugoslaviji i Grčkoj. Po Kjosevu, Beograd je na Makedoniju gledao kao na „unutrašnju koloniju“ koja je sirovinama snabdevala industrijske oblasti Jugoslavije, u njoj su se sve ključne pozicije nalazile u rukama „odozgo upućenih vernih sprovodnika beogradske politike“, tamo je na sceni bilo nacionalno ugnjetavanje koje se nije razlikovalo od onog iz vremena kralja Aleksandra kao i sistematska i uporna denacionalizacija i „srbizacija“ makedonskog naroda preko jezika i pravopisa.⁹²⁵ Pročitavši ovu knjigu, jugoslovenski ambasador u Sofiji Mita Miljković tražio je od DSIP-a da reaguje, predlažući ili protest bugarskom MIP-u ili osvrt na knjigu u jugoslovenskoj štampi ili čak obe stvari istovremeno.

Međutim, tek 10. februara ambasador Miljković je iz Beograda dobio instrukcije koje nije smatrao adekvatnim i kojima nije bio zadovoljan.⁹²⁶ DSIP je iz Beograda poručivao Miljkoviću da su *Borba* i *Politika* reagovala svojim napisima na pojavu knjige Dina Kjoseva a da on ne treba da preduzima bilo kakve službene korake. U Beogradu su smatrali da su na ovaj način pružali Bugarima priliku da se izvine i knjigu povuku iz

⁹²⁴ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 8, dos. 18, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u br. 51, 29. januar 1955. godine, Pov. br. 41792, str. 1; M. Miljković, *nav. delo*, str. 167 – 168.

⁹²⁵ *Isto*, str. 1 – 2; M. Miljković, *nav. delo*, str. 168 – 169.

⁹²⁶ M. Miljković, *nav. delo*, str. 170.

prodaje.⁹²⁷ Miljkoviću je jedino ostavljena mogućnost da, ukoliko Bugari prvi pokrenu razgovor o knjizi Dina Kjoseva, izjavi da nema instrukcije svoje vlade za službeni korak i da u svoje ime, „ne ulazeći uopšte u makedonsko pitanje“ izrazi čuđenje i negodovanje da se radilo o izdanju Otečestvenog fronta štampanom 1954. godine koje je ušlo u prodaju čak početkom 1955. godine.⁹²⁸

Iako je ambasador Miljković bio nezadovoljan reakcijom Beograda na pojavu antijugoslovenske knjige Dina Kjoseva, izgleda da je takva reakcija koja je svedočila o želji Jugoslavije da ne zaoštrava odnose na takvim pitanjima, dobro prihvaćena u Bugarskoj i da je proizvela upravo onaj efekat koji su u DSIP-u i očekivali. Nekoliko dana pošto je primio instrukcije iz Beograda, 18. februara, na jednom prijemu u mađarskoj ambasadi, Miljković je razgovarao sa pomoćnikom bugarskog ministra inostranih poslova, Gerasimovom. On je izrazio čuđenje da se knjiga Dina Kjoseva našla u knjižarama jer je još septembra 1954. godine bila zabranjena. Iako nije uputio ni službeno ni neslužbeno izvinjenje, Gerasimov je tom prilikom umesto toga uveravao Miljkovića da su članci u jugoslovenskoj štampi o knjizi Dina Kjoseva poslužili u Bugarskoj kao povod da se izvrši kontrola knjižara u kojima je potom nađeno još knjiga sa antijugoslovenskim sadržajem koje su povučene iz prodaje. On je dodao i da položaj samog Dina Kjoseva „nije inače bio zavidan, a sad pogotovo“.⁹²⁹ Pomenuvši samog Kjoseva i njegov nezavidan položaj, Gerasimov je očigledno želeo da stavi do znanja da je on, na neki način, već kažnjen zbog svog pisanja što je trebalo da bude dodatni ustupak Jugoslaviji. Iako ambasador Miljković u trenutku kada se knjiga pojavila u prodaji nije mogao da dokuči razloge njene pojave upravo u tom trenutku, u Beogradu su bili shvatili da se najverovatnije radilo o svojevrsnom „probnom balonu“ usled čega je i reakcija na pojavu te knjige bila onakva kakva je bila.

Da je pomirljiva reakcija Beograda na pojavu knjige Kjoseva bila ispravna pokazali su i događaji koji su usledili nekoliko nedelja posle razgovora Miljkovića sa Gerasimovom. Krajem aprila Miljković je javljao Beogradu da je prema njegovim saznanjima početkom marta 1955. godine održano savetovanje predstavnika svih izdavačkih preduzeća i rukovodilaca knjižara kome su prisustvovali i ljudi iz agitpropa CK BKP i predstavnici

⁹²⁷ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 8, dos. 18, Depeša DSIP-a A, basadi FNRJ u Sofiji, 10. februar 1955. godine, Pov. br. 41792.

⁹²⁸ *Isto*; M. Miljković, *nav. delo*, str. 170.

⁹²⁹ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 8, dos. 18, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u br. 70, 18. februar 1955. godine, Pov. br. 41792.

bugarskog ministarstva za nauku i kulturu na kome je doneta odluka da se iz skladišta knjižara povuku sve knjige koje su na bilo koji način negativno govorile o Jugoslaviji ili njenim rukovodiocima.⁹³⁰ Ova odluka je veoma brzo sprovedena u život a pored knjiga povučeni su čak i katalozi u kojima su se one mogle naći u ponudi. Međutim, u bugarskim školama su se još uvek upotrebljavali udžbenici sa antijugoslovenskom sadržinom.

U Beogradu su bili zadovoljni ovakvim razvojem događaja i od Miljkovića su tražili da u bugarskom MIP-u, u pogodnoj prilici, izrazi zadovoljstvo zbog povlačenja svih antijugoslovenskih knjiga i podvuče „korisnost takvih mera za razvoj dobrih odnosa“.⁹³¹ Međutim, njemu je bilo naloženo i da istom prilikom skrene pažnju na upotrebu školskih udžbenika sa neprimerenim sadržajem kao i da napomene da su se u bugarskoj knjižari u Pragu, a verovatno i u drugim bugarskom knjižarama u inostranstvu, još uvek mogle kupiti knjige sa antijugoslovenskim sadržajem. Miljkoviću je sugerisano da sve ovo iznese tobože „po svojoj inicijativi“ jer je DSIP sa svoje strane već izrazio svoje zadovoljstvo povlačenjem knjiga u razgovoru koji je sa Bugarskim ambasadorom Angelovom 5. maja imao Dragoje Đurić.⁹³²

Za razliku od Bugarske, u drugim susednim zemljama „narodne demokratije“ nije bilo primera poput izdavanja antijugoslovenske knjige Dina Kjoseva u Bugarskoj. U Mađarskoj je još od maja 1953. godine obustavljeno štampanje knjiga i drugih publikacija sa izrazitim antijugoslovenskim sadržajem a do jeseni 1954. godine sve takve knjige i brošure bile su povučene iz prodaje i iz javne upotrebe u bibliotekama.⁹³³ Neki od najpoznatijih naslova mogli su se dobiti jedino u velikim bibliotekama i to uz posebno odobrenje rukovodioca biblioteka jer je njihov tretman bio sličan tretmanu knjiga koje su se nalazile na indeksu zabranjenih knjiga. Iz upotrebe su bile povučene i razne skripte i umnožena predavanja koja su korišćena u periodu pre Staljinove smrti u raznim sindikalnim školama i na pojedinim fakultetima dok je jedino bilo moguće naći primere da je Jugoslavija još uvek svrstavana u kapitalističke zemlje u publikacijama opštijeg

⁹³⁰ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 2, Telegram Ambasade FNRJ u Bugarskoj DSIP-u br. 170, 30. april 1955. godine, Pov. br. 48286.

⁹³¹ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 2, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Sofiji, 10. maj 1955. godine, Pov. br. 45938.

⁹³² *Isto.*

⁹³³ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 183, 23. april 1955. godine, Pov. br. 48286, str. 1.

karaktara poput geografskih atlasa ili monografija opšte istorije.⁹³⁴ Ali, u udžbeniku političke ekonomije koji je bio izdat početkom maja 1955. godine i koji je bio prevod sovjetskog udžbenika, nije bilo ni reči o Jugoslaviji. Jednostavno, sve ono što se u sovjetskom originalu odnosilo na Jugoslaviju u mađarskom izdanju je izostavljeno.⁹³⁵ Istovremeno, svi centralni i provincijski listovi u Mađarskoj prenosili su uglavnom vesti i članke o Jugoslaviji koje je emitovala sovjetska agencija TASS, sa izuzetkom po neke kraće vesti mađarske agencije MTI iz Beograda.⁹³⁶

U Rumuniji je, kao i u drugim istočnoevropskim zemljama, još septembra 1954. godine iz prodaje povučena antijugoslovenska literatura ali je i u prvoj polovini 1955. godine bilo moguće naići na izuzetke. Neka starija izdanja knjiga u kojima je Jugoslavija tretirana na „informbiroovski“ način još su se mogla naći u pojedinim knjižarama u Bukureštu, Temišvaru i Buzau. Nešto više antijugoslovenskih napisa bilo je moguće sresti, kao i u Bugarskoj, u školskim udžbenicima koji su bili u slobodnoj prodaji.⁹³⁷ U prvoj polovini 1955. godine još uvek je bilo primetno i ono što je najviše iritiralo Beograd: odbijanje da se Jugoslaviji prizna karakter socijalističke zemlje. Iako je bilo jasno da i rumunska propaganda i rumunski rukovodioci na čelu sa Dežom izbegavaju da Jugoslaviju u svojim javnim istupima svrstaju bilo gde, u publikacijama gde to nije bilo moguće izbeći poput izdanja Državnog izdavačkog preduzeća za ekonomsku i pravnu literaturu *Politička i ekonomska karta sveta* Jugoslavija je svrstana u kapitalističke zemlje.⁹³⁸

Do sredine 1955. godine u Beogradu još uvek nisu bili zadovoljni ni položajem jugoslovenskih nacionalnih manjina u susednim zemljama „narodne demokratije“ kao ni položajem jugoslovenskih državljana koji su u tim zemljama bili stalno nastanjeni. Iako je u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji bilo pomaka kada je u pitanju bio tretman nacionalnih manjina, suštinski problemi koji su se ticali manjina nisu bili još uvek rešeni. Sagledavajući položaj svojih sunarodnika u susedstvu, jugoslovenske vlasti su i dalje mogle da nabroje niz problema koji su opterećivali njihov svakodnevni život a naročito onaj deo njihovog života koji se ticao očuvanja nacionalne, jezičke i kulturne posebnosti.

⁹³⁴ *Isto*.

⁹³⁵ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 2, Dopis D. Soldatića DSIP-u, Pov. br. 221/55, 27. maj 1955. godine, Pov. br. 48286, str. 1.

⁹³⁶ *Isto*, str. 2.

⁹³⁷ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 1, Dokumentacija o antijugoslovenskoj propagandi u toku 1953. i 1954. godine – Rumunija, bez datuma, Pov. br. 45823, str. 1 – 2.

⁹³⁸ *Isto*, str. 2.

U Mađarskoj, od početka procesa normalizacije odnosa na južnoslovenku manjinu se gledalo sa manje podozrenja nego do tada. Takozvana „hajka protiv nacionalizma“ koja je u godinama sukoba Jugoslavije sa Informbiroom bila pokriće za pritisak na južnoslovenske manjine u Mađarskoj, bila je znatno ublažena.⁹³⁹ U županijskim komitetima PMT na čijim teritorijama je postojala jugoslovenska manjina postavljeni su posebni činovnici koji su bili „odgovorni za manjine“ i dobijali direktive od CK PMT iako u Mađarskoj, zvanično, CK nije imao nikakve direktne nadležnosti u vezi sa manjinskim pitanjima za koje je bilo zaduženo posebno odeljenje pri Ministarstvu školstva i narodnog prosvetavanja.⁹⁴⁰ Da bi se unapredila komunikacija i saradnja države i Demokratskog saveza Južnih Slovena u Mađarskoj, pomenuto odeljenje je sa rukovodstvom DSJS zastupalo ideju o potrebi osnivanja samostalnog manjinskog odeljenja pri Ministarstvu školstva o čemu je, prema informacijama kojima je raspolagalo Poslanstvo FNRJ u Budimpešti, trebalo da raspravlja Politbiro PMT. Prema glasinama u vezi sa tim, trebalo je da uskoro budu donete uredbe ili čak poseban zakon o pravima nacionalnih manjina u šta u jugoslovenskom poslanstvu nisu verovali jer bi to bilo suprotno od zvaničnog mađarskog stava da je manjinsko pitanje već rešeno i to na uzoran način.⁹⁴¹

Međutim, i pored naznaka da bi i neka suštinska pitanja položaja jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj mogla uskoro da budu pokrenuta, brojni problemi nasleđeni iz prošlosti i dalje su opstajali. Pre svega, krovna organizacija manjinaca, DSJS, postojala je samo „na papiru“ jer su počev od 1948. godine sve njene osnovne organizacije u manjinskim selima bile ukinute. Status glasila manjine, *Naših novina*, bio je veoma komplikovan: administrativno su bile podređene državnom Izavačkom preduzeću za izdavanje novina, direktive za rad su trebale da dobijaju od Ministarstva školstva i narodnog prosvetavanja (što nije bio slučaj) dok su sa DSJS trebalo da koordiniraju svoj rad. Uz ovakvu organizaciju, *Naše novine* su u suštini „visile u vatru“.⁹⁴² Manjinsko školstvo je takođe bilo u veoma lošem stanju. Niko u Mađarskoj nije znao ni koliko tačno škola, učitelja i učenika južnoslovenskih manjina ima u zemlji kao, uostalom, ni tačan broj manjinaca i sela u kojima su oni živeli. „Najbolje“ stanje školstva bilo je kod srpske

⁹³⁹ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 37, dos. 30, Položaj jugoslovenske manjine, 9. mart 1955. godine, Pov. br. 17932, str. 1.

⁹⁴⁰ *Isto*, str. 1 – 2.

⁹⁴¹ *Isto*, str. 2.

⁹⁴² *Isto*, str. 3.

manjine jer su sve škole koje su postojale pre Drugog svetskog rata, postojale i 1955. godine. Stanje je bilo znatno lošije u bunjevačkim selima a najlošije u selima koje su nastanjivali Slovenci. Poseban problem predstavljalo je pitanje učitelja koji su u tim školama radili. Veliki deo njih činili su izbegli Mađari iz Jugoslavije koji nisu osećali „neku naročitu ljubav“ ni prema srpskohrvatskom jeziku niti prema jugoslovenskim narodima čiju decu su podučavali.⁹⁴³ Zahvaljujući tome i u osnovnim školama kao i u jedinjoj Gimnaziji i Učiteljskoj školi u Budimpešti i u dve centralne opšte škole u Budimpešti i Pečuju u kojima je nastavni jezik bio srpskohrvatski, neuporedivo više se govorilo na mađarskom jeziku. Osim toga, ni jedan od učitelja koji su bili hapšeni posle 1948. godine još uvek nije bio vraćen u službu. Sličnu sudbinu su doživeli i manjinci iz pograničnog pojasa prema Jugoslaviji koji su do sredine 1955. godine oslobođeni iz mesta u koja su bili deportovani ali većina njih nije dobila dozvolu da se ponovo nastani u pograničnom pojasu već su bili prinuđeni da bez kuće i zemlje „životare“ u Segedinu, Baji, Pečuju i drugim mestima u neposrednoj blizini pograničnog pojasa.⁹⁴⁴

Iako je do 1955. godine strah među manjincima znatno ublažen jer se na ispoljavanje simpatija prema Jugoslaviji više nije gledalo kao na izdaju, on je ipak i dalje postojao i to u vidu specifičnog gledanja na pokušaje mađarskih vlasti da makar u manjoj meri isprave nepravde nanete južnoslovenskim manjinama. Manjinci su na takve postupke gledali kao na privremenu meru, odnosno deo taktike da se u takvoj atmosferi „nacionalistički elementi“ sami pokažu kako bi u nekom pogodnom trenutku u budućnosti mogli lakše biti uništeni.⁹⁴⁵ Iz tog razloga, pripadnici srpske i drugih južnoslovenskih manjina bili su veoma rezervisani prema školstvu na maternjem jeziku i prema bilo kakvom istupanju za svoja prava uopšte. Sličan stav preovlađivao je i u krugovima Srpske pravoslavne crkve koja je nastojala da se prema mađarskim vlastima ponaša lojalno učestvujući onoliko koliko je bilo nužno u njenim propagandnim akcijama za mir i sl., svesna da zavisi od pomoći države.⁹⁴⁶ Arhijerejski namesnik SPC u Budimpešti, prota Dušan Vujičić, bio je izričito protiv ideje da manjina bude „most za zbljiženje između dve zemlje“ zbog loših iskustava u prošlosti. Uznemirenje među mađarskim Srbima izazivala je

⁹⁴³ *Isto*, str. 3 – 4.

⁹⁴⁴ *Isto*, str. 4.

⁹⁴⁵ *Isto*, str. 5.

⁹⁴⁶ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 27, Zabeleška iz razgovora sa Vujičić Dušanom pravoslavnim sveštenikom u Budimpešti, 17. februar 1955. godine, Pov. br. 42312.

i podrška koju je mađarska vlast davala takozvanoj „Mađarskoj pravoslavnoj administraturi“ koja je bila potčinjena Moskovskoj patrijaršiji a koja je osnovana u vreme Hortijevoeg režima tokom Drugog svetskog rata i koja je pretendovala da okupi sve pravoslavne vernike u Mađarskoj (Srbe, Grke, Rusine, Rumune).⁹⁴⁷ Mađarska je onemogućavala i dolazak novog budimskog episkopa SPC što je samo još više podgrevalo sumnje u loše namere mađarskih vlasti prema Srbima koji su se pribojavali da bi i na taj način mogli biti odsečeni od svoje matice.

Položaj srpske manjine u Rumuniji takođe nije bio zavidan. Već smo pisali o pokušajima jugoslovenske strane da kod Rumuna pokrene pitanje položaja srpske manjine u Banatu i o skromnim rezultatima tih nastojanja tokom 1953. i 1954. godine. Atmosfera za pokretanje pitanja srpske manjine nije bila naročito povoljna ni početkom 1955. godine, naročito posle poznatog Dežovog stava o tome koji je izneo u razgovoru sa jugoslovenskim ambasadorom Vujanovićem da su sve represivne mere prema Srbima u stvari bile uperene protiv kulaka i gvozdenoarmeja. U Beogradu su zato tražili od ambasade u Bukureštu da prikupi što detaljniju dokumentaciju kojom bi se pobili Dežovi argumenti o kulacima i gvozdenoarmejcima da bi se potom u povoljnijem momentu postavilo pitanje položaja srpske manjine na takav način da bi Rumuni morali da ga reše.⁹⁴⁸

Do sredine 1955. godine bilo je primetno da se stanje popravlja ali je i dalje bilo daleko od zadovoljavajućeg. Osim onih manjinaca kojima su istekle zatvorske kazne, iz Temišvara i okoline se još uvek niko nije vratio kući iz zatvora ili iz Baragana.⁹⁴⁹ Deca manjinaca nisu i dalje primana u škole u koje su želela da se upišu a mladići koji su odlazili u vojsku upućivani su isključivo u radne jedinice. Manjinska udruženja i list *Pravda* i dalje su bili u rukama informbiroovske emigracije a *Pravda* je, iako glasilo srpske manjine, veoma malo pisala o Jugoslaviji i to samo prenoseći agencijske vesti.

Jedan od retkih pokazatelja donekle promenjenog stava rumunskih vlasti prema srpskoj manjini u Banatu bilo je osnivanje Ansambla srpskih narodnih pesama i igara početkom 1955. godine u Temišvaru. U Ansamblu je tako okupljeno pedesetak mladića i devojaka koji su, za rumunske prilike, sa platom od 500 leja i obezbeđenim stanom imali

⁹⁴⁷ *Isto.*

⁹⁴⁸ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Bukureštu, 27. maj 1955. godine, Pov. br. 47104, str. 3.

⁹⁴⁹ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 57, dos. 11, Položaj naše nacionalne manjine u Rumuniji, juni 1955. godine, Pov. br. 411703, str. 3.

dobre uslove za rad.⁹⁵⁰ Međutim, to ni izdaleka nije bilo dovoljno da bi se pripadnici srpske manjine osećali ravnopravnima sa Rumunima. Naprotiv, kod mnogih od njih je zbog teškog položaja u kojem su se nalazili bila je prisutna želja da se presele u Jugoslaviju.⁹⁵¹

Ni pitanje položaja makedonske manjine u Bugarskoj nije do sredine 1955. godine pokrenuto sa mrtve tačke iako je normalizacija odnosa Jugoslavije sa Bugarskom pokazivala najviše dinamike, pogotovo u odnosu na neke druge susedne narodnodemokratske zemlje. Makedonska manjina u Bugarskoj, koja nije zvanično priznavana, nastanjivala je kompaktno jugozapadni deo Bugarske, takozvanu Pirinsku Makedoniju a veliki broj Makedonaca živeo je u Sofiji i drugim većim gradovima. Posle donošenja rezolucije Infrmbiroa 1948. godine stanovnicima Pirinske Makedonije ukinuta su sva prava koja su dobili posle Drugog svetskog rata. I u prvoj polovini 1955. godine svi Makedonci koji su živeli Pirinskoj Makedoniji zvanično su bili popisani kao Bugari što je pisalo i u njihovim ličnim kartama, makedonski jezik nije upotrebljavan ni u administraciji ni u školama a u gradovima i na ulicama nije se mogao čuti makedonski jezik jer su se ljudi pribojavali da ga koriste.⁹⁵²

Dvojica službenika jugoslovenske ambasade u Sofiji koji su januara 1955. godine putovali kroz Pirinsku Makedoniju primetili su pojačanu policijsku pratnju, opreznije postupanje prema njima i veliki strah lokalnog stanovništva da se sa njima sastane ili razgovara što nije bilo uobičajeno u drugim delovima Bugarske. Pojedinci koje su pitali za nacionalnost odgovarali su neodređeno „Makedonci – Bugari“.⁹⁵³ Jugoslovenskoj ambasadi u Sofiji takođe je bilo poznato da su se prema Makedoncima koji su pokušali da dođu u ambasadu ili odu kod rođaka u Jugoslaviju i dalje preduzimale „posebne mere“ usled čega do tada nije bila odobrena poseta ni jednom bugarskom građaninu iz Blagojevgradskog okruga kako su Bugari zvanično nazivali Pirinsku Makedoniju. Analizirajući stavove mnogih bugarskih zvaničnika, intelektualaca, oficira i publicista koje su iznosili u nezvaničnim razgovorima sa jugoslovenskim diplomatama, u jugoslovenskoj ambasadi u Sofiji su zaključili da među njima nije bilo razlika u gledanjima na makedonsko pitanje. Svi oni su priznavali postojanje makedonske nacije ali ne i makedonskog jezika koji su smatrali

⁹⁵⁰ *Isto.*

⁹⁵¹ *Isto*, str. 4.

⁹⁵² DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 8, dos. 31, O makedonskom pitanju u Bugarskoj marta 1955. godine, Pov. br. 17918, str. 30.

⁹⁵³ *Isto*, str. 31.

samo dijalektom bugarskog jezika. To je jugoslovensku ambasadu u Sofiji uveravalo da makedonsko pitanje dobija svoje pravo mesto u bugarskom društvenom i političkom životu ali da BKP, koja je stajala na šovinističkim pozicijama prema ovom pitanju ne pokreće ovo pitanje iz bojazni da bi Makedonci mogli da kada im se jednom daju ustupci traže i mnogo više od onoga što su Bugari bili spremni da daju.⁹⁵⁴ Iz svega toga, Beogradu je sugerisano da Bugari „nisu baš rešeni“ da naprave ozbiljniji iskorak u odnosu prema makedonskoj nacionalnoj manjini i daju joj neka od manjinskih prava kao i da u krugovima BKP i dalje preovladava stav da bi makedonsko pitanje moglo biti rešeno samo formiranjem federacije sa Jugoslavijom (ili Balkanske federacije) u kojoj bi se pitanje položaja Makedonaca potom rešavalo kao unutrašnje pitanje.⁹⁵⁵

Iako su suštinska pitanja položaja jugoslovenskih manjina u susednim zemljama „narodne demokratije“ tek trebala da dođu na dnevni red, jugoslovenske vlasti su ili već radile na popravljajući položaja svojih sunarodnika u Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj ili su nameravale da to pitanje odlučnije postave. Jedino u slučaju Albanije jugoslovenski izvori iz prve polovine 1955. godine ne govore o bilo kakvoj aktivnosti kada je u pitanju bilo pitanje položaja jugoslovenskih manjina u toj zemlji. Razvoj jugoslovenskih odnosa sa Albanijom koji se odvijao znatno sporije nego sa drugim susedima, po svemu sudeći, nije još uvek dozvoljavao da se odlučnije postavi manjinsko pitanje koje je podrazumevalo znatno viši nivo međudržavnih odnosa od onog koji je bio dostignut u tom trenutku.

Početakom 1955. godine u Beogradu su bili rešili i da ponovo aktuelizuju pitanje jugoslovenskih građana koji su u svim istočnoevropskim zemljama svojevremeno optuživani na montiranim procesima i potom upućivani na izdržavanje dugogodišnjih zatvorskih kazni. Većina njih je tokom 1953. i 1954. godine puštena iz zatvora ali jugoslovenske vlasti nisu bile zadovoljne time jer je izostala bilo kakva njihova rehabilitacija koja bi za sobom povukla i rehabilitaciju same Jugoslavije. Na jednom sastanku u I odeljenju jugoslovenskog DSIP-a Dragoje Đurić je naročito izrazio nezadovoljstvo činjenicom da ni u jednoj istočnoevropskoj zemlji, pa ni u onim susednim, nije data nikakva javna izjava da je ono što se o Jugoslaviji govorilo na procesima u kojima

⁹⁵⁴ *Isto*, str. 34.

⁹⁵⁵ *Isto*, str. 37.

su mnogi jugoslovenski građani osuđeni, neistinito.⁹⁵⁶ On je smatrao da prema istočnoevropskim zemljama po ovom pitanju treba nastupiti na sledeći način: boriti se za povraćaj svih prava svakog pojedinog jugoslovenskog građanina i, što je još važnije, insistirati da se rehabilituje Jugoslavija u celini donošenjem nekog formalnog akta ili izjavom nekog visokog zvaničnika zemlje koja bude bila u pitanju. U tom smislu, on je predlagao da se svim istočnoevropskim zemljama uputi zahtev za rehabilitaciju jugoslovenskih građana osuđenih na antijugoslovenskim procesima kao i same jugoslovenske države.⁹⁵⁷ Osim nezadovoljstva izostankom rehabilitacije osuđenih i nedavno oslobođenih jugoslovenskih državljana, Jugoslavija je nezadovoljstvo isticala i problematičnom repatrijacijom onih svojih građana koji su posle 1948. godine emigrirali u susedne zemlje „narodne demokratije“ i tamo predstavljali političku emigraciju neprijateljski nastrojenu prema režimu u Jugoslaviji. Repatrijacija „informbiroovaca“ je naročito sporo napredovala u Mađarskoj gde je u proleće 1955. godine ambasador Soldatić bio primoran da u mađarskom MIP-u protestuje zbog činjenica da je emigrantima onemogućavana repatrijacija u Jugoslaviju, da su svi koji su je zahtevali uhapšeni i osuđeni, da je onima koji su razmišljali o tome prećeno istim merama kao i zbog pojave da su mnogi emigranti bili zaposleni na radiju (u redakcijama emisija za Jugoslaviju), u DSJS-u, u manjinskom listu *Naše novine* i kao vaspitači u manjinskim školama, odnosno na mestima sa kojih su mogli da ometaju sprovođenje mera obeju vlada na normalizaciji odnosa.⁹⁵⁸ Pojava da su mnogi emigranti bili na raznim položajima u manjinskoj organizaciji uočena je i u Rumuniji. Jugoslovenka ambasada u Bukureštu izveštavala je Beograd da je tamošnja „informbiroovska“ emigracija „još na okupu“ i da su se mnogi njeni predstavnici nalazili u ustanovama i na položajima koje su koristili za nastavljanje svog „neprijateljskog rada“ i ometanje razvitka dobrosusedskih odnosa između Jugoslavije i Rumunije.⁹⁵⁹ Reagujući na takve informacije, iz Beograda su tražili da se takav rad emigracije na svaki način onemogući i u tom cilju prikupi što više informacija ko od emigranata gde i šta radi i da se

⁹⁵⁶ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 52, dos. 1, Pribeleška sa sastanka I odeljenja u vezi revizije procesa u IE zemljama, 18. januar 1955. godine, Pov. br. 19032, str. 3.

⁹⁵⁷ *Isto*, str. 4 – 5.

⁹⁵⁸ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 37, dos. 30, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti DSIP-u br. 199, 1. maj 1955. godine, Pov. br. 45950.

⁹⁵⁹ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Bukureštu, 27. maj 1955. godine, Pov. br. 47104, str. 3 – 4.

potom u povoljnom trenutku to pitanje „nabaci“ rumunskim vlastima.⁹⁶⁰ Istovremeno, zvanični Beograd nije ispuštao iz vida ni pitanje položaja ostalih jugoslovenskih građana u susednim zemljama „narodne demokratije“ i u više navrata se u prvoj polovini 1955. godine interesovao da li ih još uvek ima po zatvorima, kakav je njihov tretman i kakve su mogućnosti kontakta jugoslovenskih ambasada i poslanstava sa njima.

Iako je na mnogim sektorima međudržavnih odnosa Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“ bilo razloga i za zadovoljstvo i za nezadovoljstvo, bilo je i onih na kojima je razvoj međusobne saradnje išao na obostrano zadovoljstvo, poput saobraćaja. Tome je najviše doprinio geografski položaj Jugoslavije i prirodna upućenost susednih zemalja na njene saobraćajne veze.

U prvoj polovini 1955. godine, sa gotovo svim susednim „narodnodemokratskim“ državama došlo je do proširivanja saradnje na tom polju, sklapanja novih sporazuma i otvaranja novih komunikacija koje su tokom godina sukoba sa Informbiroom bile zatvorene ili zanemarene. Kada je u pitanju bio saobraćaj sa Albanijom, krajem marta 1955. godine jugoslovenske vlasti su produžile dozvolu za prelet sovjetskim avionima koji su leteli na liniji Moskva – Beograd – Tirana i to za narednih godinu dana, do aprila 1956. godine.⁹⁶¹ Ta odluka je ostala na snazi i pored pokušaja Sovjeta da aprila 1955. godine „izvrđaju“ postignuti sporazum po kome je JAT imao pravo na neograničen broj preleta preko sovjetske okupacione zone u Austriji i pravo na sletanje na bečki aerodrom u komercijalne svrhe. Posle jugoslovenske intervencije, Sovjeti su pokušali da sve objasne „nesporazumom“.⁹⁶²

U isto vreme, dalja obnova saobraćaja sa Mađarskom pokazivala je izuzetnu živost. Početkom 1955. godine Dragoje Đurić je sa jugoslovenske strane ispitivao mogućnost uspostavljanja aviolinije Beograd – Beč sa preletom preko mađarske teritorije ili Beograd – Budimpešta – Beč.⁹⁶³ Do početka maja nije dobijen odgovor Mađara na taj predlog iako su vlasti u Jugoslaviji bile spremna i da na eventualno mađarsko traženje dozvole

⁹⁶⁰ *Isto*, str. 4.

⁹⁶¹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnovevropskim zemljama, Prilog br. 8, str. 2.

⁹⁶² *Isto*.

⁹⁶³ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 35, Jugoslavija – Mađarska: saradnja na rečnom, železničkom i vazdušnom saobraćaju, Pov. br. 18056, str. 2.

uspostavljanje aviolinije Budimpešta – Beograd – Sofija.⁹⁶⁴ Krajem februara u Budimpešti su vođeni novi pregovori između predstavnika jugoslovenskih i mađarskih železnica u vezi sa obnovom mosta i saobraćaja na relaciji Kotoriba – Murakerestur. Tada je dogovoreno da se železnički saobraćaj preko tog graničnog prelaza ponovo uspostavi 1. aprila 1955. godine i da u prvo vreme bude rezervisan samo za teretni saobraćaj. Istom prilikom dogovoreno je i da se hitno pristupi izradi direktne lučke tarife za mađarski prekomorski saobraćaj preko Rijeke jer u suprotnom otvaranje pruge preko Kotoribe nije imalo neki veliki smisao.⁹⁶⁵ Posle gotovo dve godine pregovora, 9. marta 1955. godine zaključen je i sporazum dveju država o plovidbi Tisom kojim je ona ponovo postala otvorena za plovidbu mađarskih brodova.⁹⁶⁶ Uz već postojeću železničku vezu na liniji Subotica – Budimpešta na kojoj su vozovi saobraćali tri puta nedeljno i na kojoj su od maja uvedena i spavaća kola, veza preko Kotoribe i uspostavljanje plovidbe Tisom je trebalo da znatno unapredi saobraćaj između dveju susednih zemalja. U isto vreme obnovljeni železnički saobraćaj sa Rumunijom i Bugarskom odvijao se već rutinski⁹⁶⁷, bez većih problema a sa rumunske strane je aprila 1955. godine stigao i predlog za uspostavljanje vazdušnog saobraćaja i u vezi sa tim predlog da se u drugoj polovini maja u Bukureštu sastanu predstavnici avioprevoznika dveju zemalja.⁹⁶⁸ Za jugoslovensku stranu međutim, u tom trenutku, nije dolazilo u obzir otvaranje aviolinije Bukurešt – Beograd već se razmišljalo jedino o tome da se dozvoli dolet rumunskim avionima s tim da do kraja maja još uvek nije bilo jasnog stava ni o tome.⁹⁶⁹

Naglo oživljavanje saobraćaja sa istočnoevropskim zemljama je sa jedne strane odgovaralo ekonomskim interesima Jugoslavije ali je pred nju postavljalo i niz iskušenja i problema. Zbog svega toga u Beogradu su morali da o čitavom kompleksu pitanja koja su bila u vezi sa obnovom tranzitnog saobraćaja sa istočnoevropskim zemljama zauzmu

⁹⁶⁴ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 35, Jugoslavija – Mađarska: nerešena pitanja, 10. maj 1955. godine, Pov. br. 18056, str. 4.

⁹⁶⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 8, str. 4.

⁹⁶⁶ *Borba*, 10. mart 1955. godine.

⁹⁶⁷ *Borba*, 22. mart 1955. godine.

⁹⁶⁸ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 8, str. 5.

⁹⁶⁹ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Bukureštu, 27. maj 1955. godine, Pov. br. 47104, str. 5.

određen i dosledan stav. U tom cilju u Ekonomskom odeljenju DSIP-a izrađen je jedan dokument namenjen rukovodstvu DSIP-a i drugim jugoslovenskim državnim organima koji je detaljno razmatrao pitanje saobraćaja sa istočnoevropskim zemljama i koji je uz to sadržao i smernice kako dalje postupati u vezi sa tim pitanjem. On se u prvom redu bavio pitanjem tranzita robe preko riječke luke i pitanjem otvaranja brodske linije prema Albaniji. Što se tiče tranzita robe preko Rijeke za koji su najviše bile zainteresovane Mađarska i Čehoslovačka, do proleća 1955. već je došlo do kontakata predstavnika jugoslovenskih železnica i pomorskih preduzeća sa odgovarajućim mađarskim i čehoslovačkim preduzećima i dogovora da se u Opatiji održi konferencija jugoslovenskih, austrijskih, čehoslovačkih i mađarskih železnica posle koje se očekivalo da dođe do znatnog povećanja prometa mađarske i čehoslovačke robe koja je bila namenjena Albaniji, Kini i zemljama Afrike i Azije, preko riječke luke.⁹⁷⁰ U isto vreme, Jadranska linijska plovidba iz Rijeke predlagala je da od maja 1955. godine uspostavi redovnu pomorsku teretnu liniju između Rijeke sa jedne i Drača i Valone sa druge strane koja je prvenstveno trebalo da služi prevozu albanske robe za Čehoslovačku, Mađarsku i Poljsku i obratno.⁹⁷¹

U Beogradu su uviđali brojne prednosti koje je Jugoslaviji mogla da donese obnova tranzitnog saobraćaja sa istočnoevropskim zemljama ali su u isto vreme bili svesni i problema koje je ona mogla da stvori. U prilog daljeg razvoja saobraćaja i otvaranja pomorske linije za Albaniju govorili su brojni argumenti. Tranzit istočnoevropske robe bi Jugoslaviji doneo znatnu ekonomsku korist, povoljno bi uticao na razvoj Rijeke kao mediteranske luke, pojačao bi trgovinsku razmenu sa tim zemljama i povoljno uticao na razvoj jugoslovenskih pomorskih linija u svetskim razmerama a uspostavljanje pomorske linije sa Albanijom imalo bi iz jugoslovenske perspektive povoljan odraz na razvoj ekonomskih i političkih odnosa sa Albanijom.⁹⁷² Iako su u Jugoslaviji smatrali da ne postoje formalne ekonomske ni političke prepreke za proširenje obima tranzita istočnoevropskih zemalja preko njenih luka jer su to isto radile i zapadnoevropske zemlje, ipak je kao ograničavajući činilac uziman i američki *Battle Act* koji je predviđao strogu kontrolu tranzita strategijskih sirovina namenjenih istočnoevropskim zemljama. Iako

⁹⁷⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Beleška po pitanju korišćenja Rijeke za tranzit robe istočnoevropskih zemalja i uspostavljanja redovne pomorske linije sa Albanijom, bez datuma, Str. pov. br. 58, str. 1.

⁹⁷¹ *Isto*.

⁹⁷² *Isto*, str. 2.

Jugoslavija do proleća 1955. godine još uvek nije odgovorila na američko traženje da se priključi sistemu kontrole tranzita (na šta je kao primalac američke ekonomske i vojne pomoći bila obavezna), očekivala je američki pritisak u tom pravcu, pogotovo ako se uspostavi pomorska linija sa Albanijom koja je samo mogla da poveća njihovo podozrenje koje je već postojalo posle jugoslovenskog pristanka da u svojim postrojenjima vrši rafinaciju bugarskog bakra.⁹⁷³ S tim u vezi postojala je i bojazan Beograda da bi neka od istočnoevropskih zemalja mogla da namerno, radi ispitivanja jugoslovenskog stava, u Albaniju ili Kinu preko Rijeke uputi neku strategijsku robu i tako izazove probleme u jugoslovenskim odnosima sa Zapadom. Pored ovih problema političke prirode, uspostavljanje pomorske linije sa Albanijom pratili su i problemi ekonomske prirode: zbog neznatne robne razmene Jugoslavije sa Albanijom, Mađarskom, Čehoslovačkom i Poljskom postojala je bojazan da bi brodski prostor bio korišćen samo manjim delom a linija time bila nerentabilna što bi zahtevalo njeno subvencionisanje sa jugoslovenske strane. Povrh svega, postojala je i mogućnost konkurencije jer se jedno italijansko preduzeće spremalo da uspostavi pomorsku liniju između Drača i neke od italijanskih luka.

Uzimajući sve to u obzir, u DSIP-u su zaključili da je jugoslovenska politika u vezi sa daljim razvojem tranzitnog saobraćaja sa istočnoevropskim, pa i onim susednim zemljama, trebalo da se u tom trenutku kreće u pravcu nastavka pregovora o tome sa zainteresovanim zemljama ali s tim da ti pregovori ostanu na nivou opštih pitanja i bez ulaženja u određivanje posebnih tarifnih stavova jer bi to značilo izjašnjavanje o pitanju tranzita strategijskih roba, što se nije želelo.⁹⁷⁴ Osim toga, trebalo je prihvatiti i sprovesti tranzit preko jugoslovenske teritorije ali bez posebnih povlastica da se time ne bi privlačila pažnja američkih kontrolnih organa. Najzad, trebalo je odobriti otvaranje pomorske linije sa Albanijom ali ne kao posebne linije već kao produžetka postojećih linija između Rijeke i Ulcinja što bi bilo manje upadljivo i istovremeno isplativije.⁹⁷⁵ Pri tom, trebalo je i vremenski odložiti otvaranje te linije sve dok se ne okončaju trgovinski pregovori sa Albanijom koji su bili u toku i tako ne pokazati bilo kakvu žurbu pred Albancima i Amerikancima što bi istovremeno ostavilo i dovoljno vremena da se zauzme stav u vezi sa tranzitom istočnoevropske robe i njegove usklađenosti sa odredbama *Battle Act*-a.

⁹⁷³ *Isto*, str. 1 – 2.

⁹⁷⁴ *Isto*, str. 3.

⁹⁷⁵ *Isto*.

U prvih nekoliko meseci 1955. godine znatno je napredovala i normalizacija odnosa Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“ na polju ekonomskih odnosa. Posle kompenzacionih poslova zaključenih 1954. godine sa Mađarskom i Bugarskom, od januara 1955. godine završavani su trgovinski pregovori sa pojedinim susednim zemljama istočnog bloka i potom potpisivani redovni trgovinski i platni sporazumi za 1955. godinu kao prvi takvi sporazumi posle donošenja rezolucije Informbiroa 1948. godine. Posle potpisivanja trgovinskog sporazuma Jugoslavije i SSSR-a 5. januara 1955. godine, trgovinski sporazum sa Mađarskom koji je potpisan 14. januara bio je prvi takav sporazum potpisan sa nekom od zemalja „narodne demokratije“.⁹⁷⁶ Taj sporazum je imao i jednu specifičnost u odnosu na sve druge takve sporazume sklopljene sa drugim istočnoevropskim zemljama 1955. godine a to je bila činjenica da je jedino trgovinski sporazum sa Mađarskom predviđao razmenu veće vrednosti od one koja je ostvarivana do 1948. godine. Vrednost ugovorene trgovinske razmene za 1955. godinu je iznosila čak 14 miliona dolara u odnosu na 11,5 miliona iz 1948. godine.⁹⁷⁷ Međutim, neregulisana jugoslovenska finansijska potraživanja i drugi ekonomski problemi iz perioda posle 1948. godine pokazali su se kao velika prepreka znatnijem povećanju robne razmene između Jugoslavije i Mađarske.⁹⁷⁸ U prvoj polovini 1955. godine Mađari su se, sa svoje strane, žalili na teškoće prilikom zaključivanja konkretnih trgovačkih poslova za koje su aludirali da potiču sa jugoslovenske strane dok su u Beogradu smatrali da će Mađarska nastojati da što potpunije izvrši trgovinski ugovor kada su u pitanju bile samo one stavke poput građevinskog drveta koje su njoj naročito odgovarale.⁹⁷⁹ Zbog svega toga trgovinski sporazum sa Mađarskom koji je predviđao razmenu u vrednosti 14 miliona dolara do kraja 1955. godine je izvršen sa samo 5,5 miliona dolara.⁹⁸⁰

Za razliku od Mađarske, trgovinska razmena sa Bugarskom odvijala se uspešnije. Trgovinski kompenzacioni aranžman koji je zaključen 1954. godine bio je u Bugarskoj

⁹⁷⁶ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 619; А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 352.

⁹⁷⁷ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Normalizacija ekonomskih odnosa FNRJ sa istočnoevropskim zemljama, str. 1; *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 619.

⁹⁷⁸ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, bez broja i datuma, str. 13.

⁹⁷⁹ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 35, Jugoslavija – Mađarska: nerešena pitanja, 10. maj 1955. godine, Pov. br. 18056, str. 2.

⁹⁸⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, bez broja i datuma, str. 13.

primljen sa velikim zadovoljstvom.⁹⁸¹ Osim toga, on je u potpunosti realizovan sa obe strane.⁹⁸² Na osnovu tog pozitivnog iskustva, tokom februara i marta 1955. godine vođeni su u Beogradu pregovori između Jugoslavije i Bugarske i potom 16. marta potpisan novi trgovinski sporazum za 1955. godinu koji je predviđao robnu razmenu u vrednosti od 5 miliona dolara, što je bilo nešto manje u odnosu na 6,7 miliona koliko je iznosila razmena po prethodnom trgovinskom ugovoru za 1948. godinu.⁹⁸³ Prema listama kontingenata, Jugoslavija je u Bugarsku trebalo da izveze plinsko ulje, koncentrat pirita, plavi kamen, kaustičnu sodu i mašine a da iz Bugarske uveze azotno đubrivo, tehnička ulja, rudu mangana, suncokretovo seme i svinjsku mast.⁹⁸⁴ Tokom pregovora uvidelo se da je osnovna smetnja većoj trgovinskoj razmeni bila nemogućnost Jugoslavije da izveze obojene metale (bakar i aluminijum) za šta su Bugari naročito bili zainteresovani a sa druge strane nemogućnost Bugara da Jugoslaviji prodaju kvalitetan pernički ugalj i veće količine azotnih đubriva.⁹⁸⁵ Zbog tih ograničenih mogućnosti u Beogradu su bili uvereni da nije bilo realno da u narednim godinama dođe do znatnijeg proširenja trgovinske razmene sa Bugarskom.

Tokom trgovinskih pregovora u Beogradu rešeno je i pitanje jugoslovenskog potraživanja na ime duga Bugarskih državnih železnica Jugoslovenskim železnicama na ime neplaćenog tranzita bugarske robe u periodu od 1948. do 1954. godine koji je iznosio čak 2,8 miliona dolara. Da bi pokrila taj dug, Bugarska se obavezala da Jugoslaviji isporuči duvan, suncokretovo seme, voće, antracit, tekstil i nekolicinu drugih artikala.⁹⁸⁶ Trgovinske pregovore u Beogradu Bugari su želeli da iskoriste i za razgovor o drugim spornim pitanjima iz domena ekonomskih odnosa poput uzajamnih dugovanja dweju narodnih banaka ili pojedinih preduzeća i ustanova ali nisu u tome naišli na razumevanje kod jugoslovenskih sagovornika koji su insistirali da se rešavanje tih pitanje ostavi za kasnije.⁹⁸⁷

⁹⁸¹ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Pregled pošte iz Sofije od februara 1955. godine, 1. mart 1955. godine, Str. pov. br. 4/I, str. 1.

⁹⁸² DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 27, Razvoj ekonomskih odnosa između Jugoslavije i Bugarske, 20. maj 1955. godine, Pov. br. 18098, str. 11.

⁹⁸³ *Borba*, 17. mart 1955. godine; *Politika*, 17. mart 1955. godine.

⁹⁸⁴ *Isto*.

⁹⁸⁵ *Isto*, str. 12.

⁹⁸⁶ *Isto*, str. 11.

⁹⁸⁷ *Isto*, str. 12.

Opstajanje pojedinih nerešenih problema nije, međutim, omelo realizaciju trgovinskog sporazuma i protokola o izmirenju duga BDŽ koja se odvijala potpuno normalno.

Samo nedelju dana posle potpisivanja trgovinskog sporazuma sa Bugarskom u Beogradu je 24. marta sklopljen i trgovinski sporazum za 1955. godinu sa Rumunijom koji je predviđao robnu razmenu između dveju zemalja u vrednosti od 6 miliona dolara, odnosno tačno onoliko koliko je iznosila razmena predviđena prethodnim trgovinskim ugovorom za 1948. godinu.⁹⁸⁸ Kao i u slučaju Mađarske i Bugarske i u slučaju Rumunije inicijator trgovinskih pregovora nije bila Jugoslavija, već Rumunija. Još sredinom januara u Beogradu su znali da se rumunska strana priprema za trgovinsku razmenu sa Jugoslavijom „u prilično velikom obimu“.⁹⁸⁹ Međutim, bilo je jasno da Jugoslavija neće moći da Rumuniji ponudi neke veće količine robe, s obzirom da je već bila sklopila nekoliko trgovinskih ugovora sa drugim istočnoevropskim zemljama i proširila postojeće sa partnerima sa Zapada. Zbog toga, ali i zbog velike zauzetosti jugoslovenskih stručnjaka koji su bili angažovani na više pregovora u isto vreme, Jugoslavija je čak predlagala i odlaganje pregovora sa Rumunijom što, nije naišlo na podršku u Bukureštu te su pregovori otpočeli već 18 februara.⁹⁹⁰ Bilo je očigledno da je rumunskoj strani bilo mnogo više stalo da u tom trenutku dobije trgovinski ugovor sa Jugoslavijom o čemu je svedočila i struktura razmene koja je bila mnogo povoljnija po Jugoslaviju nego po Rumuniju.⁹⁹¹

Sa zakašnjenjem, do Beograda je stigla i albanska inicijativa za sklapanje trgovinskog ugovora. To je jugoslovenskom poslaniku u Tirani Predragu Ajtiću predložio albanski šef diplomatije Behar Štila, 7. aprila 1955. godine. On je prilikom njihovog razgovora izrazio želju da se jedan postojeći trgovinski posao između jugoslovenskog „Centrotekstila“ i albanskog „Eksportala“ koji je bio u toku „podigne na viši nivo sklapanjem trgovinskog sporazuma za 1955. godinu“ a da se pregovori održe tamo gde bude želela jugoslovenska strana.⁹⁹² Na albansku inicijativu u Beogradu su reagovali veoma

⁹⁸⁸ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Normalizacija ekonomskih odnosa FNRJ sa istočnoevropskim zemljama, str. 1.

⁹⁸⁹ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Bukureštu, 20. januar 1955. godine, Pov. br. 4829, str. 2.

⁹⁹⁰ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 627.

⁹⁹¹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 11, str. 5.

⁹⁹² *Isto*, str. 7.

brzo. Već 9. aprila, pod naznakom „veoma hitno“ Ajtiću je bilo naloženo da poseti Štilu i saopšti mu da Jugoslavija pozdravlja albansku inicijativu i da je saglasna i spremna da sklopi trgovinski sporazum radi čega je albanska delegacija za pregovore bila dobrodošla u Beograd već 20. aprila ili kasnije, kada Albancima bude odgovaralo.⁹⁹³ Dan ranije, predstavnik za štampu jugoslovenskog DSIP-a, Branko Drašković, dao je izjavu o pozitivnom gledanju Jugoslavije na normalizaciju odnosa sa Albanijom, naročito u sferi trgovine i transporta.⁹⁹⁴ Na taj način, bio je otvoren put i za otpočinjanje ekonomske saradnje sa Albanijom čime je trebalo da se zaokruži normalizacija ekonomskih odnosa sa svim susednim „narodnim demokratijama“.

Novi trgovinski ugovori koje je početkom 1955. godine Jugoslavija sklopila sa nizom istočnoevropskih zemalja, pa i onim susednim (osim Albanije) predviđali su uglavnom manji obim robne razmene u odnosu na nivo iz 1948. godine ali to nije bila i jedina razlika u odnosu na trgovinske sporazume iz perioda pre 1948. godine. Znatne promene je usled novih okolnosti pretrpela i struktura jugoslovenskog izvoza i uvoza. Tako su u jugoslovenskom izvozu za istočnoevropske zemalje i dalje dominirali poljoprivredno-prehrambani proizvodi, znatno je povećan udeo tekstilnih i hemijskih proizvoda ali je zato potpuno izostao izvoz metala poput bakra, olova, žive i antimona.⁹⁹⁵ Promene je pretrpeo i jugoslovenski uvoz iz ovih zemalja: znatno je povećan udeo hemijskih i farmaceutskih proizvoda a smanjen udeo proizvoda od tekstila i kože, goriva i maziva, nemetala kao i mašina i prevoznih sredstava.⁹⁹⁶ Već samo letimičan pogled na ovakvu strukturu robne razmene sa istočnoevropskim zemljama jasno je pokazivao da je u godinama sukoba sa Informbiroom Jugoslavija preorijentisala svoju spoljnu trgovinu i da je i u trenutku kada je obnavljala ekonomske veze sa Istokom, većinu potreba svoje industrije i široke potrošnje zadovoljavala na Zapadu.

U prvim mesecima 1955. godine, do dolaska sovjetske delegacije u Beograd, nastavljen je i trend oživljavanja kulturnih i sportskih veza između Jugoslavije i susednih zemalja „narodne demokratije“. To se, međutim nije moglo reći za sve takve susedne

⁹⁹³ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 17, Telegram DSIP-a Poslanstvu FNRJ u Tirani, 9. april 1955. godine, Pov. br. 45312.

⁹⁹⁴ *Borba*, 9. april 1955. godine; *Politika*, 9. april 1955. godine.

⁹⁹⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Normalizacija ekonomskih odnosa sa istočnoevropskim zemljama, Prilog: Struktura razmene, str. 1 – 2.

⁹⁹⁶ *Isto*, str. 3.

zemlje jer je interesovanje Albanije za kulturnu i sportsku saradnju sa Jugoslavijom bilo ravno nuli. Sredinom aprila 1955. godine savetnik jugoslovenskog poslanstva u Tirani, Bukleski je, u razgovoru sa načelnikom II odeljenja albanskog MIP-a, Budom, shvatio da albanska strana ne pokazuje nikakav interes za kulturnu saradnju sa Jugoslavijom. Bukleski je zbog toga sam skrenuo razgovor na tu temu ali je Budo odgovorio da smatra da je u odnosima između Albanije i Jugoslavije već postignuto dosta toga i da se sva pitanja ne mogu rešiti te da u razvoju odnosa treba ići sporije.⁹⁹⁷

Druge susedne zemlje „narodne demokratije“ zastupale su u isto vreme potpuno drugačiji stav kada je u pitanju bila kulturna saradnja sa Jugoslavijom. Mađarska, Rumunija i naročito Bugarska su pokazivale veliki interes za razmenu umetnika i sportista sa Jugoslavijom. Na osnovu već uspostavljene saradnje u toku 1954. godine, i gostovanja bugarskih umetnika u Jugoslaviji u januaru 1955. godine⁹⁹⁸, pomoćnik bugarskog ministra inostranih poslova, Gerasimov, predao je sredinom marta veoma obiman plan kulturne saradnje između Jugoslavije i Bugarske koji je ukazivao na veliku zainteresovanost Bugara za unapređenje tog segmenta međudržavnih odnosa. Bugarski plan je obuhvatao redovnu naučnu saradnju akademija nauka, univerziteta i visokih škola, razmenu knjiga iz oblasti beletristike, razmenu likovnih izložbi, razmenu muzičkih časopisa, nota, umetnika, operskih pevača, pozorišnih trupa i pozoričnih komada, uzajamno gostovanja ansambala narodnih pesama i igara, razmenu filmova kao i saradnju radio stanica.⁹⁹⁹ Blagonaklon stav i inicijativu u vezi sa kulturnom i sportskom saradnjom sa Jugoslavijom imala je i Mađarska. Od početka 1955. godine dva jugoslovenska slikara su posetila izložbu mađarskih likovnih umetnika u Budimpešti, prikazan je jedan mađarski film u Beogradu i postignuta saglasnost o razmeni statističkih publikacija između dveju susednih zemalja. U isto vreme jugoslovenska strana je dostavila spisak književnih dela koja su dolazila u obzir za prevođenje i izdavanje u Mađarskoj a Mađari su predložili uzajamno gostovanje operskih pevača, gostovanje svojih umetnika na Dubrovačkim letnjim igrama, razmenu kulturnih i naučnih radnika koji bi proučavali mogućnosti za dalju kulturnu i naučnu

⁹⁹⁷ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 9, str. 11.

⁹⁹⁸ *Borba*, 1,2,3. januar 1955. godine. Reč je bila o gostovanju bugarskih operskih umetnika Popova, Vladigerova i Karove.

⁹⁹⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Predlog bugarske vlade za kulturnu saradnju između Bugarske i naše zemlje, bez datuma, Pov. br. 43751, str. 1 – 4.

saradnju kao i razmenu naučnih publikacija između akademija nauka, muzeja i drugih kulturnih institucija.¹⁰⁰⁰ Pored svega toga oni su ponovili i svoj predlog o gostovanju državnog folklornog ansambla što Jugoslaviji nije odgovaralo iz političkih razloga odnosno zbog već ranije uočene tendencije da se kulturna saradnja preko masovnih gostovanja kakvo je trebalo da bude ovo koje su predlagali Mađari, stvori privid prisnije saradnje i povratka Jugoslavije u istočni blok a sve u cilju destabilizacije jugoslovenskih odnosa sa Zapadom. Slična tendencija je kod Mađara bila uočena i kada je u pitanju bila sportska saradnja s tim što su u tom slučaju oni nastojali da forsiraju saradnju i susrete u onim sportovima u kojima su oni bili jači jer im sportski poraz u inostranstvu nije bio politički isplativ.¹⁰⁰¹

Iako do maja 1955. godine još uvek nije bilo došlo do realizacije ni jedne konkretne akcije iz domena kulturne saradnje sa Rumunijom, ne može se reći da interes nije postojao. Rumunija je u januaru posredstvom jugoslovenske ambasade u Bukureštu predlagala da u Jugoslaviji tokom 1955. godine gostuje jedna grupa pevača i svirača, narodni orkestar i dvoje operskih solista kao i da se dogovori organizovanje izložbe narodne umetnosti, uzajamno prevođenje književnih dela, razmena naučnih publikacija između akademija nauka i saradnja radio stanica.¹⁰⁰² Iako je rumunski plan kulturne saradnje odmah bio prihvaćen u principu, donekle zakasneli odgovor rumunske strane na jugoslovensku inicijativu kumovao je tome da u planovima jugoslovenskih kulturnih institucija za 1955. godinu više nije bilo slobodnih termina za nova gostovanja. To se može uzeti kao tačno s obzirom da su u DSIP-u bili „za“ kada je u pitanju bila saradnja u oblasti kulture sa Rumunijom.¹⁰⁰³ Do kraja maja, Rumunima je ipak nuđeno da jedna njihova operaska umetnica gostuje u Jugoslaviji što su oni odbili uz obrazloženje da umetnici ne odgovara ponuđeni termin. U isto vreme, vođeni su i pregovori o gostovanju jednog rumunskog

¹⁰⁰⁰ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 35, Mađarska – Jugoslavija: kulturna i naučna saradnja, 10. maj 1955. godine, Pov. br. 18056.

¹⁰⁰¹ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 35, Jugoslavija – Mađarska: nerešena pitanja, 10. maj 1955. godine, Pov. br. 18056, str. 7.

¹⁰⁰² AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 9, str. 7.

¹⁰⁰³ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Bukureštu, 20. januar 1955. godine, Pov. br. 4829, str. 3.

folklornog ansambla pa su se u Beogradu nadali da će do konkretne saradnje i gostovanja rumunskih umetnika doći u toku naredne koncertne sezone.¹⁰⁰⁴

Ostavljajući iza sebe brojne „uspehe“ i „promašaje“ na svim poljima međudržavnih odnosa, i Jugoslavija i njeni susedi dočekali su početak juna 1955. godine i potpisivanje Beogradske deklaracije kao početak jedne nove faze u međusobnim odnosima koja je usled novih okolnosti donela i nov i drugačiji razvoj događaja.

II. 2. Odjek Beogradske deklaracije u susjednim zemljama „narodne demokratije“

Potpisivanje Beogradske deklaracije 2. juna 1955. godine predstavljalo je događaj koji je nesumnjivo izuzetno mnogo uticao na odnose među socijalističkim državama toga doba.¹⁰⁰⁵ Ono je predstavljalo krunu pomirenja Jugoslavije i Sovjetskog saveza ali i rezultat dugog procesa međusobnog približavanja dveju zemalja počev od Staljinove smrti 1953. godine koji je završen Titovom pobedom i prvim poznatim priznanjem mogućnosti postojanja „različitih puteva u socijalizam“.¹⁰⁰⁶ Delegacija koju su činili Nikita Hruščov, Nikolaj Bulganjin, Anastas Mikojan, D. T. Šepilov i Andrej Gromiko doputovala je u Beograd 26. maja da bi otklonila posledice Staljinovog napada na Jugoslaviju 1948. godine koji je bio izazvan jačanjem samostalnosti i ugleda Jugoslavije i samog Josipa Broza Tita kao i njegovim shvatanjima o ravnopravnosti država u međunarodnim odnosima i pravu na samostalan unutrašnji razvitak.¹⁰⁰⁷ Tokom nekoliko dana, u Beogradu i na Brionima vođeni su razgovori dveju delegacija ali i sastanak Tita i Hruščova „u četiri oka“ koji je

¹⁰⁰⁴ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Bukureštu, 27. maj 1955. godine, Pov. br. 47104, str. 4.

¹⁰⁰⁵ Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 32; *Međunarodna politika*, br. 123, 16. maj 1955. godine.

¹⁰⁰⁶ Giuseppe Boffa, *Povijest Sovjetskog saveza*, II, Opatija, 1985, str. 369 – 370; Denison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948 – 1974*, London, 1977, p. 89; Svetozar Rajak, „The Cold War in the Balkans 1945 – 1956“ in: *The Cambridge History of the Cold War*, ed. by Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, vol. I: Origins, Cambridge, 2010, p. 217.

¹⁰⁰⁷ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, str. 259; Z. Brzezinski, *op. cit.*, p. 176 – 177; *Strogo Pov. 1955 – 1958. Neobjavljeni rukopis Veljka Vlahovića*, Beograd, 1998, str. 9 – 89; *Narodna armija*, 2. jun 1955. godine.

rezultirao i nagoveštajem iznalaženja rešenja za početak međupartijske saradnje.¹⁰⁰⁸ Poseta Beogradu bila je istovremeno i prvi Hruščovljev izlazak van Sovjetskog Saveza nakon što se izborio za vodeću reč u kreiranju sovjetske spoljne politike te je protekla i u znaku njegovih nastojanja da u javnosti ostavi što bolji utisak.¹⁰⁰⁹ Osim toga, bilo je vidljivo da je Hruščovu izuzetno stalo da poseta Beogradu uspe. O tome svedoči zajednička deklaracija koja je potpisana 2. juna¹⁰¹⁰ na osnovu jugoslovenskog nacarta, kao i lakoća sa kojom su Sovjeti odustali od sopstvenog projekta koji se od potpisanog dokumenta razlikovao u potpunosti.¹⁰¹¹

Trenutak u kome je došlo do potpisivanja Beogradske deklaracije bio je obeležen određenim uspesima u normalizaciji jugoslovenskih odnosa ne samo sa Sovjetskim Savezom već i sa drugim „informbiroovskim“ zemljama, pa i onim susednim. Osim toga, dolazilo je i do promena u odnosima SSSR-a sa tim zemljama oličenim u osnivanju Varšavskog pakta koji je trebalo da, za razliku od Staljinovog doba kada je sve rešavano autoritativno, iz jednog centra i bez makar i formalne mogućnosti istočnoevropskih zemalja da u tom odlučivanju učestvuju, stvori formalne preduslove za „legalizaciju“ boravka sovjetskih trupa na tlu tih zemalja i omogućiti nesmetanu kontrolu njihovog daljeg razvoja.¹⁰¹² O promenama u odnosu SSSR-a prema „narodnim demokratijama“ je svedočila i nova praksa da se o važnim pitanjima obaveštavaju „bratske“ partije kao što je bio slučaj sa pismom koje je CK KPSS uputio drugim komunističkim i radničkim partijama u istočnoevropskim zemljama kojim su one obaveštene o rezultatima razgovora u

¹⁰⁰⁸ A. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 443 – 453; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 70 – 83; V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju...*, str. 561 – 590; Svetozar Vukmanović-Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*, knj. IV, Zagreb, 1982, str. 167 – 173.

¹⁰⁰⁹ Aleksandr Fursenko, Timothy Naftali, *Khrushchev's Cold War. The Inside Story of an American Adversary*, New York, London, 2006, p. 30 – 31. Hruščov se naročito trudio da njegov nastup u Beogradu liči na ponašanje zapadnoevropskih državnika te se neuobičajeno predusretljivo ponašao prema novinarima a u posetama jugoslovenskim preduzećima nastojao je da ostavi utisak čoveka koji se razume u proces proizvodnje, npr. cementa; O tome vidi i: *Khrushchev Remembers*, ed. by Strobe Talbot, Boston, Toronto, 1974, p. 380 – 381.

¹⁰¹⁰ Č. Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između...*, str. 176 – 179; *Borba*, 3. jun 1955. godine; V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju...*, str. 590 – 594; *Politika*, 3. jun 1955. godine; *Međunarodna politika*, br. 124, 1. jun 1955. godine; *Narodna armija*, 9. jun 1955. godine; J. Marjanović, „Doprinos jačanju mira i rašćenju socijalizma“, *Naša stvarnost*, 6 – 7 (1955), str. 3 – 11.

¹⁰¹¹ Edvard Kardelj, *Sećanja. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944 – 1957.*, Ljubljana – Beograd, 1980, str. 146 – 147.

¹⁰¹² Radovan Vukadinović, *Odnosi među evropskim socijalističkim državama. SEV i Varšavski ugovor*, Zagreb, 1970, str. 200.

Beogradu.¹⁰¹³ Pre toga, prilikom povratka iz Beograda, Hruščov, Bulganjin i Mikojan su iz istog razloga posetili Sofiju i Bukurešt sa namerom da u svoj uspeh u Beogradu u Sofiji ubede bugarsko a u Bukureštu rumunsko, mađarsko i čehoslovačko rukovodstvo.¹⁰¹⁴ Istovremeno, Hruščov je upozorio rukovodstva ovih zemalja da deo Beogradske deklaracije o različitim oblicima razvoja socijalizma ne znači nipošto odricanje SSSR-a od vodeće uloge u socijalističkom lageru.¹⁰¹⁵

Do sredine 1955. godine normalizacija odnosa Jugoslavije sa susednim socijalističkim zemljama tekla je uglavnom u znaku „formalne“ obnove odnosa – uspostavljanja normanih diplomatskih odnosa, regulisanja teškog stanja na granicama, izjava o spremnosti za obnavljanje ekonomskih odnosa, prvih kontakata u oblasti nauke i kulture, kompenzacionih trgovinskih ugovora ali i raspuštanja emigrantskih organizacija i popuštanja pritiska na jugoslovenske nacionalne manjine u Rumuniji i Mađarskoj.¹⁰¹⁶ Upravo zbog toga, potpisivanje Beogradske deklaracije stavilo je na probu odnose Jugoslavije sa njenim „narodnodemokratskim“ susedima i nametnulo nezaobilazno pitanje: da li će normalizacija njihovih međusobnih odnosa napustiti sferu „formalnog“ i preći u sferu „suštinskog“ u kojoj se nalazio niz nerešenih krupnih pitanja koja su teško opterećivala njihove odnose?

Dolazak sovjetske delegacije i razgovori na najvišem nivou u Beogradu delovali su iznenađujuće kako za javnost tako i za mnoge rukovodeće kadrove u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj.¹⁰¹⁷ Po svemu sudeći, samo najuži krug rukovodilaca u ovim zemljama znao je da se sprema dolazak Hruščova u Beograd s tim što su čak i oni o tome obavešteni neposredno pred zvanično objavljivanje informacije o poseti, najverovatnije tokom Varšavske konferencije.¹⁰¹⁸ Prve reakcije na sastanak jugoslovenske i sovjetske delegacije u Beogradu usledile su još tokom razgovora a u slučaju Mađarske čak i pre njihovog zvaničnog početka. Govoreći tokom skupštinske rasprave u vezi sa ratifikacijom Varšavskog sporazuma, 25. maja, predsednik mađarske vlade Hegediš je pozdravio

¹⁰¹³ Президиум ЦК КПСС 1954 – 1964..., с. 51 – 54.

¹⁰¹⁴ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 472 – 474; *Borba*, 5. jun 1955. godine; *Politika*, 5. jun 1955. godine.

¹⁰¹⁵ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 92.

¹⁰¹⁶ V. Gavranov, M. Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Beograd, 1972, str. 219.

¹⁰¹⁷ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 506.

¹⁰¹⁸ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu za mesec juni-juli upućen DSIP-u, Str. pov. br.10, 5. jul 1955. godine, str. 1.

predstojeći sastanak u Beogradu ističući njegov značaj ne samo za jugoslovensko-sovjetske odnose već i za popuštanje međunarodne zategnutosti uopšte.¹⁰¹⁹ On je istovremeno dodao da će mađarska vlada raditi na produbljanju veza sa „prijateljskim“ jugoslovenskim narodom. Istom prilikom i u sličnom tonu o Jugoslaviji kao „starom susedu“ govorio je i Rakoši koji je očekivao da razgovori u Beogradu doprinesu poboljšanju odnosa Jugoslavije sa zemljama „narodne demokratije“.¹⁰²⁰ Već 28. maja stigle su i prve reakcije iz Albanije i Bugarske. U ekspozeu povodom ratifikacije Varšavskog ugovora u albanskom parlamentu predsednik vlade Mehmet Šehu je podvlačio zajedničku borbu albanskog i jugoslovenskih naroda protiv fašizma da bi potom zaključio da se razgovori koji su bili u toku „vode u interesu mira i prijateljstva među narodima“ a da je albanski narod direktno zainteresovan za uspešan završetak razgovora.¹⁰²¹ Na istom zasedanju, generalni sekretar Albanske partije rada Enver Hodža je takođe pozdravio dolazak sovjetske delegacije u Beograd ali istovremeno istakao i da se albanski narod, partija i vlada „solidarišu sa visokim ciljevima KPSS“.¹⁰²² Bugarski lider Vlko Červenkov govoreći istog dana na zasedanju bugarske skupštine, takođe povodom ratifikacije Varšavskog sporazuma, otišao je korak dalje, dotakavši se i same suštine beogradskih razgovora. Pored toga što je u načelu pozdravio razgovore koji su se još vodili u Beogradu, Červenkov je naročito naglasio odlučnost SSSR-a i zemalja „narodne demokratije“ da se ostvari međunarodna saradnja „bez bilo kakvog mešanja u unutrašnje stvari ma koje države“. Štaviše, on je dotakao i najosetljivije pitanje – pitanje ideologije i jugoslovenske različitosti u tom pogledu – rekavši „da je moguća koegzistencija i saradnja između zemalja, bez obzira na razlike u njihovim društvenim sistemima“.¹⁰²³ Jedino od Rumuna nisu stizale reakcije sa ovako visokog nivoa. To, međutim, nije bilo iznenađujuće za jugoslovenske vlasti koje su ipak očekivale da će se dolazak sovjetskih rukovodilaca u Beograd „van svake sumnje“ odraziti i na njih, „lomeći njihovu rezervisanost“.¹⁰²⁴ U Beogradu su smatrali da je ta rezervisanost posledica

¹⁰¹⁹ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 34, Odjek beogradskih razgovora u Mađarskoj, Pov. br. 18214, 24. jun 1955. godine, str. 1.

¹⁰²⁰ *Isto*.

¹⁰²¹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, kutija 170, TANJUG – specijalni bilten, br. 10, 29. maj 1955. godine u 09.00 h, str. 5.

¹⁰²² *Isto*, str. 5 – 6; M. Komatina, *nav. delo*, str. 99; A. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 459.

¹⁰²³ *Isto*, str. 6 – 7.

¹⁰²⁴ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Помоћник начелника I odeljenja DSIP-a Ambasadi FNRJ u Bukureštu, Pov. br. 47104, 27. maj 1955 godine, str. 1.

delom postojanja sukoba i podeljenosti unutar rumunskog rukovodstva a delom odnosa SSSR-a prema Jugoslaviji a da će se „pobeda koju smo odneli u odnosu na SSSR“ pozitivno odraziti i „pojačati težnju rumunskih patriota za veću nezavisnost“.¹⁰²⁵ S tim u vezi je nesumnjivo i zahtev Ministarstva u Beogradu jugoslovenskoj ambasadi u Bukureštu da posebno prati odraz posete Hruščova i sovjetske delegacije na rumunske rukovodioce, javne radnike i narod.¹⁰²⁶

Iznenadjenje koje je bilo primetno u susednim zemljama, nije bilo ništa manje ni u samoj Jugoslaviji gde ni urednicima najvećih prestoničkih listova, iako kao i u drugim socijalističkim zemljama revnosno kontrolisanim, do 13. maja nije bilo saopšteno ništa o dolasku sovjetske delegacije.¹⁰²⁷ Najzad, iznenadjenje je bila i prva reakcija zapadnih diplomata kada ih je sa predstojećom posetom sovjetskih rukovodilaca Beogradu upoznao jugoslovenski ministar spoljnih poslova Koča Popović.¹⁰²⁸

Za razliku od rukovodilaca u prestonicama susednih „narodnodemokratskih“ zemalja, njihovi diplomatski predstavnici u Beogradu, ostavljeni bez jasnih direktiva „odozgo“, izbegavali su svaki komentar razgovora koji su bili u toku. To se naročito odnosilo na neočekivanu Hruščovljevu izjavu o 1948. godini koju je dao odmah po dolasku u Jugoslaviju. Posmatrači u Beogradu su uočavali da u toku celog dana, 27. maja, nije bilo moguće dobiti od diplomata iz istočnoevropskih zemalja bilo kakav komentar u vezi sa tom izjavom. Većina „istočnih“ je taj dan namerno provela u šetnji beogradskim ulicama, izbegavajući susrete sa jugoslovenskim građanima verovatno usled neočekivanosti Hruščovljeve pokajničke izjave kao i zbog odsustva instrukcija kakav stav bi trebalo da zauzmu.¹⁰²⁹ Tako je mađarski poslanik Kurimski odbijao da komentariše Hruščovljevu izjavu pod izgovorom da, 27. maja u 11 sati pre podne, još uvek „ne poseduje potpuni tekst prevoda izjave“.¹⁰³⁰ Obazrivost i oklevanje istočnoevropskih diplomata u Beogradu bila je donekle i razumljiva s obzirom da se u mnogim krugovima, a naročito među stranim

¹⁰²⁵ *Isto*, str. 2 – 3.

¹⁰²⁶ *Isto*, str. 4.

¹⁰²⁷ M. Miljković, *nav. delo*, str. 187 –188.

¹⁰²⁸ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 200.

¹⁰²⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Vesti o dolasku sovjetske delegacije, 27. maj 1955. godine, str. 1.

¹⁰³⁰ *Isto*.

dopisnicima, smatralo da je upravo pitanje držanja satelitskih zemalja posle govora Hruščova u Beogradu „veoma značajno“ u tom trenutku.¹⁰³¹

Posle potpisivanja Beogradske deklaracije 2. juna 1955. godine, neki od predstavnika susednih satelitskih zemalja u Beogradu, naročito Bugari i Mađari, postali su „govorljiviji“. Oni su, svi od reda, deklaraciju pozitivno ocenjivali, isticali su da ona daje veliki doprinos miru u svetu kao i da je ona veliki uspeh jugoslovenske spoljne politike. U isto vreme, oslanjajući se na tipično blokovski kliše, pokazivali su i razumevanje za stavove Sovjetskog saveza zamerajući čak Jugoslovenima na „preteranoj uzdržanosti“, „zvaničnosti“ ili čak „aroganciji“ koja je dovela do toga da jugoslovenski rukovodioci nisu umeli da cene „to što su sovjetski rukovodioci došli u Beograd“.¹⁰³² U tom pogledu najdalje je otišao rumunski ambasador Nikolae Guina koji je, držeći se „linije“ koju su trasirali Sovjeti, za predašnje loše odnose sa Jugoslavijom optužio Beriju kao „imperijalističkog agenta“ da bi potom od krivice amnestirao i samog Staljina za koga je, tobože, bio ubeđen da nije bio inicijator kampanje protiv Jugoslavije.¹⁰³³ Ponašanje Jugoslovena tokom beogradskih razgovora, potpuno svesnih svog trijumfa nad Sovjetima, moralo je biti neshvatljivo istočnoevropskim diplomatima koji su u svojim zemljama prilikom poseta visokih sovjetskih delegacija, bili naviknuti na, u najmanju ruku, drugačiju atmosferu.

Odmah nakon potpisivanja deklaracije u Beogradu 2. juna, jugoslovenska diplomatija prilježno je prikupljala informacije o prvim reakcijama, nezvaničnim ili zvaničnim svejedno, u Sofiji, Bukureštu, Budimpešti i Tirani do početka jula 1955. godine. U Bugarskoj, javnost je iskreno pozdravila Beogradsku deklaraciju: ona je shvaćena kao dokument na koji se dugo čekalo da otkloni zabrinutost u pogledu odnosa Jugoslavije i Bugarske u budućnosti.¹⁰³⁴ Prve pozitivne promene u odnosu na Jugoslaviju primećene su u štampi. Članci o Jugoslaviji postali su brojni i u njima se afirmativno pisalo o njenoj spoljnoj politici i privrednim uspesima. Međutim, najveća promena u javnosti ogledala se u činjenici da je čitava bugarska propaganda odjednom počela da o Jugoslaviji govori kao o

¹⁰³¹ *Isto*, str. 4.

¹⁰³² AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Vesti o završenim razgovorima FNRJ – SSSR, 3. jun 1955. godine, str. 1 – 2.

¹⁰³³ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Vesti o deklaraciji FNRJ – SSSR, 6. jun 1955. godine, str. 3.

¹⁰³⁴ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 7, Izveštaj Ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u, Str. Pov. br. 27/55, 25. jun 1955. godine, str. 1.

socijalističkoj zemlji, što je ranije bilo nezamislivo.¹⁰³⁵ Osim javno manifestovanih reakcija i komentara, jugoslovenska ambasada u Sofiji nastojala je da dokuči i kakav je odjek Beogradska deklaracija imala u vladajućim krugovima Bugarske, u partiji, vojsci, Ministarstvu inostranih polova pa i unutar diplomatskog kora u Sofiji. Već tokom juna počela je organizovana akcija „objašnjavanja“ u partijskim organizacijama beogradskih razgovora i deklaracije donete tom prilikom čiji deo je bez sumnje bio i sastanak partijskog aktiva Sofije i sofijskog okruga koji je održan 17. juna. Na tom sastanku učestvovao je i Červenkov koji je podneo afirmativan uvodni referat i, prema jugoslovenskim informacijama, time želeo da se pred partijskim članstvom prikaže kao „nosilac i ove nove, sadašnje, politike prema Jugoslaviji“ ali i da istovremeno osmotri reakciju partijskog članstva na takav potez.¹⁰³⁶ Primećeno je da je tom prilikom bio izuzetno dobro raspoložen ne bi li izkazao svoje zadovoljstvo što se odnosi Bugarske i Jugoslavije popravljaju. Ovakvo ponašanje Červenkovova sasvim je razumljivo ako se uzme u obzir da su se u krugovima zapadnih diplomata u Sofiji već nekoliko meseci unazad uporno pojavljivale glasine o njegovoj smeni. Posle beogradskih razgovora, takve glasine su se mogle čuti i unutar partijskog članstva koje je polazilo od ideje da i Bugarska treba da u Beograd uputi svoju vladinu delegaciju koja bi uredila odnose sa Jugoslavijom s tim što nju svakako ne bi mogao da predvodi Červenkov koji se među bugarskim rukovodiocima najviše isticao u napadima na Jugoslaviju posle 1948. godine.¹⁰³⁷ Sa ovim u vezi bile su i glasine o skorom „uzdizanju“ Dobri Terpeševa, Cole Dragojčeve, Dimitra Ganeva i još nekolicine partijskih kadrova koji su ranije, zbog svojih blagonaklonih i prijateljskih stavova prema Jugoslaviji, bili donekle potiskivani. Iz razgovora sa pojedinim članovima CK bugarske partije, ambasador Mita Miljković je stekao utisak da je postojala svest da Beogradskom deklaracijom nisu rešena sva sporna pitanja (uglavnom u vezi sa partijskim odnosima i ideologijom) i da će biti potrebno dosta vremena da se ona konačno reše.¹⁰³⁸ Njemu je veoma simptomatično bilo i to da su svi sagovornici u Bugarskoj uporno isticali potrebu „postepenosti“ u daljem razvoju jugoslovensko-bugarskih odnosa u čemu je ambasador Miljković video pre sovjetsku direktivu nego iskreno ubeđenje bugarskih rukovodilaca.

¹⁰³⁵ *Isto*, str. 2.

¹⁰³⁶ *Isto*, str. 3.

¹⁰³⁷ *Isto*, str. 4 – 5.

¹⁰³⁸ *Isto*, str. 6.

Pored informacija o savetovanjima u partijskim organizacijama, u Beogradu su raspolagali i informacijom da je slično savetovanje o značaju Beogradske deklaracije održano i u političkoj upravi bugarske armije. Verovatno u vezi sa ovim savetovanjem, jugoslovenskom vojnom atašeu u Sofiji je zvanično preneto da su iz nastave u vojnim školama izbačeni svi antijugoslovenski materijali kao i Druga rezolucija informbiroa.¹⁰³⁹

U bugarskom Ministarstvu inostranih poslova očekivalo se da Beogradska deklaracija unese značajne promene. Prema rečima pomoćnika ministra, Gerasimova, to ministarstvo dobilo je zadatak da proučava deklaraciju jer su ideje iznete u njoj apsolutno primenljive i na jugoslovensko- bugarske odnose. On je zato očekivao da će se buduća delatnost bugarskog MIP-a prema Jugoslaviji sastojati uglavnom u praktičnoj primeni ideja iz Beogradske deklaracije.¹⁰⁴⁰ To proučavanje već je krajem juna dalo i prve rezultate: Gerasimov je tvrdio da su u bugarskom MIP-u postali svesni da su u odnosima prema Jugoslaviji bili „sitničari“ ispustivši iz vida zaista krupna pitanja. Osim toga, u krugovima MIP-a, prevladalo je mišljenje da se ubuduće u Beograd moraju slati „uzdignutije i reprezentativnije“ ličnosti, sposobne da bolje predstavljaju Bugarsku ali istovremeno i da Bugarskoj „što bolje prenose jugoslovensko iskustvo“.¹⁰⁴¹ U skladu sa ovim, Bugari su najavljivali skoro slanje atašea za štampu i savetnika za kulturna pitanja pri ambasadi u Beogradu a Bugarska telegrafaska agencija slanje svog dopisnika.

Unutar diplomatskog kora u Sofiji, reakcije su bile različite već prema tome da li su dolazile od predstavnika zapadnih ili istočnih zemalja. Zapadne diplomate (Velika Britanija, Turska) su smatrale da je cilj posete sovjetske delegacije Beogradu bio povratak Jugoslavije u Istočni blok do čega nije došlo. To je smatrano sovjetskim neuspehom ali i pametnim jugoslovenskim potezom. Istovremeno, „zapadni“ su pokušavali da od ambasadora Miljkovića saznaju da li ima podatke o raspoloženju bugarskih rukovodilaca prema Beogradskoj deklaraciji, kakav razvoj događaja očekuje u Bugarskoj kao i da li će i kada bugarska vladina delegacija biti upućena u Beograd.¹⁰⁴² Sa druge strane, „istočni“ su bili veoma ljubazni prema Jugoslovenima a Beogradsku deklaraciju su pozdravljali „kitnjastim frazama“.

¹⁰³⁹ *Isto*, str. 7.

¹⁰⁴⁰ *Isto*, str. 8.

¹⁰⁴¹ *Isto*, str. 9.

¹⁰⁴² *Isto*, str. 12 – 13; M. Miljković, *nav. delo*, str. 191.

U rumunskoj javnosti, očekivanja od beogradskih razgovora bila su mnogo veća nego u Bugarskoj. U Rumuniji je već sama najava razgovora u Beogradu odjeknula kao senzacija. U širokoj javnosti, razočaranoj u potpunosti zbog ponašanja Sovjeta prema Rumuniji usled čega je vladala opšta omraza prema svemu što je rusko, probuđene su neke nade ali su podgrejani i neki strahovi. Sa jedne strane, deo rumunske javnosti nadao se da će tokom beogradskih razgovora biti reči i o Rumuniji i da će Tito uticati na Sovjete da daju više slobode Rumuniji ili se čak potpuno povuku iz nje dok je sa druge strane deo javnosti strahovao da bi Jugoslavija mogla biti vraćena u Istočni blok što bi dovelo do još veće izolacije Rumunije od Zapada i do učvršćivanja sovjetske dominacije.¹⁰⁴³ Posle završetka razgovora i potpisivanja Beogradske deklaracije vladalo je opšte uverenje da je u pitanju velika pobeda Jugoslavije i njene politike i istovremeno poraz stare politike SSSR-a. Hruščovljevo svaljivanje krivice za sukob sa Jugoslavijom na Beriju i Abakumova ne samo da nije shvatano ozbiljno već je bilo predmet brojnih viceva koji su se mogli čuti čak i u ustanovama kao što su CK Rumunske radničke partije, MIP ili MUP.¹⁰⁴⁴

Unutar partijskih krugova u Rumuniji bilo je dvojakih reakcija. Manji deo partijskog kadra (uglavnom pripadnici vojske i policije kao i oni koji su se eksponirali u antijugoslovenskoj kampanji posle 1948. godine) pokušavao je da relativizuje jugoslovensku pobedu tvrdnjom da je SSSR spreman da u interesu mira razgovara sa svakom zemljom pa i sa Jugoslavijom. Veći deo (naročito stariji kadrovi i oni čvrsto vezani za režim) je povodom Beogradske deklaracije pokazivao interesantnu reakciju koja se svodila na pomešane emocije. U isto vreme ti ljudi su bili i radosni i deprimirani. Radost je izazivala nada da će se odnosi sa Jugoslavijom popraviti a osećaj deprimiranosti okolnost da je Beogradska deklaracija u Rumuniji podstakla mnoge da uvide i priznaju sami sebi svoj, po rečima jugoslovenskog ambasadora Nikole Vujanovića, „bedan položaj“.¹⁰⁴⁵ Taj „bedan“ položaj Rumunije bio je u stvari krajnje nelagodna situacija u koju je ona dovedena Hruščovljevim priznanjem greške sa sovjetske strane: Rumuni koji za svoje postupke nisu mogli da optuže nekog svog Beriju, nisu imali čime ni da dokažu „samostalnost“ svoje dotadašnje politike prema Jugoslaviji.

¹⁰⁴³ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Izveštaj ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u za mesec juni-juli 1955. godine, Str. Pov. br. 10, 5. jul 1955. godine, str. 2.

¹⁰⁴⁴ *Isto*, str. 1.

¹⁰⁴⁵ *Isto*, str. 3.

Jugoslovenska ambasada u Bukureštu registrovala je i veoma interesantan odjek Beogradske deklaracije među rumunskim umetnicima, kulturnim poslenicima i inteligencijom koja je bila razočarana postojećim stanjem ali ne do te mere da bi odbacivala ideje socijalizma. Taj deo rumunske inteligencije priželjkivao je dalji razvoj zemlje u pravcu uspostavljanja liberalnijeg i elastičnijeg modela komunizma kakav je, po njihovom uvreženom mišljenju, postojao u Jugoslaviji pa čak i u Kini.¹⁰⁴⁶ Beogradska deklaracija značila je za njih pobedu takvog modela komunizma nad rigidnim sovjetskim modelom ali i nadu da bi Jugoslavija (pa i Kina) mogla da na SSSR izvrši uticaj u pravcu liberalizacije režima. Ovakva shvatanja su svedočila o popularnosti „jugoslovenskog modela“ u susednim narodnodemokratskim zemljama što je bio jedan o značajnih razloga zbog kojih su u svim tim zemljama procesi normalizacije odnosa sa Jugoslavijom tekli uz neprestano oklevanje i podozrenje izazvano strahom od ideoloških uticaja iz susedstva.

Pored javnosti, beogradskim razgovorima bili su iznenađeni i rumunski zvanični krugovi. Po svemu sudeći samo su članovi Politbiroa RRP znali nešto ranije za pripremu beogradskih razgovora. Oni su bili obavešteni da nije bilo nade da se Jugoslavija tom prilikom vrati u Istočni blok ali da ima nade da to bude početak njenog približavanja tom bloku u pogledu međunarodne politike ali i ideologije.¹⁰⁴⁷ Posle objavljivanja vesti o dolasku sovjetske delegacije u Beograd kod rumunskih rukovodilaca je bila primetna želja da se prikažu kao prijatelji Jugoslavije te su svi upadljivo tražili priliku da se sastanu sa jugoslovenskim ambasadorom u Bukureštu, Nikolom Vujanovićem, koga su počeli da oslovljavaju sa „druže“. Za vreme trajanja razgovora u Beogradu, o čijem toku Sovjeti nisu obavestavali Rumune, došlo je do hlađenja prema jugoslovenskim predstavnicima u Bukureštu verovatno iz bojazni da u Beogradu nešto ne ide kako treba. Iza svega se nalazio strah Rumuna da se ne „istrče“ za slučaj da se razgovori ne završe onako kako se predviđalo. Posle objavljivanja deklaracije 2. juna, kada je takva bojazan nestala, nestalo je i rezervisanog tona u izjavama i govorima rumunskih rukovodilaca koji su opet postali optimistički i puni hvale za deklaraciju koja je ocenjivana kao veliki doprinos stvari mira u svetu ali i opštoj stvari socijalizma.¹⁰⁴⁸ Ipak, izvesna doza skepticizma opstajala je među rumunskim rukovodiocima koji su očekivali Titov govor koga , međutim, nije bilo. Iz toga

¹⁰⁴⁶ *Isto*, str. 4.

¹⁰⁴⁷ *Isto*.

¹⁰⁴⁸ *Isto*, str. 5.

je ambasador Vujačić izvukao zaključak da Sovjeti nisu o svemu obavestili Rumune do kraja što je ove primoravalo da prema raznim drugim događajima pokušaju da sami „odgonetnu“ šta se sve u Beogradu dešavalo ne bi li pogodili „pravu meru“ u odnosu prema Jugoslaviji.¹⁰⁴⁹ Iz tog razloga kasnilo se i sa pripremom teza koje su trebalo da kao šablon posluže rukovodiocima nižih partijskih organa za organizovanje predavanja o Beogradskoj deklaraciji i njenom značaju. Isto tako i sam plenum CK Rumunske radničke partije do početka jula 1955. godine posvećen istoj temi još nije bio održan. Ovakvo odugovlačenje dovodilo je rumunsko rukovodstvo u nezavidnu situaciju pre svega zbog javnosti: prema vestima sa visokog nivoa izgleda da su oni bili svesni da „javnost ide ispred njih ovom prilikom“ i da moraju da je „kanališu“ i „bremzaju“.¹⁰⁵⁰

Jugoslovenski ambasador u Bukureštu pridavao je značaj i vestima o postojanju nekih nijansi među članovima Politbiroa u pogledu razvoja odnosa sa Jugoslavijom iako je upozoravao da su takve vesti neproverene i da ih treba primiti sa rezervom. Prema tim vestima, nije postojala podela u smislu da li saradivati ili ne sa Jugoslavijom već da li u tome biti samostalniji ili se više držati sovjetskih koraka. Navodno su G. G. Dež i G. Apostol bili za slepo kopiranje sovjetskih poteza i iščekivanje njihovih akcija dok su E. Bodnaroš i K. Stojka bili za samostalnije postupanje u saradnji sa Jugoslavijom.¹⁰⁵¹

U skladu sa reakcijama zvaničnih krugova reagovala je i rumunska štampa. Dok su razgovori u Beogradu još trajali rumunski listovi su se ograničavali samo na preuzimanje agencijskih vesti i komentara isključivo od TASS-a ili dopisnika *Pravde* iz Beograda. Posle potpisivanja Beogradske deklaracije situacija se naglo menja: u *Skanteji* (partijskom glasilu) se pojavljuju tri članka o deklaraciji a uvodne članke o istoj temi objavili su i drugi prestonički listovi. Tokom juna i početkom jula o Jugoslaviji se pisalo u skoro svakom broju *Skanteje* a umesto vesti prenošenih od TASS-a sve više su se pojavljivale i vesti rumunske novinske agencije koja je prenosila vesti TANJUG-a, JUGOPRES-a ili u celosti preštamovala članke iz jugoslovenskih listova.¹⁰⁵² Ovakva promena u pisanu rumunske štampe bila je vekliki korak napred u odnosu na dotadašnje stanje.

¹⁰⁴⁹ *Isto*, str. 7.

¹⁰⁵⁰ *Isto*.

¹⁰⁵¹ *Isto*, str. 8 – 9.

¹⁰⁵² *Isto*, str. 10.

Beogradski razgovori i donošenje deklaracije pogađali su i grupu jugoslovenskih političkih emigranata, „informbiroovaca“, koja je postojala u Rumuniji. Beogradska deklaracija je među njima izazvala veliku zabunu i strah.¹⁰⁵³ Jedan deo emigranata je posle ovih događaja izgubio i poslednju nadu da će u Jugoslaviji doći do promene režima i povratka „na staro“ dok su oni zagriženiji među njima iskazivali veliku rezervisanost, nepoverenje pa čak i otvoreno neslaganje sa Hruščovom.¹⁰⁵⁴ Ono što je bilo zajedničko za obe grupacije bio je strah od repatrijacije i od onoga što ih čeka posle eventualnog povratka u Jugoslaviju.

Do početka jula 1955. godine Beogradska deklaracija i stavovi izneti u njoj doveli su i do poboljšanja položaja srpske nacionalne manjine u Rumuniji koja se nalazila u izuzetno teškom položaju. Jugoslovenska ambasada u Bukureštu je primetila da je srpska manjina dobila više slobode i „digla glavu“ posle nekoliko teških godina. Život u srpskim selima je postajao snošljiviji, ljudi su počeli slobodnije da govore, da se sastaju, prate događaje u Jugoslaviji i o njima se obaveštavaju.¹⁰⁵⁵ Odnos rumunskih vlasti prema Srbima interniranim u Baragan postao je humaniji i blaži. Ovi postupci davali su nadu da će pitanje položaja srpske i drugih jugoslovenskih nacionalnih manjina u Rumuniji, koje su jugoslovenske vlasti smatrale osnovnim i najosetljivijim pitanjem međusobnih odnosa, posle ovakvog razvoja događaja početi da se rešava.¹⁰⁵⁶

Opšti utisak ambasadora Vujanovića o kretanjima u Rumuniji u prvih nekoliko nedelja po potpisivanju Beogradske deklaracije bio je pozitivan. Promene do kojih je došlo otvarale su nove mogućnosti za delovanje u Rumuniji, pre svega u pravcu popularizacije jugoslovenske „društvene prakse“ i za političko delovanje uopšte.¹⁰⁵⁷ Njegovi kontakti sa rukovodiocima ali i inteligencijom i umetnicima uverili su ga u veoma veliki interes koji je u Rumuniji vladao za jugoslovensko iskustvo u izgradnji socijalizma ali i u potrebu i spremnost za „razmenu socijalističkog iskustva“. Sve to je omogućavalo „mnoge nove

¹⁰⁵³ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 506.

¹⁰⁵⁴ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Izveštaj ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u za mesec juni-juli 1955. godine, Str. Pov. br. 10, 5. jul 1955. godine, str. 15.

¹⁰⁵⁵ *Isto*.

¹⁰⁵⁶ *Isto*, str. 15 – 16.

¹⁰⁵⁷ *Isto*, str. 16.

oblike rada“ u Rumuniji ali i nametalo potrebu „preorijentacije u mnogo čemu“ kada je u pitanju bila jugoslovenska politika prema Rumuniji.¹⁰⁵⁸

Kao i u slučaju Bugarske i Rumunije, i u Mađarskoj je vest o beogradskom sastanku izazvala iznenađenje u celokupnoj mađarskoj javnosti uključujući čak i više partijske krugove. Sastanak između sovjetske i jugoslovenske delegacije ocenjivan je u mađarskoj javnosti kao velika pobeda jugoslovenske politike, naročito njenog odlučnog stava u vezi sa spoljnopolitičkim pitanjima.¹⁰⁵⁹ Očekivalo se da rezultati razgovora budu od velikog značaja za produblјivanje i dalje razvijanje odnosa sa istočnoevropskim zemljama. Istovremeno, govorilo se i o „posredničkoj“ ulozi Jugoslavije u stišavanju sukoba između Istoka i Zapada. Interesantno je da su se u javnosti očekivale posledice Beogradske deklaracije i na unutrašnji politički razvitak u samoj Mađarskoj: množili su se komentari kako će ubuduće pozicija Rakošija slabiti a pozicija Nađa jačati.¹⁰⁶⁰

U Mađarskoj je, za razliku od Rumunije, već 8. juna održan plenum CK Mađarske partije trudbedika koji je za temu imao Beogradsku deklaraciju. Na tom plenumu, Rakoši je podneo izveštaj o jugoslovensko-mađarskim odnosima i dao svoju ocenu razgovora u Beogradu i deklaracije koja je potom potpisana a koja se razlikovala od ocene prisutne u mađarskoj javnosti. U njegovom referatu nije bilo reči o jugoslovenskoj pobedi već je, prema njemu, sastanak u Beogradu predstavljao uspeh za sovjetsku delegaciju jer je Jugoslavija prihvatila sovjetske koncepcije o najvažnijim spoljnopolitičkim pitanjima (antiblokovska politika, jedinstvo Nemačke, opravdani zahtevi Kine).¹⁰⁶¹ Doduše, izneo je da se Jugoslaviji što se tiče njenog položaja i društvenog uređenja od sada priznaje da je socijalistička zemlja, da vodi nezavisnu politiku i da je SKJ marksistička partija. U vezi sa tim, dodao je da rezolucija Informbiroa iz 1949. godine prestaje da važi dok je pitanje one iz 1948. godine još uvek ostalo otvoreno i, prema njegovim saznanjima, trebalo je da bude regulisano jednim pismom CK SKJ koje bi bilo upućeno CK KPSS. Kada su u pitanju bili

¹⁰⁵⁸ *Isto*, str. 17.

¹⁰⁵⁹ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 34, Odjek beogradskih razgovora u Mađarskoj, Pov. br. 18214, 24. jun 1955. godine, str. 1.

¹⁰⁶⁰ *Isto*.

¹⁰⁶¹ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 34, Odras Beogradske deklaracije u Mađarskoj, Pov. br. 18214, 24. jun 1955. godine, str. 1.

jugoslovensko-mađarski odnosi, Rakoši je na plenumu CK PMT ustvrdio da će se pristupiti rešavanju „svih spornih pitanja“ između Jugoslavije i Mađarske.¹⁰⁶²

U sličnom tonu jugoslovenskim predstavnicima u Budimpešti govorio je tih dana i pomoćnik ministra spoljnih poslova, Šik. On je isticao da je faza „normalizacije“ odnosa sa Jugoslavijom završena i da posle beogradske deklaracije treba raditi na uspostavljanju starih, „bratskih“, odnosa u sklopu čega je već bilo planirano skorašnje prebacivanje Jugoslavije iz II političkog odeljenja mađarskog MIP-a u kome su bile zapadne zemlje u I odeljenje koje se bavilo odnosima sa SSSR-om i drugim istočnoevropskim zemljama. Značajno je, međutim, da je Šik tom prilikom otvoreno govorio i o tome da prema rešavanju spornih pitanja iz odnosa sa Jugoslavijom postoji otpor „od strane mnogih njihovih organa“.¹⁰⁶³ O takvom otporu u krugovima mađarske partije u Jugoslaviji su imali informacije i iz sopstvenih izvora. Prema nekim informacijama, na jednoj od konferencija na kojima je posle plenuma CK PMT objašnjavan značaj Beogradske deklaracije (a kojoj su prisustvovali visoki državni, politički i vojni rukovodioci), došlo je do pojave krajnje disonantnih tonova tokom diskusije. Neki od učesnika su otvoreno odbacivali teze predavača da Jugoslavija gradi socijalizam, da je nezavisna zemlja i da Mađarska treba sa njom da razvija prijateljske odnose i naročito naglašavali da ne prihvataju da ih tumače partijskom članstvu na taj način jer bi to, po njihovom mišljenju, delovalo kao podstrek „desnima“ da podignu glavu.¹⁰⁶⁴ Očigledno je da su mnogi u Mađarskoj, kao i u drugim „narodnodemokratskim“ zemljama, strahovali za svoje položaje koje su, mahom, stekli upravo na kritici Jugoslavije i njenog modela socijalizma.

Pored iskazivanja dobre volje zvaničnih krugova da se posle Beogradske deklaracije krene u ozbiljnije produbljivanje međusobnih odnosa, jedna od prvih reakcija na pomenutu deklaraciju u Mađarskoj je bila i promena u pisanju štampe o Jugoslaviji. Tokom razgovora u Beogradu mađarska štampa je bila rezervisana i uzdržljiva: prenošene su samo informacije TASS-a i *Pravde* iz Beograda, bez mađarskih komentara. Prema jugoslovenskim saznanjima, ovakvu direktivu štampi dao je lično Rakoši.¹⁰⁶⁵ Posle potpisivanja deklaracije, 2. juna, dolazi do promene. Mađarska štampa počinje da sve više i

¹⁰⁶² *Isto.*

¹⁰⁶³ *Isto*, str. 2.

¹⁰⁶⁴ *Isto*, str. 1.

¹⁰⁶⁵ *Isto*, str. 2.

sve pozitivnije piše o Jugoslaviji i njenim dostignućima i problemima. Tako se dogodilo da u danima posle Beogradske deklaracije mađarski *Szabat Nep* po prvi put posle 1948. godine, počne da objavljuje sopstvene tekstove i materijale a ne one dobijene od TASS-a ili moskovske *Pravde*.

Prvih dana po potpisivanju Beogradske deklaracije, do jugoslovenskih vlasti su i iz Albanije stizale vesti o njenom tumačenju sa pozicija staljinizma i blokovske politike. Već 4. juna, jugoslovenski poslanik u Tirani Predrag Ajtić, pozvao je na večeru albanskog ministra spoljnih poslova, Behara Štilu, i još nekolicinu funkcionera MIP-a (V. Natanaili, Dž. Ljamani, Lj. Abazi, H. Budo) sa kojima, pored svih napora, nije uspeo da uspostavi atmosferu bliskosti. Na pomen Beogradske deklaracije ministar Štila je rekao da je u načelu pozdravlja ali je njegov komentar deklaracije u najmanju ruku bio čudan. On je rekao da su beogradski razgovori pokazali da pravedna politika mora da pobedi i da je tako mala Albanija uspeła da izdrži izolaciju i odoli pritisku koji je na nju vršen: iznenađeni poslanik Ajtić nije mogao da zaključi ništa drugo nego da je Štila smatrao da beogradski razgovori znače pobedu albanske politike u odnosu na Jugoslaviju.¹⁰⁶⁶ Ovako negativan ili, u najmanju ruku, rezervisan stav Štile poslanik Ajtić je razumeo kao izraz nedoslednosti i unutrašnje kontrediktornosti u stavu albanske vlade prema Jugoslaviji. Takva kontradiktornost u stavu prema Jugoslaviji bila je primetna i ranije ali se, po mišljenju Ajtića, znatno povećala posle Beogradske deklaracije. Razlog za to je bila činjenica da su antijugoslovenske tendencije još uvek bile veoma jake (naročito unutar vladajućeg kruga ljudi) dok je razvoj događaja primoravao albanske vođe da, pogotovo u javnosti, sve više zauzimaju pozitivniji i konstruktivniji stav prema Jugoslaviji.¹⁰⁶⁷ Samo dva dana kasnije, kao svojevrsna potvrda ovakvih razmišljanja poslanika Ajtića, došao je usputni susret sa Enverom Hodžom, koji mu je, raspoloženiji nego inače, sam prišao, obratio sa „ti“ i raspitivao o kurtoaznim stvarima. Istom prilikom u bugarskoj ambasadi Natanaili i Štila su pokušavali da saznaju da li poslanstvo posle Beogradske deklaracije ima neke nove instrukcije u vezi sa Albanijom.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶⁶ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 26, Zabeleška sa večere u našem Poslanstvu 4. juna 1955. godine na kojoj su bili prisutni funkcioneri MIP-a, Pov. br. 48766, str. 1.

¹⁰⁶⁷ *Isto*, str. 2.

¹⁰⁶⁸ DAMSPS, PA, 1955, Albanija fasc. 1, dos. 26, Zabeleška sa bioskopske predstave bugarske ambasade 6. juna 1955. godine, Pov. br. 48769, str. 1.

Sredinom juna, u razgovoru poslanika Ajtića sa sovjetskim ambasadorom u Albaniji, Levičkinom, opet je provejavala sumnja u postojanje podvojenosti unutar albanskog rukovodstva kada je u pitanju bio odnos prema Jugoslaviji. Na opasku Ajtića da jugoslovensko-albanski odnosi i pored izvesnog napretka „idu dalje“ i da beogradski razgovori, za razliku od ostalih istočnoevropskih zemalja, kao da uopšte nemaju odraza na albansku politiku prema Jugoslaviji, Levičkin je pokušao da donekle opravda albanske „drugove“ tražeći za njih razumevanje zbog prethodno izuzetno zaoštrenih međudržavnih odnosa.¹⁰⁶⁹ Tvrдио je da je najveći deo njih pravilno shvatio Beogradsku deklaraciju ali da još ima onih koji, zbog inercije i zaostajanja ne mogu da shvate njen pravi smisao, pa čak i onih koji „neće da shvate“ jer im to nije u interesu. Ove poslednje on je otvoreno nazvao „neprijateljima“ koji su se okoristili pređašnjim lošim jugoslovensko-albanskim odnosima.¹⁰⁷⁰ Pored ovih „neprijatelja“, Levičkin je kao smetnju poboljšanja odnosa između dve susedne zemlje apostrofirao i albansku policiju.¹⁰⁷¹

Već neko vreme pre, a naročito posle Beogradske deklaracije, prema jugoslovenskim izvorima je jasno da su u Beogradu bili više ili manje uvereni da u Albaniji, u pogledu odnosa prema Jugoslaviji postoje dve struje. Jedna, na čelu sa Enverom Hodžom koja je smatrana umerenijom i naklonjenijom dobrim odnosima sa Jugoslavijom i druga, na čelu sa Mehmedom Šehuom, koja je bila gotovo otvoreno neprijateljska.¹⁰⁷² Informacije poslanstva u Tirani poslate u prvih nekoliko nedelja posle Beogradske deklaracije svedoče upravo o naporu da se shvati koliko je ovakva podela realna, koliko je duboka i da li je dalekosežna. U tom cilju, praćen je svaki korak, izjava ili bilo kakav znak sa jedne ili druge strane koji je mogao da makar malo osvetli nejasnu situaciju u Albaniji. Tako je kao pozitivan znak shvaćen govor Envera Hodže na III kongresu Demokratskog fronta Albanije u kojem je ocenio da je albanska vlada davala inicijative za normalizaciju odnosa, da je u poslednje vreme postignuto prilično poboljšanje odnosa koje i dalje ide u tom pravcu što je, po njemu, potvrđivao i nedavno sklopljen trgovinski ugovor. Govoreći

¹⁰⁶⁹ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 26, Zabeleška o poseti Levičkinu, sovjetskom ambasadoru dne 16. juna 1955. godine, Pov. br. 48772, str. 1 – 2; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 470 – 471.

¹⁰⁷⁰ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 26, Zabeleška o poseti Levičkinu, sovjetskom ambasadoru dne 16. juna 1955. godine, Pov. br. 48772, str. 2.

¹⁰⁷¹ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 17, Telegram poslanstva u Tirani DSIP-u, br. 335, 17. jun 1955. godine, Pov. br. 48459, str. 1.

¹⁰⁷² Jan Pelikan, *Jugoslavie a vychodni blok 1953 – 1958*, Praha, 2001, str. 251.

potom o Beogradskoj deklaraciji Hodža je naglasio da je njome otvoren put za razvijanje prijateljskih odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i zemljama Istočnog bloka, da su albanski narod, partija i vlada sa radošću dočekali uspeh razgovora u Beogradu kao i da deklaracija otvara perspektive za dalje poboljšanje jugoslovensko-albanskih odnosa.¹⁰⁷³

Jugoslovenske sumnje u postojanje podela unutar albanskog rukovodstva dodatno je osnažila i vest o „razrešenju“ potpredsednika vlade Tuk Jakove i ministra prosvete Bedri Spahiua, objavljena u albanskoj štampi 23. juna.¹⁰⁷⁴ Obojica su bili smenjeni pod obrazloženjem da su „nepodesni“ za te dužnosti. Jugoslovensko poslanstvo nije bilo uvereno u ove razloge smenjivanja već je više značaja pridavalo indicijama da je Tuk Jakova bio u sukobu sa Mehmedom Šehuom i da je naklonjen Jugoslaviji.¹⁰⁷⁵ Nekoliko dana kasnije i italijanski radio „Italiana“ je saopštavao da je prema njegovim informacijama iz okruženja zapadnih diplomata u Atini glavni razlog smenjivanja Tuk Jakove i Bedri Spahiua odbijanje „nekih albanskih krugova“ da posle Hruščovljeve posete Beogradu vode politiku prijateljstva prema Jugoslaviji.¹⁰⁷⁶ Izgleda da je i albansko rukovodstvo bilo svesno ovakvih glasina i želelo da ih predupredi pa je predsednik vlade Šehu organizovao večeru na visokom nivou na kojoj upšte nije bilo reči o smenjivanju Tuk Jakove i Bedri Spahiua niti o jugoslovensko-albanskim odnosima. Srdačna atmosfera tom prilikom trebalo je da, po svoj prilici, uveri inostranstvo da smenjivanje dvojice visokih rukovodilaca nije izazvalo nikakve potrebe niti će dovesti do promena u albanskoj spoljnoj politici.¹⁰⁷⁷ Verovatno iz istog razloga došla je i Šehuova izjava na svečanosti povodom diplomiranja prvih studenata na albanskim visokim školama u kojoj je izneo da se Albanija u potpunosti solidariše sa Beogradskom deklaracijom i da smatra da je dalje poboljšanje jugoslovensko-

¹⁰⁷³ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/IV – 535, Iz referata Envera Hodže na III kongresu Demokratskog fronta Albanije, 17. jun 1955. godine, str. 1 – 3; M. Komatina, *nav. delo*, str. 99; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 471.

¹⁰⁷⁴ Više o motivima za političku likvidaciju Bedri Spahiua i Tuk Jakove vidi u: P. Zlatar, *nav. delo*, str. 169 – 171; Н. Д. Смирнова, *История Албании в XX веке*, Москва, 2003, с. 312.

¹⁰⁷⁵ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 3, Telegram poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u br. 347, Pov. br. 48920, 23. jun 1955. godine, str. 1; P. Bartl, *nav. delo*, str. 244; P. Pljaku, *nav. delo*, str. 96 – 99; M. Komatina, *nav. delo*, str. 99 – 100; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 465.

¹⁰⁷⁶ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 3, I odeljenje DSIP-a poslanstvu FNRJ u Tirani, Pov. br. 48425, 28. jun 1955. godine, str. 1.

¹⁰⁷⁷ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 27, Zabeleška sa večere kod M. Šehua, pretседnika vlade Albanije dana 30. juna 1955. godine, Pov. br. 49907, str. 2.

albanskih odnosa na osnovu principa iznetih u deklaraciji „potpuno moguće“.¹⁰⁷⁸ Ova poslednja Šehuova izjava, uzeta zajedno sa prethodnim saznanjima, uveravala je sve više jugoslovenskog poslanika Ajtića da je smenjivanje Jakove i Spahiua u vezi sa pitanjem daljeg razvoja odnosa sa Jugoslavijom.¹⁰⁷⁹ Nekoliko dana kasnije do poslanstva u Tirani su doprle vesti da je Spahiu žrtvovan radi dobrih odnosa sa Jugoslavijom a Jakova zato što je zahtevao veće promene u politici i sastavu vlade te da su istovremeno sa smenjivanjem ove dvojice izvršena i hapšenja i proterivanja iz grada ljudi koji su imali koncepcije slične onima Tuk Jakove (Imer Dišnica, Sejfula Mališova, Dalji Ndreu i dr.).¹⁰⁸⁰ Sve ove informacije ipak nisu bile dovoljne da situacija u Albaniji postane jasna i razumljiva. Da li je Spahiu pružio otpor poboljšanju odnosa sa Jugoslavijom, da li se Jakova aktivizirao zbog promena u sovjetskoj politici posle Beogradske deklaracije ili se jednostavno radilo o „preventivnim“ merama koje je sproveo Mehmet Šehu, za Jugoslavene je i dalje bilo pitanje bez odgovora. Takođe nije bilo jasno ni da li to znači slabljenje snaga koje su za nezavisniji položaj Albanije ili ne.¹⁰⁸¹

Jugoslovenske indicije o blagonaklonom stavu Hodže prema Jugoslaviji donekle je potvrđivao i njegov članak objavljen u moskovskoj *Pravdi* 5. jula 1955. godine koji je sa dosta optimizma predviđao poboljšanje jugoslovensko-albanskih odnosa u skoroj budućnosti ali i revidirao, makar nedorečeno, i neke od glavnih albanskih kleveta protiv Jugoslavije iz perioda posle 1948. godine.¹⁰⁸² On je u Beogradu primljen sa odobravanjem o čemu je svedočio i osvrt u štampi.¹⁰⁸³ Međutim, ovaj članak u Albaniji je objavljen tek 14. jula, gotovo deset dana kasnije. To je ukazivalo na otpor na koji je članak verovatno naišao u Tirani (Šehu) a koji je, prema jugoslovenskim procenama, prevladan intervencijom iz Moskve.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷⁸ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 3, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u br. 336, Pov. br. 48920, 2. jul 1955. godine, str. 1.

¹⁰⁷⁹ *Isto*.

¹⁰⁸⁰ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 3, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u br. 370, Pov. br. 49037, 5. jul 1955. godine, str. 1.

¹⁰⁸¹ *Isto*.

¹⁰⁸² Paul Lendvai, *Eagles in Cobwebs. Nationalism and Communism in the Balkans*, Garden City, New York, 1969, p. 192; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 471.

¹⁰⁸³ *Borba*, 21. jul 1955. godine.

¹⁰⁸⁴ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 13, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u br. 400, Pov. br. 49856, 15. jul 1955. godine, str. 1.

U tom trenutku, situacija je bila dovoljno jasna i zahtevala je od Beograda da se opredeli na koji način da ubuduće pride dešavanjima u Tirani. Na sastanku u I odeljenju DSIP-a u Beogradu, 18. jula, raspravljalo se kako i kojom politikom odgovoriti na činjenicu da se u Albaniji, za razliku od svih drugih istočnoevropskih zemalja, sputavaju i ograničavaju sve inicijative u međusobnim odnosima a po nekim pitanjima čak zapaža i suprotstavljanje.¹⁰⁸⁵ Hodžin članak u *Pravdi* po svemu sudeći, definitivno je Beograd uverio u postojanje dve struje u albanskom rukovodstvu ali ga istovremeno stavio i u tešku dilemu: da li i na koji način podržati Hodžu? Bilo je mišljenja da neko vreme ne bi uopšte trebalo reagovati i tako ćutanjem izvršiti svojevrstan pritisak na Šehua ali i mišljenja da bi ipak, neodložno, trebalo dati indirektnu ili direktnu podršku Hodži. Neki učesnici na sastanku posumnjali su i da u svemu ovome SSSR ima „svoje prste“.¹⁰⁸⁶ Međutim, ovakve pretpostavke su odbačene jer su u DSIP-u u Beogradu bili uvereni da Sovjeti nemaju interesa da se jugoslovensko-albanski odnosi razvijaju na ovakav način. Smatralo se da Sovjeti, iako polaze sa drugih pozicija i gaje iluzije o povratku Jugoslavije u Istočni blok, ipak iskreno žele normalizaciju te da im Šehuov rezervisan stav nije u interesu. Smatralo se čak, da je Hodžin članak ustvari napisan na inicijativu „Rusa“.¹⁰⁸⁷

Najzad, rešeno je da budući jugoslovenski koraci prema Albaniji ni u kom slučaju ne bi smeli da budu opredeljivanje za Šehua ili Hodžu a pogotovo ne davanje neke javne izjave o tome. Trebalo je da načelnik I odeljenja, Đurić, pozove albanskog poslanika u Beogradu Karafilija i izrazi mu nezadovoljstvo jugoslovenske vlade zbog postojanja niza nerešenih pitanja u međusobnim odnosima ali da istovremeno pozitivno oceni dosadašnje izjave sa albanske strane. To je trebalo da doprinese rešavanju tekućih pitanja, da predstavlja pomoć Hodži i istovremeno suzbije elemente koji se, na čelu sa Šehuom, protive normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom.¹⁰⁸⁸

Gledano uopšteno, Beogradska deklaracija je u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj, već prvih nekoliko nedelja posle njenog potpisivanja imala veliki odjek. Pritom, jasno se uočavaju određene sličnosti u reakcijama zvaničnih ili partijskih krugova, javnosti i štampe u svim ovim zemljama. Beogradska deklaracija je svoj odjek najpre imala

¹⁰⁸⁵ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 7, Zapisnik sa sastanka kod druga Đurića 18. jula 1955. godine, Pov. br. 49831, str. 1.

¹⁰⁸⁶ *Isto*, str. 3.

¹⁰⁸⁷ *Isto*.

¹⁰⁸⁸ *Isto*, str. 4.

u štampi koja je, po običaju bila revnosno kontrolisana. U svim ovim zemljama, odmah po donošenju deklaracije, dolazi do značajnih promena u načinu pisanja o Jugoslaviji: odjednom se pojavljuje veliki broj članaka koji su imali afirmativni karakter i u kojima se ona tretira kao socijalistička zemlja. Takođe, počev od 2. juna pojavljuju se samostalni komentari i članci umesto doslovnog prenošenja stavova i komentara TASS-a i *Pravde*.

U javnosti svih ovih susednih zemalja Beogradska deklaracija je odjeknula kao nesumnjivo pozitivan događaj i kao podstrek nadama koje su nezadovoljni imali u poboljšanje svog položaja. Donošenje ove deklaracije shvatano je kao pobeda Jugoslavije od koje se očekivalo da ostavi određenog traga i na Sovjetima i možda doprinese snošljivijem položaju „satelitskih“ država u regionu. Takođe, u javnosti susednih zemalja „narodne demokratije“ posle Beogradske deklaracije postojala je i nada da bi ponešto od „jugoslovenskog iskustva u izgradnji socijalizma“ moglo biti primenjeno i u njihovim zemljama čime bi njihov model komunizma dobio „ljudski lik“.

Odjek u zvaničnim, naročito partijskim krugovima, bio je od izuzetno velikog značaja. U svim susednim „informbiroovskim“ zemljama, svima unutar partijske hijerarhije bilo je jasno da su u sovjetskoj politici posle Beogradske deklaracije nastupile značajne promene. S obzirom da je bila reč o „novoj“ politici koja je imala da raskrsti sa onom „starom“, svi oni koji su se ranije eksponirali na liniji borbe protiv Jugoslavije kao jeretika počeli su da strahuju za svoje položaje. To je izazivalo više ili manje jasnu podvojenost u partijskim i državnim organima gde su bile uočljive pojave dve struje kada je u pitanju bio dalji odnos prema Jugoslaviji. U svim vladajućim partijama susednih „narodnodemokratskih“ zemalja (sa izuzetkom Bugarske) postojali su zato otpori sprovođenju principa koje je sadržala Beogradska deklaracija. Međusobni okršaji takvih struja, potreba prilagođavanja sovjetskim stavovima i koracima prema Jugoslaviji pa i očekivanja partijskog članstva i javnosti u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji doveli su do kraja 1955. godine do određenih promena i pomaka u odnosima sa Jugoslavijom.

II. 3. Jugoslavija i zemlje „narodne demokratije“ u susedstvu posle Beogradske deklaracije

Najbrži i najveći pomak na bolje u odnosima sa Jugoslavijom načinila je posle Beogradske deklaracije Bugarska, i to ne samo u odnosu na Albaniju, Rumuniju i Mađarsku već i u odnosu na sve druge istočnoevropske zemlje. Samo tri nedelje posle beogradskih razgovora pomoćnik bugarskog ministra inostranih poslova, Gerasimov, u razgovoru sa jugoslovenskim ambasadorom Miljkovićem naglašavao je da je izraz „normalizovanje odnosa“ zastareo i da ga treba zameniti izrazom „razvijanje i produbljivanje prijateljstva dva bratska naroda“, pri tom naročito apostrofirajući potrebu pojačavanja ekonomske saradnje zbog toga što je, po njegovim rečima, jugoslovenska industrija napredovala i bila u prilici da bugarskoj privredi pruži ono što joj je nedostajalo.¹⁰⁸⁹

Početkom jula, Miljković je razgovarao i sa ministrom Nejčevim koji mu je preneo da je na jednom sastanku sa Bugarima, posle potpisivanja Beogradske deklaracije, Hruščov izjavio da je moguće i drugačije tumačenje marksizma-lenjinizma od onog sovjetskog te da usled sporijeg „umiranja kapitalizma“ od očekivanog treba da se revidira politika prema kapitalističkim zemljama.¹⁰⁹⁰ Očigledno sa tim u vezi, Nejčev je najavio i nove bugarske korake prema Jugoslaviji rekavši da je on lično, od Politbiroa BKP, zadužen da formuliše šta treba predložiti Jugoslaviji ali uz sugestiju da vodi računa da je „parola“ o ukidanju granice između Bugarske i Jugoslavije iz 1947 – 1948. godine bila preuranjena.¹⁰⁹¹ Na taj način, jasno su postavljene granice budućih bugarskih inicijativa, pogotovo što je Nejčev izneo i to da bugarski Politbiro smatra da Jugoslavija precenjuje međudržavne odnose na račun drugih i da zato normalizacija odnosa između dveju susednih zemalja treba da se nastavi „onim tempom koga odrede Jugosloveni“, što je bio nesumnjiv ustupak jugoslovenskoj strani.¹⁰⁹² Nejčev je Miljkoviću rekao i da mu je sve ovo rekao „na svoju ruku“, bez ovlašćenja nadležnih. Osim ovoga, on je predložio rešavanje pitanja

¹⁰⁸⁹ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 21, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 236, 23. jun 1955. godine, Pov. br. 48412.

¹⁰⁹⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Izvod iz zabeleške o razgovoru Mite Miljkovića sa Minčom Nejčevim u zgradi bugarskog MIP-a, 5. jul 1955. godine, str. 1; M. Miljković, *nav. delo*, str. 193 – 194.

¹⁰⁹¹ *Isto*, str. 2; M. Miljković, *nav. delo*, str. 195.

¹⁰⁹² *Isto*.

dvovlasničkih imanja i državljanstva jugoslovenskih državljana u Bugarskoj i obavestio Miljkovića da će se ubuduće blaže postupati prema svima koji su osuđeni zbog Jugoslavije jer su se sve takve optužbe pokazale kao „neistinite i prljave“.¹⁰⁹³ Nekoliko dana kasnije, na večeri u jugoslovenskoj ambasadi, Nejčev je o razvoju jugoslovensko-bugarskih odnosa ponovo govorio u veoma optimističkom tonu, rekavši da se nada da će se odnosi Bugarske sa Jugoslavijom razvijati brže nego sa bilo kojom drugom zemljom.¹⁰⁹⁴

Iako su sa bugarske strane najavljivani novi koraci i inicijative prema Jugoslaviji, u drugoj polovini jula još ih nije bilo u zvaničnoj formi. O velikom interesovanju Jugoslavije za karakter budućih bugarskih predloga svedočila je i upornost Jugoslovena da od Bugara saznaju o kakvim se predlozima radi. Tako je službenik jugoslovenske ambasade u Sofiji, Vladimir Jovanović, pokušavao da o tome nešto sazna od pomoćnika načelnika III (Balkanskog) odeljenja bugarskog MIP-a, Mečkova. Na Jovanovićevo navaljivanje, Mečkov je potvrdio da postoje već formulisani bugarski predlozi i da se oni tiču dvojnog državljanstva, konvencije o ekstradiciji, spoljne trgovine i kulturne saradnje.¹⁰⁹⁵ Potom je napomenuo da postoji još nekoliko ozbiljnih predloga o kojima on nije znao ništa, na šta je Jovanović pokušao da sazna da li Mečkov misli na eventualni sastanak i razgovor državnih delegacija. Mečkov, međutim, nije želeo da potvrdi to što je Jovanović naslućivao i o čemu je obavestio i Beograd.¹⁰⁹⁶ Do kraja jula bilo je još nekoliko gestova prema jugoslovenskom ambasadoru Miljkoviću koji su potvrđivali da se kod Bugara radi o ozbiljnoj nameri da unaprede svoje odnose sa Jugoslavijom. Na prijemu povodom francuskog nacionalnog praznika 14. jula, koji je održan par dana kasnije, Miljkovića su pažnjom obasipali visoki bugarski funkcioneri Georgi Čankov i Anton Jugov. Čankov je Miljkoviću nudio svoju pomoć kada je u pitanju bila problematika jugoslovensko-bugarskih ekonomskih odnosa a Jugov se dobrovoljno javio da pomogne pri rešavanju pitanja iz domena kulturnih odnosa.¹⁰⁹⁷ Međutim, najzanimljiviji je bio kratak razgovor Miljkovića sa Vlkom Červenkovim na istom prijemu. Červenkov je Miljkoviću „tronutim“

¹⁰⁹³ *Isto.*

¹⁰⁹⁴ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 21, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u br. 254, 12. jul 1955. godine, Pov. br. 49415.

¹⁰⁹⁵ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 21, Zabeleška o razgovoru Vladimira Jovanovića sa Mečkovim 23. jula 1955. godine, Pov. br. 410798, str. 1 – 2.

¹⁰⁹⁶ *Isto*, str. 2.

¹⁰⁹⁷ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 21, Iz zabeleške o razgovoru Mite Miljkovića sa rukovodiocima NR Bugarske, 28. jul 1955. godine, Pov. br. 410141, str. 1.

glasom, pokajnički rekao doslovce „ništa mi toliko nije uteralo pamet u glavu kao svađa sa Jugoslavijom. Ni Bugarskoj ni lično meni napadanje Jugoslavije nije donelo nikakve koristi“.¹⁰⁹⁸ Odmah potom obratio se Miljkoviću sa pitanjem „šta je meni trebalo da ulećem u tu stvar?“. Pošto ga je ovaj ostavio bez odgovora, Červenkov je produžio da on lično i bugarska vlada stoje na raspolaganju Jugoslaviji da urade sve što je potrebno za produbljivanje veza između Bugarske i Jugoslavije i zamolio ga da o ovoj njegovoj izjavi izvesti Beograd.¹⁰⁹⁹ To je jasno ukazivalo na bugarske namere da suštinski poprave svoje odnose sa Jugoslavijom što je i u Beogradu dočekano sa zadovoljstvom.

Prateći trend pozitivnih koraka Bugara prema Jugoslaviji, jugoslovenska ambasada u Sofiji je početkom avgusta zapažala da su bugarski rukovodioci izražavali spremnost da odmah reše svako sporno pitanje „osim, možda, makedonskog“ te da skoro nije bilo ni jednog sektora na kome Bugari nisu uputili neki predlog za saradnju.¹¹⁰⁰ Jugoslovenski ambasador je zvanično bio obavešten da je izdato naređenje da prestane bilo kakva pratnja jugoslovenskih diplomata kao i vojnog atašea, jugoslovenska ambasada u Sofiji u potpunosti je bila izjednačena sa ambasadama drugih istočnoevropskih zemalja, štampa je pisala više i pozitivnije o Jugoslaviji nego ikad donoseći o njoj vesti u rubrici „iz zemalja narodne demokratije“ i tretirajući je kao socijalističku zemlju a njene rukovodioce kao „drugove“.¹¹⁰¹ Promene koje su u odnosu Bugarske prema Jugoslaviji nastupile posle Beogradske deklaracije uočavale su se i kod najviših bugarskih vojnih funkcionera koji su slobodnije nego ranije kontaktirali sa jugoslovenskim vojnim izaslanikom u Sofiji. Veoma važan utisak koji je Miljković preneo Beogradu bio je i onaj o jedinstvu bugarskih rukovodilaca kada je u pitanju bilo sprovođenje „nove“ politike. Miljković je zapazio i da su svi u Bugarskoj bili saglasni da je Červenkov bio „nosilac borbe protiv Jugoslavije“ ali i da ga zbog toga ne treba smeniti, pogotovo što se i sam angažovao u sprovođenju nove politike prema Jugoslaviji i posredno osudio raniju politiku iz vremena posle 1948. godine tako što je lično pred partijskim aktivom Sofije opovrgao optužbe protiv Jugoslavije koje je ranije i sam iznosio.¹¹⁰² Miljković je veliki stepen jedinstva kod Bugara uočavao i u vezi sa

¹⁰⁹⁸ *Isto*, str. 2; M. Miljković, *nav. delo*, str. 199.

¹⁰⁹⁹ *Isto*.

¹¹⁰⁰ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 17, Izveštaj Ambasade FNRJ u Sofiji DSIP-u, Str. pov. br. 44/55, Pov. br. 410797, 5. avgust 1955. godine, str. 1.

¹¹⁰¹ *Isto*, str. 2 – 3;

¹¹⁰² *Isto*, str. 4 – 5; M. Miljković, *nav. delo*, str. 206.

idejom da jedna bugarska državna delegacija, slično sovjetskoj, poseti Beograd iako su svi smatrali da bi bilo nezgodno da joj na čelu bude Viko Červenkov. Najzad, Miljković je Beogradu predlagao da ubuduće prihvati bar nekolicinu bugarskih predloga i preuzme inicijativu postavljanjem nekih za njega važnijih pitanja, da liberalizuje politiku izdavanja viza bugarskim državljanima koji su želeli da putuju u Jugoslaviju kao i da prihvati bugarske predloge o susretima sportskih ekipa, naročito onih iz Blagojevgorskog okruga sa ekipama iz NR Makedonije.¹¹⁰³

Sa ovim zapažanjima i predlozima Miljkovića slagali su se i u DSIP-u u Beogradu gde su bili svesni da se Bugari „iskrenije i poštenije drže“ u odnosu na Jugoslaviju od rukovodilaca u ostalim susednim zemljama.¹¹⁰⁴ Zbog toga, Beograd je bio spreman da sve bugarske predloge i pitanja razmotri što pre. Istovremeno, Miljković je dobio zadatak da prvom pogodnom prilikom, u razgovoru sa nekim od bugarskih rukovodilaca, istakne zadovoljstvo jugoslovenske vlade stavom i zalaganjem bugarskog rukovodstva kada je u pitanju bilo razvijanje odnosa sa Jugoslavijom.¹¹⁰⁵ Takva izjava je u Beogradu smatrana neophodnom i zbog Miljkovićevih zapažanja u vezi sa gledanjem drugih bugarskih rukovodilaca na odnos Červenkov prema Jugoslaviji. U DSIP-u su bili svesni da se Červenkov „isticao“ u antijugoslovenkoj kapmanji ali su znali i da drugi nisu zaostajali za njim kao i da je posle Staljinove smrti on prednjačio u zalaganjima za normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom pa je pomenuta izjava trebalo da posluži i kao „podstrek“ bugarskom rukovodstvu (čitaj: Červenkovu) da se i dalje zalaže za poboljšanje jugoslovensko-bugarskih odnosa.¹¹⁰⁶ Ovo je bio veoma značajan element jugoslovenske politike prema Bugarskoj pogotovo što su u Beogradu znali da je sredinom 1955. godine bilo pokušaja da se Červenkov ukloni sa vlasti na čemu su, prema jugoslovenskim saznanjima, „radili Rusi“.¹¹⁰⁷ Ovakve informacije ali i glasine koje su kružile Bugarskom dodatno su bile osnažene odsustvom Červenkov sa proslave 9. septembra, bugarskog nacionalnog praznika. Raspitujući se o razlozima kod bugarskih zvaničnika, jugoslovenske diplomate u

¹¹⁰³ *Isto*, str. 6 – 7.

¹¹⁰⁴ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 17, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Sofiji, Pov. br. 410797, 10. septembar 1955. godine, str. 1.

¹¹⁰⁵ *Isto*, str. 1 – 2.

¹¹⁰⁶ *Isto*, str. 2.

¹¹⁰⁷ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/1 – 163, Bugarska, br. 233, 28. decembar 1955. godine, str. 3.

Sofiji nailazili su na različita pa i oprečna objašnjenja koja nisu razjasnila situaciju.¹¹⁰⁸ Tek sredinom oktobra, Miljković je iz Beograda obavešten da je jugoslovenski ambasador u Moskvi, Dobrivoje Vidić, javio da je odsustvo Červenkova sa proslave 9. septembra bilo povezano sa njegovom bolešću i da su sve druge glasine bile neosnovane.¹¹⁰⁹

U međuvremenu, razvoj jugoslovensko-bugarskih odnosa pozitivno je ocenjivan u Beogradu: najviši bugarski rukovodioci posle Beogradske deklaracije dali su više izjava o povoljnim uslovima za razvoj jugoslovensko-bugarskih odnosa i o njihovoj spremnosti da reše sva pitanja, iznet je čitav niz predloga za rešenje do tada nerešenih pitanja, sa bugarske strane je postojala dobra volja i spremnost da dogovoreno sprovedu u delo pa su u DSIP-u konstatovali da su Bugari prišli normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom sa najmanje rezerve, u poređenju sa drugim istočnoevropskim zemljama.¹¹¹⁰ Kao potvrda ovakve ocene Beograda došla je u drugoj polovini oktobra amnestija preko 200 političkih zatvorenika od kojih je većina bila osuđena zbog „saradnje“ sa Jugoslavijom, čak i nekolicina ljudi koji su bili osuđeni u poznatom procesu Trajče Kostovu.¹¹¹¹ U bugarskoj javnosti, ova amnestija je tumačena kao namera vlasti da na delu pokažu svoju volju da isprave nepravde prema onima koji su stradali zbog svojih veza sa Jugoslavijom.¹¹¹² U Jugoslaviji, međutim, nisu bili u potpunosti zadovoljni. Iako je za Beograd bilo nesporno da odluka bugarske vlade o amnestiji predstavlja pozitivan korak, njen politički značaj za Jugoslaviju je bio veoma mali jer Bugari amnestiju nisu zvanično i javno objavili a to izgleda nisu imali nameru da urade ni u budućnosti.¹¹¹³

U toku jeseni 1955. godine, pomalo u senci ponovnih glasina o sukobu sovjetskog i bugarskog rukovodstva i navodnoj nemilosti u koju je kod Sovjeta pao Červenkov, bilo je još naznaka da jugoslovensko-bugarski odnosi postaju sve bolji. Sam Červenkov je 13. novembra, na prijemu povodom boravka sovjetske parlamentarne delegacije u Bugarskoj i nakon što je uspeo da osnaži svoje pozicije kod Sovjeta, Miljkoviću rekao da Beogradu

¹¹⁰⁸ M. Miljković, *nav. delo*, str. 210 – 211.

¹¹⁰⁹ *Isto*, str. 213.

¹¹¹⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Zabeleška sa sastanaka održanih 15. septembra i 19. oktobra 1955. godine, Str. pov. br. 337, str. 1 – 2.

¹¹¹¹ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 3, O najnovijoj amnestiji u Bugarskoj, 8. novembar 1955. godine, Pov. br. 18606, str. 1 – 2; M. Miljković, *nav. delo*, str. 217 – 219.

¹¹¹² DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 1, Informacija o oslobađanju zatvorenika iz bugarskih zatvora, 25. oktobar 1955. godine, Pov. br. 414238, str. 3.

¹¹¹³ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 3, O najnovijoj amnestiji u Bugarskoj, 8. novembar 1955. godine, str. 2; M. Miljković, *nav. delo*, tr. 223.

prenese da je za njega Beogradska deklaracija „najveći zakon“ i da Jugosloveni treba da budu uvereni da će on „neumorno raditi na primenjivanju njenih ideja na jugoslovensko-bugarske odnose“.¹¹¹⁴ On je potom rekao i da će Bugari nastojati da otklone sve ono što podseća na prošlost i da njima samima treba prepustiti da ispravljaju ono što je bilo u prošlosti kao i da ne treba sumnjati da će oni to i učiniti.¹¹¹⁵

Samo deset dana kasnije, 23. novembra, pomoćnik bugarskog ministra inostranih poslova, Gerasimov, zvanično je saopštio Miljkoviću da je bugarska vlada odlučila da Narodno sobranje Bugarske pozove u posetu parlamentarnu delegaciju Jugoslavije koja bi u Sofiji boravila februara 1956. godine ali da pre upućivanja poziva želi da zna mišljenje jugoslovenske vlade o tome.¹¹¹⁶ Već 29. novembra predsednik Savezne Narodne skupštine, Moša Pijade, razgovarao je o tome sa Titom i Kardeljem koji su se saglasili sa bugarskim predlogom i sredinom decembra Miljković je bio obavešten da Bugari mogu da upute svoj zvanični poziv.¹¹¹⁷ Verovatno u sklopu priprema za posetu jugoslovenske parlamantarne delegacije i kao još jedan gest dobre volje sa bugarske strane, Miljkoviću je krajem decembra rečeno da će u naredna dva meseca svi službenici bugarske ambasade u Beogradu biti zamenjeni uz zanimljivo obrazloženje da su se mnogi od njih „bavili starim poslovima“.¹¹¹⁸ Ovakvi gestovi svakako su doprinosili da se uspostavi atmosfera poverenja koja je bila neophodna.

U Mađarskoj je Beogradska deklaracija takođe imala pozitivnih posledica ali ne tako krupnih kao u Bugarskoj. Tamo je posle potpisivanja deklaracije nastupio period kada su rukovodioci izjavljivali da su spremni za poboljšanje odnosa, Jugoslavija je tretirana kao socijalistička zemlja, mogli su se čuti i glasovi koji su govorili o mađarskoj krivici za nekada loše odnose, štampa je pisala više i objektivnije, pokrenuto je sa mrtve tačke rešavanje niza pitanja a neka su i konačno rešena (vodoprivreda, konvencija o graničnim pitanjima, puštanje jugoslovenskih državljanja iz zatvora).¹¹¹⁹ Već sredinom juna i Mađari

¹¹¹⁴ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/1 – 163, Bugarska, br. 233, 28. decembar 1955. godine, str. 2; M. Miljković, *nav. delo*, str. 230.

¹¹¹⁵ M. Miljković, *nav. delo*, str. 230.

¹¹¹⁶ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 25, Telegram Ambasade FNJR u Sofiji br. 427, 25. oktobar 1955. godine, Pov. br. 416687.

¹¹¹⁷ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 7, dos. 25, Depeša Moše Pijade jugoslovenskom ambasadoru u Sofiji, 16. decembar 1955. godine, Pov. br. 416687; M. Miljković, *nav. delo*, str. 239 – 240.

¹¹¹⁸ M. Miljković, *nav. delo*, str. 241.

¹¹¹⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/II – 71, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, str. 4 – 6.

su, slično Sovjetima i Bugarima, naglašavali da je faza „normalizacije“ odnosa završena i da je ubuduće trebalo raditi na „uspostavljanju starih bratskih i prijateljskih odnosa“ ali uz otvoreno priznanje pomoćnika mađarskog ministra inostranih poslova, Šika, da u Mađarskoj postoji „otpor razvoju odnosa“ od strane mnogih državnih organa.¹¹²⁰

Otpor o kome je Šik govorio nije bio nepoznat Beogradu i on ga je tumačio aktivnošću Maćaša Rakošija i njegovim nastojanjima da posle martovskog plenuma PMT i smene Imre Nađa sa mesta predsednika vlade zemlja načini „korak natrag u odnosu na liniju liberalizacije i demokratizacije“ koju je Nađ sprovodio prethodnih godinu i po dana.¹¹²¹ To je bilo u skladu sa Rakošijevim upornim opstajanjem na staljinističkim pozicijama i politici „čvrste ruke“ na unutrašnjem planu što je bilo evidentno i posle jugoslovensko – sovjetskih razgovora u Beogradu koji su kod „Rakošijeve grupe“ primljeni sa znatnom dozom nespokojstva. I pored zvaničnog prihvatanja Beogradske deklaracije od strane CK PMT, Jugoslovenima je bilo jasno da su „staljinistički elementi“ u mađarskom rukovodstvu primili tu deklaraciju sa negodovanjem.¹¹²² Od martovskog plenuma PMT, kao i posle Beogradske deklaracije, za jugoslovenskog poslanika u Budimpešti bilo je jasno da su Mađari samo davali izjave o želji da se odnosi poboljšaju a da istovremeno nisu rešavali važna pitanja međusobnih odnosa, što je trebalo da stvori privid da se odnosi, formalno, dobro razvijaju. Tek mađarsko saopštenje kojim su dali do znanja da će prihvatiti pregovore o finansijskim potraživanjima Jugoslavije, početkom jula, davalo je nadu da je i Rakoši, možda, rešio da „nešto uradi na liniji primene principa Beogradske deklaracije“.¹¹²³ Međutim, tako nešto nije smatrano mnogo verovatnim pogotovo zbog procene jugoslovenskog poslanika Soldatića da je Rakošijeva politika na unutrašnjem i spoljnom planu anahrona i suprotna sovjetskoj politici te da iz tog razloga nije sigurno koliko će se još dugo Rakoši održati na vlasti.¹¹²⁴

Da je pitanje normalizacije odnosa sa Jugoslavijom veliki problem za Mađarsku još otvorenije od Šika priznao je početkom septembra prvom sekretaru jugoslovenskog poslanstva, Georgijeviću, šef protokola mađarskog MIP-a, Marjai. On je doslovce rekao da

¹¹²⁰ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 29, Telegram DSIP-a ambasadama FNRJ u Moskvi, Varšavi, Pragu, Bukureštu i Sofiji i Poslanstvu FNRJ u Tirani, 15. jun 1955. godine, Pov. br. 47824.

¹¹²¹ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 2, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Budimpešti o razvoju situacije u Mađarskoj za razdoblje april – juni 1955. godine, 8. jul 1955. godine, Pov. br. 49420, str. 1.

¹¹²² *Isto*, str. 8.

¹¹²³ *Isto*, str. 9.

¹¹²⁴ *Isto*, str. 10.

Mađarima „jugoslovensko pitanje predstavlja ozbiljnu teškoću“ i da se time može tumačiti suzdržljivost njihove štampe i rukovodilaca.¹¹²⁵ On je govorio i o shvatanjima kod nekih partijskih kadrova da Jugoslavija vodi ekspanzionističku politiku i da želi da zauzme dominantno mesto u Podunavskom basenu, na šta se nerado glada. U tom smislu osudio je i Titov govor u Karlovcu koji su mnogi doživeli kao „pritisak na Mađarsku“ i požalio se da Jugosloveni prihvataju neka sovjetska objašnjenja za događaje iz prošlosti ali ne i njima slična mađarska. Na sve to, Georgijević je odgovorio podvlačeći mađarsku odgovornost zbog prećutkivanja i izbegavanja otvorenog tretiranja važnih pitanja kao i ukazujući na nesamostalnost i nemanje sopstvenog stava. Marjai je to pokušao da opravda „izuzetnim“ političkim stanjem u zemlji zbog čega pojedini problemi moraju da se pred javnost iznose „postepeno“.¹¹²⁶

I pored očiglednog otpora principima Beogradske deklaracije, u Beogradu su priznavali da je posle te deklaracije došlo do pomaka na mnogim segmentima međudržavnih odnosa ali su istovremeno bili nezadovoljni postojanjem niza otvorenih pitanja koja su za poboljšanje odnosa bila mnogo važnija nego ona koja su Mađari rešili. U ta pitanja su spadali odugovlačenje uklanjanja informbiroovske emigracije sa radio-stanica i iz manjinskih ustanova, držanje u zatvorima još oko 300 jugoslovenskih državljana uhapšenih zbog „prijateljskog stava“ prema Jugoslaviji, nezadovoljavajući položaj jugoslovenskih nacionalnih manjina i izostanak rehabilitacije manjinaca kao i najkrupnije sporno pitanje – nespremnost Mađarske da odgovori svojim ugovornim finansijskim obavezama prema Jugoslaviji.¹¹²⁷

Od sredine septembra 1955. godine, kada su mađarskom krivicom pregovori o regulisanju jugoslovenskih finansijskih potraživanja definitivno propali, došlo je do zastoja u odnosima. Mađarska nekooperativnost po tom pitanju bila je za Beograd znak da su oni rešavanju tog pitanja pristupili isključivo iz političkih razloga, neiskreno i sa rezervama.¹¹²⁸ O takvim mađarskim motivima za prekid pregovora obaveštavana je i javnost pa je i beogradska *Borba* 13. oktobra objavila opširan osvrt na članak *Szabad Nep*-a (koji je

¹¹²⁵ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 31, Zabeleška o razgovoru M. Georgijevića sa šefom protokola mađarskog MIP-a J. Marjaijem, 2. septembar 1955. godine, Pov. br. 412890, str. 1.

¹¹²⁶ *Isto.*

¹¹²⁷ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 34, Jugoslovensko-mađarski odnosi u toku 1955. godine, 3. novembar 1955. godine, Pov. br. 18595, str. 2 – 3.

¹¹²⁸ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 93 – 94.

objavljen 27. septembra) kojim su pobijani mađarski argumenti kojima su pokušavali da pravdaju prekid finansijskih pregovora sa Jugoslavijom.¹¹²⁹ Nekoliko dana kasnije i predstavnik za štampu jugoslovenskog DSIP-a, Branko Drapković, ponovio je da Jugoslavija insistira na tome da Mađarska mora da izvrši do kraja svoje finansijske obaveze.¹¹³⁰ Do kraja godine Mađari su pokretali još neka pitanja ali sada u Beogradu nisu želeli da ih rešavaju dok se ne reši ono najvažnije pitanje. Jugoslovenskim vlastima je naročito zasmatalo što se u ovom periodu posle prekida pregovora o finansijskim potraživanjima septembra 1955. godine počelo sa neobjektivnim i „blokovskim“ tumačenjem Beogradske deklaracije s ciljem da se opravda ranija mađarska politika.¹¹³¹

U slučaju Rumunije, posle Beogradske deklaracije rumunska strana je imala inicijativu na svojoj strani. Ona je pokazivala nastojanje da se što više proširi kulturna saradnja, da dođe do susreta raznih sportskih ekipa, nudila je zaključenje vazduhoplovne konvencije, zaključenje aranžmana o reeksportu rumunske nafte, pa čak izražavala i spremnost da se reši pitanje uzajamnih finansijskih potraživanja.¹¹³² Na sve ove predloge u Beogradu su reagovali hladno, pre svega jer Rumuni nisu ni spominjali najvažnije pitanje u odnosima sa Jugoslavijom – pitanje nesnošljivo teškog položaja srpske nacionalne manjine u Rumuniji. Iz istog razloga neslavno je prošao i iznenadni rumunski poziv jugoslovenskoj delegaciji da prisustvuje proslavi jedanaeste godišnjice oslobođenja Rumunije. Petnaestog avgusta 1955. godine, istovremeno u Bukureštu i Beogradu, rumunska vlada je uputila poziv jugoslovenskoj vladi da uputi svoju delegaciju na proslavu koja je trebalo da počne 22. avgusta. Samo pismo bilo je adresirano na Josipa Broza Tita i nosilo je potpis Georgi Georgiju Deža. Već prilikom posete DSIP-u rumunskog ambasadora Nikolae Guine koji je probranim rečima uputio pomenuti poziv, Dragoje Đurić je otvoreno izrazio sumnju da bi se takva poseta mogla organizovati za samo 6 ili 7 dana koliko je bilo preostalo do početka proslave.¹¹³³ Bez obzira na to, sutradan su, na prijemu u ambasadi Severne Koreje u Bukureštu, Kišinjevski, Mogjoroš, Salažan i drugi rumunski rukovodioci (u odsustvu Deža) uveravali otpravnika poslova jugoslovenske ambasade, Popovića, da bi prihvatanje poziva

¹¹²⁹ *Borba*, 13. oktobar 1955. godine.

¹¹³⁰ *Borba*, 22. oktobar 1955. godine; *Politika*, 22. oktobar 1955. godine.

¹¹³¹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/II – 71, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, str. 6 – 7.

¹¹³² DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 19, Zabeleška sa satanka održanog 21. 9. 1955. g. na kome je diskutovano o odnosima FNRJ – Rumunska Narodna Republika, Pov. br 18447, str. 1.

¹¹³³ AJ, KPR, I – 1/969, Zabeleška o razgovoru Dragoja Đurića sa rumunskim ambasadorom Nikolae Guinom, 15. avgust 1955. godine, Pov. br. 410975.

kod njih izazvalo „posebno zadovoljstvo“ i da bi jugoslovenska delegacija bila primljena kao „retko koji gost“.¹¹³⁴ Na osnovu toga, bilo je jasno da je Rumunima mnogo stalo do posete jugoslovenske delegacije koju su oni shvatali i kao pitanje prestiža u odnosu na druge istočnoevropske zemlje.¹¹³⁵ Ipak, 17. avgusta DSIP je predložio Titu da se poziv odbije i to obrazloži kratkim rokom od upućivanja poziva te da se odgovor saopšti Rumunima tek 20. avgusta.¹¹³⁶ Kada je ovo saopšteno Guini, on se zahvalio i obećao da će iduće godine poziv poslati na vreme da bi dva dana kasnije, 22. avgusta, obavestio Dragoja Đurića da je Titov odgovor uručen Dežu koji je zamolio za odobrenje da se Titovo pismo pročita na svečanoj akademiji u Bukureštu, sa čime su se u Beogradu složili.¹¹³⁷ Iako u Rumuniji nisu bili zadovoljni odbijanjem Beograda da pošalje delegaciju kao i oslovljavanjem Deža u Titovom pismu sa „gospodine“, to se nije odrazilo na njihova nastojanja da se približe Jugoslaviji.

Samo dve nedelje kasnije, na prijemu u bugarskoj ambasadi povodom nacionalnog praznika 11. septembra, Georgi Georgiju Dež je prišao jugoslovenskom ambasadoru Vujanoviću i zadržao se sa njim u dužem razgovoru. Dež je Vujanoviću govorio o želji Rumuna da se raščiste svi problemi i stvori atmosfera prijateljstva i poverenja za šta je, po njemu, bio neophodan i „jedan susret na visokom ili najvišem nivou“ aludirajući na susret sa Titom.¹¹³⁸ On je potom pokušao da opravda rumunske postupke iz perioda posle 1948. godine, pa i svoje sopstvene, ubeđujući Vujanovića da je to „teško padalo“ svima u Rumuniji. Istovremeno, predlagao je okretanje budućnosti i zjadničkim projektima poput izgradnje zajedničke hidrocentrale na Dunavu za čiji projekat je tvrdio da ga je i lično proučio.¹¹³⁹

Pozitivni signali koji su dolazili od Deža nisu predstavljali iznenađenje za Jugoslaviju jer je on, zajedno sa Georgi Apostolom, u krugovima jugoslovenskog DSIP-a, ubrajan u onaj deo rumunskog rukovodstva koji se zalagao za bržu i sadržajniju

¹¹³⁴ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 5, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u br. 288, 16. avgust 1955. godine, Pov. br. 411924.

¹¹³⁵ *Isto.*

¹¹³⁶ AJ, KPR, I – 1/969, Poziv rumunske vlade da naša vladina delegacija prisustvuje proslavi rumunskog nacionalnog praznika, 17. avgust 1955. godine, bez broja.

¹¹³⁷ AJ, KPR, I – 1/969, Zabeleška o razgovoru Dragoja Đurića sa rumunskim ambasadorom Nikolae Guinom, 22. avgust 1955. godine, Pov. br. 411234.

¹¹³⁸ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 22, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u br. 338, 10. septembar 1955. godine, Pov. br. 412210, str. 1.

¹¹³⁹ *Isto*, str. 2.

normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom. Međutim, tačan odnos te dve „struje“ unutar rumunskog rukovodstva bio je nepoznanica za Beograd.¹¹⁴⁰ Iz tog razloga, u DSIP-u su konstatovali da je dotadašnja jugoslovenska politika prema Rumuniji bila neadekvatna i da je odbijanje poziva za posetu jugoslovenske delegacije i, naročito, oslovljavanje Deža sa „gospodine“ u Titovom pismu donekle „ozlovoljilo“ Rumune i išlo na ruku onima u Rumuniji koji su pokazivali tendenciju kočenja procesa normalizacije odnosa sa Jugoslavijom.¹¹⁴¹ Sa druge strane, i pored spremnosti da reše mnoga sporna pitanja, Rumuni još uvek nisu pokazivali spremnost da reše pitanje položaja srpske manjine na način koji bi bio prihvatljiv i za Jugoslaviju. Uzimajući sve u obzir, u DSIP-u su u drugoj polovini septembra 1955. godine zaključili da bi, bez obzira na nerešeno pitanje srpske manjine, trebalo rešiti ostala sporna pitanja i tako ojačati pozicije one grupacije koja se zalagala za „iskreniju“ saradnju sa Jugoslavijom što bi u krajnjoj liniji dovelo i do bržeg rešavanja najkrupnijeg, manjinskog pitanja.¹¹⁴² Pozitivna očekivanja Beograda bila su osnažena i informacijama iz Rumunije da je Hruščov tokom svog boravka u Bukureštu u prvoj polovini septembra savetovao Rumunima da srede svoje odnose sa Jugoslavijom i to zaključivanjem dugoročnih ugovora i jednim sastankom na visokom ili najvišem nivou, bez ograničavanja na ekonomske, kulturne ili sportske odnose.¹¹⁴³

Manjinsko pitanje kao najkrupnije sporno pitanje jugoslovensko-rumunskih odnosa, Jugoslavija je pokušavala da pokrene više puta od 1953. godine, ali ga je odlučnije postavila tek u jesen 1955. godine. Ono je zvanično pokrenuto posetom jugoslovenskog ambasadora Vujanovića predsedniku rumunske vlade Kivu Stojki. Zvanično postavljanje pitanja položaja srpske manjine u Rumuniji dogodilo se upravo u tom trenutku jer su još od avgusta do jugoslovenske ambasade u Bukureštu počele da stižu informacije o prvim puštanjima Srba iz Baragana ali i o tome da je retko kome od oslobođenih dozvoljeno da se vrati svojoj kući u ranije mesto boravka zbog čega su neki čak odbili da odu iz Baragana.¹¹⁴⁴ Zabrinut zbog takvih vesti i takvog načina „rešavanja“ pitanja Srba u

¹¹⁴⁰ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 19, Zabeleška sa sastanka održanog 21. IX 1955. g. na kome je diskutovano o odnosima FNRJ – Rumunska Narodna Republika, Pov. br. 18447, str. 1.

¹¹⁴¹ *Isto*, str. 2.

¹¹⁴² *Isto*.

¹¹⁴³ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 22, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u br. 355, 24. septembar 1955. godine, Pov. br. 412813.

¹¹⁴⁴ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 57, dos. 29, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u br. 364, 3. oktobar 1955. godine, Pov. br. 413617, str. 1.

Baraganu, jugoslovenski ambasador Nikola Vujanović je od Beograda tražio da pitanje položaja Srba zvanično postavi u razgovoru sa Kivu Stojkom jer je smatrao da je, kada je već puštanje Srba iz Baragana bilo u toku i krenulo „naopakim putem“, bilo bolje da se interveniše odmah nego kasnije.¹¹⁴⁵ Sa Vujanovićevim gledištem su se u DSIP-u složili u potpunosti i od njega tražili da Rumunima kao jedino ispravno rešenje sugeriše puštanje svih Srba interniranih u Baragan, njihov povratak u svoje kuće i na svoja imanja, povratak na radna mesta koja su zauzimali pre internacije i uz sve to nadoknadu štete koju su pretrpeli.¹¹⁴⁶ Pre nego što je postupio po ovim instrukcijama, Vujanović je upozorio Beograd da bi insistiranje na pojedinim stavovima poput onog da baš svi Srbi budu pušteni sa Baragana ili da se deportircima dodeli odšteta moglo samo da dovede do zaoštavanja odnosa a bez perspektive da bi takvi stavovi mogli biti prihvaćeni sa rumunske strane jer su oni pitanje Srba u Baraganu morali da rešavaju u sklopu pitanja svih 100.000 ljudi raznih nacionalnosti koji su se u tom trenutku nalazili u Baraganu.¹¹⁴⁷ Ovo je bilo naročito značajno jer je u trenutku kada je Vujanović pisao ovo upozorenje Beogradu već bilo emitovano saopštenje TANJUG-a o Srbima u Baraganu koje je sadržalo upravo takve stavove i koje je izazvalo ogorčenje kod brojnih rumunskih funkcionera koji su ga smatrali mešanjem u unutrašnje stvari Rumunije i pri susretima sa Vujanovićem, odjednom postali veoma hladni.¹¹⁴⁸

Shvatajući da je saopštenje TANJUG-a, pre obavljenog razgovora Vujanovića sa Kivu Stojkom, nanelo štetu i stvorilo nepovoljnu atmosferu pred taj sastanak, u DSIP-u su nekoliko dana kasnije Vujanoviću poslali nešto izmenjene instrukcije. Od njega je traženo da prilikom razgovora sa Kivu Stojkom ne predaje ništa pismeno, da se ogradi od saopštenja TANJUG-a kao neslužbenog, da formalno ne traži puštanje svih Srba deportovanih u Baragan ali da u isto vreme ukaže na „nemogućnost rešenja“ koje od deportiraca pravi „slobodne“ ljude bez ikakvih sredstava za život.¹¹⁴⁹ Takođe mu je

¹¹⁴⁵ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 57, dos. 31, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u br. 371, 5. oktobar 1955. godine, Pov. br. 413301.

¹¹⁴⁶ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 57, dos. 29, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Bukureštu, 5. oktobar 1955. godine, Pov. br. 413183, str. 1.

¹¹⁴⁷ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 57, dos. 29, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u br. 383, 11. oktobar 1955. godine, Pov. br. 413617, str. 1.

¹¹⁴⁸ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 57, dos. 31, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u br. 391, 17. oktobar 1955. godine, Pov. br. 414147.

¹¹⁴⁹ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 57, dos. 32, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Bukureštu br. 413632, 14. oktobar 1955. godine, Pov. br. 417274, str. 1.

naloženo da ne pominje pitanje finansijske odštete ali da podvuče da „rešenje nikako nije puštanje ovih ljudi iz Baragana – na ulicu“. Vujanović je trebalo da istakne i povoljan položaj rumunske nacionalne manjine u Jugoslaviji nasuprot „žalosnoj sudbini“ Srba u Rumuniji kao i veliki interes jugoslovenske javnosti za položaj svojih manjina u susjednim zemljama (pa i Rumuniji) usled čaga vlasti u Jugoslaviji imaju „znatnih teškoća u pogledu uticaja na štampu i razne organizacije“.¹¹⁵⁰ Ovo poslednje bez sumnje je trebalo da potre negativni utisak koji je u Rumuniji ostavilo saopštenje TANJUG-a i da posluži kao svojevrsna ograda zvaničnog Beograda od stavova iznetih u tom saopštenju, iako su oni u potpunosti odgovarali njegovim željama. Međutim, bez obzira na korigovane jugoslovenske zahteve, tokom razgovora Vujančića sa Kivu Stojkom 19. oktobra 1955. godine, rumunski stav po tom pitanju je ostao nepromenjen, sa poznatim opravdanjima da je to unutrašnja stvar Rumunije a da su represivne mere primenjivanje samo protiv „kulaka“ i „narodnih neprijatelja“.¹¹⁵¹

Međutim, i pored zvaničnog negiranja problema, rumunske vlasti su bile svesne da se njegovo rešavanje više ne može odugovlačiti. U narednih nekoliko nedelja, do kraja novembra, u kontaktima sa jugoslovenskim diplomatama u Bukureštu većina rumunskih funkcionera je ovom pitanju prilazila na stari način i kritikovala pisanje *Borbe* o Srbima u Baraganu, sa izuzetkom Deža koji je davao optimističke i pomirljive izjave. Iza scene, međutim, upravo u to vreme pala je konačna odluka. Prema saznanjima jugoslovenske ambasade u Bukureštu, najverovatnije da je u tom periodu u CK Rumunske radničke perije došlo do rasprave o srpskoj nacionalnoj manjini. Tokom te rasprave Emil Bodnaroš je uporno insistirao da je to unutrašnje pitanje i da samo treba ispraviti eventualne greške i to postepeno da bi se izbegle veće unutrašnje teškoće. Takav stav je u početku imao većinsku podršku ali je posle istupanja Deža koji se zalagao za brzo i radikalno rešenje, uz podršku Stojke, Apostola i potom Kišinjevskog, došlo do preokreta.¹¹⁵² Konačno rešenje pitanja Srba koji su bili internirani u Baragan bilo je u potpunosti u skladu sa jugoslovenskim zahtevima. Sredinom decembra do jugoslovenske ambasade u Bukureštu su stigle vesti od ljudi puštenih iz Baragana da im je pre puštanja zvanično saopšteno da svi Srbi mogu

¹¹⁵⁰ *Isto*, str. 1 – 2.

¹¹⁵¹ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 23, Zabeleška o poseti predsedniku Vlade Kivu Stojki, 19. oktobar 1955. godine, str. 4 – 6.

¹¹⁵² DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 57, dos. 32, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u br. 473, 16. decembar 1955. godine, Pov. br. 416999.

slobodno da idu svojim kućama, da mogu da ponesu svu pokretnu imovinu koju su u međuvremenu stekli, da mogu da se vrate u svoje kuće i na svoja imanja ili gde god žele. Ukoliko je nečija kuća bila zauzeta, imao je pravo na nadoknadu štete a ukoliko je nečije imanje uključeno u zadrugu, trebalo je da dobije novo imanje u istom selu ili je mogao da uđe u zadrugu ako to želi. Na taj način, Srbi su bili izuzeti od svih ostalih proteranih u Baragan koji su još uvek ostali tamo što je naročito izazvalo zadovoljstvo u Beogradu. Istovremeno, Vujanović je upozoravao da posle ovako povoljne odluke Rumuna treba paziti na sve postupke prema Rumuniji „jer bi svaka netaktičnost mogla pružiti podršku onima koji su se opirali ovome“.¹¹⁵³ Iako su se očekivali problemi sa lokalnim vlastima u vezi sa imovinom deportiraca, bilo je jasno da je najteže pitanje u odnosima Jugoslavije i Rumunije, nasleđeno iz vremena ideološkog sukoba, rešeno na najbolji način.

Sa rešavanjem pitanja Srba deportovanih u Baragan, uz niz već rešenih međudržavnih pitanja, krajem 1955. godine okončana je jedna faza normalizacije jugoslovensko-rumunskih odnosa u kojoj su Rumuni zastupali razvijanje što šire saradnje ali uz izbegavanje najosetljivijih pitanja poput manjinskog i onog koje se ticalo Jugoslovena osuđenih na montiranim procesima, a na kojima je Jugoslavija uporno insistirala.¹¹⁵⁴ Na tragu povoljno rešenog pitanja Srba u Baraganu, ubrzo su amnestirani i oslobođeni iz zatvora svi jugoslovenski državljani koji su bili osuđeni „po pitanju Jugoslavije“. Pored ova dva najvažnija pitanja, do kraja 1955. godine rešeno je i pitanje jugoslovenskih potraživanja posle Drugog svetskog rata čime je u sferi međudržavnih odnosa ostalo da se reši još nekoliko manje važnih, po prirodi više tehničkih pitanja.¹¹⁵⁵ Rešavanjem svih ovih pitanja, jugoslovensko-rumunski odnosi na kraju 1955. godine bili su uznapređovali do te mere da se nisu mogli ni porediti sa situacijom iz marta 1953. godine kada je normalizacija bila na samom početku. Istovremeno, zaostajanje Rumunije u normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom, u odnosu na druge susedne zemlje „narodne demokratije“, potpuno je prevladano.

Promene na bolje u odnosima Albanije i Jugoslavije dodatno su kasnile u odnosu na ostale susedne zemlje. Iako je odjek Beogradske deklaracije u Albaniji bio pozitivan, do

¹¹⁵³ *Isto*.

¹¹⁵⁴ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 1, Rumunija u 1955. godini, bez datuma, Pov. br. 18899, str. 5.

¹¹⁵⁵ *Isto*, str. 6.

kraja avgusta 1955. godine još uvek nije bilo pomaka na albanskoj strani. Izjave albanskih rukovodilaca o spremnosti za normalizaciju odnosa smatrane su u Beogradu samo deklarativnim, predloga za saradnju sa albanske strane nije bilo, mnoga pitanja ostajala su mesecima nerešena, osoblje jugoslovenske ambasade je i dalje povremeno praćeno, na granici su se dogodila dva nova ubistva a veliki broj ljudi osuđenih zbog prijateljstva prema Jugoslaviji i dalje se nalazio u albanskim zatvorima.¹¹⁵⁶ Osvrćući se na period od početka normalizacije odnosa sa Albanijom u DSIP-u su bili uvereni da je jugoslovenski stav bio konstruktivan (zaključivanje trgovinskog sporazuma bez realnog ekonomskog interesa sa jugoslovenske strane, na primer) a da je albanska strana ta kojoj je tadašnji stepen odnosa odgovarao (rešena bezbednosna pitanja na granici, uspostavljena veza sa drugim istočnoevropskim zemljama posredstvom aviolinije Moskva-Tirana, pojačan interes i pomoć drugih zemalja istočnog bloka usled jugoslovenskih napora za normalizaciju odnosa, podozrenje Grčke i Italije prema Jugoslaviji zbog odnosa sa Albanijom, afirmacija albanskog rukovodstva).¹¹⁵⁷ Za osnovne razloge zbog kojih Albanija nije bila aktivnija u vezi sa normalizacijom odnosa sa Jugoslavijom smatrani su u Beogradu izrazito antijugoslovenska politika posle 1948. godine i strah od jačanja jugoslovenskog uticaja u Albaniji. Takođe, u Beogradu su došli do zaključka da bi pri definisanju buduće politike prema Albaniji naročito trebalo voditi računa o nekoliko faktora. Prvi od njih je bilo verovanje da postoje razlike između Envera Hodže i Mehmeta Šehua kada je u pitanju bio odnos prema Jugoslaviji, gde je Hodža smatran elastičnijim i realnijim a Šehu rigidnijim. Drugi faktor bio je sam Šehu na koga se u Jugoslaviji gledalo kao na, bez sumnje, najsposobnijeg čoveka u albanskom rukovodstvu koji je uživao podršku policije, dela CK i Sovjeta, mada nije bilo jasno do koje mere su Sovjeti podržavali Šehuovu politiku prema Jugoslaviji.¹¹⁵⁸ Treći faktor na koji je Beograd obraćao pažnju bio je SSSR, s tim da je preovladalo uverenje da „Rusi“ neće dugo podržavati postojeći odnos Albanije prema Jugoslaviji i da će na nju uticati da svoj stav „podesi“ prema sovjetskom. Četvrti faktor koji je trebalo da odredi buduću jugoslovensku politiku prema Albaniji ticao se odlučnijeg stava same Jugoslavije koja je više dobijala kada je nastupala beskompromisno dok je, suprotno

¹¹⁵⁶ AJ, KPR, I – 5 –b, Albanija, Zabeleška sa sastanka održanog dana 31. avgusta 1955. godine, Str. pov. br. 308, str. 1.

¹¹⁵⁷ *Isto*, str. 1 – 2.

¹¹⁵⁸ *Isto*, str. 2.

tome, njeno taktiziranje izazivalo nepopustljivost Albanaca. Poslednji, peti, faktor se ticao nekih prethodno iznetih i svodio se na odluku da se nipošto ne preduzima bilo šta što bi ojačalo Šehua i njegove snage uz istovremeno odlučno postavljanje nekoliko, za Albance, teških pitanja poput rešavanja statusa jugoslovenskih državljana, pitanja prava jugoslovenskih nacionalnih manjina, povraćaja rezidencije u Draču i placa u Tirani, naplate štete za zadržavanje jugoslovenskog konvoja aprila 1955. godine uz istovremeno uvođenje recipročne zakupnine za zgradu albanskog poslanstva u Beogradu i odbacivanje nezadovoljavajućeg albanskog odgovora na jugoslovensku notu u vezi sa ubistvom graničara Halila Bećovića.¹¹⁵⁹

Nepunih mesec dana posle zauzimanja ovakvog stava prema Albaniji, u Beogradu je 28. septembra u DSIP-u održan novi sastanak na temu jugoslovensko-albanskih odnosa na kome je konstatovano da je došlo do pozitivnih pomaka u albanskoj politici prema Jugoslaviji: Albanci su rešili čitav niz pitanja koja su dugo stajala otvorena a optimizam je ulivao i razgovor koji je jugoslovenski poslanik Predrag Ajtić imao sa Šehuom 16. septembra. Sve ovo su u Beogradu shvatali kao potvrdu ispravnosti svog ranijeg stava da su Albanci svojom politikom prema Jugoslaviji „doveli sebe u pitanje“ i da su sada, zarad ostanka na vlasti, spremni i na izvesnu promenu stava prema Jugoslaviji.¹¹⁶⁰ Bez obzira na to u vladajućim jugoslovenskim krugovima bilo je jasno da aktuelna albanska vlada nije pozitivno gledala na normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom pa se smatralo da Jugoslavija ne treba da čini bilo šta što bi doprinelo jačanju Šehuove vlade već da rešava samo ona pitanja koja joj odgovaraju i da time Albancima iz ruku izbije argument da je Jugoslavija ta koja ne radi na normalizaciji. Najzad, ostajalo je pitanje rehabilitacije Koči Džodzea, odnosno povlačenje optužbi protiv Jugoslavije iznetih na procesu protiv njega, na kome je Beograd nameravao da najpouzdanije proveri spremnost Albanaca na normalizaciju odnosa.¹¹⁶¹ To pitanje je smatrano najtežim u jugoslovensko-albanskim odnosima i trebalo je da bude pokrenuto sa jugoslovenske strane, ali ne kao deo diskusije dve partije već kao deo procesa sređivanja međudržavnih odnosa s obzirom da je Koči Džodze bio politički iskorišćen protiv Jugoslavije. Krajnji cilj Jugoslavije bio je povlačenje optužbi protiv nje, ohrabrivanje

¹¹⁵⁹ *Isto*, str. 3.

¹¹⁶⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Zabeleška sa sastanka održanog 28. septembra 1955. godine, Str. pov. br. 326, str. 1.

¹¹⁶¹ *Isto*, str. 2.

„elemenata“ koji su bili za dobrosusedske odnose, rehabilitacija Koči Džodžea koja bi predstavljala podsticaj za stvaranje uslova za „demokratske forme života“ a u krajnjoj liniji dovođenje u pitanje opstanka Šehuove vlade.¹¹⁶² Pitanje Koči Džodžea Jugoslavija je rešila da pokrene jednim člankom u kome bi bilo naglašeno da se u Albaniji na razne načine i uz razne izgovore progoni sve što ide u prilog afirmacije jugoslovenskog stava prema Albaniji. Uz to, odlučeno je da se odbiju albanski predlozi za posete novinara, ženskih organizacija, folklornog ansambla i sportista kao i organizovanje bilo kakvih izložbi ali uz istovremeno prihvatanje predloga raznih konvencija konzularnog karaktera čime bi se izbegle optužbe za opstruiranje normalizacije odnosa sa Albanijom.¹¹⁶³

Početkom oktobra Ajtić je iz Tirane javljao o pozitivnim znacima posle njegovog razgovora sa Šehuom (dva policijska punkta u blizini jugoslovenske ambasade su ukinuta¹¹⁶⁴, nije bilo slučajeva pozivanja jugoslovenski građana u policiju zbog dolaska u jugoslovensku ambasadu) ali je u isto vreme tražio instrukcije i ovlašćenje da u razgovorima sa Albancima sve više ističe pitanje Koči Džodžea i opozivanja antijugoslovenskih optužbi jer je smatrao da bi uskoro mogao ostati bez argumenata ako Albanci nastave da rešavaju sporna pitanja kao u poslednje vreme.¹¹⁶⁵ Već sredinom oktobra bile su приметne nove pozitivne promene u albanskom stavu prema Jugoslaviji (ona se sada pominje kao socijalistička zemlja, albanski rukovodioci su u kontaktima sa osobljem jugoslovenske ambasade u Tirani postali ljubazni i predusretljivi, zatvorenim jugoslovenskim građanima i političkim emigrantima je obećana sloboda, štampa i radio su uglavnom pozitivno govorili o Jugoslaviji, prestala je policijska pratnja jugoslovenskih diplomata, iz knjižara i biblioteka je povučen najveći deo antijugoslovenske literature a mnoga pitanja su pokrenuta sa mrtve tačke) ali ona nije imala iluzija o motivima za takvo naglo poboljšanje odnosa. U Jugoslaviji su, kao i ranije, bili uvereni da se nije radilo ni o kakvoj dobroj volji niti o promeni shvatanja albanskih rukovodilaca već o „objektivnoj nuždi“ da se, zbog promena u politici SSSR-a, prema Jugoslaviji promeni stav jer je to

¹¹⁶² *Isto.*

¹¹⁶³ *Isto*, str. 2 – 3.

¹¹⁶⁴ A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 474.

¹¹⁶⁵ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 17, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u br. 564, 8. oktobar 1955. godine, Pov. br. 413498.

postao uslov za ostajanje na vlasti.¹¹⁶⁶ Prema Ajtićevom mišljenju, Albancima je trebalo staviti do znanja da Beograd smatra Mehmeta Šehua glavnom preprekom u razvijanju međusobnih odnosa i da je spreman na saradnju „čim se ta prepreka ukloni“.¹¹⁶⁷ Šehu je, pak, pokazao zavidan politički instinkt i veštinu u želji da spreči da bude „uklonjen“ te je samo mesec dana nakon što je Ajtić napisao svoj izveštaj Beogradu, istupio javno sa sasvim drugih pozicija, gotovo identičnih onima koje je zastupao Enver Hodža. Na prijemu povodom desete godišnjice priznanja Albanije od strane SSSR-a Šehu je govorio o tome da Albanija posvećuje veliku pažnju poboljšanju odnosa sa Jugoslavijom, da je Beogradska deklaracija principijelna osnova za razvijanje tih odnosa i da je zajednički cilj – socijalizam i prijateljstvo oba naroda sa sovjetskim narodom – „odlučujući faktor u tom smislu“.¹¹⁶⁸ To je bio prvi put da je Šehu javno istupio sa takvim stavom prema Jugoslaviji a takođe i prvi put da je neko od albanskih rukovodilaca otvoreno kao glavni razlog za promenu albanske politike prema Jugoslaviji naveo promenu politike Sovjetskog Saveza prema Jugoslaviji. Takvim istupanjem Šehu je, makar prividno, prihvatio kurs poboljšanja odnosa sa Jugoslavijom koji je, uzimajući u obzir Šehuovu javno iznetu motivaciju za tako nešto, u slučaju Albanije mogao potrajati samo do prve krize u jugoslovensko-sovjetskim odnosima.

Positivan uticaj potpisivanja Beogradske deklaracije nije se osećao samo na diplomatskom polju već je doprineo i saradnji Jugoslavije i susednih zemalja „narodne demokratije“ na polju poboljšanja stanja na granicama, propagande, regulisanja pitanja jugoslovenskih državljana u tim zemljama, prava manjina, saobraćaja i ekonomske, kulturne i sportske saradnje. Stanje na granicama Jugoslavije prema susednim zemljama članicama Istočnog bloka postalo je tokom 1955. godine dovoljno dobro da su redovni sastanci pograničnih komisija i zaključivanja konvencija koje su se ticale granica postali rutinska stvar. Jedino iole značajnije pitanje koje je bilo u vezi sa granicom a ostalo nerešeno bilo je pitanje dvovlasničkih imanja i to naročito na granici prema Bugarskoj. Nerešavanje tog pitanja bilo je posledica oklevanja Jugoslavije da donese konačnu odluku da li joj više odgovara zaključivanje nove konvencije o dvovlasničkim imanjima i restauracija sistema koji je postojao pre Drugog svetskog rata ili pak likvidacija

¹¹⁶⁶ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 28, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u, Pov. br. 414181, 18. oktobar 1955. godine, str. 2.

¹¹⁶⁷ *Isto*, str. 7.

¹¹⁶⁸ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 18, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u br. 633, 12. novembar 1955. godine, Pov. br. 415273, str. 1.

dvovlasničkog sistema koju je predlagala Bugarska. Jugoslovensko odugovlačenje je proisticalo iz njenih oprečnih interesa na dva dela svoje granice prema Bugarskoj: dok joj je na delu granice koji je pripadao Srbiji odgovaralo ukidanje dvovlasničkog sistema jer su sa njene strane granice živeli Bugari dotle joj je u delu granice koji je pripadao Makedoniji odgovaralo zadržavanje postojećeg sistema jer su tamo sa bugarske strane granice živeli Makedonci za koje je bila zainteresovana.¹¹⁶⁹ U tom trenutku Jugoslavija je, čini se, bila najbliža odluci da uz izgovore odlaže svoju konačnu odluku čak i za nekoliko narednih godina iako su Bugari predlagali ukidanje dvovlasničkog sistema na granici već do kraja 1955. godine. Više vremena Jugoslaviji je trebalo i zbog činjenice da je isti sistem imala i na granicama prema Mađarskoj, Rumuniji i Albaniji te je namera vlasti u Beogradu bila da svoju konačnu odluku istovremeno primeni i na ovim delovima granice.

Na polju propagande, situacija posle Beogradske deklaracije postala je bitno drugačija nego ranijih godina. Čak je i Titov govor u Karlovcu¹¹⁷⁰, kada je između ostalog govorio i o tome da na Istoku još uvek ima ljudi kojima se ne sviđa normalizacija odnosa sa Jugoslavijom, u većini susednih zemalja „narodne demokratije“ prenet uz minimalna skraćivanja i bez komentara i čak bio pozdravljen od nekih visokih funkcionera, naročito u Rumuniji. Jedino je u Mađarskoj, koja je u Titovom govoru pomenuta kao jedna od zemalja sa kojima je rešavanje problema išlo naročito teško, govor osuđen kao nepotreban i štetan po normalizaciju odnosa.¹¹⁷¹ Ali, čak ni u tom slučaju nije došlo do pokretanja nekakve antijugoslovenske propagandne kampanje što bi, samo nekoliko godina ranije, sigurno bilo urađeno. Naprotiv, krajem godine povodom jugoslovenskog nacionalnog praznika 29. novembra usledila je prava lavina novinskih napisa, radio emisija, predavanja, svečanih akademija, izložbi i koncerata, u čemu je prednjačio SSSR dok su druge zemlje „narodne demokratije“ sledile njegov primer.¹¹⁷² Istovremeno, prijemi koje su organizovale jugoslovenske ambasade i poslanstva bili su vanredno dobro posećeni i to od najviših državnih i partijskih funkcionera. U Jugoslaviji su bili zadovoljni što se tom prilikom

¹¹⁶⁹ DAMSPS, PA, 1955, Bugarska, fasc. 8, dos. 13, Razmena dvovlasničkih imanja između FNRJ i Bugarske, 5. avgust 1955. godine, Pov. br. 18325, str. 1.

¹¹⁷⁰ J. B. Tito, *Govori i članci*, X, Zagreb, 1955, str. 243 – 269; *Borba*, 28. jul 1955. godine; *Politika*, 28. jul 1955. godine.

¹¹⁷¹ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 32, dos. 39, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti, bez broja, 3. avgust 1955. godine, Pov. br. 410608.

¹¹⁷² DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 33, dos. 36, Dan Republike u SSSR i IE zemljama, 14. decembar 1955. godine, Pov. br. 416809, str. 1.

počelo govoriti i o izgradnji socijalizma u Jugoslaviji, što se više pominjala uloga SKJ u društvu a naročito zato što se češće nego ranije pominjala Beogradska deklaracija, njeni principi i značaj za odnose Jugoslavije sa zemljama istočnog bloka. Međutim, neki stari stavovi o Jugoslaviji su opstajali i to upravo u susedstvu – u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj. Tamo se o „specifičnostima“ jugoslovenskog „socijalističkog razvitka“ i tom prilikom govorilo veoma malo, uopšteno i neodređeno, često su isticane teškoće sa kojima se Jugoslavija suočavala (dugovi) a primetna je bila i stara teza o odlučujućoj ulozi Crvene armije u oslobođenju Jugoslavije koja je Beogradu naročito smetala. Takođe, prekid odnosa iz 1948. godine tumačen je na isti način kao i do tada.¹¹⁷³ Iako zadovoljan velikim publicitetom koji je u svim istočnoevropskim zemljama dat Jugoslaviji, zvanični Beograd je shvatao da su iza svega stajale unutrašnje političke potrebe ovih zemalja kao i namera da se na taj način Jugoslavija privoli na „reciprocitet“ prilikom njihovih nacionalnih praznika što bi posmatraču sa strane verovatno odavalo utisak veće bliskosti Jugoslavije sa tim zemljama od one koja je zaista postojala u tom trenutku.¹¹⁷⁴

U periodu od potpisivanja Beogradske deklaracije do kraja 1955. godine, rešavanje pitanja položaja jugoslovenskih nacionalnih manjina u susednim zemljama „narodne demokratije“ nije bilo značajnije napredovalo, sa izuzetkom Rumunije gde je, videli smo, učinjen suštinski napredak. U Mađarskoj, položaj jugoslovenskih manjina i odnos vlasti prema njima promenio se samo formalno, na šta je upozoravao i jugoslovenski poslanik u Budimpešti Dalibor Soldatić kada je DSIP-u sugerisao da je „krajnje vreme“ da se to pitanje zvanično pokrene.¹¹⁷⁵ Soldatić je to učinio sredinom novembra kada je razgovarao sa mađarskim ministrom inostranih poslova Boldockim kome je izneo probleme sa kojima se jugoslovenski manjinci suočavaju u Mađarskoj kao i jugoslovenski predlog da se to pitanje rešava u celini, „principijelno“ i na bazi reciprociteta, s obzirom na mnogo bolji položaj mađarske manjine u Jugoslaviji.¹¹⁷⁶ Boldocki je na Soldatićev predlog reagovao pozitivno ali do kraja godine nije bilo preduzeto ništa što bi suštinski popravilo položaj jugoslovenskih manjinaca u Mađarskoj. Naprotiv, do jugoslovenske javnosti su doprle vesti

¹¹⁷³ *Isto*, str. 2 – 3.

¹¹⁷⁴ *Isto*, str. 3.

¹¹⁷⁵ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 37, dos. 34, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti DSIP-u br. 456, 13. septembar 1955. godine, Pov. br. 412308, str. 1.

¹¹⁷⁶ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 37, dos. 34, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti DSIP-u br. 559, 14. novembar 1955. godine, Pov. br. 416461, str. 1.

o novim hapšenjima jugoslovenskih manjinaca u Mađarskoj.¹¹⁷⁷ Na te vesti reagovao je i DSIP čiji predstavnik za štampu je upozoravao da su takvi postupci u suprotnosti sa politikom normalizacije jugoslovensko-mađarskih odnosa.¹¹⁷⁸ U Albaniji i Bugarskoj, položaj jugoslovenskih manjina nije bio ništa bolji nego ranije, pogotovo što Beograd još uvek nije zvanično ni pokretao pitanje njihovog položaja iako je redovno prikupljao informacije o njima.

Sa izuzetkom Albanije, u svim susednim istočnoevropskim zemljama tokom 1955. godine, a naročito posle potpisivanja Beogradske deklaracije, počelo je i oslobađanje iz zatvora jugoslovenskih državljana koji su bili osuđeni na mnogobrojnim antijugoslovenskim procesima posle 1948. godine. Pojedine zemlje poput Mađarske i Bugarske počele su da oslobađaju i svoje državljane koji su bili uhapšeni zbog prijateljskog stava prema Jugoslaviji. Sva ta oslobađanja predstavljala su, međutim, samo oslobađanje od daljeg izdržavanja kazne dok ni u jednom slučaju nije došlo do revizije sudskih presuda što je za Jugoslaviju, zbog optužbi na njen račun, bilo veoma važno.¹¹⁷⁹ U Bugarskoj je sredinom oktobra dekretom oslobođeno oko 200 ljudi od kojih je većina bila osuđena zbog sradnje sa Jugoslavijom pa čak i jedan deo ljudi osuđenih tokom procesa Trajče Kostovu. U Rumuniji su dekretom amnestirani svi strani državljani bez obzira zbog čega su bili osuđeni, što se odnosilo i na sve jugoslovenske državljane. U Mađarskoj, pak, nije bilo nikakvog dekreta o amnestiji ili pomilovanju već je bila formirana posebna komisija koja je trebalo da revidira neke sudske procese. Od svih osuđenih jugoslovenskih građana do kraja 1955. godine amnestirano je njih 18 a jugoslovensko poslanstvo je dobilo i spisak još 17 osoba koje su bile pomilovane i čije puštanje na slobodu je bilo u toku. To je, međutim, bio mali broj oslobođenih s obzirom na procenu Beograda da u mađarskim zatvorima ima između 200 i 300 što jugoslovenskih državljana što manjinaca osuđenih zbog Jugoslavije.¹¹⁸⁰ Posmatrano u celini, rešavanje pitanja uhapšenih jugoslovenskih građana u zemljama „narodne demokratije“ nije zadovoljavalo Jugoslaviju koja je kao jedino ispravno rešenje prihvatala reviziju sudskih procesa, poništavanje nezakonitih presuda i rehabilitaciju osuđenika.

¹¹⁷⁷ *Borba*, 24. novembar 1955. godine; *Politika*, 24. novembar 1955. godine.

¹¹⁷⁸ *Isto*.

¹¹⁷⁹ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 33, dos. 41, Zabeleška sa sastanka u I odeljenju po pitanju uhapšenih jugoslovenskih građana u IE zemljama, bez datuma, Pov. br. 18892, str. 1.

¹¹⁸⁰ *Isto*, str. 2 – 3.

Posle potpisivanja Beogradske deklaracije, iskristalisala se i situacija u vezi sa statusom jugoslovenskih državljana koji su činili „informbiroovsku“ političku emigraciju u svim istočnoevropskim zemljama, pa i u onim susednim. Iako je još marta 1955. godine svim diplomatskim predstavništvima bilo upućeno opširno uputstvo za repatrijaciju ove grupe jugoslovenskih građana koje je tačno propisivalo ko ima a ko nema pravo na repatrijaciju, veće interesovanje emigranata za repatrijaciju usledilo je tek u toku leta pa je sredinom septembra DSIP uputio pojašnjenje nekih delova tog uputstva. Pošto stav vlasti u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji više nije bio problem pri eventualnoj repatrijaciji „informbiroovaca“ DSIP je predstavništvima skretao pažnju da emigrante upozore da njima nije data amnestija i da Jugoslavija to ni ne namerava da učini što je značilo da su svi oni po dolasku u zemlju imali da odgovaraju pred sudovima.¹¹⁸¹ Od ambasada i poslanstava u istočnoevropskim zemljama DSIP je tražio da ne vode nikakvu kampanju za repatrijaciju niti da sa „informbiroovcima“ vode bilo kakve političke razgovore.

Do kraja 1955. godine, i saobraćaj između Jugoslavije i susednih zemalja „narodne demokratije“ bio je normalizovan. Jugoslovensko učešće na zasedanjima Dunavske komisije takođe nije više izazivalo nikakve političke ili bilo kakve druge sporove i svodilo se na normalan rad u jednom stručnom telu kakva je Dunavska komisija i trebalo da bude. Početkom septembra potpisan je i Sporazum o vazдушnom saopraćaju između Jugoslavije i SSSR-a koji je, uz saglasnost dveju strana, dozvoljavao i prelet prema trećim zemljama, čime je bilo rešeno pitanje aviolinije Moskva – Beograd – Tirana.¹¹⁸² Ekonomski odnosi Jugoslavije sa ovim zemljama takođe su ušli u fazu normalne razmene koju su pratili uobičajeni problemi, sa izuzetkom Mađarske, sa kojom je ostajao da se reši problem velikih jugoslovenskih potraživanja na osnovu neispunjenih mađarskih ugovornih obaveza iz perioda pre 1948. godine. Prvi put, Jugoslavija je ovo pitanje zvanično postavila u razgovoru Hasana Brkića sa mađarskim poslanikom u Beogradu Šandorom Kurimskim 1. jula 1955. godine. Brkić je tada Kurimskom predložio razgovore za regulisanje pitanja odnosa iz ranije robne razmene, pitanja ratnih reparacija koje Mađarska nije izvršila, pitanja restitucije i pitanja nadoknade štete koju je Jugoslavija pretrpela zbog neizvršeniog

¹¹⁸¹ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 33, dos. 50, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Moskvi, 13. septembar 1955. godine, Pov. br. 412219.

¹¹⁸² *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 807 – 810.

investicionog i aluminijumskog sporazuma.¹¹⁸³ Istovremeno, on je Kurimskom rekao i to da ovo pitanje nije ranije pokretano sa jugoslovenske strane da se ne bi „stvarale prepreke normalizaciji“.

Početak septembra mađarska delegacija je već bila u Beogradu i posle prvog susreta bila šokirana iznosom od pola milijarde dolara koji je Jugoslavija iznela kao svoj odštetni zahtev. Bez obzira na šok, član mađarske delegacije, Endre Šik, u razgovoru sa Dragojem Đurićem nije osporavao pravo Jugoslavije na tako visoku odštetu već je isticao da je ona nerealna sa stanovišta mađarskih ekonomskih mogućnosti što je Đurić smatrao „korakom napred“ u stvaranju pogodne atmosfere za rešavanje tog pitanja.¹¹⁸⁴ Osim toga, Đuriću je bilo jasno i da Mađari žele da pitanje svojih dugovanja reše globalnog iznosa bez ulaženja u detalje jer bi to zahtevalo mnogo vremena i moglo da im stvori velike teškoće.¹¹⁸⁵ Međutim, desetak dana kasnije pregovori su dospeli u bezizlaznu situaciju jer su Mađari nudili samo 40 miliona dolara koje bi platili u roku od 10 godina, što je za jugoslovensku stranu bio „beznačajan iznos“ nakon čega je Beograd tražio prekid pregovora.¹¹⁸⁶ Mađari su bili protiv prekida pregovora, tražeći njihovo odlaganje za 6 meseci ali jugoslovenska strana nije videla šta bi se popravilo za šest meseci i tražila je prekid, bez obzira što se znalo da će se to odraziti na jugoslovensko-mađarske odnose uopšte (a naročito ekonomske) i što će to dobro doći „nekim krugovima“ na Zapadu.¹¹⁸⁷ Do kraja godine došlo je do razmene nota između dve vlade i do korekcije mađarske ponude koja je dostigla sumu od 72 miliona dolara i to opet kroz isporuku robe u narednih deset godina. Na osnovu ove mađarske ponude, početkom naredne 1956. godine otpočeli su u Budimpešti novi preliminarni pregovori o rešavanju pitanja mađarskih dugovanja.¹¹⁸⁸

Odjek Beogradske deklaracije u susednim „inforburovskim“ zemljama bio je pozitivan i u svim tim zemljama doveo je do većih ili manjih, bržih ili sporijih promena u

¹¹⁸³ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Beleška o razgovoru druga H. Brkića sa mađarskim poslanikom g. Kurimskim na dan 1. jula 1955. godine, Str. pov. br. 62, str. 1 – 2.

¹¹⁸⁴ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 33, Zabeleška o razgovoru Dragoja Đurića sa Dr. Endre Šikom i mađarskim poslanikom Šandorom Kurimskim na dan 9. septembra 1955. godine, Pov. br. 412092, str. 1.

¹¹⁸⁵ *Isto*, str. 2.

¹¹⁸⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru Svetozara Vukmanovića-Tempa i Mijalka Todorovića sa šefom mađarske delegacije Hay-em i njegovim zamenikom Antošom dana 22. septembra 1955. godine, Pov. br. 412685, str. 1 – 2; *Borba*, 25. septembar 1955. godine; *Politika*, 25. septembar 1955. godine.

¹¹⁸⁷ *Isto*, str. 2.

¹¹⁸⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Privredni odnosi sa Mađarskom, Strogo poverljivo, Br. 882, str. 1.

odnosima sa Jugoslavijom. Međutim, taj odjek i uticaj ideja sadržanih u deklaraciji imao je i svoje granice. Promene do kojih je došlo posle Beogradske deklaracije, i pored promene opšte atmosfere u odnosu prema Jugoslaviji i rešavanja niza pitanja koja su dugo bila nerešena, ostale su ipak ograničene na sferu manje važnih pitanja u međusobnim odnosima, sa izuzetkom Rumunije koja je rešila i najteže pitanje svojih odnosa sa Jugoslavijom. U ostalim susednim zemljama „narodne demokratije“ ona najkrupnija pitanja – pitanje finansijskih potraživanja u slučaju Mađarske, „makedonsko pitanje“ u slučaju Bugarske ili pitanje odgovornosti za raskid odnosa 1948. godine i proces Koči Džodzeu u slučaju Albanije – ostala su nerešena. Za njihovo pokretanje i rešavanje trebalo je da usledi podsticaj jači od onog koji je nastupio potpisivanjem Beogradske deklaracije a koji je, za većinu ovih zemalja, došao posle XX kongresa KPSS naredne, 1956. godine.

II. 4. Jugoslavija, susedne zemlje „narodne demokratije“ i Zapad posle Beogradske deklaracije

Odnos Jugoslavije prema Sovjetskom savezu i drugim istočnoevropskim zemljama koje su zajedno sa njim činile „socijalistički lager“ nalazio se u samom centru pažnje zapadnih krugova, naročito posle Staljinove smrti i otpočinjanja procesa normalizacije međudržavnih odnosa između do tada nepomirljivih a ideološki bliskih protivnika. Kako je proces normalizacije odmicao, pokazalo se da je on bio od suštinskog značaja ne samo za odnose Jugoslavije sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ već i za saradnju Jugoslavije sa Zapadom.¹¹⁸⁹ Saradnja i saveznički odnosi Jugoslavije sa Zapadom tokom 1955. godine nisu bili pomućeni nikakvim krupnim teškoćama ili dramatičnim događajima već se radilo o zauzimanju nove spojnopolitičke orijentacije same Jugoslavije koja je sve više napuštala dotadašnju evropocentričnu politiku i u vidokrug svoje spoljne politike sve češće uzimala novooslobođene zemlje Azije i Afrike.¹¹⁹⁰ Najozbiljniji pokazatelj takvih jugoslovenskih stremljenja bila je Titova poseta Indiji i Burmi realizovana krajem 1954. i početkom 1955. godine koja nije nailazila na oduševljenje u zapadnim krugovima.

¹¹⁸⁹ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 189.

¹¹⁹⁰ D. Bekić, *nav. delo*, str. 735.

Jugoslovenski interes za Indiju bio je očigledan još od trenutka uspostavljanja diplomatskih odnosa, 5. decembra 1948. godine, od kada su za šefove diplomatskih misija u Delhiju određivani kadrovi visoko pozicionirani u jugoslovenskoj diplomatiji i politici uopšte (Josip Đerđa, Jože Vilfan, Gojko Nikoliš).¹¹⁹¹ Sa indijske strane taj interes nije bio naročito izražen, sve do posete Nehruove sestre Virđaje Lakšmi Pandit sredinom 1954. godine tokom koje je su u Indiji zaključili da je značaj Jugoslavije u Evropi veći nego što su do tada smatrali i ubrzo uputili Titu poziv da poseti Indiju.¹¹⁹² Prihvativši taj poziv, Tito je odlučio da poseti i Burmu u koju ga je tamošnji premijer U Nu pozvao još u jesen 1953. godine i posetu obema zemljama shvatio kao dobru priliku za afirmaciju Jugoslavije na spoljnopolitičkom planu. Tokom boravka u Indiji i Burmi Tito se svesrdno trudio da sagovornike uveri u nužnost prihvatanja politike „miroljubive koegzistencije“ iako je Nehru davao prednost regionalnom povezivanju azijskih država.¹¹⁹³ Bez obzira na takva neslaganja, poseta Indiji i Burmi sa stanovišta Josipa Broza bila je veoma uspešna. On se sa tog puta vratio bogatiji za jedno novo iskustvo, upoznao je daleke i njemu nepoznate kulture, uspostavio korisne kontakte i čuo nove ideje za rešavanje gorućih svetskih i jugoslovenskih problema što ga je sve učvrstilo u uverenju da je sticanje i očuvanje nezavisnosti predstavljalo preduslov napretka i razvitka svake zemlje.¹¹⁹⁴ To je, bez sumnje, pozitivno uticalo i na jugoslovensku rešenost da istraje na pozicijama „ekvidistance“ prema postojećim blokovima i forsiranja politike „miroljubive koegzistencije“ koje su bile temelj nove jugoslovenske spoljnopolitičke orijentacije koja je bila u fazi oblikovanja a čiji je cilj bilo pronalaženja „trećeg puta“ u odnosima sa dve svetske velesile.¹¹⁹⁵

S tim u vezi, bilo je jasno da je ovakva preorijentacija jugoslovenske spoljne politike bila neophodna i zbog normalizacije jugoslovenskih odnosa sa SSSR-om i drugim istočnoevropskim zemljama, odnosno zbog nove pozicijom Moskve u svetskim okvirima. Međutim, upravo ocena te nove uloge Moskve bila je kamen spoticanja u odnosima između

¹¹⁹¹ Ljubodrag Dimić, „Titovo putovanje u Indiju i Burmu 1954 – 1955. Prilog za istoriju hladnog rata“, *Tokovi istorije*, 3 – 4/2004, str. 34.

¹¹⁹² *Isto*, str. 37; Svetozar Rajak, „In Search of a Life Outside the Two Blocs: Yugoslavia's Road to Non-alignment“, *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945 – 1955. Slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd, 2005, str. 93.

¹¹⁹³ Lj. Dimić, „Titovo putovanje u Indiju i Burmu...“, str. 46.

¹¹⁹⁴ *Isto*, str. 52 – 53.

¹¹⁹⁵ S. Rajak, „In Search of a Life Outside the Two Blocs...“, str. 95, 102 – 104.

Jugoslavije i Zapada jer su njihove ocene istih poteza Moskve najčešće bile dijametralno suprotne. Jugoslavija je normalizaciju svojih odnosa sa Istokom razumela kao jedan od elemenata nove sovjetske spoljne politike koja je posle Staljinove smrti bila usredsređena na miroljubivu koegzistenciju blokova i država između kojih je vladao ideološki antagonizam i animozitet.¹¹⁹⁶ Zapad je, za razliku od Jugoslavije, stajao na stanovištu da je sovjetska „mirovna inicijativa“ samo deo taktike da se dođe do predaha u globalnom sukobu u kome je, prema zapadnim viđenjima, SSSR već počeo da gubi bitku na vojnom planu. Zapadnjaci su bili sigurni da je to bila posledica jedinstva i snage SAD-a i zapadnoevropskih saveznika, a ne promena na unutrašnjem planu posle Staljinove smrti.¹¹⁹⁷ Tokom 1954. i 1955. godine Jugoslavija je nastojala da uveri Zapad u ispravnost svog tumačenja sovjetske politike i da dobije razmevanje za svoj stav o nepripadanju ni jednom od blokova. Istovremeno, nastojala je i da razuveri Zapad da njena normalizacija odnosa sa Istokom znači istovremeno napuštanje dobrih odnosa sa Zapadom. Stav kakav je početkom 1955. godine Jugoslavija zauzimala u odnosu na blokove veoma dobro se vidi iz Titovog izlaganja u toku razgovora sa Naserom, prilikom posete Egiptu 5. i 6. januara. Josip Broz je tada rekao da „... je sasvim pogrešno kad izvjesni krugovi na Zapadu smatraju da ova normalizacija znači da smo mi ponovo počeli da se vraćamo u poziciju u kojoj smo bili do 1948. godine, tj. da se vraćamo u sovjetski blok. Ja ne kažem da oni to ne bi željeli. Oni bi željeli, kako oni kažu, da se mi vratimo u tu porodicu, ali ja mislim da bi i oni trebalo da budu načisto, kao i ovi na Zapadu, da mi možemo biti prijatelji a da nismo zajedno u nekom bloku. Ja ne kažem da na Zapadu to razumiju, ne razumiju ni jedni ni drugi, ali ih mi u to stalno ubjeđujemo, tako da je danas situacija prilično povoljna. Mi ćemo učiniti sve da se odnosi sa Sovjetskim Savezom i tim drugim zemljama poboljšaju, ali nema nikakve opasnosti da ćemo mi prevariti Zapad pa otići tamo; mi hoćemo i jednima i drugima na djelu da pokažemo da je moguće biti u dobrim odnosima i sarađivati u svim onim pitanjima koja imaju obostrani interes, a da ipak nismo u jednom bloku, jer čim je neko u jednom bloku on mora biti protivnik drugog bloka, - a mi to ne želimo.“¹¹⁹⁸ Međutim, Tito po svemu sudeći, nije imao mnogo uspeha u nastojanjima da Zapad uveri da se njegova politika neće menjati. Jugoslovensko odbijanje da pristupi vojnim pregovorima sa Zapadom

¹¹⁹⁶ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 190; *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 603.

¹¹⁹⁷ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 190.

¹¹⁹⁸ AJ, KPR, I – 2/4 – 3, Put J. B. Tita u Egiptu, 5 – 6. januar 1955. godine, Zabeleške o razgovorima, str. 20.

i s tim u vezi komplikacije oko američke pomoći, Titova poseta Indiji i Burmi, priznanje NR Kine i podrška njenim zahtevima za priključenje Formoze (Tajvana) kao i sklapanje novih trgovinskih ugovora sa istočnoevropskim zemljama doživljavani su na Zapadu kao jasni znaci promene spoljnopolitičkog kursa Jugoslavije što je, dalje, vodilo slabljenu odbrambenog sistema Zapada.¹¹⁹⁹ Zbog toga su sumnje u vezi prave prirode normalizacije jugoslovenskih odnosa sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ provejavale u svim razgovorima koje su Tito i drugi jugoslovenski zvaničnici imali u prvoj polovini 1955. godine sa ambasadorima ili izaslanicima zapadnih zemalja. Tako je, na primer, Tito u razgovoru sa američkim ambasadorom u Beogradu, Džemsom Ridlbergerom, 25. aprila, kategorički tvrdio da su sumnje koje postoje na Zapadu „bez svake osnove“, da Jugoslavija ne želi pogoršanje odnosa sa Zapadom kao i da „Rusima treba sasvim jasno kazati da ne treba da imaju iluziju u vezi sa normalizacijom i da normalizacija nikako ne znači vraćanje na stanje pre 1948. godine“.¹²⁰⁰ Slične stavove Tito je izneo i četiri dana ranije, u razgovoru sa britanskim ambasadorom Robertsom kome je normalizaciju odnosa sa SSSR-om i istočnoevropskim zemljama pod sovjetskom dominacijom objasnio i spremnošću Jugoslavije da podupre miroljubivu politiku „bilo s koje strane ona došla“.¹²⁰¹ Nešto kasnije, sredinom maja kada je već bila objavljena vest o dolasku Hruščova u Beograd, i francuski ambasador u Beogradu, Kule, govorio je o „bojznima“ u vezi te posete. On je tvrdio da je vest o dolasku Sovjeta u Beograd u Francuskoj izazvala vrlo povoljnu reakciju ali uz postojanje izvesne „senke“ bojazni koju je predstojeća (u tom trenutku još uvek aktuelna) Titova poseta Parizu trebalo da razbije.¹²⁰² Međutim, suprotno od zabrinutosti koju su Titu iznosili skoro svi sagovornici sa Zapada, američka CIA je procenjivala krajem februara i ponovo sredinom maja, da se Jugoslavija neće vratiti u socijalistički „lager“.¹²⁰³ Istovremeno, iste „strukture“ su procenjivale da je Jugoslavija i pored toga što nije želela da se vrati u Istočni blok, imala „određene posebne interese i ambicije u regionu Balkana“ što

¹¹⁹⁹ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 191; D. Bekić, *nav. delo*, str. 737 – 739.

¹²⁰⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, SAD, Zabeleška o razgovoru Predsednika republike Josipa Broza Tita s ambasadorom SAD J. Ridlbergerom 25. aprila 1955. godine u Beogradu, str. 4; *Foreign Relations of the United States 1955 – 1957*, Central and southeastern Europe, vol. XXVI, Washington, 1992, p. 641 – 644.

¹²⁰¹ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 195 – 196.

¹²⁰² AJ, KPR, I – 5 – b, Francuska, Zabeleška o razgovoru S. Price, drž. podsekretara sa francuskim ambasadorom g. Coulet-om dana 19. maja 1955. godine, Str. pov. 241, str. 2.

¹²⁰³ *Yugoslavia: from „National Communism“ to National Collapse. US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia 1948 – 1990*, ?, 2006, p. 163, 165 – 166, 167, 187.

se naročito odnosilo na Albaniju gde je ona „skoro sigurno“ želela da na vlasti vidi režim koji bi bio pogodan za njen uticaj ako ne i režim pod njenom direktnom kontrolom.¹²⁰⁴ Pored CIA-e, u povratak Jugoslavije u Istočni blok nije verovao ni američki državni sekretar Džon Foster Dals kome se činilo da Tito verovatnije klizi u neutralizam nego ka socijalističkom „lageru“.¹²⁰⁵

Sumnje koje su na Zapadu postojale u vezi sa normalizacijom odnosa Jugoslavije i zemalja Istočnog bloka postale su još izraženije posle beogradskih razgovora Tita i Hruščova.¹²⁰⁶ Oni su na Zapadu viđeni kao deo nastojanja Sovjetskog Saveza da ostvari jedan od svoja dva cilja kada je u pitanju bila Jugoslavija: maksimalistički, koji je podrazumevao puni povratak Jugoslavije u socijalistički lager ili minimalistički, koji je predviđao uključivanje Jugoslavije u južno krilo pojasa neutralnih država u Evropi koje su trebale da čine tampon zonu između Istoka i Zapada.¹²⁰⁷ Pritom, ovaj drugi cilj činio se verovatnijim. Sam tekst Beogradske deklaracije nije na Zapadu izazvao neko naročito nezadovoljstvo jer nije predstavljao odstupanje od dotadašnje jugoslovenske politike, mada su neki njegovi delovi poput onog o podršci Kini u vezi sa Formozom izazivali negativne reakcije.¹²⁰⁸ Takvi i slični stavovi bili su приметni već u prvim reakcijama na Beogradsku deklaraciju koje su dolazile od zapadnih diplomata u Beogradu. Tako je ambasador SAD-a Džems Ridlberger, uz ogradu da to nije njegovo definitivno mišljenje, izjavljivao da Beogradsku deklaraciju treba smatrati jasnom pobedom Jugoslavije jer su kroz nju Sovjeti priznali jugoslovenski socijalizam. Međutim, stav o Formozi koji je iznet u deklaraciji pokretao je, po Ridlbergeru dva pitanja: da li je Jugoslavija prihvatanjem formulacije kakva je navedena u deklaraciji želela da jače ispolji svoj stav o NR Kini ili je time želela da dâ ustupak Sovjetima?¹²⁰⁹ On je ukazivao i na nejasne formulacije u vezi sa ekonomskim odnosima između SSSR-a i Jugoslavije i pitao se da li će biti oformljena neka komisija koja bi radila na konkretizaciji tog pitanja. Najzad, Ridlberger se pitao da li su Sovjeti potpisivanjem deklaracije popravili svoj položaj u koji su dospeli samim dolaskom u

¹²⁰⁴ *Isto*, p. 188.

¹²⁰⁵ *Foreign Relations of United States...*, vol. XXVI, p. 646.

¹²⁰⁶ L. M. Lis, *op. cit.*, p. 215 – 224.

¹²⁰⁷ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 201 – 202; D. Bogetić, „Odnosi Jugoslavije i Zapada u kontekstu posete Hruščova Beogradu 1955. godine“, *Istorija 20. veka*, 1/1997, str. 49.

¹²⁰⁸ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 208.

¹²⁰⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Vesti o završenim razgovorima FNRJ – SSSR, Komentari o deklaraciji FNRJ-SSSR, 3. jun 1955. godine, str. 5.

Beograd i Hruščovljevom izjavom i da li je Beogradska deklaracija uspostavila ravnotežu između dve strane.¹²¹⁰ Za razliku od njega, ataše Političke sekcije ambasade SAD u Beogradu, Bala, bavio se i ideološkom stranom jugoslovensko-sovjetskih odnosa i u svojim izjavama iznosio uverenje da nije bilo nikakvog „približavanja ideološkog karaktera“ jer nije ni bilo rasprave o tome, pogotovo u odsustvu Moše Pijade koga je Bala smatrao „ideologom br. 1“ u SKJ posle smene Đilasa.¹²¹¹ „Uglavnom zadovoljan“ Beogradskom deklaracijom bio je i britanski ambasador u Beogradu, Roberts, koji je ipak izražavao čuđenje što su u deklaraciji tretirana i pitanja poput prijema Kine u OUN ili njenog zahteva u vezi Formoze. On je smatrao i da su Jugoslaveni Sovjetima dali značajnu koncesiju kada su pristali da se u zajedničkom kominikeu upotrebi izraz „miroljubiva koegzistencija“ umesto „aktivna koegzistencija“, što je do tada bio izraz na kome je Jugoslavija insistirala.¹²¹²

Robertsov francuski kolega, Kule, smatrao je da deklaracija potpisana u Beogradu pokazuje jugoslovensku, pre svega Titovu, pobedu jer ističe načelo priznavanja različitih formi razvitka socijalizma kao isključive stvari naroda u svakoj pojedinoj zemlji. Sa ovim se slagao i Kuleov kolega, drugi sekretar francuske ambasade, Susini, koji je s tim uvezi situaciju posmatrao dalekovidije i pitao se kako će se Beogradska deklaracija odraziti na stav „Rusa“ prema drugim istočnoevropskim zemljama.¹²¹³ Slično komentarima iz američke, britanske i francuske ambasade u Beogradu, i u italijanskoj ambasadi su bili uvereni da je Beogardska deklaracija donela pobedu Beogradu a poraz Sovjetima koji nisu uspeali u svojim nastojanjima da nametnu da se razgovori vode „na partijskoj osnovi“ što je bilo vidljivo iz same činjenice da su Sovjeti potpisali deklaraciju, a što se ne bi dogodilo da nije došlo do popuštanja sa njihove strane.¹²¹⁴

Kao što je bilo dogovoreno pre dolaska sovjetske delegacije u Beograd, već 6. juna u DSIP su bili pozvani ambasadori SAD, Velike Britanije i Francuske kako bi ih Srđan Prica, državni podsekretar za inostrane poslove, zvanično obavestio o toku razgovora sa

¹²¹⁰ *Isto.*

¹²¹¹ *Isto*, str. 6.

¹²¹² *Isto*, str. 8.

¹²¹³ *Isto.*

¹²¹⁴ *Isto*, str. 9.

Sovjetima.¹²¹⁵ Na tom sastanku, zapadnjaci su se posebno interesovali da li su Sovjeti tokom razgovora u Beogradu pominjali pitanje „satelitskih zemalja“ i promene svog odnosa prema njima na šta je Prica odgovorio da je očigledno da Sovjeti nemaju nameru da taj odnos menjaju s obzirom da još uvek gaje iluziju o povratku Jugoslavije u komunistički blok te da je, imajući to u vidu, veliki uspeh što je Jugoslavija sprečila da se beogradski razgovori pretvore u međupartijske, odnosno ideološke pregovore.¹²¹⁶ Uviđajući veliki značaj koji je za Zapad imao značaj Beogradske deklaracije i stavovi izneti u njoj kada je u pitanju bila situacija u zemljama „narodne demokratije“, u Beogradu su pred ambadorsku konferenciju predviđenu krejem juna, želeli da se dobro pripreme. U sklopu tih priprema, DSIP je od jugoslovenskih diplomatskih predstavništava u istočnoevropskim zemljama, pa i u onim susednim poput Albanije, Bugarske, Rumunije i Mađarske, pod hitno tražio da ukažu na akcije koje u tim zemljama sprovode zemlje Zapada a koje su, po jugoslovenskom mišljenju, bile kontraproduktivne i vezivale te zemlje sve više i više za SSSR (aktivnost radija Slobodna Evropa, diverzantske akcije, aktiviranje emigracije i sl.).¹²¹⁷ Kao takve akcije, jugoslovenski poslanik u Tirani, Ajtić je označio česta kršenja albanskog vazdušnog prostora, ubacivanje propagandnog materijala, ubacivanje diverzanata, političku aktivnost emigranata na Zapadu kao i insistiranje Grka da Albanija prizna da je u ratnom stanju sa Grčkom sa čime u vezi su bile grčke aspiracije prema severnom Epiru, ali je istovremeno i upozorio Beograd da takve akcije nisu zabeležene u toku 1955. godine već ranije, do kraja 1954. godine.¹²¹⁸ O sličnim akcijama Zapada izveštavao je i ambasador Vujanović iz Bukurešta (aktivnost emigracije, nadletanje aviona, ubacivanje letaka i diverzanata, pomaganje gerilaca u samoj Rumuniji, antirumunska propaganda) koji je naglašavao da takve akcije omogućavaju rumunskom rukovodstvu održavanje „poluradne mobilnosti“ i atmosfere straha i neizvesnosti što potom služi kao opravdanje za prisustvo „Rusa“, politiku potčinjenosti kao i za antidemokratske tendencije.¹²¹⁹ Iz Sofije su takođe javljali o

¹²¹⁵ *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955...*, str. 534 – 537; D. Bogetić, „Odnosi Jugoslavije i Zapada u kontekstu...“, str. 56; *Međunarodna politika*, br. 126 – 128, juli – avgust 1955. godine.

¹²¹⁶ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 209.

¹²¹⁷ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 36, Depeša DSIP-a ambasadama FNRJ u Sofiji, Bukureštu, Pragu i Varšavi i Poslanstvima FNRJ u Budimpešti i Tirani, 11. jun 1955. godine, Pov. br. 48158.

¹²¹⁸ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 36, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 329, 14. jun 1955. godine, Pov. br. 48292.

¹²¹⁹ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 36, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 184, 17. jun 1955. godine, Pov. br. 48292, str. 1 – 2.

nadletanju bugarske teritorije, ubacivanju letaka i diverzantata od strane Zapada ali i o svojevrsnoj diplomatskoj izolaciji Bugarske od strane SAD-a, koji je odbijao da sa njom uspostavi diplomatske odnose, Turske, koja je prećutno odbijala normalizaciju stanja na granici i Grčke koja je naplatom reparacija uslovljavala rešavanje svih drugih problema.¹²²⁰

Ambadorska konferencija koja je pripremana u Beogradu, iako nije bila reč o sastanku na visokom nivou, imala je veliki značaj za odnose Jugoslavije sa Zapadom.¹²²¹ Tom prilikom su razmenjena mišljenja o najvažnijim međunarodnim problemima s tim što se pokazalo da ta mišljenja nisu sasvim podudarna što se odrazilo na uspeh, odnosno neuspeh konferencije čiji značaj je dodatno umanjen saopštenjem poluzvanične agencije YUGOPRESS da je Josip Broz Tito prihvatio poziv da poseti SSSR.¹²²² Ova vest izazvala je na Zapadu iznenađenje i nezadovoljstvo, s obzirom da niko nije verovao da je njeno objavljivanje istog dana kada je završena Ambadorska konferencija – slučajnost. Međutim, pravi šok u Vašingtonu i drugim zapadnim prestonicama izazvala je vest *Njujork Tajms-a* da delegacija jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva na čelu sa generalom Ulepičem u Moskvi pregovara o isporuci i licencnoj proizvodnji mlaznih aviona MIG-15.¹²²³ Isti američki list je pisao i da je na tu vest odmah reagovao ambasador Ridlberger upozorivši Pricu da će američka pomoć biti dovedena u pitanje ako počne proizvodnja sovjetskih MIG-ova u Jugoslaviji na šta je ovaj, navodno, samo rekao da je to primio k znanju, bez demantija.¹²²⁴ Posle ovih vesti došlo je do sve većih sumnji na Zapadu da li je dalja vojna pomoć Jugoslaviji uopšte svrsishodna, pogotovo pošto je već neko vreme postojao i problem američke kontrole nad realizacijom isporučenog vojnog materijala, odnosno inspekcije SAD na teritoriji FNRJ.¹²²⁵ Sumnje i nezadovoljstvo bili su naročito prisutni u političkim i vojnim krugovima u SAD i doživeli su svoj vrhunac posle Titovog govora u Karlovcu 27. jula 1955. godine koji je bio oštar i kritički nastrojen prema Zapadu koji ga je shvatio i kao Titov odgovor na američke zahteve za inspekciju.¹²²⁶ Govoreći u

¹²²⁰ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 32, dos. 36, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 229, 18. jun 1955. godine, Pov. br. 48292, str. 1 – 2.

¹²²¹ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 213.

¹²²² D. Bekić, *nav. delo*, str. 747 – 748; D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 217 – 218; *Borba*, 28. jun 1955. godine; *Politika*, 29. jun 1955. godine.

¹²²³ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 93; *Borba*, 30. jun 1955. godine.

¹²²⁴ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 219; D. Bekić, *nav. delo*, str. 748.

¹²²⁵ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 222.

¹²²⁶ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 89 – 90; J. B. Tito, *Govori i članci...*, str. 243 – 269.

Karlovcu Tito je *de facto* relativizovao pitanje dalje zapadne vojne pomoći, stavljajući do znanja da mu ona više nije tako grozničavo potrebna kao nekoliko godina ranije kada je napad SSSR-a na Jugoslaviju smatran za gotovu stvar.

Titov govor u Karlovcu, koji je na Zapadu shvaćen kao nagoveštaj promene spoljnopolitičke orijentacije Jugoslavije, izazvao je u narednim nedeljama zaoštavanje jugoslovenskih odnosa sa zapadnim silama, što je naročito bilo uočljivo u kontaktima jugoslovenskih vlasti sa Ridlbergerom. Tek je Titov razgovor sa zemenikom američkog podsekretara za spoljne poslove Robertom Marfijem, 27. septembra, uspeo da problem kontrole zapadne vojne pomoći pomeri sa mrtve tačke i time nagovesti rešavanje bar jednog spornog pitanja u odnosima sa Zapadom.¹²²⁷ Međutim, bez obzira na takav razvoj događaja u odnosima Jugoslavije sa Zapadom i naraslo nepoverenje, Marfi je pre dolaska u Beograd sigurno bio upoznat sa najnovijim obaveštajnim procenama s početka septembra koje nisu dovodile u pitanje Titova uveravanja da Jugoslavija neće ponovo postati član socijalističkog „lagera“.¹²²⁸ Sličan ovim procenama bio je i stav Dž. F. Dalsa koji je u razgovoru sa američkim predsednikom Dvajtom Ajzenhauerom izneo svoje uverenje da Tito ne želi nazad u Istočni blok već želi da bude lider jedne grupe komunističkih zemalja, posebno u tom smislu apostrofirajući Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku.¹²²⁹

Iako je Robert Marfi u Beograd dolazio pre svega zbog rešavanja pitanja inspekcije vojne pomoći¹²³⁰, prema zabelešci o razgovoru sa Titom, najviše se razgovaralo o Titovoj oceni sovjetske politike. On je tada, kao i ranije izneo poznate stavove o suštinskim promenama do kojih je došlo u Moskvi dok je Marfi iznosio isto tako poznate sumnje da se radilo samo o privremenoj promeni taktike.¹²³¹ Tito je kao dokaz ispravnosti svoje teze nudio činjenicu da promene nisu zahvatile samo spoljnu već i unutrašnju politiku a od velikog značaja za njega je bio i „utisak iskrenosti“ koji su Hruščov i drugi ostavili na njega prilikom susreta u Beogradu.¹²³² Reagujući na Titove stavove Marfi je tvrdio da veruje da

¹²²⁷ *Borba*, 28. septembar 1955. godine; *Politika*, 28. septembar 1955. godine.

¹²²⁸ *Yugoslavia: from „National Communism“ to National Collapse...*, p. 201 – 202; *Foreign Relations of United States...*, vol. XXVI, p. 662 – 664.

¹²²⁹ *Foreign Relations of United States...*, vol. XXVI, p. 660 – 661.

¹²³⁰ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 95.

¹²³¹ L. M. Lis, *op. cit.*, p. 233; *Foreign Relations of United States...*, vol. XXVI, p. 672 – 674.

¹²³² AJ, KPR, I – 3 – a, SAD, Zabeleška o razgovoru Predsednika Republike Josipa Broza Tita sa zemenikom američkog državnog podsekretara za inostrane poslove Robert Murphy-em 27. septembra 1955. godine u Beogradu, str. 1.

se Jugoslavija neće vratiti u Istočni blok, mada je bilo primetno njegovo podozrenje prema jugoslovensko sovjetskom približavanju koje je bilo u toku.¹²³³

S tim u vezi, Marfi se interesovao za Titovu ocenu situacije u istočnoevropskim zemljama. Tito je na to Marfiju stavio do znanja da u Beogradu vladajuće grupe u istočnoevropskim zemljama smatraju glavnom kočnicom normalizacije, navodeći kao konkretan primer tok i neuspeh pregovora sa Mađarima u vezi sa finansijskim potraživanjima Jugoslavije. Nastavljajući, Tito je rekao da uticaj SSSR-a u tim zemljama igra pozitivnu ulogu jer su upravo „vladajuće grupe“ u istočnoevropskim zemljama „glavni ostaci staljinizma“ koji kao takvi predstavljaju podršku staljinističkim elementima u Sovjetskom Savezu.¹²³⁴ Iskoristivši ove Titove reči o uticaju na istočnoevropske zemlje, Marfi je „kao nerazrađenu ideju“ odnosno „mogućnost“, postavio pitanje da li je moguće da dođe do saradnje između SAD i Jugoslavije u vezi sa „uticanjem“ na istočnoevropske zemlje, navodeći da je jugoslovenski uticaj tamo veliki i u stalnom porastu. Konkretizujući dalje svoju ideju, Marfi je ispitivao mogućnost da se saradnja ostvari u vidu jugoslovenske pomoći Mađarskoj koju bi u stvari finansirale SAD.¹²³⁵ Želeći da ostavi utisak kooperativnosti a da istovremeno ne dâ konačan odgovor na ovako osetljivo pitanje, Tito je odgovorio da mu ta ideja izgleda interesantno i da bi se o njoj moglo razgovarati naknadno.¹²³⁶

Tito je bio svestan da je „nabačeni“ predlog veoma osetljive prirode ali nismo sigurni u kojoj meri je on mogao biti iznenađen njime, budući da je u više navrata jugoslovenskom poslanstvu u Budimpešti od strane zapadnih diplomata stavljeno do znanja da Zapad u odnosu na Mađarsku ima poseban interes. Još sredinom januara 1955. godine o Mađarskoj kao osobenoj u odnosu na ostale zemlje „narodne demokratije“ govorio je Janezu Hočevaru savetnik francuskog poslanstva Delo. Prema Delou, razvitak Mađarske posle Staljinove smrti razlikovao se od situacije u svim drugim istočnoevropskim zemljama iz više razloga: ni u jednoj drugoj „satelitskoj“ zemlji nacionalni momenat nije istican više nego u Mađarskoj, prelaz na „novi kurs“ bio je praćen očiglednim sukobom što nije bio

¹²³³ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 229.

¹²³⁴ AJ, KPR, I – 3 – a, SAD, Zabeleška o razgovoru predsednika republike Josipa Broza Tita sa zemenikom američkog državnog podsekretara za inostrane poslove Robert Murphy-em 27. septembra 1955. godine u Beogradu, str. 2.

¹²³⁵ *Isto.* D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 229.

¹²³⁶ *Isto.*

slučaj u drugim zemljama, unutrašnji razvitak zemlje najviše se približio jugoslovenskom modelu, likvidacija mešovitih društava je bila doslednija nego igde drugde a smanjivanje sovjetskog uticaja u sovjetsko-mađarskom društvu i smanjenje broja nastavnika ruskog jezika izrazitije nego u drugim zemljama pod sovjetskom dominacijom. Iz svega toga, Delo je zaključio da razvoj situacije u Mađarskoj „možda ne ide sasvim u prilog Moskvi“.¹²³⁷ Najverovatnije da je upravo zbog toga, tj. zbog uverenja da se situacija u Mađarskoj razvija donekle suprotno željama Moskve, ona i bila toliko interesantna Zapadu.

Do početka maja, jugoslovensko poslanstvo u Budimpešti je već po treći put slalo Beogradu informacije o predlogu američkog ambasadora Ravndala da SAD izmene svoj stav prema Mađarskoj.¹²³⁸ Ravndal je tvrdio da je svoj predlog izneo „na najmerodavnijem mestu“ i da je dobio načelnu saglasnost Ajzenhauera i Dalsa ali da je iskrsao problem sa mađarskom antiameričkom kampanjom koja se upravo bila rasplamsala. S tim u vezi, Ravndal je zamolio jugoslovenskog poslanika Dalibora Soldatića da prilikom kontakata sa Šikom utiče na njega u cilju stvaranja povoljnije atmosfere za poboljšanje američko-mađarskih odnosa, naglašavajući uz to značajnu ulogu Jugoslavije „na liniji“ stvaranja uslova za koegzistenciju. Soldatić je na ovo odgovorio uopšteno, ne preuzimajući nikakvu određenu obavezu.¹²³⁹ Imajući sve u vidu, ove informacije ukazuju na poseban interes SAD za Mađarsku koji je, moguće, nagoveštavao krupne događaje do kojih je došlo tek sledeće, 1956. godine.

Američko obraćanje Titu sa ponudom da učestvuje u akcijama Zapada u zemljama „narodne demokratije“ nije mogla biti slučajna i bila je povezana sa jugoslovenskim uticajem u tim zemljama. Ona nije bila slučajna ni zato jer su pojedine jugoslovenske diplomate prosto same nudile Jugoslaviju za takvu ulogu. O tome svedoči telegram jugoslovenskog ambasadora u Bukureštu, Nikole Vujanovića, koji je u razgovorima sa zapadnim diplomatama kao argumente za dalju normalizaciju odnosa između Jugoslavije i istočnoevropskih zemalja navodio, pored uobičajenih, i uticaj Jugoslavije u smislu jačanja tendencija ka samostalnoj politici, njen uticaj na rušenje dogme o nepogrešivosti sovjetskog rukovodstva i njen uticaj na stav SSSR-a po pitanju liberalizacije svojih odnosa sa tim

¹²³⁷ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 28, Zabilješka o razgovoru druga J. Hočevera sa savjetnikom Francuskog Poslanstva, O. Deleau-em, dne 20. januara 1955. godine, Pov. br. 42317, str. 1.

¹²³⁸ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 28, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti DSIP-u Str. pov. br. 204, 5. maj 1955. godine, Pov. br. 46175.

¹²³⁹ *Isto.*

zemljama.¹²⁴⁰ Po uverenju samog Vujanovića, najdublji utisak na njegove sagovornike sa Zapada ostavljala je njegova rečenica o stavu Jugoslavije prema istočnoevropskim zemljama koja se svodila na konstataciju da „mi sami možemo na njih uticati u jednom konstruktivnom smislu, a ne i oni na nas“ što je moralo dobro da zvuči u vreme kada su sumnjičavost i podozrenje prema Jugoslaviju na Zapadu bili u porastu.¹²⁴¹

Podozrenje Zapada o kome je reč bilo je tokom 1955. godine primetno i kada su u pitanju bili ekonomski odnosi Jugoslavije sa zemljama Istočnog bloka koji su se upravo obnavljali i postajali sve značajniji za Jugoslaviju. Ranije smo pisali o problemima koje je izazvala namera uspostavljanja brodske linije između Rijeke i albanskih luka a u vezi sa *Battle Act*-om tokom 1954. godine. U proleće 1955. godine, slični problemi u odnosima Jugoslavije sa Zapadom pojavili su se i u vezi sa ugovorom prema kome je Jugoslavija preuzimala značajne količine bugarskog bakra koji je posle dorade u jugoslovenskim postrojenjima trebalo da bude vrećen u Bugarsku. Savetnik američke ambasade u Beogradu, Džems Kilen, je povodom ovog posla izražavao Svetozaru Vukmanoviću Tempu čuđenje i zabrinutost SAD-a jer je do tada na snazi bio jugoslovenski „principijelni stav“ o poštovanju odredbi *Battle Act*-a te da će izvoz strategijskog materijala poput bakra imati dalekosežne posledice iz ugla vlade SAD-a.¹²⁴² U odgovoru, Tempo je tvrdio da „nije bio u toku“ pregovora i zaključenja ugovora ali da lično smatra da je upošljavanje jugoslovenskih kapaciteta za preradu bakra koji su radili sa samo 30 – 50% poželjno kao i da se u Beogradu ne smatra da je u tom slučaju reč o izvozu strategijskog materijala već o izvozu usluge dorade bakra.¹²⁴³

Dok su i ovakvi pojedinačni poslovni aranžmani Jugoslavije sa SSSR-om ili nekom od zemalja „narodne demokratije“ izazivali interesovanje i upozorenja Zapada, zaključenje jugoslovensko-sovjetskog Protokola o ekonomskoj saradnji 1. septembra 1955. godine odjeknulo je kao bomba i izazvalo iznenađenje i burnu reakciju na Zapadu.¹²⁴⁴ Pomenuti protokol je u svom prvom delu predviđao da se u januaru 1956. godine potpiše sporazum

¹²⁴⁰ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 21, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u br. 162, 1. jun 1955. godine, Pov. br. 47424.

¹²⁴¹ *Isto*.

¹²⁴² AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Beleška o razgovoru između Potpredsednika SIV-a druga S. Vukmanovića-Tempa i g. James Killena, savetnika američke ambasade u Beogradu, održanom na dan 26. marta 1955. god. u 11. časova, str. 1.

¹²⁴³ *Isto*, str. 3.

¹²⁴⁴ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 253.

kojim SSSR daje Jugoslaviji zajam od 56 miliona dolara za nabavku industrijske robe u Sovjetskom Savezu u naredne tri godine kao i zajam od 30 miliona dolara u devizama i zlatu. U drugom delu Protokola regulisano je pitanje tehničke saradnje i razmene iskustava koje je obuhvatalo i školovanje jugoslovenskih stručnjaka u SSSR-u i pitanje licenci i tehničke dokumentacije što je na Zapadu odmah oživelo bojazan o ustupanju licence za proizvodnju aviona MIG-15 u Jugoslaviji. U trećem delu, Protokol je predviđao saradnju u oblasti mirnodopske primene atomske energije čime je otvarana i mogućnost da Jugoslavija dobije nuklearni reaktor iz Sovjetskog Saveza. Protokol o jugoslovensko-sovjetskoj ekonomskoj saradnji za Zapad je bio dokaz preorijentacije jugoslovenske spoljne politike ka Istoku ali istovremeno i gubitak dotadašnjeg monopola na davanje kredita i ekonomke pomoći Jugoslaviji.¹²⁴⁵ U Velikoj Britaniji, na primer, bili su zabrinuti i u vezi sa mogućnošću da Jugoslavija propagandno iskoristi činjenicu da je od Sovjeta dobila zajam sa 2% kamate umesto zapadnih 4% kao i u vezi sa eventualnim korišćenjem tog zajma kao „sredstva ucenjivanja u ekonomskim odnosima sa Zapadom“ što bi, upozoravali su Britanci, imalo vrlo loše posledice po interese same Jugoslavije.¹²⁴⁶

Svestan revolta i negativne reakcije javnosti na Zapadu, Tito je pokušao da ublaži utisak koji je ostavilo potpisivanje pomenutog protokola tako što je na prijemu koji je već sutradan priredio u čast američkog senatora Alena Elendera o novom ekonomskom aranžmanu sa Sovjetskim Savezom govorio kao o naknadi za štetu koja je Jugoslavija pretrpela prekidom ekonomskih veza sa istočnoevropskim zemljama posle 1948. godine.¹²⁴⁷ Očigledno je bilo da je Tito samo želeo da ublaži trenutne reakcije na Zapadu a ne i da dovede u pitanje jugoslovensko opredeljenje za širu ekonomsku saradnju sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ što se najbolje vidi na primeru popravke rumunskog broda „Transilvanija“. Naime, samo petnaestak dana posle Titove izjave na prijemu u čast Elendera, američka ambasada u Beogradu je tražila potvrdu informacije da će se taj brod popravljati u Jugoslaviji da bi mesec dana kasnije, 19. oktobra 1955. godine saopštili DSIP-u da bi popravka tog broda bila u suprotnosti sa *Battle Act*-om jer ima više od 200 putničkih mesta (mogao bi da služi za prevoz trupa) i istovremeno je najbrži brod koji ima Istočni

¹²⁴⁵ *Isto*, str. 253 – 254.

¹²⁴⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Jedno mišljenje FO o sovjetskom zajmu FNRJ, 15. septembar 1955. godine, Pov. br. 412148.

¹²⁴⁷ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 254.

blok.¹²⁴⁸ Intervencijom američke ambasade stvorena je delikatna situacija za Jugoslaviju jer je rumunska delegacija već bila u Rijeci i imala potvrdu jugoslovenske ambasade u Bukureštu i brodogradilišta u Rijeci da je brod moguće popraviti u Jugoslaviji. Konačnu odluku u vezi popravke „Transilvanije“ doneo je sam Josip Broz koji je na dokumentu kojim je upoznat sa celim slučajem dopisao: „Ovaj posao se mora izvršiti bez obzira na intervenciju Amer. Ambasade, jer se radi o već primljenoj narudžbi prije intervencije. Osim toga brodogradnja a naročito opravka brodova za Istočne zemlje za nas je od velike ekonomske važnosti“.¹²⁴⁹

Potpisivanje Protokola o ekonomskoj saradnji sa SSSR-om i nešto kasnije otkazivanje Titove posete Francuskoj udaljivali su Jugoslaviju od Zapada. Za Jugoslaviju su to bili nužni koraci da bi mogla da zauzme svoju vanblokovsku poziciju koju je smatrala preduslovom svog opstanka. Međutim, tek je trebalo do kraja oblikovati novu spoljnopolitičku koncepciju i što je još važnije, obezbediti njeno uvažavanje od oba bloka za šta je važan korak predstavljao Titov susret sa američkim državnim sekretarom Džonom Fostersom Dalsom, 6. novembra 1955. godine na Brionima.¹²⁵⁰ Prilikom tog susreta Dals se naročito interesovao za Titovo mišljenje o spremnosti istočnoevropskih zemalja da posle Staljinove smrti slede primer Jugoslavije i osamostale se kao i za njegovo mišljenje o američkom shvatanju da je Jugoslavija glavni faktor uticaja spolja na istočnoevropske zemlje.¹²⁵¹ Pored potvrdnog odgovora u toku razgovora, Tito je na zaprepašćenje novinara na konferenciji za štampu, potvrdio i Dalsove reči da su se njih dvojica sporazumeli da istočnoevropskim zemljama treba priznati nezavisnost i slobodu razvoja, bez mešanja u njihove unutrašnje stvari kao i pravo da same izaberu društveni i ekonomski poredak.¹²⁵² Zapadna štampa je, za razliku od jugoslovenske, pridala veliki značaj ovom Titovom stavu i povezala ga sa tzv. prvom fazom Dalsove doktrine o oslobađanju „satelita“ koja je predviđala njihovu emancipaciju od SSSR-a po jugoslovenskom modelu, dok o drugoj etapi (sloboda štampe, ljudska prava, slobodni izbori) kao neprihvatljivoj za Tita nije ni

¹²⁴⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Beleška. Predmet: opravka broda „Transilvanija“, 1. novembar 1955. godine.

¹²⁴⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Predmet: Situacija sa opravkom m/b „Transilvanija“, 28. oktobar 1955. godine, str. 1.

¹²⁵⁰ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad...*, str. 261; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 95 – 96; *Borba*, 7. novembar 1955. godine; *Politika*, 7. novembar 1955. godine; *Narodna armija*, 10. novembar 1955. godine.

¹²⁵¹ *Foreign Relations of United States...*, vol. XXVI, p. 680 – 697.

¹²⁵² *Isto*, str. 264.

bilo reči.¹²⁵³ Saglasnost o tome bila je, po svemu sudeći, i cilj Dalsove posete Titu jer je on dve nedelje kasnije, na sastanku Nacionalnog saveta za bezbednost SAD 21. novembra 1955. godine tvrdio da je i samo pominjanje da je nezavisnosti „satelita“ poželjna, onakako kako je to urađeno u zajedničkoj izjavi posle razgovora, vredelo puta na Brione.¹²⁵⁴

Imajući u vidu Titov razgovor sa Dalsom ali i sve druge kontakte Jugoslavije sa Zapadom u kojima je bilo reči o jugoslovenskoj ulozi u procesu „oslobađanja“ istočnoevropskih država od sovjetske dominacije, jasno je u kojim koordinatama je viđen položaj i značaj Jugoslavije za Zapad. U vreme kada su na Zapadu već počeli da se mire sa činjenicom da ona neće biti privučena u NATO, novi cilj zapadne politike prema Jugoslaviji postao je očuvanje njene nezavisne pozicije u odnosu na blokove i korišćenje te pozicije za smirivanje situacije u kriznim područjima sveta.¹²⁵⁵

II. 5. Jugoslovensko viđenje normalizacije odnosa sa zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu tokom 1955. godine

Tokom 1955. godine, kada je normalizacija odnosa između Jugoslavije i istočnoevropskih zemalja postajala sve intenzivnija, iz Beograda su u svet više puta slali poruke na koji način Jugoslavija shvata taj osetljivi proces koji je bio u toku. Pre svega, Jugoslavija se trudila da naglasi svoju principijelnost. Upravo na to je mislio i Tito kada je u svom ekspozeu o spoljnoj politici pred Saveznom Narodnom skupštinom 7. marta naglašavao da je Jugoslavija „pristala“ na normalizaciju u skladu sa osnovnim principima svoje spoljne politike.¹²⁵⁶ Istovremeno, on je izneo još jedno važno uverenje koje je vladalo u Beogradu a koje se odnosilo na mesto tog procesa u tadašnjim političkim zbivanjima u Evropi i svetu. Naime, Tito je bio uveren da normalizacija odnosa između Jugoslavije sa jedne i SSSR-a i istočnoevropskih zemalja sa druge strane „ne predstavlja samo značajan doprinos normalizaciji i stabilizaciji mira u ovom delu Evrope, već isto tako omogućuje

¹²⁵³ *Isto*, str. 265.

¹²⁵⁴ *Foreign Relations of United States...*, vol. XXVI, p. 703 – 704.

¹²⁵⁵ *Isto*, str. 265 – 266.

¹²⁵⁶ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, k. 170, Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom 26. 5. do 3. 6. 1955, Informativno-politički materijal, Dokumentacija uz temu „Normalizacija odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i ostalim istočnoevropskim zemljama, Prilog br. 2, str. 1.

smanjenje zategnutosti u svijetu uopšte“. ¹²⁵⁷ Iz toga je bilo jasno da su jugoslovenske koncepcije u vezi sa normalizacijom odnosa sa ideološki bliskim taborom bile daleko šire od blokovskih. Iako je ona taj proces videla i kao direktno koristan za Jugoslaviju (pa i za SSSR i istočnoevropske zemlje), ipak bi se moglo reći da je normalizacija odnosa sa Istočnim blokom u Beogradu shvatana kao jugoslovenski doprinos smirivanju situacije u svetu i njen doprinos demokratizaciji tamošnjih društava i ohrabrirvanju tendencija usmerenih ka samostalnijem razvoju tih država. ¹²⁵⁸

Međutim, u Beogradu su vrlo dobro znali da na putu ka postizanju tog cilja postoje dve najvažnije prepreke: odnos Sovjetskog Saveza prema zemljama koje su bile pod njegovom dominacijom i staljinistički nastrojena rukovodstva, naročito u zemljama u susedstvu Jugoslavije. To se jasno vidi iz načina na koji su Tito i neki drugi visoki jugoslovenski zvaničnici u raznim prilikama tokom 1955. godine govorili o situaciji u zemljama „narodne demokratije“ i odnosu SSSR-a prema njima. Tako je Tito sredinom septembra u Osijeku, prilikom susreta sa bivšim predsednikom francuske vlade Pjerom Mendes-Fransom kome je prisustvovao i francuski ambasador u Beogradu Fransoa Kule, izneo svoje mišljenje o situaciji u zemljama „narodne demokratije“ i perspektivi njihove eventualne veće samostalnosti koje može poslužiti da se razume i zvaničan jugoslovenski stav o tome kao i njena politika prema tom prostoru. Tito je tada uveravao Mendes-Fransa da „Rusi“ neće izvršiti neku bitnu promenu svoje politike prema istočnoevropskim zemljama ali da će sve više i više nastojati da se ne mešaju u njihove unutrašnje stvari. Za Tita je to bilo sasvim izvesno, ali samo pod uslovom da u tim zemljama ne dođu do izražaja „izvesne sile“ koje bi bile uperene protiv interesa Sovjetskog Saveza. ¹²⁵⁹ Odmah potom, on je izneo i uverenje da na promenu sovjetske politike prema zemljama „narodne demokratije“ neće uticati samo promena sovjetskog stava nego i sovjetska politika prema Jugoslaviji kao i uticaj jugoslovenske politike na te zemlje jer je, po Titovom uverenju, bilo nemoguće da SSSR vodi jednu politiku prema Jugoslaviji a drugu prema istočnoevropskim zemljama, naročito posle Beogradske deklaracije. ¹²⁶⁰ Tito je potom sa razumevanjem

¹²⁵⁷ *Isto.*

¹²⁵⁸ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 52, dos. 1, Poslestaljinska politika SSSR, bez datuma, Pov. br. 18874, str. 11.

¹²⁵⁹ AJ, KPR, I – 3 – a/27 – 9, Prijem bivšeg predsednika francuske vlade Pjer Mendes-Fransa kod Predsednika Republike Josipa Broza Tita, Osijek, 19. septembar 1955. godine, str. 7.

¹²⁶⁰ *Isto.*, str. 7 – 8.

govorio o „novoj grupi“ koja u SSSR-u sprovodi promene apostrofirajući otpor na koji ona nailazi od strane staljinistički nastrojenih struktura, naročito u zemljama „narodne demokratije“ pa i u onim u jugoslovenskom susedstvu u kojima su na vlasti još uvek bile „ekipe“ iz Staljinovog doba. On je precizirao da se Jugoslavija bori upravo protiv tih „ekipa“ koje smetaju normalnim odnosima između Jugoslavije i tih zemalja jer ne prihvataju rado sovjetsku politiku prema Jugoslaviji. Štaviše, Tito je rekao da je „sve što oni čine bezvoljno i skoro više smeta nego što koristi“.¹²⁶¹

U nastavku izlaganja Tito je opovrgao uverenje koje je vladalo na Zapadu da je u istočnoevropskim zemljama moguć preokret od 180 stepeni, odnosno promena režima, tvrdeći da će do demokratizacije u tim zemljama doći postepeno i da će u tome „Jugoslavija odigrati prilično veliku ulogu“ kao što je već igrala ne samo u odnosu na istočnoevropske zemlje već i u odnosu na sâm Sovjetski Savez gde je, prema Titovim rečima, predstavljala „pomoć sovjetskim rukovodiocima“ koji su počeli „što šta da mijenjaju“.¹²⁶² Na kraju izlaganja o situaciji u Istočnoj Evropi, Tito je svoj nedavni govor u Karlovcu predstavio upravo kao direktan napad na „pomenute ekipe u nekim istočnim zemljama“ koji je, po njemu, „imao prilično dejstva“, usled čega je Tito očekivao da se i sami „Rusi“ angažuju kako bi se situacija u istočnoevropskim zemljama popravila.¹²⁶³

Na sličan način istupao je i Edvard Kardelj, podpredsednik SIV-a, tokom svoje posete Velikoj Britaniji u novembru iste godine. Na veliko interesovanje domaćina za jugoslovenski stav u vezi sa zemljama „narodne demokratije“, Kardelj se složio da su staljinistički elementi u ovim zemljama bili jači nego u samom Sovjetskom Savezu ali je naglašavao da se i tamo situacija kreće na bolje kao i jugoslovenski odnosi sa tim zemljama uopšte.¹²⁶⁴ Reagujući na uvreženo mišljenje na Zapadu da bi saradnja sa istočnoevropskim zemljama značila podršku staljinističkim elementima, Kardelj je tvrdio upravo suprotno tj. zastupao je jugoslovensko mišljenje da bi saradnja Zapada sa tim zemljama urušila teze koje kao argumente koriste staljinističke snage.¹²⁶⁵

¹²⁶¹ *Isto*, str. 8.

¹²⁶² *Isto*.

¹²⁶³ *Isto*, str. 9.

¹²⁶⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Izveštaj druga Edvarda Kardelja sa službene posete Velikoj Britaniji od 14. do 19. novembra 1955. godine, podnet na sednici SIV-a 21. decembra 1955. godine, str. 11 – 12.

¹²⁶⁵ *Isto*, str. 12.

Posmatrano u celini, Jugoslavija je tokom 1955. godine bila većim delom zadovoljna napretkom normalizacije svojih odnosa sa susednim „narodnim demokratijama“ s tim što to nije važiilo za sve takve susedne zemlje. Kao i do tada, neke od ovih zemalja su svoje odnose sa Jugoslavijom sređivale brže i sadržajnije a neke sporije i bez mnogo volje da dotaknu suštinske probleme. Sa jugoslovenske strane, tokom 1955. godine naročito je bio vidljiv napredak koji je u normalizaciji odnosa sa susednom Jugoslavijom ostvarila Rumunija. Već početkom godine, u Jugoslaviji je postojala procena da se po pitanju normalizacije odnosa sa Jugoslavijom Rumunija polako približavala stupnju koji je postignut sa Mađarskom i Bugarskom kao i da počinje da prednjači u odnosu na sve ostale istočnoevropske zemlje, sa izuzetkom samog SSSR-a.¹²⁶⁶ Takva procena napravljena je na osnovu činjenica da je Rumunija među prvima predlagala sklapanje trgovinskog ugovora i do tada već bila obustavila antijugoslovensku propagandu i povukla svu takvu literaturu, da je pisanje štampe bilo povoljno po Jugoslaviju, da su bile raspuštene emigrantske organizacije, da je u partijskim krugovima dato zvanično tumačenje normalizacije koje je Beograd smatrao jednim od najboljih, da su prestali progoni jugoslovenskih državljana, da je prihvaćena jugoslovenska inicijativa za kulturnu saradnju i za sklapanje sporazuma o obeležavanju granice kao i da je prestala ili bila svedena na neprimetnu meru policijska pratnja jugoslovenskih diplomata u Bukureštu. Jedino krupno pitanje koje je u to vreme ostajalo otvoreno bilo je pitanje položaja srpske nacionalne manjine, mada ni to nije predstavljalo prepreku da u Beogradu zaključe da tempo normalizacije odnosa sa Rumunijom ne samo da nije bio ispod očekivanog već je u pojedinim pitanjima bio i iznad jugoslovenskih očekivanja.¹²⁶⁷

Velika „pomeranja“ do kojih je došlo u partijskom i državnom rukovodstvu Rumunije u toku jeseni, a koje su se svodile na jačanje pozicija Deža i njegovih ljudi i slabljenje pozicija Kišinjevskog i Bodnaraša kao nosilaca politike „opreznosti i postepenosti“ u normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom, iz jugoslovenske perspektive su otvarale mogućnosti za „konstruktivniju saradnju“ i doprinosile očekivanjima veće

¹²⁶⁶ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 2, Spoljna politika: stepen i tempo normalizacije odnosa između Jugoslavije i Rumunije, 26. januar 1955. godine, Pov. br. 17770, str. 1.

¹²⁶⁷ *Isto*, str. 2 – 3.

aktivnosti Rumuna kada su u pitanju bila nerešena pitanja iz odnosa sa Jugoslavijom.¹²⁶⁸ Istovremeno, u DSIP-u su uvidali i da je postojala potreba da se nešto menja u jugoslovenskoj politici prema Rumuniji s obzirom da je do tada inicijativu u vezi sa normalizacijom imala Rumunija. Iako je bilo jasno da je u svemu tome sa rumunske strane bilo i namere da se izvuče nekakva propagandna korist (pozivanje vladine delegacije na proslavu nacionalnog praznika kao i drugih sindikalnih i novinarskih delegacija), nekooperativnošću u vezi sa pitanjima od obostrane koristi (vazduhoplovna konvencija) Jugoslavija je sebe stavila u poziciju strane koja okleva i koči proces normalizacije čime je, nesvesno, išla na ruku upravo onim snagama u Rumuniji koje nisu bile za suštinsku normalizaciju i učvršćivanje dobrosusedskih odnosa.¹²⁶⁹ Očekivanja Beograda u vezi sa kooperativnošću Rumuna vrlo brzo su se pokazala kao realna. Do kraja 1955. godine najzad je bilo rešeno pitanje oslobađanja Srba iz Baragana, rešeno je i pitanje posleratnih jugoslovenskih potraživanja od Rumunije a Rumuni su, u okviru ekonomskih pregovora, pristali da Jugoslaviji isporuče 50.000 tona sirove nafte van ugovorenih robnih lista.¹²⁷⁰ Sve to doprinelo je da na putu normalizacije odnosa između Jugoslavije i Rumunije ostanu samo manje važna pitanja koja nisu mogla da dovedu u pitanje opšti trend povoljnog razvoja međusobnih odnosa.

Pored zadovoljstva rezultatima normalizacije odnosa sa Rumunijom, u Beogradu je isto takvo zadovoljstvo vladalo i kada je u pitanju bila Bugarska. Jugoslovenski ambasador u Sofiji, Mita Miljković, javljao je avgusta 1955. godine o „neprikrivenoj radosti“ bugarskih rukovodilaca zbog poboljšanja odnosa sa Jugoslavijom, o velikom interesovanju za Jugoslaviju i njena dostignuća kao i o neospornom utisku da su bugarski rukovodioci u sprovođenju nove politike prema Jugoslaviji jedinstveni, što nije bio slučaj u drugim susednim zemljama „narodne demokratije“.¹²⁷¹ Analizirajući u jesen iste godine odnose sa Bugarskom, u Beogradu su konstatovali da je njihov razvoj, koji je i pre Beogradske deklaracije bio brži nego razvoj odnosa sa drugim istočnoevropskim zemljama, dodatno

¹²⁶⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Zabeleška sa sastanka referade Rumunije, održanog 2. novembra 1955. godine, Pov. br. 415284, str. 1.

¹²⁶⁹ *Isto*, str. 4.

¹²⁷⁰ DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, fasc. 56, dos. 1, Rumunija u 1955. godini, 29. avgust 1955. godine, Pov. br. 18899, str. 5 – 6.

¹²⁷¹ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Iz izveštaja druga Mite Miljkovića našeg ambasadora u Sofiji, bez datuma, Pov. br. 410797, str. 1 – 2.

ubrzan posle razgovora Tita i Hruščova u Beogradu.¹²⁷² Posle tih razgovora, bugarski zvaničnici su u više navrata davali izjave o povoljnim uslovima za razvoj odnosa sa Jugoslavijom i o spremnosti da pristupe rešavanju spornih pitanja, što su zaista i učinili. Na taj način, Jugoslavija je dobila niz dokaza na osnovu kojih je mogla da zaključi da je Bugarska bila ozbiljna kada je tvrdila da želi potpunu normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom. Za dokaze su u Beogradu smatrali čitav niz bugarskih predloga za rešavanje spornih pitanja međudržavnih odnosa, dobru volju Bugara da prilikom rešavanja tih pitanja prihvate jugoslovenske stavove, rešenost i upornost da dogovoreno sprovedu u delo kao i potpuno, na bolje, promenjen odnos bugarskih vlasti prema jugoslovenskom diplomatskom osoblju i jugoslovenskim državljanima u Bugarskoj.¹²⁷³ Jugoslovenske vlasti su, takođe, verovala da je Bugarska prišla normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom sa najmanje rezerve u poređenju sa drugim zemljama „narodne demokratije“. Kada su u pitanju bili motivi koji su ih na to pokrenuli u Beogradu su verovali da su presudan uticaj na takvu bugarsku politiku imali njihovo aktivno učešće u sprovođenju nove sovjetske spoljne politike (pored normalizacije odnosa sa Jugoslavijom Bugarska je radila i na popravljajući odnos sa Turskom, Grčkom i drugim zapadnim zemljama), lični razlozi Vlka Červenkova (želja da se tako „rehabilituje“) kao i odsustvo bojazni da bi normalizacija odnosa sa Jugoslavijom donele nekakve unutrašnje teškoće.¹²⁷⁴ Slično kao u slučaju Rumunije, i u slučaju Bugarske u jesen 1955. godine u DSIP-u je sazrevala i svest o jugoslovenskim greškama kada je u pitanju bila politika prema Bugarskoj. Naime, u Beogradu su shvatili da u prethodnom periodu nisu vodili dovoljno računa o specifičnostima i okolnostima u kojima se odvijala normalizacija odnosa sa Bugarskom i da je Jugoslavija bila ta koja je, na primer, odugovlačila sa odgovorima na bugarske predloge koji su bili prihvatljivi, odbijala mnoge predloge za kulturnu i sportsku saradnju ili bila isuviše rigorozna i spora pri izdavanju viza bugarskim državljanima što je sa jedne strane stvaralo sumnje kod Bugara a sa druge dovelo do propuštanja mnogih prilika za širenje jugoslovenskog uticaja u Bugarskoj.¹²⁷⁵

Umesto takvog odnosa prema Bugarskoj, u DSIP-u su smatrali da je neophodno da se ubuduće u sređivanju odnosa sa Bugarskom nastupa „brže i šire“ i da se time da podrška

¹²⁷² AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Zabeleška sa sastanaka održanih 15. septembra i 19. oktobra 1955. godine, Str. pov. br. 337, str. 1.

¹²⁷³ *Isto*, str. 1 – 2.

¹²⁷⁴ *Isto*, str. 2 – 3.

¹²⁷⁵ *Isto*, str. 3 – 4.

tamošnjim antistaljinističkim snagama ali i da se na taj način ubrzano reči još 19 spornih, već pokrenutih pitanja, nakon čijeg rešavanja bi dve susedne zemlje imale potpuno normalne odnose. Cilj Jugoslavije je bio da kada se to postigne, ne dnevni red postavi pitanje položaja Makedonaca u Bugarskoj kojima nije priznavan status nacionalne manjine.¹²⁷⁶

Za razliku od Rumunije i Bugarske, normalizacija odnosa između Jugoslavije sa jedne i Mađarske i Albanije sa druge strane nije davala mnogo povoda za zadovoljstvo Beograda. Iako je Mađarska bila prva zemlja Istočnog bloka koja je, posle SSSR-a, pokrenula normalizaciju svojih odnosa sa Jugoslavijom, do kraja 1955. godine u Beogradu su zapazili da je kod Mađara postojala jasna rezervisanost i nesprennost da se reše važna pitanja poput ratnih reparacija i restitucije dok je istovremeno bilo tipično za njih predlaganje nevažnih ili onih pitanja za koje su samo oni bili zainteresovani.¹²⁷⁷ Tako je bilo upadljivo mađarsko nastojanje da sa Jugoslavijom razviju kulturne odnose koji su imali za cilj uticaj na mađarsku nacionalnu manjinu u Jugoslaviji dok je sa druge strane postojala nesprennost da se reši pitanje jugoslovenskih finansijskih potraživanja.¹²⁷⁸ Osim toga, Jugoslavija je bila nezadovoljna i mađarskim višemesečnim odugovlačenjem rešavanja pitanja na kojima je ona insistirala, poput pitanja uklanjanja IB emigranata sa radija i iz manjinske organizacije, oslobađanja većeg broja jugoslovenskih državljana iz zatvora kojih je po proceni Beograda bilo između 300 i 400 ili poboljšanja položaja jugoslovenskih nacionalnih manjina koje su bile izložene gruboj mađarizaciji.¹²⁷⁹ Najzad, u periodu posle beogradskih razgovora Tita i Hruščova, nezadovoljstvo Beograda je izazivalo i „neobjektivno“ tumačenje Beogradske deklaracije koje je obuhvatalo opravdavanje ranije politike prema Jugoslaviji, podelu odgovornosti za sukob iz 1948. godine, očekivanje da Jugoslavija „ispravi svoje greške“, izbegavanje da se u štampi određenije piše o karakteru jugoslovenskog društvenog sistema kao i otpor staljinističkih elemenata među višim

¹²⁷⁶ *Isto*, str. 4.

¹²⁷⁷ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 34, Period normalizacije odnosa od 1953. godine, Pov. br. 18818, str. 1 – 2.

¹²⁷⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška sa sastanka održanog u Prvom odeljenju DSIP-a 4. i 26. oktobra 1955. godine o odnosima između Jugoslavije i Mađarske, Str. pov. br. 349, str. 2.

¹²⁷⁹ *Isto*.

rukovodiocima da se interno priznanje Jugoslavije kao socijalističke zemlje i SKJ kao marksističke partije proširi i u javnosti.¹²⁸⁰

Pokušavajući da dokuče razloge ovakvih stavova Mađarske u odnosu na proces normalizacije odnosa, u Jugoslaviji su razmišljali o faktorima koji su podsticali ili „kočili“ taj proces. Rezultat je bilo uverenje da su normalizaciju podsticali pre svega strani, ali i domaći, politički razlozi (odnosi Jugoslavija – SSSR i Mađarska – SSSR) a ograničavali sukobi unutar mađarskog rukovodstva (Nađ – Rakoši) u kome nije bilo jedinstva u vezi sa pravcem daljeg unutrašnjeg razvitka zemlje.¹²⁸¹ Detaljnije, rezervisanost Mađarske prema procesu normalizacije u Beogradu su objašnjavali dominacijom staljinističkih snaga na čelu sa Rakošijem koji je bio protiv razvijanja odnosa sa Jugoslavijom van okvira staljinističkih koncepcija iz straha da bi mu to moglo okrnjiti autoritet i ugroziti pozicije.¹²⁸² Kao još jedan faktor koji je uticao na stav Mađarske prema Jugoslaviji označan je i strah od odgovornosti zbog ranije neprijateljske politike pogotovo što je nekadašnja antijugoslovenska kampanja mnogima poslužila kao sredstvo za „uzdizanje“ ili jačanje položaja unutar partije ili vlasti. Pored toga, u Beogradu su verovali i da je u Mađarskoj postojala bojazan od objektivnog prikazivanja društvenog sistema i stanja u Jugoslaviji jer je to moglo da ima odraza na unutrašnji politički razvitak Mađarske u pravcu liberalizacije i veće samostalnosti, naročito imajući u vidu Rakošijev trud da spreči dalji razvoj situacije u tom pravcu posle smenjivanja Imre Nađa.¹²⁸³ U vazii sa tim, u jugoslovenskom DSIP-u je postojala i sumnja da Sovjeti tolerišu ili čak možda i podržavaju neke stavove mađarskog rukovodstva. Ta sumnja je naročito bila prisutna posle prekida jugoslovensko-mađarskih finansijskih pregovora jer su u Beogradu bili uvereni da Mađari ne bi smeli da prekinu pregovore (za čiji prekid su bili svesni da bi mogao da ima veoma teške posledice po međusobne odnose), a da prethodno o tome nisu barem obavestili Moskvu.¹²⁸⁴

¹²⁸⁰ *Isto.*

¹²⁸¹ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 34, Period normalizacije odnosa od 1953. godine, Pov. br. 18818, str. 2.

¹²⁸² AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška sa sastanka održanog u Prvom odeljenju DSIP-a 4. i 26. oktobra 1955. godine o odnosima između Jugoslavije i Mađarske, Str. pov. br. 349, str. 2.

¹²⁸³ *Isto*, str. 3.

¹²⁸⁴ *Isto.*

U takvoj situaciji, jugoslovenska politika prema Mađarskoj sastojala se uglavnom u sprečavanju da se takva, u suštini, formalna normalizacija koristi u propagandne svrhe, odbijanju jednostranih ustupaka i podsticanju rešavanja pitanja od obostranog interesa.¹²⁸⁵ U jesen 1955. godine u Jugoslaviji se smatralo da su njeni odnosi sa Mađarskom „u stagnaciji“ ali da u ličnim kontaktima sa Mađarima ne treba ići na zaoštavanje odnosa već na ispoljavanje „hladnog stava“ čime bi se dalo do znanja da je Jugoslavija nezadovoljna kursom tadašnje mađarske politike prema Jugoslaviji.¹²⁸⁶ U praksi, Jugoslavija je nameravala da nastavi da vrši pritisak na mađarsku vladu da izvrši svoje finansijske obaveze, da insistira na uklanjanju IB emigranata sa radija i iz menjinskih organizacija, da postavi neka pitanja u vezi sa položajem jugoslovenskih nacionalnih manjina (ali ne zvanično, već samo u kontaktima na najvišem nivou) ali i da, sa svoje strane, odugovlači sa rešavanjem pitanja koja su postavljali Mađari a za koje Beograd nije imao interesa da se reše.¹²⁸⁷

Najmanje razloga da bude zadovoljna Jugoslavija je imala kada je u pitanju bila normalizacija njenih odnosa sa Albanijom. Taj proces, opterećen poznatim problemima o kojima smo već pisali, u Jugoslaviji je doživljavan kao poseban u odnosu na proces normalizacije odnosa sa drugim susednim zemljama “narodne demokratije“ pa i onim koje su bile daleko od njenih granica. Pitanje jugoslovensko-albanskih odnosa bilo je veoma složeno i Beograd je donekle zbunjivala činjenica da je na jednoj strani postojao Istočni blok koji je bio spreman na normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom i sa kojim su se odnosi razvijali normalno dok je na drugoj strani Albanija, koja je bila deo istog tog bloka, kočila proces normalizacije. Sve se, pak, činilo još komplikovanim usled primetno pojačanog interesa Zapada za Albaniju što je pojedince u Beogradu navodilo i na pomisao da možda i Zapad „ima svoje prste u Albaniji“.¹²⁸⁸ Naime, u DSIP-u je u leto 1955. godine vladalo uverenje da Zapad menja svoju politiku prema Albaniji i prilagođava je opštoj situaciji usled čega donekle menja taktiku ne odričući se sasvim ni pređašnjih metoda (padobranci-diverzanti, ubacivanje propagandnog materijala). Bila je primetna pojačana aktivnost Italije

¹²⁸⁵ DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, fasc. 36, dos. 34, Period normalizacije odnosa od 1953. godine, Pov. br. 18818, str. 2.

¹²⁸⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška sa sastanka održanog u Prvom odeljenju DSIP-a 4. i 26. oktobra 1955. godine o odnosima između Jugoslavije i Mađarske, Str. pov. br. 349, str. 4.

¹²⁸⁷ *Isto.*

¹²⁸⁸ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 13, Zapisnik sa sastanka kod druga Đurića, 18. jul 1955. godine, Pov. br. 49831, str. 2.

i Grčke prema Albaniji mada je Beograd najviše pažnje posvećivao politici SAD-a prema Albaniji jer je uviđao da su SAD počele sa drugačijim akcijama prema Albaniji (ponuda pomoći u martu 1955. godine koju je Albanija odbila) kao i da više ne koriste svoje odnose sa Jugoslavijom kao sredstvo za jačanje svog uticaja u Albaniji.¹²⁸⁹ Za Jugoslaviju, pitanje „specijalnog“ interesa Zapada za Albaniju bilo je važno i zbog uverenja da to ima veze sa jugoslovensko-albanskim odnosima, tj. da je takav interes Zapada za Albaniju u stvari posledica normalizacije jugoslovensko-albanskih odnosa.¹²⁹⁰

U vezi sa normalizacijom odnosa sa Albanijom, i tokom 1955. godine, glavni utisak Beograda bio je – neiskrenost, iako je od septembra napravljen prelom i došlo do pomaka. Taj pomak, međutim, po viđenju jugoslovenskih vlasti, bio je posledica razvoja jugoslovensko-sovjetskih odnosa, postojanja suprotnosti unutar albanskog rukovodstva i jugoslovenskog pritiska što je sve zajedno primoralo Šehua na ustupke. Međutim, uz davanje ustupaka, Šehu je preduzeo i energične mere za učvršćivanje sopstvene pozicije. Kao deo tih mera, Beograd je shvatao smenjivanje dvojice članova CK APR (Tuk Jakova i Bedri Spahiu) i još oko 40 viših i srednjih funkcionera, čime je Šehu u isto vreme opominjao opoziciju unutar Albanije i indirektno stavljao Jugoslaviji do znanja da se normalizacija odnosa može odvijati samo preko njega.¹²⁹¹ Pomak koji se u jugoslovensko-albanskim odnosima dogodio od septembra 1955. godine, nakon povratka Envera Hodže iz Moskve, obuhvatao je čitav niz mera koje su preduzeli Albanci: Jugoslavija je javno tretirana kao socijalistička zemlja, u svemu je izjednačena sa istočnoevropskim zemljama, štampa je pozitivno pisala o njoj, nije bilo policijske pratnje u Tirani niti ograničavanja kretanja diplomata, antijugoslovenska literatura je povučena iz knjižara, značajno je popravljen položaj jugoslovenskih državljana (dozvoljene posete, dozvoljena repatrijacija, zatvorenima obećano oslobađanje, vraćanje zalutalih preko granice), povučen je deo albanske vojske sa granice i plaćeno obeštećenje za dvojicu ubijenih jugoslovenskih graničara, dat je zadovoljavajući odgovor na jugoslovenske zahteve u vizi vile na dračkoj plaži a albanski funkcioneri su čak počeli i da pozivaju jugoslovenske diplomate da i privatno kontaktiraju. Međutim, taj pomak u odnosima nije obuhvatao i spremnost Albanaca da se raščiste sporna

¹²⁸⁹ DAMSPS, PA, 1955, Albanija, fasc. 1, dos. 14, Zapisnik sa satanka održanog u albanskoj referadi, 6. jul 1955. godine, Pov. br. 418153, str. 2.

¹²⁹⁰ *Isto*, str. 3.

¹²⁹¹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 287, Albanija, bez datuma i broja, str. 2.

pitanja iz perioda loših odnosa posle 1948. godine od kojih je, za Jugoslaviju, bilo pitanje Koči Džodžea.¹²⁹²

To pitanje već je bilo postavljano pred Albance koji su uvek odgovarali da je to unutrašnje pitanje. Međutim, takav odgovor je dobijen od Šehua i njemu bliskih ljudi dok je stav Envera Hodže, Hisni Kapoa i nekih drugih članova Politbiroa APR bio nepoznat. To je u Beogradu izazvalo nezadovoljstvo, ali ne Albancima, već sopstvenom diplomatskom misijom u Tirani koja je trpela kritike da nije uspostavila ni minimum kontakata sa albanskim funkcionerima usled čega niko u Beogradu nije znao kakav je stav ljudi u Politbirou APR po mnogim pitanjima pa i po pitanju Koči Džodžea.¹²⁹³ Službenici Poslanstva u Tirani su kritikovani najviše zato što su bili „pasivni posmatrači i registratori događaja“ usled čega „o sprovođenju našeg uticaja i davanja podrške nekim snagama nije moglo biti ni reči, kada ne znamo koje su to snage i čak ima li ih uopšte“.

Insistiranje Beograda na „ličnim kontaktima“ koje je trebalo da uspostave Predrag Ajtić i drugi u Tirani bilo je u vezi sa namerom da se ubuduće pokuša direktan kontakt sa Enver Hodžom kome bi indirektno bilo stavljeno do znanja da je „ličnost Mehmeda Šehua“ najveća prepreka normalizaciji odnosa dve susedne zemlje ali i sa grupom bivših članova CK i Politbiroa APR. Tu grupu ljudi činili su Tuk Jakova, Nesti Kerendži, Đin Marko, Dalji Ndreu i Liri Gega a kontakti sa njima trebalo je da budu privatnog, nikako službenog karaktera.¹²⁹⁴ Svi oni mogli su, eventualno, imati određenu ulogu u budućoj jugoslovenskoj politici prema Albaniji: u prvoj fazi, Beograd je trebalo da radi na produbljivanju suprotnosti između Hodže i Šehua uz indirektnu podršku Hodži da bi potom, ukoliko bi Šehu bio „uklonjen“, pomenuta grupa ljudi poslužila kao oslonac Hodži a što bi, u takvoj situaciji, stvorilo i „nove mogućnosti“ za Beograd.¹²⁹⁵ Namera da ubuduće pokuša da makar i indirektno favorizuje Hodžu, ukazuje da je Jugoslavija smatrala da u procesu normalizacije odnosa sa Albanijom neće moći da dobije ono što želi sve dok se u Tirani na odlučujućem mestu nalazi Mehmed Šehu.

I pored vidnog napretka procesa normalizacije jugoslovenskih odnosa sa zemljama „narodne demokratije u susedstvu, još uvek su ostajali neki razlozi za nezadovoljstvo

¹²⁹² *Isto.*

¹²⁹³ *Isto*, str. 4.

¹²⁹⁴ *Isto*, str. 5.

¹²⁹⁵ *Isto.*

Beograda koji su više ili manje važili za sve istočnoevropske zemlje pa i one susedne. Utisak Beograda je bio da je još uvek raširena pojava da štampa u ovim zemljama ističe samo pozitivne rezultate razvoja međusobnih odnosa i da pokušava da kod čitaoca stvori utisak da je približavanje Jugoslavije „socijalističkom lageru“ posledica spoljnopolitičkih poteza SSSR-a i zemalja „narodne demokratije. U Jugoslaviji su sa nezadovoljstvom gledali i na još uvek prisutne pojave da se prilikom pisanja o NOB uvek isticala presudna uloga SSSR-a i Crvene Armije kao i da su događaji iz 1948. i 1949. godine i dalje tumačeni ulogom Berije i Avakumova. Međutim, ono što je najviše zanimalo Beograd bio je način na koji je prikazivan i shvatan „jugoslovenski put u socijalizam“, odnosno do koje mere su ljudi u susedstvu bili upoznati sa principima jugoslovenske „društvene prakse“ poput karakterističnog privrednog sistema, radničkog samoupravljanja, komuna, decentralizacije i sl.

Sigurno je da jugoslovenski rukovodioci nisu tokom 1955. godine bili zadovoljni kako je društveno uređenje njihove zemlje prikazivano u susednim zemljama „narodne demokratije“ i da je to jedan od razloga povećanog interesovanja za odjek „jugoslovenske stvarnosti“ kod ideološki bliskog susedstva. Otuda i trud da se „ide na ruku“ svakom interesovanju koje je u vezi sa tim dolazilo iz bilo koje od ovih susednih zemalja. To je bilo očigledno prilikom posete mađarskog poslanika Šandora Kurimskog i drugih službenika mađarskog poslanstva fabrici „Ivo Lola Ribar“ u Železniku početkom februara 1955. godine. Po rečima samog Kurimskog svrha te posete bila je detaljnije upoznavanje sa organizacionom strukturom i načinom funkcionisanja radničkog samoupravljanja.¹²⁹⁶ To je bilo upravo ono što su u Beogradu i želeli pa su se svojski trudili da objasne sve nejasno kada bi Mađari „zapeli“ izražavajući nevericu da je u fabrici radnički savet bio iznad svega ili kada bi bili zbunjeni odnosom države i tako rukovođenih preduzeća. Jugoslovenskim domaćinima, pored vidnog interesovanja Kurimskog i drugih za suštinu radničkog samoupravljanja koje je predstavljalo jugoslovensku posebnost, prijalo je i da od njega čuju da je u Mađarskoj postojalo veliko interesovanje za zbivanja u Jugoslaviji i tok normalizacije odnosa sa njom.¹²⁹⁷

¹²⁹⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o poseti Poslanika u Bgd Kurimskog i članova Poslanstva Fabrici alatnih mašina Ivo Lola Ribar u Železniku, 3. februar 1955. godine, bez broja, str. 1.

¹²⁹⁷ *Isto*, str. 2.

Iz susedne Bugarske, stizale su čak informacije koje su u Beogradu shvatane kao želja da se koriste jugoslovenska iskustva. Ambasada u Sofiji je oktobra 1955. godine javljala o razgovoru sa Gavrilovom, direktorkom bugarske novinske agencije BTA i članom CK BKP koja je tvrdila da neki od njihovih ljudi, kada se vrate iz Jugoslavije, odmah traže da se „izvesne stvari“ iz jugoslovenske prakse primene i u Bugarskoj.¹²⁹⁸ Ona je potom precizirala da se „Čankov zagrejao za neke stvari“ i da je o tim stvarima nedavno diskutovano (u CK BKP, po pretpostavci jugoslovenskog atašea za štampu koji je razgovarao sa Gavrilovom) i zaključeno da sve treba prvo dobro prodiskutovati imajući u vidu bugarske uslove i izbeći jednostrano kopiranje.¹²⁹⁹

Ovakve i slične informacije mogle su u Beogradu da stvore utisak da je vladalo veliko interesovanje za jugoslovenski primer i da je bilo prostora da se u susednim zemljama „narodne demokratije“ širi jugoslovenski uticaj. Međutim, postojale su i sasvim oprečne informacije. Tako je u razgovoru sa Srđom Pricom dopisnik *Njujork Tajmsa* Džek Rejmond, decembra 1955. godine, govoreći o svojim utiscima iz Poljske, Čehoslovačke, Mađarske i Rumunije gde je proveo nekoliko meseci, preneo Prici da se u tim zemljama o Jugoslaviji govori i zna vrlo malo.¹³⁰⁰ Po Rejmondovim rečima običan čovek sa ulice nije znao gotovo ništa o Jugoslaviji niti je bio mnogo zainteresovan te je on stekao utisak da niko u Jugoslaviji nije video neki uzor po kome bi trebalo da se upravlja što je važno čak i za „vladine ljude“ koji su izbegavali da iznesu otvoreno svoje mišljenje već su se izgovarali da nisu dobro informisani i da je trebalo tek „videti kako stvari stoje u Jugoslaviji“.¹³⁰¹ Pored toga, do Beograda su stizale i posredne informacije i mogućem otporu na koji je moglo da naiđe jugoslovensko širenje ideja „titoizma“ kao posebnog puta u socijalizam. Iako iz zapadnih krugova i nezvanična, do DSIP-a je početkom avgusta stigla informacija po kojoj je Hruščov tokom svog boravka u Bukureštu posle razgovora u Beogradu, izričito stavio do znanja „da ne želi nikakva titoistička eksperimentisanja u zemljama narodne demokratije“.¹³⁰²

¹²⁹⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Izvodi iz pošte naše ambasade u Sofiji za oktobar 1955. godine, Pov. br. 415608, str. 2.

¹²⁹⁹ *Isto.*

¹³⁰⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara Srđe Price sa dopisnikom „New York Times“ g. Jack Raymond-om dana 12. decembra 1955. godine, Pov. br. 416861.

¹³⁰¹ *Isto.*

¹³⁰² AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Lowenthal o odnosima SSSR – FNRJ, 5. avgust 1955. godine, Pov. br. 410547.

Ukoliko je ova informacija bila tačna, to je moglo da ozbiljno utiče na normalizaciju jugoslovenskih odnosa ne samo sa susednim i drugim zemljama „narodne demokratije“ već i sa Sovjetskim Savezom, s obzirom da je Tito verovao da su načela Beogradske deklaracije važila ne samo za Jugoslaviju već i za druge zemlje, o čemu je pisao čak i u ličnoj poruci američkom predsedniku Ajzenhaueru.¹³⁰³ Ako su Sovjeti prilikom potpisivanja Beogradske deklaracije bili neiskreni, mogla je doći u pitanje i uloga Jugoslavije u istočnoevropskim zemljama koja je za nju bila poželjna ne samo zbog sopstvenih interesa već i zbog Zapada i njegovog shvatanja važnosti i uloge Jugoslavije na tom prostoru. Sama Jugoslavija smatrala je sebe važnim saveznikom Zapada u slučaju rata dok je u mirnodopskom razdoblju smatrala da je za Zapad bila najkorisnija takva kakva je bila u tom trenutku i to prvenstveno zbog uticaja koji ima i koji bi mogla da vrši na istočnoevropske zemlje.¹³⁰⁴ Ekonomski snažna i sa politikom koju je vodila, Jugoslavija je sebe videla kao „najprivlačniju tačku“ kada su u pitanju bile zemlje „narodne demokratije“. Jugoslovenska politika prema zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu stoga je imala poseban značaj s obzirom da je „privlačna sila“ jugoslovenskog primera morala biti najjača upravo u prostorno i mentalitetski bliskim zemljama.

¹³⁰³ AJ, KPR, I – 1/1089, Poruka predsednika Republike Jugoslavije Josipa Broza Tita predsedniku SAD Dvajtu Ajzenhaueru, kraj novembra ili početak decembra 1955. godine, koncept, str. 4 – 5.

¹³⁰⁴ DAMSPS, PA, 1955, Istočnoevropske zemlje, fasc. 52, dos. 1, Poslestaljinska politika SSSR-a, bez datuma, Pov. br. 18874, str. 12.

III POGLAVLJE

BURNA 1956. GODINA

III.1. Jugoslavija i zemlje „narodne demokratije“ u susedstvu početkom 1956. godine

Počev od Staljinove smrti pa do kraja 1955. godine odnosi Jugoslavije sa SSSR-om i istočnoevropskim zemljama pod njegovom dominacijom uglavnom su išli uzlaznom linijom.¹³⁰⁵ Početkom 1956. godine u Jugoslaviji su očekivali da ti odnosi nastave da prate trend poboljšanja iako nisu mogli biti sigurni da će nestati i neke nedoumice koje su bile u vezi sa pojedinim pitanjima „političkog i teoretkog karaktera“ koja su se nepovoljno odražavala naročito na odnose Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“ sa kojima je bilo i najviše nerešenih pitanja.

Jugoslovenske nedoumice u vezi sa odnosima sa Sovjetskim Savezom i drugim zemljama „socijalističkog lagersa“ došle su do izražaja i prilikom razmatranja zvaničnog poziva KPSS-a upućenog SKJ radi prisustva njegove delegacije na predstojećem XX kongresu u Moskvi. Poziv je upućen poslednjih dana 1955. godine, u vreme kada je Josip Broz Tito već bio na putu za Egipat. Tito je sa „Galeba“ 25. decembra uputio Kardelju depešu u kojoj je izneo mišljenje da zbog spoljnopolitičkog položaja Jugoslavije nije celishodno da se na kongres KPSS šalje delegacija, predlažući umesto toga slanje pozdravnog telegrama.¹³⁰⁶ Osim toga, on je od Kardelja tražio da prilikom saopštavanja ove odluke Firjubinu, ambasadoru SSSR-a u Jugoslaviji, kaže još i da bi prilikom njegove posete Moskvi „trebalo objasniti neka pitanja političkog i teoretskog karaktera, koja se u svim istočnim zemljama pojavljuju u prilično konfuznom obliku i remete normalan tok i razvitak političke saradnje“.¹³⁰⁷ Odbijanje poziva za prisustvovanje kongresu KPSS i pominjanje potrebe za raščišćavanjem „nekih političkih i teoretskih pitanja“ ukazuju da u

¹³⁰⁵ Đoko Tripković, „Uspori i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1956. godine“, *Istorija 20. veka*, 2/1998, str. 130.

¹³⁰⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Depeša J. B. Tita Kardelju upućena sa broda „Galeb“, 25. decembar 1955. godine; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956*, zbornik dokumenata, Beograd, 2010, str. 829; *Narodna armija*, 23. februar 1955. godine.

¹³⁰⁷ *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 829 – 830.

tom trenutku nije postojalo puno poverenje u namere i buduće poteze Sovjeta prema Jugoslaviji, ali i u spoljnoj politici uopšte. Nekoliko dana kasnije, u razgovoru sa Naserom 29. decembra 1955. godine, Tito je eksplicitno govorio o tome, rekavši da je teško saznati „kakve su prave manere Rusa“ i da sve njihove osmehe treba primiti „cum grano salis“.¹³⁰⁸ On je podsetio na loše iskustvo Jugoslavije ali i dodao da nadu daje činjenica da su novi kurs započeli novi ljudi i to ne bez opozicije. U vezi sa tim Tito je naglasio da „pitanje Staljinizma još nije rešeno u SSSR-u“ i da ljudi koji rukovode u Sovjetskom Savezu imaju ne male teškoće u spovođenju svoje politike.¹³⁰⁹ Tito je, bez obzira što „osmesi“ dolaze od novih ljudi pozivao na oprez ali ne i preterani oprez koji bi dovodio do toga da se sve što dolazi od njih prima sa nepoverenjem.

Pozicija Jugoslavije u odnosu na SSSR i zemlje „narodne demokratije“ početkom 1956. godine najjasnije je vidljiva iz odgovora koji je na Titovu depešu uputio Kardelj 29. decembra 1955. godine. Kardelj je Tita izvestio o razgovoru sa Firjubinom kome je preneo jugoslovensku zahvalnost za spremnost Sovjeta da pozovu delegaciju SKJ na kongres ali i predlog da zvaničan poziv ne upućuju jer su u Jugoslaviji smatrali da je njihovo učešće na takvoj manifestaciji preuranjeno i to iz nekoliko „praktičnih“ i nekoliko „načelnih“ razloga.¹³¹⁰ Prema onome što je Kardelj rekao Firjubinu, prvi od „praktičnih“ razloga zbog kojih Jugoslavija nije želela da učestvuje na XX kongresu KPSS bio je u vezi sa činjenicom da bi to izazvalo „veliki šum i svakakva nagađanja u svetu“ što bi išlo na štetu procesa popuštanja zategnutosti. Drugi razlog se odnosio na jugoslovensko shvatanje da ona može najviše da doprinese miru i socijalizmu ukoliko nastavi da igra svoju dosadašnju ulogu, a kao treći razlog navedeno je da bi učešće na kongresu KPSS otežalo Jugoslaviji sređivanje njenih međunarodnih ekonomskih odnosa u smislu oslobađanja od „nekih tereta“ koji su nastali u vreme sukoba sa Informbiroom.¹³¹¹ Pored ovih razloga, Kardelj je Firjubinu izneo i četiri „načelna“ razloga za neprisustvovanje kongresu koji su, svakako, bili mnogo značajniji jer su se ticali ideoloških pitanja i odnosa Jugoslavije sa zemljama „narodne demokratije“. Pre svaga, u Beogradu su bili protiv učešća na kongresu jer tamo

¹³⁰⁸ AJ, KPR, I – 2/5-2, SSSR, Zabeleška o razgovoru predsednika Republike Tita sa predsednikom Republike Egipat Naserom 29. decembra 1955. godine, str. 10.

¹³⁰⁹ *Isto*, str. 10 – 11.

¹³¹⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Depeša Edvarda Kardelja Josipu Brozu Titu, 29. decembar 1955. godine, br. 130, str. 1; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 830.

¹³¹¹ *Isto*.

jugoslovenska delegacija ne bi samo prisustvovala kongresu već bi istovremeno bila deo političke manifestacije zajedno sa raznim komunističkim partijama sa kojima do tada nisu uspostavljeni nikakvi kontakti niti su bila raščišćena mnoga principijelna pitanja. Drugo, Kardelj je Firjubinu rekao i da u „nekim istočnoevropskim zemljama“ u kojima su na vlasti komunističke partije još uvek vladaju „veoma čudne teorije o Jugoslaviji, socijalizmu i ciljevima poboljšanja odnosa sa Jugoslavijom“ što je predstavljalo teškoću i stvaralo nepoverenje u procesu normalizacije međudržavnih odnosa. Štaviše, Kardelj je otvoreno rekao da jugoslovensko rukovodstvo ima poverenje u iskrenost sovjetskog rukovodstva ali da to ne može da kaže i za rukovodstva nekih drugih komunističkih partija.¹³¹² S tim u vezi bio je i treći razlog jugoslovenskog neprisustvovanja kongresu koji se konkretno odnosio na činjenicu da će u Moskvi, na kongresu, biti zastupljen i Kominform kao organizacija sa kojom SKJ nije želeo da dođe u kontakt kako zbog njene prošlosti tako i zbog toga što je smatrala da takve forme saradnje više ne odgovaraju uslovima. Tačnije, Kardelj je pojasnio da je u tom trenutku Jugoslavija bila za uspostavljanje „dvostranih kontakata“ među partijama ali protiv učestvovanja u kolektivnim političkim manifestacijama. Na ovaj treći nadovezivao se i četvrti razlog koji je Jugoslaviju rukovodio da odbije poziv na XX kongres KPSS-a, a on se ticao reakcije članstva SKJ i jugoslovenske javnosti na tako nešto s obzirom da se konkretna saradnja sa istočnoevropskim zemljama kao i stavovi njihovih vladajućih komunističkih partija prema Jugoslaviji nisu razvili do potrebnog nivoa.¹³¹³ Kardelj je potom izneo mišljenje jugoslovenskog rukovodstva da treba i dalje raditi „u dosadašnjem pravcu i formama“ i to naročito između KPSS i SKJ i da će se pre svega u tim kontaktima postepeno raščišćavati pojedina pitanja. Na sve to, Firjubin je reagovao mirno, prijateljski i sa razumevanjem naglašavajući i sam delikatnost jugoslovenske pozicije iz čega je Kardelj izveo zaključak da drugačiji odgovor Sovjeti nisu ni očekivali.¹³¹⁴ Imajući u vidu sve razloge koje je Kardelj preneo Sovjetima, jasno je da su na dalje približavanje Jugoslavije Sovjetskom Savezu i istočnom bloku, odnosno susednim zemljama „narodne demokratije“ početkom 1956. godine uticala tri osnovna faktora: jugoslovenska pozicija u međunarodnim odnosima, neregulisani odnosi sa drugim komunističkim partijama i strah od reakcije domaće javnosti.

¹³¹² *Isto.*

¹³¹³ *Isto*, str. 1 – 2; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 830 – 831.

¹³¹⁴ *Isto.*

Za razliku od svih ovih faktora koji su bili prevashodno političke prirode, na proces normalizacije odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ i na jugoslovensku politiku prema tom prostoru uopšte uticao je i ekonomski faktor koji je delovao u suprotnom smislu. Naime, obnavljanje i jačanje ekonomskih veza sa istočnoevropskim zemljama donosilo je brojne pogodnosti Jugoslaviji. Zaključenjem trgovinskih i drugih ekonomskih sporazuma sa SSSR-om i drugim zemljama istočnog bloka otvorena su tržišta ovih zemalja za jugoslovensku robu koja je tamo postizala bolje cene. Na to tržište Jugoslavija je izvozila i robu koju do tada nije mogla da izveze na Zapad, poput obuće, prerađene kože, trikotaže i što je najvažnije, odatle je Jugoslavija putem klirinškog plaćanja dobijala važne sirovine poput nafte, pamuka, valjanog materijala i uglja za koksiranje što je sve znatno uticalo na rasterećenje platnog bilansa zemlje.¹³¹⁵ Osim prednosti koje je donosila robna razmena, Jugoslavija je sa Istoka počela da dobija i povoljne kredite za izgradnju industrijskih objekata a preko sporazuma o naučno-tehničkoj saradnji i dobijanje licenci i patenata, pomoć stručnjaka i mogućnost usavršavanja svojih kadrova. Međutim, iako je produbljivanje ekonomskih odnosa sa Istokom bilo povoljno za Jugoslaviju, u Beogradu je postojala i svest o potrebi da se izbegne jednostrana orijentacija spoljne trgovine (kao u periodu 1945 – 1948. godine) tako što bi se očuvale nekakve proporcije u trgovini sa Istokom i sa Zapadom, pogotovu imajući u vidu proizvodne i izvozne mogućnosti Jugoslavije.¹³¹⁶ Koliko je već početkom 1956. godine za Jugoslaviju porastao značaj ekonomske saradnje sa Istokom govore i podaci da je ugovorena robna razmena Jugoslavije sa SSSR-om i istočnoevropskim zemljama dostigla cifru od 80 miliona dolara kada je u pitanju bio izvoz i 82 miliona dolara kada je u pitanju bio uvoz. Pod uslovom da se svi ugovori realizuju u potpunosti, to je trebalo da iznosi 26% jugoslovenskog izvoza i 17% ukupnog uvoza.¹³¹⁷

Ekonomski interesi Jugoslavije igrali su ulogu i u njenoj politici prema susednim zemljama „narodne demokratije“ iako je na njih, zbirno gledano, otpadalo tek oko 1/8 robne razmene sa čitavim Istočnim blokom. Tako je trgovinski ugovor zaključen sa Rumunijom decembra 1955. godine predviđao ukupnu razmenu od 11 miliona dolara i to sa

¹³¹⁵ DAMSPS, PA, 1956, Istočnoevropske zemlje, fasc. 67, dos. 1, Ekonomski odnosi sa istočnoevropskim zemljama, 26. mart 1956. godine, Pov. br. 422959, str. 1.

¹³¹⁶ *Isto.*

¹³¹⁷ DAMSPS, PA, 1956, Istočnoevropske zemlje, fasc. 67, dos. 1, Ekonomski odnosi FNRJ sa istočnoevropskim zemljama, 26. mart 1956. godine, Pov. br. 422959.

znatno poboljšanom strukturom robe jer je za razliku od prethodne godine Rumunija pristala da proda naftu, kukuruz i mast.¹³¹⁸ Protokol o robnoj razmeni za 1956. godinu sa Bugarskom u vrednosti od 9 miliona dolara potpisan je početkom februara iste godine i takođe je predviđao proširivanje robnih lista proizvodima poput uglja, kukuruza, elektroporcelana, derivata nafte, sirovog gvožđa i sl. Znatno skromnija razmena u iznosu od samo 1,5 miliona dolara ugovorena je bila i sa Albanijom protokolom potpisanim krajem decembra 1955. godine.¹³¹⁹ Sa Mađarskom, do sredine marta 1956. godine, još uvek nije bio potpisan nikakav sporazum o robnoj razmeni za tekuću godinu. Razlog je bio svakako mađarska nekooperativnost usled koje su još septembra 1955. godine bili prekinuti pregovori o znatnim jugoslovenskim finansijskim potraživanjima.¹³²⁰

Neuspeh finansijskih pregovora između Jugoslavije i Mađarske obeležio je i njihove međusobne odnose u celini, izazvavši dugotrajniju stagnaciju odnosa koja je bila primetna i početkom 1956. godine. Od 10. do 17. januara vođeni su novi, prliminarni pregovori u Budimpešti ali su i oni ostali bez rezultata. Mađari su se čvrsto držali svoje dotadašnje pozicije da mogu da plate samo 72 miliona dolara u roku od 10 godina ili eventualno za 7 godina ako bi struktura robe kojom bi plaćali bila povoljna za njih.¹³²¹ Oni su i dalje tvrdili da priznaju samo neplaćene račune, kamatu na njih od 2% i reparacije za koje su molili da se smanje za 2/3. Ostala jugoslovenska potraživanja oni nisu priznavali jer su smatrali da se mogu kompenzovati sa njihovim potraživanjima gde bi opet suma od 72 miliona dolara bila jedino moguća s obzirom na njihovu tešku ekonomsku situaciju. Jugoslovenski stav je bio mnogo elastičniji: iako su u Beogradu polazili od cifre od preko 200 miliona dolara istovremeno su izražavali želju da se dođe dio niže sume koja bi realno odražavala uzajamna potraživanja i mogućnosti i sve touz brojne olakšice za plaćanje i sa perspsktivom sve većeg i većeg smanjenja ukupne sume mađarskih dugovanja ukoliko bi ona bila izmirena u kraćim rokovima.¹³²² Najniža suma koju je tražila Jugoslavija svela se

¹³¹⁸ DAMSPS, PA, 1956, Istočnoevropske zemlje, fasc. 67, dos. 1, Ekonomski odnosi sa istočnoevropskim zemljama, 26. mart 1956. godine, Pov. br. 422959, str. 7.

¹³¹⁹ *Isto*, str. 8.

¹³²⁰ *Isto*, str. 6 – 7.

¹³²¹ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Pregovori sa Mađarskom, strogo poverljivo, 20. januar 1956. godine, str. 1.

¹³²² *Isto*, str. 1 – 2.

na 150 miliona dolara koja bi bila plaćena za 7 godina.¹³²³ Na sve to, međutim, Mađari su i dalje ostali na svojim početnim pozicijama.

Iako je bilo dogovoreno da razgovori koji su se odvijali u Budimpešti ostanu tajna, po interesovanju sovjetskih diplomata u Budimpešti bilo je jasno da su oni bili upoznati sa njima. Tako se ekonomski savetnik sovjetske ambasade raspitivao kod Jugoslovena za tok pregovora uz naglašenu potrebu razumevanja za mađarsku tešku situaciju koja je bila opterećena velikim dugovanjima iz čega su u jugoslovenskoj ambasadi izvlačili zaključak da su Mađari uspjeli da Sovjete ubede u svoju tešku situaciju i, eventualno, pridobiju za svoje stanovište.¹³²⁴ Samo nekoliko dana kasnije, u razgovoru poslanika Soldatića sa sovjetskim ambasadorom u Budimpešti, Anropovom, ponovo je bilo dotaknuto pitanje jugoslovensko-mađarskih odnosa i nepopustljivosti mađarske strane u vezi finansijskih potraživanja. Soldatić je tom prilikom poredio razvoj jugoslovensko-sovjetskih i jugoslovensko-mađarskih odnosa podvukavši da kod Mađara ne vidi ni malo dobre volje da se krene sa mrtve tačke. Andropov je upadljivo izbegavao da iznese svoje mišljenje o tome ali istovremeno nije ni pokušavao da brani Mađare njihovom teškom ekonomskom situacijom.¹³²⁵

Od početka februara 1956. godine Jugoslavija je počela da diplomatskim kanalima skreće pažnju Mađarima da će njihova nepopustljivost stvoriti „mučnu“ atmosferu i naneti veliku štetu uzajamnim odnosima. O tome je Soldatić razgovarao sa mađarskim ministrom inostranih poslova, Boldockim, kao i sa njegovim pomoćnikom Šikom. Šik je čak iznosio nova opravdanja, pitajući Soldatića zašto Jugoslavija insistira na plaćanju punog iznosa reparacija ako zna da je tu štetu prouzrokovala Hortijeva Mađarska a sada treba da je plati socijalistička Mađarska. Ne malo iznenađen, Soldatić se sa svoje strane čudio da Mađari iznose ovakve „argumente“ kada ne žele ni da plate štetu koju je Jugoslaviji posle 1948.godine nanela socijalistička Mađarska.¹³²⁶ Nakon toga, Soldatić je Šiku skrenuo

¹³²³ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 2, Cirkularni telegram DSIP-a ambasadama FNRJ u Moskvi, Varšavi, Pragu, Bukureštu i Sofiji i Poslanstvu FNRJ u Tirani, 28. januar 1956. godine, Pov. br. 41816.

¹³²⁴ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 2, Depeša Poslanstva FNRJ u Budimpešti DSIP-u br. 27, 23. januar 1956. godine, Pov. br. 41816.

¹³²⁵ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 31, 25. januar 1956. godine, Pov. br. 41816.

¹³²⁶ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti, bez broja, 3. februar 1956. godine, Pov. br. 41816, str. 1.

pažnju da je Mađarska u tom trenutku bila na poslednjem mestu kada je u pitanju bila normalizacija odnosa sa Jugoslavijom, da odnosi stagniraju, da za tako nešto nema opravdanja tražeći od njega da se zamisli kakve posledice bi mogle da nastupe iz takvog stanja stvari.¹³²⁷ Verovatno uviđajući moguću štetu, mađarski predsednik vlade, Hegediš, sredinom februara je dao javnu izjavu da je unapređenje odnosa sa Jugoslavijom moguće čime je ostavio otškrinuta vrata za dogovor u budućnosti.¹³²⁸ Kao još jedan gest dobre volje sa mađarske strane tih dana je došlo i omogućavanje Soldatiću da poseti Mohač i sretne se sa predstavnicima jugoslovenskih manjina.¹³²⁹

Iako najvažnije, pitanje finansijskih potraživanja nije bilo i jedino nerešeno. Pored tog pitanja, na jugoslovensku inicijativu su već bila postavljena i pitanja jugoslovenskih nacionalnih manjina i IB emigranata koji su se nalazili u manjinskim ustanovama. Pored ovih pokrenutih a još nerešenih pitanja, odnose su opterećivala i pitanja koja još uvek nisu bila ni pokrenuta a ticala su se restitucije kulturnih dobara, dvojnog državljanstva i statusa jugoslovenskih državljana u Mađarskoj, dvovlasništva i rehabilitacije Jugoslavije i njenih građana osuđenih na antijugoslovenskim procesima.¹³³⁰

Početakom 1956. godine u Beogradu nisu mogli biti zadovoljni ni razvojem svojih odnosa sa Albanijom. Ti odnosi nisu bili u tako izraženoj stagnaciji kao u slučaju Mađarske ali ipak još uvek nisu bili ni blizu otpočinjanju suštinske normalizacije odnosa. Iako je od septembra 1955. godine bilo pozitivnih promena u stavu Albanije prema Jugoslaviji, u Beogradu nisu gajili iluziju da je u pitanju bila korenita promena shvatanja Albanaca ili znak dobre volje i spremnosti da se ispravljaju greške već su bili uvereni da je u pitanju bila samo „objektivna nužda“.¹³³¹ Zbog toga, stav Jugoslavije i njena politika prema Albaniji bili su rezervisani, pogotovu u odnosu na politiku koju je vodila prema drugim zemljama „narodne demokratije“ što je izazivalo vidnu nervozu u albanskim vladajućim krugovima. Mnogi od albanskih funkcionera prigovarali su jugoslovenskim diplomatama u Tirani da Jugoslavija ne prihvata njihove predloge, da pokreće pitanja koja nije pokretala u drugim

¹³²⁷ *Isto*, str. 2.

¹³²⁸ *Borba*, 11. februar 1956. godine.

¹³²⁹ *Borba*, 15. februar 1956. godine; *Politika*, 15. februar 1956. godine.

¹³³⁰ DAMSPS, PA, 1956, Istočnoevropske zemlje, fasc. 67, dos. 1, Pregled odnosa Jugoslavije sa istočnoevropskim zemljama od Beogradske deklaracije do danas, 20. februar 1956. godine, Pov. br. 422818, str. 2 – 3.

¹³³¹ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Zabeleška o odnosima Jugoslavija – Albanija, Str. pov. br. 4, 9. februar 1956. godine, str. 1.

istočnoevropskim zemljama (pitanje povlačenja optužbi) kao i da samo Poslanstvo ne sprovodi dosledno politiku SKJ prema Albaniji tj, da u Poslanstvu i DSIP-u ima ljudi koji se protive partijskoj „liniji“ po pitanju Albanije.¹³³²

Sa jugoslovenske tačke gledišta, kod Albanaca je i dalje bila primetna pojava podvojenosti u rukovodstvu kada je u pitanju bio stav prema Jugoslaviji: Šehu se i dalje činio krut i nepomirljiv a Hodža elastičniji i sa većim uticajem na „mase“. S tim u vezi, jugoslovensko Poslanstvo je uočilo prestanak kampanje protiv „neprijatelja partije“ i čak glasine o nekoj vrsti rehabilitacije pojedinih bivših funkcionera (Kristo Temelko, Tuk Jakova) u čemu su u tom Poslanstvu videli nameru Albanaca da na taj način liše jugoslovensku politiku eventualne pomoći tih ljudi.¹³³³

Poboljšanje odnosa Albanije prema Jugoslaviji bilo je početkom 1956. godine vidljivo u javno iznošenom stavu, u partijskim organizacijama i na predavanjima, da je Jugoslavija socijalistička zemlja. Međutim po pitanju povlačenja optužbi protiv Jugoslavije sa procesa Koči Džodze nailazilo se na odlučan otpor jer su Albanci to smatrali isključivo unutrašnjim pitanjem Albanije i čak izvodili zaključak da je Koči Džodze kao protivnik socijalizma u Albaniji automatski bio i neprijatelj socijalističke Jugoslavije.¹³³⁴ Razmatrajući mogućnosti kada je u pitanju bila buduća jugoslovenska politika prema Albaniji, u DSIP-u su polazeći od činjenice da je Mehmed Šehu predstavljao glavnu prepreku razvoju jugoslovensko-albanskih odnosa smatrali da bi trebalo prihvatiti nekoliko albanskih predloga i tako izbiti Šehuu iz ruku argumente za tvrdnju da je Jugoslavija ta koja ne želi normalizaciju odnosa ali vodeći računa da to ni na koji način ne učvršćuje njegovu poziciju. U tom smislu za Jugoslaviju je bilo prihvatljivo zaključenje sanitarno-veterinarskog i sporazuma o zaštiti bilja kao i gostovanje pojedinih albanskih umetnika ali ne i zaključenje sporazuma o PTT saobraćaju koji je mnogo više bio potreban Albaniji nego Jugoslaviji.¹³³⁵ Istovremeno, DSIP je planirao i da sukcesivno postavlja pred Albance čitav niz pitanja za čije rešenje je bila zainteresovana Jugoslavija (rasvetljavanje sudbine dvojice nosilaca štafete koji su nestali u Albaniji, povratak nasilno odvedenih građana, dostavljanje

¹³³² AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 270, Zabeleška sa sastanka održanog sa drugom Ajtićem, našim Poslanikom u Tirani dana 1. februara 1956. godine, Str. pov. br. 42, str. 1.

¹³³³ *Isto*, str. 1 – 2.

¹³³⁴ *Isto*, str. 2 – 3.

¹³³⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Zabeleška o odnosima Jugoslavija – Albanija, Str. pov. br. 4, 9. februar 1956. godine, str. 2 – 3.

podataka o uhapšenim jugoslovenskim državljanima, sklapanje sporazuma iz domena vodoprivrede, položaj makedonske manjine u Albaniji, popravka razorenih vojničkih grobalja, povraćaj vile u Draču i placa u Tirani) ne bi li na tim pitanjima proverili dokle ide spremnost albanskih vlasti kada je u pitanju bilo poboljšanje odnosa.¹³³⁶ Jedina pitanja koja Jugoslavija nije nameravala da u skorije vreme postavi pred Albance ticala su se povlačenja optužbi protiv nje u vezi odnosa do 1948. godine, finansijskih potraživanja prema Albaniji i obeštećenja za poginule graničare i civile jer su zahtevala pripremu obimnijeg materijala.¹³³⁷ Osim toga, to su bila i najteža pitanja koja nisu imala mnogo izgleda da budu rešena onako kako je to želela Jugoslavija.

Za razliku od razvoja odnosa sa Mađarskom i Albanijom, jugoslovenski odnosi sa Rumunijom i Bugarskom početkom 1956. godine razvijali su se bez većih problema, gotovo rutinski. To se naročito odnosilo na Rumuniju koja je rešivši krajem prethodne godine najteže sporno pitanje, pitanje oslobađanja Srba deportovanih u Baragan, postala jedna od zemalja „narodne demokratije“ koje su najuspešnije normalizovale svoje odnose sa Jugoslavijom iako je njena startna pozicija bila veoma loša. Početkom 1956. godine između Rumunije i Jugoslavije iz domena međudržavnih odnosa ostala su da se regulišu još samo manje važna pitanja koja su bila više tehničkog karaktera. Tako je, na obostranu inicijativu, u to vreme već bilo pokrenuto pitanje zaključivanja veterinarsko-sanitarne konvencije i konvencije o zaštiti bilja a tek je trebalo pokrenuti pregovore o zaključenju čitavog niza sporazuma i konvencija (o zajedničkoj borbi protiv zaraznih bolesti u pograničnom pojasu, o plovidbi Begejom, o regulisanju reke Nere, o dvojnomo državljanstvu i ekstradiciji, o dvovlasničkim imanjima i malograničnom prometu, o rehabilitaciji i obeštećenju jugoslovenskih državljana osuđenih na antijugoslovenskim procesima kao i o još nekoliko sporazuma iz oblasti socijalnog osiguranja).¹³³⁸

Iako je pitanje oslobađanja Srba iz Baragana bilo rešeno krajem 1955. godine, početkom 1956. godine Jugoslavija je budno pratila kako se odluka o puštanju Srba i njihovom povratku svojim kućama sprovodi u praksi. Poznajući slabosti rumunske države i

¹³³⁶ *Isto*, str. 3 – 4.

¹³³⁷ *Isto*, str. 4.

¹³³⁸ DAMSPS, PA, 1956, Istočnoevropske zemlje, fasc. 67, dos. 1, Pregled odnosa Jugoslavije sa istočnoevropskim zemljama od Beogradske deklaracije do danas, 20. februar 1956. godine, Pov. br. 422818, str. 3.

administracije, u Beogradu su očekivali da povratak Srba svojim kućama neće proći bez problema na šta je, još u decembru, skrenuta pažnja i samom Dežu koji je obećao da će se taj proces kontrolisati „odozgo“.¹³³⁹ Najčešći problem sa kojim su se po povratku suočavali Srbi ticao se njihovih kuća koje su bile zauzete od strane vojske, lokalnih zadruga ili kolonista iz Moldavije koji su odbijali da ih napuste. Čak i kada bi dobili ispražnjenu kuću, ona je najčešće bila ruinirana. Iako su lokalne rumunske vlasti učestvovala u oslobađanju srpskih kuća, često je dolazilo do sukoba povratnika sa kolonistima pa i do fizičkog razračunavanja. Takođe je bilo i slučajeva da su se predstavnici rumunskih vlasti, suočeni sa takvim sukobima i problemima, jednostavno povlačili i ostavljali ljude da sami reše svoj problem.¹³⁴⁰

Osim ovoga, problem za Jugoslaviju je predstavljao i njen odnos sa ljudima koji su do deportacije predstavljali elitu i neku vrstu rukovodstva srpske manjine u Rumuniji (Miloš Todorov, prota Nikolić, Boža Stojanov, braća Nikolin) koji su se po izlasku na slobodu obraćali jugoslovenskoj ambasadi tražeći savete u pogledu svog držanja izražavajući spremnost da rade sve ono što bi se od njih tražilo.¹³⁴¹ Na taj način, Jugoslavija je dovođena u nelagodnu poziciju te je ovoj grupi Srba, preko Jove Nikolina poručeno da se, bez obzira na višegodišnje stradanje, drže lojalno u odnosu na Rumuniju ne bi li izbegli da ponovo dospeju u zatvor. U jugoslovenskoj ambasadi u Bukureštu im je još rečeno i da moraju da vode računa da su rumunski državljani, da podležu njihovim zakonima kao i da je Jugoslavija učinila sve da se ispravi nepravda prema njima te da sada oni treba da vode računa da nekim „netaktičnim postupcima“ ne otežaju i svoj i položaj Jugoslavije koja je imala određene granice do kojih je o njima, kao državljanima Rumunije, mogla da se brine.¹³⁴² U tom smislu od njih je posebno traženo da izbegavaju sukobe sa ljudima iz redova srpske manjine koji su se u prethodnom periodu kompromitovali i da se aktivno uključe u politički život Rumunije.

Postojao je još jedan stav koji je zastupala ova grupa ljudi (a izgleda i većina povratnika iz Baragana) koji nije odgovarao tadašnjoj jugoslovenskoj politici prema Rumuniji. On se ticao jasno izražene njihove želje da se presele u Jugoslaviju. Srbi

¹³³⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 107/III – 17, Neki problemi u vezi repatriranih i puštenih Srba u Banatu, 23. januar 1956. godine, Pov. br. 4612, str. 1.

¹³⁴⁰ *Isto.*

¹³⁴¹ *Isto*, str. 2.

¹³⁴² *Isto.*

povratnici su tu želju obrazlagali time da za njih po povratku iz zatvora nema mesta u Rumuniji, da su „vaspitani na jugoslovenskoj stvarnosti“, da ne mogu da se pomire sa rumunskim režimom, da ne mogu ponovo da žive i rade u sredini koja se prema njima ponela onakao kako se ponela i da će se uvek osećati građanima drugog reda.¹³⁴³ Na to im je rečeno da Jugoslavija zastupa sasvim suprotan stav: da su bili potrebni upravo tamo gde su se nalazili da bi održavali „duh srpskog življa“ i doprinosili „pozitivnom razvitku Rumunije“ za koju su u Beogradu smatrali da u poslednje vreme „vrši izvesne korekture svoje politike“.¹³⁴⁴ Posle ovih reči, moralo je i vodećim Srbima – manjincima biti jasno da je u odnosima između Jugoslavije i Rumunije okrenut novi list te da je u takvim okolnostima i njima namenjena drugačija uloga od one koju su imali do tada.

Početak 1956. godine doneo je i dalje poboljšanje jugoslovensko-bugarskih odnosa ali uz ogradu da najvažnija sporna pitanja još uvek nisu bila ni postavljena sa jugoslovenske strane. U tom trenutku u toku je, na jugoslovensku inicijativu, bilo rešavanje pitanja dvojnog državljanstva kao i pitanja restitucije kulturnih dobara dok su brojna druga pitanja (dovlasnička imanja i malogranični promet, međusobna finansijska potraživanja, status makedonske nacionalne manjine u Bugarskoj, naknada štete za ubijene graničare, rehabilitacija Jugoslavije kao zemlje i njenih građana osuđenih na antijugoslovenskim procesima) tek trebalo da dođu na dnevni red.¹³⁴⁵ Bez obzira na to, odnosi dve zemlje su tih dana bili u usponu. Pomoćnik bugarskog ministra inostranih poslova, Gerasimov, predao je 30. januara u Sofiji jugoslovenskom ambasadoru Miljkoviću zvaničan poziv bugarskog Sobraanja upućen jugoslovenskoj Saveznoj Skupštini da pošalje svoju delegaciju u posetu Sobraanju.¹³⁴⁶ U Beogradu su bili spremni da prihvate poziv ali su smatrali da je ostalo malo vremena do početka marta za kada je važio poziv. Osim toga, Moša Pijade je, kao predsednik Savezne skupštine FNRJ tražio da cilj posete bude upoznavanje prilika iz savremenog državnog i društvenog života Bugarske kao i da tokom boravka delegacije ne bude nikakvih masovnih manifestacija, mitinga ili zborova. Za kraj posete, Pijade je tražio razgovor delegacije sa većom grupom članova Sobraanja i, eventualno, konferenciju za

¹³⁴³ *Isto*, str. 1 – 2.

¹³⁴⁴ *Isto*, str. 3.

¹³⁴⁵ DAMSPS, PA, 1956, Istočnoevropske zemlje, fasc. 67, dos. 1, Pregled odnosa Jugoslavije sa istočnoevropskim zemljama od Beogradske deklaracije do danas, 20. februar 1956. godine, Pov. br. 422818, str. 3.

¹³⁴⁶ M. Miljković, *nav. delo*, str. 247; *Borba*, 7. februar 1956. godine; *Politika*, 8. februar 1956. godine.

štampe.¹³⁴⁷ Na osnovu toga, 11. februara je bugarskom ambasadoru u Beogradu, Angelovu, preneto da jugoslovenska Savezna Skupština prihvata poziv Sobranja, na šta je on izrazio veliko zadovoljstvo bugarske strane.

Samo dan ranije, u Sofiji je potpisan Sporazum o robnoj razmeni između Bugarske i Jugoslavije za 1956. godinu, kao i Sporazum o naučno-tehničkoj saradnji i Sporazum o klauzuli najvećeg povlašćenja u robnoj razmeni.¹³⁴⁸ U atmosferi očekivane posete jugoslovenske parlamentarne delegacije, potpisivanje ovih sporazuma dodatno je doprinosilo utisku da odnosi Jugoslavije i Bugarske bivaju sve bolji i bolji.

III. 2. Odjek XX kongresa KPSS i odnosi Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“

Dvadeseti kongres Komunističke partije Sovjetskog saveza održan je u Moskvi od 14. do 25. februara 1956. godine i predstavljao je prekretnicu u dotadašnjem razvoju sovjetske partije i države, pre svega jer je na njemu, posle mnogo godina ćutanja, pokrenuto pitanje staljinizma i posledica koje je on za sobom ostavio ne samo u SSSR-u, već i u zemljama „narodne demokratije“ i u komunističkom i radničkom pokretu uopšte. Posledica XX kongresa KPSS bilo je otpočinjanje procesa destaljinizacije u Sovjetskom Savezu i istočnoevropskim zemljama pod njegovom dominacijom kao i povratak KPSS-a izvornim Lenjinovim koncepcijama.¹³⁴⁹

Sa govornice kongresa Nikita Hruščov je progovorio o različitim putevima i različitim oblicima prelaska u socijalizam pozivajući se na već postojeće iskustvo Kine, Jugoslavije i drugih istočnoevropskih zemalja predviđajući čak da će u budućnosti ti putevi biti još raznolikiji, uključujući i mogućnost mirnog prelaska u socijalizam uz pomoć parlamentarnog sistema.¹³⁵⁰ Iako je Hruščov govorio u ime čitavog rukovodstva KPSS-a, njegove teze nisu sasvim jasno podržane od strane drugih visokih sovjetskih rukovodilaca poput Molotova, Vorošilova ili Suslova. Izuzetak je predstavljao, na opšte iznenađenje,

¹³⁴⁷ *Isto*, str. 250.

¹³⁴⁸ *Isto*.

¹³⁴⁹ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, str. 260; Ričard Pajps, *Komunizam. Kratka istorija*, Beograd, 2004, str. 95 – 96; Đ. Tripković, „Uspom i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa...“, str. 130 – 131; *Narodna armija*, 22. mart 1956. godine.

¹³⁵⁰ G. Boffa, *nav. delo*, str. 351; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 99; *Međunarodna politika*, br. 143, 16. mart 1956. godine.

Anastas Mikojan koji je, doduše bez pominjanja Staljinovog imena, oštro kritikovao odsustvo kolektivnog rukovođenja partijom i državom i kult ličnosti, uz to izrekavši i „tople reči“ o Jugoslaviji.¹³⁵¹ Do poslednjeg dana kongresa, ova dva istupanja ostala su usamljena. Međutim, do preokreta je došlo po završetku zvaničnog dela kongresa kada je delegatima rečeno da ne napuštaju Moskvu da bi sutradan prisustvovali posebnoj, zatvorenoj, sednici. Na toj sednici, 25. februara, Hruščov je pročitao referat *O kultu ličnosti i njegovim posledicama*, kasnije poznat kao „tajni izveštaj“ koji je bio sačinjen najvećim delom od rezultata istrage komisije Pospjelova i drugih komisija, naročito one koja se bavila događanjima u sovjetskoj armiji u prvoj fazi Drugog svetskog rata. Hruščovljev referat ostavio je neizbrisiv utisak na slušaoce osudom Staljinove vladavine od 1934. godine nadalje, iznošenjem groznih pojedinosti o masovnom terorizmu tridesetih i četrdesetih godina, kritikom Staljinovog načina rukovođenja zemljom tokom rata i detaljnom analizom metoda kojima je Staljin u svojim rukama skoncentrisao svu vlast i održavao kult svoje ličnosti.¹³⁵² Odmah po završetku čitanja Hruščovljevog referata, kongres je izglasao rezoluciju kojom je novoizabranom Centralnom komitetu KPSS naloženo da preduzme neophodne mere da bi se prevladao kult ličnosti i otklonile njegove posledice „na svim poljima“ posle čega je kongres završen a delegati se razišli ostavši u potpunosti zaprepašćeni.¹³⁵³

U Beogradu su, kao i drugde u svetu, XX kongres KPSS-a smatrali istorijskim događajem¹³⁵⁴ koji je potvrdio nagoveštaje da će predstavljati presudan događaj za dalji razvitak Sovjetskog Saveza. Po viđenju jugoslovenske ambasade u Moskvi koja je detaljno izvestila DSIP o kongresu, grupa Hruščov – Bulganjin iskoristila je taj događaj za učvršćivanje svoje vlasti i afirmaciju politike koja je sve dublje ulazila u sukob sa politikom iz doba Staljina čime je XX kongres postao kongres raskida sa staljinizmom.¹³⁵⁵ To je postignuto pre svega kritikom kulta ličnosti i osudom lične diktature Staljina i svakog eventualnog sličnog pokušaja prisvajanja vlasti u budućnosti ali i osudom slepog

¹³⁵¹ G. Boffa, *nav. delo*, str. 352 – 353.

¹³⁵² *Isto*, str. 353 – 354; *Borba*, 19, 20. i 21. mart 1956. godine; *Politika*, 19, 20, 21. mart 1956. godine.

¹³⁵³ *Isto*, str. 354 – 355.

¹³⁵⁴ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 98; *Narodna armija*, 12. april 1956. godine.

¹³⁵⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Izveštaj o XX kongresu KP Sovjetskog Saveza, 19. mart 1956. godine, str. 1; François Fejtö, *Histoire des démocraties populaires. Après Staline 1953 – 1968*, Paris, 1969, p. 85; S. Živanov, *nav. delo*, str. 57.

prihvatanja stavova „sveznajućeg autoriteta“ čime je Staljinu oduzet status „klasika“ marksizma-lenjinizma.

U Jugoslaviji su veliku pažnju poklanjali i stavovima kongresa u vezi sa spoljnom politikom. Kao najznačajnije viđeno je odricanje od dogme da će pobjedu komunizmu doneti rat tj. primena sile kao i priznanje nužnosti postojanja specifičnih formi pa čak i mirnog puta u socijalizam putem parlamentarne borbe.¹³⁵⁶ Dvadeseti kongres KPSS bio je za Beograd signal da je „probijen put“ jačanju i produbljivanju novih, pozitivnih tendencija u sovjetskoj politici u čemu je uloga „jugoslovenskog faktora“, pored drugih faktora, smatrana značajnom. U Jugoslaviji su smatrali da je ona postala takav „faktor uticaja“ na razvitak Sovjetskog Saveza pre svega time što je izdržala borbu protiv staljinizma.¹³⁵⁷ Međutim, prećutkivanjem takve uloge Jugoslavije, u Beogradu nisu bili zadovoljni. Tretiranje Jugoslavije na kongresu ostalo je nedosledno, nisu spomenuta bitna pitanja jugoslovensko-sovjetskih odnosa pa čak nisu pomenuti ni razgovori Tita i Hruščova u Beogradu kao ni sama Beogradska deklaracija.¹³⁵⁸ Izuzetak je predstavljalo jedino izlaganje Mikojana koje je donekle „osvetlilo“ pitanje Jugoslavije dok su svi ostali sovjetski rukovodioci izbegli da kažu bilo šta o političkoj ulozi Jugoslavije što je smatrano velikom nedoslednošću u odnosu na tendencije i duh koji je vladao samim kongresom. Razlog tome Jugosloveni nisu tražili samo u unutrašnjepolitičkim razlozima ili prestižu već, pre svega, u nastojanju SSSR-a da sačuva ideološki monopol u socijalističkom pokretu.¹³⁵⁹ Iz ovog stava Beograda, jasno je da je Jugoslavija doživljavala sebe kao nekoga ko konkuriše SSSR-u za mesto lidera u socijalističkom i radničkom pokretu u svetu, a jasno je da je postojala i svest da je ona kao takva prepoznata i u Sovjetskom Savezu. To je, svakako, moralo uticati na sovjetsku politiku prema Jugoslaviji pa i na politiku koju su prema njoj vodile zemlje „narodne demokratije“, pogotovo one njoj susedne koje su zbog svog geografskog položaja često igrale ulogu „predstraže“ sovjetskih interesa kada je u pitanju bila Jugoslavija. Ipak, bez obzira na sve, u Jugoslaviji je prvih nedelja po završetku XX

¹³⁵⁶ *Isto*, str. 2.

¹³⁵⁷ *Isto*.

¹³⁵⁸ *Isto*, str. 24.

¹³⁵⁹ *Isto*, str. 27.

kongresa KPSS-a vladao optimizam kada je u pitanju bila perspektiva jugoslovensko-sovjetskih odnosa.¹³⁶⁰

Ubrzo po završetku XX kongresa KPSS-a, doprle su u javnost glasine o Hruščovljevom referatu i njegovom sadržaju a pravu senzaciju izazvalo je objavljivanje punog teksta na Zapadu. Posle XX kongresa došlo je do promene opšte političke i društvene atmosfere u Sovjetskom Savezu, što je postepeno moralo da se odrazi i na zemlje „narodne demokratije“, naročito one u susedstvu Jugoslavije od kojih su neke imale rukovodioce koji su bili među najodanijim sledbenicima „velikog Staljina“.

Jedna od takvih zemalja, sa najtvrdokornijim staljinističkim rukovodstvom, bila je bez sumnje i Albanija. Tamo, međutim, XX kongres KPSS-a i njegove odluke nisu dočekani kao dobra vest.¹³⁶¹ Najviši rukovodioci su pokušavali da ignorišu sve odluke kongresa u vezi sa Staljinom i staljinizmom a njihovih reakcija u javnosti gotovo da i nije bilo. Jedna od retkih reakcija bio je govor Envera Hodže na mitingu povodom XX kongresa koji je najveću pažnju posvetio veličanju SSSR-a i izražavanju albanske privrženosti toj zemlji dok je sasvim malo vremena posvetio novim stavovima iznetim na kongresu pomenuvši samo koegzistenciju, izbegavanje ratova i različite puteve u socijalizam.¹³⁶² Na zatvorenoj sednici CK APR Enver Hodža je informisao Plenum o XX kongresu KPSS pa i o Hruščovljevom tajnom referatu ali samo čitajući pojedine ublažene ocene iz tog referata: nije bilo govora o staljinizmu u APR dok je Šehu koji je govorio posle njega čak tvrdio i da u APR nije bilo kulta ličnosti.¹³⁶³ Svojevrсна „zavera ćutanja“ postojala je i kod drugih albanskih funkcionera. Jugoslovenski poslanik Predrag Ajtić krajem februara je primećivao donekle bolje raspoloženje Albanaca prema njemu ali od Hisni Kapoa, Štile, Natanailija i Peristerija sa kojima je razgovarao, nije mogao da čuje ni jednu jedinu reč o XX kongresu KPSS-a.¹³⁶⁴ Za razliku od njih, referent za Jugoslaviju u albanskom MIP-u, Jovan Antoni, reagovao je veoma nervozno i burno na opasku Srećka Kovačića, službenika jugoslovenske ambasade, da se principi proklamovani na XX kongresu u nekim zemljama već primenjuju a da ima i „takvih“ koji u tom smislu još uvek nisu ništa uradili. Antoni je povišenim tonom

¹³⁶⁰ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 546.

¹³⁶¹ P. Bartl, *nav. delo*, str. 243; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 478.

¹³⁶² DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 17, Nenaslovljen dokument, Pov. br. 423956, str. 1.

¹³⁶³ M. Komatina, *nav. delo*, str. 99.

¹³⁶⁴ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 7, Zabeleška sa dočeka albanske delegacije na pogreb Bjeruta, 27. februar 1956. godine, Pov. br. 45814

zapitao Kovačića: „Zar naši odnosi nisu dobri?“ i „Šta vi od nas tražite?“ dodajući da su oni izneli dosta predloga koje Jugosloveni nisu prihvatili.¹³⁶⁵ Prilikom susreta sa Antonijevim kolegom, načelnikom konzularnog odeljenja Ćamilom Rahmanijem, Kovačić je takođe pokušavao da inicira razgovor o XX kongresu. Međutim, Rahmani je priznavao veliki značaj tog kongresa ali je mnogo više govorio o predstojećem III kongresu Albanske partije rada. Na Kovačićevo ukazivanje na značaj tajnog dela kongresa i osudu Staljina, Rahmani je tvrdio da je o tome nešto čuo posredstvom „Rojtera“ ali „da mu se neke stvari čine preteranim“.¹³⁶⁶

Bez obzira na ćutanje o XX kongresu KPSS-a i odsustvo bilo kakve promene albanske politike u vezi sa principima iznetim na tom kongresu, Albanci su prema Jugoslaviji nastavili sa praksom iznošenja novih predloga za produblјivanje međudržavne saradnje ignorišući jugoslovenska očekivanja u vezi sa prethodnim koracima koji su se ticali skidanja optužbi sa Jugoslavije i njene rehabilitacije. Albanski ministar inostranih poslova, Behar Štila, Ajtiću je krajem marta govorio o potrebi da se uspostave kontakti između jugoslovenskih i albanskih političkih organizacija, tj između Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije i Demokratskog fronta Albanije.¹³⁶⁷ On je zastupao i mišljenje da je trebalo organizovati i susrete između lokalnih i pograničnih institucija poput vojske, partijskih i političkih organa i najavio upućivanje poziva SKJ da uputi svoju delegaciju na predstojeći III kongres APR. Štila se takođe interesovao i za novoimenovanog jugoslovenskog ambasadora u Tirani, Arsu Milatovića, obrazlažući brzo davanje agremana time da Albanci više nemaju nikakve rezerve.¹³⁶⁸

Nekoliko dana kasnije Ajtić je sa svojim saradnicima bio na večeri kod Štile kojoj je prisustvovao i Manuš Muftija, podpredsednik albanske vlade, i nekolicina drugih albanskih funkcionera. Tom prilikom, posle zajedljivih pitanja Albanaca o kapitalističkim tendencijama na selu, o pojavama anarhizma u SKJ, o stanju albanske manjine u Jugoslaviji i razlozima za odbijanje raznih albanskih predloga, Ajtić se požalio na slabu komunikaciju sa albanskim funkcionerima navevši kao primer odbijanje Jovana Antonija da sa Srećkom

¹³⁶⁵ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 27, Zabeleška o razgovoru sa Jovanom Antonijem, referentom za Jugoslaviju u albanskom MIP-u, 11. mart 1956. godine, Pov. br. 44588.

¹³⁶⁶ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 27, Zabeleška o razgovoru sa Ćamil Rahmanijem, načelnikom konzularnog odeljenja albanskog MIP-a, 23. mart 1956. godine, Pov. br. 44592, str. 2 – 3.

¹³⁶⁷ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 20, Zabeleška o razgovoru sa Behar Štilom, ministrom inostranih poslova albanskog MIP-a, 31. mart 1956. godine, Pov. br. 45817.

¹³⁶⁸ *Isto.*

Kovačićem razgovara o XX kongresu KPSS-a.¹³⁶⁹ Na to je Manuš Muftija iznenada planuo i gotovo se izvikao na Ajtića rečima: „Šta kongres? Čuli smo ga, pročitali smo ga, značajan je i nema šta da se više kaže o njemu“. Nastavljajući istim tonom on je Jugoslovane optuživao da u razgovorima pokreću delikatna, odnosno unutrašnje albanska pitanja, da prilaze albanskoj želji za normalizaciju odnosa sa predrasudama, da je krivica za loše odnose u prošlosti obostrana kao i da bi sve probleme trebalo „diskutovati i rešavati samo na najvišem partijskom nivou“.¹³⁷⁰ Izveštavajući Beograd o ovom neprijatnom događaju, Ajtić je zaključio da se takva nervozna reakcija može objasniti time da je sprovođenje principa XX kongresa koje su želeli članovi partije i Sovjeti, za albansko rukovodstvo bilo veoma osetljivo pitanje. Osim toga, za Ajtića je Muftijin ispad bio i dokaz da Albanci nisu želeli radikalnu promenu svoje politike već samo to da Jugoslavija počne da saraduje sa njima onakvima kakvi su bili kao i da ta saradnja i međusobni odnosi ostanu formalni i površni.¹³⁷¹

Prilikom Ajtićeve oproštajne posete Štili, albanski ministar je nastavljajući sa dotadašnjom praksom, izneo čitav niz novih predloga i albanskih koraka, zapostavljajući činjenicu da najkrupnije pitanje međusobnih odnosa, pitanje rehabilitacije Jugoslavije, nije bilo rešeno. Štilla je Ajtića obavestio da će Albanija, pored poziva na kongres APR koji je već bio upućen SKJ, uskoro pozvati u posetu i jugoslovensku parlamentarnu delegaciju i u cilju rešavanja otvorenih pitanja predložio zaključivanje konvencije o statusu državljana, konvencije o ekstradiciji krivaca i pravnoj pomoći kao i omogućavanje repatrijacije svim jugoslovenskim političkim emigrantima u Albaniji.¹³⁷² On je izneo i albansku želju da se uspostave kontakti između političkih i društvenih organizacija (SKJ, SSRNJ), sindikata, ustanova kulture i drugih i to naročito u pograničnim oblastima. Štilla je tražio i jugoslovensku saradnju u vezi nekih albanskih privrednih problema (transport) a bio je raspoložen i da sasluša Ajtićeve primedbe na račun položaja makedonske manjine (nastava

¹³⁶⁹ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 2, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 233 upućen DSIP-u, 4. april 1956. godine, Pov. br. 45146, str. 1.

¹³⁷⁰ *Isto*, str. 1 – 2.

¹³⁷¹ *Isto*, str. 2.

¹³⁷² AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 272, Zabeleška o razgovoru sa ministrom inostranih poslova Štilom, prilikom oproštajne posete 7. aprila 1956. godine, Pov. br. 46338, str. 1.

u manjinskim školama bila je organizovana na bugarskom jeziku) i da obeća skoru dozvolu za posetu manjinskim selima.¹³⁷³

Svi ovi predlozi, međutim, nisu mogli da prikriju suštinu albanskog odnosa prema Jugoslaviji koju su u Beogradu cenili i prema odnosu Albanaca prema XX kongresu KPSS-a kojim nisu bili zadovoljni. Bilo je jasno da bez suštinske promene albanske politike u zemlji, koja bi bila u skladu sa principima proklamovanim na XX kongresu, neće doći ni do promene odnosa prema Jugoslaviji. Utisak o izbegavanju primene principa i zaključaka XX kongresa u Albaniji, pored Jugoslavena, delili su i predstavnici drugih zemalja u Tirani pa i oni iz pojedinih zemalja „narodne demokratije“ u kojima je XX kongres naišao na drugačiji prijem. Poljski ambasador u Tirani, Pitkijevič, poverio je Ajtiću da se u Albaniji najmanje radi na usvajanju i sprovođenju odluka XX kongresa kao i da se o njemu malo govori na partijskim sastancima dok je otpravnik poslova Čehoslovačke, Duron, primećivao da se u vezi sa XX kongresom ništa ne radi, da u partiji vlada samovolja pojedinaca i malih grupa i da se svaka kritika guši od strane „malih Staljina“.¹³⁷⁴

Kao svojevrsna potvrda ovakvih zaključaka veoma brzo su poslužile vesti o burnim događanjima na partijskoj konferenciji Tirane koja je održana od 12. do 19. aprila sa ciljem izbora delegata za predstojeći III kongres APR.¹³⁷⁵ U prisustvu gotovo svih članova CK i Politbiroa APR osim Hodže i Šehua, na konferenciji su se, pred 450 delegata, na iznenađenje mnogih po prvi put čuli disonantni tonovi.¹³⁷⁶ Mnogi delegati su diskutovali u duhu XX kongresa KPSS i postavljali pitanja u vezi sa demokratizacijom, shvatanjem XX kongresa, kulta ličnosti, privrednom politikom, standardom građana i sl.¹³⁷⁷ Pošto predstavnik CK na konferenciji, Bećir Baluku, nije uspevao da zauzda govornike situacija je pretila da se otme kontroli. Trećeg dana konferencije pojavio se Enver Hodža koji je priznao da je bilo grešaka i u Albaniji ali da neki govornici na konferenciji greše u ocenjivanju trenutne situacije. I posle njegovog istupa dolazilo je do kritičkih diskusija

¹³⁷³ *Isto*, str. 2 – 3.

¹³⁷⁴ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 7, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 241 upućen DSIP-u, 6. april 1956. godine, Pov. br. 45299.

¹³⁷⁵ P. Pljaku, *nav. delo*, str. 108 – 118; P. Zlatar, *nav. delo*, str. 174 – 178; Н. Д. Смирнова, *История Албании...*, с. 313.

¹³⁷⁶ М. Komatina, *nav. delo*, str. 100; А. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 478.

¹³⁷⁷ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 2, Neki podaci o partijskoj konferenciji koja je održana 1956. godine u Tirani, Pov. br. 424007, str. 1; Arso Milatović, *Pet diplomatskih misija*, knj. II, Ljubljana, 1986, str. 158 – 159.

nakon čega je Hodža ponovo uzeo reč oštro napadajući „kritičare“ koji su potom bili osuđeni i kongresnim rezolucijama.¹³⁷⁸ Epilog konferencije u Tirani bio je isključenje iz partije svih onih koji su kritički istupali, njihovo smenjivanje sa položaja i interniranje u unutrašnjost. Pajo Isljami, koji je najžešće kritikovao stanje u zemlji, pored svega ovoga je i uhapšen i osuđen na 25 godina zatvora.¹³⁷⁹

Za zvanični Beograd, događanja na Tiranskoj konferenciji bila su jedan od znakova da u Albaniji odnos prema XX kongresu KPSS-a nije pozitivan. Iako je Enver Hodža, istupajući javno na jednom sastanku u Višoj partijskoj školi samo nekoliko dana posle Tiranske konferencije, priznao da je učenje marksizma-lenjinizma u Albaniji primenjivano „statički“, da je Jugoslavija imala najzrelije rukovodstvo i da od nje može mnogo da se nauči, ipak je na osnovu drugih signala bilo jasno da Albanci nisu nameravali da krenu putem XX kongresa.¹³⁸⁰ Materijali sa XX kongresa veoma malo su proučavani na partijskim sastancima, čitav materijal je objavljen u veoma malom tiražu a izlaganja Mikojana i Pankratova, na primer, nisu ni štampana dok su izlaganja drugih govornika skraćivana upravo na onim mestima gde su eksplicitno govorili o greškama u vezi sa kultom ličnosti. Međutim, istovremeno su bile primetne i pojave „gibanja“ unutar partije. Na nekim konferencijama izabrani su delegati koji nisu bili po volji rukovodstva a neki ljudi bliski Koči Džodzeu počeli su da javno istupaju i izražavaju svoje nezadovoljstvo Šehuom.¹³⁸¹

Iako je svim posmatračima u Tirani bilo jasno da je situacija u zemlji bila ozbiljna, savetnik sovjetske ambasade, Hošev, tvrdio je Ajtiću da je situacija u Albaniji normalna, da se u partiji prorađuju materijali sa XX kongresa KPSS i da se rukovodstvo priprema za svoj kongres.¹³⁸² Na primedbu da je na Tiranskoj konferenciji svaka diskusija ugušena izrazima poput „anarhija“, „frakcija“ i „zavera“ iako se pritom diskutovalo po uzoru na XX kongres KPSS-a, Hošev je samo mogao da crveni.¹³⁸³ I za albanskog poslanika u Beogradu, Bato Karafilija, situacija u zemlji je bila normalna a odnosi sa Jugoslavijom sređeni. On je

¹³⁷⁸ *Isto*, str. 2.

¹³⁷⁹ *Isto*, str. 2 – 3.

¹³⁸⁰ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 7, Šifrovani telegram DSIP-a ambasadama FNRJ u Moskvi, Pragu, Sofiji, Varšavi i Bukureštu i Poslanstvu FNRJ u Budimpešti, 23. april 1956. godine, Pov. br. 46148.

¹³⁸¹ *Isto*.

¹³⁸² DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 7, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 291 upućen DSIP-u, 24. april 1956. godine, Pov. br. 46281.

¹³⁸³ *Isto*.

jugoslovenskom podsekretaru za inostrane poslove, Dobrivoju Vidiću tvrdio da je normalizacija odnosa između Albanije i Jugoslavije završena, da prošlost treba precrtati jer je sva pitanja iz prošlosti rešila Beogradska deklaracija a o Koči Džodzeu je govorio kao o neprijatelju koji je osuđen, da je takvih suđenja bilo i u Jugoslaviji i da je sve što je trebalo reći o prošlosti već rečeno.¹³⁸⁴ Vidić se sa ovakvim konstatacijama nije složio već je Karafiliju ukazao da je proces normalizacije odnosa još uvek u toku i da je veoma spor jer ne postoji uzajamno poverenje za koje je preduslov da se svari koje su se dogodile u prošlosti nazovu pravim imenom. On je Karafiliju ukazao i da su odnosi Jugoslavije sa SSSR-om otišli daleko napred, da i druge zemlje „narodne demokratije“ napreduju i da je tamo bilo i rehabilitacije Jugoslavije i osuđenih u antijugoslovenskim procesima, čega u Albaniji u tom trenutku nije bilo.¹³⁸⁵ Karafili je i pored svega zadržao svoj ranije mišljenje, naglašavajući da on verno zastupa stav svoje vlade. Iz svega toga, bilo je jasno da XX kongres KPSS-a u Albaniji nije promenio mnogo toga i da nije trebalo očekivati veće pomake u odnosu Albanije prema Jugoslaviji pa je i jugosloveska politika prema Albaniji morala da se prilagodi takvom razvoju situacije. O novim koracima prema Albaniji bilo je reći krajem maja, na sastanku Josipa Broza sa Arsom Milatovićem, novoizabranim poslanikom u Tirani, pred njegov odlazak na dužnost.

Tito i Milatović su, u prisustvu Jože Vilfana, razgovarali 26. maja, samo jedan dan posle početka III kongresa APR. Tito je Milatoviću skretao pažnju da mu u Tirani neće biti lako „ni po mestu, ni po ljudima, ni po problemima“.¹³⁸⁶ Potvrđujući to, Milatović je Titu ukazao na referat Envera Hodže održan na III kongresu u toku prethodnog dana u kome je ostao pri tvrdnjama da je Jugoslavija do 1948. godine počinila prema Albaniji greške i „načelne deformacije“ da bi zatim govorio o Beriji i naročito o Koči Džodzeu kao zločincu a na kraju Jugoslaviji uputio lepe reči o bratstvu i prijateljstvu koje sve više i iskrenije raste. Ovi Hodžini stavovi izazvali su kod Tita neskrivenu ljutnju: „Šta misle ti ljudi. Načelne deformacije! Pa, mi smo ih hranili, oni su bili takoreći na našem kotlu. Sve smo im davali. Mi smo ih upoznali sa marksizmom. M. Popović im je i pre rata dolazio i posle, pomagali im, odabirali ih, Enver kao činovnik, Koči kao radnik, ali Enver inteligentniji, tamo nije

¹³⁸⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Zabeleška o razgovoru drž. potsekretara za inostrane poslove druga Dobrivoja Vidića sa albanskim poslanikom Karafilijem na večeri kod albanskog poslanika, 10. maj 1956. godine, str. 1.

¹³⁸⁵ Isto, 1 – 2.

¹³⁸⁶ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 274, Poseta kod Predsednika republike, 26. maj 1956. godine, str. 1.

bilo radnika – nego malograđani – i sada nama govore o načelnim deformacijama!“¹³⁸⁷ U nastavku, Tito je Milatoviću skrenuo pažnju da je Šehu „mračna ličnost“ i da mu neće biti lako sa takvim ljudima ali da je njegov zadatak da izveštava o raspoloženju u narodu, među srednjim partijskim kadrom, šta misle i kakav je njihov odnos prema Jugoslaviji kao i da li je među njima neko stariji i pošten – prijatelj Jugoslavije.¹³⁸⁸ Tito je savetovao Milatoviću da Albancima otvoreno stavlja do znanja kakvi su njihovi postupci i šta sve rade i, potom, objasnio da je suština jugoslovenske politike da sa njima radi „po državnoj liniji“ i čak ih u međunarodnim odnosima pomogne, pod uslovom da otvoreno kažu šta hoće dok uspostavljanje odnosa „po partijskoj liniji“ nije dolazilo u obzir. Po njegovim rečima, Albanci su za to trebali još „mnogo da otvoreno učine i da reknu, pa onda možemo tek videti“.¹³⁸⁹ Tito se složio i sa Milatovićevom opaskom da bi trebalo reagovati na Hodžin referat, rekavši da bi trebalo dobro analizirati govor i potom u *Borbi* dati članak o odnosima sa Albanijom do 1948. godine iznoseći, redom, i sva sporna pitanja u međudržavnim odnosima, od uhapšenih jugoslovenskih građana do albanskog duga od 40 miliona dolara.¹³⁹⁰ Na kraju susreta, Tito je Milatoviću savetovao da bude veoma obazriv „u pogledu veza“ sa ljudima koji su protiv Hodže i Šehua a žele kontakt sa jugoslovenskim poslanstvom da ne bi, kao što se već događalo u nekim drugim istočnoevropskim zemljama, time dao opravdanje za tvrdnje da se Jugoslavija meša u nečije unutrašnje stvari.¹³⁹¹

Dva dana posle razgovora Tita i Milatovića, oglasio se Radio Beograd koji je u svojoj emisiji na albanskom jeziku 28. maja govorio o tome da Enver Hodža nije shvatio XX kongres KPSS-a.¹³⁹² Emisija je živo prepričavana u Albaniji, shvaćena je kao napad na Hodžu i izazvala je pojavu smetnji na talasima svih jugoslovenskih stanica koje su emitovale emisije na albanskom jeziku. Kod običnih ljudi, prema utiscima jugoslovenskog Poslanstva, emisija je dobro primljena i shvaćena kao ohrabrenje za one koji se nisu slagali

¹³⁸⁷ *Isto*.

¹³⁸⁸ *Isto*, str. 2; A. Milatović, *nav. delo*, str. 160; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 484.

¹³⁸⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 274, Poseta kod Predsednika republike, 26. maj 1956. godine, str. 2.

¹³⁹⁰ *Isto*, str. 3.

¹³⁹¹ *Isto*; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 484.

¹³⁹² DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 8, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u br. 432, 30. maj 1956. godine, Pov. br. 48344.

sa Hodžom.¹³⁹³ Ova emisija bila je deo jugoslovenske reakcije na Hodžin referat na III kongresu koja je upotpunjena, kako je već ranije planirano u razgovoru Tita i Milatovića, člancima *Borbe* i *Politike* koji su se pojavili 29. maja.¹³⁹⁴ Ti članci su, u suštini, predstavljali komentare na ocenu o jugoslovensko-albanskim odnosima koju je na III kongresu izneo Enver Hodža a u najužem albanskom rukovodstvu smatrani su mešanjem u unutrašnje stvari Albanije. Povodom tih komentara, Kičo Ndjela je tvrdio da ih Albanci, i pored toga što ih je objavila zvanična štampa, nisu smatrali zvaničnim jugoslovenskim stavovima jer ih nisu izustili najviši jugoslovenski rukovodioci te da oni nemaju da kažu ništa više od onog što su već bili rekli na svom kongresu.¹³⁹⁵ To što su Albanci rekli na svom kongresu nije, ni izdaleka, zadovoljavalo jugoslovenska očekivanja.¹³⁹⁶ Način na koji je Enver Hodža na kongresu govorio o jugoslovensko-albanskim odnosima od 1945. do 1948. godine u Beogradu je shvaćen kao pokušaj da se odgovornost za sve prebaci na Jugoslaviju koja „nije bila voljna da prihvati pozitivna nastojanja albanske strane u pravcu uklanjanja principijelnih zastrajivanja“ što je iznova pokvarilo povoljniju atmosferu za normalizaciju odnosa koja je bila počela da se stvara.¹³⁹⁷

Iako je Albancima bilo jasno da ono što je u vezi Jugoslavije na III kongresu APR rekao Enver Hodža nije bilo dovoljno, uporno su „proturali“ informacije o svojoj spremnosti da unapređuju svoje odnose sa Jugoslavijom. Tako je Aleksandar Ranković upoznao jugoslovenski DSIP sa informacijom da Albanci pripremaju teren za širu akciju radi uspostavljanja dobrih odnosa sa Jugoslavijom i da se spremaju da predlože da u Jugoslaviju dođe njihova zvanična delegacija radi sklapanja kulturno-prosvetnog sporazuma kao i sporazuma o razmeni informacija.¹³⁹⁸ Oni su verovali da bi Jugoslavija pristala na tako nešto jer su im Sovjeti rekli da će prilikom predstojeće Titove posete Moskvi postaviti i pitanje jugoslovensko-albanskih odnosa. Albanci su plasirali i vesti o

¹³⁹³ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 8, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u br. 435, 31. maj 1956. godine, Pov. br. 48968.

¹³⁹⁴ *Borba*, 29. maj 1956. godine. Osvrt koji je objavljen u *Borbi* bavio se uglavnom nedorečenostima Hodžinog referata na III kongresu APR kada je u pitanju bila Jugoslavija.

¹³⁹⁵ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 8, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani DSIP-u br. 491, 9. jun 1956. godine, Pov. br. 49224.

¹³⁹⁶ Opširnije o događanjima na III kongresu APR vidi u: P. Pljaku, *nav. delo*, str. 118 – 120; P. Zlatar, *nav. delo*, str. 178 – 180.

¹³⁹⁷ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 186, III kongres Albanske partije rada, 19. jun 1956. godine, str. 3; M. Komatina, *nav. delo*, str. 101.

¹³⁹⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Depeša Marka (Aleksandra Rankovića) Veljku Mićunoviću br. 45, 8. jun 1956. godine.

svojoj velikoj zainteresovanosti za sređivanje odnosa sa Jugoslavijom što u Beogradu nije imalo nikakvog efekta budući da je Ranković takve informacije prosledio uz ogradu da ih smatra samo logičnim „nastavkom njihove neiskrenosti i manevara posle kongresa“. ¹³⁹⁹ Da ovakve informacije nisu uticale na formiranje jugoslovenske politike prema Albaniji svedočile su i instrukcije koje je Arso Milatović pred polazak za Tiranu dobio u DSIP-u na posebnom sastanku kome su, pored njega, prisustvovali i Dobrivoje Vidić, podsekretar DSIP-a, Dragoje Đurić, načelnik I odeljenja, Ranko Zec, načelnik Koordinacionog odeljenja i referent za Albaniju u DSIP-u. ¹⁴⁰⁰ Te instrukcije bile su veoma realne i konkretne, uprkos, po Milatovićevom svedočenju, postojanju iluzija kod nekih jugoslovenskih rukovodilaca da je Hodžino izlaganje na III kongresu ostavilo odškrinuta vrata promenama. ¹⁴⁰¹

Arso Milatović je imao zadatak da Albancima prenese da su njihove tvrdnje o jugoslovenskim „greškama i principijelnim skretanjima“ u periodu 1945 – 1948. godine neosnovane i neistinite i da su izazvale „mučan“ efekat u Beogradu koji je, i pored toga, bio voljan da razvija međusobne odnose pod uslovom da se stvori povoljna atmosfera i da Albanci reše neka pitanja čije rešavanje je zavisilo isključivo od njih. ¹⁴⁰² Novi jugoslovenski poslanik je trebalo da Albancima kaže i da Jugoslavija ne smatra da se međusobni odnosi popravljaju iz dana u dan već da bi oni mogli da se tako razvijaju pod uslovom da se jasno kaže puna istorijska istina o vremenu sukoba posle 1948. godine a ne samo delimična kao na upravo završenom kongresu. To je značilo skidanje svih optužbi protiv Jugoslavije od 1945. godine zaključno sa III kongresom APR, u čemu je albanska strana morala da ima inicijativu sve do eventualnog završetka normalizacije odnosa. ¹⁴⁰³ U tu svrhu Milatoviću je naloženo da ističe primere SSSR-a i drugih zemalja „narodne demokratije“ koje su to već bile uradile. Osim toga, njemu je stavljeno u zadatak da Albance uveri da Jugoslavija želi normalizaciju sa postojećom albanskom vladom, da ne traži opoziciju i ne traži ničiju „glavu“, ni Hodžinu, ni Šehuovu. ¹⁴⁰⁴ Najzad, Milatoviću je

¹³⁹⁹ *Isto.*

¹⁴⁰⁰ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 274, Zabeleška sa sastanka kod druga Vidića održanog 8. juna 1956. godine po pitanju dalje politike prema Albaniji, str. 1.

¹⁴⁰¹ A. Milatović, *nav. delo*, str. 160.

¹⁴⁰² AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 274, Zabeleška sa sastanka kod druga Vidića održanog 8. juna 1956. godine po pitanju dalje politike prema Albaniji, str. 1.

¹⁴⁰³ *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁴⁰⁴ *Isto*, str. 2.

savetovano da u razgovorima sa Albancima nastupa jasno, otvoreno, ne ostavljajući mesta sumnji u ono što je govorio ali bez grubosti jer su u Beogradu verovali da će samo upornim pritiskom uspeti da isposluju ustupke sa albanske strane na šta je upućivalo dotadašnje iskustvo iz drugih istočnoevropskih zemalja.¹⁴⁰⁵ Sa ovakvom platformom Arso Milatović kao novi jugoslovenski poslanik upućen je u Albaniju, jedinu zemlju „narodne demokratije“ u kojoj XX kongres KPSS-a nije doneo nikakve promene u odnosu prema Jugoslaviji.

Pored Albanije, u jugoslovenskom susedstvu bilo je još zemalja „narodne demokratije“ u kojima XX kongres nije dočekan sa radošću a jedna od njih je bila i Mađarska.¹⁴⁰⁶ Već prvih dana po završetku kongresa u razgovorima jugoslovenskih diplomata sa mađarskim rukovodiocima zapažena je njihova krajnja rezervisanost što je tumačeno pomanjkanjem direktiva. Jedino je pomoćnik mađarskog ministra inostranih poslova i predsednik Dunavske komisije, Šik, kao i inače bio govorniji pred Soldatićem kome je „u poverenju“ rekao da će u Mađarskoj biti teško sprovesti liniju kongresa jer je „dosta zla učinjeno“.¹⁴⁰⁷ Šik je po svemu sudeći bio u pravu, budući da je Soldatić čak 21. marta izveštavao Beograd da u Mađarskoj do tada ništa nije bilo preduzeto u vezi Hruščovljevog referata o Staljinu. Ni jedan rukovodilac nije rekao ni reč u vezi sa tim a štampa čak nije ni objavila da je Hruščov održao takav referat na XX kongresu.¹⁴⁰⁸ Takvo ćutanje o Staljinu bilo je još čudnije jer je 12. i 13. marta održan prošireni plenum CK Partije mađarskih radnika.¹⁴⁰⁹ Doduše, Rakoši je u svom referatu na plenumu kritikovao kult ličnosti i odsustvo kolektivnog rukovođenja ali dalje od toga nije išao što je stvorilo zabunu kod partijskih rukovodilaca i članstva.¹⁴¹⁰ U Mađarskoj su, čak, zapažene i pojave koje su bile u potpunom raskoraku sa sovjetskom politikom po pitanju Staljina: svečana tribina za proslavu nacionalnog praznika 4. aprila bila je postavljena ispred Staljinovog spomenika, *Szabad Nep* je izveštavao o dodeli međunarodne Staljinove nagrade a isti list je

¹⁴⁰⁵ *Isto*, str. 3.

¹⁴⁰⁶ Б. Й. Желицки, „Будапешт – Москва: год 1956-й“, *Советская внешняя политика в годы „холодной войны“ (1945 – 1985)*. Новое прочтение, Москва, 1995, с. 246; Е. Шtajner, „Мађарска после XX конгреса КПСС“, *Naša stvarnost*, 7 – 8 (1956), стр. 84 – 87.

¹⁴⁰⁷ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 17, Nenaslovljen dokument, Pov. br. 423956, str. 1.

¹⁴⁰⁸ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 10, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 105, 21. mart 1956. godine, Pov. br. 44392.

¹⁴⁰⁹ P. Rokai, Z. Dere, T. Pal, A. Kasaš, *nav. delo*, str. 600.

¹⁴¹⁰ Više o stanju u PMT после XX конгреса КПСС види у: *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. Документы*, Москва, 1998, с. 47 – 51; *Borba*, 16. mart 1956. godine.

iz Rima prenosio samo deo Toljatijevog govora u kome je iznosio zasluge Staljina za rednički pokret.¹⁴¹¹

Nereagovanje na Hruščovljev referat i mir koji je vladao posle plenuma CK PMT ambasador Soldatić je doživljavao kao prividan. Iza scene, unutar CK PMT, Soldatić je opazio pojavu više grupa. Prva je bila ona na čelu sa Rakošijem koji je na plenumu pretrpeo ozbiljne kritike i slabljenje pozicija. Druga je predstavljala „centar“, činili su je stari komunisti, domaći kadrovi od kojih su neki ranije bili i progonjeni poput Janoša Kadara čiji autoritet je naglo porastao. Treću grupu činile su pristalice Nađa. Ta grupa je smatrana krajnje desno orijentisanom i Soldatić joj je pripisivao najmanji uticaj u CK jer većina u tom telu nije bila za radikalne promene iz straha šta bi one mogle da donesu a osim toga bilo je jasno i da Sovjeti nisu želeli povratak Nađa.¹⁴¹² Postojanje ovih grupa bilo je od značaja za Jugoslaviju u svetlu dalje političke sudbine Rakošija čije smenjivanje je želela većina u PMT. U kontaktima sa pojedinim ljudima iz grupe „centra“ Soldatić je mogao čuti i da je „stvar Rusa da ga uklone, pošto su ga oni i postavili“ dok su pojedini čak smatrali da ih samo Jugoslavija „svojim uticajem kod Rusa“ može osloboditi Rakošija.¹⁴¹³ U narednom periodu, Beograd je veliku pažnju poklanjao upravo ovoj „grupi centra“ koju je video kao „antirakošijevsku“ ali istovremeno i ne „pronađevsku“ jer je, po njegovoj proceni, uživala podršku „Rusa“.¹⁴¹⁴ Od Soldatića je stoga traženo da sa Janošem Kadarom i njemu bliskim ljudima poput Ištvana Kovača, Martona Horvata i Zoltana Vaša intenzivira kontakte jer je to moglo da omogući sticanje jasnije predstave o odnosu snaga unutar PMT „iz čega je trebalo da usledi i buduća orijentacija u pravcu onih elemenata za koje smo zainteresovani zbog njihovih progresivnih ideja i perspektivnosti“.¹⁴¹⁵

Za razliku od vrhova partije, u redovima članstva XX kongres KPSS-a je imao snažnog odjeka u vidu postavljanja zahteva da se krivci za greške u prošlosti kazne i smene sa rukovodećih položaja kao i da se brže i radikalnije ide u primeni kongresnih

¹⁴¹¹ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos, 10, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 105, 21. mart 1956. godine, Pov. br. 44392.

¹⁴¹² DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 10, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 120, 29. mart 1956. godine, Pov. br. 44752, str. 1.

¹⁴¹³ *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁴¹⁴ Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 37.

¹⁴¹⁵ Citat prema: Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 37.

razolucija.¹⁴¹⁶ S obzirom da na plenumu sredinom marta nisu došle do izražaja ove tendencije sve je bila veća podvojenost između CK i Rakošija sa jedne strane i „srednjeg kadra“ i članstva PMT sa druge strane.¹⁴¹⁷ Rezolucija sa plenuma nije zadovoljavala jer je samo blago kritikovala dotadašnji rad partije i kult ličnosti što je ukazivalo da Rakoši nastoji da što bezbolnije pređe preko problema iz prošlosti i potom postepeno i samo delimično sprovede pojedine zaključke XX kongresa KPSS-a.¹⁴¹⁸ O tome je svedočio i način na koji je izvedena službena rehabilitacija Lasla Rajka.¹⁴¹⁹ Sva krivica je bačena na „bandu Berija - Peter Gabor“ čime niko u partiji nije bio zadovoljan. Jugoslovenski ambasador Dalibor Soldatić je, u takvoj situaciji, očekivao da će Rakoši, svestan toga, uskoro pokušati da skine odgovornost sa sebe otkrivajući javnosti Mihalja Farkaša kao naredbodavca, pogotovo što je Farkaš u Moskvi već bio saslušan u vezi sa insceniranim procesima u Mađarskoj.¹⁴²⁰ Soldatić je smatrao da Rakoši to sebi može da dozvoli i zbog očigledne podrške Sovjeta koju je još uvek imao i da zbog toga proces primene „postavki XX kongresa KPSS“ teče tako sporo, oprezno i postupno uz vešto manevrisanje Rakošija sa ciljem opstanka na vlasti. Jedan od tih Rakošijevih manevara, sa istim ciljem, bilo je i njegovo angažovanje u vezi sa problemom nereguliranih jugoslovenskih finansijskih potraživanja koji je gotovo blokirao jugoslovensko-mađarske odnose.¹⁴²¹

Posle neuspelih preliminarnih pregovora u januaru 1956. godine, kada Mađari nisu želeli da odustanu od svog predloga da plate samo 72 miliona dolara umesto 130 koliko su tražili Jugosloveni, u Beogradu je Svetozar Vukmanović Tempo predlagao da se kao konačan stav Mađarskoj ponudi da plati 80 miliona dolara u roku od 5 godina, uz za nju povoljnu strukturu robe kojom bi taj iznos bio isplaćen.¹⁴²² Tempov predlog je usvojen kao službeni jugoslovenski stav ali je on, samo nedelju dana kasnije, delimično izmenjen zbog

¹⁴¹⁶ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 10, Osvrt na situaciju u Mađarskoj posle XX kongresa KPSS, 17. april 1956. godine, Pov. br. 46008, str. 1.

¹⁴¹⁷ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, c. 51 – 54.

¹⁴¹⁸ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 10, Osvrt na situaciju u Mađarskoj posle XX kongresa KPSS, 17. april 1956. godine, Pov. br. 46008, str. 2.

¹⁴¹⁹ *Borba*, 30. mart 1956. godine.

¹⁴²⁰ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 10, Osvrt na situaciju u Mađarskoj posle XX kongresa KPSS, 17. april 1956. godine, Pov. br. 46008, str. 3; *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, c. 62 – 63, 67 – 78.

¹⁴²¹ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 10, Osvrt na situaciju u Mađarskoj posle XX kongresa KPSS, 17. april 1956. godine, Pov. br. 46008, str. 5 – 6.

¹⁴²² AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Privredni odnosi sa Mađarskom, 29. februar 1956. godine, Pov. br. 882, str. 2.

informacije dobijene od mađarskog trgovinskog predstavnika u Beogradu da bi Mađarska bila spremna da plati i sumu od 85 do čak 95 miliona dolara.¹⁴²³ Osim toga, Rakoši je u međuvremenu predložio Soldatiću da dođe kod njega na razgovor o finansijskim potraživanjima. Do tog susreta je došlo 16. marta kada je Rakoši uveravao Soldatića da mu je „najveća želja“ da što pre reguliše sporna pitanja sa Jugoslavijom jer ga je, kada je nedavno u Moskvi razgovarao sa Sovjetima, bilo stid „što je njegova zemlja u razvoju odnosa sa FNRJ ostala na poslednjem mestu“.¹⁴²⁴ Međutim, iako je inicirao sastanak, Rakoši je ponovo izneo već poznati mađarski predlog o isplati samo 72 miliona dolara koji je Soldatić ponovo odbio, pretpostavljajući da je Rakoši samo kupovao vreme i pokušavao da, tražeći dodatno vreme i sastanak sa Tempom, ostavi utisak kako Mađari čine krajnje napore da izađu u susret jugoslovenskim zahtevima.¹⁴²⁵

Krajem marta, događaji u vezi sa finansijskim potraživanjima su počeli da se ubrzano odvijaju. DSIP je od Soldatića tražio da zakaže razgovor sa Rakošijem i iznese poslednji predlog: 80 miliona dolara na 5 godina, povoljna struktura robe i spremnost na pregovore o robnoj razmeni, tehničkoj saradnji i utrošku potraživanja čim se postigne dogovor.¹⁴²⁶ Soldatić je, međutim, predlagao da se sačeka Rakošijev poziv jer je pretpostavljao da bi u slučaju da se sastanak zakaže na jugoslovensku inicijativu, Rakoši tražio da Jugosloveni prvi iznesu svoj predlog čime bi sebe doveli u nepovoljniji položaj naročito zbog informacija da su Mađari bili spremni da plate 84,5 miliona dolara. Osim toga, Soldatić je upozoravao i da se položaj samog Rakošija pogoršao i da će on, iz političkih razloga, nastojati da reši ovo pitanje.¹⁴²⁷ Dva dana kasnije, Soldatić je javljao Beogradu da mu je Šik, u ime Rakošija, predložio da Mađarska plati 80 do 82 miliona dolara u roku od 8 godina uz povoljnu ili 11 godina uz nepovoljnu strukturu robe. Soldatić je Šiku preneo da globalna suma može poslužiti kao osnova za sporazum ali ne i rok isplate. Odmah potom, on je od Beograda tražio ovlašćenja da Mađarima kao poslednji

¹⁴²³ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Privredni odnosi sa Mađarskom (dopuna beleške od 29. februara 1956. godine), 8. mart 1956. godine, Str. pov. br. 32.

¹⁴²⁴ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 52, dos. 13, Zabeleška o razgovoru D. Soldatića sa M. Rakošijem, 16. mart 1956. godine, Pov. br. 422928, str. 1.

¹⁴²⁵ *Isto*, str. 5.

¹⁴²⁶ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 2, Telegram DSIP-a Poslanstvu FNRJ u Budimpešti, 27. mart 1956. godine, Pov. br. 41816.

¹⁴²⁷ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 2, Depeša Poslanstva FNRJ u Budimpešti, 29. mart 1956. godine, Str. pov. br. 126, Pov. br. 41816.

predlog iznese sumu od 85 miliona dolara koja bi bila plaćena u roku od 5 godina, s tim što je ta suma mogla da bude i veća ukoliko bi rok isplate bio duži, istovremeno tražeći od Beograda da ne popušta suviše brzo.¹⁴²⁸ Na osnovu ovog predloga, početkom aprila, zaista je i došlo do „principijelne saglasnosti“ nakon čega je dogovoreno da se definitivan dogovor uobliči na pregovorima u Beogradu.¹⁴²⁹

Posle uklanjanja najozbiljnije prepreke u jugoslovensko-mađarskim odnosima, i jugoslovenska strana je počela da razmišlja o svojoj ulozi u daljem razvoju odnosa. S tim u vezi jugoslovenski poslanik u Budimpešti, Dalibor Soldatić, upozoravao je DSIP na neke nedostatke jugoslovenske politike prema Mađarskoj. On je zapazio da jugoslovensko odbijanje skoro svih predloga sa mađarske strane kod njih stvara utisak da Beograd prema njima zauzima negativan stav za razliku od svih drugih zemalja „narodne demokratije“ (izuzev Albanije), navodeći niz primera: odbijanje poziva za posetu parlamentarne delegacije, ponovno odbijanje poziva za razmenu omladinskih delegacija, neodgovaranje na predloge o sastanku u vezi sa pitanjima saobraćaja, odbijanje svih mađarskih predloga i inicijativa u oblasti kulturne razmene.¹⁴³⁰ Soldatić je upozoravao da čak ni neke zapadne zemlje nemaju tako krut stav prema Mađarskoj, da se po njegovom mišljenju preteruje sa takvim jugoslovenskim stavom koji će predstavljati smetnju posle završetka pregovora o finansijskim potraživanjima koji su se vodili u Beogradu kao i da takav stav ometa uspostavljanje prisnijih kontakata Poslanstva u Budimpešti sa mađarskim rukovodiocima.¹⁴³¹ Već sutradan, u razgovoru sa Šikom koji je u Beogradu boravio u svojstvu predsednika Dunavske komisije, državni podsekretar Srđa Prica je pozitivno reagovao na njegovu ponovljenu inicijativu za posetu jugoslovenske parlamentarne delegacije iako je, doduše, biranim rečima odbio inicijativu o podizanju ranga diplomatskih predstavništava u rang ambasada.¹⁴³² Istog dana, Soldatić je u Budimpešti razgovarao sa Rakošijem kome se požalio na rezervisan stav većine partijskih i državnih funkcionera

¹⁴²⁸ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 2, Depeša Poslanstva FNRJ u Budimpešti, 31. mart 1956. godine, Str. pov. br. 126, Pov. br. 41816.

¹⁴²⁹ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 2, Cirkularni telegram DSIP-a ambasadama FNRJ u Moskvi, Varšavi, Pragu, Bukureštu, i Sofiji i Poslanstvu FNRJ u Tirani (koncept), bez datuma, Pov. br. 41816.

¹⁴³⁰ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 52, dos. 4, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti Str. pov. br. 193, 9. maj 1956. godine, Pov. br. 47231, str. 1 – 2.

¹⁴³¹ *Isto*, str. 2 – 3.

¹⁴³² AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara S. Price sa g. Šikom, predsednikom Dunavske komisije, 10. maj 1956. godine, Pov. br. 47210.

prema jugoslovenskom poslanstvu na šta je Rakoši odgovorio da oni zaista nerado gledaju na susrete nižih rukovodilaca sa diplomatama ali iz tog razloga da im ovi, usled neobaveštenosti i neiskustva, ne bi davali informacije iz druge ruke.¹⁴³³ U toku razgovora, Rakoši je telefonom dobio obaveštenje da su pregovori o finansijskim potraživanjima u Beogradu završeni uspešno, na šta su on i Soldatić izmenili čestitke. Odmah potom, Rakoši je prešao na pitanje perspektive i mogućnosti unapređenja međusobnih odnosa, postavljajući pitanja razmene parlamentarnih ali i sindikalnih, omladinskih i drugih delegacija s tim što je ipak akcenat stavio na razmenu parlamentarnih delegacija.¹⁴³⁴ Ovakvim istupom, Rakoši je bez sumnje potvrdio Soldatićeva predviđanja upućena DSIP-u samo dan ranije, u sklopu kritike dotadašnje jugoslovenske politike prema Mađarskoj.

Aktuelna jugoslovenska politika prema zvaničnoj Budimpešti morala se činiti Soldatiću anahronom i iz još jednog razloga: u periodu od početka marta do kraja maja 1956. godine u toku je bila kvalitativna promena u tretiranju Jugoslavije u mađarskoj štampi i propagandi. Mađarska štampa je počela, između ostalog, da koristi i materijale koje je dobijala od jugoslovenskog poslanstva i tako na nov način tretira njenu spoljnu politiku, njeno „društveno biće“, unutarpartijski život SKJ, kulturna dostignuća i aktivnosti njene armije.¹⁴³⁵ Naročitu pažnju privlačila je kvalitativna promena u pisanju mađarske štampe u vezi sa izgradnjom socijalizma u Jugoslaviji. Dok je ranije mađarska štampa samo deklarativno konstatovala da se u toj susednoj zemlji „gradi socijalizam“, od sredine maja je bilo moguće čitati u mađarskoj štampi i o suštini i principima samoupravljanja kao i o načinima na koje su oni primenjivani u komunama, fabrikama i preduzećima.¹⁴³⁶

Svi ovi novi momenti u odnosima sa Mađarskom, počev od konačnog potpisivanja Sporazuma o finansijskim potraživanjima 29. maja¹⁴³⁷, preko evolucije stava mađarske štampe prema Jugoslavije do ponovljenih mađarskih inicijativa, zahtevali su od Beograda da preispita svoju politiku prema Mađarskoj i formuliše nove stavove u vezi sa preostalim spornim pitanjima. Posle regulisanja jugoslovenskih potraživanja, najtežim spornim pitanjem u međusobnim odnosima smatrano je pitanje položaja jugoslovenskih nacionalnih

¹⁴³³ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru D. Soldatića sa M. Rakošijem, 10. maj 1956. godine, Str. pov. br. 9/56, str. 1 – 2.

¹⁴³⁴ *Isto*, str. 3 – 4.

¹⁴³⁵ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 26, Ocena pisanja mađarske štampe o FNRJ za razdoblje mart-maj 1956. godine, 2. jun 1956. godine, Pov. br. 48685, , str. 1.

¹⁴³⁶ *Isto*, str. 3 – 4.

¹⁴³⁷ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 104.

manjina (hrvatske, srpske i slovenačke) u Mađarskoj. To pitanje je bilo i prvo koje je razmatrano na sastanku koji je, po pitanju odnosa sa Mađarskom, održan kod Dobrivoja Vidića, podsekretara u DSIP-u, 11. juna 1956. godine. Položaj jugoslovenske nacionalne manjine, iako do izvesne mere poboljšana, nije bio zadovoljavajući za Beograd. Prava koja je ta manjina uživala u Mađarskoj smatrana su „daleko iza“ prava koja su uživali Mađari u Jugoslaviji, manjinci koji su bili pušteni iz zatvora nisu mogli da se vrate u ranije mesto prebivališta, nisu im vraćane kuće niti su vraćani na posao koji su ranije obavljali.¹⁴³⁸ Naročito teška situacija je bila u vezi sa školstvom. U celoj Mađarskoj postojalo je samo 20 škola sa manjinskim nastavnim jezikom, 47 škola u kojima je manjinski jezik izučavan kao nastavni predmet, dve gimnazije (u Budimpešti i Pečuju) i učiteljska škola u Budimpešti u kojima je nastavom bilo obuhvaćeno jedva 20% manjinske dece.¹⁴³⁹ Većina učitelja u manjinskim školama su bili Mađari izbegli iz Jugoslavije, manjinska škola je mogla da bude osnovana za minimalno 15 učenika a u mnogim školama, naročito srednjim, nedostajalo je udžbenika.¹⁴⁴⁰ Mađari su radili i u emisijama radio stanica na srpskohrvatskom jeziku a manjincima nije bilo omogućeno da se pred vlastima služe svojim jezikom. Do Beograda su stigle i informacije da se „na najvišem nivou sa posebnim nepoverenjem gleda na našu manjinu“ te da Mađari smatraju da problem jugoslovenske manjine uopšte i ne postoji, mada su davali uveravanja da su voljni da, na intervenciju Beograda, rešavaju pojedina pitanja.¹⁴⁴¹ U vezi svega toga, u DSIP-u je odlučeno da se u tom trenutku kod Mađara intervišu u vezi tretmana manjinaca puštenih iz zatvora i da se zahteva njihov povratak u ranija mesta stanovanja, povratak kuća i radnih mesta.¹⁴⁴² U vezi sa ostalim pitanjima, na sastanku u DSIP-u je odlučeno da se Mađarima saopšte termini za posetu parlamentarne i sindikalne delegacije kao i da se pokrene postupak za otpočinjanje pregovora i zaključivanje čitavog niza međudržavnih sporazuma poput konvencije o ekstradiciji, veterinarsko-sanitarne konvencije, konvencije o zaštiti bilja, konvencije o zaštiti od zaraznih bolesti, sporazuma o vazдушnom saobraćaju i niza sporazuma iz oblasti

¹⁴³⁸ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 52, dos. 14, Zabeleška sa sastanka održanog 11. juna 1956. godine kod državnog podsekretara D. Vidića po pitanju odnosa Jugoslavija – Mađarska, Pov. br. 423271, str. 1.

¹⁴³⁹ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 41, Teze iz referata Poslanstva FNRJ u Budimpešti o stanju naše nacionalne manjine u Mađarskoj, bez datuma, Pov. br. 423667, str. 2.

¹⁴⁴⁰ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 52, dos. 14, Zabeleška sa sastanka održanog 11. juna 1956. godine kod državnog podsekretara D. Vidića po pitanju odnosa Jugoslavija – Mađarska, Pov. br. 423271, str. 1.

¹⁴⁴¹ *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁴⁴² *Isto*, str. 2.

saobraćaja i veza.¹⁴⁴³ Na istom sastanku DSIP je zauzeo pozitivan stav i po pitanju podizanja iz reke Mure porušenog mosta na putu Goričan – Letenje, potom u vezi sa nizom pitanja iz domena kulturne i naučne razmene (predlog za kulturnu razmenu do kraja 1956. godine, gostovanja jugoslovenskih i mađarskih umetnika, sporazum o razmeni vesti između TANJUG-a i MTI, saradnja akademija nauka...).¹⁴⁴⁴ Osim ovih pitanja, ostao je još prilično veliki broj nerešenih pitanja koja su, za Beograd, dolazila u obzir za rešavanje ali ne u tom trenutku. U takva pitanja spadalo je na primer uklanjanje IB emigranata iz manjinskih ustanova u Mađarskoj, razmena političkih zatvorenika, pozivi jugoslovenskim organima iz pograničnih oblasti za posete kolegama u Mađarskoj na šta u Beogradu nisu rado gledali ili pitanje dvojnog državljanstva i statusa jugoslovenskih državljana u Mađarskoj.¹⁴⁴⁵ Ovo poslednje pitanje predstavljalo je problem za Jugoslaviju jer su 95% njenih građana u Mađarskoj koji su želeli repatrijaciju (od preko 5.000) činili Mađari. Njihova repatrijacija je u Beogradu bila nepoželjna „kako zbog mera bezbednosti tako i zbog nepoželjnog jačanja mađarske nacionalne manjine“.¹⁴⁴⁶

Posle zastoja od deset meseci, potpisivanjem Sporazuma o finansijskim potraživanjima 29. maja 1956. i novim pristupom jugoslovenskog DSIP-a mađarskim predlozima, deblokirani su međusobni odnosi i stvoreni uslovi da se i sa Mađarskom, kao sa većinom zemalja „narodne demokratije“ uskoro pokrene i pitanje obnove političkih, tačnije partijskih odnosa koji su u uslovima postojanja jednopartiskih sistema u obe zemlje određivali kvalitet odnosa dveju susednih zemalja uopšte. Međutim, na tom putu stajala je i najveća prepreka koju Josip broz Tito nije želeo da „zaobiđe“ već da je ukloni. Ta prepreka bio je Mačas Rakoši i njegova dosledna staljinistička politika kako prema Jugoslaviji tako i unutar sopstvene zemlje.

Odjek i reperkusije XX kongresa KPSS bili su značajan faktor i u normalizaciji odnosa Jugoslavije i Bugarske iako je Jugoslavija bila zadovoljna i dotadašnjim tempom i sadržajem normalizacije sa tom susednom zemljom. Slično kao i u drugim susednim zemljama „narodne demokratije“ i u Bugarskoj je XX kongres KPSS-a ispraćen ćutanjem. U odnosu, pak, na neke druge istočnoevropske zemlje Bugarska je izrazito zaostajala u

¹⁴⁴³ *Isto*, str. 2 – 5.

¹⁴⁴⁴ *Isto*, str. 7 – 10.

¹⁴⁴⁵ *Isto*, str. 11 – 15.

¹⁴⁴⁶ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 40, Elaborat Poslanstva FNRJ u Budimpešti o problemu jugoslovenskih državljana u Mađarskoj, 14. april 1956. godine, Pov. br. 45993, str. 1.

„proradi“ i propagiranju materijala sa XX kongresa. Do 7. aprila, kada je završen tzv. „Aprilski plenum“ CK BKP, u Bugarskoj nije bilo apsolutno nikakvih zvaničnih stavova i komentara u vezi sa važnim pitanjima koja su razmatrana na XX kongresu KPSS.¹⁴⁴⁷ Nezvanično, jugoslovenska ambasada u Sofiji je u razgovorima sa pojedinim bugarskim funkcionerima, ipak dobijala kakve takve informacije o bugarskim gledanjima na tek okončani kongres u Moskvi. Već sredinom februara, u razgovoru sekretara za štampu jugoslovenske ambasade, Vladimira Sindelića sa Teofilom Teofilovim, urednikom časopisa *Narodna mladež*, tema je bio XX kongres KPSS-a. Teofilov se o kongresu izjašnjavao u superlativima tvrdeći da je on doneo nova, logička i konstruktivna teoretska objašnjenja te da je Hruščovljev referat odgovorio na tri najvažnija pitanja: prvo, o oceni karaktera razvoja Jugoslavije, drugo, o ulozi i mestu komunističkih partija u društvenim procesima na Dalekom Istoku i treće, o objašnjenju unutrašnjeg razvoja Sovjetskog Saveza u poslednje dve ili tri godine u svetlu odnosa prema Staljinu.¹⁴⁴⁸ Govoreći potom o jugoslovensko-bugarskim odnosima u svetlu XX kongresa, Teofilov je tvrdio da je kod bugarskih novinara, ali i rukovodilaca, vladalo uverenje da se ti odnosi razvijaju sporo, pre svega zbog navodne Titove izjave Hruščovu i Bulganjinu da dok je u Bugarskoj na vlasti Červenkov, nema bržeg razvoja odnosa. On je dalje tvrdio da i sam veruje u to, pogotovo kada se priseti Červenkovljevih izjava i članaka iz vremena posle 1948. godine.¹⁴⁴⁹ Sindelić je, ipak, negirao da se odnosi razvijaju sporo, isticao je zadovoljstvo Beograda njihovim razvojem i odbio da spekulise o Červenkovu uz obrazloženje da Jugoslavija ne postavlja pitanje ličnosti koja rukovodi Bugarskom.¹⁴⁵⁰ U razgovoru sa Elenom Gavrilovom, direktorkom BTA i članom CK BKP, Sindelić je krajem marta takođe čuo pohvale na račun XX kongresa KPSS kao i mišljenje da je on već tada imao odraza u Bugarskoj. Sa tim stavom Gavrilove on se nije slagao podsećajući je da u tom trenutku još uvek nije bilo nikakve razrade od strane CK BKP što je ona potvrdila ali je i dodala da su u okviru CK „danonoćno diskutovali“ i nastojali da reše neka pitanja, od kojih je najteže bilo ono u vezi

¹⁴⁴⁷ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 8, Odjek XX kongresa KPSS u Bugarskoj, bez datuma, Pov. br. 424114, str. 1; *Borba*, 8. i 9. april 1956. godine; *Politika*, 8. i 9. april 1956. godine.

¹⁴⁴⁸ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 19, Zabeleška o razgovoru Vladimira Sindelića sa Teofilom Teofilovim, 16. februar 1956. godine, Pov. br. 43415, str. 1.

¹⁴⁴⁹ *Isto*, str. 2 – 3.

¹⁴⁵⁰ *Isto*, str. 3.

sa Staljinom i njegovim kultom.¹⁴⁵¹ Ona je i kašnjenje plenuma BKP u vezi sa XX kongresom pravdala potrebom da se on dobro pripremi tj. da se sporna pitanja reše pre početka plenuma.¹⁴⁵²

Za sve to vreme, u javnosti nije mogla da se primeti bilo kakva aktivnost CK BKP, štampa i propaganda su ćutali o XX kongresu KPSS-a, dnevni red partijskog plenuma nije bio objavljen sve dok on nije okončao rad, rehabilitacija Trajče Kostova bila je tiha i bez ikakvog objašnjenja a tek 2. aprila u štampi se pojavio prvi članak koji se bavio posledicama kulta ličnosti u BKP.¹⁴⁵³ Sve to je dovodilo do dezorijentisanosti i zbunjenosti koja je pojačana izbijanjem u javnost informacije o Hruščovljevom referatu na zatvorenoj sednici XX kongresa i izjavama Palmira Toljatija i Valtera Ulbrihta o greškama Staljina u prošlosti.¹⁴⁵⁴ Istovremeno, jugoslovenske diplomate u Sofiji zapažale su pojačano interesovanje za Jugoslaviju i njenu politiku kao i činioce koji su, po njima, doveli bugarske rukovodioce u najteži položaj kada je u pitanju bilo prilagođavanje stavova XX kongresa bugarskim uslovima. Najvažniji među njima bili su: činjenica da je bugarsko partijsko i državno rukovodstvo „uzdignuto“ upravo revnosnim sprovođenjem Staljinove politike, činjenica da su mnogi u Bugarskoj poprimili negativne osobine „staljinističkog stila“ rada, pojava da su se Červenkovi i drugi do poslenjeg časa držali Staljinovih teorija i, najzad, svest o tome da kritika starog vodi neminovno sopstvenoj diskvalifikaciji.¹⁴⁵⁵

U takvim uslovima delovanja protivurečnih činilaca otpočeo je 2. aprila dugo očekivani plenum CK BKP na kome je, već prvog dana, Todor Živkov oštro napao Vlka Červenkova i posledice koje je proizveo njegov kult ličnosti.¹⁴⁵⁶ Napad na Červenkovljev kult ličnosti bio je prva javna manifestacija sovjetskog nezadovoljstva Červenkovom iako su informacije o „negovanju“ njegovog kulta stizale u Moskvu i mnogo ranije, još decembra 1953. godine.¹⁴⁵⁷ Posle Živkovljevog referata, na Červenkova su se naročito

¹⁴⁵¹ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 19, Zabeleška o razgovoru Vladimira Sindelića sa Elenom Gavrilovom, 29. mart 1956. godine, Pov. br. 46615, str. 2 – 3.

¹⁴⁵² *Isto*, str. 4 – 5.

¹⁴⁵³ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 8, Odjek XX kongresa KPSS u Bugarskoj, bez datuma, Pov. br. 424114, str. 1.

¹⁴⁵⁴ *Isto*.

¹⁴⁵⁵ *Isto*, str. 2 – 3.

¹⁴⁵⁶ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 8, Aprilski plenum CK BKP 1956. godine, 29. april 1956. godine, Pov. br. 423131, str. 2 – 4.

¹⁴⁵⁷ *Советский фактор в восточной Европе 1944 – 1953 в двух томах. Документы*, Том II (1949 – 1953), Москва, 2002, стр. 853 – 854.

okomili „stari kadrovi“ koji su poslednjih godina bili isključivani iz CK, smanjivani sa položaja ili na drugi način degradirani zahvaljujući upravo Červenkovu. Među njima su najpozanatiji bili generali Jonko Panov i Slavčo Trnski kao i Dobri Terpešev, Cola Dragojčeva i Dimitar Dimov.¹⁴⁵⁸ Bez obzira na oštre kritike, rezultati plenuma bili su polovični. Vlko Červenkov je smenjen sa mesta predsednika vlade¹⁴⁵⁹ ali je ostao u Politbirou CK BKP i dobio mesto potpredsednika vlade dok je prethodna „linija“ partije proglašena za ispravnu.¹⁴⁶⁰ O rezultatima Aprilskog plenuma, istog dana kada je objavljeno saopštenje CK BKP, na neobičan način bili su obavešteni i Jugoslaveni. Ambasador Mita Miljković i Moša Pijade koji je na čelu jugoslovenske parlamentarne delegacije boravio u Bugarskoj od 5. aprila, „slučajno“ su se ispred jedne fabrike sreli sa Todorom Živkovom i Georgi Čankovom koji su im preneli šta je plenum odlučio. Miljković je, ipak, bio siguran da njihov susret nije bio slučajan već da su Živkov i Čankov želeli da prenesu poruku da Červenkov nije „žrtvovan“ kako se očekivalo u Sofiji, a što je, pretpostavljao je, interesovalo i Jugoslovane.¹⁴⁶¹

Odluke Aprilskog plenuma primljene su u okvirima BKP uglavnom sa negodovanjem i izazvale su talas rasprava i kritika u okružnim i osnovnim partijskim organizacijama. Ponegde su se otvoreno izjašnjavali protiv odluka Aprilskog plenuma dok su u većini nižih partijskih organizacija postavljali pitanje odgovornosti i drugih pored Vlka Červenkova, traženo je sazivanje vanrednog kongresa a u kritici Červenkova naročito su se isticali neki generali bugarske armije.¹⁴⁶² Na svim okružnim konferencijama i na partijskim sastancima, u sklopu kritike Červenkova, pominjana je i Jugoslavija. Po informacijama jugoslovenske ambasade primetno je bilo veliko interesovanje za „jugoslovenski put u socijalizam“ i pojedina pitanja njenog unutrašnjeg razvitka (decentralizacija, komune, radnički saveti) uz odavanje priznanja Jugoslaviji i principima njene politike koji su joj

¹⁴⁵⁸ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 8, Aprilski plenum CK BKP 1956. godine, 29. april 1956. godine, Pov. br. 423131, str. 4. M. Miljković, *nav. delo*, str. 299.

¹⁴⁵⁹ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 103; Csaba Bekes, „East Central Europe 1953 – 1956“, in: *The Cambridge History of the Cold War*, ed. by Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, vol. I: Origins, Cambridge, 2010, p. 344; *Borba*, 18. april 1956. godine; Bernard Lory, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours*, Paris, 1996, p. 51; *Politika*, 18. april 1956. godine.

¹⁴⁶⁰ Paul Lendvai, *Eagles in Cobwebs. Nationalism and Communism in the Balkans*, Garden City, New York, 1969, p. 225.

¹⁴⁶¹ M. Miljković, *nav. delo*, str. 275 – 276.

¹⁴⁶² DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 2, Situacija u NR Bugarskoj, 25. maj 1956. godine, Pov. br. 423207, str. 3 – 4.

omogućili poseban položaj među zemljama koje „izgrađuju socijalizam“, što je bio presedan od koga se očekivalo da i drugim takvim zemljama omogući da zauzmu samostalniji položaj.¹⁴⁶³ Takvim razvojem diskusije posle Aprilskog plenuma u Bugarskoj je došlo do neke vrste konfrontacije Polibiroa i CK sa većinom članstva. Reakcija rukovodstva BKP bila je prilično nervozna i ono je u borbi sa svojim kritičarima (nazivanim „gnjilim elementima“) počelo da se razračunava na način koji je umnogome podsećao na prošlost pošto su izjave mnogih rukovodilaca obilovale pretnjama i grubim rečima koje su izazivale strah.¹⁴⁶⁴ Međutim, sve je uglavnom ostajalo na pretnjama. Jedini član BKP koji je kažnjen isključenjem iz partije bio je akademik Cvetan Kristanov koji je na sastanku partijske organizacije u Bugarskoj akademiji nauka istupio sa tezom o potrebi samostalnijeg razvitka socijalizma u Bugarskoj potkrepljujući svoje izlaganje „primerima iz socijalističke izgradnje u Jugoslaviji“. ¹⁴⁶⁵ Ovaj slučaj smatran je u Beogradu karakterističnim, a to što se radilo o kritici koja se pozivala na primer Jugoslavije uslovalo je da reakcija na nju, tumačenje te kritike i kažnjavanje Kristanova budu oštri i u poređenju sa drugim slučajevima, drastični.¹⁴⁶⁶

Po svemu sudeći, rasprava o odlukama Aprilskog plenuma u okvirima Bugarske komunističke partije poprimila je i neke odlike koje su za rukovodstvo te partije bile neprihvatljive. To se, naročito, odnosilo na pominjanje Jugoslavije kao primera kako neke stvari treba rešavati što je kod nekih u Bugarskoj sigurno izazivalo sumnju i podozrenje prema Jugoslaviji . Međutim, u prvih nekoliko nedelja posle plenuma nije bilo moguće primetiti bilo kakve negativne promene kada je u pitanju bio odnos Bugarske prema Jugoslaviji. Jugoslovenska parlamentarna delegacija koja je u Bugarskoj boravila od 5. do 20. aprila, dakle i u vreme održavanja plenuma BKP, dočekana je i tretirana prijateljski.¹⁴⁶⁷ Tokom posete, u razgovoru sa Mošom Pijade koji su posebno tražili, Todor Živkov i Anton Jugov su izneli i niz novih predloga za saradnju kako bi se uspostavilo ranije poverenje. Oni su obuhvatali uzajamno pozivanje, preko leta, u goste rukovodilaca dveju zemalja, razmene sindikalnih, omladinskih i ženskih delegacija pa čak i putovanje posebnih grupa iz

¹⁴⁶³ *Isto*, str. 4 – 5.

¹⁴⁶⁴ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 43, dos. 7, Razvoj BKP posle XX kongresa KPSS, bez datuma, Pov. br. 416811, str. 3.

¹⁴⁶⁵ *Isto*, str. 4 – 5.

¹⁴⁶⁶ *Isto*, str. 5.

¹⁴⁶⁷ M. Miljković, *nav. delo*, str. 269 – 296; *Borba*, 6. april 1956. godine; *Politika*, 6. april 1956. godine.

Bugarske čiji bi jedini zadatak bio proučavanje „jugoslovenskog iskustva“ u industriji, na selu i u upravljanju privredom.¹⁴⁶⁸ Ubrzo po odlasku jugoslovenske delegacije, ambasador Mita Miljković je bio pozvan u CK BKP gde mu je sekretar Boris Taskov, tokom dugog razgovora o nekim postupcima jugoslovenske ambasade na koje su se Bugari žalili, kao uzgred, predložio uspostavljanje veza između BKP i SKJ.¹⁴⁶⁹ Po Miljkovićevom mišljenju, radilo se o tome da su Bugari, suočeni sa nezadovoljstvom partijskog članstva i situacijom u nižim partijskim organizacijama, računali na pomoć Jugoslavije da se to nezadovoljstvo smanji iako Taskov nije ni na koji način precizirao na kakvu vrstu pomoći je mislio. Za Miljkovića je takođe bilo karakteristično i to da je Taskov u razgovoru o nekim pitanjima upotrebe makedonskog jezika u Bugarskoj koristio izraz „Pirinska Makedonija“ umesto službenog „Blagojevgradski okrug“ ili „Pirinski kraj“.

Međutim, suprotno svim očekivanjima, krajem maja 1956. godine došlo je do otkazivanja uzvratne posete bugarske parlamentarne delegacije Jugoslaviji i to zbog nezadovoljstva jugoslovenske strane. Nezadovoljstvo u Beogradu izazvale su već prve informacije o sastavu bugarske delegacije koja je u Jugoslaviju trebalo da doputuje 26. maja. Delegacija koju su odredili Bugari bila je znatno ispod nivoa na kome je bila jugoslovenska delegacija koja je boravila u Bugarskoj što još i nije bio veliki problem u poređenju sa činjenicom da su u njenom sastavu bili i Stojan Venev, karikaturista koji je tokom godina sukoba objavljivao karikature protiv Jugoslavije i Tita, i Zdravko Zelenogradski, referent za Jugoslaviju u bugarskom MIP-u koji je svojevremeno kao *persona non grata* proteran iz Beograda.¹⁴⁷⁰ Preko DSIP-a, Miljković je dobio telegram Moše Pijade koji je, iznenađen sastavom bugarske delegacije, tražio da Bugari zamene ovu dvojicu drugim ljudima.¹⁴⁷¹ Miljković je, u ime DSIP-a, 24. maja posetio Gerasimova i preneo mu primedbe u vezi sa Venevom i Zelenogradskim da bi već sutradan opet bio pozvan kod Gerasimova koji mu je saopštio da Bugari smatraju da se u delegaciji koja je određena za posetu Jugoslaviji nalaze „samo ljudi kojima leži na srcu jugoslovensko-

¹⁴⁶⁸ *Isto*, str. 291.

¹⁴⁶⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Zabeleška o razgovoru sa Borisom Taskovom, 8. maj 1956. godine, str. 9; M. Miljković, *nav. delo*, str. 306 – 309.

¹⁴⁷⁰ M. Miljković, *nav. delo*, str. 309 – 310.

¹⁴⁷¹ *Isto*, str. 311.

bugarsko prijateljstvo“ i da oni nemaju nameru da menjaju njen sastav.¹⁴⁷² Reakcija Beograda usledila je istog dana: Miljkoviću je naloženo da Bugarima prenese da Venevu viza neće biti izdata a da se ona već izdata Zelenogradskom poništava. Ovu vest, Miljković je saopštio na prijemu u jugoslovenskoj ambasadi koji je ranije bio zakazan u čast bugarske parlamentarne delegacije čiji je nesuđeni šef, Dimitar Ganev, kao i drugi članovi delegacije, odmah demonstrativno napustio prijem ocenivši jugoslovenski postupak kao mešanje u unutrašnje stvari Bugarske.¹⁴⁷³ Iste večeri, bugarski ambasador u Beogradu, Angelov, tražio je prijem kod Dobrivoja Vidića koga je obavestio da je bugarska vlada odlučila da otkáže posetu svoje parlamentarne delegacije Jugoslaviji.¹⁴⁷⁴ I Gerasimov u Sofiji, i Angelov u Beogradu postupak Jugoslavije su smatrali „aktom nacionalne uvrede“ i mešanjem u unutrašnje stvari Bugarske, nastojeći da Jugoslaviju prikažu odgovornom za namerno zaoštravanje odnosa.¹⁴⁷⁵ Istu nameru imalo je i saopštenje za javnost koje je emitovala BTA, dok je CK BKP za članove partije dao drugačije objašnjenje. U pismu CK navodi se da je po sredi bio „nesporazum“, da je jugoslovenska primedba stigla isuviše kasno da bi bila usvojena, da će taj „nesporazum“ biti ubrzo rešen a da otkazivanje posete neće uticati na bugarsko-jugoslovenske odnose.¹⁴⁷⁶ Za Beograd je postojanje dva objašnjenja istog događaja bio pokazatelj koliko neprijatnosti je imala bugarska vlada zbog otkazivanja posete njene parlamentarne delegacije Jugoslaviji.¹⁴⁷⁷ O tome su svedočili i komentari koji su bili prisutni u javnosti da je bilo krajnje vreme da se bugarskim rukovodiocima stavi do znanja da se ne može ćutke prelaziti preko onoga što se dogodilo u prošlosti. U javnosti je takođe delimično bio prisutan i strah jer se otkazivanje posete poklopilo sa zaoštravanjem kursa prema onima koji su posle Aprilskog plenuma kritikovali Červenkova i ostale članove Politbiroa.¹⁴⁷⁸ Sudeći prema reakciji sovjetskog ambasadora u Beogradu, Firjubina, Bugari su neprijatnosti mogli da očekuju i sa te strane. U razgovoru sa Dragojem Đurićem

¹⁴⁷² DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 25, O otkazivanju posete bugarske parlamentarne delegacije, bez datuma, Pov. br. 48035, str. 1 – 2; M. Miljković, *nav. delo*, str. 312.

¹⁴⁷³ M. Miljković, *nav. delo*, str. 313.

¹⁴⁷⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Zabeleška drž. podsekretara za inostrane poslove Dobrivoja Vidića o razgovoru sa bugarskim ambasadorom Angelovim, 25. maj 1956. godine u 20.45h, Pov. br. 48035, str. 1.

¹⁴⁷⁵ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 25, O otkazivanju posete bugarske parlamentarne delegacije, bez datuma, Pov. br. 48035, str. 2.

¹⁴⁷⁶ M. Miljković, *nav. delo*, str. 315.

¹⁴⁷⁷ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 25, O otkazivanju posete bugarske parlamentarne delegacije, bez datuma, Pov. br. 48035, str. 3.

¹⁴⁷⁸ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 25, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 135, 28. maj 1956. godine, Pov. Br. 412055.

Firjubin je složio sa jugoslovenskim stavom i razlozima za uskraćivanje viza i naglasio da prisustvo takvih ljudi u delegaciji ne bi doprinelo uspostavljanju atmosfere koju su želeli i Jugosloveni i Bugari te da je epilog čitavog slučaja sa otkazivanjem posete samo poslužio kao „hrana Zapadu“.¹⁴⁷⁹ Na „sovjetski faktor“ u odnosima između Bugarske i Jugoslavije računala je i bugarska javnost: mnogi su bili ubeđeni da će Tito tokom posete Sovjetskom Savezu koja je u međuvremenu otpočela, sa Sovjetima razgovarati i o situaciji u Bugarskoj i tako pružiti podršku „onim snagama“ koje su bile za to da unutrašnji život Bugarske izađe iz ćorsokaka u koji je upao posle Aprilskog plenuma.¹⁴⁸⁰

Unutrašnji život još jedne Jugoslaviji susedne zemlje „narodne demokratije“, Rumunije, bio je takođe znatno pogođen odlukama XX kongresa KPSS-a ali iz nešto drugačijih razloga nego što je to bio slučaj u drugim takvim zemljama. Iako su i za Rumuniju, kao i za druge istočnoevropske zemlje bili karakteristični isti problemi u vezi destalinizacije, tamo je situaciju dodatno komplikovana činjenica da je samo tri meseca pre XX kongresa KPSS-a održan II kongres Rumunske radničke partije koji je prošao u potpunosti u znaku staljinizma, rigidnih lagerskih stavova i ideja o „jednom putu u socijalizam“, „zaoštavanju klasne borbe“ i svemoći države i partije.¹⁴⁸¹ Zbog toga je iznenađenje i zbunjenost dešavanjima na XX kongresu KPSS u Rumuniji bilo i veće nego u drugim zemljama pod sovjetskom dominacijom, pogotovo što je iz velikog raskoraka između ideja XX kongresa KPSS i II kongresa RRP bilo jasno da Rumuni nisu obavestavani o događanjima „iza scene“ i da ni u kom slučaju, u odnosima sa SSSR-om, nisu imali status ravnopravnog partnera.¹⁴⁸² Iznenađenje i zbunjenost su, u vreme održavanja kongresa i neposredno posle njega, usloveli da čelni ljudi RRP vema sporo, uzdržano i oprezno priđu prenošenju i tumačenju stavova XX kongresa KPSS i to ponajviše iz straha da bi detaljno objašnjavanje odluka XX kongresa zahtevalo otvorenu osudu sopstvene dotadašnje politike, negiranje II kongresa RRP i rizikovanje unutrašnjih potresa u

¹⁴⁷⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Zabeleška o razgovoru Dragoja Đurića sa ambasadorom Firjubinom, 26. maj 1956. godine, Pov. br. 48164, str. 1.

¹⁴⁸⁰ M. Miljković, *nav. delo*, str. 322.

¹⁴⁸¹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 107/II – 81, Stanje u Rumunskoj radničkoj partiji posle XX kongresa KPSS, Str. pov. br. 527/1956, 18. oktobar 1956. godine, str. 1; *Borba*, 10. januar 1956. godine.

¹⁴⁸² Dennis Deletant, Mihail E. Ionescu (eds.), *Romania and the Warsaw Pact 1955 – 1989. Selected Documents*, Bucharest, 2004, p. 13.

partiji koja je formirana i živela u staljinističkom duhu.¹⁴⁸³ Pored ovih unutrašnjih, u Beogradu su analizirajući situaciju u Rumuniji posle XX kongresa KPSS-a, veliki zanačaj pridavali i spoljnim faktorima koji su kod Deža i drugih u rumunskom rukovodstvu izazivali oklevanje. Pretpostavka Beograda je bila da Rumuni najverovatnije nisu bili potpuno sigurni kako će se razvijati situacija u samom SSSR-u, dokle će i koliko duboko otići proces destaljinizacije s tim da nije bila isključena ni mogućnost da je rumunska delegacija koja je prisustvovala XX kongresu KPSS-a zapazila da po tom pitanju postoje razlike unutar sovjetskog rukovodstva i da borba između „starog“ i „novog“ nije definitivno zvršena pobedom novog na šta je ukazivala i atmosfera u sovjetskoj ambasadi u Bukureštu koja nije odisala oduševljenjem za „novo“.¹⁴⁸⁴

Osim odjeka XX kongresa KPSS-a u RRP i rukovodstvu Rumunije, Jugoslavija je pratila i komentare javnosti koja je bila mnogo manje uzdržana nego rukovodstvo zemlje. Odluke XX kongresa dočekane su kod većine Rumuna sa radošću i uz očekivanje poboljšanja situacije, najpre u vidu smanjenja pritiska vlasti a potom i u vidu demokratizacije unutrašnjeg života zemlje i podizanja životnog standarda.¹⁴⁸⁵ Ovakva reakcija javnosti i njena očekivanja nisu predstavljala iznenađenje za Jugoslaviju u kojoj su bili svesni da je u Rumuniji postojalo veliko „razočaranje“ u socijalizam i težnja za „makar kakvom“ promenom čime su, uz odsustvo zvaničnih komentara i neaktivnost unutar RRP, u Beogradu objašnjavali pojavu oživljavanja „klasnog neprijatelja“ koji je u to vreme čak i u samoj RRP imao „izvesnih uspeha“. Tek posle Plenuma CK RRP koji je održan od 22. do 24. marta 1956. godine, rumunska vlast se preнула i krenula u akciju u vezi sa „prorodom“ materijala, stavova i zaključaka XX kongresa KPSS-a. Dežov referat na plenumu, međutim, bio je veoma blag u osudi kulta Staljinove ličnosti i veoma skroman u pogledu „samokritike“. Rumunija je samo delimično preuzimala odgovornost za kult Staljinove ličnosti, na plenumu se čulo da u Rumuniji nije bilo ni Rajka ni Kostova i da stoga nisu imali koga da rehabilituju a zvanični Beograd bio je nezadovoljan vestima da je na plenumu

¹⁴⁸³ AJ, KPR, I – 2/7-2, Put Josipa Broza Tita u Rumuniju 23 – 27. juna 1956. godine, bez broja, str. 19; Vladimir Tismăneanu, *Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers Party: From De-Sovietization to the Emergence of National Communism*, Working Paper No. 37, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2002, p. 15; P. Stojanov, „Rumunska radnička partija i Dvadeseti kongres KPSS“, *Naša stvarnost*, 9 (1956), str. 221 – 229.

¹⁴⁸⁴ AJ, 507, CK SKJ, IX, 107/II – 81, Stanje u Rumunskoj radničkoj partiji posle XX kongresa KPSS, Str. pov. br. 527/1956, 18. oktobar 1956. godine, str. 3.

¹⁴⁸⁵ *Isto*, str. 2.

zaključeno kako je linija RRP u vezi sa politikom prema manjinama bila ispravna i u duhu „marksizma-lenjinizma“. ¹⁴⁸⁶ Na osnovu ispoljene uzdržanosti u kritici sopstvenih grešaka u Beogradu su bili sigurni da se rumunsko rukovodstvo nije spremalo da sprovede bilo kakve dalekosežne i energične mere u pravcu demokratizacije zemlje. Ali, i bez njihove spremnosti, u Rumuniji je posle plenuma RRP došlo do oživljavanja rasprava i talasa, makar polovičnih, kritika na račun aktuelnog rukovodstva kome nije trebalo mnogo da se uplaši i ubrzo „preseče“ po nju nepovoljan razvoj događaja što je bilo najočiglednije u gušenju tendencija otvorenog mišljenja među intelektualcima i, naročito, književnicima. ¹⁴⁸⁷ O tome je svedočila i odluka doneta tokom rasprava u Politbirou CK RRP u martu i aprilu 1956. godine kada je rešeno da se masovnije rasprave i diskusije u vezi sa destaljinizacijom koju je inicirao Hruščov drže pod strogom kontrolom. ¹⁴⁸⁸

O ovim i sličnim problemima dosta otvoreno je govorio i rumunski ambasador u Beogradu, Nikolae Guina, koji je neposredno posle partijskog plenuma, u razgovoru sa Dragojem Đurićem, priznao da su tek tada počeli prorađati materijala sa XX kongresa KPSS-a ali ne i „ono o Staljinu“, pravdajući to posebnom situacijom u kojoj se nalazila Rumunija i obavezom da se spreče „potresi, demobilizacija i demoralizacija članstva“. ¹⁴⁸⁹ Sredinom aprila, u razgovoru sa Dobrivojem Vidićem, on je tvrdio da su najviše problema u Rumuniji imali sa mladim članovima partije koji su najteže prihvatili saznanja o Staljinovim zločinima. ¹⁴⁹⁰

Bez obzira na probleme sa kojima su se u Rumuniji suočavali u vezi sa destaljinizacijom zemlje, u Beogradu su očekivali da se XX kongres KPSS-a pozitivno odrazi na jugoslovensko-rumunske odnose. Već za vreme trajanja kongresa, do Beograda su stizale informacije o tome da su unutar partijskog članstva, ali i u javnosti, bili veoma rašireni komentari o zaslugi Jugoslavije za kurs koji je zauzet na XX kongresu, o bitnom uticaju Tita na promenu sovjetske politike kao i o XX kongresu KPSS-a kao potpunoj pobi Jugoslavije. ¹⁴⁹¹ Ovakvi komentari mogli su se čuti čak i od zvaničnika, poput Emila

¹⁴⁸⁶ Isto, str. 4 – 5; V. Tismăneanu, *op. cit.*, p. 16.

¹⁴⁸⁷ Isto, str. 7 – 8.

¹⁴⁸⁸ V. Tismăneanu, *op. cit.*, p. 16.

¹⁴⁸⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Zabeleška o razgovoru Dragoja Đurića sa rumunskim ambasadorom Nikolae Guinom, 26. mart 1956. godine, Pov. br. 45065, str. 1.

¹⁴⁹⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa rumunskim ambasadorom Guinom, 14. april 1956. godine, Pov. br. 45729, str. 1.

¹⁴⁹¹ AJ, KPR, I – 2/7-2, Put Josipa Broza Tita u Rumuniju 23 – 27. juna 1956. godine, bez broja, str. 51.

Bodnaraša, člana Politbiroa RRP i potpredsednika rumunske vlade. Na partijskom plenumu, Georgi Georgiju Dež je u svom referatu Jugoslaviju nazvao „prijateljskom zemljom koja gradi socijalizam“, ali je istovremeno izbegao da prizna bilo kakve greške u vezi sa postupcima prema srpskoj nacionalnoj manjini.¹⁴⁹² Posle plenuma Dež je, međutim, izabrao upravo Temišvar kao mesto u kome će prisustvovati sastanku partijskog aktiva u vezi sa objašnjavanjem odluka XX kongresa što je iskoristio i za posetu jednom od sela u kojima su živeli Srbi sa kojima je razgovarao o prilikama u kojima su živeli i potom lokalnim vlastima davao uputstva za rešavanje konkretnih spornih pitanja.¹⁴⁹³

Na još uvek prisutne probleme u vezi povratka Srba u Banat Deža je još jednom podsetio i jugoslovenski ambasador u Bukureštu, Nikola Vujanović, koji je maja 1956. godine sa njim razgovarao o još oko 30 do 40 ljudi koji su ostali u zatvoru kao i o potrebi rehabilitacije svih koji su bili izloženi deportaciji ili hapšenju. Dež je na to tvrdio da je lično bio u krajevima nastanjenim Srbima da vidi kako se ostvaruje njihov povratak, da je naređeno da se svi puste iz zatvora ali da o rehabilitaciji još nisu razmišljali jer je bilo i onih koji su zaista imali krivice.¹⁴⁹⁴ Iz nastavka Dežovog izlaganja bilo je jasno da je on mislio na ljude koji su bili u zatvoru zbog špijunske delatnosti u korist Jugoslavije priznavši potom da su i Rumuni u Jugoslaviju slali ljude sa „informativnim zadacima“ ali da se sa tom praksom prestalo posle posete Hruščova Beogradu. Ovo ga je, potom, odvelo u priču o prošlosti na jugoslovensko-rumunskoj granici tokom koje je priznao da su Rumuni tamo „napravili velike gluposti“ pomenuvši bodljikavu žicu, utvrđenja koja ničemu ne služe i velike troškove u vezi sa tim.¹⁴⁹⁵

Predviđanja Beograda da će se XX kongres KPSS-a pozitivno odraziti na jugoslovensko-rumunske odnose ubrzo su se pokazala kao tačna. Inicijative Rumuna u vezi sa regulisanjem dobrosusedskih odnosa naglo su učestale a kod rumunskih vlasti osećala se i suštinska promena u odnosu prema „informbiroovcima“ kojima posle XX kongresa nisu više pravili nikakve smetnje pri repatrijaciji.¹⁴⁹⁶ Promena je bila vidljiva i u pisanju rumunske štampe kao i u javnim istupanjima zvaničnika. Iako se još od jeseni 1955. godine

¹⁴⁹² *Isto*, str. 52.

¹⁴⁹³ *Isto*.

¹⁴⁹⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Telegram Ambasade FNJR u Bukureštu DSIP-u br. 190, 21. maj 1956. godine, str. 1.

¹⁴⁹⁵ *Isto*, str. 2.

¹⁴⁹⁶ AJ, KPR, I – 2/7-2, Put Josipa Broza Tita u Rumuniju 23 – 27. juna 1956. godine, bez broja, str. 52.

u rumunskoj štampi i javnosti govorilo o Jugoslaviji kao o prijateljskoj zemlji, izbegavano je pisanje o njenom „socijalističkom karakteru“ i naročito o osobenostima njenog društvenog uređenja. Posle XX kongresa i to se promenilo. U tom pogledu, Beograd je bio naročito zadovoljan izveštajem Georgi Apostola nakon posete rumunske sindikalne organizacije Jugoslaviji¹⁴⁹⁷ u kome je opširno govorio o sistemu radničkog samoupravljanja i o jugoslovenskim iskustvima u izgradnji socijalizma uz naglasak na činjenicu da Rumuni u vezi sa tim mogu da uče od Jugoslovena.¹⁴⁹⁸ Sa izuzetkom pitanja rehabilitacije Jugoslavije koje još nije bilo na dnevnom redu, do konačnog normalizovanja jugoslovensko-rumunskih odnosa ostalo je bilo još da se zaključe neke manje važne konvencije, sporazumi o regulaciji Nere i plovidbi Begejom kao i da se urede pitanja dvovlasničkih imanja, malograničnog prometa, dvojnog državljanstva i ekstradicije.¹⁴⁹⁹

Pozitivnim pomacima u politici prema Jugoslaviji, priznanjima „gluposti iz prošlosti“, kao i odlaskom u Temišvar i ličnim angažovanjem u vezi sa problemima Srba-povratnika, čini se da je Dež pred Jugoslovenima želeo da ponovo stekne poverenje i na neki način se opravda. Iako je javno izbegao da osudi greške prema srpskoj manjini on je, izgleda uspeo da uveri Beograd u svoju dobronamernost i dobije razumevanje za činjenicu da o greškama prema Srbima nije mogao da govori javno. Kao potvrda toga može se uzeti prihvatanje Beograda da se Josip Broz Tito, u povratku iz posete Sovjetskom Savezu, zadrži nekoliko dana u poseti Rumuniji koja je tako postala prva istočnoevropska zemalja koju je Tito posetio posle 1948. godine.

III. 3. Moskovska deklaracija i odnosi Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“

Godinu dana nakon spektakularne pojave Nikite Sergejeviča Hruščova u Beogradu, delegacija FNRJ na čelu sa Josipom Brozom Titom obrela se u Moskvi, u uzvratnoj

¹⁴⁹⁷ *Borba*, 20. februar 1956. godine.

¹⁴⁹⁸ AJ, KPR, I – 2/7-2, Put Josipa Broza Tita u Rumuniju 23 – 27. juna 1956. godine, bez broja, str. 53.

¹⁴⁹⁹ DAMSPS, PA, 1956, Istočnoevropske zemlje, fasc. 67, dos. 1, Jugoslavija – IE zemlje, bez datuma, Pov. br. 424112, str. 7.

poseti.¹⁵⁰⁰ Poseta koja je bila dugo pripremana i koja je, takođe, trajala neuobičajeno dugo, smatrana je veoma važnom i sa jugoslovenske i sa sovjetske strane.¹⁵⁰¹ Očekivanja obe strane bila su velika i suštinska. Za sovjetsku stranu nije bilo dileme oko konačnog cilja – ponovnog uključivanja Jugoslavije u „socijalistički lager“, postizanja ideološkog jedinstva na bazi marksizma-lenjinizma i slabljenja jugoslovenskih veza sa Zapadom, a poseta koja je predstojala trebalo je da na putu ka postizanju tog cilja bude prelomni trenutak.¹⁵⁰² Na jugoslovenskoj strani, očekivalo se da posle XX kongresa KPSS-a koji je inicirao krupne promene dođe i do promene u komunikaciji sa Sovjetima i to u pravcu ravnopravnosti. Takva jugoslovenska očekivanja činila su se realnim u situaciji kada je pred posetu Moskvi došlo do nekoliko poteza sa sovjetske strane koji su ohrabivali: u proleće 1956. godine došlo je do talasa rehabilitacija u SSSR-u i istočnoevropskim zemljama, 17. aprila raspušten je Informburo¹⁵⁰³ a samo nekoliko dana pred dolazak Tita u Moskvu smenjen je sa mesta ministra inostranih poslova Vjačeslav Molotov koji je slovio za protivnika jugoslovensko-sovjetskog zbližavanja.¹⁵⁰⁴ Sve to je Tita i druge jugoslovenske rukovodioce utvrđivalo u uverenju da promene u Sovjetskom Savezu nisu izraz nekakvih manevara ili taktike već suštinske potrebe tamošnjeg društva.¹⁵⁰⁵

Tokom Titove posete Sovjetskom Savezu jugoslovenska delegacija je svuda bila obasipana pažnjom a masovni dočeci u mnogim sovjetskim gradovima ostavljali su upečatljiv utisak.¹⁵⁰⁶ Videlo se da je sovjetskoj strani bilo izuzetno stalo da „odobrovolji“ Tita jer o suštinskom pitanju odnosa Jugoslavije i SSSR-a, ideološkom jedinstvu,

¹⁵⁰⁰ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 105; Ljubodrag Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i mađarsko pitanje 1955 – 1956.“, *Tokovi istorije*, 1 – 4/1998, str. 32; *Narodna armija*, 7. jun 1956. godine; *Jugoslovenski pregled*, mart 1957, str. 159 – 161.

¹⁵⁰¹ *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 845.

¹⁵⁰² Ljubodrag Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953 – 1956. Zbliženje, pomirenje, razočaranje“, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*, zbornik radova, ISI, Beograd, 1999, str. 287; Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956 – 1961. godine*, ISI, Beograd, 2006, str. 55; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 32 – 33.

¹⁵⁰³ *Borba*, 19. april 1956. godine; *Politika*, 18. april 1956. godine.

¹⁵⁰⁴ Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953 – 1956...“, str. 287; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 55; A. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 552; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 106; Svetozar Rajak, „The Cold War in the Balkans 1945 – 1956“ in: *The Cambridge History of the Cold War*, ed. by Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, vol. I: Origins, Cambridge, 2010, p. 218.

¹⁵⁰⁵ Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953 – 1956...“, str. 287 – 288; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 33.

¹⁵⁰⁶ *Yugoslavia. Political Diaries 1918 – 1965*, ed by Robert L. Jarman, vol. IV: 1949 – 1965, London, 1997, p. 657.

međupartijskoj saradnji i povratku Jugoslavije u „socijalistički lager“ nije bilo saglasnosti.¹⁵⁰⁷ Sa ovim pitanjem bilo je usko povezano i pitanje zemalja „narodne demokratije“ i odnosa SSSR-a i Jugoslavije prema tim zemljama pa su aktuelni problemi u vezi sa tim prostorom predstavljali značajan deo zvaničnih razgovora. Već tokom prve runde razgovora Tito je govorio o odnosima Jugoslavije sa ovim zemljama istakavši da su odnosi otišli „srazmerno najdalje“ sa Poljskom i Čehoslovačkom kao i sa Rumunijom i Bugarskom dok je poteškoća još uvek bilo sa Mađarskom i, pogotovo, Albanijom.¹⁵⁰⁸ On je potom ukazao na probleme sa Rakošijem od koga je očekivao više dobre volje, zatim na trenutno zahlađenje odnosa sa Bugarskom u vezi sa otkazivanjem posete bugarske parlamentarne delegacije kao i na pozitivna očekivanja od predstojeće posete Rumuniji. Odmah potom, dodao je da se Jugoslovenima ne sviđa držanje rukovodilaca u Albaniji gde se i dalje ponavlja da je Jugoslavija kriva. Tito je jedinu krivicu Jugoslavije video u pogrešnoj politici prema toj zemlji do 1948. kada joj je davano „šakom i kapom“, bez adekvatne evidencije, što je Jugoslaviju koštalo preko 2 milijarde dinara.¹⁵⁰⁹ Na ove njegove reči, Hruščov je rekao da tu ulogu sada vrši SSSR i dodao da ga je Pospjelov, koji je boravio u Albaniji tokom nedavno okončanog kongresa APR, informisao o uznemirenosti albanskog rukovodstva činjenicom da odnosi sa Jugoslavijom nisu u redu kao i o njihovoj molbi da Sovjeti u tom smislu pomognu. Tito je na to rekao da mu se čini da kod albanskih rukovodilaca nema dovoljno osećaja državničke odgovornosti o tome šta može a šta ne može da se radi, da su odnosi Jugoslavije i Albanije i dalje nenormalni iako ih je trebalo postaviti „na normalnu bazu“ i potom naglasio da se u Albaniji i dalje govori o nekakvoj nameri Jugoslavije da okupira tu zemlju.¹⁵¹⁰

Hruščovljevo viđenje stanja u istočnoevropskim zemljama bilo je donekle različito od Titovog. U istom razgovoru, on je tvrdio da se situacija u svim zemljama „narodne demokratije“ uglavnom dobro razvija ali da se, što se tiče razvoja odnosa sa Jugoslavijom,

¹⁵⁰⁷ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 567.

¹⁵⁰⁸ AJ, KPR, I – 2/7-1, Zabeleške o razgovorima u Kremlju dne 5, 9, 18, i 20. juna 1956. godine, str. 8; Đorđe Borozan, „Posrednik mira između „gvozdених zavjesа“ (Razgovori Tito-Hruščov u Kremlju 1956. godine)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1997, str. 105; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 870; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejević Hruščov...“, str. 36.

¹⁵⁰⁹ AJ, KPR, I – 2/7-1, Zabeleške o razgovorima u Kremlju dne 5, 9, 18, i 20. juna 1956. godine, str. 9; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 871.

¹⁵¹⁰ *Isto.*

„ponegde stvari suviše polako kreću napred“.¹⁵¹¹ U vezi sa otkazivanjem posete bugarske parlamentarne delegacije Hruščov je smatrao da Bugari nisu dobro postupili ali je i Jugoslaviji zamerio na krutosti.¹⁵¹² U vezi sa Mađarskom, on je rekao da su se tamo „rasplamsale sile koje nisu poželjne“, da neki hoće da uklone Rakošija, da on smatra da za takvo stanje u zemlji nije kriv Rakoši već Staljin kao i da će u Budimpeštu uskoro oputovati Suslov radi razgovora sa Mađarima, podvlačeći, kao usput, da je Rakoši „jako pravilno“ shvatio neophodnost prijateljskih odnosa sa Jugoslavijom.¹⁵¹³ Govoreći o Albaniji, Hruščov je izneo da ima „informacije“ o tome da jugoslovensko poslanstvo u Tirani „ima i traži veze sa opozicionim elementima“, da se ljudi iz jugoslovenskog poslanstva u Tirani druže isključivo sa ljudima koji su u vreme spora bili na jugoslovenskoj strani, da su na prijem povodom odlaska Ajtića iz Tirane pored rukovodilaca pozvani i ljudi koji su bili osuđeni zbog „neprijateljskog istupanja“ na Tiranskoj konferenciji te da mu izgleda prorodno što Albanci takve postupke shvataju kao pokušaj da se zbaci rukovodstvo Albanije.¹⁵¹⁴ On je zatim apelovao da Jugoslavija pokaže više dobre volje prema Albaniji i posebno pomenuo Svetozara Vukmanovića Tempa kao čoveka koji bi mogao tome da doprinese.¹⁵¹⁵

Optužbe na račun Ajtića i jugoslovenskog poslanstva u Tirani nisu za Tita i druge u jugoslovenskoj delegaciji bile novost. Takve optužbe stizale su do Beograda i iz nekih drugih istočnoevropskih zemalja a to što ih je u Moskvi izneo Hruščov, zanačilo je samo to da Beograd nije bio jedina adresa kojoj su se sa takvim primedbama obraćali Albanci. U odgovoru Hruščovu Tito nije negirao da je i na jugoslovenskoj strani bilo grešaka, slažući se sa njim i oko toga da je i o takvim „detaljima“ o kojima je govorio trebalo voditi računa. Međutim, svemu tome on nije pridavao nikakav značaj, podvlačeći da je važan samo stav albanskih rukovodilaca koji se nije promenio, navevši kao primer referat Envera Hodže na tek završenom kongresu APR, te da je iz tog razloga i Jugoslaviji teško da bilo šta ozbiljno preduzme u vezi sa normalizacijom odnosa sa Albanijom. Na Hruščovljevu opasku da Jugoslavija traži rehabilitaciju Koči Džodzea, Tito je odgovorio da ga se ne tiče kako će

¹⁵¹¹ *Isto*, str. 13 – 14.

¹⁵¹² *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 871.

¹⁵¹³ AJ, KPR, I – 2/7-1, Zabeleške o razgovorima u Kremlju dne 5, 9, 18, i 20. juna 1956. godine, str. 14.

¹⁵¹⁴ *Isto*, str. 15; Đ. Borožan, „Posrednik mira...“, str. 107.

¹⁵¹⁵ Đ. Borožan, „Posrednik mira...“, str. 107; *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956...*, str. 878.

albanska vlada i partija da postupe sa Koči Džodževićem već samo to da se Jugoslavija „otkači“ od svega.¹⁵¹⁶

I tokom druge runde jugoslovensko-sovjetskih razgovora, 9. juna, ponovo se razgovaralo o pitanju odnosa Jugoslavije prema socijalističkom „lageru“. Hruščov je upozoravao na opasnost od kapitalističkog okruženja, tražio jedinstvo socijalističkih zemalja, disciplinu, koordinaciju rada i usaglašavanje stavova pa je čak našao i nekoliko lepih reči za Kominform što je izazvalo negodovanje sa jugoslovenske strane.¹⁵¹⁷ Tito je nasuprot tome, insistirao na univerzalnoj primeni načela miroljubive koegzistencije a kada je reč o socijalističkim zemljama na poštovanju prava na samostalni put izgradnje unutrašnjeg sistema i spoljnopolitičke orijentacije. Shvatajući o čemu Hruščov u stvari govori, Tito je otvoreno izneo da Jugoslavija neme nameru da pristupi nijednom bloku, da će i ubuduće nastaviti saradnju sa Zapadom i socijaldemokratskim partijama ali ni u kom slučaju ne na štetu Sovjetskog Saveza.¹⁵¹⁸ U tom smislu, on je naročito naglasio da Jugoslavija nema nameru da na bilo koji način slabi postojeće međunarodne organizacije i institucije socijalističkih zemalja kao i da ne želi da se meša u njihove unutrašnje stvari, apelujući na Sovjete da veruju da Jugosloveni namaju „nikakve zednje misli“.¹⁵¹⁹ Tito je naglasio i da Jugoslavija neće uticati na slabljenje sovjetskih veza sa istočnoevropskim zemljama jer je bio svestan da u tim zemljama nije došlo do promena putem revolucije već putem akcije SSSR-a te da u njima još ima „reakcionarnih elemenata“ koji stvaraju poteškoće. Kao najvažnije, Tito je iznosio potrebu „da se ne skrene sa puta socijalizma“ čime je ostavio otvorena vrata tumačenjima da načela koja su važila za sovjetsko-jugoslovenske odnose ne moraju važiti i za odnose SSSR-a sa drugim socijalističkim zemljama.¹⁵²⁰

Na trećem sastanku dveju delegacija, 18. juna, pored razgovora o obnovi odnosa SKJ – KPSS, razgovarano je i o pitanju obnavljanja partijskih odnosa između SKJ i drugih komunističkih partija.¹⁵²¹ Hruščov je, kao i do tada, apelovao da se pokaže više volje i da se

¹⁵¹⁶ AJ, KPR, I – 2/7-1, Zabeleške o razgovorima u Kremlju dne 5, 9, 18, i 20. juna 1956. godine, str. 15 – 16.

¹⁵¹⁷ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 57.

¹⁵¹⁸ *Isto*, str. 57 – 58.

¹⁵¹⁹ AJ, KPR, I – 2/7-1, Zabeleške o razgovorima u Kremlju dne 5, 9, 18, i 20. juna 1956. godine, str. 39.

¹⁵²⁰ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 58.

¹⁵²¹ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 112.

„odbaci sve staro“ dok je Tito, naročito u pogledu Albanije, pokazivao dosta rezerve.¹⁵²² Hruščov je ipak insistirao na bržem razvoju odnosa SKJ sa drugim komunističkim partijama i upozorio na važnost jugoslovensko-albanskih odnosa uz podsećanja na greške Ajtića koje su po njemu dovele do toga da su albanski rukovodioci opoziciju na Tiranskoj konferenciji smatrali jugoslovenskom agenturom.¹⁵²³ Na Hruščovljevo insistiranje na bržem procesu obnove partijskih odnosa, Tito je odgovorio da smatra da to što ta normalizacija ne ide brže nije nikakva tragedija i da je upravo dobro što taj proces teče postepeno, odnosno „srazmerno tome do koje mere su sazrele stvari“.¹⁵²⁴

Razlike između Hruščovljevih i Titovih stavova bile su očigledne, mada to nije predstavljalo smetnju da dvojica lidera usaglasile i potpišu, u ime marksizma-lenjinizma, zajedničku Moskovsku deklaraciju.¹⁵²⁵ Ona je bila plod kompromisa i ustupak jugoslovenskoj strani čiji stavovi o različitim putevima i formama razvoja socijalizma, ravnopravnosti komunističkih partija i nenametanju stavova drugim partijama su bili uneti u deklaraciju, a sve sa ciljem da se izbegne debakl čitave posete koja nije zadovoljila Sovjete.¹⁵²⁶ Da bi izbegli veće štete po svoje odnose sa istočnoevropskim zemljama Sovjeti su, kao uostalom i Jugosloveni, naglašavali da principi izneti u Moskovskoj deklaraciji važe samo za odnose Jugoslavije i SSSR-a, odnosno SKJ i KPSS-a, a nikako i za istočnoevropske zemlje i njihove vladajuće komunističke partije. Da u vezi sa tim ne bi došlo do ma kakve zabune, u Moskvi je samo dan po odlasku Tita i jugoslovenske delegacije, 22. juna, održan sastanak partijskih lidera svih zemalja „lagera“ na kome je, kao da Moskovska deklaracija nije ni potpisana, svima stavljeno do znanja da je isključena mogućnost rasprave ili pozivanja na stavove iznete u toj deklaraciji.¹⁵²⁷ Povrh svega,

¹⁵²² AJ, KPR, I – 2/7-1, Zabeleške o razgovorima u Kremlju dne 5, 9, 18, i 20. juna 1956. godine, str. 52 – 53; Đ. Borozan, „Posrednik mira...“, str. 107 – 108.

¹⁵²³ *Isto*, str. 56.

¹⁵²⁴ *Isto*, str. 57.

¹⁵²⁵ Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953 – 1956...“, str. 289; Z. Brzezinski, *op. cit.*, p. 187; *Borba*, 21. jun 1956. godine; *Politika*, 21. jun 1956. godine; *Međunarodna politika*, br. 149, 16. jun 1956. godine; *Narodna armija*, 21. jun 1956. godine.

¹⁵²⁶ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 58 – 59; Branko Petranović, Čedomir Štrbac, Stanislav Stojanović, *Jugoslavija u međunarodnom radničkom pokretu*, IMRP, Beograd, 1973, str. 189; Đorđe Borozan, „Posrednik mira između „gvozdenih zavjesa“ (Razgovori Tito-Hruščov u Moskvi 1956. godine“, II deo, *Vojnoistorijski glasnik*, 2 – 3/1997, str. 147; А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 573 – 575; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 113 – 115.

¹⁵²⁷ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 59; Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953 – 1956...“, str. 289; Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, Liber, Zagreb, 1977, str. 93; Đ. Tripković, „Uspori i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa...“, str. 132; Đ. Borozan, „Posrednik mira...“, II deo, str. 147; А. Б.

Hruščov je naglašavao da komunisti u zemljama lagera nemaju nikakvo pravo da se „rukovode primerom Jugoslavije“ što je jasno ocrtavalo razliku između proklamovanog i stvarnog kada su u pitanju bili odnosi između komunističkih partija socijalističkih zemalja.¹⁵²⁸ Za razliku od Sovjeta koji su ostali nezadovoljni i razočarani rezultatima Titove posete, on je za Rumuniju oputovao zadovoljan i uveren da je dodatno osnažio temelje jugoslovenske nezavisnosti ističući više puta na mitingu u Bukureštu stav o potrebi dalje normalizacije i približavanja Sovjetskog Saveza i Jugoslavije i trijumf politike miroljubive koegzistencije u njihovim međusobnim odnosima.¹⁵²⁹ Povrh svega, ono što Tito u tom trenutku nije znao a značilo je puno za njegov imidž u zemljama „narodne demokratije“ bilo je i svojevrsno priznanje Tita kao „lenjinca“ kako je izričito iz Politbiroa CK KPSS naređeno da se on nazove u informaciji o pregovorima u Moskvi namenjenoj drugim komunističkim i radničkim partijama.¹⁵³⁰ Taj trenutak, kada je završetkom Titove posete Sovjetskom Savezu došlo do maksimalnog približavanja Jugoslavije SSSR-u od 1948. godine, označio je i formalno i suštinski kraj faze normalizacije jugoslovensko-sovjetskih odnosa koji su se od tada razvijali u ne tako pravilnom ritmu.¹⁵³¹

Poseta Josipa Broza Tita i jugoslovenske delegacije Rumuniji od 23. do 26. juna 1956. godine¹⁵³² predstavljala je veliki događaj za rumunsku javnost¹⁵³³ i izazivala brojne komentare i očekivanja, mahom nerealna. Među „politički obrazovanim ljudima“ se smtralo da je Titova poseta i kontakt sa rumunskim rukovodstvom trebalo da dovede do ubrzanja procesa destalinizacije, ali i do dva konkretna rezultata.¹⁵³⁴ Prvi je trebalo da bude povlačenje sovjetskih trupa iz Rumunije za čiji ostanak je do tada važno opravdanje da je Jugoslavija deo „tabora imperijalizma“ što je posle posete Moskvi moralo da „otpadne“. Drugi rezultat je trebalo da bude stvaranje nekakvog saveza država „narodne demokratije“

Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 575; Csaba Bekes, „East Central Europe 1953 – 1956“..., р. 345;

¹⁵²⁸ Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953 – 1956...“, str. 289.

¹⁵²⁹ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 59; Đ. Tripković, „Uspion i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa...“, str. 133; Đ. Borozan, „Posrednik mira...“, II deo, str. 147; J. B. Tito, *Govori i članci*, XI, Zagreb, 1959, str. 136 – 141; *Borba*, 27. jun 1956. godine; *Politika*, 27. jun 1956. godine.

¹⁵³⁰ *Президиум ЦК КПСС 1954 – 1964, Том I: Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы*, ред. А. А. Фурсенко, Москва, 2004, с. 145; Л. Я. Гибианский, „Н. С. Хрущев, Й. Б. Тито и венгерский кризис 1956 г.“, *Новая и новейшая история*, 1/1999, с. 17.

¹⁵³¹ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации...*, с. 561.

¹⁵³² *Jugoslovenski pregled*, mart 1957, str. 160 – 161.

¹⁵³³ *Narodna armija*, 28. jun 1956. godine; *Libertatea*, 1. i 9. 7. 1956.

¹⁵³⁴ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 28, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 216 upućen DSIP-u, 14. jun 1956. godine, Pov. br. 49803, str. 1.

koje bi zadržale „socijalistički poredak“ a sa Jugoslavijom na čelu postale manje zavisne od SSSR-a, što bi odgovaralo svima i istovremeno poboljšalo odnose SSSR-a sa Zapadom.¹⁵³⁵ Za uži krug rumunskih rukovodilaca, bolje upućen u realna politička zbivanja, Titova poseta je imala veliku političku težinu: sa jedne strane, primajući Tita sa svim počastima, Rumuni su bili „politički pokriveni“ jer su samo pozdravljali rezultate sovjetsko-jugoslovenskih razgovora u Moskvi dok su sa druge strane od Titove posete, s obzirom na sporazum o partijskoj saradnji između KPSS i SKJ, očekivali da proširi prostor za akcije Rumunije i drugih istočnoevropskih zemalja u pravcu postizanja veće nezavisnosti i ravnopravnosti u odnosima sa Sovjetskim Savezom.¹⁵³⁶

Međutim, dok je Tito putovao ka Bukureštu, u Moskvi su na hitnom sastanku okupljeni svi partijski lideri zemalja „narodne demokratije“ a među njima i Titov domaćin Georgi Georgiju Dež. Iako je Dež pri polasku za Moskvu, 21. juna, tvrdio da tamo putuje zbog nekih ekonomskih pregovora, u Beogradu su bili sigurni da on tamo ide i da bi se „posavetovao“ pred razgovore sa Jugoslovenima i istovremeno obavestio o jugoslovensko-sovjetskim razgovorima.¹⁵³⁷ U tom trenutku, u Beogradu svakako nisu znali da Dež nije i jedini partijski lider koji je tog dana otputovao za Moskvu, na važan sastanak, na kome je, kao što smo već videli, jasno stavljeno do znanja da Moskovska deklaracija važi samo za sovjetsko-jugoslovenske odnose.¹⁵³⁸ Ta i druge „pouke“ koje je Dež dobio u Moskvi uticale su na razgovore sa Titom koji nisu bili naročito sadržajni.

Po običaju, Tito je na početku razgovora izložio svoje poglede na aktuelnu međunarodnu situaciju i međunarodne odnose a zatim je Rumunima govorio o razgovorima sa Sovjetima. On je tvrdio da je po ogromnoj većini pitanja iz domena međunarodnih odnosa postignuta saglasnost, što je bio slučaj i sa razgovorima o partijskim odnosima, sa izuzetkom jednog jedinog pitanja – pitanja saradnje socijalističkih snaga na multilateralnoj osnovi.¹⁵³⁹ Sovjeti su nastojali da se u deklaraciju unese stav o nužnosti organizovane multilateralne saradnje dok je jugoslovenska delegacija smatrala da bi bilo pogrešno stvaranje organizacije zatvorenog tipa. Tito je potom govorio i o razgovorima čiji predmet

¹⁵³⁵ *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁵³⁶ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 92 – 93.

¹⁵³⁷ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 28, Šifrovani telegram S. Price Koči Popoviću, 22. jun 1956. godine, Pov. br. 49855.

¹⁵³⁸ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 657.

¹⁵³⁹ AJ, KPR, I – 2/7 – 2, Zabeleška o razgovorima u Bukureštu prilikom posete Predsednika Republike Rumuniji od 23. do 26. juna 1956. godine, str. 12.

su bili odnosi SKJ sa komunističkim partijama zemalja „narodne demokratije“. On je precizirao da su Hruščov i drugi želeli da SKJ što pre uspostavi odnose sa njima, na šta je Tito odgovorio da ne može biti reči o istim „aranžmanima“ za sve partije jer i situacija svuda nije ista (apostrofirao je Albaniju i Hodžin referat) te da Jugoslavija očekuje da i druga strana „komunistički otvoreno i smelo“ kaže kako stoje stvari.¹⁵⁴⁰

Posle Tita, reč je uzeo Emil Bodnaraš koji je jugoslovensku delegaciju obavestio o razgovorima u Moskvi 22. i 23. juna, na kojima je, kao treća tačka dnevnog reda, razmatrano i pitanje odnosa i veza između partija istočnoevropskih zemalja. Bodnaraš je rekao da je, na Hruščovljev predlog odlučeno da se ne osniva nekakav novi organ komunističkih partija ali da je dogovoreno pokretanje novog teoretskog časopisa u kome bi sve partije neformalno sarađivale.¹⁵⁴¹ Nakon što je dopunio Bodnaraša u vezi sa nekim ekonomskim problemima, Dež se osvrnuo na jugoslovensko-sovjetske razgovore i biranim rečima i frazama, ali bez pravog sadržaja, govorio o „duhu prijateljstva i drugarstva“, „velikom značaju“ posete, „širokim perspektivama“, „principima“ i potrebi da se dokumenti potpisani u Moskvi „proučavaju“. Blokovski način razmišljanja i maniri u „razgovorima“ došli su do izražaja i ovom prilikom: u vezi Titovog izlaganja Dež nije imao šta da doda osim da se u potpunosti slaže sa njegovim ocenama.¹⁵⁴² Po završetku razgovora usaglašena je i zajednička deklaracija u kojoj je izražavano zadovoljstvo poboljšanjem međusobnih odnosa čiji najbolji izraz je bila obostrano izražena spremnost da se formira mešovita komisija koja je trebalo da razmotri mogućnosti za zajedničku izgradnju hidroelektrane na Dunavu, u predelu Đerdapa.¹⁵⁴³ Rezultat Titove posete Bukureštu, pored toga, bila je i obnova međupartijskih odnosa kao i potpisivanje dva međudržavna sporazuma, o turizmu i razmeni informacija.¹⁵⁴⁴

Sadržaj razgovora prilikom Titove posete Rumuniji nedvosmisleno ukazuje da je ta poseta Rumunima bila potrebna pre svega kao manifestacija, istovremeno i za unutrašnju i

¹⁵⁴⁰ *Isto*, str. 13 – 14.

¹⁵⁴¹ *Isto*, str. 17 – 18; Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953 – 1956...“, str. 289; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 59; V. Mićunović, *nav. delo*, str. 93.

¹⁵⁴² AJ, KPR, I – 2/7 – 2, Zabeleška o razgovorima u Bukureštu prilikom posete Predsednika Republike Rumuniji od 23. do 26. juna 1956. godine, str. 12.

¹⁵⁴³ AJ, KPR, I – 2/7 – 2, Zajednička izjava vlada FNRJ i RNR povodom zvanične posete predsednika FNRJ Josipa Broza Tita Rumunskoj Narodnoj Republici, 26. jun 1956, str. 4 – 5; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 116.

¹⁵⁴⁴ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 116.

za spoljnu upotrebu, kao i da je o spremnosti da se „trpe“ uticaji „jugoslovenske stvranosti“ bilo još uvek rano govoriti što se pokazalo i tokom nekoliko narednih meseci. Odjek posete u rumunskoj javnosti bio je, bez sumnje, veliki. Jugoslovenska ambasada u Bukureštu je javljala da je miting na kome je Tito govorio u Bukureštu bio prvi takav skup na koji narod nije morao da se tera silom.¹⁵⁴⁵ Od posete su svi očekivali pozitivne posledice u pravcu veće samostalnosti Rumunije i demokratizacije unutrašnjeg političkog života. Međutim, bilo je i onih, mahom u redovima ljudi kojima je socijalizam bio „tuđ“, koji su izražavali bojazan da će poseta samo poslužiti Dežu i ostalima da se učvrste na vlasti a potom „nastave po starom“.¹⁵⁴⁶ Još radikalniji od njih bili su pojedinci u „prozapadno“ orijentisanim i šovinističkim krugovima kao i okoreli staljinisti koji su smatrali da je Tito ucenio Rumune u pogledu usupaka prema srpskoj nacionalnoj manjini koja takve ustupke, po njima, nije zasluživala.¹⁵⁴⁷ Zvanično rukovodstvo na Titovu posetu je gledalo kao na razgovore ravnopravnih partnera koji su bili uzajamno korisni dok su ih svi drugi doživljavali kao Titovu „lekciju“ Rumunima koji su ovi morali da saslušaju i usvoje bez obzira na to šta intimno misle.¹⁵⁴⁸

Po svemu sudeći, i u Beogradu su postojala očekivanja da bi poseta Bukureštu mogla da utiče u pravcu oživljavanja procesa destaljinizacije i demokratizacije.¹⁵⁴⁹ Međutim, ubrzo je došlo do niza događaja, pre svega u drugim zemljama „narodne demokratije“ koji su zabrinuli Deža i druge u rukovodstvu: već krajem juna u Poznanju je došlo do protesta radnika i krvavog obračuna sa njima a u julu je smenjen Rakoši, uz nastavljanje stalnih previranja u Poljskoj i Mađarskoj. Pored toga, tokom jula su iz Moskve u Bukurešt počela da stižu upozorenja da se treba čuvati „novih Poznanja“ što je, pored situacije u Poljskoj i Mađarskoj, na rumunsko rukovodstvo uticalo tako da ono zadrži svoj tradicionalni stav opreznog „pipanja i očekivanja“.¹⁵⁵⁰ O događajima u Poznanju i o smenjivanju Rakošija u Rumuniji se ćutalo a vlast se trudila i da što manje vesti o tome prodre u javnost.

¹⁵⁴⁵ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 28, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 244 upućen DSIP-u, 3. jul 1956. godine, Pov. br. 410858, str. 1.

¹⁵⁴⁶ *Isto.*

¹⁵⁴⁷ *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁵⁴⁸ *Isto*, str. 1.

¹⁵⁴⁹ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu o političkom životu NRR posle posete druga Tita, Str. pov. br. 10, 13. oktobar 1956. godine, Pov. br. 4621, str. 1.

¹⁵⁵⁰ *Isto*, str. 1 – 2.

Na usporavanje procesa destaljinizacije, za koji je vrlo rano u SSSR-u uočeno da u istočnoevropskim zemljama sobom nosi i klicu osamostaljivanja, uticalo je i pismo CK KPSS upućeno u tajnosti svim komunističkim partijama a čiji se sadržaj odnosio isključivo na Jugoslaviju.¹⁵⁵¹ Radilo se zapravo o pismu Prezidijuma KPSS-a koje je bilo upućeno sopstvenom članstvu a tek potom, 13. jula, rukovodstvima komunističkih partija u zemljama lagera, pod naslovom „Informacija o rezultatima sovjetsko-jugoslovenskih razgovora održanih u junu 1956. godine“ u kome je osporeno pravo drugih komunističkih partija da insistiraju na odnosima baziranim na principima saradnje između KPSS i SKJ.¹⁵⁵² Štaviše, tolerantan stav prema jugoslovenskim komunistima u istom dokumentu je objašnjen kao „diplomatski gest“ a druge komunističke partije su pozivane da i dalje imaju „jedinственu liniju“ i budu deo „jedinственog fronta“ sa SSSR-om.¹⁵⁵³

Prema zapažanjima jugoslovenskog ambasadora Nikole Vujanovića, u leto 1956. godine Rumunija je, što se tiče unutrašnjeg političkog života, daleko zaostajala za Mađarskom, Poljskom, Čehoslovačkom i SSSR-om dok se jedino, donekle, mogla meriti sa Bugarskom i Albanijom.¹⁵⁵⁴ Prisustvo sovjetskih trupa u Rumuniji, hiljade njihovih stručnjaka u svim oblastima, velika ekonomska zavisnost ali i stanje u CK i čitavoj Rumunskoj radničkoj partiji učinili su i da promene u pravcu osamostaljivanja u toj zemlji budu „jako male“.¹⁵⁵⁵ Malim pomakom u tom smislu mogla se smatrati proslava 23. avgusta, rumunskog nacionalnog praznika, koja je više nego ikada do tada nosila nacionalni karakter, uz takođe po prvi put odsustvo Staljonovih i nošenje Titovih slika.¹⁵⁵⁶

Usporavanje procesa destaljinizacije, međutim, nije se odrazilo na jugoslovensko-rumunske odnose. Nije bilo nikakvih znakova da Rumunija želi da „ukoči“ njihovo produbljivanje već je, obrnuto, bilo inicijativa da se što pre realizuje dogovoreno, sa izuzetkom pitanja srpske nacionalne manjine.¹⁵⁵⁷ Iako posle Titove posete patrijskim

¹⁵⁵¹ *Isto*, str. 3.

¹⁵⁵² D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 60; Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953 – 1956...“, str. 289.

¹⁵⁵³ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 60.

¹⁵⁵⁴ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu o političkom životu NRR posle posete druga Tita, Str. pov. br. 10, 13. oktobar 1956. godine, Pov. br. 4621, str. 7.

¹⁵⁵⁵ *Isto*, str. 8.

¹⁵⁵⁶ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 2, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 309 upućen DSIP-u, 26. avgust 1956. godine, Pov. br. 309, str. 1.

¹⁵⁵⁷ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu o političkom životu NRR posle posete druga Tita, Str. pov. br. 10, 13. oktobar 1956. godine, Pov. br. 4621, str. 3 – 4.

organizacijama nije upućeno nikakvo sopštenje ili tumačenje razgovora, sredinom jula je održan plenum CK RRP na kome je Dež, između ostalog, podneo i referat o Titovoj poseti u kome ju je ocenio pozitivno uz izvestan osvrt na sviri iz prošlosti u kome je govorio i rumunskim greškama, naročito onima koje su počinili Kišinjevski u propagandi i Bodnaraš u vezi sa stanjem na granici.¹⁵⁵⁸ Kada je u pitanju bilo sprovođenje dogovorenog u vezi sa međudržavnim odnosima u užem smislu, Rumuni su bili veoma zainteresovani, imali inicijativu i prednjačili u odnosu na jugoslovensku stranu. Odmah po okončanju razgovora oni su formirali komisiju koja je, na čelu sa Kivu Stojkom, imala da se stara o sprovođenju dogovorenog a obrazovane su i posebne komisije za pojedina pitanja (hidroelektrana na Đerdapu, ekonomska saradnja, kulturna konvencija, tehnička saradnja). Istovremeno, trgovinska razmena koja je bila dogovorena za 1956. godinu odvijala se povoljno i do oktobra je bila izvršena sa 64% kada je u pitanju bio jugoslovenski uvoz i 61% kada je u pitanju bio izvoz.¹⁵⁵⁹ Rumunska kooperativnost i želja da se što brže dogovore o pitanjima poput izgradnje hidroelektrane na Đerdapu, zaključivanja kulturne konvencije ili konvencije o naučno-tehničkoj saradnji u Beogradu su tumačili njihovom željom da svi ti sporazumi budu potpisani tokom Dežove posete Jugoslaviji koja je bila planirana za drugu polovinu oktobra, čime bi joj dali veći značaj.¹⁵⁶⁰

Jedino međudržavno pitanje koje je do oktobra 1956. godine i Dežove posete Beogradu ostalo da stoji „na mrtvoj tački“ bilo je pitanje poboljšanja položaja srpske manjine u Rumuniji. I posle Titove posete Bukureštu osećala se „zagriženost“ rumunskih lokalnih organa koji su kočili sređivanje prilika i čak opominjali manjinca na Titove reči izrečene na mitingu u Bukureštu da oni treba da budu lojalni građani Rumunije, prenebregavajući da je on tada rekao i da sve nepravde prema njima treba da budu ispravljene.¹⁵⁶¹ Iako je većina oduzetih kuća bila vraćena, sa vraćanjem zemlje je išlo mnogo teže. Manjinca koji su pušteni iz zatvora, a koji su živeli u gradovima, zapošljavali su ponovo isključivo u industriji i trgovini dok su im bolje plaćeni poslovi bili nedostupni. Teška situacija se odrazila i na jedinstvo manjine: između „baraganaca“ i onih koji su u

¹⁵⁵⁸ *Isto*, str. 12.

¹⁵⁵⁹ *Isto*, str. 13 – 14.

¹⁵⁶⁰ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 2, Odnosi Rumunija – Jugoslavija u periodu od juna 1956. do maja 1957. godine, Pov. br. 4621, 13. oktobar 1956. godine, str. 2.

¹⁵⁶¹ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 79, dos. 39, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 249 upućen DSIP-u, 10. jul 1956. godine, Pov. br. 411199.

međuvremenu ušli u zadruga vladala je velika netrpeljivost.¹⁵⁶² Početkom septembra, ambasador Vujanović je kod rumunskog ministra inostranih poslova Preotease ponovo pokrenuo pitanje manjine kao i pitanje jugoslovenskih građana koji su bili osuđeni i u međuvremenu samo amnestirani, bez vraćanja imovine ili obeštećenja. Kada su oni bili u pitanju Vujanović je naročito isticao nezadovoljstvo Beograda time što je amnestija značila da su optužbe protiv njih i dalje na snazi, a svi oni su bili optuženi upravo za saradnju sa Jugoslavijom što je značilo da je Jugoslavija i dalje kriva.¹⁵⁶³ Iako je Preoteasa i tom prilikom, kao i početkom oktobra, obećavao odgovor i rešavanje tih pitanja, do dolaska Deža u Beograd ništa nije učinjeno.

I posle Titove posete Rumuniji, kao i pre, pitanje srpske manjine bilo je najosetljivije za Rumune. Međutim, u to vreme, Vujanović je zapažao različit odnos prema ovom pitanju kada su u pitanju bili pojedini rumunski funkcioneri. Dež i Stojka su, činilo se, pokazivali više razumevanja ali zbog „oportunizma“ nisu želeli da popuštaju pred drugima te je to pitanje, po Vujanoviću, vrlo lako moglo da postane pitanje na kome će doći do zaoštavanja odnosa između Deža, Stojke, Apostola i Borile sa jedne i Kišinjevskog i Bodnaraša sa druge strane.¹⁵⁶⁴ Takva važnost pridavana je ovom pitanju, između ostalog, i zbog njegove povezanosti sa pitanjem odgovornosti za „ranija bezakonja“ što je za sobom povlačilo pitanje ispravljanje sličnih grešaka u celoj zemlji, od čega su Dež, kao i drugi, sistematski bežali.¹⁵⁶⁵ Zbog svega toga, bilo je jasno da će pitanje srpske manjine davati ton jugoslovensko-rumunskim odnosima barem još neko vreme.

Odjek Moskovske deklaracije u Albaniji bio je, što se tiče jugoslovensko-albanskih odnosa, u znaku dolaska novog jugoslovenskog ambasadora Arse Milatovića koji je u Tiranu doputovao 20. juna 1956. godine. U prvim kontaktima sa albanskim zvaničnicima preovladavala je atmosfera dobrodošlice i ljubaznosti što se osećalo i u prvom susretu Milatovića i ministra inostranih poslova Behara Štile, koji je, pominjući tek potpisane dokumente u Moskvi, naglašavao da su svi u Albaniji, počev od Envera Hodže i Mehmeta

¹⁵⁶² DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 79, dos. 39, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 295 upućen DSIP-u, 12. avgust 1956. godine, Pov. br. 413259.

¹⁵⁶³ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 24, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 323 upućen DSIP-u, 1. septembar 1956. godine, Pov. br. 414588.

¹⁵⁶⁴ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 2, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu o političkom životu NRR posle posete druga Tita, Str. pov. br. 10, 13. oktobar 1956. godine, Pov. br. 4621, str. 16.

¹⁵⁶⁵ *Isto.*

Šehua, spremni da razgovaraju o svemu što bi dovelo do pune normalizacije.¹⁵⁶⁶ Samo dan ranije, otpravniku poslova jugoslovenske ambasade, Vučiću, pozitivno o Moskovskoj deklaraciji govorili su i Natanaili i Budo koji su u njoj videli garanciju mira, perspektivu saradnje i platformu za odnose sa svim zemljama.¹⁵⁶⁷ Napadno pozitivno izražavanje Albanaca o Moskovskoj deklaraciji Milatović je shvatao kao izraz „gužve i zbunjenosti“ koju je ona izazvala u Tirani, pogotovo zbog njihovih loših odnosa sa Jugoslavijom.¹⁵⁶⁸ O spremnosti albanske strane za razvijanje prijateljskih odnosa bilo je reči i prilikom predaje akreditiva predsedniku Hadži Lešiju, 25. juna, kome je, pored nekolicine drugih, prisustvovao i ministar Štila koji je tom prilikom pozdravio moskovske dokumente i o njima govorio kao o bazi za sređivanje jugoslovenskih odnosa sa drugim socijalističkim zemljama.¹⁵⁶⁹ On je čak govorio i o potrebi Albanaca da požure da bi nadoknadili izgubljeno vreme.

Atmosfera ljubaznosti, međutim, u potpunosti je iščezla kada je Milatovića primio predsednik vlade, Mehmet Šehu. Zvaničan i hladan, susret Milatovića i Šehua prošao je u uzajamnom „optuživanju“ i pominjanju neprijatnih epizoda iz prošlosti i za jednu i za drugu stranu.¹⁵⁷⁰ Šehu je o dotadašnjem toku normalizacije govorio kao o uspešnom i u ime nastavka i poboljšanja odnosa tražio da se na stvari iz prošlosti „stavi krst“ sa čime se Milatović nije mogao složiti upozorivši da Jugoslavija normalizaciju odnosa ne shvata kao „stavljanje krsta na sve što je bilo“ i prosto rešavanje bilateralnih pitanja redom kako ona pristižu.¹⁵⁷¹ Po njemu, napred se moglo ići samo ukoliko Albanija kaže istinu o prošlosti i povuče javno sve optužbe protiv Jugoslavije.¹⁵⁷² Milatović je Šehuu jasno stavio do znanja da Jugoslavija ne prihvata stanovište Albanije u vezi sa tim problemima iz prošlosti niti njenu ocenu o aktuelnim jugoslovensko-albanskim odnosima datu na III kongresu APR. Vidno iritiran, Šehu se Milatoviću zahvalio na „lekciji iz agitacije i propagande“ i rekao da

¹⁵⁶⁶ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 23, Pismo Arse Milatovića Dragoju Đuriću, 23. jun 1956. godine, Pov. br. 410106, str. 1.

¹⁵⁶⁷ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 20, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 551 upućen DSIP-u, 23. jun 1956. godine, Pov. br. 410007.

¹⁵⁶⁸ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 23, Pismo Arse Milatovića Dragoju Đuriću, 23. jun 1956. godine, Pov. br. 410106, str. 1.

¹⁵⁶⁹ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 23, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 566 upućen DSIP-u, 26. jun 1956. godine, Pov. br. 410312, str. 1.

¹⁵⁷⁰ A. Milatović, *nav. delo*, str. 165 – 166; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 484.

¹⁵⁷¹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 277, Iz telegrama Milatovića o razgovoru sa Šehuom 29. juna 1956. godine, Br. 597, str. 1 – 2.

¹⁵⁷² M. Komatina, *nav. delo*, str. 102.

KPSS može da radi šta hoće ali da će Albanci nastaviti po svome, da bi zatim ustao i saopštio Milatoviću da je razgovor završen.¹⁵⁷³ Ovaj prvi razgovor Šehua i Milatovića bio je ujedno i poslednji njihov zvanični razgovor iako je Milatović u Albaniji proveo naredne tri godine.

U Beogradu su bili zadovoljni načinom na koji je Milatović razgovarao sa Šehuom smatrajući da će ih ovakvi istupi, bez obzira šta na njih odgovaraju, naterati da misle.¹⁵⁷⁴ Istovremeno, međutim, postojalo je i izvesno iznenađenje zbog oštine sa kojom je Šehu „zatvorio vrata“ za razgovor prilikom susreta sa Milatovićem.¹⁵⁷⁵ Takva oština je sudeći po onome što je nekoliko dana kasnije Arsi Milatoviću rekao sovjetski ambasador u Tirani, Krilov, mogla poticati iz Šehuovog uverenja da Albanci za svoju politiku prema Jugoslaviji imaju podršku Moskve. Krilov je, naime, prilikom susreta sa Milatovićem o albanskoj politici govorio sa puno razumevanja, ubeđujući svog sagovornika da su oni na nedavno završenom III kongresu što se tiče odnosa prema Jugoslaviji „rekli mnogo“ – možda ne sve i ne dovoljno, ali u odnosu na raniji period, po Krilovu, napravljen je veliki korak napred.¹⁵⁷⁶ Krilov je i u nastavku nalazio razumevanje za sporost Albanaca tvrdeći da albanski narod ne bi pratio svoje rukovodstvo ukoliko bi ono odjednom i otvoreno, kao što je to urađeno u SSSR-u, promenilo svoj odnos prema Jugoslaviji. Milatoviću, koji nije mogao da se složi sa ovakvim shvatanjima Krilova, činilo se da on ili samo prenosi stav koji je dobio u Moskvi ili svoje mišljenje formira na osnovu informacija koje je dobijao od Albanaca, što bi značilo da zaostaje za događajima u Moskvi.¹⁵⁷⁷

Ni prvi zvanični razgovor Milatovića sa albanskim ministrom inostranih poslova, Štilom, 9. jula, nije prošao mnogo bolje nego onaj sa Šehuom.¹⁵⁷⁸ Štila je prvo optužio Jugoslaviju da ne reaguje na brojne albanske predloge iz domena praktičnih međudržavnih pitanja što je izazvalo Milatovića da, sa dosta gorčine, progovori o brojnim ružnim postupcima prema jugoslovenskim državljanima u Albaniji, o preoranim i oskrnavljenim grobljima srpskih vojnika iz Prvog i partizana iz Drugog svetskog rata i o nekorektnim

¹⁵⁷³ *Isto*, str. 2 – 3; A. Milatović, *nav. delo*, str. 166.

¹⁵⁷⁴ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 277, Depeša Dobrivoja Vidića upućena Poslanstvu FNRJ u Tirani, 4. jul 1956. godine.

¹⁵⁷⁵ A. Milatović, *nav. delo*, str. 166.

¹⁵⁷⁶ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 2, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 623 upućen DSIP-u, 7. jul 1956. godine, Pov. br. 411185, str. 1.

¹⁵⁷⁷ *Isto*, str. 2.

¹⁵⁷⁸ A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 484 – 485.

postupcima prema jugoslovenskom poslanstvu što je sve, po njemu, uticalo da u Jugoslaviji Albaniju ne mogu da dožive kao prijateljsku zemlju.¹⁵⁷⁹ Ovakav nastup Milatovića, međutim, izazvao je reakciju Beograda. Jugoslovenski ministar inostranih poslova, Koča Popović, upozoravao je Milatovića da nastupa „suviše oštro“.¹⁵⁸⁰ Milatoviću je skrenuta pažnja da u takvoj interpretaciji jugoslovenski stav ispada isuviše negativan i da treba da se drži instrukcija da Jugoslavija prihvata normalizaciju međudržavnih odnosa ne uslovljavajući je prihvatanjem svojih gledišta o satisfakciji za događaje iz prošlosti koju su Albanci bili dužni da daju. Kada takva normalizacija krene, po Popoviću, Albanci bi bili primorani da revidiraju svoje stavove.¹⁵⁸¹ Jugoslavija, dakle, nije imala nameru da prinudi albanske rukovodioce da po svaku cenu priznaju nešto što je ona želela, već da ih dovede u situaciju da svoje povoljne izjave proprate i konkretnim koracima u normalizaciji.¹⁵⁸²

Prema instrukcijama iz Beograda, jugoslovenski ambasador je nastavio da pokušava da sa Albancima, i to sa najvišim funkcionerima, razvije dijalog, radi čega je zatražio prijem kod Envera Hodže. I ovaj razgovor, obavljen 4. avgusta, počeo je uz birane reči Hodžinom izjavom o potrebi „stavljanja krsta“ na prošlost i Milatovićevim insistiranjem da je preduslov za razvijanje prijateljskih odnosa iznošenje istine o tim odnosima u prošlosti.¹⁵⁸³ Milatović je govorio o vremenu rata i poratnog doba do 1948. godine i o jugoslovenskoj pomoći Albaniji a Hodža potom o istom vremenu ali otužujući sve jugoslovenske „emisare“ za mešanje u unutrašnje stvari Albanije, uključujući i osoblje jugoslovenskog poslanstva.¹⁵⁸⁴ Hodža je potom uveravao Milatovića da je njihova formulacija o spornom periodu jugoslovensko-albanskih odnosa u prošlosti koja je usvojena na III kongresu APR pažljivo izabrana i od njega tražio da Titu i drugima prenese njihovu molbu da još jednom pažljivo pročitaju šta tamo piše. Posle toga, on je upadljivo, po treći put, ponovio kako on i drugi u Albaniji veoma cene i vole Tita i jugoslovenski

¹⁵⁷⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 279, Zebeleška o razgovoru sa Behar Štilom, ministrom inostranih poslova NR Albanije, 9. jul 1956. godine, Br. 126, str. 1 – 2.

¹⁵⁸⁰ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 279, Šifrovani telegram Koče Popovića upućen Poslanstvu FNRJ u Tirani, 14. jul 1956. godine, pov. br. 411361; M. Komatina, *nav. delo*, str. 103; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 485.

¹⁵⁸¹ *Isto*.

¹⁵⁸² DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 2, dos. 2, Šifrovani telegram Dobrivoja Vidića Poslanstvu FNRJ u Tirani, 10. jul 1956. godine, Pov. br. 411086.

¹⁵⁸³ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/IV – 576, Zabeleška o razgovoru sa Enverom Hodžom, 4. avgust 1956. godine, Str. pov. br. 169, str. 1 – 2.

¹⁵⁸⁴ *Isto*, str. 3 – 5; A. Milatović, *nav. delo*, str. 167 – 168; A- Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 485.

narod a od Milatovića je tražio „besu“ da će Titu verno preneti njegovu želju da još jednom preispita delatnost jugoslovenskih predstavnika u Albaniji.¹⁵⁸⁵ Tako se i taj Milatovićev pokušaj da uspostavi sadržajni kontakt završio neuspehom, odnosno, praznim rečima.

Praznim rečima, ali ovoga puta ljubaznim i punim optimizma, obilovao je i Milatovićev razgovor sa Štilom, 11. avgusta, kada ga je albanski ministar ubeđivao da albanska vlada i partija iskreno žele saradnju sa Jugoslavijom.¹⁵⁸⁶ U istom tonu protekao je 15. avgusta i razgovor sa Kičom Ndjelom, ministrom spoljne trgovine, koji je razgovore o konkretnim pitanjima prepuštao nižim instancama a sa Milatovićem razgovarao o prošlosti, dozvoljavajući da jugoslovenski postupci prema Albaniji u periodu do 1948. godine nisu bili „principijelna skretanja“ već samo „greške“.¹⁵⁸⁷

Posle dva meseca provedena u Tirani, Arso Milatović je, sumirajući dotadašnja iskustva u radu, uputio Beogradu nekoliko svojih opservacija o Albaniji od kojih je najvažnija ona o odnosu albanskog rukovodstva prema Jugoslaviji. Milatović je zapazio da albansko rukovodstvo, iz straha, pokušava da odlučno ali na lep način ograniči veze jugoslovenskih diplomata u Tirani insistirajući da je jedino ono ovlašćeno da sa njima razgovara.¹⁵⁸⁸ Razlozi za izolovanje Jugoslovena od drugih veza, po Milatoviću, ležali su u želji da održe svoj položaj, u strahu od rehabilitacije nekih ljudi što je moglo da povuče za sobom i „specifično albansku“ osvetu, kao i u želji da sakriju da među njima ima diferencijacije a ovakva shvatanja bila su i uzrok stalnih kritika na račun jugoslovenskog diplomatskog osoblja u Tirani.¹⁵⁸⁹ Strah od normalizacije odnosa sa Jugoslavijom ogledao se i u zbijanju redova među albanskim rukovodstvom koje je, gotovo bez izuzetaka, u kontaktima sa Jugoslovenima „na zdravičarski način“ iznosilo želju za poboljšanjem odnosa. Iako su nastupali monolitno, Milatović je tvrdio da su Mehmed Šehu, Liri Bališova, Ramiz Alija i Kadri Azbiju nepomirljivi neprijatelji Jugoslavije dok su tolerantniji bili Gogo Nuši, Hisni Kapo, Spiro Koleka, Kočo Teodosi i Pilo Peristeri koji su

¹⁵⁸⁵ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/IV – 576, Zabeleška o razgovoru sa Enverom Hodžom, 4. avgust 1956. godine, Str. pov. br. 169, str. 6 – 8; A. Milatović, *nav. delo*, str. 169.

¹⁵⁸⁶ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 279, Izvod iz zabeleške o razgovoru sa ministrom inostranih poslova Štilom, 11. avgust 1956. godine, Pov. br. 192, str. 1; A. Milatović, *nav. delo*, str. 170.

¹⁵⁸⁷ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 281, Izvod iz zabeleške o razgovorima sa Kičom, ministrom spoljne trgovine, 15. avgust 1956. godine, Pov. br. 195, str. 1; A. Milatović, *nav. delo*, str. 170.

¹⁵⁸⁸ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 2, Neki prvi utisci o prilikama u Albaniji, 30. avgust 1956. godine, Pov. br. 414347, str. 12.

¹⁵⁸⁹ *Isto*, str. 13.

činili grupu suprotstavljenu Šehuu, dok je Hodža bio bliži drugoj grupi iako se politički oslanjao na prvu, uticajniju grupu.¹⁵⁹⁰ Imajući to u vidu, Milatović je upozoravao Beograd da je prošlogodišnja politika odbijanja svih albanskih predloga u stvari sprečavala diferencijaciju unutar rukovodstva i da ubuduće treba ići na prihvatanje predloga iz oblasti međudržavne saradnje, pa čak i „pogurati“ tu saradnju predlozima jugoslovenske strane kako bi se albansko rukovodstvo „razgolitilo“ pred očima sopstvene javnosti.¹⁵⁹¹

Da je trebalo obratiti pažnju na Milatovićeve predloge potvrđivale su i informacije o postojanju razlika u albanskom rukovodstvu koje su, iako ne po prvi put, stizale do Beograda i u leto 1956. godine. Čehoslovački i poljski ambasadori u Tirani, skrajnuti od Albanaca usled njihovog nezadovoljstva razvojem situacije u njihovim domovinama, tvrdili su Milatoviću da unutar albanskog rukovodstva nema saglasnosti oko novog kursa. Po njima su Hodža, Hisni Kapo i Gogo Nuši bili za to da se otpočne sa demokratizacijom a Šehu, Liri Bališova i možda Ramiz Alija, odlučno protiv.¹⁵⁹² Obojica ambasadora su smatrala takođe da je u tim stvarima presudna uloga „Rusa“ (o čemu je svedočila svojevremena ocena Pospjelova da je albansko partijsko rukovodstvo „lenjinističko“) koji su iz „nekih svojih računa“ održavali takvo stanje u Albaniji.¹⁵⁹³ Na ruku ovakvim vestima išle su i glasine da je u Tirani od 24. do 28. avgusta boravila inkognito Furceva, kandidat Politbiroa KPSS-a, koja je sa Albancima razgovarala o njihovim odnosima sa Jugoslavijom. Iz dva neproverena izvora, Milatović je saznao da je ona imala nekoliko dugih sastanaka na kojima je, navodno, prevladalo stanovište Šehua da „gospoda Jugosloveni“ ne žele normalizaciju.¹⁵⁹⁴

Tek u jesen pojedina pitanja iz jugoslovensko-albanskih odnosa pomerila su se sa mrtve tačke. Posle susreta Milatovića sa Nastom Naseom, vršiocem dužnosti ministra inostranih poslova, na kome je izneo brojne pritužbe na odnos albanskih vlasti prema jugoslovenskim građanima pa i prema njemu i drugima iz ambasade, na razgovor ga je pozvao Hisni Kapo. Kao uvertiru za taj razgovor, istog jutra jugoslovensko poslanstvo je

¹⁵⁹⁰ *Isto*, str. 15.

¹⁵⁹¹ *Isto*, str. 17 – 18.

¹⁵⁹² AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Pregled pošte Poslanstva u Tirani, 1. septembar 1956. godine, Str. pov. br. 4/56, str. 2.

¹⁵⁹³ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 29, Zabeledka o razgovoru sa češkim ambasadorom Teluhom i poljskim ambasadorom Pšenislom, 4. septembar 1956. godine, Pov. br. 416186, str. 2.

¹⁵⁹⁴ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 20, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 806 upućen DSIP-u, 12. septembar 1956. godine, Pov. br. 414881.

obavešteno da je Albanija prihvatila jugoslovenske predloge u vezi sa aviosaobraćajem.¹⁵⁹⁵ Hisni Kapo je tokom razgovora sa Milatovićem ponovio da su oni na svom kongresu rekli poslednju reč u vezi prošlosti ali da to ne znači da ne gledaju u budućnost što je potkrepio informacijom da su odredili svoje delegate za pregovore sa Jugoslovenima po pitanju sporazuma o PTT, aviosaobraćaju i vodoprivredi.¹⁵⁹⁶ Međutim, pokretanje sa mrtve tačke ovih, u suštini, sitnih pitanja nije ulivalo nade u suštinske promene kada su u pitanju bili odnosi sa Albanijom. O tome je svedočilo i obraćanje Mehmeta Šehua nastavnicima i polaznicima Politehničkog instituta u Tirani 17. oktobra 1956. godine. Na provokativno pitanje o rehabilitaciji Tuk Jakove, Bedri Spahiua i Koči Dzodzea Šehu je odgovorio da su oni bili neprijatelji te da bi Dzodzea, da je živ, ponovo obesili.¹⁵⁹⁷ Šehu je zatim rekao da svi znaju da su u Jugoslaviji već bile partijske delegacije Bugarske, Italije i Mađarske, da uskoro stiže i rumunska, a da odnosi sa Albanijom stoje jer Jugosloveni zahtevaju da Albanci razjasne prošlost. Na kraju se, o aktuelnom trenutku jugoslovensko-albanskih odnosa, izrazio veoma slikovito rekavši da „ne treba podizati kore od pite jer će se videti zelje“ što, smatrao je, nije bilo dobro ni za jednu ni za drugu stranu.¹⁵⁹⁸

U isto vreme u Bugarskoj, posle otkazivanja posete bugarske parlamentarne delegacije zavladao je atmosfera nepoverenja. Iako nije došlo do konkretnog nazadovanja odnosa koje bi bilo posledica otkazivanja te posete, u leto 1956. godine moglo se primetiti da na relaciji Beograd – Sofija vlada izvesno zahlađenje. To zahlađenje imalo je i nekoliko konkretnih uzroka koji su uticali da ono opstane čak i posle posete bugarske parlamentarne delegacije koja je realizovana u septembru. Jedan od njih bilo je ponašanje Bugarske u vezi sa obnovljanjem prakse održavanja sajмова na zajedničkoj granici koju je juna 1956. inicirala upravo Bugarska.¹⁵⁹⁹ Reč je bila o tradicionalnim okupljanjima stanovništva iz pograničnih oblasti obe države koja su postojala još u doba Kraljevine Jugoslavije i Bugarskog carstva a koja su omogućavana tako što bi se pogranični organi povlačili u

¹⁵⁹⁵ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 2, Zabeleška o razgovoru sa Nasti Nase, v.d. ministra inostranih poslova, 23. septembar 1956. godine, Pov. br. 416306, str. 1 – 4.

¹⁵⁹⁶ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/IV – 579, Zabeleška o razgovoru sa Hisni Kapom, 25. septembar 1956. godine, Str, pov. br. 11, str. 2.

¹⁵⁹⁷ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/IV – 581, Depeša Poslanstva FNRJ u Tirani br. 901 upućena DSIP-u, 20. oktobar 1956. godine.

¹⁵⁹⁸ *Isto.*

¹⁵⁹⁹ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9a, dos. 14, O problemu održavanja zajedničkih sajмова na jugoslovensko-bugarskoj granici, 13. avgust 1956. godine, Pov. br. 423424, str. 1.

dubinu teritorije i ostavljali prostor na kome su se bez dokumenata i kontrole kretali državljani obe zemlje. Jugoslovenska strana je dala saglasnost za obnavljanje ovakve prakse uz uslov da se mesto i vreme održavanja sajмова dogovori redovnim diplomatskim putem. Međutim, Beograd se ubrzo pokajao zbog date saglasnosti jer se pokazalo da dogovoreni način organizovanja sajмова nije ostavljao dovoljno vremena za pripreme, naročito one bezbednosne prirode. Ti propusti jugoslovenskih vlasti dobro su došli Bugarima koji su sajmove koristili kao mesto za propagandu, agitaciju i obaveštajni rad. Iskustvo sa prvih pet takvih sajмова pokazalo je da je na njima bila prisutna gotovo celokupna jugoslovenska emigracija u Bugarskoj. Beogradu je naročito smetalo prisustvo diverzanata koji su jugoslovenskoj policiji bili dobro poznati iz vremena posle 1948. godine a koji su dolazili u pratnji policije i ljudi iz DS-a (bugarske obaveštajne službe).¹⁶⁰⁰ Svi oni su se na saborima ponašali veoma drsko i neprijateljski, istupali sa šovinističkim ili staljinističkim idejama, pretili pojedincima ili uspostavljali kontakte sa starim „vezama“ među jugoslovenskim državljanima.¹⁶⁰¹ Kada su videli da im se zbog toga ništa nije dogodilo, iz sabora u sabor su bili sve drskiji i aktivniji, što je u Jugoslaviji izazvalo čak i pojavu ideje da se neki od njih „ukradu“ što, ipak, nije ostvareno jer su diverzanti svuda išli u grupama ili u pratnji pripadnika DS-a. Najzad, Beograd je rešenje tog problema pronašao u pooštavanju uslova za organizovanje i pristup sajmovima. Od avgusta 1956. godine svaki sajam je morao da bude najavljen najmanje 15 dana ranije, prisutni su mogli biti samo ljudi koji su bili nastanjeni u pograničnom pojasu širine 15 kilometara a sve poslove u vezi organizacije sa jugoslovenske strane preuzeli su DSUP i Komanda graničnih jedinica.¹⁶⁰²

Drugi razlog za podozrenje Beograda bilo je saznanje o sadržini referata koji je u sklopu diskusija posle Aprilskog plenuma pred sekretarima okružnih i sreskih komiteta BKP održao Todor Živkov. Referat do koga je „neoficijelnim“ putem došao jugoslovenski ambasador u Sofiji, Mita Miljković, izazvao je nezadovoljstvo Beograda pre svega zbog stava da je Jugoslavija bila na pogrešnom putu i da normalizacija odnosa sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ treba da je vrati na pravi put.¹⁶⁰³ Ovaj Živkovljev referat

¹⁶⁰⁰ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9a, dos. 14, Nenaslovljen dokument, bez datuma, Pov. br. 413475, str. 1.

¹⁶⁰¹ *Isto*, str. 2.

¹⁶⁰² DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9a, dos. 20, Zajednički sajmovi na jugoslovensko-bugarskoj granici, bez datuma, Pov. br. 413475.

¹⁶⁰³ M. Miljković, *nav. delo*, str. 323.

bio je i predmet razgovora Anastasa Mikojana, zamenika predsednika vlade SSSR-a i člana Prezidijuma CK KPSS, sa jugoslovenskim domaćinima tokom njegovog boravka na Brionima, kao i sa Bugarima kod kojih je stigao 23. jula. Mikojan je u Sofiji preneo primedbe koje su mu na račun Živkovljevog referata izneli jugoslovenski rukovodioci koji su iz svega izvukli zaključak da je politika koju prema Jugoslaviji vode SSSR i druge istočnoevropske zemlje dvolična i neiskrena i da joj je cilj povratak Jugoslavije u socijalistički „lager“ posle čega bi tek bili povedeni pravi razgovori o njihovim greškama.¹⁶⁰⁴ Iz „pouzdanog izvora“ Beograd je saznao da je Mikojan u Sofiji rekao i da se trudio da Jugoslovane uveri da su pogrešno obavešteni o referatu Todora Živkova kao i da je sovjetska politika prema Jugoslaviji iskrena, dok je Bugare kritikovao što su dozvolili da Jugoslovani saznaju za referat, dok sadržina tog referata nije bila ni jednom rečju kritikovana.¹⁶⁰⁵ To, svakako, nije moglo da umanjí podozrenje koje je postojalo u Beogradu.

Nepoverenje između Beograda i Sofije podstakao je i incident koji se dogodio u Nesebaru 16. avgusta kada je jugoslovenski ambasador bio uhapšen. Miljković je, dok je sa svojim vozačem boravio na plaži, u kupaćem kostimu, zaustavljen od naoružanih uniformisanih ljudi koji su ga potom peške sproveli do 3 kilometra udaljene komande graničnih jedinica odakle je posle dva sata ispitivanja sproveden do hotela u kome mu se nalazila porodica i potom pušten na slobodu.¹⁶⁰⁶ On se odmah potom vratio u Sofiju i protestovao kod pomoćnika ministra inostranih poslova, Tarabanova, koji mu se u ime bugarske vlade izvinjavao i izražavao žaljenje, obećavajući da će krivci biti kažnjeni. Iste noći, Tarabanov je i telefonom zvao Miljkovića da se i u ime predsednika vlade Antona Jugova izvini i prenese da je bugarska vlada na vanrednoj sednici odlučila da se krivci za incident strogo kazne.¹⁶⁰⁷ Iako je ambasador Miljković bio uveren da je u pitanju bila greška bugarskih pograničnih organa a zvanični Beograd rešen da po tom pitanju ne zaoštrava odnose sa Bugarskom, senka koju je ovaj incident bacio na jugoslovensko-bugarske odnose bila je vidljiva još neko vreme.

¹⁶⁰⁴ *Isto*, str. 328.

¹⁶⁰⁵ *Isto*, str. 328 – 329.

¹⁶⁰⁶ *Isto*, str. 331.

¹⁶⁰⁷ *Isto*, str. 332.

Incident sa hapšenjem Miljkovića kao i događanja na saborima bili su povod za oštru raspravu bugarskog ambasadora u Beogradu, Ljubomira Angelova, i podsekretara DSIP-a, Dobrivoja Vidića, početkom septembra na prijemu u bugarskoj ambasadi. Posle Vidićevog osvrta na pojavu jugoslovenskih emigranata na sajmovima Angelov je tvrdio da je reč o izolovanim slučajevima i rekao da je to primer nepoverenja Jugoslovena iako je bugarska politika prema njima bezrezervna.¹⁶⁰⁸ Vidić je na to rekao da Jugoslavija samo posmatra činjenice a Angelov da nije reč o činjenicama već o njihovom tumačenju. Po njemu, Bugari na pojave na sajmovima gledaju kao na neorganizovane dok u Beogradu obavezno misle da je emigrante neko organizovao i tamo poslao. Zamerivši na to Bugarima slučaj sa hapšenjem Miljkovića, Vidić je tvrdio da nije poenta u tumačenju činjenica već u tome da takve činjenice ne bi smele ni da postoje.¹⁶⁰⁹ Ovaj razgovor sa bugarskim ambasadorom Vidića je uverio da su Bugari, u stvari, bili ogorčeni što Jugosloveni ne prate njihovu „politiku bezrezervnog prijateljstva“ već „preturaju“ po neprijatnim činjenicama koje su dovodile u sumnju bugarski odnos prema Jugoslaviji uopšte.¹⁶¹⁰

U mnoštvu nepovoljnih događaja koji su davali ton atmosferi posle otkazivanja posete bugarske parlamentarne delegacije, došlo je i do jednog, za jugoslovensku stranu dugo očekivanog, pozitivnog znaka. Reč je bila o zvaničnoj, ovoga puta javno objavljenoj, rehabilitaciji Trajča Kostova na Plenumu BKP održanom od 6. do 8. septembra 1956. godine.¹⁶¹¹ Ta informacija, međutim, nije došla iznenada. Još 1. septembra novi bugarski ministar inostranih poslova Karlo Lukanov, postavljen posle smrti Minča Nejčeva, saopštio je ambasadoru Miljkoviću da će na predstojećem plenumu biti rehabilitovani svi koji su osuđeni zbog Jugoslavije i da u vezi sa tim ne treba očekivati nikakve senzacije.¹⁶¹² Još detaljnije o tome je svom jugoslovenskom kolegi predsedniku Saveza novinara Jugoslavije, Stojiljkoviću, govorio 7. septembra Vlada Topenčarov, predsednik Saveza bugarskih novinara i šurak Trajča Kostova. Topenčarov je tvrdio da će Trajčo Kostov biti potpuno rehabilitovan a da će bivši ministar unutrašnjih poslova Rusi Hristozov i njegov pomoćnik, kao najodgovorniji, biti kažnjeni degradiranjem u rang kandidata za članove CK, dok Vlko

¹⁶⁰⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa bugarskim ambasadorom Angelovim, 9. septembar 1956. godine, Pov. br. 414586, str. 1.

¹⁶⁰⁹ *Isto*, str. 2.

¹⁶¹⁰ *Isto*.

¹⁶¹¹ *Borba*, 19. septembar 1956. godine; *Politika*, 19. septembar 1956. godine.

¹⁶¹² DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 19, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 230 upućen DSIP-u, 1. septembar 1956. godine, Pov. br. 414471, str. 1; M. Miljković, *nav. delo*, str. 336 – 337.

Červenkov ni na koji način neće biti dodirnut tom rehabilitacijom.¹⁶¹³ Kada je izdato saopštenje sa plenuma, u Beogradu su bili zadovoljni odlukom o političkoj i sudskoj rehabilitaciji Trajča Kostova i svih drugih koji su bili osuđeni na tzv. „trajčokostovskim“ procesima, ali donekle i začuđeni što se plenum nije pozabavio i pronalaženjem glavnog krivca za likvidaciju Kostova.¹⁶¹⁴ Druga zanimljiva činjenica u vezi tog plenuma koju su zapazili u Beogradu odnosila se na to da je u pitanju bila prva rehabilitacija u nekoj od istočnoevropskih zemalja koja nije bila povezana sa slučajem Berije, što je ostavljalo prostor da se, u budućnosti, dođe i do pravog krivca. To što pravi krivac nije imenovan i što su odluke plenuma saopštene 11 dana posle njegovog saopštenja, za Beograd je bio povod za pretpostavku da o rehabilitaciji Trajča Kostova unutar CK BKP nije bilo jedinstvenog stava.¹⁶¹⁵

U donekle napetoj situaciji u leto 1956. godine, Bugari su se trudili da „isprave grešku“ u vezi sa otkazivanjem posete parlamentarne delegacije, čemu je naročito doprinela Titova poseta Moskvi. Već 30. juna o potrebi „likvidiranja“ incidenta u vezi sa parlamentarnom delegacijom Miljkoviću je govorio predsednik vlade Jugov a potom sredinom jula i Tarabanov, pomoćnik ministra inostranih poslova.¹⁶¹⁶ U avgustu je, preko ambasadora Angelova, direktno Josipu Brozu Titu predloženo da se reši spor oko nedolaska bugarske parlamentarne delegacije, posle čega je, krajem avgusta, i zvanično saopšteno da će nova delegacija stići u Jugoslaviju krajem septembra.¹⁶¹⁷ Novu bugarsku delegaciju trebalo je da predvodi Todor Živkov a od najviših funkcionera u njoj je trebalo da se nađu Georgi Čankov, Ruben Avramov i Dimo Dičev.¹⁶¹⁸

Bugarska parlamentarna delegacija doputovala je u Beograd 22. septembra i u Jugoslaviji se zadržala do 8. oktobra.¹⁶¹⁹ Delegacija je obišla Srbiju, Makedoniju, Sloveniju i Hrvatsku, vodila zvanične razgovore u Saveznoj Narodnoj skupštini i bila primljena kod

¹⁶¹³ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Izvod iz zabeleške o razgovoru St. Stojiljkovića sa Vladom Topenčarovim, 7. septembar 1956. godine, str. 1.

¹⁶¹⁴ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/IV – 161, Zabeleška povodom saopštenja izdatog od strane CK BKP o odlukama Plenuma od 6. do 8. septembra 1956. godine, 22. septembar 1956. godine, Pov. br. 415552, str. 2.

¹⁶¹⁵ *Isto*, str. 2 – 3.

¹⁶¹⁶ M. Miljković, *nav. delo*, str. 324 i 326.

¹⁶¹⁷ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 25, O bugarskoj parlamentarnoj delegaciji, bez datuma, Pov. br. 48035, str. 1.

¹⁶¹⁸ M. Miljković, *nav. delo*, str. 337.

¹⁶¹⁹ *Jugoslovenski pregled*, januar 1957. godine, str. 77.

Tita, 7. oktobra.¹⁶²⁰ Međutim, čini se da nije ostavila baš najbolji utisak u Beogradu što se naročito odnosilo na Todora Živkova. U Beogradu su smatrali da je Živkov, poznat po neprijateljskom stavu prema Jugoslaviji i u novije vreme, posle Aprilskog plenuma, po borbi protiv „progresivnih elemenata“ i odbrani Červenkova, doputovao na čelu ove delegacije samo da bi učvrstio sopstveni položaj.¹⁶²¹ On je sve vreme bio uzdržan, nije postavljao pitanja niti komentarisao ono što je video a u svim zvaničnim istupima govorio je o snazi „socijalističkog lagera“, rukovodećoj ulozi KPSS-a i internacionalizmu, da bi u razgovoru sa Titom i na konferenciji za štampu priznao da postoje razlike u jugoslovenskom i bugarskom putu izgradnje socijalizma.¹⁶²² Živkov je primetno i tendenciozno isticao „velike razlike“ između Makedonije i Slovenije, žalio se da mu nije omogućeno da se upozna sa poljoprivredom u Jugoslaviji i sve vreme tražio dokaze koji su išli u prilog njegovom rezervisanom stavu prema „jugoslovenskim dostignućima“.¹⁶²³ Za razliku od Živkova, Čankov je objektivnije gladao na jugoslovensku „društvenu stvarnost“ ali se i on, u tumačenju perioda sukoba sa Informbiroom držao monolitnog stava da je u pitanju bila tek „bratska svađa“.¹⁶²⁴

Pravi razlog Živkovljevog „neraspoloženja“ prema dostignućima jugoslovenskog modela socijalizma došao je do izražaja tek poslednjih dana posete, tokom njegovih razgovora u CK SKJ 6. i 7. oktobra, koji su trebalo da označe ponovni početak partijske saradnje između Jugoslavije i Bugarske. Pored Živkova sa bugarske strane su u razgovoru učestvovali i Georgi Čankov, Ruben Avramov i Dimo Dičev a sa jugoslovenske Aleksandar Ranković, Moša Pijade, Mijalko Todorović, Uglješa Danilović i Dobrivoje Vidić.¹⁶²⁵ Razgovori su vođeni u, sa jugoslovenske strane, okvirima očekivanog jer je Mita Miljković još pre polaska bugarske delegacije za Beograd uspeo da sazna na kojoj platformi će Bugari istupiti na partijskim razgovorima. Oni su bili odlučili da se ne brane za sve što se događalo posle 1948. godine već da odmah krenu u ofanzivu optužbama protiv Jugoslavije, uglavnom na račun ambasade u Sofiji, ponašanja nekih rukovodilaca u NR

¹⁶²⁰ *Borba*, 8. oktobar 1956. godine; *Politika*, 8. oktobar 1956. godine.

¹⁶²¹ AJ, KPR, I – 3 – a/14 – 3, Zabeleška o boravku bugarske parlamentarne delegacije u FNRJ, 17. oktobar 1956. godine, Pov. br. 417056, str. 2.

¹⁶²² *Isto*, str. 4.

¹⁶²³ *Isto*, str. 5.

¹⁶²⁴ *Isto*.

¹⁶²⁵ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/IV – 166, Informacija o razgovorima KP Bugarske i Saveza komunista Jugoslavije vođenim u Beogradu 6. i 7. oktobra 1956. godine, Br. 447/4, str. 1.

Makedoniji i mešanja u unutrašnje stvari Bugarske, naročito posle Aprilskog plenuma.¹⁶²⁶ I zaista, ubrzo posle početka razgovora Živkov i drugi su ponudili uspostavljanje široke partijske saradnje (razmena delegacija, razmena informacija, dijalog o teoretskim pitanjima, razmena informacija o radu partijskih i državnih organa) naglašavajući da su oni svesni teškoća normalizacije na čijem otklanjanju užurbano rade dok, po njima, SKJ ne radi „u takvoj meri“ sa svoje strane.¹⁶²⁷ Po njima, Jugoslavija je radila upravo suprotno: posle Aprilskog plenuma pojačano se mešala u unutrašnje stvari Bugarske što se najviše ogledalo u nastojanjima da „izmeni“ rukovodstvo BKP. To su ilustrovali i primerima za koje su odgovornima smatrali ne rukovodstvo SKJ već „pojedinca i grupe u jugoslovenskom rukovodstvu“ što su smatrali i najvećom smatnjom za uspostavljanje saradnje.¹⁶²⁸ Ranković i drugi u jugoslovenskoj delegaciji su na to odgovorili podvlačenjem nepoverenja koje postoji kod drugih komunističkih partija prema SKJ i bugarski stav okarakterisali kao rezultat shvatanja da SKJ nije marksističko-lenjinistička partija već da to tek treba da postane normalizacijom odnosa sa drugim komunističkim partijama. Bugarsko stanovište je, po Rankoviću, bilo rakođe i rezultat gledanja na normalizaciju odnosa sa SKJ kao na taktički manevar koji je trebalo da Jugoslaviju izvuče iz zagrljaja Zapada i ponovo je vrati u socijalistički lager, sa čime ona nije mogla da se složi.¹⁶²⁹ Kako je razgovor proticao u međusobnim optužbama, dve delegacije su se na kraju saglasile samo oko toga da polazna osnova budućih odnosa između SKJ i BKP treba da bude Moskovska deklaracija i da se taj sastanak smatra obnovom kontakata između dve partije. Razgovor o drugim pitanjima o kojima su postojali različiti stavovi, poput pitanja povratka Jugoslavije u socijalistički „lager“ ili pitanja odnosa Jugoslavije sa socijaldemokratskim partijama na Zapadu, a koja su Bugari već postavljali, ostavljen je za neki drugi sastanak delegacija dveju partija.¹⁶³⁰ Rezultati posete bugarske parlamentarne delegacije, i naročito partijski razgovori, pokazali su da poverenje, neophodno za suštinsku normalizaciju međudržavnih i partijskih odnosa između dve susedne zemlje, nije postojalo.

¹⁶²⁶ M. Miljković, *nav. delo*, str. 345.

¹⁶²⁷ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/IV – 166, Informacija o razgovorima KP Bugarske i Saveza komunista Jugoslavije vodjenim u Beogradu 6. i 7. oktobra 1956. godine, Br. 447/4, str. 1 – 2.

¹⁶²⁸ *Isto*, str. 2.

¹⁶²⁹ *Isto*, str. 3.

¹⁶³⁰ *Isto*.

U Mađarskoj, i tokom leta 1956. godine, posle Titove posete Moskvi, osećao se dalji napredak u odnosima sa Jugoslavijom. Mađarski funkcioneri su podvlačili značaj tek okončane Titove posete i interesovali se za produbljivanje međudržavnih odnosa a sa jugoslovenske strane je došlo do prihvatanja čitavog niza mađarskih predloga. Tako je već u drugoj polovini juna jugoslovenski poslanik u Budimpešti, Dalibor Soldatić, obavestio zamenika mađarskog ministra inostranih poslova, Šika, o prihvatanju pregovora za zaključenje Konvencije o zaštiti od zaraznih bolesti, Veterinarsko-sanitarne konvencije, Konvencije o pravnoj pomoći i ekstradiciji kao i Sporazuma o vazdušnom saobraćaju.¹⁶³¹ Istovremeno, Mađarima je preneto da je dogovoreno i nekoliko uzajamnih gostovanja umetnika kao i da je odlučeno da jugoslovenski sindikati pozovu mađarsku sindikalnu delegaciju u posetu Jugoslaviji u drugoj polovini oktobra.¹⁶³² Krajem juna, u razgovoru poslanika Soldatića sa Janošem Kadarom, tada sekretarom partijskog komiteta budimpeštanske županije, prilikom posete srpskom selu Pomaz, bilo je reči i o Moskovskoj deklaraciji koju je Kadar okarakterisao kao „dobar presedan“.¹⁶³³ Istom prilikom on je Soldatiću govorio i o tome da je većina mađarskog naroda i članova PMT bez sumnje za „tesno prijateljstvo“ sa Jugoslavijom. Takvo „tesno prijateljstvo“ bilo je i želja Sovjeta o čemu je svedočio i razgovor Vorošilova i Rakošija 26. juna 1956. godine kada je Vorošilov, na Rakošijeve žalbe na račun Jugoslavije, jasno stavio do znanja da je Jugoslavija u tom trenutku bila bez sumnje „na pravilnom putu“ te da Mađarska po sovjetskom uzoru treba da sa njom sredi svoje račune iz prošlosti.¹⁶³⁴

Iako je napredak Mađarske kada je u pitanju bio njen odnos prema Jugoslaviji bio očigledan, posle plenuma CK PMT od 18. do 21. jula on je krenuo još bržim tempom. Takozvani Julski plenum predstavljao je prekretnicu u jugoslovensko-mađarskim odnosima ali, pre svega, prekretnicu u unutrašnjem političkom razvoju Mađarske. On se dogodio u trenutku kada je napetost u zemlji dostigla vrhunac u vezi sa rezolucijom CK PMT od 30. juna koja je oštro osudila delatnost Petefi kluba koji je poslednjih meseci postao tribina za

¹⁶³¹ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 52, dos. 4, Zabeleška o razgovoru D. Soldatića sa E. Šikom, 20. jun 1956. godine, Pov. br. 410169, str. 1.

¹⁶³² *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁶³³ DAMSPS, PA; 1956, Mađarska, fasc. 52, dos. 10, Zabeleška o razgovoru sa Kadar Janošem, 26. jun 1956. godine, Pov. br. 410582, str. 1.

¹⁶³⁴ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 99.

javnu raspravu i napade na PMT.¹⁶³⁵ Taj napredak nije dovelo u pitanje čak ni nezadovoljstvo Mađara jugoslovenskim ponašanjem u vezi sa sukobima unutar PMT i delatnošću Patefi kluba koje je (naročito pisanje *Politike* i *Borbe* i postupanje jugoslovenskih diplomata u Budimpešti) u očima Antala Aproa i Lajoša Ača, članova Politbiroa CK PMT, predstavljalo otvorenu podršku opziciji i neprijateljskim elementima kao i istupanje protiv CK PMT.¹⁶³⁶

Na julskom plenumu, Maćaš Rakoši je smenjen sa funkcije prvog sekretara i odstranjen iz Politbiroa.¹⁶³⁷ Iz ugla Beograda, smenjivanje Rakošija je predstavljalo pokušaj rešenja unutrašnje krize izazvane delatnošću Petefi kluba koje je istovremeno trebalo i da doprinese slabljenju onih snaga koje su usporavale proces demokratizacije.¹⁶³⁸ Sa druge strane, Beograd je polazeći od činjenice da je Rakošija nasledio njegov najbliži saradnik, Erne Gere, u svemu video i nastojanje da se očuvaju pozicije aktuelnog rukovodstva i u isto vreme postigne kompromis sa onima koji su bili za dosledniju i bržu primenu zaključaka XX kongresa KPSS-a. Kao deo takvih nastojanja shvaćeno je i kooptiranje u Politbiro Kadara, Kalaja i Marošana koji su bili ranije proganjani uz istovremeno isključivanje iz Politbiroa Farkaša kao poznatog pobornika staljinizma.¹⁶³⁹ Takav kompromis bio je i po ukusu Sovjeta koji su, sve do Julskog plenuma, pokušavali da zadrže Rakošija na vlasti. Samo nekoliko dana pre početka Julskog plenuma, uoči polaska Anastasa Mikojana za Budimpeštu, Nikita Hruščov je preko jugoslovenskog ambasadora u Moskvi, Veljka Mićunovića poručivao Titu da je svestan Rakošijeve odgovornosti u vezi sa procesom Laslu Rajku ali da je svestan i teške situacije u Mađarskoj zbog koje je sovjetsko rukovodstvo odlučilo da energično podrži Rakošija.¹⁶⁴⁰ Međutim, tokom boravka Mikojana u Budimpešti došlo je do promene sovjetskog stava. U Beogradu su verovali da su „Rusi“

¹⁶³⁵ *Isto*, s. 100 – 118, 118 – 124; *Borba*, 2. jul 1956. godine; *Politika*, 2. jul 1956. godine.

¹⁶³⁶ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, s. 173 – 174.

¹⁶³⁷ Više o smenjivanju Rakošija i ulozi Sovjetskog Saveza u tome vidi u: Л. Я. Гибианский, „Н. С. Хрушев, Й. Б. Тито и венгерский...“, s. 14 – 16; А. С. Стыкалин, Е. Д. Орехова, „Венгерские события 1956 года и позиция руководства СССР (по материалам ЦХСД)“, *Славяноведение*, 3/1994, s. 54; Б. Й. Желички, „Будапешт – Москва...“, s. 252; Laszlo Borhi, *Hungary in the Cold War 1945 – 1956. Between the United States and the Soviet Union*, Budapest, New York, 2004, p. 241 – 242; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 44; *Borba*, 19. jul 1956. godine; *Politika*, 19. jul 1956. godine.

¹⁶³⁸ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 9, Povodom poslednjih događaja u Mađarskoj, juli 1956. godine, Pov. br. 423408, str. 3.

¹⁶³⁹ *Isto*, str. 3 – 4.

¹⁶⁴⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Depeša Veljka Mićunovića Marku (Aleksandru Rankoviću) br. 13, veoma hitno, 12. jul 1956. godine, str. 1; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 41 – 42.

verovatno došli do zaključka da bi dalje podržavanje Rakošija, s obzirom na situaciju u zemlji, moglo da ima nepovoljne posledice po njih te im je stoga rešenje sa Gereom koji je trebalo da se postara da se situacija u Mađarskoj odvija u pravcu koji im je odgovarao, bilo u tom trenutku najpovoljnije.¹⁶⁴¹

Julski plenum CK PMT bio je veoma značajan i za Jugoslaviju jer se u Gereovom referatu čulo upravo ono što je ona želela da čuje kada su u pitanju bili odnosi između Jugoslavije i Mađarske u prošlosti.¹⁶⁴² Gere je u delu referata koji se odnosio na Jugoslaviju govorio o „značajnom dugu“ koji postoji prema jugoslovenskom narodu, rukovodstvu i partiji, o potrebi da se povuku klevete koje su u „zategnutoj“ međunarodnoj situaciji bačene na nju i predložio da se ponovo uspostavi kontakt između PMT i SKJ i povedu razgovori između država i partija radi uspostavljanja drugarskih i prijateljskih odnosa.¹⁶⁴³ U rezoluciji CK PMT donesenoj na Julskom plenumu o Jugoslaviji se govorilo kao o „zemlji koja gradi socijalizam“, o potrebi produbljivanja prijateljskih odnosa sa njom kao i o neophodnosti uspostavljanja veza između PMT i SKJ.¹⁶⁴⁴ Ovakva „samokritika“ mađarskih komunista dobro je primljena u Beogradu koji je bio zadovoljan što je zvanično ocenjeno da je Jugoslavija zemlja koja gradi socijalizam, što se o njoj govorilo kao o primeru ispravnosti „lenjinske“ postavke o različitim putevima koji vode u socijalizam i što se na XX kongres KPSS-a počelo u Mađarskoj gledati kao na satisfakciju Jugoslaviji.¹⁶⁴⁵ Zadovoljstvo Beograda pojačano je i javnim priznanjem krivice učinjene prema Jugoslaviji, kao u referatu Gere, i žaljenjem što je Mađarska bila „zavedena falsifikovanim optužbama“, kao u obraćanju Andraša Hegediša, predsednika mađarske vlade, na skupu u Nađ Kanjiži.¹⁶⁴⁶

Posle Julskog plenuma, došlo je i do priznanja „grešaka“ prema pripadnicima jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj u periodu posle 1948. godine. Već 27. jula Soldatića je pozvao pomoćnik mađarskog ministra inostranih poslova da bi mu preneo

¹⁶⁴¹ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 9, Povodom poslednjih događaja u Mađarskoj, juli 1956. godine, Pov. br. 423408, str. 6.

¹⁶⁴² *Borba*, 24. jul 1956. godine.

¹⁶⁴³ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 12, Telegram Poslanstva u Budimpešti br. 341 upućen DSIP-u, 19. jul 1956. godine, Pov. br. 411776; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj i slučaj Imre Nađa*, Beograd, 1959, str. 33.

¹⁶⁴⁴ *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, 34.

¹⁶⁴⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, 9. oktobar 1956. godine, str. 1; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 45 – 46.

¹⁶⁴⁶ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, 9. oktobar 1956. godine, str. 1. Hegediš je prisutne ubedivao da će ubuduće svim snagama raditi na uspostavljanju tesne saradnje istakavši značaj finansijskog sporazuma kao i niza drugih bilateralnih sporazuma koji su bili u primpremi.

da pravosudne vlasti već revidiraju slučajeve osuđenih pripadnika jugoslovenskih manjina i da bi oni uskoro trebali da budu pušteni na slobodu.¹⁶⁴⁷ Govoreći potom o onim manjincima koji su iseljeni iz pograničnog pojasa, Šik je naveo da je isti postupak sproveden i prema Mađarima ali je nepobitno da je postupak prema manjincima bio „suroviji“ i da se radi na uklanjanju „ove nepravde“ u smislu njihove rehabilitacije, kao što je već bilo urađeno u slučaju jedne grupe učitelja.¹⁶⁴⁸ Na vanrednom zasedanju mađarskog parlamenta koje je počelo 30. jula, vrhovni tužilac Mađarske, Non, osvrnuo se kritički na rad policije, organa bezbednosti i sudstva i između ostalog naveo i postupke prema jugoslovenskim manjincima koji su „povredom zakona“ sprečeni da se koriste pravima na školovanje i negovanje kulture na maternjem jeziku.¹⁶⁴⁹

O manjinskom problemu govorio je mesec dana kasnije na pomenutom skupu u Nađ Kanjiži i predsednik vlade Hegediš koji je objavio odluku mađarske vlade o povratku svih koji su „administrativnim putem“ bili iseljeni iz pograničnog pojasa, za šta će od vlade dobiti 5.000 forinti i zajam od još 10.000 forinti.¹⁶⁵⁰ O odnosu prema manjincima govorio je na jednom skupu u Kapošvaru i Lajoš Ač, sekretar Politbiroa CK PMT, koji je rekao da svim manjincima treba vratiti kuće i zemlju ili dodeliti pravičnu naknadu ako su kuće zauzete ili zemljište uključeno u sastav zadruga.¹⁶⁵¹ Sve ove mere, uključujući i meru rehabilitacije pripadnika jugoslovenskih manjina u pograničnom pojasu, primljene su u Beogradu pozitivno ali i sa svešću da je sve to bilo još uvek daleko od pravog rešenja kada je u pitanju bio status tih manjina u Mađarskoj. Na nepoverenje prema stvarnim namerama mađarskih vlasti opominjale su i informacije o postojanju planova za razmenu manjinskog stanovništva između Mađarske i Jugoslavije i namere Mađarske da prva pokrene to pitanje. Takve informacije su do Beograda stizale iz više izvora koji su govorili o želji Mađara iz

¹⁶⁴⁷ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 52, dos. 4, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 359 upućen DSIP-u, 27. jul 1956. godine, Pov. br. 412257, str. 1.

¹⁶⁴⁸ *Isto.*

¹⁶⁴⁹ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 9, Povodom poslednjih događaja u Mađarskoj, juli 1956. godine, Pov. br. 423408, str. 8.

¹⁶⁵⁰ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 52, dos. 13, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 402 upućen DSIP-u, 27. avgust 1956. godine, Pov. br. 414099; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 46.

¹⁶⁵¹ *Isto.*

Jugoslavije da se isele za Mađarsku, iako je u Beogradu vladalo sasvim suprotno uverenje.¹⁶⁵²

Posle Julskog plenuma CK PMT zavladao je živost i u međudržavnim odnosima dveju susednih zemalja. Pošto su u čitavom državnom aparatu u Mađarskoj počela da se nižu smenjivanja „kadrova“ bliskih Rakošiju, isti proces nije zaobišao ni mađarsko ministarstvo inostranih poslova. Ministar Boldocki i njegov zamenik Šik ubrzo su smenjeni a do Soldatića je stigla i informacija o skorom opozivu Šandora Kurimskog iz Beograda jer „nije dorastao zadacima“.¹⁶⁵³ Nekoliko dana kasnije Soldatić je nezvanično saznao da će novi mađarski poslanik u Beogradu biti Ferenc Minih koji se još nalazio na dužnosti ambasadora u Moskvi, što je trebalo da da na značaju mestu ambasadora u Beogradu. U sklopu žive diplomatske aktivnosti, Mađari su opredložili i podizanje nivoa diplomatskih predstavništava na nivo ambasada, što je krajem avgusta u načelu prihvaćeno u Beogradu, uz molbu da se sama procedura obavi kasnije.¹⁶⁵⁴ Početkom oktobra, i u Beogradu je odlučeno da na mestu poslanika FNRJ u Budimpešti Dalibora Soldatića zameni, početkom novembra, Jovo Kapičić.¹⁶⁵⁵ Osim u diplomatskim, živost je zavladao i u ekonomskim odnosima. Sredinom septembra vođeni su u Beogradu pregovori o o proširenju ekonomske saradnje. Razgovaralo se o saradnji poslovanih banaka, o eventualnoj izgradnji dalekovoda koji bi povezo dva elektroenergetska sistema, o zajedničkoj izgradnji nekih industrijskih objekata u Jugoslaviji, o unapređenju železničkog saobraćaja i većeg korišćenja kapaciteta luke u Rijeci kao i o unapređenju robne razmene.¹⁶⁵⁶ Rezultat tih pregovora bilo je potpisivanje Protokola o proširenju privredne saradnje koji je odredio okvire i opšte smernice saradnje u nekoliko oblasti.¹⁶⁵⁷ Dalji napredak osećao se i kada je u pitanju bilo pisanje mađarske štampe o Jugoslaviji. Posle Julskog plenuma, kvalitativni pomak je bio

¹⁶⁵² AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Referat o jugoslovenskoj nacionalnoj manjini u Mađarskoj od 1944. do 1956. godine, 10. oktobar 1956. godine, str. 36 – 37.

¹⁶⁵³ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 52, dos. 9, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 343 upućen DSIP-u, 20. jul 1956. godine, Pov. br. 411770.

¹⁶⁵⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa mađarskim poslanikom Š. Kurimskim, 25. avgust 1956. godine, Pov. br. 413878, str. 1; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 38 – 39.

¹⁶⁵⁵ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, Šifrovani telegram DSIP-a upućen Poslanstvu FNRJ u Budimpešti, 8. oktobar 1956. godine, Pov. br. 416482.

¹⁶⁵⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o pregovorima između delegacija FNRJ i NR Mađarske o proširenju uzajamnih ekonomskih odnosa, 15. septembar 1956. godine, str. 1 – 3.

¹⁶⁵⁷ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, str. 16.

još veći nego ranije, uz izražene zahteve javnosti da se ozbiljnije i dublje upozna sa „specifičnim“ uslovima unutrašnjeg jugoslovenskog razvoja.¹⁶⁵⁸

I pored svih ovih pozitivnih pomaka, u Beogradu nisu gubili iz vida i neke „negativne momente“ koji su i dalje opstajali. Pre svega, u Mađarskoj su i dalje izbegavali da „masama“ prikažu suštinu sukoba sa Jugoslavijom i njenu ulogu u borbi protiv staljinizma, na nju su i dalje gladali sa blokovskih pozicija uz izraženu težnju da se ona privuče u „lager“, izostala je rehabilitacija jugoslovenskih državljana koji su bili osuđeni na procesu Laslu Rajku a problem jugoslovenskih nacionalnih manjina rešavan je i dalje parcijalno i na način koji je odgovarao Mađarskoj.¹⁶⁵⁹ Osim toga, Beograd je iritirao i običaj brojnih mađarskih političkih i društvenih organizacija iz pograničnih krajeva da pozivaju u goste i na susrete slične organizacije iz Jugoslavije u čemu su u Jugoslaviji videli političko i propagandno delovanje prema mađarskoj nacionalnoj manjini što je omogućavala decentralizovanost jugoslovenskog političkog sistema.¹⁶⁶⁰

Međutim, bez obzira na postojanje i takvih negativnih pojava, Jugoslavija je bila voljna da dopusti Mađarima da joj se približe. Vrhunac tog približavanja predstavljala je poseta Jugoslaviji delegacije PMT koju je predvodio Erne Gere. Poseti, koja je realizovana od 10. do 23. oktobra 1956. godine¹⁶⁶¹, odnosno u samo predvečerje burnih događaja u Mađarskoj, prethodila je razmena pisama između Gere i Tita. Gere je već 19. jula, samo jedan dan po završetku Julskog plenuma, poslao pismo Josipu Brozu i CK SKJ u kome je izrazio žaljenje zbog višegodišnjeg prekida odnosa i predložio razgovore partijskih delegacija.¹⁶⁶² Sa jugoslovenske strane, odgovor na to pismo nije usledio brzo čemu je sigurno kumovalo nezadovoljstvo Beograda izborom Rakošijevog naslednika. Nezadovoljstva, međutim, nije manjkalo ni na drugoj strani. Čekajući odgovor iz Beograda, Gere se početkom avgusta 1956. godine žalio sovjetskom ambasadoru u Budimpešti, Juriju Andropovu, na jugoslovenski uticaj na opoziciju u Mađarskoj posebno ističući delatnost

¹⁶⁵⁸ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 26, Ocena pisanja mađarske štampe o Jugoslaviji za period juni – oktobar 1956. godine, 23. oktobar 1956. godine, Pov. br. 417610, str. 1 – 3.

¹⁶⁵⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Odnosi Jugoslavija – Mađarska, 9. oktobar 1956. godine, str. 2.

¹⁶⁶⁰ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/III – 43, Beleška o mađarskim pozivima našim ustanovama i društvenim organizacijama iz pograničnih krajeva za uzajamnu razmenu na najnižem nivou, 16. oktobar 1956. godine, str. 1 – 2.

¹⁶⁶¹ *Jugoslovenski pregled*, januar 1957, str. 78.

¹⁶⁶² AJ, KPR, I – 1/713, Odgovor Generalnog sekretara SKJ Josipa Broza Tita Gereu, sekretaru CK PMT, 11. septembar 1956. godine; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 40 – 41.

jugoslovenskog poslanstva u Budimpešti koje je otvoreno održavalo veze sa licima koja su u Politbirou predstavljala opoziciju.¹⁶⁶³ Isto tako, Gere je Andropovu govorio i o postojanju grupe ljudi u PMT koja je propagirala „jugoslovenski put“ u socijalizam i koje su u jugoslaviji smatrali „pravim lenjincima“.¹⁶⁶⁴ Odlažući odgovor još dugo, Tito je Gereov predlog prihvatio pismom od 11. septembra u kome je, međutim, naglasio da predstojeće razgovore shvata kao priliku „da se uklone svi oni elementi koji moguće još postoje između nas, a koji su bili rezultat sukoba 1948. godine“.¹⁶⁶⁵ Ostavljajući Mađare ovako dugo bez zvaničnog odgovora Tito je najverovatnije želeo da „između redova“ naglasi do koje mere je nevoljno prihvatio sastanak sa Gereom, pogotovo što je pozitivan odgovor na mađarski predlog nagovestio mađarskom poslaniku Janošu Kurimskom još 21. jula kada mu je ovaj na Brionima uručio pismo CK PMT.¹⁶⁶⁶ Sa druge strane, period od Titovog prihvatanja Gereove posete do njegovog dolaska u Beograd bio je i sa mađarske strane, kao i sa sovjetske, ispunjen ozbiljnim nezadovoljstvom jugoslovenskom ulogom u mađarskoj unutrašnjepolitičkoj krizi koja se sve više zaoštravala.¹⁶⁶⁷

Razgovorima koji su vođeni u tri navrata, 15, 16, i 22. oktobra, sa mađarske strane su prisustvovali Erne Gere, Andraš Hegediš, Janoš Kadar, Apro Antal i Išvan Kovač a sa jugoslovenske Josip Broz Tito, Aleksandar Ranković, Moša Pijade, Svetozar Vukmanović Tempo, Ivan Gošnjak, Vladimir Bakarić, Lazar Koliševski, Dobrivoje Radosavljević i Dušan Petrović Šane.¹⁶⁶⁸ Za razliku od Bugara koji su samo nekoliko dana ranije imali razgovore sa delegacijom SKJ u Beogradu, Mađari su razgovor otpočeli „samokritikom“. Gere je u ime PMT izražavao spremnost da učini sve što je potrebno da bi se ispravile greške koje su počinili prema SKJ i tako prevladale prepreke koje stoje na putu razvoju prijateljskih odnosa koji su već bili počeli da se razvijaju na međudržavnom nivou.¹⁶⁶⁹ S tim u vezi on je predložio, iako je to izlazilo iz okvira razgovora, zaključivanje dugoročnog

¹⁶⁶³ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, c. 211.

¹⁶⁶⁴ *Isto*, s. 212.

¹⁶⁶⁵ AJ, KPR, I – 1/713, Odgovor Generalnog sekretara SKJ Josipa Broza Tita Gereu, sekretaru CK PMT, 11. septembar 1956. godine; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 48; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 42.

¹⁶⁶⁶ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, c. 228 – 231.

¹⁶⁶⁷ *Isto*, str. 245 – 247, 274 – 277.

¹⁶⁶⁸ *Borba*, 16, 23. i 24. oktobar 1956. godine; Svetozar Vukmanović-Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*, knj. IV, Zagreb, 1982, str. 196; *Politika*, 16, 23 i 24. oktobar 1956. godine.

¹⁶⁶⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/1 – 32, Informacija o razgovorima između delegacija SKJ i PMT vođenim u periodu od 10. do 23. oktobra 1956. godine, str. 1; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 48.

ekonomskog sporazuma, proširenje ekonomske saradnje i potpisivanje konvencije o kulturnoj saradnji. Vrativši se potom na glavnu temu razgovora Gere je predlagao da dve partije uspostave stalnu vezu koja bi omogućavala da jedna partija drugoj može da postavi bilo koje pitanje, savetuje ili kritikuje ali bez iznošenja u javnost. Na tom mestu, on je pomenuo jugoslovensku štampu čije pisanje je doživljavao kao pritisak na PMT, pogotovo što su njeno pisanje često koristili i „neprijateljski elementi“ u Mađarskoj.¹⁶⁷⁰ Međutim, za razliku od njega, Janoš Kadar je insistirao da on sa jugoslovenske strane ne vidi nikakvo mešanje u unutrašnje stvari Mađarske i apelovao da se saglasnost postigne po najkrupnijim, principijelnim pitanjima.¹⁶⁷¹ U nastavku razgovora, Mađari su izrazili spremnost da reše „pitanje Južnih Slovena“ u Mađarskoj mada su smatrali da je to njihovo unutrašnje pitanje i da su i oni, kako su rekli, mogli da prigovore po nešto u vezi tretmana mađarske manjine u Jugoslaviji.¹⁶⁷² Mađarska delegacija je isticala da je svesna razlika u pristupu izgradnji socijalizma, da će se truditi da bolje upozna „jugoslovensku stvarnost“ i ponešto iz nje primeni a Kadar je, tim povodom, naročito insistirao da Mađarska ne sprovodi nikakvu taktiku s ciljem da Jugoslaviju uvuče u socijalistički „lager“.¹⁶⁷³ Međutim, tokom završnih razgovora u Belju, izgovarajući se kratkim boravkom i potrebom da srede utiske, Mađari su izbegavali da se jasnije odrede prema „jugoslovenskoj stvarnosti“ navodeći samo neke nedoumice iz oblasti privrede, naročito naglašavajući strah od decentralizacije u privredi.¹⁶⁷⁴

U odgovorima na izlaganja Mađara, jugoslovenska delegacija se složila da se međusobna kritika iznosi na način koji ne bi ugrozio međusobne odnose i da, pošto uslovi još nisu sazreli, treba da se odvija kao razmena mišljenja dva CK, bez „angažovanja“ štampe. I Jugosloveni su smatrali da prošlost treba da se zaboravi, ali i da se spreči da se ona ponovi, da najtešnji odnosi između SKJ i PMT mogu da se uspostave samo na principima Moskovske deklaracije i bez mešanja u unutrašnje stvari drugih partija. S tim u

¹⁶⁷⁰ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 32, Informacija o razgovorima između delegacija SKJ i PMT vođenim u periodu od 10. do 23. oktobra 1956. godine, str. 1; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 50.

¹⁶⁷¹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 32, Informacija o razgovorima između delegacija SKJ i PMT vođenim u periodu od 10. do 23. oktobra 1956. godine, str. 1.

¹⁶⁷² *Isto*, str. 2.

¹⁶⁷³ *Isto*.

¹⁶⁷⁴ Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 50.

vezi, naglašavali su da „svoje metode izgradnje socijalizma“ ne žele nikome da nameću.¹⁶⁷⁵ U vezi sa dugoročnim ekonomskim sporazumom jugoslovenska delegacija je smatrala da se mora biti realniji i da u tom trenutku nije bilo moguće „ići“ na to.

Na kraju razgovora, dve delegacije su se saglasile da ubuduće razvijaju saradnju između SKJ i PMT na bazi punog poverenja, ravnopravnosti i dobrovoljnosti kao i nemešanja u unutrašnje stvari. Obe delegacije su se založile za slobodnu, konstruktivnu i drugarsku kritiku kao i za razmenu mišljenja putem ličnih kontakata, razmene publikacija i razmene delegacija iz različitih oblasti. Saglasnost je postignuta i oko poziva upućenog Titu da jugoslovenska državna i partijska delegacija poseti Mađarsku a dve mađarske delegacije u Jugoslaviji prouče načine rešavanja problema u poljoprivredi i upravljanja privredom.¹⁶⁷⁶ Međutim, sve ovo što je dogovoreno u Jugoslaviji, već sutradan je došlo pod znak pitanja usled tragičnih događanja koja su počela na ulicama Budimpešte.

III. 4. Događaji u Mađarskoj i njihove prve posledice po odnose Jugoslavije sa zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu

Kada je krajem oktobra 1956. godine došlo do eskalacije situacije u Mađarskoj gotovo da nije bilo ljudi za koje je takav razvoj bio iznenađujući. Nekoliko godina unazad, još od 1951. godine, Sovjeti su imali jasne informacije o jačanju nacionalističkih tendencija u Mađarskoj.¹⁶⁷⁷ Tokom 1956. godine, mesecima pre oktobra, bilo je jasno da je politička situacija u toj zemlji ozbiljna i da poprima razmere velike krize.¹⁶⁷⁸ To je bilo jasno svima u Mađarskoj, ali i u Sovjetskom Savezu, u Jugoslaviji i na Zapadu. Još u julu iste godine, dan uoči polaska Anastasa Mikojana za Budimpeštu, sovjetski lider Nikita Hruščov opisao je

¹⁶⁷⁵ AJ, 507, СК SKJ, IX, 75/1 – 32, Informacija o razgovorima između delegacija SKJ i PMT vođenim u periodu od 10. do 23. oktobra 1956. godine, str. 2; S. Vukmanović-Tempo, *Revolucija koja teče...*, str. 197.

¹⁶⁷⁶ *Isto*, str. 4; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 57 – 59.

¹⁶⁷⁷ *Восточная Европа в документах российских архивов 1944 – 1953 гг.*, Том II (1949 – 1953 гг.), Москва – Новосибирск, 1998, стр. 658 – 660; *Советский фактор в восточной Европе 1944 – 1953 в двух томах. Документы*, Том II (1949 – 1953), Москва, 2002, стр. 553 – 554; А. С. Стакалин, Е. Д. Орехова, „Венгерские события 1956 года...“, с. 52; Б. Й. Желички, „Будапешт – Москва...“, с. 249.

¹⁶⁷⁸ G. Stern, *op. cit.*, p. 196; F. Fejtö, *op. cit.*, p. 126; F. Longvort, *Stvaranje Istočne Evrope*, Beograd, 2002, str. 75; Aleksandr Stykalin, „The Hungarian Crisis of 1956: The Soviet Role on the Light of new Archival Documents“, *Cold War History*, Vol. 2, No. 1, (october 2001), p. 115 – 117; Л. Я. Гибианский, „Н. С. Хрущев, Й. Б. Тито и венгерский...“, с. 12; L. Borhi, *Hungary in the Cold War 1945 – 1956...*, p. 242; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 41 – 44.

jugoslovenskom ambasadoru Mićunoviću situaciju u Mađarskoj kao „složenu i tešku“.¹⁶⁷⁹ Od Mićunovića je potom tražio da Titu prenese u najstrožoj tajnosti da su u Moskvi odlučili da u slučaju „ozbiljnije krize“ u Mađarskoj upotrebe „sva sredstva koja im situacija bude zahtevala“ da tu krizu otklone, jer neće dozvoliti „da se probije front lagera“ na čemu je radio Zapad.¹⁶⁸⁰ Mićunović je odmah shvatio da Hruščov misli na sovjetske oružane snage i njihovu intervenciju u slučaju potrebe i o tome izvestio Aleksandra Rankovića.¹⁶⁸¹

Posle ovakve poruke, ali i na osnovu drugih pokazatelja poput kočenja procesa destaljinizacije u zemljama „narodne demokratije“, vladajućim krugovima u Jugoslaviji je moralo biti jasno da je očuvanje „lagera“ predstavljalo imperativ sovjetske politike u tom trenutku. U situaciji kada se stanje u Mađarskoj pogoršavalo, Hruščov je pokušavao i da na drugačiji način čvršće priveže za sebe Tita koji je i posle posete Moskvi ostajao stalna pretnja i izvor centrifugalnih sila koje su negativno delovale na „socijalistički lager“. Pošto zvanični razgovori nisu doneli ono što je očekivao, Hruščov se opredelio da intenzivira kontakte sa Titom na ličnom, privatnom planu. Tako je u drugoj polovini septembra i početkom oktobra 1956. godine došlo do privatne Hruščovljeve posete Titu i Titovog puta na odmor na Krim, što je bila formula koja je omogućavala da i neki, eventualni, novi neuspeh ostane daleko od očiju javnosti.¹⁶⁸²

Nikita Hruščov je boravio u Jugoslaviji od 19. do 27. septembra¹⁶⁸³ i, suprotno očekivanju domaćina, u razgovorima danima nije pokretao ni jedno od pitanja na kojima su se stavovi njega i Tita razmimoilazili. Tek večer uoči odlaska, na svečanoj večeri, on je istupio sa prigovorima jugoslovenskoj strani, pokazujući najveću „osetljivost“ u vezi sa odnosom Jugoslavije prema istočnoevropskim zemljama.¹⁶⁸⁴ Hruščov je tada govorio o potrebi očuvanja borbene sposobnosti socijalističkih zemalja za koju je preduslov bio jedinstvo „lagera“ u čemu je, po njemu, i ležao problem jer je nepodudarnost sovjetskog i

¹⁶⁷⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, Depeša Veljka Mićunovića Marku (Aleksandru Rankoviću) br. 13, veoma hitno, 13. jul 1956. godine, str. 1; Janos M. Rainer, „The Yeltsin Dossier: Soviet Documents on Hungary, 1956“, *Cold War International History Project Bulletin*, no. 5 (Spring 1995), p. 25.

¹⁶⁸⁰ Isto; Csaba Bekes, „East Central Europe 1953 – 1956“..., p. 346.

¹⁶⁸¹ Leonid Gibianski, „Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Mađarska revolucija 1956. godine“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1 – 2/1996, str. 155.

¹⁶⁸² D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 61; Л. Я. Гибианский, „Н. С. Хрущев, Й. Б. Тито и венгерский...“, с. 17 – 18.

¹⁶⁸³ *Borba*, 20. septembar 1956. godine; *Politika*, 20. septembar 1956. godine.

¹⁶⁸⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Šifrovani telegram DSIP-a svim predstavništvima FNRJ u inostranstvu, Str. pov. br. 242, 28. septembar 1956. godine, str. 1.

jugoslovenskog stava prema istočnoevropskim zemljama koristio, sa jedne strane Zapad koji je želeo da preko jugoslovenskog primera izazove „dezintegraciju Istoka“ a sa druge strane „razni elementi“ u istočnoevropskim zemljama („reakcija“) koji su Jugoslaviju koristili kao zastavu u svojoj antisovjetskoj i antikomunističkoj kampanji.¹⁶⁸⁵ Hruščov je potom insistirao na jedinstvu „lagera“ i prirodnoj poziciji SSSR-a kao lidera socijalističkog sveta, deleći potom zemlje na „čiste“ – socijalističke, „nečiste“ – kapitalističke i „polučiste“ poput Indije i Burme što je izazvalo opšti smeh prisutnih.¹⁶⁸⁶ Odgovarajući na ovakve Hruščovljeve stavove Tito je pokušao da sve ono zbog čega je Hruščov bio veoma zabrinut, relativizuje. Tito nije negirao postojanje razlika u pogledima na razvoj socijalizma u svetu zalažući se za to da vreme presudi ko je u vezi toga u pravu. Smatrao je da „prisustvo neprijateljskih akcija“ u istočnoevropskim zemljama ne treba uzeti kao veliku opasnost, da treba nastaviti sa demokratizacijom i destalinizacijom, da je događaje u Poznanju trebalo očekivati a da u Mađarskoj treba pomoći Nađu a ne kočiti ceo demokratski razvitak u toj zemlji zbog postojanja „reakcionara“.¹⁶⁸⁷

Stavove Hruščova koje je izneo pri kraju svoje posete Jugoslaviji, u Beogradu su shvatali kao izraz nespokojstva koje je kod njega i drugih u sovjetskom rukovodstvu izazvao pozitivan prijem Moskovske deklaracije i njen uticaj u istočnoevropskim zemljama i Kini kao i uticaj Jugoslavije na tom prostoru koji je bio, i bez njenog direktnog delovanja, permanentan.¹⁶⁸⁸ U tome su videli i razloge sovjetskog pritiska na Jugoslaviju kao i njihovih pritisaka na zemlje „narodne demokratije“ ne bi li sa njima obezbedili saradnju na principima suprotnim Moskovskoj deklaraciji. U Beogradu su takođe bili svesni da su ideološke razlike između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza takve prirode da se potpuna saglasnost ne može postići ali su istovremeno bili uvereni da i dalje mogu pozitivno da deluju na razvitak u samom SSSR-u, kako u vezi bilateralnih odnosa tako i u vezi odnosa

¹⁶⁸⁵ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, Zabeleška o razgovorima na večeri kod druga Tita u čast Hruščova, str. 2 – 3; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 61; Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi...“, str. 289 – 290; Đ. Tripković, „Uspon i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa...“, str. 134; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 47.

¹⁶⁸⁶ AJ, KPR, I – 3 – a, SSSR, Zabeleška o razgovorima na večeri kod druga Tita u čast Hruščova, str. 3.

¹⁶⁸⁷ *Isto*, str. 4; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 61 – 62.

¹⁶⁸⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Šifrovani telegram DSIP-a svim predstavništvima FNRJ u inostranstvu, Str. pov. br. 242, 28. septembar 1956. godine, str. 1.

Istok – Zapad, što je bio i glavni razlog koji je Tita opredelio da prihvati Hruščovljevu privatnu posetu.¹⁶⁸⁹

Iako ni ovog puta nije uspeo da privoli Tita na povratak Jugoslavije u „socijalistički lager“, Hruščov nije ostao obeshrabren. Tokom Titovog boravka na Krimu¹⁶⁹⁰, početkom oktobra 1956. godine, on je nastavio sa svojom političkom igrom privlačenja Jugoslavije u lager i veštim tempiranjem mnogih političkih poteza kako bi se stakao utisak da Jugoslavija saraduje sa lagerom i da sa njim dogovara političke korake.¹⁶⁹¹ Jedino tako se može razumeti i „slučajna“ pojava Erne Gereaa na Krimu i iznuđena poseta delegacije Partije mađarskih trubenika Beogradu.¹⁶⁹² Oba susreta bila su potrebna Mađarima koji su smatrali da bi im to pomoglo u sređivanju „domaćih prilika“ i pružilo legitimitet „demokrata“ na Zapadu.¹⁶⁹³

U međuvremenu, situacija u Mađarskoj je bivala sve ozbiljnija. Težnje Mađara ka oslobođenju od sovjetske dominacije bile su sve masovnije i sve izraženije a na ruku su im išli čak i neki potezi aktuelnog režima. Tako je sahrana Lasla Rajka 6. oktobra bila prilika da stotine hiljada ljudi izađu na ulice Budimpešte.¹⁶⁹⁴ Nedelju dana kasnije uhapšen je i glavni optuženi za pogubljenje Rajka, Mihalj Farkaš, a ubrzo je i sam Imre Nađ vraćen u redove PMT.¹⁶⁹⁵ Sve je ukazivalo na skori raspad državnog sistema u Mađarskoj, na rasulo u redovima PMT i na plebiscitarno protivljenje mađarskog naroda boljševističkom tipu socijalizma čije održavanje na vlasti više nije bilo moguće bez upotrebe sile.¹⁶⁹⁶

Samo jedan dan pre početka demonstracija u Budimpešti, 22. oktobra, Dobrivoje Vidić je izveštavao jugoslovensku ambasadu u Moskvi o bojazni „da stvari u Mađarskoj ne krenu neželjenim pravcem“ koju je prilično otvoreno jugoslovenskom poslaniku Soldatiću,

¹⁶⁸⁹ *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁶⁹⁰ *Borba*, 28. septembar 1956. godine; *Politika*, 28. septembar 1956. godine; *Narodna armija*, 4. oktobar 1956. godine.

¹⁶⁹¹ Lj. Dimić, „Jugoslovensko – sovjetski odnosi...“, str. 290.

¹⁶⁹² *Isto*; Svetozar Rajak, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1956. godini i mađarska kriza u izvorima britanskih diplomata u Beogradu“, *Istorija 20. veka*, 2/2000, str. 90; L. Gibianski, „Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Mađarska revolucija...“, str. 158.

¹⁶⁹³ Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 48.

¹⁶⁹⁴ Csaba Bekes, „East Central Europe 1953 – 1956“..., p. 348; *Borba*, 7. oktobar 1956. godine; *Politika*, 7. oktobar 1956. godine.

¹⁶⁹⁵ Katarina Kovačević, *nav. delo*, str. 151; P. Rokai, Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš, *nav. delo*, str. 601 – 602; A. Stykalin, *op. cit.*, p. 117.

¹⁶⁹⁶ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 62; S. V. Tempo, *Revolucija koja teče...*, str. 196.

prilikom oproštajne posete, izneo sovjetski ambasador u Budimpešti Jurij Andropov.¹⁶⁹⁷ Već sutradan, situacija je krenula upravo tim neželjenim pravcem. Događaji u Mađarskoj otpočeli su okupljanjima studenata na Univerzitetima u Budimpešti Segedinu, Miškolcu i Pečuju da bi sutradan, 23. oktobra, došlo i do okupljanja ispred mađarskog Parlamenta na kome je kao glavni zahtev iznet povratak Nađa na mesto predsednika vlade.¹⁶⁹⁸ Prva reakcija režima, Gereova osuda demonstracija preko radija samo je pogoršala stvar.¹⁶⁹⁹ Usledila je takođe pogrešna odluka o zabrani svih demonstracija i okupljanja koju, međutim, niko nije poštovao: protestima su se pridružili i radnici, širom zemlje počali su da se organizuju revolucionarni komiteti a tajna policija je počela da puca na demonstrante.¹⁷⁰⁰ U trenutku kada su demonstracije dostigle vrhunac, 24. oktobra, usledila je, na zahtev Gere i partijskog rukovodstva, tzv. „prva sovjetska intervencija“ kada su sovjetske vojne snage prisutne u Mađarskoj pokušale da uguše pobunu, u čemu usled kolebljivosti i neodlučnosti, nisu uspele.¹⁷⁰¹ Kraš sovjetske intervencije izazvao je ozbiljne posledice. Sutradan, 25. oktobra na inicijativu Mikojana koji je zajedno sa Suslovom i načelnikom KGB-a Serovom boravio u Budimpešti, Erne Gere je smenjen sa položaja sekretara PMT i na njegovo mesto postavljen Janoš Kadar dok je novu vladu, u koju su ušli i predstavnici Partije malih posednika, formirao Imre Nađ.¹⁷⁰²

Događaji koji su se u Budimpešti odvijali velikom brzinom privlačili su izuzetnu pažnju Beograda. Dolazak grupe od oko 1000 demonstranata, koja se 25. oktobra obrela ispred jugoslovenskog poslanstva i skandirala „živeo Tito“ tražeći da Jugoslavija u OUN

¹⁶⁹⁷ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 51, dos. 14, Depeša Dobrivoja Vidića Ambasadi FNRJ u Moskvi, 22. oktobar 1956. godine, Pov. br. 417231.

¹⁶⁹⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru Dušana Vukićevića sa Barić Miklošem, II sekretarom mađarske ambasade, 25. oktobar 1956. godine, Pov. br. 417760; K. Kovačević, *nav. delo*, str. 151; P. Rokai, Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš, *nav. delo*, str. 602; A. Stykalin, *op. cit.*, p. 120 – 121; B. Л. Мусатов, „СССР и венгерские события 1956 г.: новые архивные материалы“, *Новая и новейшая история*, 1/1993, с. 10; *Borba*, 25. oktobar 1956. godine; Ы. Баев, *Военнополитическите конфликти след втората световна война и България*, София, 1995, с. 185; *Politika*, 25. oktobar 1956. godine.

¹⁶⁹⁹ Johanna Granville, „In the Line of Fire: The Soviet Crackdown on Hungary, 1956 – 58“, *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*, No. 1307, Pittsburgh, 1998, p. 3; *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 352 – 356; S. V. Tempo, *Revolucija koja teče...*, str. 197.

¹⁷⁰⁰ Volter Laker, *Istorija Evrope 1945 – 1992*, Clio, Beograd, 1999, str. 377.

¹⁷⁰¹ D. Vogetić, *Nova strategija...*, str. 62; K. Kovačević, *nav. delo*, str. 151; A. С. Сткалин, Е. Д. Орехова, „Венгерские события 1956 года...“, с. 55.

¹⁷⁰² *Isto*; P. Rokai, Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš, *nav. delo*, str. 603; A. Stykalin, *op. cit.*, p. 130; B. Л. Мусатов, „СССР и венгерские события 1956 г...“, с. 12; Б. Ы. Желицки, „Будапешт – Москва...“, с. 265; L. Borhi, *Hungary in the Cold War 1945 – 1956...*, p. 245; *Borba*, 25. i 26. oktobar 1956. godine; *Politika*, 25. i 26. oktobar 1956. godine.

postavi zahtev da strane trupe prestanu sa ubijanjem mađarskih građana kao da je tek nagoveštavala u kako delikatnu poziciju će Jugoslaviju uvući događaji na budimpeštanskim ulicama.¹⁷⁰³ Jedna od prvih naznaka toga bila je i jugoslovenska podrška novoizabranom mađarskom partijskom rukovodstvu na čelu sa Kadarom i novoizabranom predsedniku vlade Nađu, iako je Tito samo nekoliko dana ranije podržao Gereov režim.¹⁷⁰⁴ Razlog za momentalnu podršku Kadaru i Nađu bilo je svakako uverenje da će njih dvojica biti prijateljski nastrojeni prema Jugoslaviji i uspešno dovršiti proces demokratizacije mađarskog društva.¹⁷⁰⁵ O tome kao o osnovnom razlogu podrške Kadaru i Nađu može da posvedoči i Titova ocena situacije u Mađarskoj izneta u razgovoru sa Georgi Georgiju Dežom 27. oktobra na Brionima prilikom posete državno-partijske delegacije Rumunije¹⁷⁰⁶, koja se sastojala u osudi pogrešne politike Rakošija i Gereaa i njihovom istrajavanju na staljinističkim obrascima društvenog razvoja. U tom trenutku, Tito je situaciju u Mađarskoj video kao konfuznu a borbe koje su se vodile kao okršaje velikih razmera.¹⁷⁰⁷ Glavna Gereova greška, po Titu, bila je što je uzrujanom narodu pretio, čime je izazvao još veće komešanje koje su potom iskoristili „razni elementi“ i vladi oteli situaciju iz ruku. On je, međutim, mislio da i Kadarovo i Nađovo delovanje nema „jasno određene linije“ što je smatrao slabošću. Glavni razlog pobune Tito je video u greškama Rakošija i Gereaa koje su dovele do velikog pada životnog standarda. Po njemu, u razvitku socijalizma trebalo je „masama“ dati da osele bolji i srećniji život i perspektivu jer se „ne može ljudima stalno obećavati, njima se mora nešto dati“.¹⁷⁰⁸

Jugoslavija je odmah po formiranju nove Nađove vlade i dolaska Kadara na čelo partije podržala promene ali njen zvanični stav o karakteru pobune u Mađarskoj nije bio vidljiv. S tim u vezi, poslanik u Budimpešti Dalibor Soldatić upozoravao je na opasnost da se Jugoslavija kao socijalistička zemlja kompromituje ukoliko se zbog izveštavanja jugoslovenskih radio stanica koje su prenosile samo zvanične kominikee, stekne utisak da

¹⁷⁰³ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 1, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 516 upućen DSIP-u, 25. oktobar 1956. godine, Pov. br. 417738.

¹⁷⁰⁴ Đoko Tripković, „Jugoslavija i pitanje azila Imre Nađa“, *Istorija 20. veka*, 1/1997, str. 62; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 138.

¹⁷⁰⁵ K. Kovačević, *nav. delo*, str. 152.

¹⁷⁰⁶ *Narodna armija*, 25. oktobar 1956. godine; *Jugoslovenski pregled*, mart 1957, str. 163 – 164; *Libertatea*, 28. 10. 1956. i 4. 11. 1956.

¹⁷⁰⁷ AJ, KPR, I – 3 – a, Rumunija, Jugoslovensko-rumunski razgovori na Brionima, 27. oktobar 1956. godine, str. 2.

¹⁷⁰⁸ *Isto*, str. 4.

se ona slaže sa ocenom „staljinističko-rakošijevske većine“ u CK PMT da je reč o organizovanom kontrarevolucionarnom pokretu.¹⁷⁰⁹ Nasuprot tome, Soldatić je smatrao da se radi o „narodnom ustanku širokih razmera protiv omraženog staljinističkog režima sa jakom nacionalnom notom, izraženom u zahtevima za nezavisnost zemlje i za povlačenje sovjetskih trupa iz zemlje“.¹⁷¹⁰ Istovremeno, on je upozoravao Beograd i da prilikom zauzimanja stava vodi računa o tome da „narodne mase“ u Mađarskoj imaju mnogo poverenja i nade u socijalističku Jugoslaviju.

Prvi javni Titov istup u kome je reagovao na događaje u Mađarskoj predstavljalo je objavljivanje njegovog pisma koje je 29. oktobra uputio CK PMT i koje je objavljeno u *Borbi* sutradan, 30. oktobra.¹⁷¹¹ U tom pismu, apelovano je da se prestane sa krvoprolićem ali i da se spreči gubitak vere u socijalizam i mogućnost da „razni reakcionarni elementi“ iskoriste događaje za svoje antisocijalističke ciljeve.¹⁷¹² Pozdravljen je dolazak novog partijskog i državnog rukovodstva a naročito su pozitivno ocenjeni neki bitni elementi političke platforme novoizabranog rukovodstva kao što su demokratizacija javnog života, uvođenje radničkog samoupravljanja i demokratskog samoupravljanja uopšte, uređenje odnosa između socijalističkih zemalja na bazi ravnopravnosti i poštovanja suvereniteta i pokretanje inicijative za pregovore o povlačenju sovjetskih trupa.¹⁷¹³ Ovakvi Titovi stavovi i pozitivna ocena događaja u Mađarskoj izražavali su, u stvari, njegovo zadovoljstvo uklanjanjem Gereaa kao dokazanog staljiniste ali i zadovoljstvo zbog otvaranja perspektive da se liberalizacijom režima i eliminacijom sovjetske kontrole od Mađarske stvori još jedna komunistička država slična Jugoslaviji koja bi bila njen prirodni saveznik.¹⁷¹⁴ Mađarska kao takva, međutim, imala bi veliku vrednost pod uslovom da liberalizacija ne ode suviše daleko i ne ugrozi vlast komunističke partije što bi nanelo veliku štetu prestižu

¹⁷⁰⁹ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 534 upućen DSIP-u, 28. oktobar 1956. godine, Pov. br. 417906.

¹⁷¹⁰ *Isto*.

¹⁷¹¹ *Borba*, 30. oktobar 1956. godine; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 66 – 68; *Politika*, 30. oktobar 1956. godine; *Narodna armija*, 1. novembar 1956. godine; *Jugoslovenski pregled*, januar 1957, str. 47.

¹⁷¹² AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 34, Pismo J. B. Tita Predsedništvu Partije mađarskih trudbenika, 29. oktobar 1956. godine, str. 1 – 2; *Borba*, 30. oktobar 1956. godine.

¹⁷¹³ *Isto*, str. 2; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 62 – 63; *Soviet Military Intervention in Hungary 1956*, ed. by Jenő Györkei and Miklós Horvath with a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko, Budapest, 1999, p. 100.

¹⁷¹⁴ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 63.

jugoslovenskog modela socijalizma.¹⁷¹⁵ Upravo o toj opasnosti, tj. o „skretanju udesno“ kao o nečemu uznemiravajućem govorilo se i u instrukcijama Koče Popovića jugoslovenskom ambasadoru u Budimpešti upućenim 31. oktobra.¹⁷¹⁶ Na Titovu žalost, događaji u Mađarskoj upravo tih dana počeli su da poprimaju obrise otvorenog rušenja komunističke vlasti i povratka na scenu višepartijskog sistema.

Neki posmatrači u Budimpešti već su i samu činjenicu da su u novu Nađovu vladu ušli i predstavnici nekadašnje Partije malih posjednika tumačili kao povratak višepartijskog sistema u Mađarskoj.¹⁷¹⁷ Međutim, to je bio tek uvod za otvoren raskid sa jednopartijskim sistemom. U uslovima kada se situacija u zemlji dalje radikalizovala i kada su se borbe prenele sa ulica Budimpešte i na ostatak zemlje, Imre Nađ je doneo sudbonosnu odluku kojom je zapečatio i sudbinu pobune koja ga je ponovo dovela na čelo vlade. Nađ je 30. oktobra, uz podršku Kadara, doneo odluku o ukidanju jednopartijskog sistema i o uključivanju predstavnika najznačajnijih partija u aktuelnu vladu.¹⁷¹⁸ Istovremeno, zahtevano je i od Sovjeta da smesta povuku svoju vojsku iz Mađarske.¹⁷¹⁹ Dan kasnije on je otišao još dalje i najavio izlazak Mađarske iz Varšavskog pakta, proglašavanje neutralnosti zemlje i poziv Ujedinjenim nacijama da zaštite tu novoproklamovanu neutralnost.¹⁷²⁰ Ovako jasno rušenje socijalizma i sovjetske dominacije u Mađarskoj predstavljalo je signal za uzbunu u Moskvi. Na sednici Politbiroa CK KPSS 31. oktobra doneta je odluka o vojnoj intervenciji i o uspostavljanju nove vlade koja bi bila lojalna Sovjetima.¹⁷²¹ Na čelu nove vlade koju su ubrzo uspostavili Sovjeti, iako je u početku podržavao Nađa, našao se Janoš

¹⁷¹⁵ Isto.

¹⁷¹⁶ *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 71 – 72.

¹⁷¹⁷ V. Laker, *nav. delo*, str. 377.

¹⁷¹⁸ J. Granville, „In the Line of Fire...“, p. 4; *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 470 – 471; L. Borhi, *Hungary in the Cold War 1945 – 1956...*, p. 248.

¹⁷¹⁹ K. Kovačević, *nav. delo*, str. 152; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 64; *Bulgaria and the Cold War 1956 - 1989. Documents from Todor Zhivkov's Personal Records*, CD - ROM, ed. Baev J, Sofia 2002, p. 3.

¹⁷²⁰ K. Kovačević, *nav. delo*, str. 152; P. Rokai, Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš, *nav. delo*, str. 605; *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 501; В. Л. Мусатов, „СССР и венгерские события 1956 г...“, с. 15; А. С. Стыкалин, Е. Д. Орехова, „Венгерские события 1956 года...“, с. 56 – 57; *Borba*, 2. novembar 1956. godine.

¹⁷²¹ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 65; V. Laker, *nav. delo*, 378; Csaba Bekes, *The 1956 Hungarian Revolution and World Politics*, Working paper No. 16, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 1996, p. 12; Đ. Tripković, „Jugoslavija i pitanje azila...“, str. 62; Б. Ы. Желицки, „Будапешт – Москва...“, с. 273; Csaba Bekes, „East Central Europe 1953 – 1956“..., p. 350; L. Borhi, *Hungary in the Cold War 1945 – 1956...*, p. 249; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 54; Ы. Баев, *Военнополитическите конфликти...*, с. 188.

Kadar, koji je zauzimaо i mesto generalnog sekretara novoformirane Mađarske socijalističke radničke partije osnovane 30. oktobra umesto raspuštene PMT.¹⁷²²

Ovakav razvoj događaja koji je pretio da poruši i Titov „ugaoni kamen“ politike prema Mađarskoj, tj. očuvanje socijalizma i monopol komunističke partije na vlasti u toj zemlji, izazvao je i radikalnu promenu jugoslovenskog stava prema događajima u Mađarskoj.¹⁷²³ Posle uvođenja višepartijskog sistema, Jugoslavija više nije podržavala Imre Nađa i smatrala je da je jedini izlaz u njegovom uklanjanju sa vlasti.¹⁷²⁴ Prilika da poradi na njegovom uklanjanju sa vlasti Titu se pružila već u noći između 2. i 3. novembra kada je u strogoj tajnosti, a u cilju političke pripreme vojne intervencije, na Brione stigao Nikita Sergejevič Hruščov. O hitnosti sa kojom je Hruščov došao na Brione svedoči i činjenica da je on prvobitno želeo da se taj sastanak održi u noći između 1. i 2. novembra, tek nešto više od 24 sata nakon što je takva odluka doneta na Prezidijumu CK KPSS-a.¹⁷²⁵

Brioni su bili jedna od stanica ka kojima se uputio Hruščov u nameri da najviše rukovodioce u nekoliko zemalja (Poljska, ČSR, Rumunija, Bugarska, Kina) unapred pripremi na sovjetsku vojnu intervenciju¹⁷²⁶ koju je, po dolasku u Jugoslaviju, pokušao da predstavi kao „zajedničku stvar“ iako je neopoziva odluka već bila doneta.¹⁷²⁷ Obrazlažući takvu odluku, Hruščov je naglašavao da je u Mađarskoj na sceni bila kontrarevolucija i restauracija kapitalizma i da je vojna intervencija neizbežna i zbog drugih razloga: prestiža SSSR-a, odnosa sa Zapadom, kritičara unutar SSSR-a i stanovišta vojske.¹⁷²⁸ Posle ovog Hruščovljevog uvoda, Tito je o predstojećoj vojnoj intervenciji govorio kao o „manjem zlu“ koje mora da nanese što manju štetu „unutrašnjem socijalističkom razvitku“ u

¹⁷²² K. Kovačević, *nav. delo*, str. 152.

¹⁷²³ Л. Я. Гибианский, „Н. С. Хрущев, Й. Б. Тито и венгерский...“, с. 19; А. С. Стыкалин, Е. Д. Орехова, „Венгерские события 1956 года...“, с. 57.

¹⁷²⁴ S. Rajak, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1956...“, str. 91; Đ. Tripković, „Jugoslavije i pitanje azila...“, str. 63.

¹⁷²⁵ Президиум ЦК КПСС 1954 – 1964..., с. 193.

¹⁷²⁶ Й. Баев, *Военнополитическите конфликти...*, с. 187.

¹⁷²⁷ Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi...“, str. 290 – 291; A. Stikalyn, *op. cit.*, p. 139 – 140; Đ. Tripković, „Uspion i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa...“, str. 137; L. Gibianski, „Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Mađarska revolucija...“, str. 161; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 139; *Khrushchev Remembers*, ed. by Strobe Talbot, Boston, Toronto, 1974, p. 418 – 420.

¹⁷²⁸ AJ, KPR, I – 3 – a, Zabeleška o razgovorima druga Tita, A. Rankovića i E. Kardelja sa N. S. Hruščovom i G. M. Maljenkovom u noći 2/3. novembra 1956. godine, str. 1 – 3; Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi...“, str. 291; *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 525 – 526; В. Л. Мусатов, „СССР и венгерские события 1956 г...“, с. 17; *Soviet Military Intervention in Hungary 1956...*, p. 100 – 101; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 55.

Mađarskoj a kao glavnog krivca za događaje imenovao Rakošija i Gereu.¹⁷²⁹ Na veliko Hruščovljevo zadovoljstvo, Tito se saglasio sa vojnom intervencijom ali je istovremeno naglašavao potrebu da ona bude praćena političkom akcijom koja bi ublažila njene negativne efekte i „spasila što se spasti može“.¹⁷³⁰ On je smatrao da bi formiranje nove „revolucionarne“ vlade u kojoj bi bile objedinjene sve snage koje su se zalagale za očuvanje socijalizma i koja bi jasno osudila prošlost i sve greške Rakošija i Gereu i ponudila demokratizaciju u vidu uvođenja radničkih saveta i samoupravljanja, zastupanja ravnopravnih odnosa sa drugim socijalističkim zemljama i perspektive povlačenja sovjetskih trupa, bilo dobro rešenje.¹⁷³¹ Hruščov se saglasio sa Titom i predložio za predsednika takve vlade Ferencu Miniha koji je upravo bio postavljen za ambasadora u Beogradu.¹⁷³² Međutim, Tito je prednost davao Janošu Kadaru koji je, za razliku od Miniha, pod Rakošijem bio proganjan, zatvaran i mučen u zatvoru.¹⁷³³ Hruščov se na kraju saglasio i sa ovim Titovim predlogom i mogao je da zadovoljan ode sa Briona.¹⁷³⁴ Štaviše, on je bio ubeđen da je razgovorima na Brionima ubio dve muve: zadržao Mađarsku u socijalističkom lageru i primorao Jugoslaviju da se u njega vrati.¹⁷³⁵

Iako su se mišljenja Tita i Hruščova razilazila po pitanju uzroka događaja u Mađarskoj (Tito je smatrao da je u pitanju bila pogrešna politika u prošlosti a Hruščov je radije govorio o odgovornosti Zapada i od njega inspirisane „reakcije“) nije bilo moguće poreći da se Tito slaganjem sa sovjetskom vojnom intervencijom u Mađarskoj pretvorio u saučesnika u akciji suprotnoj načelima jugoslovenske spoljne politike što joj je u budućnosti nanelo dosta štete.¹⁷³⁶ To „saučesništvo“ bilo je zapečaćeno i obavezom Jugoslavije da se angažuje na dobrovoljnom povlačenju Imre Nađa sa vlasti što je trebalo

¹⁷²⁹ AJ, KPR, I – 3 – a, Zabeleška o razgovorima druga Tita, A. Rankovića i E. Kardelja sa N. S. Hruščovom i G. M. Maljenkovom u noći 2/3. novembra 1956. godine, str. 4; *Soviet Military Intervention in Hungary 1956...*, p. 101.

¹⁷³⁰ *Isto*, str. 4 – 5; Lj. Dimić, „Jugoslovensko –sovjetski odnosi...“, str. 291; D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike...*, str. 66 – 67; Đ. Tripković, „Jugoslavija i pitanje azila...“, str. 63; Л. Я. Гибианский, „Н. С. Хрущев, Й. Б. Тито и венгерский...“, с. 21; *Khrushchev Remembers*, p. 421; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov...“, str. 57.

¹⁷³¹ AJ, KPR, I – 3 – a, Zabeleška o razgovorima druga Tita, A. Rankovića i E. Kardelja sa N. S. Hruščovom i G. M. Maljenkovom u noći 2/3. novembra 1956. godine, str. 5 – 6; Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi...“; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 67 – 68.

¹⁷³² *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 528.

¹⁷³³ Đ. Tripković, „Jugoslavija i pitanje azila...“, str. 63.

¹⁷³⁴ *Soviet Military Intervention in Hungary 1956...*, p. 101 – 102.

¹⁷³⁵ Lj. Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi...“, str. 292.

¹⁷³⁶ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 66 – 67.

da se realizuje još pre početka sovjetske intervencije jer je Tito računao na Nađov zahtev za azil, upućen samo dan ranije preko Zoltana Santaosa.¹⁷³⁷ Prema utisku koji je u tom trenutku imao Janoš Kadar (a koji je izneo u razgovoru sa Jurijem Andropovom 8. novembra) Jugosloveni su polušavali da spasu Nađa ne zbog toga što im je on bio potreban već zbog sopstvenog straha da bi preko njega „mogle da se pojave neke za njih nepoželjne stvari“.¹⁷³⁸ U svetlu novih obaveza, Jugoslavija je već 3. novembra pozitivno odgovorila na zahtev Nađa ali je istovremeno savetovala da se jednom izjavom javno ogradi od antikomunističkog i antisovjetskog kursa koji je dominirao u Mađarskoj što bi značilo osudu sopstvene politike pa Nađ ovaj savet nije ni prihvatio.¹⁷³⁹ Osim toga, Jugoslavija je obećavala azil pod uslovom da Nađ i grupa drugih mađarskih rukovodilaca sa porodicama odmah dođu u jugoslovensko poslanstvo, što se takođe nije dogodilo. Umesto toga, suprotno instrukcijama jugoslovenske strane, u rano jutro 4. novembra kada je već počela sovjetska vojna intervencija, Nađ je izdao proglas putem radija kojim je osudio novu intervenciju kao nezakonitu i tek potom se sklonio u jugoslovensko poslanstvo.¹⁷⁴⁰ Na takav način, umesto dogovorene akcije, došlo je do ozbiljnih komplikacija u jugoslovensko-sovjetskim odnosima koje su dodatno pojačane pogibijom jugoslovenskog diplomate Milenka Milovanova u zgradi jugoslovenskog poslanstva usled otvaranja vatre iz sovjetskog tenka.¹⁷⁴¹

U međuvremenu, iako su u centru pažnje bila događanja u Budimpešti, Beograd nije ispuštao iz vida ni događanja u drugim zemljama „narodne demokratije“ pogotovo onim susednim. U tom smislu, pored reakcije na same događaje u Mađarskoj, Jugoslaviju je zanimalo i kako se u tim zemljama komentarišu njeni stavovi u vezi sa mađarskom krizom kao i kakve bi eventualne posledice po odnose sa tim zemljama mogle iz tih komentara da proizađu. Čini se da je, u odnosu na sve druge susedne zemlje „narodne demokratije“ sa najvećom pažnjom praćen odjek mađarske krize u Rumuniji, zemlji koja je bila sused, u

¹⁷³⁷ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 68; K. Kovačević, *nav. delo*, str. 153 – 154.

¹⁷³⁸ Johanna Granville, “Imre Nagy, hesitant revolutionary”, *Cold War International History Project Bulletin*, no. 5 (Spring 1995.), p. 23.

¹⁷³⁹ *Soviet Military Intervention in Hungary 1956...*, p. 103.

¹⁷⁴⁰ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 68 – 69; K. Kovačević, *nav. delo*, str. 154.

¹⁷⁴¹ L. Gibianski, “Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Mađarska revolucija...”, str. 165; Đ. Tripković, „Jugoslavija i pitanje azila...“, str. 65 – 66; *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 596 – 600; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 163.

kojoj je nezadovoljstvo naroda bilo takođe veliko i u kojoj je postojala višemilionska mađarska nacionalna manjina.¹⁷⁴²

Georgi Georgiju Dež je, tokom razgovora partijskih delegacija SKJ i RRP 27. oktobra, bio saglasan sa Titovom ocenom situacije u Mađarskoj koja se svodila na „skretanje u kontrarevoluciju“ i delio njegove poglede o opasnostima po socijalistički režim u toj zemlji. Međutim, i nacionalna komponenta koja je bila veoma izražena tokom krize u Mađarskoj sigurno je izazivala nespokojstvo kod Deža i drugih u Rumuniji imajući u vidu tinjajuće probleme koje su Rumuni imali sa mađarskom manjinom u Transilvaniji.¹⁷⁴³ Ta „nacionalna komponenta“ je bila i glavni razlog za akciju rumunskih vlasti. U odsustvu Deža, koji je bio u poseti Jugoslaviji, ostatak rumunskog rukovodstva je „jednodušno“ osudio događaje u Mađarskoj, a zemlju je preplavio talas antimadžarskih osećanja.¹⁷⁴⁴ Za razliku od događaja u Poljskoj na koje su Rumuni reagovali mlako, reakcija na događaje u Mađarskoj bila je žustra. Emil Bodnaraš je na sastanku Politbiroa RRP izložio već gotov plan delovanja koji je predviđao sve same vojne i policijske mere. Po povratku Deža, međutim, bezbednosne mere su dopunjene i merama za poboljšanje standarda stanovništva, rukovodstvo zemlje je bilo stalno na okupu i na najmanji signal problema ili opasnosti u nekom kraju zemlje tamo slala „ekipu“ iz CK.¹⁷⁴⁵ Prva takva „ekipa“ poslata je u Mađarsku autonomnu oblast gde su se „gibanja“ među mađarskom nacionalnom manjinom osećala još od XX kongresa KPSS-a.¹⁷⁴⁶ Među studentima i intelektualcima koji su zastupali program sličan onome koga su se držali omladinci u Budimpešti nije bilo ustezanja u kritikama na račun Deža. Situacija je naročito uzela maha od 16. do 23. oktobra kada su se pojavili zahtevi za obrazovanje posebne mađarske Akademije nauka, za povratak mađarskog pozorišta, za ponovno izdavanje zabranjane revije *Kornuk* i za uvođenje dvojezičnih natpisa u Klužu i Oradei. Tih dana došlo je i do manjih nereda, zahteva za

¹⁷⁴² B. Lory, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours...*, p. 52.

¹⁷⁴³ Više o tome u: George Schopflin, „National minorities in Eastern Europe“, in: *The Soviet Union and Eastern Europe*, ed. by G. Schopflin, New York, Oxford, 1986, p. 309; Dennis Deletant, Mihail Ionescu (eds.), *op. cit.*, p. 17; Laurențiu-Christian Dumitru, „Romanian „Dissidence“ Within the Warsaw Pact 1955 – 1968. Perception on Both Communist and Western Sides“, *Euro-Atlantic Studies*, 10/2006, Bucharest 2006, pp. 11 – 27.

¹⁷⁴⁴ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 1, Telegram Ambassade FNRR u Bukureštu br. 394 upućen DSIP-u, 4. novembar 1956. godine, Pov. br. 418724, str. 1.

¹⁷⁴⁵ Isto; V. Tismăneanu, *op. cit.*, p. 19.

¹⁷⁴⁶ R. R. King, *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge MA, 1973, p. 83.

prisajedinjenje Mađarskoj, skidanja državnih grbova i zastava, pisanja grafita i sličnih manifestacija nezadovoljstva na šta su Rumuni reagovali zavođenjem oštrih mera bezbednosti, koncentracijom vojske na granici prema Mađarskoj i upućivanjem jake „ekipe“ CK i Politbira sa Konstantineskuom i Mogjorošem na čelu.¹⁷⁴⁷ Drugo krizno žarište u Rumuniji su predstavljali studenti koji su u Bukureštu zahtevali smanjenje časova ruskog jezika i marksizma i povećanje stipendija a njima je pripisivano i ispisivanje antiruskih parola po Bukureštu. Treće žarište predstavljali su železničari među kojima je bilo jače manifestovano nezadovoljstvo na šta su vlasti reagovala zadovoljavanjem nekih njihovih prohteva.¹⁷⁴⁸ Međutim, iako je u Beogradu situacija u Rumuniji ocenjivana kao „zategnuta“ a rukovodstvo kao „pomalo uplašeno“ niko nije očekivao neke veće potrese jer u partiji nije bilo organizovanih struja koje bi povele akciju dok se „reakcija“, opterećena fašističkom prošlošću, nije usuđivala da učini prvi korak.

Od 2. novembra, dakle posle razgovora Deža sa Hruščovom u cilju pripreme vojne intervencije u Mađarskoj, dolazi do naglog zaoštavanja „kursa“ prema mađarskoj pobuni, ne samo kod zvaničnika već i u štampi. Po partijskim organizacijama napadani su Nađ i Kadar kao agenti koji otvaraju put kontrarevoluciji i imperijalizmu a vlast je svesno koristila antimadžarsko raspoloženje da bi sprečila da se događaji iz Mađarske preliju i na Rumuniju.¹⁷⁴⁹ Oštre bezbednosne mere, tek započet proces demokratizacije koji ni izbliza nije „razdrmao osnovne šrafove stare mašine“ i zasašenost naroda učinili su da odjek mađarskih događaja u Rumuniji prođe samo uz sitne pojave revolta.¹⁷⁵⁰

Događaji u Mađarskoj bacili su u zasenak i posetu Deža i rumunske državne i partijske delegacije Jugoslaviji od koje je dobar deo običnih ljudi ali i članova partije očekivao mnogo, pre svega na polju uticaja na rumunske rukovodioce i njihova shvatanja koja su trebala da se odraze na popuštanje političkog pritiska i poboljšanje životnog standarda.¹⁷⁵¹ Zbog toga se čak i početkom novembra u rumunskoj štampi nije pojavio ni jedan članak ili izjava nekog od članova rumunske delegacije, mada je štampa u vreme

¹⁷⁴⁷ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 1, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 394 upućen DSIP-u, 4. novembar 1956. godine, Pov. br. 418724, str. 1 – 2.

¹⁷⁴⁸ *Isto*, str. 2.

¹⁷⁴⁹ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 8, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 395 upućen DSIP-u, 6. novembar 1956. godine, Pov. br. 418802, str. 1.

¹⁷⁵⁰ *Isto*, str. 2.

¹⁷⁵¹ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 30, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 398 upućen DSIP-u, 6. novembar 1956. godine, Pov. br. 418798.

boravka delegacije u Jugoslaviji pisala o poseti opširno i afirmativno. Jedino je Dež na sednici Politbira podneo kraći referat koji je bio „sasvim pozitivan“ i nakon koga je odlučeno da se formira komisija koja bi proučila jugoslovenska iskustva i šta bi od njih moglo da se primeni u Rumuniji.¹⁷⁵²

U Bugarskoj, događaji koji su potresli Mađarsku vešto su iskorišćeni kao „pokriće“ za raniju politiku Bugarske odnosno kao dokaz da je ta politika bila pravilna. U odsustvu javnog reagovanja najviših rukovodilaca i institucija, pisanje bugarske štampe bilo je jedini orijentir prema kome su u Beogradu cenili odraz situacije u Mađarskoj na bugarske prilike. Poslovično oprezni Bugari od početka do kraja krize u Mađarskoj držali su se zvaničnog stava SSSR-a što se moglo u štampi i na radiju primetiti po tome što su, izveštavajući o događajima u Budimpešti, bugarski listovi prenosili vesti i komentare sovjetskog TASS-a.¹⁷⁵³ Prva vest o događajima u Mađarskoj objavljena je preko radija 23. oktobra i u njoj je pomenuto i pisanje *Borbe* prema kome su neki reakcionarni elementi iskoristili mirne demonstracije za oružanu akciju sa antisocijalističkim ciljevima. Posle dva dana pauze, 25. oktobra su svi bugarski listovi preneli vesti TASS-a o imenovanju Nađa za predsednika vlade i Kadara za novog partijskog sekretara da bi se prvi samostalni komentar pojavio tek 26. oktobra u listu *Narodna mladež*. U komentaru koji je iz ugla Beograda bio pun staljinističkih stavova o potrebi „družbe“ sa SSSR-om i njegovoj nesebičnoj pomoći u jačanju zemalja „narodne demokratije“, stajalo je da je prijateljstvo sa SSSR-om kamen temeljac spoljne politike narodnodemokratskih država a o tezi o samostalnoj spoljnoj politici na pisano je da ona ne predstavlja „glasove poštenih ljudi“ već glasove „koji se fabrikuju u neprijateljskoj centrali i upereni su protiv osnovnih interesa radničke klase i naroda“.¹⁷⁵⁴ Za posmatrača u Beogradu nije moglo biti dileme na koga su Bugari ciljali kada je u pitanju bio ovaj novinski komentar.

Novi sopstveni komentar pojavio se potom 3. novembra u *Rabotničeskom delu*. On je počinjao optužbama na račun Zapada, ali je njegov cilj u stvari bio napad na „unutrašnje neprijatelje“. Posle dokazivanja ispravnosti mnogih staljinističkih postulata o proleterskom internacionalizmu i socijalističkom „lageru“ uvodničar je uputio oštre pretnje bugarskoj

¹⁷⁵² *Isto*.

¹⁷⁵³ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 15, Bugarska štampa i radio o događajima u Mađarskoj (do 30. oktobra), 31. oktobar 1956. godine, Pov. br. 423665, str. 2.

¹⁷⁵⁴ *Isto*, str. 1.

„unutrašnjoj reakciji“ i opravdavao mere CK BKP preduzete protiv „gnjilih elemenata“ posle Aprilskog plenuma.¹⁷⁵⁵ Slično je bio intoniran i novi komentar *Rabotničeskog dela* od 5. novembra u kome je podvlačena „mudrost politike CK“ protiv „sitnoburžoaske raspuštenosti u partiji“ posle Aprilskog plenuma. Uporedo sa pojavom komentara u bugarskoj štampi, u čitavoj zemlji su održavana savetovanja okružnih partijskih organizacija na kojima je aktivan bio čak i Vlko Červenkov. Prema pisanju bugarske štampe i aktiviranju Červenkova, u Beogradu su zaključili da su staljinistički elementi u Bugarskoj „digli glave“ posle nepovoljnog razvitka događaja u Mađarskoj i da oni, donekle, stvaraju panično raspoloženje koje je bilo karakteristično za bugarsko rukovodstvo.¹⁷⁵⁶

Što se tiče ocene samih događaja u Mađarskoj, bugarska štampa je od samog početka govorila o kontrarevoluciji inspirisanoj od „međunarodnog imperijalizma“. I prva i druga sovjetska intervencija ocenjivane su kao pravilne, iako bugarska štampa nije pominjala boravak sovjetskih trupa u Mađarskoj, prećutavši čak i deo Kadarovog programskog govora koji se odnosio na povlačenje sovjetskih trupa.¹⁷⁵⁷ Iako je javno davala podršku Kadarovoj vladi, bugarska štampa je prećutala mnoge njegove stavove koji joj nisu odgovarali poput pominjanja grešaka „klike Rakoši – Gere“, ustanovljavanja novog nacionalnog amblema, proglašavanja 15. marta za nacionalni praznik i novog izgleda uniformi mađarske vojske. Iako je osuđivala Nađov stav o istupanju Mađarske iz Varšavskog pakta, bugarska štampa nije pominjala sâm Varšavski pakt a upadljivo je prećutkivala i postojanje radničkih saveta u Mađarskoj.¹⁷⁵⁸

Bugarska štampa prećutkivala je i sve jugoslovenske stavove koji joj nisu odgovarali. Kada su svojevremeno bili aktuelni događaji u Poljskoj, bugarska štampa je potpuno ignorisala jugoslovenski stav o tome. U slučaju događaja u Mađarskoj, redovno su prenošeni oni jugoslovenski stavovi koji su išli u prilog bugarske ocene tih događaja. U tom kontekstu treba razumeti i pominjanje *Borbe* u prvoj bugarskoj vesti o događajima u Mađarskoj kao i prenošenje komentara *Politike* i *Borbe* o slabosti Nađove vlade i

¹⁷⁵⁵ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 15, Bugarska štampa i radio o događajima u Mađarskoj (od 31. oktobra do 6. novembra), 6. novembar 1956. godine, Pov. br. 423687, str. 1.

¹⁷⁵⁶ *Isto*, str. 2.

¹⁷⁵⁷ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 15, Bugarska štampa o događajima u Mađarskoj, 24. novembar 1956. godine, Pov. br. 423753, str. 1.

¹⁷⁵⁸ *Isto*, str. 1 – 2.

kontrarevoluciji i isticanje zadovoljstva sa kojim je u Beogradu prihvaćena Kadarova „revolucionarna radničko-seljačka vlada“ i njen program.¹⁷⁵⁹ Istovremeno, Bugari su u svojim komentarima aludirali na mnoge jugoslovenske stavove sa kojima se nisu slagali ali su se o njima izjašnjavali „principijelno“ i uvek indirektno, kao u slučaju komentara *Narodne mladeži* od 26. oktobra.¹⁷⁶⁰

Za razliku od Bugarske, u Albaniji su , čini se, jedva dočekali da događaje u Mađarskoj iskoriste da, bez aluzija i direktno, progovore o „greškama“ Jugoslavije mada su se i tamo prvih dana više držali aluzija. Za albansko rukovodstvo od samog početka krize u Mađarskoj nije bilo dileme da je u pitanju bila kontrarevolucija. Prema onome što su Enver Hodža i Mehmed Šehu govorili na sastanku sa partijskim aktivom Tirane 27. oktobra, tamo su, „kontrarevolucionarne bende“ i „nacionalistička rulja“ napali „prave komuniste“ poput Gereu i doveli na vlast u zemlji i partiji „sumnjive ljude“ pod parolom „antisovjetske borbe i lažne demokratije“.¹⁷⁶¹ Kako nisu imali dileme oko toga, za pretpostaviti je da dileme nisu imali ni kada je bila u pitanju odgovornost Jugoslavije za te događaje. O toj odgovornosti, katkad otvoreno, katkad u aluzijama govorio je tih dana Enver Hodža i to dva puta, na akademiji povodom 15 godina od osnivanja APR i u članku koji je objavio u moskovskoj *Pravdi*.¹⁷⁶² Na proslavi godišnjice partije koja je održana u Tirani 8. novembra, Hodža se obrušio na one koji su ugrožavali ili ugrožavaju jedinstvo partije, maglašavajući „izdajnički rad“ „bandi“ Koči Džodzea i Pandi Krista, imenujući kao neprijatelje i Sejfula Mališovu, Imer Dišnicu, Bedri Spahijua, Tuk Jakovu, Liri Gegu, Dalji Ndreua, Vehip Demija i Pajo Isljamija.¹⁷⁶³ Na račun Jugoslavije, govorio je o njenom pogrešnom shvatanju načela o postojanju različitih puteva prelaska u socijalizam. Hodža je naglasio da „različite forme prelaska u socijalizam kako uči marksizam-lenjinizam, čuvajući specifičnosti svake zemlje,

¹⁷⁵⁹ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 15, Reagovanje Bugara na naše stavove o događajima u Poljskoj i Mađarskoj (do 7. novembra 1956. godine), 8. novembar 1956. godine, bez broja, str. 1.

¹⁷⁶⁰ *Isto*, str. 2.

¹⁷⁶¹ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 9, Zabeleška o razgovoru Arse Milatovića sa Stefanom Pšenislom, poljskim ambasadorom u Tirani, 29. oktobar 1956. godine, Pov. br. 418743, str. 1.

¹⁷⁶² P. Lendvai, *Eagles in Cobwebs...*, p. 193; Н. Д. Смирнова, *История Албании...*, с. 316.

¹⁷⁶³ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 284, Izvodi iz govora Envera Hodže na svečanoj akademiji povodom petnaeste godišnjice osnivanja APR, 21. novembar 1956. godine, bez broja, str. 2; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 557 – 558.

ne znače kako misle neki ljudi otkinuti od socijalističkog tabora, ignoraciju Sovjetskog Saveza i sovjetskog socijalističkog sistema koji je proveren kao ispravan“.¹⁷⁶⁴

Koncepcija o različitim putevima u socijalizam koja je ponovo vraćena u život na XX kongresu bila je i predmet članka koji je Hodža objavio takođe 8. novembra u moskovskoj *Pravdi* kojim su Jugosloveni bili izuzetno nezadovoljni.¹⁷⁶⁵ Hodža je u tom članku, u suštini pobijao mogućnost prelaska u socijalizam na bilo koji drugi način različit od sovjetskog modela zbog čega ga je zvanični Beograd smatrao antijugoslovenkim. Podsekretar DSIP-a, Dobrivoje Vidić, razgovarao je o tom članku sa savetnikom sovjetske ambasade u Beogradu, Grjaznovim, kome je rekao da on nije samo antijugoslovenski već i antipoljski i antikineski, da je suprotan načelima XX kongresa i da je neverovatno da je štampan u *Pravdi*. Vidić je naročito apostrofirao da će činjenica da je članak štampan u *Pravdi* naneti štetu SSSR-u jer navodi na sumnju da je XX kongres uopšte i održan i kod ljudi u Jugoslaviji stvara nevericu da će se odluke tog kongresa iskreno sprovoditi.¹⁷⁶⁶ Tri dana kasnije, Vidić je i sovjetskom ambasadoru Firjubinu skrenuo pažnju da je iz Hodžinog članka jasno da se „prvenstveno kritikuje Jugoslavija“ i da je to veoma nepovoljno primljeno u Beogradu.¹⁷⁶⁷ Međutim, u Tirani po svemu sudeći nisu obraćali mnogo pažnje na to kako su Hodžini istupi u javnosti shvaćeni i primljeni u Beogradu jer je novo zaoštavanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa koje je usledilo kao posledica spora oko dalje sudbine Imre Nađa, otvaralo perspektivu šireg manevarskog prostora i smanjenja sovjetskog pritiska u pravcu poboljšanja odnosa sa Jugoslavijom.

Situacija u vezi sa daljim postupcima prema Nađu i čitavoj grupi mađarskih rukovodilaca i članova njihovih porodica koji su se nalazili u jugosloveskom poslanstvu u Budimpešti, postajala je sve komplikovanija. Jugoslavija je, u skladu sa opštevažećim pravilima azila, predložila Sovjetima da Imre Nađ i drugi budu prebačeni u Jugoslaviju ali oni, ohrabreni uspehom intervencije, nisu pokazali nikakvo razumevanje za položaj u kome se našla Jugoslavija trežeći da se Nađ odmah preda njihovim trupama ili Kadarovoj

¹⁷⁶⁴ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 10, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 951 upućen DSIP-u, 10. novembar 1956. godine, Pov. br. 419206, str. 2.

¹⁷⁶⁵ Н. Д. Смирнова, *История Албании...*, с. 316.

¹⁷⁶⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Zabeleška o razgovoru drž. podsekretara za inostrane poslove D. Vidića sa sovjetskim savetnikom Grjaznovim, 11. novembar 1956. godine, Pov. br. 419113.

¹⁷⁶⁷ AJ, KPR, I - 5 – b, SSSR, Zabeleška o razgovoru D. Vidića sa sovjetskim ambasadorom N. Firjubinom, 13. novembar 1956. godine, str. 1.

vladi.¹⁷⁶⁸ Tito je na taj način doveden u gotovo bezizlaznu situaciju koja je, kako god da se završi, pretela kompromitacijom. U pokušaju da nađe izlaz, Tito je Hruščovu uputio 8. novembra pismo u kome mu je predložio kompromisno rešenje: Nađ i ostali bi bili amnestirani a Kadarova vlada bi im garantovala bezbednost i slobodu povratka svojim kućama.¹⁷⁶⁹ Hruščov je, međutim, na to odgovorio kontrapredlogom da se Imre Nađ i Geza Lošonci prebace u Rumuniju a ostali, uz izjavu lojalnosti Kadarovoj vladi, puste na slobodu.¹⁷⁷⁰ Takvo rešenje za Jugoslaviju, iz više razloga, bilo neprihvatljivo. Pošto su time mogućnosti dogovora na sovjetsko-jugoslovenskom nivou bile iscrpljene, rešenje je traženo u pregovorima sa Kadarovom vladom ali u atmosferi daljeg pogoršanja jugoslovensko-sovjetskih odnosa čemu je naročito doprineo Titov govor u Puli 11. novembra 1956. godine.

Govoreći u Domu armije u Puli, Tito je nastojao da iznese zaokruženu sliku o događajima u Mađarskoj, odnosno da defininiše krivce za događaje u Mađarskoj, da opravda jugoslovensko ponašanje tokom krize i da se distancira od sovjetske politike prema toj susednoj zemlji. Tito je čitavu krizu koja je izbila video kao posledicu delovanja staljinističkog režima koji su predvodili Rakoši i Gere i podrške koju su do poslednjeg časa takvom režimu pružali Sovjeti.¹⁷⁷¹ U pokušaju da opravda jugoslovensku podršku sovjetskoj vojnoj intervenciji Tito je podsećao da je stanje u Mađarskoj bilo takvo da je vrlo lako moglo da se dogodi da dođe do pokolja i građanskog rata koji bi „pokopao“ socijalizam u Mađarskoj a ni izbijanje trećeg svetskog rata nije bilo nemoguće. U takvoj situaciji, on je tvrdio da je Jugoslavija izabrala podršku intervenciji sovjetskih trupa koje su se već nalazile u zemlji kao „manje zlo“ i kao privremeno rešenje jer je trebalo da se te trupe povuku iz Mađarske čim se stanje u zemlji sredi.¹⁷⁷² Okrivljujući Sovjete za krizu u Mađarskoj i osuđujući prvu sovjetsku intervenciju kao „apsolutno pogrešnu“ Tito je nedvosmisleno kritikovao sovjetsku politiku i na takav način se od nje distancirao. Javna

¹⁷⁶⁸ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 69; *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 608 – 611.

¹⁷⁶⁹ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 622 – 625; , D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 70.

¹⁷⁷⁰ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 633 – 635; А. С. Стыкалин, „Советско-югославская полемика вокруг судьбы „группы И. Надя“ и позиция румынского руководства (ноябрь – декабрь 1956 года)“, *Славяноведение*, 1/2000, с. 75.

¹⁷⁷¹ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 70; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 145; J. B. Tito, *Govori i članci*, XI..., str. 227 – 250; *Borba*, 16. novembar 1956. godine; S. V. Tempo, *Revolucija koja teče...*, str. 198 – 199; *Politika*, 16. novembar 1956. godine; *Jugoslovenski pregled*, januar 1957. godine, str. 47.

¹⁷⁷² *Isto*, str. 71.

kritika sovjetske politike primljena je veoma negativno u Moskvi koja, za razliku od Tita, nije reagovala javno već se opredelila da preko serije dugih i mučnih razgovora između Hruščova i jugoslovenskog ambasadora Veljka Mićunovića, prenese poruku o dubini svog nezadovoljstva i upozori da će na „uvredljiv napad“ biti odgovoreno istom merom ali isključivo na polju partijskih odnosa.¹⁷⁷³

U međuvremenu, u nameri da što pre okonča neodrživu situaciju u vezi sa Imre Nađom, Jugoslavija je intenzivirala pregovore sa vladom Janoša Kudara.¹⁷⁷⁴ Dobrivoje Vidić, podsekretar DSIP-a, doputovao je u Budimpeštu 19. novembra i potom razgovarao prvo sa Nađem a zatim i sa Kadarom.¹⁷⁷⁵ Vidić je insistirao na jugoslovenskom predlogu o amnestiji iznetom ranije Sovjetima i na toj osnovi je dva dana kasnije postignuta i saglasnost sa Kadarom. Jedini jugoslovenski preduslov bilo je davanje pismene garancije mađarske vlade da Nađ i ostali neće biti uhapšeni, koju je Kadar zaista i dao 21. novembra u vidu pisma SIV-u FNRJ.¹⁷⁷⁶ Ali, Kadarov potpis na garanciju Nađove bezbednosti nije u stvarnosti značio ništa čak ni u onom trenutku kada je stavljen na papir jer Dobrivoje Vidić nije znao da su na sovjetskoj strani još 17 novembra Maljenkov, Suslov i Aristov iz Budimpešte predlagali da se Nađ i ostali uhapsu prilikom izlaska iz jugoslovenskog Poslanstva i potom prebace u Rumuniju.¹⁷⁷⁷ U skladu sa tim predlogom autobus koji se 22. novembra pojavio ispred jugoslovenskog poslanstva i u koji su potom ušli Nađ i ostali, odvežen je pred sovjetsku vojnu komandu odakle su azilanti prebačeni u Rumuniju umesto svojim kućama.¹⁷⁷⁸

Jugoslavija je protestovala i kod Mađara i kod Sovjeta ali bez uspeha.¹⁷⁷⁹ Ragujući na takav razvoj događaja, u govoru pred Saveznom narodnom skupštinom 7. decembra, Edvard Kardelj je osudio postupak Mađara i Sovjeta nazvavši ga kidnapovanjem i naglasio da se kriza u Mađarskoj ne može rešiti silom već samo političkim sredstvima koja bi

¹⁷⁷³ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 184 – 187.

¹⁷⁷⁴ L. Gibianski, „Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Mađarska revolucija...“, str. 167.

¹⁷⁷⁵ K. Kovačević, *nav. delo*, str. 155; Đ. Tripković, „Jugoslavija i pitanje azila...“, str. 67 – 68; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 163.

¹⁷⁷⁶ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 665 – 668; А. С. Сткалин, Е. Д. Орехова, „Венгерские события 1956 года...“, с. 59; *Khrushchev Remembers*, p. 422 – 423.

¹⁷⁷⁷ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 656 – 657.

¹⁷⁷⁸ K. Kovačević, *nav. delo*, str. 155; Đ. Tripković, „Jugoslavija i pitanje azila...“, str. 67 – 68; А. С. Стыкалин, „Советско-югославская полемика вокруг судьбы „группы И. Надя“...“, с. 78.

¹⁷⁷⁹ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 679 – 683; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 163 – 164; *Borba*, 23, 24. i 25. novembar 1956. godine; *Politika*, 23, 24. i 25. novembar 1956. godine.

podrazumevala poštovanje volje mađarskog naroda i eliminaciju staljinističkih snaga koje su i izazvale krizu.¹⁷⁸⁰ Tako oštar nastup u Moskvi su shvatili kao dokaz antisovjetskog kursa jugoslovenskog rukovodstva ali i kao dokaz da nije u pitanju Mađarska već Sovjetski Savez.¹⁷⁸¹ U tročasovnom razgovoru sa Veljkom Mićunovićem 12. decembra, veoma ljut, Hruščov je tvrdio da je Kardeljevo istupanje predstavljalo „neprijateljski napad na Sovjetski Savez u celini, na rukovodstvo i sistem“.¹⁷⁸² Nekoliko dana kasnije odigrao se i „duel“ između moskovske *Pravde* i beogradske *Borbe* u vezi sa Kardeljevim govorom.¹⁷⁸³ Ovakva razmena optužbi između Jugoslavija i SSSR-a označila je početak novog perioda zahlađenja u odnosima i novog sukoba Jugoslavije sa „prvom zemljom socijalizma“. Neminovno, pogoršanje odnosa sa Sovjetskim Savezom odrazilo se i na jugoslovenske odnose sa zemljama „narodne demokratije“ i stavilo na probu rezultate koji su u prethodne tri godine postignuti na polju normalizacije međudržavnih i međupartijskih odnosa sa tim zemljama.

Prve posledice događaja u Mađarskoj i zahlađenja jugoslovensko-sovjetskih odnosa u vezi sa njima mogle su se, u odnosima sa Albanijom i Bugarskom, osetiti već tokom poslednjih nedelja 1956. godine. U Albaniji, događaji u Mađarskoj su iskorišćeni za to da se zemlja, kada je u pitanju bio odnos prema Jugoslaviji, vrati na ranije pozicije i aktuelizuje stare optužbe koje su bile prisutne u svim javnim nastupima rukovodilaca ali i u štampi. Onako kako je započeo Enver Hodža u svom članku u moskovskoj *Pravdi* i govoru povodom petnaeste godišnjice APR, nastavili su i drugi. Novi talas napada na Jugoslaviju izazvao je Titov govor u Puli posle koga se, 23. novembra, u partijskom listu *Zeri i populit* pojavio opširan članak „U vezi govora koji je u poslednje vreme održao Josip Broz Tito“ koji je prenet i preko radija.¹⁷⁸⁴ Članak je, govoreći o samom Titovom govoru, skretao čitaocima pažnju da se u njemu otvoreno otkrivaju mnoga Titova gledišta koja su „u suprotnosti sa marksizmom-lenjinizmom, sa proleterskim internacionalizmom i sa

¹⁷⁸⁰ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 72; A. С. Стыкалин, „СССР – Югославия: зигзаги двусторонних отношений (вторая половина 1950-х – начало 1960-х годов)“, *Славяноведение*, 3/2006, с. 99; *Jugoslovenski pregled*, januar 1957, str. 48 – 50.

¹⁷⁸¹ L. Gibianski, „Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Mađarska revolucija...“, str. 169.

¹⁷⁸² *Isto*; V. Mićunović, *nav. delo*, str. 204 – 206; Л. Я. Гибианский, „Н. С. Хрущев, Й. Б. Тито и венгерский...“, с. 28.

¹⁷⁸³ *Borba*, 20. decembar 1956. godine.

¹⁷⁸⁴ A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 560 – 561.

međunarodnom solidarnošću trudenika“.¹⁷⁸⁵ U članku je opravdavana sovjetska vojna intervencija u Mađarskoj, optuživana Jugoslavija kao odgovorna za događaje u Mađarskoj i osuđivan čitav „niz kleveta i provokacija“ protiv SSSR-a i APR u Titovom govoru.¹⁷⁸⁶ Dalje, osuđivana je Titova konstatacija da je uticaj Jugoslavije van njenih granica „pozitivan i koristan“ i sa tim u vezi njen odnos prema Albaniji. Po pitanju odnosa Jugoslavije prema Albaniji autor ovog članka bio je i najoštriji: optuživao je Tita i druge da su još od vremena rata zadržali „antimarksistički i šovinistički“ stav prema APR i da su se, sve do tog trenutka, „sistematski i brutalno“ mešali u unutrašnje stvari albanske partije i države.¹⁷⁸⁷ U nastavku, u članku se tvrdilo da je Albanija tome suprotstavljala strpljenje, popustljivost i odustajanje od zahteva da i jugoslovenski drugovi izvrše „samokritiku“ ali bez efekta: Jugoslavija je nastavila sa subverzivnom propagandom, pučevima u cilju miniranja partije (aluzija na Tiransku konferenciju) i pozivima da se svrgne rukovodstvo Albanije, kao u Titovom govoru u Puli. Najzad, članak *Zeri i populita* nudi ovako predstavljeno mešanje Jugoslavije u unutrašnje stvari Albanije kao krunski dokaz da njena politika nemešanja u unutrašnje stvari drugih zemalja ne odgovara stvarnosti.¹⁷⁸⁸

U sličnom tonu, samo jedan dan kasnije, istupio je na III kongresu Saveza omladine Albanije Hisni Kapo, sekretar APR.¹⁷⁸⁹ On je osuđivao Titov kult ličnosti i njegov govor u Puli kao pokušaj razbijanja komunističkih partija iznutra a o jugoslovensko-albanskim odnosima govorio u svetlu „grešaka“ Jugoslavije počev još od 1944. godine.¹⁷⁹⁰ U nastavku izlaganja, Hisni Kapo je kao saučesnike u „štetnoj delatnosti“ prema Albaniji povezo Jugoslaviju, njenu štampu i „one Albance koje Tito u svom govoru naziva antistaljinistima“ a koji nisu ništa drugo do „izdajnici domovine u službi stranih“.¹⁷⁹¹ Ovo pominjanje „izdajnika“ u albanskim uslovima moglo je zvučati kao zlokobna najava brutalnog obračuna sa pojedincima, do čega je i došlo samo nekoliko dana kasnije.

¹⁷⁸⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Članak „U vezi govora koji je u poslednje vreme održao Josip Broz Tito“, 24. novembar 1956. godine, str. 1.

¹⁷⁸⁶ *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁷⁸⁷ *Isto*, str. 3.

¹⁷⁸⁸ *Isto*, str. 3 – 4.

¹⁷⁸⁹ A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 564.

¹⁷⁹⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Izvodi iz govora Hisni Kapa, sekretara Partije rada Albanije, 14. decembar 1956. godine, str. 1 – 2.

¹⁷⁹¹ *Isto*, str. 2.

Još jedan u nizu ovakvih istupanja protiv Jugoslavije bio je i govor koji je na svečanoj akademiji povodom nacionalnog praznika održao 28. novembra Bećir Baluku, član Politbiroa CK APR i ministar odbrane.¹⁷⁹² Baluku je, zapravo, samo dodatno uobličio sve ono što je iznošeno o Jugoslaviji u Hodžinom članku i govoru povodom petnaestogodišnjice APR, u članku *Zeri i populita* i nedavnog govoru Hisni Kapoa. On je optuživao Jugoslaviju da je nepravilno shvatajući XX kongres KPSS-a preuzela „ulogu savetodavca i diktatora“ u rešavanju međunarodnih problema, osuđivao je njene stavove o sopstvenom putu u socijalizam kao suprotne marksizmu-lenjinizmu i ponudio Albaniju kao najbolji primer jugoslovenskog nemarksističkog ponašanja u prošlosti i sadašnjosti.¹⁷⁹³ Sve ovo, Bećir Baluku je izneo na uvredljiv način zbog čega je jugoslovenski poslanik Arso Milatović demonstrativno napustio akademiju. U trenutku kada je Milatović napuštao skup, u sali se čuo žamor a Mehmet Šehu, Liri Bališova i Gogo Nuši pakosno su se smejali.¹⁷⁹⁴

Sutradan posle ovog diplomatskog incidenta, u Tirani je, saglasno zlokobnoj najavi Hisni Kapoa, saopšteno da su „zbog špijunaže u korist jedne susedne zemlje“ streljani Dalji Ndreu, ranije zamenik načelnika Generalštaba, Liri Gega, njegova supruga i Petar Bulatović, potpukovnik albanske armije rodnom iz Podgorice, ranije jugoslovenski državljanin.¹⁷⁹⁵ Zgražanje javnosti izazvala je činjenica da je Liri Gega streljana u šestom mesecu trudnoće a dvoje njene starije dece, posle promene imena, odvedeno u nepoznatom pravcu.¹⁷⁹⁶ Nikakvo saopštenje o „krivici“ Liri Gege i drugih nije bilo objavljeno a na jugoslovenske proteste zbog streljanja Petra Bulatovića odgovarano je samo „pravnim dokazima“ o Bulatovićevom albanskom državljanstvu.¹⁷⁹⁷

Početak decembra, Arso Milatović je mogao da konstatuje da je Albanija poslednjih nedelja, a naročito posle Titovog govora u Puli, znatno zaoštrila svoje odnose sa

¹⁷⁹² A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 567.

¹⁷⁹³ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Izvodi iz govora Hisni Kapa, sekretara Partije rada Albanije, 14. decembar 1956. godine, str. 3.

¹⁷⁹⁴ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 6, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 1005 upućen DSIP-u, 30. novembar 1956. godine, Pov. br. 420491.

¹⁷⁹⁵ A. Milatović, *nav. delo*, str. 180; P. Zlatar, *nav. delo*, str. 183 – 184; *Borba*, 25. novembar 1956. godine; *Politika*, 25. novembar 1956. godine; Н. Д. Смирнова, *История Албании...*, с. 316.

¹⁷⁹⁶ *Isto*, str. 180 – 181; P. Lendvai, *Eagles in Cobwebs...*, p. 193; B. Lory, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours...*, p. 53.

¹⁷⁹⁷ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 2, dos. 3, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 1030, 7. decembar 1956. godine, Pov. br. 421927, str. 1; *Borba*, 27. novembar 1956. godine; *Politika*, 27. novembar 1956. godine.

Jugoslavijom i odnos prema jugoslovenskom poslanstvu u Tirani.¹⁷⁹⁸ To zaoštavanje je bilo jasno vidljivo iz govora koje su u poslednje vreme održali neki albanski rukovodioci, iz pisanja albanske štampe a, čini se i najviše, iz streljanja Liri Gege, Dalji Ndreua i Petra Bulatovića. Ono se odrazilo i na pojačavanje izolacije jugoslovenskog poslanstva iako nije bilo otvorenih ispada ili provokacija prema poslanstvu i njegovim službenicima. Niko od albanskih građana koji su poznavali nekoga iz jugoslovenskog poslanstva nije smeo da se na ulici ili u kafani upusti u razgovor a od stotinak jugoslovenskih državljana pozvanih u ambasadu povodom 29. novembra, došlo ih je svega četvoro.¹⁷⁹⁹ U takvoj situaciji, Milatović je kao glavni zadatak poslanstva u Tirani video ispitivanje odjeka Titovog govora u Puli kod albanskih rukovodilaca. Trebalo je razlučiti da li je taj govor uticao da se albanski partijski vrh još više zbije, da li su istupanja Hisni Kapa i Bećira Baluke dokaz za takvo zbijanje oko Šehua i Hodže ili njihova taktika da ovu dvojicu primoraju na „akciju“ jer su do tada bili prilično uzdržani.¹⁸⁰⁰ Nepoznanica za Milatovića bio je i stav Gogo Nušija, Kočo Teodosija, Spiro Koleke i drugih koji još nisu bili istupili protiv Jugoslavije a kao važno činilo mu se i ispitivanje do koje mere je u partiji i narodu imala uspeha albanska propaganda koja je posle Titovog govora u Puli nastojala da dokaže da jugoslovenska skicija u Albaniji nije uperena protiv pojedinaca već protiv APR i Albanije kao države i njenog naroda.¹⁸⁰¹ Najzad, on je smatrao da je veoma važno ispitati i ulogu „Rusa“ u najnovijim događajima u Albaniji i u tom cilju je nameravao da u diplomatskom koru oko sebe okupi Poljake, Mađare, Čehe i njihove stručnjake koji su boravili u Albaniji.

Međutim, na ovaj poslednji Milatovićev stav Beograd je imao primedbe. U više navrata, Milatović je slao zabeleške o svojim razgovorima sa poljskim i čehoslovačkim ambasadorom koje su svedočile o veoma otvorenoj razmeni mišljenja kako o situaciji u Albaniji tako i o odnosu Sovjeta prema Albaniji i drugim istočnoevropskim zemljama. U trenutku kada je dolazilo do zahlađenja odnosa i sa SSSR-om i sa Albanijom, Beogradu se učinilo da je ta razmena mišljenja često bila isuviše slobodna i otvorena. U DSIP-u su strahovali da nije bilo garancije da neko od dvojice ambasadora, ili obojica, „ne istupe sutra

¹⁷⁹⁸ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 25, Zabeleška o sastanku radnog kolektiva Poslanstva FNRJ u Tirani, 3. decembar 1956. godine, Pov. br. 421342, str. 1.

¹⁷⁹⁹ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 25, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 1058 upućen DSIP-u, 17. decembar 1956. godine, Pov. br. 421806.

¹⁸⁰⁰ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 25, Zabeleška o sastanku radnog kolektiva Poslanstva FNRJ u Tirani, 3. decembar 1956. godine, Pov. br. 421342, str. 1 – 2.

¹⁸⁰¹ *Isto*, str. 2.

sa optužbama da se na licu mesta mešamo u unutrašnje stvari Albanije“ ili da njihove izveštaje o razgovorima sa Milatovićem dobiju i „Rusi“. ¹⁸⁰² Milatović je upozoren i na mogućnost da se njegovi razgovori prisluškuju a zamereno mu je i što takav način rada nije bio dogovoren i po mišljenju Beograda nije u perspektivi mogao da donese „solidne“ uspehe. ¹⁸⁰³ On je, međutim, umirivao Beograd tvrdeći da u njegovim razgovorima sa Poljacima i Čehoslovacima u Tirani nije bilo ničega što bi predstavljalo problem čak i kada bi razgovori bili objavljeni a svoju bliskost sa njima objašnjavao je sumornim životom u Tirani i grubim i netaktičnim odnosom Albanaca prema diplomatama (izuzev Sovjeta i Kineza) što je sagovornike brzo dovodilo do razgovora o teškoćama života u Albaniji. ¹⁸⁰⁴ Sa svoje strane, i Milatović je imao šta da zameri Beogradu i njegovoj politici prema Albaniji. On je pozivao nadležne u Beogradu da preispitaju objavljivanje karikatura i skečeva u emisijama poput *Vesele večeri* u kojima se lako prelazilo na vređanje albanskog naroda a ne samo rukovodilaca što je samo iritiralo i nije ostavljalo ozbiljan utisak. ¹⁸⁰⁵

Sredinom decembra 1956. godine u *Zeri i populitu* pojavio se još jedan članak uperen protiv Jugoslavije. Pod naslovom „Odbacujemo mešanje jugoslovenskog rukovodstva u naša unutrašnja pitanja i njegove antimarksističke teze“ oštro je napadana ranija aktivnost Velimira Stojnića, Koči Džodže, jugoslovensko negiranje značaja NOB-a u Albaniji kao i posleratna ekonomska pomoć Jugoslavije. ¹⁸⁰⁶ Međutim, značajnije od toga bilo je prvo javno povezivanje Jugoslavije sa streljanim Liri Gegom, Dalji Ndreum i Petrom Bulatovićem jer je u članku stajalo da ih je, iako su osuđeni od albanskih sudova kao izdajnici, „jugoslovensko vođstvo sada uzelo pod svoju zaštitu“. ¹⁸⁰⁷ U istom članku, oštro je napadnut i Kadeljev govor od 7. decembra za koji su Albanci tvrdili da jasno nagoveštava „revidiranje marksizma-lenjinizma, zamenjivanje socijalističkog sistema specifičnim jugoslovenskim socijalizmom i likvidiranje diktature proleterijata“. ¹⁸⁰⁸ Ovakvo

¹⁸⁰² DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 2, dos. 3, Depeša Dobrivoja Vidića upućena Poslanstvu FNRJ u Tirani, 15. decembar 1956. godine, Pov. br. 420992.

¹⁸⁰³ *Isto*.

¹⁸⁰⁴ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 2, dos. 3, Telgram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 1076 upućen DSIP-u, 19. decembar 1956. godine, Pov. br. 421927, str. 1.

¹⁸⁰⁵ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 1, dos. 25, Zabeleška o sastanku radnog kolektiva Poslanstva FNRJ u Tirani, 3. decembar 1956. godine, Pov. br. 421342, str. 2.

¹⁸⁰⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Izvodi iz članka „Odbacujemo mešanje jugoslovenskog rukovodstva u naša unutrašnja pitanja i njegove antimarksističke teze“, 18. decembar 1956. godine, str. 1 – 2.

¹⁸⁰⁷ *Isto*, str. 2.

¹⁸⁰⁸ *Isto*, str. 3.

pisanje Albanske štampe, kao i istupi albanskih rukovodilaca i neke političke akcije, ostavljali su utisak da Albanci u napadima idu korak dalje od Sovjeta koji su te napade inicirali i da se, usled revnosti prema njima i mržnje prema Jugoslovenima, u tim napadima često i „istrčavaju“.¹⁸⁰⁹ To sve, međutim, nije ostavljalo prostora za optimizam kada su u pitanju bili jugoslovensko-albanski odnosi u budućnosti.

Tokom burnih događaja u Mađarskoj, a naročito posle Titovog govora u Puli, Bugarska je sledila stavove Sovjetskog Saveza po pitanju odnosa prema Jugoslaviji. U tome, međutim, nije išla tako daleko kao Albanija. Bugari su izabrali da daju oduška svom nezadovoljstvu samo na polju ideologije, dok su na polju međudržavnih odnosa nastojali da sve ostane kao i do tada.¹⁸¹⁰ Do kraja novembra, na jugoslovenske stavove u vezi sa krizom u Mađarskoj i u vezi sa njenom spoljnom politikom uopšte reagovala je samo bugarska štampa. Iako je o Jugoslaviji pisala manje nego obično, što je bilo razumljivo s obzirom na događanja u Mađarskoj, ali i u Egiptu, bugarska štampa je ipak „notirala“ stavove Jugoslavije u vezi sa svim važnijim spoljopolitičkim pitanjima a vidno mesto dobili su i članci o Jugoslaviji povodom njenog nacionalnog praznika, 29. novembra.¹⁸¹¹ Međutim, najviše prostora u bugarskoj štampi bilo je posvećeno regovanjima na Titov govor u Puli. U početku su samo u pojedinim listovima prenošeni članci iz inostranstva, da bi 24. novembra svi listovi preneli članak moskovske *Pravde* koji je osuđivao Titov govor. Sutradan, u listu *Trud* pojavio se izvod iz poznatog članka *Zeri i populita* kao i komentar istog lista koji je napadao Tita kao razbijača jedinstva socijalističkih zemlja i osuđivao njegove stavove o Albaniji iznete u Puli.¹⁸¹² Tek 27. novembra u *Rabotničeskom delu* pojavio se redakcijski komentar pod naslovom „Pod nepobedivom zastavom internacionalizma“ koji je predstavljao zvaničan bugarski odgovor na stavove Jugoslavije u vezi sa krizom u Mađarskoj.¹⁸¹³ To je bio prvi članak posle više od godinu dana koji je otvoreno napadao Jugoslaviju: napadan je Tito, jugoslovenska štampa, sklanjanje i boravak Imre Nađa u jugoslovenskom poslanstvu u Budimpešti kao i jugoslovensko „mešanje u unutrašnje

¹⁸⁰⁹ DAMSPS, PA, 1956, Albanija, fasc. 2, dos. 3, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 1073 upućen DSIP-u, 19. decembar 1956. godine, Pov. br. 421837.

¹⁸¹⁰ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 23, Pregled događaja u vezi sa Bugarskom (novembar 1956. godine), bez broja, str. 2.

¹⁸¹¹ *Isto*, str. 8 – 9.

¹⁸¹² *Isto*, str. 10.

¹⁸¹³ M. Miljković, *nav. delo*, str. 390.

stvari drugih zemalja i partija“, uključujući i Bugarsku komunističku partiju.¹⁸¹⁴ *Rabotničko delo* je podvlačilo da je Tito u govoru u Puli zastupao stavove koji su u jasnoj protivurečnosti sa marksističko-lenjinističkim principima i sa proleterskim internacionalizmom a jugoslovenska štampa je optuživana da je podstrekavala „nezdravu aktivnost“ Petefi kluba.¹⁸¹⁵ Pored svega toga, oštro je osuđena i Titova podela komunističkih partija na staljinističke i antistaljinističke a njegove ocene o KPSS-a nazvane su „provokacijama“.¹⁸¹⁶

Optužbe o mešanju u unutrašnje stvari drugih država i partija došle su do izražaja i u pismu koje je tokom novembra, sa potpisom Todora Živkova, iz CK BKP stiglo na adresu CK SKJ. Živkov je u pismu negodovao što se ubrzo posle posete bugarske delegacije Jugoslaviji u zagrebačkom *Vjesniku* pojavio komentar JUGOPRESS-a o političkoj situaciji u Bugarskoj koji je sadržao konstatacije i zaključke „potpuno suprotne ocenama i odlukama CK BKP“.¹⁸¹⁷ Živkov je u istom pismu izražavao žaljenje zbog „mešanja u unutrašnje stvari“ i pozivao SKJ da na ovakve pojave obrati pažnju i spreči da se tako nešto dogodi ponovo.¹⁸¹⁸ U odgovoru upućenom 29. novembra, Aleksandar Ranković je tvrdio da taj komentar nema nikakve veze sa posetom bugarske delegacije, da se i sam CK SKJ ne slaže sa nekim konstatacijama iznetim u tom komentaru i da ne bi preporučio njegovo štampanje da je prethodno bio sa njim upoznat.¹⁸¹⁹ U nastavku, Ranković je izneo da je CK SKJ upozorio *Vjesnik* i JUGOPRESS da nije saglasan sa nekim stavovima u pomenutom komentaru ali je i odlučno odbio da se saglasi da je objavljivanje kritičkih članaka o radu neke komunističke partije automatski i mešanje u njene unutrašnje stvari. Na kraju je podsetio da se krilatica o „mešanju Jugoslavije u unutrašnje stvari drugih zemalja“ poslednjih nedelja veoma rado upotrebljavala dovodeći i pismo CK BKP sa tim u vezu i uz svoje pismo poslao i dokaze o mešanju bugarske Državne sigurnosti u unutrašnje stvari Jugoslavije.¹⁸²⁰

¹⁸¹⁴ *Isto*.

¹⁸¹⁵ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 23, Pregled događaja u vezi sa Bugarskom (novembar 1956. godine), bez broja, str. 10 – 11.

¹⁸¹⁶ M. Miljković, *nav. delo*, str. 390.

¹⁸¹⁷ *Isto*, str. 394.

¹⁸¹⁸ *Isto*.

¹⁸¹⁹ AJ, 507, CKSKJ, IX, 15/I – 167, Pismo CK SKJ upućeno CK Bugarske komunističke partije, 29. novembar 1956. godine, str. 1; M. Miljković, *nav. delo*, str. 395.

¹⁸²⁰ AJ, 507, CKSKJ, IX, 15/I – 167, Pismo CK SKJ upućeno CK Bugarske komunističke partije, 29. novembar 1956. godine, str. 2; M. Miljković, *nav. delo*, str. 395 – 396.

Bugarsko neslaganje sa pisanjem jugoslovenske štampe izazvalo je i prve kontramere. Krajem novembra 1956. godine jugoslovenska štampa je jednostavno nestala iz prodavnica i kioska a da bi izbegli javnu zabranu distribucije jugoslovenske štampe Bugari su pribegli tome da su samo pojedina lica bila ovlašćena da podižu tu štampu a prodavci su upozoreni da je nikome drugome ne prodaju.¹⁸²¹ U isto vreme, prestala je i da stiže jugoslovenska štampa pretplatnicima u Bugarskoj, bugarske vlasti zaplenile su jedan broj primeraka biltena jugoslovenske ambasade a oni koji su poslani na određene adrese, nikada tamo nisu i stigli što je pobuđivalo sumnju da su zadržani na pošti.¹⁸²²

Tokom decembra, pored štampe, u akciju su stupili i pojedini bugarski funkcioneri. Na jednom mitingu, 1. decembra, bugarski premijer Anton Jugov podvlačio je da su se u poslednje vreme „nakotili tu i tamo samozvani marksisti“ koji razvijaju razne originalne teorije u nameri da „revidiraju osnovne postavke marksizma-lenjinizma“.¹⁸²³ Reagujući na ovakve istupe i na pisanje bugarske štampe, Beograd je od Mite Miljkovića zatražio da prilikom svojih oproštajnih poseta pred odlazak iz Sofije, prenese da je na Jugoslaviju ostavilo „mučan utisak“ to što se u raznim formama i na raznim mestima prave „uvrednjive aluzije“ na račun Jugoslavije a u vezi sa Mađarskom, mešanjem u unutrašnje stvari drugih zemalja ili različitih puteva u socijalizam.¹⁸²⁴ U oproštajnim razgovorima Mite Miljkovića sa Georgi Čankovom i Antonom Jugovom, obojica su kritikovala Titov govor u Puli a Miljković, sa svoje strane, pisanje *Radničeskog dela* i istupanja partijskih funkcionera na konferencijama gde se, bez prisustva javnosti, stvaralo „neraspoloženje“ prema Jugoslaviji.¹⁸²⁵ Pored štampe i istupanja rukovodilaca, razlog za nezadovoljstvo Beograda bilo je i pismo CK BKP upućeno okružnim komitetima u kome se tvrdilo da jugoslovenski rukovodioci svojim nepravilnim, nemarksističkim i antistaljinističkim stavovima po osnovnim pitanjima međunarodnog radničkog pokreta „silno pothranjuju oportunizam“.¹⁸²⁶ U pismu je osuđivan jugoslovenski stav u vezi sa krizom u Mađarskoj, upozoravano na

¹⁸²¹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/I – 170, Depeša Đuze Radovića, jugoslovenskog atašea za štampu u Ambasadi FNRJ u Sofiji, broj 15, 19. januar 1957. godine.

¹⁸²² *Isto.*

¹⁸²³ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 23, Iz govora Antona Jugova na mitingu 1. decembra, bez datuma, Pov. br. 423778.

¹⁸²⁴ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, Depeša Dobrivoja Vidića Ambasadi FNRJ u Sofiji, 4. decembar 1956. godine, Pov. br. 420678.

¹⁸²⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Izvodi iz razgovora ambasadora Miljkovića sa bugarskim rukovodiocima prilikom oproštajnih poseta, 17. decembar 1956. godine, str. 4 – 5 i 7 – 10.

¹⁸²⁶ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/I – 168, Bugarska, 31. decembar 1956. godine, bez broja, str. 1.

opasnost da Jugoslavija izazove rascep u redovima pojedinih partija i osuđeno njeno „mešanje u unutrašnje stvari nekih socijalističkih zemalja“.

Sve oštrija ideološka konfrontacija, međutim, nije poremetila međudržavne odnose između Jugoslavije i Bugarske. Sve predviđene aktivnosti odvijale su se normalno, u Sofiji je u novembru otvorena izložba srpske grafike a povodom 29. novembra u Sofiji je održana svečana akademija, prva posle 1948. godine.¹⁸²⁷ Novi bugarski ambasador u Jugoslaviji, Mišo Nikolov, doputovao je 8. decembra u Beograd i nedelju dana kasnije predao akreditive Titu.¹⁸²⁸ U prvim kontaktima, uveravao je Beograd da će se truditi da će bez obzira na ideološke nesuglasice učiniti sve da se na državnom planu ništa ne poremeti.¹⁸²⁹ Od 10. do 23. decembra u Sofiji je zasedala mešovita komisija za izradu novog opisa granične linije, od 16. do 25. decembra u Jugoslaviji je boravila bugarska delegacija koja je pregovarala o kulturnoj konvenciji koja je tom prilikom i potpisana a od 20. do 29. decembra u Beogradu su vođeni trgovinski pregovori sa Bugarskom koji su uspešno okončani potpisivanjem protokola o robnoj razmeni za 1957. godinu u visini od 7 miliona dolara što je, doduše, bilo za dva miliona dolara manje nego prethodne godine.¹⁸³⁰ Kada su u pitanju bili odnosi sa Bugarskom neposredno posle događaja u Mađarskoj, bilo je očigledno da su normalizovani međudržavni odnosi, za razliku od tek obnovljenih međupartijskih, izdržali prvu veliku probu.

Još uspešnije takav test su položili jugoslovensko-rumunski odnosi, iako je odvođenje Nađa u Rumuniju umešalo i tu zemlju u već postojeći problematični „trougao“ Beograd – Budimpešta – Moskva koji je u vezi sa sudbinom Nađa postojao još iz vremena njegovog boravka u jugoslovenskom Poslanstvu u Budimpešti. Ideja o Rumuniji kao krajnjem odredištu Imre Nađa i njegove grupe javila se kod Sovjeta posle razgovora Nađa sa rumunskim ambasadorom u Budimpešti, Popeskuom, još 2. novembra, tokom kojeg je Nađ od Deža tražio savet kako da postupi u trenucima sovjetske vojne intervencije što je bio svojevrsan znak poverenja sa njegove strane.¹⁸³¹ Sa rumunske strane, takvo rešenje je takođe bilo prihvatljivo, pogotovo što Rumuni nisu očekivali da bi takva akcija izazvala

¹⁸²⁷ M. Miljković, *nav. delo*, str. 392.

¹⁸²⁸ *Borba*, 15. decembar 1956. godine; *Politika*, 15. decembar 1956. godine.

¹⁸²⁹ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc.9, dos. 20, Zabeleška o razgovoru v.d. načelnika I odeljenja Filipa Babića sa bugarskim ambasadorom Mišom Nikolovim, 18. decembar 1956. godine, Pov. br. 421814.

¹⁸³⁰ DAMSPS, PA, 1956, Bugarska, fasc. 9, dos. 2, Pregled događaja u vezi sa Bugarskom (decembar 1956. godine), bez datuma, Pov. br. 423886, str. 1.

¹⁸³¹ A. С. Стыкалин, „Советско-югославская полемика вокруг судьбы „группы И. Надя“..., с. 75.

veliki „šum“ sa jugoslovenske strane.¹⁸³² Međutim, Jugoslavija je ocenivši odvođenje Nađa u Rumuniju kao frapantno kršenje prava azila smtrala da je to ugrozilo njen prestiž i imidž nezavisne socijalističke zemlje i uputila zvanične protestne note sovjetskoj i mađarskoj vladi.¹⁸³³ U takvoj situaciji, Rumunija je pokušavala da opravda svoju ulogu u odvođenju Nađa i to u direktnim kontaktima sa jugoslovenskom stranom. Jugoslovenski ambasador u Bukureštu, Nikola Vujanović, već 25. novembra pozvan je u CK RRP gde mu je Dež u prisustvu Apostola, Borile i Bodnaraša predložio jugoslovensko-rumunski sastanak na najvišem nivou u narednih dan-dva, bilo u Rumuniji bilo u Jugoslaviji, po izboru jugoslovenske strane, zatraživši pritom da je Jugosloveni do tog sastanka uzdrže od novih izjava ili koraka u vezi sa slučajem Nađa.¹⁸³⁴ Vujanović se pozitivno izrazio o predlogu ali je istovremeno ukazao i na tešku situaciju u koju je dovedena Jugoslavija kao i na pogoršanje odnosa sa istočnoevropskim zemljama posebno pomenuvši u tom smislu tek izvršeno streljanje u Tirani, ne imenovavši Liri Gegu, Dalji Ndreua i Petra Bulatovića. Rumuni su pak, ubeđivali Vujanovića da preuveličava stvari i uveravali ga da sve partije rade na očuvanju jedinstva i „družbe“ unutar komunističkog sveta.¹⁸³⁵ Pošto je o predstojećem sastanku na najvišem nivou obavestena i Moskva, Dež je iz SSSR-a od Bulganjina upozoren da takav sastanak ne bi bio na korist Sovjeta i Kadarove vlade i da bi mogao da dodatno zakomplikuje situaciju.¹⁸³⁶ To je bio razlog zbog koga je jugoslovensko-rumunski tajni sastanak u Vršcu održan na nižem nivou i u neformalnoj atmosferi: sa rumunske strane učestvovali su Emil Bodnaraš i Petre Borila a sa jugoslovenske Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković i Veljko Vlahović. Rumuni su na sastanak došli u nameri da pojasne svoje stavove u vezi sa prebacivanjem Nađa u Rumuniju ali njihova objašnjenja nisu naišla na naročito veliko razumevanje jugoslovenske strane.¹⁸³⁷

Za razliku od Albanije i Bugarske, pa i nekih drugih zemalja poput Čehoslovačke, Rumunija se u prvo vreme posle mađarske krize držala po strani kada su u pitanju bili napadi na Jugoslaviju. Titov govor u Puli nije, za razliku od većine zemalja „narodne demokratije“, u Rumuniji naišao na osudu. Veliki broj ljudi interesovao se za potpuni tekst

¹⁸³² *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 692 – 693.

¹⁸³³ А. С. Стыкалин, „СССР – Югославия: зигзаги двусторонних отношений...“, с. 99; *Borba*, 25. novembar 1956. godine; *Politika*, 25. novembar 1956. godine.

¹⁸³⁴ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 692.

¹⁸³⁵ *Isto*, str. 693.

¹⁸³⁶ А. С. Стыкалин, „Советско-югославская полемика вокруг судьбы „группы И. Надя“..., с. 79.

¹⁸³⁷ *Strogo Pov. 1955 – 1958...*, str. 131 – 135.

tog govora, mnogi su radi toga slušali Radio Novi Sad na rumunskom jeziku a jugoslovenska ambasada je štampala govor u svom biltenu u čak 1500 primeraka.¹⁸³⁸ Prema informacijama kojima je raspolagala jugoslovenska ambasada, Titov govor je među intelektualcima članovima RRP primljen pozitivno, naročito stav o ravnopravnosti socijalističkih zemalja, osuda staljinizma i otvorena kritika na račun Sovjeta dok je jedino kod „najgorih staljinističkih elemenata“ nailazio na kritike.¹⁸³⁹ I u samom vrhu rumunske vlasti, nije bilo reči o osudi Jugoslavije. Georgi Georgiju Dež, u razgovoru sa ambasadorom Nikolom Vujanovićem na prijemu povodom 29. novembra, tvrdio je da mu teško pada „duel“ između Jugoslovena i Sovjeta koji se odvijao u štampi smatrajući da on nije nužan i da će se svakako negativno odraziti na odnose između socijalističkih zemalja. On je rekao i da Rumuni ne žele da učestvuju u tom „duelu“ i da čak iako se sa nekim jugoslovenskim stavovima ne slažu, „ne žele da išta menjaju“ u odnosima sa Jugoslavijom.¹⁸⁴⁰ Pored toga on je još jednom govorio o velikom zadovoljstvu rezultatima posete Jugoslaviji, o želji da mnoge stvari prouče i da u tom cilju pripremaju jednu delegaciju koja bi „temeljito proučila ceo sistem“ u Jugoslaviji i potom predložila šta bi se moglo primeniti u Rumuniji.¹⁸⁴¹ U Rumuniji je bilo moguće čak čuti, od pojedinih rukovodilaca (Petre Borila) i to da je Kardeljev govor u skupštini 7. decembra koji je listom svuda bio osuđen, „mirna, partijska i duboka analiza“ kojoj niko ne može „osporiti dobronamernost ili zameriti zbog tona“.¹⁸⁴² Međutim, u kontaktima sa Sovjetima, Dež je zauzimao drugačije stavove. Tako je povodom pisma koje je Tito u ime CK SKJ uputio CK KPSS-u 3. decembra 1956. godine (u kome je između ostalog zamerao odvođenje Nađa i naročito žena i dece članova Nađove grupe u Rumuniju) savetniku sovjetske ambasade u Bukureštu rekao da to pismo smatra „neubedljivim“ između ostalog i zbog toga što je Tito zamerao što Nađ nije odveden svojoj kući dok u isto vreme sâm Tito nije ostavio Đilasa kod kuće.¹⁸⁴³

¹⁸³⁸ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 79, dos. 30, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 423 upućen DSIP-u, 23. novembar 1956. godine, Pov. br. 420136.

¹⁸³⁹ *Isto.*

¹⁸⁴⁰ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 27, Cirkularna depeša Dobrivoja Vidića ambasadama FNRJ u Moskvi, pragu, Budimpešti i Sofiji i Poslanstvu FNRJ u Tirani, 8. decembar 1956. godine, Pov. br. 421001.

¹⁸⁴¹ *Isto.*

¹⁸⁴² DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 22, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br.451 upućen DSIP-u, 13. decembar 1956. godine, Pov. br. 421476.

¹⁸⁴³ *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года...*, с. 743.

Do kraja 1956. godine Rumuni su se u javnosti ipak i dalje držali po strani u odnosu na diskusiju između Jugoslavije i SSSR-a mada uz blagonaklon stav prema Sovjetima. Izjave, govore i članke sa jugoslovenske strane uglavnom nisu objavljivali u štampi ili su ih objavljivali sa skraćenjima, članke moskovske *Pravde* jesu, a sve drugo što je sadržalo kritiku Jugoslavije, a naročito ako je dolazilo iz drugih zemalja „narodne demokratije“, izbegavali su da objave ili skraćivali.¹⁸⁴⁴ Međutim, u vezi sa ovako blagonaklonim stavom Rumunije u Beogradu nisu imali aluzija. Taj stav nije shvatan kao izraz rumunske neopredeljenosti ili ideološke kolebljivosti (niko nije sumnjao da su oni intimno imali ista shvatanja kao Sovjeti i drugi) već kao rezultat težnje da se zadovolje specifično rumunski interesi. Jedan od njih bio je interes da se očuvaju dobri odnosi koji su uspostavljeni sa Jugoslavijom jer su oni bili važni za stabilizaciju Dežove lične vlasti, za autoritet rukovodstva (koji je često nedostajao) i za međunarodnu afirmaciju Rumunije.¹⁸⁴⁵ Uključivanje u novu antijugoslovensku kampanju bi to ugrozilo, pogotovo što je dotadašnje neučestvovanje u njoj pozitivno odjeknulo u partiji i u narodu kao znak, makar minimalne, nezavisnosti.¹⁸⁴⁶ U Beogradu su verovali i da je interes Rumuna bio i da preduprede mogućnost da, povodom antijugoslovenske kampanje, još jednom dođu u situaciju da budu primorani da se „posipaju pepelom po glavi“, pogotovo kad nisu bili sigurni ni kako će se sve ubuduće odvijati u SSSR-u. Treći, čini se najvažniji, razlog koji je Rumuniju motivisao da se uzdrži od antijugoslovenske propagande, bio je strah da Sovjeti ne dođu na ideju da veliko nezadovoljstvo u Mađarskoj stišaju na račun Rumunije, oduzimanjem dela Transilvanije naseljenog Mađarima.¹⁸⁴⁷ Iz tog razloga Rumuni su nastojali da se što više približe Sovjetima ali i da očuvanjem dobrih odnosa sa Jugoslavijom, u slučaju realizacije takvog scenarija, ne ostanu izolovani i „u zagrljaju SSSR-a i drugih“. Zbog svega toga, u Jugoslaviji su bili sigurni da su Rumuni iskreno želeli da sačuvaju dobre odnose sa Jugoslavijom kao i da su se iskreno pribojavali da zaoštavanje odnosa između SSSR-a i Jugoslavije ne ode toliko daleko da bi ih primoralo da se izjasne, što nisu želeli.¹⁸⁴⁸ Međutim, ni u vezi sa tim nije bilo iluzija u Beogradu: ako bi zaoštavanje odnosa potrajalo

¹⁸⁴⁴ DAMSPS, PA, 1956, Rumunija, fasc. 78, dos. 27, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br.464 upućen DSIP-u, 19. decembar 1956. godine, Pov. br. 421922, str. 1.

¹⁸⁴⁵ *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁸⁴⁶ *Isto*, str. 2.

¹⁸⁴⁷ *Isto*,

¹⁸⁴⁸ *Isto*, str. 3.

duže, niko nije očekivao da bi Rumuni mogli duže vremena da izbegavaju izjašnjavanje u smislu bezrezervne podrške Sovjetskom Savezu a njihov trenutni stav smatran je za nešto „najviše što se od Rumuna može očekivati“.¹⁸⁴⁹

Jugoslovenski odnosi sa Mađarskom, tačnije sa Kadarovom vladom, odvijali su se u znaku tek okončanih događaja i popriličnog rasula u kome su se nalazili državne institucije u toj zemlji, kao i u znaku štete koju je nanelo mađarsko nepoštovanje datih pismenih garancija za bezbednost Imre Nađa. Nedavni događaji doneli su sobom i problem mađarskih izbeglica koje su masovno za vreme burnih događaja u Mađarskoj, a naročito posle zatvaranja granice prema Austriji, prelazile u Jugoslaviju koja ga je rešavala mahom prebacivanjem izbeglica (po njihovoj želji) na Zapad ili povratkom u Mađarsku.¹⁸⁵⁰ Štaviše, izbeglice nisu pristizale samo tokom sukoba, već i posle njega, tokom januara i februara 1957. godine što je bilo upadljivo čak i komandantima sovjetskih trupa u Mađarskoj.¹⁸⁵¹ Čak i u takvim uslovima, odnos prema Jugoslaviji više je ličio na onaj u Rumuniji nego na onaj u Albaniji i Bugarskoj, što se najbolje videlo posle Titovog govora u Puli 11. novembra. Titov govor je od samog početka u Mađarskoj zvanično ocenjen pozitivno, tj. kao podrška Kadarovoj vladi.¹⁸⁵² Mađarski radio je 16. novembra, nekoliko puta u toku dana, emitovao kompletan tekst Titovog govora.¹⁸⁵³ To je ujedno bio i prvi događaj u Jugoslaviji posle početka mađarske krize 23. oktobra kojim se bavila i mađarska štampa, odnosno propaganda uopšte. Karakteristično je bilo to da je ta propaganda sasvim objektivno obavestavala javnost ne samo o Titovom govoru već i o diskusiji koju je on pokrenuo između Jugoslavije i SSSR-a, pa i drugih zemalja „narodne demokratije“. U Mađarskoj je u celini bio prenet članak moskovske *Pravde* koji je osuđivao Titov govor ali i odgovor *Borbe* na taj članak, komentar Radio Londona kao i pisanje *Borbe* povodom

¹⁸⁴⁹ *Isto*.

¹⁸⁵⁰ Više o tome u: K. Kovačević, „Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956-1957. godine“, *Tokovi istorije*, br.1-2/2003; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 116 – 118; *Borba*, 4. decembar 1956. godine; *Politika*, 4. decembar 1956. godine.

¹⁸⁵¹ *Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. Сборник документов*, Москва, 2009, с. 377 – 378, 433 – 435.

¹⁸⁵² DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 31, Prilog članku o antijugoslovenkoj propagandi, 19. januar 1957. godine, Pov. br. 422684, str. 1.

¹⁸⁵³ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 61, Regaovanje na stav Jugoslavije u vezi sa događajima u Poljskoj i Mađarskoj, bez datuma i broja, str. 3.

članka koji se o Titovom govoru pojavio u *Radničeskom delu*.¹⁸⁵⁴ To međutim nije značilo i iznošenje službenog mađarskog stava o pomenutoj „diskusiji“ mada se u napisima i na radiju isticalo „da se bez iskrene i ravnopravne diskusije“ ne može zamisliti „zdrav razvoj“ međunarodnog radničkog pokreta.¹⁸⁵⁵ Od službenih reakcija mađarskih vlasti, Beograd je jedino bio upoznat sa stavom sekretara ambasade u Beogradu, Barića, koji se slagao sa Titovim govorom i osuđivao članak *Pravde* i komentare TASS-a koje je smatrao „neozbiljnim i neprincipijelnim“.¹⁸⁵⁶ Pomanjkanje službenih stavova nije moglo mnogo da čudi, s obzirom da je u mađarskom MIP-u ostalo svega stotinak ljudi a mađarska ambasada u Beogradu skoro i da nije imala kontakt sa svojim ministarstvom.¹⁸⁵⁷

Posle otvorenog mađarskog kršenja dogovora Beograda i Budimpešte u vezi sa Imre Nađom, očekivala se reakcija Beograda koja se, više ili manje, svela samo na upućivanje protestnih nota. Otvornik poslova mađarske ambasade u Beogradu, Kuti, raspitivao se u neformalnim prilikama kod zvaničnika u DSIP-u da li će se „slučaj sa Nađom“ negativno odraziti na „zvanične odnose“ na šta mu je, umesto odgovora, preneti tobož česta kritika jugoslovenskog rukovodstva zato što bezrezervno podržava Kadarovu vladu koja je već na prvom koraku prekršila sporazum.¹⁸⁵⁸ Na neformalan način njemu je preneti i poruka da je zabrinutost najveća zbog kršenja jednog bilateralnog sporazuma nakon čega je Kadarova vlada, u nekim jugoslovenskim kriugovima, dobila nadimak „nesolidno preduzeće“.¹⁸⁵⁹

Prilikom oproštajne posete jugoslovenskog poslanika Dalibora Soldatića Janošu Kadaru, 7. decembra, Kadar se osvrnuo na Soldatićev mandat u Budimpešti i na pozitivne rezultate u normalizaciji odnosa naglasivši da zna i da su tome na putu stajale mnoge prepreke za koje je odgovornost snosila Mađarska.¹⁸⁶⁰ Govoreći o teškoćama koje su bile aktuelne, Kadar je podvlačio da do njih ne bi ni došlo da Nađ nije otišao u jugoslovensko poslanstvo 4. novembra. Zaplet oko Nađa Kadar je smatrao najvažnijim unutrašnjim

¹⁸⁵⁴ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 31, Prilog članku o antijugoslovenkoj propagandi, 19. januar 1957. godine, Pov. br. 422684, str. 1.

¹⁸⁵⁵ *Isto*.

¹⁸⁵⁶ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 16, Zabeleška o razgovoru v.d. načelnika I odeljenja Filipa Babića sa sekretarom mađarske ambasade Barićem, 20. novembar 1956. godine, Pov. br. 420121, str. 1.

¹⁸⁵⁷ *Isto*.

¹⁸⁵⁸ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 17, Zabeleška o razgovoru v.d. načelnika I odeljenja Filipa Babića sa otpravnikom poslova mađarske ambasade Kutijem, 29. novembar 1956. godine, Pov. br. 420561, str. 1.

¹⁸⁵⁹ *Isto*.

¹⁸⁶⁰ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 19, Telegram Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 191 upućen DSIP-u, 7. decembar 1956. godine, Pov. br. 420917.

pitanjem Mađarske i potom Soldatiću rekao da će oni preduzeti neke korake da se ono reši „u dogledno vreme“.¹⁸⁶¹ Soldatić je ovo pozdravio i rekao da bi time bio rešen i spor između Jugoslavije i Mađarske.

Međutim u Beogradu nisu bili uvereni u brzo sređivanje stanja u Mađarskoj. Posmatrajući situaciju u toj susednoj zemlji, u Beogradu su došli do zaključka da je Kadarova vlada imala objektivne mogućnosti da poboljša svoje inače slabe pozicije i „postavi zdrave osnove socijalističkog uređenja“ ali da ih nije iskoristila, pre svega jer nije umela ili nije htela da se osloni na „stvarne socijalističke snage“ koje su u Jugoslaviji videli u radničkim savetima.¹⁸⁶² Na radničke savete su u Jugoslaviji gledali kao na „jedinu stvarnu vlast“ pored „Rusa“ a na njihovo stavljanje van zakona, sa izuzetkom onih u preduzećima, gledala kao na veliku grešku.¹⁸⁶³ Ta greška je bila utoliko veća što su u Beogradu bili uvereni i da novoosnovana Mađarska socijalistička radnička partija nije predstavljala, niti će uskoro predstavljati, snagu na koju je Kadarova vlada mogla da se osloni.¹⁸⁶⁴

Da je pitanje radničkih saveta u Mađarskoj i njihove podrške od strane Jugoslavije predstavljalo osetljivo pitanje u jugoslovensko-mađarskim odnosima moglo se, posredno, zaključiti i iz mađarskih rakcija na govor Edvarda Kardelja u Saveznoj skupštini 7. decembra. Deset dana posle Kardeljevog govora, zamenik načelnika agitpropa u CK MSRP, Laslo Orban, govorio je o njemu da „u celini predstavlja dragocen doprinos za pravilnu ocenu poslednjih događaja“ ali i da se u Mađarskoj ne slažu sa Kardeljevim stavovima o radničkim savetima. Po Orbanu, Mađarima je najviše od svega zasmetalo to što je jugoslovensko poslanstvo u Budimpešti slalo primerke Kardeljevog govora u fabrike što je izazvalo nepovoljne komentare da Jugoslavija radi Kadarovoj vladi iza leđa.¹⁸⁶⁵ Sâm Kadar je, na konferenciji za štampu 19. decembra, reagovao na Kardeljev govor uzdržano rekavši samo da poštuje Kardelja ali da oni sami (Mađari) mogu bolje da ocenjuju „svoje stvari“ od drugih.¹⁸⁶⁶ Blaga reakcija Kadara i reakcija Orbana, kao i ton kojim je govor

¹⁸⁶¹ *Isto*.

¹⁸⁶² DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 22, Depeša Dobrivoja Vidića upućena svim diplomatskim predstavništvima FNRJ u inostranstvu, 17. decembar 1956. godine, Pov. br. 421574, str. 1.

¹⁸⁶³ *Borba*, 28. oktobar, 22. novembar i 12. decembar 1956. godine.

¹⁸⁶⁴ *Isto*, str. 2.

¹⁸⁶⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Depeša Poslanstva FNRJ u Budimpešti br. 226 upućena DSIP-u, 17. decembar 1956. godine.

¹⁸⁶⁶ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 53, dos. 31, Prilog članku o antijugoslovenkoj propagandi, 19. januar 1957. godine, Pov. br. 422684, str. 1.

Kardelja komentarisala mađarska propaganda, učvrstili su Beograd u uverenju da su Mađari nastojali da izbegnu zaoštavanje odnosa sa Jugoslavijom iako su u isto vreme kritikovali Kardeljeve stavove o radničkim savetima sa kojima se nisu slagali. Međutim, u isto vreme, u Beogradu nisu gubili iz vida i da su neki mađarski funkcioneri u svojim „internim istupima“ napadali stav Jugoslavije i Kardeljev govor kao pomoć komntrarevolucionarnim snagama u Mađarskoj.¹⁸⁶⁷

Komplikacije oko Nađa, pomirljiva kritika Kardeljevog govora i još uvek nesređena situacija u Mađarskoj ipak nisu doveli do znatnog zahlađenja jugoslovensko-mađarskih odnosa niti su bitno promenili politiku Jugoslavije prema toj susednoj zemlji. Do kraja 1956. godine, vlada u Beogradu je u nekoliko navrata dala podršku novim mađarskim vlastima. U Ujedinjenim nacijama, početkom decembra, jugoslovenska delegacija se po nalogu DSIP-a angažovala protiv pokušaja da se mađarska delegacija izbací iz OUN.¹⁸⁶⁸ Na Kadarovu molbu za ekonomsku pomoć i kredit od 25 miliona dolara, Tito je odgovorio dupliranjem robnog kredita za isporuke jugoslovenske robe Mađarskoj i odobravanjem, „iz političkih razloga“, robnog kredita od 2 miliona dolara na dve godine.¹⁸⁶⁹ Osim toga, Beograd je prihvatio i pokretanje procedure za postavljenje novog mađarskog ambasadora u Jugoslaviji, Lajoša Čebija.¹⁸⁷⁰ Raegujući na taj način, Jugoslavija je ostavljala „otvorena vrata“ za saradnju koja je i njoj, u situaciji kada je zaoštrila svoje odnose sa SSSR-om i iz mađarske krize izašla sa narušenim prestižom, bila veoma potrebna.

¹⁸⁶⁷ *Isto*, str. 2.

¹⁸⁶⁸ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 19, Depeša S. Price stalnoj misiji Jugoslavije pri OUN, veoma hitno, 8. decembar 1956. godine, Pov. br. 420907; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 92 – 93.

¹⁸⁶⁹ AJ, KPR, I – 1/714, Beleška o privrednim odnosima sa Mađarskom, 20. decembar 1956. godine; *Borba*, 12. januar 1957. godine; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 99 – 108; *Politika*, 12. januar 1957. godine.

¹⁸⁷⁰ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, Zabeleška o razgovoru v.d. načelnika I odeljenja Filipa Babića sa otpravnikom poslova mađarske ambasade Kutijem, 29. decembar 1956. godine, Pov. br. 422585.

III. 5. Jugoslovenski odnos prema socijalističkom „lageru“ i njeni odnosi sa Zapadom 1956. godine

Jugoslovenska politika ekvidistance prema blokovima, kao deo nove spoljnopolitičke strategije istovremenog neulaženja u blokove i približavanja novooslobođenim državama Azije i Afrike nailazila je na nerazumevanja kako na Zapadu, tako i na Istoku. Ni na jednom od dva pola tadašnjeg sveta nije bilo razumevanja za jugoslovenske korake ka približavanju jednoj i udaljavanju od druge strane u globalnom sukobu što je bilo očigledno i kada je u pitanju bilo jasno približavanje Jugoslavije SSSR u i socijalističkom „lageru“ tokom 1956. godine.¹⁸⁷¹ Kada su u pitanju bili odnosi Jugoslavije sa Zapadom, svaki znak približavanja Jugoslavije Istočnom bloku doživljavao je negativno i uz podsticanje manje ili više otvorenih sumnji i podozrenja prema Jugoslaviji koja je morala da se brani od optužbi da se postepeno vraća u „lager“.¹⁸⁷² Tokom 1956. godine bilo je više važnih događaja koji su bili povod za takve spekulacije a prvi od njih bio je XX kongres KPSS-a odnosno način na koji je Jugoslavija ocenila taj skup, naročito u javnosti.

Jugoslovenski stav prema XX kongresu KPSS-a bio je od samog početka, još za vreme njegovog trajanja, izrazito pozitivan i afirmativan što se u kontaktima sa zapadnim diplomatama u Beogradu nije krilo. Još 17. februara u razgovoru Srđe Price, podsekretara DSIP-a, sa američkim ambasadorom Džejmсом Ridlbergerom, bilo je jasno da su ocene dve strane o istom događaju različite. Dok se Ridlbergeru činilo da u Hruščovljevom govoru na kongresu „nema ništa naročito novo i spektakularno“, Prica je isticao momente poput pominjanja posebnog razvitka socijalizma u pojedinim zemljama, mogućnosti uspostavljanja socijalizma parlamentarnim putem i odricanja od neminovnosti rata, smatrajući govor pozitivnim i znakom pozitivnog razvoja u SSSR-u.¹⁸⁷³ Nekoliko dana kasnije, britanski ambasador u Beogradu, Frenk Roberts je u razgovoru sa Veljkom Mićunovićem, uz isticanje iznenađenja događanjima na XX kongresu KPSS-a, pozitivno ocenio promene ali je naglasio da bitnu izmenu ne vidi i u pogledu unutrašnjih promena gde Sovjeti po pitanjima unutrašnje politike, decentralizacije ili uvođenja radničkih saveta

¹⁸⁷¹ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 91.

¹⁸⁷² S. Rajak, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1956...“, str. 83.

¹⁸⁷³ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara S. Price sa američkim ambasadorom Džejmсом Ridlbergerom, 17. februar 1956. godine, Pov. br. 42287.

nisu sledili Jugoslovene iako je, po Robertsu, kod najkrupnijih promena bio evidentan jugoslovenski uticaj.¹⁸⁷⁴ Bez obzira na to, Mićunoviću su promene u Sovjetskom Savezu izgledale „krupne i pozitivne za stvar mira“ a na ponovljene Robertsove sumnje u pogledu budućih jugoslovensko-sovjetskih odnosa on je insistirao da činjenica da Jugoslavija pozitivno gleda na „liniju“ XX kongresa i da je podržava (misleći na Titovo pozdravno pismo kongresu) ne menja ništa u njenoj opštoj politici.¹⁸⁷⁵ Roberts je potom o istoj temi razgovarao i sa Pricom od koga je želeo da sazna više o eventualnim partijskim odnosima između SKJ i KPSS na šta mu je Prica odgovorio da su se ti odnosi popravili više u „kvantitativnom“ nego u „kvalitativnom“ smislu, da se ne predviđa „neka permanentna organizaciona forma saradnje“ i potom duže govorio o „pozitivnosti“ XX kongresa KPSS-a.¹⁸⁷⁶ Pozitivnu ocenu XX konresa KPSS Roberts je početkom marta čuo i od Edvarda Kardelja koji je njegov uticaj na istočnoevropske zemlje ocenio kao „snažan“ predviđajući u tim zemljama pozitivne promene.¹⁸⁷⁷ Slične stavove Kardelj je izneo i u razgovu sa Džejmson Ridlbergerom, krajem istog meseca.¹⁸⁷⁸

Od kraja marta zapadne diplomate u Beogradu su počele u kontaktima sa Jugoslovenima da ističu da su se uverili da su promene u Sovjetskom Savezu „duboke i suštinske“ ali su istovremeno sve otvorenije isticali nepoverenje i sumnje prema Jugoslaviji. Tako se Džejms Ridlberger u razgovoru sa Pricom 19. aprila složio sa jugoslovenskom ocenom XX kongresa ali je rekao i da „neupućen svet“ može dobiti pogrešnu sliku o jugoslovenskom položaju jer se stiče utisak da je Jugoslavija „otišla previše na Istok“ i da počinje da se identifikuje sa sovjetskim blokom.¹⁸⁷⁹ Po Ridlbergeru, pogrešnu sliku o jugoslovenskom stavu stvarao je način na koji je ona prezentovala događaje javnosti. O sličnom delovanju napisa jugoslovenske štampe na Zapadu govorio je i britanski ambasador Roberts u razgovoru sa Titom 4. maja 1956. godine. Roberts je tvrdio

¹⁸⁷⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara V. Mićunovića sa britanskim ambasadorom Frenkom Robertsom, 22. februar 1956. godine, Pov. br. 427742, str. 1.

¹⁸⁷⁵ *Isto*, str. 2 – 3.

¹⁸⁷⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara S. Price sa britanskim ambasadorom Frenkom Robertsom, 25. februar 1956. godine, Pov. br. 42852, str. 1.

¹⁸⁷⁷ AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru potpredsednika SIV-a E-. Kardelja sa britanskim ambasadorom Frenkom Robertsom, 5. mart 1956. godine, str. 1 i 8.

¹⁸⁷⁸ *Foreign Relations of the United States 1955 – 1957*, Central and southeastern Europe, vol. XXVI, Washington, 1992, p. 715 – 718.

¹⁸⁷⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara S. Price sa američkim ambasadorom Džejmson Ridlbergerom, 19. april 1956. godine, Pov. br. 45939, str. 2; D. Bogetić, *nav. delo*, str. 94.

da se u britanskom javnom mnjenju stvara utisak da Jugoslavija uvek podržava svaku iole pozitivnu inicijativu SSSR-a i uzdržava se od kritika na njegov račun dok istovremeno slobodno kritikuje sve što smatra pogrešnim na Zapadu što, posledično, stvara utisak da Jugoslavija menja svoju politiku.¹⁸⁸⁰

Nezadovoljstvo Zapada koje se ogledalo u istupima diplomata pred jugoslovenskim zvaničnicima, od sredine maja je dobilo i konkretnu potvrdu. Predstavnički dom američkog Kongresa je smanjio sumu predviđenu za pomoć Jugoslaviji za čitavih 50% što je izazvalo nezadovoljstvo Beograda. Obrazlažući takav postupak, Džejms Ridlberger je u razgovoru sa Dobrivojem Vidićem priznao da su razlog za tako nešto bile „sumnje koje kongresmeni imaju u današnju politiku Jugoslavije“ a koje su izazvali bezrezervna podrška procesima u SSSR-u u vidu izjava i pisanja štampe, „nebalansirana“ podrška sovjetskoj politici i isticanje samo pozitivne strane procesa.¹⁸⁸¹ Vidić je na to ustvrdio da „uznemiruje“ činjenica, koju je Ridlberger potvrdio, da je podozrenje motiv za smanjenje pomoći Jugoslaviji i istakao „ogromnu kontradikciju“ u stavu SAD koji je Jugoslaviju isticao kao primer za istočnoevropske zemlje za koje je hteo položaj sličan onom koji je imala Jugoslavija a da, sa druge strane, kada je reč o Jugoslaviji uzetoj posebno, gaji sumnje.¹⁸⁸²

Novi povod i podstrek sumnjama na Zapadu dala je Titova neuobičajeno duga poseta Sovjetskom Savezu juna 1956. godine tokom koje je manifestovano izuzetno zbliženje Jugoslavije i SSSR-a.¹⁸⁸³ Političkim krugovima i javnosti na Zapadu naročito je zasmetala Titova izjava u Staljingradu da „Jugoslavija, kako i vrijeme rata tako i u vrijeme mira, ide rame uz rame sa sovjetskim narodom ka jednom istom cilju – pobjedi socijalizma“.¹⁸⁸⁴ Zbivanja u Sovjetskom Savezu tokom Titove posete i srdačnost kojom je bio okružen izazivali su ogorčenje koje je bilo dodatno potencirano jugoslovenskom saglasnošću sa sovjetskim stavovima u vezi sa ključnim međunarodnim problemima poput

¹⁸⁸⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru Predsednika Tita sa britanskim ambasadorom Robertsom, 4. maj 1956. godine, str. 3; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 95 – 96; S. Rajak, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1956...“, str. 86 – 87.

¹⁸⁸¹ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara D. Vidića sa američkim ambasadorom Ridlbergerom, 18. maj 1956. godine, str. 1.

¹⁸⁸² *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁸⁸³ L. M. Lis, *op. cit.*, p. 249 – 262; S. Rajak, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1956...“, str. 84; O očekivanjima Zapada i komentarima zapadne štampe u vezi sa predstojećom Titovom posetom Moskvi vidi još i: Đorđe Borozan, „Posrednik mira...“, str. 94 – 102.

¹⁸⁸⁴ D. Bogetić, *nav. delo*, str. 96; *Foreign Relations of United States...*, vol. XXVI. p. 728 – 735; *Borba*, 12. jun 1956. godine; *Politika*, 12. jun 1956. godine.

razoružanja, ujedinjenja Nemačke, miroljubive koegzistencije, dekolonizacije i bezbednosti u svetu.¹⁸⁸⁵ Još pre nego što se Tito i vratio iz Sovjetskog Saveza, američki ambasador Ridlberger je u razgovoru sa Srđom Pricom 21. juna, polezeći od kominikea potpisanih u Moskvi, potencirao potpunu saglasnost jugoslovenskih i sovjetskih gledišta citirajući izraz „široka saglasnost gledišta“ i isticao ona mesta koja su, po njemu, pružala dokaze da su Jugosloveni prihvatili sovjetska gledišta.¹⁸⁸⁶

Svestan ovakvih pogleda na Zapadu Tito se odmah po povratku u zemlju, na mitingu u Beogradu, u unapred pripremljenom govoru osvrnuo na tek završenu posetu SSSR-u i podvukao da će veze koje su izgrađene sa Zapadom biti očuvane i čak produbljene.¹⁸⁸⁷ I pored toga, verovatno u nameri da se dodatno uveri u Titove stavove, američki ambasador u Beogradu, Ridlberger, je ipak insistirao da u najkraćem roku razgovara sa Titom. U razgovoru koji su imali 29. juna, Tito se osvrnuo na svoju izjavu datu u Staljingradu koja je, po njemu, bila pogrešno protumačena u američkoj štampi. Tito je tvrdio da je pravi smisao njegove izjave bio „ako smo mogli da idemo zajedno u prošlom ratu, zašto ne bismo mogli ići zajedno u miru“ na šta se Ridlberger energično ogradio od negativnih tumačenja te izjave.¹⁸⁸⁸ Razgovarajući, između ostalog, i o istočnoevropskim zemljama, Tito je uveravao Ridlbergera da je u svim tim zemljama otpočeo isti proces kao i u Sovjetskom Savezu, da je u nekim zemljama odmakao više a u nekim manje ali da će u svim zemljama ići dalje. Ridlberger je potom pitao Tita za njegovo mišljenje o obnovi diplomatskih odnosa između SAD sa jedne i Bugarske i Albanije sa druge strane, što je on podržao.¹⁸⁸⁹ Titova nastojanja da ubedi Zapad da Jugoslavija ne želi da se vrati u „porodicu socijalističkih naroda“ našla su odraza i u analizama američke CIA-e koja je u drugoj polovini jula stajala na stanovištu da je Jugoslavija sačuvala nezavisnost i posle Titovog puta po SSSR-u.¹⁸⁹⁰

¹⁸⁸⁵ Isto.

¹⁸⁸⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara S. Price sa američkim ambasadorom Ridlbergerom na ručku 21. juna 1956. godine, str. 1.

¹⁸⁸⁷ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 116; J. B. Tito, *Govori i članci*, XI..., str. 151.

¹⁸⁸⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru druga Predsednika sa američkim ambasadorom Ridlbergerom 29. juna 1956. godine, str. 2 – 3.

¹⁸⁸⁹ Isto, str. 5.

¹⁸⁹⁰ *Yugoslavia: from „National Communism“ to National Collapse. US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia 1948 – 1990*, ?, 2006, p. 217; *Foreign Relations of the United States 1955 – 1957*, Central and southeastern Europe, vol. XXVI, Washington, 1992, p. 736 – 738.

Uviđajući pojačano podozrenje Zapada u vezi sa svojom posetom Sovjetskom Savezu, Tito se trudio da u svakoj prilici pojasni motive za tu posetu i pokuša da odagna bilo kakve sumnje. Prilikom prijema grupe od pedesetak polaznika seminara Edi Šervuda na Brionima 16. jula, on je insistirao da put u SSSR nije imao za cilj „da kvarimo neše odnose na drugoj strani“ već je bio samo logički nastavak rada na normalizaciji odnosa između Jugoslavije i SSSR-a.¹⁸⁹¹ U vezi sa sumnjama i nervozom i postavljanjem pitanja šta taj put znači, Tito je kategorički tvrdio da ni jedan sovjetski rukovodilac nije izgovorio ni reči u vezi ulaska Jugoslavije u Istočni blok, ni reči o tome da Jugoslavija treba da ograniči svoju nezavisnost i podredi se „kolektivnom potčinjavanju“ kao i da nijedne reči nije bilo ni o tome da Jugoslavija treba da napusti prijateljstvo sa zapadnim zemljama.¹⁸⁹² Najzad, svoje poglede na put u Sovjetski Savez i njegove implikacije po jugoslovenske odnose sa Zapadom Tito je krajem avgusta izneo i direktno predsedniku SAD Ajzenhaueru kao lideru najmoćnije zapadne zemlje. U poruci, koja se prvenstveno ticala problema ekonomske i vojne pomoći SAD-a Jugoslaviji, Tito je podvlačio da se u jugoslovenskoj spoljnoj politici nije ništa bitno promenilo u odnosima prema zapadnim zemljama, a naročito ne prema SAD, što bi opravdalo negativan stav prema Jugoslaviji.¹⁸⁹³ Tvrdio je da je cilj njegove posete SSSR-u bio da se na licu mesta obavesti o „stanju stvari“ i mogućnostima za saradnju kao i da se otklone „negativni elementi“ koji su još postojali u međusobnim odnosima. On je, međutim, konstatovao i da je taj put na Zapadu veoma često pogrešno tumačen i da je netačno da Jugoslavija rizikuje svoju nezavisnost, da će je SSSR progutati, da će biti pretvorena u satelita ili da je tokom posete bilo nagovora da Jugoslavija pokvari svoje odnose sa Zapadom, da ne prima pomoć i da ne saraduje u raznim pitanjima.¹⁸⁹⁴

Iako je u zapadnoj javnosti i u zvaničnim krugovima bilo primetno nezadovoljstvo posle Titove posete SSSR-u, konačan stav zapadnih zemalja s tim u vezi oformljen je na osnovu analize dokumenata potisanih u Moskvi i, uglavnom, nije bio negativan.¹⁸⁹⁵ U većini zapadnih prestonica smatralo se da je Jugoslavija sačuvala nezavisnost u odnosu sa

¹⁸⁹¹ AJ, KPR, I – 3 – a, SAD, Zabeleška o prijemu i razgovoru J. B. Tita sa grupom od oko 50 učesnika seminara „Sherwood Eddy“, 16. jul 1956. godine, str. 1.

¹⁸⁹² J. B. Tito, *Govori i članci*, XI..., str. 177.

¹⁸⁹³ AJ, KPR, I – 1/1090, Poruka Josipa Broza Tita predsedniku SAD Dvajtu Ajzenhaueru, 26. avgust 1956. godine, str. 2.

¹⁸⁹⁴ *Isto*, str. 2 – 3.

¹⁸⁹⁵ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 96.

SSSR i definitivno odbila uključivanje u socijalistički „lager“. Taj stav, međutim, nije bio jednodušno prihvaćen. Za razliku od Velike Britanije koja je zastupala takav stav, Italija je veoma oštro dočekala Titov put u Sovjetski Savez, pokrenula čitavu antijugoslovensku kampanju i čak obnovila svoje revendikacije prema nekadašnjoj Zoni B koja je bila priključena Jugoslaviji.¹⁸⁹⁶ Drugu „krajnost“ u reakcijama Zapana na Titovu posetu SSSR-u predstavljao je stav Francuske čija je levičarska vlada na čelu sa socijalistom Gi Moleom pružala bezrezervnu podršku jugoslovenskom otvaranju prema SSSR-u i istočnoevropskim zemljama u čemu je videla „moralnu pobjedu“ jugoslovenske politike miroljubive koegzistencije i epilog uspešnog otpora hegemonizmu velikih sila.¹⁸⁹⁷ Negde između ova dva polarizovana stava, zajedno sa Velikom Britanijom, nalazio se i stav SAD-a iako su i u njenoj javnosti i vladajućim krugovima mišljenja o jugoslovenskoj politici prema SSSR-u i zemljama „narodne demokratije“ bila polarizovana na isti način. To je bilo očigledno prilikom teške rasprave u američkom Kongresu u vezi sa daljom ekonomskom pomoći Jugoslaviji: Ajzenhauer, Dals i Stejt Department zalagali su se za produženje te pomoći i uspeali da je isposluju ali uz uslov da do 15. oktobra predsednik SAD Dvajt Ajzenhauer da izjavu da li ona ispunjava predviđene uslove. Međutim, upravo u vreme kada se očekivala ta izjava, u Beograd je u „privatnu posetu“ doputovao Nikita Sergejevič Hruščov kome je ubrzo Tito uzvratio posetu otputovavši na Krim, što je na Zapadu protumačeno kao „namerna provokacija“.¹⁸⁹⁸ Američki ambasador u Beogradu Džejms Ridlberger o tome je govorio Price kao o „ogromnom iznenađenju“ pribojavajući sa da će američka javnost to shvatiti pogrešno tj. tako da je u odnosima sa Zapadom, a ne Istokom, došlo do krize.¹⁸⁹⁹ Uvidevši da je Hruščovljev dolaskom dovedena u nezavidnu situaciju, Jugoslavija je nastojala da diplomatskom akcijom spreči negativnu Ajzenhauerovu odluku u vezi sa ekonomskom pomoći SAD-a. Hruščovljevu posetu i Titov odmor na Krimu predstavljala je kao „neizbežnu“ za Jugoslaviju a o sadržaju razgovora Vašington je u više navrata detaljno informisan.¹⁹⁰⁰ Informacije sa Krima govorile su u prilog Hruščovljevog poraza u

¹⁸⁹⁶ *Isto*, str. 97 – 98.

¹⁸⁹⁷ *Isto*, str. 99.

¹⁸⁹⁸ *Isto*, str. 103; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 133 – 134.

¹⁸⁹⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara S. Price sa američkim ambasadorom Džejmsom Ridlbergerom, 1. oktobar 1956. godine, Pov. br. 416063, str. 1.

¹⁹⁰⁰ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 104; Đ. Tripković, „Uspori i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa...“, str. 135.

nastojanju da Tita privoli da se vrati u socijalističku „porodicu“ nakon čega je 15. oktobra Ajzenhauer definitivno predložio da Jugoslavija i dalje prima američku pomoć.¹⁹⁰¹

Tek što se završila grozničava diplomatska skitvnost u vezi sa ekonomskom pomoći SAD-a, došlo je do zaoštavanja situacije u Mađarskoj i izbijanja nereda koji su se izrodili u novi povod za sumnje i podozrenje Zapada prema Jugoslaviji. Tokom prvih dana mađarske krize, kada je Jugoslavija osudila prvu sovjetsku vojnu intervenciju, 26. oktobra 1956. godine državni sekretar SAD, Dals, uputio je Titu poruku u kojoj je predlagao da Jugoslavija upotrebi svoj uticaj u SSSR-u da bi se nova mađarska vlada „okuražila“ da deluje u pravcu dalje demokratizacije i da ne vrši represalije prema učesnicima protesta.¹⁹⁰² U prvoj reakciji, Jugoslavija je zastupala stav da je najbolje ne preduzimati bilo kakve akcije sa strane, pogotovo pošto su izjave Nađa i Kadara protiv represalija a za bržu demokratizaciju i povlačenje sovjetskih trupa išle u pravcu koji je želeo Dals.¹⁹⁰³ Međutim, potezi Nađa koji su vodili u restauraciju višepartijskog sistema koji su bili neprihvatljivi i za Jugoslaviju, izazvali su drugu sovjetsku intervenciju koju je Jugoslavija podržala i time napravila otklon od politike koju je vodila u prvoj fazi krize. Ta podrška intervenciji kao i priznavanje Kadarove vlade izazvali su polemiku sa Zapadom a Ridlberger je Koči Popoviću tvrdio da je naročito zabrinut jer su „Rusi ustvari pocepali moskovsku i beogradsku deklaraciju“.¹⁹⁰⁴ Jugoslavija je zapadnim diplomatama pokušavala da svoj stav prema Mađarskoj, koji je očigledno bio u suprotnosti sa njenom politikom miroljubive koegzistencije, opravda njegovom realističnošću a za to što „principi koegzistencije ne dolaze u tom stavu dosledno do izražaja“ krivila je trenutnu situaciju u svetu.¹⁹⁰⁵ Uz ispoljeno razumevanje za jugoslovensku poziciju, žaljenje što „Jugoslavija nije bila u mogućnosti da zauzme stav u nekim fazama u vezi sovjetskog tlačenja mađarskog naroda“ iskazivao je sredinom novembra u odgovoru na Titovo pismo i predsednik SAD Ajzenhauer.¹⁹⁰⁶

¹⁹⁰¹ *Isto.*

¹⁹⁰² AJ, KPR, I – 5 – b, Zabeleška o razgovoru S. Price sa američkim ambasadorom Ridlbergerom, 26. oktobar 1956. godine, str. 1.

¹⁹⁰³ *Isto.*

¹⁹⁰⁴ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 8, Zabeleška o razgovoru državnog sekretara za inostrane poslove Koče Popovića sa američkim ambasadorom Ridlbergerom, 7. novembar 1956, Pov. br. 418792.

¹⁹⁰⁵ DAMSPS, PA, 1956, Mađarska, fasc. 50, dos. 11, Zabeleška o razgovoru načelnika II odeljenja J. Zemljaka sa belgijskim ambasadorom Delkoenjom, 10. novembar 1956. godine, Pov. br. 419197.

¹⁹⁰⁶ *Foreign Relations of United States...*, vol. XXVI, p. 754 – 756.

Jugoslovenski odnosi sa Zapadom u drugoj polovini 1956. godine počeli su da se pogoršavaju i zbog još jednog važnog međunarodnog problema koji je koincidirao sa događajima u Mađarskoj sa kojima je imao posredne veze. Reč je bila o Sueckoj krizi koja je nastala još jula 1956. godine posle odluke Egipta da nacionalizuje Suecki kanal koji je do tada pripadao Velikoj Britaniji i Francuskoj.¹⁹⁰⁷ Tito je avgusta 1956. u izjavi TANJUG-u u celini podržao stav Egipta što su sa negodovanjem primile sve zapadne sile a naročito Francuska.¹⁹⁰⁸ Do eskalacije Suecke krize došlo je 30. oktobra 1956. godine, napadom Izraela na Egipat i potom intervencijom Velike Britanije i Francuske. Narednih nedelja, Jugoslavija je bila naročito angažovana na strani Egipta što je, uz koincidenciju sa sovjetskom intervencijom u Mađarskoj 4. novembra, zakomplikovalo jugoslovenske odnose sa zapadnim silama a naročito sa Velikom Britanijom i Francuskom.¹⁹⁰⁹ Poseban razlog za podozrenje Zapada prema Jugoslaviji bile su veoma dobre lične veze egipatskog lidera Gamala Abdela Namera sa Josipom Brozom Titom i nepoznanice o razmerama njegovog uticaja na Namera i događaje u Egiptu. Pažnji zapadnih posmatrača svakako nije izmakla činjenica da je Naser, zajedno sa Džavahrlalom Nehruom, imao sastanak sa Brozom na Brionima i to tek nekoliko dana pre nego što je 26. jula 1956. godine proglasio nacionalizaciju Sueckog kanala.¹⁹¹⁰ Razgovor sa Titom svakako je mogao imati uticaja na Naserove, po svemu sudeći već donete odluke, jer je on nacionalizaciju kanala shvatao i kao otvaranje puta za uvoz sovjetskog oružja i time veće izgleda za emancipaciju od zapadnih uticaja i pritisaka.¹⁹¹¹ Povrh svega, Zapad je bio dodatno sumnjičav i zato jer je Titov trojni sastanak na Brionima dolazio posle njegovog puta u Indiju i Burmu kao i posle konferencije azijsko-afričkih zemalja u Bandungu aprila 1955. godine na koju se u Jugoslaviji pozitivno gledalo.¹⁹¹²

¹⁹⁰⁷ Aleksandar Životić, *Jugoslavija i Suecka kriza 1956 – 1957. godine*, Beograd, 2008, str. 94; *Borba*, 27. jul 1956. godine; *Politika*, 27. jul 1956. godine.

¹⁹⁰⁸ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 130 – 131; J. B. Tito, *Govori i članci*, XI..., str. 192 – 193; Više o procesu formiranja jugoslovenskog stava u vezi sa nacionalizacijom Sueckog kanala vidi u: A. Životić, *Jugoslavija i Suecka kriza...*, str. 99 – 126.

¹⁹⁰⁹ *Isto*, str. 132 – 136.

¹⁹¹⁰ Više o sastanku na Brionima u: A. Životić, *Jugoslavija i Suecka kriza...*, str. 74 – 87; *Međunarodna politika*, br. 151 i 152, 16. jul i 1 – 15. avgust 1956. godine; *Narodna armija*, 4. i 19. jul 1956. godine.

¹⁹¹¹ Od Arne Vestad, *Globalni hladni rat. Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Beograd, 2008, str. 167.

¹⁹¹² Više o konferenciji u Bandungu vidi u: Od Arne Vestad, *Globalni hladni rat. Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Beograd, 2008, str. 132 – 142; B. Rafajlović, „Bandung“, *Naša stvarnost*, 5 (1955), str. 516 – 522.

U situaciji kada je Jugoslavija podržala sovjetsku vojnu intervenciju u Mađarskoj, njen angažman na Bliskom Istoku i podrška sovjetskim stavovima u vezi Egipta samo su mogli da izazovu nove sumnje u njenu politiku prema Istoku. Na taj način, odnos Jugoslavije prema Sovjetskom savezu i zemljama „narodne demokratije“ kao i prema njihovoj politici u međunarodnim odnosima, ostao je i dalje glavni pokazatelj prema kome su zapadne sile procenjivale odnos Titove Jugoslavije prema njima, a burni događaji tokom 1956. godine to su samo potvrdili.

IV POGLAVLJE

NOVA IDEOLOŠKA KONFRONTACIJA (1957 – 1958.)

IV. 1. Nove posledice događaja u Mađarskoj

Tokom 1956. godine, a naročito krajem te godine, postalo je jasno da veliki sovjetski napori usmereni na ponovno uključivanje Titove Jugoslavije u socijalistički „lager“ ne donose očekivane rezultate. Povrh toga, Jugoslavija ne samo što nije želela da se ponovo pridruži „porodici socijalističkih država“ već je od Beograda, pored Moskve i Pekinga, formirala „treći pol“ socijalističkog sveta sa kojim su u KPSS morali da računaju pogotovo zbog jednodušne ocene sovjetskog rukovodstva da je širenje jugoslovenskih ideja bilo jedan od glavnih uzroka krize u zemljama „narodne demokratije“ koja se najoštrije ispoljila u Mađarskoj i Poljskoj.¹⁹¹³ Posledice događaja u Mađarskoj iz oktobra i novembra 1956. godine koje su se u odnosima Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom i većinom zemalja „narodne demokratije“ osetile već krajem te godine, postale su sve vidljivije u prvim mesecima 1957. godine.¹⁹¹⁴ Činjenica da je Hruščov smatrao da je nepovoljan jugoslovenski ideološki uticaj u zemljama „narodne demokratije“ odgovoran za tamošnja „gibanja“ imala je presudnog uticaja na karakter novog sukoba između Jugoslavije i tih zemalja koji je bio dominantno ideološke prirode.

S tim u vezi, Sovjeti su nastojali da deluju preventivno i da na svaki način učvrste ideološko „jedinstvo“ i „monolitnost“ zemalja istočnog bloka o čemu je svedočio i sastanak predstavnika komunističkih i radničkih partija i vlada Bugarske, Mađarske, Rumunije, SSSR-a i Čehoslovačke koji je održan u Budimpešti od 1. do 4. januara 1957. godine.¹⁹¹⁵ Ovaj sastanak privukao je pažnju Beograda iz više razloga. Iako je zvanični kominike koji je izdat posle sastanka nudio samo šture i uopštene informacije, do Jugoslovena su „iz

¹⁹¹³ G. Boffa, *nav. delo*, str. 376.

¹⁹¹⁴ C. Bekes, *op. cit.*, p. 25 – 26.

¹⁹¹⁵ Й. Баев, *Военнополитическите конфликти след втората световна война и България*, София, 1995, с. 190.

sigurnih izvora“ stigle informacije da je na sastanku bilo govora i o Jugoslaviji.¹⁹¹⁶ Prema tim informacijama na sastanku u Budimpešti se razgovaralo o ulozi Jugoslavije u mađarskim događajima, o pitanju odnosa sa njom i to uz ocenu da je ona definitivno krenula putem socijaldemokratije. Istom prilikom, Mađari su prihvatili opštu osudu nekih stavova iznetih u nedavnim govorima Tita i Kardelja ali uz Kadarovo protivljenje zauzimanju oštrijeg stava prema Jugoslaviji zbog nužnosti prijateljskih odnosa između Jugoslavije i Mađarske. „Liniju“ ublažavanja stavova prema Jugoslaviji zastupali su i Rumuni dok su najagresivniji u napadima na Jugoslaviju bili Sovjeti i predstavnici Čehoslovačke.¹⁹¹⁷ Drugi razlog zbog koga je sastanak u Budimpešti bio zanimljiv Beogradu bio je odsustvo Poljske koje je ukazivalo na eventualni otpor onome što je usaglašeno u Budimpešti. S obzirom da je tokom januara usledio čitav niz bilateralnih partijskih sastanaka kako unutar socijalističkog „lagera“ tako i između istočnoevropskih i zapadnoevropskih komunističkih partija, u Jugoslaviji su verovali da je osnovni cilj sastanka u Budimpešti i potonjih bilateralnih sastanaka bio usklađivanje stavova i mobilizacija komunističkih partija po pitanju očuvanja jedinstva socijalističkog „lagera“ i ponovno „ozakonjivanje“ rukovodeće uloge Sovjetskog Saveza u međunarodnom radničkom pokretu.¹⁹¹⁸ U Beogradu su, takođe, smatrali da je definisanje takvog cilja bilo pre svega posledica straha izazvanog događajima u Poljskoj i Mađarskoj kao i da je sastanak u Budimpešti predstavljao podstrek politici „reteriranja“ u odnosu na XX kongres KPSS-a koja se na spoljnopolitičkom planu ogledala u ponovnom pribegavanju sili a na unutrašnjepolitičkom planu u oživljavanju nekih staljinističkih metoda.¹⁹¹⁹

U međuvremenu, na planu jugoslovensko-sovjetskih odnosa dolazilo je do novog zahlađenja koje se najviše osećalo u komunikaciji dve partije, SKJ i KPSS, i njihovih najviših rukovodilaca. Hruščov je 10. januara Titu uputio odgovor na njegovo pismo o rešavanju problema koji je nastao hapšenjem Nađa i njegove grupe koji je bio izrazito negativno intoniran. U opširnom pismu Hruščov je Tita i jugoslovensko rukovodstvo optuživao za podstrekavanje nemira i krizu u Mađarskoj putem propagiranja

¹⁹¹⁶ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 74, dos. 4, Sastanci predstavnika komunističkih partija, 23. januar 1957. godine, Pov. br. 427231, str. 2.

¹⁹¹⁷ *Isto*, str. 2 – 3.

¹⁹¹⁸ *Isto*, str. 6.

¹⁹¹⁹ *Isto*.

„jugoslovenskog puta u socijalizam“.¹⁹²⁰ Tito je optužen i za dvoličnost jer je, po Hruščovu, zastupao stavove potpuno suprotne onima koje je iznosio tokom njihovog sastanka na Brionima uoči druge sovjetske intervencije, uz podsećanje da je na sastanku sa sovjetskom vojnom delegacijom na Brionima 18. novembra rekao da bi u Mađarskoj, da nije došlo do sovjetske intervencije, intervenisale jugoslovenske trupe.¹⁹²¹ Na ove Hruščovljeve optužbe Tito je odgovorio pismom CK SKJ upućenom CK KPSS-a 1. februara koje je imalo načelni karakter i predstavljalo rekapitulaciju poznatih jugoslovenskih stavova o događajima u Mađarskoj, procesu destaljinizacije i karakteru odnosa između komunističkih partija i država, čime su obe zemlje zadržale svoje ranije pozicije i zamrzle partijske odnose istovremeno dozirajući međudržavne odnose prema trenutnoj situaciji i interesima što je, u tom trenutku odgovaralo obema stranama: Jugoslaviji zbog potrebe realizacije svoje vanblokove spoljnopolitičke orijentacije i izbegavanja ponovnog uvlačenja u socijalistički „lager“ a Sovjetskom Savezu zbog neophodne konsolidacije uzdrmanog komunističkog tabora.¹⁹²²

Iskustvo koje su Jugoslavija i Sovjetski Savez stekli tokom nekoliko godina približavanja i normalizacije prvo državnih a potom i partijskih odnosa pokazalo je da su i jedna i druga strana u taj proces ušle sa pogrešnim procenama i očekivanjima. Sa sovjetske strane pogrešnim se pokazalo očekivanje da će Jugoslavija, uz izdašne kredite i pomoć u izgradnji kapitalnih industrijskih objekata, dobrovoljno pristupiti „bratskoj porodici socijalističkih zemalja“. Sa jugoslovenske, nerealnim su se pokazala očekivanja da će Sovjetski Savez posle Staljinove smrti, a naročito posle XX kongresa KPSS-a i pokrenutog procesa destaljinizacije, odustati od dominacije nad zemljama „narodne demokratije“ i u odnosima sa njima, kao i u odnosima sa samom Jugoslavijom, primeniti principe ravnopravnosti i poštovanja nacionalnog suvereniteta. Ovo „otrežnjenje“ obeju strana imalo je značajne posledice, naročito po Jugoslaviju. Iako su se u Jugoslaviji nadali da se ideološki sukob koji se rasplamsao već krajem 1956. i početkom 1957. godine neće odraziti

¹⁹²⁰ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 72.

¹⁹²¹ *Isto*, str. 72 – 73.

¹⁹²² *Isto*, str. 73.

na međudržavne odnose sa Sovjetskim Savezom, brzo je postalo jasno da je to neizbežno, a prva na udaru bila je ekonomska saradnja.¹⁹²³

Već u januaru 1957. godine u Beogradu su shvatili da je trend ekonomskih odnosa sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ u opadanju. Pripisujući u vezi sa tim „vidnu ulogu“ Sovjetskom Savezu kao dominantnoj sili u Istočnom bloku, u Jugoslaviji su konstatovali da je do oktobarskih događaja u Mađarskoj ekonomska saradnja sa istočnoevropskim zemljama bila u porastu da bi potom naglo počela da pokazuje tendenciju usporavanja.¹⁹²⁴ Odugovlačenje Sovjetskog Saveza da pristupi pregovorima o redovnoj trgovinskoj razmeni i odlaganje realizacije tzv. „aluminijumskog“ i investicionog aranžmana sa Jugoslavijom se odrazilo i na pregovore o trgovinskoj razmeni sa Bugarskom i Čehoslovačkom a u manjoj meri i sa Rumunijom, koja je naglo počela da usporava tempo saradnje u vezi sa planiranjem izgradnje zajedničke hidrocentrale na Dunavu.¹⁹²⁵ Usporavanje ekonomske saradnje sa istočnoevropskim zemljama, međutim, nije mnogo zabrinulo Jugoslaviju u poređenju sa sovjetskim odlaganjem investicionih aranžmana. Tita je o tome, u pismu upućenom CK SKJ, obavestio lično Hruščov koji je odluku Plenuma CK KPSS održanog od 20. do 24. decembra 1956. godine, obrazložio preopterećenošću sovjetske ekonomije usled vanrednih izdataka u Poljskoj i Mađarskoj i potreba stanogradnje i povećanja životnog standarda u Sovjetskom Savezu.¹⁹²⁶ Međutim, jugoslovenska privredna delegacija koja je sredinom januara 1957. stigla u Moskvu na razgovore u vezi sa tim pitanjem nije stekla utisak da je predlog za izmenu potpisanih aranžmana bio posledica ekonomskih teškoća ili nekakve ekonomske analize, jer Sovjeti nisu ni imali određen stav po tom pitanju, već su svoje stavove u narednih nekoliko meseci „podešavali“ razvoju odnosa „po ideološko- partijskoj“ liniji, a što se na kraju svelo na predlog za odlaganje izgradnje aluminijumskog kombinata do perioda od 1961. do 1965. godine i azotare, fabrike superfosfata i termoelektrane do perioda od 1960. do 1962.

¹⁹²³ *Yugoslavia. Political Diaries 1918 – 1965*, ed by Robert L. Jarman, vol. IV: 1949 – 1965, London, 1997, p. 671.

¹⁹²⁴ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 74, dos. 3, Međudržavni odnosi sa SSSR i istočnoevropskim zemljama (23. X 1956 – 28. I 1957.), bez datuma, Pov. br. 427250, str. 2.

¹⁹²⁵ *Isto*, str. 2 – 3.

¹⁹²⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Pismo N.S. Hruščova CK SKJ i drugu Titu, 29. decembar 1956. godine, str. 1 – 2.

godine.¹⁹²⁷ Prave razloge odlaganja, a u suštini i otkazivanja, realizacije vrednih investicionih aranžmana Hruščov je izneo jugoslovenskom ambasadoru u Moskvi, Veljku Mićunoviću, prilikom njihovog razgovora 16. februara. Mićunović je tom prilikom negodovao što se ideološki sukob prenosi u sferu međudržavnih odnosa, misleći na otkazivanje investicionih sporazuma, što kod Hruščova ne samo da nije naišlo na razumevanje već je izazvalo bes: on je otkazivanje investicionih sporazuma opravdao time da SSSR ne može da objasni svom narodu davanje kredita Jugoslaviji koja ga napada i da je za takve posledice kriva Jugoslavija koja je napala SSSR i „srušila saradnju“.¹⁹²⁸ Posle ovakve Hruščovljeve reakcije, jugoslovenska delegacija koja je „pregovarala“ o odlaganju investicionih aranžmana vratila se u Beograd a delegacija koja je pregovarala o trgovinskom sporazumu za 1957. godinu krajem februara je, posle pretnji da će i ona biti povučena i još jedne intervencije kod Hruščova, potpisala sporazum veoma skromnog obima.¹⁹²⁹

Sve do leta, nizali su se jedan za drugim gestovi, izjave i postupci sovjetske strane koji su nedvosmisleno pokazivali da su se dve zemlje nalazile u fazi daljeg pogoršanja međusobnih odnosa. Moskovska *Pravda* je, kao odgovor na ekspozije jugoslovenskog ministra inostranih poslova Koče Popovića u Saveznoj Narodnoj skupštini, objavila 11. marta članak u kome je kritikovala i Koču Popovića¹⁹³⁰ i jugoslovensku koncepciju spoljne politike.¹⁹³¹ Krajem marta, prilikom posete mađarske državno-partijske delegacije Moskvi, Bulganjin je, kao i Kadar, oštro napadao Jugoslaviju što je izazvalo i zvanične proteste jugoslovenske vlade.¹⁹³² Najzad, kao dopuna „odlaganju“ investicionih sporazuma u vezi sa aluminijumskim kombinatom, Hruščov je 20. aprila obavestio Mićunovića i o „odlaganju“ kreditiranja izgradnje fabrike azotnih đubriva u Jugoslaviji iako je delegacija sovjetskih stručnjaka s tim u vezi već bila otputovala za Beograd.¹⁹³³

¹⁹²⁷ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Izveštaj o razgovorima po pitanju odlaganja primene investicionih aranžmana sa SSSR, str. 4 – 5.

¹⁹²⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Izveštaj o razgovoru sa N. S. Hruščovom, 16. februar 1957. godine, Str. pov. br. 11/57, str. 1 – 2; V. Mićunović, *nav. delo*, str. 236 – 237; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 75.

¹⁹²⁹ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 246 – 247; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 76.

¹⁹³⁰ *Borba*, 27. februar 1957. godine; *Politika*, 27. februara 1957. godine.

¹⁹³¹ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Beleška o članku „Pravde“ od 11. marta 1957. godine pod naslovom *Načela marksizma-lenjinizma, osnova spoljne politike socijalističkih zemalja*, Pov. br. 474, str. 1.

¹⁹³² AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Zabeleška o razgovoru državnog sekretara Koče Popovića sa sovjetskim ambasadorom Firjubinom, 30. mart 1957. godine, Str. pov. br. 63, str. 1.

¹⁹³³ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 271.

Sovjetski primer sledila je i većina zemalja „narodne demokratije“ koje su, neka više naka manje, napadale jugoslovensko ideološko „zastranjivanje“.¹⁹³⁴ Od onih susednih, po oštrini kampanje isticale su se Albanija i Bugarska, Mađarska je bila umerenija a Rumunija je u prvih nekoliko meseci 1957. godine čak i „odsustvovala“ iz takve orkestrirane kampanje. Kada je u pitanju bila Albanija, činilo se logičnim što su se jugoslovenski odnosi sa tom zemljom najlakše, najbrže i najdublje pokvarili jer su i rezultati normalizacije njihovih odnosa, koja je počela još 1953. godine, bili najslabiji i uglavnom površni. Prvi dani 1957. godine doneli su naglo zaoštavanje odnosa koje je počelo neprijateljskim gestom albanske strane – proterivanjem Svete Vučića, prvog sekretara jugoslovenskog poslanstva u Tirani i to bez ikakvog objašnjenja.¹⁹³⁵ Jugoslavija je protestovala zbog toga, naglasila da takav postupak smatra provokacijom povezanom sa optužbama za jugoslovensko mešanje u unutrašnje stvari Albanije i odgovorila proterivanjem Mislina Sinojmerija, drugog sekretara albanskog poslanstva u Beogradu.¹⁹³⁶ Kada je zbog toga u DSIP-u protestovao albanski poslanik Piro Koči, Koča Popović je odbio da dâ bilo kakvo objašnjenje a na njegovo traženje da Koči pojasni razloge proterivanja Vučića, on je uporno ponavljao da Vučić „nije dobro radio“ i da su u jugoslovenskom poslanstvu u Tirani to dobro znali.¹⁹³⁷ Ovakva formulacija je mogla značiti samo jedno: prikrivenu optužbu za obaveštajni rad za šta su Albanci često optuživali jugoslovensko poslanstvo u Tirani, što je nekoliko nedelja kasnije bila i jedna od tema razgovora između Hruščova i Veljka Mićunovića u Moskvi.¹⁹³⁸ Upravo tih dana, a verovatno i u vezi sa proterivanjem Vučića, do Beograda su stizale informacije o Šehuovim i Hodžinim istupima na ovu temu. Šehu je tako pred aktivistima Albansko-sovjetskog društva tvrdio da se Jugoslavija interesovala za pogubljenje Liri Gege i drugih zbog toga što su oni radili za „jednu stranu silu“ dok je Enver Hodža prilikom posete rafineriji nafte u Ciriku bio sasvim konkretan: po njemu, Liri Gega i ostali radili su za jugoslovensku

¹⁹³⁴ Z. Brzezinski, *op. cit.*, p. 281.

¹⁹³⁵ *Borba*, 11. januar 1957. godine; *Politika*, 11. januar 1957. godine; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 569 – 570.

¹⁹³⁶ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 21, Telegram Dobrivoja Vidića Poslanstvu FNRJ u Tirani, 10. januar 1957. godine, Pov. br. 41057.

¹⁹³⁷ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Zabeleška o razgovoru Koče Popovića sa albanskim poslanikom Piro Kočijem, 12. januar 1957. godine, Pov. br. 4733.

¹⁹³⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Izveštaj o razgovoru sa N. S. Hruščovom, 16. februar 1957. godine, Str. pov. br. 11/57, str. 6 – 7.

obaveštajnu službu, protiv APR i njenog rukovodstva te ih je „uzeo na dušu Redžep Džiha“.¹⁹³⁹ Par dana kasnije, u drugoj prilici, Hodža je pojasnio da su Liri Gega i drugi pripremali fizičku likvidaciju rukovodstva Albanske partije rada.¹⁹⁴⁰

Istovremeno, sredinom januara 1957. godine, napisi albanske štampe protiv Jugoslavije poprimili su karakter kampanje za diskreditaciju Jugoslavije i SKJ uz korišćenje svake prilike da se u komentare listova i radija ubace i direktne ili indirektno aluzije na Jugoslaviju.¹⁹⁴¹ Takvi članci i komentari bili su prepuni izraza poput „reformisti“, „oportunisti“, „antisocijalistički ideolozi“, „teoretičari novatori“, „nazovi marksisti“ ili nosioci „treće linije“, „specifičnog, demokratskog ili narodnog socijalizma“, „jugoslovenskog puta“ kao i „rušiooci socijalističkog jedinstva i proleterskog internacionalizma“.¹⁹⁴² U ovom poslednjem izrazu krila se suština albanskih napada na Jugoslaviju koji su imali za cilj da dokažu kako Jugoslavija zajedno sa „taborom imperijalizma“ radi na ostvarenju ciljeva poput sejanja razdora među socijalističkim zemljama i među redovima komunističkog i radničkog pokreta, diskreditovanju marksizma-lenjinizma, sprečavanju urušavanja kolonijalnog sistema i, najzad, zaoštavanja međunarodnih odnosa i izazivanja novog svetskog rata.¹⁹⁴³ Albanci su čak išli i dalje: među diplomatskim korom u Tirani kao i u drugim narodnodemokratskim zemljama rasturali su materijale koji su trebali da dokažu istinitost ovakvih tvrdnji.¹⁹⁴⁴

Za antijugoslovenske istupe Albanci su iskoristili i boravak bugarske vladine delegacije koja je posetila Albaniju od 23. do 30. januara.¹⁹⁴⁵ Bugarsku delegaciju predvodio je predsednik vlade Anton Jugov a za vreme boravka u Albaniji od nje se nisu odvajali Enver Hodža, Mehmed Šehu i drugi najviši albanski rukovodioci. Govoreći na mitingu u Skadru, Hodža i Jugov su, kao i ostali na skupovima u Elbasanu i Korči, potencirali potrebu jačanja socijalističkog tabora na čelu sa SSSR-om i osudili pokušaje

¹⁹³⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 293, Albanija, 9. i 14. januar 1957. godine, bez broja, str. 1 – 2; A. Milatović, *nav. delo*, str. 190; M. Komatina, *nav. delo*, str. 106.

¹⁹⁴⁰ *Isto*, str. 2.

¹⁹⁴¹ *Borba*, 16. februar 1957. godine.

¹⁹⁴² DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 3, dos. 15, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 33 upućen DSIP-u, 16. januar 1957. godine, Pov. br. 41152, str. 1.

¹⁹⁴³ *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁹⁴⁴ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 3, dos. 15, Događaji u Albaniji u svetlu antijugoslovenske kampanje, 19. januar 1957. godine, Pov. br. 427223, str. 2 – 3.

¹⁹⁴⁵ *Borba*, 20. januar 1957. godine; *Politika*, 20. januar 1957. godine.

imperijalista da pod parolom „nacionalnog komunizma“ razbiju jedinstvo „lagera“.¹⁹⁴⁶ Hodža i Šehu bili su naročito oštri u osudi „revizionizma“ i „nacionalizma“ mada sve to ni Albancima ni Bugarima nije smetalo da u zajedničkoj deklaraciji izraze želju da se njihovi odnosi sa FNRJ „još više poboljšaju“.¹⁹⁴⁷ Zajednički istupi Bugara i Albanaca protiv Jugoslavije, i to u Skadru, nadomak jugoslovenske granice, nisu mogli ostati neprimećeni u Beogradu. Štaviše, i pojedini zapadni diplomati u Tirani (Italijani) smatrali su da je poseta bugarske vladine delegacije bila uperena protiv Jugoslavije i to pre svega na planu ideološke borbe te da joj je cilj bio i podrška i ohrabrenje Albancima da istraju na pozicijama na kojima su se nalazili.¹⁹⁴⁸

Međutim, najekstremniji napad na Jugoslaviju i njenu politiku prema zemljama „narodne demokratije“ dogodio se sredinom februara u vidu govora koji je Enver Hodža održao na Plenumu CK APR na temu međunarodne političke situacije i zadataka partije sa tim u vezi. Hodža je većim delom govorio o Jugoslaviji počevši sa ocenom da je jugoslovenski stav u vezi sa događajima u Mađarskoj bio nepravilan da bi potom napao jugoslovenske teorije kao „objektivno štetne po marksizam-lenjinizam“ nazvavši ih mešavinom „trulih teorija“ počev od Prudona i Bakunjinina do Trockog i Buharina.¹⁹⁴⁹ Ovome je dodao poznate optužbe za razvijanje „agenturne delatnosti“ prema Albaniji i APR, da bi potom veoma oštro, po prvi put posle 1953. godine, pokrenuo pitanje položaja albanske nacionalne manjine na Kosovu.¹⁹⁵⁰ Hodža je optuživao jugoslovensko rukovodstvo da je zauzelo „šovinistički stav prema stanovništvu“ da vodi politiku denacionalizacije i da je primoralo desetine hiljada Albanaca sa Kosova da se isele u

¹⁹⁴⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Beleška o boravku bugarske vladine delegacije u Albaniji, 1. februar 1957. godine, Pov. br. 42271, str. 1 – 2.

¹⁹⁴⁷ *Isto*, str. 2.

¹⁹⁴⁸ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 26, Zabeleška o razgovoru sa Vittorino Rotondarom, prvim sekretarom italijanskog poslanstva u Tirani, 28. januar 1957. godine, Pov. br. 42359, str. 1.

¹⁹⁴⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Rezime iz izveštaja „O međunarodnoj situaciji i zadacima partije“ koga je podneo plenumu CK PRA Enver Hodža, 18. februar 1957. godine, str. 1 i 3; Enver Hoxha, *Face aux révisionsismes. Oeuvres choisies présentées par Gilbert Murry*, Paris, 1972, p. 37 – 45; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 570 – 571.

¹⁹⁵⁰ E. Hoxha, *op. cit.*, p. 47 – 57; M. Komatina, *nav. delo*, str. 105 – 106; Više o mestu Kosova i Metohije u politici Hodžine Albanije vidi i u: Momčilo Pavlović, „Osamostaljenje – konačni cilj Albanaca u SFRJ“, *Istorija 20. veka*, 1 – 2/1999, str. 21 – 40; Đorđe Borozan, „Kosovo i Metohija u konceptima teritorijalne i etničke Albanije“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1/1997, str. 176; *Восточная Европа в документах российских архивов 1944 – 1953 гг.*, Том II (1949 – 1953 гг.), Москва – Новосибирск, 1998, стр. 162 – 163 i 206 – 214.

Tursku.¹⁹⁵¹ Dodao je i da Jugoslavija pokušava da od Kosova stvori bazu protiv Albanije i da tamošnja štampa vodi „klevetničku kampanju“ sličnu „Glasu Amerike“. Istovremeno, on je naglasio da je Albanija i dalje spremna za normalizaciju međudržavnih odnosa.¹⁹⁵² U nastavku govora, Hodža je govorio i o ulozi Jugoslavije u međunarodnom radničkom pokretu optužujući je da „propoveda rasturanje tabora socijalizma“, da je preuzela „zastavu revizionizma“ i da se zbog toga Zapad stara da propagira i širi „jugoslovensku liniju“.¹⁹⁵³

Ovo Hodžino istupanje u Beogradu su ocenili kao „najveću albansku provokaciju od 1953. naovamo“ sračunatu na uvlačenje Jugoslavije u „diskusiju“ koju bi potom Albanci koristili kao dokaz jugoslovenske velikodržavne politike.¹⁹⁵⁴ Zbog toga je odlučeno da jugoslovenska štampa ignoriše ovo Hodžino istupanja a da Milatović u vezi sa tim zatraži objašnjenje u albanskom MIP-u izbegavajući formu protesta. Njemu je naloženo da zvanično postavi pitanje šta taj istup znači u svetlu jugoslovensko-albanskih međudržavnih odnosa i kako albanska vlada misli da radi na normalizaciji odnosa na osnovu takvih stavova.¹⁹⁵⁵ Kada je to pitanje postavio pomoćniku albanskog ministra inostranih poslova, Natanailiju, ovaj je nastupio sa tezom da Hodžin govor upravo „otvara put za dalje razgovore ka normalizaciji“ na šta je Milatović izrazio svoje čuđenje.¹⁹⁵⁶ Kada je potsekretar DSIP-a, Dobrivoje Vidić, nekoliko dana kasnije istim povodom uručio protestnu notu Piro Kočiju, ovaj je reagovao čuđenjem što se upućuje protestna nota albanskoj vladi kad je Hodža govorio „pred partijskim forumom“.¹⁹⁵⁷ Povodom tih najnovijih napada, jugoslovenski savezni sekretar za inostrane poslove Koča Popović je u svom ekspozeu pred Saveznom skupštinom 26. februara u neku ruku sumirao i dotadašnje iskustvo Jugoslavije u procesu normalizacije međusobnih odnosa rekavši da je jugoslovenska strana uprkos svim svojim naporima ostala nemoćna pred očiglednim

¹⁹⁵¹ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Rezime iz izveštaja „O međunarodnoj situaciji i zadacima partije“ koga je podneo plenumu CK PRA Enver Hodža, 18. februar 1957. godine, str. 3.

¹⁹⁵² *Isto*, str. 4.

¹⁹⁵³ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Izvodi iz nastavka govora Envera Hodže održanog na plenumu CK od 13. do 16. februara 1957. godine, 26. februar 1957. godine, str. 1.

¹⁹⁵⁴ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 1, Telegram D. Vidića Poslanstvu FNRJ u Tirani, 18. februar 1957. godine, Pov. br. 43865, str. 1.

¹⁹⁵⁵ *Isto*, str. 2.

¹⁹⁵⁶ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 1, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 88 upućen DSIP-u, 22. februar 1957. godine, Pov. br. 43865, str. 1.

¹⁹⁵⁷ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Zabeleška o razgovoru državnog potsekretara za inostrane poslove D. Vidića sa albanskim poslanikom Piro Kočijem, 28. februar 1957. godine, Pov. br. 44527, str. 1.

nedostatkom dobre volje sa albanske strane.¹⁹⁵⁸ Osim ovakvih reakcija, u Jugoslaviji je na Hodžine stavove reagovao i Oblasni komitet SSRN Kosova i Metohije koji je na plenumu sredinom marta odbacio sve njegove tvrdnje.¹⁹⁵⁹ Najzad, na najnovije albanske optužbe i kampanju protiv Jugoslavije osvrnuo se i sâm Tito u svom izlaganju na V plenumu Saveznog odbora SSRNJ na Brionima.¹⁹⁶⁰ Iako je smatrao da ne treba drammatizovati najnovije sukobe do kojih je došlo posle događaja u Mađarskoj, on je ipak upozoravao da ga Hodžine optužbe i stavovi u vezi Kosova više brinu nego ideološka sukobljavanja i naglasio da smatra da iza toga stoji jedna „na brzinu skalupljena“ taktika koja je trebalo da pokaže da Jugoslavija nije rešila nacionalno pitanje i da ugrožava manjine.¹⁹⁶¹ Pored Tita, na istom plenumu je i Aleksandar Ranković oštro kritikovao najnovije albansko pokretanje pitanja Kosova koje je ocenio kao podstrekavanje šovinizma i mešanje u unutrašnji život naroda Jugoslavije.¹⁹⁶²

Posle Hodžinog izlaganja na Plenumu CK APR, rasplamsala se iznova i antijugoslovenska propaganda u albanskoj štampi. *Zeri i populit* i *Baškimi* su u uvodnicima komentarisali isključivo deo izveštaja koji se odnosio na Jugoslaviju sa posebnim akcentom na jugoslovensko „mešanje“, „agenturni rad“, „šovinistički i antimarksistički stav prema stanovništvu Kosova“ i „antialbanskoj propagandi“.¹⁹⁶³ Hodžin izveštaj je sa naročitom pažnjom potom „prorađivan“ u partijskim organizacijama a štampa je naročito naglasila da je stav partijske organizacije Tirane „bio sjajan“ i da su „intelektualci i ljudi drugih kolebljivih slojeva shvatili pravilnost linije“.¹⁹⁶⁴ Iz toga je bilo jasno da Albanci naročito nastoje da postignu uspeh tamo gde je ranije uspeha imala jugoslovenska propaganda. Paralelno sa time aktivnostima, do kraja marta, Albanci su mobilisali sve svoje snage u antijugoslovenskoj kampanji. Svi najviši rukovodioci obilazili su srezove, opštine i sela, razne društvene organizacije, škole i sindikate i to naročito u severnom i srednjem delu

¹⁹⁵⁸ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 172.

¹⁹⁵⁹ *Borba*, 21. mart 1957. godine; *Politika*, 21. mart 1957. godine.

¹⁹⁶⁰ *Borba*, 20. april 1957. godine; *Politika*, 19. april 1957. godine; *Komunist*, br. 1 (God. XVI), 1. maj 1957. godine; *Narodna armija*, 25. april 1957. godine; *Libertatea*, 26. 4. 1957.

¹⁹⁶¹ J. B. Tito, *Govori i članci*, XI, Zagreb, 1959, str. 291 – 293.

¹⁹⁶² AJ, fond Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (dalje: 142), fascikla 17, arh. Jedinica 51, Stenografske beleške Petog plenuma SO SSRNJ koji je održan 18. i 19. aprila 1957. godine na Brionima, str. 9 – 10.

¹⁹⁶³ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 106 upućen DSIP-u, 1. mart 1957. godine, Pov. br. 44685.

¹⁹⁶⁴ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 115 upućen DSIP-u, 6. mart 1957. godine, Pov. br. 44881, str. 1.

zemlje, tj. svuda gde se smatralo da je jugoslovenski uticaj najveći.¹⁹⁶⁵ Do koje mere se rasplamsala antijugoslovenska propaganda u Albaniji svedočilo je i nastojanje Albanaca da u sklopu proširenja svojih odnosa sa arapskim zemljama (što je bio deo politike SSSR-a) iskoristi i veze sa tamošnjim komunističkim partijama za propagandno delovanje protiv Jugoslavije.¹⁹⁶⁶

Intenziviranje antijugoslovenske kampanje i naglo zahlađenje u jugoslovensko-albanskim odnosima, kao i manifestovanje albansko-bugarskog prijateljstva zabrinuli su Beograd do izvesne mere. Na to su, krajem marta, uticale i glasine koje su kružile Tiranom o navodnom dolasku specijalnog bugarskog aviona u kome su se nalazila vojna lica pristigla na nekakve vojne razgovore sa Albancima. Pokušavajući da o tome nešto sazna od Nikole Nikolova, trećeg sekretara bugarske ambasade u Tirani, sekretar jugoslovenskog poslanstva Miloš Melovski je podsećao sagovornika da iredentistička i šovinistička kampanja albanske štampe i vojni razgovori dve zemlje nisu u skladu sa nedavno potpisanom albansko-bugarskom deklaracijom i da zbog toga Jugosloveni ne mogu biti „ravnodušni i bez interesa o tome šta se događa oko naših granica“.¹⁹⁶⁷ Nekoliko dana kasnije o najnovijim postupcima Albanije u vezi sa jugoslovensko-albanskim odnosima razgovarao je, u odsustvu Hruščova, sa Bulganjinom jugoslovenski ambasador u Moskvi Veljko Mićunović. Iako se Bulganjin odmah ogradio da SSSR nema uticaja u Albaniji, Mićunović se požalio na albansko mešanje u unutrašnje stvari Jugoslavije (u vezi sa Kosovom) i na nedavno streljanje albanskih komunista koji su, po Mićunoviću bez svake osnove, proglašeni jugoslovenskim špijunima.¹⁹⁶⁸

Taman kada je albanska antijugoslovenska kampanja dostigla svoj vrhunac, došlo je do njenog naglog obustavljanja i to u vezi sa posetom albanske delegacije Moskvi do koje je došlo u aprilu 1957. godine. S obzirom na atmosferu koja je u Moskvi vladala prilikom nedavnih poseta bugarske i mađarske delegacije, u Beogradu su očekivali da i poseta albanske delegacije bude iskorišćena za „obračun“ sa Jugoslavijom. U početku, situacija se

¹⁹⁶⁵ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Albaniji br. 143 upućen DSIP-u, 20. mart 1957. godine, Pov. br. 46178, str. 1.

¹⁹⁶⁶ DAMSPS, PA, 1957, Albanije, fasc. 1, dos. 14, Telegram D. Vidića ambasadama FNRJ u Parizu i Kairu i poslanstvima FNRJ u Damasku i Bejrutu, 26. mart 1957. godine, Pov. br. 46729.

¹⁹⁶⁷ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 27, Zabeleška o razgovoru sa Nikolom Nikolovim, trećim sekretarom bugarske ambasade u Tirani, 29. mart 1957. godine, Pov. br. 47239, str. 1.

¹⁹⁶⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Depeša Veljka Mićunovića D. Vidiću br. 48, 6. april 1957. godine, bez broja, str. 5 – 7; V. Mićunović, *nav. delo*, str. 263.

tako i razvijala. U prvim istupima, Enver Hodža je nastavio sa napadima na Jugoslaviju želeći da istovremeno produži postojeću kampanju i od Sovjeta dobije podršku za njeno dalje jačanje.¹⁹⁶⁹ Ali, u nastavku posete došlo je do očigledne promene kojoj su, bez sumnje, kumovali Sovjeti i njihovi interesi. Promene je nagovestio nastup Envera Hodže i Nikite Sergejeviča Hruščova na prijemu koji su u čast svoje delegacije priredili Albanci 16. aprila kada su obojica održala veoma pomirljive i uzdržane govore.¹⁹⁷⁰ Sutradan, 17. aprila, na prijemu koji su organizovali Sovjeti, Hruščov je prišao Veljku Mićunoviću i zatražio od njega da razgovara sa Hodžom, što ovaj nije mogao da izbegne. Hodža je tada izražavao želju za poboljšanjem međusobnih odnosa ali se i žalio na Arsu Milatovića koga je okarakterisao kao većeg neprijatelja Albanije čak i od Predraga Ajtića, prethodnog jugoslovenskog ambasadora u Tirani.¹⁹⁷¹ Milatović je negirao Hodžine navode tražeći objašnjenje za antijugoslovensku kampanju koju je vodila Albanija i naročito za pokretanje pitanja Kosova. Hodža je sve to pokušao da prikaže kao da je u pitanju odbrana od jugoslovenskih napada u čemu ga je podržavao i Hruščov koji je naveo i to da mu je poznato da je prilikom posljednje Titove posete grčkom kralju neko od Grka, u šali, govorio o podeli Albanije između Jugoslavije i Grčke.¹⁹⁷² Milatović je, međutim, takvo „sumnjičenje“ Jugoslavije apsolutno odbijao.

Iako razgovor Hodže i Milatovića nije doneo ništa novo, Hodža je govoreći na mitingu u Kremlju izjavio da će Albanija „ulagati sve neophodne napore“ da se odnosi sa Jugoslavijom prošire.¹⁹⁷³ Po povratku iz Moskve, na mitingu u Tirani, i Mehmed Šehu je našao za shodno da kaže da su u poslednje vreme bili приметni znaci pogoršanja jugoslovensko-albanskih odnosa (za šta je optuživao Jugoslaviju) dodavši ipak da će Albanci raditi na tome da se ti odnosi poboljšaju.¹⁹⁷⁴ Za razliku od njega, Enver Hodža je na istom mitingu govorio čak i o „starom prijateljstvu“ i „zajedničkoj borbi protiv italijansko-nemačkog fašizma“ podvlačeći da će se uložiti svi naponi da bi se poboljšali

¹⁹⁶⁹ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 22, Jugoslovensko-albanski odnosi 1955 – 1959. godine, bez datuma, Pov. br. 32442, str. 34; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 582 – 583.

¹⁹⁷⁰ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 267; *Borba*, 18. april 1957. godine; *Politika*, 18. april 1957. godine.

¹⁹⁷¹ *Isto*, str. 269 – 270.

¹⁹⁷² *Isto*, 270.

¹⁹⁷³ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 22, Jugoslovensko-albanski odnosi 1955 – 1959. godine, bez datuma, Pov. br. 32442, str. 34.

¹⁹⁷⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Beleška iz govora Mehmeda Šehua na mitingu u Tirani 26. aprila o.g., 26. april 1957. godine.

odnosi između dveju „zemalja i partija“.¹⁹⁷⁵ Ipak, obojica su podvlačila da takav razvoj odnosa najviše zavisi od Jugoslavije.

Kao posledica neočekivanog obrta u Moskvi, antijugoslovenska kampanja u albanskoj štampi naglo je prekinuta, naročito kada su u pitanju bile ideološke teme. Do kraja aprila u albanskoj štampi objavljena su samo tri antijugoslovenska članka i to sva tri vezana za pitanja iz međudržavnih odnosa (manjina, PTT, groblja) dok je paralelno sa time prestala i „usmena kampanja“ i vojne aktivnosti oko jugoslovenskih granica dok je štampa pisla samo o neimenovanim „revizionistima“, „oportunistima“ i „antisovjetima“.¹⁹⁷⁶ Poboljšao se i odnos albanskog MIP-a i drugih zvaničnika prema jugoslovenskom poslanstvu u Tirani: stav je postao korektan, bez ignorisanja ali i bez naročite ljubaznosti.¹⁹⁷⁷ Takav trend „otopljanja“ vidljiv uglavnom preko izjava i gestova visokih albanskih rukovodilaca nastavljen je i tokom maja i juna i davao je izvesne nade u potvrdu informacija koje su stizale do Beograda, a koje su govorile o tome da su „Rusi dali Albancima direktivu da u odnosima sa Jugoslavijom idu na delu još dalje nego što je rečeno u javnim izjavama u Moskvi“.¹⁹⁷⁸

Analizirajući ovakav obrt u stavu Albanaca, u Beogradu su došli do nekoliko važnih zaključaka. Polazeći od ocene da je poseta albanske delegacije SSSR-u bila organizovana radi dalje konsolidacije „lagera“ i što potpunijeg usklađivanja politike zemalja „narodne demokratije“ sa politikom Sovjetskog Saveza i od toga da je kampanja koja se bila rasplamsala u Albaniji planirana od strane Sovjeta sa ciljem da dokaže jugoslovenske velikodržavne ambicije i nepostojanje volje za saradnju sa istočnim blokom (za šta su iskorišćeni politički primitivizam, mržnja i šovinizam albanskog rukovodstva), u Beogradu su zaključili da je glavni razlog obustavljanja takve kampanje bio njen izuzetno negativan odjek kako u Jugoslaviji tako i u samoj Albaniji.¹⁹⁷⁹ Osim toga, na zaokret u odnosu prema Jugoslaviji, uticale su i opšte prilike u socijalističkom „lageru“, način na koji je reagovala Jugoslavija i pogotovo potrebe Sovjetskog Saveza u vezi sa svojom politikom u

¹⁹⁷⁵ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 14, Izveštaj Arse Milatovića DSIP-u br. 179, 30. april 1957. godine, Pov. br. 49879, str. 2.

¹⁹⁷⁶ *Isto*, str. 1.

¹⁹⁷⁷ *Isto*, str. 2.

¹⁹⁷⁸ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 3, Telegram D. Vidića Ambasadi FNRJ u Moskvi, 8. maj 1957. godine, Pov. br. 49452.

¹⁹⁷⁹ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 22, Jugoslovensko-albanski odnosi 1955 – 1959. godine, bez datuma, Pov. br. 32442, str. 34.

međunarodnim odnosima. S tim u vezi, u Jugoslaviji su bili sigurni da je Sovjetima odgovaralo da do zaokreta dođe upravo u vreme posete albanske delegacije kako bi sa sa jedne strane prikazali kao arbitar u jugoslovensko-albanskim odnosima a sa druge Albancima pokazali da je Moskva jedino uporište koje im omogućava ostanak na vlasti.¹⁹⁸⁰ Najzad, iskustvo sa poslednjom, po jugoslovenskom mišljenju neuspehom, antijugoslovenskom kampanjom u Albaniji, potvrdilo je još jednom da je Albanija „bila i ostala posebna vrsta političkog barometra sovjetske politike prema Jugoslaviji“ i da u odnosima prema njoj ima posebnu ulogu u okvirima istočnog bloka.¹⁹⁸¹

Međutim, na talas „otopljanja“ koji je zapljusnuo jugoslovensko-albanske odnose posle povratka albanske delegacije iz Moskve pala je senka u noći 15/16. maja kada je ministar u albanskoj vladi i član CK APR, Panajot Pljaku, prebegao u Jugoslaviju i zatražio politički azil.¹⁹⁸² Za Jugoslovene, ovakav postupak Pljakua bio je pokazatelj veće krize unutar albanskog rukovodstva, pogotovo ako se uzimalo u obzir da je u poslednjih godinu i po dana došlo do političke likvidacije Tuk Jakove i Bedri Spahiua, do poznatih događanja na Tiranskoj konferenciji i do streljanja Liri Gege, Dalji Mdrena i Petra Bulatovića.¹⁹⁸³ S tim u vezi, u jugoslovenskom poslanstvu u Tirani su rezonovali da to što niko od tih ljudi nije ni slutio šta bi moglo da ga snađe, ne znači da tako nešto nije mogao da pomisli Panajot Pljaku.¹⁹⁸⁴ Iako su Albanci u prvo vreme ćutali o bekstvu Pljakua, bilo je jasno koga okrivljuju za sve. Do koje mere je u Albaniji sproveden staljinistički metod rada, svedočilo je pismo porodice odbeglog Pljakua u kome je stajalo da „izdajnici marksizma, žigosani neprijatelji albanskog naroda, gnusni prirepici američkog imperijalizma i revizionisti kupuju svakog podlog čoveka koji im se proda, kao omrznuti neprijatelj, podli

¹⁹⁸⁰ *Isto*, str. 1 – 2.

¹⁹⁸¹ *Isto*, str. 2.

¹⁹⁸² Više o motivima bekstva Panajota Pljakua i njegovom potonjem životu u Jugoslaviji vidi u: P. Pljaku, *nav. delo.*; Petrit Imami, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd, 2000, str. 316; P. Zlatar, *nav. delo*, str. 188 – 189; *Borba*, 21. maj 1957. godine; *Politika*, 21. maj 1957. godine; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 590 – 592; H. Д. Смирнова, *История Албании...*, с. 316 – 317.

¹⁹⁸³ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 29, Zabeleška o razgovoru sa Ištvan Hrabecom, prvim sekretarom mađarske ambasade u Tirani, 21. maj 1957. godine, Pov. br. 411727.

¹⁹⁸⁴ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 29, Zabeleška o razgovoru sa Nikolom Nikolovim, trećim sekretarom bugarske ambasade u Tirani, 26. maj 1957. godine, Pov. br. 412014, str. 2.

izdajnik Pljaku“.¹⁹⁸⁵ Aluzije su bile jasne. Na kraju pisma, majka i brat Panajota Pljakua tražili su „krv ovog prokletog Jude“.

Krajem maja, Albanci su izašli sa optužbom protiv Pljakua za veleizdaju i zvanično zatražili njegovo izručenje od Jugoslavije. U Beogradu, međutim, nisu bili spremni da pitanja izručenja povežu sa eventualnim popravljanjem odnosa sa Albanijom i spremali su se da notom i mirnim tonom negativno odgovore na albanski zahtev.¹⁹⁸⁶ U noti koja je nekoliko dana kasnije predata albanskom poslaniku u Beogradu, Piro Kočiju, jugoslovenska vlada je negirala bilo kakvu vezu sa bekstvom Panajota Pljakua i sa njim uopšte, kao i albansku tvrdnju da je on sa sobom poneo i neka važna dokumenta.¹⁹⁸⁷ Istovremeno, Albanci su upoznati da je Pljakuu odobren azil na koji je, u skladu sa jugoslovenskim zakonima, imao pravo. Koči je na to tvrdio da je reč o „unutrašnjim zakonima“ Jugoslavije i da bi ona kao socijalistička zemlja, bez obzira na to, trebalo da Pljakua koji je počinio krivično delo protiv druge socijalističke zamlje, vrati u Albaniju.¹⁹⁸⁸ Posmatrano u kontekstu tada aktuelnih dešavanja u jugoslovensko-albanskim odnosima, Pljakuovo bekstvo i reakcija Beograda na to, sa albanske strane su mogli samo da budu uzeti kao potvrda učestalih sumnji i optužbi za obaveštajni i prevratnički rad Jugoslavije, njenog poslanstva u Tirani i njenih tajnih službi protiv albanskog rukovodstva.

Na kraju jugoslovenske note u vezi sa bekstvom Panajota Pljakua stajalo je i to da azil koji je njemu pružen ne bi trebalo da se na bilo koji način odrazi na razvoj normalnih dobrosusedskih odnosa između Jugoslavije i Albanije.¹⁹⁸⁹ Međutim, međudržavni odnosi su, čak i pre bekstva Pljakua, trpeli zbog zaoštavanja ideološkog sukoba. U službenim kontaktima sa jugoslovenskim diplomatama u Tirani bilo je primetno konstantno pooštavanje: niko od albanskih rukovodilaca (a naročito Enver Hodža, Liri Bališova i Bećir Baluku) nije na prijemima progovarao ni reč sa Jugoslovenima, štampani materijali koje je poslanstvo ranije slalo pojedinim albanskim rukovodiocima počeli su da se vraćaju

¹⁹⁸⁵ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 3, dos. 27, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 328 upućen DSIP-u, 29. maj 1957. godine, Pov. br. 412021.

¹⁹⁸⁶ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 3, dos. 23, Telegram D. Vidića Poslanstvu FNRJ u Tirani, 31. maj 1957. godine, Pov. br. 412086.

¹⁹⁸⁷ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 307, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa albanskim poslanikom Piro Kočijem, 4. jun 1957. godine, Str. pov. br. 121, str. 1.

¹⁹⁸⁸ *Isto.*

¹⁹⁸⁹ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Prepis note DSIP-a br. 412022 upućene Poslanstvu NR Albanije u Beogradu, 4. jun 1957. godine, str. 2.

nazad, Jugoslovenima je uskraćeno pravo na učitelje jezika, otežavano im je snabdevanje namirnicama i gorivom a mnoga sporna pitanja iz domena uslova rada poslanstva ostajala su i dalje nerešena.¹⁹⁹⁰ Odnos albanskih vlasti prema jugoslovenskim državljanima koji su živeli u Albaniji takođe se promenio na gore. Prema njima je pooštrena kontrola, počela su ponovo otpuštanja sa posla, onemogućavanje školovanja, uskraćivanje karata za snabdevanje, zabranjivanje kretanja van mesta boravka i onemogućavanje kontakta sa jugoslovenskim poslanstvom.¹⁹⁹¹ U to vreme, u Albaniji je posle prekida od nekoliko godina, ponovo počelo uništavanje i poslednjih ostataka srpskih vojničkih grobalja iako su Albanci prethodne godine obećali da će ih obnoviti.¹⁹⁹² Kao očigledan znak pogoršanja međusobnih odnosa, u Beogradu su uzimali i nagli prekid pregovora o zaključenju sporazuma o PTT saobraćaju 6. aprila, iako su se u početku povoljno odvijali i obećavali uspeh.¹⁹⁹³ Međutim, kada im je to bilo u interesu Albanci su umeli da pokažu i kooperativnost. Tako je početkom godine, u atmosferi zaoštavanja zbog uzajamnog proterivanja diplomata iz Tirane i Beograda, zaključen Protokol o robnoj razmeni za 1957. godinu u visini od oko 2 miliona dolara i dogovoreno otvaranje graničnog prelaza Đakovica – Čafa Prušit za transport robe koja je bila predmet potpisanog protokola.¹⁹⁹⁴ Umeli su čak i da, radi uspostavljanja tranzita za svoju robu preko Jugoslavije, „angažuju“ za svoje interese i druge, poput Poljaka i Čehoslovaka, koji su bili među najvećim uvoznicima albanske robe.¹⁹⁹⁵ Na takav način, Albanci su pokušavali da iskoriste trenutak i uzmu sve što su mogli u situaciji kada je dalje poboljšanje albansko-jugoslovenskih odnosa, suočeno sa izazovima ideološke konfrontacije, stajalo pod velikim znakom pitanja.

Posle Albanije, od svih zemalja „narodne demokratije“ u jugoslovenskom susedstvu, ideološki sukob i antijugoslovenska kampanja bili su najintenzivniji u Bugarskoj. Osim toga, odnos Bugarske prema Jugoslaviji imao je i određene osobenosti u

¹⁹⁹⁰ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 1, Izveštaj Arse Milatovića DSIP-u, 5. februar 1957. godine, Pov. br. 42695, str. 1 – 4.

¹⁹⁹¹ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 3, dos. 21, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 69 upućen DSIP-u, 9. februar 1957. godine, Pov. br. 42986.

¹⁹⁹² DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 3, dos. 26, Beleška o stanju naših grobalja u Albaniji, 2. mart 1957. godine, Pov. br. 27398.

¹⁹⁹³ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 3, dos. 3, Zabeleška o prekidu pregovora o zaključenju Sporazuma o PTT saobraćaju sa NRA, 8. april 1957. godine, Pov. br. 47533.

¹⁹⁹⁴ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 12, Izveštaj o pregovorima za zaključenje Protokola o robnoj razmeni za 1957. godinu sa NR Albanijom, 14. januar 1957. godine, Pov. br. 41147, str. 2 – 4.

¹⁹⁹⁵ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 10, Pitanje albanskog tranzita preko FNRJ, 4. maj 1957. godine, Pov. br. 412698, str. 1.

odnosu na druge zemlje „narodne demokratije“ s tim što je ona, po uverenju Beograda, imala i posebnu ulogu kada su u pitanju bili jugoslovensko-albanski odnosi. S tim u vezi u Jugoslaviji su imali utisak da je Sovjetski Savez „prepustio Albaniju Bugarima“ koji su, iako i sami u poziciji nekoga ko prima pomoć od Sovjeta, izdašno kreditirali Albaniju, slali tamo svoje stručnjake, gradili nove fabrike i slali svoje rukovodioce na odmor.¹⁹⁹⁶ Pažnji Beograda nije promaklo ni to da su Bugari bili ti koji su posle januarskog savetovanja pet komunističkih partija u Budimpešti, u povratku kući, svratili do Tirane i preneli Albancima usvojene stavove.¹⁹⁹⁷ Usledila je potom poseta bugarske vladine delegacije Albaniji koja je očigledno za cilj imala manifestovanje jedinstva socijalističkog „lagera“ i podršku albanskom rukovodstvu kao i podršku njegovoj politici, između ostalog i prema Jugoslaviji. Podozrevajući da je bugarsko-albansko približavanje moglo ići na štetu Jugoslavije, jugoslovenska diplomatija je obratila pažnju čak i na izjavu koju je predsednik bugarske vlade, Anton Jugov, dao pred odlazak iz Albanije u kojoj je naročito naglasio „duboke istorijske korene“ prijateljstva između bugarskog i albanskog naroda.¹⁹⁹⁸ Podsećanje na prošlost, u ovom slučaju, nije moglo pozitivno odjeknuti u Beogradu.

U toku proleća 1957. godine nastavljena je bliska bugarsko-albanska saradnja i dalje pomno praćena od strane Jugoslavije. Prilikom povratka iz posete Moskvi, albanska partijska i državna delegacije se zadržala u Sofiji i tamo vodila razgovore sa najvišim bugarskim rukovodiocima.¹⁹⁹⁹ Takođe u toku aprila 1957. godine Bugari su počeli pripremne radove za izgradnju dve fabrike u Albaniji, povećali su broj svojih stručnjaka u poljoprivredi i organizovali posetu trojice albanskih generala i još šestorice oficira Bugarskoj posle čega jugoslovenskom poslaniku u Tirani, Arsi Milatoviću, nije preostalo ništa drugo osim da konstatuje kako se zapaža „upadno približavanje Albanaca i Bugara, imamo utisak na liniji neprijateljstva prema FNRJ“.²⁰⁰⁰

¹⁹⁹⁶ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 23, Odnosi Bugarska – SSSR, 14. avgust 1957. godine, Pov. br. 28169, str. 1.

¹⁹⁹⁷ *Isto.*

¹⁹⁹⁸ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 23, O putu bugarske vladine delegacije u Albaniju, 8. februar 1957. godine, Pov. br. 27301, str. 2.

¹⁹⁹⁹ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 23, Odnosi Bugarska – SSSR, 14. avgust 1957. godine, Pov. br. 28169, str. 1.

²⁰⁰⁰ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 22, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 199 upućen DSIP-u, 9. april 1957. godine, Pov. br. 47886, str. 1.

Uporedo sa time, Bugarska je u štampi sprovodila kampanju, koju je započela još krajem 1956. godine, čija oštrica je bila uperena protiv „savremenog revizionizma“. Jedna od osobnosti bugarske kampanje bila je izostanak javnih istupa visokih rukovodilaca iako je štampa redovno donosila članke sa antijugoslovenskim sadržajem. Jedina dva bugarska funkcionera koja su se krajem januara 1957. godine oglasila, Vlko Červenkov na gradskoj konferenciji Otečestvenog fronta u Sofiji i Anton Jugov na mitingu u Skadru, govorili su u aluzijama. Červenkov je govorio o „nekim krugovima“ koji govore o „nekakvim naročitim putevima razvitka ka socijalizmu“ dok je Jugov, ne pominjući Jugoslaviju tvrdio da „iskustvo pojedinih zemalja ne predstavlja robu, koja može da se izvozi i natura drugim zemljama“.²⁰⁰¹ Jugov je, bez sumnje, ciljao upravo na Jugoslaviju zaboravljajući koliko su Bugari u drugim prilikama bili spremni da hvale kao jedino ispravno i spasonosno, iskustvo jedne druge zemlje – Sovjetskog Saveza.

Sredinom februara, međutim, tokom posete bugarske partijske i državne delegacije Moskvi i bugarski funkcioneri su otpočeli sa otvorenim napadima na Jugoslaviju i njene rukovodioce, u čemu su se isticali Todor Živkov i Anton Jugov koji su i predvodili bugarsku delegaciju.²⁰⁰² Tokom boravka u SSSR-u od 15. do 21. februara 1957. godine i domaćini i gosti su nastojali da u svakoj prilici manifestuju novo jačanje socijalističkog „lagera“ ali i osude jugoslovensku politiku prikazujući je kao glavnu opasnost koja pretila tom istom lageru i međunarodnom radničkom pokretu uopšte.²⁰⁰³ U svim istupima, nekada direktno a nekada indirektno, govoreći o Jugoslaviji Hruščov, Živkov i Jugov su često upotrebljavali izraze „revizionizam“, „nacionalizam“, „oportunizam“ ili „izdaja“.²⁰⁰⁴ U zajedničkoj deklaraciji koja je objavljena po završetku posete, podvučena je opasnost od imperijalizma i „revizionizma“ i s tim u vezi apelovano na jačanje „lagera“ i Varšavskog pakta.²⁰⁰⁵ Nezadovoljni takvim napadima sa bugarske strane koji su bili najžešći od početka nove antijugoslovenske kampanje, u jugoslovenskom DSIP-u su ambasadi u Sofiji naložili da na što višem nivou protestuju kod Bugara zbog, između ostalog, i dovođenja u vezu

²⁰⁰¹ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Beleška o klevetničkom govoru Jugova i Červenkov protiv Jugoslavije, 29. januar 1957. godine, Pov. br. 41898.

²⁰⁰² DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 37, Odnosi FNJR – Bugarska (od smrti Staljina), bez datuma, Pov. br. 28989, str. 3.

²⁰⁰³ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 24, O boravku bugarske vladine i partijske delegacije u Moskvi, 1. mart 1957. godine, Pov. br. 27395, str. 2.

²⁰⁰⁴ *Isto*.

²⁰⁰⁵ *Isto*, str. 1.

jugoslovenske štampe (implicitno i jugoslovenske politike) u vezu sa „neprijateljima socijalizma“, kao i zbog insinucija da Jugoslavija radi na rascepu u BKP i protiv prijateljskih odnosa između Bugarske i SSSR-a.²⁰⁰⁶ Ni jedno ni drugo, po mišljenju Beograda, nije moglo da doprinese prijateljskom razumevanju između dveju susednih zemalja a nije bilo ni u skladu sa zajedničkom bugarsko-sovjetskom deklaracijom u kojoj je bila istaknuta želja za daljim učvršćivanjem prijateljskih odnosa sa Jugoslavijom.²⁰⁰⁷ Na ovaj protest, međutim, Bugari su reagovali krajnje nezainteresovano i ravnodušno.²⁰⁰⁸

U istupanjima bugarskih rukovodilaca prilikom povratka u Bugarsku, oštrica napada na Jugoslaviju je znatno ublažena. Odmah po stupanju na bugarsko tle, Červenkov je na mitingu u Ruseu pozivao na očuvanje jedinstva socijalističkog „lagera“ i na doslednu borbu protiv „pokušaja izopačavanja velikog učenja marksizma-lenjinizma“ dok je Živkov na sličnom skupu u Sofiji opominjao bugarske komuniste da budu „neumljivi i nepomirljivi prema neprijateljima marksizma, prema revizionističkim i oportunističkim elementima radničkog pokreta“.²⁰⁰⁹ Za Beograd je činjenica da Bugari po povratku u zemlju nisu „tako oštro i zlobno“ napadali Jugoslaviju ukazivala na mogućnost da se težište „obračuna“ prebaci na niže partijske forume a da najviši funkcioneri ubuduće izbegavaju javne izjave u vezi sa tim kako bi umanjili „atmosfera kampanje“ i sprečili zaoštavanje međudržavnih odnosa.²⁰¹⁰ Već naredni dani pokazali su da je takva procena bila ispravna, jer je bugarski ambasador u Beogradu, Mišo Nikolov, u nekoliko navrata jugoslovenskim vlastima govorio o potrebi da se održe dobri međudržavni odnosi i nagoveštavao pozive nekim jugoslovenskim funkcionerima da provedu odmor u Bugarskoj.²⁰¹¹ O bugarskim nastojanjima da se međudržavni odnosi odvoje od sukoba na ideološkom polju svedočile su i izjave nekih bugarskih funkcionera početkom marta 1957. godine. Bugarski ministar inostranih poslova, Lukanov, u intervjuu moskovskom listu *Novoje Vremja* izjavio je da

²⁰⁰⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Telegram Dobrivoja Vidića Ambasadi FNRJ u Sofiji, 26. februar 1957. godine, Pov. br. 44263.

²⁰⁰⁷ *Isto.*

²⁰⁰⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 34 upućen DSIP-u, 27. februar 1957. godine, Pov. br. 44400.

²⁰⁰⁹ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 13, dos. 25, Pregled izjava bugarskih rukovodilaca o Jugoslaviji posle mađarskih događaja, 10. april 1957. godine, Pov. br. 27572, str. 2 – 3.

²⁰¹⁰ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 35, Telegram D. Vidića ambasadama FNRJ u Moskvi, Varšavi i Pragu, 4. mart 1957. godine, Pov. br. 44533/57.

²⁰¹¹ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa bugarskim ambasadorom Nikolovim, 6. mart 1957. godine, Pov. br. 45348.

Bugarska i Jugoslavija prilaze nekim važnim međunarodnim problemima i nekim pitanjima marksističko-lenjinističke teorije na različite načine ali da nemanje zajedničkog stava sa Jugoslavijom o tim pitanjima „ne treba da nas ometa da saradujemo drugarski jedni s drugima“ podvlačeći naročito ekonomsku i kulturnu saradnju kao i zajedničku borbu za mir u svetu.²⁰¹² Nekoliko dana kasnije i bugarski premijer Anton Jugov je na zasedanju Sobranja najavio da će Bugarska i dalje „ulagati neophodne napore“ za jačanje saradnje sa FNRJ na osnovu principa uzajamnog poštovanja i nemešanja u unutrašnje stvari kao i da nezavisno od postojanja „različitih pogleda“ o nekim osnovnim pitanjima međunarodne situacije, o uzajamnim odnosima između socijalističkih zemalja i o jedinstvu „socijalističkog tabora“ odnosi između Bugarske i Jugoslavije mogu i treba da se poboljšavaju i proširuju.²⁰¹³ Jugov je, međutim, dodao i da to ne zavisi samo od Bugarske koja čini sve što je neophodno iako ne nailazi uvek na „odgovarajuće razumevanje“.²⁰¹⁴ Obe izjave primljene su u Beogradu sa zadovoljstvom i uz podršku ideji o odvajanju međudržavnih od ideoloških odnosa, mada uz rezervu zbog ovog poslednjeg Jugovljevog stava.²⁰¹⁵ U takvoj atmosferi međudržavni odnosi su nastavili da se razvijaju normalnim tempom: 22. marta Bugari su dali agreman za novog jugoslovenskog ambasadora u Sofiji, Radoša Jovanovića koji je do tada bio ambasador u Brazilu i Venecueli, Aleksandar Ranković i Jovan Veselinov prisustvovali su iste večeri predstavi bugarskog pozorišta u Beogradu a nastavljena je i normalna razmena raznih stručnih delegacija.²⁰¹⁶

Iako je izgledalo da je nova antijugoslovenska kampanja u Bugarskoj počela da se stišava, početkom aprila, tokom posete rumunske partijske i državne delegacije Sofiji, došlo je do novih napada Todora Živkova na Jugoslaviju. Na prijemu u čast rumunske delegacije on se okomio na „revizionizam i oportunističke“ a na mitingu u Sofiji, 2. aprila, se založio za onose „novog tipa“ između Bugarske i Jugoslavije kao zemalja u kojima su na vlasti

²⁰¹² AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Beleška o intervjuu saradnika moskovskog „Novoje vremja“ sa Lukanovim, ministrom inostranih poslova Bugarske, 7. mart 1957. godine, Pov. br. 44868.

²⁰¹³ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Beleška o govoru Jugova na VII redovnom zasedanju Narodnog Sobranja Bugarske, 12. mart 1957. godine, Pov. br. 44400; *Borba*, 13. mart 1957. godine; *Politika*, 13. mart 1957. godine.

²⁰¹⁴ *Isto*.

²⁰¹⁵ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 32, Zabeleška o razgovoru Duze Radovića, referenta za Bugarsku u DSIP-u, sa Mečkovim, savetnikom bugarske ambasade u Beogradu 13. marta 1957. godine, Pov. br. 45491.

²⁰¹⁶ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 36, Pregled odnosa FNRJ – Bugarska od 21. do 29. marta 1957. godine, Pov. br. 27506, str. 1.

komunističke partije, otvoreno optuživši Jugoslaviju da zbog njenih „izvesnih shvatanja“ koje je, po njemu, bilo teško uskladiti sa marksizmom- lenjinizmom izgradnja takvih odnosa nailazi na „ozbiljne teškoće“.²⁰¹⁷ Tome je dodao i da takva shvatanja koriste i imperijalisti da bi podrivali jedinstvo socijalističkog „lagera“. Kao i u mnogim ranijim slučajevima, i bugarsko-rumunska deklaracija je sadržala deo u kome se sa zadovoljstvom govorilo o postignutom stepenu odnosa između Bugarske i Jugoslavije i Rumunije i Jugoslavije i o daljim mogućnostima razvoja tih odnosa, što je u Beogradu pozitivno primljeno.²⁰¹⁸ Međutim, zbog činjenice da je Živkovljev govor bio u potpunosti kontradiktornosti sa stavovima iznetim u deklaraciji, u Beogradu su Nikolovu preneli „vrlo negativan utisak“ koji je njegov govor ostavio na jugoslovensku vladu. Dobrivoje Vidić je kao „nerazumljive i uvredljive“ ocenio povezivanja jugoslovenskih shvatanja sa „imperijalistima“ i njihovim pokušajima podrivanja jedinstva „lagera“ i, posle objašnjenja Nikolova koje se svodilo na to da u Beogradu nisu dobro razumeli Živkova, zatražio da Živkov u buduće bude precizniji jer ljudi u Jugoslaviji čitaju samo objavljene tekstove a ne znaju za „suptilna, interna objašnjenja“ Nikolova o tome šta je Živkov mislio.²⁰¹⁹

I narednih nedelja, antijugoslovenska kampanja je bila aktuelna u Bugarskoj. Na XXIX kongresu BZNS –a, 5. aprila, Georgi Trajkov je istupao protiv „potcenjivanja“ bugarskih iskustava i protiv „omalovažavanja“ Bugarske odbacujući preporuke o „novom i samostalnom“ putu u socijalizam.²⁰²⁰ Živkov je 11. aprila pred sofijskim partijskim aktivom povodom boravka delegacije KP Francuske u Bugarskoj, ponovo govorio o revizionizmu i osuđivao „teorije“ o sopstvenim putevima u socijalizam a 15. aprila je objavljena i bugarsko-francuska deklaracija koja je napadala „revizionizam i oportunistički“.²⁰²¹ U Beogradu su, međutim, zapazili da u svim tim istupima nije bilo direktnog pominjanja Jugoslavije što su shvatili kao jenjavanje antijugoslovenske kampanje i dovodili u vezu sa nedavnim izjavama Hruščova, Bulganjina i Envera Hodže o odnosima

²⁰¹⁷ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 13, dos. 25, Pregled izjava bugarskih rukovodilaca o Jugoslaviji posle mađarskih događaja, 10. april 1957. godine, Pov. br. 27572, str. 3.

²⁰¹⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa bugarskim ambasadorom Mišom Nikolovim, 6. april 1957, Pov. br. 47451, str. 1.

²⁰¹⁹ *Isto*, str. 1 – 2.

²⁰²⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Beleška o govoru Georgi Trajkova na XXIX kongresu BZNS-a, 8. april 1957. godine, Pov. br. 42422.

²⁰²¹ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 36, Pregled odnosa FNRJ – Bugarska od 5. do 12. aprila 1957. godine, Pov. br. 27619, str. 2.

sa Jugoslavijom datih u Moskvi prilikom boravka albanske delegacije.²⁰²² Iako su u Jugoslaviji očekivali da se antijugoslovenska kampanja stiša, do toga ipak nije došlo. Bugari su i nadalje koristili svaku priliku da u aluzijama govore o „savremenom revizionizmu“ a jugoslovenskim političkim emigrantima, „ibeovcima“ dozvoljavano je da učestvuju u nekim kulturnim manifestacijama i to čak i onima čiju ekstradiciju je tražila Jugoslavija.²⁰²³ Primećeno je i da su Bugari ponovo počeli da izbegavaju pominjanje Makedonije, te se u njihovoj štampi tokom aprila moglo naići na napade na „skopsku“ a ne makedonsku štampu.²⁰²⁴

Jugoslavija je suočena sa nastavkom antijugoslovenske kampanje u Bugarskoj ostajala, donekle, iznenađena jer su Bugari istovremeno nastavili da pokazuju spremnost da prošire političku saradnju sa Jugoslavijom: prilikom proputovanja bugarske partijske i državne delegacije za Mađarsku Živkov i Jugov su se u Beogradu sastali sa Aleksandrom Rankovićem i Dobrivojem Vidićem.²⁰²⁵ Živkov je kasnije, tokom posete Mađarskoj, ne samo izbegao da napadne Jugoslaviju, njene stavove i politiku već je naprotiv govorio o razvijanju svestrane, pa čak i međupartijske, saradnje i o „izdvajanju“ ideoloških sporova od međudržavnih odnosa.²⁰²⁶

Stav sličan bugarskom zastupala je i Mađarska. Tamošnji rukovodioci su u svim javnim izjavama, govorima, ekspozicijama i člancima naglašavali da ideološki sporovi ne bi trebalo da se odraze na međudržavne odnose i saradnju između dveju zemalja koju su podržavali i za koju su smatrali da se pozitivno odvija, ali su Jugosloveni ipak imali utisak da se Mađari prema njima drže uzdržano i sa nepoverenjem, rukovodeći se prevashodno sopstvenim i blokovskim interesima.²⁰²⁷ Iako je antijugoslovenska kampanja u Mađarskoj početkom 1957. godine bila slabija nego u mnogim drugim istočnoevropskim zemljama poput Bugarske, Albanije, Čehoslovačke ili u samom Sovjetskom Savezu, Beogradu je ona smetala. Iz ugla Jugoslovena, odgovornost za takvu kampanju i neke druge

²⁰²² *Isto*,

²⁰²³ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 36, Pregled odnosa FNRJ – Bugarska od 26. aprila do 3. maja 1957. godine, Pov. br. 27767, str. 1.

²⁰²⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Beleška o stavu BKP po makedonskom nacionalnom pitanju, 13. april 1957. godine, Pov. br. 47975, str. 2.

²⁰²⁵ *Borba*, 5. jun 1957. godine; *Politika*, 5. jun 1957. godine.

²⁰²⁶ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 37, Odnosi FNRJ – Bugarska (posle smrti Staljina), bez datuma, Pov. br. 28989, str. 4; *Borba*, 8. jun 1957. godine; *Politika*, 8. jun 1957. godine.

²⁰²⁷ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/1 – 59, Beleška o odnosima Jugoslavije i Mađarske nakon oktobarskih događaja u Mađarskoj 1956. godine, bez broja i datuma, str. 2.

antijugoslovenke postupke u domenu međudržavnih odnosa padala je na „konzervativne snage“ unutar novoformirane Mađarske socijalističke radničke partije (MSRP), odnosno na staljinističke elemente koji su „preživeli“ smrt PMT i pad Rakošijevog i Gereovog režima.²⁰²⁸ Razumevajući na takav način aktuelnu situaciju u Mađarskoj, Jugoslavija se trudila da prema toj susednoj zemlji vodi politiku nezaoštavanja odnosa, svođenja svih kontakata što je više bilo moguće na kontakte radnog karaktera i podrške svake javne izjave ili mađarskih nastojanja koja su za cilj imala popuštanje zategnutosti u međunarodnim odnosima ili produblјivanje međusobne saradnje.²⁰²⁹ Deo te politike bio je i jugoslovenski izbor da na napade u mađarskoj štampi i propagandi jugoslovenka štampa ostane nema. Jedini izuzetkom u tom smislu bio je jedan opširan članka Vlajka Begovića u *Borbi* koji se ticao neistina o Jugoslaviji iznošenih tokom nedavne posete mađarske državno-partijske delegacije Moskvi.²⁰³⁰

Aktivnost „konzervativnih snaga“ u Mađarskoj bila je naročito primentna na samom početku 1957. godine, posle savetovanja pet komunističkih partija u Budimpešti. To je bilo i vreme kada je Beograd uočavao da je u Mađarskoj dolazilo do izvesnog „jačanja staljinističkih snaga“ (ministar poljoprivrede Imre Degei na savetovanju zemljoradničkih zadruga 30. januara za Staljina je imao samo reči hvale) i „kočenja“ procesa uvođenja raničkih saveta u mnogim mađarskim ustanovama kao i do svojevrsnog „razvodnjavanja“ aktivnosti komisije koja je radila na predlogu zakona o radničkom samoupravljanju.²⁰³¹ Na sastancima u mađarskom MIP-u i MUP-u Jugoslavija je prikazivana kao krivac i inspirator događaja iz oktobra 1956. godine u Mađarskoj a nekolicina ljudi iz mađarskog MIP-a (Rubin Peter, načelnik Odeljenja za informacije, Feliks Pal, savetnik, i Somondi Karolj, načelnik konzularnog odeljenja) je otpušteno sa posla sa obrazloženjem da se otpuštaju iz političkih razloga – zbog „projugoslovenskog stava i agitacije na liniji Kardeljevog govora“.²⁰³² Mađarska propaganda je u tom periodu, mada ne otvoreno već u aluzijama, optuživala Jugoslaviju za revizionizam ali u znatno blažoj formi nego u mnogim drugim

²⁰²⁸ *Isto.*

²⁰²⁹ *Isto*, str. 3.

²⁰³⁰ *Borba*, 5. april 1957. godine.

²⁰³¹ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc.60, dos. 9, Beleška o nekim pitanjima unutrašnjeg razvitka i merama Vlade NR Mađarske (januar 1957. godine), bez broja i datuma, str. 2 – 3.

²⁰³² AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 41, Mađarska, 9. januar 1957. godine, bez broja, str. 1.

zemljama „narodne demokratije“.²⁰³³ Jugoslavija je bila „obeležena“ i kao razbijač jedinstva socijalističkog tabora, kao neko ko se meša u unutrašnje stvari Mađarske, kao saradnik imperijalista a pojedini jugoslovenski rukovodioci (Edvard Kardelj, Svetozar Vukmanović – Tempo, Vlajko Begović) su napadani češće od drugih ne bi li se stvorio utisak o nejedinstvu jugoslovenskog rukovodstva.²⁰³⁴ Za sve to vreme, međutim, Mađari su zvanično izražavali želje za razvijanjem odnosa sa Jugoslavijom, mada su međudržavni odnosi u suštini bili uglavnom u „zamrznutom stanju“.²⁰³⁵ Na diplomatskom polju, prve mesece 1957. godine obeležila je razmena novih ambasadora između Jugoslavije i Mađarske. Tito je 7. januara dao agreman za novog mađarskog ambasadora, Lajoša Čebija, a novi jugoslovenski ambasador, Jovo Kapičić, predao je kopije akreditiva mađarskom ministru inostranih poslova Horvatu 24. januara i bio srdačno primljen.²⁰³⁶ Prvi Kapičićevi kontakti sa mađarskim zvaničnicima ukazivali su, zbog stava SSSR-a i većine istočnoevropskih zemalja, na suzdržanost prema Jugoslaviji ali i na upornost u nastojanjima da Beograd ubede da je pogrešno procenio nedavne događaje u Mađarskoj.²⁰³⁷ Polazeći od toga, DSIP je od Kapičića tražio da u razgovorima bude elastičniji i taktičniji i da se više interesuje za unutrašnje stanje Mađarske istovremeno izbegavajući da daje ocene i kategorična mišljenja, pogotovo ne u polemičkom tonu.²⁰³⁸

I pored uzdržanosti sa obe strane, u nekim segmentima međudržavnih odnosa Jugoslavije i Mađarske bilo je pozitivnih pomaka. Tako je krajem januara zasedala mešovita jugoslovensko-mađarska komisija za vodoprivredna pitanja, uspostavljen je redovni aviosaobraćaj između dve zemlje²⁰³⁹, počele su sa radom i mešovite komisije za repatrijaciju mađarskih izbeglica i za obnovu i obeležavanje graničnih oznaka a manipulativni kredit Mađarskoj od 2,5 miliona dolara povećan je na 5 miliona.²⁰⁴⁰ Međutim, na polju ideologije nije bilo pomaka. Centralni komitet MSRP izdao je 26.

²⁰³³ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 9, Odnosi FNRJ – Mađarska (posle posete državne i partijske delegacije Albanije SSSR-u), 15. jun 1957. godine, Pov. br. 427931, str. 1.

²⁰³⁴ *Isto.*

²⁰³⁵ *Isto.*

²⁰³⁶ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 9, Beleška o odnosima Jugoslavija – Mađarska (za januar 1957. godine), bez broja i datuma, str. 1.

²⁰³⁷ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 59, dos. 28, Depeša Dobrivoja Vidića Ambasadi FNRJ u Budimpešti, 20. februar 1957. godine, Pov. br. 43625.

²⁰³⁸ *Isto.*

²⁰³⁹ *Borba*, 8. februar 1957. godine.

²⁰⁴⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Informativna beleška o Mađarskoj, 13. mart 1957. godine, str. 1.

februara rezoluciju u kojoj je izrazio žaljenje što pored normalnih međudržavnih odnosa postoje „bitna razmimoilaženja“ između stanovišta „pojedinih“ rukovodilaca SKJ i to po važnim pitanjima poput pitanja izgradnje Partije i ocene mađarskih događaja.²⁰⁴¹ U takvoj atmosferi sredinom marta u Beograd je prispeo novi mađarski ambasador Lajoš Čebi koga je radi predaje akreditiva primio Tito.²⁰⁴² Tom prilikom Tito se osvrnuo na kampanju protiv Jugoslavije koja je bila u toku nazvavši je „besmislenom“ i čudeći se što su se u mnogim zemljama „narodne demokratije“ dali na posao da diskredituju baš svaku stvar u Jugoslaviji i baš svaku stranu njenog života.²⁰⁴³ Podsećajući da je i u tim zemljama bilo lako naći „raznih slabih stvari“ on je upozoravao da ni u Poljskoj ni u Mađarskoj ne može biti dobro ukoliko se obnovi višepartijski sistem. Na Čebijevu opasku da je svojevremeno svima u Mađarskoj bilo čudno što se Tito sastao sa Gereom a malo pre toga izbegao da putuje za SSSR preko Mađarske, Tito je odgovorio da je on „na takvom položaju da su neke stvari neizbežne“ a da preko Mađarske nije želeo da putuje isključivo zbog Rakošija.²⁰⁴⁴

Oprezan i koliko je to bilo moguće izbalansiran stav Mađara prema Jugoslaviji bio je vidljiv i prilikom njihove reakcije na izlaganje jugoslovenskog ministra inostranih poslova Koče Popovića u Saveznoj Narodnoj skupštini 26. februara kojim u Mađarskoj nisu bili zadovoljni. Mađarska štampa je stala na pozicije „umerene polemike“ i umesto grubog napadanja Jugoslavije iznosila je neslaganje sa Popovićevim stavovima o karakteru Varšavskog i NATO pakta i o političkim blokovima, kao i negodovanje zbog toga što se jugoslovenska strana nikako nije htela da složi sa mađarskim ocenama događaja iz oktobra prošle godine, s tim što je sve to bilo iznošeno uz istovremeno isticanje i dostignuća međusobnih odnosa.²⁰⁴⁵ Osim toga, do Beograda su stigle i pouzdane informacije da su Albanci u decembru 1956. i februaru 1957. godine nudili Mađarima posetu svoje partijske i državne delegacije koju je Kadar oba puta odbio sa obrazloženjem da bi takva poseta mogla

²⁰⁴¹ *Isto*, str. 2.

²⁰⁴² *Borba*, 15. mart 1957. godine; *Politika*, 15. mart 1957. godine.

²⁰⁴³ AJ, KPR, I – 3 – a, Mađarska, Zabeleška o razgovoru druga Predsednika sa mađarskim ambasadorom Lajošem Čebijem, 14. mart 1957. godine, str. 2.

²⁰⁴⁴ *Isto*.

²⁰⁴⁵ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 9, Pregled odnosa FNRJ – Mađarska od 15. do 22. marta 1957. godine, 22. mart 1957. godine, Pov. br. 427464.

biti pogrešno protumačena u trenutku kada su jugoslovenski odnosi sa Mađarskom bili „dosta zategnuti“ a sa Albanijom „gotovo neprijateljski“.²⁰⁴⁶

Na iznenađenje Jugoslavije, Kadarova istupanja prilikom boravka mađarske partijske i državne delegacije u Moskvi krajem marta vidno su odudarala od dotadašnjeg njegovog stava prema Jugoslaviji. Prvih dana posete, Kadar je u javnim nastupima bio odmeren i čak pokazao i određenu rezervisanost: nije pominjao pohvale SSSR-u i njegovu rukovodeću ulogu a kada je govorio o prošlogodišnjim događajima u Mađarskoj napadao je isključivo SAD.²⁰⁴⁷ Međutim, u izlaganjima koje je imao u Lenjingradu, Sverdlovsku i Moskvi, Kadar je govorio o „ljudima koji pretenduju na naziv komunista“ a istovremeno kontrarevoluciju nazivaju revolucijom i u ime mađarskog naroda odbacio ta tvrđenja „zalutalih inteligenata“, Kardelja i drugih jugoslovenskih vođa.²⁰⁴⁸ Suština Kadarovih izlaganja svodila se na „analizu“ događaja u Mađarskoj koja je pokazivala da su Sovjeti i mađarska vlada u pravu a Jugosloveni ti koji greše i čije se ocene tih događaja poklapaju sa ocenama Dalsa.²⁰⁴⁹ Pored toga, on je zastupao stav da je nemoguće mehaničko deljenje odnosa između socijalističkih zemalja na veze po državnoj i po partijskoj liniji. Iako je još jugoslovenskim diplomatama u Moskvi bilo jasno da je Kadar govorio ono što su „Rusi“ hteli da Mađari kažu sovjetskoj javnosti i da je Kadar u početku želeo da izbegne zaoštavanje odnosa sa Beogradom, ipak su njegova izlaganja u kojima je bilo „i zajedljivosti i zlobe“ ostavila loš utisak na Jugoslovane.²⁰⁵⁰

Sačekavši da se mađarska delegacija vrati iz Moskve, iz jugoslovenskog DSIP-a su od Kapičića tražili da Mađarima iznese čuđenje što Janoš Kadar napada Jugoslaviju u trenutku kada ona preko zajedničkog kominikea o razgovorima sa delegacijom KP Francuske i preko Titovog pisma (reč je bila o pismu u kome je Tito pristao da olakša Mađarskoj plaćanje obaveza za 1957. godinu po finansijskom sporazumu) daje javnu podršku Mađarskoj.²⁰⁵¹ Kapičić je trebalo da prenese i stav Beograda da je ponovno

²⁰⁴⁶ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 59, dos. 21, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 157 upućen DSIP-u, 25. mart 1957. godine, Pov. br. 46528.

²⁰⁴⁷ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 59, dos. 21, Izveštaj Ambasade FNRJ u Moskvi o sovjetsko-mađarskim pregovorima u Moskvi, 5. april 1957. godine, Pov. br. 47674, str. 4 – 5.

²⁰⁴⁸ *Isto*, str. 5; V. Mićunović, *nav. delo*, str. 257.

²⁰⁴⁹ *Isto*, str. 5 – 6.

²⁰⁵⁰ *Isto*, str. 6 – 7; *Borba*, 30. mart 1957. godine; *Politika*, 30. mart 1957. godine.

²⁰⁵¹ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 7, Depeša DSIP-a Ambasadi FNRJ u Budimpešti, veoma hitno, 30. mart 1957. godine, Pov. br. 46496/57.

potezanje pitanja Nađa „apsurdno i komično“ kada Kadar lično zna da Jugosloveni nisu ni postavljali ni smenjivali Nađa kao i da pozivanje Jugoslavije na koncesije nema smisla jer ona nije imala šta da menja.²⁰⁵² Ove stavove Kapičić je preneo mađarskom ministru inostranih poslova, nesuđenom ambasadoru u Beogradu, Ferencu Minihi, koji je obećao da će sa time upoznati lično Kadara i pokušao da onome što je Kadar govorio o Jugoslaviji ne prida naročiti značaj.²⁰⁵³ Slično su se poneli i svi drugi visoki mađarski rukovodioci a Kapičić je već 5. aprila na prijemu povodom mađarskog nacionalnog praznika primetio da Kadarovi poslednji govori „nisu ostavili nikakvog traga“ na raspoloženje Mađara prema Jugoslaviji i da ih niko nije shvatio drugačije nego kao stvar namenjenu „isključivo za upotrebu u SSSR-u“.²⁰⁵⁴ Nekoliko dana kasnije viceguverner mađarske Narodne banke tvrdio je da su Kadarovi istupi bili potrebni „Rusima“ da bi se stekao utisak o „odvajanju“ Mađara od Jugoslavije i da je zauzvrat od njih dobijen isti onaj kredit koji je bio uskraćen Jugoslaviji.²⁰⁵⁵ Sredinom aprila, mađarski ambasador u Rimu potvrdio je jugoslovenskom konzulu u Milanu takođe da „stav i izjava Kadara u Moskvi u vezi sa Jugoslavijom ne odgovaraju ličnom mišljenju Kadara“.²⁰⁵⁶

Da Kadarove reči izgovorene na tlu Sovjetskog Saveza nisu imale tako veliku težinu potvrdili su ubrzo konkretni postupci Mađara koji su, posle posete albanske delegacije Moskvi i poznate izjave Hruščova tom prilikom, počeli da potenciraju želju za saradnjom sa Jugoslavijom i da deluju u skladu sa stavom da ideološka neslaganja ne smeju da budu prepreka za razvoj međudržavnih odnosa.²⁰⁵⁷ Govoreći na prvomajskom mitingu, uz dekor koji su između ostalih činili i Titovi portreti, Kadar je podvlačio da odnosi sa Jugoslavijom ne treba da se baziraju samo na principima miroljubive koegzistencije već treba da budu

²⁰⁵² *Isto.*

²⁰⁵³ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 7, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 116 upućen DSIP-u, 1. april 1957. godine, Pov. Br. 46985, str. 1 – 2.

²⁰⁵⁴ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 7, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 120 upućen DSIP-u, 5. april 1957. godine, Pov. Br. 47357, str. 1.

²⁰⁵⁵ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 8, Depeša Dobrivoja Vidića Ambasadi FNRJ u Moskvi, 13. april 1957. godine, Pov. br. 48002.

²⁰⁵⁶ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 8, Telegram Konzulata FNRJ u Milanu upućen DSIP-u, 15. april 1957. godine, Pov. br. 48481.

²⁰⁵⁷ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 9, Odnosi FNRJ – Mađarska (posle posete državne i partijske delegacije Albanije SSSR-u), 15. jun 1957. godine, Pov. br. 427931, str. 1.

„prijateljski i srdačni“ jer to diktiraju i „istovetni ciljevi izgradnje socijalizma“.²⁰⁵⁸ Kadar je, kao i Ištvan Dobi, šef mađarske države, uputio Titu i čestitku za rođendan a na polju međudržavnih odnosa, do sredine juna 1957. godine, već je bio primetan veći pomak. Do tada, bili su završeni pregovori dveh zemalja o načinu korišćenja kredita koji je FNRJ dala Mađarskoj i o olakšicama za mađarska plaćanja po finansijskom sporazumu iz 1956. godine, zaključeni su sporazumi o veterinarskoj službi i o ribarstvu u pograničnim vodama, održan je bio i prvi sastanak komisije za naučno-tehničku saradnju a pred potpisivanjem su bili i sporazumi o socijalnom osiguranju i o pravnoj pomoći.²⁰⁵⁹ Mađari su ispoljavali inicijativu i na polju kulture, umetnosti i nauke pokrenuvši pitanja poput sklapanja kulturne konvencije, razmene publikacija i uzajamnog gostovanja umetnika i izložbi. Najzad, Mađari su želeli i političke kontakte na najvišem nivou poput eventualnih poseta partijskih i parlamentarnih delegacija što im je bilo potrebno za afirmaciju na unutrašnjem planu. U Beogradu su na to reagovali uzdržano, predlažući da se prvo radi na rešavanju pitanja od obostranog interesa što je trebalo da posluži kao baza za razgovore na višem nivou.²⁰⁶⁰ To je bio deo opšte „strategije“ jugoslovenske politike prema Mađarskoj koja je polazila od rešavanja pitanja obostranog interesa kao osnove za širu saradnju i od odugovlačenja rešavanja pitanja koja su imala „političko-manifestacioni karakter“ i mogla da budu od koristi samo Mađarima što je, po mišljenju jugoslovenskog DSIP-a, moglo da okrnji ugled Jugoslavije kod „mađarskih masa“.²⁰⁶¹ Istovremeno, Beograd je nastojao da kroz razvijanje međudržavnih odnosa doprinese slabljenju „staljinističko-rakošijevskih snaga“ a jačanju „progresivnih“ što je u narednom periodu trebalo realizovati pozivanjem u posetu Jugoslaviji ličnosti i delegacija iz onih ustanova i društvenih organizacija koje su poznate po svom „antirakošijevskom“ stavu.²⁰⁶²

Za razliku od Albanije i Bugarske, a delimično i Mađarske, Rumunija je bila poslednja od zemalja „narodne demokratije“ koja se pridružila novoj kampanji protiv jugoslovenskih ideoloških „zastanjivanja“. Početkom godine, međutim, još nije bilo ni

²⁰⁵⁸ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 9, Odnosi FNRJ – Mađarska (posle posete državne i partijske delegacije Albanije SSSR-u), 15. jun 1957. godine, Pov. br. 427931, str. 1; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj i slučaj Imre Nađa*, Beograd, 1959, str. 120 – 121.

²⁰⁵⁹ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 9, Odnosi FNRJ – Mađarska (posle posete državne i partijske delegacije Albanije SSSR-u), 15. jun 1957. godine, Pov. br. 427931, str. 1 – 2.

²⁰⁶⁰ *Isto*, str. 2.

²⁰⁶¹ *Isto*, str. 3.

²⁰⁶² *Isto*.

naznaka rumunskog angažovanja a odnos zvaničnog Bukurešta prema Jugoslaviji bio je veoma povoljan. Prilikom pregovora o trgovinskoj razmeni za 1957. godinu nije se moglo primetiti bilo kakvo „zatezanje“ inspirisano političkim razlozima, vladala je veoma srdačna atmosfera, jugoslovenska delegacija je bila okružena najvećom mogućom pažnjom, na prijemima njoj u čast pojavljivali su se ministar spoljne trgovine i njegovi pomoćnici što je sve u Beogradu shvaćeno kao još jedan znak „povoljnog držanja“ Rumunije.²⁰⁶³ Takav znak bio je i rezultat pregovora tj. potpisivanje jugoslovensko-rumunskog protokola o robnoj razmeni za 1957. godinu.²⁰⁶⁴ I rumunska ambasada u Beogradu trudila se da ostavi sličan utisak. Rumuni su u svakoj prilici poštovali protokol i trudili se, i pored toga što su često putovali po zemlji, da u jugoslovenske ustanove odlaze i sa njima kontaktiraju isključivo preko DSIP-a. Upadljivo su izbegavali da pokažu bilo kakav interes za rumunsku manjinu u Jugoslaviji, ograničavajući se samo na rad sa političkom emigracijom.²⁰⁶⁵ Rumunska štampa nije objavljivala sopstvene komentare, članke ili bilo kakve druge materijale u vezi sa govorima Tita i Kardelja već je samo prenosila pisanje listova drugih istočnoevropskih zemalja i to, po proceni jugoslovenskog DSIP-a „samo ono što nije mogla da propusti a da ne bude shvaćeno od strane SSSR-a kao izraz suprotstavljanja“.²⁰⁶⁶ Ovakav stav Bukurešta zahtevao je i od Beograda izvesno prilagođavanje. S tim u vezi iz DSIP-a su od jugoslovenskog ambasadora Nikole Vujanovića tražili da vodi računa o tome da su Rumuni u polemici koja je bila u toku pokazali kakvu-takvu objektivnost i da u skladu sa tim u razgovorima na višem nivou izbegava da o rumunskim nedoslednostima govori bez ukazivanja adekvatnog poštovanja i pažnje.²⁰⁶⁷ Od njega je traženo da u svakoj prilici ohrabruje takvo rumunsko držanje i da pokuša da ga usmerava ka razumevanju suštine ideološkog sporenja između Jugoslovena i Sovjeta.²⁰⁶⁸

O specifičnom rumunskom stavu u vezi sa novom antijugoslovenskom kampanjom koja se bila rasplamsala u većini zemalja „narodne demokratije“ bilo je reči i prilikom

²⁰⁶³ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 88, dos. 4, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 28 upućen DSIP-u, 13. januar 1957. godine, Pov. br. 4881, str. 1 – 2.

²⁰⁶⁴ *Borba*, 12. januar 1957. godine; *Politika*, 12. januar 1957. godine.

²⁰⁶⁵ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 25, O radu rumunske ambasade u Beogradu, 16. januar 1957. godine, Pov. br. 427206, str. 1.

²⁰⁶⁶ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 33, Odras antijugoslovenske kampanje u Rumuniji, 18. januar 1957. godine, Pov. br. 427217, str. 1.

²⁰⁶⁷ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 29, Telegram D. Vidića Ambasadi FNRJ u Bukureštu, 14. januar 1957. godine, Pov. br. 4816.

²⁰⁶⁸ *Isto*.

susreta ambasadora Vujanovića i G. G. Deža sredinom februara. Dež je izražavao žaljenje što je do javne polemike uopšte i došlo, odgovornost za nju je podjednako video i na jugoslovenskoj i na sovjetskoj strani, isticao je da se sa nekim stvarima iznetim u polemici Rumuni slažu a sa nekim ne i podvukao da smatra da se javnom debatom neće ništa postići.²⁰⁶⁹ Vujanović je sa svoje strane isticao zadovoljstvo što polemika sa SSSR-om nije uticala na jugoslovensko-rumunske odnose i Rumunima, u skladu sa instrukcijama Beograda, odao priznanje zbog njihovog stava koji je Jugoslavija ocenila kao dobronameran, pošten i prijateljski.²⁰⁷⁰ Dež je, na kraju, kao rešenje za postojeće probleme predložio sastanak po jednog ili dvojice predstavnika svih komunističkih partija kao neki vid rumunskog posredništva. Razmišljajući potom o toj ideji, Vujanović je došao do zaključka da je ideja za tako nešto verovatno izvorno rumunska ali da su za nju najverovatnije prethodno dobili saglasnost „Rusa“.²⁰⁷¹ Ta saglasnost je sigurno bila neophodna i zbog toga što su Sovjeti počeli da sve češće pokazuju nezadovoljstvo rumunskim izostajanjem iz antijugoslovenske kampanje. Prema nekim informacijama koje su stizale do Beograda oni su na Rumune vršili određeni pritisak mada samo u obliku „ukazivanja“ na greške što je sa rumunske strane, takođe na lep način, odbijeno.²⁰⁷² Tri nedelje kasnije, nove informacije govorile su o novom nezadovoljstvu Sovjeta i sumnjičenju Rumuna da od njih nešto kriju. Naime, neki savetnici i sekretari sovjetske ambasade u Bukureštu govorili su u okruženju „istočnjaka“ kako Rumuni imaju sa Jugoslavijom vrlo dobre odnose i da su ti odnosi čak „mnogo bolji nego što oni (Rusi) i znaju“.²⁰⁷³ Simptomi sovjetskog nezadovoljstva ukazivali su da se može očekivati pojačavanje pritiska na Rumune i aktuelizovali nagađanja do kada će Rumuni izdržati. Takva nagađanja, međutim, nisu bila još dugo aktuelna. Već 3. marta u partijskom glasilu *Skanteja* objavljen je članak pod naslovom „Jedinstvo socijalističkog tabora – uslov izgradnje socijalizma“ čime je na takva nagađanja stavljena tačka.

²⁰⁶⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 107/I – 12, Depeša o razgovoru Vujanović – Dež, 17. februar 1957. godine, bez broja, str. 1 – 4.

²⁰⁷⁰ *Isto*, str. 4 – 5.

²⁰⁷¹ *Isto*, str. 7.

²⁰⁷² DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 29, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 47 upućen DSIP-u, 23. januar 1957. godine, Pov. br. 41707, str. 1.

²⁰⁷³ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 31, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 78 upućen DSIP-u, 16. februar 1957. godine, Pov. br. 43412.

Članak objavljen u *Skanteji* u Beogradu su shvatili kao prvo rumunsko „izjašnjavanje“ u dotadašnjim diskusijama koje je bilo iznuđeno dvema vrstama pritisaka: sa jedne strane partijske organizacije RRP bile su dezorijentisane usled ćutanja rukovodstva a sa druge, Sovjeti su insistirali da se Rumunija izjasni kako bi se kompletirala „internacionalistička solidarnost“ i lagerska disciplina.²⁰⁷⁴ Članak *Skanteje* je po mnogo čemu bio sličan napisima u drugim istočnoevropskim zemljama ali je po mnogo čemu bio i od njih različit. Sličnost je bila očigledna jer je i taj članak, kao i mnogi drugi, bio opterećen lagerskim shvatanjem socijalizma i blokovskim gledanjem na sve što je postojalo izvan njega, polemikom sa člancima i govorima Jugoslovena koji nisu bili objavljeni u Rumuniji, polemikom protiv onoga što su mislili da Jugosloveni misle, optužbama na račun Jugoslavije da potencira podelu na „satljiniste“ i „antistaljiniste“ i da stavlja znak jednakosti između „lagera mira“ i „lagera imperijalizma“.²⁰⁷⁵ Međutim, svojim umerenim tonom, isticanjem da Rumunija ne želi da doprinese pretvaranju međusobne razmene mišljenja u oštru polemiku, nepostojanjem optužbi za „revizionizam“ i nemešanjem u unutrašnje stvari Jugoslavije članak *Skanteje* je odudarao od sličnih članaka u drugim zemljama „narodne demokratije“.²⁰⁷⁶ Autor članka je naročito izbegavao da govori o stavovima i govorima Tita i Kardelja, nije koristio izraze poput „oportunizam“, „buharizam“ ili „prudonizam“, isticao je potrebu da se pažljivo prouči „jugoslovensko iskustvo u izgradnji socijalizma“, izričito je govorio o uverenju u dobre namere Jugoslovena i više nego drugi podvlačio rešenost da polemika ne ostavi traga na međudržavne odnose.²⁰⁷⁷ Uzimajući sve to u obzir, u jugoslovenskoj ambasadi u Bukureštu su predviđali da će Rumunija, pošto se odužila „starijem bratu“, nastojati da dalje ne zaoštrava polemiku, da ne pokreće kampanju u štampi i da ne pomuti međudržavne odnose.²⁰⁷⁸

Kao potvrda ovakvih očekivanja, došao je razgovor ambasadora Vujanovića sa rumunskim ministrom inostranih poslova Preoteasom koji je, na Vujanovićeve ocenu da

²⁰⁷⁴ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 31, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 98 upućen DSIP-u, 4. mart 1957. godine, Pov. br. 45120, str. 1.

²⁰⁷⁵ *Isto*, str. 1 – 2.

²⁰⁷⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Beleška o članku „Jedinstvo socijalističkog tabora – uslov izgradnje socijalizma“ objavljenom 3. III 1957. u organu rumunske RP „Skanteja“, 5. mart 1957. godine, str. 1.

²⁰⁷⁷ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 31, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 98 upućen DSIP-u, 4. mart 1957. godine, Pov. br. 45120, str. 2.

²⁰⁷⁸ *Isto*.

članak objavljen u *Skanteji* „nije usmeren na otežavanje razvoja naših odnosa“, izražavao veliko zadovoljstvo što je taj članak ispravno shvaćen i gotovo izvinjavajući se objašnjavao da se radilo o krupnim principijelnim pitanjima o kojima je „morala svaka partija da iznese svoj stav“. ²⁰⁷⁹ Na osnovu toga, Vujanović je bio još više siguran da Rumuni nemaju nameru da kvare odnose sa Jugoslavijom i da ne žele da se uključuju u sistematsku kampanju protiv zapadnog suseda. ²⁰⁸⁰ Korak dalje u tom pravcu bilo je i istupanje Kivu Stojke, predsednika rumunske vlade, 18. marta 1957. godine na sednici Skupštine koji ni direktno ni indirektno nije napao Jugoslaviju već je o odnosima sa njom govorio u afirmativnom smislu. ²⁰⁸¹ Štaviše, on je potvrdio da deklaracije potpisane prethodne godine u Bukureštu i Beogradu ostaju osnova razvoja međusobnih odnosa. ²⁰⁸² Ovo istupanje Kivu Stojke činilo se Jugoslovenima naročito značajnim zbog toga što je došlo kao ohrabrenje onima u Rumuniji koji su se uplašili vraćanja u nazad kada su u pitanju bili odnosi sa Jugoslavijom jer je članak *Skanteje*, ma koliko bio umeren, ipak delovao ohrabrujuće na „najokorelije“ staljiniste koji su počeli da tvrde kako su oduvek bili u pravu. ²⁰⁸³ Pored toga, kao dokaz dobrih namera u Beogradu su shvatili i informaciju da je iz CK RRP naloženo nižim partijskim instancama da se tekstovi objavljeni u polemici sa Jugoslavijom ne „prorađuju“ na sastancima jer CK RRP o svemu još nije zauzeo stav i da se ima utisak „da se greši u ocenama u odnosu na Jugoslaviju“. ²⁰⁸⁴

Međutim, želje Rumuna su bile jedno a interesi Sovjeta nešto drugo. Očigledno je bilo da Sovjeti nisu bili zadovoljni rumunskim „izjašnjavanjem“ u *Skanteji* jer su početkom aprila, tokom posete rumunske partijske i državne delegacije Bugarskoj, preko Bugara vršili snažan pritisak na Rumune da se drugačije postave prema Jugoslaviji. Prvih dana posete, i pored oštirih napada Jugova i Živkova, Kivu Stojka i Dež su nastojali da u svojim govorima ostanu umereni u odnosu na Jugoslaviju. To je kod Jugoslovena ostavljalo utisak da su „Bugari zaduženi da isteraju Rumune na čistinu“ odnosno da ih nateraju da napuste

²⁰⁷⁹ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 31, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 108 upućen DSIP-u, 10. mart 1957. godine, Pov. br. 45146, str. 1 – 2.

²⁰⁸⁰ *Isto*, str. 2.

²⁰⁸¹ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 32, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 136 upućen DSIP-u, 26. mart 1957. godine, Pov. br. 46595; *Libertatea*, 31. 3. 1957.

²⁰⁸² *Borba*, 21. mart 1957. godine; *Politika*, 21. mart 1957. godine.

²⁰⁸³ *Isto*.

²⁰⁸⁴ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 32, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 152 upućen DSIP-u, 2. april 1957. godine, Pov. br. 47036.

dotadašnju relativno konstruktivnu poziciju i počnu sa otvorenijim napadima na Jugoslaviju.²⁰⁸⁵ Kako je poseta odmicala, Bugari su postajali umereniji a Rumuni radikalniji. Tako je 2.aprila, na mitingu u Sofiji, Dež otišao najdalje u podršci bugarskim stavovima istupajući u korist teze da Jugoslavija ugrožava jedinstvo socijalističkog „lagera“ ali ni to istupanje nije bilo ni blizu oštini sa kojom su istupali Bugari.²⁰⁸⁶ Bez obzira na „umerenost“ Deža, njegov govor u Sofiji izazvao je protest Beograda koji je izražavao svoje iznenađenje što se Dež pridružio antijugoslovenskoj kampanji, naročito zbog dotadašnjeg pozitivnog razvoja jugoslovensko-rumunskih odnosa.²⁰⁸⁷ Od Vujanovića je istovremeno traženo da protest iznese na takav način da on posluži i kao pomoć Rumunima da se „slepo ne uključuju“ u kampanju kao i da ih dovede u položaj da se ograđuju od sopstvenih izjava, s obzirom da je Dežovo izlaganje u Sofiji bilo u suprotnosti sa prošlogodišnjim jugoslovensko-rumunskim deklaracijama kao i sa rumunsko-bugarskom deklaracijom potpisanom na kraju nedavne posete.²⁰⁸⁸

Dežov govor u Sofiji, kao i članak *Skanteje* nešto ranije, nije predstavljao početak neke izrazitije antijugoslovenske kampanje niti se odrazio na jugoslovensko-rumunske odnose. Naprotiv, Rumuni su slali drugačije signale. Tako je predsednik rumunske Skupštine, Prvulesku, uveravao Vujanovića da je Rumunija rešena da razvija prijateljske odnose sa Jugoslavijom „pa svidelo se to kome ili ne“.²⁰⁸⁹ I sam Dež je, na mitingu u Bukureštu tokom posete francuske partijske delegacije, govorio o Jugoslaviji pozitivno, ne pominjući postojeće razlike što je kod Jugoslovena shvaćeno kao otklon od istupanja u Sofiji.²⁰⁹⁰ Govor u Bukureštu doprineo je i tome da se u Beogradu definitivno učvrsti uverenje da je Dežov govor u Sofiji bio tek „trenutna slabost“ u fazi zaoštrenih odnosa i lagerskog pritiska.²⁰⁹¹ Rumunskim nastojanjima da ostanu što je više moguće po strani od antijugoslovenske kampanje išla su na ruku i događanja u Moskvi, odnosno poznata

²⁰⁸⁵ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 13, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 154 upućen DSIP-u, 4. april 1957. godine, Pov. br. 47367.

²⁰⁸⁶ *Isto.*

²⁰⁸⁷ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, Telegram Dobrivoje Vidića Ambasadi FNRJ u Bukureštu, 5. april 1957. godine, Pov. br. 47233.

²⁰⁸⁸ *Isto.*

²⁰⁸⁹ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 32, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 164 upućen DSIP-u, 10. april 1957. godine, Pov. br. 47730, str. 2.

²⁰⁹⁰ *Borba*, 22. april 1957. godine; *Politika*, 22. april 1957. godine.

²⁰⁹¹ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 32, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 164 upućen DSIP-u, 10. april 1957. godine, Pov. br. 47730, str. 2.

Hruščovljeva izjava data u Moskvi prilikom posete albanske delegacije koja je Rumunima olakšala zadržavanje postojeće pozicije, iako je i u narednim nedeljama bilo pritisaka na Bukurešt da se više angažuje u ideološkoj borbi protiv jugoslovenskih shvatanja na „novoj“ moskovskoj liniji.²⁰⁹² Rezultati tih pritisaka, međutim, nisu bili vidljivi ni do kraja juna 1957. godine a atmosfera u rumunsko-jugoslovenkim odnosima ček je postajala i bolja čemu je doprinela i poseta jugoslovenske parlamentarne delegacije Rumuniji početkom maja kao i prisustvo rumunske sindikalne delegacije na čelu sa Georgi Apostolom na Kongresu radničkih saveta u Beogradu.²⁰⁹³ Pored toga, odnosi na međudržavnom planu razvijali su se potpuno normalno i u duhu saradnje.

Činjenica da se Rumunija u prvoj polovini 1957. godine nije priključila drugim istočnoevropskim zemljama u antijugoslovenskoj kampanji doprinela je i tome da u Beogradu uoče i neke druge znake rumunske različitosti u odnosu na ostale zemlje „narodne demokratije“ a koje su se odnosile na, iako tek u začetku, liberalizaciju unutrašnjeg političkog života i izvesne težnje ka samostalnosti u spoljnoj politici. Tako pažnji Jugoslovena nisu izmakle mnogobrojne odluke II Plenuma CK RRP koji je održan u Bukureštu od 27. do 29. decembra 1956. godine koje su predstavljale, po oceni Beograda, ozbiljan korak napred ka liberalizaciji stare centralističke mašine staljinističkog tipa.“²⁰⁹⁴ Naročitu zainteresovanost Jugoslavija je pokazivala za pojedine odluke pomenutog plenuma koje su se ticale proširivanja prava tzv. „proizvodnih savetovanja“ sa savetodavnog na pravo odlučivanja po pojedinim pitanjima u čemu je Beograd želeo da vidi „korak dalje u približavanju neposrednih proizvođača upravljanju proizvodnjom“ što je bio jedan od osnovnih postulata radničkog samoupravljanja i jedna od glavnih posebnosti jugoslovenskog puta u socijalizam.²⁰⁹⁵ Utisku pomaka ka liberalizaciji u Rumuniji doprinelo je i zasedanje novog saziva rumunske Velike narodne skupštine sredinom marta koje je trajalo čitavih nedelju dana i ličilo na normalno skupštinsko zasedanja na kome su

²⁰⁹² DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 32, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 208 upućen DSIP-u, 4. maj 1957. godine, Pov. br. 49853.

²⁰⁹³ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Pregled pošte Ambasade FNRJ u Bukureštu za mesece maj i juni 1957. godine, 25. jun 1957. godine, Pov. br. 414002, str. 1.

²⁰⁹⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, O radu II Plenuma CK RRP u Bukureštu održanog od 27. do 29. decembra 1956. godine, 12. januar 1957. godine, Pov. br. 4762, str. 2.

²⁰⁹⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Beleška o preduzetim merama za primenu odluka II plenuma CK Rumunske radničke partije, 30. januar 1957. godine, Pov. br. 42205, str. 1 – 2.

se čak pojavili i glasovi „protiv“ koji su bili novost za Rumuniju pa makar bili, najverovatnije, i unapred aranžirani.²⁰⁹⁶

To što je rumunsko držanje u vezi sa novom antijugoslovenskom kampanjom bilo „neidentično“ držanju drugih zemalja pod sovjetskom dominacijom tumačeno je u Beogradu kao simptom nastojanja Rumunije da se afirmiše u međunarodnim odnosima.²⁰⁹⁷ Rumunsko neučestvovanje u antijugoslovenskoj kampanji poklapalo se i sa drugim spoljnopolitičkim potezima Bukurešta poput uspostavljanja diplomatskih odnosa sa Grčkom, pokušaja uspostavljanja odnosa sa Zapadnom Nemačkom, razmene parlamentarnih delegacija sa Francuskom i jačanja veza sa Italijom i Austrijom i zemljama Afrike i Azije što je sve skupa privlačilo i pažnju Moskve koja nije mogla biti sasvim zadovoljna takvim razvojem situacije. U Beogradu su raspolagali informacijama da Sovjeti Rumune, s tim u vezi, „tretiraju i upoređuju u neku ruku slično sa Poljacima“.²⁰⁹⁸ Takvoj, iako stidljivoj, novoj orijentaciji Rumunije štetila je nova antijugoslovenska kampanja jer je i njoj odgovaralo postojanje Jugoslavije takve kakva je bila, te i u tim koordinatama treba tražiti odgovor na pitanje zbog čega je Rumunija izbegavala da se u punoj meri angažuje protiv Jugoslavije iako je u ideološkom smislu u potpunosti delila stavove Sovjeta.

IV. 2. Otopljanje u leto 1957. godine

Iako je još od sredine aprila i posete albanske partijske i državne delegacije Moskvi bilo primetno da se antijugoslovenska kampanja stišava a odnos Sovjeta prema Jugoslaviji donekle popravlja, tek od juna 1957. bili su prisutni neki sigurniji pokazatelji takvog trenda.²⁰⁹⁹ Sredina 1957. godine donela je svojevrstan „detant“ u jugoslovensko-sovjetskim odnosima koji se poklopio sa kakvim-takvim sređivanjem situacije u socijalističkom „lageru“.²¹⁰⁰ Prvi znaci „otopljanja“ odnosa sa sovjetske strane bile su posete

²⁰⁹⁶ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 5, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu o zasedanju Velike Narodne Skupštine RNR od 16. do 22. marta 1957. godine, 18. april 1957. godine, Str. pov. br. 7/57, str. 13.

²⁰⁹⁷ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 74, dos. 3, SSSR i IEZ: neka aktuelna pitanja spoljne politike i unutrašnje situacije, 14. jun 1957. godine, Pov. br. 427603, str. 3.

²⁰⁹⁸ *Isto.*

²⁰⁹⁹ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 184 – 185.

²¹⁰⁰ *Yugoslavia and the Soviet Union 1939 – 1973. A Documentary Survey*, ed. by Stephen Clissold, London, 1975, p. 70 – 71; *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 671.

jugoslovenske vojne delegacije i privatne posete Aleksandra Rankovića i Edvarda Kardelja Sovjetskom Savezu tokom juna i jula iste godine.²¹⁰¹ Sovjetska odluka da se oni pozovu na odmor na Krim doneta je, međutim, još ranije – 31. maja.²¹⁰² Jugoslovenska vojna delegacija sa generalom Gošnjakom na čelu, na poziv sovjetskog ministra odbrane maršala Žukova, stigla je u Moskvu 8. juna.²¹⁰³ Gošnjak i drugi jugosloveni bili su veoma dobro primljeni a domaćin, maršal Žukov, i sovjetski protokol ukazali su im počasti koje su bile rezervisane za goste višeg ranga od ministra odbrane.²¹⁰⁴ Tokom posete vojne delegacije, Sovjeti su otišli i korak dalje. Jugoslovenskom ambasadoru upućen je poziv CK KPSS da 20 do 25 jugoslovenskih partijskih i državnih funkcionera provedu odmor u SSSR-u, uz posebno pominjanje Edvarda Kardelja i Aleksandra Rankovića, pa i samog Tita, čime je, prema utisku Veljka Mićunovića, učinjen odlučujući zaokret za obustavljanje sukoba između SSSR-a i Jugoslavije.²¹⁰⁵

U isto vreme kada je došlo do naglog poboljšanja odnosa između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije i u vreme kada je jugoslovenski ministar odbrane sa delegacijom još uvek bio u SSSR-u, u Moskvi je došlo i do završnog čina obračuna unutar „kolektivnog rukovodstva“ koje je uspostavljeno posle Staljinove smrti i definitivnog učvršćivanja Nikite Hruščova kao neprikosnovenog lidera prve zemlje socijalizma.²¹⁰⁶ Reč je bila o političkoj likvidaciji takozvane „antipartijske grupe“ koju su predvodili Maljenkov, Kaganovič i Molotov koji su optuženi za pripremanje prevrata protiv Hruščova i potom na Plenumu SK KPSS, u drugoj polovini juna 1957. godine, isključeni iz Prezidijuma i CK KPSS zajedno sa njima bliskim kadrovima poput Šepilova.²¹⁰⁷ Uklanjanje Molotova koji je svojevremeno uz Staljina bio potpisnik dokumenata o isključenju Jugoslavije iz Informbiroa i potom zadržao arogantan i neprijateljski stav prema Jugoslaviji, ostavljalo je prostor za Hruščova koji je i u vreme dok je bio deo kolektivnog rukovodstva zastupao stav o neophodnosti

²¹⁰¹ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 76; *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 672; *Borba*, 9. jul 1957. godine; *Politika*, 9. jul 1957. godine.

²¹⁰² *Президиум ЦК КПСС 1954 – 1964, Том I: Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы*, ред. А. А. Фурсенко, Москва, 2004, с. 256.

²¹⁰³ *Narodna armija*, 6. jun 1957. godine.

²¹⁰⁴ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 295 – 296.

²¹⁰⁵ *Isto*, str. 298.

²¹⁰⁶ J. F. Brown, *Eastern Europe and Communist Rule*, Durham, London, 1988, p. 43.

²¹⁰⁷ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 309 – 310; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 187 – 190; *Komunist*, 5. jul 1957. godine.

prijateljskih odnosa sa Jugoslavijom.²¹⁰⁸ Zalažući se za takvu politiku prema Jugoslaviji Hruščov je, pored ostalog, imao na umu i veliki uticaj i prestiž koji je Tito imao u azijskim i afričkim zemljama a pogotovo kod Nasera koji je bio važna figura u Hruščovljevim planovima za povećanje sovjetskog uticaja na Bliskom Istoku.²¹⁰⁹

Za Beograd je naročito bila značajna činjenica da su Maljenkov, Kaganovič i Molotov zvanično označeni kao staljinisti a najnoviji sukob između Jugoslavije i SSSR-a upravo se i rasplamsao zbog jugoslovenskih tvrdnji da je u sovjetskom rukovodstvu još uvek bilo ljudi koji nisu mogli da se oslobode staljinističkih koncepcija i metoda u radu.²¹¹⁰ To je značilo da je sa pobedom Hruščova pobedila i „jugoslovenska orijentacija“ što je omogućilo da Kardelj i Ranković početkom jula dođu u Sovjetski Savez kao prijatelji.²¹¹¹ U javnosti, naročito zapadnoj, dolazak jugoslovenske vojne delegacije i potom Kardelja i Rankovića gotovo istovremeno sa smenjivanjem „antipartijske grupe“ koja nije bila naklonjena Jugoslaviji, povezivano je sa očekivanjima da bi ubrzo moglo da dođe do promene sovjetskog spoljnopolitičkog kursa što nije imalo utemeljenje u stvarnosti jer su pozivi za posete bili upućeni mnogo pre uklanjanja Maljenkova, Kaganoviča i Molotova.²¹¹²

Posle boravka u Sočiju i posete Kavkazu, Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković stigli su u Moskvu i 19. jula razgovarali sa Hruščovom. Zadovoljni razgovorom, Kardelj i Ranković su očekivali i nastavak razgovora u prijateljskoj atmosferi, na večeri koja je istog dana u njihovu čast bila priređena u dači CK KPSS-a u Podmoskovlju. Međutim, na njihovo veliko iznenađenje, u dači su ih pored sovjetskih funkcionera čekali i Enver Hodža i Todor Živkov.²¹¹³ To je pokvarilo atmosferu za razgovore a Kardelj i Ranković su, besni, potpisali i saopštenje o susretu sa Hodžom i Živkovom koje je sutradan bilo objavljeno u štampi i izazvalo brojne odjeke, naročito u stranoj štampi.²¹¹⁴ Hruščov je, dovodeći Hodžu i Živkova nenajavljene, postupio isto kao prošle godine kada je tokom Titovog boravka na Krimu doveo Erne Gereu i potom isforsirao posetu delegacije PMT, samo par dana uoči sudbonosnih događaja u Mađarskoj. U očima Jugoslovena, Hruščov je po drugi put počinio

²¹⁰⁸ *Yugoslavia and the Soviet Union...*, p. 70.

²¹⁰⁹ *Isto.*

²¹¹⁰ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 327.

²¹¹¹ *Isto.*

²¹¹² D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 76.

²¹¹³ P. Zlatar, *nav. delo*, str. 191 – 192.

²¹¹⁴ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 333 – 334.

istu grešku i na taj način pokazao da SSSR i dalje želi da Jugoslaviju, slično zemljama „narodne demokratije“ tretira kao objekat svoje politike.²¹¹⁵

Bez obzira na ovu nemilu epizodu, usledio je novi jugoslovensko-sovjetski sastanak na najvišem nivou. Sastanak su inicirali Sovjeti i još 8. jula na sastanku Prezidijuma CK KPSS označili 3. avgust kao datum susreta.²¹¹⁶ Međutim, posle dužeg natezanja oko mesta sastanka, Tito i Hruščov sreli su se 1. i 2. avgusta u mestu Snagov kraj Bukurešta koje je imalo simboličnu poziciju „na pola puta“ između SSSR-a i Jugoslavije, ali je istovremeno podsećalo i na neprijatnu prošlost jer je upravo u tom mestu doneta rezolucija Informbiroa iz 1948. godine kojom je Jugoslavija isključena iz te organizacije i izopštena iz „lagera“.²¹¹⁷ Sastanak Tita i Hruščova u Rumuniji nije, međutim, doneo ništa novo i po svemu sudeći je imao više manifestacioni karakter i svrhu da pokaže da su međusobne konfrontacije prevaziđene i uspostavljen makar minimalan stepen međudržavne saradnje.²¹¹⁸ Tome je doprinela i odluka Sovjeta da dva dana uoči sastanka u Rumuniji pristanu na jugoslovenski predlog o ponovnim pregovorima u vezi sa realizacijom odloženih kreditnih aranžamana.²¹¹⁹ Tokom razgovora, Sovjeti su nastojali da što više istaknu „partijski“ umesto „državnog“ karaktera susreta, atmosfera je bila prijateljska a do zajedničkog saopštenja došlo se brzo i lako iako su njegovi autori bili „Rusi“.²¹²⁰ Tako su se Jugosloveni saglasili sa sovjetskom formulacijom „o neophodnoj potrebi učvršćenja jedinstva i bratske saradnje komunističkih i radničkih partija i naroda svih socijalističkih zemalja“ a Sovjeti sa jugoslovenskom da budući odnosi SSSR-a i Jugoslavije moraju da se zasnivaju „na osnovi ravnopravnosti, uzajamne pomoći, poštovanja suvereniteta i nemešanja u unutrašnje stvari“.²¹²¹ Na taj način, sastankom u Rumuniji bili su zadovoljni svi. Sovjeti su bili uvereni da su Jugoslaviju približili „lageru“ što je bilo očigledno narednih meseci pošto su u SSSR-u često mogla da se čuju shvatanja da su Jugosloveni na sastanku u Rumuniji priznali svoje greške u vezi sa Mađarskom, obećali priznavanje

²¹¹⁵ *Isto*, str. 334.

²¹¹⁶ *Президиум ЦК КПСС 1954 – 1964...*, c. 260.

²¹¹⁷ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 77; *Yugoslavia and the Soviet Union...*, p. 70.

²¹¹⁸ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 77; *Strogo Pov. 1955 – 1958...*, str. 136 – 149; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 191 – 194.

²¹¹⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 119/II – 55, O nekim pitanjima unutrašnje i spoljne politike SSSR-a (avgust-septembar-oktobar 1957. g.), 25 – 28. oktobar 1957. godine, str. 14.

²¹²⁰ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 339 – 340.

²¹²¹ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 77; *Borba*, 4. avgust 1957. godine; *Narodna armija*, 8. avgust 1957. godine; *Međunarodna politika*, br. 178, 1. septembar 1957. godine; *Jugoslovenski pregled*, avgust 1957.

Istočne Nemačke i saglasili se sa sovjetskim stavovima u vezi sa većinom važnih pitanja, s tim što je još preostao jugoslovenski „pogrešan stav prema socijalističkom lageru o čemu će se još razgovarati u Moskvi prilikom proslave Oktobarske Revolucije“.²¹²² Osim toga, Sovjetima je sastanak u Snagovu dobro došao i za stvaranje povoljnije slike o pozadini aktuelne „mirovne ofanzive“ i nedavnog obračuna sa „antipartijskom grupom“.²¹²³ Za Jugoslaviju, sastanak u Rumuniji predstavljao je reafirmaciju Beogradske i Moskovske deklaracije i deo razvoja događaja koji je potvrđivao da je Jugoslavija i u poslednjem sukobu sa SSSR-om imala pravo.²¹²⁴ Isti sastanak je za Beograd bio važan i zbog uspostavljanja balansa u saradnji sa Istokom i sa Zapadom koji je bio imperativ za ostvarenje jugoslovenske politike ekvidistance i očuvanja vanblokofske pozicije.²¹²⁵ U očima Zapada, pak, činilo se verovatnim da je na sastanku u Snagovu došlo do mirenja Sovjeta sa Titovim nepriklanjnjem njihovoj „ortodoksiji“ u zamenu za njegovo solidarisanje sa sovjetskim stavovima u međunarodnim odnosima i njegovo uzdržavanje od „potkopavanja“ sovjetskog uticaja u „satelitskim zemljama“.²¹²⁶

Iako sastanak Tita i Hruščova u Snagovu kraj Bukurešta, gde su obojica predvodila partijske delegacije, nije imao veći značaj za jugoslovensko-sovjetske odnose, posle njega je ipak usledio niz jugoslovenskih spoljnopolitičkih poteza koji su bili sračunati na približavanje SSSR-u. U te poteze spadali su organizacija uzvratne posete maršala Žukova, ponovna afirmacija jugoslovenskog stava o granicama Poljske na Odri i Nisi, glasanje u OUN u vezi Mađarske zajedno sa SSSR-om i zemljama „lagera“ i, najzad, diplomatsko priznanje Istočne Nemačke.²¹²⁷ Priznanje Nemačke Demokratske Republike trebalo je, prema jugoslovenskim očekivanjima, da dodatno poboljša odnose sa Sovjetskim Savezom. Jugoslavija je to priznanje videla i kao realizaciju dogovora iz Snagova o zajedničkom radu na unapređivanju međusobnih odnosa i na „uklanjanju prepreka koje otežavaju takav razvitak“.²¹²⁸ Ali, sasvim suprotno tim očekivanjima, pritisak Sovjeta na Jugoslaviju da se

²¹²² AJ, 507, CK SKJ, IX, 119/II – 55, O nekim pitanjima unutrašnje i spoljne politike SSSR-a (avgust-septembar-oktobar 1957. g.), 25 – 28. oktobar 1957. godine, str. 14.

²¹²³ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 77; O ličnom Hruščovljevom viđenju sastanka u Rumuniji 1957. godine vidi: *Khrushchev Remembers*, ed. by Strobe Talbot, Boston, Toronto, 1974, p. 423 – 424.

²¹²⁴ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 340; *Yugoslavia and the Soviet Union...*, p. 71.

²¹²⁵ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 77.

²¹²⁶ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 672.

²¹²⁷ AJ, 507, CK SKJ, IX, 119/II – 55, O nekim pitanjima unutrašnje i spoljne politike SSSR-a (avgust-septembar-oktobar 1957. g.), 25 – 28. oktobar 1957. godine, str. 14.

²¹²⁸ B. Petranović, Č. Štrbac, S. Stojanović, *nav. delo*, str. 207.

ponovo priključi zajednici država pod sovjetskom dominacijom samo je još porastao, što je naročito došlo do izražaja tokom Savetovanja komunističkih partija u Moskvi novembra 1957. godine.²¹²⁹

Promene u jugoslovensko-sovjetskim odnosima i njihovo poboljšanje u toku leta 1957. godine nisu svuda dočekane sa oduševljenjem. U Albaniji, koja je pri svakom „otopljavanju“ jugoslovensko-sovjetskih odnosa dolazila u nezavidnu situaciju da i ona prema Jugoslaviji preduzme nešto u smislu poboljšanja odnosa iako to nije želela niti joj je odgovaralo, na poboljšanje odnosa između Moskve i Beograda reagovali su na već oprobani način – preduzimanjem kontradiktornih akcija. Sa jedne strane, u štampi i preko radija kao i na internim konferencijama u potpunosti je bila obustavljena antijugoslovenska propaganda. Dok je u maju još bilo moguće sresti članke koji su bez pominjanja Jugoslavije baratali izrazima poput „revizionizam“, „revizionisti“, „oprtnizam“ ili „antimarksisti“, polovinom juna čak i takvi članci su iščezli iz albanske štampe i ustupili mesto kratkim TASS-ovim informacijama o Jugoslaviji.²¹³⁰ Sa druge strane, odnos Albanaca prema jugoslovenskom poslanstvu postajao je sve lošiji a njihove pritužbe na delatnost Arse Milatovića i drugih u poslanstvu sve učestalije i otvorenije. Odgovarajući na ranije podnetu jugoslovensku protestnu notu zbog položaja jugoslovenskih državljana u Albaniji, zamenik albanskog ministra inostranih poslova, Natanaili je odbijajući argumente Beograda tvrdio da „jugoslovenska vlada sigurno nije realno informisana pa zato ne vidi stvari kakve jesu“.²¹³¹ On je insistirao da je položaj jugoslovenskih državljana bio posledica neprimerenih aktivnosti jugoslovenskog poslanstva koja nisu bila u skladu sa ulogom diplomata i da je blokada poslanstva u stvari bila obezbeđivanje jugoslovenskih diplomata. Natanaili je isti razgovor sa Milatovićem iskoristio da pomene i želju za poboljšanje odnosa sa Jugoslavijom ali na insistiranje da konkretno kaže po kojim pitanjima, nije dao odgovor. Milatovića je to dovelo do zaključka da su se Albanci u tom trenutku pribojavali razgovora o konkretnim pitanjima jer bi ih eventualno jugoslovensko prihvatanje nekog od njihovih ranijih predloga iz domena kulturne i sportske saradnje dovelo u nelagodnu situaciju budući da su se u isto vreme bojali svakog kontakta a istovremeno nisu bili spremni ni za javno i

²¹²⁹ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 77 – 78.

²¹³⁰ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 4, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 362 upućen DSIP-u, 14. jun 1957. godine, Pov. br. 413321.

²¹³¹ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 4, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 358 upućen DSIP-u, 13. jun 1957. godine, Pov. br. 413324, str. 1.

otvoreno odbijanje.²¹³² Baš zato, on je predlagao DSIP-u da u momentu kada je postojao tolerantan odnos „lagera“ prema Jugoslaviji i „prisilno primirje“ u odnosima sa Jugoslavijom, prihvati neki od ranijih albanskih predloga i tako Albance stavi u vrlo težak položaj.²¹³³ Milatović je bio ubeđen da bi Jugoslavija prihvatanjem nekog od predloga za kulturnu ili sportsku saradnju iz 1955. godine isterala Albance „na čistac“ jer bi oni, najverovatnije, odbili gostovanje Jugoslovena i tako sebe „demaskirali u očima masa i lagera“.²¹³⁴ Međutim, u Beogradu nisu delili Milatovićevo mišljenje već su zastupali stav da je bolje da Jugoslavija postepeno izlazi sa svojim predlozima i od njega tražili da, u vezi sa učestalim provokacijama albanske policije, vodi strogo računa o svojim postupcima i da izbegava putovanja koja bi mogla biti protumačena kao izazov.²¹³⁵ Milatović je, međutim, pokušavao i dalje da ubedi Beograd da greši prema Albaniji, pozivajući se i na iskustvo iz prethodnih godina. Po njemu, veliki broj predloga iz oblasti kulturne i sportske saradnje kojima su Albanci 1955. godine zasipali DSIP bio je pokušaj da se u odsustvu volje za rešavanje suštinskih razmimoilaženja na taj način stvori privid normalizacije jugoslovensko-albanskih odnosa.²¹³⁶ Neelastičnost i odbijanje Beograda koji je pretpostavljao da će Albanci biti primorani da prihvate jugoslovenska gledišta, u Tirani su samo štetili i doveli do uverenja da Jugoslavija u stvari želi personalne promene u rukovodstvu što je otupljivalo suprotnosti unutar njega i guralo ga ka jedinstvenom, odbojnom, stavu prema Jugoslaviji. Po Milatoviću, takva pogrešna jugoslovenska politika je bila i razlog što su Albanci „radosno dočekali“ zaoštavanje jugoslovenkih odnosa sa SSSR-om krajem 1956. godine koje su svesrdno potpirivali kao i razlog zašto je Albanija i dalje zaostajala za drugim zemljama „narodne demokratije“ kada su u pitanju bili međudržavni odnosi sa Jugoslavijom.²¹³⁷

Utisak o namerama Albanaca da i dalje otežavaju normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom pojačavao je sve lošiji odnos prema jugoslovenskom poslanstvu i uporno

²¹³² *Isto*, str. 2.

²¹³³ *Isto*.

²¹³⁴ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 4, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 363 upućen DSIP-u, 14. jun 1957. godine, Pov. br. 413325.

²¹³⁵ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 4, Telegram D. Vidića upućen Poslanstvu FNRJ u Tirani, 17. jun 1957. godine, Pov. br. 413324.

²¹³⁶ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 20, Izveštaj Arse Milatovića DSIP-u br. 272/57, 1. jul 1957. godine, Pov. br. 415089, str. 3.

²¹³⁷ *Isto*, str. 4.

ostajanje pri pritužbama na njegov rad. Postepeno, do leta 1957. godine, u postupcima prema jugoslovenskom poslanstvu Albanci su uspeli da na scenu vrate gotovo sve ono što su primenjivali u periodu najgorih odnosa, pred zatvaranje jugoslovenskog poslanstva. Tako su rad Milatovića i drugih ponovo ometale zone zabranjene za kretanje, onemogućavanje jugoslovenskim građanima da dolaze u poslanstvo, ignorantski odnos prema atašeu za štampu Melovskom, policijska kontrola i pratnja, legitimisanje svakoga ko dolazi u poslanstvo, odugovlačenje sa prijemom jugoslovenskih diplomata u albanskom MIP-u, izolacija u diplomatskom koru, nerešavanje stambenih pitanja pa čak i odbijanje lekarske pomoći pod raznim izgovorima.²¹³⁸ Vrhunac napetosti s tim u vezi dogodio se 17. jula kada je albanska policija na sred ulice u Tirani zaplenila sva vozila jugoslovenskog poslanstva i iz njih, pored ostalih, izbacila i ambasadora Milatovića i njegovu suprugu što je izazvalo oštar protest Beograda.²¹³⁹ Tim povodom Beograd je, iako je razumeo u kakvom se položaju nalazio, ukorio i Milatovića što naseda provokacijama policije, preteruje i tera stvari „do krajnosti“.²¹⁴⁰ On je, pak, istrajavao na stanovištu da nije bilo u pitanju njegovo preterivanje već da je takav odnos albanske policije prema njemu i poslanstvu bio simptom prigušenih „razdvajanja“ u albanskom rukovodstvu koja su postajala vidljiva kroz odnos prema jugoslovenskom poslanstvu i da je to u stvari pokušaj da se omete eventualna normalizacija odnosa sa Jugoslavijom čega se, među ostalima, najviše pribojavalo upravo rukovodstvo albanske policije.²¹⁴¹ Istovremeno, Albanci su se i dalje žalili na Milatovića i čitavo poslanstvo, kao referent za Jugoslaviju Jovan Antoni u razgovoru sa referentom za Albaniju u DSIP-u, Denovskim, koji je boravio u Tirani u sklopu delegacije koja je pregovarala o privrednim odnosima. Antoni je tvrdio da Albanci misle da Milatović u svojim izveštajima „neobjektivno i nerealno prikazuje stvari u zemlji“ što utiče na stvaranje pogrešne slike o Albaniji u celini.²¹⁴²

²¹³⁸ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 24, Uslovi rada našeg poslanstva u Tirani, 30. jul 1957. godine, Pov. br. 428127, str. 1 – 2.

²¹³⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 307, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa albanskim poslanikom Piro Kočijem, 19. jul 1957. godine, Pov. br. 416079.

²¹⁴⁰ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 23, Telegram D. Vidića Poslanstvu FNRJ u Tirani, 19. jul 1957. godine, Pov. br. 416079.

²¹⁴¹ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 23, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 470 upućen DSIP-u, 22. jul 1957. godine, Pov. br. 416415, str. 1.

²¹⁴² DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 23, Zabeleška o razgovoru D. Denovskog sa J. Antonijem, referentom za Jugoslaviju u albanskom MIP-u 16. jula 1957. godine, 19. jul 1957. godine, Pov. br. 416833, str. 1.

Posle juskog plenuma CK KPSS-a, likvidacije „antipartijske grupe“, susreta Envera Hodže sa Kardeljem i Rankovićem na večeri u Moskvi i, naročito, posle susreta Tita i Hruščova u Rumuniji, u Albaniji se osetila promena stava prema Jugoslaviji. Ta promena stava bila je, međutim, samo fiktivna i u vezi sa tim u Beogradu nisu imali iluzija. U leto 1957. godine ponovilo se, mada u znatno manjem obimu, albansko prikazivanje želje za saradnjom kao u jesen 1955. godine kada su Albanci „navaljivali“ sa predlozima za saradnju i u svakoj prilici nastojali da se prikažu kao prijatelji izražavajući žaljenje zbog onoga što su protiv Jugoslavije do tada radili.²¹⁴³ Ovoga puta, Tirana je predlagala susrete na polju kulture i sporta, nastavak pregovora o PTT saobraćaju, proširenje trgovinske razmene, regulisanje pitanja tranzita albanske robe preko Jugoslavije i zaključivanje konvencije o dvojnomo državljanstvu.²¹⁴⁴

Nakon što je 20. jula sva albanska štampa na naslovnim stranama objavila vest o susretu Envera Hodže sa Kardeljem i Rankovićem u Moskvi, albanska strana je učinila prvi korak i 25. jula, u razgovoru Natanailija sa Milatovićem, predložila gostovanje fudbalskih ekipa i jednog folklornog ansambla iz Jugoslavije u Albaniji.²¹⁴⁵ Ovaj predlog pratio je još čitav niz gestova sa albanske strane koji su ukazivali na promenu u ponašanju prema Jugoslaviji. Policija je pratnju i kontrolu svela na najmanju moguću meru, hapšenja jugoslovenskih građana su prestala, MIP se zvanično izvinio zbog incidenta sa oduzimanjem vozila jugoslovenskog poslanstva a funkcioneri poput Bećira Baluke, Manuša Muftijua i Ramiza Alije su se, u odsustvu Hodže, Šehua i drugih koji su bili u Moskvi, ponašali krajnje korektno i ljubazno prema Jugoslovenima.²¹⁴⁶ Međutim, po povratku Šehua iz Moskve, naglo je ponovo počela policijska pratnja, hapšenja i ignorantski odnos prema Jugoslovenima na prijemima što je donekle izmenilo situaciju. Imajući to u vidu, za Milatovića je predstavljalo iznenađenje kada ga je Šehu, posle mitinga u čast Ho Ši Mina koji je bio u poseti Albaniji, pozvao u užu krug oko sebe nazdravljajući za „slogu“ i „prijateljske odnose“.²¹⁴⁷ Šehu je pozdravljao susret Tita i Hruščova u Rumuniji i isticao

²¹⁴³ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 30, Izveštaj Arse Milatovića DSIP-u br. 7, 18. januar 1958. godine, Pov. br. 41105, str. 5.

²¹⁴⁴ *Isto*, str. 6.

²¹⁴⁵ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 5, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 479 upućen DSIP-u, 25. jul 1957. godine, Pov. br. 416633, str. 1.

²¹⁴⁶ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 1, dos. 6, Izveštaj Arse Milatovića DSIP-u, Str. pov. br. 13/57, 13. avgust 1957. godine, Pov. br. 418027, str. 1.

²¹⁴⁷ *Isto*, str. 2.

njegov značaj za razvoj jugoslovensko-albanskih odnosa koji su „u zakašnjenju“ u odnosu na sve druge socijalističke zemlje. Posebno je naglasio da „veći treba da dâ primer manjem i da pođe u susret“ pojasnivši potom da je mislio da Jugosloveni posete Albance jer je princip među komunistima da veći i jači pomažu manjim i slabijim.²¹⁴⁸ U izveštaju Beogradu, Arsa Milatović je ovaj Šehuov postupak doveo u vezu sa shvatanjem da on u tom trenutku nije mogao da se i dalje „frontalno“ suprotstavlja normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom jer to spoljna i unutrašnja situacija nisu dozvoljavale pa je pribegao tome da na jednoj strani ističe svoju spremnost i volju za saradnjom (kao u razgovoru sa Milatovićem) a na drugoj da policijskim pritiskom drži u strahu „okolinu i mase“.²¹⁴⁹

Dvoličnost albanske politike, prisutna kod Šehua kao i kod ostalih, brzo je došla do izražaja jer se njihova, u javnosti potencirana a u suštini lažna, spremnost na saradnju brzo pretvorila u svoju suprotnost – prikrivenu sabotazu, čim je Jugoslavija počela da suprotno njihovim očekivanjima prihvata albanske predloge.²¹⁵⁰ Dolazak jugoslovenskih fudbalera u Skadar, revanš u Titogradu, gostovanje folklornog ansambla „Tanec“ i prihvatanje predloga za zaključenje PTT sporazuma i sporazuma o uzajamnom besplatnom lečenju diplomatskih službenika, prihvatanje pregovora o razgraničenju u zoni reke Bojane, o borbi protiv zaraznih bolesti i o kupoprodaju filmova veoma brzo su Albance naterali na povlačenje, neprihvatanje jugoslovenskih predloga i tiho sabotiranje saradnje.²¹⁵¹ Čak ni pozivi na Kongres radničkih saveta i na Kongres jugoslovenske omladine nisu naišli na otvoreno odbijanje već na smišljeno sabotiranje pod izgovorima formalne ili tehničke prirode, a sve to uz istovremeno javno potenciranje želje za saradnjom i želje da Jugoslavija tu saradnju prihvati.²¹⁵²

Iako se albanska politika trudila da stvori privid postojanja želje za unapređenjem odnosa sa Jugoslavijom, sredinom oktobra u Moskvi je povodom 40 godina od Oktobarke revolucije objavljena brošura Envera Hodže o uticaju Oktobarske revolucije na Albaniju koja je, još jednom, pokazala da nije bilo mnogo nade da će Albanci izmeniti svoj neblagonaklon stav prema Jugoslaviji. Hodžina brošura je sadržala sve odranije poznate

²¹⁴⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Izvod iz izveštaja našeg poslanstva u Tirani str. pov. br. 13/57 od 13. VIII 1957., 19. avgust 1957. godine, Str. pov. br. 165, str. 1.

²¹⁴⁹ *Isto*, str. 2.

²¹⁵⁰ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 30, Izveštaj Arse Milatovića DSIP-u br. 7, 18. januar 1958. godine, Pov. br. 41105, str. 6.

²¹⁵¹ *Isto*, str. 6 – 7.

²¹⁵² *Isto*, str. 7.

albanske stavove o Jugoslaviji, pogotovo kada su u pitanju bili odnosi iz perioda Drugog svetskog rata, poratnog perioda i perioda od 1948. do 1953. godine, s tim što je ovoga puta Hodža otišao dalje pa je i povlačenje srpske vojske preko Albanije 1915. godine prikazao kao osvajački pohod, okupaciju severne i srednje Albanije i zavođenje „režima ubistava i pljačke“.²¹⁵³ Ovakvi stavovi naišli su i na javnu osudu sa jugoslovenske strane u vidu opširnog članka Jože Smolea u *Borbi* koji je predstavljao detaljnu kritiku svega iznetog u Hodžinoj brošuri.²¹⁵⁴ Pojava Hodžine brošure, nedolazak albanskih rukovodilaca na priredbe „Taneca“, odugovlačenje sa ratifikacijom potpisanog Sporazuma o PTT saobraćaju, izostanak uzvratnih poseta albanskih umetnika Jugoslaviji i produžavanje prakse blokade jugoslovenskog poslanstva i praćenja njegovih službenika bili su znaci ponovnog zahlađenja jugoslovensko-albanskih odnosa koji su bili vidljivi čak i diplomatama drugih zemalja „narodne demokratije“ u Tirani koji su uvidali da je takva albanska politika u raskoraku sa opštim kretanjima u istočnoevropskim zemljama.²¹⁵⁵ Što se Jugoslavije tiče, bilo je jasno da je „otopljavanje“ odnosa zvršeno i da je svojevrsno „leto“ u jugoslovensko-albanskim odnosima potrajalo kraće nego u slučaju SSSR-a i drugih zemalja socijalističkog „lagera“.

U slučaju Bugarske, period poboljšanja jugoslovensko-sovjetskih odnosa protekao je u znaku nepoverenja, kako prema Jugoslaviji tako i prema Hruščovu i njegovim namerama u vezi sa bugarskim rukovodstvom u svetlu obračuna sa staljinističkim snagama u Sovjetskom Savezu posle uklanjanja „antipartijske grupe“. To nepoverenje, kao ni u prethodnom periodu, nije se odražavalo na razvoj međudržavnih odnosa Jugoslavije i Bugarske koji se odvijao normalno. Bugari su davali i prihvatili inicijative i do sredine juna već su bila regulisana mnoga pitanja poput sporazuma o kulturnoj saradnji i o otvaranju novih graničnih prelaza, potpisani su konvencija o zaštiti bilja, sporazum o plovidbi Dunavom, protokol za novi opis granične linije, došlo je do sastanka stručnjaka u vezi regulacije Timoka a ekonomska, kulturna i sportska saradnja bile su dodatno proširene.²¹⁵⁶ Normalna međudržavna saradnja sa Bugarskom u Beogradu je bila ocenjena kao „trajni

²¹⁵³ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 302, Beleška, 18. oktobar 1957. godine, bez broja, str. 1.

²¹⁵⁴ *Borba*, 20. oktobar 1957. godine.

²¹⁵⁵ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 5, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 628 upućen DSIP-u, 20. novembar 1957. godine, Pov. br. 424518.

²¹⁵⁶ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 10, Promene u bugarskoj politici prema našoj zemlji, 14. jun 1957. godine, Pov. br. 27913.

element“ u međusobnim odnosima ali uz postojanje takođe trajnog stava uzdržanosti prema „prodor“ jugoslovenskog „iskustva u izgradnji socijalizma“ odnosno prema ideološkom zbližavanju uopšte.²¹⁵⁷ Međutim, čak i na tom polju dolazilo je povremeno do pozitivnih signala sa bugarske strane, kao u slučaju izjave Jugova, predsednika bugarske vlade, tokom posete Mađarskoj da BKP i SKJ treba da svestrano sarađuju.²¹⁵⁸ Istom prilikom, i Todor Živkov se zalagao da Bugarska nastavi sa naporima „da dalje jača i produbljuje odnose sa FNRJ i SKJ“.²¹⁵⁹ Odmah posle posete Mađarskoj, bugarska delegacija je produžila za Rumuniju gde takođe nije bilo napada na „revizionizam“ ni bilo kavih aluzija na Jugoslaviju a u zajedničkoj deklaraciji pomenuta je želja Bugara, Mađara i Rumuna za poboljšanje i jačanje prijateljskih odnosa sa Jugoslavijom.²¹⁶⁰ Korak dalje otišao je bugarski delegat koji je prisustvovao Kongresu radničkih saveta u Beogradu, Nikola Aleksijev, koji je radničke savete smatrao „socijalističkom formom koja je dala dobre rezultate u Jugoslaviji“ i slagao se sa jugoslovenskom ocenom da ne mogu postojati apsolutno važeće forme za sve socijalističke zemlje.²¹⁶¹ Takav stav, u slučaju da je Aleksijev govorio u ime bugarskog rukovodstva, za DSIP je značio evoluciju u odnosu na ranije bugarske stavove. Ali, bez obzira na takve signale, u odnosu prema Jugoslaviji kod Bugara je ipak preovladavao strah od jugoslovenskog uticaja i to u isto vreme kada je u Moskvi dolazilo do promene stava prema Jugoslaviji koja je zahtevala novi stav prema zapadnom susedu, što je Bugarsku postavljalo u nezgodan položaj.

Takav „nezgodan“ položaj u kome se našla Bugarska naročito je došao do izražaja posle obračuna sa grupom Maljenkov-Kaganovič-Molotov i u načinu na koji je ona na taj obračun reagovala. Prva reakcija u Bugarskoj bio je komentar Radio Sofije emitovan 4. jula popodne u kome je isticana solidarnost BKP sa odlukama CK KPSS-a i konzervativizam „antipartijske grupe“ koja je ometala sprovođenje odluka XX kongresa a u jednoj rečenici „stidljivo“ je pomenuta i odgovornost Molotova za ometanje procesa poboljšanja odnosa sa

²¹⁵⁷ *Isto.*

²¹⁵⁸ *Isto.*

²¹⁵⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/III – 29, Beleška o boravku bugarske vladine i partijske delegacije u Mađarskoj, 13. jun 1957. godine, Pov. br. 413156, str. 2.

²¹⁶⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Beleška o govoru Antona Jugova, predsednika bugarske vlade održanog 15. juna 1957. godine u Sofiji, 19. jun 1957. godine, Pov. br. 413750, str. 1.

²¹⁶¹ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 36, Pregled odnosa FNRJ – Bugarska od 21. do 28. juna 1957. godine, Pov. br. 28726, str. 1.

Jugoslavijom.²¹⁶² Već sutradan, u komentaru *Rabotničeskog dela* nije bilo ni reči o Molotovljevim „greškama“ prema Jugoslaviji (mada, doduše, nije bilo ni reči o „revizionizmu“ i „oportunizmu“) dok je istog dana list bugarske omladinske organizacije napadao aktivnosti „savremenih revizionista“. U očima Beograda, takav stav Bugara je svedočio o „izvesnoj zbunjenosti“ i staljinističkom karakteru rukovodstva u Sofiji koje je i dalje nastojalao da sistematski vodi politiku izolacije Jugoslavije u nameri da spreči njen uticaj u Bugarskoj.²¹⁶³ Pominjanje tendencije revizionista da razbiju socijalistički lager u prvom komentaru Radio Sofije, pisanje *Rabotničeskog dela* i drugih bugarskih listova i izbegavanje da se u zvaničnom saopštenju CK BKP pomenu greške Molotova prema Jugoslaviji u DSIP-u je tumačeno kao nemogućnost Bugara da u isto vreme vode borbu i protiv shvatanja SKJ i protiv novih odluka CK KPSS.²¹⁶⁴

S obzirom na važnost promena koje su se dogodile u Moskvi i na loše iskustvo sa odugovlačenjem reagovanja na XX kongres KPSS posle čega je bilo teško da se kanališe diskusija u okvirima partije, CK BKP je već 6. jula održao plenum u vezi sa poslednjim odlukama CK KPSS-a ne bi li predupredio probleme koje je imao u proleće prošle godine. Plenum je pored slaganja sa donetim odlukama potencirao i odluke prošlogodišnjeg Aprilskog i Sptembarskog plenuma koje su predstavljale tek polovično rešenje i kompromis sa staljinističkim snagama koje su, blagodareći tome, posle događaja u Mađarskoj uspele ponovo da ojačaju u BKP. To je, po mišljenju jugoslovenskog DSIP-a, bio pokušaj da se još jednom pokaže kako su pomenuti plenumi rešili sve probleme i da stoga nema potrebe za kardovskim promenama.²¹⁶⁵ Međutim, nekoliko dana kasnije, 12. jula, održan je novi plenum na kome su, neočekivano, smenjeni i isključeni iz CK BKP Georgi Čankov, Dobri Terpešev i Jonko Panov sa obrazloženjem da se nisu slagali sa odlukama prošlogodišnjeg Aprilskog plenuma.²¹⁶⁶ Za Beograd, pravi motiv njihovog isključenja bio je jasan: sva

²¹⁶² DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 12, Odjek poslednje odluke CK KPSS u Bugarskoj, bez broja, 5. jul 1957. godine.

²¹⁶³ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 12, Reagovanje u Bugarskoj na odluku CK KPSS o „antipartijskoj grupi“, bez broja, 6. jul 1957. godine.

²¹⁶⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Beleška o pisanju „Novog vremena“, organa CK BKP, 8. jul 1957. godine, Pov. br. 415211.

²¹⁶⁵ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 12, Zabeleška o Plenumu CK BKP po pitanju Odluke Junskog plenuma CK KPSS, 9. jul 1957. godine, Pov. br. 28055, str. 2.

²¹⁶⁶ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 12, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 157 upućen DSIP-u, 16. jul 1957. godine, Pov. br. 415896, str. 1.

trojica su na prošlogodišnjem Aprilskom plenumu istupali protiv staljinističkih snaga i važili za simpatizere jugoslovenskih ideja.

U toku leta, kao i ranije, svi bugarski zvaničnici sa kojima su Jugosloveni dolazili u kontakt isticali su da žele da razdvoje ideološka sporenja od međudržavnih odnosa. Bez obzira što je to bilo i mišljenje Beograda, Jugosloveni ipak nisu olako prelazili preko povremenih ispada u bugarskoj štampi poput pisanja lista *Mladež* krajem jula koje je izazvalo i zvanične proteste jugoslovenskog ambasadora Radoša Jovanovića. On je protestovao zbog tona članka koji je bio napisan kao svojevrsna lekcija jugoslovenskim komunistima iako su svi Bugari isticali da javna polemika nije poželjna.²¹⁶⁷ Upozorio ih je i da ne gaje iluziju da „na bazi ovakvog harangiranja kroz štampu i predavanja protivu Jugoslavije“ može da se razvije saradnje između dve susedne zemlje.²¹⁶⁸ Bugari su na ove proteste tvrdili da je reč o propustima redakcija, da to nije stav bugarske vlade niti CK BKP i obećavali da će narediti da se takvi „propusti“ više ne događaju.²¹⁶⁹ Posle ove intervencije Anton Jugov je u izjavi Radio Sofiji potencirao da razlike između Bugara i Jugoslovena po ideološkim pitanjima nisu prepreka za saradnju budući da obe zemlje povezuje isti cilj – izgradnja socijalizma.²¹⁷⁰ Otprilike u isto vreme kada je došla ova izjava, postala je primetna ponovna težnja Bugara za razvojem saradnje sa Jugoslavijom iako uz stalno isticanje nekog preduslova poput nemešanje u unutrašnje stvari.²¹⁷¹

Za bugarsko rukovodstvo svaka promena poput one koja se dogodila u Moskvi krajem juna 1957. godine predstavljala je povod za novo „prestrojavanje“ i prilagođavanje aktuelnoj „liniji“ koju je zastupao SSSR što često nije bilo lako. U ovom poslednjem slučaju, teškoća se sastojala u tome što je trebalo posvedočiti volju za obračunom sa staljinističkim elementima u BKP koja je i sama, kao i celokupno bugarsko rukovodstvo, bila preovlađujuće staljinistička. U nedostatku volje za pravi obračun, Bugari su se često služili obračunima na rečima koji suštinski nisu mogli da uzdrmaju njihove pozicije. Tako

²¹⁶⁷ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 36, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 171, 31. jul 1957. godine, Pov. br. 417002, str. 2.

²¹⁶⁸ *Isto*, str. 3.

²¹⁶⁹ DAMSPS, PA; 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 36, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 176 upućen DSIP-u, 2. avgust 1957. godine, Pov. br. 421516, str. 1.

²¹⁷⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Beleška o izjavi Antona Jugova, predsednika bugarske vlade, 21. avgust 1957. godine, Pov. br. 418295.

²¹⁷¹ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 37, Odnosi FNRJ – Bugarska (posle smrti Staljina), bez datuma, Pov. br. 28989, str. 4 – 5.

je krajem septembra, u intervjuu koji je američkom novinaru Solzberiju dao Todor Živkov, na red došao i sâm Staljin čije greške su tada po prvi put javno pomenute u Bugarskoj iako je umro pre više od četiri godine.²¹⁷² To je ukazivalo na potrebu Bugara da se koliko-toliko prilagode novim okolnostima koje su mogle imati posledica po Bugarsku. U tom smislu, poboljšanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa izazivalo je, u krugovima bliskim Červenkovu, zabrinutost i strah da Bugarska ne postane „moneta za potkusurivanje“ između Sovjeta i Jugoslovena koji su jedni drugima u poslednje vreme činili primetne ustupke.²¹⁷³ Taj strah, međutim, po oceni jugoslovenskog ambasadora Jovanovića nije bio utemeljen u realnosti. Jovanović je verovao da su Sovjeti, bar za neko vreme, odlučili da zadrže tadašnji sastav bugarskog rukovodstva i to prevashodno zbog zategnutosti situacije na Bliskom Istoku (Turska i Sirija) i sa tim u vezi posebnom ulogom koju je Bugarska imala u sovjetskoj politici prema Turskoj.²¹⁷⁴

Pored nepoverenja u namere Sovjeta, u leto 1957. godine još jače nepoverenje je vladalo prema Jugoslaviji što je bilo najprimetnije u oblasti pogranične saradnje. Kada je u pitanju bila ta saradnja, Jugoslavija je vodila politiku koja je imala za cilj da Bugare navede da otvore južni sektor granice, onaj prema Pirinskoj Makedoniji, što su oni sistematski izbegavali. Nasuprot tome, oni su forsirali saradnju na srednjem i severnom sektoru granice gde su bili zainteresovani za kontakt sa svojom manjinom u Jugoslaviji. Izraz tih nastojanja bili su i mnogobrojni sabori, tj. sajmovi, koji su okupljali veliki broj ljudi i koji, za jugoslovensku stranu, nisu bili najpoželjniji zbog loših iskustava iz prethodne godine. Ali, kad su već pristajali na njih, Jugosloveni su pokušali da ih iskoriste za postizanje svog cilja: ponovne Bugarske predloge za organizovanje sabora usloveli su njihovim održavanjem na svim sektorima granice.²¹⁷⁵ I Bugarska i Jugoslavija su slično postupale i kada je u pitanju bilo otvaranje novih graničnih prelaza. Beograd je krajem avgusta obavestio Bugare da će iz „tehničkih razloga“ biti spreman na otvaranje prelaza Zaječar – Kula i Kriva Palanka – Đuševo tek 1. oktobra i predlagao da se istovremeno otvore i prelazi Delčevo –

²¹⁷² DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 12, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 212 upućen DSIP-u, 25. septembar 1957. godine, Pov. br. 420525.

²¹⁷³ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 12, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 264 upućen DSIP-u, 22. oktobar 1957. godine, Pov. br. 422389, str. 1.

²¹⁷⁴ *Isto*, str. 2.

²¹⁷⁵ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 13, dos. 24, Beleška u vezi depeše br. 142 Ambasade FNRJ u Sofiji, 5. jul 1957. godine, Pov. br. 417897.

Blagojevska i Strumica – Petrič.²¹⁷⁶ Kada su shvatili da su Jugosloveni uporni u nameri da ih primoraju da se „otvore“ prema NR Makedoniji, pribegli su tome da iskoriste pojavu azijskog gripa u Jugoslaviji i dečije paralize u Sofiji i otkazu već odobreni sabor u reonu Gradina – Kalotino i potom odbiju i predloge za održavanje takvih sajmova na južnom delu granice.²¹⁷⁷ Odricanje od već odobrenog sabora do koga im je bilo stalo, u Beogradu su shvatali kao potvrdu da su Bugari bili rešeni da ni po koju cenu ne dozvole prisniji kontakt stanovništva Pirinske i NR Makedonije.²¹⁷⁸ Jugoslovenski predlog o otvaranju graničnih prelaza na južnom sektoru granice prošao je još gore – Bugari su ga jednostavno ignorisali, a Beograd je protestovao što tom predlogu nije posvećena nikakva pažnja, iako je Jugoslavija utrošila prilična sredstva da te prelaze osposobi.²¹⁷⁹ Svojevrsna igra mačke i miša na jugoslovensko-bugarskoj granici u leto 1957. godine pokazala je da najnoviji sukob i pored proklamovane volje, nije u potpunosti mogao da se lokalizuje samo na polje ideologije već je neminovno narušavao upravo ono najosetljivije u odnosima između dve zemlje – uzajamno poverenje.

Za razliku od Albanije i manjim delom Bugarske, dalja normalizacija i razvoj jugoslovenskih odnosa sa Mađarskom i Rumunijom odvijali su se u potpunosti ven senke ideološke konfrontacije. Saradnja u gotovo svim oblastima razvijala se u pozitivnom smeru i bez „kočenja“ izazvanog političkim razlozima. Sa Mađarskom je u leto i jesen 1957. godine, tokom perioda poboljšanja jugoslovenskih odnosa sa SSSR-om i zemljama „lagera“ došlo do daljeg napretka u razvoju međudržavnih odnosa a prvi simptom promena u pozitivnom pravcu bilo je jenjavanje antijugoslovenske kampanje i njeno potpuno prekidanje posle sastanka Tita i Hruščova u Rumuniji.²¹⁸⁰ U naredna tri meseca potpisano je nekoliko važnih dokumenata: 10. avgusta Protokol o obeležavanju granice i o graničnim oznakama, 7. oktobra Sporazum o socijalnom osiguranju, 29. oktobra Sporazum o železničkom saobraćaju a 20. novembra Sporazum o zaštiti od zaraznih bolesti i sporazum

²¹⁷⁶ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 34, Zabeleška o razgovoru D. Sekulovića sa savetnikom bugarske ambasade Mečkovim, 29. avgust 1957. godine, Pov. br. 420185, str. 1.

²¹⁷⁷ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 13, dos. 25, Zabeleška o razgovoru D. Sekulovića sa Držikovim, III sekretarom bugarske ambasade, 6. septembar 1957. godine, Pov. br. 419136.

²¹⁷⁸ *Isto.*

²¹⁷⁹ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 24, Zabeleška o razgovoru Đoreskog, II sekretara DSIP-a, sa Georgijevim, I sekretarom bugarske ambasade, 21. septembar 1957. godine, Pov. br. 420185, str. 1.

²¹⁸⁰ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 10, O odnosima FNRJ – Mađarska u 1957. godini, 28. novembar 1957. godine, Pov. br. 428982, str. 1.

o otvaranju dva nova granična prelaza. U istom periodu, mađarska sindikalna delegacija je prisustvovala Kongresu radničkih saveta u Beogradu, više drugih mađarskih delegacija je boravilo u Jugoslaviji a otpočeli su i pregovori o restituciji jugoslovenskih kulturnih dobara.²¹⁸¹ Na ekonomskom sektoru, pored redovne trgovinske razmene, potpisan je 30. jula Sporazum o isporuci viškova električne energije Mađarskoj i o povezivanju elektroenergetskih sistema dveju susednih zemalja a krajem jula i početkom avgusta u Beogradu su vođeni razgovori predstavnika industrije dve zemlje o saradnju u oblasti crne i obojene metalurgije i vatrostalnih materijala.²¹⁸² Rezultat tih pregovora bilo je potpisivanje sporazuma o privrednoj saradnji dveju susednih zemalja.²¹⁸³ Na polju kulturne razmene, iako konvencija o kulturnoj saradnji još nije bila potpisana, krajem oktobra je došlo do dogovora o saradnji radio stanica, postignuta je saglasnost o koprodukcijama u filmskoj industriji, razmenjena su gostovanja više operskih pevača i drugih umetnika a mađarski MIP je posebnom notom zatražio profesora srpskohrvatskog jezika koji bi radio u Višoj pedagoškoj školi u Pečuju.²¹⁸⁴

Pored ovoga, Mađari su i po drugim pitanjima slali signale dobre volje prema Jugoslaviji. Početkom jula, jugoslovenski ambasador u Budimpešti, Jovo Kapičić, obavestio je da je Mađarska na osnovu jugoslovenskog demarša, odlučila da se svi jugoslovenski IB emigranti uklone sa dužnosti u mađarskim službama bezbednosti iako su Mađari smatrali da je to pitanje bilo njihova unutrašnja stvar.²¹⁸⁵ Primetno je bilo i popravljavanje položaja jugoslovenskih manjina u Mađarskoj, naročito u oblasti školstva, prosvete uopšte i rehabilitacije i obeštećenja ranije progonjenih manjinaca. Poboľšan odnos prema jugoslovenskim manjinama u Mađarskoj bio je naročito primetan kod rukovodstva u Budimpešti dok je kod lokalnih organa još uvek bila prisutna netrpeljivost prema manjincima Južnim Slovenima.²¹⁸⁶ Posle najnovijeg „talasa“ rešavanja otvorenih pitanja između Jugoslavije i Mađarske u leto i jesen 1957. godine, za rešavanje su ostala još pitanja

²¹⁸¹ *Isto*, str. 1 – 2.

²¹⁸² *Isto*, str. 2.

²¹⁸³ *Borba*, 4. avgust 1957. godine; *Politika*, 4. avgust 1957. godine.

²¹⁸⁴ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 10, O odnosima FNRJ – Mađarska u 1957. godini, 28. novembar 1957. godine, Pov. br. 428982, str. 3.

²¹⁸⁵ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 61, dos. 14, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 222 upućen DSIP-u, 5. jul 1957. godine, Pov. br. 415124.

²¹⁸⁶ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 61, dos. 16, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 339 upućen DSIP-u, 3. novembar 1957. godine, Pov. br. 423438, str. 1.

poput mađarskog predloga za sastanak na najvišem nivou, razmene parlamentarnih delegacija, zaključenja Konvencije o kulturnoj saradnji, Sporazuma o dvovlasničkim imanjima i Sporazuma o pravnoj pomoći.²¹⁸⁷

Za rešavanje tih pitanja, a naročito onih o susretu na najvišem nivou i o posetama parlamentarnih delegacija bilo je potrabno više volje sa jugoslovenske strane čije iskazivanje je zavisilo od daljih mađarskih koraka na čisto političkom sektoru, zbog čega je Jugoslavija veoma pomno pratila njihove rekcije i postupke u vezi sa promenama do kojih je došlo u Moskvi na Junskom plenumu i promena u jugoslovensko-sovjetskim odnosima s tim u vezi. Likvidacija „antipartijske grupe“ primljena je u Mađarskoj pozitivno. U mađarskom MIP-u bili su jedino donekle iznenađeni smenjivanjem Šepilova i Maljenkova dok su, po njima, Kaganovič i Molotov odranije bili poznati kao „verni naslednici Staljina“.²¹⁸⁸ Mađari su procenjivali da posle najnovijih promena više neće biti „nekih naročitih prepreka“ za poboljšanje odnosa između Jugoslavije sa jedne i Sovjetskog Saveza i zemalja „narodne demokratije“ sa druge strane kao i da promene neće imati mnogo reperkusija na Mađarsku.²¹⁸⁹ Početkom jula mađarski ambasador Lajoš Čebi obevastian je Veljka Vlahovića da je Janoš Kadar na partijskoj konferenciji MSRP zatvorenog tipa govorio o Jugoslaviji i istakao neophodnost razvijanja „svestranih odnosa“ iako su postojala pitanja po kojima se Mađari nisu slagali sa Jugoslovenima poput ocene lagera ili rukovodeće uloge SSSR-a u međunarodnom radničkom pokretu.²¹⁹⁰ Reagujući na pominjanje lagera, Vlahović je objašnjavao da u Mađarskoj pogrešno razumeju jugoslovenski stav prema Lageru: za Jugoslaviju je jedno bilo pitanje postojanja lagera i istorijskih uslova koji su ga stvorili, nešto drugo pitanje odnosa Jugoslavije i lagera a sasvim treća stvar ideološke koncepcije lagera onakvog kakav je bio u tom trenutku.²¹⁹¹ Međutim, s tim u vezi je bila ipak primetna izvesna evolucija mađarskih shvatanja. Tri meseca kasnije, drugi čovek mađarskog MIP-a, Đerđ Marošán, u razgovoru sa Jovom Kapičićem izneo je da u potpunosti razume Jugoslaviju koja, iako deo socijalističkog sveta,

²¹⁸⁷ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 10, O odnosima FNRJ – Mađarska u 1957. godini, 28. novembar 1957. godine, Pov. br. 428982, str. 1.

²¹⁸⁸ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 4, Zabeleška o razgovoru atašea Novaka Radenovića sa načelnikom Opšteg odeljenja MIP-a Dzurdzik Jozefom, 5. jul 1957. godine, Pov. br. 415756, str. 2.

²¹⁸⁹ *Isto.*

²¹⁹⁰ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 45, Beleška o razgovoru sa Čebijem, mađarskim ambasadorom 8. VII 1957. godine, str. 1.

²¹⁹¹ *Isto.*

ne želi da se priključí socijalističkom „taboru“ koji ima neosporno vojni karakter.²¹⁹² On je dodao i da takav stav odgovara u potpunosti jugoslovenskom položaju iako se on sa njim ne slaže.

Prilikom razgovora sa Veljkom Vlahovićem Čebi je pokrenuo i pitanje partijske saradnje. Preneo je da je načelnik njihovog odeljenja za veze sa stranim partijama želeo da dođe u Beograd i upozna se sa radom Jugoslavena na tom polju da bi potom ponovio i mađarsku želju za susretima na višem nivou.²¹⁹³ Čebi je od Vlahovića tražio i dozvolu da povremeno lično dođe u CK SKJ i interesuje se za neka pitanja koja su bila više vezana za partijski rad nego za spoljne poslove, što je Vlahović i odobrio.²¹⁹⁴ Osim toga, Mađari su pokrenuli i pitanje otvaranja svog konzulata u Zagrebu, nudeći otvaranje jugoslovenskog konzulata u Pečuju, a zvaničnici su i dalje izražavali želju za poboljšanjem odnosa mada uvek naglašavajući da i dalje postoje razlike u oceni prošlogodišnjih događaja u Mađarskoj.²¹⁹⁵ Sa jugoslovenske strane, predviđalo se „dalje, postepeno razvijanje odnosa“ i rešavanje pitanja od obostranog interesa dok eventualne posete parlamentarnih delegacija, u tom trenutku, nisu dolazile u obzir.²¹⁹⁶

Sastanak Tita i Hruščova u Snagovu u Budimpešti je protumačen kao predznak daljeg poboljšanja odnosa između Jugoslavije i Mađarske. Tamošnja štampa je prenela pisanje *Komunist*-a ali nije davala sopstvene komentare sve do prispeća komentara iz Moskve koji su podvlačili da „stvar treba posmatrati sa stanovišta svetskog socijalističkog sistema kome, u krajnjoj liniji, pripada i Jugoslavija“.²¹⁹⁷ Posle toga, bilo je jasno koja je bila osnovna svrha sastanka u Rumuniji koji je očigledno predstavljao još jedan pokušaj da se Jugoslavija vrati u socijalistički „lager“. I istupanja Mađara u narednim nedeljama bila su u sličnom duhu. Janoš Kadar je, na proslavi dana ustava 20. avgusta, govoreći o jugoslovensko-mađarskim odnosima rekao da su „narodne demokratije“ pogrešile 1948.

²¹⁹² AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 40, Zabeleška o razgovoru ambasadora Jove Kapičića sa Marošan Đerdom dana 10. oktobra 1957. godine, Str. pov. br. 347/7, 5. novembar 1957. godine, str. 2.

²¹⁹³ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Beleška o razgovoru sa Čebijem, mađarskim ambasadorom 8. VII 1957. godine, str. 1.

²¹⁹⁴ *Isto*, str. 2.

²¹⁹⁵ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 58, dos. 13, FNR Jugoslavija – NR Mađarska (period od oktobarskih događaja), 30. jul 1957. godine, bez broja, str. 2.

²¹⁹⁶ *Isto*.

²¹⁹⁷ AJ, KPR, I – 2/10, SSSR, Pisanje štampe istočnoevropskih zemalja o Jugoslaviji posle sastanka u Rumuniji, 9. oktobar 1957. godine, bez broja, str. 9.

godine a „jugoslovenski drugovi sada“ ali da je sada situacija drugačija.²¹⁹⁸ Po Kadaru, sada je jasno da Jugoslavija gradi socijalizam te stoga sva sporna pitanja mogu da se rešavaju na „drugarskoj“ osnovi, mada će i dalje ostati neka pitanja po kojima se dve strane neće slagati.²¹⁹⁹ Krajem septembra, Lajoš Čebi je u Beogradu još jednom ispitivao mogućnosti za jugoslovensko-mađarski susret na najvišem nivou jer mu je sâm Tito, u julu, rekao da bi takav susret mogao da dođe u obzir tek pošto se prethodno „postigne sporazum sa Rusima“.²²⁰⁰ Odgovorivši da su od vremena kada je Čebi razgovarao sa Titom nastupili „neki novi momenti“ Dobrivoje Vidić je izbegao direktan odgovor. U tom trenutku, Jugoslaviji nije bila potrebna još jedna manifestacija njenog „dobrovoljnog povratka“ u socijalistički lager. Najzad, u Beogradu nisu morali ni biti naročito mudri da shvate pravu pozadinu takvih predloga jer za razliku od Mađara, Sovjeti nisu ni krili šta priželjkuju. Instruktor CK KPSS za Mađarsku, Bojkov, rekao je sredinom avgusta sekretaru jugoslovenske ambasade u Budimpešti, Georgijeviću da su se posle sastanka u Rumuniji stekli svi uslovi da Jugoslavija postane „član lagera“ i izrazio nadu da će se „jugoslovenski narodi uskoro osloboditi američke pomoći i, vlastitim snagama, uz pomoć drugih socijalističkih zemalja nastaviti izgradnju socijalizma“.²²⁰¹

Jedina od susednih zemalja „narodne demokratije“ koja je blagonaklono gledala na poboljšanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa bila je Rumunija. Međutim, zanimljivo je da su kod jugoslovenskih faktora postojale potpuno oprečne ocene u vezi sa stavom Rumunije prema Jugoslaviji u prvim danima posle uklanjanja „antipartijske grupe“ u Moskvi. Povod za razmimoilaženja u tom smislu bio je Plenum CK RRP koji je održan u dva navrata, od 28. do 29. juna i od 1. do 3. jula 1957. godine, gotovo istovremeno sa onim u Moskvi.²²⁰² Upravo u vezi ocene tog plenuma, došlo je do potpunog raskoraka između ambasade u Bukureštu i nadležnih u DSIP-u. Iz izlaganja rumunskog ministra inostranih poslova Preotease, koji je pred šefovima diplomatskih misija socijalističkih zemalja u Bukureštu referisao o nedavno završenom plenumu, jugoslovenski ambasador Nikola Vujanović

²¹⁹⁸ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 10, Pregled odnosa FNRJ sa IEZ od 31. avgusta do 6. septembra 1957 godine, Pov. br. 428254.

²¹⁹⁹ *Isto.*

²²⁰⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa mađarskim ambasadorom Lajošem Čebijem, 23. septembar 1957. godine, Str. pov. br. 226, str. 1.

²²⁰¹ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 8, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 270 upućen DSIP-u, 21. avgust 1957. godine, Pov. br. 418268.

²²⁰² Detaljnije o ovom Plenumu CK RRP vidi u: V. Tismăneanu, *op. cit.*, pp. 23 – 29.

stekao je gotovo isključivo negativan utisak. Preoteasa je, govoreći o plenumu, precizirao da se raspravljalo o političkom stanju u zemlji i o „antipartijskom radu“ Kišinjevskog i Konstantineskua koji su isključeni iz Politbiroa.²²⁰³ Optužbe protiv njih, međutim, Vujanoviću su se činile kontradiktornim. Oni su optuženi da su pogrešno shvatili odluke XX kongresa KPSS, da su s tim u vezi tražili krivce u Rumuniji napadajući Deža, da su izbegavali kolektivan rad, da su frakcionaši a Konstantinesku posebno i za napade na organe bezbednosti zbog njihovog „bezakonja“ dok su obojica još prozivani i zbog bliskosti sa Anom Pauker, Vasile Lukom i Teohari Đorđeskuom koji su bili izraziti staljinisti, a sa vlasti su bili uklonjeni još 1952. godine.²²⁰⁴ Istovremeno, do te mere je istican njihov oprtunizam, malograđanština i frakcionaštvo da je izgledalo kao da su njih dvojica uklonjeni kao „nekakvi radikalniji antistaljinistički elementi“ iako se znalo da su u pitanju dvojica najokorelijih staljinista u Rumuniji što je Vujanovića navelo na zaključak da Plenum nije predstavljao etapu „idejne borbe“ između staljinizma i antistaljinizma već samo obračun sa Kišinjevskim i Konstantineskuom za šta je Dež iskoristio „gužvu“ u Moskvi ne bi li ih se lakše oslobodio.²²⁰⁵

Osim ovih unutrašnjih pitanja, Vujanović je negativno ocenio i stavove plenuma o spoljnoj politici, međunarodnom radničkom pokretu, događajima u Mađarskoj i Poljskoj kao i o stanju u drugim socijalističkim zemljama. Plenum je isticao jedinstvo „lagera“ i radničkog pokreta a izjasnio se protiv „policentrizma“ u međunarodnom radničkom pokretu, podvlačio potrebu borbe protiv revizionizma i shvatanja o „nacionalnom komunizmu“ ne izrekavši ni jednu jedinu reč o dogmatizmu i birokratizmu koji su bili osuđeni na plenumu SK KPSS.²²⁰⁶ Iako je na plenumu bila izražena i želja da se i dalje razvijaju odnosi sa SKJ, Vujanović je u stavovima plenuma video jasnu aluziju na Jugoslaviju i zaključio da je plenum protekao u duhu staljinističkih shvatanja i predstavljao pre korak unazad nego korak u napred.²²⁰⁷ Njemu je naročito upadalo u oči da je po mnogo čemu Plenum RRP bio oprečan onome tek okončanom u Moskvi što je ukazivalo da

²²⁰³ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 9, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 353 upućen DSIP-u, 6. jul 1957. godine, Pov. br. 415304, str. 1; Ion Bulei, *Brève histoire de la Roumanie*, Bucarest, 2005, p. 196; *Borba*, 5. jul 1957. godine; *Politika*, 5. jul 1957. godine.

²²⁰⁴ *Isto*, str. 1 – 2.

²²⁰⁵ *Isto*, str. 3.

²²⁰⁶ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 9, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 357 upućen DSIP-u, 8. jul 1957. godine, Pov. br. 415304, str. 1.

²²⁰⁷ *Isto*.

Rumuni nisu bili obavešteni šta se u Moskvi priprema niti su znali kakav je tamo odnos snaga. Po Vujanoviću, Dež je samo iskoristio „gužvu“ da se reši Kišinjevskog i Konstantineskua istovremeno napravivši i korak nazad ka konzervativizmu verujući da će se i situacija u Moskvi odvijati u tom pravcu.²²⁰⁸

Ali, drugačija orijentacija koja se za nekoliko dana izbistrila u Moskvi, stavila je Rumune u nezavidan položaj. Kada su shvatili da je njihov plenum uglavnom protekao u suprotnosti sa odlukama Plenuma KPSS, dali su se na „prepravljavanje i doterivanje“ dokumenata sa svog plenuma dok Dežov referat nisu ni imali nameru da objave. Po informacijama koja je imala jugoslovenska ambasada u Bukureštu, Dež je u referatu najžešće od 1954. godine napadao Jugoslaviju, njene radničke savete, oportunističke i nepravilne poglede na odnos partije i države kao i pogrešne stavove prema jedinstvu lagera i mađarskim događajima.²²⁰⁹ U deklaraciji koja je bila objavljena, podvučeno je da je Rumunija ipak, i pored svih razlika, bila za međudržavnu saradnju sa Jugoslavijom. Konačno, za Vujanovića nije bilo dileme da je Plenum RRP predstavljao u stvari zakasnelo izjašnjavanje Rumuna za „staljinističke tendencije“ koje su u međuvremenu ponovo suzbijene što ih je ponovo, kao svojevremeno u slučaju II kongresa RRP, dovelo u situaciju da budu izigrani od Sovjeta.²²¹⁰

O istom plenumu u DSIP-u su imali sasvim drugačije mišljenje. Tamo je on shvaćen kao „dalje jačanje pozitivnih tendencija“ u Rumuniji, isključenje Kišinjevskog i Konstantineskua iz Politbiroa ocenjeno je kao „uklanjanje ozbiljne smetnje u procesu demokratizacije“ a naročito dobro su primljene odluke o uklanjanju pojava „preteranog centralizma“, proširivanju nadležnosti narodnih saveta i privrednih jedinica kao i „privlačenje“ radnih ljudi pod raznim oblicima u rukovođenje privredom i državnim poslovima.²²¹¹ U Beogradu su smatrali da je ambasada u Bukureštu grešila u svojoj oceni i da je pridavala previše važnosti informacijama o Dežovom napadu na Jugoslaviju te da se na osnovu toga nije mogla doneti negativna ocena o plenumu RRP.²²¹²

²²⁰⁸ *Isto*, str. 3.

²²⁰⁹ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 9, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 361 upućen DSIP-u, 10. jul 1957. godine, Pov. br. 415579, str. 1.

²²¹⁰ *Isto*, str. 2 – 3.

²²¹¹ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 9, Beleška o odlukama CK RRP koje su donete na zasedanju od 28. juna do 3. jula 1957. godine, 16. jul 1957. godine, Pov. br. 415811, str. 1.

²²¹² *Isto*, str. 2.

Ako je Vujanović pridavao previše pažnje Dežovim napadima i na osnovu toga doneo negativnu ocenu plenuma, skloni smo da verujemo da je i DSIP sa svoje strane, očigledno jako želeći da veruje da su odluke plenuma o kakvom-takvom učešću radnika u upravljanju preduzećima odraz uticaja Jugoslavije i njenog samoupravljanja, svoju pozitivnu ocenu doneo samo na osnovu tih informacija. U naknadnoj analizi plenuma koju je dostavio DSIP-u sredinom septembra, Vujanović nije odstupao od svojih ranijih ocena. On je u korist stava o karaktotrajnom staljinističkom zaokretu koji je plenum s kraja juna i početka jula po nemu predstavljao podsećao Beograd da su se upravo u junu i julu u teoretskom organu RRP *Lupta de clasa* pojavila dva članka koja su najoštrije do tada polemisala sa jugoslovenskim ideološkim stavovima.²²¹³ Vujanović je događanja na rumunskom plenumu povezivao i sa događanjima u Moskvi koja Rumuni nisu mogli da sagledaju u svim detaljima već su mogli da vide samo spoljne manifestacije koje su išle u prilog jačanja staljinističkih tendencija te je njihov plenum predstavljao pokušaj da se tome prilagode, pogotovo što su sve informacije ukazivale da u Bukureštu nisu imali pojma šta se u isto vreme događalo u Moskvi.²²¹⁴ Najzad, Vujanović je kao čvrst dokaz ispravnosti svojih pogleda nudio činjenicu da posle ovog plenuma nije bilo nikakvih „štetnih posledica“ jer su ih promene u Moskvi „neutralizovale“ i tako pokazale da je u pitanju bio tek zakasneli staljinistički zaokret.²²¹⁵

Ovo shvatanje pokazalo se kao ispravno već u narednih nekoliko meseci jer su odnosi Jugoslavije sa Rumunijom ponovo „ušli u pozitivan kolosek“ što je naročito bilo primetno posle susreta Tita i Hruščova u Snagovu. Rumunska štampa je tokom leta 1957. godine, iako obazrivo, pozitivnije gledala na jugoslovenske stavove.²²¹⁶ Beleženi su svi događaji na polju bilateralnih odnosa poput sastanka u vezi sa koordinacijom radova na Đerdapu, posete rumunske delegacije Beogradskom sajmu (Bodnaraš, Rautu i Maurer) i Titove posete rumunskom paviljonu na istom sajmu.²²¹⁷ Međutim, pažnji Jugoslovena nije

²²¹³ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 10, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu DSIP-u, Str. pov. br. 12/57, 15. septembar 1957. godine, Pov. br. 419959, str. 3.

²²¹⁴ *Isto*, str. 8.

²²¹⁵ *Isto*, str. 8 – 9.

²²¹⁶ AJ, KPR, I – 2/10, SSSR, Pisanje štampe istočnoevropskih zemalja o Jugoslaviji posle sastanka u Rumuniji, 9. oktobar 1957. godine, bez broja, str. 8.

²²¹⁷ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 88, dos. 31, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu o pisanju rumunske štampe o FNRJ u periodu od 1. jula do 30. septembra 1957. godine, Str. pov. br. 14/57, 15. oktobar 1957. godine, Pov. br. 422635, str. 1; *Borba*, 30. avgust 1957. godine; *Politika*, 30. avgust 1957. godine.

promakao jedan simptomatičan članak koji je, u atmosferi novih pokušaja SSSR-a da posle sastanka u Snagovu pokaže da se Jugoslavija približava lageru, ukazivao da je Rumunima stalo da se takav utisak stekne i iz njihove štampe. Reč je bila o članku *Skanteje* od 14. septembra pod naslovom „Učvršćuju se bratske veze između socijalističkih zemalja“ u kome se o poseti poljske delegacije Jugoslaviji govorilo u sklopu razmene poseta između drugih zemalja „narodne demokratije“.²²¹⁸ Između ostalog i po tome, bilo je jasno da je Rumunija i dalje morala da igra svoju ulogu dobijenu od Moskve.

Međutim, bolje nego bilo šta drugo, o rumuskoj ulozi u opštim spoljnopolitičkim koncepcijama Sovjetskog Saveza i njegovim najnovijim nastojanjima da se Jugoslavija uvuče u socijalistički „lager“ svedočila je inicijativa za poboljšanje odnosa među balkanskim državama koju je u septembru pokrenuo rumunski predsednik vlade, Kivu Stojka. On je 10. septembra, u pismima šefovima balkanskih država, predložio organizovanje Savetovanja šefova vlada Jugoslavije, Albanije, Bugarske, Grčke, Turske i Rumunije na kome bi bile donete odluke u vezi sa učvršćivanjem mira na Balkanu, nenapadanjem, rešavanjem sporova mirnim sredstvima, o razvitku ekonomskih i kulturnih veza kao i o razmeni raznih delegacija.²²¹⁹ Stojka je predlagao i da se tom prilikom dogovore da se u svojim uzajamnim odnosima uzdržavaju od agresije što bi predstavljalo garanciju bezbednosti i doprinelo uspostavljanju poverenja.²²²⁰ U odgovoru na Stojkin predlog, zalažući se za međunarodnu saradnju u najširem smislu, Tito je podržao ideju o organizovanju savetovanja i naglasio potrebu da ono bude organizovano na principima uzajamnog poštovanja, ravnopravnosti i nemešanja u unutrašnje stvari.²²²¹ Narednih dana, Stojkinu inicijativu su podržali i Mehmet Šehu u ime Albanije i Anton Jugov u ime Bugarske u nadi da će tako možda rešiti neko od svojih spornih pitanja sa Jugoslavijom, Grčkom ili Turskom.²²²² Međutim, Grčka je ubrzo, zbog spekulacija na Zapadu u vezi sa ciljem Stojkine inicijative i njenim povezivanjem sa sudbinom Balkanskog pakta, učtivo

²²¹⁸ *Isto*, str. 3.

²²¹⁹ AJ, KPR, I – 1/970, Poruka predsednika Minstarskog saveta RNR Kivu Stojke predsedniku FNRJ Josipu Brozu Titu, 10. septembar 1957. godine, str. 3; *Borba*, 18. septembar 1957. godine; *Politika*, 18. septembar 1957. godine.

²²²⁰ *Isto*.

²²²¹ AJ, KPR, I – 1/970, Odgovor predsednika Tita Kivu Stojki, 13. septembar 1957. godine, str. 1 – 2; *Borba*, 18. septembar 1957. godine; *Politika*, 18. septembar 1957. godine.

²²²² DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 75, dos. 19, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 579 upućen DSIP-u, 21. septembar 1957. godine, Pov. br. 420232.

odbila učešće na Savetovanju.²²²³ U takvim uslovima, ni Jugoslavija više nije bila za održavanje nekakve „kornje“ konferencije držeći se stava da je neophodno približavanje i bolje razumevanje svih balkanskih zemalja, mada sa takvim stavom nije izašla u javnost.²²²⁴ Time je rumunska inicijativa doživela neuspeh, iako su Rumuni tvrdili da nisu razočarani, da više nisu ni očekivali od Grčke i da su u grčkom odgovoru vrata za dalje razgovore ostajala otvorena.²²²⁵ Ipak, teško je poverovati da su Rumuni, a naročito Sovjeti, bili zadovoljni rezultatima Stojkine inicijative jer je i Beogradu, koji je zvanično odbijao vezu Stojkine inicijative i Balkanskog pakta, bilo jasno da je njen krajnji cilj bio „razložiti Balkanski pakt“.²²²⁶

IV. 3. Savetovanje komunističkih partija u Moskvi

Skup svih komunističkih i radničkih partija sveta u novembru 1957. godine u Moskvi organizovan je od strane Sovjeta sa velikim ambicijama. To je bio prvi takav skup još od poslednjeg kongresa Kominterne 1935. godine i imao je za zadatak da, u skladu sa interesima Sovjeta, neđe izlaz iz krize koja je nastupila posle XX kongresa KPSS-a.²²²⁷ Savetovanje je bilo zamišljeno u dve etape: prvo je trebalo da se održi savetovanje svih partija na vlasti a potom savetovanje svih 64 partija iz celog sveta.²²²⁸ U vreme pripreme savetovanja, najviši interes SSSR-a bilo je postizanje i manifestovanje jedinstva „socijalističkog lagersa“ koje trebalo da bude izraženo u deklaraciji koju bi potpisale sve komunističke i radničke partije koje su bile na vlasti, tokom prve faze savetovanja. U želji da se dođu do teksta koji bi bio prihvatljiv za sve, Sovjeti su pripremali deklaraciju koja nije nudila rešenja za postojeće probleme već je aluzijama i protivrečnostima pokušavala da usaglasi neusaglašene stavove svih partija.²²²⁹ Donošenjem takvog dokumenta, savetovanje

²²²³ AJ, fond TANJUG (dalje: 112), fascikla 693, arh. Jedinica 694, Nedeljni informativni bilten I od 13. do 19. septembra 1957. godine, str. 11 – 13.

²²²⁴ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 75, dos. 19, Parafraza telegrama DSIP-a upućenog Ambasadi FNRJ u Vašingtonu, 26. septembar 1957. godine, Pov. br. 420457.

²²²⁵ DAMSPS, PA, 1957, Rumunija, fasc. 87, dos. 19, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 453 upućen DSIP-u, 26. septembar 1957. godine, Pov. br. 420650.

²²²⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa mađarskim ambasadorom Lajošem Čebijem, 23. septembar 1957. godine, Str. pov. br. 226, str. 2 – 3.

²²²⁷ G- Boffa, *nav. delo*, str. 378; F. Fejtö, *op. cit.*, p. 151.

²²²⁸ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 200.

²²²⁹ G- Boffa, *nav. delo*, str. 379.

je trebalo da postigne još jedan cilj – stvaranje nove međunarodne organizacije komunističkih partija pod sovjetskom kontrolom i atmosfere „poverenja i bratske solidarnosti“ ideološki jedinstvenog bloka partija.²²³⁰

Sa ovakvim polaznim gledištima, Jugoslovenima je bilo jasno da nemaju šta da traže na Svetovanju, što nisu krili ni od Sovjeta.²²³¹ Nekoliko dana pred početak skupa u Moskvi, u Beograd su doputovali predstavnici CK KPSS, Ponomarev i Andropov, s ciljem da sa Jugoslovenima usaglase deklaraciju koja bi trebalo da bude doneta. Međutim, u Beogradu se nisu saglasili sa tekstom deklaracije što je bilo loše primljeno u Moskvi. Prilikom dolaska jugoslovenske delegacije koju su, u odsustvu Tita koji se izgovarao zdravstvenim problemima u vezi sa reumatizmom, predvodili Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković²²³², Sovjeti nisu skrivali nezadovoljstvo a nedvosmisleno su pokazivali i svoje uverenje da je Titova bolest „političkog karaktera“.²²³³ Tokom boravka u Moskvi, jugoslovenska delegacija je svuda osećala hladan stav, kako od strane Sovjeta tako i od strane drugih delegacija koje su izbegavale susrete sa njom. Ne odustajući, Hruščov je nastojao da Jugoslovene privoli da ipak potpišu deklaraciju partija na vlasti.²²³⁴ U kontaktima sa Kardeljem i Rankovićem, Hruščov je isticao da bi neučestvovanje Jugoslavije na savetovanju ostavilo „vrlo negativan utisak“ u svetu i predlagao da jugoslovenska delegacija potpiše deklaraciju uz ogradu da se ne slaže sa svim stavovima iznetim u njoj.²²³⁵ Četiri dana kasnije, prilikom novog susreta sa Hruščovom, Kardelj i Ranković su saopštili da je bolje da jugoslovenska delegacija ne učestvuje na savetovanju partija na vlasti jer se ne slaže sa deklaracijom čiji tekst nije u skladu sa „dogovorima“ iz Bukurešta i dodali da ne dolazi u obzir ni potpisivanje deklaracije uz ogradu jer bi to stvorilo još veću konfuziju.²²³⁶ Hruščov je na to odgovorio pretnjama da će doći do rascepa

²²³⁰ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 78.

²²³¹ Edvard Kardelj, *Sećanja. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944 – 1957.*, Ljubljana – Beograd, 1980, str. 149.

²²³² *Borba*, 1. novembar 1957. godine; *Politika*, 1. novembar 1957. godine; *Komunist*, 7. novembar 1957. godine.

²²³³ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 366 – 367.

²²³⁴ E. Kardelj, *Sećanja...*, str. 149 – 150; Edvard Kardelj navodi u svojim memoarima da je Hruščovljevi pritisci tokom konferencije u Moskvi najčešće dolazili do izražaja u neformalnim prilikama – tokom ručka ili odmora u kuloarima. U tim prilikama Hruščov je nastupao bez diplomatskih obzira, bez poštovanja ikakvog protokola i najčešće veoma grubo i preteći.

²²³⁵ AJ, KPR, I – 4 – b, Telegram Aleksandra Rankovića Josipu brozu Titu, veoma hitno, 8. novembar 1957. godine, Br. 218, str. 2.

²²³⁶ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 371.

između SSSR-a i Jugoslavije i potencirao da su Jugosloveni sami odabrali „takav budući razvitak“ kojim će biti zadovoljni „naši neprijatelji“.²²³⁷

Bez obzira na Hruščovljeve pretnje, konačan stav Jugoslavije koji je bio rezultat dogovaranja delegacije u Moskvi i Tita bio je da učestvuje na savetovanju 64 partije (od 16. do 19. novembra) i potpiše „manifest mira“, a da se istovremeno uzdrži od učestvovanja na savetovanju 12 partija na vlasti (od 14. do 16. novembra) i potpisivanja njihove deklaracije.²²³⁸ Iako ni tekst manifesta mira, opterećen optužbama protiv Zapada, isključivo pozitivnim prikazivanjem socijalističkog lagerskog i uskolagerskim tonom i rečnikom, nije bio idealan za Jugoslovene oni su ga potpisali u nadi da će taj njihov postupak, pored pozitivno intoniranog govora Kardelja u Vrhovnom sovjetu i izlaganja Veljka Vlahovića na kraju savetovanja, makar amortizovati efekat nepotpisivanja deklaracije 12 komunističkih i radničkih partija na vlasti.²²³⁹

Pompezno organizovano, savetovanje komunističkih i radničkih partija koje su bile na vlasti odvijalo se i bez Jugoslovena i pokazalo je da Tito i njegova ideološka shvatanja osuđivana kao „revizionizam“ nisu i jedini problem međunarodnog radničkog pokreta onakvog kakvog ga je želeo SSSR. Poglede donekle slične Titovom na savetovanju je izneo Palmiro Toljati, lider Komunističke partije Italije, koji je insistirao da je potreban visok stepen samostalnosti svake pojedine partije da bi se komunistički pokret razvijao kao veliki i masovni pokret.²²⁴⁰ U vezi sa tim shvatanjima došlo je do polemike i do suštinskog neuspeha skupa. Jedini konkretan rezultat bio je dogovor da se pokrene zajednički teoretski časopis koji bi izlazio u Pragu a o stvaranju neke nove međunarodne organizacije koja bi poput Kominterne bila u stanju da izdaje uputstva kojih bi se pridržavale sve partije sveta, nije bilo ni govora.²²⁴¹ Sâmo potpisivanje deklaracije od strane 12 komunističkih partija koje su bile na vlasti, i istovremeno bile verne Sovjetskom Savezu, nije imalo naročitog smisla posle odbijanja Jugoslavije da učini to isto jer je time budući status SKJ i dalje

²²³⁷ *Isto.*

²²³⁸ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, str. 364; G. Boffa, *nav. delo*, str. 378; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 78 – 79; B. Petranović, Č. Štrbac, S. Stojanović, *nav. delo*, str. 212; *Yugoslavia and the Soviet Union...*, p. 71; *Borba*, 23. novembar 1957. godine; *Politika*, 23. novembar 1957. godine.

²²³⁹ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 372; *Strogo Pov. 1955 – 1958...*, str. 157 – 193; *Komunist*, 29. novembar 1957. godine.

²²⁴⁰ G. Boffa, *nav. delo*, str. 379.

²²⁴¹ *Isto*, str. 380.

ostajao nedefinisan.²²⁴² Odbijanje Jugoslavije da potpiše deklaraciju 12 partija predstavljalo je i konačno pokopavanje i poslednje sovjetske nade da će uspeti u namerama da Jugoslaviju vrati u socijalistički lager što se odrazilo i na spremnost SSSR-a i zemalja „narodne demokratije“ da sa Jugoslavijom uspostave značajnije oblike partijske i državne saradnje.²²⁴³ Novo zahlađenje jugoslovensko-sovjetskih odnosa koje je usledilo posle jugoslovenskog nepotpisivanja deklaracije 12 partija dobro je došlo najkonzervativnijim snagama u okviru lagersa te su, prema svedočenju Veljka Mićunovića, Jugosloveni očekivali da „pojedinici“ počnu da da dokazuju „kod kuće i Rusima“ da su bili u pravu što nisu normalizovali odnose sa Jugoslavijom niti vodili „novu“ politiku prema njoj.²²⁴⁴ Vrlo brzo se pokazalo da je, bez sumnje, u tom smislu najviše moglo da se očekuje od Albanije.

Već početkom decembra, Albanci među prvima počinju sa novom kampanjom protiv revizionizma, nacionalnog komunizma i nacionalnih specifičnosti.²²⁴⁵ U nizu članaka ideološke sadržine koji su bili posvećeni Deklaraciji 12 partija i Manifestu mira koji su nedavno bili potpisani u Moskvi, Albanci su isticali značaj Sovjetskog Saveza kao centra međunarodnog radničkog pokreta i potrebu borbe protiv revizionista i oportuniste.²²⁴⁶ U vezi sa ovim drugim, ne pominjući direktno Jugoslaviju, govorili su o nekim snagama koje poriču mogućnost korišćenja iskustva SSSR-a u drugim zemljama, o onima koji pod maskom borbe protiv dogmatizma napadaju zajedničke zakone marksizma, proglašavaju lenjinističke teze o diktaturi proleterijata zastarelim i poriču principe planiranja i demokratskog centralizma.²²⁴⁷ Ovakvi stavovi mogli su se sresti u govorima, člancima, saopštenjima CK APR i bili su u vezi sa Plenumom koji je održan 2. decembra i koji je naložio razvijanje propagandne aktivnosti u razrađivanju moskovskih dokumenata.²²⁴⁸ Na toj „liniji“ istupao je i Enver Hodža koji je 2. decembra na proslavi Oktobarske revolucije u Tirani govorio o naporima revizionista da potkopaju jedinstvo socijalističkog lagersa.²²⁴⁹

²²⁴² D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 79.

²²⁴³ *Isto*.

²²⁴⁴ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 379.

²²⁴⁵ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/IV – 726, Period normalizacije odnosa sa Istokom i odnosi sa Albanijom (od 1954. do 1958. godine), str. 3.

²²⁴⁶ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 74, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 644 upućen DSIP-u, 6. decembar 1957. godine, Pov. br. 425518, str. 1.

²²⁴⁷ *Isto*.

²²⁴⁸ *Isto*, str. 2.

²²⁴⁹ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 22, Jugoslovensko-albanski odnosi 1955 – 1958, Pov. br. 41105, str. 34.

Nekoliko dana pre njega, prilikom proslave nezavisnosti Albanije 28. novembra u Valoni, Mehmed Šehu je govorio o Londonskom ugovoru iz 1915. godine koji je „milione Albanaca sa Kosova, iz Makedonije i drugih mesta ostavio van granica Albanije“ u čemu su u Beogradu videli jasne teritorijalne pretenzije.²²⁵⁰ U isto vreme, jugoslovensko poslanstvo u Tirani je imalo informacije da Albanci „na neki način“ redovno izveštavaju diplomate iz istočnoevropskih zemalja o stanju na Kosovu i prebegavanju intelektualaca sa Kosova u nameri da stvore atmosferu u kojoj bi Jugoslaviju lako mogli da optuže za „denacionalizaciju“ tamošnjeg stanovništva.²²⁵¹ Posle Planuma CK APR od 2. decembra, Hodža i ostali su svoje stavove dodatno „razrađivali“ i na partijskim konferencijama u Skadru, Elbasanu, Draču, Korči, Valoni, Đirokastru i Valoni.²²⁵² Ali, uporedo sa tom aktivnošću počeli su da se proređuju članci ideološke sadržine za šta je, po ne sasvim proverenim informacijama jugoslovenskog poslanstva u Tirani, zaslužan bio sovjetski uticaj.²²⁵³ Sredinom januara bilo je jasno da je najnovija „antirevizionistička“ kampanja u Albaniji, naglo kako je i počela, prestala krajem decembra 1957. godine.²²⁵⁴

U vreme najnovije kampanje, ali i posle nje, odnosi na međudržavnom planu između Jugoslavije i Albanije ostajali su „zakočeni“. Zahlađenje odnosa bilo je primetno i u diplomatskom kolu u Tirani gde su Milatovića kolege iz Mađarske, Rumunije i Bugarske ubeđivale da su razumeli da je za najnovije zahlađenje odgovorna albanska strana.²²⁵⁵ Za razliku od njih, Sovjeti su Milatoviću preporučivali da ne pridaje pažnju Hodžinim navodnim govorima već da politiku Albanije posmatra kroz prizmu zvaničnih izjava.²²⁵⁶ Naravno, posmatrana na taj način, albanska politika je izgledala mnogo prihvatljivije, barem za Sovjete. Tako je Šemsi Totozani, načelnik Političkog odeljenja albanskog MIP-a, tvrdio Milatoviću da Albanija pozitivno ocenjuje jugoslovensko potpisivanje Manifesta mira kao i da nepotpisivanje deklaracije 12 partija neće uticati na dalji razvoj odnosa

²²⁵⁰ *Isto*, str. 37.

²²⁵¹ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 3, dos. 7, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 6 upućen DSIP-u, 4. februar 1958. godine, Pov. br. 42659.

²²⁵² DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 74, dos. 2, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 674, 27. decembar 1957. godine, Pov. br. 427006, str. 1.

²²⁵³ *Isto*, str. 2.

²²⁵⁴ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 8, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 694 upućen DSIP-u, 21. januar 1958. godine, Pov. br. 41440.

²²⁵⁵ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 5, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 659 upućen DSIPU, 17. decembar 1957. godine, Pov. br. 426350, str. 1.

²²⁵⁶ *Isto*, str. 2.

Albanije sa Jugoslavijom.²²⁵⁷ Milatović ga je, međutim, podsetio na stvarnost koja sudeći po albanskim odgovorima na neke jugoslovenske predloge nije izgledala tako. Osim toga, još od novembra, postajale su sve ređe, kraće i uopštenije izjave o želji za saradnjom i za prihvatanjem te saradnje od strane Jugoslavije, učestale su izjave da su međusobni odnosi dobri i normalni a albanski zvaničnici počeli su da se klone susreta sa Jugoslovenima.²²⁵⁸ Odnos prema jugoslovenskom poslanstvu i građanima ostao je takođe isti, albanski građani su sprečavani da kontaktiraju sa jugoslovenskim poslanstvom a srpska vojnička groblja su i dalje bila u ruševinama što je sve pratio i hladan, mada korektan, odnos albanskog MIP-a u službenim kontaktima.²²⁵⁹

U isto vreme, počele su da se pojavljuju inicijative „lagerskih“ diplomata u Tirani (Rumuni, Čehoslovaci, Poljaci, Mađari) o nekoj vrsti njihovog posredništva u jugoslovensko-albanskim odnosima što je u Beogradu naišlo na apsolutno odbijanje.²²⁶⁰ U isto vreme, iz istih krugova, stizala je Albancima i podrška u njihovim nastojanjima da isposluju sastanak sa Jugoslovenima na visokom nivou u čemu je Arso Milatović video ništa drugo do nameru Albanaca da takav sastanak svedu na formalnost koju bi potom kod kuće i u „lageru“ tumačili kao da su od strane Jugoslavije rehabilitovani i prihvaćeni kao i da Jugoslavija prihvatanjem razgovora toleriše njihove stavove sa III kongresa APR i prihvata svoje „greške“ prema Albaniji.²²⁶¹ Iamjući u vidu albanski položaj u okviru socijalističkog „lagera“, Milatović je očekivao da Albanci slede „liniju“ lagera i SSSR-a prema Jugoslaviji s tim što se, po njemu, moglo očekivati da ako taj odnos postane oštar da će ga Albanci još više pooštriti i obrnuto, ako taj odnos postane blaži ili prijateljski, da će ga oni slediti u manjoj meri nego drugi.²²⁶²

Sa prestankom kampanje i antijugoslovenskih istupanja na konferencijama širom zemlje, iznenada je u februaru otpočeo novi pritisak na jugoslovensko poslanstvo u Tirani koji je, činilo se jugoslovenskim diplomatama u Tirani, prevazišao onaj iz vremena posle

²²⁵⁷ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 5, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 671 upućen DSIPU, 26. decembar 1957. godine, Pov. br. 426904.

²²⁵⁸ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc.1, dos. 30, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Tirani br. 7, 18. januar 1958. godine, Pov. br. 41105, str. 7.

²²⁵⁹ *Isto*, str. 8.

²²⁶⁰ DAMSPS, PA, 1957, Albanija, fasc. 2, dos. 5, Telegram Dobrivoja Vidića Poslanstvu FNRJ u Tirani, 28. decembar 1957. godine, Pov. br. 426965.

²²⁶¹ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 30, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Tirani br. 7, 18. januar 1958. godine, Pov. br. 41105, str. 13.

²²⁶² *Isto*, str. 14.

događaja u Mađarskoj ili onaj iz vremena bekstva Panajota Pljakua u Jugoslaviju.²²⁶³ Zapažena je i činjenica da je novi talas pritisaka, kao i oni raniji, koincidirao sa odsustvom sovjetskog ambasadora Ivanova koji se nalazio u Moskvi.²²⁶⁴ Albanci su, ovog puta, počeli sa odbijanjem da jugoslovenskom poslanstvu omoguće „tehničke usluge“ neophodne za održavanje zgrade ambasade. Usled toga i kvara na kanalizacionoj mreži koji niko nije dolazio da popravi, dvorište poslanstva bilo je poplavljeno nečistoćom pa su deca sekretara poslanstva, Miloša Melovskog, tri puta zaredom obolevala od žutice a kuvar u poslanstvu završio u bolnici.²²⁶⁵ Policijska pratnja koja nikada nije sasvim ni prestala naglo je pojačana, kako vozilima tako i peške, a objekat praćenja nisu bili samo diplomati već i njihove žene, kao i osoblje poput vozača i kuvara.²²⁶⁶ Albansko Ministarstvo inostranih poslova izbegavalo je kontakte sa jugoslovenskim poslanstvom (naročito kada je u pitanju bila saradnja na kulturnom planu) a ostajalo je gluvo i na zahteve i intervencije u vezi sa položajem jugoslovenskih državljana koji je sve više podsećao na položaj iz vremena 1950/1951. godine kada je pritisak na njih bio najveći.²²⁶⁷ Za sve ove postupke, nije bilo političkih razloga te su oni u poslanstvu u Tirani shvatani kao neka vrsta „pripreme“ (ili izgovor) za neku provokaciju koja bi bila upotrebljena „možda radi pogoršanja samo jugoslovensko-albanskih odnosa“.²²⁶⁸ Iako je situacija bila teška, u vezi sa problemima oko odnosa prema jugoslovenskom poslanstvu, Arso Milatović je odbijao svaku pomisao da lično, u vezi sa tim, ode kod albanskog ministra inostranih poslova, Štile, ne želeći da „moli“ bilo koga već je nameravao da i dalje interveniše „normalnim putem“ iako je pretpostavljao da bi Štila te probleme rešio.²²⁶⁹

Ovaj poslednji Milatovićev stav i uopšte njegovo ponašanje u najnovijoj situaciji naišli su na ozbiljne kritike u Beogradu iako je DSIP protestovao kod albanskog poslanstva

²²⁶³ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 30, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 20 upućen DSIP-u, 14. februar 1958. godine, Pov. br. 43553, str. 1.

²²⁶⁴ *Isto*.

²²⁶⁵ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 3, dos. 23, Izveštaj Poslanstva FNRJ u Tirani br. 110/58 upućen DSIP-u, 15. februar 1958. godine, Pov. br. 43586, str. 1.

²²⁶⁶ *Isto*, str. 2.

²²⁶⁷ *Isto*, str. 4 – 9.

²²⁶⁸ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 30, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 15 upućen DSIP-u, 10. februar 1958. godine, Pov. br. 43116.

²²⁶⁹ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 3, dos. 23, Pismo Arse Milatovića Dobrivoju Vidiću, 14. februar 1958. godine, Pov. br. 43586, str. 2.

u Beogradu zbog odnosa albanskih vlasti prema jugoslovenskom poslanstvu u Tirani.²²⁷⁰ U Beogradu su se slagali sa Milatovićem da Albanci ne pružaju normalne uslove za rad, ali su smatrali i da se poslanstvo „nespretno“ postavilo tako da je u nenormalnim okolnostima na svakom pitanju zaoštravalo odnose umesto da rešava probleme.²²⁷¹ U DSIP-u su bili nezadovoljni što Milatović nije išao u albanski MIP od avgusta prošle godine i što je poslanstvo radilo „na sitno“ rasturajući propagandni materijal, kontaktirajući naše i albanske građane i s tim u vezi preduzimajući česta putovanja koja su iritirala Albance. Verovali su da do eskalacije situacije ne bi ni došlo da je Milatović na vreme išao u MIP. Na nerazumevanje u DSIP-u je naišla i Milatovićeva odluka, izneta u pismu pismu Dovrivoju Vidiću, da ne ide kod Štile iako smatra da je on mogao da pomogne i to u isto vreme kada je DSIP-u slao izveštaje u kojima je „na jedan skoro paničan način“ prikazivao stanje kao kritično, pominjući čak i preseljenje porodica službenika poslanstva u Beograd.²²⁷² Umesto dotadašnjeg stava, od Milatovića je traženo da se posveti rešavanju mnogih ekonomskih i političko-ekonomskih pitanja koja su bila od obostranog interesa i čije rešavanje je, po DSIP-u, moglo da stvori povoljniju atmosferu u jugoslovensko-albanskim odnosima.²²⁷³

Postupajući po instrukcijama Beograda, Arso Milatović je 6. marta posetio Štilu kome je izneo sve poznate probleme sa kojima se suočavalo jugoslovensko poslanstvo. Štila ništa od toga, osim policijske pratnje, nije negirao već je obavestio Milatovića da je upravo smenjen šef albanskog biroa za usluge diplomatskim predstavništvima i da je postavljen novi koji je trebalo da brzo reši postojeće probleme. Štila je potom istakao i da Albanci nemaju nameru da pogoršavaju odnose sa Jugoslavijom i zamolio da Beograd iz „mogućih pogrešaka“ njihovih organa ne izvodi pogrešne zaključke i ne tumači ih promenom albanske politike prema Jugoslaviji.²²⁷⁴ Sa ovakvom reakcijom Tirane u Beogradu su bili zadovoljni. Od Milatovića su tražili da zadrži mirnoću i da na Albance ne

²²⁷⁰ AJ, KPR, I – 5 – b, Albanija, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa otpravnikom poslova albanskog poslanstva u Beogradu Rako Naćom, 12. februar 1958. godine, Pov. br. 43094.

²²⁷¹ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 31, Zabeleška na osnovu razgovora sa Uročevim, I sekretarom našeg Poslanstva u Tirani 18. februara 1958. godine, 22. februar 1958. godine, Pov. br. 46750, str. 1.

²²⁷² *Isto*, str. 1 – 2.

²²⁷³ *Isto*, str. 1.

²²⁷⁴ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 32, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 50 upućen DSIP-u, 7. mart 1958. godine, Pov. br. 47436, str. 1 – 2.

vršiti pritisak da neke od problema reše odmah već da sve prepusti vremenu koje je neminovno moralo da pokaže kako će Albanci postupiti i koliko će od obećanog ispuniti.²²⁷⁵ Ubrzo se, međutim, pokazalo da vreme koje je stajalo pred dvema susednim zemljama nije bilo naklonjeno povoljnom razvoju njihovih odnosa.

U slučaju Bugarske, u periodu posle moskovskog Savetovanja, odnosi sa Jugoslavijom su nastavili da se razvijaju na dva koloseka: ideološkom na kome je sukob bio evidentan i međudržavnom na kome se sve odvijalo više-manje normalno. Iako je i posle moskovskog skupa u Bugarskoj ostala na snazi ocena Jugoslavije kao socijalističke zemlje, na snazi je i dalje bilo i isticanje „ideoloških razlika“ u svakom istupanju bugarskih rukovodilaca u vezi sa jugoslovensko-bugarskim odnosima.²²⁷⁶ Takve razlike došle su do izražaja i u saopštenju sa Plenuma CK BKP od 5. decembra 1957. godine koji je bio posvećen analizi dokumenata nedavno potpisanih u Moskvi. U tom dokumentu CK Bugarske komunističke partije pozdravljao je rezultate savetovanja, isticao je „ujedinjenje oko jednog centra“ kao preduslov uspeha socijalističkog lagersa i naglašavao svoju nepomirljivost prema „pokušajima revizije osnovnih marksističko-lenjinističkih principa“ tj. revizionizmu koji je, i pored postojanja dogmatizma i sektaštva, ipak proglašen za glavnu opasnost po međunarodni radnički pokret.²²⁷⁷ Polazeći od takvih stavova, bugarska štampa i radio stanice su izrazito pojačali kampanju protiv revizionizma. Još sredinom novembra dok je trajalo savetovanje u Moskvi, odnosno u vreme kada je već bilo poznato da Jugosloveni neće potpisati deklaraciju 12 komunističkih partija na vlasti, Radio Sofija je u komentarima i predavanjima na srpskom jeziku napadala „savremeni revizionizam“ oličen u Nađu i Đilasu i govorila o pokušajima imperijalista da „sa svojim slugama revizionistima“ naruše jedinstvo „socijalističke zajevice“.²²⁷⁸ Sličnih komentara na bugarskim radio stanicama i u štampi bilo je i u toku decembra i januara 1958. godine a na takav način su istupali i visoki bugarski rukovodioci poput Georgi Cankova koji je 12. decembra na predizbornom mitingu u Slivenu govorio o pokušajima revizionista da

²²⁷⁵ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 31, Parafraza Telegrama DSIP-a upućenog Poslanstvu FNRJ u Tirani, 8. mart 1958. godine, Pov. br. 47436.

²²⁷⁶ DAMSPS, PA, 1958, Bugarska, fasc. 12, dos. 25, Odraž moskovskih sastanaka na razvoj jugoslovensko-bugarskih odnosa, 20. januar 1958. godine, Pov. br. 310082, str. 1.

²²⁷⁷ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 12, Beleška o Plenumu CK BKP održanom povodom Moskovskih dokumenata, 17. decembar 1957. godine, bez broja.

²²⁷⁸ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 32, Odnosi FNRJ – Bugarska od 8. do 15. novembra 1957. godine, bez broja.

„uprljaju“ veliko učenje marksizma-lenjinizma, o njihovom negiranju diktature proleterijata, negiranju rukovodeće uloge partije u društvu i težnji za pretvaranjem komunističkih partija u klubove za diskusiju.²²⁷⁹ Uporedo sa intenziviranjem kampanje protiv „savremenog revizionizma“ u štampi, na radiju, u teoretskim časopisima i u javnim nastupima rukovodilaca, došlo je i do upadljivog smanjenja broja članaka o Jugoslaviji u bugarskoj štampi.²²⁸⁰

Iako je ideološka kampanja protiv Jugoslavije bila u Bugarskoj u uzletu, u Beogradu su verovali da i pored „izvesnog zahlađenja u odnosima“ njegov stav po pitanju moskovskih dokumenata nije ostavio negativne posledice na razvoj međudržavnih odnosa sa Bugarskom već je čak potencirao tendencije koje su kod Bugara bile prisutne i ranije a odnosile su se na forsiranje isključivo međudržavne saradnje iza čega je stajala njihova namera da na taj način spreče jugoslovenski uticaj u Bugarskoj i odbrane se od pokretanja za njih neugodnih pitanja poput makedonskog ili pitanja dvovlasnika na granici.²²⁸¹ Međutim, međudržavni odnosi Jugoslavije i Bugarske već su bili dostigli takav nivo da su skoro sva pitanja već bila rešena ili u toku rešavanja (potpisano je bilo 25 raznih sporazuma, konvencija i protokola) dok su kao nerešena ostala samo ona koja su bila najosetljivija i najviše zadirala u interese jedne ili druge zemlje te je za njihovo rešavanje bila neophodna politička volja.²²⁸² Sa bugarske strane, uz ograničavanje rasturanja jugoslovenske štampe iako je o tome bio postignut sporazum, negativno je reagovano na jugoslovenske predloge o restituciji kulturnih dobara, o otvaranju graničnih prelaza na sektoru granice prema NR Makedoniji i o organizovanju pograničnih sajмова na istom sektoru dok su u Jugoslaviji negativno reagovali na bugarski predlog o povezivanju železničke pruge Kumanovo – Đuševo sa bugarskom granicom, o rešavanju pitanja dvojnog državljanstva i u vezi sa statusom bugarskih studenata u Jugoslaviji.²²⁸³ Međutim, iznad svih ovih pitanja, po težini i kompleksnosti, mada donekle povezano sa nekima od

²²⁷⁹ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 12, Beleška o govoru Georgi Cankova člana Politbiroa CK KPB, 16. decembar 1957. godine, Pov. br. 28686.

²²⁸⁰ DAMSPS, PA, 1958, Bugarska, fasc. 12, dos. 25, Odraz moskovskih sastanaka na razvoj jugoslovensko-bugarskih odnosa, 20. januar 1958. godine, Pov. br. 310082, str. 1.

²²⁸¹ *Isto*, str. 1 – 2.

²²⁸² DAMSPS, PA, 1958, Bugarska, fasc. 12, dos. 25, Predlog programa za razvoj odnosa sa Bugarskom u I polovini 1958. godine, 11. januar 1958. godine, Pov. br. 310042, str. 1.

²²⁸³ *Isto*.

njih, stajalo je makedonsko pitanje odnosno pitanje položaja makedonske nacionalne manjine u Bugarskoj.

Krajem 1957. i početkom 1958. godine u Bugarskoj je ponovo „oživila aktivnost“ u vezi sa makedonskim pitanjem a povod je bila proslava 80. godišnjice oslobođenja Bugarske od turskog ropstva koja je poprimila karakter sveopšteg žaljenja za Sanstefanskim mirom, odnosno za izgubljenom Makedonijom.²²⁸⁴ Ovome je, još oktobra 1957. godine, prethodio članak „Kako se falsifikuje istorija“ koji je objavio teoretski organ CK BKP *Novo vreme*. Članak je u stvari predstavljao odgovor na članak Danča Zografskog „Uzaludno falsifikovanje istorije“ koji je bio objavljen u *Glasniku instituta za nacionalnu istoriju* NR Makedonije još u junu 1957. godine.²²⁸⁵ Članak *Novog vremena* sa jedne strane je imao pozitivnu konotaciju jer je to bio prvi put posle 1950. godine da se u Bugarskoj u nekoj zvaničnoj publikaciji pominje postojanje makedonske nacionalne manjine i to u kontekstu jačanja saradnje i poziva da se više govori o onome što spaja nego o onome što razdvaja Bugare i jugoslovenske narode ali, u isto vreme, u članku je posredno napadana jugoslovenska spoljna politika i stavovi Zografskog o nedovoljno „iskristalisanom“ stavu BKP po pitanju makedonske nacije.²²⁸⁶ Takav stav ali i strah od pokretanja makedonskog pitanja bio je prisutan i u razgovoru sekretara za štampu jugoslovenskog poslanstva u Sofiji, Vlade Sinđelića, sa Hristom Kalajdzijevim, predsednikom Saveza makedonskih društava u Bugarskoj koji je smatrao da je bilo najvažnije da se Makedonci u Bugarskoj bore za izgradnju socijalizma a da se u rešavanju makedonskog pitanja ne treba postavljati „usko nacionalistički“ i tako ometati razvoj odnosa između Jugoslavije i Bugarske, već sačekati da „sazru uslovi za stvaranje jedne zajednice na Balkanu“.²²⁸⁷ S obzirom na ličnost Kalajdzijeva koji je bio poznat kao najdosledniji „sprovodnik“ politike BKP u vezi sa makedonskim pitanjem, u Beogradu su na stav o drugostepenom značaju tog pitanja

²²⁸⁴ DAMSPS, PA, 1958, fasc. 12, dos. 26, NR Bugarska, bez datuma, Pov. br. 32392, str. 1 – 2; J. F. Brown, „Nationalism in Eastern Europe“, in: *The Soviet Union and Eastern Europe*, ed. by George Schöpflin, New York, Oxford, 1986, p. 296; S. Palmer, R. King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, New York, 1968, p. 163 and 185.

²²⁸⁵ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/IV – 178, Beleška o pisanju „Novog vremena“ teoretskog organa CK KP Bugarske, 19. novembar 1957. godine, Pov. br. 424333, str. 1.

²²⁸⁶ *Isto*, str. 2.

²²⁸⁷ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 33, Zabeleška o razgovoru V. Sinđelića, sekretara za štampu sa Hristom Kalajdzijevim, pret. Saveza makedonskih društava i članom Prezidijuma Narodnog sobranja NR Bugarske vođenim 12. decembra 1957. godine, 14. decemnar 1957. godine, Pov. br. 426024, str. 2 – 3.

smatrali u stvari internim stavom CK BKP.²²⁸⁸ Stav o „nedozrelosti“ uslova za rešavanje pojedinih pitanja Bugari su ispoljavali i kada su u pitanju bila druga pitanja, u krajnjoj liniji povezana sa makedonskim. Tako je krajem decembra 1957. godine načelnik konzularnog odeljenja u bugarskom MIP-u, Ljubomir Pentijev, tvrdio da još nije vreme za rešavanje tako ozbiljnih problema kao što su bili pitanje dvojnog državljanstva i pitanje dvovlasničkih imanja.²²⁸⁹ Pitanje dvovlasničkih imanja bilo je naročito teško i za Jugoslaviju zbog oprečnih interesa Srbije i Makedonije: dok je Makedoniji odgovaralo da granica bude što poroznija, Srbiji je upravo to, zbog bugarske manjine sa njene strane granice, smetalo. Tek u proleće 1958. godine, DSIP se izjasnio u korist obnavljanja dvovlasničkog sistema što je odgovaralo Makedoniji.²²⁹⁰ U kompleks pitanja vezanih za granicu, a u stvari za makedonsko pitanje, ulazilo je i pitanje otvaranja graničnih prelaza Delčevo – Blagojevgrad i Strumica – Petrič sa čime su Bugari odugovlačili kao i pitanje održavanja pograničnih sabora duž čitave granice na čemu je insistirala Jugoslavija.

Iako su u Beogradu bili svesni da je rešavanje svih ovih pitanja zavisilo od budućeg razvoja političke saradnje koja je bila tek na početku, i da se tu nije mogao očekivati neki „sadržajni rad“ zbog poznatih stavova bugarskih rukovodilaca prema Jugoslaviji koji su bili motivisani održanjem na vlasti, u Jugoslaviji su ipak nameravali da vode aktivniju politiku koja je imala za cilj „pogoršavanje položaja sadašnjeg rukovodstva“ i pozitivno dejstvo na „oživljavanje progresivnih snaga“ u BKP.²²⁹¹ U tom smislu Beograd je planirao brojne mere za oživljavanje političkih odnosa sa Bugarskom, između ostalog i razmenu partijske literature i predavača preko CK SKJ, uzajamno korišćenje godišnjih odmora za partijske kadrove, pozivanje delegacija bugarskih masovnih organizacija, razmenu članaka povodom značajnih datuma i ličnosti kao i međusobno povezivanje Saveza novinara kao i upućivanje poziva BKP za predstojeći VII kongres SKJ.²²⁹² Ambiciozan je bio i plan jugoslovenskih akcija u domenu međudržavnih odnosa koji je podrazumevao redovnu razmenu prigodnih čestitki, uspostavljanje bliže saradnje u OUN, dostavljanje zvaničnih

²²⁸⁸ *Isto*, str. 4.

²²⁸⁹ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 33, Zebeleška o razgovoru Miodraga Krdžića, I sekretara sa Ljubomirom Pentijevim održanim 19. decembar 1957. godine, 21. decembar 1957. godine, Pov. br. 426605, str. 1 – 2.

²²⁹⁰ DAMSPS, PA, 1958, fasc. 12, dos. 26, NR Bugarska, bez datuma, Pov. br. 32392, str. 2.

²²⁹¹ DAMSPS, PA, 1958, Bugarska, fasc. 12, dos. 25, Predlog programa za razvoj odnosa sa Bugarskom u I polovini 1958. godine, 11. januar 1958. godine, Pov. br. 310042, str. 1.

²²⁹² *Isto*, str. 2.

skupštinskih dokumenata bugarskom Saboru, insistiranje na postojećim stavovima u vezi sa saborima i graničnim prelazima, rešavanje pitanja dvovlasničkih imanja i dvojnog državljanstva kao i preispitivanje sopstvenog stava u vezi pruge Kumanovo – Đuševo iako je, u prošlosti, taj pravac predstavljao glavni put svake bugarske invazije prema Makedoniji.²²⁹³ Deo plana za davanje šireg značaja jugoslovensko-bugarskim odnosima bile su i mere za unapređenje saradnje na polju kulture koje su obuhvatale potpisivanje programa kulturne saradnje za 1958. godinu, insistiranje na zahtevu da se dozvoli neograničeno rasturanje štampe, prihvatanje bugarske inicijative za otvaranje fotoizložbi u Sofiji i Beogradu, regulisanje pitanja stipendiranja bugarskih studenata u Jugoslaviji, prevođenje bugarske beletristike i, najzad, insistiranje na restituciji kulturnih dobara.²²⁹⁴ Na ekonomskom polju, Beograd je planirao formiranje mešovite Jugoslovensko-bugarske komisije za realizaciju i razvoj trgovine. Ona je mogla biti naročito značajna jer je početkom 1958. godine, usled početka primene svetskih cena u okvirima SEV-a, Bugarska došla u nezavidnu situaciju te je posle neuspešnih pregovora sa Sovjetima preduzimala ozbiljne mere da poveća robnu razmenu sa Jugoslavijom.²²⁹⁵ U takvoj situaciji Bugari su tražili, prvo od Jugobanke a potom i od vlade, kredit od 5 miliona dolara koji je Jugoslavija, pod određenim uslovima, bila voljna da odobri ali su sredinom marta Bugari sami odustali od te ideje.²²⁹⁶ Iz istih razloga, Protokolom o robnoj razmeni za 1958. godinu predviđeno je udvostručavanje razmene sa 7 na 14 miliona dolara.²²⁹⁷ Ovakvo ambiciozno zamišljeno jačanje jugoslovensko-bugarskih međudržavnih odnosa, u vreme kada je ideološki sukob uveliko trajao, bilo je deo jugoslovenskih nastojanja da „pravno sređivanje odnosa“ ustupi mesto „široj političkoj saradnji“ što je bio preduslov da se i Beograd „kritički“ osvrne na bugarske korake u odnosu na Jugoslaviju.²²⁹⁸

Jugoslovenska politika prema Mađarskoj u periodu posle moskovskog Savetovanja komunističkih i radničkih partija morala je da se prilagođava specifičnom mađarskom stavu

²²⁹³ *Isto*, str. 2 – 3.

²²⁹⁴ *Isto*, str. 4 – 5.

²²⁹⁵ DAMSPS, PA, 1058, Bugarska, fasc. 13, dos. 8, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 39 upućen DSIP-u, 14. februar 1958. godine, Pov. br. 43392.

²²⁹⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Bugarska, Beleška o zahtevu Bugara za kredit od 5 miliona dolara, 13. februar 1958. godine, str. 1 – 3.

²²⁹⁷ DAMSPS, PA, 1957, Bugarska, fasc. 12, dos. 23, Odnosi FNRJ – Bugarska u toku 1957. godine, bez datuma, Pov. br. 28806, str. 1.

²²⁹⁸ DAMSPS, PA, 1958, Bugarska, fasc. 12, dos. 25, Predlog programa za razvoj odnosa sa Bugarskom u I polovini 1958. godine, 11. januar 1958. godine, Pov. br. 310042, str. 6.

prema Jugoslaviji koji je, donekle, ličio na bugarski. U tom periodu Mađari su, mnogo više nego bilo koja druga zemlja „narodne demokratije“, isticali želju za poboljšanjem odnosa sa Jugoslavijom i to ne samo međudržavnih već i međupartijskih. Takva nastojanja u Beogradu su tumačena kao pokušaj Kadara da koristeći se ugledom Jugoslavije u svetu i u samoj Mađarskoj učvrsti svoje lične i režimske pozicije.²²⁹⁹ Deo tih nastojanja bio je i sastanak Janoša Kadara sa Aleksandrom Rankovićem i Edvardom Kardeljom u Moskvi tokom Savetovanja za šta je inicijativu dala mađarska strana kao i stalni interes za sastanak predstavnika MSRP i SKJ na najvišem nivou.²³⁰⁰ U želji da do takvog sastanka dođe, mađarski zvaničnici su posle savetovanja u Moskvi upadljivo pozitivno ocenjivali jugoslovensko-mađarske odnose i jugoslovenke napore u tom pravcu i isticali potrebu njihovog daljeg unapređenja bez obzira na postojanje razlika u vezi sa nekim ideološkim pitanjima.²³⁰¹

U to vreme, Mađari su upadljivo nastojali da pokažu kako su njihovi odnosi sa Jugoslavijom u potpunosti normalizovani a dolazak bilo kakve jugoslovenske delegacije ili potpisivanje neke konvencije bez naročito velikog značaja bili su povod za veliki publicitet i pridavanje političkog značaja.²³⁰² Tako je bilo i prilikom proputovanja Kardelja i Rankovića kroz Mađarsku na njihovom putu ka Moskvi kada je mađarska štampa isticala da je to bilo prvi put posle 10 godina da jedna jugoslovenska delegacija tako visokog nivoa stupa na mađarsko tlo.²³⁰³ Njihovom kratkom zadržavanju na železničkoj stanici i kurtoaznim razgovorima u Budimpešti štampa je pokušavala da dâ viši politički značaj u čemu je Beograd video nemaru Mađara da prolazak jugoslovenske delegacije iskoristi za afirmaciju režima na unutrašnjem planu.²³⁰⁴ Takođe, povodom 29. novembra, u zajedničkom telegramu šafa mađarske države, Ištvana Dobija, i predsednika vlade, Janoša Kadara, upućene su Jugoslaviji „iskrene i bratske želje“ i naglašena težnja za prijateljstvom

²²⁹⁹ DAMSPS, PA, 1958, Mađarska, fasc. 78. dos. 4, Odnosi Jugoslavija – Mađarska (januar – avgust 1958. godine), 22. avgust 1958. godine, bez broja, str. 1.

²³⁰⁰ *Borba*, 13. novembar 1947. godine; *Politika*, 13. novembar 1957. godine.

²³⁰¹ DAMSPS, PA, 1958, Mađarska, fasc. 78. dos. 4, Odnosi Jugoslavija – Mađarska (januar – avgust 1958. godine), 22. avgust 1958. godine, bez broja, str. 1.

²³⁰² DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 8, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 396 upućen DSIP-u, 9. decembar 1957. godine, Pov. br. 425585, str. 1.

²³⁰³ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 59, dos. 22, Pregled odnosa FNRJ sa IE zemljama od 1. do 8. novembra 1957. godine, Pov. br. 428571.

²³⁰⁴ *Isto*.

i saradnjom.²³⁰⁵ Krajem 1957. godine, Mađari su iznova pokrenuli inicijativu za obnavljanje i redovnije održavanje partijskih veza između MSRP i SKJ. Predstavnici mađarske ambasade u Beogradu posetili su Komisiju za međunarodne veze CK SKJ i preložili saradnju, Istorijsko odeljenje CK MSRP obratilo se Istorijskom odeljenju CK SKJ sa željom da uspostavi kontakt i saradnju a CK MSRP je počeo da CK SKJ dostavlja partijski bilten u kome su objavljivani govori i članci partijskih funkcionera.²³⁰⁶

Međutim, u isto vreme, u „internim“ komunikacijama Mađari su iznosili drugačije poglede na saradnju sa Jugoslavijom trudeći se da jugoslovenske stavove prikažu tako kao da Jugoslavija odstupa od svojih ranijih ocena događaja u Mađarskoj 1956. godine uz istovremeno neobjektivno predstavljanje „jugoslovenske stvarnosti“ i tolerisanje „onih snaga koje su podržavale dooktobarsku politiku“.²³⁰⁷ U tumačenjima situacije u Jugoslaviji koja nisu bila namenjena javnosti Mađari su, prema jugoslovenskim informacijama, govorili o rascepu unutar SKJ i o njenoj nemogućnosti da istraje u dotadašnjoj venblokovskoj politici iskrivljujući i izjave jugoslovenskih rukovodilaca.²³⁰⁸ Kao najbolji primer postojanja „duplih standarda“ kod Mađara može poslužiti susret Kadara sa jugoslovenskom delegacijom u Moskvi. Do susreta je došlo 12. novembra 1957. godine i prema zvaničnom saopštenju protekao je u srdačnoj i prijateljskoj atmosferi a tema je bila razmena mišljenja o aktuelnim međunarodnim pitanjima i problemima.²³⁰⁹ Po povratku iz Moskve, Kadar je na prijemu u jugoslovenskoj ambasadi povoljno ocenio susret sa Kardeljem i Rankovićem i razvoj bilateralnih odnosa, dodavši u vezi sa nepotpisivanjem deklaracije 12 partija, da „jugoslovenski drugovi najbolje mogu da objasne motive takvog svog postupka“.²³¹⁰ Ali, samo nekoliko dana kasnije do jugoslovenske ambasade u Budimpešti su stigle informacije po kojima je Kadar bio „izvanredno zadovoljan“ sastankom u Moskvi jer su, po njemu, Jugosloveni prihvatili da je oktobra 1956. godine u Mađarskoj na sceni bila kontrarevolucija a Kardelj je svoje ranije stavove u vezi sa tim

²³⁰⁵ DAMSPS, PA, 1958, Mađarska, fasc. 71, dos. 2, Odnosi FNRJ – Mađarska nakon proslave ruske Oktobarske revolucije, 12. mart 1958. godine, Pov. br. 31282, str. 1.

²³⁰⁶ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 49, bez datuma, Br. 372/3.

²³⁰⁷ DAMSPS, PA, 1958, Mađarska, fasc. 78, dos. 4, Odnosi Jugoslavija – Mađarska (januar – avgust 1958. godine), 22. avgust 1958. godine, bez broja, str. 1.

²³⁰⁸ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 8, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 396 upućen DSIP-u, 9. decembar 1957. godine, Pov. br. 425585, str. 1.

²³⁰⁹ DAMSPS, PA, 1958, Mađarska, fasc. 71, dos. 2, Odnosi FNRJ – Mađarska nakon proslave ruske Oktobarske revolucije, 12. mart 1958. godine, Pov. br. 31282, str. 1.

²³¹⁰ *Isto.*

opravdavao strahom da Kadarova vlada ne postane „odskočna daska“ za povratak Rakošija na vlast.²³¹¹ Prema istim informacijama, Kadar je imao utisak da Jugosloveni na mnoga pitanja nisu hteli da daju određen odgovor pre nego što se o tome dogovore u Beogradu mada su, načelno, pristali na sastanak partijskih delegacija na proleće.²³¹² Međutim krajem decembra 1957. godine, na večeri kod Jovana Veselinova kojoj je prisustvovao i mađarski ambasador Lajoš Čebi, Aleksandar Ranković je izričito pobijao takve tvrdnje Kadara. Ranković je smatrao da je sastanak u Moskvi bio koristan i da je Kadar veoma realno govorio o prilikama (mada tako nije govorio i kasnije na opštem skupu) i istovremeno negirao da je bilo bilo kakve „samokritike“ sa jugoslovenske strane.²³¹³ U vezi sa pristankom na međupartijaki sastanak na visokom nivou Ranković je tvrdio da je Kadar dao inicijativu za neoficijelan sastanak radi razmene mišljenja koji bi poslužio kao priprema za službeni sastanak na višem nivou i da je samo u tom smislu ta inicijativa i dalje bila prihvatljiva za Beograd, za razliku od oficijelnog sastanka za koji još nije bilo sazrelo vreme.²³¹⁴

Napadno insistiranje Mađara na organizovanju sastanka partijskih delegacija na što višem nivou i nastojanja da se jugoslovenko-mađarski odnosi prikažu srdačnim, sa punim međusobnim razumevanjem i istovetnim gledištima u vezi brojnih važnih pitanja bili su koraci koji su morali imati neku svrhu. Po mišljenju jugoslovenskog ambasadora u Budimpešti, Jove Kapičića, svrha takvog mađarskog ponašanja mogla je biti dvojaka: sa jedne strane oni su želeli da u atmosferi pripreme procesa protiv Imre Nađa i njegove grupe koji je bio sve izvesniji pojačaju prijateljstvo sa Jugoslavijom koje bi im olakšalo da „uđu u taj riskantan posao“ a sa druge da, „pokrivajući“ se jugoslovenskim gledištima daju sebi na vrednosti.²³¹⁵ Kao svojevrsna potvrda toga mogla je poslužiti i mađarska aktivnost na polju međudržavnih odnosa sa Jugoslavijom gde nisu pokazivali mnogo dobre volje za rešavanje pojedinih spornih pitanja poput udovoljavanja jugoslovenskim protestima u vezi antijugoslovenski nastrojene knjige Rip Geze, upornog odbijanja da sprovedu u delo

²³¹¹ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 8, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 390 upućen DSIP-u, 4. decembar 1957. godine, Pov. br. 425515.

²³¹² *Isto.*

²³¹³ AJ, KPR, I – 5 – b, Mađarska, Zabeleška o razgovoru između prrsednika SIV-a A. Rankovića i ambasadora NR Mađarske Lajoša Čebija 30. decembra 1957. godine na večeri kod Jovana Veselinova, str. 2.

²³¹⁴ *Isto.*

²³¹⁵ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 8, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 396 upućen DSIP-u, 9. decembar 1957. godine, Pov. br. 425585, str. 1 – 2.

obećano uklanjanje jugoslovenskih IB emigranata iz policije i manjinskih ustanova ili odbijanja jugoslovenskih zahteva u vezi sa restitucijom kulturnog blaga.²³¹⁶ U isto vreme, u okviru MSRP već su vršili pripreme i obaveštavali članstvo o predstojećem sastanku sa delegacijom SKJ u prvoj polovini februara i čak o tome obavestili diplomate zemalja „narodne demokratije“ u Budimpešti što je sa jugoslovenske strane delovalo „nerealno“ i ukazivalo na činjenicu da su se Mađari u svemu tome rukovodili isključivo svojim sopstvenim interesima.²³¹⁷

I u DSIP-u, „kurs“ Mađara prema Jugoslaviji smatran je za „nerealan“ ali i „jasan i providan“. Koča Popović je od Kapičića tražio da Mađarima u zgodnoj prilici kaže da ne mogu da traže podršku Jugoslavije pozivajući se na njen međunarodni položaj i ugled a da u isto vreme prikazuju stvari kao da je ona promenila politiku kojom je taj položaj i ugled zadobila.²³¹⁸ U nastavku, Popović je naglašavao da je Jugoslavija spremna da sa Mađarskom razvija odnose bez obzira na različita gledišta po nekim pitanjima pa čak i da je podrži ali da bi do toga došlo Mađarska je trebalo da prestane da jugoslovensku dobru volju interno prikazuje kao „ispravljenje grešaka“ sa jugoslovenske strane.²³¹⁹ Ovakva mađarska politika morala je u očima Beograda izgledati nadahnuta od „konzervativnih elemenata“ koji su i dalje u Mađarskoj koristili svaku priliku da u svojoj kampanji protiv revizionizma pomenu i Jugoslaviju i dovedu je u vezu sa Imre Nađom od čega nisu bila imuna čak ni glasila CK MSRP.²³²⁰ Aktivnostima istih „konzervativnih“, ustvari staljinističkih, snaga u Beogradu su pripisivali i promene u samom vrhu mađarskog rukovodstva krajem januara 1958. godine. Na zasedanju mađarskog parlamenta od 27. do 29. januara Janoš Kadar je razrešen dužnosti predsednika vlade zadržavši mesto ministra u vladi i prvog sekretara MSRP, za novog predsednika vlade postavljen je Ferenc Minih a za prvog potpredsednika vlade Apro Antal.²³²¹ U DSIP-u su smatrali da su te promene ukazivale na težnju „konzervativnih snaga“ u Mađarskoj ali i u SSSR-u da umanje ulogu Kadara i sputaju

²³¹⁶ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 11, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 416 upućen DSIP-u, 25. decembar 1957. godine, Pov. br. 426899.

²³¹⁷ *Isto.*

²³¹⁸ DAMSPS, Strogo poverljiva arhiva (dalje: SPA), 1957, fasc. 2, Telegram Koče Popovića br. 389 upućen Ambasadi FNRJ u Budimpešti, 28. decembar 1957. godine.

²³¹⁹ *Isto.*

²³²⁰ DAMSPS, PA, 1958, Mađarska, fasc. 71, dos. 2, Odnosi FNRJ – Mađarska nakon proslave ruske Oktobarske revolucije, 12. mart 1958. godine, Pov. br. 31282, str. 3 – 4.

²³²¹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 104, Beleška o najnovijim promenama u mađarskom rukovodstvu, bez datuma, Pov. br. 42681, str. 1.

njegove mogućnosti kontrole državnog aparata i naročito onih snaga koje su se suprotstavljale njegovoj politici.²³²² To je u očima Beograda značilo i „kočenje“ onih koji su eventualno mogli da nastoje da se u „izgradnji socijalizma“ ide putem koji bi odgovarao specifičnim mađarskim uslovima uz sređivanje odnosa sa SSSR-om na ravnopravnim osnovama, čemu su išla u prilog neka saznanja da se Kadar suprotstavljao pojedinim sovjetskim koncepcijama politike prema Mađarskoj tj. svakodnevnom mešanju u unutrašnje stvari Mađarske po svim pitanjima.²³²³

Bez obzira na najnovije promene u Mađarskoj, Jugoslavija je u februaru 1958. godine ipak pristala na organizovanje susreta delegacija MSRP i SKJ na najvišem nivou. U pismu koje je 11. februara Janoš Kadar uputio CK SKJ, MSRP se pozivala na dogovor iz Moskve i predlagala sastanak koji ne bi bio „publikovan“ i za koji je smatrala da su u tom trenutku bili sazreli uslovi odričući pitanjima po kojima je bilo razmimoilaženja veliki značaj.²³²⁴ Štaviše, Kadar je naglašavao da je situacija koja je izazvala „diskusiju“ i pitanja koja su bila njen predmet „uglavnom prevaziđena i da pripadaju prošlosti“, svrstavajući među njih čak i pitanje razmimoilaženja u oceni grupe Nađ – Lošonci koje je po njemu „izgubilo svoju aktuelnost“.²³²⁵ U odgovoru, Tito se nije izjašnjavao o pokrenutim pitanjima predloživši da se o njima razgovara na samom sastanku za koji je i sâm smatrao da treba da se održi u tajnosti, predlažući Belje kao pogodno mesto i kraj marta kao pogodan termin.²³²⁶ Pristajanje Beograda na sastanak koji su Mađari tražili unazad nekoliko meseci, u tadašnjoj situaciji, moglo je biti najpre izraz želje da jugoslovenska politika prema Mađarskoj nađe pravu „meru“ između nastojanja da održi pozitivan trend razvoja odnosa sa tom susednom zemljom i u isto vreme sačuva „prestíž“ u ocenjivanju mađarskih prilika kako u samoj Mađarskoj tako i van nje.²³²⁷

I u Rumuniji, susednoj zemlji koja se do tada najmanje angažovala u kampanji protiv „savremenog revizionizma“, jugoslovensko nepotpisivanje deklaracije 12

²³²² *Isto*, str. 1 – 2.

²³²³ *Isto*, str. 2 – 3.

²³²⁴ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 54, Pismo Janoša Kadara upućeno CK SKJ, 11. februar 1958. godine, str. 1 – 3.

²³²⁵ *Isto*, str. 3 – 4.

²³²⁶ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 54, Pismo Josipa Broza Tita upućeno CK MSRP, 23. februar 1958. godine, Strogo poverljivo, str. 1.

²³²⁷ DAMSPS, PA, 1957, Mađarska, fasc. 60, dos. 8, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 396 upućen DSIP-u, 9. decembar 1957. godine, Pov. br. 425585, str. 2.

komunističkih partija nije se negativno odrazilo na njene odnose sa Jugoslavijom. Do tada već uglavnom normalizovani međudržavni odnosi nisu bili ni na koji način ugroženi niti se primećivala neka promena u rumunskom stavu prema Jugoslaviji: samo tokom decembra 1957. godine, vođeni su jugoslovensko-rumunski razgovori o robnoj razmeni, o Đerdapu i o kulturnoj saradnji.²³²⁸ To se, međutim, odnosilo samo na javne manifestacije i stavove Rumuna. U „internim“ razgovorima ili na zatvorenim sastancima dolazilo je i do manifestacija nepoverenja ili direktne osude Jugoslavije kao nosioca „savremenog revizionizma“ za šta ju je, pred partijskim aktivom Bukurešta, optuživao lično Georgi Georgiju Dež.²³²⁹ U isto vreme, u teoretskom časopisu RRP, *Lupta de clasa*, i dalje su objavljivani uopšteni članci o revizionizmu čime je to pitanje stalno održavano aktuelnim.²³³⁰ Signali o nepovoljnijem gledanju na Jugoslaviju posle Savetovanja u Moskvi stizali su do jugoslovenske ambasade i posredstvom diplomatskog kora u Budimpešti. Tako je otpravnik poslova poljske ambasade u Bukureštu preneo jugoslovenskom ambasadoru Nikoli Vujanoviću da je načelnik odeljenja u rumunskom MIP-u, Rab, komentarišući Titov nedolazak na Savetovanje u Moskvi rekao da se sa Jugoslovenima „nikada ništa ne može računati kao sigurno“ i u tom smislu kritikovao jugoslovenku politiku kao „nepostojanu“.²³³¹ Isti poljski diplomata je tvrdio i da je prisustvovao razgovoru u kome je učestvovao predsednik rumunske skupštine, Prvulesku, koji je rekao da je šteta što se ispod deklaracije 12 partija nije našao i potpis Jugoslavije ponovivši potom nekoliko puta da „nije dobro ovo što rade“.²³³² Pošto je Poljak zatim pokazao razumevanje za stav Jugoslavije, Prvulesku je počeo da se „povlači“ i objašnjava kako tome ne pridaje preveliki značaj i da Rumuni smatraju da to neće uticati na prijateljske odnose sa Jugoslavijom i njihov razvoj. Vujanović, međutim, u zvaničnim kontaktima sa Rumunima kao ni prilikom prijema u jugoslovenskoj ambasadi povodom 29. novembra nije mogao da primeti nikakvu promenu stava ili zahlađenje prema Jugoslaviji osim izbegavanja da se razgovara o deklaraciji 12 komunističkih partija što je, po njemu, samo po sebi bilo znak nezadovoljstva.²³³³

²³²⁸ *Borba*, 7, 14. i 22. decembar 1957. godine; *Politika*, 7. i 14. decembar 1957. godine.

²³²⁹ DAMSPS, PA, 1958, Istočnoevropske zemlje, fasc. 62, dos. 21, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 496 upućen DSIP-u, 2. oktobar 1958. godine, bez broja, str. 1.

²³³⁰ *Isto*.

²³³¹ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 74, dos. 1, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 636 upućen DSIP-u, 3. decembar 1957. godine, Pov. br. 425361, str. 1.

²³³² *Isto*.

²³³³ *Isto*, str. 2.

Početak 1958. godine, prilikom boravka jugoslovenske studentske delegacije u Rumuniji došla je takođe do izražaja „izvesna uzdržljivost“ sa rumunske strane. Iako je prijem bio veoma lep i gostoljubiv, Rumuni su pred kraj posete odbili da razgovaraju o zajedničkom Protokolu o saradnji dve studentske organizacije (iako je to ranije bilo dogovoreno) sa obrazloženjem da on nije ni potreban s obzirom da se radilo o prijateljskim zemljama.²³³⁴ Ovakav postupak je ukazivao na strah Rumuna od previše bliskih kontakata sa jugoslovenskim studentima ali i na opreznost zbog rezervisanosti u pogledu dalje perspektive političkih odnosa između Rumunije i Jugoslavije.²³³⁵

U periodu posle moskovskog Savetovanja Rumuni su se trudili da održe dobre odnose sa Jugoslavijom, između ostalog i potenciranjem saradnje na izgradnji hidrocentrale na Đerdapu. U februaru 1958. godine, Kivu Stojka je predlagao Nikoli Vujanoviću da se u martu organizuje izlet brodom do Đerdapa gde bi se sastali sa rumunske strane on i Bodnaraš a sa jugoslovenske Kardelj i Ranković i zajedno ispitali mogućnosti da se sa izgradnjom hidroelektrane otpočne već 1961. godine. Bez obzira na trud sa rumunske strane, do Beograda su stizale informacije da je kod Rumuna prisutna jedna doza zabrinutosti pa čak i razočaranja jer su neki spoljnopolitički potezi Jugoslavije (priznavanje Istočne Nemačke) kod njih izgleda izazvali nerealna očekivanja i nade u povratak Jugoslavije u socijalistički „lager“.²³³⁶ Takve informacije, zajedno sa izraženim trudom da se međudržavni odnosi ne kvare, na jugoslovenskoj strani su ostavljale utisak da Rumuni ne žele pogoršavanje odnosa niti da će na svoju inicijativu ići na zaoštavanje, mada je bilo jasno da to samo delimično zavisi od njih samih a većim delom od Moskve.²³³⁷ Na osnovu svega toga, u Beogradu su očekivali normalan razvoj međudržavnih odnosa sa Rumunijom uz eventualno nešto rezervisanosti i opreznosti a u slučaju pogoršanja odnosa između Jugoslavije i čitavog socijalističkog „lagera“, nije očekivano da Rumuni budu „u prvim redovima“ već da deluju u suprotnom pravcu ili, u najgorem slučaju, da se „mlako solidarišu“ sa ostalima.²³³⁸

²³³⁴ DAMSPS, PA, 1958, Rumunija, fasc. 104, dos. 30, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 2 upućen DSIP-u, 4. januar 1958. godine, bez broja.

²³³⁵ *Isto.*

²³³⁶ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 74, dos. 1, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 636 upućen DSIP-u, 3. decembar 1957. godine, Pov. br. 425361, str. 1.

²³³⁷ *Isto*, str. 2.

²³³⁸ *Isto.*

Analizirajući politiku susednih socijalističkih zemalja, ali i čitavog „lagera“ i samog SSSR-a prema Jugoslaviji u periodu posle moskovskog Savetovanja, u Beogradu su uočavali da je svuda gde je do izražaja dolazio definisan stav prema Jugoslavji i njenoj politici (pisanje štampe, izjave rukovodilaca...) dosledno dominirala krajnja rezervisanost i uzdržanost.²³³⁹ Takva rezervisanost smatrana je delom taktike usmerene na diskreditovanje i umanjeње značaja Jugoslavije, njene spoljne politike i osobnosti njenog unutrašnjeg razvitka, odnosno latentnim pritiskom koji se nije manifestovao kroz otvorene i grube forme. Stav iščekivanja i rezervisanosti koji su Sovjeti i zemlje „narodne demokratije“ zauzale prema Jugoslaviji posle moskovskog Savetovanja shvaćen je kao deo nastojanja da se izbegne bilo kakvo prejudiciranje stava prema predstojećem VII kongresu SKJ od čijeg karaktera je zavisila i dalja „taktička razrada“ sovjetske i uopšte lagerske politike prema Jugoslaviji, iako je Sovjetima i pre njegovog održavanja, makar u osnovnim crtama, bilo jasno kakav će karakter imati taj kongres.²³⁴⁰

IV. 4. Sukob oko Programa SKJ i bojkot VII kongresa u Ljubljani

Zatišje koje je zavlдалo u odnosima Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom i zemljama „narodne demokratije“ posle moskovskog Savetovanja komunističkih partija, a koje se osećalo i na polju antijugoslovenske propagande znatno ublažene u tom periodu, bilo je motivisano unutrašnjim razlozima SSSR-a.²³⁴¹ Hruščovu je posle političke likvidacije „antipartijske grupe“ Molotov – Kaganovič – Maljenkov u junu i smenjivanja veoma popularnog maršala Žukova u oktobru 1957. godine bio potreban jedan miran i stabilan period za konsolidaciju stečenih pozicija tokom kojeg bi mu zaoštavanje odnosa sa Titom samo štetilo. Taj period je završen krajem marta 1958. godine kada je, umesto Nikolaja Bulganjina, Nikita Hruščov izabran za predsednika vlade čime je objedinio partijsku i državnu vlast u svojim rukama, okončavši tako sa uspehom borbu za uspostavljanje lične vlasti.²³⁴² Od tada, ojačan u samom Sovjetskom Savezu, Hruščov je mogao da se posveti između ostalog i „razračunavanju“ sa Titom za šta je, kao novi povod, poslužilo

²³³⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 119/IV – 106, Grupa za analizu i informacije – evidencija za 6. mart, Br. 126/4, str. 3.

²³⁴⁰ *Isto.*

²³⁴¹ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 184.

²³⁴² *Isto*, str. 184 – 185.

objavljivanje novog Programa SKJ, početkom marta, i poziv na VII kongres SKJ u Ljubljani na kome je taj program trebalo da bude usvojen.

Još pre nego što je objavljen nacrt novog Programa SKJ²³⁴³, jugoslovenski ambasador u Moskvi, Veljko Mićunović, imao je utisak da kod Sovjeta i samog Hruščova postoji u vezi sa predsojećim kongresom SKJ zebnja u pogledu eventualnih njegovih negativnih posledica po jugoslovensko-sovjetske odnose i stanje u „lageru“ i sa tim u vezi „duboka rezerva“ i stav iščekivanja.²³⁴⁴ S obzirom na takav stav, pojava nacrtu Programa SKJ delovala je na Sovjete „razornije“ nego što se to moglo očekivati.²³⁴⁵ Novi program SKJ objavljen u obliku obimne knjige, u ogromnom tiražu, preveden na strane jezike i široko prenošen preko radio stanica u Moskvi su doživeli kao direktan izazov Jugoslavije i ofanzivni korak protiv sovjetskog modela socijalizma.²³⁴⁶ Njegovo pojavljivanje i sadržaj delovali su kao svojevrsan „odgovor“ na deklaraciju 12 komunističkih partija iz novembra prethodne godine, kao nuđenje neke druge platforme i to suprotne duhu te deklaracije jer je za mnoga savremena pitanja predlagao drugačija rešenja nego pomenuta deklaracija. Najzad, novi Program SKJ shvaćen je u Moskvi kao dokument koji nije bio namenjen isključivo jugoslovenskim komunistima već čitavom međunarodnom radničkom pokretu u kome je Jugoslavija, na osnovu gledišta iznetih u tom programu, nameravala da vodi borbu protiv „sovjetskog modela“ razvoja socijalizma.²³⁴⁷ O ovakvom doživljavanju novog Programa SKJ u Moskvi svedočili su kontakti koje je prvih dana aprila sa sovjetskim zvaničnicima i Hruščovom imao Veljko Mićunović. U razgovoru sa Anastasom Mikojanom 4. aprila Mićunović je po prvi put naišao na jasnu osudu novog Programa SKJ. Tom prilikom, Mikojan je rekao da su se u Moskvi nadali da jugoslovenski program neće biti takav kakav je bio njegov nacrt i dodao da su Jugoslaveni time napravili korak unazad u odnosu na dogovoreno i potpisano na sastanku u Rumuniji.²³⁴⁸ Mikojan je ovo izneo tako samouvereno da je Mićunović naslućivao da je u pitanju bio stav čitavog sovjetskog rukovodstva.

²³⁴³ *Borba*, 11. mart 1958. godine; *Politika*, 11. mart 1958. godine; *Narodna armija*, 3. april 1957. godine.

²³⁴⁴ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 405.

²³⁴⁵ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 208 – 209; Svetozar Vukmanović-Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*, knj. IV, Zagreb, 1982, str. 228 – 229.

²³⁴⁶ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 425; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 187.

²³⁴⁷ *Isto*.

²³⁴⁸ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 423.

Već sutradan, takve slutnje su se obistinile. Petog aprila N. S. Hruščov je u ime CK KPSS poslao pismo Titu i CK SKJ u kome je izneo sovjetske poglede na nacrt Programa SKJ. Hruščov je dokumentu SKJ zamerao „prećutkivanje“ agresivne politike kapitalističkog bloka, neisticanje marksističkog postulata o antagonizmu socijalizma i kapitalizma, ne pominjanje SAD kao glavnog neprijatelja socijalizma kao i prikazivanje međunarodne situacije kao posledice borbe dva suprotstavljena bloka za širenje interesnih sfera i to bez pravljenja razlike između spoljne politike socijalističkih i imperijalističkih zemalja.²³⁴⁹ S tim u vezi, on je kritikovao i jugoslovenske stavove o sovjetskoj spoljnoj politici i pripisivanje imperijalističkih ambicija Sovjetskom savezu. Hrušov je analizu razvitka međunarodnog radničkog pokreta iznetu u nacrtu novog Programa SKJ video ne samo kao „jednostranu“ i postavljenu tako da ne doprinosi „zbijanju socijalističkih zemalja i redova međunarodnog komunističkog pokreta“, već i otvoreno suprotnu idejnim pozicijama iznetim u deklaraciji 12 komunističkih partija.²³⁵⁰ On je tvrdio i da je jugoslovenski partijski program suprotan „poverljivim dokumentima“ koji su potpisani na satanku u Rumuniji i najavio da će gledišta sovjetske strane u vezi sa njim biti izneta i javno u partijskoj štampi.²³⁵¹ Na kraju, Hruščov je obavestio Tita da sovjetska delegacija neće doći na VII kongres SKJ i da će mu u ime SSSR-a prisustvovati ambasador u Beogradu, Zamčevski. Stavove slične ovim iznetim u pismu, preneli su Veljku Mićunoviću 7. aprila, prilikom njegovog uručivanja, i Mikojan i Pospjelov.²³⁵²

U odgovoru koji je Hruščovu uputio 12. aprila, Tito je izražavao svoje iznenađenje ne samo zbog činjenice da CK KPSS neće uputiti svoju delegaciju na jugoslovenski kongres već i zbog zaključaka koje je Hruščov izveo čitajući nacrt Programa SKJ, a koje je kategorički pobijao jer su izvedeni „na brzinu“.²³⁵³ Tito, međutim, nije negirao da su „pojedine formulacije“ neprecizne, nejasne i da mogu da budu osnova za jednostranu ili nepravilnu interpretaciju, pominjući u tom smislu posebno onu o hegemonističkim

²³⁴⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 119/I – 117, Pismo N. S. Hruščova CK SKJ i Josipu Brozu Titu, 5. april 1958. godine, str. 1.

²³⁵⁰ Isto, str. 2.

²³⁵¹ Isto, str. 3.

²³⁵² AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Razgovor sa A. I. Mikojanom i P. N. Pospelovim 7. aprila 1958. godine, Str. pov. br. 32/58, 7. april 1958. godine, str. 1 – 6; V. Mićunović, *nav. delo*, str. 426; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 187.

²³⁵³ AJ, 507, CK SKJ, IX, 119/I – 118, Pismo J. B. Tita CK KPSS i N. S. Hruščovu, 12. april 1958. godine, str. 1.

ambicijama SSSR-a čije menjanje je već bilo u toku.²³⁵⁴ To je trebalo da kod Sovjeta ostavi utisak da Jugoslavija ostavlja otvorena vrata za eventualni kompromis i pomirenje što Tita ipak nije sprečilo da upozori i na negativne posledice koje bi optužbe protiv jugoslovenskih komunista iznete u pismu od 5. aprila mogle da imaju po jugoslovensko-sovjetske odnose.²³⁵⁵ Međutim, Hruščov je u razgovoru sa Mićunovićem 15. aprila, kada mu je ovaj i predao Titovo pismo, na njega ragovao negativno, opisavši neke njegove delove i kao „uvredljive“. Tom prilikom, on se naročito obrušio na Kardelja čijim je „delom“ smatrao sporni nacrt Programa SKJ.²³⁵⁶

Tri dana kasnije Tito je pokušao da, novim pismom Hruščovu koje je hitno poslato Mićunoviću da ga uruči, „omekša“ stav Sovjeta prema nacrtu novog Programa SKJ obaveštavajući ga o brojnim ispravkama i dopunama nacrtu u skladu sa sovjetskim prigovorima.²³⁵⁷ Međutim, Hruščov je odbio i da primi Mićunovića i uputio ga na Suslova, poznatog po svojoj nenaklonosti Jugoslovenima. Suslov je pak, susrevši se 16. aprila sa Mićunovićem, najoštrije do tada napao nacrt Programa SKJ okarakterisavši ga kao suprotstavljanje Jugoslavije SSSR-u i SKJ svim drugim komunističkim partijama, dodavši da Program nije dobar u celini i da ga nikakve ispravke i dopune ne mogu popraviti jer on u suštini pretenduje na rukovodeću ulogu u međunarodnom radničkom pokretu.²³⁵⁸ Taj Titov pokušaj „omekšavanja“ Sovjeta ne samo da se nije završio uspehom već je dodatno učvrstio sovjetske stavove. To je bilo očigledno samo par dana kasnije kada se, 18. aprila, samo nekoliko dana pred početak VII kongresa SKJ, u *Komunistu* pojavio članak koji je Hruščov najavio još u svom pismu 5. aprila.

U članku pod naslovom „O nacrtu programa SKJ“ koji su potpisali Fedosejev, Pomjelov i Čerpakov oštro su napadane gotovo sve postavke nacrtu Programa SKJ kao nespojive sa teorijom i praksom marksizma-lenjinizma.²³⁵⁹ To članak je bio prvi javni i direktni napad na novi Program SKJ koji je sa pozicija deklaracije 12 komunističkih partija napadao jugoslovenske stavove o savremenim pojavama u kapitalizmu, razvoju socijalizma

²³⁵⁴ *Isto*; D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 188.

²³⁵⁵ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 188.

²³⁵⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, SSSR, Telegram Veljka Mićunovića upućen Aleksandru Rankoviću, Br. 75, str. 1 – 7; *Isto*, Telegram Veljka Mićunovića upućen Aleksandru Rankoviću, Br. 77, str. 1 – 4.

²³⁵⁷ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 188.

²³⁵⁸ V. Mićunović, *nav. delo*, str. 431.

²³⁵⁹ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 188; V. Benes, R. Byrnes, N. Spulber, *op. cit.*, p. XXIII – XXVIII; P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 209.

kao svetskog sistema, podeli sveta na blokove, specifičnim putevima u socijalizam, odumitanju države, ulozi partije, o istorijskim i društvenim korenima staljinizma i o odnosima između socijalističkih država.²³⁶⁰ Autori članka su Jugoslaviji priznavali „socijalistički karakter“ ali su upozoravali na posledice koje će imati izdvajanje iz „zajednice socijalističkih zemalja“ i „napuštanje“ osnova teorije marksizma-lenjinizma po njen „socijalistički razvitak“. Oni su izražavali i nadu da će njihove kritike biti „pravilno shvaćene“ i da će predstojeći kongres voditi računa o njima.²³⁶¹ Ovaj poslednji stav iznet u članku u Beogradu je shvaćen kao pritisak na kongres da usvoji „kritike“ i izmeni Program što je istovremeno bio i deo cilja kome je težio članak *Komunist*-a uopšte, a koji se sastojao u tome da se zbuni članstvo SKJ i odvoji od rukovodstva, da se krivica za najnoviji sukob baci na Jugoslaviju i da se sve prikaže kao „interni“ spor kako bi se vanblokove zemlje (Indija, Egipat) i socijalistički pokreti na Zapadu pasivizirali i tako izolovali Jugoslaviju.²³⁶²

Sledeći „liniju“ Sovjeta, i u istočnoevropskim državama, pa i u onim susednim, objavljivanje nacrtu Programa SKJ dočekali su sa negodovanjem.²³⁶³ O tome koliko je ta „linija“ bila presudna svedočila je i činjenica da od prijema poziva za VII kongres do objavljivanja nacrtu Programa SKJ u većini tih zemalja nije bilo nikakvih negativnih reakcija. Pozive za predstojeći kongres uručio je 18. i 19. februara ambasadorima svih socijalističkih zemalja akreditovanim u Beogradu pojedinačno Veljko Vlahović i to u prijateljskoj atmosferi i uz prigodne kraće razgovore, sa izuzetkom albanskog poslanika koji se kod Vlahovića zadržao samo jedan minut.²³⁶⁴ U Bugarskoj je bilo i onih koji su verovali da će VII kongres biti susret predstavnika „bratskih komunističkih partija“ koji će postići ono što nije postignuto u Moskvi na novembarskom Savetovanju i ukloniti „težak utisak“ koji je ostavila „diplomatska bolest“ druga Tita.²³⁶⁵ Sve aktivnosti u vezi sa dolaskom bugarske delegacije na VII kongres SKJ odvijale su se normalno. Osmog marta Bugari su preko svog ambasadora u Beogradu, Miše Nikolova, obavestili CK SKJ da

²³⁶⁰ AJ, 507, CK SKJ, IX, 119/IV – 115, Razvoj antijugoslovenske kampanje (novembar 1957. – novembar 1958. godine), str. 3; V. Mićunović, *nav. delo*, str. 436; R. I, „Odjek Sedmog kongresa SKJ u svetu“, *Naša stvarnost*, 6 (1958), str. 711.

²³⁶¹ *Isto*.

²³⁶² *Isto*, str. 3 – 4.

²³⁶³ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 696 – 697.

²³⁶⁴ AJ, 507, CK SKJ, IX, 119/IV – 105, Zabeleška Veljka Vlahovića o uručivanju poziva za VII kongres SKJ 18. i 19. februara, 20. februar 1958. godine, str. 1 – 6.

²³⁶⁵ DAMSPS, PA, 1958, Bugarska, fasc. 12, dos. 26, Pregled odnosa FNRJ – Bugarska od 21. do 28. februara 1958. godine, bez broja, str. 1.

prihvataju poziv za kongres i odredili delegaciju koju je predvodio Rajko Damjanov, član Politbiroa CK BKP i prvi zamenik predsednika vlade.²³⁶⁶ Pored Dajanova u delegaciji je trebalo da budu i Mišo Nikolov i još dvojica funkcionera CK BKP. Tom prilikom Nikolov se raspitivao i o mogućnosti da bugarska delegacija po završetku kongresa ostane u Jugoslaviji još neko vreme da bi videla „neke stvari“ iz jugoslovenske „izgradnje“.²³⁶⁷ Na ove pozitivne signale nadovezala se i izjava bugarskog ministra inostranih poslova, Lukanova, da se jugoslovensko-bugarski odnosi „povoljno razvijaju“.²³⁶⁸

Poslovično predusretljivi kada je u pitanju bilo ma kakavo interesovanje iz zemalja „narodne demokratije“ za „jugoslovensku izgradnju“ i ne sluteći drugačiji razvoj događaja od pozitivnog, u Beogradu su se potrudili da Bugarima pripreme čitav mali program. Pošto je u Beograd na čelu bugarske delegacije dolazio Damjanov poznat kao dugogodišnji privredni rukovodilac između ostalog zadužen i za sindikate, program boravka Bugara je predviđao njegov sastanak sa nekim od jugoslovenskih privrednih rukovodilaca kao i razgovor u Centralnom veću Saveza sindikata a potom upoznavanje sa radom nekog narodnog odbora i radničkog saveta, upoznavanje sa sistemom planiranja i posetu nekom poljoprivrednom dobru i fabrici za proizvodnju poljoprivrednih mašina.²³⁶⁹ Štaviše, Bugari su preko savetnika svoje ambasade u Beogradu, Mečkova, slali signale i o zainteresovanosti za susret sa samim Titom i želji da kontakt koji je bugarska delegacija trebalo da uspostavi dolaskom na VII kongres ne ostane samo prigodni već da posluži kao uvod u stalnu saradnju i na partijskom planu.²³⁷⁰ Pominjanje partijske saradnje u kontekstu posete bugarske delegacije VII kongresu SKJ Beograd je doživljavao kao deo nastojanja da se pokaže želja za unapređenjem odnosa i njihovog podizanja na viši nivo za šta su Bugari već izvesno vreme unazad davali inicijative u razgovorima sa Jugoslovenima.²³⁷¹ Međutim, sa objavljivanjem nacrtu novog Programa SKJ i njegovom kritikom u SSSR-u, do izražaja su

²³⁶⁶ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/I – 182, Pismo Miše Nikolova CK SKJ i Josipu Brozu Titu, 8. mart 1958. godine.

²³⁶⁷ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/I – 185, Zabeleška o razgovoru sa Bugarskim ambasadorom Nikolovim, 8. mart 1958. godine, str. 1.

²³⁶⁸ *Borba*, 19. mart 1958. godine; *Politika*, 19. mart 1958. godine.

²³⁶⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/I – 182, Program za boravak bugarske delegacije na VII kongresu SKJ, bez datuma.

²³⁷⁰ DAMSPS, PA, 1958, Bugarska, fasc. 12, dos. 22, Zabeleška o razgovoru pomoćnika načelnika I odeljenja M. Horvatića sa savetnikom bugarske ambasade Mečkovim, 14. april 1958. godine, Pov. br. 48796, str. 1.

²³⁷¹ DAMSPS, PA, 1958, Bugarska, fasc. 12, dos. 26, Pregled odnosa FNRJ – Bugarska od 11. do 18. aprila 1958. godine, bez broja.

došle sasvim druge tendencije. Pošto je nacrt Programa i u Bugarskoj kritikovan sa istih ideoloških pozicija kao i u Sovjetskom Savezu, posle sovjetskog otkazivanja učešća na VII kongresu, isto su 11. aprila učinili i Bugari. Oni su svoje otkazivanje opravdali time što je predloženi nacrt Programa SKJ, po njima, bio u suprotnosti sa teorijom marksizma-lenjinizma, što je „revidirao“ mnoge njene stavove i pogrešno uopštavao razvoj međunarodnog radičkog pokreta.²³⁷² Istovremeno, Bugari su naglašavali da „idejna razmimoilaženja“ ne treba da se odraze na razvoj prijateljskih i dobrosusedskih odnosa između Jugoslavije i Bugarske.²³⁷³

U Rumuniji se čitava stvar oko jugoslovenskog partijskog kongresa odvijala na sličan način. Rumuni su u februaru sa zadovoljstvom prihvatili poziv na VII kongres SKJ, ali u martu, posle objavljivanja nacrta novog partijskog programa, dolazi do pojave nekoliko članaka u rumunskoj štampi koji su, iako u aluzijama, jasno napadali Jugoslaviju kao nosioca „savremenog revizionizma“. U martovskom broju teoretskog časopisa CK RRP *Lupta de clasa* objavljen je bio članak „Savremeni revizionizam – glavna opasnost u radničkom pokretu“ koji je osuđivao stav „revizionista“ o stišavanju klasne borbe i o neizbežnosti oštre klasne borbe u periodu prelaska iz kapitalizma u socijalizam.²³⁷⁴ U istom broju štampan je i članak „O jedinstvu radničke klase i njene marksističko-lenjinističke partije“ u kome se polemizalo sa revizionističkim shvatanjima rukovodeće uloge partije u društvu tokom perioda izgradnje socijalizma a krajem istog meseca, u listu *Romania Libera* štampan je članak „Stari i novi revizionizam“ koji se ustremio na pokušaje razjednjavanja socijalističkih zemalja i negiranja rukovodeće uloge SSSR-a u međunarodnom radničkom pokretu.²³⁷⁵ U vezi sa tim člancima, bilo je simptomatično da su oni bili prvi članci takve vrste posle Savetovanja komunističkih partija u Moskvi i da su, za razliku od perioda pre savetovanja i za razliku od drugih zemalja „narodne demokratije“, bili znatno oštriji a aluzije na Jugoslaviju u njima mnogo otvorenije.²³⁷⁶ Ovako intonirani članci bili su, po svemu sudeći, uvod u rumunsko odbijanje da pošalju delegaciju na VII kongres SKJ. Pismom od 16. aprila 1958. godine Georgi Georgiju Dež je obavestio Tita i CK SKJ da

²³⁷² AJ, 507, CK SKJ, IX, 15/I – 182, Pismo CK BKP upućeno CK SKJ, 11. april 1958. godine, bez broja, str. 1.

²³⁷³ *Isto*, str. 2.

²³⁷⁴ DAMSPS, PA, 1958, Rumunija, fasc. 104, dos. 7, Beleška o pisanju rumunske štampe o revizionizmu, 7. april 1958. godine, Pov. br. 48298, str. 1.

²³⁷⁵ *Isto*.

²³⁷⁶ *Isto*, str. 2.

RRP neće poslati svoju delegaciju na VII kongres SKJ zbog Programa koji je na njemu trebalo da se usvoji, odnosno zbog njegovih stavova o socijalističkom „lageru“, o vojnim blokovima u svetu, o odnosima između socijalističkih zemalja i sl.²³⁷⁷ Pored ovih stavova koji su „smetali“ i drugim zemljama „narodne demokracije“, Rumunima je smetao i način na koji je u nacrtu novog Programa SKJ tretirano manjinsko pitanje, smatrajući da isti stavovi ne mogu da se primenjuju, na primer, na italijansku i rumunsku manjinu u Jugoslaviji.²³⁷⁸

I Mađari su, u isto vreme kada i druge istočnoevropske zemlje, rado prihvatili poziv za VII kongres SKJ u Ljubljani. Početkom marta, jugoslovenski ambasador u Budimpešti, Jovo Kapičić, razgovarao je sa Janošem Kadarom koji je tom prilikom bio veoma predusretljiv i pokušavao da ubedi Kapičića da su neke negativne reakcije na jugoslovensko nepotpisivanje deklaracije 12 komunističkih partija u Mađarskoj bile posledica toga što osim CK MSRP drugi partijski organi nisu znali pojedinosti o sastanku sa Kardeljem i Rankovićem kao i posledica nedovoljnog poznavanja suštine sukoba iz 1948. godine i postojanja nacionalističkih osećanja kod jednog dela partijskog članstva.²³⁷⁹ Kapičić se samo delimično slagao sa Kadarovim objašnjenjem, tvrdeći da je pravi razlog kritika na račun jugoslovenskog stava u vezi sa Savetovanjem u Moskvi bilo to što se u Mađarskoj još nije bilo raščistilo sa pogrešnim shvatanjima o „jugoslovenskoj stvarnosti“ koja nikada nije tretirana sa namerom da bude objektivno prikazana. Kadar se sa tim složio, dodavši da u svemu tome ima „i političkog neprijateljstva, i nacionalizma i nerazumevanja“.²³⁸⁰ U nastavku razgovora, Kadar i Kapičić su razgovarali i o odluci da se dozvoli povratak u zemlju grupi Rakošijevih pristalica što je Jugoslavija smatrala pogrešnim korakom. Bez obzira na to, Kapičić je stekao utisak „savršene ljubaznosti i prijateljskog ophođenja“ sa Kadarove strane.²³⁸¹

U skladu sa ovakvim pozitivnim signalima bilo je i mađarsko zvanično prihvatanje poziva da pošalju svoju delegaciju na VII kongres SKJ. Kapičiću je 12. marta tu odluku

²³⁷⁷ AJ, 507, CK SKJ, IX, 107/I – 18, Pismo G. G. Deža CK SKJ i Josipu Brozu Titu, 16. april 1958. godine, bez broja, str. 1 – 7.

²³⁷⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Rumunija, Zabeleška o razgovoru M. Markovića, zamenika šefa Protokola sa Nikolae Guinom, rumunskim ambasadorom, 19. april 1958. godine, Pov. br. 136.

²³⁷⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 52, Zabeleška o razgovoru sa Kadar Janošem, generalnim sekretarom MSRP, 4. mart 1958. godine, Str. pov. 4/58, str. 1.

²³⁸⁰ *Isto*, str. 2.

²³⁸¹ *Isto*, str. 6.

saopštio član Politbiroa, Karolj Kiš, precizirajući da će delegaciju predvoditi Đula Kalaj, član Politbiroa i sekretar CK MSRP.²³⁸² Narednih dana, i u Mađarskoj su postali poznati detalji nacrtu novog Programa SKJ ali reakcije na njega nisu bile naročito burne. Do Beograda su stizale informacije da se nacrt novog Programa SKJ u Budimpešti smatrao „interesantnim dokumentom“ s tim što je imao delove sa kojima Mađari nisu mogli da se slože što se pre svega odnosilo na stavove o ulozi Sovjetskog Saveza kao „hegemon“ u međunarodnom radničkom pokretu koju su u Budimpešti smatrali pozitivnom, nezamenljivom i presudnom za dalji razvoj socijalističkog „lagera“.²³⁸³ Pojava nacrtu Programa SKJ nije ugrozila ni ranije dogovoreni sastanak dveju partijskih delegacija koji je održan 27. i 28. marta u Karadorđevu.²³⁸⁴ Tokom razgovora koji su protekli u prijateljskoj atmosferi, Kadar je nastojao da jugoslovensko-mađarske odnose prikaže u što boljem svetlu i tako istakne potrebu produbljivanja partijskih odnosa dok je Tito nastojao da se što više rasvetle sporna pitanja, pre svega u vezi sa ocenom događaja u Mađarskoj u jesen 1956. godine.²³⁸⁵ Tito je, sa jugoslovenske strane, dopuštao da je moguće da nije bio u potpunosti upoznat sa karakterom radničkih saveta kakvi su se pojavili tokom događaja u Mađarskoj ali je istovremeno to pitanje u tom trenutku smatrao prevaziđenim.²³⁸⁶ U delu razgovora koji se odnosio na predstojeći jugoslovenski kongres, Kadar je uveravao Tita on taj kongres vidi kao prvi korak ka uspostavljanju još boljih odnosa putem poseta parlamentarnih delegacija pa i poseta na najvišem nivou i da slanje mađarske delegacije treba da uveri članstvo SKJ da su odnosi između dve partije potpuno normalni.²³⁸⁷ U nastavku razgovora, a razgovaralo se o brojnim temama od spornih pitanja u međudržavnim odnosima do pitanja Đilasa, do izražaja je dolazila kooperativnost Mađara i dobra volja sa obe strane. Međutim, posle zahlađenja odnosa na relaciji Beograd – Moskva, Mađari su postupili sasvim suprotno od namera iznetih u razgovorima u Karadorđevu i obavestili CK SKJ da kao i drugi iz sovjetskog „tabora“ otkazuju dolazak svoje delegacije na VII kongres SKJ. U

²³⁸² AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 58, Mađarska, bez datuma, str. 1 – 2.

²³⁸³ DAMSPS, PA, 1958, Istočnoevropske zemlje, fasc. 55, dos. 15, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 107 upućen DSIP-u, 22. mart 1958. godine, Pov. br. 47033.

²³⁸⁴ *Borba*, 29. mart 1958. godine; *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 130 – 132; *Politika*, 29. mart 1958. godine; *Jugoslovenski pregled*, mart 1958, str. 107.

²³⁸⁵ AJ, 507, CK SKJ, IX, 75/I – 53, Stenografske beleške o razgovorima na Karadorđevu 27. marta 1958. godine, str. 1 – 10; *Strogo Pov. 1955 – 1958...*, str. 203 – 211.

²³⁸⁶ *Isto*, str. 10.

²³⁸⁷ *Isto*, str. 36 – 37.

kratkom pismu od 17. aprila i oni su se, kao i drugi, pozivali na nesaglasnost novog Programa SKJ sa osnovnim principima marksizma-lenjinizma i, takođe kao i drugi, isticali želju da ideološka neslaganja ne ostave traga na međudržavnim odnosima između dve susedne zemlje.²³⁸⁸

Za razliku od Mađara, Rumuna i Bugara, Albanci nisu morali da povlače svoj pristanak da na VII kongres SKJ pošalju delegaciju svoje partije jer ga nisu ni bili dali pre rasplamsavanja „kritike“ nacrtu novog jugoslovenskog partijskog programa. Oni su zato ujedno i odbili poziv za kongres i osudili novi program. U pismu CK APR upućenom CK SKJ potvrdili su da su poziv primili ali da delegaciju neće poslati jer su analizom nacrtu Programa SKJ utvrdili da su mnoge važne marksističko-lenjinističke teze „revidirane na antimarksistički način“ iz čega su proizašle pogrešne ocene u pogledu, između ostalog, međunarodnog radničkog pokreta i „prijateljske i internacionalističke politike socijalističkog lagersa“ na čelu sa SSSR-om.²³⁸⁹ Na kraju su i oni naglašavali želju da ideološko neslaganje ne ugrozi dalje poboljšanje odnosa između dveju susednih zemalja. Ali, u trenutku kada su se ti odnosi po mnogim pitanjima iz dana u dan zaoštravali, to nije značilo gotovo ništa.²³⁹⁰

U takvoj atmosferi, 22. aprila otpočeo je u Ljubljani VII kongres SKJ.²³⁹¹ Sve istočnoevropske zemlje i Kina solidarišući se sa odlukom Sovjeta bojkotovale su VII kongres SKJ ali su, sa izuzetkom Albanije, Čehoslovačke i Kine, imenovale svoje ambasadore u Beogradu kao posmatrača.²³⁹² Osim njih, kongres su bojkotovale i zapadnoevropske socijaldemokratske partije koje su takvu odluku donele još početkom godine, posle ponovnog hapšenja Milovana Đilasa i otvaranja procesa protiv grupe srpskih građanskih političara koji su nekada bili članovi Socijalističke internacionale.²³⁹³ Kongres je, pozdravljajući prisutne, otvorio Josip Broz Tito koji je podneo i veoma obimni uvodni referat pod naslovom „Zadaci Saveza komunista u vezi sa međunarodnom situacijom i unutrašnjim razvojem socijalističke izgradnje Jugoslavije“ u kome je, iako ne zauzevši

²³⁸⁸ *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj...*, str. 132 – 133.

²³⁸⁹ AJ, 507, CK SKJ, IX, 1/I – 315, Pismo CK APR upućeno CK SKJ, 14. april 1958. godine; A. Životić, *Jugoslavija, Albanija i velike sile...*, str. 607.

²³⁹⁰ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 31, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 67 upućen DSIP-u, 22. mart 1958. godine, Pov. br. 47436, str. 1 – 2.

²³⁹¹ *Jugoslovenski pregled*, april 1958, str. 157 – 162.

²³⁹² D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 189.

²³⁹³ *Isto*. V. Mićunović, str. 437 i 439.

mnogo prostora, najveću pažnju slušalaca privukao deo u kome se govorilo o uzrocima najnovijeg ideološkog sukoba sa Sovjetskim Savezom i zemljama „narodne demokratije“.²³⁹⁴ On je sve vreme izlaganja upadljivo zadržao umeren ton izbegavajući da se oštrije izrazi u vezi sa sovjetskom politikom prema Jugoslaviji a veoma oprezno je govorio i o jugoslovenskim odnosima sa socijalističkim „lagerom“ uopšte.²³⁹⁵ Tito je na početku referata izneo svoje mišljenje o glavnim faktorima koji su uticali da međunarodna situacija bude takva kakva jeste, optužujući Zapad za agresivnu politiku u Vijetnamu, Koreji, Egiptu i Alžiru da bi potom u nameri da i „drugu stranu“ prozove za njen deo krivice izbegao da govori o aktuelnoj sovjetskoj politici i umesto toga oštro se obrušio na Staljina i sovjetsku politiku iz njegovog doba.²³⁹⁶ Staljinovu politiku, koju je nazvao „krutom“ i „bez potrebe pretećom“ on je okrivio za stvaranje Atlantskog pakta (i potom Varšavskog kao neminovnog odgovora na to), za jačanje pozicija SAD i drugih zapadnih zemalja, za izrazito antikomuničko raspoloženje na Zapadu, za trku u naoružanju i pothranjivanje blokovske podele sveta dok je za politiku njegovih naslednika imao i reči hvale zbog konkretnih koraka poput početka normalizacije odnosa sa Jugoslavijom i potpisivanja Beogradske deklaracije, rešavanja austrijskog pitanja, povlačenja sovjetskih trupa iz Kine, Austrije i Finske, odricanja od teritorijalnih pretenzija prema Turskoj i ukidanja mešovityh društava u svim zemljama „narodne demokratije“.²³⁹⁷ Najveći deo izlaganja koje se ticalo odnosa sa SSSR-om i istočnoevropskim zemljama Tito je posvetio XX kongresu KPSS-a i njegovom značaju, počevši od prisećanja na uzroke i posledice jugoslovensko-sovjetskog sukoba iz 1948. godine i tvrdnje da su jugoslovenski komunisti „i pod najtežim okolnostima“ ostajali privrženi principima marksizma-lenjinizma.²³⁹⁸ U sukobu iz 1948. godine i pogrešnom odnosu prema pitanju odnosa između socijalističkih zemalja kojima je socijalizam kao „uvozna roba“ nametan u krutim formama, Tito je video osnovne uzroke događaja u Poljskoj i Mađarskoj i ukazivao na teške posledice koje je takva

²³⁹⁴ J. B. Tito, *Govori i članci*, XIII, Zagreb, 1960, str. 202 - 208; *Borba*, 23. april 1958. godine; *Politika*, 23. april 1958. godine; *Komunist*, 23. april 1957. godine; *Narodna armija*, 24. april 1957. godine.

²³⁹⁵ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 189.

²³⁹⁶ AJ, 507, CK SKJ, Sedmi kongres (dalje: I/VII), k. 1/5, Politički referat Josipa Broza Tita „Zadaci Saveza komunista u vezi sa međunarodnom situacijom i unutrašnjim razvojem socijalističke izgranje Jugoslavije“, str. 1 - 4.

²³⁹⁷ *Isto*, str. 7 - 8.

²³⁹⁸ *Isto*, str. 33.

politika imala po razvitak socijalizma i radničkog pokreta u svetu.²³⁹⁹ S tim u vezi, on je insistirao da je jedino nemešanje u unutrašnje stavri drugih socijalističkih zemalja i priznanje specifičnih uslova za razvoj socijalizma u svakoj pojedinoj zemlji jedini ispravan put ka postepenom uspostavljanju poverenja i ponovnog jačanja socijalizma u svetu.²⁴⁰⁰

Za razliku od njega, kao svojevrstan antipod onome što je govorio Tito, Aleksandar Ranković je u svom referatu, govoreći o najnovijoj antijugoslovenskoj kampanji, nastupio izuzetno oštro. Ranković je osvrćući se na sovjetske optužbe da Jugoslavija sedi na dve stolice podsetio Sovjete na pakt koji su pred Drugi svetski rat potpisali sa Hitlerom, optuživši ih potom otvoreno za prodavanje fašizmu i mirenje sa njim kao i za prodaju sopstvenih revolucionarnih principa.²⁴⁰¹ Na ove njegove reči svi ambasadori istočnoevropskih zemalja napustili su salu u kojoj se održavao kongres a Ranković je mirno nastavio optuživši Sovjete da umesto da izvuku pouke iz sukoba 1948. godine ponovo „oštre stara zarđala oružja Kominforma“ i pozvavši komuniste iz drugih zemalja da dobro razmisle o takvoj strategiji Moskve jer se, po njemu, nije radilo samo o Jugoslaviji i njenoj partiji već o čitavom radničkom pokretu.²⁴⁰²

Napuštanje kongresne sale od strane ambasadora istočnoevropskih zemalja nije značilo i napuštanje kongresa, sa izuzetkom čehoslovačkog ambasadora Pitharta koji je oputovao za Beograd i pokušavao da od svega napravi diplomatski incident.²⁴⁰³ Izuzetak, ali u suprotnom smislu, predstavljao je ambasador Poljske, Gruholski, koji je za razliku od svih ostalih ambasadora ostao u sali i nakon njihovog odlaska i saslušao Rankovićevo izlaganje do kraja.²⁴⁰⁴ Bez obzira na to, ambasadori svih istočnoevropskih zemalja koji su VII kongresu SKJ prisustvovali kao posmatrači, od sovjetskog do rumunskog ili mađarskog, delovali su kao „švrsto organizovana grupa“ čiji članovi su stalno bili zajedno i koji su zajednički diskutovali i formirali stavove, što je bilo naročito upadljivo posle Rankovićevog referata koji ih je nagnao da traže kongresne materijale unapred kako bi

²³⁹⁹ *Isto*, str. 34 – 35.

²⁴⁰⁰ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 190.

²⁴⁰¹ *Borba*, 24. april 1958. godine; *Politika*, 24. april 1958. godine; *Komunist*, 26. april 1957. godine.

²⁴⁰² D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 190.

²⁴⁰³ AJ, 507, CK SKJ, I/VII – k.14/37, Strani predstavnici na kongresu SKJ – pregled br. 6, 24. april 1958. godine, str. 1.

²⁴⁰⁴ *Isto*.

zauzeli zajednički stav.²⁴⁰⁵ Ova grupa posmatrača od početka kongresa je imala „kritičke primedbe“ na stavove iznete za govornicom s tim što je vrhunac dostignut posle Rankovićevog referata i to od strane sovjetskog ambasadora Zamčevskog. On je tvrdnju da se Sovjetski Savez vraća metodama iz 1948. godine smatrao klevetom, a podvlačio je i da novi sukob može biti od koristi jedino „reakciji“, da su Jugosloveni na kongresu stvorili negativno raspoloženje prema Sovetskom Savezu i „uvredljivi duh“ prema lageru te da iz svega toga proizilazi da je SSSR „sada glavni neprijatelj Jugoslavije“ dok se sa druge strane „veoma malo i blago“ govorilo o Amerikancima.²⁴⁰⁶ Ambasadori drugih istočnoevropskih zemalja i Kine, Vijetnama i Mongolije dosledno su se solidarizovali sa ovim stavovima Zamčevskog što se naročito odnosilo na bugarskog ambasadora Mišu Nikolova koji je nastojao da što šire kritikuje jugoslovenske stavove o lageru odumiranju države i rukovodećoj ulozi SSSR-a. Za razliku od njega mađarski ambasador Lajoš Čebi se, i pored solidarisanja sa stavovima Zamčevskog, trudio da pokaže kako „principijelno razmimoilaženje“ po nekim pitanjima ne treba da utiče na odvijanje saradnje između Jugoslavije i Mađarske i naročito ne na realizaciju odluka o intenziviranju partijske saradnje iz Karađorđeva.²⁴⁰⁷

Na kraju kongresa, u svojoj završnoj reči, Tito se još jednom osvrnuo na odnose Jugoslavije sa socijalističkim „lagerom“.²⁴⁰⁸ On je isticao želju „da ne bude krivo shvaćeno što je na ovom Kongresu došlo do izvjesne manifestacije nezadovoljstva zbog toga što su neke bratske partije najavile prisustvo svojih delegacija na Kongresu, a zatim ga otkazale sa vrlo neubjedljivim argumentima“ zatraživši od njih da razumeju i shvate da to nije „rezultat neke prevelike osjetljivosti, već onoga što je ostalo iz sjećanja na tešku prošlost.“²⁴⁰⁹ U nastavku, Tito je upozoravao da bi bilo „vrlo tragično“ ako bi se u odnosima sa Jugoslavijom ponovo pošlo putem „koji se već u prošlosti pokazao kao fatalan za međunarodni radnički pokret“ a u vezi sa već započetim „nepravilnim pisanjem štampe“ i „neobjektivnim“ javnim govorima o Jugoslaviji ocenio da oni ne mogu predstavljati

²⁴⁰⁵ AJ, 507, CK SKJ, I/VII – k.14/37, Strane delegacije I posmatrači na VII kongresu SKJ, 17. maj 1958. godine, Br. 770/317, str. 2.

²⁴⁰⁶ *Isto*.

²⁴⁰⁷ *Isto*, str. 3.

²⁴⁰⁸ J. B. Tito, *Govori i članci*, XIII..., str. 270 – 274; *Borba*, 27. april 1958. godine; *Politika*, 27. april 1958. godine; *Komunist*, 1. maj 1957. godine; *Narodna armija*, 29. april 1957. godine.

²⁴⁰⁹ AJ, 507, CK SKJ, I/VII – k. 1/69, Završna reč Josipa Broza Tita na VII kongresu SKJ, str. 1 – 2.

„nikakvu optimističku perspektivu za naše odnose“.²⁴¹⁰ Na kraju, istakao je da je već vreme „da nas pravilno razumiju, da pokušaju da nas pravilno razumiju.“ Ovakvi stavovi preovlađivali su i u uvodniku beogradske *Međunarodne politike* koja je neposredno posle VII kongresa pisala o potrebi da se ideološki sukobi ne odraze na međudržavne odnose i o istrajnosti Jugoslavije na putu saradnje sa svim drugim komunističkim i radničkim partijama kao i progresivnim pokretima u svetu.²⁴¹¹

Međutim, već prve nedelje posle VII kongresa SKJ održanog u Ljubljani krajem aprila, pokazale su da nije bilo realno očekivati takvo razumevanje. Po svemu sudeći, na Istoku su oštar Rankovićev istup i usvajanje novog Programa SKJ shvatili kao da su Jugosloveni time zalupili vrata za sobom, zauvek izlazeći iz zajedničke kuće - socijalističkog „lagera“. Prva manifestacija kvarenja odnosa na liniji Beograd – Moskva bilo je sovjetsko sabotiranje već ranije dogovorene posete Klimenta Vorošilova, nominalnog šefa sovjetske države, Beogradu o čemu je Prezidijum CK KPSS odluku doneo već 4. maja.²⁴¹² Ali, kako o tome nisu dali i zvanično saopštenje, kao svojevrsan skandal, poseta je otkazana kratkim saopštenjem DSIP-a, dva dana pošto je Vorošilov već trebalo da bude u Jugoslaviji.²⁴¹³ Usledio je potom uvredljiv članak moskovske *Pravde*, nova prepiska između SK SKJ i CK KPSS-a i optužbe na račun Tita da je na tek okončanom kongresu organizovao otvorenu „neprijateljsku demonstraciju protiv KPSS i drugih komunističkih i radničkih partija“.²⁴¹⁴ Na takav način, počelo je da se odmotava klupko novog jugoslovensko-sovjetskog sukoba a mnoge nesuglasice i problemi gurani „pod tepih“ u prethodnih pet godina (sa jugoslovenske strane zarad približavanja SSSR-u i postizanja ekvidistance u odnosu na blokove a sa sovjetske strane zarad povratka Jugoslavije u socijalistički „lager“) počeli su da izlaze na videlo. Slično situaciji iz 1948. godine, jedan od prvih sovjetskih koraka bilo je otkazivanje ekonomskih aranžmana uaključenih 1956. godine, već 27. maja 1958. godine.²⁴¹⁵

U zemljama „narodne demokratije“ među najaktivnijima u napadima na Jugoslaviju, sledeći sovjetski primer, bila je Albanija. Iako su Albanci u nekim krugovima

²⁴¹⁰ *Isto*, str. 2.

²⁴¹¹ *Međunarodna politika*, br. 194, 1. maj 1958. godine.

²⁴¹² *Президиум ЦК КПСС 1954 – 1964...*, c. 307.

²⁴¹³ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 191 – 192; V. Mićunović, *nav. delo*, str. 440 – 442.

²⁴¹⁴ *Isto*, str. 192 – 193; V. Mićunović, *nav. delo*, str. 442 – 443.

²⁴¹⁵ *Međunarodna politika*, br. 197, 16. jun 1958. godine.

u Tirani (Ambasada Poljske) izražavali zadovoljstvo što „ovoga puta ima neko po žestini ispred njih“ misleći na Kineze i Bugare, ipak su ulagali dosta truda da ne zaostanu za njima.²⁴¹⁶ Još dok je VII kongres SKJ trajao, supruga Envera Hodže i član CK APR, Nedžmije Hodža je na svečanoj akademiji povodom godišnjice rođenja Lenjina otvoreno napala nacrt novog Programa SKJ rekavši da su partije „verne marksizmu-lenjinizmu“ odbacile jugoslovenska antimarksistička i antilenjinistička shvatanja i uložile dosta truda za „zbliženje“ sa SKJ ali da u tom cilju neće žrtvovati i „marksističko-lenjinističke principe“.²⁴¹⁷ Na prvomajskoj paradi u Tirani član Politbiroa APR i sekretar CK, Hisni Kapo, govorio je o tome da su svi neprijatelji marksizma-lenjinizma koji su ustali protiv njegovog jedinstva doživeli poraz, naglasivši da isto čeka i SKJ koja je usvajanjem svog revizionističkog programa još jednom pokazala svoje ciljeve uperene protiv socijalističkog „lagera“.²⁴¹⁸ Ovi istupi bili su deo najšire „kampanje protiv revizionizma“ koja je bila organizovana u sklopu predizbornih aktivnosti u Albaniji tokom koje je većina najviših rukovodilaca APR istupala na sastancima i konferencijama protiv Jugoslavije.²⁴¹⁹ Usledio je potom čitav niz antijugoslovenskih istupa i članaka: 4. maja objavljen je opširan članak u listu *Zeri i populit*, 15. maja je istupao Hadži Leši, 18. maja Ramiz Alija, 24. maja Liri Bališova, 29. maja Enver Hodža u svojoj izornoj jedinici i 4. juna opet Hodža na kongresu Bugarske komunističke partije u Sofiji. Za sve to vreme, na polju međudržavnih odnosa nije se osećalo zaoštavanje sa albanske strane. „Režim“ prema jugoslovenskom poslanstvu je ostao isti, nadgledanje je čak vršeno obazrivije nego ranije, nije bilo znakova pooštavanja odnosa prema jugoslovenskim građanima a odnos albanskih zvaničnika prema jugoslovenskom poslaniku Arsi Milatoviću bio je hladan, mada bez ikakvih provokacija ili nekorektnosti.²⁴²⁰

Korak dalje od Albanaca otišli su Bugari. Njihova propaganda se aktivno bavila „raskrinkavanjem“ Programa SKJ i odluka VII kongresa u Ljubljani i to u nekoliko vidova:

²⁴¹⁶ DAMSPS, PA, 1958, Istočnoevropske zemlje, fasc. 55, dos. 27, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 126 upućen DSIP-u, 16. maj 1958. godine, Pov. br. 411498.

²⁴¹⁷ DAMSPS, PA, 1958, Istočnoevropske zemlje, fasc. 55, dos. 21, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 99 upućen DSIP-u, 23. april 1958. godine, Pov. br. 49749.

²⁴¹⁸ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 5, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 100 upućen DSIP-u, 3. maj 1958. godine, Pov. br. 410436.

²⁴¹⁹ DAMSPS, PA, 1958, Istočnoevropske zemlje, fasc. 55, dos. 27, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 126 upućen DSIP-u, 16. maj 1958. godine, Pov. br. 411498.

²⁴²⁰ DAMSPS, PA, 1958, Albanija, fasc. 1, dos. 33, Telegram Poslanstva FNRJ u Tirani br. 134 upućen DSIP-u, 22. maj 1958. godine, Pov. br. 412404.

prenošenjem materijala koji su se u vezi sa antirevizionističkom propagandom pojavljivali u ostalim zemljama „lagera“, sopstvenim istupanjima u kojima je direktno ili indirektno napadan Program SKJ kao i intenzivnim emitovanjem „teoretskih“ komentara i predavanja namenjenih slušaocima u Jugoslaviji.²⁴²¹ Prvi javni i otvoreni napad na Jugoslaviju od strane bugarskih rukovodilaca dogodio se 12. maja prilikom otkrivanja spomenika dobružanskim revolucionarima kada je Dimitar Ganev, član Politbiroa i sekretar CK BKP, izjavio da je „rukovodeća grupa SKJ izdala stvar mira i komunizma“ i da ona razbija jedinstvo socijalističkih zemalja i međunarodnog radničkog i komunističkog pokreta.²⁴²² Bez obzira na to, Bugari nisu pokazivali i otvorenu nameru da ograniče ili prekinu ranije započete aktivnosti iz domena uobičajenih međudržavnih poslova.²⁴²³ Međutim, 15. maja u *Rabotničeskom delu* pojavio se članak koji je predstavljao zvaničan stav BKP u vezi sa Programom SKJ i politikom jugoslovenske partije. Taj članak koji je na poznat način tretirao stavove SKJ iznete u njegovom programu, otišao je i znatno dalje tvrdeći da su optužbe iznete protiv Jugoslavije 1948. godine i dalje „u punoj snazi“ i direktno i otvoreno optužio Jugoslaviju da se meša u unutrašnje stvari drugih susednih i socijalističkih zemalja.²⁴²⁴ Kao konkretan primer za takve tvrdnje *Rabotničesko delo* je navodilo „pokušaje rukovodstva SKJ da stvore rpoloženje protiv partijskog i državnog rukovodstva u našoj zemlji za vreme prošlog Plenuma CK KPB i posle njega“. Kada je jugoslovenski ambasador Radoš Jovanović pomoćniku bugarskog ministra inostranih poslova, Živku Živkovu, ukazao da taj članak „ne odražava ideološku diskusiju među komunistima“ već ima politički sadržaj i uvredljiv ton, Živkov je odgovorio još konkretnije. On je tvrdio da se sa jugoslovenske strane mešalo u bugarske unutrašnje poslove, da su se Jugosloveni (službenici ambasade) u Sofiji družili i uticali na „antipartijske elemente“, da je to bilo najizraženije za vreme Mite Miljkovića ali da se i posle njega obavljao obaveštajni rad i slali ljudi za špijuniranje.²⁴²⁵ Sve ovo što je izneo Jovanoviću Živkovu nije smetalo da odmah potom ustvrdi kako bugarska vlada i CK BKP nemaju nameru da se vraćaju na

²⁴²¹ DAMSPS, PA, 1958. Bugarska, fasc. 12, dos. 26, Pregled odnosa FNRJ – Bugarska od 25. aprila do 9. maja 1958. godine, bez broja, str. 1.

²⁴²² DAMSPS, PA, 1958. Bugarska, fasc. 12, dos. 26, Pregled odnosa FNRJ – Bugarska od 9. do 16. maja 1958. godine, bez broja, str. 1.

²⁴²³ *Isto*.

²⁴²⁴ *Isto*, str. 2.

²⁴²⁵ DAMSPS, PA, 1958, Bugarska, fasc. 12, dos. 25, Telegram Ambasade FNRJ u Sofiji br. 143 upućen DSIP-u, 22. maj 1958. godine, Pov. br. 412010, str. 1.

1948. godinu, da je Jugoslavija socijalistička zemlja, da neće biti nikakve promene u odnosima između dve susedne zemlje i da će se Bugari truditi da i dalje rade na saradnji, pa čak i partijskoj.²⁴²⁶ Međutim, u Beogradu su delili mišljenje svoje ambasade u Sofiji koja je članak *Rabotničkog dela* uzimala kao dokaz da Bugari u stvari žele i zaoštavanje međudržavnih odnosa, s tim da su se od toga još uzdržavali zbog kvarenja odnosa na Balkanu za šta bi krivica sigurno bila pripisana njima.²⁴²⁷

Kongres SKJ u Ljubljani stavio je i Rumune, čini se više nego bilo koga drugog, na velika iskušenja. Pojedini rumunski diplomati priznavali su da im nova razmimoilaženja „teško padaju“, da je sve to neprijatno, pogotovo jer su verovali da posle niza susreta Jugoslovena sa sovjetskim, rumunskim i drugim delegacijama iz zemalja socijalističkog „lagera“ više nije bilo „bitnih“ razmimoilaženja.²⁴²⁸ U pozadini su u stvari, kao i više puta ranije, stajale teškoće koje su Rumuni imali u procesu prilagođavanja novoj situaciji koja je bila diktirana iz Moskve. U tom smislu u Beogradu su i razumeli poslednje rumunske korake poput prilično oštrog pisma CK RRP kojim je otkazan dolazak rumunske delegacije na VII kongres SKJ, apel drugim istočnoevropskim zemljama da postupe isto, antijugoslovenski govor jednog od glavnih rumunskih partijskih ideologa, Rautua, pa i neke druge mere u koje je spadala i zabrana štampanja Titovog referata u biltenu koji je izdavala jugoslovenska ambasada u Bukureštu. Iz rumunskog MIP-a su sredinom maja tražili da jugoslovenska ambasada ne štampa bilo kakav materijal sa VII kongresa jer su i Titov referat i mnogi drugi dokumenti bili „u celini u direktnoj suprotnosti sa njihovim stavovima“ a pošto oni nisu imali dovoljno „novinskog prostora za revizionistička shvatanja i stavove“ smatrali su da je njihova javnost o svemu dovoljno obaveštena poznatim člancima *Pravde* i *Žen Min Ži Baoa*.²⁴²⁹ Iz ugla jugoslovenskog ambasadora u Bukureštu, dr Frence Hočevara, u pitanju je bila nemara Rumuna da se što pre „iskopčaju“ od Jugoslavije da bi se lakše prilagodili novonastaloj situaciji u kojoj su joj neki faktori poput tradicije dobrosusedskih odnosa koji su od početka normalizacije bili dobrodošli kako rumunskim tako i „lagerskim“ interesima, sada predstavljali smetnju i „neprijatnost“

²⁴²⁶ DAMSPS, PA, 1958. Bugarska, fasc. 12, dos. 26, Pregled odnosa FNRJ – Bugarska od 16. do 24. maja 1958. godine, bez broja, str. 1.

²⁴²⁷ *Isto*, str. 1 – 2.

²⁴²⁸ DAMSPS, PA, 1958, Rumunija, fasc. 104, dos. 24, Zabeleška o razgovoru I. Pelicona sa I. Konom, trgovinskim savetnikom rumunske ambasade u Moskvi, 3. maj 1958, Pov. br. 456.

²⁴²⁹ DAMSPS, PA, 1958, Rumunija, fasc. 104, dos. 24, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 242 upućen DSIP-u, 13. maj 1958. godine, Pov. br. 411368, str. 1 – 2.

koju je trebalo suzbijati.²⁴³⁰ Stoga bi, po Hočevaru, bila „nepravda“ na rumunske „revolucionarne ekscese“ prema Jugoslaviji gledati kao na forsiranje sukoba i „intimnu“ želju Rumuna za zaoštavanjem odnosa jer je u pitanju pre bio nesklad između želja i mogućnosti.²⁴³¹ To je, u tom trenutku, potvrđivala i činjenica da se na polju međudržavnih odnosa nije osećala nikakva promena ili zahlađenje.

Međutim, od početka juna Rumuni su znatno pooštrili borbu protiv revizionizma i to ne samo onog jugoslovenskog već i domaćeg. Pitanje revizionizma sistematski je „proučavano“ preko partijskih organizacija, seminara partijskih aktiva i predavanja u ustanovama, na univerzitetima i među novinarima na kojima se protiv Jugoslavije i SKJ istupalo najoštrijim rečima uz optužbe za revizionizam, izdaju radničkog pokreta i poslušništvo prema imperijalistima što je bio znatno oštiji ton od onog koji je imao članak *Skanteje* koji je sredinom maja izašao kao oficijelni stav RRP u vezi sa VII kongresom SKJ.²⁴³² Usledio je potom sredinom juna Plenum CK RRP koji je, pored ostalog, imao za zadatak i obračun sa „ideološkim slabostima“ tj. revizionizmom što se odrazilo i na dalje zaoštavanje antijugoslovenske kampanje narednih meseci.²⁴³³

Najumerenije od svih susednih zemalja „narodne demokratije“ na jugoslovenski VII kongres i usvajanje novog partijskog programa reagovala je Mađarska. Prema informacijama do kojih je došla jugoslovenska ambasada u Budimpešti Mađari su zastupali stav da u „diskusiji“ sa Jugoslavijom neće uzimati „istaknutu ulogu“ niti prihvatiti ton *Žen Min Ži Baoa*.²⁴³⁴ Ta diskusija je po njima trebalo da bude „principijelna“ iako se nisu slagali sa novim Programom SKJ i nije trebalo da se ni u kom slučaju odrazi na međudržavne odnose. S tim u vezi, niži državni i partijski organi u Mađarskoj upozoravani su na mogućnost da „sektaši“ dignu glave a posebno „prljavi elementi iz 48.“ koji su i dalje svoje stavove smatrali ispravnim ali su u isto vreme informisani i da rezolucija iz 1948.

²⁴³⁰ DAMSPS, PA, 1958, Rumunija, faasc. 104, dos. 24, Izveštaj Ambasade FNRJ u Bukureštu o politici RRP prema FNRJ, 20. maj 1958. godine, Str. pov. br. 17/58, Pov. br. 412456, str. 4 – 5.

²⁴³¹ *Isto*, str. 6.

²⁴³² DAMSPS, PA, 1958, Rumunija, fasc. 104, dos. 7, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 284 upućen DSIP-u, 4. jun 1958. godine, Pov. br. 413613, str. 1.

²⁴³³ DAMSPS, PA, 1958, Istočnoevropske zemlje, fasc. 62, dos. 21, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu br. 496 upućen DSIP-u, 2. oktobar 1958. godine, Pov. br. 423552, str. 2.

²⁴³⁴ DAMSPS, PA, 1958, Istočnoevropske zemlje, fasc. 55, dos. 28, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 275, 20. maj 1958. godine, Pov. br. 411985; Opširnije o članku *Žen Min Ži Bao*-a i jugoslovenkom odgovoru u: *Odgovori na članke „Žen Min Ži Bao“ i „Pravde“*, ur. Danilo Knežević, Beograd, 1958, str. 3 – 16.

godine i dalje ostaje na snazi što jedino nije važiilo za onu iz 1949. godine.²⁴³⁵ Kao potvrda ovih vesti krajem maja su bile poznate i informacije da je CK MSRP upozorio niže organe partije da po pitanju teoretske polemike sa Jugoslovenima čine „samo ono što je neophodno“ i da vode računa da se međudržavni odnosi moraju odvijati normalno.²⁴³⁶ Međutim, i kod samih Mađara postojalo je strahovanje da neće moći dugo da se održe na takvom kursu i da se drže po strani, iako je ogromnoj većini u rukovodstvu odgovaralo da međudržavni odnosi sa Jugoslavijom ostanu neokrnjeni.²⁴³⁷ S tim u vezi, kod „rukovodećih ljudi“ u Mađarskoj bila je primetna bojazan da im se ne zameri što nisu dovoljno energični u antijugoslovenskoj kampanji pa su često pribegavali tome da u raznim prilikama ističu identičnost pogleda sa „lagerom“ po svim pitanjima.²⁴³⁸ Iako se zbog svog unutrašnjeg i spoljopolitičkog položaja Kadar i drugi u Mađarskoj nisu mogli po pitanju Jugoslavije suprotstaviti politici „lagera“, njihov umereniji stav prema „diskusiji“ sa Jugoslovenima bio im je potreban, pre svega, zbog unutrašnjih razloga. Takvo držanje bilo je neophodno zbog neraspoloženja prema antijugoslovenskoj kampanji i osetljivosti mađarske javnosti na „jugoslovensko pitanje“, zbog izbegavanja dezavuisanja sopstvene politike i stavova do čega bi neminovno dovelo obnavljanje antijugoslovenske kampanje kao i zbog toga što bi oštiri kurs prema Jugoslaviji išao u prilog „konzervativnim snagama“ koje su kroz napade na Jugoslaviju pokušavale da se rehabilituju.²⁴³⁹

Već tokom održavanja VII kongresa SKJ, a naročito u nekoliko prvih nedelja po njegovom okončanju, po reakcijama u susednim i drugim zemljama „narodne demokratije“ bilo je jasno da je on imao prelomni značaj za odnose Jugoslavije sa tom grupom zemalja i da je označio početak jednog novog perioda u njihovim odnosima koji se jasno razlikovao od perioda 1953 – 1958. godina. Dani uoči VII kongresa SKJ u Ljubljani, njegov tok i posledice odbijanja Tita da odloži kongres ili odustane od stavova iznetih u nacrtu novog Programa SKJ označili su i početak novog jugoslovensko-sovjetskog sukoba, tačno na desetogodišnjicu prethodnog, koji je kao i taj prethodni, imao neizbežan uticaj na jugoslovenske odnose sa svim istočnoevropskim zemljama pa i onima u neposrednom

²⁴³⁵ *Isto.*

²⁴³⁶ DAMSPS, PA, 1958, Mađarska, fasc. 71, dos. 1, Telegram DSIP-a Ambasadi FNRJ u Moskvi, 24. maj 1958. godine, Pov. br. 411715.

²⁴³⁷ *Isto.*

²⁴³⁸ DAMSPS, PA, 1958, Mađarska, fasc. 71, dos. 2, Telegram Ambasade FNRJ u Budimpešti br. 296 upućen DSIP-u, 7. jun 1958. godine, Pov. br. 413804, str. 1.

²⁴³⁹ *Isto*, str. 1 – 2.

susedstvu. Iako su u prvo vreme posle VII kongresa SKJ neke od susednih zemalja poput Mađarske i Rumunije pokušavale da u odnosu na Bugarsku, Albaniju pa i sâm Sovjetski Savez zauzmu umereniji stav prema Jugoslaviji, naredni meseci i godine pokazali su da usled njihove političke i ekonomske zavisnosti od SSSR-a nisu imale snage niti mogućnosti da prema Jugoslaviji vode politiku koja bi u znatnoj meri odstupala od sovjetske. Toj činjenici prilagođavala je svoju politiku prema susednim zemljama „narodne demokratije“ i Jugoslavija koja je narednih godina, sve do okončanja sukoba 1961. godine, nastojala da u sklopu svoje nove spoljnopolitičke strategije, uprkos bučnoj antijugoslovenskoj kampanji u tim zemljama, popravi odnose sa njima ne bi li uspostavila i održala toliko željenu poziciju ekvidistance u odnosu na oba svetska bloka koji su u atmosferi hladnog rata diktirali „pravila igre“ u globalnim međunarodnim odnosima.

IV. 5. Ideološka i politička razmimoilaženja sa Istokom i jugoslovenski odnosi sa Zapadom

Kao i prethodnih godina, od Staljinove smrti i početka normalizacije jugoslovenskih odnosa sa Sovjetskim Savezom i zemljama „narodne demokratije“, i tokom 1957. i u prvoj polovini 1958. godine svaki iole značajan događaj na tom planu izazivao je značajnu pažnju Zapada i često bio povod za procenjivanje i preispitivanje kada su u pitanju bili odnosi Jugoslavije i Zapada. Veliku pažnju Zapada privlačili su i značajni događaji u SSSR-u i jugosloveska reakcija na njih, kao i pojedini događaji iz jugoslovenskog unutrašnjeg političkog života koji su mogli imati reperkusija na odnose Jugoslavije sa SSSR-om i istočnoevropskim zemljama. Pritom, svi ti događaji i procesi često su bili povod za sumničenje Jugoslavije u pogledu njenog istinskog stava prema Zapadu u Istoku i povod za preispitivanje njene iskrenosti u proklamovanoj novoj spoljnopolitičkoj strategiji koja je podrazumevala podjednaku udaljenost od oba bloka uz istovremenu izgradnju prisnih odnosa sa novooslobođenim zemljama Azije i Afrike i otvorenu podršku pokretima koji su se tek borili za nezavisnost.

Događaji u Mađarskoj koji su potresli socijalistički „lager“ ali i čitavu svetsku spoljnopolitičku scenu, ostavili su traga i na odnose Jugoslavije sa Zapadom. Jugoslovenska saglasnost sa sovjetskom drugom intervencijom u Mađarskoj naišla je na negativan prijem na Zapadu i iznova pokrenula sumnje u jugoslovensku, ali i sovjetsku

politiku, te je Tito u kontaktima sa predstavnicima Zapada ponovo morao da nastupa u svojstvu tumača. Početkom marta 1957. godine, u razgovoru sa Alenom Klajnom, specijalnim delegatom Kongresa SAD koji je u Beogradu boravio zbog eventualne dalje američke ekonomske pomoći Jugoslaviji, Josip Broz je osvrnuvši se na političku stranu tog pitanja istakao da je u interesu SAD da Jugoslavija bude čvrsta i da može da vodi nezavisnu politiku što njoj nije bilo lako u okruženju zemalja koje joj „nisu naklonjene“ i prema kojima je Jugoslavija predstavljala „nekakav amortizer“.²⁴⁴⁰ On je takav jugoslovenski položaj uzeo i kao razlog što ona ne želi da se uključi u Istočni blok, što je smatrao da je i u interesu SAD-a, i potom kao svojevrsan dokaz upotrebio činjenicu da je Jugoslavija od SSSR-a dobila zajmove pod najpovoljnijim uslovima a ipak u odsudnom momentu odbila da da političke koncesije, tj uđe u sovjetski blok. Tito je podvlačio da ni u najtežim trenucima nije spreman da daje takve političke koncesije što je ostavilo utisak na Klajna koji je izražavao zadovoljstvo zbog jugoslovenskog stava da ne ulazi u sovjetski blok ni po cenu ekonomskih koristi.²⁴⁴¹ Moguće je da je ovaj razgovor Tita i Klajna ostavio utisak ne samo na Klajna već i na druge zvaničnike u Vašingtonu jer su oni krajem aprila izražavali više poverenja u jugoslovensku nezavisnost nego ranije.²⁴⁴²

Najnovije zahlađenje odnosa između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije posle događaja u Mađarskoj na Zapadu, međutim, nije uzimano zdravo za gotovo, a u mnogim tamošnjim krugovima postojale su sumnje u „dubinu“ i trajnost tog zahlađenja. S tim u vezi, na primer, bilo je i interesovanje otpravnika poslova britanske ambasade u Beogradu, Hejmana, za jugoslovensko-sovjetske odnose. Njega je interesovalo da li je takva sovjetska politika prema Jugoslaviji „definitivna“ ili su oni s tim u vezi još uvek „lutali“ na šta od Mladena Ivekovića nije dobio određen odgovor već samo pojašnjenje jugoslovenskog stanovišta da ideološka polemika ne bi trebalo da utiče na međudržavne odnose, što po svemu što se događalo nije bilo i mišljenje Sovjeta.²⁴⁴³ Nešto određeniji u vezi sa tim bio je početkom juna Edvard Kardelj u razgovoru sa francuskim ambasadorom Brustrom kome je kao svoje lično mišljenje izneo da su se „Rusi u ovoj situaciji pomirili s činjenicom da

²⁴⁴⁰ AJ, KPR, I – 3 – a, SAD, Zabeleška o razgovoru druga Predsednika sa Alenom Kline-om, specijalnim delegatom odbora Kongresa SAD, 9. mart 1957. godine, Pov. br. 307, str. 4.

²⁴⁴¹ *Isto.*

²⁴⁴² *Foreign Relations of the United States 1955 – 1957, Central and southeastern Europe, vol. XXVI, Washington, 1992, p. 769.*

²⁴⁴³ AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru drž. podsekretara Dr. Mladena Ivekovića sa britanskim otpravnikom poslova g. Hayman-om, 15. mart 1957. godine, Pov. br. 45594.

uzmu Jugoslaviju takvu kakva jeste“ i da su rešili da u odnosima sa njom idu na „neke normalnije odnose“. On je precizirao i da je njegov utisak da će oni nastaviti da kritikuju Jugoslaviju „na ideološkoj liniji“ ali da će po pitanju međudržavnih i drugih odnosa ići na saradnju, što je želela i Jugoslavija.²⁴⁴⁴ Kardelj je kao jedan od koraka Sovjeta u tom pravcu video i već ranije ugovorenu „kurtoaznu posetu“ generala Gošnjaka SSSR-u za koju je smatrao da će se pozitivno odraziti na jugoslovensko-sovjetske odnose.²⁴⁴⁵

Interes Zapada za posetu Gošnjaka koja je podstakla stare sumnje i podozrenja bio je dodatno osnažen i događajima u Moskvi, tj. likvidacijom „antipartijske grupe“ Maljenkov – Kaganovič – Molotov, koja je koincidirala sa tom posetom. O tome je svedočilo i upadljivo interesovanje zapadnih diplomata u Beogradu za jugoslovenski stav u vezi sa tim događajima kao i za procene Beograda u vezi sa njihovim značajem za budući razvoj situacije u SSSR-u. Tako je američki ambasador u Beogradu, Ridlberger, gotovo zasipao pitanjima jugoslovenskog sekretara za inostrane poslove Koču Popovića prilikom njihovog razgovora početkom jula 1957. godine. Priznajući da „mnogo pita“ o sovjetskoj politici i pravdajući to time što su se jugoslovenske ocene ranije pokazale pravilnim, Ridlberger je želeo da zna da li je, po mišljenju Beograda, način „obračuna sa opozicijom“ bio staljinistički, postoji li opasnost da se rukovodstvo SSSR-a vrati staljinizmu, da li je to „kraj staljinizma“, da li će biti „brzih reperkusija kod satelita“, da li će nestati kolektivnog rukovodstva, raspitivao se za jugoslovensko mišljenje o ulozi Žukova u poslednjim događajima i najzad pitao „da li treba očekivati spektakularno poboljšanje odnosa SSSR – FNRJ u kratkom roku“.²⁴⁴⁶ Na sve ovo Koča Popović je, izgleda, odgovorio dosta uopšteno mada su njegova objašnjenja nailazila na odobravanje i prihvatanje od strane Ridlbergera koji je tvrdio da je nedavne događaje i sâm tako tumačio.²⁴⁴⁷ Dva dana kasnije, sa Popovićevim zamenikom Mladenom Ivekovićem razgovarao je francuski ambasador Brustra koji je najvećim delom sebi pripisivao zasluge za takav Ridlbergerov stav.²⁴⁴⁸ Francuski ambasador je tvrdio da je prethodnog dana imao razgovor sa Ridlbergerom koga

²⁴⁴⁴ AJ, KPR, I – 5 – b, Francuska, Zabeleška o razgovoru Potpredsednika SIV-a E. Kardelja sa francuskim ambasadorom g. Brustrom, 1. jun 1957. godine, str. 2.

²⁴⁴⁵ Isto, str. 4.

²⁴⁴⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru državnog sekretara za inostrane poslove Koče Popovića sa američkim ambasadorom g. Ridlbergerom, 9. jul 1957. godine, Pov. br. 415342, str. 1.

²⁴⁴⁷ Isto.

²⁴⁴⁸ AJ, KPR, I – 5 – b, Francuska, Zabeleška o razgovoru drž. podsekretara za inostrane poslove Dr. Mladena Ivekovića sa francuskim ambasadorom g. Brustrom, 11. jul 1957. godine, Pov. br. 415541.

je pokušao da prikloni pozitivnom gledanju na poslednje događaje u Moskvi jer je i Ridlberger, kao i javnost u SAD, pokazivao „izvesnu bojazan“ od mogućnosti da se Jugoslavija priključi socijalističkom lageru“. Brustra je smatrao da ga je tih bojazni oslobodio rečima „Jugoslavija bi prestala da bude Jugoslavija, kad bi tako postupila“.²⁴⁴⁹

Vrhunac ponovnih bojazni od preteranog približavanja Sovjetskom Savezu i njegovom „taboru“ dostignut je na Zapadu povodom novog sastanka Tita i Hruščova u Snagovu kraj Bukurešta, 1. i 2. avgusta.²⁴⁵⁰ Ovoga puta, međutim, te bojazni nisu bile toliko izražene kao prilikom Titove posete SSSR-u 1956. godine a štampa, javnost i službeni krugovi su reagovali na različite načine. Prema utiscima iz Beograda, komentatori u većini zapadnoevropskih zemalja su sastanak u Rumuniji povezivali sa nedavnim „odstranjivanjem“ Maljenkova, Kaganoviča i Molotova, sa posetom Rankovića i Kardelja Moskvi i sa potpisivanjem Investicionih sporazuma i u svemu videli Hruščovljevu inicijativu kome je bila potrebna afirmacija radi učvršćivanja svog položaja.²⁴⁵¹ Zbog odsustva iz kominikea uobičajenih fraza o „srdačnoj atmosferi“ mnogi na Zapadu su zaključili da sastanak nije okončao postojeće suprotnosti niti doveo do radikalnijeg poboljšanja odnosa, ali su u isto vreme bili brojni i komentari u vezi sa pitanjem da li je Jugoslavija „ostala na terenu nezavisne politike“.²⁴⁵² Iako je u zapadnoj štampi preovlađivao stav da se Jugoslavija nije mogla optužiti za povratak u sovjetski „tabor“ bilo je i uticajnih listova koji su tvrdili da je ona prihvatila tesnu saradnju sa Istočnim blokom a zauzvrat dobila obećanje da će joj biti data „važna pozicija i uloga u komunističkom svetu“.²⁴⁵³ Zvanični krugovi na Zapadu, naročito u Velikoj Britaniji i SAD, bili su prilično rezervisani u vezi sa komentarisanjem sastanka Tita u Hruščova u Rumuniji a američki državni sekretar, Dals, na konferenciji za štampu je podvlačeći da kominike „nije jako informativan“, tvrdio da nije iznenađen tim sastankom jer je pretpostavljao da će posle uklanjanja Molotova biti učinjen napor da se „privuče“ Tito.²⁴⁵⁴ Dals je dodao i da je njemu izgledalo da Tito nije izmenio svoj stav de je moguće imati komunistički režim a ne biti pod dominacijom „internacionalnog komunizma“. O većem razumevanju Amerikanaca,

²⁴⁴⁹ *Isto*.

²⁴⁵⁰ L. M. Lis, *op.cit.*, p. 296 – 297; *Borba*, 4. avgust 1957. godine; *Politika*, 4. avgust 1957. godine.

²⁴⁵¹ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 51, dos. 8, Odjek susreta delegacija FNRJ – SSSR u Rumuniji (koncept za Bilten), bez datuma, Pov. br. 28795, str. 1.

²⁴⁵² *Isto*, str. 2.

²⁴⁵³ *Isto*, str. 3.

²⁴⁵⁴ *Isto*, str. 4.

svedočila je i činjenica da se američki ambasador u Beogradu, Ridlberger, povodom sastanka u Rumuniji slagao sa svim ocenama Srđe Price koje su se svodile na konstataciju da je taj sastanak „izraz naše politike saradnje i nezavisnosti“.²⁴⁵⁵ Pored američkog, na sastanak u Rumuniji pozitivno je gledao i francuski ambasador, Brustra.²⁴⁵⁶ Britanski stav u vezi sa susretom u Snagovu bio je, za razliku od američkog i fransuskog, mnogo više opterećen sumnjičavošću koja je došla do izražaja i prilikom posete britanskog ministra inostranih poslova Selvina Lojda Beogradu, a naročito tokom njegovog razgovora sa Edvardom Kardeljem. Lojd je već na početku razgovora rekao da „neki ljudi“ u Britaniji, i na Zapadu uopšte, smatraju da Titov sastanak sa Hruščovom u Rumuniji znači potpunu promenu jugoslovenske spoljne politike, udaljavanje od Zapada i ulazak u sovjetski blok sa čime se on nije slagao, ali je upozoravao da spekulacije postoje naročito u vezi sa onom rečenicom u komuniqueu u kojoj se govori o saglasnosti dveju partija u pogledu međunarodnih problema.²⁴⁵⁷ Ta rečenica se, po njemu, mogla shvatiti na dva načina: kao da su Jugosloveni saglasni sa Sovjetima koji su to problemi ili kao da su Jugosloveni odlučili da sa Sovjetima u vezi tih problema vode istovetnu politiku.²⁴⁵⁸ Kardelj je na to tvrdio da ne može biti reči ni o kakvoj promeni politike jer se Jugoslavija oduvek zalagala za sporazumevanje sa Sovjetskim Savezom i da smatra da takvom svojom politikom doprinosi popuštanju zategnutosti između Istoka i Zapada.²⁴⁵⁹ Selvin Lojd je onda podsetio na svoju zdravicu koju je održao na ručku sa Kočom Popovićem u kojoj je rekao da poboljšanje jugoslovenskih odnosa sa bilo kojom vladom neće izazvati negativnu reakciju britanske vlade ukoliko ono ne znači pogoršavanje odnosa sa Velikom Britanijom ili gubitak nezavisnosti Jugoslavije što je Kardelja nagnalo da otvoreno kaže kako Jugoslovenima „ponekad smetaju sumnjičenja, i s jedne i s druge strane“ naglasivši da „ako je i jedna zemlja u Evropi u toku i posle Drugog svetskog rata dokazala da ima svoju sopstvenu politiku, onda je to uradila Jugoslavija“.²⁴⁶⁰ Posle toga, Kardelj je uputio svojevrstan apel

²⁴⁵⁵ *Foreign Relations of United States...*, p. 779 – 781.

²⁴⁵⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Francuska, Zabeleška o razgovoru drž. podsekretara Srđe Price sa francuskim ambasadorom g. Broustra-om, 8. avgust 1957. godine, Pov. br. 417570.

²⁴⁵⁷ AJ, KPR, I – 3 – a, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru Edvarda Kardelja sa Selvinom Lojdom, ministrom inostranih poslova Velike Britanije, 6. septembar 1957. godine, str. 1.

²⁴⁵⁸ *Isto*, str. 2.

²⁴⁵⁹ *Isto*, str. 4.

²⁴⁶⁰ *Isto*.

da se Jugoslavija uzme takva kakva jeste i napomenuo da se ne treba „gubiti u špekulacijama i, vadeći samo pojedine rečenice iz naših stavova donositi zaključke“.²⁴⁶¹

Nedoumice na Zapadu su postojale i oko krajnjeg cilja inicijative o balkanskoj saradnji predsednika rumunske vlade Kivu Stojke, koju je Jugoslavija podržala.²⁴⁶² Zapadne diplomate u Beogradu upadljivo su se interesovali za „pozadinu“, „pravi značaj“ i „suštinu“ Stojkine inicijative u čemu je najdalje bio otišao otpravnik poslova američke ambasade, Mersi, koji je Mladena Ivekovića otvoreno pitao da li prihvatanje te inicijative znači i napuštanje Balkanskog pakta.²⁴⁶³ Mersi je insistirao da bi realizacija te ideje dovela do toga da Balkanski pakt izgubi svoj značaj, na šta je Iveković odgovorio da je to pre svega zavisilo od samih balkanskih zemalja.²⁴⁶⁴ Britanski ambasador u Beogradu, Nikols, u razgovoru sa Alešom Beblerom pokazivao je više razumevanja za jugoslovenski pozitivan odgovor u vezi Stojkine inicijative uz opasku da „ako neko kaže da želi raj na zemlji, ne može mu se dati negativan odgovor“.²⁴⁶⁵ Bez obzira na to, Nikols je dovodio u pitanje svrsishodnost te inicijative i upozoravao da bi eventualno negativni odgovori Turske i Grčke mogli da ukažu na „Moskvu kao verovatnog inspiratora“ čime će se podeljenost Balkana samo još više učvrstiti. Bez veze sa tim, on je potom prebacio Bebleru što je Jugoslavija u poslednje vreme mnogo vodila računa kakav će efekat neki njen spoljopolitički korak imati na Istoku i često zauzimala stavove istovetne sovjetskim što je na javno mnjenje na Zapadu ostavljalo jak utisak.²⁴⁶⁶ Međutim, u biti, on je bio siguran da je Tito sposoban da pravilno proceni situaciju što je bilo očigledno i u njegovom srdačnom i opširnom odgovoru koji je ispravno predviđao da tu inicijativu Grčka i Turska neće prihvatiti.²⁴⁶⁷

Na Moskvu kao „igrača iz senke“ kada je u pitanju bila inicijativa Kivu Stojke ukazivalo se i u drugim zapadnim zemljama.²⁴⁶⁸ Tako je, na primer, austrijska štampa bila

²⁴⁶¹ *Isto*, str. 1 – 2.

²⁴⁶² *Borba*, 18. septembar 1957. godine; *Politika*, 18. septembar 1958. godine.

²⁴⁶³ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru drž. podsekretara za inostrane poslove Dr. Mladena Ivekovića sa američkim otpravnikom poslova O. M. Marcy-em, 18. septembar 1957. godine, Pov. br. 420027.

²⁴⁶⁴ *Isto*.

²⁴⁶⁵ AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru Dr. Aleša Beblera sa britanskim ambasadorom Sir John Nichols-om, 19. septembar 1957. godine, Pov. br. 420068, str. 1.

²⁴⁶⁶ *Isto*, str. 1 – 2.

²⁴⁶⁷ *Yugoslavia. Political Diaries...*, p. 676.

²⁴⁶⁸ AJ, 112 – 693 – 694, Nedeljni informativni bilten od 13. do 19. septembra 1957. godine, str. 11 – 13; Nedeljni informativni bilten od 20. do 26. septembra 1957. godine, str. 1 – 5.

jedinstvena u oceni da je cilj te inicijative bilo uvlačenje Jugoslavije u socijalistički „lager“, dodeljivanje njoj rukovodeće uloge na Balkanu i udaljavanje od Balkanskog pakta.²⁴⁶⁹ Takvi komentari povezivali su sa tom inicijativom i Titov nedavni članak u *Foreign Affairesu* u kome se zalagao za ukidanje NATO-a i stvaranje sistema kolektivne bezbednosti i pokušavali da ih predstave kao deo neke najnovije sovjetske diplomatske ofanzive.²⁴⁷⁰ Na nagađanja u vezi sa eventualnom sovjetskom igrom iz senke, u Beogradu su reagovali veoma mirno. Tako je Bebler u razgovoru sa Nikolsom dopuštao i mogućnost da iza svega stoji Moskva, odričući tome neku naročitu važnost i čak sugerišući sagovorniku da je to, ako je istina, pokazatelj pozitivne orijentacije Moskve.²⁴⁷¹ Slično je reagovao i Kardelj koji je dopisniku američkog ABC-a rekao da Jugoslavija smatra rumunsku inicijativu pozitivnom i da nije ni važno da li su „Rusi bili inspiratori ili nisu“ jer to nije menjalo ništa kada je u pitanju bio pozitivan značaj te inicijative.²⁴⁷²

Učestala sumnjičenja i nepoverenje prema Jugoslavji na Zapadu nagnali su Beograd da s tim u vezi protestuje kod Amerikanaca. U tom cilju, Mladen Iveković je krajem septembra 1957. godine razgovarao sa Mersijem kome je izneo da je u Jugoslaviji primećeno da američka štampa sve više sumnjiči Jugoslaviju, da je pokrenula čitavu antijugoslovensku kampanji i da mnogo piše o „slučaju Đilas“ pa i o „slučaju Dediđer“.²⁴⁷³ On je precizirao da se u Beogradu osećaju kao da su „pod prismotrom“ da li još uvek vode nezavisnu politiku ili prelaze u „sovjetski tabor“ sa čime nisu bili zadovoljni. Mersi je na to tvrdio da su takvo gledanje na Jugoslaviju isprovocirali njeni postupci poput glasanja protiv rezolucije o Mađarskoj u OUN iako se se zemlje poput Indije uzdržale ili njena upadljiva podrška granici na Odri i Nisi tokom nedavne posete poljske delegacije Beogradu.²⁴⁷⁴ Nerazumevanju jugoslovenskog stava i sumnjičenjima je doprinelo i jugoslovensko priznanje Istočne Nemačke²⁴⁷⁵ u kome je Zapad video „još jedan dokaz o prihvatanju

²⁴⁶⁹ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 75, dos. 19, Telegram Ambasade FNRJ u Beču br. 576 upućen DSIP-u, bez broja, 21. septembar 1957. godine.

²⁴⁷⁰ *Isto*.

²⁴⁷¹ AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru Dr. Aleša Beblera sa britanskim ambasadorom Sir John Nichols-om, 19. septembar 1957. godine, Pov. br. 420068, str. 2.

²⁴⁷² AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru potpredsednika SIV-a, E. Kardelja sa Wiliam-om Winter-om, dopisnikom A.B.C, 25. septembar 1957. godine, str. 1.

²⁴⁷³ AJ, KPR, I – 5 – b, SAD, Zabeleška o razgovoru drž. podsekretara Dr. Mladena Ivekovića sa američkim otpravnikom poslova g. Marcy-em, 30. septembar 1957. godine, Str. pov. br. 235, str. 1.

²⁴⁷⁴ *Isto*, str. 2.

²⁴⁷⁵ *Borba*, 16. oktobar 1957. godine; *Politika*, 16. oktobar 1957. godine.

sovjetskih pozicija u čitavom nizu međunarodnih pitanja“.²⁴⁷⁶ To priznanje je, na kraju krajeva, dovelo i do prekida diplomatskih odnosa sa SR Nemačkom što svakako nije moglo da doprinese poboljšanju jugoslovenskih odnosa sa Zapadom.²⁴⁷⁷

Međutim, jugoslovensko nepotpisivanje deklaracije 12 komunističkih partija na Savetovanju u Moskvi pozitivno je odjeknulo na Zapadu.²⁴⁷⁸ U prvim komentarima u štampi i kod zvaničnika na Zapadu upadljivo je naglašavano da Jugoslavija nije potpisala zajedničku deklaraciju, a u Vašingtonu je bilo očigledno zadovoljstvo zbog toga što je takav jugoslovenski korak mogao da olakša i njegov položaj u odnosu na saveznike, NATO, kao i u odnosu na sâm Kongres.²⁴⁷⁹ Posle tog jugoslovenskog postupka i američka CIA je, u internim procenama, još jednom zauzela stav da Jugoslavija čvrsto ostaje van Istočnog bloka i da Tito zna do koje granice može bezbedno da se približi Moskvi.²⁴⁸⁰ U Velikoj Britaniji, reakcija Forin Ofisa je bila u celini pozitivna uz isticanje da oni „nisu sumnjali“ u jugoslovensku nezavisnu politiku.²⁴⁸¹ Britanska štampa je takođe pozitivno pisala o tome podvlačeći da je na Jugoslaviju vršen pritisak sa Istoka da nedvosmisleno priđe „lageru“ i uđe u neku multilateralnu organizaciju kao neku formu podređenosti, što je ona odbila. Istovremeno, i rakcije u Forin Ofisu i komentari štampe su govorili o promeni jugoslovenske ocene kursa sovjetske spoljne politike i to u negativnom smislu.²⁴⁸² Tito, međutim, u razgovoru sa američkim ambasadorom u Beogradu, Ridlbergerom, nije bio sklon da nepotpisivanju deklaracije 12 partija prida preveliki značaj, potvrdivši da je glavni razlog za nepotpisivanje bilo to što „na izvesnim mestima deklaracija nije u skladu s našom ocenom svetske situacije“.²⁴⁸³ Govoreći potom o jugoslovenskoj politici s tim u vezi, Tito

²⁴⁷⁶ AJ, KPR, I – 5 – b, Velika Britanija, Zabeleška o razgovoru drž. podsekretara za inostrane poslove Dr. Mladena Ivekovića sa sngleskim ambasadorom g. Nicolsom, 17. oktobar 1957. godine, Pov. br. 422109; *Foreign Relations of United States...*, p. 787 – 790; AJ, 112 – 693 – 694, Nedeljni informativni bilten od 11. do 17. oktobra 1957. godine, str. 1 – 11.

²⁴⁷⁷ P. Maurer, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958...*, p. 198 – 200.

²⁴⁷⁸ AJ, 112 – 693 – 694, Nedeljni informativni bilten br. 14, 29. novembar 1957. godine, str. 1 -7.

²⁴⁷⁹ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 74, dos. 1, Telegram Ambasade FNRJ u Vašingtonu br. 1158 upućen DSIP-u, 22. novembar 1958. godine, Pov. br. 424646.

²⁴⁸⁰ *Yugoslavia: from „National Communism“ to National Collapse. US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia 1948 – 1990*, Washington, 2006, p. 241; *Foreign Relations of the United States 1955 – 1957*, Central and southeastern Europe, vol. XXVI, Washington, 1992, p. 802 – 803.

²⁴⁸¹ DAMSPS, PA, 1957, Istočnoevropske zemlje, fasc. 74, dos. 1, Telegram Ambasade FNRJ u Londonu br. 882 upućen DSIP-u, 28. novembar 1957. godine, Pov. br. 425192, str. 1.

²⁴⁸² *Isto*, str. 2.

²⁴⁸³ AJ, KPR, I – 3 – a, SAD, Zabeleška o razgovoru predsednika Republike Josipa Broza Tita s američkim ambasadorom J. Riddleberger-om, 6. decembar 1957. godine, str. 8; *Foreign Relations of United States...*, p. 803 – 807.

je naglasio da „naša politika ostaje nepromenjena i bilo bi pogrešno i glupo kombinovati – kao što se kombinuje ponekad u zapadnoj štampi – da se sada „vraćamo Zapadu“ i slično. Mi stojimo gde stojimo. Stalno imamo pred očima kuda nas može odvesti sadašnji razvoj, ako se produži na isti način.“²⁴⁸⁴

Zaoštravanje ideološkog sukoba između Jugoslavije sa jedne i SSSR-a i čitavog socijalističkog „lagera“ sa druge strane imalo je odraza i na jugoslovenske odnose sa Zapadom, što je bilo primetno već u vreme održavanja VII kongresa SKJ i komplikacija u odnosima Jugoslavije sa tim zemljama koje su nastupile posle njega. U uslovima oštre antijugoslovenske kampanje koja je protiv nje vođena na Istoku, lišena značajnih ekonomskih i finansijskih pogodnosti prvobitno ugovorenih sa SSSR-om, Jugoslavija je iznova morala da promeni svoju međunarodnu strategiju i prilagodi je realnosti.²⁴⁸⁵ Našavši se u položaju sličnom onome iz 1948. godine, mada ne toliko dramatičnom, Tito je ponovo počeo da primenjuje odranije poznati princip da ono što ne može da dobije na jednoj, traži na drugoj strani - onoj koja je u tom trenutku predstavljala manju opasnost po jugoslovensku nezavisnost.²⁴⁸⁶ Na takav način, počev od sredine 1958. godine, ponovo su udareni temelji saradnje Jugoslavije sa Zapadom i njihovog uzajamnog približavanja u senci zahlađenja jugoslovenskih odnosa sa Sovjetskim Savezom i zemljama „narodne demokratije“ uz istovremeno sve preduzimljiviju jugoslovensku politiku prema novonastalim državama i oslobodilačkim antikolonijalnim pokretima u Aziji i Africi.

²⁴⁸⁴ *Isto.*

²⁴⁸⁵ D. Bogetić, *Nova strategija...*, str. 237.

²⁴⁸⁶ *Isto.*

ZAKLJUČAK

Odnosi Jugoslavije sa susednim zemljama „narodne demokratije“, odnosno Albanijom, Bugarskom, Rumunijom i Mađarskom, kao i njena politika prema njima, u sklopu hladnoratovskih okolnosti posle Drugog svetskog rata prošli su kroz nekoliko faza. Neposredno posle rata i uspostavljanja komunističkih režima u ovim zemljama koji su postepeno preuzimali svu vlast, odnosi Jugoslavije sa njima bili su izuzetno dobri. Na osnovama „bratske solidarnosti“ i zajedničkog cilja Jugoslavija je sa njima uspostavila saradnju iako su neke od ovih zemalja tokom rata učestvovala u okupaciji i komadanju jugoslovenske teritorije. Jedna od takvih zemalja bila je Albanija sa kojom su uspostavljeni najtešnji odnosi. Po okončanju Drugog svetskog rata Jugoslavija je u svakoj prilici pomagala novouspostavljenoj vlasti Envera Hodže i Albanske partije rada, i zalagala se da se Albaniji prizna status savezničke zemlje i dodeli reparaciona kvota. Između Jugoslavije i Albanije jula 1946. godine potpisan je Ugovor o prijateljstvu i saradnji kojim je Jugoslavija postala garant nezavisnosti svog južnog suseda a u drugoj polovini iste godine potpisan je niz međudržavnih sporazuma iz domena ekonomske saradnje koji su uglavnom favorizovali albansku stranu, dodeljujući joj čak i direktnu finansijsku pomoć iz jugoslovenskog budžeta. Ne mnogo manje nisu bili prisni ni odnosi sa Bugarskom koja je takođe za vreme prethodnog rata bila okupator na delu jugoslovenske teritorije. Odmah posle prevrata i uspostavljanja vlasti Otečestvenog fronta u Bugarskoj, bugarska vojska je sa jedinicama NOVJ učestvovala u borbama protiv Nemaca na jugoslovenskoj teritoriji da bi potom bila uspostavljena najtešnja politička, ekonomska i kulturna saradnje između do juče neprijateljskih susednih zemalja. Krajem jula i početkom avgusta 1947. godine na Bledu su vođeni razgovori jugoslovenske i bugarske strane o mogućnostima stvaranja „Balkanske federacije“ a jugoslovenska strana je velikodušno Bugarskoj oprostila ratne reperacije koje

je ova bila dužna da plati po mirovnom ugovoru iz Pariza. Zauzvrat, Bugarska je po prvi put priznala postojanje Makedonaca u Bugarskoj i omogućila im školovanje na maternjem jeziku. U novembru 1947. godine Jugoslavija je sa Bugarskom potpisala i Ugovor o prijateljstvu i saradnji. Gotovo istovetni ugovori potpisani su potom i sa drugim susednim zemljama „narodne demokratije“: sa Mađarskom 8. a sa Rumunijom 19. decembra 1947. godine a sa njima su takođe uspostavljene i tesne političke, ekonomske, saobraćajne i kulturne veze. Josip Broz Tito je tih godina posetio Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku i u svim tim zemljama bio dočekivan sa najvećim počastima i izlivima „bratske ljubavi“ na grandioznim mitinzima.

Međutim, posle ideološkog sukoba Jugoslavije sa SSSR-om koji je izbio u javnost objavljivanjem rezolucije Informbiroa juna 1948. godine, naglo dolazi do narušavanja do tada dobrih međudržavnih odnosa. Ubrzo, sve istočnoevropske zemlje, pa i one u susedstvu Jugoslavije, jednostrano raskidaju većinu međudržavnih ugovora potpisanih sa njom, uključujući i ugovore o prijateljstvu i saradnji. Direktna posledica narušavanja postojećeg ugovornog stanja između Jugoslavije i ovih zemalja bio je nagli prekid ekonomske saradnje koji je teško pogodio Jugoslaviju. On je obuhvatao ne samo prekid robne razmene već i prestanak kreditiranja investicija u Jugoslaviji, prekid isporuka mašina, opreme i delova za već započete fabrike kao i gubitak tržišta za jugoslovenski izvoz. Granice prema Jugoslaviji bivaju blokirane i na njima uspostavljeno gotovo ratno stanje. Naspram jugoslovenske strane granice formiran je pojas „spržene zemlje“ iz koga je iseljavano pogranično stanovništvo, u rejone koji su se naslanjali na jugoslovensku granicu razmeštene su brojne vojne jedinice, podizani su razni fortifikacijski objekti, preko granice su ubacivani diverzanti i propagandni materijal a na samoj graničnoj liniji svakodnevno je izazivano na desetine pograničnih incidenata u kojima su ginuli jugoslovenski graničari pa i građani koji su bili izloženi napadima i otmicama. Sa takvim stanjem na granici, logičan je bio i prekid vazdušnog i železničkog saobraćaja između Jugoslavije i njenih suseda koji su pripadali sovjetskom „lageru“ a posebno neuralgična tačka postaje Dunav na kome su jugoslovenski brodari bili izloženi represalijama vlasti u svim zemljama kroz koje je proticao Dunav, s obzirom da je SSSR kontrolom predstavnika zemalja „narodne demokratije“ u Dunavskoj komisiji pretvorio to telo u sredstvo pritiska na Jugoslaviju. Uporedo sa time, počela je i primena raznih represalija prema jugoslovenskim nacionalnim manjinama i jugoslovenskim

građanima u susedstvu. Manjinci poreklom Srbi, Hrvati ili Makedonci, bili su izloženi denacionalizaciji, preseljenjima iz pograničnog pojasa, prinudnom logorisanju, ograničavanju ili ukidanju prava na školovanje na maternjem jeziku, gubitku posla, nametanju težih obaveza prema državi i svakodnevnom „vaspitnom radu“ koji je trebalo da ih ubedi u pogrešnost jugoslovenske politike. U najtežem položaju bila je srpska manjina u Rumuniji koja je bila izložena i progonima na montiranim sudskim procesima pa i masovnoj deportaciji u Baragansku pustinju gde nije bilo ni osnovnih uslova za život. Jugoslovenski državljani, pak, došli su pod udar lokalnih zakona koji su im nametali tuđe državljanstvo kao preduslov za zaposlenje, školovanje ili lečenje. Oni koji su trebali da brinu o njima, službenici jugoslovenskih ambasada, bili su takođe izloženi brojnim pritiscima, policijskoj pratnji, proterivanjima i opasnim provokacijama. Povrh svega, propagandni rat protiv Jugoslavije poprimio je ogromne razmere. Sve dnevne novine, časopisi, školski udžbenici, razne druge publikacije i radio programi bili su preplavljeni antijugoslovenskim tekstovima koji su često bili pisani prizemnim rečnikom. U svrhu propagande osnovana je čak i posebna radio-stanica jugoslovenskih političkih emigranata, „Slobodna Jugoslavija“ koja je iz Bukurešta emitovala specijalni program na srpskohrvatskom jeziku. Deo propagandnog rata protiv Jugoslavije bili su i monstruozi sudski procesi (Koči Džodzeu u Albaniji, Laslu Rajku u Mađarskoj i Trajču Kostovu u Bugarskoj) koji su imali za cilj da dokažu „podrivačku“ ulogu Jugoslavije u susednim zemljama „narodne demokratije“. Takvo stanje odnosa između Jugoslavije i njenih suseda koji su bili deo istočnog bloka doprinosilo je utisku da je rat između njih bio na pragu.

Međutim, posle Staljinove smrti marta 1953. godine i promena koje su se postepeno odvijale u samom SSSR-u, pojavljuju se prvi signali popuštanja prema Jugoslaviji i polako, normalizacija jugoslovenskih odnosa sa ovim zemljama uzima maha. Led koji se nakupljao nekoliko godina probijen je prvo na Dunavu, pregovorima između Jugoslavije i Rumunije o ponovnom uspostavljanju zajedničke Đerdapske administracije koji su uspešno okončani 31. maja 1953. godine. Usledila je potom sovjetska inicijativa za razmenu ambasadora koja je isti proces pokrenula i u zemljama „narodne demokratije“. Tako su redom svoje ambasadore u Beograd poslali Mađarska (u oktobru 1953. godine), Bugarska (u novembru 1953. godine), Albanija (u junu 1954. godine) i Rumunija (u septembru 1954. godine). Tretman diplomata postaje više-manje normalan. Uz povremene incidente prestala je

otvorena policijska pratnja nad osobljem jugoslovenskih ambasada a odnos prema njima u tamošnjim Ministarstvima inostranih poslova korektniji i ljubazniji. Ubrzano se popravljalo i stanje na granicama. Već u leto 1953. godine otpočeli su pregovori o zaključivanju sporazuma o graničnim incidentima sa Mađarskom i Rumunijom a krajem godine i sa Albanijom. Sporazumi su potpisani sa Mađarskom 28. avgusta, sa Rumunijom 11. septembra i sa Albanijom 11. decembra 1953. godine dok je aprila 1954. reaktiviran postojeći sporazum sa Bugarskom. Već u toku 1953. godine, a naročito tokom 1954. godine, broj incidenata na granicama Jugoslavije prema susednim istočnoevropskim zemljama znatno je smanjen što je doprinelo normalizaciji stanja. Sredinom 1954. došlo je i do naglog stišavanja antijugoslovenske kampanje. Iako je još od jula 1953. godine bilo primetno smanjenje broja antijugoslovenskih napisa u štampi i izbegavanje do tada redovno upotrebljivanih pogrđnih i uvredljivih izraza, pravu prekretnicu i potpunu obustavu negativne propagande kada je u pitanju bila Jugoslavija označilo je ukidanje emigrantskih („informbiroovskih“) listova i radio-emisija koje je u svim susednim zemljama „narodne demokratije“ izvedeno gotovo istovremeno sa ukidanjem radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“ krajem septembra 1954. godine. Izvesno popuštanje osetilo se i u odnosu prema jugoslovenskim nacionalnim manjinama i građanima. Iako položaj manjina nije suštinski promenjen na bolje jer su svi oni proterani u Baragan, zatvoreni u logore i zatvore ili proterani sa svojih imanja i dalje bili tamo gde su se nalazili i pre Staljinove smrti, ipak je bilo moguće primetiti prve naznake korektnijeg odnosa vlasti prema manjincima prema kojima je uglavnom prestajala otvorena represija usled čega se i među njima moglo primetiti nešto slobodnije i opuštenije ponašanje. Istovremeno, vlasti u susednim „narodnim demokratijama“ u znatno većem broju nego ranije, odobravale su repatrijaciju jugoslovenskih građana koji su je zahtevali. Takođe 1954. godine, dolazi do obnove železničkog saobraćaja a prestaje i diskriminacija Jugoslavije u Dunavskoj komisiji u kojoj Jugoslavija ponovo dobija ravnopravnu ulogu i čak mesto sekretara Komisije. U jesen te godine, posle prvih kontakata na savetovanju o trgovini Istok – Zapad koje je organizovao Sekretarijat Ekonomske komisije UN za Evropu, javljaju se i prve inicijative za obnovu ekonomskih odnosa pa i zaključenje prvih kompenzacionih poslova u čemu je prednjačila Bugarska. Do kraja 1954. godine došlo je takođe i do prvih kontakata naučnih, umetničkih i sportskih organizacija. Iako je došlo do normalizacije odnosa sa susedima na nekoliko

nivoa, u Jugoslaviji su smatrali da je takva normalizacija bila više formalne prirode. I dalje se izbegavalo da se govori o uzrocima sukoba iz 1948. godine, o odgovornosti susednih zemalja za taj sukob a tumačenje normalizacije odnosa sa Jugoslavijom vršeno je na jedan način za javnost a na drugi način za članstvo partija na vlasti u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj.

Novu fazu normalizacije odnosa Jugoslavije sa ovim zemljama i novu fazu jugoslovenske politike prema njima pokrenulo je potpisivanje Beogradske deklaracije juna 1955. godine, mada je pomaka na polju međudržavnih odnosa bilo i u mesecima koji su prethodili njenom potpisivanju. Jugoslovenske ambasade i poslanstva u susedstvu radile su u normalnoj atmosferi, broj pograničnih incidenata pao je na svega 42 u prvom tromesečju 1955. godine, od nekadašnje antijugoslovenske kampanje ostao je tek po koji povremeni ispad, saobraćaj je dodatno normalizovan (aviolinija Moskva – Beograd – Tirana, železnički saobraćaj sa Mađarskom preko Kotoribe) a potpisani su i prvi trgovinski i platni sporazumi (14. januara sa Mađarskom, 16. marta sa Bugarskom, 24. marta sa Rumunijom a u aprilu su počeli i pregovori sa Albanijom). S obzirom da je u svim susednim zemljama Beogradska deklaracija bila pozitivno ocenjena i prihvaćena kao baza za dalji razvoj odnosa, ona je dala nov zamah daljoj normalizaciji i razvoju međudržavnih odnosa između Jugoslavije i četiri susedne zemlje članice socijalističkog „lagera“. Do kraja 1955. godine zaključen je čitav niz novih graničnih sporazuma, obnovljen je vazdušni i PTT saobraćaj, naglo je povećana trgovinska razmena, rešena su sa pojedinim zemljama i pitanja finansijskih potraživanja. Istovremeno je došlo i do prvih promena na ideološkom planu: štampa u susednim zemljama je počela da samostalnije i otvorenije piše o Jugoslaviji i karakteru njenog društva dok su svi osuđeni tokom montiranih procesa pušteni na slobodu. Međutim, i pored nesumnjivog napretka, za jugoslovensku diplomatiju je bilo primetno zaostajanje susednih zemalja za SSSR-om kada je u pitanju bio tempo normalizacije odnosa i još uvek teško oslobađanje od blokovskog gledanja na Jugoslaviju iako je SSSR vršio na ove zemlje određeni pritisak u tom pravcu. Dok su u nekim zemljama uspešno rešavana najkrupnija sporna pitanja kao što je u Rumuniji bilo pitanje položaja srpske manjine i oslobađanje onih deportovanih u Baragan do čega je došlo decembra 1955. godine, dotle je u Mađarskoj postojao veliki otpor nalaženju prihvatljivog rešenja za jugoslovenska finansijska potraživanja koji je septembra iste godine doveo do prekida započetih

pregovora. Pravog pomaka takođe još uvek nije bilo ni u rešavanju najkrupnijih spornih pitanja u odnosima sa Albanijom.

Početak nove faze odnosa Jugoslavije sa susednim „narodnim demokratijama“ označio je XX kongres KPSS-a koji je u početku u ovim zemljama izazvao iznenađenje a zatim i početak procesa destaljinizacije. To je uslovalo i do tada najznačajniju promenu stava ovih zemalja prema jugoslovenskom društvu koje se u to vreme otvoreno prihvata kao socijalističko. Mnoge od optužbi na račun Jugoslavije koje su upotrebljene u montiranim procesima bivaju opovrgnute, „informbiroovci“ koji su bili mnogobrojni u ovim zemljama prestaju da budu politička emigracija i u jednom trenutku je izgledalo da će čak doći i do izvesnog procesa ideološkog približavanja ovih zemalja Jugoslaviji. Na polju međudržavnih odnosa, potpisivanjem Sporazuma o finansijskim potraživanjima 29. maja 1956. godine, rešeno je nakrupnije pitanje u odnosima sa Mađarskom. Dodatno poboljšanje odnosa sa susedima usledilo je posle puta Josipa Broza Tita u SSSR juna 1956. i potpisivanja Moskovske deklaracije. Tek posle toga, na red je došla politička saradnja između Jugoslavije i većine susednih zemalja „narodne demokratije“ sa kojima dolazi i do obnove partijskih odnosa. Josip Broz Tito je na povretku iz SSSR-a boravio krajem juna 1956. godine u zvaničnoj poseti Rumuniji, prvoj posle 1948. godine, a u Beogradu su potom, u relativno kratkom vremenskom periodu, boravile delegacije Bugarske komunističke partije, Partije mađarskih trudbenika i Rumunske radničke partije. Međutim, događaji u Mađarskoj krajem oktobra i početkom novembra 1956. godine i optužbe na račun Jugoslavije kada je u pitanju njena uloga u tim događajima doveli su do zahlađenja odnosa. To je izazvalo pojavu starih nesporazuma i pokretanje nove antijugoslovenske kampanje koja je obeležila novi period pogoršanja međudržavnih odnosa 1957 – 1958. godine. Ovog puta oštrica ideološke kritike bila je usmerena na stav Jugoslavije prema deklaraciji 12 komunističkih i radničkih partija koju je Jugoslavija odbila da potpiše kao i na Program SKJ usvojen na VII kongresu u Ljubljani. Program je ocenjen kao revizionistički što je bila jedna od najtežih mogućih optužbi. Ideološki sukob se preneo i na sferu međudržavnih odnosa (mada ni blizu tako drastično kao u periodu 1948 – 1953.) i doveo do zastoja i zahlađenja odnosa Jugoslavije sa susednim „narodnim demokratijama“ koji je potrajao sve do 1961. godine.

Iz predhodnog kratkog osvrtu na odnose Jugoslavije sa svojim susedima koji su se nalazili u sovjetskom „lageru“ vidljivo je da su ti odnosi, a samim tim i značaj tih zemalja za Jugoslaviju i njenu spoljnu politiku, varirali u zavisnosti od okolnosti koje nisu bile uvek tesno povezane sa konkretnim zbivanjima na relaciji Beograd – prestonice susednih zemalja. S tim u vezi, menjala se i jugoslovenska politika prema tim zemljama. U vreme neposredno posle Drugog svetskog rata kada je Jugoslavija bila oslonjena isključivo na Sovjetski Savez i istočnoevropske zemlje, značaj takvih susednih zemalja bio je za nju veliki. Jugoslavija je tada u spoljnopolitičkom smislu delala u potpunoj saglasnosti sa Moskvom a na SSSR i druge istočnoevropske zemlje bila je upućena ne samo u smislu političkih već i ekonomskih odnosa jer je veliku većinu svoje robne razmene realizovala upravo sa tim zemlja. Pored toga, ove zemlje su dominirale i kada je u pitanju bila jugoslovenska orijentacija u sferi kulture, sporta, umetnosti ili saobraćaja. U takvim okolnostima i u vreme kada je bilo došlo do najvećeg mogućeg sužavanja jugoslovenskih veza sa zemljama Zapada od kojih su neke bile tradicionalni saveznici Jugoslavije u prethodnim decenijama, upućenost Jugoslavije na susedne „narodne demokratije“ bila je veoma velika a njihovo mesto u jugoslovenskoj spoljnoj politici veoma važno.

Međutim, ideološki sukob sa Staljinom koji je eskalirao juna 1948. godine veoma brzo je pokazao svu pogrešnost takve jednostrane spoljnopolitičke orijentacije Jugoslavije. Gotovo preko noći zemlja se našla u potpunoj političkoj, vojnoj, ekonomskoj i informativnoj blokadi koja je pretila da je uguši. Suočena sa takvim izazovom, Jugoslavija nije imala drugog izbora nego da spas potraži na „drugoj strani“, odnosno na Zapadu, što je uslovalo korenite promene jugoslovenske spoljne politike uz istovremeno nastojanje da se ni po koju cenu ne odstupi od ideološke suštine novih društvenih i političkih odnosa koji su bili uspostavljeni nakon Drugog svetskog rata a koji su bili i najveći kamen spoticanja u procesu jugoslovenskog približavanja Zapadu. Bez obzira na teškoće taj proces je napredovao i dostigao vrhunac potpisivanjem Balkanskog sporazuma između Jugoslavije, Turske i Grčke početkom marta 1953. godine, samo nekoliko dana pre Staljinove smrti. U takvim okolnostima, i jugoslovenska politika prema susednim zemljama koje su bile disciplinovane članice socijalističkog „lagera“ iz kojeg je Jugoslavija istupila, doživela je velike promene. Ona je pre svega bila prilagođena činjenici da te zemlje nisu bile samostalne u odnosu na Sovjetski Savez i da je sa njima prestao svaki vid saradnje, bila ona

politička, ekonomska ili kulturna. U godinama najveće krize, od 1948. do 1953., susedne zemlje „narodne demokratije“ nalazile su se na periferiji jugoslovenske spoljne politike koja je svoj saobraćaj sa njima morala da svede na upućivanje protestnih nota zbog ophođenja vlasti u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj prema jugoslovenskom diplomatskom osoblju, njenim državljanima koji su tamo živeli, pripadnicima nacionalnih manjina poreklom od nekog od jugoslovenskih naroda kao i prema jugoslovenskoj imovini.

U trenutku Staljinove smrti, susedne zemlje „narodne demokratije“ bile su daleko od centra pažnje jugoslovenske spoljne politike jer je, između ostalog, i njihov značaj za nju u uslovima prekida međudržavnih odnosa bio mali. Međutim, promene koje su ubrzo posle Staljinove smrti usledile u Sovjetskom Savezu omogućile su početak normalizacije odnosa Jugoslavije i „prve zemlje socijalizma“ što je za sobom povuklo i mogućnost da Jugoslavija normalizuje svoje odnose i sa susednim zemljama „narodne demokratije“. Kada su u pitanju bile te zemlje, primarni jugoslovenski interes nije se nalazio u sferi politike i ekonomije kao u slučaju Sovjetskog Saveza već u sferi praktičnih međudržavnih pitanja koja su teško opterećivala Jugoslaviju. Na prvom mestu to je bio interes da se što pre otkloni vojna pretnja na granicama i stanje na zajedničkoj „liniji razgraničenja“ koje je u godinama posle 1948. iziskivalo velika materijalna i kadrovska ulaganja u glomazni bezbednosni aparat koji je zbog stalnih incidenata i otvorene vojne pretnje bio neophodan. S tim u vezi, bili su i veliki izdaci za naoružavanje i opremanje jugoslovenske vojske koje je bilo moguće jedino sa Zapada što je opet iziskivalo ustupke da bi se do tih sredstava uopšte i došlo. Osim toga, interes da uđe u proces normalizacije odnosa sa susedima Jugoslavija je videla i u mogućnosti da na taj način utiče na poboljšanje položaja jugoslovenskih nacionalnih manjina u tim zemljama koje su u periodu od 1948. do 1953. bile žrtve državne represije koja je imala za cilj njihovu upotrebu u političke svrhe, tj. kao sredstvo pritiska na Jugoslaviju i u krajnjoj liniji njihovu asimilaciju. Pored poboljšanja položaja manjinaca, Jugoslavija je imala interes i da iste takve represije oslobodi veći broj svojih državljana koji su boravili u Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji ili Mađarskoj a koji su tokom godina sukoba bili onemogućeni da se vrate u zemlju, sačuvaju svoje državljanstvo ili čak i kontaktiraju sa jugoslovenskom diplomatskom misijom u zemlji u kojoj su boravili. Najzad, jasan interes za normalizaciju Jugoslavija je imala i u sferi saobraćaja, iako se on ograničavao samo na plovidbu Dunavom. Razlog za to bila je činjenica da Jugoslavija nije

zavisila od saobraćajnih veza sa svojim susedima iz okvira sovjetskog „lagera“ jer je zahvaljujući povoljnom geografskom položaju imala izlaz na otvoreno more, dobre železničke veze sa Zapadom preko Austrije i Italije, izlaz na Egejsko more preko Grčke kao i mogućnost vazdušnog saobraćaja sa ostatkom sveta bez potrebe da njeni avioni preleću teritoriju neke od susednih zemalja „narodne demokratije“.

Razlog što Jugoslavija nije morala imati izražen interes za političku i ekonomsku saradnju sa ovim zemljama ležao je u činjenici da je ona u međuvremenu, u vreme godina sukoba, uspela da pronađe alternativu kako u sferi spoljne politike tako i u sferi ekonomije i na taj način obesmisli blokadu kojoj je bila izložena sa Istoka. Međutim, cena iznalaženja te alternative bila je visoka i pretila je da ugrozi monopol vlasti Saveza komunista Jugoslavije što je za Tita i njegovo najbliže okruženje bilo neprihvatljivo. Iz tog razloga, mogućnost da se nađe zajednički jezik sa Moskvom predstavljao je za Tita priliku da uspostavi ravnotežu kada je u pitanju bio jugoslovenski položaj prema suprotstavljenim blokovima u zaoštrenoј hladnoratovskoj atmosferi. Iz njegovog ugla, dobri odnosi sa Moskvom mogli su od nje učiniti alternativu potpunog oslanjanja na Zapad i njegovu ekonomsku i vojnu pomoć, izvor novih kredita kao i tržište za jugoslovenske proizvode koji su teško nalazili kupce na Zapadu. Mogućnost ekonomske saradnje Jugoslavije sa SSSR-om bio je jedan od razloga relativno brze normalizacije odnosa Jugoslavije sa tom zemljom dok je upravo ekonomska neinteresantnost malih i nerazvijenih susednih zemalja uslovljavala manju zainteresovanost Jugoslavije za suštinsko popravljjanje odnosa sa njima i često primenu drugačijih standarda u ponašanju prema njima u odnosu na one primenjivane u slučaju Sovjetskog Saveza.

Donekle drugačiji odnos Jugoslavije prema SSSR-u u odnosu na susedne zemlje „narodne demokratije“ tokom procesa normalizacije međusobnih odnosa od 1953. do 1958. godine predstavljao je samo jedan od faktora koji su uticali na oblikovanje jugoslovenske politike prema tim zemljama. On je, u suštini, proizilazio iz drugog, važnijeg, faktora koji se ticao odnosa Beograd – Moskva koji su umnogome diktirali razvoj odnosa svih istočnoevropskih zemalja prema Jugoslaviji, pa i onih susednih. Jasno je da usled političke i svake druge nesamostalnosti istočnoevropskih zemalja prema Sovjetskom Savezu ništa značajno na planu njihovih odnosa sa Jugoslavijom nije moglo da se desi bez prethodne saglasnosti Moskve niti u suprotnosti sa njenim interesima. To, međutim, nije u potpunosti isključivalo postojanje makar i najmanjeg manevarskog prostora koji su ove zemlje imale

u spoljnoj politici i koji je u odnosima prema Jugoslaviji povremeno mogao biti uočljiv, u zavisnosti od toga koliko je bila stvarna dobra volja koju su susedne zemlje „narodne demokratije“ pokazivale prema Jugoslaviji. Osim toga, ta nesamostalnost „narodnih demokratija“ prema SSSR-u nije morala nužno da ograničava Jugoslaviju kada je u pitanju bila njena politika prema njima jer je iz iskustva iz perioda 1953 – 1958. godina jasno da ona nije bila jednoznačna niti jednoobrazna prema svim susednim istočnoevropskim zemljama već se donekle razlikovala u zavisnosti od stepena međusobnog razumevanja i približavanja koji je bio ostvaren sa svakom od tih zemalja ponaosob. Tokom perioda normalizacije odnosa Jugoslavije sa susedima iz okvira socijalističkog „lagera“ bilo je mnogo trenutaka u kojima je dolazila do izražaja činjenica da su odnosi Jugoslavije i SSSR-a diktirali događanja na relaciji Beograd – prestonice susednih zemalja „narodne demokratije“: tako je, na primer, do ponuda za razmenu ambasadora između Jugoslavije i ovih zemalja došlo tek pošto je takva razmena ambasadora obavljena sa SSSR-om. Osim iz ovog i mnogih drugih konkretnih primera, velika zavisnost odnosa Jugoslavije sa svojim susedima koji su ostali u „porodici“ socijalističkih država od odnosa na relaciji Jugoslavija – SSSR vidljiva je već i iz toga što su svi prelomni trenuci nakon kojih je dolazilo do novih faza poboljšanja ili pogoršanja odnosa bili u vezi sa jugoslovensko-sovjetskim odnosima. Tako je posle Staljinove smrti i razmene ambasadora između Jugoslavije i SSSR-a usledila faza „formalne“ normalizacije odnosa Jugoslavije i susednih zemalja „narodne demokratije“, posle posete Hruščova Beogradu i donošenja Beogradske deklaracije usledila je faza znatno sadržajnije normalizacije da bi posle potpisivanja Moskovske deklaracije došlo i do obnove međupartijskih odnosa i priznavanja prava na postojanje jugoslovenskoj ideološkoj posebnosti. Isto tako, posle događaja u Mađarskoj i jugoslovenskog neslaganja sa sovjetskim ocenama tih događaja došlo je odmah i do zahlađenja u odnosima sa Albanijom, Bugarskom, Rumunijom i Mađarskom mada ne sa svima njima u istoj meri. Do zahlađenja je takođe došlo i posle pogoršanja jugoslovensko-sovjetskih odnosa u vezi sa jugoslovenskim nepotpisivanjem deklaracije 12 komunističkih i radničkih partija na Savetovanju u Moskvi kao i posle sovjetske kritike projekta novog statuta SKJ. Sa druge strane, jugoslovensko-sovjetski odnosi predstavljali su faktor koji je uticao na jugoslovensku politiku prema zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu i u još jednom smislu. S obzirom na veliku važnost koja je zbog jasnih političkih i ekonomskih interesa u

Beogradu pridavana jugoslovensko-sovjetskim odnosima, Jugoslavija je morala voditi računa i o tome kako će njena politika prema susedima koji su bili pod nedvosmislenom kontrolom Moskve biti shvaćena u istoj toj Moskvi i na koji će se način ona odraziti na njen odnos prema Beogradu. U tom smislu, politika Jugoslavije prema Albaniji, Bugarskoj, Mađarskoj i Rumuniji morala je biti koordinirana sa onom koja je vođena prema SSSR-u.

Drugi značajan faktor koji je uticao na jugoslovensku politiku prema zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu od 1953. do 1958. godine bio je u tesnoj vezi sa jugoslovensko-sovjetskim odnosima a ticao se prevashodno ideologije i s tim u vezi destalinizacije. Da bi se shvatio veliki značaj ideoloških pitanja za normalizaciju odnosa Jugoslavije sa čitavim socijalističkim „lagerom“ sredinom pedesetih godina prošlog veka, treba se setiti da je i proces „kvarenja“ njenih odnosa sa svim tim zemljama počeo upravo ideološkim sukobom odnosno isključenjem Saveza komunista Jugoslavije iz Infrombioa što je u ono vreme bilo ravno smrtnoj presudi jednoj komunističkoj partiji. Suočena sa izopštavanjem iz međunarodnog komunističkog i radničkog pokreta koji je bio pod kontrolom Moskve, Jugoslavija je u godinama najžešćeg sukoba sa zemljama Informbioa krenula putem iznalaženja „sopstvenog puta u socijalizam“ koji je bio obeležen osobenim sistemom radničkog samoupravljanja koji je u glavama jugoslovenskih ideologa, kao i u jugoslovenskoj propagandi namenjenoj kako istočnoj tako i zapadnoj javnosti, predstavljao vododelnicu koja je razdvajala svetove jugoslovenskog „demokratskog“ socijalizma i onog sovjetskog, rigidnog i totalitarnog koji je u Jugoslaviji doživljavan kao „državni kapitalizam“. Samoupravljanje je za Jugoslaviju predstavljalo izlaz u godinama kada je trebalo očuvati ideološku suštinu jugoslovenskog društva nastalog posle Drugog svetskog rata kada je sama država morala da se osloni na Zapad koji se neskriveno neprijateljski odnosio prema komunističkoj ideologiji i društvima i državama koje su tu ideologiju primenjivali u praksi. Samoupravljanje je u Jugoslaviji, najzad, shvatano i kao izraz njene posebnosti i originalnosti, kao način da se sama razlikuje i izdvoji iz grupe uniformno, po sovjetskom obrascu, uređenih zemalja što joj je jedino i garantovalo nezavisnost. Upravo iz tih razloga, Jugoslavija je i tokom procesa normalizacije svojih odnosa sa SSSR-om i istočnoevropskim zemljama čvrsto stajala iza samoupravljanja i svog spostvenog puta u socijalizam. To jugoslovensko nepristajanje na uniformnost, na „jedinstvo lagera“ i povratak u njega bilo je i glavni kamen spoticanja u njenim odnosima kakao sa SSSR-om

tako i sa drugim istočnoevropskim zemljama pa i susednim kao što su bile Albanija, Bugarska, Mađarska i Rumunija. Sovjeti, a u saglasju sa njima i Albanci, Bugari, Rumuni i Mađari, pokušavali su tokom perioda 1953 - 1958. godina mnogo puta i na više načina da Jugoslaviju približe „lageru“ i predoče joj sve prednosti (prevashodno ekonomske) pripadanja „porodici socijalističkih država“ u odnosu na ideološko „samotnjaštvo“ i ranjivost prema neprijateljskom Zapadu. Međutim, Jugoslavija nije ni po koju cenu želela da se ideološki menja već je takve promene očekivala sa njihove strane, što je donekle bilo i opravdano s obzirom na proces destaljinizacije koji je bio zaočeta u SSSR-u posle XX kongresa KPSS-a. Destaljinizacija, odnosno njen napredak i dubina u susednim „zemljama“ narodne demokratije kao i njihova spremnost da se distanciraju od staljinističke ideologije bio je jedan od glavnih faktora koji su uticali na oblikovanje jugoslovenske politike prema tim zemljama. Otuda je dolazilo i ultimativno jugoslovensko insistiranje na „priznavanju grešaka iz prošlosti“ i njihovo ispravljanje koje je ona želela da vidi u obliku rehabilitacije ljudi koji su su istočnoevropskim zemljama bili na montiranim sudskim procesima optuženi, osuđeni i u velikom broju pogubljeni zbog navodnog špijuskog rada u korist Jugoslavije i ideološke bliskosti sa „titoizmom“. Spremnost neke zemlje da se povinuje ovim jugoslovenskim željama i zahtevima bila je za Jugoslaviju „crvena linija“ koja je označavala da je neka zemlja zaista bila spremna i voljna da normalizuje svoje odnose sa Jugoslavijom. Neke od susednih zemalja poput Mađarske, Bugarske ili Rumunije tokom perioda normalizacije svojih odnosa sa Jugoslavijom prešle su tu „crvenu liniju“ koju za razliku od njih Albanija nije bila spremna da pređe. Kako ona nije želela da je pređe a Jugoslavija nije želela da je se odrekne, odnosi između te dve zemlje ostali su i nadalje samo u sferi „formalne“ normalizacije.

U realnosti, između jugoslovenskih želja i mogućnosti i veličine manevarskog prostora koji je ostajao susedima iz redova socijalističkog „lagera“ zjapilo je ogromno nepoverenje koje je takođe predstavljalo jedan od faktora koji je uticao na pravac koji je prema ovim zemljama bila zauzela jugoslovenska spoljna politika. To nepoverenje bilo je posledica pre svega tek okončanog perioda otvorenog ideološkog sukoba koji je svu svoju oštrinu pokazao na polju međudržavnih odnosa gde je od zajedničkih granica, preko ekonomske blokade do propagandnog „satanizovanja“ Tita i Jugoslavije ostavio ogromne posledice koje nije bilo moguće prevazići ni lako ni brzo. Osim nedavnog sukoba, ne manji

izvor nepoverenja nije bilo ni istorijsko iskustvo dugo više vekova tokom kojih su najčešće, osim u slučaju Rumunije, jugoslovenski narodi u susede gledali preko nišana. Najzad, nespokojstvo i nepoverenje morali su u Jugoslaviji izazivati i pokušaji Sovjeta i suseda da je, preko njene volje, vrata u redove socijalističkog „lagera“ odnosno činjenica da je javno priznavano jugoslovensko pravo na posebnost i bitisanje van tog lagera dok je u odsudnim trenucima prema njoj postupano i grubo i ucenjivački i preteći, a sve u cilju njenog uključenja u taj isti lager što je za Jugoslaviju bilo ravno političkom samoubistvu.

Važan činilac koji je uticao na jugoslovensku spoljnu politiku uopšte pa i na njenu politiku prema delu ili celini Istočnog bloka bili su i njeni odnosi sa Zapadom, koji su iz pragmatičnih razloga tokom godina sukoba sa Informbiroom bili poboljšani do te mere da su Jugoslaviju, iako nevoljno, doveli na rub uključenja u zapadni vojni savez. U trenutku Staljinove smrti, ona je bila zemlja koja je bila primalac zapadne ekonomske i vojne pomoći i zemlja koja je sa dve zemlje članice NATO-a, Grčkom i Turskom, upravo potpisala Balkanski pakt. Razume se da u takvoj situaciji Jugoslavija nije mogla (a to nije ni želela) da se na prvi znak dobre volje sa sovjetske strane odrekne tekovina poboljšanih odnosa sa Zapadom što ju je stajalo velikih napora. Zbog toga, njoj su i dalje bili potrebni dobri odnosi sa Zapadom. Međutim, Zapad je bio taj kome se nije dopadalo jugoslovensko približavanje SSSR-u i istočnoevropskim zemljama i u periodu normalizacije njihovih odnosa svaki korak koji je vodio približavanju dveju do tada suprotstavljenih strana izazivao je na Zapadu sumnje u iskrenost Jugoslavije i zebnju kada je u pitanju bila budućnost odnosa Zapada i Jugoslavije. Svesni toga, u Jugoslaviji su pokušavali da preko Titovih javnih istupa na mnogobrojnim mitinzima i drugim skupovima kao i u kontaktima sa zapadnim diplomatama u Beogradu ili na strani uvere vodeće zapadne političke faktore da Jugoslavija nema nameru da se vraća u socijalistički „lager“, da nema nameru na žrtvuje svoju nezavisnost kao ni dobre odnose sa Zapadom. Iako je ta jugoslovenska „kampanja“ imala dosta uspeha ona ipak nije uspela da u potpunosti eliminiše sumnje i nagađanja u vezi sa konačnim ishodom procesa normalizacije jugoslovenskih odnosa sa Istokom. Iako nije bio u potpunosti uveren u iskrenost Jugoslavije, Zapad se nije odricao mogućnosti da ona i dalje igra određenu ulogu u njegovoj strategiji prema SSSR-u i istočnoevropskim zemljama. U tom smislu, ona je bila najinteresantnija zbog svoje ideološke posebnosti u odnosu na druge istočnoevropske zemlje na koje je mogla da vrši odtređeni ideološki i

politički uticaj u pravcu liberalizacije postojećeg rigidnog socijalističkog modela što bi u perspektivi neminovno dovelo i do „labavljenja“ veza tih zemalja sa SSSR-om (kao u slučaju sâme Jugoslavije) što je i bila neskrivena želja Zapada. Upravo u toj tački, mogućnosti jugoslovenskog uticaja na zemlje „narodne demokratije“, interesi Zapada i Jugoslavije su se poklapali i išli na ruku i jugoslovenskoj politici prema tom prostoru. Međutim, u Beogradu su bili svesni i opasnosti izazivanja SSSR-a koji na takve uticaje nije gledao sa simpatijama te se sa jugoslovenske strane moralo voditi računa o granicama do kojih je takva aktivnost mogla da se toleriše, pogotovo posle događaja u Mađarskoj kada je postalo jasno da Zapad nije spreman da eventualnim pokušajima pojedinih zemalja da se otrgnu sovjetskoj kontroli pruži suštinsku, već samo deklarativnu podršku.

Sumnje koje su u vezi jugoslovenske politike prema Istoku stalno provejavale na Zapadu kao i saznanje da zapadna podrška ima svoja ograničenja, nagnalo je Jugoslaviju da upravo u periodu normalizacije svojih odnosa sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije“ započne uobličavanje nove spoljnopoličke strategije zasnovane na saradnji sa novooslobođenim zemljama Azije i Afrike poput Indije, Burme, Egipta i drugih uz istovremeno zauzimanje „ekvidistance“ prema oba suprotstavljena bloka. Titova putovanja u Indiju i Burmu, podrška konferenciji azijskih zemalja u Bandungu, putovanje u Egipat i Etiopiju i trojni sastanak Tita, Nehrua i Namera na Brionima svedočili su o izraženoj nameri da se pronađe „treći put“ koji ne bi bio put čistog neutralizma već put koji bi podrazumevao pridržavanje načelima „aktivne miroljubive koegzistencije“. Nova jugoslovenska spoljnopolička orijentacija čiji obrisi su sredinom pedesetih godina 20. veka bili sve jasniji, omogućavala joj je da na taj način napravi određeni otklon od Zapada koji na jugoslovensko približavanje azijskim i afričkim zemljama nije gledao sa simpatijama i da u isto vreme izbegne preveliko približavanje SSSR-u i njegovim saveznicima. Ta nova spoljnopolička orijentacija, na jugoslovensku politiku prema susednim zemljama „narodne demokratije“ odrazila se na način koji je svedočio o izvesnom gubljenju interesa za neposredno susedstvo. Za Tita koji je istupio na svetsku arenu i upoznao se sa veličinom i ekonomskim i trgovinskim potencijalima novooslobođenih kolonijalnih poseda, male susedne zemlje više svakako nisu mogle igrati ulogu koju su u njegovim projekcijama buduće jugoslovenske politike imale pre samo nekoliko godina.

Kao rezultat sadejstva nekoliko najvažnijih spoljnih faktora i jugoslovenskih interesa u neposrednom susedstvu iz okvira socijalističkog „lagera“ nastajala je jugoslovenska politika prema Istoku uopšte pa i prema Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj ponaosob, onakva kakva je bila. U periodu od 1953. do 1958. godine ta politika je bila aktivna i pozitivna ali ne i bez ograda. Tih godina, Jugoslavija je bez sumnje pokazivala interes da normalizuje svoje odnose sa susedima sa kojima je osim granice delila i ideologiju ali najčešće nije želela da ona bude ta koja će dati inicijativu za konkretne korake u tom procesu. Smatrajući da su međusobni odnosi narušeni ne njenom već krivicom suseda, ona je strogo poštovala načelo (koje je inače zastupala i kada je u pitanju bila njena politika prema SSSR-u) da prvi korak treba da učini onaj koji je odgovoran za prekid normalnih dobrosusedskih odnosa. Takav stav, međutim, nije nailazio na oduševljenje u susednim zemljama „narodne demokratije“ jer je otvarao pitanje odgovornosti pojedinih vodećih političkih ličnosti u tim zemljama koje su bile na vlasti i u vreme normalizacije kao i u vreme donošenja rezolucija Informbiroa kojima je Jugoslavija izopštena iz „porodice socijalističkih država“. Pitanje odgovornosti za događaje iz 1948. godine i sve posledice koje su iz njih proistekle po jugoslovenske odnose sa istočnoevropskim zemljama pa i onim susednim, vremenom je postalo jedno od ključnih pitanja jugoslovenske politike prema tom prostoru. To je bilo pitanje na kome su se „lomila koplja“ i na kome je Jugoslavija insistirala ne bi li na neki način „testirala“ spremnost vladajućih krugova u susednim zemljama na promene kada je u pitanju bio njihov odnos prema Jugoslaviji. Insistiranje na javnom, pokajničkom priznanju krivice na drugoj strani nije u svim susednim zemljama imalo podjednake izgleda da uspe. Dok je u Mađarskoj i Bugarskoj došlo do rehabilitacije Lasla Rajka i Trajče Kostova kao najistaknutijih žrtava antijugoslovenske politike iz vremena sukoba sa Informbiroom a u Rumuniji do oslobađanja Srba iz Baragana koji su u nedostatku rumunskog Rajka ili Kostova odigrali ulogu žrtve, dotle u Albaniji nije bilo spremnosti da se sa prošlošću „raskrsti“ na način koji je priželjkivao pa i zahtevao Beograd. Shvatajući da bi na takav način presekao granu na kojoj je sedeo, režim Envera Hodže svesno je ostajao gluv na jugoslovenske zahteve u vezi sa rehabilitacijom Koči Džodzea, pokušavajući da to prikrije povremenim brojnim inicijativama na polju međudržavnih odnosa na koje je, pak, gluv ostajao Beograd. Jugoslovensko insistiranje na takvoj politici koja je u nekim zemljama imala uspeha,

ostavljalo je i jednu posledicu koja je postojala čak i u zemljama gde je takva politika imala uspeha. Ta posledica se ticala „imidža“ Jugoslovena u susedstvu koji su zbog upornog insistiranja na svojim stavovima tamo često doživljavani kao arogantni, nepopustljivi i kao ljudi koji su uvek spremni da drugima dele lekcije i savete.

Ovakav doživljaj Jugoslavije u susedstvu nije mogao ići na ruku jednom drugom njenom nastojanju koje je bez sumnje bilo deo njene politike prema prostoru socijalističkog „lagera“ uopšte a naročito onog njegovog dela koji se naslanjao na jugoslovensku teritoriju. Reč je bila o katkad skrivenim a katkad sasvim otvorenim nastojanjima da se na taj prostor utiče ideološki, u pravcu prihvatanja nekih jugoslovenskih ideja i njene prakse u „socijalističkoj izgradnji“. Iako su jugoslovenski zvaničnici svuda rado isticali da oni, za razliku od Sovjeta, ne žele da „izvoze“ revoluciju i nameću svoja iskustva drugim komunističkim partijama i zemljama, vidljivo je da je u praksi postojala želja za tim. Najočitiiji primer jeste jugoslovensko izuzetno interesovanje za događaje u Poljskoj i Mađarskoj 1956. godine kada su u mnogim tamošnjim fabrikama počeli da niču radnički saveti koje je jugoslovenska štampa zdušno podržavala. Osim toga, jugoslovenski izvori svedoče o zamerka koje su Jugoslaviji upućivali zvanični organi susednih zemalja „narodne demokratije“ kada je u pitanju aktivnost pojedinih ljudi u centralnim organima njihovih vladajućih partija za koje su oni smatrali da su inspirisani sa jugoslovenske strane. Najzad, jugoslovenski ideološki uticaj na susede bio je poželjan i za Zapad za koji je on predstavljao važnu polugu u željenom procesu emancipacije istočnoevropskih zemalja od kontrole i uticaja SSSR-a. S obzirom da je Jugoslavija nastojala da održi dobre odnose sa Zapadom, može se verovati da joj uloga „emancipatora“ Istoka nije teško padala. Pored svega navedenog, kao još jedan dokaz pokušaja da se idejno i politički utiče na vladajuće elite u susednim zemljama „narodne demokratije“ može poslužiti i činjenica da je jugoslovenska diplomatija izuzetno prilježno, sistematski i uporno opservirala taj prostor a naročito vladajuće partije, njihov unutrašnji život i komunikaciju sa Moskvom uočavajući često makar i najmanje naznake unutarpartijskog neslaganja (ili neslaganja sa Moskvom) i tragajući za „grupašenjem“ u tim partijama i eventualnim personalnim promenama koje bi bile od većeg značaja. Očigledno da je Jugoslavija u postojanju takvih grupa ili spremnosti pojedinaca na akciju unutar pojedinih partija videla priliku da joj se otvori veći manevarski

prostor za politički uticaj koji bi bio ostvaren propagiranjem „socijalizma sa ljudskim likom“ kakav je, po uverenju kreatora jugoslovenske politike, bio izgrađivan u Jugoslaviji.

Po svemu sudeći, u cilju da ostvari svoje namere jugoslovenska politika se nije iscrpljivala samo delovanjem javnim i diplomatskim kanalima. Iako jugoslovenski izvori daju tek naznake postojanja jugoslovenske aktivnosti na obaveštajnom polju u susedstvu, optužbe tog tipa nisu bile retke kada su u pitanju bile jugoslovenske diplomatske misije. Na takve „navike“ jugoslovenskih diplomata upozoravao je Tita i sâm Hruščov prilikom njihovih razgovora u Moskvi 1956. godine. Međutim, pravi smisao i značaj takvih aktivnosti za jugoslovensku politiku prema zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu nije moguće dokučiti na osnovu arhivske građe koja je u ovom trenutku dostupna istraživačima. Ipak, jedan od najverovatnijih razloga iz koga je takva aktivnost bila potrebna bila je jugoslovenska potreba da razluči šta je u ponašanju vlasti susednih zemalja članica socijalističkog „lagera“ bilo stvarno i iskreno a šta motivisano nekim drugim potrebama, odnosno potrebama drugih, tj. Sovjeta. U prilog ovome moglo bi govoriti i često preispitivanje albanskih, bugarskih, rumunskih i mađarskih koraka prema Jugoslaviji (naročito tokom 1953. i 1954. godine) ne bi li se shvatilo da li neki njihovi konkretni koraci predstavljaju njihov sopstveni stav ili su tek deo uloge koju im je u nekakvoj svojoj, Beogradu nepoznatoj strategiji prema Jugoslaviji, namenila Moskva.

Imajući u vidu sve interese, želje i aspiracije koje je Jugoslavija imala kada je u pitanju bio prostor neposredno uz njene granice kao i faktore koji su neminovno uticali na njenu politiku, može se reći da je Jugoslavija prema zemljama „narodne demokratije“ u susedstvu u periodu normalizacije međusobnih odnosa od 1953. do 1958. godine vodila politiku mogućeg. Ta politika, međutim, iako osmišljena na isti način, nije uvek bila ista prema svakoj pojedinačnoj zemlji u susedstvu iz prostog razloga što u njima nije nailazila na istovetne uslove i mogućnosti. Tamo gde su mogućnosti bile veće, Jugoslavija je postizala više. Međutim, kako je vreme odmicalo i kako je Jugoslavija bivala sve uspešnija u pronalaženju svog sopstvenog „trećeg puta“, čini se da joj je sve manje i manje bilo stalo do sadržajnije saradnje sa većinom suseda od kojih je (budući da su sve bile deo Istočnog bloka), u skladu sa svojom novom spoljnopolitičkom strategijom koja je ekvidistancu prema blokovima predviđala kao imperativ, trebalo da napravi određeni otklon.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije, Beograd

fond Politička arhiva

- Albanija, 1953 – 1959. godina
- Bugarska, 1953 – 1959. godina
- Rumunija, 1953 – 1959. godina
- Mađarska, 1953 – 1959. godina
- Jugoslavija, 1953 – 1959. godina
- SSSR, 1953 – 1959. godina
- Regionalno (Istočnoevropsko odeljenje), 1953 – 1959. godina
- Dunavska komisija, 1953 – 1959. godina

fond Strogo poverljiva arhiva, 1953 – 1959. godina

Arhiv Jugoslavije, Beograd

fond 837, Kabinet predsednika republike

- Prijemi i posete
- Poruke
- Bilateralni odnosi

fond 507, Savez komunista Jugoslavije

- Komisija za međunarodne veze CK SKJ
- Komisija za nacionalne manjine CK SKJ

fond 142, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije

- Plenumi Saveznog odbora SSRNJ

fond 112, TANJUG

- Nedeljni informativni bilten

Vojni arhiv, Beograd

fond Jugoslovenska narodna armija

- Komanda graničnih jedinica, 1948 – 1958. godina

LITERATURA

Objavljeni izvori, zbornici i memoari:

- *Balkan posle Drugog svetskog rata*, zbornik radova, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1996.
- *Balkanski pakt 1953-1954*, zbornik dokumenata, Beograd, 2005.
- *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade narodne Republike Albanije prema Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji*, DSIP, Beograd, 1961.
- Benes L, Byrnes R, Spulber N, *The Second Soviet-Yugoslav Dispute: full text of main documents April-June 1958. with an introductory analysis*, Bloomington, 1959.
- Bogetić D, Kovačević S, *Hronologija jugoslovensko-bugarskih odnosa (1878-2003)*, Beograd, 2003.
- *Bulgaria and the Cold War 1956 - 1989. Documents from Todor Zhivkov's Personal Records*, CD - ROM, ed. Baev J, Sofia 2002.
- Crampton R. J, *Atlas of Eastern Europe in the Twentieth Century*, London, 1997.
- Dedijer V, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, III, Beograd, 1984.
- Deletant D, Ionescu M. E (eds.), *Romania and the Warsaw Pact 1955 – 1989. Selected Documents*, Bucharest, 2004.
- *Evropa i Srbi*, zbornik radova, Beograd, 1996.
- *Foreign Relations of the United States 1955 – 1957*, Central and Southeastern Europe, vol. XXVI, Washington, 1992.
- Hoxha E, *Face aux révisionisme. Oeuvres choisies présentées par Gilbert Mury*, Paris, 1972.
- *Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita*, Beograd, 1978.
- *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985.
- *Jugoslavija u Hladnom ratu. Prilozi istraživanjima*, zbornik radova, ur. Momčilo Mitrović, Radmila Radić, Beograd, 2010.
- *Jugoslavija v Hladni vojni*, zbornik radova, Ljubljana, 2004.
- *Jugoslovenska država 1918 – 1998*, zbornik radova, Beograd, 1999.
- *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1848. godine*, zbornik radova, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999.

- *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945 – 1956*, zbornik dokumenata, Beograd, 2010.
- *Yugoslavia: from „National Communism“ to National Collapse. US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia 1948 – 1990*, Washington, 2006.
- *Yugoslavia. Political Diaries 1918 – 1965*, ed. by Robert L. Jarman, vol. IV: 1949 – 1965, London, 1997.
- *Yugoslavia and the Soviet Union 1939 – 1973. A Documentary Survey*, ed. by Stephen Clissold, London, 1975.
- *Khrushchev Remembers*, ed. by Strobe Talbot, Boston, Toronto, 1974.
- Kardelj E, *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944 – 1957*, Ljubljana – Beograd, 1980.
- *Makedonija vo dvadesettiot vek*, Skopje, 2003.
- Mićunović V, *Moskovske godine 1956/1958*, Liber, Zagreb, 1977.
- Milatović A, *Pet diplomatskih misija*, knj. II, Ljubljana, 1986.
- Milin M, Milin A, *Srbi iz Rumunije i rumunsko-jugoslovenski odnosi: prilog i građa (1944-1949)*, Vršac – Temišvar, 2004.
- Miljković M, *Burne diplomatske godine. Iz sofijskog dnevnika 1953 – 1956*, Beograd, 1995.
- *Odgovor na knjigu Noela Malkolma «Kosovo, kratka istorija»*, Beograd, 2000.
- *Odgovori na članke“ Žen Min Ži Bao“ i „Pravde“*, ur. Danilo Knežević, Beograd, 1958.
- *Oružane snage Jugoslavije 1941-1981*, Beograd, 1982.
- *Politika Jugoslavije prema Mađarskoj i slučaj Imre Nađa*, Beograd, 1959.
- *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955. Tematska zbirka dokumenata*, priredio Radoica Luburić, Podgorica, 1999.
- *Pregled događaja u Mađarskoj: od juna 1953. do februara 1957*, deo I, Beograd, 1957.
- *Президиум ЦК КПСС 1954 – 1964, Том I: Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы*, ред. А. А. Фурсенко, Москва, 2004.
- *România în orgatizația Tratatului de la Varșovia 1954 – 1968*, ed. Gavriil Preda, Petre Opriș, Vol. I, București, 2008.
- *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav (1948 – 1950.)*, ed. Florin Constantiniu, Adrian Pop, București, 2007.
- Skendi S. (ed.), *Albania, „East-Central Europe under the Communists“*, New York, 1958.
- *Советская внешняя политика в годы „холодной войны“ (1945 – 1985). Новое прочтение*, Москва, 1995.
- *Советский фактор в восточной Европе 1944 – 1953 в двух томах. Документы*, Том II (1949 – 1953), Москва, 2002.
- *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. Документы*, Москва, 1998.
- *Soviet Military Intervention in Hungary 1956*, ed. by Jenő Györkei and Miklós Horvath with a study by Alexandr M. Kirov and memoirs of Yevgeny I. Malashenko, Budapest, 1999.
- *Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961*, zbornik radova, ur. Slobodan Selinić, Beograd, 2008.
- *Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika*, zbornik radova, ur. Momčilo Isić, Beograd, 2007.

- *Srpska nacionalna manjina u Rumuniji*, zbornik radova, Beograd, 1996.
- *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, zbornik radova, Titograd, 1991.
- *Strogo Pov. 1955 – 1958. Neobjavljeni rukopis Veljka Vlahovića*, Beograd, 1998.
- Tito J. B, *Govori i članci*, Zagreb, 1959.
- *Tito. 40 godina na čelu SKJ 1937-1977*, Beograd, 1980.
- Šuvar M, *Vladimir Velebit: svjedok historije*, Zagreb, 2002.
- *The Soviet Union and Eastern Europe*, ed. by G. Schopflin, New York, Oxford, 1986.
- *Velike sile i male države u hladnom ratu: slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd, 2005.
- Vukmanović-Tempo, S, *Revolucija koja teče. Memoari*, I – IV, Zagreb, 1982.
- *Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. Сборник документов*, Москва, 2009.
- *Восточная Европа в документах российских архивов 1944 – 1953 гг.*, Том II (1949 – 1953 гг.), Москва – Новосибирск, 1998.
- *Zbornik radova sa međunarodnog okruglog stola Tito – Staljin*, ur. Miladin Milošević, Beograd, 2007.

Monografije:

- Adamović Lj, *Međunarodni odnosi posle Drugog svetskog rata*, Beograd, 1965.
- Adamović Lj, Lempi Dž, *Američko-jugoslovenski ekonomski odnosi posle Drugog svetskog rata*, Beograd, 1990.
- Баев Ы, *Военнополитическите конфликти след втората световна война и България*, София, 1995.
- Баев Ы, *КГБ в България. Сътрудничеството между съветските и българските тайни служби 1944 – 1991*, София, 2009.
- Banac I, *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb, 1990.
- Bartl P, *Albanci od srednjeg veka do danas*, Beograd, 2001.
- Bekić D, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949 – 1955*, Zagreb, 1988.
- Boffa G, *Povijest Sovjetskog saveza. Od Domovinskog rata do položaja druge velesile – Staljin i Hruščov 1941 – 1964*, II, Opatija, 1985.
- Bogetić D, *Jugoslavija i Zapad 1952 - 1955. Jugoslovensko približavanje NATO – u*, Beograd, 2000.
- Bogetić D, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956 – 1961. godine*, ISI, Beograd, 2006.
- Bogetić D, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd, 1990.
- Borhi L, *Hungary in the Cold War 1945 – 1956. Between the United States and the Soviet Union*, Budapest, New York, 2004.
- Borozan Đ, *Velika Albanija – porijeklo, ideje, praksa*, Beograd, 1995.
- Brown J. F, *Eastern Europe and Communist Rule*, Durham, London, 1988.
- Brzezinski Z, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, Cambridge, MA, 1967.
- Čalović D, *Josip Broz Tito: studija imidža*, Beograd, 2006.

- Dedijer V, *Jugoslovensko-albanski odnosi 1939 – 1948*, Beograd, 1949.
- Dedijer V, *Izgnubljena bitka J. V. Staljina*, Sarajevo, 1969.
- Deletant D, *Romania, 1948 – 1989: A Historical Overview*, PHP website, www.isn.ethz.ch/php (August 2005)
- Deutscher I, *Staljin: politička biografija*, Zagreb, 1977.
- Dimitrijević B, *Jugoslavija i NATO*, Beograd, 2003.
- Dimitrijević B, *JNA od Staljina do NATO pakta. Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije*, Beograd, 2006.
- Dimitrijević B, Bogetić D, *Tršćanska kriza 1945 – 1954. Vojno-politički aspekti*, Beograd, 2009.
- Dimić Lj, *Istorija srpske državnosti; Srbija u Jugoslaviji*, Beograd, 2001.
- Dimić Lj, Borozan Đ, *Jugoslovenska država i Albanci, I*, Beograd, 1998.
- Dimić Lj, Borozan Đ, *Jugoslovenska država i Albanci, II*, Beograd, 1999.
- Dragišić P, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944 – 1949*, Beograd, 2007.
- Đilas M, *O agresivnom pritisku vlada sovjetskog bloka protiv Jugoslavije*, Beograd, 1951.
- Едемский А. Б, *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953 – 1956 годах*, Москва, 2008.
- Fejtö F, *Histoire des démocraties populaires. Après Staline 1953 – 1968*, Paris, 1969.
- Fursenko A, Naftali T, *Khrushchev's Cold War. The Inside Story of an American Adversary*, New York, London, 2006.
- Gavranov V, Stojković M, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Beograd, 1972.
- Gedis Dž. L, *Hladni rat: mi danas znamo*, Beograd, 2003.
- Hanhimäki J, Westad O. A, *The Cold War. A History in Documents and Eyewitness Accounts*, New York, 2003.
- Hobsbaum E, *Age of Extremes*, London, 1995.
- Imami P, *Srbi i Albanci kroz vekove*, Beograd, 2000.
- Ivanji I, *Mađarska revolucija 1956*, Beograd, 2007.
- Janjetović Z, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918 – 1941*, Beograd, 2005.
- Jelavich B, *History of the Balkans, Vol. 2: Twentieth Century*, Cambridge, 1983.
- Jevtić Ž, Štajner E, *Istočnoevropske zemlje*, Beograd, 1955.
- Jorga N, *Istorija Rumuna i njihove civilizacije*, Beograd, 1997.
- Jovanović J, *Jugoslavija i Savet bezbednosti 1945-1985*, Beograd, 1990.
- Jovanović J, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945-1953*, Beograd, 1985.
- Kardelj E, *Sećanja. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije, 1944-1957*, Ljubljana-Beograd, 1980.
- Kaser M. C (ed.), *The Economic History of Eastern Europe 1919 – 1975, III*, Oxford, 1986.
- Kenedi P, *Uspon i pad velikih sila*, Podgorica, 2000.
- King R. R, *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*, Cambridge, MA, 1973.
- Komatina M, *Enver Hodža i jugoslovensko-albanski odnosi*, Beograd, 1995.
- Krempton R. Dž, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd, 2003.

- Kuljić T, *Tito. Sociološkoistorijska studija*, Beograd, 1998.
- Laker V, *Istorija Evrope 1945 – 1992*, Clio, Beograd, 1999.
- Laković I, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951 – 1958*, Podgorica, 2006.
- Lampe J. R, *The Bulgarian Economy in the Twentieth Century*, London/Sydney, 1986.
- Lendvai P, *Eagles in Cobwebs. Nationalism and Communism in the Balkans*, New York, 1969.
- Lis L. M, *Održavanje Tita na površini. Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd, 2003.
- Longvort F, *Stvaranje Istočne Evrope*, Beograd, 2002.
- Lory B, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours*, Paris, 1996.
- Luburić R, *Vrući mir hladnog rata*, Podgorica, 1994.
- Marković P, *Beograd između istoka i zapada 1948-1965*, Beograd, 1996.
- Mates L, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd, 1976.
- Mates L, *Nesvrstanost – teorija i suvremena praksa*, Beograd, 1970.
- Maurer P, *La réconciliation soviéto-yougoslave 1954 – 1958. Les illusions et desillusions de Tito*, Fribourg, 1991.
- Obradović M, *«Narodna demokratija» u Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd, 1995.
- Ocetea A, *Istorija rumunskog naroda*, Novi Sad, 1979.
- Pajps R, *Komunizam. Kratka istorija*, Beograd, 2004.
- Palmer S, King R, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, New York, 1968.
- Parks H. B, *Istorija SAD*, Beograd, 1985.
- Pavlović S, *Istorija Balkana*, Beograd, 2001.
- Pavlowitch S. K, *Tito, Yugoslavia's Great Dictator. A Reassessment*, London, 1992.
- Pavlowitch S. K, *The Improbable Survivor: Yugoslavia and its problems 1918 – 1968*, London, 1988.
- Pelikan J, *Jugoslavie a vychodni blok 1953 – 1958*, Praha, 2001.
- Petković R, *Balkan. Ni „bure baruta“ ni „zona mira“*, Zagreb, 1978.
- Petković R, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet: spoljna politika Jugoslavije 1945 – 1985*, Zagreb, 1985.
- Petković R, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943 – 1991*, Beograd, 1995.
- Petković R, *Jedan vek odnosa Jugoslavije i SAD*, Beograd, 1992.
- Petranović B, *Istorija Jugoslavije, knj. III; Socijalistička Jugoslavija 1945 – 1988*, Beograd, 1988.
- Petranović B, *Balkanska federacija 1943-1948*, Beograd, 1994.
- Petranović B, *Velika šizma. Četrdesetosma*, Podgorica, 1999.
- Petranović B, *Bez bojazni od tabu-tema*, Beograd, 2010.
- Petranović B, *Istoriografske kontroverze*, Beograd, 1998.
- Petranović B, Štrbac Č, Stojanović S, *Jugoslavija u međunarodnom radničkom pokretu*, IMRP, Beograd, 1973.
- Petranović B, Dautović S, *Jugoslavija, velike sile i balkanske zemlje 1945 – 1948. Iskustvo „narodne demokratije“ kao partijske države*, Beograd, 1994.
- Petrović M, Simić D, *Dražesni KGB – javi se: radio „Slobodna Jugoslavija“ iz Bukurešta izveštava*, Beograd, 2009.

- Petrović V, *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946 – 1956*, Beograd, 2008.
- Petrović V, *Titova lična diplomatija. Studije i dokumentarni prilozi*, Beograd, 2010.
- Pljaku P, *Nasilje nad albanskom revolucijom*, Beograd, 1984.
- Popović N, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu*, Beograd, 1988.
- Radić R, *Država i verske zajednice 1945 - 1970*, I – II, Beograd, 2002.
- Ristović M, *Dug povratak kući. Deca izbeglice iz Grčke u Jugoslaviji 1948-1960*, Beograd, 1998.
- Rokai P, Đere Z, Pal T, Kasaš A, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002.
- Rusinow D, *The Yugoslav Experiment 1948 – 1974*, London, 1977.
- Selinić S, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945 – 1955*, Beograd, 2010.
- Skakun M, *Balkan i velike sile*, Zemun, 1987.
- Смирнова Н. Д, *История Албании в XX веке*, Москва, 2003.
- Stamatović A, *Vojna privreda druge Jugoslavije*, Beograd, 2001.
- Stojanov P, *Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji*, Beograd, 1953.
- Stojković M, *Međunarodnopravni položaj Dunava s osvrtom na ekonomski i politički značaj*, Beograd, 1970.
- Štrbac Č, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa*, Beograd, 1984.
- Štrbac Č, *Svedočanstva o 1948. Fragmenti za istoriju*, Beograd, 1989.
- Tadić B, *Istorijski razvoj politike nesvrstavanja, 1946-1966*, Beograd, 1968.
- Taubman W, *Khrushchev. The Man and his Era*, New York, London, 2003.
- Terzić M, *Titova vještina vladanja. Maršal i Maršalat 1944 – 1953*, Podgorica, 2005.
- Todorova M, *Imaginarni Balkan*, Beograd, 2006.
- Tripković Đ, *Prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija 1945 – 1948*, Beograd, 1990.
- Triska J. F, *Dominant Powers and Subordinate States: the United States in Latin America and the Soviet Union in Eastern Europe*, Durham, 1986.
- Veljanovski N, *Makedonija 1945-1991. Državnost i nezavisnost*, Skopje, 2002.
- Vestad O. A, *Globalni hladni rat. Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Beograd, 2008.
- Vukadinović R, *Odnosi među evropskim socijalističkim državama. SEV i Varšavski ugovor*, Zagreb, 1970.
- West R, *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia*, London, 1994.
- Zlatac P, *Enver Hodža. Politička biografija*, Beograd, 1986.
- Živanov S, *Staljinizam i destaljinizacija*, Novi Sad, 1969.
- Životić A, *Jugoslavija i Suecka kriza 1956 – 1957. godine*, Beograd, 2008.
- Životić A, *Jugoslavija, Albanija i velike sile 1945 – 1961*, Beograd, 2011.
- Žutić N, *Vatikan i Albanci*, Beograd, 2000.

Članci i studije:

- Bekes Cs, „East Central Europe 1953 – 1956“, in: *The Cambridge History of the Cold War*, ed. by Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, vol. I: Origins, Cambridge, 2010.
- Bekes Cs, *The 1956 Hungarian Revolution and World Politics*, Working paper No. 16, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 1996.
- Bogetić D, „Razvoj sovjetskih i američkih stavova prema politici i pokretu nesvrstanosti“, *Istorija 20. veka*, 1 – 2/1986.
- Bogetić D, „Jugoslovensko približavanje Zapadu u vreme sukoba sa Kominformom“, *Istorija 20. veka*, 1/1998.
- Bogetić D, „Jugoslavija i zapadne sile u vreme sukoba sa Kominformom“, *Jugoslovenska država 1918 – 1998*, zbornik radova, Beograd, 1999.
- Bogetić D, „Podsticaji i iskušenja na putu ka savezničkim odnosima Grčke, Turske i Jugoslavije“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1 – 3/1999.
- Bogetić D, „Odnosi Jugoslavije i Zapada u kontekstu posete Hruščova Beogradu 1955. godine“, *Istorija 20. veka*, 1/1997.
- Bogetić D, „Drugi jugoslovensko-sovjetski sukob 1958. i koncept aktivne i miroljubive koegzistencije“, *Istorija 20. veka*, 2/2002.
- Bogetić D, „Vojni pregovori Jugoslavije sa Zapadom u svetlu opasnosti od oružane intervencije istočnoevropskih država“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1-2/2003.
- Bogetić D, „Reakcija Zapada na proces jugoslovensko-sovjetskog približavanja“, *Istorija 20. veka*, 2/2003.
- Bogetić D, „Jugoslavija i zapad u senci Suecke krize“, *Arhiv*, IV (2003)
- Bogetić D, „Saradnja Jugoslavije sa zapadnim silama u vreme normalizacije njenih odnosa sa socijalističkim lagerom 1956. godine“, *Istorija 20. veka*, 2/2005.
- Bogetić D, „Jugoslovenske spoljnopolitičke nedoumice posle Staljinove smrti“, *Zbornik radova sa međunarodnog okruglog stola Tito – Staljin*, ur. Miladin Milošević, Beograd, 2007.
- Borhi L, „Empire by Coercion: The Soviet Union and Hungary in the 1950s“, *Cold War History*, Vol. 1, No. 2 (January 2001)
- Borozan Đ, „Jugoslavija i Albanija u XX vijeku“, *Istorija 20. veka*, 1 – 2/1999.
- Borozan Đ, „Posrednik mira između „gvozdenih zavjesa“ (Razgovori Tito-Hruščov u Kremlju 1956. godine)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1997.
- Borozan Đ, „Kosovo i Metohija u konceptima teritorijalne i etničke Albanije“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1/1997.
- Cvetković V, „Jugoslovenska saznanja i položaju srpske manjine u Mađarskoj i Rumuniji 1948 – 1953. godine“, *Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika*, zbornik radova, Beograd, 2007.
- Cvetković V, „Jugoslavija i odjek Beogradske deklaracije u susednim „informbiroovskim“ zemljama, *Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961*, zbornik radova, Beograd, 2008.
- Cvetković V, „Spoljna politika Jugoslavije i zemlje „narodne demokratije“ u susedstvu 1953 – 1958.“, *Jugoslavija u hladnom ratu. Prilozi istraživanjima*, zbornik radova, Beograd, 2010.

- Cvetković V, „Jugoslovenski utisci o odjeku Staljinove smrti u Bugarskoj i Rumuniji“, *Tokovi istorije*, 3 – 4/2008.
- Cvetković V, „Normalizacija diplomatskih odnosa Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1953 – 1954.“, *Tokovi istorije*, 3/2009.
- Cvetković V, „Crvena armija na Dunavu, oslobođenje Beograda i težnje Srba iz Rumunije ka prisajedinjenju Jugoslaviji 1944 – 1945. godine“, *Oslobođenje Beograda 1944. godine*, zbornik radova, Beograd, 2010.
- Cviić K. F, „The nature of government and politics in Yugoslavia“, in: *The Soviet Union and Eastern Europe*, ed. by George Schopflin, New York, Oxford, 1986.
- Dimić Lj, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953 – 1956; Zbliženje, pomirenje, razočarenje“, *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine*, zbornik radova, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999.
- Dimić Lj, „Josip Broz Tito, Nikita Sergejevič Hruščov i mađarsko pitanje 1955-1956“, *Tokovi istorije*, br.1-4/1998.
- Dimić Lj, „Titovo putovanje u Burmu i Indiju 1954. godine. Prilog za istoriju hladnog rata“, *Tokovi istorije*, br.3-4/2004.
- Dragišić P, „Napred – list jugoslovenskih emigranata (pristalica Kominforma) u Bugarskoj“, *Tokovi istorije*, br. 3-4/2005.
- Dumitru L. C, „Romanian „Dissidence“ Within the Warsaw Pact 1955 – 1968. Perception on Both Communist and Western Sides“, *Euro-Atlantic Studies*, 10/2006, Bucharest 2006.
- Fursenko A, Afiani V, „The Death of Iosif Stalin“, *International Affairs*, 43, 3 (2003)
- Gibianski L, „Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Mađarska revolucija 1956. godine“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1 – 2/1996.
- Гибианский Л. Я, „Н. С. Хрущев, Й. Б. Тито и венгерский кризис 1956 г.“, *Новая и новейшая история*, 1/1999.
- Granville J, „In the Line of Fire: The Soviet Crackdown on Hungary, 1956 – 58“, *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*, No. 1307, Pittsburgh, 1998.
- Granville J, „Imre Nagy, hesitant revolutionary“, *Cold War International History Project Bulletin*, no. 5 (Spring 1995)
- Hrabak B, „Albanski emigranti u Jugoslaviji 1948-1954“, *Tokovi istorije*, br.1-2/1994.
- Jovanović J, „Borba Jugoslavije protiv pritiska SSSR-a i istočnoevropskih država u OUN (1949 – 1953). Glavni momenti“, *Istorija 20. veka*, 1 – 2/1984.
- Kostić D, „Nova Đerdapska uprava“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1 (1954)
- Kovačević K, „Yugoslav-Hungarian Relations 1953 – 1956“, *Velike sile i male države u Hladnom ratu-slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd, 2005.
- Kovačević K, „Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956-1957. godine“, *Tokovi istorije*, br.1-2/2003.
- Lakić Z, Žugić T, „Položaj jugoslovenskih manjina u Albaniji 1945 – 1990“, *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, zbornik radova, Titograd, 1991.
- Luburić R, „Politička emigracija iz informbirovskih zemalja u Jugoslaviji (1948 – 1953)“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 3/1996.

- Lukin M, „Srbi u Rumuniji. Opšti prikaz“, *Srpska nacionalna manjina u Rumuniji*, zbornik radova, Beograd, 1996.
- Marjanović J, „Doprinos jačanju mira i rašćenju socijalizma“, *Naša stvarnost*, 6 – 7 (1955)
- Maurer P, „The Tito – Stalin Split in historical perspective“, *Bradford Studies on Yugoslavia*, no. 11, University of Bradford, 1987.
- Milin M, „Baragan Srba u Rumuniji 1951 – 1956. (Koreni jedne tragedije)“, *Evropa i Srbi*, zbornik radova, Beograd, 1996.
- Мусатов В. Л, „СССР и венгерские события 1956 г.: новые архивные материалы“, *Новая и новейшая история*, 1/1993.
- Pavlović S. K, „28. jun 1948. Raskol i njegove posledice za Istočnu Evropu“, *Tokovi istorije*, 1 – 4/1999.
- Pavlović M, „Osamostaljenje – konačni cilj Albanaca u SFRJ“, *Istorija 20. veka*, 1 – 2/1999.
- Pavlović M, „Izveštaji američke ambasade iz Beograda o stanju na Kosovu i Metohiji 1957 – 1958.“, *Istorija 20. veka*, 2/2007.
- Pelikan J, „Jugoslavija i Istočni blok 1953. godine“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, zbornik radova, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1996.
- Pelikan J, „Jugoslavija i Sovjetski Savez polovinom 1954. godine. Od normalizacije diplomatskih odnosa do političke saradnje“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 2/1997.
- Petranović B, „Pitanje granica Jugoslavije prema Mađarskoj i Rumuniji i jugoslovenskih manjina u Mađarskoj i Rumuniji posle Prvog i Drugog svetskog rata (Istorijska paralela)“, *Istorijski zapisi*, godina XXXIX (LIX), 3/1986.
- Petranović B, „Jugoslovensko-albanski odnosi 1945 – 1948. i naše manjine u NR Albaniji“, *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, zbornik radova, Titograd, 1991.
- Petrović LJ, „Kulturne veze Jugoslavije i Albanije 1946 – 1948.“, *Istorija 20. veka*, 2/2002.
- Peševska M, „Položaj makedonske manjine u Albaniji“, *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, zbornik radova, Titograd, 1991.
- Radan M, „O Karaševacima“, *Srpska nacionalna manjina u Rumuniji*, zbornik radova, Beograd, 1996.
- Radić R, „Islamska verska zajednica u službi jugoslovenske spoljne politike“, *Tokovi istorije*, 3 – 4/2000.
- Rafajlović B, „Bandung“, *Naša stvarnost*, 5 (1955)
- Rainer J, *The New Course in Hungary in 1953*, Working Paper No. 38, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 2002.
- Rainer J, „The Yeltsin Dossier: Soviet Documents on Hungary, 1956“, *Cold War International History Project Bulletin*, no. 5, (Spring 1995)
- Rajak S, „The Tito-Khrushchev Correspondence 1954“, *Cold War International History Project Bulletin*, 12/13 (2001)
- Rajak S, „The Cold War in the Balkans 1945 – 1956“ in: *The Cambridge History of the Cold War*, ed. by Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, vol. I: Origins, Cambridge, 2010.

- Rajak S, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1956. godini i mađarska kriza u izvorima britanskih diplomata u Beogradu“, *Istorija 20. veka*, 2/2000.
- Rajak S, „In Search of a Life Outside the Two Blocs: Yugoslavia's Road to Non-alignment“, *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945-1955: slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd, 2005.
- R. I, „Odjek Sedmog kongresa SKJ u svetu“, *Naša stvarnost*, 6 (1958)
- Schopflin G, „National minorities in Eastern Europe“, in: *The Soviet Union and Eastern Europe*, ed. by G. Schopflin, New York, Oxford, 1986.
- Stern G, „Eastern Europe 1944 – 1985“, in: *The Soviet Union and Eastern Europe*, ed. by George Schöpflin, New York, Oxford, 1986.
- Стыкалин А. С, “СССР – Югославия: зигзаги двусторонних отношений (вторая половина 1950-х – начало 1960-х годов)“, *Славяноведение*, 3/2006.
- Стыкалин А. С, „Советско-югославская полемика вокруг судьбы „группы И. Надя“ и позиция румынского руководства (ноябрь – декабрь 1956 года)“, *Славяноведение*, 1/2000.
- Стыкалин А. С, Орехова Е. Д, „Венгерские события 1956 года и позиция руководства СССР (по материалам ЦХСД)“, *Славяноведение*, 3/1994.
- Stykalin A, „The Hungarian Crisis of 1956: The Soviet Role on the Light of new Archival Documents“, *Cold War History*, Vol. 2, No. 1, (october 2001)
- Stojanov P, „Rumunska radnička partija i Dvadeseti kongres KPSS“, *Naša stvarnost*, 9 (1956)
- Stojković M, „Međunarodni poreci i Jugoslavija 1945 – 1991.“, *Istorija 20. veka*, 1 – 2/1993.
- Štajner E, „Neke osobenosti razvitka u Mađarskoj“, *Naša stvarnost*, 12 (1954)
- Štajner E, „Mađarska posle XX kongresa KPSS“, *Naša stvarnost*, 7 – 8 (1956)
- Timotijević M, „Balkanski savez 1953 – 1954. i jugoslovenska medijska slika političkog i geografskog okruženja, *Istorija 20. veka*, 1/1998.
- Tismăneanu V, *Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers Party: From De-Sovietization to the Emergence of National Communism*, Working Paper No. 37, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2002.
- Tripković Đ, „Zapadne sile i konflikt Tito – Staljin 1948. godine“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1 – 2/1996.
- Tripković Đ, „Vruće leto 1949. godine“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1 – 2/2000.
- Tripković Đ, „Jugoslavija – most ili tampon između Istoka i Zapada 1944 – 1955. godine“, *Istorija 20. veka*, 1 – 2/1993.
- Tripković Đ, „Spoljni faktori i politička kretanja u Jugoslaviji 1945 – 1955.“, *Istorija 20. veka*, 2/1995.
- Tripković Đ, „Spoljni faktori i liberalizacija Titovog režima 1950 – 1954.“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1 – 2/1999.
- Tripković Đ, „Normalizacija jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1953. godine“, *Istorija 20. veka br. 1/1994*, Beograd, 1994.
- Tripković Đ, „Obnavljanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1954 - 1955. godine (Pisma CK SKJ i CK KPSS razmenjena 1954 – 1955.)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 2 – 3/1997.

- Tripković Đ, „XX kongres Komunističke partije Sovjetskog Saveza i jugoslovensko-sovjetski odnosi“, *Arhiv*, II (2001)
- Tripković Đ, „Uspon i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1956. godine“, *Istorija 20. veka*, 2/1998.
- Tripković Đ, „Jugoslavija i pitanje azila Imre Nađa“, *Istorija 20. veka*, 1/1997.
- Tripković Đ, „Poboljšanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1961 – 1962.“, *Tokovi istorije*, 3 – 4/2008.
- Vlahović M, „Jugoslovenske manjine u Mađarskoj“, *Međunarodni problemi*, 3(1953)
- Желицки Б. Ы, „Будапешт – Москва: год 1956-й“, *Советская внешняя политика в годы „холодной войны“ (1945 – 1985). Новое прочтение*, Москва, 1995.
- Životić A, „Jugoslavija i jačanje sovjetskog uticaja u Albaniji (1947 – 1948.)“, *Tokovi istorije*, 3/2009.
- Životić A, „Pitanje Albanije u odnosima Jugoslavije i Zapada 1945 – 1947.“, *Istorija 20. veka*, 3/2010.
- Životić A, „Nemirna granica. Pogorične tenzije između Jugoslavije i Albanije (1948 – 1954.)“, *Istorijski zapisi*, 1 – 2/2009.
- Životić A, „Otvaranje albanskog pitanja u Jugoslaviji u senci sukoba Jugoslavije i Informbiroa 1948 – 1954.“, *Istorija 20. veka*, 2/2009.
- Životić A, „Zašto je reorganizovana Jugoslovenska armija 1948? Ratni plan „Maksimum“?“, *Istorija 20. veka*, 1/2008.

Štampa i časopisi:

- *Borba*
- *Politika*
- *Graničar*
- *Međunarodna politika*
- *Međunarodni problemi*
- *Komunist (časopis)*
- *Komunist (nedeljnik)*
- *Naša stvarnost*
- *Libertatea*
- *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*
- *Jugoslovenski pregled*
- *Narodna armija*
- *Front*

BIOGRAFIJA AUTORA

Vladimir Lj. Cvetković je rođen u Pančevu 03.11.1972. godine. Osnovnu školu završio je u Glibovcu kod Smederevske Palanke. Gimnaziju „Sveta Đorđević“ u Smed. Palanci pohađao je od 1987. do 1991. godine kada je i maturirao. Iste, 1991. godine, upisao je prvu godinu osnovnih studija na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Zbog odsluženja vojnog roka studije je započeo školske 1992/93. godine. Diplomirao je školske 1999/2000. godine sa prosečnom ocenom tokom studija 8,91 i ocenom 10 na dipomskom ispitu (tema: *Strani kapital u Jasenici AD 1923-1939. godine*), na Katedri za istoriju Jugoslavije. Školske 2000/01. godine upisao je prvu godinu postdiplomskih studija na Katedri za istoriju Jugoslavije. Magistrirao je 01. 06. 2005. godine odbranivši tezu *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918-1941*. Od 2000. do 2003. godine radio je u Filološkoj gimnaziji u Beogradu kao profesor istorije a od 2003. godine zaposlen je u Institutu za noviju istoriju Srbije u Beogradu, sada u zvanju istraživač-saradnik. Do sada je objavio jednu monografiju (*Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918 – 1941*, Beograd, 2006.) i dvadesetak naučnih i stručnih radova u domaćim i inostranim časopisima i zbornicima radova.

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Potpisani Vladimir Lj. Cvetković

broj indeksa /

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

**Jugoslovenska politika prema zemljama "narodne demokratije" u susedstvu od
1953. do 1958. godine**

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada
- da predložena disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica

Potpis doktoranda

U Beogradu, 12. 05. 2012.

Vladimir Lj. Cvetković

Prilog 2.

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora: Vladimir Lj. Cvetković

Broj indeksa: —

Studijski program: —

Naslov rada: Jugoslovenska politika prema zemljama "narodne demokratije" u susedstvu 1953 - 1958. godine

Mentor: Prof. dr Ljubodrag Dimić

Potpisani Vladimir Lj. Cvetković

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao za objavljivanje na portalu **Digitalnog repozitorijuma Univerziteta u Beogradu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

Potpis doktoranda

U Beogradu, 12. 05. 2012.

 _____

Prilog 3.

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku "Svetozar Marković" da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

Jugoslovenska politika prema zemljama "narodne demokratije"

u susedstvu 1953 - 1958.

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predao sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio.

1. Autorstvo
2. Autorstvo - nekomercijalno
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima

Potpis doktoranda

U Beogradu, 12. 05. 2012.

